ACTA TERRAE FOGARASIENSIS

https://biblioteca-digitala.ro

Colegiul editorial:
prof. univ. dr. **IOAN OPRIŞ** – Universitatea „Valahia” – Târgovişte
prof. univ. dr. **ANDREI MARGA** – Universitatea ”Babeş-Bolyai” – Cluj-Napoca
prof. univ. dr. **ANTAL LUKÁCS** – Universitatea Bucureşti
conf. univ. dr. **GHEORGHE ROŞCULEŢ** – Universitatea ”Transilvania” – Braşov
conf. univ. dr. **EUGEN STRĂUŢIU** – Universitatea „Lucian Blaga” – Sibiu
cercet. şt. dr. **GHEORGHE LAZĂR** – Institutul de Istorie „N. Iorga” – Bucureşti

Colegiul de redacţie:
CONSTANTIN BĂJENARU – redactor şef
GHEORGHE DRAGOTĂ – membru
GHEORGHE FARAON – membru
HORIA PIRĂU – secretar de redacţie

Adresa de corespondenţă:
MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI „VALER LITERAT”
505200, FĂGĂRAŞ
P-ţa Mihai Viteazul, nr. 1, jud. Braşov
Tel. 0268/211862

Correspondence address:
MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI „VALER LITERAT”
RO – 505200, FĂGĂRAŞ
Mihai Viteazul St., 1
Tel. (+40) (268) 211862

muzeufagaras@yahoo.com
www.muzeufagaras.ro

2015. MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI „VALER LITERAT”
ISSN – 2285 – 5130
ISSN-L – 2285 – 5130

https://biblioteca-digitala.ro

MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI
„VALER LITERAT”

ACTA TERRAE FOGARASIENSIS

IV

Editura ALTIP
2015

https://biblioteca-digitala.ro

**REVISTĂ APĂRUTĂ CU SPRIJINUL FINANCIAR
AL CONSILIULUI LOCAL FĂGĂRAŞ ŞI AL PRIMĂRIEI
MUNICIPIULUI FĂGĂRAŞ**

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine exclusiv autorilor.

Tehnoredactare: CONSTANTIN BĂJENARU

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR

CONTENTS – INHALT – SOMMAIRE

ARHEOLOGIE – ISTORIE
ARCHAEOLOGY – HISTORY

ANDREI COROBCEAN – Interpretări etnice ale monumentelor funerare din interfluviul pruto-nistrean de la mijlocul mileniului I a.Chr.	13
The ethnic interpretation of funerary sites from the Prut-Dniester interfluve of the middle of first millenium B.C.	13
Keywords	13
LIANA OȚA – Câteva observații cu privire la importurile romane din mormintele sarmatice din Muntenia	25
Some observations about the roman imports found in the sarmatian grave in Wallachia	25
Keywords	25
SERGIU MATVEEV – Interpretări etnice a vestigiilor arheologice din secolele II-IV p.Chr. din spațiul pruto-nistrean în istoriografia sovietică	35
Ethnical interpretations of archaeological sites in the Prut-Dniestr region dated 2-4th centuries ad in the soviet historiography	35
Keywords	35
VASILE MĂRCULEŢ – Campania bizantină din 1148 împotriva cumanilor și consecințele sale asupra situației teritoriilor de pe malul stâng al Dunării de Jos	51
The Byzantine campaign from 1148 against the Kumans and its consequences brought on the territories situated on the left shore of the Lower Danube	51
Keywords	51
DUMITRU NOANE – Preocupări astronomice în Cetatea Oradea	69
Des Préocupations Astronomiques dans la citadelle d'Oradea	69
Mots-clés	69
GHEORGHE DRAGOTĂ – Date noi privind tezaurul monetar medieval de la Părău (jud. Brașov)	89
Further information about the hoard of medieval coins of Părău (Brașov County)	89
Keywords	89
PETRE BEȘLIU MUNTEANU – Arheologia Pieței Huet din Sibiu: aspecte particulare	111
The archaeology of Huet Square in Sibiu	111
Keywords	111

https://biblioteca-digitala.ro

BORDI ZSIGMOND LÓRÁND – Fortificaţiile Pasului Oituz .... *The fortifications of the Oituz pass* .... Keywords	137 137 137
GINEL LAZĂR – Diploma de înnobilare cu blazon acordată de principele Mihail Apafi I lui Toma Trâmbițaș din Țara Făgărașului .... *The ennoblement diploma with grant of arms conffered by prince Michael Apafi I to Toma the Trumpeter from the land of Făgăraș* ...... Keywords	161 161 161
SZEKERES ATTILA ISTVÁN – Stemele din incinta Muzeului Național Secuiesc .... *The coats of arms from the collections of the Szekler National Museum* Keywords	183 183 183
ANTAL LUKÁCS, AUREL DRAGNE – Cercetările arheologice de la Mănăstirea Trestioara din Șinca Nouă .... *Les recherché archéologiques du Monastère de Trestioara de Şinca Nouă* ………………………………………………………….. Mots-clés	213 213 213
MONICA CÎRSTEA – Studiu istoric al zonei de sud-vest a municipiului Ploiești .... *The historical study of the south-west area of Ploiesti* ……................... Keywords	227 227 227
TRAIAN-CONSTANTIN DUMBRĂVEANU – O primă reprezentare cartografică a Castrului roman CVMIDAVA, pe Hărţile Iozefine, 1769-1773 .... *A first cartographic representation, the roman Fort Cumidava, in Josephine maps, 1769 – 1773* .... Keywords	241 241 241
ELA COSMA – Cine au fost românii colibași? Mărturii din secolele XVIII-XIX .... *Wer waren die kalibaschen rumänien? Zeugnisse aus dem 18.-19. Jh.* Stichworte	247 247 247
STELUȚA CHEFANI-PĂTRAȘCU – Documentele întemeierii orașului Alexandria .... *The documents of appearance of the city Alexandria* .... Keywords	259 259 259
TUDOR-RADU TIRON – Pe urmele unui nobil făgărăşean: colonelul Ştefan Stoika de Veneţia de Jos şi ctitoria sa din inima Bărăganului ……………………………………………………. *Sur les traces d'un noble de Făgăraş: le colonel Ştefan Stoika de Veneţia de Jos et sa fondation religieuse au milieu de la plaine du Bărăgan* .... Mots-clés	271 271 271
ALEXANDRU BUCUR – O personalitate uitată a Țării Făgărașului: Căpitanul Vasile Stanciu de Vist (1821-1899) .... *A forgotten personality of Fagaras County, Captain Vasile Stanciu de Vist (1821-1899)* ………………………………………………………	301 301

https://biblioteca-digitala.ro

Keywords	301
CONSTANTIN MĂNESCU – Pagini din istoria învățământului vâlcean. Comuna Stoenești, județul Vâlcea	313
Pages of education history in Vâlcea County. Stoenesti commune, Vâlcea District …………………………………………………..	313
Keywords	313
MARIANA LAZĂR – Consideraţii privind statutul mănăstirii Cotroceni în a doua jumătate a secolului XIX	327
Considérations sur le statut du monastère Cotroceni dans la deuxième moitiè du XIX-éme siècle ……………………………………………	327
Mots-clés ………………………………………………………………	327
DANIELA DETEȘAN – Acte notariale din Transilvania (1850-1918). Conținut și tipologie ………………………………..................	345
Notarial acts from Transylvania (1850-1918). Content and typology	345
Keywords	345
MIRELA POPA-ANDREI – Vicarii foranei din provincia mitropoliană de Alba-Iulia şi Făgăraş (1853-1918): segment important al elitei ecleziastice româneşti. Vicarii din Făgăraș	361
The Vicars Forane from the Metropolitan Province of Alba-Iulia and Făgăraş (1853-1918): an important segment of Romanian Ecclesiastical Elite	361
Keywords	361
MARIUS CÂMPEANU – Forme de organizare ale învățătorilor din Vicariatul greco-catolic al Maramureșului	371
Forms of organisation of the teachers in the Greek Catholic Vicarship of Maramureş	371
Keywords	371
CONSTANTIN BĂJENARU – Responsabilitățile și atribuțiile organismelor de conducere ale comitatului Făgăraș în perioada 1870-1914	391
The responsibilities and the attributions of the leading organisms of Fagaras County between 1870-1914	391
Keywords	391
PETRE DIN – Aspecte ale societății românești reflectate în publicistica lui Octavian Goga	403
Aspects of the Romanian society reflected in the publishing of Octavian Goga …………………………………………………..	403
Keywords	403
ION MIHAI IONESCU – Activitatea submarinelor britanice din clasa *U* cu baza în insula Malta în cursul anului 1941	417
Activity british submarines based in Malta during 1941	417
Keywords	417
ANATOL PETRENCU – Românii în Gulagul din R.A.S.S. Karelia	429
Румыны в Гулаге Карельсковь А.С.С.Р. ………………………………	429
Резюме ………………………………………………………………...	429
CRISTIAN ANDREI SCĂICEANU – Activiștii de partid din anii '50 între discursul oficial și limbajul curent	443

https://biblioteca-digitala.ro

Communist Party activists of the '50s between official speech and everyday language	443
Keywords	443
EMIL STOIAN – Sextil Puşcariu şi Branul postbelic	457
Sextil Pușcariu et Bran d'après-guerre	457
Mots-clés	457
EUGEN STRĂUȚIU – Monografia locală în regiunea Sibiului. Trecut, prezent și viitor	475
Local monograph in Sibiu area. Past, present and future	475
Keywords	475
DUMITRU-CĂTĂLIN ROGOJANU – ”Strada”: a cincea putere în stat?	491
”The street”: fifth power in the state?	491
Keywords	491

PATRIMONIU – CULTURĂ
HERITAGE – CULTURE

ELENA BĂJENARU – Altarul triptic – o piesă unicat în patrimoniul Muzeului Țării Făgărașului ”Valer Literat”	499
The triptych altar – a unique piece of the Făgăraș County Museum heritage	499
Keywords	499
SORIN OANE – Francisco de Goya, *Maja îmbrăcată* şi *Maja dezbrăcată* – povestea celui mai celebru set de tablouri din istoria picturii	509
Francisco de Goya, naked Maja *and* dressed Maja *– the story of the most famous set of paintings from art history*	509
Keywords	509
DAN RĂZVAN RĂDULESCU – Presa vremii despre Nicolae Grigorescu	519
Nicolae Grigorescu in the public eye	519
Keywords	519
ANCA-RALUCA BRATU – Sculpturi semnate Albert Ernest Carrier-Belleuse în casa Ghiță Ionescu din Ploiești …………………….	529
Sculptures by Albert Ernest Carrier-Belleuse in Ghita Ionescu hause of Ploiesti ………………………………………………………...	529
Keywords	529
GUDRUN-LIANE ITTU – Ernst Honigberger (1885-1974) – un artist braşovean aproape uitat	539
Ernst Honigberger (1885-1974) – an almost forgotten artist from Braşov	539
Keywords	539
MIHAI CHIRIAC – Cap de statuetă romană aflat în colecțiile Muzeului Municipal Mediaș. Scurte considerații istorice și arheologice	549

https://biblioteca-digitala.ro

Few historical and arheological considerations regarding the character of a roman small head of limestone from the collections of the Municipal Museum from Medias	549
Keywords	549
NICOLAE TEȘCULĂ – Capodoperă de meșter a breslei dogarilor în colecția Muzeului de Istorie Sighișoara	557
Eine Meisterarbeit der Fassbinder – Zunft in der Sammlung des Schäßburger Museums für Geschichte	557
Stichworte	557
ALEXANDRU GH. SONOC – Un portret al generalului Paul Demetrius von Kotzebue în colecția Muzeului Național Brukenthal din Sibiu	565
A portrait of general Paul Demetrius von Kotzebue in the collection of the Brukenthal National Museum from Sibiu	565
Keywords	565
GERARD CĂLIN – Tipologia gospodăriei țărănești de pe Valea Vâlsanului, județul Argeș. Perioada 1800-1950	597
Peasant household typology on the Valsan Valley, Argeș county. The period 1800-1950	597
Keywords	597
OANA BURCEA – De la cort la palat. Corturarii din sudul Transilvaniei	613
From tent to palace. The Corturari from southern Transylvania	613
Keywords	613
FLORENTINA UDREA (MANEA) – Patrimoniul construit al municipiului Făgăraș – expresie a diversității în LMI (Lista Monumentelor Istorice)	625
Immovable heritage from Fagaras – Expression of the diversity in the Liste of Historical Monuments	625
Keywords	625
GHERGHINA BODA – Protecția patrimoniului cultural mondial. Convenția de la Paris din anul 1972	643
Protection of world cultural heritage. Paris Convention of 1972	643
Keywords	643
MONICA LAZĂR – Secția *Muzeul Național Filatelic* din cadrul M.N.I.R.: patrimoniu, obiective și perspectivă	649
The National Philatelic Museum *department within the National History Museum of Romania: collection, objectives and prospects*	649
Keywords	649
CORINA IORDAN – ”Exponatul lunii” sau cum ne punem în valoare patrimoniul muzeal	659
The "Month Exhibit" or how to highlight our museum patrimony ……	659
Keywords	659
MIREL-VASILE BUCUR – Investigaţia radiologică digitală aplicată în cazul unor icoane pe panou restaurate prin proiectul *MUSEIKON. Un nou muzeu al icoanei revitalizează o clădire monument istoric restaurată în Alba Iulia*	665
The digital radiological research applied to the icons on wood restored through the project MUSEIKON. A new museum of icons	

https://biblioteca-digitala.ro

revives a restored historic building in Alba Iulia .... Keywords	665 665
MARIN COTEȚIU – Restaurarea icoanei de hram a bisericii *Sfânta Treime* din satul Mândra, Ţara Făgăraşului, începutul secolului XIX ………………………………………………………….. *The Restoration of the Icon of the* Holy Trinity *Church in Mândra Village, Ţara Făgăraşului, beginning of the 19th Century* ………….. Keywords	673 673 673
PAUL-VICTOR LANGA, MIREL-VASILE BUCUR – Restaurarea icoanei pe sticlă *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril*, frații Grecu, nr. inv. Ic423, Muzeul Țării Făgărașului ”Valer Literat” .... *Restoration of the glass icon the* Saints Archangels Michael and Gabriel, *Grecu brothers, no. Inv. Ic423, Fagaras County Museum* .... Keywords	687 687 687
IULIA-MARIA PASCU, ALEXANDRU GH. SONOC – Stabilizarea structurală și redarea coeziunii cromatice a unui portret postum al lui Alexandru Ioan Cuza realizat în atelierele Nadar .... *The structural stabilization and the recovery of the chromatic cohesion of a posthumous portrait of Alexandru Ioan Cuza made in the Nadar studios* .... Keywords	705 705 705
GHEORGHE FARAON – Conservarea colecţiei de ceramică populară a Muzeului Ţării Făgăraşului „Valer Literat” .... *Preservation of the folk ceramic pottery collection of Ţara Făgăraşului Museum* .... Keywords	729 729 729
CONSTANTIN ITTU – Text și imagine în Breviarul Brukenthal .... *Text and image in the Brukenthal Breviary* .... Keywords	739 739 739
VIORICA BICA – Restitutio Inochentie Micu-Klein .... *Restitutio Inochentie Micu-Klein* .... Mots-clés	753 753 753
RADU MOȚOC – Epopeea dicționarului Augustin Scriban .... *The epic of August Scriban's dictionary* .... Keywords	773 773 773

RECENZII
REVIEWS

CLAUDIU OLARU – Steluța Chefani-Pătrașcu, *Moșieri teleormăneni (1864-1949). Mărire și decădere*, București, Editura Renaissance, 2011, 390 pp.	801

https://biblioteca-digitala.ro

ARHEOLOGIE
ISTORIE

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

INTERPRETĂRI ETNICE ALE MONUMENTELOR FUNERARE DIN INTERFLUVIUL PRUTO-NISTREAN DE LA MIJLOCUL MILENIULUI I A.CHR.

ANDREI COROBCEAN
andrei.corobcean@gmail.com
Universitatea de Stat din Moldova – Chişinău

THE ETHNIC INTERPRETATION OF FUNERARY SITES FROM THE PRUT-DNIESTER INTERFLUVE OF THE MIDDLE OF FIRST MILLENIUM B.C.

ABSTRACT

Archaeological remains from the middle of the first millennium B.C. in the Prut-Dniester region have a particular importance for ethnic interpretations thanks to the role they play in reconstruction of cultural processes from the end of the first Iron Age. The biritual necropolis of Dănceni, the tomb of cremation of Pîrjolteni and the tomb of inhumation of Suruceni constitute together a horizon of connection between two cultural traditions: thraco-getian and scythian. Controversies regarding their ethnocultural explanation are generated by different approaches of certain categories of remains. For some researches the pottery and cremation rite are most relevant in the ethnic interpretation, demonstrating a „getian" affiliation, linked to local „hallstattian" traditions. Others purpose that presence of inhumation, weapons and of pieces of animal style art demonstrate predominantly the „scythian" affiliation. In both cases the interference of two cultural traditions is accepted.

Keywords: ethnic interpretation, biritualism, Getians, Scythians, Dănceni, Pîrjolteni, Suruceni.

Ipoteza centrală în evaluarea importanţei monumentelor funerare în interpretările etno-culturale, în special cu accent etnic (etnonimic), este faptul că practicile funerare reprezintă cel mai conservativ element al culturii. Din aceste considerente se poate susţine ideea unei dependenţe iminente a acestui aspect faţă de normele încetăţenite de tradiţiile societăţilor arhaice. Pe lângă acest principiu general, tradiţia istoriografică ţine cont, de cele mai multe ori, în tratarea etno-culturală a monumentelor funerare de câteva criterii. În primul rând, este vorba de corelarea în plan diacronic cu monumentele aceleiaşi categorii de monumente din perioada precedentă, subliniindu-se prezenţa unei continuităţi temporale a tradiţiilor. În al doilea rând, se ţine cont de corelarea în plan sincronic cu

https://biblioteca-digitala.ro

monumentele funerare din regiunile aferente, mai ales cele unde sursele narative au atestat comunităţi concrete, desemnate prin etnonime, în raport cu care se confirmă sau infirmă relaţii de continuitate ori discontinuitate culturală în spaţiu.

Atribuirile etnice ale materialelor arheologice de la mijlocul mileniului I a.Chr. din spaţiul pruto-nistrean, ca de altfel şi din toată regiunea dintre Carpaţi şi Nistru, au o importanţă deosebită în contextul discuţiilor referitoare la situaţia etnodemografică presupusă pentru acea perioadă. Relevante în acest sens sunt complexele funerare de la Dănceni, Pîrjolteni şi Suruceni, reprezentând un grup relativ compact amplasat în regiunea Podişului Central Moldovenesc (**Fig. 1**), în apropierea zonei de conexiune între silvostepă şi stepă.

Necropola de la Dănceni (**Fig. 2**). Necropola de la sfârşitul secolului VI – începutul secolului IV a.Chr. numără 42 de morminte cercetate, având un caracter biritual cu predominarea incineraţiei (64%) asupra inhumaţiei (36%)[1]. S-a observat o anumită organizare în spaţiu a acestor morminte – în grupuri compacte cu oarecare distanţă între ele, fapt care ar demonstra o continuare a tradiţiilor din perioada precedentă (necropola de la Selişte) şi până în cea următoare (necropola de la Hansca „*Lutăria*")[2]. Toate înmormântările s-au efectuat în gropi. Mormintele de incineraţie prezintă depunerea resturilor cinerare în gropi de formă ovală sau rectangulară, ultima având dimensiuni caracteristice gropilor pentru inhumaţie, putând să conţină mai multe morminte de incineraţie[3]. În acest sens nu se poate exclude practicarea ritualurilor funerare prelungite, fenomen bine argumentat recent[4].

Importantă este, de asemenea, predominarea în cadrul acestei necropole a înmormântărilor cu oasele calcinate depuse direct pe fundul gropii faţă de cele cu cenuşa depusă în urnă. Urnele funerare sunt reprezentate de vase mari bitronconice şi alte forme caracteristice vremii[5].

Cele 15 morminte de inhumaţie demonstrează depunerea defuncţilor în poziţie întinsă pe spate, fără să se urmărească o orientare stabilă a acestora, orientarea variind între cea sud-estică, estică, vestică sau nord-vestică. Merită menţionate 4 morminte de inhumaţie, care prezintă camere mortuare adânci de formă rectangulară, păstrând urmele unor structuri construite din schelet lemnos uns cu lut şi a parilor care susţineau construcţia funerară[6].

---

[1] В.Л. Лапушнян, *Ранние фракийцы X - начала IV в. до н. э. в лесостепной Молдави*, Кишинев, 1979, стр. 51, таб. 8.
[2] *Ibidem*, стр. 50-51, рис. 13.
[3] *Ibidem*, стр. 55.
[4] Mircea Babeş, Nicolae Miriţoiu, *Practici funerare birituale prelungite în spaţiul carpato-dunărean în secolele V-III a. Chr.*, în "Arheologia Moldovei", XXXIV, 2011, pp. 103-149.
[5] В.Л. Лапушнян, *op. cit.*, стр. 56.
[6] *Ibidem*, стр. 57.

https://biblioteca-digitala.ro

Inventarul necropolei este destul de modest, mai ales cel depus în mormintele de incineraţie, alcătuit predominant din vase de ofrandă lucrate cu mâna sau la roata olarului. Printre alte categorii de inventar funerar se regăsesc vârfurile de săgeţi cu trei aripioare variate ca formă, vârfuri de lance, cuţite din fier cu spinarea arcuită şi piese de harnaşament[7].

Mormântul de la Pîrjolteni (**Fig. 3/2**). Acesta reprezintă o înmormântare izolată de incineraţie cu resturile cinerare în urnă, depusă în groapă de formă ovală, pereţii şi umplutura căreia, graţie urmelor de arsură şi a fragmentelor de lipitură, sugerează existenţa unei structuri din lemn în construcţia funerară. Oasele calcinate ale defunctului erau depuse într-un vas-urnă de tip „*Villanova*”, însoţit de un inventar alcătuit din 7 vase ceramice. La fel din inventar făceau parte piese din os cu reprezentări în stil animalier, 37 de vârfuri de săgeţi cu trei aripioare şi bucşa scurtă, un *akinakes* din fier cu garda cordiformă şi mânerul terminat în antene, un vârf de lance, un cuţit de luptă cu terminaţia mânerului în forma unui cap de animal prădător, două psalii din fier cu capetele îndoite, zăbale din fier, un inel din fier pentru harnaşament, o piatră de gresie (cute) cu orificiu şi o piesă de podoabă din bronz în formă de semilună[8].

Mormântul de la Suruceni (**Fig. 3/1**). Cercetat cu ocazia unor săpături de salvare, acest complex funerar a furnizat o informaţie parţială, bazată pe materialul care s-a reuşit a fi recuperat. Este vorba de un mormânt izolat plan de inhumaţie. Defunctul a fost depus în groapă, întins pe spate, având capul orientat spre nord-vest. În partea dreaptă a scheletului, lângă brâu, au fost recoltate 17 vârfuri de săgeţi cu trei muchii, iar în partea stângă a acestuia a fost depusă o spadă de tip *akinakes* cu garda triunghiulară şi mânerul terminat în bară transversală. Printre resturile inventarului s-au găsit şi câteva fragmente de vase lucrate cu mâna, inclusiv din cele înzestrate cu mânere aplatizate[9].

Autorii cercetărilor efectuate în cadrul necropolei de la Dănceni au apreciat monumentul ca prima necropolă tracică cunoscută în spaţiul pruto-nistrean, în al cărei rit şi inventar funerar se observă o influenţă puternică a culturii scitice[10].

Autorul publicaţiei primare atribuie fără pic de îndoială descoperirea de la Suruceni unui războinic scit[11]. Atribuirea scitică a înmormântării de la Suruceni este susţinută şi de A. I. Meliukova, pentru care aceasta demonstrează prezenţa sciţilor în „*teritoriul getic*”, mai ales ţinând seama de proximitatea faţă de necropola de la

---

[7] *Ibidem*, стр. 58-59.

[8] В.Л. Лапушнян, И.Т. Никулицэ, М.А. Романовская, *Памятники раннего железного века*, în ”Археологическая Карта Молдавии”, вып. 4, Кишинев, 1974, стр. 68-69.

[9] Г.П. Сергеев, *Погребение скифского война*, în ”Труды Государственного историко-краеведческого музея”, Кишинев, 1961, стр. 137-138, рис. 1, 3.

[10] И.А. Рафалович, В.Л. Лапушнян, В.М. Дунявина, *Исследование могильника у с. Данчены*, în ”Археологические Открытия 1975 г.”, Москва, 1976, стр. 474.

[11] Г.П. Сергеев, *op. cit.*, стр. 137.

https://biblioteca-digitala.ro

Dănceni. Pentru ultima, aceeaşi cercetătoare admite, pe lângă atribuirea „*getică timpurie*”, prezenţa mormintelor atât getice, cât şi scitice, fapt explicat prin amplasarea necropolei în zona de interferenţă dintre silvostepă şi stepă, care putea prezenta o zonă de contact între geţii sedentari şi sciţii nomazi[12].

Materialele de la Pîrjolteni şi Dănceni alcătuiesc în viziunea lui V. Lapuşnean o manifestare a „*culturii getice timpurii*” din secolele VI-V a.Chr., ilustrând o etapă de tranziţie de la cultura „*hallstattului tracic*” la cultura getică din secolele IV-III a.Chr.[13].

Ritul inhumaţiei, amenajările unor morminte de inhumaţie (mormintele cu nişă şi structurile din lemn şi lut), piesele de armament şi obiectele cu reprezentări de artă animalieră, prezente în necropola de la Dănceni, la fel ca şi prezenţa acestora în mormântul de incineraţie de la Pârjolteni, sunt o ilustrare a unor influenţe scitice asupra culturii getice timpurii[14]. Aceasta din urmă rămânea strâns legată de tradiţiile precedente, ale „*hallstattului tracic*” local, fapt demonstrat prin ritul incineraţiei (sau predominarea acestuia), modestia generală a inventarului şi materialul ceramic[15]. Vasele ceramice din cadrul celor trei complexe funerare se înscriu perfect în stilul ceramic local, cu tradiţii evidente din prima epocă a fierului. De altfel, un singur vas, din mormântul 86 de la Dănceni, ar trăda un caracter „*scitic*” prin formă şi marginea ornamentată cu şir de alveole, mărturisind despre răspândirea inclusiv a ceramicii „*scitice*” în mediul tracic[16].

Toate cele trei monumente funerare sunt încadrate de I. Niculiţă în ansamblul descoperirilor funerare getice timpurii, ca fiind parte şi ilustrând, alături de alte situri, un proces de formare a principalelor trăsături ale tradiţiilor funerare pentru comunităţile nord-trace[17].

În viziunea unor cercetători, atribuirea etnoculturală a monumentelor orizontului Pîrjolteni-Dănceni-Olăneşti nu poate fi una univocă, deoarece acestor monumente le este caracteristic din start un sincretism cultural, „*scito-tracic*”, fără o oarecare „*dominantă*”[18]. Mai mult decât atât, I. Bruiako pune la îndoială rolul acestor monumente în asigurarea unei punţi de legătură între cultura „*hallstattiană*” mijlocie şi cea getică atât din puncte de vedere al indicatorilor cronologici, cât şi din cel al proceselor culturale, iar numărul mic al monumentelor de tip Pîrjolteni-

---

[12] А.И. Мелюкова, *Скифия и фракийский мир*, Москва, 1979, стр. 144.
[13] В.Л. Лапушнян, *op. cit.*, стр. 18.
[14] *Ibidem*, стр. 59, 60.
[15] *Ibidem*, стр. 59.
[16] *Ibidem*.
[17] И.Т. Никулицэ, *Северные фракийцы в VI-I до н. э.*, Кишинев, 1987, стр. 55-57.
[18] И.В. Бруяко, М.Е. Ткачук, *Бессарабия в VII-I вв. до н. э. Цикл кросскультурных диалогов*, în ”Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья”, Запорожье, 1994, стр. 28; И.В. Бруяко, *Ранние кочевники в Европе X-V вв. до Р.Х.*, Кишинев, 2005, стр. 211.

https://biblioteca-digitala.ro

Dănceni nu ar permite identificarea unei etape a procesului de formare a culturii getice în aceste teritorii[19].

Asemenea afirmaţii vin să consolideze tezele teoriei migraţioniste, în conformitate cu care cultura getică din secolele IV-III a.Chr. din spaţiul carpato-nistrean are un caracter alohton, intrus, fără vreo legătură genetică cu fondul hallstattian tracic local, iar orizontul Pîrjolteni-Dănceni nu este decât o reflectare a unor infiltrări nesigure ale elementelor getice în silvostepa pruto-nistreană[20]. Mai mult decât atât, populaţia care a lăsat vestigiile acestui orizont ar fi ajuns într-o zonă pustie din punct de vedere demografic, absorbind în sine aproape tot spectrul tradiţiilor din teritoriile vecine cultural eterogene[21].

În favoarea acestei concepţii, M. Tkaciuk aduce o serie de explicaţii, printre care evocarea faptului că în inventarul de la Dănceni predomină numeric obiectele „*scitice*”, adică vârfurile de săgeţi, vârfurile de lance, reprezentările animaliere şi vasul de sorginte „*scitică*”. Astfel, fiind susţinător aprig al unui „*sincretism*” scito-getic, acelaşi cercetător respinge evidenţierea pentru secolele VI-V a.Chr. a unei culturi getice timpurii, afirmând existenţa unei comunităţi fără vreo determinare etnică univocă. În viziunea lui, monumentele de la Dănceni şi Pîrjolteni trebuie tratate ca prea instabile din punct de vedere tipologic pentru a contura sursa culturii getice unitare din secolele IV-III a.Chr., fapt care ar sugera că această cultură a ajuns aici fiind formată deja undeva[22].

Cu toate că intensitatea contactelor dintre populaţia getică şi scitică, reflectate în ansamblurile de vestigii, nu este pusă la îndoială, scitologul A. Meliukova respinge cu vehemenţă că s-ar putea vorbi despre apariţia unei comunităţi culturale scito-trace[23], adică a ceea ce M. Tkaciuk numeşte „*orizont geto-scitic*”, concept destul de vechi resuscitat artificial[24].

Problema atribuirii etnice a necropolei de la Dănceni pare a fi uşor „rezolvată” în abordarea cercetătorului Al. Levinschi în una din lucrările sale recente, care susţine că aceasta nu trebuie tratată ca o necropolă birituală, fiind vorba de două necropole (grupuri de morminte) suprapuse, între care poate exista o diferenţă de timp. Astfel, urmele de distrugere a unor morminte de inhumaţie pe de

---

[19] И.В. Бруяко, *op. cit.*, стр. 169, 211.
[20] *Ibidem*, стр. 219.
[21] *Ibidem*, стр. 222.
[22] M. Tkaciuk, *Manifestări culturale din sec. V-I a. Chr.*, în ”Thraco-Dacica”, XV, 1-2, Bucureşti, 1994, p. 226.
[23] А.И. Мелюкова, *Новые данные о скифо-фракийских взаимоотношениях в IV-III вв. до н. э.*, în ”Российская Археология”, 1, 1995, стр. 30.
[24] I. Niculiţă, *Les Thraces septentrionaux dans l'historiographie des Etats de l'Europe de l'Est: la Moldova, l'Ukraine, la Russie*, în ”The Thracians World at the Crossroads of Civilisations. The 7th International Congress of Thracology. Reports and Summaries”, Bucharest, 1996, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro

o parte şi caracterul intact al celor de incineraţie, pe de alta, ar servi drept argument al suprapunerii necropolei de inhumaţie de cea de incineraţie[25].

O asemenea explicaţie, deşi simplifică lucrurile, trezeşte multe semne de întrebare, fiind necesare argumente solide referitoare, în mod concret, la suprapuneri de morminte, dat fiind faptul că din punct de vedere cronologic inventarul nu poate fi practic separat. Deocamdată, nici un complex funerar de la Dănceni nu poate fi utilizat pentru a demonstra explicaţia lui Al. Levinschi.

Exponent al concepţiei migraţioniste, conform căreia cultura getică este rezultatul migraţiei geţilor în silvostepa pruto-nistreană, Al. Levinschi respinge, prin interpretarea sa a situaţiei din necropola de la Dănceni, ideea unui „*sincretism*" geto-scitic iniţial. În viziunea lui materialul arheologic poate fi delimitat prin două etichete clare: ritul inhumaţiei specific exclusiv pentru sciţi şi incineraţia – pentru geţi, care apar mai târziu în regiune[26]. Doar pentru mormântul izolat de incineraţie de la Pîrjolteni, considerat getic, ar fi proprii influenţe scitice prin prezenţa în inventar a armelor, pieselor de harnaşament, a pieselor cu reprezentări animaliere etc.[27]. Nu este clar caracterul categoric al etichetării etnice a riturilor funerare, dată fiind convingerea cercetătorului amintit că inhumaţia nu putea fi folosită de geţi în virtutea credinţelor religioase, rămânând valabilă doar pentru străini şi alte categorii de oameni[28].

Aceste concepţii migraţioniste au fost criticate în literatura de specialitate. Unele observaţii critice sunt făcute de V. Haheu, care susţine existenţa mai multor focare de formare a culturii getice, exemplificând prin materialele scoase la iveală prin cercetările monumentelor din regiunea Nistrului Mijlociu[29], observaţii fortificate prin amplificarea acestor cercetări în ultimii ani în zona Saharna[30].

Continuitatea etnoculturală traco-getică în spaţiul carpato-nistrean este susţinută de cercetătorul T. Arnăut, care admiţând puternica influenţă scitică, consideră că orizontul getic timpuriu de la Pîrjolteni şi Dănceni ilustrează locuirea permanentă a comunităţilor nord-tracice în aceste teritorii[31]. Spre deosebire de afirmaţiile emise de M. Tkaciuk, cercetătorul amintit susţine, dimpotrivă, caracterul

---

[25] А.Н. Левинский, *История гетов в лесостепи Юго-Восточной Европы (конец VI – вторая половина IV вв. до н. э.)*, Stratum plus, 3, 2010, стр. 77.
[26] *Ibidem*, стр. 78.
[27] *Ibidem*, стр. 84.
[28] *Ibidem*, стр. 86.
[29] V. Haheu, *Puncte de vedere referitoare la arealul constituirii culturii traco-getice,* în "Revista Arheologică", serie nouă, V, 2, 2010, p. 139.
[30] I. Niculiţă, A. Zanoci, T. Arnăut, *Habitatul din mileniul I a.Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu (siturile din zona Saharna)*, Chişinău, 2008.
[31] T. Arnăut, R. Ursu-Naniu, *Vestigii getice din cea de-a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean*, Iaşi, 2006, p. 65; T. Arnăut, *Vestigii ale sec. VII-III a.Chr. în spaţiul de la Răsărit de Carpaţi*, Chişinău, 2003, p. 170.

https://biblioteca-digitala.ro

instabil al elementelor scitice prezente în monumentele orizontului Pîrjolteni-Dănceni. Alături de mormântul de la Suruceni, ele reflectă prezenţa unei populaţii ne-sedentare, a unei enclave în regiune, fapt care asigura raporturi permanente între geţi şi sciţi, situaţia etnoculturală rămânând neschimbată în pofida faptului că ultimii ar fi dominat politic zona în secolele VI-V a.Chr.[32].

Interpretarea descoperirilor de la Dănceni, Pîrjolteni şi Suruceni sub aspectul atribuirilor etnoculturale este cu atât mai complexă cu cât încă nu este poate clar definită poziţia lor în preliminariile cunoscutului proces de uniformizare culturală în tot spaţiul carpato-balcano-pontic, care a avut loc în a doua jumătate a mileniului I a.Chr. Cercetătorii care au dat aprecieri etnicizante acestor monumente au preferat un anumit set de indicii arheologice, ţinând cont de condiţiile unei zone de contact. Nu este exclus şi un anumit grad de tendenţiozitate în abordarea materialului arheologic, deoarece, evident, şi în istoriografia sovietică şi mai recentă s-a încercat deseori subaprecierea stabilităţii unui fond local în spaţiul pruto-nistrean.

În linii majore, în tradiţiile de rit şi ritual funerar, dar mai ales în categoriile de inventar, se conturează în istoriografie o „graniţă", nu întotdeauna rigidă, între două culturi, ambele cu încărcătură etnică generică. Pe de o parte, cultura „*getică*" apare definită prin ritul incineraţiei sau biritualismul cu predominarea acesteia şi prin stilul ceramicii lucrate cu mâna, fidel tradiţiilor ceramicii din prima epocă a fierului. Pe cealaltă parte, cultura „*scitică*" se evidenţiază prin exclusivitatea inhumaţiei, arme depuse ca inventar (vârfurile de săgeţi, pumnale) şi piese de artă animalieră. Și dacă prima „tinde" spre o conservare a tradiţiilor culturale locale din perioada precedentă, cea de-a doua prezintă tradiţii specifice spaţiului nord-pontic.

Cu mai multă siguranţă putem vorbi în cazul siturilor din secolele VI-V/IV a.Chr. despre o interferenţă a tradiţiilor culturale „*traco-getice*" şi „*scitice*", care s-a reflectat în vestigiile unei populaţii locale sedentare, atât în ritul funerar, cât şi în inventar. Cercetările arheologice recente[33] scot în evidenţă tot mai mult posibilitatea unei continuităţi de locuire fără hiatusuri demografice în mai multe regiuni din spaţiul pruto-nistrean, fapt care permite să se vorbească mai degrabă despre transformări culturale, decât de unele etnodemografice semnificative în această perioadă.

---

[32] T. Arnăut, *op. cit.*, p. 174.

[33] Н. Гольцева, М. Кашуба, *Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья*, Тирасполь, 1995; M. Kašuba, V. Haheu, O. Levіţchi, *Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu*, Bucureşti, 2000; I. Niculiţă, S. Teodor, A. Zanoci, *Butuceni. Monografie arheologică*, Bucureşti, 2002; I. Niculiţă, A. Zanoci, T. Arnăut, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie:

T. ARNĂUT, *Vestigii ale sec. VII-III a.Chr. în spaţiul de la Răsărit de Carpaţi*, Chişinău, 2003.

T. ARNĂUT, R. URSU-NANIU, *Vestigii getice din cea de-a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean*, Iaşi, 2006.

M. BABEŞ, N. MIRIŢOIU, *Practici funerare birituale prelungite în spaţiul carpato-dunărean în secolele V-III a.Chr.*, în ”Arheologia Moldovei”, XXXIV, 2011, pp. 103-149.

И.В. БРУЯКО, *Ранние кочевники в Европе X-V вв. до Р.X.*, Кишинев, 2005.

И.В. БРУЯКО, М.Е. ТКАЧУК, *Бессарабия в VII-I вв. до н. э. Цикл кросскультурных диалогов*, în ”Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья”, Запорожье, 1994, стр. 27-31.

Н. ГОЛЬЦЕВА, М. КАШУБА, *Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья*, Тирасполь, 1995.

V. HAHEU, *Puncte de vedere referitoare la arealul constituirii culturii traco-getice*, în ”Revista Arheologică”, serie nouă, V, 2, 2010, pp. 129-142.

M. KAŠUBA, V. HAHEU, O. LEVIŢCHI, *Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu*, Bucureşti, 2000.

В.Л. ЛАПУШНЯН, *Ранние фракийцы X - начала IV в. до н. э. в лесостепной Молдави*, Кишинев, 1979.

В.Л. ЛАПУШНЯН, И.Т. НИКУЛИЦЭ, М.А. РОМАНОВСКАЯ, *Памятники раннего железного века*, în ”Археологическая Карта Молдавии”, вып. 4, Кишинев, 1974.

А.Н. ЛЕВИНСКИЙ, *История гетов в лесостепи Юго-Восточной Европы (конец VI – вторая половина IV вв. до н. э.)*, Stratum plus, 3, 2010, стр. 15-127.

А.И. МЕЛЮКОВА, *Новые данные о скифо-фракийских взаимоотношениях в IV-III вв. до н. э.*, în ”Российская Археология”, 1, 1995, стр. 28-36.

IDEM, *Скифия и фракийский мир*, Москва, 1979.

I. NICULIŢĂ, *Les Thraces septentrionaux dans l’historiographie des Etats de l’Europe de l’Est: la Moldova, l’Ukraine, la Russie*, în ”The Thracians World at the Crossroads of Civilisations. The 7th International Congress of Thracology. Reports and Summaries”, Bucharest, 1996, pp. 46-71.

И.Т. НИКУЛИЦЭ, *Северные фракийцы в VI-I до н. э.*, Кишинев, 1987.

I. NICULIŢĂ, S. TEODOR, A. ZANOCI, *Butuceni. Monografie arheologică*, Bucureşti, 2002.

I. NICULIŢĂ, A. ZANOCI, T. ARNĂUT, *Habitatul din mileniul I a.Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu (siturile din zona Saharna)*, Chişinău, 2008.

https://biblioteca-digitala.ro

И.А. РАФАЛОВИЧ, В.Л. ЛАПУШНЯН, В.М. ДУНЯВИНА, *Исследование могильника у с. Данчены*, în ”Археологические Открытия 1975 г.”, Москва, 1976, стр. 474-475.

Г.П. СЕРГЕЕВ, *Погребение скифского война*, în ”Труды Государственного историко-краеведческого музея”, Кишинев, 1961, стр. 137-140.

M. TKACIUK, *Manifestări culturale din sec. V-I a.Chr.*, în ”Thraco-Dacica”, XV, 1-2, Bucureşti, 1994, pp. 215-256.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1 – Amplasarea siturilor de la Dănceni, Pîrjolteni, Suruceni.

Fig. 2 – Necropola de la Dănceni. Planul necropolei şi mormintelor. Inventar arheologic.

Fig. 3 – 1) Inventarul mormântului de la Suruceni; **2**) Planul şi inventarul mormântului de la Pîrjolteni.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

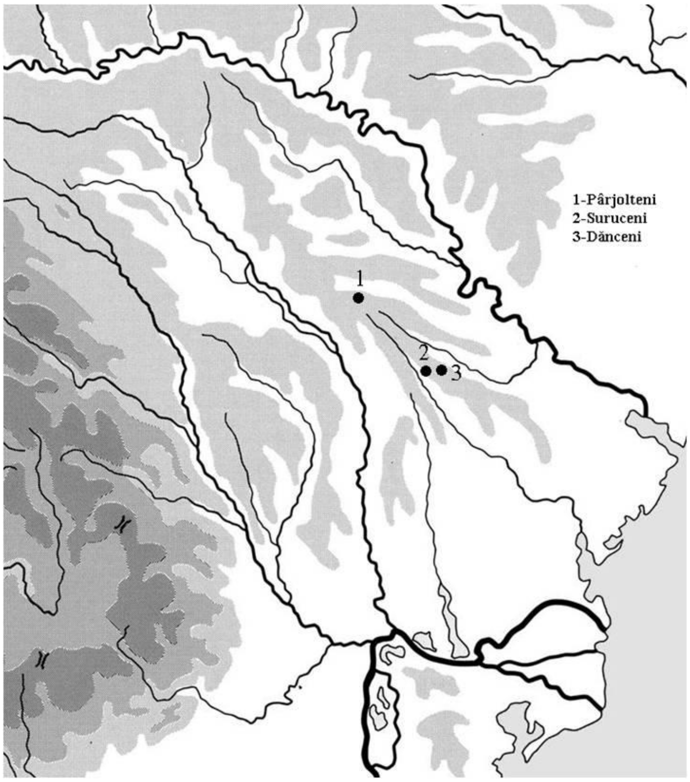

Fig. 1 – Amplasarea siturilor de la Dănceni, Pîrjolteni, Suruceni

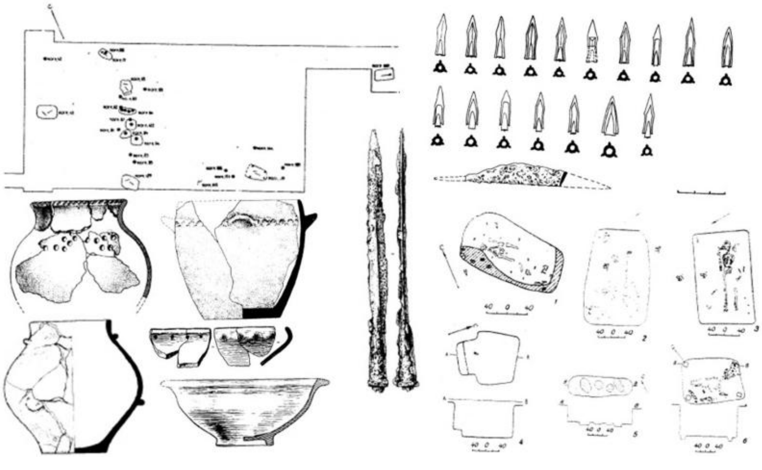

Fig. 2 – Necropola de la Dănceni. Planul necropolei şi mormintelor. Inventar arheologic

https://biblioteca-digitala.ro

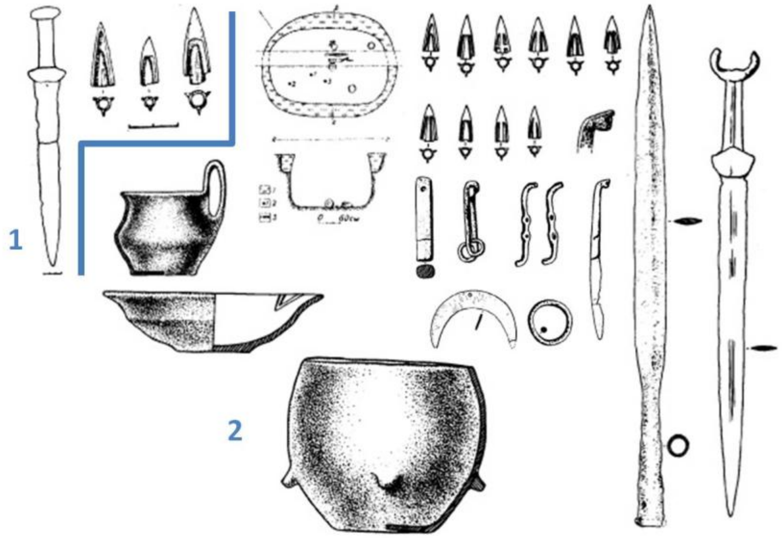

Fig. 3 – 1) Inventarul mormântului de la Suruceni; **2**) Planul şi inventarul mormântului de la Pîrjolteni

https://biblioteca-digitala.ro

CÂTEVA OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA IMPORTURILE ROMANE DIN MORMINTELE SARMATICE DIN MUNTENIA

LIANA OȚA
loredanaota@yahoo.com
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" – București

SOME OBSERVATIONS ABOUT THE ROMAN IMPORTS FOUND IN THE SARMATIAN GRAVES IN WALLACHIA

ABSTRACT

This paper tries to emphasize some of the characteristics of the Roman imports found in the Sarmatian graves in Wallachia. Import mean any item produced in one of the Roman provinces that arrived in barbaricum regardless of the circumstances (trade, robbery expeditions or diplomatic gifts). The archaeological discoveries attributed to Sarmatians do not spread all over Wallachia, but are concentrated in some regions. Despite the small size of the territory of Wallachia and the relative small number of Sarmatian discoveries, the differences between the groups of Sarmatians from different micro-regions seem to be obvious, at least regarding the deposition of Roman imports in the graves. A general statement like that of the low numerical frequency of Roman items discovered in Sarmatian graves in Wallachia must be supplemented with other significant details regarding the territorial distribution of Roman imports in a certain area, the typology and the chronology of items produced in the Roman Empire.

Keywords: imports, Sarmatians, Roman Empire, territorial distribution, typology.

Articolul de față are drept scop sublinierea câtorva caracteristici ale importurilor romane descoperite în mormintele sarmatice din Muntenia. Unele dintre observațiile din rândurile ce urmează au mai fost publicate în două lucrări ce analizau descoperirile atribuite sarmaților din Câmpia Brăilei și din sudul Munteniei[1], însă o imagine generală a ceea ce înseamnă, pe baza cunoștințelor actuale, pătrunderea pieselor romane în mediul sarmatic din Muntenia, cu privire mai ales la cele două micro-regiuni menționate, cred că ar fi utilă.

---

[1] Liana Oța, Valeriu Sîrbu, *Sarmații din județul Brăila*, Muzeul Brăilei-Editura Istros, Brăila, 2009; V. Sîrbu, Liana Oța, A. Vîlcu, M. Neagu, V. Oprea (în continuare, V. Sîrbu et alii), *Sudul Munteniei în secolele I a.Chr. – III p.Chr. Sarmați, daci, romani*, Muzeul Brăilei „Carol I"-Editura Istros, Brăila, 2014.

https://biblioteca-digitala.ro

Am definit drept import orice piesă produsă într-o provincie a Imperiului roman, care a ajuns în *barbaricum* indiferent pe ce cale (comerț, jaf, cadou diplomatic[2]). Importurile romane reprezintă un capitol important în studiul sarmaților din Muntenia, atât în ceea ce privește cronologia mormintelor, pe care o poate detalia, cât și în încercarea de înțelegere a fenomenului de pătrundere a sarmaților în regiunea amintită. De la bun început, trebuie atrasă atenția asupra unui fapt adesea trecut cu vederea în articolele referitoare la sarmați – Muntenia (pentru că acesta este teritoriul analizat în rândurile următoare) a fost o regiune controlată de romani de la debutul secolului I p.Chr. și până spre mijlocul secolului al III-lea p.Chr.[3], iar timp de peste două decenii (începând cu intervalul dintre cele două expediții dacice ale împăratului Traian și până în primii ani ai domniei lui Hadrian) a fost chiar parte integrantă a Imperiului roman[4].

În condițiile în care singurele descoperiri arheologice prin care sunt cunoscuți sarmații, cel puțin în Muntenia, sunt reprezentate de complexele funerare, orice demers având ca subiect piesele romane din mediul sarmatic are de rezolvat o problemă dificilă – cea a relevanței importurilor depuse în morminte pentru viața cotidiană a comunităților. Reprezintă importurile descoperite în morminte o secvență semnificativă pentru modul în care erau percepute și folosite piesele de import în viața de zi cu zi sau, cu prilejul înmormântării, se operează o selecție a tipurilor de piese care pot mobila un mormânt[5]? Din păcate, răspunsul la întrebarea formulată mai sus nu este deloc simplu de dat, cel puțin în stadiul actual al cercetării, când nu cunoaștem nici o așezare a sarmaților în Muntenia.

Totuși, cred că o încercare de conturare a principalelor coordonate ale depunerii importurilor romane în mormintele atribuite sarmaților din Muntenia

---

[2] Liana Oța, V. Sîrbu, *op. cit.*, pp. 168-169.

[3] Idem, *The Bărăgan in the 1st-3rd Centuries AD: Dacians, Romans, Sarmatians,* în: V. Sîrbu, R. Ștefănescu (eds.), ”Necropolises, Cult places, Religion, Mythology” – The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages, Proceedings of the 12th International Congress of Thracology, Târgoviște, 10th-14th September 2013”, vol. II, Brașov, 2013, pp. 290-292.

[4] Constantin C. Petolescu, *Dacia: un mileniu de istorie*, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 163; C.C. Petolescu, Florian Matei-Popescu, *The Presence of the Roman Army from Moesia Inferior at the North of the Danube and the Making of the Dacia Inferior Province*, în: Ioan Piso (ed.), ”Die römischen Provinzen. Begriff und Gründung (Colloquium Cluj-Napoca, 28. September-1. Oktober 2006)”, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008, pp. 357-358.

[5] Pentru un alt context, cel al mormintelor gallo-romane, M. Tuffreau-Libre (*Pottery assemblages in Gallo-Roman cemeteries*, în: J. Pearce, M. Millet, M. Struck (eds.), ”Burial, Society and Context in the Roman World”, Oxford, Oxbow Books, 2000, p. 54), atrage atenția asupra faptului că ceramica descoperită în morminte este departe de a fi reprezentativă pentru tipurile de vase folosite în viața cotidiană.

https://biblioteca-digitala.ro

poate să ofere anumite indicii care, chiar dacă nu permit acum formularea unei judecăţi definitive, pot sugera unele modalităţi de interpretare.

Descoperirile sarmatice nu acoperă uniform, în stadiul actual al cercetării, teritoriul Munteniei, ci se concentrează în câteva regiuni (**Pl. 1**). Majoritatea descoperirilor provine din sudul (121 morminte)[6] şi estul (73 morminte)[7] Munteniei, urmate de regiunea Buzăului (cel puţin 26 descoperiri publicate), zona Jilava-Târgşor (24 morminte publicate detaliat, deşi, dacă se adaugă şi descoperirile inedite de la Târgşor[8], numărul creşte semnificativ la 41) şi regiunea cuprinsă între *limes alutanus* şi *limes transalutanus* (doar cinci complexe funerare).

Numărul mormintelor în care s-au depus importuri romane este destul de asemănător pentru diferitele zone de concentrare a descoperirilor sarmatice. Ceea ce este într-adevăr diferit este *procentul* pe care îl reprezintă mormintele în care s-au depus importuri din numărul total al complexelor funerare descoperite într-o anumită zonă. Dacă se iau în calcul şi înmormântările în care s-au depus, conform publicaţiilor, mărgele de sticlă[9], în sudul Munteniei se înregistrează 27 morminte cu importuri romane, ceea ce înseamnă un procent mic din totalul descoperirilor – 22,31%. Imaginea este completată, pentru sudul Munteniei, de piesele al căror context de descoperire nu este deloc clar, precum caserola de bronz, unguentariul de sticlă şi căniţa ceramică de la Ulmeni[10], sau de cele care nu au fost decât menţionate, precum clopoţelul de la Ulmeni, căniţa şi inelul de la Olteniţa-*Renie*[11]. Cele 19 morminte din estul Munteniei din care provin piese romane reprezintă 26,02% din totalul descoperirilor. Un procent la fel de mic din total (20%) îl

---

[6] V. Sîrbu et alii, *op. cit.*, pp. 93-94.

[7] Liana Oţa, V. Sîrbu, *Sarmaţii din judeţul Brăila*, pp. 137-139.

[8] Gheorghe A. Niculescu, *Die sarmatische Kultur im Zusammenhang der kaiserzeitlichen archäologischen Funde aus Muntenien – unter besonderer Berücksichtigung der Funde von Tîrgşor*, în: C. von Carnap-Bornheim (ed.), ”Kontakt-Kooperation-Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus”. Internationales Kolloquium des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 12.-16. Februar 1998, Neumünster, 2003, p. 193.

[9] Precauţia se datorează faptului că nu am avut posibilitatea de a verifica toate descoperirile. Măcar în teorie, nu poate fi exclusă posibilitatea ca unele mărgele considerate a fi fost lucrate din sticlă, să fie, de fapt, dintr-un alt material.

[10] În publicaţia iniţială (S. Morintz, B. Ionescu, *Cercetări arheologice în împrejurimile oraşului Olteniţa (1958-1967)*, în ”Studii şi Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie)”, 19, 1, 1968, pp. 109, 111), autorii subliniază că nu se mai poate şti dacă piesele recuperate provin sau nu din morminte distruse, aşa cum a presupus Gh. Bichir (*Sarmaţii la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în ”Pontica”, V, 1972, p. 166; *Les Sarmates au Bas-Danube*, în ”Dacia”, Nouvelle Série, XXI, 1977, p. 191). Cel puţin prin prisma exemplului de la Vărăşti – vas provenit dintr-o groapă şi nu dintr-un mormânt (V. Sîrbu et alii, *op. cit.*, p. 85, nr. cat. 45, cu bibliografia completă), cred că impresia generală, aceea că toate descoperirile sarmatice din Muntenia provin din morminte, ar trebui nuanţată.

[11] V. Sîrbu et alii, *op. cit.*, p. 68, nr. cat. 1-2 şi p. 83, nr. cat. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

reprezintă complexele funerare în care s-au descoperit importuri romane situate între *limes alutanus* și *limes transalutanus*. Situația din zona Jilava-Târgșor (unde înmormântările cu piese romane par să reprezinte în jur de 37% din numărul complexelor funerare publicate) nu pare să schimbe în mod esențial perspectiva referitoare la ponderea relativ mică a depunerii importurilor romane în morminte. Pentru nord-estul Munteniei (denumită convențional de mine în acest articol zona Buzăului), însă, datele problemei se schimbă în mod surprinzător. Deși numărul total al descoperirilor, cel puțin până în prezent, este mic (în jur de 26), procentul complexelor cu importuri romane pare să fie în jur de 60%.

Distribuția teritorială a mormintelor în care s-au găsit piese produse în Imperiul roman nuanțează cu noi detalii fenomenul depunerii importurilor în context funerar. Am subliniat cu alt prilej deosebirea dintre statistică și distribuție teritorială[12], chiar cu referire la importurile romane din Câmpia Brăilei. Atrăgeam atunci atenția asupra faptului că procentul mormintelor în care s-au descoperit piese romane este într-adevăr mic, pentru estul Munteniei (26,02%), însă perspectiva se schimbă dacă se iau în calcul doar punctele cu descoperiri sarmatice, indiferent de numărul mormintelor sau de numărul importurilor provenite din fiecare punct. Din 19 puncte în care se concentrează descoperirile sarmatice din Câmpia Brăilei, în 10 s-au descoperit piese provenite din Imperiul roman, ceea ce înseamnă 52,67%. Ipoteza prezenței reduse numeric a importurilor romane în estul Munteniei nu se schimbă, dar i se adaugă detaliul, deloc de neglijat, al faptului că, deși de mică amploare, pătrunderea produselor romane pare să fie destul de omogenă ca răspândire teritorială. Distribuția teritorială relativ omogenă este susținută și de variația relativ mică a procentului mormintelor în care s-au descoperit importuri în interiorul fiecărui grup de complexe funerare, între un maximum de 50%, reprezentat de grupurile de la Lișcoteanca-*Moș Filon* (trei morminte cu importuri dintr-un total de șase) și Tichilești (două morminte cu importuri dintr-un total de patru) și un minimum de 16,6% ilustrat de grupul de la Lișcoteanca-*Movila Olarului* (doar în două morminte din 12 s-au depus produse romane)[13].

Caracterizat tot printr-un procent mic al înmormântărilor în care s-au găsit piese de proveniență romană (22,31% în cazul în care se iau în calcul și mormintele care conțineau mărgele de sticlă, 12,39% în cazul în care complexele funerare pentru care nu s-a putut verifica materialul din care au fost realizate mărgelele sunt excluse), sudul Munteniei arată același procent redus și în cazul punctelor în care s-au găsit importuri: doar nouă din 42, deci 21,42%. Mai mult, dacă se analizează ponderea mormintelor în care s-au depus importuri în cadrul fiecărui grup de complexe funerare, se poate remarca o distribuție foarte inegală, cu discrepanțe

[12] Liana Oța, *Câteva remarci cu privire la statistică și distribuție teritorială*, în ”Acta Terrae Fogarasiensis”, II, 2013, pp. 29-33.
[13] Liana Oța, V. Sîrbu, *op. cit.*, pp. 169 și 279, fig. 38a.

https://biblioteca-digitala.ro

mari, între un maximum de 80% întâlnit la Ulmeni (patru morminte cu piese romane din cinci, și nu ar fi exclus ca procentul să fie, în realitate, 100%, dacă și mărgelele din cel de-al cincilea mormânt erau produse tot în atelierele romane) și un minimum de 6,25% remarcat pentru grupul, apropiat teritorial, de la Oltenița-*Renie* (un mormânt din 16, procent care ar putea crește la 18,75% în cazul în care mărgelele înregistrate în trei complexe ar fi de proveniență romană)[14].

Tipologia pieselor romane prilejuiește alte două observații importante. Prima dintre ele se referă la faptul că piesele romane depuse în mormintele atribuite sarmaților din Muntenia se încadrează în categoria mărfurilor uzuale, fără valoare financiară deosebită. Indiferent de micro-regiunea analizată, tipurile predominante de piese importate din Imperiul roman sunt podoabele, mai ales mărgele de sticlă, mult mai rar pandantive sau cercei. Ceramica, diversă ca tipologie, s-a descoperit în mult mai puține morminte comparativ cu piesele de podoabă. În regiunea de sud a Munteniei, de exemplu, cinci tipuri de recipiente ceramice provin din nouă morminte: cănițe au fost depuse în patru complexe funerare, urcioare în două morminte, iar cupa, castronul și amfora sunt, cel puțin deocamdată, singulare[15]. Aceeași diversitate tipologică extremă caracterizează și cele șapte morminte din estul Munteniei care au conținut ceramică romană: cănițe în trei morminte, iar cană, urcior, oală, castron și cupă au fost depuse fiecare doar în câte un singur complex funerar[16]. Observația rămâne valabilă și în cazul analizei importurilor romane descoperite în mormintele sarmatice din zona Buzăului sau Jilava-Târgșor – frecvența cea mai mare o au piesele de podoabă, mai ales mărgele, sau recipientele ceramice, deși decalajul numeric între cele două categorii de piese este vizibil. Concluzia care se impune pare să fie cea a unui tablou general asemănător al tipurilor de piese de import pentru toate regiunile din Muntenia în care s-au concentrat morminte sarmatice, iar faptul că obiectele romane descoperite, cel puțin până în prezent, se încadrează în categoria mărfurilor uzuale sugerează și căile de pătrundere a produselor romane în mediul sarmatic din Muntenia. Explicația cea mai plauzibilă pare cea oferită de E. Krekovič[17] pentru grupurile sarmatice din alte regiuni ale Imperiului roman, mai precis cele mărginind Slovacia de astăzi – un „mic schimb la graniță" prin care se vehiculau vase uzuale și alte produse mici.

Deși tabloul este asemănător în linii generale, o a doua observație este menită să atragă atenția asupra câtorva deosebiri de detaliu între cele două zone principale de concentrare a mormintelor sarmatice din Muntenia. Categoriile de piese importate din Imperiul roman descoperite în Câmpia Brăilei sunt: obiecte de

---

[14] V. Sîrbu et alii, *op. cit.*, pp. 115-116.
[15] *Ibidem*, p. 106.
[16] Liana Oța, V. Sîrbu, *op. cit.*, p. 174.
[17] E. Krekovič, *Rimske importy na Slovensku*, în "Památki Archeologické", LXXVIII, 1, Praga, 1987, p. 278.

https://biblioteca-digitala.ro

podoabă (mărgele, pandantiv, cercel), ceramică, obiecte de port și o piesă ce aparținea inițial unei casete (herma de la Mohreanu), dar care nu este exclus să fi căpătat o altă destinație odată ajunsă în mediul sarmatic[18]. Aceleași categorii de piese romane se remarcă și pentru sudul Munteniei: piese de podoabă (mărgele, inel, clopoței), recipiente ceramice, piese de port (fibule), cărora li se adaugă vase de sticlă (Ulmeni, poate și Oltenița-*Renie* M. 7), caserolă de bronz (Ulmeni) și evantai (Bucu M. 8)[19]. Deosebirile de detaliu menționate anterior au în vedere trei aspecte care particularizează zona de sud a Munteniei. Primul dintre acestea se referă la prezența unor mărfuri care, deși obișnuite pentru alte zone ale Imperiului roman, pot fi încadrate, datorită rarității lor în mediul sarmatic din Muntenia, în categoria bunurilor „*de lux*”[20]: caserola de bronz și unguentariul de sticlă de la Ulmeni, amfora de la Vitănești. Al doilea aspect are în vedere prezența în două morminte din sudul Munteniei (Căscioarele, poate și Călărași M. 7) a unor piese – fibulele Aucissa – ce nu se remarcă prin valoarea lor financiară ridicată, ci prin semnificația pe care au dobândit-o ca elemente ale unui cod de subliniere a statutului deosebit[21]. Al treilea aspect indică nu numai o simplă folosire a unei piese – evantaiul de la Bucu –, ci și o preluare a unei mode, mărturie a schimbării percepției asupra obiectelor importate din Imperiu, cu accent nu numai pe utilitate sau pe potențialul de împodobire a unui costum[22], ci și pe confort.

Cronologia importurilor romane este ultimul aspect pe care aș vrea să îl aduc în discuție, cu referire doar la cele două zone care au fost analizate amănunțit, cel puțin în stadiul actual al cercetării – estul și sudul Munteniei. Comparația între ponderea mormintelor în care s-au depus importuri romane din totalul complexelor funerare descoperite într-o anumită etapă cronologică a prezenței sarmaților în cele două regiuni amintite arată din nou o deosebire importantă. Trei etape ale prezenței sarmatice au putut fi puse în evidență în cazul estului Munteniei. Prima etapă (sfârșitul secolului I p.Chr. și prima jumătate a secolului al II-lea p.Chr.) este cel mai bine reprezentată numeric – 41 morminte, în raport cu etapa a doua (al cărei început poate fi plasat la finalul secolului al II-lea p.Chr. și care se întinde și pe parcursul secolului următor), căreia i-au putut fi atribuite 19 morminte sau cu cea de-a treia (sfârșitul secolului al III-lea p.Chr.), caracterizată prin prezența doar a șapte morminte[23]. O simplă comparare a numărului mormintelor în care s-au depus importuri ar putea da impresia unei descreșteri a frecvenței schimburilor cu Imperiul

---

[18] Liana Oța, V. Sîrbu, *op. cit.*, pp. 172-173.
[19] V. Sîrbu et alii, *op. cit.*, p. 116.
[20] L.F. Pitts, *Relations between Rome and the German 'Kings' on the Middle Danube in the First to Fourth Centuries A.D.*, în ”Journal of Roman Studies”, LXXIX, London, 1989, p. 55.
[21] V. Sîrbu et alii, *op. cit.*, p. 118.
[22] *Ibidem*, pp. 115 și 118.
[23] Liana Oța, V. Sîrbu, *op. cit.*, pp. 184-197.

https://biblioteca-digitala.ro

roman – 10 morminte în prima etapă, șase în cea de-a doua și doar trei în ultima etapă. Totuși, compararea procentelor pe care le reprezintă mormintele care au conținut importuri din numărul total al mormintelor atribuite fiecărei etape schimbă în mod radical această impresie, arătând o creștere progresivă a frecvenței depunerii pieselor romane: 24,39% în prima etapă, 31,57% în a doua etapă și 42,85% în cea de-a treia etapă. Mormintele sarmatice din sudul Munteniei se caracterizează printr-o balanță numerică mult dezechilibrată între prima și a doua etapă: în jur de optzece morminte au putut fi încadrate în prima etapă, în timp ce 71 complexe funerare au aparținut, cu certitudine, celei de-a doua etape[24]. Un număr mic al complexelor funerare (patru sau cinci) în care s-au descoperit piese de import în prima etapă a prezenței sarmaților în sudul Munteniei nu este deloc neobișnuit, privit prin prisma numărului total mic de morminte care au fost atribuite etapei respective. Surprinzătoare este însă ponderea procentuală însemnată – 40%, dacă nu chiar 50% –, pe care o reprezintă mormintele care au conținut piese romane. În ceea ce privește etapa a doua a prezenței sarmatice în sudul Munteniei, explozia numărului total al complexelor funerare descoperite este însoțită de o diminuare neașteptată a procentului înmormântărilor în care s-au depus importuri – doar 21,42%[25].

Concluzia care se desprinde în urma acestei sinteze este aceea că, în ciuda unei suprafețe relativ mici a teritoriului avut în vedere, mai precis Muntenia, și a unui număr destul de redus al descoperirilor sarmatice, deosebirile dintre grupurile sarmatice din diverse micro-regiuni reies pregnant în evidență, cel puțin în ceea ce privește depunerea importurilor romane în morminte. O judecată cu valoare generală, precum cea a frecvenței relativ scăzute a pieselor romane descoperite în mormintele sarmatice din Muntenia (care nici măcar ea nu este general valabilă, prin prisma excepției pe care pare să o reprezinte zona Buzăului), trebuie completată cu alte variații de amănunt referitoare la distribuția teritorială a importurilor în interiorul unei anumite micro-regiuni, la tipologia și cronologia obiectelor provenite din Imperiu. Chiar dacă la prima vedere astfel de detalii fragmentează în chip poate greu de înțeles imaginea descoperirilor sarmatice din Muntenia, tabloul general se poate recompune ulterior mult mai amănunțit, iar unele dintre coordonatele principale ale unei probleme de multă vreme discutată în literatura de specialitate s-ar putea schimba în mod radical.

Bibliografie:

Gheorghe BICHIR, *Les Sarmates au Bas-Danube*, în ”Dacia. Nouvelle Série”, XXI, 1977, pp. 167-197.

[24] V. Sîrbu et alii, *op. cit.*, p. 133.
[25] *Ibidem,* p. 118.

https://biblioteca-digitala.ro

IDEM, *Sarmaţii la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în "Pontica", V, 1972, pp. 137-176.

E. KREKOVIČ, *Rimske importy na Slovensku*, în "Památki Archeologické", LXXVIII, 1, Praga, 1987, pp. 231-282.

S. MORINTZ, B. IONESCU, *Cercetări arheologice în împrejurimile oraşului Olteniţa (1958-1967)*, în "Studii și Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie)", 19, 1, 1968, pp. 95-128.

Gheorghe A. NICULESCU, *Die sarmatische Kultur im Zusammenhang der kaiserzeitlichen archäologischen Funde aus Muntenien – unter besonderer Berücksichtigung der Funde von Tîrgşor*, în: C. von Carnap-Bornheim (ed.), "Kontakt-Kooperation-Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus". Internationales Kolloquium des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 12.-16. Februar 1998, Neumünster, 2003, pp. 177-205.

Liana OȚA, *Câteva remarci cu privire la statistică și distribuție teritorială*, în " Acta Terrae Fogarasiensis", II, 2013, pp. 29-33.

Liana OȚA, Valeriu SÎRBU, *Sarmaţii din judeţul Brăila*, Muzeul Brăilei-Editura Istros, Brăila, 2009.

IDEM, *The Bărăgan in the 1st-3rd Centuries AD: Dacians, Romans, Sarmatians*, în V. Sîrbu, R. Ștefănescu (eds.), "Necropolises, Cult places, Religion, Mythology" – The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages, Proceedings of the 12th International Congress of Thracology, Târgoviște, 10th-14th September 2013, vol. II, Brașov, 2013, pp. 289-309.

Constantin C. PETOLESCU, *Dacia: un mileniu de istorie*, București, Editura Academiei Române, 2010.

C.C. PETOLESCU, Florian MATEI-POPESCU, *The Presence of the Roman Army from Moesia Inferior at the North of the Danube and the Making of the Dacia Inferior Province*, în: Ioan Piso (ed.), *Die römischen Provinzen. Begriff und Gründung (Colloquium Cluj-Napoca, 28. September – 1. Oktober 2006)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008, pp. 357-367.

L.F. PITTS, *Relations between Rome and the German 'Kings' on the Middle Danube in the First to Fourth Centuries A.D.*, în " Journal of Roman Studies", LXXIX, London, 1989, pp. 45-58.

Valeriu SÎRBU, Liana OȚA, A. VÎLCU, M. NEAGU, V. OPREA, *Sudul Munteniei în secolele I a.Chr. – III p.Chr. Sarmați, daci, romani*, Muzeul Brăilei „Carol I"-Editura Istros, Brăila, 2014.

M. TUFFREAU-LIBRE, *Pottery assemblages in Gallo-Roman cemeteries*, în: J. Pearce, M. Millet, M. Struck (eds.), "Burial, Society and Context in the Roman World", Oxford, Oxbow Books, 2000, pp. 52-60.

https://biblioteca-digitala.ro

Lista ilustrațiilor:

Pl. 1 – Harta descoperirilor atribuite sarmaților din Muntenia.

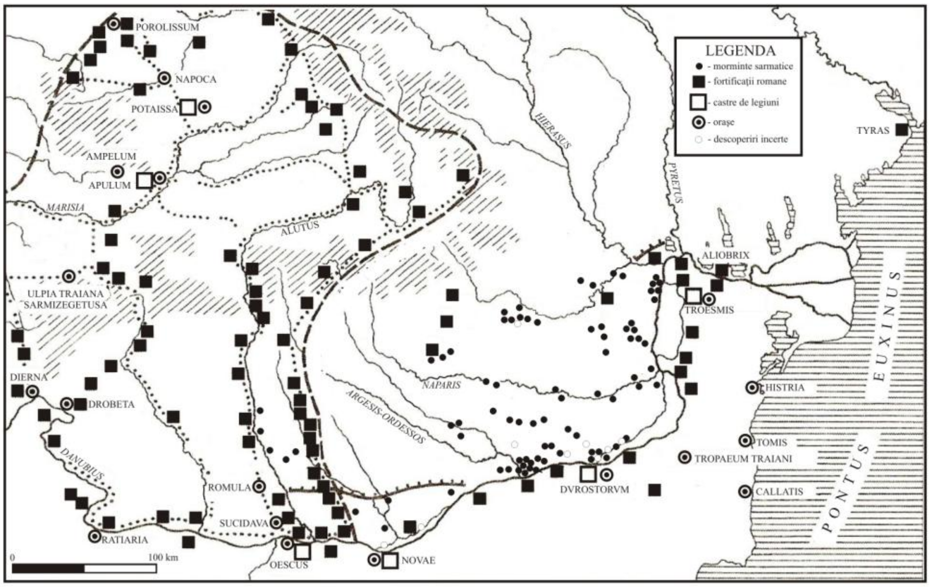

Pl. 1. Harta descoperirilor atribuite sarmaților din Muntenia

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

INTERPRETĂRI ETNICE A VESTIGIILOR ARHEOLOGICE DIN SECOLELE II-IV P.CHR. DIN SPAŢIUL PRUTO-NISTREAN ÎN ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ

SERGIU MATVEEV
sssmatveev@yahoo.com
Universitatea de Stat din Moldova – Chişinău

ETHNICAL INTERPRETATIONS OF ARCHAEOLOGICAL SITES IN THE PRUT-DNIESTR REGION DATED 2-4TH CENTURIES AD IN THE SOVIET HISTORIOGRAPHY

ABSTRACT

In specialized soviet literature there was not a unique or even predominant theory regarding the ethnical components of human communities of 2-4th centuries AD. All the mentioned peoples - gets, sarmatians, goths - had relatively tight contacts and felt a permanent influence of provincial roman culture, but insisting that slavs were present.

Keywords: Prut-Dniestr area, ethnical interpretations, soviet historiography, gets, sarmatians, goths, slavs.

Spaţiul carpato-nistrean, în primele secole ale erei noastre, constituia din punct de vedere geopolitic o zonă care, parţial, era încadrată în Imperiul Roman, cealaltă parte fiind controlată de romani. Zonele de contact ale lumii romane cu lumea barbară la începutul Marii migraţii a popoarelor au prezentat întotdeauna un tablou etnic eterogen. Limesul roman stăvilea atacurile triburilor barbare care s-au perindat în zona nord-vest pontică. În regiunea aceasta autorii antici menţionează un număr considerabil de triburi de diferită origine etnică: traci, germanici, iranieni etc. Fiecare dintre ei avea o cultură materială şi o spiritualitate proprie supusă unei presiuni puternice din partea lumii provincial-romane[1].

Investigaţiile arheologice au scos la lumină mai multe materiale arheologice, care, în baza analizei efectuate, în coroborare cu izvoarele scrise pot fi atribuite unor comunităţi etnice distincte.

---

1 A. Remennikov, *Bor'ba plemen Severnogo Pričernomor'ja s Rimom v III v. n.ė.*, Moskva, 1954; Idem, *Bor'ba plemen Podunav'ja s Rimom v 70-ch godach III v. n.ė.*, în "Antičnoe obščestvo", Moskva, 1967, ss. 188-192; Sergiu Matveev, *Reconstituirea situaţiei etnice în partea de sud a interfluviului Nistru-Prut în prima jumătate a mil. I p.Chr. în baza izvoarelor scrise*, în "Analele ştiinţifice ale USM", Chişinău, 1998, pp. 92-99.

https://biblioteca-digitala.ro

La începutul anilor '60 ai secolului al XX-lea, specialiştii stabilesc perindarea următoarelor culturi arheologice: cultura Lipica, de origine tracică, pentru perioada anterioară culturii Sântana de Mureş-Černjachov, cultura sarmaţilor, datată cu secolele I-IV, şi cultura Sântana de Mureş-Černjachov, datată cu secolele III-IV. Cercetările stratigrafice, în opinia arheologilor din acea vreme, demonstrează o trecere evolutivă a nivelului de locuire getic în cel al culturii Lipica, care, la rândul său, trece în cultura Sântana de Mureş-Černjachov, dispariţia acesteia fiind pusă pe seama "*impactului hunic*" din anii '70 ai secolului al IV-lea[2].

Principala direcţie de studiu a fost orientată spre cercetarea monumentalei culturi arheologice numită Sântana de Mureş-Černjachov, dat fiind faptul că celelalte două au fost în mare parte înglobate în ea.

Interesul deosebit manifestat faţă de cultura Sântana de Mureş-Černjachov se explică prin factorul politic, din acest motiv ipotezele propuse erau acceptate, devenind axiome. În perioada de până la cel de-al Doilea Război Mondial ideologia nazistă a utilizat pe larg, în interese de propagandă, anumite idei ale cercetătorilor germani de la începutul secolului al XX-lea, care vedeau în această cultură arheologică exclusiv triburile germanice ale goţilor[3]. Drept răspuns, în U.R.S.S. a început cercetarea intensă ale monumentelor şi a colecţiilor černjachoviene deja depozitate în muzee, primele atribuiri etnice a acestei culturi fiind fixate în lucrările lui M.I. Artamonov[4] şi B.A. Rybakov[5], susţinuţi ulterior de M.Ju. Brajčevskij[6] şi P.N. Tret'jakov[7]. Adversarul politic din secolul XX trebuia să fie lichidat şi pentru secolele III-IV. În anul 1950 cercetătorul rus I. Ljapuškin a declarat că există rezerve asupra interpretării indicilor etnici ca aparţinând lumii slave[8].

Cu toate acestea, ideea apartenenţei monumentelor de tip Sântana de Mureş-Černjachov exclusiv culturii slave devine oficială în istoriografia sovietică. În atmosfera de psihoză antigermană din anii războiului şi cei imediat postbelici situaţia nici nu putea să fie altfel. Problema însă era complicată de faptul că un

---

[2] G.B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačeletii n.ė. MIA SSSR*, № 89, 1960, s. 16.

[3] E. Brener, *Der Stand der Forschung über die Kultur der Merovingerzeit*, în "Berichte der Römisch-Germanischen Kommission", VII, Frankfurt, 1912, S. 262-267; M. Ebert, *Südrussland in Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921, S. 262-264.

[4] M.I. Artamonov, *Spornye voprosy drevnej istorii slavjan i Rusi*, în "KSIIMK", № 6, 1940, ss. 3-14.

[5] B.A. Rybakov, *Rannjaja kul'tura vostočnych slavjan*, în "Istoričeskij žurnal", № 11-12, Moskva 1943, ss. 73-80.

[6] M.Ju. Brajčevskij, *Archeologični materialy do vyvčennja kul'tury schidnoslov'jans'kich plemen IV-VIII st.*, în "Arch.", № 4, 1950, ss. 27-55.

[7] P.N. Tret'jakov, *Vostočnoslavjanskie plemena*, Moskva, 1953, ss. 157-160.

[8] I.I. Ljapuškin, *Pamjatniki kul'tury „polej pogrebenija" pervoj poloviny I tys. n.ė. Dneprovskogo lesostepnogo levoberež'ja po materialam polevych izyskanij 1940, 1945-1949 gg.*, în "SA", XIII, 1950, ss. 7-32.

https://biblioteca-digitala.ro

număr mare de monumente arheologice ulterioare, atribuite culturii slave timpurii de tipul Praga-Korčak, se deosebeau completamente de cele de tip Sântana de Mureş-Černjachov[9]. Descoperirea monumentelor de tipul Praga-Korčak a coincis cu „dezgheţul” hruşciovist, ceea ce a permis reluarea discuţiilor despre componenţa polietnică a culturii Sântana de Mureş-Černjachov[10].

Din nou schimbările politice au generat un număr de lucrări care repuneau în discuţie problema atribuirii etnice a acestor monumente, la care se adăugase un aspect ideologic nou – prietenia promovată de U.R.S.S. faţă de statele blocului socialist. Apare şi ipoteza privind predominarea decisivă a germanicilor în cadrul culturii respective[11] sau părerea mai prudentă a unor cercetători moscoviţi despre o structură polietnică a purtătorilor acestui masiv[12].

Săpăturile de la Budeşti, Solonceni, Lucaşeuca, Petricani, Bălăbăneşti au permis lui Ė. Rikman să afirme că cultura Sântana de Mureş-Černjachov s-a format în secolul al II-lea sub influenţa civilizaţiei provincial-romane, din componenţa căreia făceau parte triburile sarmaţilor, daco-geţilor şi goţilor. Monumentele atribuite slavilor nu pot fi datate anterior celei de-a doua jumătăţi a mileniului I[13].

După ce s-a stabilit complexitatea acestei culturi, ea a început să fie „secţionată” în variante locale. Într-un studiu consacrat special acestei probleme, M.A. Tichanova delimitează cinci variante locale ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov: Niprul Mijlociu, Niprul Inferior, Zona Nistrului, Dunărea de Jos cu Transilvania de Nord-Est şi Volânia. Analiza materialelor arheologice o aduce pe cunoscuta cercetătoare la concluzia că cultura Sântana de Mureş-Černjachov includea triburi de diversă etnie: sciţi târzii, slavi, geto-daci, sarmaţi şi alte triburi,

---

9 Ju.V. Kucharenko, *Slavjanskie drevnosti V-VI vv. na teritorii pripjatskogo Poles'ja*, în ”KSIIMK”, № 57, 1955, ss. 33-39; V.N. Danilenko, *Slavjanskie pamjatniki I tys. n.ė. v bassejne Dnepra*, în ”KSIA AN USSR”, № 4, 1955, ss. 27-29.

10 Ė.A. Rikman, I.A. Rafalovič, *K voprosu o sootnošenii Černjachovskoj i ranneslavjanskoj kul'tur v Dnestrovsko-Dunajskom meždureč'e*, în ”KSIA”, vyp. 105, 1965.

11 M.I. Artamonov, *Slavjane i Rus'*, în ”Tez. dokl. Naučnaja sessija Leningradskogo Gos. Universitata 1955-1956”, Leningrad, 1956, ss. 3-6; M.A. Tichanova, *O lokal'nych variantach Černjachovskoj kul'tury*, în ”SA”, № 4, 1957, ss. 168-194; V.V. Kropotkin, *Mogil'nik Černjachovskogo tipa v s. Rizino Čerkasskoj obl. (K voprosu o proischoždenii černjachovskoj kul'tury)*, în ”Slavia antiqua. T. 17”, Poznan, 1971, ss. 197-206; V.V. Kropotkin, *Černjachovskaja kul'tura i Sev. Pričernomor'e*, în ”Kul'tura ta pobut naselennja Ukrajins'kich Karpat. Tez. dokl. Užgorod”, 1972, ss. 94-95; Idem, *Problema proischoždenija i ėtničeskoj prinadležnosti černjachovskoj kul'tury v svete novych antropologičeskich issledovanij (po povodu knigi T. S. Konduktorovoj «Antropologija drevnego naselenija Ukrainy», Moskva, 1972,* în ”Slavia antiqua”, T. 23, Poznan, 1976, ss. 165-173.

12 G.B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačeletii n.ė. MIA SSSR*, № 89, 1960.

13 Ė.A. Rikman, *Ėtničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i prilegajuščego Podunav'ja v pervych vekach našej ėry*, Moskva, 1975. s. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

inclusiv germanice. Uniformitatea acestei culturi a fost cauzată de faptul că aceste triburi se aflau în componenţa uniunilor tribale gotice. În zona dunăreană, purtători ai culturii Sântana de Mureş-Černjachov erau considerate triburile geto-dacilor[14].

La sfârşitul anilor ’50 ai secolului al XX-lea au fost iniţiate primele contacte ştiinţifice cu istorici din România[15]. Acest pas a reprezentat un progres în dezvoltarea ştiinţei arheologice din spaţiul pruto-nistrean. Colaborarea cu cercetătorii din România s-a materializat prin conferinţa din 1958 şi publicarea, în 1960, a culegerii *Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-Zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki*. În aceasta lucrare Ė. Rikman[16], care a cercetat un şir de monumente din secolele III-IV p.Chr., demonstrează cu siguranţă pentru perioada respectivă coexistenţa în spaţiul carpato-nistrean a triburilor getice, sarmatice şi gotice, punând în permanenţă sub semn de întrebare prezenţa comunităţilor slave[17]. În acelaşi volum, Gh. Fedorov prezintă două necropole de tipul Sântana de Mureş-Černjachov, Bălţata şi Mălăieşti, la investigarea cărora autorul, la fel, a depistat prezenţa unei tradiţii a culturii getice, precum şi elemente sarmatice, ambele tipuri manifestând semne de influenţă a culturii romane[18].

Din cele relatate este lesne de înţeles că cercetătorii care se ocupau cu monumentele Sântana de Mureş-Černjachov, sub presiunea materialului diagnostic concret, devin adepţi ai inducţiilor formulate de arheologii români despre originea tracică a comunităţilor acestui facies[19].

În studiul monografic deja menţionat a lui Gh. Fedorov, în baza analizei a peste 284 de monumente atribuite la secolele II-IV, se ajunge la următoarele concluzii:

• în monumentele černjachoviene din interfluviul Prut-Nistru persistă un şir de elemente ce pot fi atribuite slavilor; cu toate acestea, ponderea slavilor în formarea culturii Sântana de Mureş-Černjachov e infimă, deoarece majoritatea ceramicii şi a altor obiecte nu au analogii la slavii post-černjahovieni. Elementele

---

[14] M.A. Tichanova, *O lokal’nych variantach Černjachovskoj kul’tury*, în ”SA”, № 4, 1957, ss. 168-194.

[15] N.A. Mochov, *Razvitie istoričeskoj nauki v Moldavii za gody Sovetskoj vlasti*, în ”Tezisy dokladov (jubilejnoj naučnoj sessii Soveta Moldavskogo filiala AN SSSR, posvjaščennoj 40-letiju velikoj Oktjabr’skoj Socialističeskoj Revoljucii)”, Kišinev, 1957, ss. 3-4.

[16] Ė.A. Rikman, *Raskopki u s. Budešty (K voprosu o naselenii Dnestrovsko-Prutskogo meždureč’ja v pervych vekach n.ė.*, în ”Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki”, Kišinev, 1960, ss. 197-219.

[17] *Ibidem.*

[18] G.B. Fedorov, *Dva černjachovskich mogil’nika v Moldavii*, în ”Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-Zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki”, Kišinev, 1960, s. 239.

[19] N.M. Kravčenko, *K voprosu o proischoždenii nekotorych tipov obrjada truposožženija na černjachovskich mogil’nikach*, în ”KSIA”, № 121, 1970, ss. 44-51.

https://biblioteca-digitala.ro

slave în cultura Sântana de Mureş-Černjachov din Moldova sunt în minoritate faţă de cele gotice ori sarmate;

• la baza culturii Sântana de Mureş-Černjachov din Moldova stau elementele culturale locale geto-dacice şi cultura sarmaţilor agricultori;

• aportul triburilor getice şi sarmate în formarea culturii Sântana de Mureş-Černjachov este practic egal. Anume de la sarmaţi černjachovienii au preluat înhumarea în ritul funerar[20].

Aceste supoziţii actualmente nu mai pot fi acceptate, din următoarele motive:

1. Prezenţa slavilor în cultura Sântana de Mureş-Černjachov rămâne şi până în prezent numai la nivel de declaraţii, fiind lipsită de un suport ştiinţific, deoarece elementele aşa-zise „slave" nu pot fi evidenţiate. Acest fapt a fost demonstrat cu lux de amănunte de Ė. Rikman şi I. Rafalovič încă în anul 1965 în studiul consacrat coroborării elementelor černjachoviene care se considerau similare celor din lumea slavă[21]. Însuşi Gh. Fedorov se vede nevoit să menţioneze că ele erau minoritare celor sarmate şi gotice, cu atât mai mult componentelor predominante geto-dacice. Insistenţa de a-i menţiona pe slavi este mai curând un tribut adus teoriei oficiale.

2. Elementele considerate de Gh. Fedorov slave nu-şi găsesc analogii nici în perioada precernjachoviană, nici în cultura materială a lumii slave din secolele VI-VII[22].

3. Teza despre participarea sarmaţilor agricultori în egală măsură cu geto-dacii la formarea culturii Sântana de Mureş-Černjachov este la fel de neargumentată, dat fiind faptul că, la moment, în tot spaţiul carpato-nistrean nu a fost descoperită nici o aşezare sarmatică ce ar putea documenta procesul de sedentarizare în masă a acestor triburi[23].

4. Ritului funerar geto-dacic îi este caracteristic biritualismul şi, prin urmare, nu poate fi absolutizată influenţa sarmaţilor, care practicau înhumarea[24].

În acelaşi timp cercetătorul ucrainean M.Ju. Brajčevskij continuă să definească cultura Sântana de Mureş-Černjachov drept slavă[25]. Aprecierea sa se

---

[20] G.B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačeletii n.ė. MIA SSSR*, № 89, 1960. ss. 63-174.

[21] Ė.A. Rikman, I.A. Rafalovič, *K voprosu o sootnošenii Černjachovskoj i ranneslavjanskoj kul'tur v Dnestrovsko-Dunajskom meždureč'e*, în "KSIA", vyp. 105, 1965.

[22] *Ibidem.*

[23] Gheorghe Bichir, *Les sarmates au Bas-Danube*, în "Dacia", N.S., t. XXI, Bucureşti, 1977, ss. 167-197; V.I. Grosu, *Chronologija pamjatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Kišinev, 1990.

[24] Ion Ioniţă, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iaşi, 1988; V. Palade, *Aşezarea şi necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfârşitul sec. al III-lea - a doua jumătate a sec. al V-lea)*, Bucureşti, 2004.

https://biblioteca-digitala.ro

referă nu numai la teritoriul Ucrainei, dar şi la cel al Poloniei, Moldovei, Slovaciei şi României[26], construcţia istorică efectuându-se prin metoda retrospectivă de la perioade mai noi spre cele mai vechi: dacă în Evul Mediu timpuriu aceste teritorii ţineau de cultura slavă, rezultă că acelaşi areal, într-o perioadă mai timpurie, ţinea tot de cultura dată. Verificarea acestei ipoteze retrospectiv nu era practicată. Restaurarea situaţiei etnice în perioada anterioară culturii Sântana de Mureş-Černjachov în acest areal va coincide în linii majore cu spaţiul locuit de triburile tracilor septentrionali, iar excluderea din componenţa acestor teritorii a provinciilor cucerite de romani va prezenta practic arealul de răspândire a culturii Sântana de Mureş-Černjachov. Acceptarea influenţelor migraţiilor din primele secole ale erei creştine dau răspuns atât la unitatea acestei culturi, cât şi la existenţa variantelor locale. Anume răspunsul corect la întrebarea despre componenţa etnică a acestei culturi va permite fixarea anumitor accente privind primele etape ale formării romanicilor de răsărit.

Pe fundalul acestor discuţii, în anul 1966 apare lucrarea de sinteză *Istorija SSSR*. În capitolul respectiv, semnat de G.D. Smirnov, se definea componenţa etnică a culturii Sântana de Mureş-Černjachov ca una polietnică, care includea slavi, sarmaţi, daci şi geţi[27]. Studiul lui G.D. Smirnov avea la bază un articol publicat anterior[28].

Astfel, între anii 1957-1967, în istoriografia sovietică, aparent unitară în problema apartenenţei etnice a culturii Sântana de Mureş-Černjachov, se formaseră câteva direcţii principale de cercetare pe care le vom numi convenţional:

1. superautohtonistă slavă (M.Ju. Brajčevskij[29], E.V. Machno[30], Ė.A. Symonovič[31], M.Ju. Smiško), majoritatea susţinătorilor acestei direcţii activau în centrele de cercetare de la Kiev;

2. cu predominarea componentei germanice (M.I. Artamonov[32], M.A. Tichanova[33], L.A. Golubeva[34]), majoritatea adepţilor acestei direcţii reprezentau centrele de cercetare de la Leningrad;

---

[25] M.Ju. Brajčevskij, *Bilja džerel slov'jans'koï deržavnosti*, Kyijv, 1964, s. 3; a se vedea şi: A.T. Smilenko, *Slov'jani ta jich susidi v stepovomu Podniprov'ji (II-XIII st.).* Kyjiv, 1975.
[26] M.Ju. Brajčevskij, *op. cit.*, s. 4.
[27] *Istorija SSSR, tom 2,* Moskva, 1966.
[28] G.D. Smirnov, *Zaselenie romanizirovannymi plemenami Pruto-Dnestrovskogo meždureč'ja v svete archeologičeskich materialov*, în "Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-zapada SSSR i Rumynskoj Narodnoj Respubliki", Kišinev, 1960, ss. 309-316.
[29] M.Ju. Brajčevskij, *K istorii lesostepnoj polosy Vostočnoj Evropy v I tys. n.ė.*, în "SA", № 3, 1957, ss. 114-130.
[30] E.V. Machno, *Jagnjatins'ka archeologična ėkspedicija*, în "AP", t. III, 1952.
[31] Ė.A. Symonovič, *Rec. na knigu: Rikman Ė.A. Pamjatnik ėpochi velikogo peremeščenija narodov*, Kišinev, 1967, în "SA", № 4, 1970, ss. 285-289.

https://biblioteca-digitala.ro

3. teoria polietnică (Gh. Fedorov[35]); un loc aparte ocupă în cadrul acestei şcoli Ė. Rikman[36], care, în anumit sens, poate fi numit fondatorul direcţiei autohtoniste prin promovarea elementului tracic în cadrul comunităţii polietnice. Ė. Rikman nu a fost de acord cu ipoteza precum că respectiva cultură arheologică reprezintă materializarea contactelor slavilor cu Imperiul Roman şi, deşi admitea anumite contacte între slavi şi locuitorii regiunii sud-dunărene în secolele II-IV, considera că ele aveau o intensitate slabă, sporind doar către secolele V-VII[37].

Denumirile respective sunt uşor convenţionale, fiindcă centrele locale nu aveau capacităţi de publicare suficiente şi majoritatea lucrărilor importante continuau să apară la Moscova.

Complexitatea proceselor care au avut loc în primele secole ale mileniului I în spaţiul carpato-nistrean şi-a găsit reflectare în descoperirile recente de la Pruteni (r. Ungheni)[38] şi posibil de cele de la Odaia[39].

Anii '70-80 ai secolului al XX-lea au fost marcaţi prin cercetări arheologice de amploare şi un volum important de materiale analizate, dar care nu au putut să hotărască problema atribuirii etnice[40]. Astfel încât nu s-a ajuns la un consens în

---

[32] M.I. Artamonov, *Slavjane i Rus'*, în "Tez. dokl. Naučnaja sessija Leningradskogo Gos. Universitata 1955-1956", Leningrad, 1956, ss. 3-6.

[33] M.A. Tichanova, *O lokal'nych variantach Černjachovskoj kul'tury*, în "SA", № 4, 1957, ss. 168-194.

[34] L.A. Golubeva, *Soveščanie, posvjaščennoe problemam Černjachovskoj kul'tury i ee roli v rannej istorii slavjan*, în "SA", № 4, 1957, ss. 274-277.

[35] G.B. Fedorov, *Dva černjachovskich mogil'nika v Moldavii*, în "Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-Zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki", Kišinev, 1960.

[36] Ė.A. Rikman, *Raskopki u s. Budešty i problema ėtničeskogo sostava naselenija Moldavii v pervych stoletijach n.ė.*, în "Tezisy dokladov (jubilejnoj naučnoj sessii Soveta Moldavskogo filiala AN SSSR, posvjaščennoj 40-letiju Velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii)", Kišinev, 1957, s. 5; Idem, *Raskopki u s. Budešty (K voprosu o naselenii Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja v pervych vekach n.ė.*, în "Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki", Kišinev, 1960, ss. 197-219; Idem, *Ėtničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i prilegajuščego Podunav'ja v pervych vekach našej ėry*, Moskva, 1975.

[37] Idem, *O načale rasselenija i ėtničeskich kontaktach slavjan na levoberež'e Nižnego Dunaja*, în "Tezisy dokladov sovetskoj delegacii na IV Meždunarodnom kongresse slavjanskoj archeologii", Moskva, 1980, s. 21.

[38] Vlad Vornic, V. Bubulici, N. Telnov, *Pervoe poselenie svobodnych dakov III v. n.ė. na territorii Respubliki Moldova u s. Pruten'*, în "Congresul al IX-lea Internaţional de Tracologie *Tracii şi lumea circumpontică*", Chişinău, 2004, pp. 131-133; V. Vornic, N. Telnov, V. Bubulici, L. Ciobanu, *Pruteni. Un centru de olărie dacic din epoca romană*, Chişinău, 2007.

[39] V. Vornic, V. Bubulici, L. Ciobanu, *O aşezare dacică din epoca romană descoperită la Odaia (comuna Miciurin, raionul Drochia, Moldova)*, în "Revista arheologică", serie nouă, volumul II, nr. 1-2, Chişinău, 2006, pp. 348-363.

[40] Ė.A. Rikman, *Ėtničeskaja istorija...*, 1975; V.D. Baran, *Černjachivs'ka kul'tura (za materialami Verchn'ogo Dnistra ta Zachidnogo Bugu)*, Kyjiv, 1981; G.F. Nikitina,

https://biblioteca-digitala.ro

problema atribuţiei etnice a culturii respective. Starea de fapt a problemelor legate de cultura Sântana de Mureş-Černjachov şi-a găsit reflectare în studiul semnat de M.B. Ščukin, publicat în anul 1975 la Berlin[41]. În această lucrare se vehicula şi ideea conform căreia componentul slav nu poate fi sesizat din cauza că monumentele arheologice ale migraţiei slavilor în Antichitate şi epoca medievală timpurie ori nu au fost identificate, ori slavii nu au lăsat urme vizibile în cultura triburilor autohtone[42].

B.V. Magomedov, în baza analizei ritului şi ritualului funerar, a modalităţilor de construcţie a locuinţelor, a formelor de ceramică şi a pandantivelor, evidenţiază următoarele componente etnice: scito-sarmatice elinizate, o parte mică a triburilor tracice, de tipul Zarubineck şi germanice[43]. Fără a pune la îndoială o anumită influenţă din partea oraşelor pontice, ce se aflau în secolul al II-lea sub dominaţie romană, nu putem fi de acord cu rolul de bază al scito-sarmaţilor. Despre sarmaţi s-a vorbit mai sus, cât despre sciţi, în perioada respectivă, acesta era un termen nominal utilizat de autorii antici şi care includea mai multe triburi de diversă origine etnică, înşişi sciţii nefiind localizaţi în această zonă din secolul al III-lea a.Chr. Este improprie şi includerea grupului arheologic Zarubineck în categoria elementelor etnice.

În ultimii ani de existenţă a U.R.S.S. a continuat colectarea materialului, dar încercări de revizuire a istoriei etnice a zonei date nu s-au mai făcut. I.S. Vinokur, în baza unor date noi, susţine ideea că la constituirea civilizaţiei în egală măsură au participat triburi slave, daco-tracice şi sarmatice. El menţionează că elemente ale acestei culturi întâlnim până în ultimul sfert al mileniului[44].

Astfel, în literatura sovietică de specialitate nu a existat o teorie dominantă, nemaivorbind de una unică, ce ar explica procesul de formare şi elementele de bază ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov. Toate populaţiile menţionate – geţi, sarmaţi, goţi –, aveau contacte destul de strânse şi resimţeau o permanentă influenţă a culturii provinciale romane, dar se insista şi la prezenţa slavilor.

În prezent, în spaţiul post-sovietic domină ipoteza despre caracterul polietnic al culturii Sântana de Mureş-Černjachov, cu anumite particularităţi regionale şi factori dominanţi. Regiunea cursului superior al Nistrului şi al Bugului

---

Sistematika pogrebal'nogo obrjada plemen černjachovskoj kul'tury, Moskva, 1985; I.A. Rafalovič, *Dančeny. Mogil'nik černjachovskoj kul'tury III-IV vv.*, Kišinev, 1986.

[41] M.B. Ščukin, *Das Problem der Černjachov-Kultur in der sovjetischen archäologischen Literatur*, în ”ZfA”, 9, 1975, S. 25-41.

[42] V.D. Koroljuk, *Duleby, anty, avary i goty*, în ”Problemy tipologii i ėtnografii”, Moskva, 1979, s. 53.

[43] B.V. Magomedov, *Černjachovskie plemena Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja. Avtoreferat diss. kand. ist. nauk*, Kiev, 1981, s. 12.

[44] I.S. Vinokur, *Černjachovskie plemena na Dnestre i Dunae*, în ”Slavjane na Dnestre i Dunae”, Kiev, 1983, ss. 105-135.

https://biblioteca-digitala.ro

de Vest este considerată a fi dominată de slavi, iar litoralul nord-pontic de scito-sarmaţi. Zona de silvostepă a Ucrainei este văzută ori ţinând de etnosul slav[45], ori de slavi şi sarmaţi[46]. V.D. Baran leagă diferite grupuri teritoriale din cadrul acestei culturi cu predominarea diferitor etnii: pe cele din silvostepă cu slavii, cultura Wielbark cu germanicii[47]. El chiar afirmă la un moment dat că simbioza slavo-iraniană în cadrul culturii Sântana de Mureş-Černjachov este una creată artificial, elementele sarmatice fiind definite clar arheologic, iar cele slave lipsind[48].

Pe poziţii apropiate se situează D.N. Kozak[49] şi A.V. Gudkova[50]. Părerea despre predominarea factorului gotic continuă să fie susţinută de M.B. Ščukin[51] şi B. Magomedov[52]. La momentul de faţă datarea majoritar acceptată a culturii Sântana de Mureş-Černjachov este între anii 230-410/430[53].

Tradiţia creată de istoriografia sovietică impune ruperea din contextul istoric a anumitor etape. Acest mod de operare se referă în primul rând la perioada mileniului I a.Chr., când din cadrul culturii din prima epocă a fierului era separată perioada culturii getice (secolele IV-III a.Chr.), creându-se impresia falsă despre o ruptură în evoluţia culturii tracice la nord de Dunăre. Procedee similare au fost aplicate şi fenomenelor etnopolitice şi etnosociale din mileniul I p.Chr., când epocile istorice primeau denumiri nu de procese fundamentale, ci de culturi arheologice. În consecinţă, datarea generală a monumentelor de tip Sântana de Mureş-Černjachov cu secolele III-IV venea să pună punct existenţei unei anumite populaţii în acest areal pentru a pregăti terenul prin metoda *tabula rasa*, deci spaţiu

---

[45] I.S. Vinokur, *Vel'barskie èlementy i černjachovskie drevnosti lesostepnoj Ukrainy II-IV vv. n.ė.*, în "Kultura Wielbarska w mlodszym okresie rzymskim", nr. 2, Lublin, 1989, ss. 217-224.

[46] V.V. Sedov, *Slavjane v drevnosti*, Moskva, 1994, ss. 233-282.

[47] V.D. Baran, *Davni slov'jani*, Kyjiv, 1998, ss. 172-182.

[48] Idem, *Procesy schidnoslov'jans'kogo kul'turogenezu v drugij polovini I tys. n.ė.*, în "Etnogenez ta rannja istorija slov'jan: novi naukovi koncepcii na zlomi tysjačolit'", L'viv, 2001, ss. 11-19.

[49] D.N. Kozak, *Do problemy spisnuvannja slov'jan i germanciv v Ukraïni u drugiï čverti I tys. n.ė.*, în "Starožitnosti Rusi-Ukrajini", Kyjiv, 1994, ss. 31-36.

[50] A.V. Gudkova, *Osobennosti ėtnokul'turnogo processa v černjachovskom obščestve*, în "Tezi dop. Ukrajinskoj delegaciji na VI Mižnar. Kongresi slov'janskoj archeologii (Novgorod, Rosjija, 1996 r.)", Kyjiv, 1996, ss. 20-23.

[51] M.B. Ščukin, *K predystorii černjachovskoj kul'tury. Trinadcat' sekvencij,* în "ASGĖ", № 20, 1979, s. 83.

[52] B.V. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1987; Idem, *Obrjad ingumacii v černjachovskoj kul'ture*, în "Tezi dop. Ukrajinskoj delegaciji na VI Mižnar. Kongresi slov'janskoji archeologii (Novgorod, Rosija, 1996 r.)", Kyjiv, 1996, ss. 33-36.

[53] Idem, Č*ernjachovskaja kul'tura. Problema ėtnosa*. Lublin, 2001, s. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

pustiu, liber de locuitori, liber pentru apariţia altor populaţii[54] (referitor la problema hiatusurilor a se vedea: Matveev 1999a, pp. 52-56).

Investigaţiile arheologice denotă o altă situaţie la două compartimente principiale, şi anume formarea culturii Sântana de Mureş-Černjachov şi dispariţia ei. Prezenţa materialului arheologic de factură romană şi a ceramicii de culoare cenuşie nu mai pot fi considerate drept criterii de atribuire a monumentului la cultura respectivă şi de datare automată cu secolele III-IV. Analiza detaliată a materialului arheologic a demonstrat separarea unui număr din ele cu o datare puţin mai timpurie[55]. Astfel se definesc unele răspunsuri atât la componenţa elementelor ce au constituit cultura din regiunea Dunării, dar şi o explicaţie pentru impresionantul salt numeric al monumentelor arheologice din secolele III-IV.

Un alt aspect este legat de faptul că, în ultimul timp, pentru un şir de monumente atribuite culturii Sântana de Mureş-Černjachov în spaţiul dintre Carpaţi şi Nistru limita superioară de datare este ridicată cel puţin la începutul secolului al V-lea[56]. Iar în culturile arheologice ulterioare sunt depistate elemente clare de perpetuare a culturii respective, fenomen observat încă din anii ’70 de Ė. Rikman[57]. Atribuirea etnică a majorităţii absolute a monumentelor din a doua jumătate a mileniului I p.Chr. în special culturii slave, în baza izvoarelor scrise[58] şi a asemănării culturii materiale, repetă situaţia creată în anii ’40 în istoriografia sovietică de atribuire *ab initio* a monumentelor din mileniul I a.Chr. culturii scitice[59], opinie care a fost combătută fără rezerve printr-un şir de studii care au demonstrat apartenenţa acestora la cultura tracică[60]. Perpetuarea elementelor tracice

---

[54] I.A. Rafalovič, *Moldavija i puti rasselenija slavjan v Jugo-Vostočnoj Evrope (VI-VII vv.),* în ”JuVESV”, 1972, ss. 7-31; P.P. Bârnea, I.A. Rafalovič, *Problema mestnogo naselenija Dnestrovsko-Prutskogo meždureč’ja v X-XII vv. i Balkano-Dunajskaja kul’tura*, în ”IAN MSSR”, serija ON, № 3, 1978, ss. 65-75.

[55] V. Vornic, V. Bubulici, N. Telnov, *Pervoe poselenie svobodnych dakov III v. n.ė. na territorii Respubliki Moldova u s. Pruten’*, în ”Congresul al IX-lea Internaţional de Tracologie *Tracii şi lumea circumpontică*”, Chişinău, 2004, pp. 131-133.

[56] B.V. Magomedov, *Černjachovskij mogil’nik Kurniki na Južnom Buge*, în ”SP”, № 4, 1999, s. 119; Idem, Č*ernjachovskaja kul’tura. Problema ėtnosa*. Lublin, 2001, s. 15; A.V. Gudkova, *I-IV vv. v Severo-Zapadnom Pričernomor’e. (Kul’tura osedlogo naselenija),* în ”SP”, № 4, 1999, s. 367.

[57] Ė.A. Rikman, *Nekotorye tradicii černjachovskoj kul’tury v pamjatnikach VI-X vv. v nizov’jach Dnestra i Dunaja*, în ”Issledovanija po istorii slavjanskich i balkanskich narodov. Ėpocha srednevekov’ja”, Moskva, 1972, ss. 29-45.

[58] V.D. Koroljuk, *Volochi i slavjane russkoj letopisi*, Kišinev, 1971; Idem, *Volochi i slavjane «Povesti vremennych let»*, în ”SS”, № 4, 1971, ss. 41-53.

[59] G. Smirnov, *Archeologičeskie issledovanija Starogo Orcheja*, în ”KSIIMK”, vyp. 56, 1954, ss. 24-39; A.I. Meljukova, *Pamjatniki skifskogo vremeni lesostepnogo srednego Podnestrov’ja. MIA SSSR*, № 64, Moskva, 1958, ss. 5-102.

[60] T.D. Zlatkovskaja, L.L. Polevoj, *Gorodišča Pruto-Dnestrovskogo meždureč’ja IV-III vv. do n.ė. i voprosy političeskoj istorii getov*, în ”Drevnie frakijcy v Severnom Pričernomor’e”,

https://biblioteca-digitala.ro

în a doua jumătate a mileniului I p.Chr., demonstrată de Ė. Rikman, a găsit susţinere şi la alţi cercetători[61].

Problemele legate de dispariţia culturii Sântana de Mureş-Černjachov au rămas neelucidate până în prezent şi trebuie să fie reevaluate în lumina descoperirilor actuale, prin debarasarea de standarde şi idei preconcepute.

Bibliografie:

M.I. ARTAMONOV, *Slavjane i Rus'*, în "Tez. dokl. Naučnaja sessija Leningradskogo Gos. Universitata 1955-1956", Leningrad, 1956, ss. 3-6.

IDEM, *Spornye voprosy drevnej istorii slavjan i Rusi*, în "KSIIMK", № 6, 1940, ss. 3-14.

V.D. BARAN, *Černjachivs'ka kul'tura (za materialami Verchn'ogo Dnistra ta Zachidnogo Bugu)*, Kyjiv, 1981.

IDEM, *Davni slov'jani*, Kyjiv, 1998.

IDEM, *Procesy schidnoslov'jans'kogo kul'turogenezu v drugij polovini I tys. n.ė.*, în "Etnogenez ta rannja istorija slov'jan: novi naukovi koncepcii na zlomi tysjačolit'", L'viv, 2001, ss. 11-19.

P.P. BÂRNEA, I.A. RAFALOVIČ, *Problema mestnogo naselenija Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja v X-XII vv. i Balkano-Dunajskaja kul'tura*, în "IAN MSSR", serija ON, № 3, 1978, ss. 65-75.

Gheorghe BICHIR, *Les sarmates au Bas-Danube*, în "Dacia", N.S., t. XXI, Bucureşti, 1977, ss. 167-197.

M.Ju. BRAJČEVSKIJ, *Archeologični materialy do vyvčennja kul'tury schidnoslov'jans'kich plemen IV-VIII st.*, în "Arch.", № 4, 1950, ss. 27-55.

IDEM, *Bilja džerel slov'jans'koï deržavnosti*, Kyijv, 1964.

IDEM, *K istorii lesostepnoj polosy Vostočnoj Evropy v I tys. n.ė.*, în "SA", № 3, 1957, ss. 114-130.

E. BRENER, *Der Stand der Forschung über die Kultur der Merovingerzeit*, în "Berichte der Römisch-Germanischen Kommission", VII, Frankfurt, 1912, S. 262-267.

V.N. DANILENKO, *Slavjanskie pamjatniki I tys. n.ė. v bassejne Dnepra*, în "KSIA AN USSR", № 4, 1955, ss. 27-29.

M. EBERT, *Südrussland in Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921.

Moskva, 1969, 35-60; V.L. Lapuşnean, I.T. Niculiţă, M.A. Romanovskaja, *Pamjatniki rannego železnogo veka*, în "AKM", 4, 1974, s. 44; I.T. Niculiţă, *Gety IV-III vv. do n.ė. v Dnestrovsko-Karpatskich zemljach*, Kišinev, 1977; Idem, *Severnye frakijcy v VI-I vv. do n.ė.* Kišinev, 1987.

[61] Ion Tentiuc, *Tradiţii traco-geto-dacice în ritul şi ritualul funerar medieval timpuriu de la est de Carpaţi*, în "Thracians and Circumpontic World", III, Chişinău, 2004, ss. 120-124.

https://biblioteca-digitala.ro

G.B. FEDOROV, *Dva černjachovskich mogil'nika v Moldavii,* în "Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-Zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki", Kišinev, 1960, ss. 221-239.

IDEM, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačeletii n.ė. MIA SSSR,* № 89, 1960.

L.A. GOLUBEVA, *Soveščanie, posvjaščennoe problemam Černjachovskoj kul'tury i ee roli v rannej istorii slavjan,* în "SA", № 4, 1957, ss. 274-277.

V.I. GROSU, *Chronologija pamjatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Kišinev, 1990.

A.V. GUDKOVA, *I-IV vv. v Severo-Zapadnom Pričernomor'e. (Kul'tura osedlogo naselenija),* în "SP", № 4, 1999, ss. 235-404.

IDEM, *Osobennosti ėtnokul'turnogo processa v černjachovskom obščestve,* în "Tezi dop. Ukrajinskoj delegaciji na VI Mižnar. Kongresi slov'janskoj archeologii (Novgorod, Rosjija, 1996 r.)", Kyjiv, 1996, ss. 20-23.

I. IONIŢĂ, V. URSACHI, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iaşi, 1988.

Istorija SSSR, tom 2, Moskva, 1966.

V.D. KOROLJUK, *Duleby, anty, avary i goty*, în "Problemy tipologii i ėtnografii", Moskva, 1979, ss. 53-59.

IDEM, *Volochi i slavjane «Povesti vremennych let»*, în "SS", № 4, 1971, ss. 41-53.

IDEM, *Volochi i slavjane russkoj letopisi*, Kišinev, 1971.

D.N. KOZAK, *Do problemy spisnuvannja slov'jan i germanciv v Ukraïni u drugiï čverti I tys. n.ė.*, în "Starožitnosti Rusi-Ukrajini", Kyjiv, 1994, ss. 31-36.

N.M. KRAVČENKO, *K voprosu o proischoždenii nekotorych tipov obrjada truposožženija na černjachovskich mogil'nikach*, în "KSIA", № 121, 1970, ss. 44-51.

V.V. KROPOTKIN, *Černjachovskaja kul'tura i Sev. Pričernomor'e*, în "Kul'tura ta pobut naselennja Ukrajins'kich Karpat. Tez. dokl. Užgorod", 1972, ss. 94-95.

IDEM, *Mogil'nik Černjachovskogo tipa v s. Rizino Čerkasskoj obl. (K voprosu o proischoždenii černjachovskoj kul'tury),* în "Slavia antiqua", T. 17, Poznan, 1971, ss. 197-206.

IDEM, *Problema proischoždenija i ėtničeskoj prinadležnosti černjachovskoj kul'tury v svete novych antropologičeskich issledovanij (po povodu knigi T. S. Konduktorovoj «Antropologija drevnego naselenija Ukrainy», Moskva, 1972,* în "Slavia antiqua", T. 23, Poznan, 1976, ss. 165-173.

Ju.V. KUCHARENKO, *Slavjanskie drevnosti V-VI vv. na teritorii pripjatskogo Poles'ja,* în "KSIIMK", № 57, 1955, ss. 33-39.

https://biblioteca-digitala.ro

V.L. LAPUŞNEAN, I.T. NICULIŢĂ, M.A. ROMANOVSKAJA, *Pamjatniki rannego železnogo veka*, în ”AKM”, 4, 1974.

I.I. LJAPUŠKIN, *Pamjatniki kul'tury „polej pogrebenija” pervoj poloviny I tys. n.ė. Dneprovskogo lesostepnogo levoberež'ja po materialam polevych izyskanij 1940, 1945-1949 gg.*, în ”SA”, XIII, 1950, ss. 7-32.

E.V. MACHNO, *Jagnjatins'ka archeologična ėkspedicija*, în ”AP”, t. III, 1952.

B.V. MAGOMEDOV, Č*ernjachovskaja kul'tura. Problema ėtnosa*, Lublin, 2001.

IDEM, *Černjachovskaja kul'tura Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1987.

IDEM, *Černjachovskie plemena Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja. Avtoreferat diss. kand. ist. nauk*, Kiev, 1981.

IDEM, *Černjachovskij mogil'nik Kurniki na Južnom Buge*, în ”SP”, № 4, 1999, ss. 102-120.

IDEM, *Obrjad ingumacii v černjachovskoj kul'ture*, în ”Tezi dop. Ukrajinskoj delegaciji na VI Mižnar. Kongresi slov'janskoji archeologii (Novgorod, Rosija, 1996 r.)”, Kyjiv, 1996, ss. 33-36.

Sergiu MATVEEV, *Reconstituirea situaţiei etnice în partea de sud a interfluviului Nistru-Prut în prima jumătate a mil. I p.Chr. în baza izvoarelor scrise*, în ”Analele ştiinţifice ale USM”, Chişinău, 1998, ss. 92-99.

A.I. MELJUKOVA, *Pamjatniki skifskogo vremeni lesostepnogo srednego Podnestrov'ja. MIA SSSR*, № 64, Moskva, 1958, ss. 5-102.

N.A. MOCHOV, *Razvitie istoričeskoj nauki v Moldavii za gody Sovetskoj vlasti*, în ”Tezisy dokladov (jubilejnoj naučnoj sessii Soveta Moldavskogo filiala AN SSSR, posvjaščennoj 40-letiju velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii)”, Kišinev, 1957, ss. 3-4.

I.T. NICULIŢĂ, *Gety IV-III vv. do n.ė. v Dnestrovsko-Karpatskich zemljach*, Kišinev, 1977.

IDEM, *Severnye frakijcy v VI-I vv. do n.ė.*, Kišinev, 1987.

G.F. NIKITINA, *Sistematika pogrebal'nogo obrjada plemen černjachovskoj kul'tury*, Moskva, 1985.

A.A. NUDEL'MAN, Ė.A. RIKMAN, *Novye nachodki pamjatnikov pervych vekov našej ėry v Moldavii*, în ”AĖIM”, 1968, ss. 173-180.

V. PALADE, *Aşezarea şi necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfârşitul sec. al III-lea - a doua jumătate a sec. al V-lea)*, Bucureşti, 2004.

I.A. RAFALOVIČ, *Dančeny. Mogil'nik černjachovskoj kul'tury III-IV vv.*, Kišinev, 1986.

IDEM, *Moldavija i puti rasselenija slavjan v Jugo-Vostočnoj Evrope (VI-VII vv.)*, în ”JuVESV”, 1972, ss. 7-31.

https://biblioteca-digitala.ro

A. REMENNIKOV, *Bor'ba plemen Podunav'ja s Rimom v 70-ch godach III v. n.ė.*, în "Antičnoe obščestvo", Moskva, 1967, ss. 188-192.

IDEM, *Bor'ba plemen Severnogo Pričernomor'ja s Rimom v III v. n.ė.*, Moskva, 1954.

Ė.A. RIKMAN, *Ėtničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i prilegajuščego Podunav'ja v pervych vekach našej ėry*, Moskva, 1975.

IDEM, *Nekotorye tradicii černjachovskoj kul'tury v pamjatnikach VI-X vv. v nizov'jach Dnestra i Dunaja*, în "Issledovanija po istorii slavjanskich i balkanskich narodov. Ėpocha srednevekov'ja", Moskva, 1972, ss. 29-45.

IDEM, *O načale rasselenija i ėtničeskich kontaktach slavjan na levoberež'e Nižnego Dunaja*, în "Tezisy dokladov sovetskoj delegacii na IV Meždunarodnom kongresse slavjanskoj archeologii", Moskva, 1980, s. 21.

IDEM, *Raskopki u s. Budešty i problema ėtničeskogo sostava naselenija Moldavii v pervych stoletijach n.ė.*, în "Tezisy dokladov (jubilejnoj naučnoj sessii Soveta Moldavskogo filiala AN SSSR, posvjaščennoj 40-letiju Velikoj Oktjabr'skoj Socialističeskoj Revoljucii)", Kišinev, 1957, s. 5.

IDEM, *Raskopki u s. Budešty (K voprosu o naselenii Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja v pervych vekach n.ė.*, în "Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-zapada SSSR i Narodnoj Rumynskoj Respubliki", Kišinev, 1960, ss. 197-219.

Ė.A. RIKMAN, I.A. RAFALOVIČ, *K voprosu o sootnošenii Černjachovskoj i ranneslavjanskoj kul'tur v Dnestrovsko-Dunajskom meždureč'e*, în "KSIA", vyp. 105, 1965, ss. 42-58.

B.A. RYBAKOV, *Rannjaja kul'tura vostočnych slavjan*, în "Istoričeskij žurnal", № 11-12, Moskva 1943, ss. 73-80.

M.B. ŠČUKIN, *Das Problem der Černjachov-Kultur in der sovjetischen archäologischen Literatur*, în "ZfA", 9, 1975, S. 25-41.

IDEM, *K predystorii černjachovskoj kul'tury. Trinadcat' sekvencij*, în "ASGĖ", № 20, 1979, ss. 66-89.

V.V. SEDOV, *Slavjane v drevnosti*, Moskva, 1994.

A.T. SMILENKO, *Slov'jani ta jich susidi v stepovomu Podniprov'ji (II-XIII st.)*, Kyjiv, 1975.

G. SMIRNOV, *Archeologičeskie issledovanija Starogo Orcheja,* în "KSIIMK", vyp. 56, 1954, ss. 24-39.

G.D. SMIRNOV, *Zaselenie romanizirovannymi plemenami Pruto-Dnestrovskogo meždureč'ja v svete archeologičeskich materialov*, în "Materialy i issledovanija po archeologii Jugo-zapada SSSR i Rumynskoj Narodnoj Respubliki", Kišinev, 1960, ss. 309-316.

Ė.A. SYMONOVIČ, *Rec. na knigu: Rikman Ė.A. Pamjatnik ėpochi velikogo peremeščenija narodov, Kišinev, 1967,* în "SA", № 4, 1970, ss. 285-289.

https://biblioteca-digitala.ro

Ion TENTIUC, *Tradiţii traco-geto-dacice în ritul şi ritualul funerar medieval timpuriu de la est de Carpaţi*, în ”Thracians and Circumpontic World”, III, Chişinău, 2004, ss. 120-124.

M.A. TICHANOVA, *O lokal'nych variantach Černjachovskoj kul'tury*, în ”SA”, № 4, 1957, ss. 168-194.

P.N. TRET'JAKOV, *Vostočnoslavjanskie plemena*, Moskva, 1953.

I.S. VINOKUR, *Černjachovskie plemena na Dnestre i Dunae*, în ”Slavjane na Dnestre i Dunae”, Kiev, 1983, ss. 105-135.

IDEM, *Vel'barskie ėlementy i černjachovskie drevnosti lesostepnoj Ukrainy II-IV vv. n.ė.*, în ”Kultura Wielbarska w mlodszym okresie rzymskim”, nr. 2, Lublin, 1989, ss. 217-224.

Vlad VORNIC, V. BUBULICI, L. CIOBANU, *O aşezare dacică din epoca romană descoperită la Odaia (comuna Miciurin, raionul Drochia, Moldova)*, în ”Revista arheologică”, serie nouă, Volumul II, nr. 1-2, Chişinău, 2006, ss. 348-363.

V. VORNIC, V. BUBULICI, N. TELNOV, *Pervoe poselenie svobodnych dakov III v. n.ė. na territorii Respubliki Moldova u s. Pruten'*, în ”Congresul al IX-lea Internaţional de Tracologie *Tracii şi lumea circumpontică*”, Chişinău, 2004, ss. 131-133.

V. VORNIC, N. TELNOV, V. BUBULICI, L. CIOBANU, *Pruteni. Un centru de olărie dacic din epoca romană*, Chişinău, 2007.

T.D. ZLATKOVSKAJA, L.L. POLEVOJ, *Gorodišča Pruto-Dnestrovskogo meždureč'ja IV-III vv. do n.ė. i voprosy političeskoj istorii getov*, în ”Drevnie frakijcy v Severnom Pričernomor'e”, Moskva, 1969, ss. 35-60.

Abrevieri bibliografice:

AĖIM –Archeologija, ėtnografija i iskusstvovedenie Moldavii, Chişinău.

AKM – Archeologičeskaja Karta Moldavii, Chişinău.

AP – Archeologični pochovann'ja, Kiev.

Arch. – Archeologija, Kiev.

ASGĖ – Archeologičeskie Soobščenija Gosudarstvennogo Ėrmitaža, Leningrad.

IAN MSSR – Izvestija Akademii Nauk MSSR, Chişinău.

JuVESV – Jugo-Vostočnaja Evropa v srednie veka, Chişinău.

KSIA – Kratkie soobščenija Instituta archeologii, Moskva.

KSIIMK – Kratkie soobščenija Instituta istorii material'noj kul'tury, Moskva.

MIA SSSR – Materialy i issledovanija po archeologii SSSR, Moskva.

SA – Sovetskaja archeologija, Moskva.

SP – Stratum plus, Chişinău.

ZfA – Zeitschrift für Archäologie, Berlin.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CAMPANIA BIZANTINĂ ÎMPOTRIVA CUMANILOR DIN 1148 ŞI CONSECINŢELE EI ASUPRA TERITORIILOR DE PE MALUL STÂNG AL DUNĂRII DE JOS

VASILE MĂRCULEŢ
vasmarculet@yahoo.com
Colegiul Tehnic ”Mediensis” – Mediaș

THE BYZANTINE CAMPAIGN FROM 1148 AGAINST THE KUMANS AND ITS CONSEQUENCES BROUGHT ON THE TERRITORIES SITUATED ON THE LEFT SHORE OF THE LOWER DANUBE

ABSTRACT

In 1148 the Kumans are undertaking a strong attack in the Byzantine Empire. Emperor Manuel I Comnenos banishes them and follows them across the Danube. The Byzantine attack finishes with the victory of the imperial forces. The Byzantine campaign from 1148 marked the debut of the instauration of a Byzantine military control upon the southern areas of the territories between the Carpathians and the Danube.

Keywords: Kumans, Byzantine Empire, Manuel I, Lower Danube.

Epoca dinastiei Comnenilor (1081-1185) reprezintă ultimul moment de apogeu al Imperiului Bizantin. Pentru ultima oară în istoria statului basileilor, Dunărea, respectiv sectorul cursului său inferior, devenea hotarul său nordic. Ca urmare, în secolul al XII-lea asistăm la o intensificare a legăturilor Imperiului Bizantin cu spaţiul românesc extracarpatic, inclusiv la o prezenţă militară bizantină în nordul Dunării de Jos, în anumite momente. În cursul întregului secol al XII-lea principalii adversari ai Bizanţului în aceste regiuni au fost cumanii. În consecinţă, împotriva lor s-au îndreptat cu precădere acţiunile militare ale Imperiului Bizantin în această epocă.

Spaţiul românesc şi politica dunăreană a împăraţilor Comneni în secolul al XII-lea. La începutul ultimului deceniu al secolului al XI-lea, împăratul Alexios I Comnenos (1081-1118) restabilea autoritatea Imperiului Bizantin asupra teritoriilor Themei Paristrion sau Paradounavon, pierdută o lungă perioadă de timp

https://biblioteca-digitala.ro

în urma revoltei ”*oraşelor paristriene*” din 1072-1073[1]. Prin acest succes, împăratul fixa din nou hotarul Imperiului pe întregul sector al Dunării de Jos.

Realităţile politico-teritoriale instaurate în urma succeselor lui Alexios I la Dunărea de Jos îşi află confirmarea în cuvântarea marelui heteriarh Manuel Straboromanos, rostită în faţa împăratului în 1103, în care demnitarul bizantin subliniază faptul că ”*acea parte a Europei care era bântuită de război, ne-ai pacificat-o iar din aceea care ne fusese răpită nu puţin ne-ai readus înapoi şi [anume] teritoriul care se întinde şi se cuprinde între Haemus şi Istros, din sus de la munţii getici, până la Pontus Euxinos*”[2]. Recucerirea bizantină este confirmată şi de Anna Comnena, care relatează că în anul 1114, în perspectiva confruntării cu cumanii, Alexios I şi-a dispus trupele ”*între Philippopolis, locul numit Petritzos, Triaditza şi thema Nissos şi până la Branitzova, în Paristrion*”[3].

Restabilirea hotarului nordic al Imperiului Bizantin pe întregul sector al cursului inferior al Dunării la sfârşitul secolului al XI-lea de către împăratul Alexios I a sporit importanţa geopolitică şi strategică a teritoriilor de pe malul stâng al Dunării de Jos, controlate de cumanii de neam turanic, pentru care bogăţiile Imperiului reprezentau o atracţie permanentă. Presiunile exercitate de turanici asupra hotarului dunărean au transformat Dunărea ”*mai mult într-un front de luptă*” decât într-o frontieră propriu-zisă[4].

În contextul prezentat, exercitarea, cel puţin, al unui control militar asupra regiunilor de pe malul stâng al Dunării de Jos căpăta o importanţă vitală pentru siguranţa provinciilor nord-balcanice ale Imperiului Bizantin. În consecinţă, politica bizantină la Dunărea de Jos în secolul al XII-lea este marcată de acţiunile politico-militare ale autorităţilor de la Constantinopol circumscrise atingerii acestui obiectiv. Iniţiată de Alexios I la începutul secolului al XII-lea, politica ofensivă a Bizanţului la nord de Dunăre înregistra maxima sa amploare în deceniile 5-7 ale aceluiaşi secol, în timpul împăratului Manuel I Comnenos (1142-1180), când controlul

---

[1] Pentru revolta oraşelor paristriene, vezi: Ioannis Scylitzae curopalatae, *Excerpta ex breviario historico excipientia ubi Cedrenus desinit*, în Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus, t. II, Bonnae, 1839, p. 719; Michaelis Attaliotae, *Historia*, opus a Wladimiro Bruneto de Presle, Instituti Gallici Socio, inventum descriptum correctum, recognovit Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1853, pp. 204-295; Ioannis Zonarae, *Epitome historiarum*, cum Caroli Ducangii suisque annotationibus, edidit Ludovicus Dindorfius, vol. IV, Lipsiae, 1871, p. 223.

[2] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. III, 1975, pp. 172-173 / Manuel Straboromanos.

[3] Anna Comnena, *The Alexiad*, translated by Eliyabeth A.S. Dawnes, Cambridge, Ontario, 2000, XIX, VIII. Vezi şi: Ana Comnena, *Alexiada*, editori Maria Marinescu şi N.Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 1977, XIV, VIII, 1.

[4] D. Obolensky, *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy*, în ”Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines. Ochride 10-16 septembre 1961”, tome I, Beograd, 1963, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

militar al Imperiului asupra regiunilor Munteniei şi sudului Moldovei actuale a devenit cert.

Campania bizantină din 1148 şi consecinţele ei. La mijlocul secolului al XII-lea, sursele bizantine înregistrează o nouă confruntare de amploare între Imperiul Bizantin şi cumani. Acesta s-a consumat în anul 1148. Desfăşurarea evenimentelor militare, consumate în mare parte în regiunile de pe malul stâng al Dunării, reprezintă, totodată, o nouă confirmare a politicii ofensive bizantine la nord de fluviu.

În anul 1148, relatează cronicarul bizantin contemporan Ioannes Kynnamos, împăratului Manuel I ”*îi ajunge zvonul că oşti de sciţi* (cumani-n.n.) *au trecut Istrosul şi distrug ce întâlnesc în cale şi pradă totul şi că au cucerit şi un oraş însemnat care se adapă şi el din apele Istrosului*”[5]. Oraşul cucerit de cumani este desemnat de cronicarul bizantin cu numele de ”*Demnitzikos*”[6].

Ştiri asemănătoare, chiar dacă oarecum mai succinte, ne oferă şi cronicarul Niketas Choniates. Ca urmare, fără a oferi alte detalii, acesta se limitează la a consemna doar că ”*sciţii care trecuseră Istrosul devastau ţinuturile din preajma Haemusului*”[7].

Informaţiile transmise cu deosebire de Ioannes Kynnamos au generat mai multe controverse în istoriografie. Una dintre acestea este legată de identificarea şi localizarea oraşului *Demnitzkos*. Unii istorici, precum W. Tomaschek, N. Iorga, N. Bănescu şi alţii, au considerat că este vorba de Zimnicea; V.G. Vasilijevskij înclină şi el spre Zimnicea, dar nu respinge nici posibilitatea ca localitatea să fie Urziceni de pe Ialomiţa, teză acceptată şi de Fr. Chalandon; K.I. Grot l-a identificat cu S[v]iştov, situat în dreptul Zimnicei, pe malul bulgar; V.N. Zlatarski a susţinut că este Glavinitza din *Alexiada*, localitate pe care a localizat-o în apropiere de Turtukaia (Tutrakan); A.A. Bolşacov-Ghimpu s-a pronunţat în favoarea Dinogetiei, propunere acceptată şi de I. Barnea, iar P.Ş. Năsturel a propus iniţial identificarea cu Turnu Măgurele, pentru ca într-un studiu de dată recentă să revină asupra propunerii şi să identifice Demnitzkos cu o fortificaţie numită *Cetatea Pătulului,* de lângă Cernavodă, identificare acceptată şi de Al. Madgearu[8].

---

[5] Ioannis Cinnami, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum,* edidit Augustus Meinecke, Bonnae, 1836, III, 3. Vezi și: J. Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus,* Translated by Ch. M. Brand, New York, 1976, III, 3.

[6] *Ibidem*.

[7] Nicetae Choniatae, *Historia,* ex recensione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, 1835, pp. 103-104. Vezi și: *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates,* Translated by H.J. Magoulias, Detroit, 1984, p. 46.

[8] W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel,* II, *Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabes Idrisi*, în ”Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, t. 113, Wien, 1886, p. 297; N. Iorga, *Istoria Românilor,* vol. III: *Ctitorii* (în continuare: *Istoria Românilor*, III), Bucureşti, 1993, p. 46; N. Bănescu, *La*

https://biblioteca-digitala.ro

În ceea ce ne priveşte, ne bazăm opinia pe informaţiile transmise de Ioannes Kynnamos, care este categoric atunci când relatează că distrugerea cetăţii bizantine de pe malul Dunării de către cumani s-a produs după ce ”*oştile de sciţi au trecut Istrosul*”[9]. În consecinţă, considerăm că opiniile specialiştilor care localizează oraşul *Demnitzikos* pe malul drept al fluviului sunt cele mai veridice. Identificarea sa rămâne însă dificil de realizat.

Succesul iniţial al cumanilor s-a datorat, în mare parte, neglijenţei arătate de autorităţile bizantine apărării frontierei dunărene. Slăbirea ameninţării barbare după nimicirea pecenegilor de împăratul Ioannes II Comnenos (1118-1142) în 1122-1123[10] a indus, se pare, o stare de siguranţă, materializată în diminuarea atenţiei acordate hotarului de la Dunăre, situaţie de care cumanii au profitat din plin în anul 1148.

Atacul barbar a primit însă imediat o ripostă pe măsură din partea războinicului basileu al Bizanţului. În fruntea trupelor terestre, Manuel ”*a luat drumul către Istros, după ce poruncise să fie aduse corăbii de la Bizanţ către Istros, pe la Anchialos*”[11].

---

domination byzantine sur les régions du Bas-Danube, în ”Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique”, XIII, 1927, pp. 20-21; I.I. Nistor, *Emanciparea politică a dacoromanilor din Transdunavia* (în continuare: *Emanciparea dacoromanilor din Transdunavia*), în ”Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice”, s. III, t. XXIV, m. 17, 1942, p. 28; Fr. Chalandon, *Les Comnènes.* II. *Jean II Comnène et Manuel II Comnène*, Paris, 1912, pp. 323-325; V.N. Zlatarski, *Istorija na bălgarskata dărjava prey srednite vekove*, vol. II, Sofia, 1934, pp. 384-385; A.A. Bolşacov-Ghimpu, *La localisation de la cité byzantine de Demnitzikos*, în ”Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, V, 1967, 3-4, pp. 545-549; I. Barnea, *Dinogetia et Noviodunum, deux villes byzantines du Bas-Danube*, în ”Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, IX, 1971, 3, p. 355; P.Ş. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous la règne de Manuel Comnène*, în ”Byzantina”, I, 1969, pp. 170-175; Idem, *Axiopolis sous les Comnènes. Une relecture de Kinnamos (III 3)* (în continuare: *Axiopolis*), în ”Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani”, Brăila, 2004, pp. 524-529. Pentru întreaga controversă şi bibliografia acesteia, vezi: I.Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III: *Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971, pp. 158-160; P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XI^{é} et XIIe siècles*, Bucureşti, 1978, pp. 81-89. P.Ş. Năsturel, *Axiopolis*, pp. 525-526; Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII* (în continuare: *Organizarea militară bizantină*), Târgovişte, 2007, p. 126; Idem, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries* (în continuare: *Byzantine Military Organization*), Leiden-Boston, 2013, p. 152.

9 Ioannis Cinnami, *op. cit.*, III, 3 [J. Kinnamos, *op. cit.*, III, 3].

10 Pentru confruntarea cu pecenegii din 1122-1123, vezi: Ioannis Cinnami, *op. cit.*, I, 3 [J. Kinnamos, *op. cit.*, I, 3]; Nicetae Choniatae, *op. cit.*, pp. 19-23 [*O City of Byzantium*, pp. 10-11]; Snorre Sturlason, *The Heimskringla a History of the Norse Kings*, edited by S. Laing, R.B. Anderson, vol. III, London, Copenhagen, Stockholm, Berlin, New York, 1907, pp. 1007-1008. Pentru discuţiile asupra invaziei pecenege din 1122-1123, vezi: P. Diaconu, *op. cit.*, pp. 62-77.

11 Ioannis Cinnami, *op. cit.*, III, 3 [J. Kinnamos, *op. cit.*, III, 3]; Cf. Nicetae Choniatae, *op. cit.*, p. 103 [*O City of Byzantium*, p. 46].

https://biblioteca-digitala.ro

Informaţiile transmise de Ioannes Kynnamos şi Niketas Choniates permit concluzia că angajarea acestui impresionant efectiv de forţe militare a fost rezultatul indiscutabil al intenţiei împăratului de a le aplica barbarilor o lovitură decisivă, nimicitoare, care să ducă la eliminarea definitivă a pericolului reprezentat de aceştia. Fără îndoială, aceluiaşi scop trebuia să-i servească şi ampla campanie combinată pe apă şi pe uscat, concepută de împărat împotriva cumanilor.

Conform relatării lui Kynnamos, cumanii au evitat o confruntare directă cu armata bizantină şi, în timp ce contraofensiva terestră a împăratului trena din cauza întârzierii flotei ce trebuia să opereze pe Dunăre, ”*sciţii, care prădaseră ţara romeilor* (Imperiul Bizantin-n.n.), *tocmai trecuseră Istrosul şi aşezându-şi corturile îşi făcuseră tabăra nu departe*”, pe malul stâng[12]. În relatarea acestei faze a confruntării bizantino-cumane, informaţiile cronicarilor bizantini sunt contradictorii. Spre exemplu, spre deosebire de Ioannes Kynnamos, Niketas Choniates înregistrează o primă ciocnire între forţele imperiale şi barbari la sud de Dunăre, abia după consumarea căreia barbarii ar fi degajat teritoriile sud-dunărene ale Imperiului, revenind la nord de fluviu[13].

Întârzierea flotei, în fruntea căreia, conform relatării lui Niketas Choniates, împăratul îl numise pe cumnatul său, megaducele Stephanos Kontostephanos[14], care, cu certitudine, avea misiunea de a intercepta rutele de repliere ale cumanilor peste Dunăre, tăindu-le astfel orice posibilitate de retragere, a compromis iremediabil obiectivul principal al campaniei: acela de a aplica barbarilor o lovitură nimicitoare şi definitivă. Hotărât, însă, să ducă până la capăt campania împotriva cumanilor, fără a mai aştepta sosirea flotei, împăratul, folosind monoxilele locale, – căci consemnează Kynnamos, ”*bărci de felul acesta, făcute dintr-un singur trunchi, se găsesc în chip obişnuit la malurile din această regiune*”[15], dovadă a intenselor legături dintre locuitorii de pe cele două maluri ale Dunării –, împăratul şi-a trecut o parte a forţelor pe malul stâng, urmărindu-i pe cumani în propriile teritorii.

Conform relatării lui Ioannes Kynnamos, singura sursă care ne prezintă desfăşurarea campaniei din 1148, forţele militare bizantine trecute la nord de Dunăre sub comanda directă a împăratului, sprijinite de contingente barbare, foarte probabil tot turanice, înrolate în armata imperială (Kynnamos îi desemnează pe componenţii lor cu numele de ”*sciţi*”), îi urmăresc pe cumani pe care îi surprind şi îi zdrobesc undeva în sudul Munteniei, într-o zonă colinară. ”*Aşadar* – relatează Kynnamos –, *a lăsat restul oştirii în tabără pe malurile fluviului, iar el* [...], *legând şi aşezând bărcile una de alta, a trecut fluviul Istros cu cinci sute de soldaţi. Trebuind să înainteze a întâlnit două râuri navigabile. Cum nici nu vedea deloc*

---

[12] *Ibidem*.
[13] Nicetae Choniatae, *op. cit.*, p. 103 [*O City of Byzantium*, p. 46].
[14] *Ibidem*.
[15] Ioannis Cinnami, *op. cit.*, III, 3 [J. Kinnamos, *op. cit.*, III, 3].

https://biblioteca-digitala.ro

vreo barcă de care să se poată folosi pentru trecere, a poruncit alor săi ca, legând bărcile de pe Istros de cozile cailor, să le aducă la râurile amintite. Ceea ce făcându-se au trecut fără osteneală şi străbătând apoi un ţinut întins ajunseră până la muntele Tenouormon, care înaintează până la hotarele Tauroscythiei (Rusiei haliciene-n.n.). *Acolo, găsind tabăra sciţilor cu totul golită de oameni (pentru că plecaseră cu puţin timp mai înainte), şi-au continuat înaintarea. Şi fiindcă era acum pe la amiază şi nu se arăta niciun duşman, împăratul, luându-i pe sciţii care luptau alături de romei, i-a dat hypostrategosului Giphardos, bărbat încercat în multe lupte, ca să meargă după duşmani, urmărindu-i pas cu pas şi, unde va fi cu putinţă, să se lupte cu ei. Iar el venea în urmă pe îndelete. Nu prea departe, Giphardos a dat peste duşmani, dar neîndrăznind să-i atace (numărul barbarilor părea a fi mai mare decât cel al oamenilor săi), a trimis veste împăratului și l-a rugat să vină cât mai repede posibil. Auzind aceasta, împăratul se înarmă îndată el însuşi şi pregăti de luptă şi întreaga armată. Şi aruncându-se din spate asupra sciţilor, se încleştară în luptă cu ei. La început, sciţii se opriră ca să le ţină piept şi, aşezându-se în ordine de luptă, voiau să-şi rânduiască atât apărarea lor, cât și pe cea a prăzilor pe care le duceau cu ei. Confruntarea a fost impetuoasă și violentă de ambele părţile. Atunci şi mulţi alţi romei s-au arătat viteji, dar împăratul mai mult decât toţi. Căci ameninţat de aproape de duşmani, el se năpustea asupra lor cu lancea, risipindu-le frontul şi omorându-i pe mulţi dintre ei, nu numai câte unul, dar chiar şi câte doi deodată. Drept urmare, romeii însufleţiţi de atacul irezistibil al împăratului şi aruncându-se asupra barbarilor, au dat un atac strălucit. Au căzut mulţi barbari şi cam o sută au fost prinși, între care era şi Lazaros, bărbat de foarte viteaz, cu renume și respectat între căpeteniile lor. Pe ceilalţi i-au scăpat vrednicia cailor şi desişurile munţilor, foarte numeroase în acest ţinut. Luând toată prada, romeii s-au întors înapoi*”[16].

Informaţiile privitoare la campania bizantină din anul 1148 împotriva cumanilor, îndeosebi la evenimentele derulate la nord de Dunăre, au primit interpretări diferite din partea specialiştilor. Dacă majoritatea dintre aceştia le consideră ca fiind veridice, există însă şi opinii opuse. Din rândul ultimelor o reţinem pe cea a lui Ioan Ferenţ, care identifică în relatarea lui Ioannes Kynnamos numeroase elemente specifice gestelor eroice, considerând, pe bună dreptate, ca neplauzibilă informaţia cronicarului bizantin, că Manuel I s-ar fi aventurat în urmărirea cumanilor, în adâncimea teritoriului controlat de aceştia, în fruntea unui detaşament format doar din 500 de soldaţi[17].

În ceea ce ne priveşte am fi total de acord cu opinia lui I. Ferenţ dacă ne-am raporta, aşa cum procedează el, exclusiv la soldaţii din armata regulată bizantină

---

[16] *Ibidem*.
[17] Ioan Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, f.a., pp. 41-43.

https://biblioteca-digitala.ro

trecuţi la nord de Dunăre în urmărirea cumanilor. Admitem ca absolut plauzibilă opinia potrivit căreia cifra furnizată de Kynnamos referitor la efectivele acestora este exagerat de mică. În aprecierea noastră, considerăm că trebuie însă să avem în vedere faptul că cronicarul bizantin menţionează între trupele bizantine participante în acţiunea de urmărire a cumanilor şi contingentele auxiliare formate de asemenea din elemente turanice, pe care le numeşte generic doar ca ”*sciţii care luptau alături de romei*”, fără a le preciza însă efectivele. Fără îndoială, având în vedere condiţiile concrete în care se desfăşura acţiunea şi inamicul care urma a fi înfruntat, numărul acestora a fost unul apreciabil, fapt ce sporeşte considerabil efectivele totale angajate de Manuel I împotriva cumanilor la nord de Dunăre, punând într-o cu totul altă lumină această acţiune militară.

Revenind la desfăşurarea campaniei propriu-zise, ştirile transmise de Ioannes Kynnamos ne permit identificarea a două faze. Prima fază, determinată de întârzierea flotei care a compromis planul iniţial de nimicire a cumanilor la sud de Dunăre, stă sub semnul improvizaţiei, atât ca organizare şi desfăşurare, cât şi ca logistică.

Ştirile transmise de Ioannes Kynnamos cu privire la desfăşurarea acestei părţi a campaniei anticumane de la nord de Dunăre au constituit subiectul altor controverse generate în rândul specialiştilor şi în literatura de specialitate. Disputa s-a axat îndeosebi pe identificarea celor ”*două râuri navigabile*” şi a ”*muntelui Tenouormon*”.

În ceea ce priveşte identificarea celor două râuri navigabile menţionate de cronicarul bizantin, istoricii care au abordat subiectul s-au pronunţat în funcţie de zona în care consideră că trupele imperiale au debuşat pe malul stâng al Dunării. Spre exemplu, W. Tomaschek, considerând că acţiunea bizantină a avut loc în apropierea gurilor Dunării, consideră că cele două râuri sunt Siretul şi Prutul; K. Grot propune Argeşul şi un braţ al Dunării; V.N. Zlatarski, care susţine că trecerea fluviului a avut loc pe la Turtucaia, se pronunţă fie pentru Vedea şi Argeş, fie pentru Argeş şi Dâmboviţa; N. Bănescu le identifică cu Vedea şi Teleormanul; pentru A.A. Bolşacov-Ghimpu, care localizează acţiunea bizantină în nordul Dobrogei, cele două râuri sunt Siretul şi Bârladul; P. Diaconu, le identifică cu două din numeroasele braţe sau canale care dublează Dunărea pe întregul său curs inferior; P.Ş. Năsturel se pronunţă pentru identificarea lor cu Dunărea şi braţul Borcea[18].

[18] W. Tomaschek, *op. cit.*, p. 297; V.N. Zlatarski, *op. cit.*, p. 386; N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucureşti, 1946, p. 104; N. Bănescu, *Bizanţul şi romanitatea la Dunărea de Jos*, în ”Discursuri de recepţie la Academia Română”, Bucureşti, 1980, p. 279; A.A. Bolşacov-Ghimpu, *op. cit.*, p. 546; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 86. Pentru discuţiile asupra întregii probleme, vezi: P. Diaconu, *op. cit.*, pp. 82-87; P.Ş. Năsturel, *Axiopolis*, p. 528.

https://biblioteca-digitala.ro

În ceea ce ne priveşte, considerăm că cumanii, urmăriți de forţele bizantine, au trecut Dunărea pe malul stâng undeva foarte aproape de gura de vărsare a Argeşului, deplasându-se apoi spre nord. Ca urmare, cele două râuri întâlnite nu au putut fi decât Argeşul şi Dâmboviţa, undeva în apropierea punctului de confluenţă, situat la doar circa 20 km de Dunăre. Numai aşa se explică, după părerea noastră, timpul extrem de scurt scurs între trecerea Dunării şi atingerea celor două râuri, după cum rezultă din relatarea lui Ioannes Kynnamos.

Discuţii la fel de controversate au generat identificarea şi localizarea muntelui Tenouormon. B. Petriceicu-Hașdeu considera că acesta trebuia localizat în regiunea Buzăului sau a Râmnicului Sărat; A.D. Xenopol, care plasează acţiunea bizantină în nordul Moldovei, îl localizează undeva ”*către hotarele Galiţiei*”, localizare acceptată recent şi de S.B. Daşkov; K. Grot se pronunţă pentru regiunea Urziceni; V.N. Zlatarski, îl plasează în estul Munteniei sau sudul Moldovei, lăsând indirect să se înţeleagă că prin aceste regiuni trecea şi hotarul sudic al Galiţiei; N. Iorga propune Teleormanul, opinie căreia i se raliază şi I. Donat; I.I. Nistor se pronunţă pentru localizarea în regiunile colinare ale Munteniei; N.S. Derjavin, optează pentru localizarea în sudul Moldovei; Moravcsik Gy. propune vecinătatea regiunilor ruseşti; A.A. Bolşacov-Ghimpu susţine că este regiunea Râmnicu Sărat; P. Diaconu afirmă că este una din colinele sau terasele de pe malul stâng al Dunării[19].

În ceea ce ne priveşte, considerăm că din punct de vedere geografic, termenul de *munte* dat de Ioannes Kynnamos toponimului *Tenouormon* este impropriu. Suntem de acord cu opinia lui P. Diaconu că ne aflăm în prezenţa unei coline sau, eventual, a unei terase, probabil a Argeşului sau a Dâmboviţei. Referitor la localizarea sa, credem că acesta trebuie plasată undeva în zona Vlăsiei, ocupată în epocă de păduri imense, care se prelungeau până în regiunile montane.

O altă ştire la fel de interesantă pe care ne-o furnizează lucrarea lui Ioannes Kynnamos în legătură cu aceleaşi evenimente consumate la nord de Dunăre în anul 1148 se referă la capturarea de către bizantini a unei căpetenii (*phylarchos*) locale numite ”*Lazaros* (Λάζαρος)”. Cine a fost acesta? A fost el un autohton de origine română sau o căpetenie cumană? Un răspuns categoric la aceste întrebări este imposibil de formulat exclusiv pe baza informaţiilor pe care le deţinem. Reţinem

---

[19] B.P. Hașdeu, *Originile Craiovei,* în Idem, *Olteneştile,* Cluj-Napoca, 2002, p. 97; A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I, Bucureşti, 1985, p. 415; S.B. Daşkov, *Dicţionar de împăraţi bizantini*, Bucureşti, 1999, p. 322; V.N. Zlatarski, *op. cit.*, p. 386; N. Iorga, *Revelaţii toponimice pentru istoria neştiută a românilor,* I, *Teleormanul*, în ”Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice”, s. III, t. XXIII, m. 14, 1941, p. 11; I. Donat, *Recenzie* la N. Iorga, *Revelaţii toponimice pentru istoria neştiută a românilor,* în ”Ramuri”, Craiova, 1941, p. 4; I.I. Nistor, *Emanciparea dacoromanilor din Transdunavia*, p. 12; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, vol. II, Berlin, 1958, pp. 305-306; A.A. Bolşacov-Ghimpu, *op. cit.*, pp. 543-549; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro

însă ca deosebit de interesantă opinia exprimată de N. Iorga, în general acceptată de majoritatea istoriografiei româneşti care a studiat acest aspect, că acest Lazaros sau ”*Lazăr*”, cum îl numeşte el, ”*rămâne deci să fie un reprezentant al populaţiei supuse sau un creştinat sub influenţa ei*”[20]. Recent, P.Ş. Năsturel îl identifică pe Lazaros cu ”*un şef local creştin, deci român, un voievod, un jupan din Câmpia Română*” constrâns să colaboreze cu cuceritorii turanici care dominau teritoriile din nordul Dunării[21].

La rândul nostru, cu titlu de ipoteză, opinăm că, în condiţiile în care acest ”*Lazaros-Lazăr*” va fi fost un autohton romanic, respectiv un român, atunci putem afirma, având în vedere statutul său social şi politic, precum şi prestanţa de care se bucura în rândul turanicilor, subliniate în mod expres de Kynnamos, că, foarte probabil, ne aflăm în prezenţa conducătorului unei formaţiuni politice locale, o *Romanie* autohtonă – un cnezat sau un voievodat –, dependentă de puterea cumană[22]. Într-un asemenea caz, acest ”*Lazaros-Lazăr*” ar fi primul conducător politic local din spaţiul extracarpatic al cărui nume a fost reţinut de sursele scrise de care dispunem. Nu putem însă exclude nici posibilitatea ca respectivul șef să fie un turanic creștinat.

Însemnătatea campaniei întreprinsă în 1148 de Manuel I la nord de Dunăre depăşeşte dimensiunile confruntării propriu-zise. Succesul înregistrat în campania împotriva cumanilor a deschis calea instaurării unui control militar ferm al Imperiului Bizantin asupra teritoriilor de răsărit ale Munteniei şi central-sudice ale Moldovei, consolidat în urma anihilării altor atacuri întreprinse de aceştia în sudul Dunării în 1150 și 1156 sau 1157[23].

În perioada menționată, ofensiva împotriva cumanilor a continuat. Prin 1152 sau 1153 o armată bizantină a fost debarcată pe ţărmul Mării Azov cu misiunea de a lovi principalele sălaşe ale turanicilor. Rezultatele acestei campanii au rămas însă necunoscute. Acest lucru i-a determinat pe unii specialişti să considere că ele au fost modeste[24].

---

[20] N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 46.

[21] P.Ş. Năsturel, *Axiopolis*, pp. 531-532.

[22] V. Mărculeţ, *Thema Paristrion-Paradunavon – c.1018/1020-c.1200/1202 – Istorie-Evoluţie-Rol*, Mediaş, 2008, pp. 116-117.

[23] Nicetae Choniatae, *op. cit.*, p. 124 [*O City of Byzantium*, pp. 54-55]; Ioannis Cinnami, *op. cit.*, IV, 24 [J. Kinnamos, *op. cit.*, IV, 24].

[24] Victor Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, Editura Junimea, 1985, p. 77; Idem, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, Editura Institutului European, 1999, p. 250; Idem, *The Great Migrations in the East and South East od europe from the Ninth to the Thirteenth Century*. II. *Cumans and Mongols*, Second English Edition, Amsterdam, Adolf M. Hakkert Publisher, 2006, p. 389.

https://biblioteca-digitala.ro

Noi credem însă că rezultatele obținute de ofensiva bizantină au fost mult mai însemnate decât lasă sursele să se vadă. Întâmplător sau nu, ofensiva bizantină împotriva cumanilor se coroborează cu o puternică lovitură aplicată turanicilor de cneazul Mstislav Isiaslavici în anul 1152, înregistrată de vechea cronică rusă[25]. O altă lovitură severă primită de cumani din partea rușilor a fost înregistrată de *Cronica Novgorodului*, în anul 1160[26].

Au contribuit în bună măsură la consolidarea prezenței bizantine în regiunile de pe malul stâng al Dunării de Jos și alți factori. Reținem dintre aceștia, în primul rând, implicarea cumanilor în luptele care au măcinat instabila lume rusă la mijlocul secolului al XII-lea[27]. Odată cu aceasta se producea angajarea lor militară în regiunile Niprului, ceea ce a condus la o degajare a frontului dunărean. Un alt factor l-a constituit alianţa încheiată de Imperiul Bizantin cu Cnezatul Rus de Halici, care-şi asigura astfel şi un aliat puternic împotriva barbarilor[28].

Prezenţa militară bizantină în aceste regiuni în a doua jumătate a domniei lui Manuel I este confirmată atât de unele surse scrise, cât şi numismatice. Spre exemplu, Niketas Choniates relatează un episod semnificativ din acest punct de vedere, consumat în 1164. Protagonistul acestuia a fost Andronikos Comnenos, vărul împăratului, care, evadat din închisoarea în care fusese închis după o tentativă de uzurpare, a încercat să se refugieze la Halici. ”*Şi ajungând la Meliboton şi încălecând pe caii ce-i fuseseră pregătiţi pentru fugă, ia drumul drept spre Anchialos. După ce a sosit acolo şi s-a arătat lui Poupakes* […] *şi a luat merinde de drum de la el şi a primit călăuze a pornit spre Galiţia. Dar când Andronikos a încetat să se mai teamă, că scăpase din mâinile urmăritorilor şi ajunsese la hotarele Galiţiei, către care se repezise ca spre un azil mântuitor, atunci cade în capcanele vânătorilor. Căci prins de vlahi, la care ajunsese zvonul despre fuga lui, era dus din nou înapoi la împărat*”[29].

Originea vlahilor menţionaţi de Choniates a declanşat o altă controversă în rândul istoricilor. În timp ce unii dintre aceştia – W. Tomaschek, R. Roesler, A.D. Xenopol, D. Onciul, C.C. Giurescu – i-au considerat români din nordul Dunării, mai mult, chiar din nordul Moldovei, alţii – G. Murnu, C. Litzica, Al. Elian, H.

---

[25] *La Chronique de Nestor*, traduite en français d'après l'édition impériale de Pétersbourg, par Louis Paris, tome II, Paris, 1835, p. 76.
[26] *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, translated from the Russian by R. Michell and N. Forbes, with an Introduction by R. Beazley and an accout of the text by A.A. Shakhmatov, London 1914, p. 23.
[27] *La Chronique de Nestor*, pp. 53, 58, 69, 71-72, 76, 78, 84-85, 89-90, 95-99.
[28] P. Diaconu, *op. cit.*, pp. 94-98.
[29] Nicetae Choniatae, *op. cit.*, pp. 170-171 [*O City of Byzantium*, p. 74].

https://biblioteca-digitala.ro

Mihăescu, C. Daicoviciu –, au susţinut că textul nu permite identificarea lor cu românii nord-dunăreni, trimiţând mai degrabă la vlahii balcanici[30].

Mult mai plauzibilă este în opinia noastră, teza emisă de E. Stănescu conform căruia Andronikos Comnenos a fost capturat de unităţi militare bizantine formate din vlahi sud-dunăreni, la care s-au adăugat probabil şi români din nordul Dunării pe baza afinităţii de origine şi limbă. Potrivit concluziei aceluiaşi istoric, aceste unităţi militare bizantine îndeplineau o serie de misiuni militare în serviciul Bizanţului pe o arie ce se întindea de la Dunăre şi până în Bucovina[31].

Aşa cum am susţinut şi cu alt prilej, considerăm informaţia cronicarului ca fiind suficientă pentru a plasa evenimentele prezentate la nord de Dunăre, în teritoriile aflate nu sub o stăpânire propriu-zisă a Imperiului Bizantin, ci sub controlul militar al acestuia, unde colaborarea populaţiei autohtone, majoritar românească, cu vlahii balcanici din armata bizantină a constituit factorul fundamental şi indispensabil al succesului acţiunilor militare întreprinse de unităţile militare ale forţelor imperiale în aceste regiuni. Rolul acestor unităţi militare înaintate a fost, fără îndoială, acela de a executa atât cercetarea în adâncimea teritoriilor nord-dunărene, aflate sub dominaţia mai mult sau mai puţin nominală a cumanilor, dar locuite de o populaţie majoritar românească, foarte probabil, probizantină, cât şi de a menţine şi consolida controlul militar al Imperiului Bizantin în regiunile estice şi central-sudice ale Moldovei, acţiuni dictate de importanţa geopolitică şi strategică a acestor teritorii[32].

Circulaţia monetară reprezintă un alt factor care confirmă prezenţa militară bizantină la nord de Dunăre. În regiunile extracarpatice abundă monedele bizantine de bronz sau billon. Spre exemplu, la Zimnicea s-a descoperit un tezaur format din 2.000 de piese de bronz schifate, iar la Bucureşti alte două tezaure mai mici, unul conţinând nouă piese de billon[33]. În schimb, monedele bizantine de aur din aceeaşi epocă sunt aproape inexistente. Un singur hyperper de aur, bătut de Manuel I, a fost descoperit în nordul Moldovei, la Manoleasa, judeţul Botoşani[34]. Faptul că

[30] E. Stănescu, *Les «Βλάχοι» de Kinnamos et Choniatès et la présence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnènes*, în ”Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, IX, 1971, 3, pp. 585-588, cu bibliografia problemei.
[31] *Ibidem*.
[32] V. Mărculeţ, *Vlahii în acţiunile militare bizantine din timpul Comnenilor*, în ”Revista de Istorie Militară”, 2 (60), 2000, p. 46.
[33] O. Iliescu, *Despre un tezaur de monede bizantine din vremea Comnenilor, găsit la Bucureşti*, în ”Studii şi Cercetări de Numismatică”, III, 1960, pp. 493-495; O. Iliescu, *Moneda romano-bizantină pe teritoriul României. 326-1327*, în ”Cultura bizantină în România”, Bucureşti, 1971, p. 80.
[34] O. Iliescu, *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XIe au XVe sièclei*, în ”Revue des Etudes Sud-Est Européenne”s, VII, 1969, 1, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro

predomină covârşitor monedele mărunte de bronz îşi are propria semnificaţie: ele nu au fost destinate folosirii de către migratorii turanici, care preferau aurul.

Controlul militar ferm exercitat de Imperiul Bizantin asupra teritoriilor extracarpatice locuite de români în a doua parte a domniei lui Manuel I Comnenos, avea să-şi arate importanţa strategică în condiţiile îndelungatului conflict bizantino-maghiar. În noul context militaro-politic apărut la Dunăre, teritoriile extracarpatice vor servi forţelor imperiale ca regiuni de tranzit şi baze de atac împotriva stăpânirilor din interiorul arcului carpatic ale regilor maghiari. Cel mai elocvent exemplu în acest sens îl reprezintă conceperea şi executarea campaniei antimaghiare din anul 1166.

Principalele informaţii cu privire la derularea campaniei antimaghiare din 1166 ne sunt transmise de acelaşi cronicar bizantin contemporan, Ioannes Kynnamos. Conform relatării acestuia, în scopul de a aplica Ungariei o lovitură decisivă, Manuel I a conceput o companie militară de o amploare deosebită, în cadrul căreia forţele imperiale erau grupate în trei armate, care urmau să opereze concomitent la hotarele de est şi sud ale Regatului Arpadian.

Conform planului conceput de împărat, protostratorul Alexios Comnenos a fost trimis în fruntea unei armate la Dunăre, cel mai probabil în sectorul Belgrad-Sirmium-Braničevo și a celui bănățean. Potrivit afirmației lui Ioannes Kynnamos, misiunea acestei armate era aceea de a crea o diversiune, respectiv ”*pentru a-i face pe huni* (unguri-n.n.) *să creadă că vor fi atacaţi din nou prin locurile obişnuite*”[35]. Se urmărea prin aceasta abaterea atenției autorităților maghiare de la operațiunile desfășurate de forțele bizantine la hotarul de răsărit al regatului, unde uma să aibă loc lovitura principală.

În baza planului conceput, unui al doilea general, Leon Vatatzes, relatează Ioannes Kynnamos, ”*care aducea altă oaste numeroasă din altă parte, ba chiar şi o mare mulţime de vlahi, despre care se spune că sunt colonii de mult ai celor din Italia*”, împăratul ”*i-a poruncit să năvălească în ţara hunilor dinspre ţinuturile de lângă Pontul Euxin, de unde nimeni nu a mai năvălit niciodată asupra lor*”[36]. Operând conform dispoziţiilor primite, armata comandată de Leon Vatatzes a aplicat forţelor maghiare care i se opuneau câteva lovituri nimicitoare, provocându-le mari pierderi în oameni, făcând numeroşi prizonieri şi luând din regiunile în care a operat numeroase prăzi: ”*Iar Vatatzes, năpustindu-se pe unde am spus, nimicea totul fără cruţare şi călca în picioare tot ce întâlnea în trecerea sa. Şi a săvârşit mare măcel de oameni şi a făcut nu puţini prizonieri. Pe deasupra a mânat de acolo*

[35] Ioannis Cinnami, *op. cit.*, VI, 3 [J. Kinnamos, *op. cit.*, VI, 3].
[36] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

şi cirezi de vite, de cai şi de altele, de tot felul şi apoi s-a întors la împărat", consemnează Ioannes Kynnamos[37].

Deosebit de interesante sunt ştirile transmise de Ioannes Kynnamos cu privire la acţiunile desfăşurare de armata bizantină comandată de generalul Leon Vatatzes. Informaţiile cronicarului bizantin ne permit concluzia că în vederea declanşării operaţiunilor militare împotriva ungurilor această armată, întărită cu însemnate contingente recrutate din rândul vlahilor balcanici[38], s-a concentrat în regiunile răsăritene ale themei Paristrion-Paradunavon, respectiv în teritoriile dintre Dunăre şi Marea Neagră[39].

Itinerarul urmat de această armată nu-l cunoaştem cu exactitate, iar laconicele informaţii transmise de Ioannes Kynnamos au determinat o varietate de opinii. Spre exemplu, N. Iorga susţinea că forţele bizantine au înaintat prin "*locurile moldoveneşti, spre pasurile de odinioară ale pecenegilor, la Palanca*"[40]. Ion I. Nistor considera că "*drumul parcurs de oştirea lui Batatzes putea duce de-a lungul Oltului sau chiar de-a lungul Argeşului*"[41]. Fără a propune un itinerar propriu-zis, E. Stănescu admite că forţele comandate de Leon Vatatzes au tranzitat Ţara Românească şi Moldova sudică pentru a pătrunde în Transilvania, neexcluzând posibilitatea ca acestea, având ca obiectiv să opereze undeva mai la nord, să fi traversat întreg teritoriul Moldovei actuale[42]. Recent, Al. Madgearu consideră că "*Leon Vatatzes a atacat Ungaria prin Transilvania, trecând printr-unul dintre pasurile Carpaţilor Orientali (cel mai probabil Oituz)*"[43].

În ceea ce ne priveşte, pe baza informaţiilor transmise de Ioannes Kynnamos suntem în măsură să afirmăm că obiectivul armatei comandate de Leon Vatatzes l-a constituit pătrunderea în interiorul arcului carpatic, respectiv în regiunile sud-estice ale Transilvaniei de astăzi. Credem, totodată, că pentru a-şi atinge cât mai repede obiectivul fixat şi a intra cât mai repede în acţiune, generalul bizantin a ales drumul cel mai scurt pe care i-l permiteau condiţiile geografice. Ca urmare, considerăm că forţele comandate de Leon Vatatzes au trecut Dunărea, fie pe la Carsium (Hârşova), fie pe la Dinogetia (Bisericuţa-Garvăn), au străbătut

---

37 *Ibidem*.

38 Originea vlahilor menţionaţi de Kynnamos a determinat o vie controversă în rândul specialiştilor: unii dintre aceştia i-au considerat originari din nordul Dunării, alţii din Peninsula Balcanică. Pentru prezentarea controversei şi bibliografia problemei, vezi: I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, pp. 160-161; E. Stănescu, *op. cit.*, pp. 588-590.

39 N. Bănescu, *Les duchés byzantins*, pp. 105-106.

40 N. Iorga, *op. cit.*, p. 70.

41 I.I. Nistor, *Bizantinii în lupta pentru recucerirea Daciei şi a Trandanuviei* (în continuare: *Recucerirea Daciei şi a Trandanuviei*), în "Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", s. III, t. XXV, m. 15, 1943, pp. 720-721.

42 E. Stănescu, *op. cit.*, pp. 588-590.

43 Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină*, p. 131; Idem, *Byzantine Military Organization*, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro

teritoriile răsăritene ale Munteniei actuale şi, probabil, prin Pasul Buzăului, au pătruns în regiunile sud-estice ale Transilvaniei, unde au desfăşurat operaţiunile militare descrise de Kynnamos, cu rezultatele prezentate de cronicarul bizantin[44].

Revenind la prezentarea campaniei bizantine antimaghiare realizate de Kynnamos, acesta relatează că împăratul, ”*dorind să le dea şi o a doua lovitură, a mai trimis împotriva lor* (ungurilor-n.n.) *încă o armată, căriea i-a poruncit să-i atace de undeva de sus pe hunii care locuiau în vecinătatea Tauroscythiei. Comandanții acestei oști erau Andronikos Lampardas şi Nikephoros Petraloiphas şi mulţi alții. În fruntea tuturor se afla Ioannes Doukas* […]. *După ce au parcurs în grabă nişte întinderi mari şi greu de atacat şi au străbătut o regiune cu desăvârşire pustie de oameni, aceștia au năvălit în ţara hunilor, unde au dat peste sate numeroase şi foarte populate; au strâns multă pradă şi au ucis mulţi oameni, iar pe cei mai mulţi i-au luat în captivitate*”[45].

Din păcate, această componentă a campaniei din 1166 a fost puţin analizată de specialişti. În cazul armatei comandate de Ioannes Doukas, sumarele informaţii transmise de Kynnamos fac şi mai dificil de stabilit itinerarul iniţial urmat de aceasta. Spre exemplu, I.I. Nistor susţine că armata comandată de Ioannes Doukas ”*porni de la Dunărea de Jos pe valea Siretului până la Poiana, vechea Periboridava, şi de acolo pe Trotuş în sus până la Oituz-Breţc, vechea Angusta, pentru a pătrunde în secuime*”[46]. Recent, Al. Madgearu se limitează să conchidă doar că cel de-al treilea corp de armată bizantin, comandat de Ioannes Doukas, ”*a intrat în Ungaria pe la nord, pe lângă Taurosciţia (Rusia haliciană)*”[47]. Autorul nu încearcă însă să identifice și un posibil itinerar urmat de respectivele forțe bizantine.

Importanţa rolului ce revenea corpului de oaste comandat de Ioannes Doukas este relevată, în primul rând, de dimensiunile şi calitatea statului major aflat în subordinea generalului bizantin. Având în vedere că aceste forţe urmau să opereze în apropiere de hotarele Haliciului, credem că ele au trecut Dunărea, cel mai probabil pe la Silistra, au tranzitat de la sud la nord regiunile răsăritene ale Munteniei şi teritoriul Moldovei. Controlul militar exercitat de Imperiul Bizantin asupra teritoriilor răsăritene şi meridionale ale Moldovei, precum şi alianţa cu Rusia haliciană, au constituit factorii determinanţi ce au asigurat deplasarea fără incidente a forţelor bizantine, pe un itinerar atât de lung și atât de departe de bazele de aprovizionare de la Dunăre, până în zonele de operaţii. Având în vedere dificultăţile

[44] V. Mărculeț, *Campanii militare bizantine la nord de Dunăre în timpul Comnenilor* (în continuare: *Campanii militare bizantine*), în ”Alt-Schaessburg. Istorie. Patrimoniu”, 3, 2010, p. 24.
[45] Ioannis Cinnami, *op. cit.*, VI, 3 [J. Kinnamos, *op. cit.*, VI, 3].
[46] I.I. Nistor, *Recucerirea Daciei şi a Trandanuviei*, p. 721.
[47] Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină*, p. 131; Idem, *Byzantine Military Organization*, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro

traversării Carpaţilor Orientali în zonele stabilite ca teren de operaţii, ne menținem opinia, formulată și altă dată, potrivit căreia considerăm că trupele bizantine, comandate de Ioannes Doukas, au debuşat în interiorul arcului carpatic prin ”*Depresiunea Câmpulung – Pasul Mestecăniş – Depresiunea Dornelor – Pasul Bârgău – Depresiunea Bistriţei*”, cea mai accesibilă rută şi în prezent[48]. Cel mai probabil, această oaste bizantină a operat, cu rezultatele prezentate de Ioannes Kynnamos, în regiunile nord-estice ale Transilvaniei.

Consideraţii finale. Restabilirea fermă a hotarului nordic al Imperiului Bizantin pe cursul inferior al Dunării la sfârşitul secolului al XI-lea de către împăratul Alexios I Comnenos a sporit importanţa geopolitică şi strategică a teritoriilor extracarpatice dominate de cumani. În noul context politico-militar de la Dunărea de Jos, exercitarea unui strict control militar de către Imperiul bizantin asupra regiunilor de câmpie din sudul Olteniei, din Muntenia şi din sudul Moldovei actuale, de unde porneau sau pe care le tranzitau cetele barbare care atacau Imperiul, era de o importanţă vitală pentru siguranţa provinciilor nord-balcanice ale Bizanţului.

Deschisă de Alexios I, politica ofensivă a Bizanțului în nordul Dunării de Jos înregistra apogeul în deceniile 5-7 ale secolului al XII-lea, în timpul împăratului Manuel I Comnenos. Prin campania din 1148 împăratul deschidea calea instaurării controlului militar bizantin asupra teritorilor extracarpatice riverane fluviului. Controlul militar ferm exercitat de Imperiul Bizantin asupra teritoriilor de răsărit ale Munteniei şi de sud ale Moldovei după victoria asupra cumanilor din 1148, undeva în regiunea Vlăsiei, consolidat prin alianţa cu Cnezatul Rus de Halici, i-a permis basileului bizantin să folosească aceste teritorii ca baze de atac împotriva Ungariei în campania din anul 1166.

Bibliografie:

Fontes Historiae Daco-Romanae, vol. III, Bucureşti, 1975.

La Chronique de Nestor, traduite en français d’après l’édition impériale de Pétersbourg, par Louis Paris, tome II, Paris, 1835.

The Chronicle of Novgorod 1016-1471, translated from the Russian by R. Michell and N. Forbes, with an Introduction by R. Beazley and an accout of the text by A.A. Shakhmatov, London 1914.

Michaelis ATTALIOTAE, *Historia*, opus a Wladimiro Bruneto de Presle, Instituti Gallici Socio, inventum descriptum correctum, recognovit Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1853.

---

[48] V. Mărculeț, *Campanii militare bizantine*, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

Ion BARNEA, *Dinogetia et Noviodunum, deux villes byzantines du Bas-Danube*, în ”Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, IX, 3, 1971.

I. BARNEA, Ştefan ŞTEFĂNESCU, *Din istoria Dobrogei,* vol. III: *Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971.

Nicolae BĂNESCU, *Bizanţul şi romanitatea la Dunărea de Jos,* în ”Discursuri de recepţie la Academia Română”, Bucureşti, 1980.

IDEM, *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube,* în ”Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique”, XIII, 1927.

IDEM, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucureşti, 1946.

A.A. BOLȘACOV-GHIMPU, *La localisation de la cité byzantine de Demnitzikos*, în ”Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, V, 3-4, 1967.

Ferdinand CHALANDON, *Les Comnènes.* II. *Jean II Comnène et Manuel II Comnène*, Paris, 1912.

Nicetae CHONIATAE, *Historia,* ex recensione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, 1835.

Ioannis CINNAMI, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum,* edidit Augustus Meinecke, Bonnae, 1836.

Ana COMNENA, *Alexiada,* ed. Maria Marinescu şi N.Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 1977.

IDEM, *The Alexiad,* translated by Eliyabeth A.S. Dawnes, Cambridge, Ontario, 2000.

S.B. DAȘKOV, *Dicţionar de împăraţi bizantini*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1999.

Petre DIACONU, *Les Coumans au Bas-Danube aux XI*[é] *et XII*[e] *siècles,* Bucureşti, 1978.

Ion DONAT, *Recenzie* la N. Iorga, *Revelaţii toponimice pentru istoria neştiută a românilor,* în ”Ramuri”, Craiova, 1941.

Ioan FERENȚ, *Cumanii şi episcopia lor,* Blaj, f.a.

Octavian ILIESCU, *Despre un tezaur de monede bizantine din vremea Comnenilor, găsit la Bucureşti*, în ”Studii şi Cercetări de Numismatică”, III, 1960.

IDEM, *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XI*[e] *au XV*[e] *sièclei,* în ”Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, VII, 1, 1969.

IDEM, *Moneda romano-bizantină pe teritoriul României 326-1327,* în ”Cultura bizantină în România”, Bucureşti, 1971.

Nicolae IORGA, *Istoria Românilor,* vol. III: *Ctitorii*, Ediția a II-a, îngrijită de V. Spinei, Bucureşti, 1993.

IDEM, *Revelaţii toponimice pentru istoria neştiută a românilor,* I, *Teleormanul*, în ”Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice”, s. III, t. XXIII, m. 14, 1941.

https://biblioteca-digitala.ro

J. KINNAMOS, *Deeds of John and Manuel Comnenus,* Translated by Ch. M. Brand, New York, 1976.

Alexandru MADGEARU, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, Leiden-Boston, 2013.

IDEM, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2007.

Vasile MĂRCULEȚ, *Campanii militare bizantine la nord de Dunăre în timpul Comnenilor*, în "Alt-Schaessburg. Istorie. Patrimoniu", 3, 2010.

IDEM, *Thema Paristrion-Paradunavon – c.1018/1020-c.1200/1202 – Istorie-Evoluţie-Rol*, Mediaş, Editura Samuel, 2008.

IDEM, *Vlahii în acţiunile militare bizantine din timpul Comnenilor*, în "Revista de Istorie Militară", 2 (60), 2000.

Gy. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica*, vol. II, Berlin, 1958.

Petre S. NĂSTUREL, *Axiopolis sous les Comnènes. Une relecture de Kinnamos (III 3),* în "Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani", Brăila, Editura Istros, 2004.

IDEM, *Valaques, Coumans et Byzantins sous la règne de Manuel Comnène*, în "Byzantina", I, 1969.

Ion I. NISTOR, *Bizantinii în lupta pentru recucerirea Daciei şi a Trandanuviei*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s. III, t. XXV, m. 15, 1943.

IDEM, *Emanciparea politică a dacoromanilor din Transdunavia*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", s. III, t. XXIV, m. 17, 1942.

O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates, Translated by H.J. Magoulias, Detroit, 1984.

Dimitri OBOLENSKY, *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy*, în "Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines. Ochride 10-16 septembre 1961", tome I, Beograd, 1963.

Bogdan PETRICEICU HAȘDEU, *Originile Craiovei*, în Idem, *Olteneştile,* Cluj-Napoca, Editura Limes, 2002.

Ioannis SCYLITZAE curopalatae, *Excerpta ex breviario historico excipientia ubi Cedrenus desinit*, în Georgius Cedrenus, "Ioannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus", t. II, Bonnae, 1839.

Victor SPINEI, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, Editura Institutul European, 1999.

IDEM, *Realități etnice și politice în Moldova meridională și secolele X-XII. Români și turanici*, Iaşi, Editura Junimea, 1985.

IDEM, *The Great Migrations in the East and South East od europe from the Ninth to the Thirteenth Century*. II. *Cumans and Mongols,* Amsterdam, 2006.

https://biblioteca-digitala.ro

Eugen STĂNESCU, *Les «Βλάχοι» de Kinnamos et Choniatès et la présence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnènes*, în ”Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, IX, 3, 1971.

Snorre STURLASON, *The Heimskringla a History of the Norse Kings*, edited by S. Laing, R.B. Anderson, vol. III, London, Copenhagen, Stockholm, Berlin, New York, 1907.

Wilhelm TOMASCHEK, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel,* II, *Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabes Idrisi*, în ”Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, t. 113, Wien, 1886.

Alexandru D. XENOPOL, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I, Bucureşti. 1985.

V.N. ZLATARSKI, *Istorija na bălgarskata dărjava prey srednite vekove*, vol. II, Sofia, 1934.

Ioannis ZONARAE, *Epitome historiarum*, cum Caroli Ducangii suisque annotationibus, edidit Ludovicus Dindorfius, vol. IV, Lipsiae, 1871.

https://biblioteca-digitala.ro

PREOCUPĂRI ASTRONOMICE ÎN CETATEA ORADEA

DUMITRU NOANE[1]
noanedumitru@yahoo.com
Primăria Oradea

DES PRÉOCUPATIONS ASTRONOMIQUES DANS LA CITADELLE D'ORADEA

RÉSUMÉ

L'extraordinaire attention que la citadelle d'Oradea a recu, après la canonisation du son fondateur et du Diocèse catholique-romain qu'elle abritait a conduit à son développement constant et continu.

Les rois angevins et leurs descendants s'en sont préoccupés directement; ils ont fait une exceptionnelle attention à la vie culturelle existente et qui s'était développée à l'intèrieur de la citadelle, favorisée du fait que le Diocèse d'Oradea était l'un parmi les plus riches du Royaume Hongrois Médieval.

Ces évêques, d'origine italiens ou avec des études en Italie, ils ont fait d'Oradea un important centre culturel humaniste, ou les préocupations littèraites et scientifiques arrivaient à surmonter celles spirituelles.

Parmi celles-ci il y en avait un fort intérêt, même si brièvement, lie à une nouvelle science: l'astronomie! L'existence d'un observatoire astronomique dans la forteresse d'Oradea, en 1459, même avant l'existence de celui du Nürnberg (1471), ça ne peut que soulever des questions comme: Pourquoi ici? Pourquoi durant le XVième siècle? Et surtout, pourquoi a-t-il eu une existence si courte?

Mots-clés: la citadelle d'Oradea, le siècle d'Or, evêque Jean Vitéz, observatoire astronomique, le calcul des éclipses.

I. O scurtă incursiune în istoria locului

Situată în nord-vestul României, Oradea se află la confluența drumurilor comerciale dintre Orient și Occident. Zona a fost locuită permanent încă din neolitic, fapt demonstrat și de numeroasele descoperiri arheologice din zonă (de la ceramică, la unelte, monede sau monumente funerare).

În ultimul sfert al secolului al XI-lea, pe o insulă între braţele Crişului Repede, lângă pârâul Peţa (Hewjo), regele Ladislau I (1077-1095) s-a hotărât "*la îndemnul îngerilor*" să zidească o mănăstire cu hramul *Sfintei Fecioare Maria*.

[1] Licențiat în Istorie, administrator al Cetății Oradea, consilier în Biroul Administrare Cetate, Monumente Istorice din Administrația Imobiliară Oradea.

https://biblioteca-digitala.ro

Cetatea Oradea, care a avut un rol important atât din punct de vedere religios, cât și politic, militar, administrativ sau legal, a constituit nucleul polarizator al așezărilor din jurul spațiului oradean încă de la începuturile sale, prin concentrarea în interiorul său a funcţiilor religioase, administrative, politice, militare şi juridice.

Una din ultimele mari decizii şi acţiuni ale regelui Ladislau I a fost, cu siguranţă, întemeierea – concomitent cu cea din Zagreb –, a episcopiei romano-catolice de Oradea, cu sediul în cetate. Alături de episcopie se înfiinţează şi Capitlul, adică un colegiu format din cei 24 de canonici care slujeau catedrala din cetate având fiecare o anumită responsabilitate.

În cele nouă secole de existență, Cetatea Oradea a servit ca reședință a Episcopiei Romano-Catolice de la Oradea (1092-1557), importantă fortificație militară (1557-1857), obiectiv militar (1857-1978), lagăr (1947-1952) pentru oponenții regimului comunist, cunoscând mari degradări, mai ales în a doua jumătate a secolului al XX-lea.

De-a lungul secolelor, cetatea a fost asediată de: tătari (1241); răsculați transilvăneni (1290, 1514, 1565, 1703-1710); oștile Principatului Transilvaniei (1557, 1605); oştile turcești, în 1474, 1598, 1658 și 1660 (când, după un asediu de 46 de zile, cetatea capitulează și, pentru 32 de ani, se instaurează dominația otomană) şi austrieci în 1692 (când intră, ca și cazarmă, în sistemul militar habsburgic, până în 1918).

Incontestabil, cel mai important eveniment politico-militar al primei jumătăţi a secolului al XIII-lea, cu impact deosebit asupra centrului şi estului Europei, marele atac tătaro-mongol din 1241, a însemnat – după cum martorul ocular călugărul Ruggero di Puglia (Rogerius), relatează în poemul *Carmen miserabile* –, sfârşitul primei cetăţi orădene, cucerită şi distrusă prin incendiere.

În urma Conciliului de la Lyon, din februarie 1245, prin facilitățile acordate noilor veniți în regiune, s-a declanșat un amplu proces de reconstrucție atât a cetății, cât și a așezărilor din jurul ei, astfel că au apărut și s-au dezvoltat așezări, multe cu caracter latin (*villa Latinorum* – actualul Olosig, *vicus Venetia* – actuala Velența, *vicus Bolonia* – azi dispărut).

Imagini cu catedrala gotică în *Cronica Pictată de la Viena*

https://biblioteca-digitala.ro

Procesul constructiv s-a derulat masiv și în cursul secolului următor, între 1342-1370, construindu-se în cetate o catedrală gotică de dimensiuni impresionante, considerată una dintre cele mai mari din partea central-estică a Europei. Ridicarea acesteia în 1401 la rangul de *basilica maior,* asemeni bisericilor San Marco din Veneția si Santa Maria Portiuncula din Assisi, de către papa Bonifaciu IX, sporește faima, dar și veniturile cetății și a zonei adiacente. Astfel, secolul al XV-lea devine secolul de maximă înflorire a cetății, grație și unor episcopi de origine italiană sau care au studiat în Italia, cărturari de înaltă erudiție.

II. Începuturile și filiera Renașterii Orădene

Carol Robert de Anjou – sau Charobert d'Anjou-Sicile, singurul fiu al lui Charles Martel, prinț de Salerno, născut la Napoli în anul 1288 –, rege al Ungariei între 1308-1342, a adus cu el din patria sa natală gustul pentru rafinamentul culturii renascentiste italiene. Sub domnia sa și a fiului său Ludovic cel Mare (1342-1382), Oradea cunoaște ca oraș și sediu episcopal catolic o primă perioadă de înflorire.

Celor doi suverani angevini li se datorează relansarea cultului lui Ladislau cel Sfânt – un fel de Digenis Akritas[2] mereu de strajă la hotare –, expedițiile regelui sanctificat împotriva pecenegilor, în secolul al XI-lea, încununate de succes, fiind asemănate cu luptele duse de către Ludovic cel Mare împotriva tătarilor în anii 1343-1345. Încurajate de atitudinea regelui Ludovic, care, după campania victorioasă din răsărit, vine în anul 1352 la Oradea să se reculeagă în fața mormântului Sfântului Ladislau, încep să fie menționate primele legende. În fapt, legendele Sf. Ladislau – legenda „mare” (*maior*) și legenda „mică” (*minor*) –, au fost redactate aici la Oradea la începutul secolului al XII-lea, contribuind și ele, în mare măsură, la difuzarea renumelui reședinței episcopale orădene[3]. De asemenea, domnia lui Ludovic de Anjou este perioada când se redactează – de către canonicul lector Emeric, care, din 1357, era și notarul catedralei orădene –, Statutele Capitlului din Oradea (1374), un document istorico-juridico-economic complex[4].

Este perioada când printre membrii capitlului orădean se regăseau și canonici italieni precum: Bertrandus, episcop de Ostia (1338-1346), Boniohannes de Campello Firmanus (1342-1348) și Ladislau de Eugubiu (1345), fiul lui Andreas de Eugubio, medicul de curte al lui Carol Robert. Tot în acest timp, canonici

---

[2] *Epopeea bizantină* a lui Digenis Akritas (secolele XI-XII) prezintă viaţa aventuroasă şi isprăvile războinice ale unui erou însărcinat cu paza hotarelor răsăritene ale Imperiului, aflate atunci pe fluviul Eufrat şi supuse unei presiuni continue din partea arabilor de la sfârșitul secolului al VII-lea.

[3] I. Podhradczky, *Istoria Sfântului Ladislau și a faptelor sale*, vol. I, și *Istoria rămășițelor pământești ale Sfântului Ladislau*, vol. II, Buda, 1836.

[4] Cu o importanță deosebită și pentru istoria instituțiilor feudale românești, deoarece cuprind și obligațiile cnezilor și voievozilor români de pe domeniul episcopiei, atestând astfel prezenţa lor într-un mare număr de aşezări; vezi: Liviu Borcea, *Obștea sătească din Bihor. Voievozii și cnezii ei în secolele XIII–XVII*, în ”Crisia”, XII, 1982, pp. 139-142.

https://biblioteca-digitala.ro

orădeni, precum canonicii-custozi Ladislaus Georgii (1345) și Gregorius (1356), studiau în Italia, mai ales la Bologna.

Episcopii orădeni din această perioadă s-au numărat printre apropiații celor doi regi angevini, pentru care au îndeplinit diferite misiuni diplomatice. Astfel, episcopul Andrei Bathori (1329-1345) l-a însoțit în 1333 pe regele Carol Robert într-o călătorie în Italia, cu ocazia unei vizite protocolare prilejuite de logodna lui Andrei, fiul mai mic al suveranului Ungariei, cu Johanna, fiica regelui Neapolelui. Următorul episcop orădean, Demetrius (1345-1372), înainte de a fi instalat episcop, a fost în misiune pontificală la curtea lui Nicolae Alexandru Basarab, domnul Țării Românești, pentru a media pacea dintre regele Ludovic cel Mare și fiul celui care i-a învins tatăl la Posada în 1330. În jurul anului 1345 a călătorit în Italia ca sol al aceluiași rege în complicata problemă a pretențiilor prințului Andrei la tronul regatului Neapole.

Construirea unei biserici gotice, a treia în ordine cronologică, s-a început, cu siguranță, abia pe la 1342, și a fost încheiată în timpul păstoririi episcopului Demetrius (1345-1372), fiind înfățișată în două din miniaturile Cronicii pictate de la Viena, redactate între 1368-1370 de Marcu din Kalt, în prima în timpul construcției, iar în cea de a doua catedrala în forma finală, semn că era terminată în jurul anului 1370.

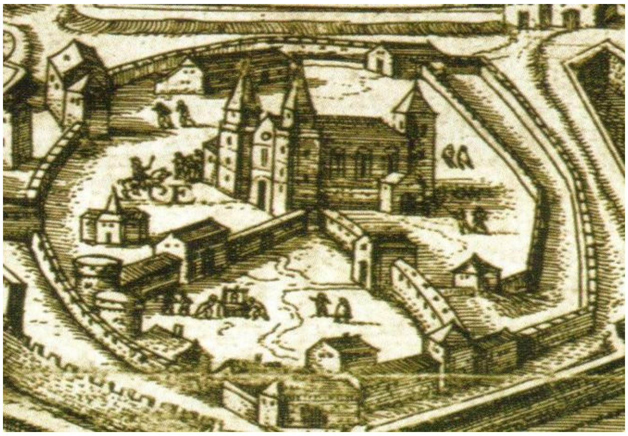

Catedrala gotică (detaliu din stampa lui Georg Houfnagel, 1598)

Tot în timpul lui Demetrius, vin la Oradea cei doi renumiți sculptori Martin și Gheorghe[5], fiii magistrului Nicolae, pictor din Cluj, care, în anul 1370, ridică

[5] În 1373 au realizat la Praga o admirabilă statuie ecvestră a Sfântului Gheorghe omorând balaurul, o dublură a acesteia fiind amplasată și la Cluj.

https://biblioteca-digitala.ro

statuile în bronz, în mărime naturală, ale celor trei regi canonizați ai Ungariei: Ștefan I, Emeric și Ladislau I[6].

Cei doi frați clujeni revin, douăzeci de ani mai târziu, la Oradea, unde, din însărcinarea episcopului Zudar Janos (1383-1395), creează o lucrare de excepție pentru acea vreme și anume statuia ecvestră a regelui Ladislau I, în mărime naturală și aurită pe toată suprafața. Imaginea acesteia ne-a rămas doar în descrierea unor contemporani[7] care au văzut-o și admirat-o, toate aceste lucrări admirabile fiind distruse de către turci după cucerirea cetății în anul 1660.

Măreaţa statuie a Sfântului Ladislau, considerată un simbol al eroismului, se va potrivi de minune cu noul mare rege al Ungariei, Sigismund de Luxemburg, cel care va marca în chip strălucit istoria Oradiei şi a centrului Europei.

III. Secolul al XV-lea – *Vârsta de aur*

Vârsta de aur a cetății orădene a fost deschisă de instalarea în scaunul episcopal a lui ***Andrea Scolari*** (1409-1426), supranumit și Florentinul – văr cu Filippo Scolari (Pippo de Ozora), sfetnic al lui Sigismund de Luxemburg și comite de Timișoara –, considerat ca o perfectă încarnare a spiritului renascentist. Grija față de tot ceea ce era element component al culturii a manifestat-o și în domeniul preocupărilor față de carte, el fiind primul, se pare, care a constituit în sediul episcopal orădean un spațiu anume pentru bibliotecă, determinat și de faptul că în sacristia ce o adăpostise până atunci a avut loc un incendiu provocat de o lumânare uitată arzând. Astfel, fondul de carte rămas după incendiu, completat cu volumele ce i-au fost adăugate în timpul episcopatului său, a fost instalat într-o capelă mai bine izolată și dat în custodia unui canonic[8]. Andrea Scolari a participat – cu o suită numeroasă în care se aflau și foarte mulți orășeni –, la Conciliul ecumenic de la Constantza (1417). Aici orădenii au avut ocazia să ia contact direct cu umanismul italian și cu splendorile unei civilizații în plină formare.

Personalitatea lui Andrea Scolari a atras la Oradea, în prima jumătate a secolului al XV-lea, numeroși italieni de renume: canonicul, apoi prepozitul, Conradus de Cardinis de Florentia (1411-1421), canonicul Cargnianide Scolaribus (1420), ca și amintitul Matteo Scolari. Totodată, la curtea sa pot fi întâlniți Jeronimo de Sancto Miniato, „*artium et medicine doctor*”, Alessandro Antonii de Florentia, „*medicus*”, și mulți alții. Curtea episcopului ajunsese să fie formată în exclusivitate

---

[6] După cum sunt ilustrate în stampa realizată în anul 1598 de Georg Houfnagel, lucrările au fost amplasate, se pare, în fața intrării în catedrala episcopală din cetate, puțin lateral stânga (spre nord); vezi: Al. Avram, Ioan Godea, *Monumente istorice din Țara Crișurilor*, București, 1975.

[7] În stampa realizată în anul 1598 de Georg Houfnagel este plasată, probabil după descrieri, cu fața spre intrarea în catedrala din cetate.

[8] Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, București, Editura Kriterion, 1977, pp. 40-41.

https://biblioteca-digitala.ro

din conaționalii săi, astfel că, în ianuarie 1426, când își dicta testamentul, cei 7 martori prezenți erau cu toții italieni, iar ca și executor testamentar l-a numit pe vărul său Filippo Scolari.

De asemenea, sunt dese în documentele vremii precizările din dreptul unor nume de orășeni care menționează că locuitorul respectiv este cetățean italian (”*cives Italicus*”)[9]. De altfel, este foarte probabil că pe străzile Oradiei din secolul al XV-lea vorbirea italiană era un aspect obișnuit care făcea parte din însuși peisajul etnic citadin. La acesta se adăuga mediul arhitectonic ecleziastic și laic de aceeași factură, deci, se poate spune că umanismul orădean n-a fost limitat numai la curtea episcopală și nu era destinat doar unor inițiați, ci, întocmai ca și în Italia, a pătruns și în mediul orășenesc și a influențat modul de a fi al burgheziei meșteșugărești și negustorești, care s-a dezvoltat tocmai datorită prezenței cetății episcopale, ca și un nucleu vital al spațiului orădean.

Prin indulgenţele acordate de către papa Inocenţiu al IV-lea vizitatorilor catedralei din cetatea Oradiei în 1434, la cererea regelui Sigismund de Luxemburg, aceasta devine loc de pelerinaj pe plan european, fapt ce i-a sporit atât faima, cât şi veniturile şi a contribuit la dezvoltarea economică a târgurilor din jurul cetăţii.

Renumitul ordin cavaleresc al Dragonului („*Draco*“, în latină) din care va face parte o scurtă perioadă şi tatăl lui Vlad Ţepeş (Drăculea), Vlad Dracul[10], (admis în ordin în anul 1431), este strâns legat de Oradea. Astfel, cel care a întocmit statutul ordinului, în 1408, a fost Albeni Eberhárd, episcop de Oradea (1407-1409)[11]. Foarte legat de Oradea, unde venea adeseori[12], Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei şi Croaţiei (1387-1437) şi împărat al Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană (din 10 septembrie 1410), şi-a exprimat scris dorinţa de a fi înmormântat la Oradea încă din 1407[13]. Nu este deci de mirare că Oradea este

---

[9] Balogh Jolán, *Varadinum. Várad vára*, I-II, Budapest, 1982, în vol. II, pp. 43-44 și 46.

[10] Decapitat în 1447, din ordinul lui Iancu de Hunedoara pentru trădarea cauzei antiotomane.

[11] Constantin Rezachevici, *From the Order of the Dragon to Dracula* (*De la Ordinul Dragonului la Dracula*), în ”Journal of Dracula Studies”, Number 1, 1999, pe internet: www.blooferland.com /drc/index.php?title=Journal _of_ Dracula _Studies. Vezi şi *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig* (Istoria episcopiei orădene de la înfiinţare până în prezent) de Vince, vol. 1, Nagyvárad, 1883, pe internet: http://mek.niif.hu/04700/04735/html/ index.html.

[12] Scholtz Béla, *Nagy-Várad várának története* (*Istoria cetăţii Oradiei-Mari*), traducere din germană în maghiară de Krajcsovics János, Szént László Nyomda Nagy-Váradon, 1907, p. 41.

[13] Bunyitay Vince, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, vol. 1, Oradea, 1999, pp. 227-228.

https://biblioteca-digitala.ro

apreciată de specialişti ca o reşedinţă a vestitului Ordin al Dragonului, înfiinţat în 12 octombrie 1408[14].

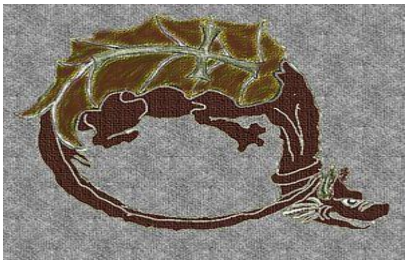

Simbolul Ordinului Dragonului

În 1431, dovedindu-şi încă o dată priceperea la oameni, Sigismund de Luxemburg îl duce la Milano pe Iancu de Hunedoara – sau Johannes Olah (Ioan Valahul) cum e numit în documentele de tinereţe[15] –, unde viitorul voievod al Transilvaniei va rămâne vreme de doi ani, învăţând ştiinţa armelor şi ducerii războaielor – cu mare folos în anii următori! –, de la renumiţii condotieri italieni.

Aici, Iancu l-ar fi cunoscut pe canonicul Ioan Vitez de Sredna, după unii istorici. Chiar dacă alţii susţin că din corespondenţa lui Vitez rezultă că n-a fost niciodată în Italia, acest catolic croat va deveni unul dintre primii reprezentanţi ai culturii umaniste din Ungaria şi Transilvania[16] şi un prieten de nădejde al lui Iancu.

IV. Episcopatul lui Ioan Vitez de Sredna (1444-1465)

Statuia lui Ioan Vitez de Zredna de la Esztergom

14 *Sárkány Lovagrend (Ordinul Dragonului)* şi Péter I. Zoltán, *Hatszáz éves lovagrend* (*Ordin cavaleresc la 600 de ani*), pe site-ul de internet dedicat istoriei ungare: http://magyartortenelem.lapunk.hu/.

15 Ioan Aurel Pop, *Voievodatul Transilvaniei şi părţile vestice în sec. XII-1541*, în ”Istoria României. Transilvania”, vol. I, Cluj-Napoca, Editura George Bariţiu, 1997, p. 480.

16 Vasile Mărculeţ, *Contacte culturale italo-transilvane până în secolul al XV-lea,* în ”Dacoromania”, 29, Alba-Iulia, 2007, pp. 63-68.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan Vitez de Sredna (*Johannes de Zredna* în latină, *Vitéz János* în maghiară), a fost unul dintre cei mai renumiţi umanişti ai timpului său, episcop de Oradea o lungă perioadă (1444-1465), având o impresionantă bibliotecă. În acest domeniu, Vitez a apelat chiar la locul de unde cartea umanistă și-a pornit influența covârșitoare asupra Europei, devenind client al editorului și librarului florentin Vespassiano da Bisticci[17].

Umanistul orădean a fost şi prieten al lui Enea Silvio Piccolomini, ajuns papă sub numele de Pius al II-lea (1458-1464), cel care-i considera pe români descendenţi ai romanilor şi care a dorit să-l convertească la creştinism pe sultanul Mahomed al II-lea.

Acest extraordinar episcop umanist a avut grijă şi de educaţia nepotului său, croatul Janus Pannonius (1434-1472), fiul surorii sale[18], pe care îl va trimite la vârsta de 13 ani în Italia, la studii, unde va petrece mulţi ani, cu unele întreruperi. Strălucitul tânăr, pe numele său iniţial Jan sau Ivan Česmički, va deveni cel mai important poet umanist latin al vremii sale şi „*prima mare figură a literaturii maghiare*“, dar şi diplomat al regelui Matia Corvin şi episcop de Pécs. Legat de Oradea, unde a urmat şcoala Capitlului catolic, Janus Vitez Pannonius (cum se mai semna) compune, în limba latină de cult, una dintre cele mai remarcabile elegii ale sale – *Abiens valere jubet sanctos reges, Varadini* (*Cel care pleacă îşi ia rămas bun de la regii veneraţi ai Oradiei* sau *Búcsú Váradtól,* în maghiară) –, în 1451, cu prilejul unei scurte reîntoarceri din Italia la unchiul său. Biblioteca lăsată în urmă, cu cărţile ei celebre, este amintită în aceste frumoase versuri. În 1454 el este canonic de Oradea, pentru o scurtă perioadă.

Istoricul de origine evreiască, Fraknói Vilmos (1843-1924), canonic catolic de Oradea în 1878, aprecia că acest oraş era în vremea lui Vitez „*sălaşul muzei timpurilor noi*“, depăşind chiar, din punct de vedere cultural, oraşele Europei şi contribuind esenţial la spălarea imaginii de stat barbar a Ungariei în Occident[19]. Deci, putem spune, fără putinţă de tăgadă, că Oradea devine un centru regional, situându-se ca importanţă chiar pe locul 3 în Ungaria, după Buda şi Bratislava[20]. În perioada de maximă expansiune şi înflorire a Ungariei, în timpul regelui Matia Corvinul (1458-1490), fiul mai mic al lui Iancu de Hunedoara, Oradea era poziţionată în chiar inima regatului, aspect deosebit de favorabil pentru viaţa

---

[17] Jakó S., *op. cit.*, pp. 45, 48.

[18] Pécs/Sopianae Örökség Kht., Pannonius, Janus, pe internet: www.memoonline.com/en/dossier.aspx?ID=1246. Vezi şi: Janus Pannonius, pe internet: http://dicocroate2.over-blog.com/article-janus-pannonius-39168769.html.

[19] Vilmos Fraknói, *Vitéz János esztergomi érsek élete*, Budapest, 1879. Vezi şi: L. Borcea, *op. cit.*, p. 105.

[20] János Fleisz, *Metamorfoza unui oraş. Oradea 1850-1940,* Oradea, Editura Europrint, 2007, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

economică şi culturală. Se presupune că Matia ar fi studiat şi el la şcoala Capitlului din Oradea, dascăl fiindu-i chiar episcopul Ioan Vitez, bunul prieten al tatălui său.

Astfel, Ioan Vitez de Zredna a fost cea mai impresionantă personalitate a Renaşterii din Europa centrală, care a păstorit episcopia orădeană (1444-1465) și a devenit apoi arhiepiscop de Esztergom. Acesta a învățat de la predecesori să prețuiască rafinamentul științelor și artelor, devenind un exemplu de om având toate preocupările importante ale epocii sale, un strălucit mecenat care a transformat Oradea într-un loc de întâlnire a cărturarilor din Europa centrală şi Italia. În timpul său, curtea episcopală a fost un loc de întâlnire nu numai pentru italieni, ci și pentru învățații de alte nații: polonezul Grigore de Sanock, Nicolaus Lassocki, cipriotul de formație bizantină Filip Podocatharo, dalmatul Nicolaus Machinensis. Se constituise aici un adevărat „*Literarum asylum*", cum îl numește biograful lui Grigore de Sanock. Între aceștia s-a aflat și Marzio Galeotti (1427-1497), umanistul italian de la curtea lui Matei Corvin. Acesta i-a dedicat lui Vitez lucrarea *Liber de Homine*, în prefața căreia scria: „(...) *învățații care trăiau risipiți se adunau în grupuri mari la el, ca la un părinte al științelor*", iar Gaspare Tribracco, poetul din Ferrara, și-a dedicat eclogele lui Vitez.

V. Astronomii Georg Peuerbach (1423-1461) și Johann Müller *Regiomonanus* (1436-1476). Activitatea lor

Georg Peuerbach, fiul lui Ulrich Aunpekh, s-a născut la 30 mai 1423 în localitatea Peurbach (la 40 km vest de Linz) din Austria Superioară[21]. Se înscrie la Universitatea din Viena în 1446, ca Georgius Aunpekh de Purbach, iar în 2 ianuarie 1448 primește titlul de licențiat „*cum insigni laude*" în filozofie și arte libere. În domeniul astronomiei, Peuerbach a fost autodidact, având acces la cărțile și instrumentele adunate de Johannes von Gmünden, profesor de astronomie al Universității, care murise în 1442[22]. Din 1448 pleacă în Italia, unde Bianchini de Ferrara și cardinalul Nicholaus de Cusa devin interesați să-l includă cu un curs de astronomie la Universitatea din Ferrara. Dar el refuzase și ofertele de profesorat la Bologna și Padova, precum și numirea ca astrolog al curții la regele Ladislau al V-lea al Ungariei[23]. Însă, în 1450 revine la Viena – ca să predea filozofie și literatură clasică (poezie latină) –, unde, în 1453, primește titlul de „*magister artium*". Reputația sa ca matematician și astronom și cunoștința sa cu Johann Nihil, astrologul împăratului Frederick III de Habsburg, cu care poartă o corespondență între 1453-1456, a condus la asocierea sa ca astrolog cu câteva curți regale. Astfel, din 1454 acceptă și numirea ca astrolog al curții regelui Ladislau al V-lea al

[21] Apud http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-2830904929.html, *Complete Dictionary of Scientific Biography*/2008/, Peurbach (or Peuerbach), Georg, de C. Doris Hellman și Noel M. Swerdlow.
[22] *Ibidem*.
[23] Apud www.history.mcs.st-and.ac.uk/Biographies/Peurbach.html.

https://biblioteca-digitala.ro

Ungariei și Boemiei – care își petrecea timpul mai mult în Praga și Viena, astfel că putea să-și țină și cursurile –, până în 1457, la moartea acestuia. Apoi a fost numit ca astrolog al curții împăratului romano-german Frederick al III-lea, care era interesat de magie, astrologie și alchimie, așa că Peuerbach avea un patron dispus să-l trateze bine[24]. În timp ce aceste numiri au fost făcute pentru abilitățile sale ca astrolog și astronom, la Universitate, judecând după evidențe, responsabilitățile sale s-au rezumat mai ales la studiile umanistice, predând poezia latină și participând la dezbateri, după cum reiese dintr-un tratat, *De arte oratoria sive poetica*, rămas în manuscris din 1458. De asemenea, se mai cunosc un număr de poeme în latină, identificate ca fiind ale lui Peuerbach[25].

La acea vreme, universitățile germane fiind foarte conservatoare, iar științele umaniste privite cu suspiciune, umanistul Enea Silvio Piccolomini a adunat la curtea împăratului Frederick al III-lea un grup de umaniști germani timpurii – care studiau scriitorii clasici latini și trăiau în stilul urban –, din care făceau parte și Georg Peuerbach și Johannes Müller. Peuerbach a avut un rol esențial în realizarea unei relații între științele naturale și cele umaniste. Pornind de la cele învățate de la Johannes von Gmünden și, împreună cu discipolul său Johannes Müller, Peuerbach stabilește prima *Şcoală de Matematicieni* la Universitatea din Viena și face din matematică o știință auxiliară astronomiei[26]. El este considerat fondatorul astronomiei observaționale și matematice, munca sa contribuind la pavarea drumului pentru concepția lui Copernic asupra lumii. El este creditat cu inventarea a mai multe instrumente științifice, ca regula și echerul geometric, inclusiv *bastonul lui Iacob*, deși este bine știut că acesta era în uz din secolul al XIII-lea.

Moartea sa timpurie a fost o pierdere serioasă pentru progresul astronomiei, dacă nu pentru alt motiv decât că colaborarea cu elevul său, chiar mai capabil şi harnic, a promis o cantitate mai mare de lucruri valoroase decât ar fi putea realiza fiecare separat.

Johannes Müller von Königsberg

[24] *Ibidem*.
[25] Apud http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-2830904929.html, *Complete Dictionary of Scientific Biography*/2008/, Peurbach (or Peuerbach), Georg, de C. Doris Hellman și Noel M. Swerdlow.
[26] Apud http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Georg_von_ Peuerbach#Tabulae_ecclipsium.

https://biblioteca-digitala.ro

Johannes Müller von Königsberg s-a născut la 6 iunie 1436, în satul franconian Unfinden, azi parte din orașul bavarez Königsberg. Inițial, scrierile sale au fost publicate sub numele de *Joannes de Monte Regio,* o versiune latinizată a numelui său, numele de *Regiomontanus* fiind inventat pentru prima dată la 58 de ani după moartea sa de Philipp Melanchthon, în 1534[27].

La vârsta de 11 ani devine student la Universitatea din Leipzig, iar din 1451 la Universitatea *Alma Mater Rudolfina* din Viena, unde în 1457, la vârsta de 21 de ani, i se acordă titlul de „*magister artium*". Acolo a studiat optica și literatura antică, devenind elev și prieten al lui Peuerbach, cu care continuă să lucreze la extinderea învățăturii asupra ariei atunci cunoscute a astronomiei, matematicii și realizării de instrumente[28], până la moartea acestuia.

După moartea lui Peuerbach, a plecat într-o călătorie de patru ani prin nordul Italiei, căutând și copiind manuscrise matematice și astronomice, ca membru al casei lui Bessarion, care poseda cea mai mare bibliotecă privată din Europa acelui timp. Acolo și-a însușit greaca, la Roma și Ferrara, pentru a traduce lucrările lui Ptolemeu, Appollonius, Arhimede și Heron din Alexandria. De asemenea, a făcut cunoștință cu unii dintre cei mai importanți matematicieni italieni în vârstă, cum ar fi Giovanni Bianchini și Paolo dal Pozzo Toscanelli, care fuseseră și prieteni cu Peuerbach în timpul şederii sale prelungite prin Italia în urmă cu aproape 20 de ani. În timpul șederii sale în Italia, Regiomontanus a terminat rezumatul lui Peuerbach la *Almagest.* În 1464, el a întocmit *De Triangulis omnimodus,* care a fost unul dintre primele manuale care prezenta stadiul curent al trigonometriei și includea liste de întrebări pentru revizuirea individuală a capitolelor. Lucrarea sa în domeniul aritmeticii și algebrei, *Algorithmus Demonstratus,* a fost printre primele care conţin *algebra simbolică.* În *Epitoma in almagesti Ptolemaei* a criticat traducerea Almagestului făcută de George de Trebizonda, subliniind inexactitățile sale. În 1465 a construit un cadran solar portabil pentru papa Paul II.

Cadran solar portabil

[27] Apud http://en.wikipedia.org/wiki/Regiomontanus.
[28] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Disputa cu George de Trebizonda, în a cărui traducere a *Almagestului* el a subliniat gafe, l-a obligat în 1468 să părăsească precipitat Roma și să se replieze la Viena. De acolo a fost chemat la Buda, la curtea lui Matei Corvin, cu scopul de a ansambla manuscrisele grecești din bibliotecă.

În 1475 el a fost chemat la Roma pentru a lucra cu papa Sixtus IV la reforma calendarului. Moartea sa la fel de timpurie, în 1476, a lăsat dezvoltarea tehnică a astronomiei matematice lipsită de o îmbunătăţire substanţială până la generația lui Tycho Brahe.

*

Cea mai cunoscută lucrare a lui Peuerbach, *Theoricae novae planetarum* (1454), a pornit de la cursurile pe care le-a dat la *Bürgerschule* din Viena, copiate de către Regiomontanus în caietele sale de notițe, alături de alte scurte lucrări ale profesorului său[29]. Lucrarea o va și publica, pentru prima dată, la Nürnberg în 1472/1473. De fapt, bună parte din lucrările lui Peuerbach din anii aceia s-au păstrat prin acele caiete de notițe ale discipolului său, ajungând astfel la cunoștința generațiilor următoare de astronomi. Mai mult, Regiomontanus a mai realizat și alte copii, dovadă existența unor manuscrise în Veneția sau Nürnberg.

Theoricarum novarum planetarum testus, Paris, 1515

Într-o scrisoare din 1456, Peuerbach îi scria lui Nihil că el și Regiomontanus au calculat ambii efemeridele din tabelele lui Bianchini, verificând discrepanțele între calculele lor prin recalcularea cu Tabelele Alphonsine. În iunie 1456, au observat amândoi cometa Halley, lucru menționat într-o scrisoare către Nihil de Peuerbach, care și scrie un raport astrologic și astronomic despre cometă, care nu a fost descoperit și publicat până în secolul al XX-lea. În 1457 observă, în iunie, o altă cometă, iar, în septembrie, o eclipsă de lună, descoperind timpul de

[29] Apud http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Georg_von_ Peuerbach#Tabulae_ecclipsium.

https://biblioteca-digitala.ro

observare a mijlocului eclipsei ca fiind cu 8 minute mai devreme decât cel prezis de Tabelele Alphonsine. În 1460 au observat eclipsele lunare din 3 iulie și 27/28 decembrie, de data aceasta comparând observațiile lor cu Tabelele lui Peuerbach, care au fost probabil finalizate în 1459[30]. Au efectuat observații care au condus la stabilirea latitudinii de 48,22^0 (corect 48,13^0) pentru Viena și, tot împreună, au descoperit, printr-o serie de observații, o deviere a eclipticii de 23,28^0 [31].

Cardinalul Johannes Bessarion

Cardinalul Johannes Bessarion a sosit la Viena, la 5 mai 1460, cu scopul de a căuta sprijin pentru o cruciadă care să elibereze Constantinopolul. Era unul dintre cei mai învățați savanți ai timpului său și răspândea cunoștințe ale învățăturii și limbii grecești cu biblioteca sa personală ce conținea o largă colecție de manuscrise, ce formează azi miezul *Bibliotecii Marciana* din Veneția. Aici îi cunoaște pe cei doi astronomi, cărora le povestește despre obiectivele sale științifice, printre care, în primul rând, aceea de a realiza o mai bună traducere din greacă a lucrării lui Ptolemeu, intitulată *Almagest.*

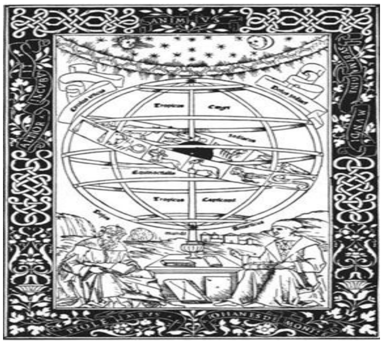

[30] Apud http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-2830904929.html.
[31] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Bessarion sugera că o versiune prescurtată ar face textul adecvat pentru predare, iar Peuerbach a fost de acord să lucreze la acest proiect. Sunt invitați la Roma, unde își ținea Bessarion colecția de manuscrise, pentru a studia lucrarea lui Ptolemeu în original. Numai că Peuerbach reușește să finalizeze doar 6 cărți până la decesul său în 1461, restul de 7 fiind realizate de către Regiomontanus. În 1462, lucrarea este publicată sub numele *Epitome in Ptolemaei Almagestum*, cu dedicație lui Bessarion, care probabil să fi contribuit cu părți din studiul introductiv. În *Epitome in Ptolemaei Almagestum*, Peuerbach a înlocuit corzile cu sinusuri și a calculat tabelele sinusurilor pentru fiecare minut de arc pentru o rază de 600.000 de unităţi. El și-a făcut observațiile sale cu un instrument foarte simplu, adică folosind un ordinar fir cu plumb pentru a măsura unghiurile de elevație ale stelelor. El a introdus, de asemenea, o inovație matematică prin folosirea numerelor indo-arabice în tabelele sale de sinusuri, prima tranziție de la sistemul duodecimal la cel zecimal. A notat mai multe erori în calculele lui Ptolemeu, dar a rămas un discipol al matematicianului antic grec.

V. Activitatea lor astronomică alături de episcopul Ioan Vitez la Oradea

Interesat şi de astronomie, episcopul Vitez a stabilit o caldă legătură epistolară cu austriacul Georg von Peuerbach (1423-1461), profesor al Universităţii din Viena, considerat acum părintele astronomiei moderne occidentale, care a și scris un tratat de geometrie la cererea episcopului orădean. Legătura cu cel mai mare astronom al vremii sale a avut ca rezultat întocmirea unor tabele de calcul astronomic, numite *Tabulae Varadiensis*, cu Oradea considerată ca meridian zero[32].

Din păcate, însă, până în prezent nu au fost descoperite documente care să poată certifica concreteţea acestui nobil demers, astfel încât o parte a istoricilor sunt tentaţi să creadă că intenţiile au rămas la faza de proiect. Cu certitudine se ştie că înaltului prelat i-a fost trimisă o hartă a cerului, păstrată în prezent la Biblioteca din Viena, după părerea specialiştilor prima hartă de acest fel din Răsăritul Europei. Ni se păstrează, în schimb, o scrisoare a lui Puerbach către episcopul romano-catolic de Oradea, Ioan Vitez, în care intenţiile vizavi de acest scop sunt clare, iar eforturile depuse spre materializarea lor par a fi înaintate: „*Aceasta a fost tendinţa* – mărturiseşte astronomul austriac[33] –, *ca să aduni* (la curtea episcopală-n.n.)

[32] Bunyitay Vince, *op. cit.*, p. 280 și urm.
[33] Din păcate sursa editată în care a fost identificată scrisoarea (recomandarea) – *A táguló Magyarországy hirmondói. XV-XVII század.* Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Waczulik Margit, Budapest, 1984, pp. 39-40 –, nu indică luna și anul redactării acesteia.

https://biblioteca-digitala.ro

matematicienii şi pe cei care se ocupă cu guadriviumul[34] *pentru că doar ei sunt cei care aduc seva cunoaşterii şi cele mai mari foloase şi mai ales pe aceia care, ca şi noi, se preocupă de schimbările cereşti, de datele certe şi indubitabile ale acestora, adică arătăm situaţia exactă a corpurilor cereşti şi, mai ales, demonstrăm cu cifre din tabele şi instrumente, le calculăm mişcarea, deci lucruri pe care tu le consideri un dar fantastic. Au lăsat pentru noi în urma lor alţi autori tabele, cu ajutorul cărora s-au putut face constatări privind corpurile cereşti strălucitoare, respectiv întunecarea acestora, care se numesc eclipse, dar munca (pe baza) lor este atât de greoaie încât îi sperie pe cei începători în ale astronomiei sau mai puţin experimentaţi, dar şi pe cei mai pricepuţi şi mai avansaţi în acest domeniu. Dorind tu întocmirea unor tabele prin care să ai cunoştinţă despre eclipse în mod clar şi uşor şi supunându-mă acestei dorinţe a tale, am încercat să le fac, bazându-mă nu atât pe talentul meu (pe care de altfel îl consider slab), cât din dorinţa de a răspunde poruncii tale. Astfel, am adunat într-un tabel toate datele privind mişcarea corpurilor cereşti, precum si eclipsele, bazându-mă pe datele înaintaşilor mei, şi nu numai pe acestea. Aceste date sunt cu referire la mişcarea de mijloc. Celelalte le-am construit, în parte prin extinderea datelor vechi, mai uşor de manevrat astfel, iar o parte le-am întocmit în totalitate acum. Din toate aceste date, cu mai mare uşurinţă se vor putea calcula eclipsele pentru ambele stele strălucitoare* (Luna şi Soarele-n.n.) *ce vor avea loc în viitor. Datele au fost calculate pe baza meridianului 0 din Oradea şi de aceea am găsit cu bună-cuviinţă ca ele să se numească tabelele orădene*".

Vitez şi-a înfiinţat şi propriul observator astronomic la Oradea, într-o vreme în care astronomia abia începea să devină ştiinţă. Se pare că acesta a fost primul observator astronomic din Europa. După cum acreditează mai mulți cercetători ai vieții și activității sale, Peuerbach a lucrat la Observatorul astronomic de la Oradea și a stabilit în ale sale *Tabulas Varadiensis* că Observatorul din acest oraş transilvan se afla pe primul meridian de pe pământ[35].

Scriindu-i episcopului orădean Ioan Vitez, acesta afirma: „*Am adunat tot ce se poate despre mişcarea corpurilor cereşti şi, ca să avem un punct de reper al acestor corpuri, am desemnat un meridian 0, cu ajutorul căruia voi face comparaţii între ele şi pământ. Datorită dragostei dumneavoastră pentru ştiinţă am ales ca acesta să fie Oradea*".

---

[34] Grup de materii cuprinzând aritmetica, muzica, geometria și astronomia, care împreună cu cele din *trivium*, respective gramatica, logica și retorica, formau în evul mediu cele *șapte arte liberale*.

[35] Vezi: www.wikipedia.org/w/index.php?title=Georg_von_Peuerbach&oldid=134361634; www.encyclopedia.com/doc/1G2-2830904929.html; www.newworldencyclopedia.org/entry/Georg_von_Peuerbach #Tabulae_ecclipsium.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu certitudine se ştie că înaltului prelat i-a fost trimisă o hartă a cerului, păstrată în prezent la Biblioteca din Viena, după părerea specialiştilor prima hartă de acest fel din Răsăritul Europei.

Recunoscute în întregul secol al XVI-lea ca un monument al științei și tehnicii, *Tabulae eclipsium*, întocmite probabil pe la 1459, constituie cea mai impresionantă lucrare a lui Peuerbach, care a fost utilizată încă, deși criticată, de Tycho Brahe aproape de sfârșitul secolului.

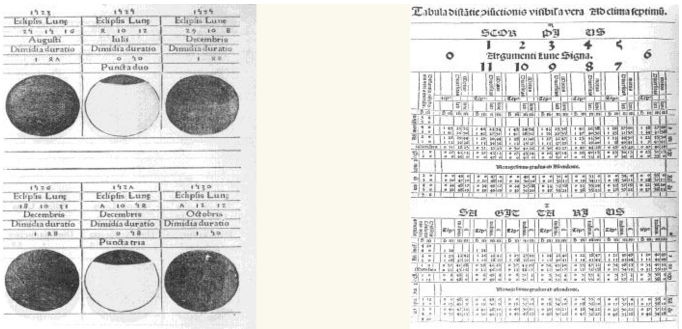

Tabulae eclipsium

Există un număr important de copii manuscrise realizate până la prima ediție, la Viena, în 1514. Tabelele se bazează în întregime pe *Tabelele Alphonsine*, în sensul exclusiv ai parametrilor care stau la bază, dar Peuerbach a extins și reorganizat tabelele pentru fiecare pas necesar în calculul eclipsei, salvând observatorul de mult timp de calcul și ușurându-l de o serie de proceduri plictisitoare. Tabelele există în două forme. Iniţial au fost calculate pentru meridianul „0" la Viena și aceasta este, cu câteva modificări minore în instrucţiuni, versiunea editată mai târziu. Dar un număr de manuscrise conțin o versiune având poziția punctului de referință mutată cu 0:30 ore (eroare pentru 0:22 hours) la est, ca să se adapteze tabelele la meridianul Oradiei. În această versiune au fost dedicate episcopului Ioan Vitez și au fost cunoscute ca *Tabulae Waradienses*.

Regiomontanus a fost prezent şi el în Oradea, lucru dovedit de cercetătorul Ernst Zinner, care, în 1953, a publicat o scrisoare a acestuia redactată aici în 1460, către episcopul Ioan Vitez, în care descria câteva modele – sfere pentru Soare şi Lună[36].

În ediția lui Georg Tannstetter (Viena, 1514) a celor două lucrări, *Tabulae eclipsium* și *Tabula primi mobilis*, într-un singur volum, se spune că Regiomontanus, studentul lui Peuerbach, ar fi întocmit ale sale *Tabula primi mobilis*

---

[36] N.M. Swerdlow, *Regiomontanus's concentric-sphere models for the sun and moon*, în "Journal for the History of Astronomy", vol. 30, Part. 1, No. 98, February, 1999, pp. 2-3.

https://biblioteca-digitala.ro

în Ungaria, înainte de 1471 când a plecat la Nürnberg. El a avut iniţial intenția de a le publica în tiparnița pe care a înfiinţat-o în casa lui, dar acest lucru nu a mai fost efectuat niciodată. A fost publicată pentru prima dată de-a lungul timpului în această ediție alături de tabelul eclipselor al profesorului său[37].

Ediția Georg Tannstetter, Viena, 1514

VI. Sfârșitul activității astronomice de la Oradea

Din 1465, Ioan Vitez părăsește Oradea pentru că devine arhiepiscop de Esztergom și își mută acolo toate cărțile și instrumentele deținute. Deoarece continuă să fie preocupat de astronomie păstrează legătura cu Regiomontanus și copiază lucrări ale acestuia. Cu ajutorul regelui Ungariei, Matia Corvinul, el va face demersurile pentru a înființa o universitate la Pozsony (azi Bratislava).

La 29 mai 1465, Ioan Vitez și Jannus Pannonius sunt autorizați de către papa Paul II pentru a întemeia la Bratislava o universitate similară cele din Bologna.

Universitatea, numită *Academia Istropolitana,* s-a deschis în 20 iulie 1467. Mulțumită legăturilor sale internaționale, Ioan Vitez a câștigat acordul unor profesori respectabili de a se alătura universității sale. Regiomontanus va fi aici unul din profesorii de bază, împreună cu bunul său prieten Martin Bilika, cu care făcuse măsurători astronomice și în cetatea Oradea.

Instrumente de lucru ale lui Martin Bilika

[37] Apud http://www.artelibro.it/files/2010/06/Norbert-Donhofer-Pagine-Catalogo-Pagina-48.pdf.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar destinul *Academiei Istropolitana* a fost marcat de soarta personală și cariera politică a întemeietorilor săi. Datorită acelor vremurilor tulburi, care au dus la moartea fondatorilor Universității, Ioan Vitez (1471) și Janus Panonius (1472), viața acestei academii a fost foarte scurtă. Astfel, după o scurtă perioadă de dezvoltare, a intrat într-un declin rapid și a încetat să mai existe, chiar sub domnia monarhului său fondator (Matia Corvinul). Totuși, Vitez rămâne în istorie şi ca fondatorul primei universităţi a Ungariei.

După moartea lui Ioan Vitez, Regiomontanus se mută la Nürnberg, unde Bernhard Walther, un patrician bogat, devine discipolul și protectorul său. Împreună întemeiază primul observator astronomic european echipat științific, în care Regiomontanus însuși construiește instrumente de o manieră îmbunătățită, descrise în lucrarea sa postumă *Scripta* (Nürnberg, 1544).

Observațiile sale asupra marii comete din 1472, care s-au putut efectua timp de 59 de zile, au furnizat baza pentru studierea astronomică modernă a cometelor. El a încercat să estimeze distanța sa față de pământ folosind unghiul de paralaxă.

La tiparnița instalată de către el în casa lui Bernhard Walther a tipărit lucrarea lui Peuerbach *Theoricae novae planetarum*, în 1472. În 1474 un volum de *Ephemeride*, calculate pentru 32 de ani (1474-1506), în care a fost recomandată și explicată metoda „*distanței lunare*” pentru determinarea longitudinii pe mare.

A intenționat, de asemenea să tipărească lucrarea care i se atribuie lui, „*Tabula primi mobilis*”, dar n-a mai apucat să o facă fiind chemat la Roma, unde moare, cel mai probabil de ciumă, în 6 iulie 1476.

*

Secolul al XVI-lea și cele următoare au fost total neprielnice pentru cetatea Oradiei deoarece, pe lângă tulburările sociale (războiul țărănesc din 1514) și religioase (rebeliunea unitariană din 1565), în care catedrala catolică este distrusă complet și bunurile confiscate, cetatea capătă tot mai mult un caracter militar de apărare, deci cu totul alte priorități decât dezvoltarea culturii și științei.

Cum vechea cetate a fost distrusă și apoi refacută conform noilor cerințe de apărare, nu se va putea ști niciodată locul amplasării observatorului cu certitudine, ci putem face doar presupuneri.

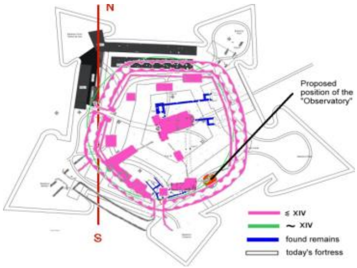

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie:

A táguló Magyarországy hirmondói. XV-XVII század. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Waczulik Margit, Budapest, 1984.

A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig (Istoria episcopiei orădene de la înfiinţare până în prezent) de Vince, vol. 1, Nagyvárad, 1883, pe internet: http://mek.niif.hu/04700/04735/html/ index.html.

Al. AVRAM, Ioan GODEA, *Monumente istorice din Țara Crișurilor*, București, 1975.

BALOGH Jolán, *Varadinum. Várad vára*, I-II, Budapest, 1982.

Liviu BORCEA, *Obștea sătească din Bihor. Voievozii și cnezii ei în secolele XIII-XVII*, în ”Crisia”, XII, 1982.

BUNYTAY Vince, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, vol. 1, Oradea, 1999.

János FLEISZ, *Metamorfoza unui oraş. Oradea 1850-1940*, Oradea, Editura Europrint, 2007.

Vilmos FRAKNÓI, *Vitéz János esztergomi érsek élete*, Budapest, 1879.

JAKÓ Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, București, Editura Kriterion, 1977.

Vasile MĂRCULEȚ, *Contacte culturale italo-transilvane până în secolul al XV-lea*, în ”Dacoromania”, 29, Alba-Iulia, 2007, pp. 63-68.

I. PODHRADCZKY, *Istoria Sfântului Ladislau și a faptelor sale*, vol. I, și *Istoria rămășițelor pământești ale Sfântului Ladislau*, vol. II, Buda, 1836.

Ioan Aurel POP, *Voievodatul Transilvaniei şi părţile vestice în sec. XII-1541*, în ”Istoria României. Transilvania”, vol. I, Cluj-Napoca, Editura George Bariţiu, 1997, p. 480.

Constantin REZACHEVICI, *From the Order of the Dragon to Dracula* (*De la Ordinul Dragonului la Dracula*), în ”Journal of Dracula Studies”, Number 1, 1999, pe internet: www.blooferland.com /drc/index.php?title=Journal _of_ Dracula _Studies.

SCHOLTZ Béla, *Nagy-Várad várának története* (*Istoria cetăţii Oradiei-Mari*), traducere din germană în maghiară de Krajcsovics János, Szént László Nyomda Nagy-Váradon, 1907, p. 41.

N.M. SWERDLOW, *Regiomontanus's concentric-sphere models for the sun and moon*, în ”Journal for the History of Astronomy”, vol. 30, Part. 1, No. 98, February, 1999.

http://dicocroate2.over-blog.com/article-janus-pannonius-39168769.html.

http://en.wikipedia.org/wiki/Regiomontanus.

http://www.artelibro.it/files/2010/06/Norbert-Donhofer-Pagine-Catalogo-Pagina-48.pdf.

https://biblioteca-digitala.ro

http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-2830904929.html, *Complete Dictionary of Scientific Biography*/2008/, Peurbach (or Peuerbach), Georg, de C. Doris Hellman și Noel M. Swerdlow.

http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Georg_von_Peuerbach#Tabulae_ecclipsium.

www.history.mcs.st-and.ac.uk/Biographies/Peurbach.html.

www.memoonline.com/en/dossier.aspx?ID=1246.

https://biblioteca-digitala.ro

DATE NOI PRIVIND TEZAURUL MONETAR MEDIEVAL DE LA PĂRĂU (JUD. BRAŞOV)

GHEORGHE DRAGOTĂ
gheorghe_dragota@yahoo.com
Muzeul Ţării Făgăraşului „Valer Literat” – Făgăraş

FURTHER INFORMATION ABOUT THE HOARD OF MEDIAEVAL COINS OF PĂRĂU (BRAŞOV COUNTY)

ABSTRACT

The hoard of mediaeval coins and it was discovered in 1979 in Părău village (Braşov county), consists of 5372 silver coins stored in an earthen jar which was partly preserved. The coins and the fragments of the jar are kept in the Făgăraş County Museum „Valer Literat”.

The coins were issued in Transilvania (24), in Hungary (3993), in Poland (770), Riga (52), Elbing (11), Danzig (47), Lithuania (46), in Prussia (153), in Bohemia (149), Swidnica (66), in Liegnitz-Brieg (40), Kempten (2), Tyrol (2), in Salzburg (1), in Braunschweig-Luneburg (1), in Mansfeld-Eisleben (1), in Frisia-Friesland (1), Saxony (2), in Brandenburg-Neumark (3), Hanovra (1), in Cieszyn-Teschen (1), in Glogau (1), Höxter (1), in Moldavia (1), Steiermark (1) and Minden (1). The coins convered period 1399-1602 and were probably hoarded at the end of the 16th century.

Taking into account the 27 countries, provinces, towns issuing these coins of different sorts (16 in all), the hoard of Părău has an extremely various structure. From this point of view it belongs to the hoard which have been discovered and published in Transylvania up to now.

The value of the hoard is 10100 denars. The fights and troubles following the murder of Mihai Viteazul made the hoard be buried probably in 1602 or 1603.

The hoard of Părău is of great importance because it completes the information about the circulation of the silver coins in Transilvania and, especially, in the County of Făgăraş.

Keywords: hoard, medieval, Părău, coins, silver, countries, provinces.

Tezaurul monetar medieval pe care-l analizăm în lucrarea de faţă a fost descoperit întâmplător (la început doar câteva monede), în anul 1979, de către şoferul Dumitru Şulea, în timpul unor lucrări agricole efectuate în grădina (alăturată casei sale) cu numărul 47, din vatra satului Părău. Satul Părău este reşedinţa comunei cu acelaşi nume şi este aşezat în partea nord-estică a Depresiunii Făgăraşului, între dealurile Perşanilor şi lunca Oltului, la o distanţă de 16 km faţă de

https://biblioteca-digitala.ro

Făgăraş şi 60 km faţă de reşedinţa de judeţ, Braşov. În legătură cu denumirea satului Părău există ipoteza că numele satului provine de la pârâul pe care este aşezat, drept dovadă fiind denumirea *Pârău* pe care a purtat-o satul foarte mulţi ani. Aşezarea se află pe pârâul Răstoaca, lângă vechiul drum care venea de la Făgăraş, prin Şercaia, la Hoghiz. În urma unor cercetări arheologice, au fost descoperite urmele unei aşezări omeneşti din epoca bronzului, în punctul *Pe Vinişoare*[1], situată la nord-vest de satul Părău. Urme de locuire au fost constatate şi din epoca fierului, cu ocazia unor cercetări de teren, când au fost identificate două aşezări hallstattiene: una în punctul *La Fântână*, pe terasa înaltă din stânga Oltului, şi alta în apropierea drumului spre Hălmeag, în punctul numit *Calea Hălmeagului*[2]. Ulterior, în Evul mediu, vatra aşezării a fost mutată pe locul unde este situată şi acum.

Prima atestare documentară a localităţii este anul 1235 şi apare între cele şase aşezări catolice care fac obiectul disputei dintre episcopul Transilvaniei şi arhiepiscopul de Strigoniu[3], acestea fiind întemeiate de cavalerii teutoni după 1211. Părăul mai este pomenit, de asemenea, într-un document care menţionează că, în 1460, Vlad Ţepeş a distrus Şercaia şi Părăul din cauza refuzului boierilor făgărăşeni de a i se supune şi fiindcă l-au susţinut pe Dan, pretendentul la tron[4]. În anul 1471 braşovenii intră în stăpânirea satelor Şercaia şi Părău, dar, în 1486, episcopul Ladislau Gereb şi fraţii săi contestau braşovenilor dreptul de stăpânire asupra satelor mai sus menţionate, ei fiind de fapt stăpânii Ţării Făgăraşului. În acest an, Radul de Berivoi, numit cneaz de cancelaria regală (fiind şi jude al Ţării Făgăraşului), este chemat, împreună cu alţi trei boieri făgărăşeni, să depună mărturie în procesul dintre episcopul Transilvaniei (Ladislau Gereb) şi braşoveni pentru satele Şercaia şi Părău[5]. Ulterior, satul Părău apare menţionat tot mai des, în diverse documente, cu prilejul evenimentelor care au marcat istoria localităţii sau a zonei, în Evul mediu transilvănean.

Revenind la descoperirea tezaurului, descoperitorul celor câteva monede scoase la suprafaţă de brăzdarul plugului a sesizat muzeul din Făgăraş. În urma anunţului, o echipă de specialişti s-a deplasat la faţa locului şi a efectuat un sondaj arheologic, în urma căruia a fost dezgropat întreg tezaurul. Proprietarul său, care probabil decedase pe neaşteptate, îl aşezase într-un vas de lut, monedele fiind depuse într-un săculeţ din pânză de in şi din care au fost recuperate mai multe

---

[1] Florea Costea, *Repertoriul arheologic al judeţului Braşov*, Braşov, 2004, p. 51.
[2] Idem, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înainte şi în timpul stăpânirii romane*, Braşov, 2002, p. 124; vezi şi: Gheorghe Dragotă, *Aşezări dacice din Ţara Făgăraşului*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, III, 2014, p. 242
[3] *Documente privind istoria României. C. Transilvania. Veacurile XI, XII, XIII*, vol. 1 (1075-1250), Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1951, pp. 286-287.
[4] Antal Lukács, *Ţara Făgăraşului în Evul mediu (secolele XIII-XVI)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1999, pp. 86 şi 186.
[5] *Ibidem*, pp. 55, 112 şi 113.

https://biblioteca-digitala.ro

fragmente. Vasul fusese îngropat şi aşezat, cu gura în jos, pe o mică lespede de piatră, astfel ca apa să nu se infiltreze în interior. Vasul în discuţie, în starea actuală, este o oală, cu o singură toartă, lucrat la roată, din pastă cărămizie, de calitate bună, bine arsă, având înălţimea de 120 mm, diametrul gurii de 120 mm, diametrul maxim de 160 mm, iar grosimea peretelui de 4 mm. Lipsa fundului vasului se explică prin faptul că, în timpul unei arături, acesta a fost spart cu plugul şi dus în altă parte, astfel că nu a mai putut fi recuperat.

Tezaurul, vasul de ceramică, cât şi fragmentele din săculeţul de in (restaurate la laboratorul zonal din Cluj-Napoca), se păstrează la Muzeul Ţării Făgăraşului „Valer Literat". Tezaurul monetar, astfel recuperat, constă dintr-un număr de 5.372 de monede (toate din argint), emise în nu mai puţin de 27 de regate, principate, ducate, episcopate sau oraşe. Analizat şi comparat din acest punct de vedere, tezaurul pe care îl avem în discuţie poate fi categorisit ca unul dintre cele mai mari tezaure de acest fel din Transilvania, fiind unicat în ceea ce priveşte numărul de emitenţi şi nominale (16 tipuri monetare, de la oboli≈0,25 g şi până la taleri≈28,50 g).

O particularitate a acestui tezaur este faptul că este compus, în cea mai mare parte, din monedă măruntă (dinari)[6], dar şi în combinaţie. Există două alternative care sprijină acumularea dinarilor în formarea tezaurului: lipsa de pe piaţă a monedei mari, din aur sau din argint, sau acumularea tezaurului într-un timp relativ scurt, corelată cu intenţia de folosire a sa în nevoile zilnice şi ascunderea acestuia doar din motive de siguranţă, fără ca scopul în sine să fie păstrarea lui pe o perioadă mai îndelungată.

Tot în Ţara Făgăraşului, la începutul secolului al XX-lea, în satul Cuciulata (**Fig. 1**) s-a mai descoperit un tezaur monetar medieval care conţinea peste 2.000 de piese, datate în secolele XV-XVI (1458-1599). Cuciulata este un sat aşezat în partea de est a judeţului Braşov, în depresiunea Hoghiz, pe malul sudic al Oltului, la poalele munţilor Perşani şi este traversat de pârâul Lupşa. Tezaurul de la Cuciulata[7] era compus din dinari, groşi, groşi laţi, pfennigi (helleri), oboli şi alte piese monetare, emise în Ungaria (cca. 2.000 piese), Polonia, Swidnica, Elbing, Gdansk (Danzig), Liegnitz-Brieg, Riga, Prusia, Boemia (Cehia) şi Transilvania.

Repartiţia pe emitenţi şi nominale a tezaurului descoperit la Părău (**Fig. 2**), este următoarea:

---

[6] Monedă mai mică decât dinarul era doar obolul, ce echivala cu o jumătate de dinar sau un pfennig (heller) şi care, în practică, nu prea a fost tezaurizat.

[7] Francisc Pap, *Repertoriul numismatic al Transilvaniei şi Banatului sec. 11-20. Despre circulaţia monetară în Transilvania şi Banat sec. 11-20,* Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2002, p. 66 (în continuare: Fr. Pap, *Repertoriul);* vezi şi Gh. Dragotă, Ioan Frătean, *Tezaurul monetar de la Părău. Sec. XIV-XVII*, Făgăraş, 1998, pp. 7-8.

https://biblioteca-digitala.ro

I. **Transilvania** – 24 monede, din care 19 dinari emişi în timpul lui Ferdinand I, între 1551-1556, şi al lui Ioan II Sigismund, între 1556-1559, şi alte cinci piese, de trei groşi, emise de Sigismund Báthory între 1581-1602;

II. **Ungaria** – 3.993 monede: 4 oboli, 3.985 dinari, 3 groşi laţi şi un taler (1589), emise în timpul regilor Matei Corvin – 65 piese (dinari), Vladislav II – 33 piese (dinari), Ludovic II – 15 piese (dinari), Ioan Zápolya – 2 piese (dinari), Ferdinand I – 1.610 piese (1.609 dinari şi un groş lat), Maximilian II – 893 piese (2 oboli, 890 dinari şi un groş lat) şi Rudolf II – 1.375 piese (2 oboli, 1.371 dinari, un groş lat şi un taler). Din totalul pieselor ungureşti, un număr de şapte monede sunt falsuri;

III**. Polonia** – 770 monede: 397 jumătăţi de groş, 144 piese de un groş, 3 solidus, 223 piese de trei groşi şi 3 piese de şase groşi, emise între anii 1399-1601 de regii Poloniei Vladislav Jagello – 3 piese (jumătăţi de groş), Cazimir IV Jagello – 44 piese (jumătăţi de groş), Ioan Albert – 104 piese (jumătăţi de groş) Alexandru I – 111 piese (jumătăţi de groş), Sigismund I – 278 piese (135 jumătăţi de groş, un solidus şi 142 groşi), Ştefan Báthory – 17 piese (un solidus, 3 groşi noi şi 13 piese de 3 groşi); Sigismund III – 213 piese (210 piese de trei groşi şi 3 piese de şase groşi);

IV. **Riga** – 52 monede: 17 piese de un groş, 2 solidus şi 33 piese de trei groşi, emise între anii 1581-1600 de regii Poloniei Ştefan Báthory – 17 piese (groşi), şi Sigismund III – 35 piese (2 solidus şi 33 piese de trei groşi), dintre care o monedă este falsă;

V. **Elbing (Elblag)** – 11 monede: groşi emişi de regele Sigismund I, între anii 1534-1540;

VI. **Danzig (Gdansk**) – 47 monede: groşi emişi între anii 1531-1579 de către regii Poloniei Sigismund I (42 piese), Sigismund II August (1545-1572) – 2 piese şi Ştefan Báthory (3 piese). Există şi un groş de necesitate, din 1577, emis sub asediul lui Ştefan Báthory, din odoare bisericeşti;

VII. **Lituania** – 46 monede: 16 piese de un groş, 29 piese de trei groşi şi o piesă de patru groşi, emise între anii 1547-1599 de regii Poloniei Sigismund II August – 17 piese (16 groşi şi o piesă de patru groşi), Ştefan Báthory – 11 piese (trei groşi) şi Sigismund III – 18 piese (trei groşi). Moneda de patru groşi a fost emisă de către Sigismund II August, în anul 1569;

VIII. **Prusia** – 153 monede: groşi emişi de Albert de Brandenburg (1525-1568) şi George Friedrich I (1578-1603), între anii 1530-1586;

IX. **Boemia** – 149 monede: pfennigi (helleri), emişi între anii 1490 şi 1593 de regii Ungariei Vladislav II – 41 piese, Ludovic II – 5 piese, Ferdinand I – 56 piese, Maximilian II – 28 piese şi Rudolf II – 17 piese;

X. **Swidnica (Silezia) –** 66 monede: jumătăţi de groş, emise între anii 1518-1526 de către regele Ungariei Ludovic II (1516-1526);

https://biblioteca-digitala.ro

XI. **Liegnitz-Brieg** – 40 monede: groşi, imitaţii după groşii lui Albert de Brandenburg, emişi între anii 1541-1546 de suveranul Friederich II (1495-1547);

XII. **Kempten (Suabia)** – 2 monede: taleri, emişi de împăratul Carol V (1519-1556), în anii 1543 şi 1546;

XIII. **Tirol** – 2 monede: taleri, fără an, emişi de Ferdinand I (1564-1595);

XIV. **Salzburg** – 1 monedă: taler emis în anul 1563 de Johann Jakob (1560-1586);

XV. **Braunschweig-Lüneburg** – 1 monedă: taler emis de Henric cel Tânăr, la 1562;

XVI. **Mansfeld-Eisleben** – 1 monedă: taler emis la 1577 de către patru emitenţi;

XVII. **Frizia (Friesland)** – 1 monedă: taler emis în 1584;

XVIII. **Saxonia** – 2 monede: un sfert de taler emis în 1544 de către Johann Friedrich şi Moritz (1541-1547) şi o piesă de un pfennig, emis de Ernest (1464-1486) şi Albert (1464-1500);

XIX. **Brandenburg-Neumark** – 3 monede: groşi emişi de Johann V. Küstrin (1535-1571), în anii 1544 (2 piese) şi 1545 (1 piesă);

XX. **Hanovra** – 1 monedă: mariengroschen emis la 1552;

XXI**. Cieszyn (Teschen**) – 1 monedă (trei creiţari), emisă de Adam Wenzel (1579-1617);

XXII. **Glogau (Silezia) -** 1 monedă: groş emis de Sigismund I în anul 1506;

XXIII**. Hőxter (Westfalia)** – 1 monedă: mariengroschen emis la 1554;

XXIV. **Moldova** – 1 monedă: dinar emis în anul 1562 de către Despot Vodă (1561-1563);

XXV. **Moravia** – 1 monedă: groş emis în 1576 de către regele Maximilian II al Ungariei;

XXVI. **Steiermark (Stiria)** – 1 monedă: creiţar emis la anul 1571 de Maximilian II;

XXVII. **Minden (Westfalia)** – 1 monedă: un groş şi jumătate (identic cu poltura), emis la 1580 de către împăratul Rudolf II (1576-1612).

Monedele transilvănene sunt emise de suveranii Ferdinand I, Ioan II Sigismund şi principele Sigismund Báthory. Înainte de a deveni principat autonom, Transilvania nu suferă lipsă de monedă divizionară de argint, mai ales de la reforma monetară a lui Matei Corvin. Atât domnia lui Matei Corvin (1458-1490), cât şi cea a lui Vladislav II (1490-1516), sunt caracterizate prin bogate şi frumoase emisiuni monetare de toate valorile, iar emisiunile de dinari sunt relativ numeroase şi pe timpul lui Ludovic II (1516-1526). Intervalul dintre 1526-1541 reprezintă pentru Transilvania o epocă de lupte înverşunate pentru succesiunea la tron între Ferdinand I şi Ioan Zápolya, însoţite de jafuri, distrugeri şi grele obligaţii fiscale, circumstanţe care nu au putut favoriza afluxul monedei poloneze spre Transilvania. Piesele de la

https://biblioteca-digitala.ro

Ferdinand (dinari), au fost bătute în monetăria de la Sibiu, în timpul cât Transilvania este ocupată de imperiali (1551-1556)[8]. Piesele poartă pe revers siglele *H-P*, iniţialele lui Haller Petru, mare vistiernic şi arendaş al monetăriei din Sibiu. Face excepţie piesa emisă în anul 1551, care, probabil, a fost bătută la Caşovia (Koçice), în Slovacia, ce ar putea fi inclusă în categoria dinarilor ungureşti. Monedele emise de Ioan II Sigismund, fiul voievodului Ioan Zápolya, sunt dinari bătuţi la Baia Mare, după cum arată siglele *N-P*. Dinarii bătuţi de Ferdinand I şi Ioan II Sigismund, în calitate şi de regi ai Ungariei, pot fi încadraţi şi în categoria emisiunilor ungureşti. Monedele de trei groşi prezente în tezaur, în număr de cinci bucăţi, au fost emise de Sigismund Báthory în anii 1596 (2 piese) şi 1597 (3 piese).

În urma cercetărilor privind circulaţia monetară în Transilvania, în secolele XV-XVII, s-a constatat că prezenţa monedelor transilvănene în tezaurele monetare este consemnată în puţine situaţii, aceste monede fiind mult mai rare şi asimilate celor maghiare. Acestea au fost bătute în acelaşi sistem, având aspectul aproape identic, până la confuzie, mai ales pentru omul de rând, prea puţin ştiutor de carte.

Triplii groşi transilvăneni sunt emisiuni ale principelui Sigismund Báthory, care a încercat să acopere nevoia crescândă de monedă, datorată conflictelor militare, prin emiterea de monede mărunte bătute după sistemul polonez (tripli groşi). Din anul 1594, Sigismund Báthory a început să emită tripli groşi, sub influenţă poloneză, care poartă pe avers efigia sa şi, din anul 1596, titlul de principe al Moldovei şi Valachiei Transalpine, titlu obţinut în urma tratatelor din 1595. Piesele de trei groşi au fost emise în monetăria de la Baia Mare, care i-a revenit principelui ardelean după moartea lui Ştefan Báthory. Oraşul şi monetăria din Baia Mare intraseră în posesia principelui Ştefan Báthory în anul 1585, în urma unui schimb teritorial cu împăratul Maximilian al II-lea, care preluase monetăria în 1570 de la predecesorul lui Báthory, Ioan II Sigismund. În 1598, Sigismund a pierdut oraşul în favoarea împăratului Rudolf al II-lea[9].

Pătrunderea masivă a triplului groş în circulaţia monetară transilvăneană s-a produs în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea (1595-1599), fapt ce poate fi pus în legătură cu intensificarea traficului comercial polono-transilvănean, favorizat de conjunctura politică a rivalităţii polono-habsburgice pentru Transilvania[10]. Adoptarea sistemului monetar polonez şi emiterea de piese de trei groşi, în perioada în care şi în Polonia aceste monede reprezintă emisiunea predominantă a vremii,

---

[8] *Istoria Românie*i, vol. II, Bucureşti, 1962, pp. 935-936; vezi şi Octavian Iliescu, *Moneda în Romînia*, Bucureşti, 1970, p. 43.

[9] Ilie Ţabrea, *Regele polon Ştefan Báthory şi monetăria de la Baia Mare,* în „Cronica numismatică şi arheologică”, XIII, 109, 1938. pp. 3-8.

[10] Mihail Dan, *Schimbul de mărfuri între Cluj şi Cracovia în ultimul deceniu al sec. XVI (I)*, în „Acta Musei Napocensis”, 11, 1974, pp. 151-168.

https://biblioteca-digitala.ro

trebuie pusă în legătură cu strânsele relaţii politice dintre Principatul transilvan şi Polonia, stabilite după alegerea lui Ştefan Báthory ca rege al acesteia.

Monedele pentru Ungaria au fost emise de ultimii săi regi independenţi (Matei Corvin, Vladislav II Jagello, Ludovic II Jagello), iar după Mohács de împăraţii Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană, în calitate de regi ai Ungariei (Ferdinand I, Maximilian II şi Rudolf II). Împăraţii Austriei bat aceste monede în calitate de regi ai Ungariei, după 1526, când partea de nord a acesteia a fost anexată Imperiului, iar o bună parte a Ungariei fusese ocupată de turci, după lupta de la Mohács. Astfel, Ungaria nu mai era un stat suveran ci o simplă provincie a Imperiului, cum era de altfel şi Boemia. Este de remarcat faptul că majoritatea absolută a dinarilor prezenţi în tezaurul nostru, emişi pentru Ungaria, au fost bătuţi la Kremnitz (Kremnica), în Slovacia, care rămâne veacuri de-a rândul principalul atelier monetar al Ungariei, având statut de monetărie imperială. Monetăria a fost întemeiată de către Carol Robert, la 1328, fiind destinată iniţial pentru emiterea de piese de aur. Între 1524-1538 este condusă de B. Behaim, iar după moartea acestuia siglele *K-B* (Kremnitz-Behaim) rămân mai departe ca sigle de monetărie, fiind interpretate ca iniţiale ale cuvintelor Kremnitz-Bergstadt. Dinarii emişi la Kremnica după 1526 de către împăraţii germani în calitate de regi ai Ungariei, adică a părţii din Ungaria pe care o anexaseră după 1526, păstrează pe revers tipul tradiţional al dinarilor ungureşti de după reforma lui Matei Corvin din 1467: fecioara cu pruncul şi legenda *PATRONA VNGARIAE,* fiind despărţită prin puncte, rozete sau combinaţii de puncte şi rozete. Nu este exclus ca aceste rozete, puncte, steluţe şi combinaţiile lor să nu fie numai simple ornamente ci, poate, şi semne de control, care au avut un rol asemănător cu cele de pe unele monede medievale („*point secret*”).

Dinarii ungureşti aparţin tipului numit „*cu madonă*”, care îşi fac apariţia odată cu reforma monetară a lui Matei Corvin din 1467[11]. La această dată, regele Matei Corvin operează o schimbare de imagine monetară: pe reversul monedelor, în locul imaginii Sfântului Ladislau, de obicei în picioare, apare Madona cu micul Iisus în poale, Madona devenind *Patrona Hungariae*. Se decretează că, de acum înainte, moneda aceasta va beneficia de o valoare constantă, ea nemaifiind rebătută, mecanic, anual[12]. Întrucât pe monedele bătute atunci nu figurează încă anul baterii, acesta va apare abia la începutul secolului al XVI-lea (1501) pe emisiunile regelui Vladislav II, acestea fiind deci primele emisiuni de dinari ungureşti cu dată.

[11] Huszár Lajos, *Monnaies de Hongrie*, Budapest, 1963, p. 19; vezi şi: Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Gheorghe Moldovan, *Tezaurul monetar de la Lechinţa de Mureş, sec. XVI,* în „Tezaure şi descoperiri monetare din Muzeul Municipal Sighişoara”, Sighişoara, 1972, p. 37.

[12] Fr. Pap, *Repertoriul,* p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro

Piesele de la Matei Corvin (1458-1490), prezente în tezaur, au fost bătute la Kremnica şi Baia Mare, între anii 1468-1486, aceste emisiuni fiind preponderente. Emisiunile lui Vladislav II (1490-1516) se împart în două mari categorii: 1. nedatate, bătute între anii 1490-1498 la Kremnica şi 2. ce poartă dată, emise tot la Kremnica, între 1504-1515, în cazul nostru.

Monedele lui Ludovic II (1516-1526) se găsesc în tezaur într-un număr mult mai mic decât cele ale predecesorilor lui, emise între anii 1518 şi 1526, excluzându-se deci perioada aşa-zisei „*nova moneta*", mai slabă decât alte emisiuni în privinţa valorii intrinsece[13]. Pe dinarii lui Ludovic II, emişi la Kremnitz-Bergstadt (Kremnica, Slovacia), iniţialele *K-G* şi *K-A* se citesc Kremnitz-Georgius, respectiv Alexius, aceste iniţiale desemnând pe George şi Alexius Thurzo, monetarii de la Kremnica. Piesele cu sigla *K-B*, la care bara literei B este mult prelungită în jos, sunt emise sub conducerea monetarului Bernhard Peheim. Urmează Ioan Zápolya (1526-1540), cu doar două monede, dinari emişi în anii 1527 şi 1538. Emisiunile de dinari ungureşti dintre 1526-1540 sunt, în general, slab reprezentate datorită stării de război şi tensiunii existente între Imperiul german şi Transilvania în acest timp.

Cel mai mare număr de monede provin de la Ferdinand I (1526-1563), rege al Ungariei Apusene, în număr de 1.610 piese. După 1550 asistăm la o intensificare a pătrunderii dinarului unguresc în Transilvania, atât din cauza ocupării temporare a Transilvaniei, între 1551-1556, de către trupele lui Ferdinand I, cât şi din cauză că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea încetează ostilităţile dintre Imperiul german şi Principatul transilvan. Numărul mare de monede din această perioadă poate fi pus şi în legătură cu reorganizarea monetăriilor de către Ferdinand I după dezastrul de la Mohács. Pe de altă parte, încetarea sau slăbirea afluxului de monedă din Polonia spre Transilvania se cere, probabil, compensată prin emisiuni venite din Ungaria. Urmează apoi Maximilian II (1563-1572), de la care provine un număr de 893 piese şi Rudolf II (1572-1608) cu un număr de 1.375 piese, de la care avem şi ultimele monede din tezaur (dinari), purtând anul 1602.

Dinarii emişi în timpul regilor Matei Corvin şi Vlaislav II, bătuţi înainte de anul 1526, continuă să circule în Transilvania până la sfârşitul secolului al XVI-lea şi chiar la începutul celui de-al XVII-lea, datorită conţinutului de argint de bună calitate şi a lipsei acute de pe piaţa Transilvaniei a monedei mărunte de largă circulaţie. Se ştie că sistemul monetar maghiar se baza pe dinarii din argint, însă în perioada de acumulare a tezaurului s-au produs şi schimbări în structura circulaţiei monetare. Alături de dinari, care deţin ponderea, tezaurul mai cuprinde şi patru oboli, emişi tot la Kremnica. Numărul lor mic, într-un tezaur de proporţiile celui de

[13] Eugen Chirilă, Ioan Németi, *Tezaurul monetar de la Hotoan, sec. XV-XVI*, în „Tezaure monetare din judeţul Satu- Mare", Oradea, 1968, p. 74; vezi şi: Livia Călian, Corneliu Gaiu, *Un fragment din tezaurul monetar medieval de la Teaca*, în „Revista Bistriţei", XXII, 2008, pp. 261-275.

https://biblioteca-digitala.ro

la Părău, arată că ei se emit în cantităţi reduse, ceea ce explică prezenţa relativ numeroasă a pfennigilor de Boemia. În toată această perioadă vom avea de-a face, în principiu, cu o valoare şi o greutate monetară relativ constantă a monedei maghiare, dar şi transilvănene.

Monedele poloneze din tezaur se înşiruie pe un interval de circa două secole, începând cu jumătăţile de groş de la Vladislav Jagello, emise între 1399-1414, Cazimir IV Jagello, Ioan Albert, Alexandru I, groşi şi groşi cu coroană ai lui Sigismund I, groşi noi ai lui Ştefan Báthory şi până la monedele de trei groşi şi şase groşi emise de regele Sigismund III. Ultimele monede poloneze din tezaur sunt piesele de trei groşi, de la Sigismund III, din anul 1601.

Piesele de la Vladislav Jagello (1386-1434), sunt jumătăţi de groş, emise la Cracovia între 1399-1414, interval în care monetăria de aici este deosebit de activă. Deoarece piesele nu poartă dată, identificarea şi datarea lor poate fi făcută numai în baza semnelor maiştrilor monetari: fie cerc (inel), fie litera *W* (iniţiala regelui), fie litera *F* (semnul maistrului monetar Niklas Follisfesil) şi crucea dublă a Jagellonilor, legenda *MONETA WLADISLAI* fiind asociată cu coroana[14]. Piesele lui Vladislav Jagello au fost realizate dintr-un argint bun, ceea ce explică rămânerea lor în circlaţie până la o dată aşa de târzie.

Piesele de la Cazimir al IV-lea Jagello (1447-1492), sunt tot jumătăţi de groş, emise între anii 1479-1492, reversul fiind partea pe care este reprezentată coroana, iar aversul este partea care poartă vulturul, pentru că legenda ”*MONETA KAZIMIRI*” figurează pe această faţă a monedei. Aceste piese poartă pe revers, sub coroană, un trandafir, semnul marelui vistiernic Petru Kurozwencki, care preia din 1479 controlul asupra monetăriei din Cracovia[15]. În această perioadă mai sus menţionată, greutatea medie a pieselor emise la monetăria din Cracovia scade constant, aşa cum scade şi calitatea argintului, datorită dificultăţilor provocate de conflictele militare ale Poloniei (războiul împotriva Ordinului Teutonic) şi a luptei împotriva nobilimii feudale. Probabil că şi proasta administrare şi incorectitudinea marelui vistiernic să-şi fi spus cuvântul în acest proces de devalorizare al monedei.

Piesele emise de regele Ioan Albert (1492-1501), sunt bătute între 1492-1499 de către marele vistiernic P. Kurozwencki, ce poartă încă trandafirul, iar din 1499 monedele au pe revers, sub coroană, un inel, semnul marelui vistiernic St. Szydlowecki, care preia această funcţie şi conducerea monetăriei din Cracovia în 1499, după moartea predecesorului său. O singură piesă a fost emisă între 1499-1501, deci într-un interval de aproximativ doi ani, ceea ce explică şi numărul mic al unor asemenea piese în circulaţia monetară, în general. Numirea noului vistiernic şi

---

[14] Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960, pp. 27-28 şi 188.
[15] *Ibidem*, p. 29; vezi şi: Fr. Pap, Iudita Winkler, *Monede poloneze din secolele XV-XVIII în Transilvania,* în „Acta Musei Napocensis”, 3, 1966, pp. 197-211.

https://biblioteca-digitala.ro

măsurile luate de rege nu reuşesc însă să oprească procesul devalorizării pieselor de o jumătate de groş.

Piesele emise de Alexandru I (1501-1506) sunt bine executate, cu legendă clară şi cu şirul de perle, care încadrează legenda la exterior, vizibil. Prin reforma monetară introdusă de regele Alexandru I, prin care a ridicat greutatea medie a pieselor de o jumătate de groş, se va ajunge la o asemănare sensibilă între valorile monedelor maghiare şi poloneze, astfel că greutatea şi valoarea pe piaţă ale monedei poloneze şi de tip polonez au ajuns foarte apropiate de cele ale monedei maghiare de după 1467. Piesele maghiare şi poloneze, ori de tip polonez, se asociază în tezaur cu piese de valoare circulatorie analoagă, cum ar fi cele transilvănene sau de Boemia (Cehia).

Un număr însemnat de monede poloneze aflate în tezaur provin de la suveranul Sigismund I (1506-1548), a cărui domnie marchează o etapă importantă în istoria emisiunilor monetare ale Poloniei: el realizează o uniune cu stările prusace, dându-le dreptul de a emite monedă, bate pentru prima dată monedă de aur, piese de trei şi şase groşi, precum şi groşi mari. De asemenea, el introduce, din 1507, uzul ca monedele să poarte dată, adică să fie marcate cu anul emiterii lor.

Piesele mici, de o jumătate de groş, sunt bătute toate în monetăria din Cracovia, numai până în 1516, când se decretează scoaterea din circulaţie a jumătăţilor de groş. De la această dată, Sigismund I începe să emită aici groşi mari, aşa numiţii groşi cu coroană. În 1529, monetăria din Cracovia se mută la Thorn (Torun), unde, între 1528 şi 1535, Sigismund I bate aşa-numiţii groşi prusieni, în înţelegere cu Albert de Brandenburg, pentru a realiza o uniune monetară între Polonia şi Prusia. Monetăria de la Thorn este condusă de Matei Schilling, un gravor excepţional de talentat şi, de aceea, monedele emise aici, purtând pe ele portretul regelui în stilul Renaşterii, se numără printre cele mai frumoase şi mai căutate piese ale epocii. Din cauza unor neînţelegeri cu Albert de Brandenburg şi oraşele Danzig şi Elbing, Sigismund închide, în 1535, monetăria din Thorn şi mută din nou monetăria la Cracovia unde, din 1545, se reia emiterea de groşi cu coroană[16].

Politica monetară a lui Sigismund II August, care a avut drept obiectiv realizarea unificării monetare polono-lituaniene, s-a dovedit a fi infructuoasă: monetăria din Cracovia a fost închisă, iar monetăria lituaniană Vilna şi monetăriile orăşeneşti (Danzig, Elbing) şi-au redus activitatea. Sarcina de a pune în practică unificarea polono-lituaniană i-a revenit lui Ştefan Báthory (1576-1586), fostul principe al Transilvaniei, care, după alegerea şi ca rege al Poloniei, adoptă şi în Transilvania sistemul monetar polonez. În perioada 1587-1608, monedele de trei groşi reprezintă principalele emisiuni monetare ale Poloniei. Între 1594-1598, Transilvania începe să emită masiv piese de trei groşi, aceste monede reprezentând

[16] M. Gumowski, *op. cit.*, pp. 34, 36, 104.

https://biblioteca-digitala.ro

emisiunea predominantă în Polonia. Astfel, în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea îşi fac apariţia, în cantităţi apreciabile, emisiuni de monedă divizionară de argint transilvăneană.

Triplii groşi prezenţi în tezaur au fost emişi de către regii Poloniei Ştefan Báthory şi Sigismund III (1587-1632) la Olkusz, începând cu anul 1580 şi până în anul 1598, şi au pe revers scut cu leu şi iniţialele *I-F* ale trezorierului Johann Firlej. Monedele de trei groşi, emise în anul 1601 tot de Sigismund III, au pe revers sigla atelierului Cracovia (*K*) şi scutul cu leu al trezorierului Johann Firlej. Piesele de şase groşi au fost emise de acelaşi rege, între anii 1596-1599, la Marienburg, având pe revers, în stânga şi în dreapta celui de-al treilea scut, inelul şi triunghiul, semne ale meşterilor monetari J. Gobel şi, respectiv, Graziano Gonzalo.

În concluzie, Polonia este reprezentată în acest tezaur cu un număr apreciabil de monede, ceea ce semnalează o circulaţie intensă de mărfuri către Polonia şi dinspre Polonia, în acele secole.

Piesele oraşului Riga (capitala Letoniei), sunt emise de către regii Poloniei Ştefan Báthory şi Sigismund III, începând din 1561, când oraşul ajunge sub suzeranitatea poloneză, odată cu Livonia. El îşi păstrează multe din vechile drepturi, inclusiv dreptul de a bate monedă. În anul 1561, oraşul Riga depune omagiu de vasalitate regelui Poloniei Sigismund II August şi reuşeşte să păstreze dreptul de a bate monedă după vechiul sistem livonian. Două decenii mai târziu, în anul 1581, oraşul se supune lui Ştefan Báthory, care impune renunţarea la sistemul monetar livonian şi introducerea celui polonez[17]. Monetăria din Riga bate, fără întrerupere, monede cu bustul regelui şi cu însemnele statale până în 1621, când oraşul va fi cucerit de suedezi.

Însemnele ştanţate pe reversul acestor monede sunt rare şi stereotipe, în mod obişnuit apărând doar floarea de crin, privită fie ca însemn al arendaşului Wulf, fie ca semn al monetăriei. În timpul lui Sigismund III monetăria din Riga a bătut tripli groşi, în intervalul 1588-1603.

Piesele emise de oraşul Elbing sunt groşi, care deţin o pondere foarte mică în tezaur, fiind în număr de 11 bucăţi, emişi de regele Poloniei Sigismund I. Elbingul se desprinsese în 1454 de sub suzeranitatea ordinului teutonic şi trecuse sub protectorat polonez. În 1530 oraşul recâştigă dreptul de a emite monedă[18]. Monetăria de la Elbing îşi încetează activitatea în 1540, odată cu cea din Danzig. Coroana care apare deasupra armelor Elbingului are aceeaşi semnificaţie ca la Danzig, adică oraşul este unit cu Coroana Poloniei şi nu cu statul polon.

Piesele oraşului Danzig (Gdansk) sunt emise tot de către regii Poloniei. Oraşul a ieşit în 1454 de sub autoritatea ordinului cavalerilor teutoni şi a trecut sub

---

[17] *Ibidem*, p. 43.
[18] *Ibidem*, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro

protectorat polonez, păstrându-şi totuşi dreptul de a bate monedă. Din cauza lipsei de numerar emis la Danzig, ajung aici în circulaţie monede străine, devalorizate sau false. În 1530, când începe emiterea de groşi, monetăria este condusă de Hans Smuthermayer, iar de la 1536 de Mihail Fischer[19]. În 1537, pentru un scurt timp, monetăria este închisă. Apoi îşi reia activitatea până în 1540, când este din nou închisă şi abia în 1546 se redeschide, sub conducerea lui Mihail Fischer[20]. Pe groşii de Danzig, de după 1530, deasupra armelor oraşului apare Coroana Poloniei pentru că oraşul este unit cu Coroana Poloniei şi nu cu statul polon. Groşi cu efigia regelui Poloniei Sigismund I sunt emişi până în 1548. În 1577, Danzigul este asediat de regele Ştefan Báthory, fiindcă oraşul nu l-a recunoscut în calitate de rege al Poloniei. Monedele emise în acest an sunt lucrate din metal preţios (aur şi argint) luat din biserici, acestea servind, în special, la plata mercenarilor angajaţi pentru apărarea oraşului.

Piesele lituaniene sunt emise la Vilna (Vilnius), iar în tezaurul nostru sunt emisiuni de groşi de la Sigismund I, începând cu anul 1534, piese de trei groşi, de la Sigismund II August şi Sigismund III, până la anul 1599. Lituania este unită cu Polonia încă din timpul lui Vladislav Jagello, dar o uniune monetară între cele două ţări este hotărâtă abia în 1569 de către Dieta de la Lublin, astfel că emisiunile monetare lituaniene se încadrează, de fapt, între cele poloneze. Sigismund II August bate groşi de Lituania, egali ca valoare cu cei polonezi, în calitate de duce al Lituaniei, începând din 1545, iar după 1547 în calitate de rege al Poloniei şi Lituaniei. De la 1578, Lituania emite monedă după sistemul monetar polonez[21].

Ştefan Báthory a impus monetăriilor Coroanei şi celei lituaniene standardele unitare de batere a monedelor, astfel că monetăria din Vilna s-a supus noilor reglementări aplicate sub controlul trezorierului Lituaniei. Monetăria lituaniană din Vilna va emite monedă pe întreaga perioadă a domniei lui Sigismund al III-lea.

Monedele de trei groşi păstrate în tezaur, emise de Sigismund al III-lea pentru Lituania, păstrează pe revers semnul trezorierului lituanian Dimitri Chalecki, care a supravegheat activitatea monetăriei între anii 1590-1598, iar triplul groş, emis în anul 1599 de acelaşi rege, are pe revers un scut cu leu, semn al trezorierului Johann Firlej, iar în stânga scutului cu leu este sigla atelierului din Lublin (*L*). Astfel, locul monedelor poloneze este luat, în circulaţia monetară transilvăneană, în parte, de emisiunile lituaniene provenind din monetăria de la Vilna.

---

[19] Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Valeriu Lazăr, Andrei Zrinyi, *Tezaurul monetar de la Băgaciu, sec. XIV-XVI*, în „Tezaure şi descoperiri monetare din Muzeul Judeţean Mureş", Târgu Mureş, 1980, p. 62.
[20] *Ibidem*, p. 61.
[21] M. Gumowski, *op. cit.*,p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro

Piesele monetare ale Prusiei sunt reprezentate în tezaurul de la Părău de groşii lui Albert de Brandenburg (1525-1569), primul duce al Prusiei, care sunt aproape nelipsiţi din tezaurele medievale transilvănene din cursul sau sfârşitul secolului al XVI-lea, datorită calităţii metalului şi a greutăţii lor exacte. Ei au fost imitaţi de Friedrich II, ducele de Liegnitz-Brieg, şi de Johann von Küstrin, ducele de Brandenburg-Neumark[22]. Albert este ales mare maestru al ordinului teutonic în 1511, iar în 1521 încheie cu polonezii armistiţiul de la Thorn. În 1525 trece la luteranism, transformă teritoriile ordinului rămase neocupate de polonezi într-un ducat ereditar al familiei sale şi face act de vasalitate, la Cracovia, faţă de vărul său Sigismund I[23]. Politica lui Albert s-a dovedit a fi justificată, fiindcă astfel a reuşit să asigure supravieţuirea ducatului nou întemeiat.

Albert de Brandenburg emite groşi în calitate de vasal al regelui Sigismund I al Poloniei, iar aceşti groşi au pe pieptul pajurei prusiene litera *S*, semnul vasalităţii faţă de suzeranul Sigismund, dar care nu se deosebeau însă ca valoare de groşii polonezi[24]. Emisiunile monetare prusiene, de după 1529, când monetăria prusiană din Königsberg începe să emită monedă, se disting prin excelenta execuţie tehnică, prin calitatea argintului şi prin greutatea lor exactă. Piesele prezintă o oglindă fidelă a chipului lui Albert de-a lungul anilor. Groşii lui Albert se numără printre cele mai apreciate şi căutate emisiuni monetare ale timpului, ceea ce a dus la imitarea sau falsificarea lor.

Monedele emise în Boemia sunt exclusiv pfennigi (helleri), având legendă doar pe avers. Au fost emise de regii Ungariei şi se datează între 1483, când apar primele emisiuni de pfennigi, din timpul domniei lui Vladislav II[25], şi până în 1593, emişi de Rudolf II. Din 1562, pfennigii de Boemia poartă dată iar, de la Ferdinand I, asemenea piese au fost emise în monetăria de la Kuttenberg. În timpul domniei lui Maximilian II, pe lângă monetăria amintită, emit pfennigi şi monetăriile de la Joachimstal, Budweis, iar în Silezia monetăria de la Breslau. În timpul lui Rudolf II emite pfennigi numai monetăria de la Kuttenberg[26].

Prezenţa lor în circulaţia monetară a Principatului Transilvaniei acoperă un gol în necesarul de monedă măruntă de argint, fiindcă, după cum se ştie, o trăsătură dominantă a circulaţiei monetare din Transilvania în secolul al XVI-lea este lipsa acută a monedei de argint măruntă şi mijlocie. Dacă, după primele cercetări în domeniul descoperirilor monetare, se considera că pfennigii de Boemia au jucat un

---

[22] E. Chirilă, Doina Ignat, *Tezaurul feudal de la Gurba, sec. XV-XVII,* Muzeul Regional Crişana, 2, Oradea, 1967, p. 19.
[23] E. Chirilă, N. Gudea, Gh. Moldovan, *op.cit.*, p. 46.
[24] Gheorghe Anghel, *Un tezaur de monede feudale din secolul al XVI-lea descoperit la Alba Iulia*, în „Apulum”, XI, 1973, p. 379.
[25] E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *op.cit.*, p. 65.
[26] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

rol mic în circulaţia monetară a Transilvaniei, după cercetările mai recente s-a constatat o prezenţă mai frecventă a pfennigilor de Boemia în tezaurele îngropate după 1580. S-a constatat, de asemenea, că pătrunderea masivă a acestor piese are loc aproximativ între 1590-1600 şi ea încetează după această dată. Pătrunderea poate fi pusă în legătură cu relaţiile mai strânse dintre Curtea de la Praga şi Transilvania, ca urmare a evenimentelor dintre 1591 (data reluării ostilităţilor împotriva Turciei) şi sfârşitul secolului al XVI-lea.

Monedele emise de oraşul Swidnica (în Silezia), imită piesele poloneze de o jumătate de groş emise la Cracovia, dar sunt mai uşoare şi de o calitate inferioară a argintului faţă de cele poloneze, răspândindu-se în Transilvania odată cu moneda poloneză. Ele reprezintă una dintre cele mai mari escrocherii monetare ale epocii medievale (alături de cele ale lui Friedrich II şi Johann von Küstrin). Fiind emise în cantităţi foarte mari, la începutul secolului al XVI-lea (între anii 1517-1529), ele au provocat grave tulburări în circulaţia monetară a timpului, au dus la proteste violente şi la închiderea graniţei de către Polonia. Jumătăţile de groş de Swidnica sunt prezente aproape în toate tezaurele monetare descoperite în Transilvania, acumulate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi la începutul secolului al XVII-lea. Cu toată proasta lor reputaţie, cu toată calitatea lor inferioară, aceste monede se menţin în circulaţie şi sunt tezaurizate tocmai din cauza lipsei de monedă măruntă din argint. Circulaţia acestor monede i-a adus venituri însemnate regelui Ludovic II, dar şi perturbări în circulaţia monetară a Poloniei. Împăratul Ferdinand a pus capăt acestor emisiuni[27].

Monedele de Liegnitz-Brieg sunt groşi emişi de Friedrich II, ducele acestui ducat. Aceste piese imită, până la confuzie, groşii lui Albert (ducele Prusiei), tocmai datorită calităţii argintului şi a greutăţii lor exacte. După cum am mai spus, aceştia reprezentau o monedă foarte căutată şi apreciată în epocă. De asemenea, pot fi consideraţi şi imitaţii ale groşilor prusieni emişi după sistemul monetar polonez şi, din această cauză, contează ca falsuri. Ducele Friedrich II emite aceste imitaţii între 1541-1546 la monetăria nou înfiinţată de la Liegnitz, iar din 1544 îl asociază şi pe ducele Johann von Küstrin[28]. Emisiunile celor doi sunt inferioare, în calitate şi greutate, groşilor prusieni ai lui Albert şi celor polonezi. Ele provoacă proteste şi nemulţumiri violente în Polonia, iar prin intervenţia energică a împăratului Ferdinand I se pune capăt emiterii acestor monede. Atât groşii lui Friedrich, cât şi cei ai lui Johann von Küstrin, sunt aproape nelipsiţi în tezaurele monetare din Transilvania, mai ales în cele acumulate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

În Transilvania, la finele celui de-al treilea deceniu al secolului al XVI-lea şi la începutul veacului al XVII-lea, a luat sfârşit circulaţia monedei poloneze şi de

[27] M. Gumowski, *op. cit.*,p. 31.
[28] E. Chirilă, N. Gudea, Gh. Moldovan, *op.cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

tip polonez, iar tot de atunci au intrat în circulaţia monetară emisiunile statale, orăşeneşti sau ecleziastice austriece, germane şi de tip austriac-german[29]. Alături de emisiunile ţărilor, principatelor, ducatelor şi oraşelor descrise mai sus, în componenţa tezaurului de la Părău se mai găsesc şi monede izolate sau un număr foarte redus de monede (de obicei 2 piese), bătute în diferite oficine din oraşele germane.

În ceea ce priveşte perioada pătrunderii talerilor în Transilvania se apreciază că aceasta a fost mai timpurie decât arată data tezaurelor din care provin, de vreme ce monetăria de la Sibiu emite în anul 1552 monede din categoria talerilor, în numele împăratului Ferdinand I[30]. Există şi părerea că talerii au intrat în circulaţie efectivă în Transilvania spre sfârşitul secolului al XVI-lea, în jurul anului 1565[31]. Fiindcă mai mulţi taleri sunt fără milesim, datarea lor este mai largă. În ceea ce priveşte provenienţa talerilor din tezaur se observă o diversitate dozată, în funcţie de activitatea monetăriilor sau de conjunctura politico-economică. Se pare că posesorul tezaurului nu a fost atât de mult interesat de originea talerilor, într-o lume în care moneda măruntă se devaloriza continuu, cât de cantitatea de argint monetizată şi puterea de cumpărare a monedelor. Cei doi taleri de Tirol sunt emisiuni austriece ale arhiducelui Ferdinand, fiul împăratului Ferdinand I şi fratele lui Maximilian II, posesor, din anul 1566, al comitatului Tirol. Talerii tirolezi au fost emişi, fără milesim, în monetăria din Hall, deschisă de arhiducele Sigismund în anul 1450. Prezenţa frecventă în tezaurele transilvănene a talerilor tirolezi se datorează emiterii în cantităţi mari a acestora în monetăria din Hall, producţia fiind impulsionată de introducerea în anul 1567 a maşinii hidraulice cu valţuri. Talerii emişi de episcopatul Salzburg, prin arhiepiscopul Johann Jakob, înfăţişează, pe avers, pe sfântul Rudbert, considerat întemeietorul episcopatului, cu cârje, cu mitră episcopală şi nimb, pe tron, ţinând în mâna dreaptă găleata cu sare. De altfel, oraşul Salsburg şi-a luat denumirea de la ocnele de sare din apropiere. Talerul ducatului Braunschweig-Lüneburg reprezintă regiunea monetară a Saxoniei Inferioare care, datorită bogatelor mine de argint din Harz, a avut o activitate monetară intensă. După partajul din1485, istoria monetară a Ducatului Saxoniei se complică, căci moştenitorii lui Friederich II, Ernest (1464-1486) şi Albert (1464-1500), îşi împart atât domeniile ducatului, cât şi minele şi dreptul de a bate monedă.

---

[29] Fr. Pap, *Tezaure monetare din sec. XV-XVIII descoperite la Cluj-Napoca şi unele probleme de circulaţie monetară,* în "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj", XXI, 1978, pp. 289-296.

[30] Bogdan Murgescu, *Circulaţia monetară în Ţările Române în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1996, pp. 138 şi 168

[31] Ana Maria Velter, Constanţa Ştirbu, *Circulaţia în Ţările Române a monedelor de argint cu valoare ridicată emise de statele, oraşele şi forurile ecleziastice germane, în perioada secolelor XVI-XVII*, în „Cercetări numismatice", 8, 2002, pp. 283-284; vezi şi: Fr. Pap, *Repertoriul,* p. 120; O. Iliescu, *op.cit.*, pp. 50-51.

https://biblioteca-digitala.ro

Alte categorii de monede care au circulat în Transilvania în secolul al XVI-lea, pe lângă taleri, au fost groşii de Brandenburg-Neumark, Glogau şi Moravia, mariengroscheni[32] de Hanovra şi Höxter, şi alte piese divizionare, care par să fi pătruns pe la mijlocul secolului al XVI-lea, probabil cu ocazia ocupării Principatului de către imperiali, între 1551-1556. Prezenţa lor poate fi pusă în legătură şi cu marile mişcări de trupe imperiale, din vest spre est, care încep în 1591 odată cu izbucnirea ostilităţilor dintre Imperiul German şi turci[33].

Este de remarcat numărul mare de emitenţi din care provin monedele tezaurului: nu mai puţin de 27 regate, ducate, principate, oraşe şi episcopate. S-a constatat (din multitudinea de tezaure cunoscute şi cercetate până în prezent) că varietatea mare de emisiuni monetare de argint, dar şi de aur, este unul din aspectele caracteristice ale circulaţiei monetare din Transilvania începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea[34]. Acest aspect se datorează faptului că principii transilvăneni emit foarte puţină monedă măruntă de argint sau nu emit deloc.

Fiindcă Transilvania a fost frământată aproape o jumătate de secol de lupte interne duse pentru putere între partidele lui Ioan Zápolya şi a lui Ferdinand de Habsburg, aceste evenimente determină încetarea, cel puţin pentru un timp, a emisiunilor monetare proprii. Principii Transilvaniei şi-au organizat destul de târziu monetăriile (în a doua jumătate a secolului al XVI-lea), dar şi atunci emit, cu precădere, monedă mare şi foarte puţină monedă măruntă de mare circulaţie. Credem că aceasta este una din cauzele care duce la invadarea pieţelor transilvănene cu monedă străină.

Un alt mijloc de pătrundere a monedelor străine a fost, îndeosebi, prezenţa unor trupe de mercenari străini, în special polonezi şi germani, care au adus cu ei, desigur, şi monedele lor de baştină. La toate acestea se adaugă existenţa unor relaţii politice bine stabilite între Transilvania şi Polonia în epoca lui Ştefan Báthory, care au favorizat, de asemenea, circulaţia monedei dintr-o ţară în alta. La cauzele de ordin politic şi economic specifice Transilvaniei (necesitatea de a plăti tributul faţă de turci în monedă de aur sau argint de valoare mare), se adaugă şi faptul că emiterea de monedă măruntă de argint cerea mai multă muncă şi era mai puţin rentabilă decât emiterea de piese mari[35].

---

[32] Mariengroschen-ul este moneda care are reprezentată pe revers pe Fecioara Maria, în picioare, cu pruncul în braţe. Este o variantă a groşului, bătută mai ales începând cu secolul al XVI-lea în toată Europa, fiind egal cu 1/36 dintr-un taler.

[33] E. Chirilă, Octavian Bandula, *Tezaurul monetar de la Baia Mare*, Baia Mare, 1966, pp. 45-46.

[34] Costin Kiriţescu, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. I, Bucureşti, 1964, pp. 103-105; vezi şi: Fr. Pap, *Circulaţia monetară în Transilvania în perioada 1526-1571,* în „Acta Musei Napocensis”, XXIV-XXV, 1987-1988 (apărut 1991), pp. 623-629.

[35] E. Chirilă, N. Gudea, Gh. Moldovan, *op.cit.*, p. 49 (cu o discuţie amplă privind circulaţia monetară în Principatul Transilvaniei în secolul al XVI-lea).

https://biblioteca-digitala.ro

Absenţa monedei divizionare locale de argint este compensată de un aflux masiv de monedă echivalentă (măruntă) venită din sau prin Polonia (din oraşele Riga, Danzig, Elbing), din ducatul Liegnitz-Brieg, din oraşul Swidnica, cât şi din Ungaria şi Boemia. Prezenţa masivă a emisiunilor monetare din Ungaria şi Polonia atestă legături comerciale intense ale Transilvaniei cu aceste două ţări.

Cât de bogat era proprietarul tezaurului nu putem şti, căci monedele prezente în tezaur nu reprezentau, probabil, întreaga sa avere, dar calculând valoarea lui ne putem face o idee asupra unei părţi a capitalului bănesc de care dispunea la un moment dat proprietarul monedelor.

Valoarea totală a tezaurului de la Părău este de 10.100 dinari, dinarul nefiind o subdiviziune a talerului. Dacă ar fi să calculăm după preţurile practicate în secolul al XVI-lea la Braşov[36], am avea următoarea putere de cumpărare a posesorului: 63 vaci (1 vacă/160 dinari); 123 porci (1 porc/80 dinari); 32 iepe (1 iapă/320 dinari); 195-505 piei de bou (1 piele bou/52-20 dinari); 101 piei de lup (1 piele lup/100 dinari); 202-420 piei de vulpe (1 piele vulpe/50-24 dinari) etc.

Referirea la aceste preţuri am ales-o pentru că Braşovul era mult mai apropiat de Făgăraş şi Părău decât alte pieţe, ca de pildă cea a Clujului, ştiut fiind că preţurile pe anumite pieţe ale Transilvaniei erau diferite. Alt considerent a fost că acestea sunt preţuri din secolul al XVI-lea, iar tezaurul a fost acumulat la sfârşitul acestui secol.

Din cifrele rezultate observăm că, la acea dată, suma reprezenta o valoare destul de mare prin puterea de cumpărare a monedelor. Prin urmare, posesorul tezaurului ar fi putut fi un ţăran înstărit al satului respectiv. Faptul că, probabil, era ţăran ne-o dovedeşte slaba cunoaştere a valorii anumitor monede, cum sunt jumătăţile de groş de Swidnica şi monedele false ce se află în componenţa tezaurului. Afirmaţia rămâne doar o ipoteză, căci s-a constatat o precaritate a situaţiei economice şi sociale a ţărănimii şi nu putem şti în ce măsură unii dintre ei au reuşit să deţină un capital bănesc acumulat.

Comparativ cu valoarea altor tezaure transilvănene ascunse la începutul secolului al XVII-lea, tezaurul de la Părău ne determină să nu excludem şi posibilitatea ca proprietarul acestuia să fi fost un negustor plasat la etajele inferioare ale ierarhiei breslei. Putem presupune că acest capital bănesc ar fi putut fi rodul unei tranzacţii comerciale sau, mai probabil, să provină din activităţi negustoreşti.

După cum am mai spus, cele mai recente piese din tezaur se datează în anul 1602, ceea ce constituie o indicaţie în legătură cu îngroparea tezaurului, care s-a făcut, probabil, în cursul anului amintit. Aceasta ar putea fi pusă, în primul rând, în legătură cu starea de nesiguranţă provocată de luptele şi mişcările de trupe ce

[36] Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul în sec. XIV-XVI*, Bucureşti, 1965, pp. 118-119.

https://biblioteca-digitala.ro

urmează după asasinarea lui Mihai Viteazul, culminând cu luptele din anii 1602-1603 între generalul Basta şi Moise Sékely[37]. Situaţia tulbure din aceşti ani, luptele şi deplasările de trupe, mai ales trupe de mercenari, care trăiesc pe socoteala populaţiei, l-au putut determina pe proprietarul tezaurului să-şi pună în siguranţă avuţia, îngropându-l. În timpul acesta sunt bine cunoscute jafurile groaznice ale mercenarilor lui George Basta în diferite zone ale Transilvaniei[38]. Nu este exclus ca tezaurul să fi fost îngropat şi dintr-un motiv personal al posesorului, având în vedere şi valoarea relativ mare a acestuia. Probabil, ca urmare a decesului subit al proprietarului, tezaurul nu a mai fost recuperat, iar ceilalţi membri ai familiei nu au avut ştiinţă de ascunderea lui.

Tezaurul nostru, având o diversitate tipologică deosebită, vine să completeze aria de răspândire a monedelor care circulau în Transilvania în această perioadă şi pentru zona de sud-est a Transilvaniei, zonă puţin ilustrată până acum în această privinţă. De asemenea, denotă şi legăturile cu Moldova prin prezenţa în compoziţia sa a unui dinar de la Despot-Vodă, emis în 1562. Se ştie că aceste monede nu au fost semnalate decât foarte rar în descoperiri de tezaure transilvănene, o asemenea piesă mai fiind semnalată şi în tezaurul monetar de la Slătiniţa (jud. Bistriţa-Năsăud)[39].

Compoziţia eterogenă a tezaurului descoperit la Părău reflectă realităţile de pe piaţa monetară a Transilvaniei în jurul anului 1600 şi poate fi explicată prin importanţa pe care o are Braşovul ca nod comercial, pe drumul ce leagă Ţările Române de centrul Europei. Raportat la compoziţia tezaurului, circulaţia monetară din Transilvania în secolele XIV-XVII pledează pentru o integrare şi a Ţării Făgăraşului, prin pieţele economice ale Europei centrale şi de est, mişcării economice europene a vremii. Acest tezaur, alături de altele de acest fel, constituie un mijloc important pentru cunoaşterea circulaţiei monetare în Transilvania şi, implicit, în Ţara Făgăraşului, la sfârşitul veacului al XVI-lea şi începutul celui următor.

Bibliografie:

Documente privind istoria României. C. Transilvania. Veacurile XI, XII, XIII. Vol. 1 (1075-1250), Bucureşti,1951.

[37] *Istoria României,* vol. II, pp. 1005-1006; vezi şi: *Istoria României în date*, Bucureşti, 1971, p. 131.

[38] Ioan Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la români 1566-1608,* Cluj, 1928, p. 163.

[39] E. Chirilă, Ştefan Dănilă, *Tezaurul monetar de la Slătiniţa, sec. XV-XVI,* în „File de istorie”, IV, Bistriţa, 1976, pp. 194-206; idem, *Un denar inedit de la Despot-Vodă, din tezaurul de la Slătiniţa,* în „File de istorie”, II, 1972, pp. 243-245.

https://biblioteca-digitala.ro

Gheorghe ANGHEL, *Un tezaur de monede feudale din sec. al XVI-lea descoperit la Alba Iulia*, în „Apulum”, XI, 1973, pp. 375-381.

IDEM, *Un tezaur de monede de argint din sec. al XVI-lea descoperit la Lăpuşnic (raion Ilia)*, în „Sargetia”, IV, 1976, pp. 109-124.

Gheorghe BUZDUGAN, Octavian LUCHIAN, Constantin C. OPRESCU, *Monede şi bancnote româneşti*, Bucureşti, 1977.

Livia CĂLIAN, Corneliu GAIU, *Un fragment din tezaurul monetar medieval de la Teaca,* în „Revista Bistriţei”, XXII, 2008, pp. 261-275.

Eugen CHIRILĂ, Octavian BANDULA, *Tezaurul monetar de la Baia Mare,* Baia Mare, 1966.

Eugen CHIRILĂ, Ştefan DĂNILĂ, *Al treilea tezaur monetar de la Şieu, sec. XIV-XVII*, în „File de istorie”, IV, Bistriţa, 1976, pp. 217-231.

IDEM, *Tezaurul monetar de la Slătiniţa, sec. XV-XVI,* în„File de istorie”, IV, 1976, pp. 194-206

IDEM, *Tezaurul monetar de la Şieu, sec. XIV-XVII*, în „Apulum”, VII, 1, 1968, pp. 505-527.

IDEM, *Un denar inedit de la Despot-Vodă, din tezaurul de la Slătiniţa*, în „File de istorie”, II, 1972, pp. 243-245.

Eugen CHIRILĂ, Doina IGNAT, *Tezaurul feudal de la Gurba, sec. XIV-XVII*, Oradea, 1967.

Eugen CHIRILĂ, Ioan NÉMETI, *Tezaurul monetar de la Hotoan, sec. XV-XVI*, în „Tezaure monetare din judeţul Satu Mare”, Oradea, 1968.

Eugen CHIRILĂ, Nicolae GUDEA, Gheorghe MOLDOVAN, *Tezaurul monetar de la Şeica Mică, sec. XVI-XVII*, în „Tezaure monetare din Muzeul Municipal Sighişoara”, Sighişoara, 1972.

Eugen CHIRILĂ, Nicolae GUDEA, Andrei ZRINYI, *Tezaurul monetar de la Băgaciu, sec. XIV-XVI*, în „Tezaure şi descoperiri monetare din Muzeul Judeţean Mureş”, Târgu Mureş, 1980.

Florea COSTEA, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înainte şi în timpul stăpânirii romane*, Braşov, 2002.

IDEM, *Repertoriul arheologic al judeţului Braşov,* Braşov, 2004.

Ioan CRĂCIUN, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la români (1566-1608),* Cluj, 1928.

Mihail DAN, *Schimbul de mărfuri între Cluj şi Cracovia în ultimul deceniu al sec. XVI (1)*, în „Acta Musei Napocensis”, 11, 1974, pp. 151-168.

Ştefan DĂNILĂ, Iudita WINKLER, *Tezaurul de monede feudale (sec. XV-XVII) descoperit la Vermeş, jud. Bistriţa-Năsăud*, în „Apulum”, VI, 1967, pp. 232-237.

Gheorghe DRAGOTĂ, Ioan FRĂTEAN, *Tezaurul monetar de la Părău. Sec. XIV-XVII*, Făgăraş, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro

Marian GUMOWSKI, *Handbuch der polnischen Numismatik,* Graz, 1960.

Lajos HUSZÁR, *Monnaies de Hongrie,* Budapest, 1963.

Octavian ILIESCU, *Moneda în România*, Bucureşti, 1970.

Istoria României, vol. II, Bucureşti, 1962.

Radu MANOLESCU, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul în sec. XIV-XVI,* Bucureşti, 1965.

Bogdan MURGESCU, *Circulaţia monetară în Ţările Române în sec. al XVI-lea*, Bucureşti, 1996.

Francisc PAP, *Repertoriul numismatic al Transilvaniei şi Banatului sec. 11-20. Despre circulaţia monetară în Transilvania şi Banat sec. 11-20,* Cluj-Napoca, 2002.

IDEM, *Tezaure monetare din sec. XV-XVIII descoperite la Cluj-Napoca şi unele probleme de circulaţie monetară,* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj", 21, 1978.

Ilie ŢABREA, *Regele polon Ştefan Báthory şi monetăria de la Baia Mare,* în „Cronica numismatică şi arheologică", XIII, 109, 1938, pp. 3-8.

Ana-Maria VELTER, Constanţa ŞTIRBU, *Circulaţia în Ţările Române a monedelor de argint cu valoare ridicată emise de statele, oraşele şi forurile ecleziastice germane, în perioada secolelor XVI-XVII,* în „Cercetări numismatice", 8, 2002, pp. 273-308.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1 – Schiţă: Descoperiri de tezaure monetare medievale în Ţara Făgăraşului.

Fig. 2 – Grafic: Repartiţia tezaurului pe emitenţi şi nominale.

https://biblioteca-digitala.ro

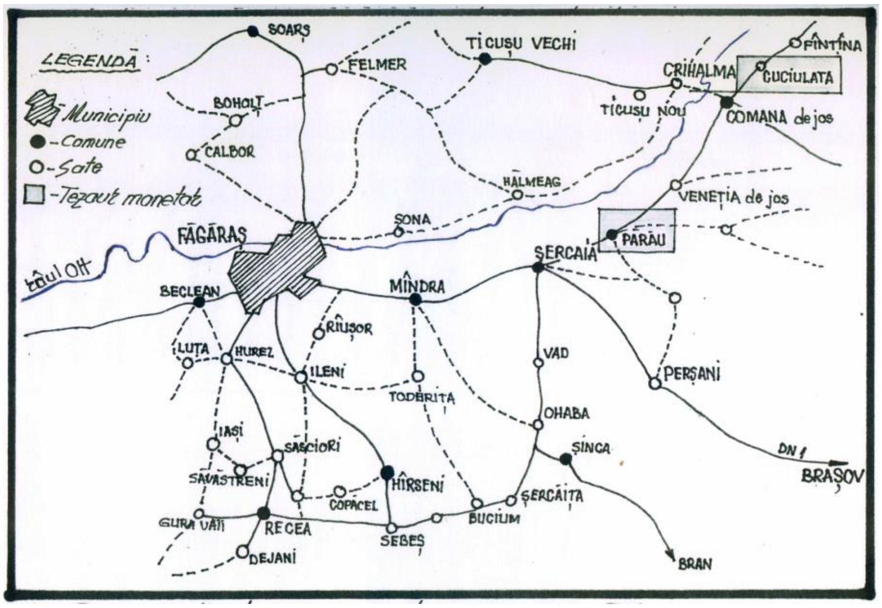

Fig. 1 – Schiţă: Descoperiri de tezaure monetare medievale
în Ţara Făgăraşului

Nr. crt.	Țara, Principatul, Orașul	OBOLI	DINARI	PFENNIGI	SOLIDUS	1/2 GROȘI	GROȘI	1,5 GROȘI	GROȘI LAȚI	1 KREUZER	3 GROȘI	4GROȘI	6 GROȘI	MARIEN-GROSCHEN	3 KREUZER	1/4 TALERI	TALERI	TOTAL PIESE
		4	4005	150	5	463	418	1	3	1	305	1	3	2	1	1	9	
1	TRANSILVANIA		19								5							24
2	UNGARIA	4	3985						3								1	3993
3	POLONIA				3	397	144				223		3					770
4	PRUSIA						153											153
5	BOEMIA			149														149
6	LITUANIA						16				29	1						46
7	RIGA				2		3				47							52
8	SWIDNICA					66												66
9	GDANSK (DANZIG)						46				1							47
10	LIEGNITZ-BRIEG						40											40
11	ELBING						11											11
12	KEMPTEN																2	2
13	TIROL																2	2
14	SALZBURG																1	1
15	BRAUNSCHWEIG-LUNEBURG																1	1
16	MANSFELD-EISLEBEN																1	1
17	FRISIA-FRIESLAND																1	1
18	SAXONIA			1												1		2
19	BRANDENBURG-NEUMARK						3											3
20	HANOVRA													1				1
21	CIESZYN-TESCHEN														1			1
22	GLOGAU						1											1
23	HÖXTER													1				1
24	MOLDOVA		1															1
25	MORAVIA						1											1
26	STEIERMARK-AUSTRIA									1								1
27	MINDEN-WESTFALIA							1										1

Fig. 2 – Repartiţia tezaurului pe emitenţi şi nominale

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ARHEOLOGIA PIEŢEI HUET DIN SIBIU: ASPECTE PARTICULARE

PETRE BEŞLIU MUNTEANU
p_besliu@yahoo.com
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

THE ARCHAEOLOGY OF HUET SQUARE IN SIBIU

ABSTRACT

The Huet Square was the spiritual and sometimes social core of the medieval settlement. In center was the parochial church surrounded by the graveyard and the parochial house, the school, chapels and precinct. The rescue archaeological excavations in 1994-2014 approaches information about some important topics: the border of the medieval cemetery, the medieval precinct, buildings with social and cultural importance, other installations.

The archeological information can develop in a historical analyze about the chronology of this important urban structure belonging to the medieval town.

Keywords: Huet Square, Sibiu, medieval, cemetery, archaeology.

Piaţa Huet din Sibiu este un teren conturat la marginea terasei Oraşului de Sus, în jurul Bisericii Evanghelice, de faţadele clădirilor cu volumetrie, importanţă culturală şi semnificaţie istorică deosebite. Panta terasei este bine profilată şi accentuată la vest, iar la nord şi sud torente de apă au delimitat viitoarea piaţă de restul terenului, devenit, prin poziţia geografică atractivă, viitorul burg.

Spre nord, o clădire aflată în proprietatea parohiei evanghelice se impune prin faţada monumentală; ea este urmată de clădirile „*de serviciu*” de la nord-est. În continuare, spre est, se înşiruie casele despărţitoare de Piaţa Mică.

Clădirea Liceului Brukenthal este la sud, iar la vest clădirea masivă aparţinând Protopopiatului evanghelic domină terasa inferioară. La demisolul ei şi-a făcut loc în ultimii ani o cafenea extinsă până în strada Alexandru Odobescu. De fapt, pe lângă mobilierul arhitectonic, Piaţa Huet atrage atenţia istoricului interesat de evoluţia sa prin terenul neocupat, cu potenţial arheologic; prin posibilităţile multiple de comunicare cu *Oraşul de jos* pe scările preoţilor şi strada Alexandru Odobescu şi cu cel *de sus* prin mai multe pasaje largi, modernizate, şi printr-un culoar tradiţional străpungând frontul de case spre Piaţa Mare.

Activitatea şantierelor de construcţii începând cu anul 1994, mai ales în anii de până în 2007, a fost o ocazie pentru cercetarea arheologică şi conservarea sitului.

https://biblioteca-digitala.ro

Primul sondaj arheologic în Piaţa Huet a fost făcut în urmă cu mai mult de 20 de ani. De atunci, cercetarea arheologică a zonei s-a materializat într-o monografie arheologică, o apariţie editorială extinsă, de popularizare, alte multe „*cronici arheologice*” şi studii adăugându-se în timp[1].

Sondajul arheologic din 1994, plasat înadins într-o zonă deosebită, în axul bisericii, a ridicat mai multe probleme, ulterior analizate şi parţial clarificate: identificarea construcţiei adosată corului, capelele, evoluţia şi structura cimitirului.

---

[1] Bibliografia subiectului cuprinde rapoarte arheologice: Petre Beşliu Munteanu, *Vase din lut şi sticlă descoperite în săpătura arheologică din Sibiu, Piaţa Huet nr. 3,* în ”Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane din Sibiu”, 1, 1994, pp. 55-60; Idem, *Cercetări arheologice la Casa Hermes (Bürger und Gewerbeverein) din Sibiu*, în ”Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, 1-2, 1993, pp. 43-50; Idem, *Archäologische Forschungen im “Hermeshaus” (Gewerbeverein) von Hermannstadt,* în ”Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 2, 1991, pp. 152-162; Idem, *Sibiu, jud. Sibiu. Centrul istoric,* în ”Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1994, 11-14, Cluj-Napoca, 1995, pp. 81-82; Idem, *Cercetări arheologice în sacristie*, în: Daniela Marcu Istrate, *Sibiu. Piaţa Huet. Monografie istorică,* I, Sibiu, 2007, pp. 87-89; Petre Beşliu Munteanu, Adrian Georgescu, Nicolae Rodean, *Cercetări arheologice de salvare în Piaţa Huet din Sibiu,* în ”Apulum”, XXXVII/1, pp. 471-477 (mai departe, Beşliu 2000); Ioan Marian Ţiplic, *Identificarea unei capele gotice din Sibiu (Piaţa Huet 17)*, în ”Arheologia medievală”, III, pp. 117-127; Idem, *Sondajul arheologic din interiorul bisericii evanghelice parohiale din Sibiu*, în ”Ziridava”, XXIII, pp. 75-83; Zeno Karl Pinter, I.M. Ţiplic, *Sibiu. jud. Sibiu. Punct: Piaţa Huet-Rotondă,* în ”Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2002”, CIMEC, 2003, pp. 284-285; P. Beşliu Munteanu, *Sibiu, jud. Sibiu, Punct: Piaţa Mică, nr. 16,* în ”Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2002”, CIMEC, 2003, pp. 285-287; Z.K. Pinter, *Die mittelalterliche Rotunde am Huet-Platz in Hermannstadt/Sibiu*, în ”Forschungen zur Volks-Und Landeskunde”, vol. 55, 2012, pp. 32-57; Idem, *The Rotunda from Huet Square in Sibiu*, în ”Brukenthal. Acta Musei”, I, 2013, pp. 79-98). Consideraţii asupra materialului arheologic: P. Beşliu Munteanu, *Consideraţii asupra ceramicii medievale descoperită arheologic pe terasa de sus şi în zona imediat învecinată din Sibiu*, în ”Keramische Oberflächen und ihre Gestaltung”, Sibiu, 2007, pp. 65-69; Idem, *Gropile de provizii de pe terasa de sus a oraşului medieval Sibiu*, în ”Transilvania”, II-III, 2004, pp. 139-142; Idem, *Consideraţii asupra evoluţiei structurilor arhitectonice în zona centrală a oraşului Sibiu până în jurul anului 1300,* în ”Historia Urbana”, IX, 1-2, 2001, pp. 71-78; Idem, *Cercetările de arheologie medievală desfăşurate la Sibiu în ultimul deceniu,* în ”Arheologia medievală”, II, 1997, pp. 87-102; Oltea Dudă, *Descoperiri monetare pe teritoriul oraşului Sibiu*, în ”Monedă şi comerţ în sud-estul Europei”, I, 2007, pp. 220-225; Claudiu Munteanu, *Descoperiri monetare din Judeţul Sibiu*, în ”Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica”, II, 2005, p. 89; Heidrun König, *Aufklärung eines alten Irrtums. Die Jakobskapelle am Huetplatz,* în ”Hermannstadt, Hermannstädter Zeitung”, nr. 1659-1660/14, din 21 ianuarie 2000. Monografii: Daniela Marcu Istrate, *Sibiu. Piaţa Huet. Monografie arheologică*, I-II, Alba Iulia, 2007 (mai departe, Marcu 2007, I); Idem, *Sacru şi profan într-un oraş european (1150-2007). Piaţa Huet, o punte peste timp - Sacred and profane in an European city . Huet Square - A bridge beyond time*, Braşov, 2007. Articole speciale: Oltea Dudău, *Descoperiri monetare pe teritoriul oraşului Sibiu*, în ”Monedă şi comerţ în sud-estul Europei, Biblioteca Brukenthal”, IX, 2007 (mai departe, Dudău 2007).

https://biblioteca-digitala.ro

Un alt sondaj, într-un spaţiu semnificativ, interiorul sacristiei, a evidenţiat nivelul de construcţie al bazilicii prim construite, cu fundaţiile descoperite ulterior în navă şi un nivel de înmormântări în lăcaşuri din cărămizi, tip de amenajări descoperite apoi şi în exteriorul bisericii.

Am avut apoi şansa să cercetez minuţios interiorul şi mai ales exteriorul bisericii azilului, legată funcţional şi plasată în vecinătatea bisericii de comunitate din Piaţa Huet, să urmăresc amplele lucrări de amenajare a grădinii casei parohiale[2].

Cercetarea arheologică începută odată cu anii '90 ai secolului trecut în clădirile din Piaţa Huet cu numerele 11, 12, 16 (o inedită, dar fructuoasă „arheologie a pivniţelor"), a adus informaţii despre structurile de zidărie de la marginea Pieţei Huet şi despre relaţia în teren cu cimitirul.

Subzidirile clădirii Liceului Brukenthal au implicat în faza lor iniţială Muzeul de Istorie, acolo unde veneau tradiţional informaţiile despre săpăturile neasistate, clandestine, din zona istorică. Relaţiile cu arheologii din afara Muzeului nu au fost, întotdeauna şi în toate locurile, de colaborare. Există şi exemple benefice în cercetarea interiorului bisericii de comunitate. Dezvelirea parţială a fundaţiilor bazilicii a putut fi legată de nivelul de construcţie din sacristie. În urma dezvelirii substrucţiilor din loja episcopilor nu am observat urmele unui acces spre est, acolo unde ar fi trebuit să fie capela Sf. Maria.

Una din descoperirile cele mai importante din aria Pieţei Huet – lotul de recipiente din ceramică –, se datorează muncitorilor de la săpăturile de canalizare şi mai ales colegilor restauratori de la Muzeul Franz Binder. Încercând să sondez arheologic locul descoperirii, am ajuns din întâmplare la fundaţia rotondei, cercetată sistematic de un alt colectiv.

Fundaţiile adosate corului au mai ieşit la iveală şi în 2004, când un imens şanţ pentru înnoirea reţelei de apă a brăzdat Piaţa Huet. Cupa excavatorului a răscolit sute de morminte (cele inventariate sunt o parte din ele), fundaţiile rotondei, un cuptor de ars varul, fundaţiile Turnului Preoţilor, alte structuri de zidărie şi gropi.

Reabilitarea Pieţei Huet în 2004-2006 (în fapt repavarea şi reamenajarea parţială a infrastructurii), a avut drept consecinţă creşterea exponenţială a informaţiei arheologice, dar şi pierderea prin săpăturile adânci, doar de către constructori justificate, de substanţă arheologică. La baza renunţării la contractul de asistenţă arheologică emis de Muzeu şi asumat de Primărie, a stat imposibilitatea inventarierii descoperirilor în ritmul săpăturilor mecanice. Mai apoi, cercetarea arheologică de amploare a terenului neafectat de săpăturile doar asistate a fost benefică ştiinţific şi eficientă edilitar.

---

[2] P. Beşliu Munteanu, *Hermannstädter Spital und Spitalskirche, 13.-18. Jh./Spitalul şi biserica Spitalului din Sibiu, secolele XIII-XVIII*, Sibiu, 2012.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu am considerat asistenţa arheologică din perioada menţionată, de tranziţie în legislaţia descărcării de sarcină arheologică, un act pasiv. Inventarierea substrucţiilor m-a obligat la o minimă, dar necesară, intervenţie în terenul afectat de săpăturile mecanice. Relaţiile cu constructorii cu alte sarcini de serviciu decât salvarea informaţiilor arheologice şi a sitului au fost tensionate. Până la un anumit punct, ţinând seama de ambiguitatea legislaţiei cercetării arheologice, înţelegerea şi ajutorul primarului, edililor şi a constructorilor este de lăudat. În primul rând trebuie să menţionez activitatea tumultoasă a lui Florin Blezu, din mediul universitar local. De la el am primit primele informaţii despre săpăturile clandestine din oraş, el a şpăcluit, e adevărat în afara cadrului organizat şi a programului de opt ore, substrucţii proaspăt afectate de excavator, el a „defrişat" fonduri de arhivă încă neorganizate şi a găsit informaţii despre monumentele dispărute ale oraşului.

Cercetarea arheologică dintr-un loc semnificativ istoric are avantajul suportului documentar. Publicarea cheltuielilor oraşului din 1528-1531[3] evidenţiază transporturi de materiale de construcţie dinspre Piaţa Huet, dar şi, important pentru realitatea arheologică, de pământ, lut şi pietriş în Piaţa Huet.

Fondurile arhivistice ale Bisericii Evanghelice şi Primăriei oraşului cuprinzând planuri şi descrieri ale clădirilor demolate în 1895-1898 pentru modernizarea pieţei, au fost depuse la Arhivele statului sau la Casa Teutsch. Ele sunt inventariate sau în curs de inventariere.

Demolările şi modernizările structurilor urbanistice din Piaţa Huet de la cumpăna secolelor XIX şi XX au fost înregistrate fotografic, aşa încât există suficiente surse de documentare şi analiză istorică în fondurile Muzeului Brukenthal.

Stimulate de interesul pentru cercetarea de teren, de baza de date, ar trebui să apară şi după 2007 studii de caz. Până acum există un singur exemplu[4].

Plecând de la informaţiile arheologice culese de pe teren, majoritatea inedite sau parţial publicate, am scos în evidenţă câteva aspecte particulare în dezvoltarea aşezării medievale. Am reluat şi corect interpretat unele descoperiri mai vechi.

Din perspectiva mai largă, culturală, studiul periferiei sitului este semnificativ pentru posibilitatea relaţionării cu centrul şi cu exteriorul, prin accesele înspre şi dinspre toate punctele cardinale.

Abundenţa informaţiilor a condus la această formulă de publicare: în prima parte prezentarea rezultatelor cercetărilor arheologice de teren şi catalogul pieselor

---

[3] Tomas Cosmin Roman, *Sibiul între siguranţă şi incertitudine în zorii epocii moderne (1525-1549)*, Alba Iulia, 2007.

[4] Adrian Stroia, *O presupusă imagine a Bisericii Evanghelice din Sibiu, a rotondei şi a Casei Altemberger, identificate în pictura polipticului de la Soroştin, jud. Sibiu*, în "Transilvania", 3-5, 2015, pp. 62-67.

https://biblioteca-digitala.ro

din Muzeul de Istorie din Sibiu, concluziile şi ilustraţia urmând a constitui a doua parte a actualului studiu.

A. INFORMAŢII ARHEOLOGICE

I. Marginile cimitirului comunităţii

Cimitirul din jurul bisericii parohiale a fost până în secolul al XVI-lea primul şi cel mai mare cimitir de comunitate, altele mai mici deservind comunităţile de călugări sau de săraci. Deşi se află în centrul oraşului modern, spre deosebire de alte locuri căutate de constructori până în perioada 2004-2005, el a avut puţin de suferit. După săpăturile intensive, relativ recente, mormintele nederanjate pot fi o excepţie.

Fragmente de schelete au fost intersectate de săpături sau au rămas pe malurile şanţurilor de canalizare. La cele 1.281 de schelete descoperite în săpătura arheologică din 2005, putem adăuga cele identificate anterior în săpături mecanice: o groapă comună cu 41 femure de bărbaţi înalţi de 1,70 m - 1,90 m[5], plus 27 femure şi fragmente de schelete afectate de săpăturile de canalizare.

Traseul săpăturilor mecanice din 2004-2005 a parcurs limitele pieţei. Trei schelete au apărut lângă fundaţia casei parohiale, sub nivelul unei construcţii post medievale, cu o fundaţie superficială. Cel mai vechi schelet depus în terenul ulterior afectat de construcţie era al unui adult, suprapus în regiunea craniului de al unui copil şi al unui om matur. Scheletele se aflau la -0,50 m – -0,60 m faţă de nivelul actual.

La vest de biserică, într-o secţiune de numai 1x4,50 m, între contrafortul bisericii şi gardul grădinii învecinate la vest au apărut 7 schelete, între ele fiind un singur raport de suprapunere.

În partea de sud, la marginea terasei, sub clădirea Liceului Brukenthal, a ieşit la iveală la o adâncime consistentă, -2,50 m, în urma unor săpături doar parţial controlate arheologic, groapa unui mormânt cu un schelet de femeie pe direcţia nord-vest – sud-est. Tot acolo, se aflau un fragment din craniul unui copil aflat deasupra scheletului de femeie şi resturile scheletului unui bărbat tânăr. Profilul gropii a relevat succesiunea de înmormântări.

Ca urmare a regretabilei decapări mecanizate din primăvara anului 2005, dintr-o suprafaţă de 13x10 m aflată la sud şi în imediata vecinătate a Liceului Brukenthal, au fost recuperate urmele a 10 schelete. O singură suprapunere a fost evidentă.

În spaţiul curţii dinspre Piaţa Huet al casei cu numărul 16, din şanţul unei săpături de canalizare a apărut o groapă cu fragmente de schelete umane şi două schelete in situ, suprapuse, aşezate la 2 m de clădire. Depunerile compacte de

[5] Analiza antropologică aparţine lui Alexandru Dobrescu.

https://biblioteca-digitala.ro

fragmente de oase umane au putut fi urmărite pe malul unui şanţ de canalizare pe o lungime de 5,80 m în interiorul curţii casei de la numărul 16 şi 3,10 m în piaţa Huet; fundul gropii se afla la adâncimea de -1 m – -1,50 m. Fragmente de olane s-au amestecat cu oasele. Groapa cu oase umane reînhumate era anterioară zidului de închidere de la vest a curţii.

La nord, lângă corpul de clădire adosat celei parohiale, au fost evidenţiate arheologic două morminte de copii, suprapuse. Alte două schelete au ieşit la lumina zilei la 2,40 m sud de scările casei parohiale.

În partea de est, la limita pieţei, un schelet pe direcţia nord-sud a fost intersectat de zidurile luminatorului casei cu numărul 12. Alte două schelete se aflau la -0,50 m – 1 m de zidul casei. Într-un singur caz reînhumarea era observabilă.

II. Construcţii civile la marginea Pieţei Huet

Săpăturile mecanice au atins şi în multe cazuri distrus substrucţii de zidărie şi amenajări din lut. Starea de conservare şi în mai toate cazurile dimensiunea suprafeţelor dezvelite (în cele mai multe cazuri zidurile au fost perforate, urmele lor rămânând în mal), permit inventarierea şi cu precauţie emiterea unor ipoteze asupra utilităţii şi cronologiei.

Clădirea Casei Parohiale rămâne cea mai importantă clădire de locuit şi în acelaşi timp reşedinţă parohială. În mod fericit am beneficiat de înţelegerea şi interesul administratorilor clădirii. Informaţiile arheologice acumulate la cumpănă de milenii pun în evidenţă trei etape de construcţie a subsolului. Prima etapă este ilustrată de încăperile cu pereţi din piatră şi intrarea dinspre piaţă. În a doua etapă, împreună cu alte construcţii, a fost amenajată o nouă intrare din curtea interioară. Subsolul s-a dezvoltat spre vest, sud-vest, adică spre marginea terasei. Un segment de zidărie masivă, cu structură mixtă, din piatră şi cărămizi, se află la limita sud-vestică a grădinii casei parohiale. Vechimea lui este incertă. Stratigrafic, el a suprapus morminte aparţinând spitalului medieval. De zid s-a adosat ulterior, spre interior şi exterior, o căptuşeală din cărămizi. În noua etapă de construcţie, zidul a fost prevăzut cu ferestre evazate, cu contraforturi şi inclus într-un demisol boltit. Spaţiul subteran prevăzut cu un parter pavat cu cărămizi avea legătură la est cu încăperile pivniţei, funcţionale şi azi în reşedinţa parohială. Amenajarea construcţiei folosind panta terasei este ulterioară sau contemporană cu finalul cimitirului din jurul Bisericii Azilului. Datarea zidului de incintă al grădinii se poate face mai restrâns prin raportarea la pavajul din pietre şi scările dinspre Spital. Ele au funcţionat până la mijlocul secolului al XV-lea. Trei ferestre cu planul evazat se deschideau în zidul de incintă. Ele au fost mascate spre nord de căptuşeala recentă a zidului de incintă, în partea opusă nivelul lor fiind subteran. Două ferestre au aceeaşi deschidere spre interior (80 cm), iar a treia, aflată la est, este mai îngustă. Deschiderile se află în partea superioară a zidului, acolo unde el se îngustează.

https://biblioteca-digitala.ro

Ferestrele laterale corespund unor deschideri în bolta pivniţei. Săpătura efectuată de-a lungul zidului de incintă al grădinii nu a permis decât măsurarea lungimii construcţiei: 9,30 m.

Perioada de funcţionare a gârliciului de acces în subsolul casei parohiale cunoaşte arheologic două etape, ultima legată de noile construcţiile anexe. Acestei a treia etape i se datorează dezvoltarea clădirii la parter cu spaţii gospodăreşti, pe latura de nord. În noul corp de clădire de la parter intrarea în pivniţă a devenit interioară. Subsolul de la sud-vest a fost dezafectat şi locul transformat în grădină.

Perioadei premoderne îi aparţine o construcţie compartimentată, sprijinită pe o fundaţie formată dintr-un singur rând de pietre, plasate la sud, în spaţiul îngust dintre casa parohială de care se adosează şi gardul bisericii.

Clădirile de pe latura de est a pieţei

O construcţie târzie, suprapusă cimitirului, cu fundaţie formată din două rânduri de pietre, s-a aflat la nord-est de corul bisericii. Fragmente de fundaţie au fost intersectate de şanţurile săpate în 2004-2007.

Actuala clădire cu numărul 6 a avut o amenajare (contrafort ?) spre piaţă. Pintenul de zidărie adosat, aşezat perpendicular pe casa dezvoltată dintr-o fundaţie din pietre de râu, este suprapus de zidăria actuală.

Accesul spre Piaţa Mică a subsolului casei de la numărul 12 este ulterior celui dinspre Piaţa Mare. Casele înşiruite spre nord au ieşirea parterului spre Piaţa Huet.

Latura de vest a clădirii de la numărul 14 are zidul din piatră, vizibil într-o săpătură în curte. De el s-a adosat zidul din cărămizi, de aceeaşi lăţime, 0,50 m, cu cel al unei anexe dispărute.

Subsolurile clădirilor din Piaţa Mică numărul 11, 12 şi 16, dezvoltate prin extensia Pieţei Huet, au fost cercetate arheologic. Zidul lor dinspre vest şi spaţiul subsolului este în legătură cu evoluţia periferiei Pieţei Huet.

Clădirile de pe latura de sud

Săpătura de subzidire din 2002, din holul clădirii Liceului Brukenthal, a lăsat să se vadă fundaţia unui zid de piatră şi cărămizi, adânc de 1,20 m şi lat de 1 m, pe direcţia nord-sud, la 3,50 m de zidul de est al şcolii.

Din cele două clădiri de la sud de Liceul Brukenthal, au rămas piloţi din lemn şi zidăria unei amenajări subterane, probabil o latrină. Piloţii din lemn erau dispuşi pe două rânduri, la o distanţă de 40 cm unul de altul, adânciţi cu -0,80 m – -1,55 m. Unul se păstra pe lungimea de 45 cm şi avea diametrul de 14 cm.

În fapt, clădirea Liceului Brukenthal păstrează la limitele de est şi vest spaţiile subterane a două case anterioare. Accesele, o parte din structura pereţilor şi tavanelor au fost modificate ulterior, păstrându-se structuri de piatră asemănătoare pivniţelor dinspre Piaţa Mică şi bolţi tăvănite.

https://biblioteca-digitala.ro

Substrucţii ale Casei Gulden au apărut în săpătura de canalizare din 2004: un zid din piatră pe direcţia est-vest, de care s-a adosat o pivniţă boltită. Clădirea cu subsol era dezaxată faţă de zid. Urmele bolţii subsolului aceleiaşi clădiri au apărut şi în săpătura de canalizare de pe strada Alexandru Odobescu.

Clădirea de la vest a pieţei a fost construită pe mai multe nivele deasupra zidului de incintă. Ea păstrează la demisol tavane sprijinite pe masive bârne din lemn, camere de dimensiuni diferite, cea mai mare putând fi utilizată pentru reuniuni.

Accesul spre est: Treptele Preoţilor şi casele adiacente

Fragmentele ceramice şi de sticlărie datate, cu rezerve, între limitele secolului al XVI-lea, descoperite arheologic într-o groapă (de latrină ?), permit o încadrarea arheologică relativă a clădirii din Piaţa Huet nr. 3, aflată sub zidul de apărare şi clădirea probabil a Prepoziturii, pe drumul ce cobora spre vest, pe direcţia cartierelor Oraşului de Jos. Terenul amenajat spre sud, între cele două ziduri (zwinger ?) a fost afectat de o groapă cu material arheologic din secolele XVII-XVIII. Corpul de clădire de deasupra are şi el ieşire spre *Treptele Preoţilor,* în timp ce *Butoiul de Aur* numai spre strada de jos (numită în secolul al XVIII-lea *Pasajul Şcolii*), amenajată după dispariţia unui drum de căruţe, pe sub casa parohială, spre culoarul cu Podul Mincinoşilor la capăt.

Reabilitarea clădirii de pe strada Turnului nr. 4 mi-a oferit ocazia să observ relaţiile de adosare în timp a casei la parapetul din pietre mari a scării preoţilor şi la zidul cetăţii (cele două structuri au folosit nisip diferit în compoziţia liantului). Adosarea la mai vechile structuri s-a petrecut, după toate probabilităţile, în limitele secolelor XIV-XV, fără a exclude depăşirea acestor limite cronologice. Compartimentarea casei de la nord aparţine unei perioade ulterioare.

Accesul spre sud-est (spre Piaţa Mică). Structura casei din pasaj spre Piaţa Mică a suferit modificări pentru lărgirea culoarului. Urmele zidurilor dispărute au apărut într-un şanţ de cablare. Un zid din piatră şi cărămizi (zid din piatră lat de 60 cm şi din cărămizi de 30 cm) a fost evident la limita dinspre Piaţa Mică. Spre vest existau două ziduri care delimitau camere cu lungimea de 6 m şi 5,50 m.

Accesul spre Podul Mincinoşilor. În afara fundaţiilor superficiale dezvelite în 2004, în 2007 un şanţ de cablare a intersectat zidul de incintă din piatră care se adâncea mai mult decât şanţul săpat mecanic.

III. Urmele fortificaţiilor din jurul Pieţei Huet

Fortificaţii din pământ

Subsolul Pieţei Huet, mai ales marginile, a fost de mai multe ori şi adânc răscolit de săpături, aşa încât descoperirea urmelor unor structuri din material perisabil este un deziderat dificil de atins. Pe latura de est a Pieţei Huet, subsolul pivniţelor caselor cu numărul 11 şi 12 a păstrat urma unor şanţuri. Într-un singur

https://biblioteca-digitala.ro

caz, însă, zidul pivniţei a intersectat profilul unei gropi în formă de V. Restul gropilor au un traseu şi margini neregulate sau, în subsolul casei cu numărul 11, profil semirotund. În exteriorul aceleiaşi case, un strat compact, dar subţire, de lut ar putea fi pus în legătură cu o construcţie din lemn.

Pe latura de sud a pieţei, în „*curtea bicicletelor*” Liceului Brukenthal, într-un şanţ săpat în 2001 şi dezvoltat în iarna lui 2002, au apărut urmele unor lucrări defensive din primul nivel de locuire şi profilul unei amenajări din lut suprapuse nivelului preistoric. Profilul posibilului val din lut, nefiresc de curat pentru pământul purtat, a mai apărut la extremităţile de est şi vest ale laturii de sud. În aceste două cazuri, amenajarea păstrată este de dimensiuni mai reduse. Urmele unei amenajări din lemn se afla la 6 m de zidul de incintă dinspre sud al ”*curţii bicicletelor*”; de la el s-a păstrat groapa unui stâlp, lată de 60 cm, adâncită de la 2,20 m la 3,60 m, unde are lăţimea de 15 cm. Umplutura gropii conţine arsură şi pigmenţi de var.

Şi pe latura de nord-est, sub zidul grădinii casei parohiale, sub talpa fundaţiei contrafortului de nord-vest a rămas un strat consistent de arsură.

Structuri de fortificaţie din zidărie

Zidul care mărgineşte şi azi la nord grădina casei parohiale are un nucleu din piatră, căptuşit la interior şi exterior de zid din cărămizi. Cele două deschideri dinspre sud au forma unor ferestre de tragere, însă înălţimea faţă de nivelul de călcare exterior pune semne de întrebare asupra utilităţii lor.

Câteva observaţii în subsolurile caselor dinspre est, sud-est, ale Pieţei Huet, pot conduce la observaţii utile asupra determinării utilităţii.

Caseta din dreptul culoarului pantofarilor (Piaţa Mică nr. 12) a permis să urmăresc zidul de fundaţie al clădirii până la adâncimea de 1,90 m.

Piaţa Mică 11. Zidurile pivniţei în interior sunt din cărămizi. Un segment din zidăria din piatră, aparţinând vechilor case şi zidului de incintă, a apărut la vest, în terenul Pieţei Huet.

Piaţa Mică 12. Zidul subsolului dinspre Piaţa Huet este omogen, din piatră, cu un arc de descărcare nefiresc de ascuţit la nivelul tălpii, dezvoltat în toată lăţimea lui. Astăzi zidul este văruit.

Piaţa Mică 13. Aceeaşi latură de vest a subsolului este alcătuită din piatră în partea inferioară, spre deosebire de cea superioară, amenajată din pietre făţuite.

Piaţa Mică 16. Latura dinspre Piaţa Huet a camerei de nord păstrează în partea superioară piatra făţuită a unei zidării îngrijite, sub el aflându-se zidărie din cărămizi. Deschiderea unui luminator a perforat structura din pietre. Caseta dinspre Piaţa Huet a lăsat să se vadă profilul şanţului de fundaţie, având în partea superioară straturi suprapuse, în ordine, de mortar şi de nivelare, ultimul intersectat de groapa unui mormânt. Cel mai probabil zidul s-a adâncit în şanţul de apărare anterior.

https://biblioteca-digitala.ro

Un zid din piatră cu bucăţi de cărămizi între rosturi, lat de 1,20 m, traversează de la nord la sud pasajul de trecere spre Piaţa Mică. Nivelul de construcţie este la -0,60 m, suprapus de succesiuni de straturi rezultate din refaceri şi incendieri.

Alte segmente ale zidului de incintă din piatră au apărut în şanţurile de canalizare şi cablare din 2003-2004 şi 2005. Un segment de zid din piatră, lung de 5,40 m, pe direcţia nord-sud, cu talpa mai jos de 0,80 m, cât avea săpătura mecanică, aparţinea Turnului Preoţilor.

Segmente ale zidului de fortificaţie au fost vizibile în urma săpăturilor de canalizare la sud-vest de clădirea Liceului Brukenthal, acolo unde traseul zidului venind de la turnul exterior Primăriei Vechi o ia spre nord.

Segmente ale acestei laturi a zidului s-au văzut şi sub zidăria parapetului de la pasajul scărilor.

IV. Amenajări din diferite materiale în perimetrul Pieţei Huet

Vatra pentru topit aliajul pentru clopot, aflată la sud de biserica parohială, avea diametrul de 1 m şi se continua spre nord şi apoi spre vest cu un canal de scurgere. Pe suprafaţa vetrei au rămas fragmente de zgură cu cupru. Groapa care adăpostea tiparul clopotului poate fi cea a cărui mal a apărut la capătul canalului. Amenajarea a intersectat un schelet.

Cuptorul pentru var. Bolta cuptorului pentru var era formată din cărămizi**.** El a fost suprapus de cimitir.

Urmele unui podeţ au fost identificate în partea de nord a pieţei, în legătură cu intrarea în casa parohială; un stâlp de susţinere din cărămizi păstra înălţimea de 24 cm. Şi profilul albiei unui pârâu a apărut în dreptul scărilor casei parohiale. Aducţiunea apei este ulterioară funcţionării cimitirului.

Canal săpat în lut ?, **jgheab din lemn**. În pivniţa casei din Piaţa Mică nr. 11, am surprins profilul alveolat al unui canal săpat în lut. În umplutura lui şi în imediata vecinătate am găsit mai multe jgheaburi din lemn şi o bucată lungă de 60 cm de bârnă perforată la mijloc

Canale din cărămizi; **amenajări subterane boltite din cărămizi**. În urma săpăturilor de canalizare de pe strada Alexandru Odobescu, la intersecţia cu strada Mitropoliei a fost afectată o cameră subterană boltită. Un segment de zid din piatră cu faţa din cărămizi, lat de 1 m, vizibil în trotuar pe direcţia nord-sud, a blocat un spaţiu subteran boltit, lat de 1 m şi adânc de 1,80 m. Spaţiul boltit, de 0,80 m lăţime, 1,70 m adâncime până la talpa zidurilor şi 2,70 m lungime, folosind la trei laturi cărămizi late de 6 cm şi la una cărămizi de 4-5 cm, puţine pietre, chiar un arc de cărămizi cu deschiderea de 1,40 m la un perete lung, a fost amenajat folosind fundaţia zidului de incintă, de 70 cm grosime, la care s-a adosat cu cămaşa din

https://biblioteca-digitala.ro

cărămizi. Accesul se făcea printr-o deschidere de 0,85 m x 0,85 m. Unul dintre ziduri păstra tencuială.

Urmele unui canal din cărămizi late de 7 cm, pe direcţia est-vest, se află în subsolul gangului casei parohiale.

Alt canal de drenaj modern, din cărămizi groase de 7 cm, lat de 30 cm şi înalt de 50 cm, se adosa contrafortului de sud-est al navei bisericii.

Gropi. În subsolul Pieţei Huet, partea de nord, stratul lutos nu este adânc. Înainte de fi intersectate brutal de excavator, în sud, sud-estul şi nord-estul Pieţei Huet au existat gropi afectate în partea lor superioară de mai vechi înmormântări. În aceste condiţii este dificil să identificăm utilitatea lor. Este posibil să fi rămas în urma exploatării lutului. Groapa de la marginea sudică a terasei, sub clădirea Liceului Brukenthal, avea peretele drept, fundul alveolat şi a fost umplută cu straturi succesive de lut şi pământ brun. Şanţul cu adâncimea de 0,90 m, mai lat de 0,60 m, cât s-a păstrat, se află sub fundaţiile Liceului Brukenthal.

O probabilă groapă pentru excavat lutul s-a aflat în partea de sud-est a pieţei, în actualul carosabil şi a fost afectată de săpăturile din 2004. Ea a suprapus o alta cu lăţimea de 26 cm, păstrând pe fund fragmente de lut ars şi pigmenţi de var. Groapa ce domina profilul, lată de 1,90 m, avea în umplutură oase de animale şi materiale de construcţie, fiind suprapusă de cimitir.

O altă groapă, lată de 1,2 m, cu fundul la -2,10 m, evidentă pe peretele de vest al şanţului conductei de pluvială de la casa cu nr. 9, conţinea pietre, pigmenţi de var, oase de animale. La sud se afla o altă groapă, mai veche, numai cu pigmenţi de var şi de lut ars în umplutură.

Groapă de cuptor pentru ars oale ? Colegii de Muzeul Franz Binder, care au recuperat vasele din ceramică în 1999, au fotografiat groapa săpată de excavator. Imaginea păstrată lasă să se vadă conturul rotund al unei gropi marcată la margine de arsură. Numărul relativ mare al vaselor şi starea bună de conservare lasă loc ipotezei existenţei unui cuptor pentru ars ceramică.

Un fragment de pavaj din pietre de râu, la -35 cm faţă de nivelul actual, s-a aflat în gangul de acces la casa parohială.

La 4,40 m de zidul casei cu nr. 11 era **o groapă de var** cu latura de 1 m, surprinsă în şanţul pluvialei.

Scările de la vest de biserică sunt late de 1,50 m şi lungi de 3 m, alcătuite din piatră şi fragmente de cărămizi. Treapta inferioară se află la -1,20 m faţă de nivelul actual. Treptele au fost adosate zidului bisericii.

Alte amenajări

O scândură lungă de 1,10 m şi lată de 4 cm, cu mai multe orificii rotunde şi semirotunde, a fost descoperită în curtea Liceului Brukenthal în săpătura mecanică din 2002, la adâncimea de 3,10 m.

https://biblioteca-digitala.ro

V. Stratigrafia pieţei

În şanţul săpat perpendicular pe **casa cu numărul 9**, stratigrafia este importantă pentru evoluţia clădirii. Un strat de construcţie suprapune un nivel cu pietriş şi unul inferior, cu pigmenţi de arsură. De acest nivel de construcţie se leagă şi pintenul de zidărie aflat în afara frontului clădirii. Nivelul inferior de pietriş conţine pigmenţi de mortar cu nisip galben şi se leagă de zidul din piatră, anterior construcţiei din cărămizi.

În şanţul pentru pluvial, în dreptul casei cu numărul 11, am observat un strat de construcţie la -0,85 m, precedat de unul de pietriş cu pământ negru, amestecat cu crengi, situaţie înregistrată până la 2,40 m de zid. De la 2,40 m de zidul casei se văd depuneri cu pământ şi materiale de construcţii până la -0,60 m şi mai jos un strat cu moloz precedat de depuneri masive cu pământ brun amestecat cu lut. Între -1,10 m şi 1,20 m, s-a păstrat un strat de pietriş, de nivelare şi până la -1,50 m umpluturi cu pigmenţi de arsură.

În partea de sud a terasei, în *curtea bicicletelor*, solul medieval are limita inferioară la 1,30 m. Peretele de sud al culoarului Liceului Brukenthal, în interior, arată un nivel de pământ cu lut ars între 1,40-1,80 m şi două nivele de lemn carbonizat între -2,10 m şi -2,30 m şi la -2,80 m – -3 m. Pe peretele de est al gropii săpate lângă fereastra culoarului aceleiaşi clădiri, nivelul cuprins între -2,20 m la -2,40 m conţine bucăţi de lemn şi coji de mesteacăn.

În şanţul săpat în pasajul de trecere spre Piaţa Mică a fost evidentă nivelarea cu pământ brun şi pete galbene de lut peste nivelul de construcţie, suprapusă de un nivel de arsură. Sub stratul de construcţie era un alt nivel de depunere consistentă de arsură, ce cobora mai adânc de 0,80 m.

Stratul preistoric este suprapus nemijlocit de un altul, format din pământ negru cu pigmenţi de lut galben în terenul Casei Schasser. Ultimul provine, probabil, din excavarea şanţului de apărare învecinat.

B. PIESE ARHEOLOGICE ÎN COLECŢIA MEDIEVALĂ A MUZEULUI DE ISTORIE, MUZEUL BRUKENTHAL DIN SIBIU

Materialul arheologic prezentat în continuare se compune din piese întregi sau fragmentare, inventariate la Muzeul Brukenthal din Sibiu. Materialul arheologic fiind selectat şi apoi inventariat, există diferenţe între listele rapoartelor de cercetare arheologică şi catalogul de mai jos. Selectarea materialului arheologic a ţinut seama de starea de conservare, importanţa istorică datorată vechimii, apartenenţei la un complex închis şi de posibilităţile practice de depozitare.

Prescurtări: L - lungime; La - lăţime; I - înălţime; Db - diametrul bazei; Dg - diametrul gurii.

Unele piese au fost între timp corect interpretate, toate au fost conservate.

https://biblioteca-digitala.ro

Piese provenite din săpăturile arheologice din Piaţa Mică nr. 11:

Două fragmente de oală-cahlă:

ardere oxidantă, nepenetrantă;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.133.

Şase fragmente de oală:

ardere oxidantă, nepenetrantă;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.134.

22 toarte de oale:

ardere oxidantă şi oxido-reducătoare;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.135.

Şase fragmente de oale:

ardere oxidantă, nepenetrantă;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.136.

Patru fragmente de buze de oale:

ardere oxidantă, oxido-reducătoare;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.137.

Un fragment de urcior:

ardere oxidantă;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.138.

Două fragmente de vase diferite:

ardere oxido-reducătoare;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.139.

Opt fragmente de oale:

ardere oxidantă, oxido-reducătoare;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.140.

Patru fragmente de urcior:

ardere oxido-reducătoare;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.141.

Un fragment de cană:

ardere oxidantă, nepenetrantă;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.142.

Creuzet:

lut;

ardere reducătoare;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.143.

Bârnă din lemn:

L: 0,60 m, secţiunea: 10x13 cm; bârna a fost perforată în lung, în interior lăsând un orificiu de 5x2 cm;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.261.

https://biblioteca-digitala.ro

Piese provenind din subsolul casei din Piaţa Mică nr. 12:

Şapte fragmente ceramice:

ardere oxidantă şi oxido-reducătoare;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.731.

Piese provenind din săpăturile arheologice din Piaţa Huet nr. 3:

Oală:

ardere oxidantă;
I: 15 cm; Db: 9,8 cm; Dg: 13 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.317.
Bibliografie: Beşliu 1994, pl. III, f.

Oală:

ardere oxidantă;
I: 18,5 cm; Db: 11,5 cm; Dg: 15,5 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.318.
Bibliografie: Beşliu 1994, pl. III, a.

Oală cu toartă:

smalţ verde;
Db: 14 cm; Dg: 10 cm; I: 17,5 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M8.732.
Bibliografie: Beşliu 1994, pl. III, c.

Oală cu toartă:

ardere oxidantă;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.733.
Bibliografie: Beşliu 1994, pl. III, a.

Cahlă – oală:

ardere oxidantă;
L: 18,7 cm; I: 10,5 cm; Db: 18 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.440.
Bibliografie: Beşliu 1994, pl. V, d, p. 57.

Cahlă-oală:

ardere oxidantă;
L: 16,3 cm; La: 12 cm; I: 15 cm; Db: 6 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.343.
Bibliografie: Beşliu 1994, pl. IV, c, p. 56.

Steag de vânt:

inscripţie: *1690;1745; GB;*
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.337;
I: 50 cm; La: 24 cm.
Bibliografie: Beşliu 1994, pl. V, a.

https://biblioteca-digitala.ro

Balamale:

fier;
I: 35 cm; La: 24 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.660.

Feronerie uşă:

fier;
L: 11 cm; La: 7 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.661.

Piese provenind din sacristia bisericii parohiale:

Ac cu capul sferic:

aliaj cupros;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.232.

Nasture:

aliaj cupros;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.233.

Piese provenind din cimitirul medieval, în urma săpăturilor mecanice din 2004:

Cui:

L: 8,2 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.929.
Cimitirul din Piaţa Huet, 2004.

Cui:

L: 6,2 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.929.
Cimitirul din Piaţa Huet, 2004.

Cui:

L: 6,4 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.929.
Cimitirul din Piaţa Huet, 2004.

Cui:

L: 7 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.929.
Cimitirul din Piaţa Huet, 2004.

Cui:

L: 7,1 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.929.
Cimitirul din Piaţa Huet, 2004.

https://biblioteca-digitala.ro

Cui:
L: 5,4 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.929.
Cimitirul din Piaţa Huet, 2004.

Cui:
L: 5,5 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.929.
Cimitirul din Piaţa Huet, 2004.

Cui:
L: 4 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.929.
Cimitirul din Piaţa Huet, 2004.

Ferecătură sicriu:
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.917.
Cimitirul din Piaţa Huet, 2004.

Piese descoperite în zona rotondei în cercetarea arheologică a Muzeului Brukenthal:

Inel sigilar din bronz, cu o cruce incizată pe placa rotundă:
D: 2,1 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.792.
Bibliografie: Beşliu 2000, pl. IX, 2, p. 483.

Cană:
ardere oxidantă;
I: 26,5 cm; Dg: 7 cm, Db: 14 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.705.
Bibliografie: Beşliu 2000, pl. VIII, 2, p. 482.

Oală:
ardere oxidantă;
I: 14,3 cm; Dg: 12 cm; Db: 9 cm;
semn de meşter;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.703.
Bibliografie: Beşliu 2000, pl. IV, 1, p. 479.

Cahlă-oală:
ardere oxidantă;
I: 21,5 cm; Dg: 6,8 cm; Db: 5 cm;
Muzeul Brukenthal , nr. inv. M 8.704.
Bibliografie: Beşliu 2000, pl. IV, 2, p. 478.

https://biblioteca-digitala.ro

Cană fragmentară:
ardere oxidantă;
I: 14,5 cm; Db: 6,7 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.706.
Bibliografie: Beşliu 2000, pl. VIII, 2, p. 482.

Cană:
ardere oxidantă;
I: 21,5 cm; Dg: 6,8 cm; Db: 9,2 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.700.
Bibliografie: Beşliu 2000, pl. IV, 3, p. 478.

Cană:
ardere oxidantă;
I: 23,4 cm; Dg: 6,3 cm; Db: 7 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.701.

Oală:
ardere oxidantă;
I: 15,2 cm; Dg: 12,2 cm; Db: 8,5 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.707.
Bibliografie: Beşliu 2000, pl. V, 2.

Cană cu toartă:
ardere oxidantă;
I: 10,5 cm; Dg: 7 cm; Db: 6,8 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.708.
Bibliografie: Beşliu 2000, pl. IV, 4, p. 478.

Oală:
ardere oxidantă;
I: 16,5 cm; Dg: 13,5 cm; Db: 10 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.702.
Bibliografie: Beşliu 2000, pl. V, p. 478.

Cană, fragment:
ardere oxido-reducătoare;
Db: 6,5 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.709.
Bibliografie: Beşliu 2000, pl. VIII, 3.

Fragment de cană cu tub;
ardere oxidantă;
Db: 7 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.710.
Bibliografie: Beşliu, pl. VII, 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Cană, fragment:

ardere oxidantă;

Db: 6,7 cm;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.711.

Fragmente de oale, 3 bucăți:

ardere oxidantă;

Dg: 13,5 cm; I: 14,4 cm; Db: 8,3 cm;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.712.

Bibliografie: Beşliu 2000, pl. V, 3, 4, p. 479.

Cană cu tub, fragment:

ardere reducătoare;

Dg: 13 cm,

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.713.

Bibliografie: Beşliu 2000, pl. VII, 1.

Fragmente ceramice, 10 bucăți:

ardere oxidantă, oxido-reducătoare;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.714.

Bibliografie: Beşliu 2005, pl. VI, 1-5.

Din săpătura arheologică ulterioară, de la rotondă, nu au fost inventariate piese arheologice.

Piese din săpăturile arheologice sistematice din 2005, în Piaţa Huet, păstrate în Muzeu:

Bibliografie: Marcu 2007, I, fig. 142, p. 103; fig. 143-144, p. 104; fig. 145-147, p. 105; fig. 148-149, p. 106; fig. 150-151, p. 107; fig. 152-153, p. 108; catalogul pieselor: pp. 137-152. Prin compararea pieselor din depozitul Muzeului, după curăţare şi conservare, cu mulţimea celor din lista de şantier având dimensiunile mici şi starea de conservare în tranziţie, a fost imposibilă identificarea tuturora.

Suportul pieselor a fost stabilit de Dorin Barbu, căruia îi mulţumesc şi pe această cale.

Ac cu capul plat:

aliaj cupros;

torsionat;

L: 8 cm;

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.197.

Nasture globular:

aliaj cupros;

D: 0,6 cm; L: 1,2 cm;

https://biblioteca-digitala.ro

Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.198.

Copcă (moş):

aliaj cupros;
L: 1,5 cm; La: 1 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.199.

Tortiţă nasture:

sticlă;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.200.

Ţâţână uşă ?

fier;
L: 10,5 cm; La: 2,4 cm; gr: 0,4 cm;
un capăt ascuţit; marginea de sus rotunjită;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.201.

Mărgea:

sticlă;
D: 0,7 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.202.

Verighetă:

argint;
D: 1,7 cm; La: 0,2 cm;
striaţii oblice;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.203.

Nasture globular (fragment):

aliaj cupros;
D: 0,9 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.204.

Aplică:

aliaj cupros;
D1: 1 cm; D2: 0,9 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.205.

Aplică:

aliaj cupros;
rotundă, cu protuberanţe pe margini;
D disc: 1,2 cm;
Muzeul Brukenthal, inv. nr. M 9.206.

Copci (o pereche):

aliaj cupros;
L totală: 1,9 cm; La: 0,9 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.207.

https://biblioteca-digitala.ro

Ţintă:
aliaj cupros;
L: 1 cm; D cap: 0,8 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.208.
Ac cu capul sferic:
aliaj cupros;
D măciulie: 0,1 cm; L: 3,1 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.209.
Cataramă cu spin:
bronz;
D: 3,6 cm; spin: L: 3,8 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.210.
Cataramă cu spin:
fier;
D: 4 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.211.
Cataramă:
bronz;
D: 3,6 cm:
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.212.
Copcă (moş):
aliaj cupros;
L: 1,5 cm; La: 0,8 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.213.
Bilă:
gresie;
D: 1,2 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.214.
Copcă (moş):
aliaj cupros;
La maximă: 1 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.215.
Lănţişor fragmentar:
aliaj cupros;
L: 3,5 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.216.
Mărgea:
bronz;
D: 0,5 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.217.

https://biblioteca-digitala.ro

Ac:
aliaj cupros;
capul sferic;
L: 4,6 cm; D gămăliei: 0,2 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.218.
Mărgea:
aliaj cupros;
D: 0,9 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.219.
Copcă (moş şi babă):
aliaj cupros;
L: 1,8; La: 0,7 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.220.
Aplică:
aliaj cupros, argintat ?
L: 2 cm; La: 1,2 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.221.
Fragmente de nasture globular:
aliaj cupros;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.222.
Fragment de ţesătură:
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.223.
Cap de ac:
aliaj cupros;
D: 0,6 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.224.
Aplică de bronz:
aliaj cupros;
L: 1,8 cm; La: 1 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.225.
Ţintă:
aliaj cupros;
L: 1,4 cm; D cap: 0,3 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.226.
Aplică de bronz:
aliaj cupros;
La: 1,4 cm; L: 2,5 cm;
2 orificii de prindere;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.227.

https://biblioteca-digitala.ro

Aplică de bronz:
aliaj cupros;
L: 1,6 cm; La: 0,5 cm;
două găuri de prindere la margine;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.228.
Aplică de bronz:
aliaj cupros;
La: 0,6 cm;
2 orificii de prindere;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.229.
Aplică:
aliaj cupros;
L: 1,7 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.230.
Aplică:
aliaj cupros;
L: 2,1 cm; La 0,5 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.231.

Fragmentele de ancadramente nu au fost încă inventariate.

Piese descoperite în diverse săpături mecanice din Piaţa Huet:
Cană cu picior, fragmentară:
ardere oxidantă;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.613;
Liceul Brukenthal, săpătură mecanică, 2002.
Cuţit cu vârful îndoit (de dezosat ?):
La lamă: 2 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 9.827;
Liceul Brukenthal, săpătură mecanică, 2002.
Braţ de foarfece:
L: 18 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.932;
Liceul Brukenthal, săpătură mecanică, 2002.
Cană fragmentară:
ardere oxidantă;
Db: 6,5 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.917;
Pasajul de trecere între Piaţa Huet şi Piaţa Mică; săpătură mecanică, 2005.

https://biblioteca-digitala.ro

Cană fragmentară:
ardere oxidantă;
Db: 7 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.917;
Pasajul de trecere între Piaţa Huet şi Piaţa Mică; săpătură mecanică, 2005.

Cană fragmentară:
ardere oxidantă;
Db: 6,4 cm;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 8.917;
Pasajul de trecere între Piaţa Huet şi Piaţa Mică; săpătură mecanică, 2005.

Monede descoperite în Piaţa Huet:

Tetradrahmă dacică de tip Aiud-Cugir:
5,23 gr.;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.444.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 220.

Ducat:
Ţara Românească, Dan I;
AE argintat;
0,38 gr.;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 5.648;
descoperire întâmplătoare în 2005.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 220.

Denar:
Ungaria, Buda, 1354-1357;
0,51 gr.;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.445;
Piaţa Huet, 2000.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 220.

Denar/Zwitter:
Ungaria, Maria,1383;
0,26 gr.;
Piaţa Huet 1, 2001;
Muzeul Brukenthal, nr. inv T 3.420.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 221.

Denar (Kronendenar):
Ungaria, 1383-1395;
0,47 gr.;
Piaţa Huet 1, 2001;

https://biblioteca-digitala.ro

Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.421.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 221.

Denar de billon:

Ungaria, Mathia Corvin, 1465;
argint;
0,34 gr.;
descoperire întâmplătoare, 1987;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.426.
Bibliografie: Dudău 2005, p. 223.

Denar:

Ungaria, Mathia Corvin;
bronz;
0,20 gr.;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 2.937;
la est de sacristia bisericii parohiale, 1996.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 223.

Denar:

Maximilian II, 1570;
0,46 gr.;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.446;
grădina casei parohiale.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 223.

Denar:

Maximilian II, 1571;
0,42 gr.;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 2.939;
sacristia bisericii parohiale.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 223.

Denar:

Ungaria, Maria Theresia, 1763;
bronz;
6,21 gr.;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.447;
grădina casei parohiale.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 223.

Monedă, Ungaria:

divizionară;
bronz;
sec. XIII ?;
0,75 gr.;

https://biblioteca-digitala.ro

Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.425;
descoperire întâmplătoare, Piaţa Huet.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 223.

Monedă, Ungaria:

divizionară;
bronz;
sec. XIII ?;
0,22 gr.;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.419;
descoperire întâmplătoare, Piaţa Huet.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 223.

Denar banal Pro Scavonia:

argintat;
0,30 gr.;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.423;
descoperire întâmplătoare, Piaţa Huet.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 224.

Groş lat:

G. Bethlen, 1623;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 5.466;
Parohia evanghelică.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 224.

Manga:

Suleiman II, Constantinopol, an 24 (1687-1691);
bronz;
0,90 gr.;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 5.631;
descoperire întâmplătoare, Piaţa Huet.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 226.

Monedă turcească:

Accea ? Billon;
sec. XVIII ?;
0,17 gr.;
descoperire întâmplătoare;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 5.641.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 226.

1 Kreuzer, Austria:

Francisc I (II), 1800;
4,16 gr.;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.448;

https://biblioteca-digitala.ro

grădina casei parohiale.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 226.

1 Kreuzer, Austria:

Francisc I (II), 1812;
3,56 gr.;
grădina casei parohiale;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.450.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 226.

3 Kreuzer, Austria:

Francisc I (II),1800;
8,17 gr.;
grădina casei parohiale;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.449.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 226.

5 lei:

România, 1942;
4,17 gr.;
grădina casei parohiale;
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 3.427.
Bibliografie: Dudău 2007, p. 227.

Piesele de lapidariu provenite din demolarea capelei Sf. Ladislau nu au fost inventariate la Muzeul Brukenthal, iar Parohia Evanghelică CA Sibiu, deşi are în proprietate multe ancadramente gotice, nu dispune de o listă de inventar.

ANEXĂ
Buletin de analiză

Analiza unor fragmente de oase provenind de la Liceul Brukenthal:

- 14.05.2002: două fragmente de coarne de bivoliţă tânără;
- 28.05.2002: şase fragmente de corn de cerb; 10 fragmente de oase umane, 1,50 m, 25 ani;
- 22 iulie 2002: 45 fragmente de oase provenind probabil de la o femeie, 1,60 m înălţime, circa 35 ani; fragmente din craniul unui copil 6-7 ani.

Biolog Alexandru Dobrescu,
Sibiu, 22 august 2002.

https://biblioteca-digitala.ro

FORTIFICAȚIILE PASULUI OITUZ

BORDI ZSIGMOND LÓRÁND
bordi_lorand@yahoo.com
Direcţia Judeţeană pentru Cultură Covasna – Sf. Gheorghe

THE FORTIFICATIONS OF THE OITUZ PASS

ABSTRACT

Throughout history the Oituz pass (866 m) is known as the most important crossing between southeastern Transylvania and southern Moldavia. Therefore, it has been fortified from antiquity to modern times, with a number of facilities, which currently are in an advanced state of decay.

In Roman times, the core of the pass defense was the auxiliary castra of Breţcu, with at least two watchtowers as advanced defense elements.

In the 15th century, in the context of strained relations between the Kingdom of Hungary and Moldavia, in the Oituz Valley there was built a fortress with the role to control the traffic in the area.

At the end of the 18th century, the fortress which was technically exceeded, was extended by the raising a redoubt on the ridge behind it. This extended fortified ensemble functioned until 1788, when it was conquered and burned by the Turks.

In the mid-nineteenth century, in the context of cooled relations between the Habsburg Empire and Russia, the area of the medieval fortress was fortified with a complex network of redoubts, waves and dam walls, which were used until the early 20th century.

Keywords: roman watchtower, middle age castle, modern fortification, redoubt.

Pasul Oituz, străbătut în prezent de DN 11 (E574), reprezintă principala cale de legătură dintre sud-estul Transilvaniei şi regiunile centrale ale Moldovei. Pasul a reprezentat o cale de comunicare importantă între cele două laturi ale Carpaţilor Orientali, încă din antichitate, iar apărarea lui a reprezentat o prioritate, fapt atestat şi de diferitele fortificaţii care l-au apărat de-a lungul timpului.

Cadrul geografic

Pasul se găseşte pe o coamă joasă, aflată în zona de contact a Munţilor Nemira, situaţi la nord, respectiv Munţii Breţcului, grup muntos al Munţilor Vrancei, despărţit de aceştia de valea râului Oituz (**Fig. 1**). Altitudinea absolută a pasului este de 866 metri deasupra nivelului mării. Altitudinea relativă este de 266 de metri în partea vestică, către Depresiunea Tg. Secuiesc, respectiv de 231 metri în

https://biblioteca-digitala.ro

partea estică (valea Oituzului).

Cele două creste montane care se unesc în regiunea pasului sunt line, fiind dominate de înălţimi joase: vârful Cireşului (988 m), situat la cca. 2 km spre nord, vârful Aluniş (937 m), care domină culmea la nord de pas, respectiv vârful Zmeuriş (1.031 m) situat la 2,75 km spre sud. Din culmile centrale evoluează în ambele direcţii piemonturi, care la început coboară relativ lin, dar devin abrupte la capete.

Hidrografia regiunii este marcată pe latura vestică de pârâul Breţcu şi afluenţii acestuia (pârâul Voinicelul, pârâul lui Iisus şi pârâul Întortocheatu), care au săpat văi adânci, cu coaste abrupte care marchează de asemenea relieful. Pe latura estică a pasului principalul curs de apă este râul Oituz, care se varsă în Trotuş, la Oneşti. Valea râului este strâmtă şi adâncă, caracterizată de coaste abrupte, ea deschizându-se abia în regiunea localităţii Poiana Sărată, situată la 10 km în aval de pas. Afluenţii Oituzului din zona pasului sunt cursuri de apă cu debit redus, unele cu caracter temporar, care curg în văi adânci, devenind mai mari în aval, unde se varsă în râu pârâurile Tulgheş (Bisericii), Biuţii (Stejăriş), respectiv Caraslău.

Drumul modern care traversează pasul, avansează de la Breţcu pe creasta dintre Voinicelul şi pârâul lui Iisus, descriind câteva curbe largi, după care urcă pe latura nordică a acestuia din urmă, până la cumpăna apelor, după care coboară descriind o duzină de serpentine până la valea Oituzului, pe care o atinge în centrul localităţii cu acelaşi nume. Drumul a fost construit în primele decenii al secolului al XIX-lea, apărând deja în forma sa actuală (**Fig. 2**) pe cea de a doua ridicare topografică a Imperiului Austriac[6], realizată în deceniul şase al secolului.

Fortificaţiile din epoca romană

Locuirea umană din regiunea pasului premergător epocii romane este extrem de puţin documentată. Deşi sunt cunoscute descoperiri izolate din epoca bronzului[7], respectiv din prima vârstă a fierului, acestea din urmă chiar din castru[8] problema locuirii preistorice la vest de Pasul Oituz rămâne în continuare nelămurită. Acelaşi lucru se poate constata şi pentru valea Oituzului unde, în afara unui tezaur format din circa 93 de mărgele din pastă de sticlă cu *ochi de păun* de factură scitică, datând din secolul V î.Chr., descoperit la aproximativ nord de localitatea Oituz în timpul construirii unui drum forestier[9], prezenţa umană nu este deloc documentată.

Pentru perioada antichităţii (epoca *La Tène dacic*), informaţiile privind locuirea în zonă devin mai consistente, prin descoperirea unor locuinţe adâncite

---

[6] http://mapire.eu/en/map/collection/secondsurvey/?zoom=14&lat=46.05942&lon=26.35779.

[7] *Repertoriul arheologic al judeţului Covasna*, redactor: Valeriu Cavruc, Sf. Gheorghe, 1998, pp. 60, 119 (în continuare RACv 1998).

[8] Nicolae Gudea, *Castrul roman de la Breţcu*, în ”Acta Mvsei Porolissensis”, IV, 1980, p. 302.

[9] *RACv* 1998, p. 62, 127/a.

https://biblioteca-digitala.ro

(bordeie) atât la vest,[10] cât şi la est de pas[11]. Caracterul fortuit al descoperirilor şi lipsa investigaţiilor ulterioare nu ne permit însă să stabilim dacă cele două descoperiri au făcut parte din aşezări mai extinse sau au fost construcţii izolate.

Cucerirea Daciei şi integrarea sa în Imperiul Roman, au adus schimbări radicale în istoria zonei, care a devenit parte integrantă a limesului estic al Daciei romane.

Structura centrală a controlului militar roman a fost formată de castrul auxiliar ridicat terasa de pe malul nordic al pârâului Breţcu, ale cărui ruine se mai văd şi în prezent la nord-est de localitatea Breţcu.

Cercetările[12] au evidenţiat existenţa aici a unui castru cu dimensiunile de 178×141 m, orientat nord-sud, cu *porta pretoria* aflată pe latura sudică (**Fig. 3**). S-a constatat, de asemenea, că acesta nu a fost prima fortificaţie, ea fiind precedată de o fază de pământ având aceeaşi orientare, cu dimensiunile de 172×135 m.

Castrul de piatră a avut zidurile groase de 1-1,2 m, realizate din piatră de carieră, în spatele căreia se găsea *agger*-ul, lat de 4-6 m, format din valul fazei de pământ, urmat de un zid de contraescapadă gros de 0,80-0,90 m. Colţurile rotunjite ale castrului au fost prevăzute cu câte un turn cilindric ridicat în interior, cu diametrele cuprinse între 6 şi 8 m. Porţile au fost apărate de câte o pereche de turnuri dreptunghiulare. Zidurile au fost precedate în exterior de şanţuri duble, având lăţimea de 4-4,5 m şi adâncimea de 1,80-2,00 m.

Datorită materialului tegular ştampilat sunt cunoscute şi unităţile auxiliare care au staţionat aici, acestea fiind: *Cohors Hispanorum Veterana*[13] despre care se consideră că a fost cea care a ridicat castrul[14], şi *Cohors I Bracaraugustanorum*[15]. Ambele unităţi, care au avut în componenţă şi unitate de cavalerie (*cohors equitata*), au fost recrutate din provinciile hispanice.

În lipsa unor elemente certe de datare, se presupune ridicarea castrului de pământ după cucerirea Daciei, respectiv transformarea lui în fortificaţie cu zid de piatră până la jumătatea secolului al II-lea d.Chr.[16]. La vest de castru au fost

---

[10] *RACv* 1998, p. 61, 120.

[11] Ion Horaţiu Crişan, *Ceramica daco-getică – Cu specială privire la Transilvania*, Bucureşti, Editura Științifică, 1969, p. 269, nr. 209.

[12] Despre istoricul cercetării castrului de la Breţcu, vezi: Paulovics István, *Dácia keleti határvonala és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*, Kolozvár, 1944; N. Gudea, *op. cit.*

[13] Constantin C. Petolescu, *Unităţile auxiliare din Dacia romană (II)*, în ”Studii și comunicări de istorie veche și arheologie”, 46, 3-4, 1995, p. 260.

[14] Székely Zoltán, *Sud-estul Transilvaniei sub stăpânirea romană*, în ”Angustia”, I, Sf. Gheorghe, 1996, p. 90.

[15] C.C. Petolescu, *op. cit*, p. 241.

[16] Cristian M. Vlădescu, *Fortificaţiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986, pp. 83-84.

https://biblioteca-digitala.ro

identificate termele, respectiv aşezarea civilă[17].

Situl roman de la Breţcu a fost identificat încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea cu antica *Angvstia,* menţionată în *Geografia* lui Ptolemeu de către eruditul sighişorean Carl Goos[18], enunţ apriori, care a devenit unanim acceptat pe parcursul timpului. Rolul fortificaţiei a fost stabilit ca fiind supravegherea drumului roman din pasul Oituz[19], drum care, pornind de la Barboşi (pe Dunăre, lângă Galaţi), traversa sudul Moldovei, urcând pe valea Trotuşului şi pătrundea prin Pasul Oituz în Transilvania[20].

Deşi existenţa şi importanţa drumului care străbătea Pasul Oituz au fost unanim recunoscute, cercetările din zonă s-au axat în principal pe zona castrului, traseul drumului şi posibilele fortificaţii ale acestuia fiind complet neglijate.

Situaţia s-a schimbat în cursul anului 1981, când, cu ocazia amenajării drumului forestier din valea pârâului Biuţii, a fost semnalată descoperirea unor fragmente de tegule romane ştampilate. Cercetările arheologice efectuate în cursul anului următor au relevat existenţa, pe creasta îngustă dintre râul Oituz şi pârâu, a unui turn roman (**Fig. 4**)[21]. Construcţia de formă pătrată (**Fig. 5**), cu zidurile groase de 2 m, realizate din blocuri de piatră nefasonate legate cu mortar (**Fig. 6**), a fost distrusă parţial de drumul de exploatare, singura latură păstrată întreagă având o lungime de 7,7 m. Materialul arheologic descoperit a fost redus ca număr, el constând în primul rând din material tegular purtând ştampilele celor două unităţi auxiliare de la Breţcu, respectiv câteva fragmente ceramice şi cuie. Pe baza unui strat de arsură observat în interior, s-a ajuns la concluzia că turnul a fost distrus de către un incendiu. Datorită amplasării sale în vale, în apropiere de firul apei Oituzului, cercetătorii au concluzionat necesitatea existenţei în zonă a unui alt turn, prin care acesta comunica cu castrul de la Breţcu[22].

Acesta din urmă a fost descoperit abia în primul deceniu al mileniului trei, când un colectiv condus de drd. Radu Zăgreanu de la Muzeul Naţional al Carpaţilor Răsăriteni l-a identificat la cumpăna apelor, într-un punct situat la cca. 900 m la sud de DN11. Ruina (**Fig. 7**) a fost curăţată de vegetaţie, pentru a se pregăti cercetările arheologice (care de altfel nu au mai fost realizate). În cursul acestor lucrări, s-a stabilit că turnul avea formă pătrată, cu dimensiunile de cca. 7×7 m, şi ziduri groase

---

[17] *RACv* 1988, p. 60, 117.

[18] Dumitru Protase, *Angvstia (Breţcu)*, în ”Angvstia”, 1, 1996, p. 85.

[19] Dumitru Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia Romană,* București, Editura Științifică, 1968, p. 279.

[20] D. Protase, *op. cit.*, p. 86.

[21] Turnul a intrat în literatura de specialitate ca „*turnul roman de pe pârâul Tulgheş*”, localizare eronată, deoarece acest pârâu curge la sud de locaţia turnului, vărsându-se în Oituz în zona bisericii din localitate.

[22] Székely K. Zsolt, *Descoperiri privind epoca bronzului şi perioada romană la Cetatea Turia şi la Pasul Oituz*, în ”Mousaios”, VIII, Buzău, 2003, pp. 76-77, fig. 9,1; 10.

https://biblioteca-digitala.ro

de 1,3-1,5 m[23]. Amplasamentul său oferea vizibilitate atât spre est, pe valea Oituzului, cât şi spre vest, către Breţcu.

În cazul în care apărarea avansată a castrului din zona pasului consta doar din aceste două turnuri (**Fig. 8**), o putem considera relativ deficitară, punând sub semnul întrebării rolul de arteră principală de circulaţie al Pasului Oituz.

Rolul turnului din vale se rezuma probabil doar la controlul unui vad aflat în apropiere, deoarece datorită amplasării sale raza sa de vizibilitate este extrem de redusă datorită reliefului văii (cca. 300 m în aval, respectiv 1 km în amonte). Acelaşi lucru se poate constata şi în cazul turnului din pas, care avea vizibilitate asupra văii Oituzului până la cca. 1 km aval de la turnul din vale, după care, în zona unde au fost ridicate fortificaţiile medievale, valea face un cot spre est, ieşind din arealul de vizibilitate al turnului.

Fortificaţii medievale

După retragerea administraţiei şi armatei romane din anul 271, fortificaţiile pasului au rămas în paragină, drumurile fiind acoperite de vegetaţie şi distruse de forţele naturii. Zona castrului şi a aşezării civile a rămas nelocuită vreme îndelungată, singura locuire umană din perioada postromană fiind o prezenţă sporadică a purtătorilor culturii Sântana de Mureş–Cerneahov, atestată de descoperirea incidentală a unei străchini de culoare neagră realizată pe roata rapidă, cu umăr profilat, decorat cu motive lustruite şi adâncite, datată pentru secolul al IV-lea d.Chr., descoperită pe teritoriul localităţii Breţcu[24]. Caracterul incidental al descoperirii nu permite stabilirea faptului dacă strachina provine dintr-o aşezare sau o necropolă, cum rămâne de asemenea incert dacă posesorii vasului au pătruns în depresiune prin pas sau au venit din zona centrală a ei, unde prezenţa lor este atestată masiv.

Cercetările arheologice efectuate în decursul timpului n-au reuşit să identifice alte urme ale prezenţei umane în zonă, care poate fi considerată nelocuită sau foarte slab populată în cursul următorului mileniu. Ca urmare a acestui caz, Pasul Oituz a fost puţin utilizat, iar lipsa unei puteri centrale pe ambele laturi ale Carpaţilor nu a facilitat la rândul său ridicarea de fortificaţii.

Situaţia nu s-a schimbat nici în secolul al XIII-lea, după aşezarea în zonă a secuilor şi formarea scaunului Kézdi, regalitatea maghiară utilizând ca fortificaţii cel mult ruinele castrelor romane – fapt atestat de materialul arheologic medieval descoperit în ele[25]–, pasul însă nu a beneficiat, la rândul său, de amenajări defensive

---

[23] Informaţii Radu Zăgreanu, căruia îi mulţumesc şi cu această ocazie că mi-a pus la dispoziţie rezultatele inedite ale cercetării.

[24] În colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Ungariei, nr. inv. 61.51.1, în *Erdély rövid története,* redactor principal: Köpeczi Béla, Budapest, 1993, Pl. 6.

[25] Bordi Zsigmond Lóránd, *Fortificaţii din secolele XIII – XVIII în Trei Scaune*, în ”Acta Terrae Fogarasiensis”, II, 2013, pp. 111-115.

https://biblioteca-digitala.ro

distincte. De altfel, accesibilitatea sa, respectiv necesitatea de utilizare ca una dintre căile de acces spre exteriorul arcului Carpatic, poate fi pusă sub semnul întrebării. Singurul eveniment contemporan care este pus în legătură cu Pasul Oituz – pătrunderea pe această cale a corpului de oaste mongol comandat de Bücek[26]–, se bazează mai ales pe importanţa şi traficul de mai târziu al pasului, decât pe izvoare istorice concrete.

După retragerea mongolilor, pasul a rămas neutilizat timp de un secol, strategia principală a regatului maghiar în faţa unei noi invazii constând din închiderea pe cale naturală a trecătorilor şi nu din fortificarea acestora, mai ales datorită faptului că foşti parteneri politici şi comerciali din spaţiul est-carpatic au fost nimiciţi sau dislocaţi.

Situaţia s-a schimbat abia la începutul secolului al XV-lea, când Braşovul a început să aibă relaţii comerciale extinse cu Moldova. Astfel, în anul 1412, voievodul Stibor de Stiboricz poruncea comitelui secuilor să nu mai perceapă vamă de la negustorii moldoveni[27]. În anul 1419, însuşi regele Sigismund de Luxemburg ordona secuilor din scaunele Sepsi şi Kézdi să nu împiedice comerţul Braşovului cu Moldova[28]. Relaţiile comerciale au fost întărite şi de domnii Moldovei prin privilegiile comerciale acordate Braşovenilor de către Alexandru cel Bun şi Ştefan al II-lea (1435)[29].

Alături de comerţ, relaţiile moldo-ungare au fost marcate de conflicte începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea. Matia Corvinul în încercarea de a-şi impune autoritatea asupra Moldovei l-a susţinut pe Petru Aron împotriva lui Ştefan cel Mare, fapt care a avut drept consecinţă o invazie în Ţinutul Secuiesc, comandată de domnitorul moldovean însuşi în anul 1461[30]. Invazia este menţionată – de altfel foarte lacunar –, doar în cronica lui Grigore Ureche, cronicile contemporane din Ungaria nemenţionând-o, astfel nu ştim în ce parte a secuimii au penetrat oştile moldovene, dar nu poate fi exclus faptul că acestea au trecut prin Pasul Oituz.

În anul 1466, Matia Corvinul, încercând să-l supună pe Ştefan cel Mare, a trecut în Moldova prin Pasul Oituz, fiind înfrânt în lupta de la Baia[31]. Armata ungară a fost urmărită de oştile moldovene, care au prădat încă o dată Ţinutul Secuiesc[32].

Ca urmare a acestor evenimente, regalitatea maghiară a considerat necesară

---

[26] Şerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată şi Imperiul Mongol,* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 95.
[27] *Documente privind Istoria României. D. Relaţii între Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1977, pp. 196-197.
[28] *Ibidem*, pp. 205-207.
[29] *Ibidem*. p. 313.
[30] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* Chişinău, Editura Litera, 1998, p. 36.
[31] *Ibidem*, pp. 37-38.
[32] *Ibidem*, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro

fortificarea Pasului Oituz, ridicând cetatea cunoscută ca **Cetatea Oituzului** sau **Cetatea Rákóczi**.

Fortificaţia, al cărui rol a fost controlul şi apărarea drumului spre Moldova, a fost ridicată pe o terasă înaltă, înconjurată de râu pe laturile de nord şi de vest, situată la 850 m în aval de la turnul roman.

Cercetările arheologice efectuate în cursul anului 2004, au stabilit că cetatea era compusă dintr-o incintă pătrată de formă neregulată de mici dimensiuni (30×20 m), cu ziduri groase de 1,60 m, întărită pe latura sud-vestică cu câte un turn, de o cazemată cu două încăperi pe cel nord-estic, respectiv un turn de flancare, ridicat la est de incintă (**Fig. 9**). Din ansamblu a putut fi cercetat doar turnul sudic şi cel de flancare, restul construcţiilor fiind distruse de conducta de gaze care trece prin cetate. Turnul sudic (**Fig. 10**), a fost o clădire masivă de formă trapezoidală (8,25×9,00×8,5×10,00 m), cu ziduri groase de 1,60 m, realizată din piatră şistoasă locală, legată cu mortar. Din ea se mai păstra la momentul cercetării parterul, prevăzut cu două ambrazuri de tragere pe latura sud-vestică, o ambrazură şi o uşă pe latura nord-vestică, o fereastră şi o ambrazură pe latura nord-estică (**Fig. 11**), respectiv etajul întâi, parţial distrus, pe care se mai găseau urmele a câte o ambrazură de tragere pe laturile de sud-vest şi nord-est, dar probabil era prevăzută cu câte două deschideri pe fiecare latură (**Fig.12**). Turnul trebuia să aibă cel puţin încă un etaj, prin care se făcea accesul la drumul de rond. Ambrazurile au forma unor clepsidre culcate, fiind prevăzute în zona gâtuirii cu o uşiţă batantă, specifică gurilor de tragere pentru armele de foc de la sfârşitul secolului al XV-lea.

Turnul de flancare (**Fig. 13**), de formă romboidală (8,50×8,00×8,50×8,00 m), cu ziduri groase de 1,60-1,90 m, realizate din piatră, a fost ridicat la 40 de metri spre sud-est de incinta centrală, fiind legat de aceasta cu un zid având aceeaşi grosime cu cea a curtinei. Din turnul care avea, la rândul său, probabil tot trei nivele, se mai păstrează doar parterul (**Fig. 14**), care este străpuns pe latura nord-vestică, în apropierea colţului nordic, de o gură de foc în formă de pană, care flanca zidul de legătură. Pe latura sud-vestică a turnului a fost dezvelită o structură (dimensiuni: 4,50×0,90 m) realizată din zidărie mixtă de piatră şi cărămidă, care pare a fi baza unei platforme de acces în turn, ridicată ulterior.

Controlul traficului prin pas a fost asigurat şi de un zid baraj, perpendicular pe axul văii, care pornea de la colţul nordic al incintei şi cobora până la albia pârâului Oituz[33].

Izvoarele scrise ale vremii sunt extrem de lacunare cu privire la această fortificaţie. Prima sa atestare documentară provine din anul 1538, când la 16 septembrie voievodul Ştefan Majlath ordona sfatului din Braşov să trimită provizii

[33] Bordi Zsigmond Lóránd, *Az Ojtozi-szorosi Rákóczi-vár 2004. évi régészeti kutatása*, în ”ACTA SICULICA”, 2007, pp. 303-305.

https://biblioteca-digitala.ro

garnizoanei din Oituz[34]. În anul 1552 cetatea este amintită din nou, într-o scrisoare a judelui regal de Sibiu, Peter Haller, către regele Ferdinand I, în care sublinia importanţa fortificaţiei de la Oituz atât ca cetate de graniţă, cât şi ca instrument de supraveghere a secuilor[35].

Cetatea a fost deteriorată de cutremurele de la începutul secolului al XVII-lea, lucrările de renovare fiind efectuate în timpul domniei principelui Gabriel Bethlen[36], care în anul 1628 a şi înfiinţat o vamă în cetate[37]. Lucrări de renovare au avut loc şi în timpul domniei lui Gheorghe Rákoczi I, acestea fiind comemorate de o inscripţie de la 3 noimbrie 1637, descoperită între ruinele fortificaţiei în anul 1880[38].

Din lipsa unor informaţii concrete, trebuie să presupunem că zidul care cobora de la cetate, barând drumul, până la râu, a fost construit în această perioadă cuprinsă între deceniile trei şi patru ale secolului al XVII-lea.

În următoarele decenii ale secolului, cetatea şi-a păstrat rolul de pază şi control al traficului prin Pasul Oituz, ea fiind ocolită de evenimentele istorice majore (de ex., invazia tătară de la 1658), care au marcat istoria Principatului Transilvaniei.

Fortificaţiile epocii premoderne

Tratatul de la Blaj din octombrie 1687[39], a ratificat ocuparea Transilvaniei de către Habsburgi, ale căror armate au preluat şi apărarea ei. Una dintre primele demersuri ale comandamentului Habsburgic – dat fiind faptul că războiul dintre Liga Sfântă şi Imperiul Otoman (Marele Război Turcesc, 1684-1699) era încă în curs de desfăşurare –, a fost asigurarea şi întărirea pasurilor peste Carpaţi. La gura pasului Oituz au fost cantonate regimente austriece, iar inginerii militari[40] au început pregătirile pentru întărirea fortificaţiilor.

În cursul lucrărilor efectuate în anul 1690, au fost executate lucrări de renovare ale cetăţii şi, concomitent cu aceasta, s-a realizat şi o extindere a zonei fortificate. La lucrări au participat cu fonduri şi forţă de muncă locuitorii din zona Braşovului şi Trei Scaune, după cum reiese dintr-o hotărâre a Dietei de la Făgăraş din 6 august[41], iar pentru paza fortificaţiei au fost dislocaţi 200 de infanterişti şi 200

[34] *Székely Oklevéltár*, II, redactor: Szabó Károly, Cluj, 1876, p. 51.
[35] *Ibidem*, p. 103.
[36] *Kemény János önéletírása*, în "Kemény János és Bethlen Miklós művei", redactor: V. Windisch Éva, Budapest, 1986, p. 92.
[37] *Székely Oklevéltár*, V, redactor: Szabó Károly, Cluj, 1895, p. 232.
[38] Gyárfás Győző, *Az ojtozi szoros*, în "Erdély. Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület Értesítője", I, nr. V, 1892, p. 196.
[39] Trócsányi Zsolt. *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Budapest, 1988, p. 198.
[40] Unul dintre aceşti ingineri a fost Luigi Ferdinando Marsigli, care a efectuat concomitent şi o serie de observaţii privind regiunea, pe care le-a publicat ulterior în operele sale.
[41] *Deliberationes*, în "Történeti Lapok", II, nr. 41, 1875, p. 464.

https://biblioteca-digitala.ro

de călăreţi germani[42].

Transformările care au avut loc la această dată au fost distruse în mare măsură de fortificaţiile ridicate ulterior, dar datorită hărţilor şi planurilor contemporane, poate fi reconstituită parţial.

Accentul s-a pus pe fortificarea crestei aflate deaspra cetăţii, unde, conform hărţii lui Visconti[43] (**Fig. 15**), a fost ridicată o fortificaţie de formă hexagonală legată cu un val de pământ – singurul element de fortificaţie din această perioadă vizibil în prezent –, de cetatea propriu-zisă. Pe planurile mai detaliate realizate în deceniul al nouălea al secolului al XVIII-lea[44], se poate observa că pe creastă se găsea o redută de formă poligonală, cu dimensiunile de cca. 50×60 m (**Fig. 16**). Ea se lega de turnul estic al cetăţii printr-o palisadă, care continua atât spre vest, dincolo de râu, cât şi spre est, către vârful Rakottyás.

Primul test al noii fortificaţii a avut loc peste circa trei decenii, în cursul războiului Otomano-Habsburgic din anii 1716-1718, când în vara anului 1717 o grupare a tătarilor din Crimeea, conduşi de fiul hanului Devlet Ghirai ibn Adil (1715-1717), s-a apropiat de valea Oituzului. Judele regal Péter Apor a întărit garnizoana pasului, formată din 300 de oşteni secui, cu încă 700, dar nefiind convins de capacitatea de apărare a fortificaţiei a ordonat ca toboşarii să bată semnalele în stilul armatei imperiale, răspândind totodată zvonul că la Oituz a sosit un contingent de 1.000 de infanterişti austrieci. Stratagema a dat roade, tătarii s-au retras, renunţând la atacarea pasului[45].

Foarte probabil, acest eveniment a dus la realizarea unor noi lucrări de fortificare a zonei cetăţii, care deşi era parţial ruinată (pe o gravură realizată în anul 1735 se vede clar că turnurile nu mai au acoperişuri – **Fig. 17**), pe la mijlocul secolului al XVIII-lea a devenit centrul unor fortificaţii complexe, constând dintr-o palisadă dublă în faţa zidului de baraj şi o curte închisă, cu clădirile garnizoanei (case de comandament, cazărmi, grajduri şi depozite) în spatele ei. La sud de cetate a fost ridicată o curte închisă de palisade, care servea ca spaţiu de campare a trupelor suplimentare dislocate în pas (**Fig. 18**). Concomitent cu aceste lucrări a fost

---

[42] *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, redactor: Szilágyi Sándor, XX, 1688-1691, Budapest, 1897, p. 403.

[43] Giovani Morando Visconti, *Mappa della Transiluania, e Prouintie contigue nella qualesi vedano li confini dell' Ongaria, e li Campam*[ti]*: fatii dall'Armate Cesaree in queste ultime guere dadicata all' Aug*[ta]*: regia maesta di Giuseppe primo, re de Romani, e d'Ongaria da Gio: Morando Visconti jup:*[no] *inginiere per SMCes: in Transiluania In Hermanstadt An: 1699. Stephano Welzer de Corona fecit. Joh. Conrad Predtschneider de Norimbergae sculp*.

[44] Karczag Ákos, Szabó Tibor, *Erdély, Partium és a Bánság erődített helyei*, Budapest, 2010, p. 271.

[45] Apor Péter, *Synopsis mutationum nobiliorum aetate mea in Transsilvania et progressu vitae meae*, în "Monumenta Hungarica Historica", IX, Pest, 1863, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro

ridicată şi clădirea vămii şi a carantinei, care au devenit nucleul viitoarei localităţi Oituz.

Ultimul eveniment în care cetatea Oituzului a jucat un rol important a avut loc timpul războiului ruso-austro–turc din 1788-1792, când, pe 1 septembrie 1788, un contingent otoman de cca. 6.000 de oameni a atacat cele trei companii ale Regimentului I de Graniţă Secuiesc aflate în garnizoană în cetate. Luaţi prin surprindere şi învăluiţi prin flanc, apărătorii au fost decimaţi, fiind obligaţi să abandoneze fortificaţiile, care au fost ocupate de turci şi incendiate[46].

După încheierea războiului, zidul de baraj şi clădirile adiacente au fost refăcute, în timp ce cetatea complet ruinată a fost abandonată, fiind utilizată doar ca și carieră de piatră.

Fortificaţiile din secolul al XIX-lea

Situaţia politico-militară din estul Europei din prima jumătate a secolului al XIX-lea, slăbirea Imperiului Otoman şi rapoartele cordiale cu Imperiul Rus din cadrul Sfintei Alianţe, au dus la neglijarea fortificaţiilor din Pasul Oituz. Apărate în continuare de soldaţii din Regimentul II de Graniţă Secuiesc şi Regimentul (11) Secuiesc de Husari, rolul lor s-a redus la controlul traficului, respectiv la implementarea carantinei în cazul izbucnirii unor epidemii în Ţările Române.

Rolul militar al trecătorii a fost reevaluat în timpul revoluţiei de la 1848-49, când apărarea pasului a fost preluată de armata revoluţionară. În zonă a fost dislocat Batalionul 5 de rezervă de grăniceri (”*5. tartalék határvédzászlóalj*”), aflat sub comanda maiorului Franz Hildt, şi două companii din Batalionului secuiesc de geniu[47]. Aceştia din urmă au refăcut parţial fortificaţiile ruinate ale pasului, printre ele şi redutele de pe creastă, unde au fost amplasate o parte din tunurile garnizoanei.

La începerea invaziei armatei ruse (19 iunie 1849), coloana comandată de colonelul von Lein (regimentul de infanterie Volhinia, o jumătatea de escadron de cazaci şi 8 tunuri), a rămas în expectativă, permiţând retragerea unei părţi din garnizoană, care a luat parte la bătălia din 23 iunie de lângă Chichiş. Cele trei companii ale Batalionului 5 au rămas pe poziţii până pe 27 iunie, când, fiind expuşi încercuirii de către coloana lui von Lein şi o altă grupare rusească, care înainta dinspre Tg. Secuiesc, s-au retras pe crestele munţilor Nemira către Depresiunea Caşinului[48].

Expansiunea spre Balcani a Imperiului Rus şi ocuparea Principatelor

---

[46] Cserei Zoltán, *Participarea judeţului Trei Scaune la războiul ruso-austriaco-turc (1788-1791)*, în ”Buletinul Muzeului Militar Naţional”, Serie nouă, 1/2003, partea II, Bucureşti, 2003, pp. 192-193.

[47] Gyalókay Jenő, *Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején (1849 jún 19-20),* în ”Történelmi Szemle”, IV, 1., pp. 111-112.

[48] Bordi Zsigmond Lóránd, *A második kökösi csata, 1849. július 2*, în ”ACTA SICULICA – 2010”, Sf. Gheorghe, 2010, pp. 363, 366.

https://biblioteca-digitala.ro

Dunărene în anul 1854, a dus la reconsiderarea politicii orientale a Imperiului Austriac, interesat la rândul său în expansiunea pe seama Imperiului Otoman, ruşii devenind potenţiali inamici. În acest sens, a fost iniţiat un amplu proces de fortificare a trecătorilor Carpaţilor Orientali, inclusiv Pasul Oituz. Lucrările sunt relativ bine documentate, o bună parte din planurile generale (**Fig. 19**) sau cele detaliate păstrându-se şi în prezent în arhivele militare (*Kriegsarchiv*) de la Viena[49].

Elementul central al noului sistem de fortificaţii a fost o redută principală de formă pentagonală (**Fig. 17, c; 20**) de 80×60 m, înconjurată de şanţ de apărare (**Fig. 21**), dotată cu amplasamente (**Fig. 22**) pentru trei tunuri şi o garnizoană de 70-80 de oameni, ridicată pe creastă, în locul redutei din secolul al XVII-lea. Fortificaţia, întărită cu o palisadă cu traseul în formă de L (**Fig. 17, b**), care cuprindea şi o parte din cursul de apă din spate, era flancată la est de o redută din bârne cu o capacitate de 40 de oameni (**Fig. 17, a**), respectiv spre vest de un mic amplasament, un post de flancare de formă poligonală (**Fig. 17, e; 23-24**), care se lega de ea printr-o caponieră (**Fig. 17, d; 25**) lungă de cca. 150 m.

Alături de aceste fortificaţii din creastă, a fost preconizată construirea unui al doilea amplasament pentru tunuri, o baterie închisă (**Fig. 17, f**), de cca. 60×30 m, pe terasa de deasupra râului, la cca. 200 m spre est de ruinele turnului estic al cetăţii medievale. Pe versant au fost amenajate mici platforme de luptă, respectiv un drum de legătură (**Fig. 17, k**). S-a propus, de asemenea, înlocuirea vechiului zid de baraj cu unul nou, o palisadă străpunsă de ambrazuri de tragere (**Fig.17, h**)[50].

Fortificaţiile nou construite au rămas în folosinţă până în preajma începutului secolului al XX-lea, când, devenite depăşite datorită dezvoltării tehnicii militare, au devenit ruine (**Fig. 26**) şi au fost abandonate.

În prezent, toate fortificaţiile pasului (atât cele antice, cât şi cele medievale şi moderne) se află într-o stare avansată de degradare, fiind distruse de construirea noilor drumuri (turnul roman, fortificaţiile de baraj), respectiv de conducta de gaze (cetatea medievală şi fortificaţiile din secolul al XIX-lea aflate pe terasele inferioare).

Bibliografie

APOR Péter, *Synopsis mutationum nobiliorum aetate mea in Transsilvania et progressu vitae meae*, în ”Monumenta Hungarica Historica”, IX, Pest, 1863.

BORDI Zsigmond Lóránd, *A második kökösi csata, 1849. július 2*, în ”ACTA SICULICA – 2010”, Sf. Gheorghe, 2010, pp. 355-393.

IDEM, *Az Ojtozi-szorosi Rákóczi-vár 2004. évi régészeti kutatása*, în

[49] Eperjessy Kálmán, *A bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképei*, Szeged, 1929, pp. 125, 153.
[50] Karczag Á., SZABÓ T., *op. cit.*, pp. 272-273.

https://biblioteca-digitala.ro

”ACTA SICULICA – 2007”, Sf. Gheorghe, 2010, pp. 301-318.

IDEM, *Fortificaţii din secolele XIII – XVIII în Trei Scaune*, în ”Acta Terrae Fogarasiensis”, II, 2013, pp. 107-126.

CSEREI Zoltán, *Participarea judeţului Trei Scaune la războiul ruso-austriaco-turc (1788-1791)*, în ”Buletinul Muzeului Militar Naţional”, Serie nouă, 1/2003, partea II, Bucureşti, 2003, pp.188-194.

Documente privind Istoria României. D. Relaţii între Țările Române, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1977.

EPERJESSY Kálmán, *A bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképei*, Szeged, 1929.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek, redactor: Szilágyi Sándor, XX, 1688-1691, Budapest, 1897.

Nicolae GUDEA, *Castrul roman de la Breţcu*, în ”Acta Mvsei Porolissensis”, IV, 1980, pp. 255-367.

GYALÓKAY Jenő, *Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején (1849 jún 19-20)*, în ”Történelmi Szemle”, IV, 1, pp. 71-114.

GYÁRFÁS Győző, *Az ojtozi szoros*, în ”Erdély. Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület Értesítője”, I, nr. V, 1892, pp. 193-203.

KARCZAG Ákos, SZABÓ Tibor, *Erdély, Partium és a Bánság erődített helyei*, Budapest, 2010.

Kemény János önéletírása, în ”Kemény János és Bethlen Miklós művei”, redactor: V. Windisch Éva, Budapest, 1986, pp. 5-311.

Șerban PAPACOSTEA, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată şi Imperiul Mongol*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993.

Constantin C. PETOLESCU, *Unităţile auxiliare din Dacia romană (II)*, în ”Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, 46, 3-4, 1995, pp. 237-275.

Dumitru PROTASE, *Angvstia (Breţcu)*, în ”Angvstia”, 1, 1996, pp. 85-87.

Székely Oklevéltár, II, redactor: Szabó Károly, Cluj, 1876.

Székely Oklevéltár, V, redactor: Szabó Károly, Cluj, 1895.

SZÉKELY K. Zsolt, *Descoperiri privind epoca bronzului şi perioada romană la Cetatea Turia şi la Pasul Oituz*, în ”Mousaios”, VIII, Buzău, 2003, pp. 75-85.

SZÉKELY Zoltán, *Sud-estul Transilvaniei sub stăpânirea romană*, în ”Angustia”, I, Sf. Gheorghe, 1996, pp. 89-93.

TRÓCSÁNYI Zsolt, *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Budapest, 1988.

Grigore URECHE, *Letopiseţul ţării Moldovei,* Chişinău, Editura Litera, 1998.

Giovani Morando VISCONTI, *Mappa della Transiluania, e Prouintie contigue nella qualesi vedano li confini dell' Ongaria, e li Campam^ti: fatii*

https://biblioteca-digitala.ro

dall'Armate Cesaree in queste ultime guere dadicata all' Aug^{ta}: regia maesta di Giuseppe primo, re de Romani, e d'Ongaria da Gio: Morando Visconti jup:^{no} inginiere per SMCes: in Transiluania In Hermanstadt An: 1699. Stephano Welzer de Corona fecit. Joh. Conrad Predtschneider de Norimbergae sculp.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Pasul Oituz şi fortificaţiile sale.
Fig. 2 – Pasul Oituz pe harta austriacă de la mijlocul secolului al XIX-lea.
Fig. 3 – Planul castrului auxiliar de la Breţcu (după Nicolae Gudea).
Fig. 4 – Împrejurimile turnului de la pârâul Biuţii.
Fig. 5 – Ruinele turnului de la pârâul Biuţii.
Fig. 6 – Planul turnului de la pârâul Biuţii (după Székely Zsolt).
Fig. 7 – Ruinele turnului din coamă (foto Radu Zăgreanu).
Fig. 8 – Fortificaţii romane descoperite în zona Pasului Oituz.
Fig. 9 – Planul Cetăţii Oituzului.
Fig. 10 – Turnul sudic în timpul dezvelirii.
Fig. 11 – Planul parterului turnului sudic.
Fig. 12 – Planul etajului I al turnului sudic.
Fig. 13 – Ruinele turnului de flancare.
Fig. 14 – Planul parterului turnului de flancare.
Fig. 15 – Fortificaţiile Oituzului pe harta lui Visconti.
Fig. 16 – Planul fortificaţiei de la Oituz din anul 1788 (după Karczag Ákos şi Szabó Tibor).
Fig. 17 – Fortificaţiile Oituzului (gravură din anul 1735).
Fig. 18 – Planul fortificaţiilor în anul 1750 (legendă: A – clădirea ofiţerilor; B – clădirea gărzii; C – cazarma husarilor; D – carantină; E – palisadă nouă; F – vechea cetate; G – grajduri; H – depozit de muniţii) (după Karczag Ákos şi Szabó Tibor).
Fig. 19 – Planul fortificaţiilor din secolul al XIX-lea (legendă: a – redută din bârne; b – palisadă; c – reduta principală; d – caponiera; e – post de flancare; f – baterie închisă; g – ruinele cetăţii medievale; h – palisadă de baraj; k – drum de legătură) (după Karczag Ákos şi Szabó Tibor).
Fig. 20 – Planul ansamblului redutei principale (după Karczag Ákos şi Szabó Tibor).
Fig. 21 – Şanţul de pe latura estică a redutei principale.
Fig. 22 – Amplasament pentru tun în reduta principală.
Fig. 23 – Postul de flancare dinspre est.
Fig. 24 – Postul de flancare dinspre vest.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 25 – Caponiera.

Fig. 26 – Ruinele fortificaţiilor din Pasul Oituz la începutul secolului XX (Fototeca Muzeului Național Secuiesc – Sfântu Gheorghe, nr. 50-30).

https://biblioteca-digitala.ro

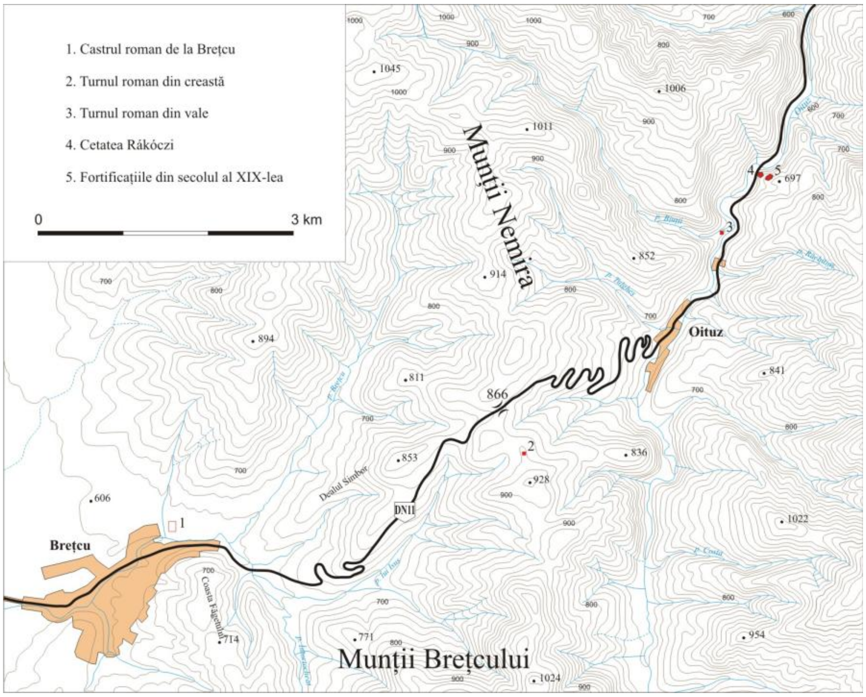

Fig. 1 – Pasul Oituz şi fortificaţiile sale

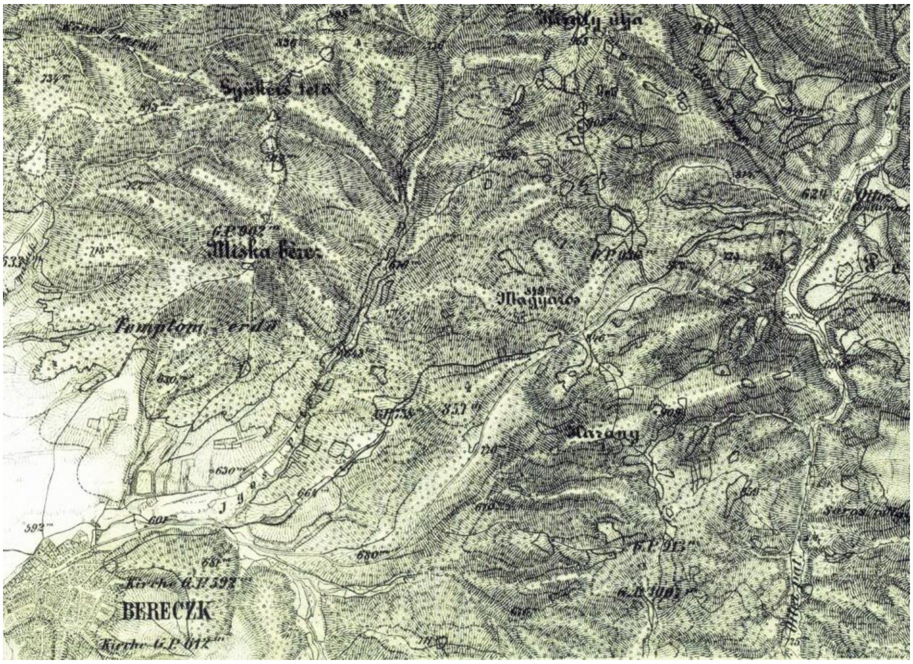

Fig. 2 – Pasul Oituz pe harta austriacă de la mijlocul secolului al XIX-lea

https://biblioteca-digitala.ro

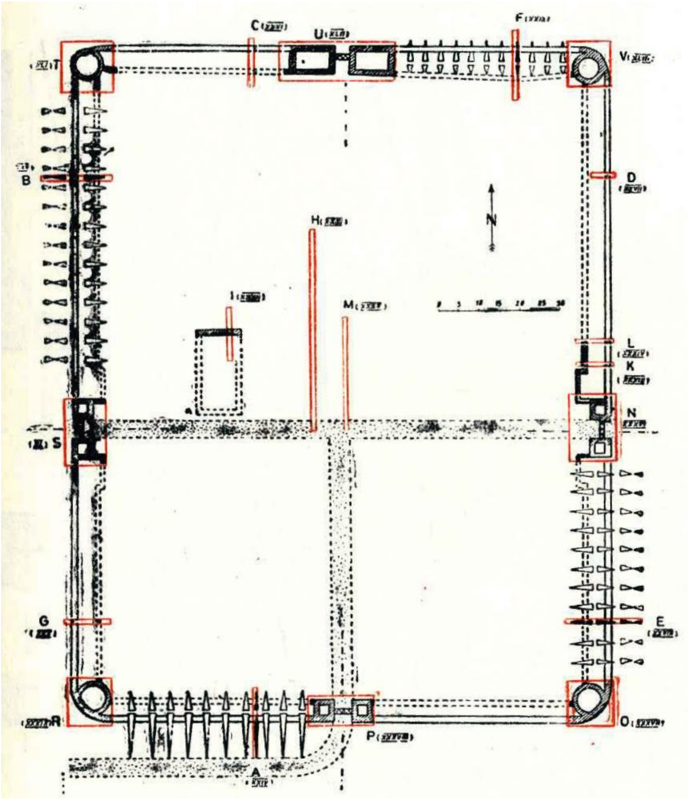

Fig. 3 – Planul castrului auxiliar de la Breţcu (după Nicolae Gudea)

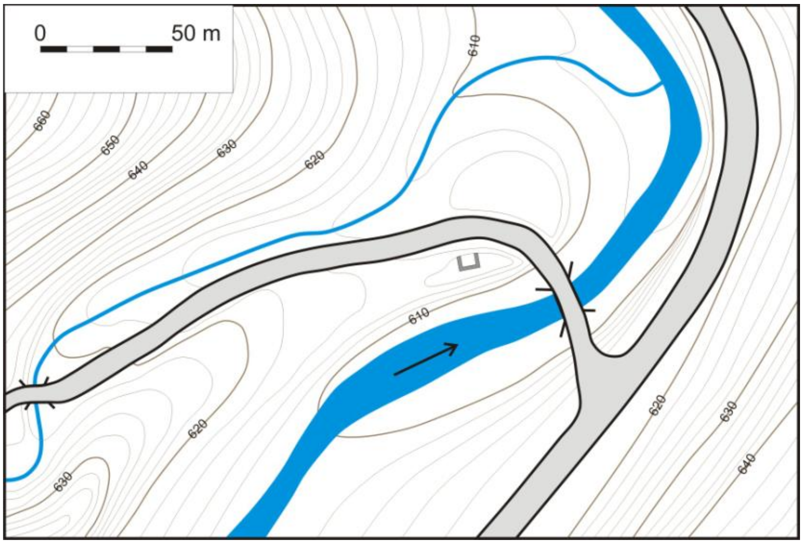

Fig. 4 – Împrejurimile turnului de la pârâul Biuţii

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5 – Ruinele turnului de la pârâul Biuţii

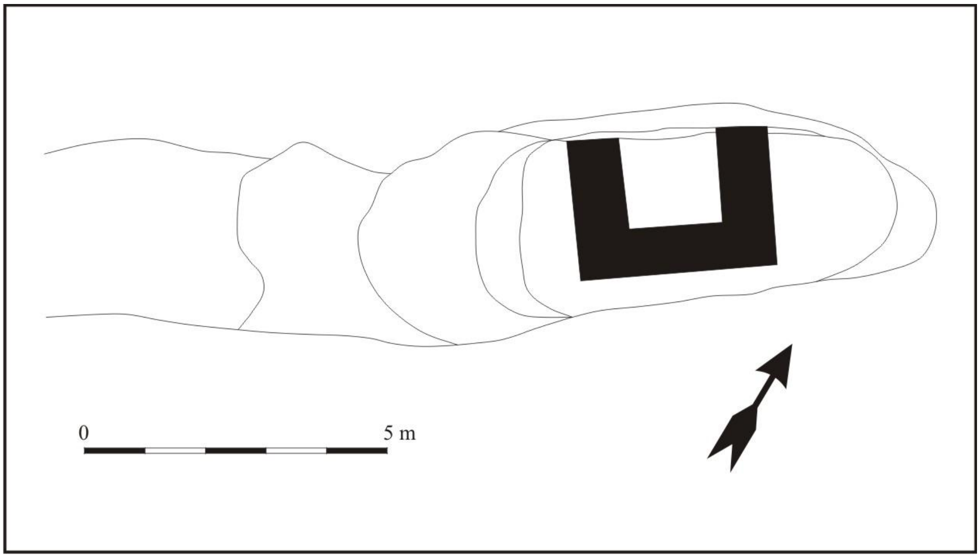

Fig. 6 – Planul turnului de la pârâul Biuţii (după Székely Zsolt)

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7 – Ruinele turnului din coamă (foto Radu Zăgreanu)

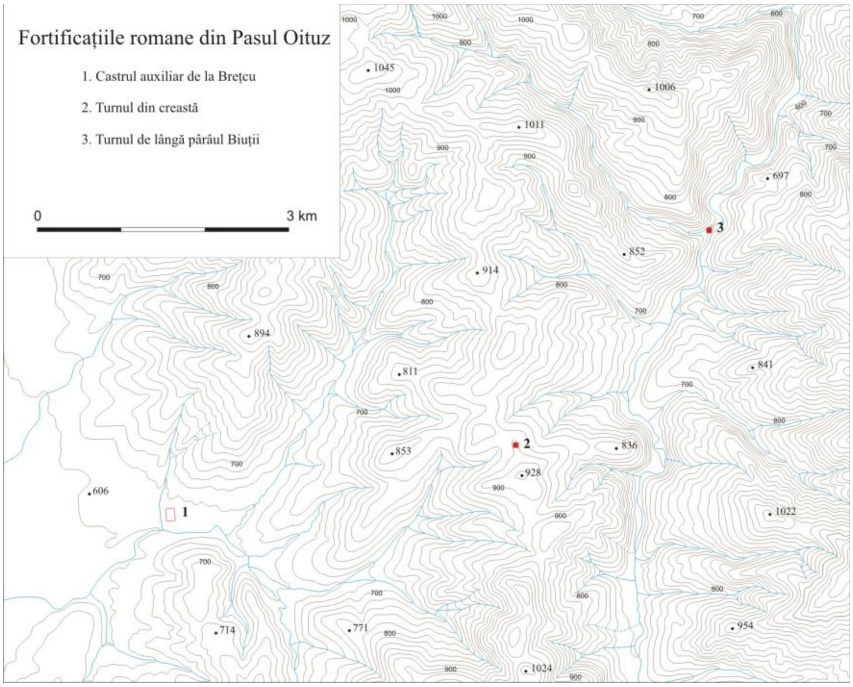

Fig. 8 – Fortificaţii romane descoperite în zona Pasului Oituz

https://biblioteca-digitala.ro

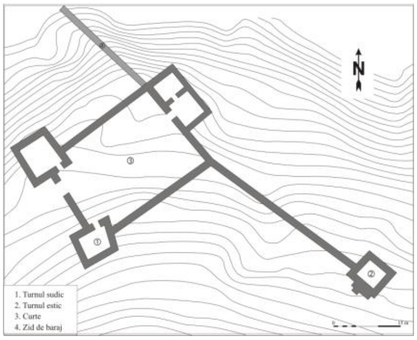

Fig. 9 – Planul Cetăţii Oituzului

Fig. 10 – Turnul sudic în timpul dezvelirii

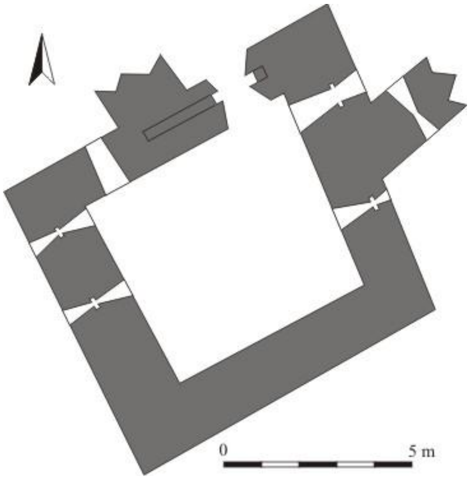

Fig. 11 – Planul parterului turnului sudic

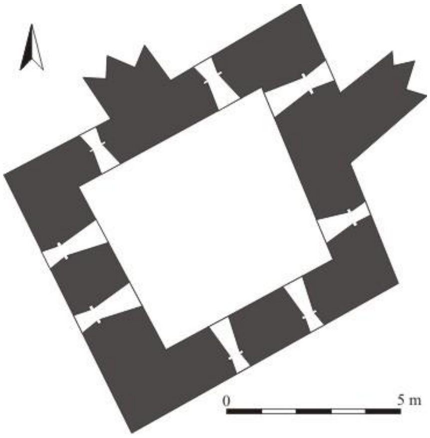

Fig. 12 – Planul etajului I al turnului sudic

Fig. 13 – Ruinele turnului de flancare

https://biblioteca-digitala.ro

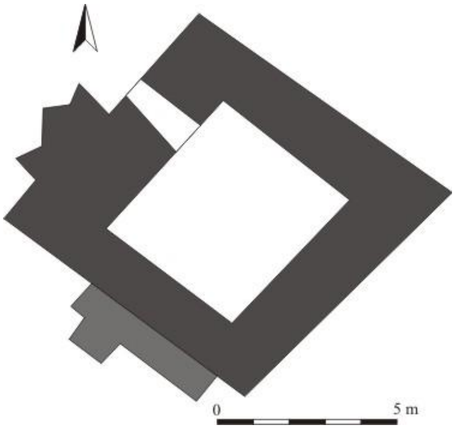

Fig. 14 – Planul parterului turnului de flancare

Fig. 15 – Fortificaţiile Oituzului pe harta lui Visconti

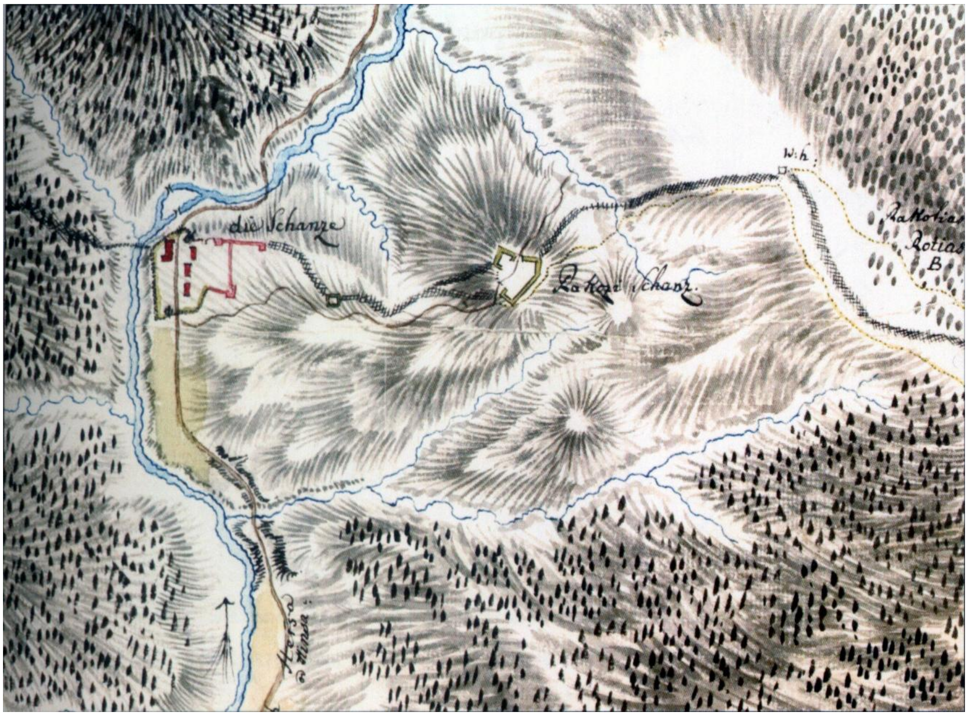

Fig. 16 – Planul fortificaţiei de la Oituz din anul 1788 (după Karczag Ákos şi Szabó Tibor)

https://biblioteca-digitala.ro

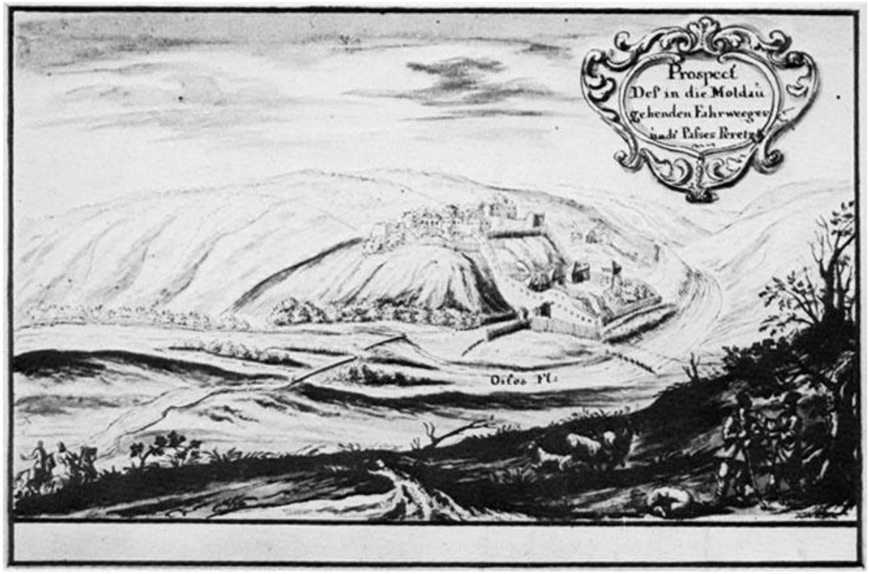

Fig. 17 – Fortificaţiile Oituzului (gravură din anul 1735)

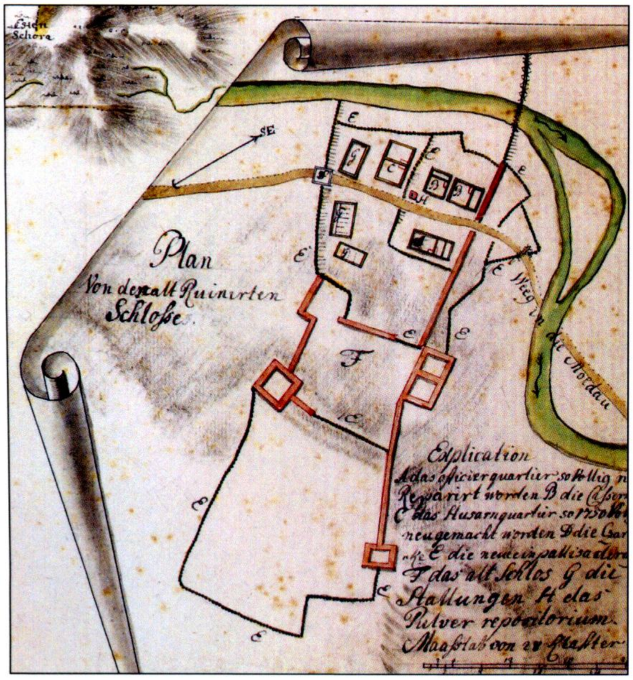

Fig. 18 – Planul fortificaţiilor în anul 1750 (legendă: A – clădirea ofiţerilor; B – clădirea gărzii; C – cazarma husarilor; D – carantină; E – palisadă nouă; F – vechea cetate; G – grajduri; H – depozit de muniţii)
(după Karczag Ákos şi Szabó Tibor)

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 19 – Planul fortificaţiilor din secolul al XIX-lea (legendă: a – redută din bârne; b – palisadă; c – reduta principală; d – caponiera; e – post de flancare; f – baterie închisă; g – ruinele cetăţii medievale; h – palisadă de baraj; k – drum de legătură) (după Karczag Ákos şi Szabó Tibor)

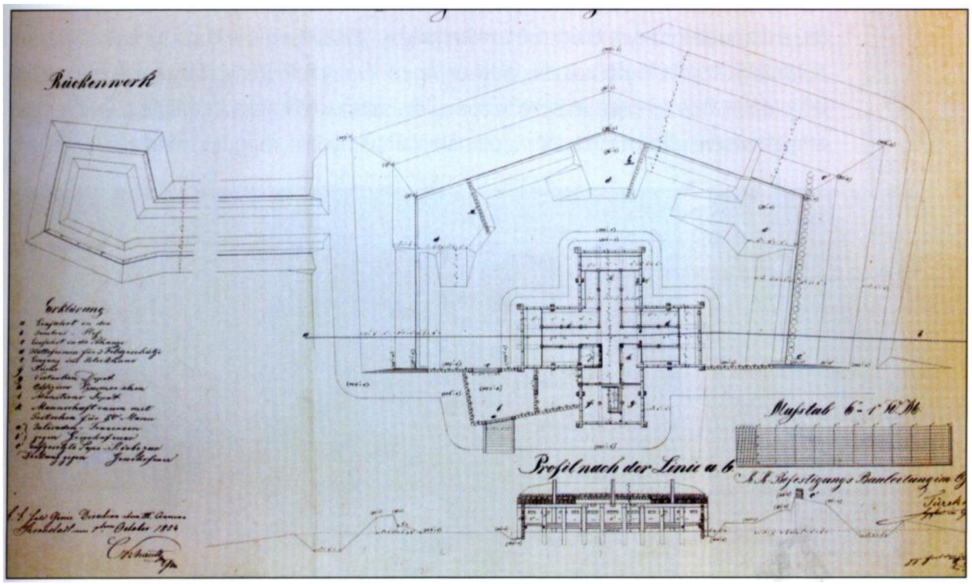

Fig. 20 – Planul ansamblului redutei principale (după Karczag Ákos şi Szabó Tibor)

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 21 – Şanţul de pe latura estică a redutei principale

Fig. 22 – Amplasament pentru tun în reduta principală

Fig. 23 – Postul de flancare dinspre est

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 24 – Postul de flancare dinspre vest **Fig. 25** – Caponiera

Fig. 26 – Ruinele fortificaţiilor din Pasul Oituz la începutul secolului XX
(Fototeca Muzeului Național Secuiesc – Sfântu Gheorghe, nr. 50-30)

https://biblioteca-digitala.ro

DIPLOMA DE ÎNNOBILARE CU BLAZON ACORDATĂ DE PRINCIPELE MIHAIL APAFI I LUI TOMA TRÂMBIŢAŞ DIN ŢARA FĂGĂRAŞULUI

GINEL LAZĂR
eugeniulazar@yahoo.fr
Muzeul Național de Istorie a României – București

THE ENNOBLEMENT DIPLOMA WITH GRANT OF ARMS CONFERRED BY PRINCE MICHAEL APAFI I TO TOMA THE TRUMPETER FROM THE LAND OF FĂGĂRAŞ

ABSTRACT

*During the 17th century there existed in Transylvania a category of Romanians, free people or serfs, usually of modest condition and generally courtiers of the Transylvanian princes, who by distinguishing themselves militarily or politically were able to claim accession to the nobility. Their ennoblement was made without them being required to own an imposing residence and without endowments (such as lands), but they were assigned coats of arms and specific privileges. Against the background of the frequent wars waged in the 17th century, the Transylvanian princes' soldiers and courtiers whose acts of bravery led to their ennoblement got to constitute a significant group of small Romanian nobles. Ennoblement diplomas with grant of arms (which may or may not have been depicted in the act) were issued in Transylvania mostly during the 17th century and especially during the reigns of princes George Rákóczi I, George Rákóczi II and Michael Apafi I (known as the "*armorial*" princes). Within the present study a specific analysis is made of an ennoblement diploma issued by the chancellery of Prince Michael Apafi I on 1 August 1633, from the capital city Sibiu. Through the princely letter the brave Toma the Trumpeter was conferred nobiliary rights and privileges as a reward for "*his faith and loyal services*". The document has undergone physical-chemical analyses with the view of its restoration.*

Keywords: Michael Apafi I, Toma the Trumpeter, ennoblement diploma, 1 August 1633, "*his faith and loyal services*", known as the "*armorial*" princes.

Satul Beclean este printre cele mai vechi aşezări din Ţara Făgăraşului. Conform cercetărilor arheologice, întreprinse la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, au fost atestate urme de locuire omenească şi alte

https://biblioteca-digitala.ro

vestigii istorice, încă din eneolitic[1]. Totuşi, nu vom insista asupra evoluţiei istorice a Becleanului (de la origini şi până în actualitate), ci vom schiţa doar câteva repere, considerate de noi importante, în economia studiului prezent. Numele localităţii, în jurul căruia s-au vehiculat mai multe forme ale unei singure accepţiuni, respectiv provenienţa de la Bethleem (oraşul în care s-a născut Mântuitorul), trezeşte un interes aparte. Un anume conte maghiar Treis Bethle ar fi dat numele localităţii, care figurează sub forma ungurească Bethlen secole de-a rândul, deşi satul fusese colonizat cu saşi. În ipoteza că ar fi existat acel conte, probabil că era seniorul locului, pe proprietăţile căruia s-a dezvoltat aşezarea. Prima atestare documentară a Becleanului provine din timpul lui Radu cel Frumos[2]. Boierul Stoica Naneș și rudele sale, ca și alți boieri făgărășeni, stăpâneau în *Țara Oltului* conform principiilor instituției boierești, „*creație a Țării Românești*“, având o evoluție particulară în „*cadrele regatului ungar*“[3]. Având în vedere contextul istoric special al Ţării Făgăraşului, situat în aria de influenţă maghiară, săsească şi românească, zona va căpăta anumite particularităţi locale, determinante în cursul dezvoltării sale istorice. În Beclean, saşii şi românii au fost etniile preponderente în întregul ev mediu, chiar şi în timpul stăpânirii româneşti, cu referire specifică la incursiunile de pedepsire ale lui Vlad Ţepeş, când sunt atestate plecări masive ale saşilor. Trecând peste forma de guvernare şi administrare politică (a Ţării Româneşti, a regatului Ungariei sau a Universităţii Săseşti), saşii şi românii au convieţuit împreună, aceştia din urmă devenind din ce în ce mai numeroşi şi mai influenţi. În genere, judele Becleanului era ales din rândul saşilor[4]. Se crede că ultimii saşi au plecat din Beclean în zorii răscoalei conduse de Horea, Cloşca şi Crişan[5].

În epoca în care este acordată diploma de înnobilare lui Toma Trâmbiţaş, de fapt în secolul al XVII-lea, Becleanul are un statut important în Ţara Făgăraşului, fiind înălţat la funcţia de târg (*oppidum)* al domeniului Făgăraş, la egalitate cu Făgăraşul, beneficiind de o situaţie privilegiată (scutiri de dări, taxe şi slujbe)[6].

---

[1] *Monografia satului Beclean – Judeţul Braşov*, coord. Constantin Băjenaru şi Elena Băjenaru, Târgu Mureș, 2009, p. 5.

[2] Din anul 1473 (6981) mai 17 (Bucureşti), avem un hrisov de întărire a mai multor sate, acordat boierului Stoica Naneş, vărului său Tatomir şi nepoţilor săi, peste care ei s-au înfrăţit, în zona Fărgăraşului. La un loc cu celelalte sate figura şi satul Bâtlani, actualul Beclean. Documentul cu pecete atârnată se păstrează la Arhivele Naţionale din Bucureşti. Vezi: *Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească*, vol. I (1247-1500), volum întocmit de P.P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, Bucureşti, 1966, doc. nr. 143, pp. 238-240; *Monografia satului Beclean – Judeţul Braşov*, p. 7.

[3] Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, București, Editura Enciclopedică, 1999, pp. 111-120; Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 229.

[4] *Monografia satului Beclean – Judeţul Braşov*, p. 7.

[5] *Ibidem*, p. 6.

[6] *Ibidem*, pp. 7-8.

https://biblioteca-digitala.ro

•

Studierea istoriei boierimii de origine românească din sudul Transilvaniei, cu referire specifică la Ţara Făgăraşului, deşi a căpătat varii forme de cercetare, cu contribuţii ştiinţifice de calitate, nu a ajuns până în prezent la trasarea unor concluzii definitive. Istoriografia românească din prima parte a secolului al XX-lea a trecut cu vederea rolul românilor transilvăneni înnobilaţi de principi, considerându-se că după căpătarea statutului de nobil, românii se asimilau elitelor maghiare. Astfel, prin obţinerea statutului de nobil transilvan, românii care deţineau domenii strămoşeşti, renunţau la românitatea lor, trecând la catolicism, deci în *„naţiunea ungurească*“, de bunăvoie sau prin forţa dispoziţiilor regilor Ungariei, privitoare la calitatea de nobil al regatului[7]. Contopirea descendenţilor voievozilor şi cnezilor români în masa nobilimii maghiare produce o distorsionare a studierii istoriei acestora.

Viziunea istoriografiei mai vechi a fost schimbată de o nouă percepţie istorică, bazată pe studierea masivă a unor documente de secol XVII, când aportul românilor în viaţa Principatului este unul însemnat, iar elita românească îşi redefineşte originea, configurându-şi, pas cu pas, locul ei în contextul general al epocii. Aşezarea unor baze temeinice ale vârfurilor româneşti în structura societăţii transilvănene a luat avânt în a doua parte a secolului al XVI-lea, prefigurând evoluţia gândirii iluministe şi rolul elitei româneşti pe scena cultural-religioasă şi politică a Transilvaniei din secolele următoare.

În secolul al XVII-lea avem o categorie de români înstăriţi, oameni liberi sau iobagi, dar de condiţie modestă, în genere curteni ai principilor Transilvaniei, care s-au remarcat în viaţa militară şi politică, putând pretinde a accede în rândul nobilimii. Înnobilarea acestora se făcea fără condiţia de a stăpâni o reşedinţă impunătoare şi fără acordarea unei danii (moşii), în schimb se acorda blazon nobiliar şi privilegii specifice, astfel că în secolul al XVII-lea, pe fondul deselor războaie, militarii şi curtenii principelui, acoperiţi de fapte de bravură, vor constitui o pătură numeroasă de mici nobili români[8]. Cele mai dese înnobilări cu blazon acordate de principii Transilvaniei, acestei categorii de români, făceau referiri la calitatea lor militară[9].

•

[7] Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor, vol. II. De la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, 2007, p. 219.
[8] Idem, *Istoria Românilor, vol. III. De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul Epocii Fanariote (1601-1821)*, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, 2007, p. 512.
[9] *Istoria Românilor* (Tratatul Academiei Române), vol. V, coord: acad. Virgil Cândea, București, 2003, p. 483; Teodora Ligia Drăghici, *Evoluția simbolisticii blazoanelor în cazul înnobilărilor cu acordare de blazon în Transilvania, Banat și Partium în cursul secolelor XVI-XVIII. Studiu comparativ*, în „Analele Banatului“, S.N., Arheologie-Istorie, XXI, 2013.

https://biblioteca-digitala.ro

În studiul prezent vom face o analiză specifică a unei diplome de înnobilare, emisă în cancelaria principelui Mihail Apafi I, în anul 1663, în oraşul de reşedinţă Sibiu[10]. Scrisoarea princiară îi conferă viteazului Toma Trâmbiţaş din Beclean

---

[10] Diploma de înnobilare cu blazon acordată de Mihail Apafi I are nr. de inv. 30.414, fiind deținută de Muzeul Național de Istorie a României. Traducerea a fost făcută de subsemnatul, iar corectura traducerii de către latinistul medievist Adinel Dincă de la Institutul de istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca. Și pe această cale îi mulțumesc pentru sprijinul colegial.

Traducerea textului de redacție latină este următoarea:

Noi Mihail Apafi I, din mila lui Dumnezeu, principe al Transilvaniei, domn al Părților Ungurești și comite al secuilor, prin curpinsul celor de față dăm de știre tuturor celor cărora li se cuvine că noi, prin mijlocirea mai multor domni sfetnici ai noștri credincioși, și ținând seama de credința și credincioasele slujbe ale viteazului ***THOMAS TROMBITAS*** *(Toma Trâmbițaș) din Beclean, trâmbițașul nostru, slujbe pe care cu credință le-a arătat și dovedit mai întâi acestui regat al nostru al Transilvaniei și principilor lui, înaintașilor noștri, și nouă deopotrivă în toate împrejurările și în ciuda schimbărilor lucrurilor și vremurilor, de când am preluat conducerea acestui regat și pe care nu ne îndoim că le va arăta și dovedi deopotrivă și în viitor. Așadar, pe acest* ***THOMAS TROMBITAS****, din deplinătatea puterii noastre princiare și dintr-o osebită milostivire, ridicându-l din starea și condiția mai puțin nobilă în care s-a născut și s-a aflat până acum și alăturându-l în adunarea și în rândul adevăraților nobili ai regatului nostru al Transilvaniei și al părților Ungurești, socotindu-l, primindu-l și înscriindu-l după cum îl socotim, îl primim și îl înscriem prin cele de față, am hotărât lămurit ca pentru totdeauna de acum înainte, numitul* ***THOMAS TROMBITAS****, precum și toți moștenitorii și urmașii lui de orice gen ar fi ei, să se socotească și să se numere drept nobili adevărați și neîndoielnici.*

Iar ca semn al acestei adevărate și depline stări a lor să poarte aceste arme și însemne de noblețe: un scut militar drept de culoare azurie în al cărui câmp se află un romb verde, pe care se află așezată o coroană de aur; din acesta se vede un braț omenesc, tăiat până la umăr, ridicat, ținând o trâmbiță; deasupra scutului este așezat un coif militar, pe care îl acoperă o diademă regală împodobită cum se cuvine cu pietre prețioase mici și mari; din vârful coifului se revarsă fâșii sau panglici de felurite culori, care înconjoară și împodobesc foarte frumos ambele margini ale scutului, după cum toate acestea se deslușesc mai limpede zugrăvite și închipuite de o mână iscusită și prin meșteșugul zugrăvelii în capul său la începutul prezentei noastre diplome.

Cu chibzuință și cu buna și libera noastră știință am dat, am dăruit și am conferit în chip milostiv sus-numiților ***THOMAS TROMBITAS*** *și tuturor moștenitorilor și urmașilor lui, de ambele sexe, îngăduind și încuviințând să se folosească pretutindeni mai sus pomenitele arme sau însemne de noblețe după obiceiul celorlalți nobili adevărați și neîndoielnici: în lupte, jocuri cu sulița, turniruri, dueluri și orice alte exerciții militare și nobiliare, precum și pe sigilii, steaguri, draperii, pânze de corăbii, curți, inele, scuturi, corturi, case, morminte și în general, pe orice fel de lucruri și în orice folos sub titlul de noblețe pură și deplină, în care vrem ca ei să fie ținuți, socotiți și numiți de către toți și de fiecare în parte, de orice stare, condiție, rang, treaptă și slujbă – chiar și de către oamenii de vază – iar ei să aibă și să poarte toți și fiecare în parte acele privilegii, favoruri, libertăți, scutiri și îndreptățiri pe care le au, de care se bucură și de care se folosesc și se bucură, de drept și după obiceiul străvechi, ceilalți nobili ai noștri adevărați și neîndoielnici, precum și cavalerii susnumitului nostru regat al Transilvaniei și al părților Ungurești anexate acestuia, ca să fie în stare și să poată avea, să se poată bucura și folosi de ele pe veci. În amintirea cărui lucru și spre trăiniciea sa veșnică am hotărât că trebuie să dăm și să*

https://biblioteca-digitala.ro

drepturi şi privilegii nobiliare pentru „*credinţa şi credincioasele slujbe*“, conform recomandărilor unor nobili curteni („*domni sfetnici ai noştri*“). Viteazului trâmbiţaş princiar i se acordă şi un blazon nobiliar, cu toate prerogativele aferente, ceea ce îi permitea proaspătului nobil să-şi etaleze stema pretutindeni „*în lupte, jocuri cu sulița, turniruri, dueluri și orice alte exerciții militare și nobiliare, precum și pe sigilii, steaguri, draperii, pânze de corăbii, curți, inele, scuturi, corturi, case, morminte și în general, pe orice fel de lucruri și în orice folos sub titlul de noblețe pură și deplină*“. Blazonul acordat prezintă un „*scut militar drept de culoare azurie în al cărui câmp se află un romb verde, pe care se află așezată o coroană de aur; din acesta se vede un braț omenesc, tăiat până la umăr, ridicat, ținând o trâmbiță; deasupra scutului este așezat un coif militar, pe care îl acoperă o diademă regală împodobită cum se cuvine cu pietre prețioase mici și mari; din vârful coifului se revarsă fâșii sau panglici de felurite culori, care înconjoară și împodobesc foarte frumos ambele margini ale scutului*“. Trebuie precizată lipsa reprezentării blazonului nobiliar din locul său specific, respectiv în partea din stânga sus, la începutul documentului. Nerealizarea picturii blazonului, în pofida amintirii acestei tehnici în textul documentului, de către pictorul cancelariei princiare, presupune neachitarea taxei de execuţie miniaturală din partea celui înnobilat. Unele diplome cu blazon specificat în text, nu sunt însoţite şi de reprezentări specifice, deoarece posesorii actelor de cancelarie nu aveau bani să plătească comisionul pictorului.

Simbolistica însemnelor heraldice acordate trâmbiţaşului princiar dovedeşte că înnobilarea răsplăteşte serviciile credincioase militare. Beneficiarul scrisorii de înnobilare făcea parte dintr-o categorie socială liberă, sugerată de starea şi condiţia „*mai puţin nobilă în care s-a născut*“. Documentul nu precizează sub nicio formă date de natură economică, despre acordarea unei danii sau confirmarea vreunei posesiuni, ci conferă doar „*privilegii, favoruri, libertăți, scutiri și îndreptățiri pe care le au, de care se bucură și de care se folosesc și se bucură, de drept și după obiceiul străvechi, ceilalți nobili ai noștri adevărați și neîndoielnici*“[11].

Acest tip de diplome de înnobilare cu blazon, cu sau fără reprezentare, este întâlnit, îndeosebi în secolul al XVII-lea, cu predilecţie în timpul principilor Gheorghe Rákóczi I, Gheorghe Rákóczi II şi Mihail Apafi I (cunoscuți sub

---

conferim acest înscris al nostru susnumiților ***THOMAS TROMBITAS*** *și tuturor moștenitorilor și urmașilor lui de ambele sexe, înscris întărit cu puterea sigiliului nostru autentic.*

Dat în cetatea noastră Sibiu, ziua întâi a lunii August, anul Domnului 1663.

SS/Mihail Apafi I

Ioannes Betlen/ Cancelar

[11] Documentul îl scutea pe Toma Trâmbiţaş de dări cuvenite stăpânirii, conform obiceiului, mai ales că proaspătul boier român avea obligaţii militare, asumate prin accederea la categoria boierilor. Vezi, *infra*, nr. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

denumirea de „*principii armaliști*“)[12]. Acesta din urmă a emis cele mai multe diplome de înnobilare dintre toți principii transilvăneni, multe dintre acestea fiind acordate militarilor români. Adunările generale ale țării din timpul lui Mihail Apafi I consemnează prezența unui număr foarte mare de nobili[13]. Înnobilările românilor militari de curte continuă şi sub dominaţia habsburgică în Transilvania[14]. Principii Transilvaniei se bazau foarte mult pe loialitatea militarilor români, folosiţi și în lupta antiotomană, mai ales că vremurile în care conduceau Principatul erau tulburi şi zbuciumate, cauzate şi de separatismul unor magnaţi sau baroni unguri. Sporirea numărului micii nobilimi prin încorporarea românilor militari constituie o politică coerentă a principilor ardeleni, aceştia formându-şi în timp o adevărată categorie socială obedientă intereselor lor. Este posibil ca unii dintre acei români înnobilaţi să fi trecut la ritul calvin, împărtăşit de autoritatea statală.

Datorită penuriei surselor istorice ne este extrem de greu să determinăm evoluţia familiei lui Toma Trâmbiţaş. Misiunea noastră a fost uşor înlesnită de studierea arborelui genealogic al familiei Toma Trâmbiţaş, păstrat în arhiva dep. Mss. și Tip. I în două variante. Prima formă este constituită până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, numele proprii masculine fiind maghiarizate[15], având completări ulterioare marginale, unele ilizibile, în creion, pe o bucată de hârtie specifică, de epocă, fără filigran, de dimensiuni 18x22,5 cm. A doua formă este mai completă, caligrafiată și elaborată de către Gheorghe Trâmbiţaş, inginer la societatea petroliera I.R.D.P. din Moreni (Prahova), conform semnăturii olografe de pe prima parte a filei. Fila, de dimensiuni 34x42,8 cm, este pliată în patru, reprezentând, de fapt, o copie, datată 25 XII 1925. Arborele genealogic al familiei Trâmbiţaş ne este de un real folos în identificarea urmaşilor direcţi ai lui Toma Trâmbiţaş, menţionaţi în puţinele izvoare istorice. Mai trebuie precizat că la o altă dată, 1 august 1668, calitatea de nobil a lui Toma Trâmbiţaş este întărită printr-o diplomă asemănătoare, emisă tot în cancelaria principelui Mihail Apafi I. De asemenea, în anii 1794 şi 1831, familia Trâmbiţaş beneficiează de diplome definitive de nobilitate[16]. Prin amabilitatea domnului Szekeres Attila István, președintele Asociației de Heraldică și Vexilologie din Transilvania, am aflat că diploma de înnobilare de la 1 august 1663 este pomenită în mai multe acte care se păstrează în fonduri și colecții ale Arhivelor Naționale din Ungaria (sediul central), după cum urmează: F 139 - *Cista diplomatica* - I, Boieri făgărășeni - N. 97; B 2 -

[12] Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei,* Cluj-Napoca, 2013, p. 133; Teodora Ligia Drăghici, *op. cit.,* pp. 327-331.
[13] *Istoria Românilor* (Tratatul Academiei Române), vol. V, p. 483.
[14] Teodora Ligia Drăghici, *op. cit.,* p. 331.
[15] Deoarece limba oficială a Principatului era maghiara, actele administrative erau scrise în această limbă.
[16] *Monografia satului Beclean – Judeţul Braşov,* p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

Erdélyi Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - 1831 - N. 905; B 2 - *Erdélyi Kancelláriai Levéltár* - Acta generalia - 1831 - N. 557; B 2 - *Erdélyi Kancelláriai Levéltár* - Acta generalia - 1806 - N. 2222. Se pare că membrii familiei Trâmbițaș aveau interesul să-și dovedească calitatea de nobil, în special la cererea autorităților, pentru a fi scutiți de dări și taxe.

Populaţia Becleanului este consemnată relativ târziu în documentele de tip urbarii. Din prima parte a secolului al XVII-lea s-au realizat mai multe recensăminte ale domeniului Făgăraş. În *Urbariile Ţării Făgăraşului* este întâlnită o listă cuprinzând trâmbiţaşii, fluieraşii, îngrijitorii de cai, vizitii, surugii şi bucătarii de pe domeniul Făgăraş, datată 5 septembrie 1679, Făgăraş. Al treilea din capul listei este Toma Trâmbiţaş, boier din Beclean[17]. Următorul urbariu unde apar Trâmbiţaşii este cel al Becleanului din 1721-1722, unde recenzarea populaţiei se făcea menţionându-se capii de familie, precum şi condiţia socială şi starea materială a fiecărei familii în parte. La rubrica boierilor sunt prezentate 14 familii de boieri, printre care şi cele trei ale fiilor lui Toma, respectiv Radu, Comşa şi Stan Trâmbiţaş. Radu, fiul cel mare, era cel mai puţin înstărit, având doar doi boi şi un porc, pe când Comşa, fiul cel mijlociu, avea patru boi, patru vaci, trei cai, şase oi şi capre şi patru porci, iar Stan, fiul cel mic, avea trei vaci şi un porc[18]. În urbariul Becleanului din 1758 se precizează modalitatea de scoatere din iobăgie a unor locuitori beclereni și „*ridicaţi în stare boierească de principii şi principesele Transilvaniei*", cu condiţia de a fi întotdeauna la dispoziţia principelui în caz de război, înarmaţi şi credincioşi stăpânirii. Dacă boierii nu puteau îndeplinii pe deplin aceste servicii, „*erau readuşi la starea de iobăgie, împreună cu bunurile lor*"[19].

Această familie a avut o anumită însemnătate în istoria Becleanului[20], însă relativ marginală în arealul domeniului Făgăraş, în comparaţie cu alte familii nobiliare, fapt explicat, îndeosebi, prin lipsa informaţiilor documentare. În prezent, numele de familie Trâmbiţaş este foarte răspândit în Beclean, nemaiştiindu-se cu

---

[17] *Urbariile Ţării Făgăraşului,* vol. II (1651-1680), editat de acad. D. Prodan, Bucureşti, 1976, rubrica nr. 163, p. 911.

[18] *Monografia satului Beclean – Judeţul Braşov,* p. 22.

[19] *Ibidem*, p. 30.

[20] Din puţinele informaţii documentare aflăm că familia Trâmbiţaş este prezentă în viaţa Becleanului în diverse ipostaze cotidiene. În timpul celor două mari războaie mondiale şi Trâmbiţaşii şi-au adus aportul, cu vitejie, la definirea statului român. Monumentul din Beclean, ridicat în cinstea eroilor localităţii enumeră printre cei căzuţi la datorie şi cinci din membrii familiei. În perioada interbelică este atestată o bună situaţie economică a unei părţi a Trâmbiţaşilor, aceştia fiind indicaţi drept comercianţi (băcani, cârciumari). Regimul comunist, instaurat la începutul anului 1948, a condamnat sub diverse forme pe unii dintre Trâmbiţaşi, consideraţi chiaburi şi exploatatori, implicit duşmani de clasă ai poporului. Trâmbiţaşii au dat Becleanului patru primari în perioada 1930-1992. Alţii s-au remarcat în domenii precum învăţământ, sănătate, sport. Vezi, *Monografia satului Beclean – Judeţul Braşov,* pp. 10-11, 11-13, 38, 14-15, 25, 56, 58, 59-60.

https://biblioteca-digitala.ro

certitudine care sunt descendenţii celor trei fii ai lui Toma Trâmbiţaş (Radu, Comşa şi Stan). Unii dintre Trâmbiţaşi au părăsit Becleanul, stabilindu-se în diverse regiuni ale spaţiului românesc. Diploma de înnobilare din 1663 şi cele două variante ale arborelui genealogic, păstrate în familia ing. Gheorghe Trâmbiţaş din Moreni, au ajuns la M.N.I.R. prin achiziţie în anul 1972[21]. Este un caz fericit, documentele de mai sus putând dispare în negura timpului, aşa cum s-a întâmplat cu cea mai mare parte a istoriei acestei familii de mici boieri români beclereni.

Diploma de înnobilare este scrisă pe suport pergament, din piele de capră, având dimensiunea de 31,5x61 cm. Oglinda filei textului este de 25x49 cm. Locul destinat blazonului pictat este gol, însă chenarul ar fi putut avea dimensiunea de 8x7 cm. Probabil că titulatura principelui Mihail Apafi I a fost caligrafiată cu aur, însă după oxidare a rămas doar culoarea verde (cupru). Sigiliul atârnat al principelui este din ceară roşie. Acesta a fost aplicat documentului prin intermediul unui şnur din mătase de culoare roşie, având diametrul de 4 cm şi care se află într-o cutie din lemn cu diametrul de 7 cm. Diploma este semnată de principele Mihail Apafi I şi contrasemnată de cancelarul Johannis Bethlen. Însemnarea de confirmare a înnobilării şi includere a lui Toma Trâmbiţaş în rândurile nobililor făgărăşeni este datată 9 februarie 1664, fiind dată în cetatea Făgăraşului. Aceasta este poziționată pe plicatură și are dimensiunea de 5,5x20,5 cm. Documentul se păstrează în Dep. de Mss. şi Tip. I din cadrul Muzeului Naţional de Istorie a României (M.N.I.R.). În perioada martie-aprilie 2015 a fost supus unor analize fizico-chimice nedistructive, la nivelul pergamentului, pigmenţilor şi fibrelor textile, iar apoi a intrat în procesul de restaurare (mai-septembrie 2015), necesar conservării preventive și valorificării tematice. În luna octombrie, anul curent, diploma de înnobilare va fi „exponatul lunii" în cadrul unui proiect de succes la M.N.I.R.[22]. După strângerea expoziției, diploma de înnobilare se va păstra în depozitul amintit, într-o casetă transparentă din plexiglas, împreună cu documentaţia familiei Trâmbiţaş, într-un dulap din lemn, cu închidere ermetică.

În încheiere, mulțumirile noastre se îndreaptă spre Elena și Constantin Băjenaru, care au sprijinit, printr-o dorință exemplară, activitatea de documentare desfășurată la sfârșitul lunii mai 2015 la Făgăraș și Beclean. De asemenea, salut cu căldură, efortul de specialitate depus de colegele mele de la M.N.I.R., Cristina

[21] Documentul original de înnobilare şi cele două planşe cu arborele genealogic al familiei Trâmbiţaş au fost achiziţionate de M.N.I.R., conform procesului verbal nr. 5.242 din 16 XI 1972, cu suma de 1.600 de lei de la cetăţeanul Constantin Teodorescu. Nu avem informaţii despre această persoană.

[22] Între 22 octombrie și 15 noiembrie diploma de înnobilare va fi exponatul lunii octombrie, putând fi vizionată pe platforma *Lapidarium* din cadrul M.N.I.R. Din toamna anului 2010, M.N.I.R.-ul propune publicului avizat cele mai reprezentative bunuri culturale, pentru o cât mai bună cunoaștere a patrimoniului istoric național, în cadrul proiectului denumit sugestiv *„exponatul lunii la M.N.I.R."*.

https://biblioteca-digitala.ro

Carşote, Irina Petroviciu, Migdonia Georgescu şi Cristina Petcu, concentrat în jurul investigării şi restaurării documentului. Rezultatele muncii lor sunt prezentate în paginile următoare.

INVESTIGAREA DIPLOMEI DE ÎNNOBILARE CU BLAZON ACORDATĂ DE PRINCIPELE MIHAIL APAFI I LUI TOMA TRÂMBIȚAS DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI (1663)

drd. Cristina Carşote, dr. Irina Petroviciu, dr. Migdonia Georgescu,
Centrul Național de Cercetări şi Investigații Fizico-Chimice şi Biologice
din cadrul Muzeului Național de Istorie a României

Investigarea diplomei a constat în aprecierea caracteristicilor fizice ale pergamentului, identificarea cernelurilor aplicate și a colorantului utilizat la vopsirea șnurului de prindere a sigiliului precum și evaluarea stării generale de conservare. Investigarea s-a făcut prin analiză macroscopică și microscopică, spectrometrie în infraroșu cu reflexive totală atenuată (FTIR-ATR), spectrometrie cu fluorescență de raze X (XFR) și cromatografie de lichide cu detecție prin spectrometrie de masă (HPLC-MS). Detalii cu privire la aparatură și metode sunt prezentate la sfârșitul articolului.

Diploma este scrisă pe pergament și prezintă plicatura specifică aplicării sigiliului. Având în vedere că stratul reticular a fost în totalitate îndepărtat în procesul de manufacturare, identificarea speciei animalului utilizat la manufacturarea pergamentului nu a fost posibilă pe baza observării la microscop a aranjamentului foliculilor. Totuși, din aprecierea caracteristicilor zonelor anatomice precum grosime, flexibilitate, moliciune și arcuire s-a constatat ca este un pergament de capră care provine din zona de crupă a pielii, zonă anatomică cu densitate omogenă și cu o bună stabilitate bidimensională[23] (**Fig. 1b**).

Fig. 1a – Imagine de ansamblu a diplomei

Fig. 1b – Încadrarea foii de pergament în zona de crupă

[23] Identificarea speciei animalului și încadrarea foii de pergament în zona anatomică din care provine au fost efectuate de dr. ing. Lucreția Miu din cadrul INCDTP-ICPI.

https://biblioteca-digitala.ro

Pergamentul are aspect mat, neted și catifelat, fiind finisat atent pe ambele suprafețe. Este de remarcat absența urmelor de păr, a „sângerărilor” sau depozitelor de carbonat de calciu formate la suprafață. Lipsa acestor defecte de fabricație evidențiază calitatea superioară a materialului.

Documentul prezintă deformări mecanice, mici lacune pe liniile de pliere (**Fig. 2a**) și murdărie neuniform distribuită pe ambele suprafețe. Acestea sunt datorate în principal modului de păstrare prin pliere și manipulării necorespunzătoare. Pergamentul este ondulat și are o flexibilitate redusă, probabil datorită expunerii în timp în condiții de temperatură și umiditate relativă variabile. Zona suprafeței nescrise a pergamentului aflată în contact direct cu mediul ambiant este mai închisă la culoare, indicând oxidarea indusă de lumină. Nu au fost semnalate degradări biologice.

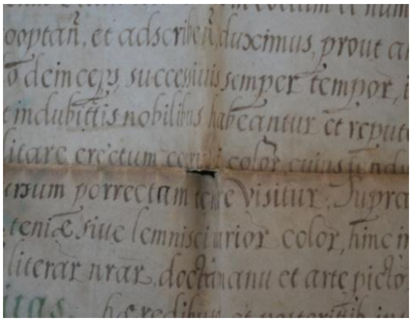

Fig. 2a **Fig. 2b**

Fig. 2 – Imagini macroscopice: **a**) evidențierea unei mici lacune pe linia de pliere; **b**) imagine de ansamblu a suprafeței nescrise a documentului cu evidențierea zonei expuse mediului ambiant

Studiul de suprafață al pergamentului prin spectrometria în infraroșu (FTIR-ATR) a pus în evidență prezența carbonatului de calciu ($CaCO_3$), în cantitate foarte mică (**Fig. 3a**), provenit din operațiunile de depărare și finisare ale procesului de manufacturare. Prezența Ca este confirmată și de analiza prin spectrometrie cu fluorescență de raze X (XRF). Pe ambele suprafețe se observă și prezența aluminosilicaților (**Fig. 3a**), în cantitate moderată, prezenți sub formă de murdărie aderentă, fapt ce confirmă observațiile macroscopice. Carbonatul de calciu și aluminosilicații au fost observați pe întreaga suprafață analizată. În plus, în anumite zone ale suprafeței nescrise a pergamentului, spectrul FTIR-ATR indică prezența unui semnal la 1573 cm^{-1} (**Fig. 3b**), atribuit sărurilor acidului stearic care se formează pe suprafața pergamentului din reacția lentă a acizilor grași cu reziduri metalice.

https://biblioteca-digitala.ro

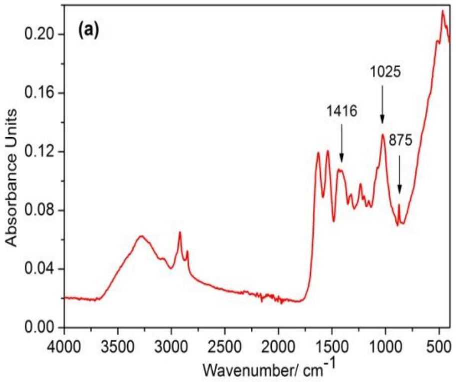

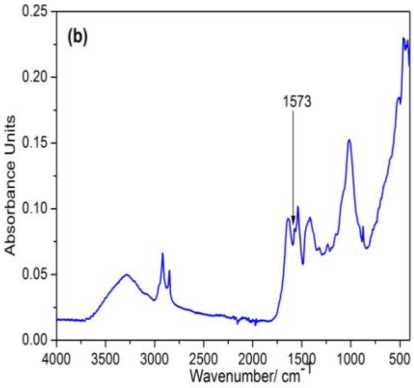

Fig. 3a **Fig. 3b**

Fig. 3 – Spectrele FTIR-ATR înregistrate pe: **a**) suprafața scrisă a pergamentului, cu evidențierea semnalelor specifice carbonatului de calciu (1416 și 875 cm^{-1}) și aluminosilicaților (1025 cm^{-1}); **b**) suprafața nescrisă a pergamentului, cu evidențierea semnalului specific sărurilor acidului stearic (1573 cm^{-1})

Pe lângă identificarea materialelor adăugate pergamentului, analiza FTIR-ATR permite determinarea modificărilor structurale care se produc în colagen – componenta majoritară a pergamentului, pe parcursul îmbătrânirii și deteriorării acestuia. Astfel, modificarea pozițiilor și intensităților benzilor specifice colagenului pot furniza informații privind principalele mecanisme de degradare: *hidroliză*, cuantificată de raportul amidă I/amidă II (A_I/A_{II}); *gelatinizare*, care corespunde cu deplasarea benzii A_{II} în raport cu banda $A_{I,}$ și *oxidare*, care duce la formare de compuși carbonilici/carboxilici liberi, vizibili în spectru la lungimea de undă 1735 cm^{-1}($\nu_{C=O}$) [3-4]. Din evaluarea spectrelor înregistrate a rezultat că pergamentul nu prezintă degradare prin hidroliză sau gelatinizare (**Fig. 4**). În schimb, suprafața nescrisă, aflată în contact direct cu mediul ambiant, este afectată de procese de degradare oxidativă, fapt confirmat și de analiza macroscopică.

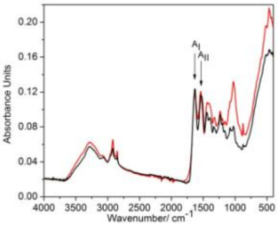

Fig. 4 – Spectrele FTIR-ATR suprapuse ale unui pergament nou de capră (negru) și al pergamentului investigat (roșu), înregistrate pe suprafața dinspre carne, cu evidențierea semnalelor amidă I (A_I) și amidă II (A_{II}) caracteristice colagenului

https://biblioteca-digitala.ro

Documentul este scris cu cerneală neagră și verde, identificate prin XRF ca fiind cerneală fero-galică (Fe, Cu, Zn) și respectiv pe bază de Cu (**Fig. 5**).

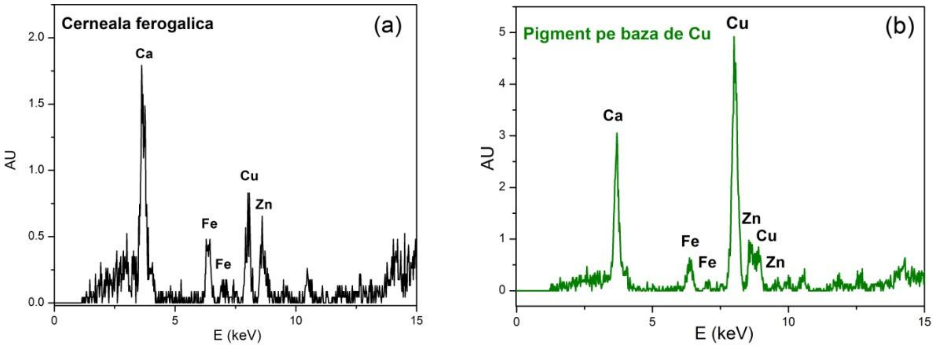

Fig. 5 – Spectrele XRF colectate pentru: a) cerneala neagră și b) cerneala verde. Ca provine din carbonatul de calciu prezent pe suprafața pergamentului

Teoretic, metoda FTIR-ATR ar putea permite identificarea exactă a pigmenților verzi pe bază de Cu: malachit, verdigris etc., însă stratul de culoare este prea subțire, pigmentul aflându-se sub limita de detecție a metodei. Din același motiv nu s-a putut evidenția nici liantul folosit.

La analiza macroscopică și microscopică s-a observat ca cerneala neagră este decolorată uniform și puțin exfoliată în zonele de pliere. Spre deosebire de aceasta, cerneala verde este foarte decolorată și prezintă un grad mare de difuzie în pergament (**Fig. 6**).

Fig. 6 – Imagini la microscop (20x) cu ilustrarea degradării cernelurilor

Identificarea colorantului din șnurul de legare a sigiliului

Alizarina, purpurina, rubiadina, munjistina și xantopurpurina sunt principalii coloranți detectați în șnurul roșu de legare a sigiliului, ceea ce sugerează

https://biblioteca-digitala.ro

utilizarea "*madder*" pentru vopsire (**Fig. 7**). "*Madder*" este numele în limba engleză utilizat pentru colorantul roșu din rădăcinile plantelor din familia *Rubia*, adică a genurilor *Rubia* L., *Relbunium, Galium* L., *Morinda* L., *Oldenlandia L.*, fiecare cuprinzând mai multe specii [5].

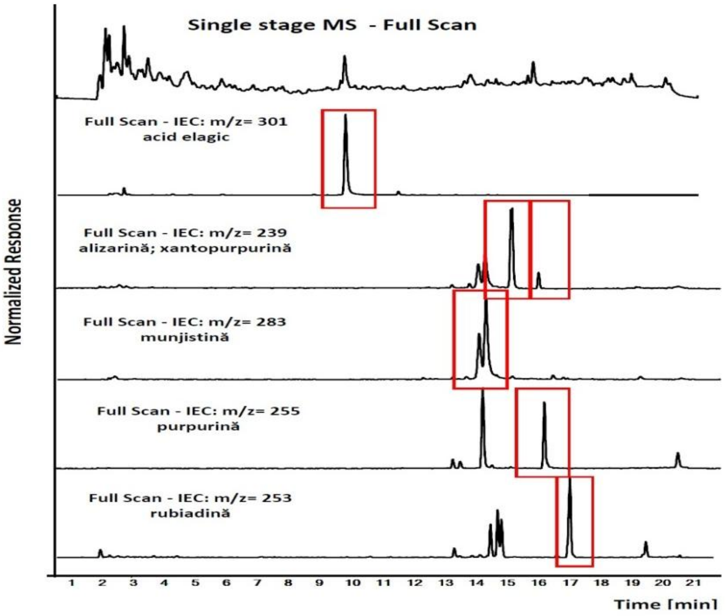

Fig. 7 – Cromatogramă care ilustrează identificarea acidului elagic, alizarinei, purpurinei, xantopurpurinei, munjistinei și rubiadinei în proba roșie din șnurul de legare a sigiliului

Luând în considerare zona geografică și coloranții identificați, cel mai probabil vopsirea a fost făcută cu *Rubia tinctorum* L. (roibă) sau *Rubia peregrina* L. La nivelul cunoștințelor actuale, cele două specii nu se pot diferenția analitic cu certitudine întrucât studii recente au arătat că alizarina – care este aproape absentă în *Rubia peregrina* L. –, poate fi prezentă în extractul de pe fibre vopsite, în funcție de metoda de vopsire [5, 6].

Rubia tinctorum L. (**Fig. 8**) este una dintre cele mai vechi surse de roșu fiind utilizată încă din antichitate. Ea se bucură de o mare popularitate datorită varietății mari de culori ce pot fi obținute (prin numărul mare de coloranți conținuți) și ușurinței recoltării, comparativ cu coloranții roșii din insecte. Ea a fost identificată – de cele mai multe ori în amestec cu alte surse biologice – și în șnururile de legare a sigiliilor în peceți mai vechi, emise de Cancelaria Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare [7], precum și în alte categorii de piese textile din

https://biblioteca-digitala.ro

colecții muzeale românești: broderii liturgice de secol XV, textile orientale de secol XVI-XIX, textile etnografice de secol XIX-XX [8].

Fig. 8 – Rubia tinctorum L.: a) Planta, partea aeriană, imagine preluata de pe http://wikihealing.org/wikihealing//index.php?title=File:Rubia_tinctorum.jpg; b) rădăcini uscate pregătite pentru vopsire

În șnurul de legare a sigiliului a fost identificat și acidul elagic, provenit din plante ce conțin taninuri. Acestea pot fi utilizate fie în cadrul procesului de preparare a mătăsii pentru îmbunătățirea calității acesteia, fie în procesul de vopsire, pentru a influența nuanța finală [9]. Cantitatea mare de acid elagic identificată sugerează pre-mordanțarea mătăsii cu o plantă ce conține taninuri și apoi vopsirea fibrelor cu *Rubia tinctorum* L.

Concluzii

Documentul este scris cu cerneală fero-galică și respectiv pe bază de Cu, pe un pergament manufacturat din piele de capră, de calitate superioară. Șnurul de prindere a sigiliului a fost vopsit cu *Rubia tinctorum* L. (roibă). Pergamentul prezintă urmele modului de păstrare prin pliere: degradări mecanice, mici lacune pe liniile de pliere, murdărie neuniform distribuită și o ușoară exfoliere a cernelii negre. Cu toate acestea, documentul este într-o stare bună de conservare. Păstrarea prin pliere a contribuit la protejarea părții scrise a pergamentului, degradarea prin oxidare indusă de lumină fiind prezentă numai pe suprafața nescrisă, aflată în contact cu mediul ambiant.

Metode de analiză și aparatura utilizată

Analiza macroscopică și microscopică s-a bazat pe protocolul de evaluare vizuală a pergamentelor elaborat în cadrul proiectului EC *Improved Damage Assessment of Parchment* (IDAP) [1-2], care presupune observarea caracteristicilor fizice care privesc atât calitatea procesului de fabricare a pergamentului cât și procesele de deteriorare caracteristice suportului și cernelurilor. S-a utilizat un microscop digital portabil Dino-Lite model AD7013MZT (AnMo Electronics

https://biblioteca-digitala.ro

Corp.) cu rezolutie de 1.3 Megapixels, observațiile fiind realizate la măriri de 20x și 50x. Analiza pergamentului a vizat ambele suprafețe, cea scrisă (*corium,* partea dinspre carne) și cea nescrisă (*gren, partea dinspre păr*).

Spectrometria în infraroșu cu reflexive totală atenuată (*FTIR-ATR*) este o metodă nedistructivă, utilă atât pentru evaluarea stării de conservare a pergamentului, cât și pentru identificarea materialelor utilizate în procesul de fabricare sau formate ulterior, în procesele de îmbătrânire și deteriorare [3-4]. Înregistrarea spectrelor FTIR-ATR s-a realizat nedistructiv, direct pe document, cu ajutorul spectrometrului portabil Alpha (Bruker Optics) dotat cu un accesoriu ATR cu cristal de diamant. Au fost analizate zone ale ambelor suprafețe ale pergamentului, cu aspect nedegradat, pătate sau subțiate.

Spectrometria cu fluorescență de raze X (*XRF*) este o metodă de analiză elementală, nedistructivă, care a fost utilizată la identificarea cernelurilor. Înregistrarea spectrelor s-a realizat, direct pe document, cu ajutorul unui spectrometru cu fluorescență de raze X portabil tip Innov X Systems Alpha Series.

Cromatografie de lichide cu detecție prin spectrometrie de masă (*HPLC-MS*) a fost utilizată pentru identificarea colorantului utilizat la vopsirea șnurului de prindere a sigiliului. Analizele au fost efectuate pe un sistem Agilent 1200 pus la dispoziție de Agilrom S.A. Pentru analiză a fost necesară prelevarea unei probe de ~5 mm. Probele au fost preparate în cadrul Institutului de Fizică și Inginerie Nucleară "Horia Hulubei", Departamentul IRASM.

Referințe:

[1]. Badea E., Mašić A., Miu L., Laurora C., Braghieri A., Coluccia S., Della Gatta G., *Protocolli chimico-fisici per la valutazione del deterioramento ambientale di pergamene antiche*, Lo Stato dell'Arte 5, Nardini Editore, Florence, Italy, 2007, pp. 101-108.

[2]. E. Badea, V.P. Sommer Dorte, K. Mühlen Axelsson, G. Della Gatta, R. Larsen, *Standardised methods for damage ranking in parchment: from microscopic evaluation to collagen denaturation assessment, e-Preservation Science*, 9, 2012, pp. 97-109.

[3]. C. Carșote, P. Budrugeac, R. Decheva, N.S. Haralampiev, L. Miu, E. Badea, *Characterization of a byzantine manuscript by infrared spectroscopy and thermal analysis,* în "Rev. Rou. Chim.", 59 (6-7), 2014, pp. 429-436.

[4]. E. Badea, C. Carșote, *I segreti della pergamena del testamento di Marco Polo/The secrets of the parchment of Marco Polo's testament,* în "Testamento di Messer Marco Polo, viaggiatore/The Testament of Messer Marco Polo, the traveler", Mestre, Italia, Ed. T. Plebani, Editura Scrinium, 2015, în curs de publicare.

https://biblioteca-digitala.ro

[5]. J. Wouters, *The Dye of Rubia peregrina. I. Preliminary Investigations*, Dyes in ”History and Archaeology”, 16/17, 2001, pp. 145-157.

[6]. D. Cardon D., *Natural dyes – sources, tradition, technology, science*, London, Archetype Publications, 2007.

[7]. I. Petroviciu, I. Crețu, F. Albu, M. Virgolici, A. Medvedovici, *Natural dyes in seal threads from documents issued by Prince Stephan the Great (1457-1504)*, prezentare la Conferința Dyes in History and Archaeology 34, Salonic, Grecia, 21-24 octombrie 2015.

[8]. I. Petroviciu, I. Crețu, I. Vanden Berghe, J. Wouters, A. Medvedovici, F. Albu, D. Creanga D., *A discussion on the red anthraquinone dyes detected in historic textiles from Romanian collections*, în ”e-Preservation Science”, 9, 2012, pp. 90-96.

[9]. J.H. Hofenk de Graaff J. H., *The Colourful Past. Origins, Chemistry and Identification of Natural Dyestuffs*, London, Abegg Stiftung & Archetype, 2004, pp. 286-293.

[10]. I. Petroviciu, F. Albu and A. Medvedovici, *LC/MS and LC/MS/MS based protocol for identification of dyes in historic textiles*, în ”Microchemical Journal”, 95, 2010, pp. 247-254.

Mulțumiri

Autorii mulțumesc doamnei dr. ing. Lucreția Miu (Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare Textile și Pielărie, Sucursala Institutul de Cercetare Pielărie și Încălțăminte) pentru identificarea speciei animalului utilizat la manufacturarea pergamentului și încadrarea acestuia în zona anatomică, precum și domnilor dr. Florin Albu (Agilrom S.A.) și dr. Marian Vîrgolici (Institutului de Fizică și Inginerie Nucleară "Horia Hulubei", Departamentul IRASM) pentru sprijinul acordat în efectuarea analizei cromatografice.

ASPECTE ALE RESTAURĂRII DIPLOMEI DE ÎNNOBILARE ACORDATĂ DE PRINCIPELE MIHAIL APAFI I LUI TOMA TRÂMBIŢAŞ DIN ŢARA FĂGĂRAŞULUI (1663)

Restaurator expert: Cristina Petcu

STAREA DE CONSERVARE A OBIECTULUI

DEGRADĂRI FIZICO-MECANICE:

Documentul prezintă îndoiri multiple, una longitudinală si șase transversale, în partea inferioară având plicatura specifică atârnării sigiliului. Datorită modului

https://biblioteca-digitala.ro

tradițional de păstrare, se remarcă mici lacune pe liniile de îndoire şi murdărie aderentă, mai ales pe una din părţile superioare ale pergamentului.

DEGRADĂRI CHIMICE:

Se observă îmbruniri ale pergamentului și decolorarea cernelii verzi cu care s-a scris titulatura principelui şi numele beneficiarului. Sigiliul este fixat într-o capsulă de lemn, de esenţă tare, care are încrustate diferite motive florale. Capsula sigilară are o lacună de 2 cm.

PROPUNERI DE RESTAURARE:

Restaurarea pergamentului s-a desfăşurat ţinând cont, în primul rând, de principiul minimei intervenţii. Au fost efectuate lucrări de desprăfuire, curăţire uscată, protecţie a pigmenţilor şi cernelurilor sensibile la apă, rehidratare a pergamentului, de presare a pergamentului, de completare a golurilor şi închidere a liniilor de sfâşiere, de montare a pergamentului în passe-partout și de completare a lacunei lemnului de la capsula sigilară. Restaurarea pergamentului a constat în rehidratarea acestuia într-o cameră de umidificare, în condiții controlate de 80% umiditate relativă, timp 12 săptămâni. Pergamentul a fost expus câte 15 minute pe zi, sub atentă supraveghere, deplierea acestuia realizându-se treptat și cu prudență. Următoarea etapă a constat în curăţire uscată cu ajutorul gumelor şi a pensulelor moi. Curăţirea umedă s-a executat prin tamponare cu o vată umedă bine stoarsă și cu o soluţie hidro-alcoolică (30% alcool izopropilic + 70% apă). Neutralizarea acidităţii de pe versoul pergamentului s-a efectuat prin tamponare cu o vată bine stoarsă, îmbibată în soluţie hidroalcoolică și bicarbonat de sodiu. Întinderea pergamentului s-a realizat prin tamponare locală, pe verso, a pliurilor acestuia cu o soluţie de hidro-alcool izopropilic (30% apă + 70% alcool izopropilic). Operaţiunea de tamponare s-a efectuat pe foaia de pergament aşezată cu faţa în jos pe un material neabsorbant (plexiglas). Uscarea pergamentului a presupus introducerea la presă, operațiune efectuată pe masa de lucru între planşete, peste care au fost puse greutăţi până la 5 kg. Uscarea este o etapă de mare importanţă în care o presiune prea mare ar strivi stratul de pergament şi ar forma un luciu nefiresc, iar o presiune prea mică sau scurtarea timpului de ţinere sub presă s-ar putea solda cu gonflarea documentului sau rularea unor margini neregulate. Completarea golurilor şi închiderea liniilor de sfâşiere s-au efectuat cu o hârtie japoneză de grosime potrivită. Peticele și marginile lacunelor pergamentului s-au şerfuit cu ajutorul unui bisturiu bine ascuţit. Umplerea lacunelor a ținut cont de faptul că hârtia japoneză nu suferă modificări, fiind adaptabilă la uşoare tensiuni create de pergament. Capsula sigilară a fost restaurată cu un lemn de esenţă moale (lemn de balsa). Lemnul de balsa s-a croit după lacună şi s-a lipit cu un clei de iepure cu o concentraţie de 12%. După uscare a fost adus, din aproape în aproape, la forma capsulei originale. De asemenea, lacuna capsulei sigilare a fost integrată cromatic. După operațiunile de restaurare, diploma de înnobilare a fost montată într-un passe-partout din carton

https://biblioteca-digitala.ro

neacid, care a fost închis într-o casetă de plexiglas etanşă. Pentru păstrarea documentului în condiţii de microclimat optime, pe perioada expunerii, passe-partout-ul a fost încastrat în spumă expandată de polietilenă, antistatică şi ignifugă, îmbăcată într-o hârtie neacidă.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Voievodul Țării Românești, Vlad Țepeș. Fototecă: Ginel Lazăr.

Fig. 2 – Sala Dietei Transilvaniei din cetatea Făgăraș (2015). Fototecă: Ginel Lazăr.

Fig. 3 – Biserica ortodoxă din Beclean și cimitirul unde sunt îngropați membri ai familiei Trâmbițaș. Fototecă: Ginel Lazăr.

Fig. 4 – Diploma de înnobilare emisă în cancelaria principelui Mihail Apafi I din Sibiu la data de 1 august 1663. După restaurare. Foto: George Nica (M.N.I.R.).

Fig. 5 – Însemnarea de confirmare a înnobilării emisă în cetatea Făgăraș la 9 februarie 1664. Înainte de restaurare. Foto: Ginel Lazăr.

Fig. 6-6bis – Arborele genealogic al familiei Trâmbițaș la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Foto: Ginel Lazăr.

Fig. 7-7bis – Arborele genealogic al familiei Trâmbițaș consemnat de ing. Gheorghe Trâmbițaș la 25 decembrie 1925. Foto: Ginel Lazăr.

Fig. 8 – Diploma de înnobilare înainte de restaurare. Foto: Cristina Petcu.

Fig. 9 – Imaginea pergamentului după rehidratare. Foto: Cristina Petcu.

Fig. 10 – Curățirea uscată. Foto: Cristina Petcu.

Fig. 11 – Completare lacună din suprafața casetei sigiliului atârnat al documentului. Foto: Cristina Petcu.

Fig. 12 – Lacună completată și integrare cromatică. Foto: Cristina Petcu.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 – Voievodul Țării Românești, Vlad Țepeș

Fig. 2 – Sala Dietei Transilvaniei din cetatea Făgăraș (2015)

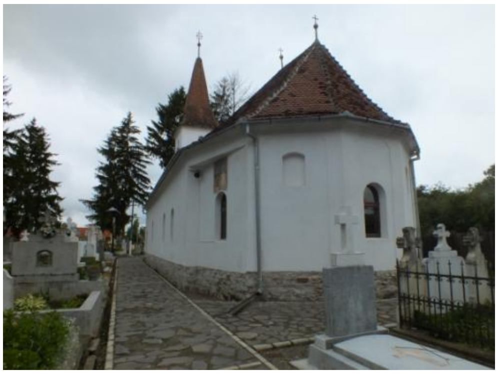

Fig. 3 – Biserica ortodoxă din Beclean și cimitirul unde sunt îngropați membri ai familiei Trâmbițaș

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4 – Diploma de înnobilare emisă în cancelaria principelui Mihail Apafi I din Sibiu la data de 1 august 1663. După restaurare

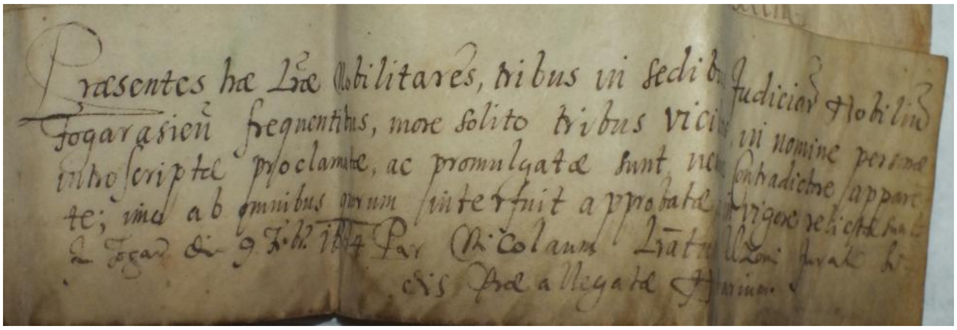
Praesentes hae Lrae Nobilitares, tribus in Sedibus Judiciariis Nobilium Fogarasien. frequentibus, more solito tribus vicibus in nomine personae intro scriptae proclamatae, ac promulgatae sunt, nemine contradictore apparente; verum ab omnibus quorum interfuit approbatae [illegible]

Fig. 5 – Însemnarea de confirmare a înnobilării emisă în cetatea Făgăraș la 9 februarie 1664. Înainte de restaurare

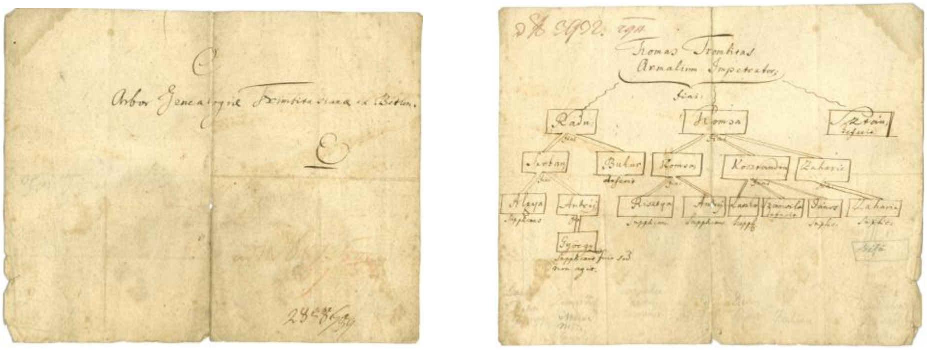

Fig. 6-6bis – Arborele genealogic al familiei Trâmbițaș la sfârșitul secolului al XVIII-lea

https://biblioteca-digitala.ro

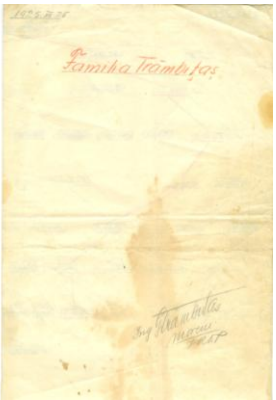

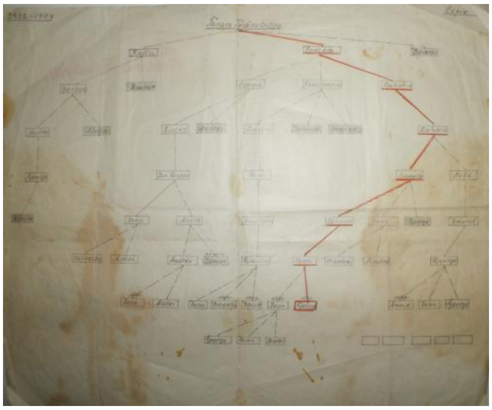

Fig. 7-7bis – Arborele genealogic al familiei Trâmbițaș consemnat de ing. Gheorghe Trâmbițaș la 25 decembrie 1925

Fig. 8 – Diploma de înnobilare înainte de restaurare

Fig. 9 – Imaginea pergamentului după rehidratare

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 10 – Curățirea uscată

Fig. 11 – Completare lacună din suprafața casetei sigiliului atârnat al documentului

Fig. 12 – Lacună completată și integrare cromatică

https://biblioteca-digitala.ro

STEMELE DIN INCINTA MUZEULUI NAȚIONAL SECUIESC

SZEKERES ATTILA ISTVÁN
attila@szekeres.ro
http://szekeres.ro/
Asociația de Heraldică și Vexilologie din Transilvania – Sfântu Gheorghe

THE COATS OF ARMS FROM THE COLLECTIONS OF THE SZEKLER NATIONAL MUSEUM

ABSTRACT

In the Szekler National Museum in Sfântu Gheorghe, Covasna county the visitor can see many coats of arms. First the coat of arms of the museum on the facade of the building, and some coats of arms carved in the lapidary of the institution (Béldi, Nemes, Zenone di Castelceriolo, Bethlen–Gyulay alliance coats of arms, and the emblem of Habsburg Empire). Inside, in the history department are two coats of arms of Mikes of Zabola counts. In the „Gyárfás Jenő" Art Gallery are some coats of arms (Herepei, heraldic seal of the Museum and the coat of arms of the Szekler community). In the museum's library are funeral coats of arms available for researchers, but they are not publicly displayed: Teleki, Wass, Vay, Brukenthal, Kendeffi, Csedő, Zathuretzky, Cserei and Knöpfler, and the letters patent of nobility of the Szentkereszty and the Márk of Egerpatak families.

Keywords: Coat of arms, funeral coat of arms, museum, lapidary, letter patent of nobility, szekler, Sfântu Gheorghe.

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUMBAN TALÁLHATÓ CÍMEREK

ÖSSZEFOGLALÓ

A szerző tömör múzeumtörténeti felvezető után számba veszi az intézményben fellelhető címereket, kezdve a főépület homlokzatán velencei mozaikból kialakított, Kós Károly által tervezett Székely Nemzeti Múzeum-címerrel, folytatva a kőtárban látató címeres emlékekkel (Béldi, Zenone di Castelceriolo, Bethlen–Gyulay házassági címer, Nemes, valamint a Habsburg birodalmi címer), a történelmi részlegen őrzött Mikes-címerekkel, a múzeum külső egységeként működő Gyárfás Jenő Képtár leltárában levő címerekkel (Nemes Székely Nemzet, Herepei, a múzeum címeres pecsétrajza), a néprajzi részlegen felállított, a barátosi református templomból származó kazettás mennyezet Bibó-címerével, a könyvtár levéltári részlegén őrzött nemesleveleken át (Szentkereszty, egerpataki Márk) a selyemre és kartonra festett halotti címerekig: Teleki, Wass, Vay, Brukenthal, Kendeffi, Csedő, Zathuretzky, Cserei és Knöpfler.

https://biblioteca-digitala.ro

Kulcsszavak: Címer, halotti címer, kőtár, múzeum, nemeslevél, székely, Sepsiszentgyörgy.

Muzeul a fost înființat pe baza colecției particulare a văduvei lui János Cserey, Emília Zathureczky, în anul 1875, cu ajutorul lui Gyula Vasady Nagy, care a fost angajat ca învățător particular la conacul Cserey din Imeni. Colecția doamnei Cserey, împreună cu colecția de numismatică, cumpărată de la Vasady au pus bazele muzeului particular, deschis pentru public în anul amintit. În anul 1879, Emília Zathureczky a donat colecția „*comunității secuiești*". Acest an este considerat data nașterii Muzeului Național Secuiesc, al cărui prim custode a devenit Gyula Vasady Nagy. Mutat la Sfântu Gheorghe, muzeul și-a desfășurat activitatea sub patronajul Colegiului „Székely Mikó"[1]. Muzeul s-a mutat în sediul propriu în 1913, când s-au finalizat lucrările de construcție ale clădirii în care își desfășoară activitatea și azi (**Fig. 1**). Clădirea și anexele au fost proiectate de Károly Kós[2]. La finele celui de-al Doilea Război Mondial, muzeul a fost afectat de o adevărată catastrofă. Astfel, la 2 septembrie 1944, au fost ridicate de aici 50 de lăzi, care conțineau cele mai valoroase obiecte muzeistice, iar la 29 martie 1945, în gara din Zalaegerszeg (Ungaria), a fost bombardat trenul în care se afla tot acel material[3]. În zilele noastre, Muzeul Național Secuiesc este o instituție muzeală de interes regional, finanţat de Consiliul Judeţean Covasna. Muzeul este o unitate de specialitate acreditată de Comisia Națională a Muzeelor și Colecțiilor din subordinea Ministerului Culturii[4].

Sediul central din Sfântu Gheorghe găzduiește biblioteca, secţiile de ştiinţele naturii, arheologie-istorie şi de etnografie. Unităţile externe ale muzeului sunt Galeria de artă „Gyárfás Jenő" din Sfântu Gheorghe, Muzeul „Incze László" din Târgu Secuiesc, Muzeul „Haszmann Pál" din Cernat, Muzeul Depresiunii Baraolt şi Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala.

Stema Muzeului Național Secuiesc

Pe fațada turnului clădirii, deasupra intrării principale, se află stema și denumirea în limba maghiară a muzeului, confecționate din mozaic venețian.

---

[1] Hunor Boér, *A Székely Nemzeti Múzeum*, în István Kinda (szerk.). „A Székely Nemzeti Múzeum", Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2011, pp. 7-8.

[2] Hunor Boér, Réka Várallyay, *Kós Károly Székely Nemzeti Múzeuma*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2012, pp. 14-18.

[3] Hunor Boér, *A székely nemzeti múzeum a magyar tudomány és közművelődés történetében 1875-2000*, manuscris; Péter Sas, *A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum anyagának pusztulása 1945-ben*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2006, pp. 5-6.

[4] Attila Szekeres, *Akkreditálták a Székely Nemzeti Múzeumot*, în „Háromszék", XXIV, nr. 6657 din 2 august 2012, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Mozaicul a fost proiectat de arhitectul Károly Kós, însă nu s-a realizat odată cu construcția, ci abia în 2008. Mozaicul a fost realizat de sculptorul András Makkai din Cluj-Napoca, conform proiectului inițial, și a fost dezvelit cu ocazia Zilelor Patrimoniului Cultural, organizate în 20-21 august 2008[5].

Totul este înscris într-un dreptunghi culcat, având dimensiunile de 250x130 cm. Locul de onoare al compoziției este ocupat de un scut elvețian, având câmpul albastru, în care se află un soare galben (fără raze) la dextra și o semilună întoarsă (crescătoare) albă, la senestra. Stema este flancată de motive populare, în exteriorul cărora se află inscripția „*ANNO 1913*”. În partea de jos a compoziției se află înscris „*SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM*”, adică Muzeul Național Secuiesc. Stema este cea a comunității secuiești, folosită în acest caz pentru a reprezenta instituția muzeală (**Fig. 2**).

Stemele din lapidarul muzeului

În curtea interioară a muzeului, delimitată în două laturi de clădirea principală, iar în alte două de un gard construit asemenea zidurilor de cetate, s-a amenajat lapidarul muzeului. Aici se găsesc câtva elemente din piatră, care conţin blazoane.

Stema Béldi de Uzon

De la conacul Béldi și din capela romano-catolică de pe domeniul Béldi de la Budila provin câteva elemente din piatră, aduse în 1935 la Muzeul Național Secuiesc. Printre acestea se află monumentul funerar al lui Kelemen Béldi, căpitan general al scaunelor Sepsi, Kézdi și Orbai, decedat la 6 februarie 1627, la vârsta de 46 de ani.

Mai există două ornamente sculptate, în formă de urnă, provenind de pe castel. Una este împodobită cu o literă „*B*”, surmontată de o coroană deschisă cu cinci perle, totul înscris într-un chenar oval. Pe cealaltă, în interiorul unui chenar oval asemănător, este înfățișat un picior, întors spre senestra, străpuns prin genunchi de o săgeată trasă dinspre senestra. Piciorul este flancat în partea superioară de o semilună descrescătoare la dextra și o stea cu opt raze, la senestra. Totul este surmontat de o coroană cu cinci perle (**Fig. 3**). Este vorba despre stema familiei Béldi de Uzon. Apreciem că ar fi fost mai corect dacă coroana ar fi timbrat chenarul, care ține loc de scut. Celor două ornamente li s-a rupt baza, având menţionate, pe baza ornamentului cu litera „*B*”, inscripţia ”*BÉLDI ISTVÁN*”, iar pe cea cu stemă apare anul 1805.

[5] *Kulturális Örökség Napjai* – Comunicat al M.N.S. din 20-21 august 2008. (http://www.sznm.ro/sznm.php?o=kulturalisorokseg).

https://biblioteca-digitala.ro

Stema Zenone di Castelceriolo[6]

Tot de la Budila provine lespedea funerară a Josephei Zenone di Castelceriolo[7]. Piatra[8] este inscripționată: „*ŐSI CZIMERE M*[É]*L*[TOSÁ]*G*[O]*S GROF ZENO<NI> IOSEPHA ASZONY <Ő> NAGYSÁGÁNAK M*[É]*L*[TOSÁ]*G*[O]*S UZONI BÉLDI LÁSZLÓ ÚR ÉLE<TE> PÁRJÁNAK HOLT MEG ÉLE<TÉNEK> XX<X>VIIK ESZTE<NDEJÉBEN> <181*(...)*> MARTII* (...)”[9]. În traducere: ”*Blazonul strămoşesc al domniei sale onorabila contesă Josepha Zenone, soţia onorabilului domn László Béldi de Uzun, decedată la 36 de ani, în* (...) *martie 181*(...)”.

Este vorba de prima soție a lui László Béldi, asesor al Tablei Regale din Trei Scaune, între 1816-1836 administrator al scaunului, decedat în 1841[10]. În perioada cât László Béldi a ocupat funcția de administrator al scaunului, la Sfântu Gheorghe s-a construit sediul scăunal al celor Trei Scaune unite cu scaunul Micloșoarei[11].

Piatra este împodobită în partea superioară cu stema de neam a defunctei: scut sfertuit; în I-ul cartier o acvilă încoronată; în al II-lea un grifon întors; al III-lea cartier este fasciat de şase piese, cu o bandă; în al IV-lea cartier, cinci turnuri, aşezate în săritoare. Scutul este timbrat printr-o coroană contală şi susţinut de doi lei cu capetele întoarse (**Fig. 4**)**.** Din literatura de specialitate italiană redăm și cromatica Zenone: în I-ul cartier, acvila este de culoare neagră în câmp de aur, în cel de-al II-lea cartier, grifonul de culoare roşie în câmp de argint, în cel de-al III-lea cartier, fasciatul albastru-argint, iar banda de argint, încărcată cu trei litere „*Z*” negre, în cel de-al IV-lea cartier, turnurile de aur în câmp roşu[12].

Stema de alianță Bethlen–Gyulay

O piatră inscripționată și în partea superioară împodobită cu două blazoane provine de la castelul Bethlen din Racoșul de Jos.

Piatra este inscripționată: „*PÁNTzÉLÖSI MALOM: BETHLENI GRÓF BETHLEN ÁDÁM VR KEZDETE GRÓF GYVLAY KATA ASSZONY ÉPÍTETET*

---

[6] Despre acest subiect mai multe la Tudor-Radu Tiron, *Lespedea funerară de la Budila (jud. Braşov) a Josephei Zenone di Castelceriolo (Observaţii genealogice şi heraldice),* în „Acta Siculica 2011”, pp. 385-391.
[7] Nr. inv. 8.555.
[8] Are dimensiunile 122×67×14 cm, din care suprafaţa în care s-a sculptat stema este de 120×63 cm.
[9] Completările au fost făcute de arheologul Zsigmond Loránd Bordi.
[10] Zoltán Cserey, *Főkirálybírák 1709-1876 között*, în Idem: „Önkormányzatiság és katonai hatalom Háromszéken a 18-19. században”, Sepsiszentgyörgy, Charta, 2009, pp. 50-57; T.-R. Tiron, *op. cit.*, p. 385.
[11] Zoltán Cserey, Álmos József, *Sepsiszentgyörgy képes története*, II. kiadás, Sepsiszentgyörgy, Sepsiszentgyörgy Kiadó, 2012, p. 158.
[12] T.-R. Tiron, *op. cit*, pp. 387-388.

https://biblioteca-digitala.ro

GRÓF KIS BETHLEN ÁDÁM BÖLTSŐÉT RENGETTE ÉDES ANYA S MÉG JÓ JÓL IS KÉSZÍTETTE ANNO CH 1792”. În traducere: ”*Moara de la Páncélos: începută de domnul conte Ádám Bethlen de Bethlen, construită de doamna contesă Kata Gyulay* [în timp ce ca] *mamă legăna leagănul micului conte Ádám Bethlen, și pe deasupra a realizat-o foarte bine. Anul lui Hristos 1792*”.

În inscripție sunt amintiți Ádám Bethlen de Bethlen, născut în 1750, decedat în data de 27 decembrie 1789 la Bahnea, soția sa, contesa Katalin Gyulay de Marosnémet și Nádaska (1760-1844), și fiul lor, „*micul conte*” de trei ani la acea dată, Ádám Bethlen, născut în 1789, decedat în data de 27 decembrie 1863 la Buda[13].

În partea superioară a plăcii sunt sculptate stemele de alianță a soților Ádám Bethlen și Katalin Gyulay. Scut oval, al cărui câmp este încărcat de un șarpe undat, în pal, încoronat, ținând în gură un glob crucifer, totul înscris într-o cunună de lauri, încoronat contal. Celălalt blazon, reprezintă un scut, scartelat cu scut în inimă; în I-ul cartier se află un braț drept îndoit în cot, ținând o sabie în bară; în al II-lea cartier se află un porumbel întors spre dextra, ținând în cioc trei spice de grâu, stând pe o colină; în al III-lea cartier se află elementul heraldic din câmpul anterior, întors spre senestra; în al IV-lea cartier se află brațul ținând sabia, întoarsă; peste tot, în câmpul scutului în inimă, un leu rampant, întors spre dextra ridicând o sabie. Scutul este surmontat de o coroană deschisă, de sub care cad lambrechini în formă de vrejuri, împodobind cele două laturi ale scutului; în creștet trei spice de grâu ieșind din coroană (**Fig. 5**).

Stema Nemes de Hídvég

În lapidar, printre tombele mortuare se află monumentul funerar al lui Tamás Nemes de Hídvég, decedat în anul 1638[14]. Defunctul a fost căpitan general al scaunelor Sepsi, Kézdi și Orbai. Piatra provine din cimitirul aflat în jurul bisericii reformate de la Hăghig. Tomba conține o stemă sculptată: în scut dreptunghiular, cu colțurile rotunjite, se află un braț îndoit în cot, ținând în bară o sabie care străpunge un cap. Totul este inclus într-o cunună de lauri (**Fig. 6**).

Stema Imperiului Habsburgic

Piatra sculptată cu stema Imperiului Habsburgic provine de pe frontonul clădirii comandamentului Regimentului Secuiesc de Husari-Grăniceri, care purta numărul 11 în ordinea numerotării regimentelor de cavalerie ale Imperiului Habsburgic, zisă *Casa cu arcade*. Placa a intrat în custodia muzeului în 1908. Prezintă câmp tripartit în ţeapă, partea centrală fasciată de trei elemente, în partea

[13] Date genealogice de pe site-ul: http://genealogy.euweb.cz/hung/bethlen3.html (accesat 06. 01. 2013).
[14] Datele au fost identificate de către arheologul Zsigmond Loránd Bordi.

https://biblioteca-digitala.ro

dextră un leu rampant, întors spre dextra, în partea senestră o bandă încărcată cu trei alerioni. Scutul este aşezat pe pieptul unei acvile bicefale, purtând pe fiecare cap câte o coroană închisă, iar între capete o coroană imperială mare (aceasta din urmă este greu lizibilă). Acvila ţine în ghearele piciorului drept o spadă şi un sceptru, iar în cel stâng un glob crucifer. Scutul este înconjurat la exterior de colanul Ordinului *Lâna de Aur*, iar la interior de cel al Ordinului *Maria Terezia* (**Fig. 7**). O copie reîntregită a acestei plăci s-a amplasat pe frontonul Casei cu arcade în 2008.

Stemele Mikes de la secția de istorie

Stema de pe o cahlă uriașă

În depozitul secției de istorie a muzeului se află o cahlă de dimensiuni uriașe[15]. Ea conține stema de conte a familiei Mikes de Zabola, color (**Fig. 8**).

Este vorba de un scut de două ori tăiat, tripartit în șef și în brâu. În I-ul cartier în câmp roșu, pe un deal verde cu trei coline, se află o cruce dublă albă, în al II-lea cartier, în loc de onoare, în câmp de aur o acvilă bicefală neagră, având capetele surmontate – la mijloc – de o coroană imperială, în al III-lea cartier, pe roșu un inorog alb, rampant, întors spre dextra, în al IV-lea cartier, pe albastru, un oștean, stând în picioare și ținând cu mâna stângă o lance rezemată de piciorul stâng, în al V-lea cartier, în inima scutului, pe roșu, un leu de aur întors spre dextra, stând pe două picioare, ținând cu ambele labe o săgeată de argint, în pal, în al VI-lea cartier, pe albastru, un oștean îmbrăcat în roșu, cu cizme negre, călare pe un cal alb, întors spre dextra, cu mâna dreaptă ridicând o sabie de argint, cu stânga ținând frâul de aur. În talpa scutului, pe aur, două steaguri verzi, încrucișate, surmontate de câte o tobă de aur[16].

Stema de pe un spătar

Spătarul unui fotoliu capitonat cu piele prezintă stema de conte a familiei Mikes, presată în piele[17]. Stema este identică cu cea descrisă anterior – bineînțeles, fără smalțuri. Scutul este surmontat de o coroană contală și este susținut de doi grifoni (**Fig. 9**).

Stemele din Galeria de artă ”Gyárfás Jenő”

În inventarul Galeriei de artă ”Gyárfás Jenő” se găsesc patru steme, ale căror autor este József Sebestyén Keöpeczi. Două, de mari dimensiuni, sunt pictate, una dintre ele este chiar o compoziție heraldică, altele două sunt desene în tuș, de dimensiuni mici.

---

[15] 48,5x60 cm.

[16] Stema a fost acordată de Leopold I la 4 mai 1696.

[17] Fără număr de inventar.

https://biblioteca-digitala.ro

Stema Nobilei Națiuni a Secuilor[18]

Este o compoziție de steme, pictată în ulei, pe un placaj de dimensiuni mari[19]. Compoziția este așezată într-un câmp înțesat de crengi de stejar, cu multe frunze verzi și câteva ghinde. Partea de mijloc este ocupată de o stemă de dimensiuni mari, surmontată de un scut triunghiular mai mic și flancat de câte două steme de dimensiuni mai mici atât în partea superioară, cât și în cea inferioară. Sub steme se află o panglică cu inscripția: ”*A NEMES SZÉKELY NEMZET ŐSI CÍMERE*”, adică: ”*stema cea veche a nobilei națiuni a secuilor*”. Sub această panglică undată, în mijloc se află un scut de dimensiuni mai mici, ca celelalte, înclinat în față, scut fasciat de opt piese, roșu-argint, sub care trece o panglică cu inscripția: ”*TORDA VÁROS*”, adică orașul Turda. În colțul din dreapta (stânga heraldică), jos, s-a semnat autorul lucrării, Keöpeczi Sebestyén József, iar în colțul opus a trecut locul și data executării: Köpecz, 1943. VIII (**Fig. 10**).

Este o compoziție având în mijloc stema comunității secuiești, în dreapta sa, sus, se află stema comitatului Ciuc, jos aceea a comitatului Mureș-Turda, în stânga sus stema Odorheiului, jos stema comitatului Turda-Arieș, iar deasupra se află stema comitatului Trei Scaune. Sub fiecare se află o panglică cu inscripția în limba maghiară a denumirii comitatelor: CSÍK, MAROS-TORDA, UDVARHELY, TORDA-ARANYOS, respectiv sus, pe cele două capete a unei panglici trecute sub scut: HÁROM SZÉK.

Stema din mijlocul compoziției reprezintă un scut triunghiular, în al cărui câmp ceruleu se află un soare de aur, figurat la dextra și o semilună crescătoare de argint, la senestra. Scutul este surmontat de o coroană de aur, cu cinci fleuroane și patru perle, împodobită cu rubine șu safire. Este stema „*națiunii*” secuiești.

Stema este surmontată de un scut triunghiular, în al cărui câmp ceruleu se află un braț armat, ținând o spadă care străpunge o inimă roșie. Totul este flancat sus de un soare de aur, figurat, la dextra și o semilună crescătoare de argint, la senestra. Este stema comitatului Trei Scaune.

În stânga (dreapta heraldică) sus este stema comitatului Ciuc. Este vorba de un scut scartelat, cu scut în inimă. În I-ul cartier, pe ceruleu se află un soare de aur, figurat; în al II-lea cartier, pe roșu, se află o semilună culcată, cu coarnele în sus, de argint, surmontată de o cruce dublă, de aur; în al III-lea cartier, de pe un deal verde cu patru coline cad trei benzi de argint, în bandă, reprezentând râurile Mureș, Olt și Târnava Mare, care străbat comitatul, precum şi două gherete grănicerești de trecere a frontierei cu câte o barieră ridicată; în al IV-lea cartier, se află un munte cu patru vârfuri, pe fiecare stând câte un brad verde. În scutul în inimă, pe aur, pe o semilună

---

[18] Nr. inventar: A 183.
[19] 67,6x90 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

culcată care surmontează un glob pământesc, stă Fecioara Maria, îmbrăcată în albastru, cu Pruncul în brațe.

În dreapta (stânga heraldică) sus este stema comitatului Odorhei. Este vorba de un scut scartelat argint-albastru. În I-ul și al IV-lea cartier sunt câte cinci cruciulițe roșii, așezate în poziția crucii Sfântului Andrei, în al II-lea și al III-lea, în câmp albastru, pe o terasă verde, se află un palat administrativ alb, cu acoperișul roșu, cu trei turnuri, cel din mijloc mai înalt, deasupra căruia se află la dextra un soare de aur, iar la senestra o semilună crescătoare de argint.

În stânga jos este stema comitatului Mureș-Turda. Este vorba de un scut despicat, în I-a parte, câmpul roșu tăiat de trei benzi de argint, iar dintr-o terasă verde din talpă se înalță un măr natural cu fructe de aur ce încarcă pomul și terasa. A doua fascie roșie este încărcată de o stea cu opt raze, de aur. În partea a II-a, în câmp roșu, stând pe o terasă verde, presărată de monede de aur, stă, ținând cu mâna dreaptă un steag cu flamura aur-albastru, un viteaz în armură completă și cască încoronată, cu mâna stângă lăsată jos ținând un buzdugan de aur. Este Sfântul Ladislau, rege al Ungariei.

În dreapta jos este stema comitatului Turda-Arieș. Este vorba de un scut tăiat, în al cărui câmp superior, pe roșu, se văd doi munți stâncoși cu o prăpastie între ele, reprezentând Cheile Turzii, la poalele cărora se văd monede de aur – ducați ai Sfântului Ladislau –, precum și câte o potcoavă de aur pe fiecare stâncă. Se referă la legenda Sfântului Ladislau, când acesta, fiind urmărit de cumani, munții s-au despicat, formând Cheile Turzii. În cartierul secund, câmpul verde este tăiat de două benzi undate, cea de sus de aur, cea de jos de argint, reprezentând râurile Arieș, respectiv Mureș.

Compoziția a fost comandată de János Herepei, director al Muzeului Național Secuiesc, pentru a ornamenta sala festivă a instituției. În prezent, compoziția ornamentează peretele biroului directorului actual al muzeului.

Stema Herepei[20]

Este o stemă comemorativă, pictată cu tempera pe un carton fixat pe un placaj[21].

Este vorba de un scut cu baza circulară, în al cărui câmp albastru se află un leu de aur, limbat roșu, stând pe două picioare, cu laba stângă ridică în poziția palului o sabie cu mânerul și garda de aur, iar lama de argint, care străpunge în vârf o rozetă cu patru petale roșii, mijlocul de aur, iar cu laba dreaptă ridicată ține lama spadei. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, încoronat de o coroană deschisă cu trei fleuroane și două perle, împodobită cu pietre prețioase, de sub care cad

[20] Nr. inventar: A 2.430.
[21] Dimensiuni: 60x88 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

lambrechini albastru-aur, respectiv roșu-argint. În creștet se află un braț în armură de argint, îndoit în cot, ținând în bară o sabie cu mânerul și garda de aur, iar lama de argint. În încheietura cotului este așezată o rozetă cu patru petale roșii, patru frunzulițe verzi și mijlocul de aur (**Fig. 11**).

Sub stemă apare inscripția „*MAGYAR-HEREPEI NEMES* ***HEREPEI-NAGY*** *CSALÁD ŐSI CZÍMERE. HEREPEI JÁNOS 1806-1812, LÁSZLÓ 1799-1800, KÁROLY 1825-1835, ID. GERGELY 1835-1859, IFJ. GERGELY 1868-1920. EMLÉKÉRE KIK KOLOZSVÁRI REF. THEOL PROFESSZOR, ILLETVE LELKÉSZEK VOLTAK*”. Conform inscripției, stema a fost executată în amintirea celor enumerați, care au fost profesori de teologie sau preoți reformați la Cluj.

Sub desenul stemei apare semnătura autorului: Köpeczi Sebestyén József. Pe spatele placajului apare o altă semnătură: Kőröspataki és Köpeczi Sebestyén József, menționând totodată că lucrarea a fost executată în luna mai a anului 1913[22].

Trebuie remarcat că, printre membrii familiei Herepei, care au fost enumerați, ultimul – ifj. Gergely – a decedat în 1920. Numele lui a fost trecut ulterior. Se poate observa, acest nume a fost trecut cu albastru, pe când cele mai vechi cu negru, dar scrisul e al autorului picturii.

Stema a fost comandată de cel amintit, Gergely Herepei jr., pentru a fi expusă printre stemele funerare aflate în biserica reformată de pe strada Farkas din Cluj-Napoca. Opera n-a ajuns la locul dorit, odată cu instalarea fiului celui amintit, János Herepei, în funcția de director al Muzeului Național Secuiesc în 1938, a ajuns la Sfântu Gheorghe.

Stema națiunii secuiești[23]

Este vorba de un desen în tuș, pe carton[24], reprezentând un scut triunghiular, în al cărui câmp albastru (hașurat orizontal) se află un soare de aur (punctat), figurat, la dextra, și o semilună crescătoare, de argint, la senestra. Scutul este surmontat de o coroană de aur, cu trei fleuroane, împodobită cu pietre prețioase (**Fig. 12**).

Desenul este semnat K. Sebestyén József, fiind datat 1941.

Sigiliul heraldic al Muzeului Național Secuiesc[25]

Este vorba de un desen în tuș, pe carton[26], reprezentând un scut triunghiular, în al cărui câmp hașurat orizontal se află un soare punctat, figurat, la dextra, și o

---

[22] În această perioadă încă nu s-a format semnătura permanentă a artistului, formula de „*Keöpeczi Sebestyén József*” fiind folosită după anul 1920.
[23] Nr. inventar: A 209.
[24] Dimensiuni: 150x225 cm. Dimensiunile scutului: 7x8 cm, înălțimea stemei cu coroană: 12,7 cm.
[25] Nr. inventar: A 210.

https://biblioteca-digitala.ro

semilună crescătoare, de argint, la senestra. Scutul este surmontat de o coroană de aur, cu trei fleuroane, împodobită cu pietre prețioase. Ambele laturi ale scutului sunt flancate de inscripția: ”*SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM*”, iar sub aceasta apare denumirea orașului reședință: ”*SEPSISZENTGYÖRGY*”. Locul rămas liber până la partea superioară a scutului, de ambele părți, este ocupat de câte o frunză de stejar. Coroana este flancată de cifrele 18 și 79, adică, citite împreună, anul în care muzeul a devenit, din colecție particulară, un bun public; este vorba de 1879 – anul înființării instituției (**Fig. 13**).

Desenul este semnat K. Sebestyén József și datat 1941.

Secția de etnografie

Stema Bibó

Cu ocazia renovării bisericii reformate din Brateș[27], tavanul casetat a fost demontat în 1910 și donat Muzeului Național Secuiesc[28]. Muzeul încă nu avea sediu propriu, astfel încât casetele au fost depozitate și doar în anul 1922 au fost montate[29]. În prezent, aceste casete decorează tavanul sălii mari a expoziției de etnografie. Printre cele 136 de casete, majoritatea decorate cu motive populare, una conține o stemă, în vreme ce alta are două inscripții. Cea veche a fost în mare parte ștearsă, peste ea trecându-se o inscripție mai nouă. Din cea veche se poate descifra: *„EGY ISTEN DITSOSEGERE SZENTELTETETT TEMPLOM MELYET MAGA KÖLTSÉGÉN MEGUJITTATOTT A BARATOSI NEMES REFORMATA ECLESIA 1760 ESZTENDŐBEN DIE XXVIII. JUNI*”. În traducere: ”*Pentru gloria lui Dumnezeu, care este Unul, s-a sfințit această biserică, pe care a renovat-o nobila parohie reformată din Brateș, pe propria cheltuială în ziua a 28-a a lunii iunie în anul 1760*”.

Înscrisul mai nou ne înștiințează: *„AZ 1800DIK ESZTENDŐBEN EZEN TEMPLOM MEGNAGYITVÁN AZ MELY EGY UJJ TORONYAL ÉS KÉT HARANGOKKAL 1802BEN 8BER 22KÉN FÖLDINDULÁS MIÁN ÖSZVE ROMLA. MINDEZEKET 1805-BEN KEZDETTE A BARATOSI NEMES REFTA ECCLÉSIA UJRA ÉPITTENI ÉS 1812BEN ISTEN DITSŐSÉGÉRE A MAGA KÖLTSÉGÉN ELIS VÉGEZTE:*” În traducere: ”*Această biserică extinsă în anul 1800 cu un turn nou și două clopote, la 22 octombrie 1802, din cauza cutremurului, s-a prăbușit. Nobila parohie reformată din Brateș a început reconstrucția în 1805 și a terminat-o pentru gloria lui Dumnezeu, în 1812, pe cheltuială proprie*”.

---

[26] Dimensiuni: 150x225 cm. Diagonala sigiliului: 12,4 cm.

[27] Construit în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

[28] Nr. inventar: R 3.017 din 6 iunie 1910.

[29] Enikő Gazda, Szőcsné și Ferenc Mihály, *A barátosi református templom kazettás mennyezete*, în „Acta Siculica 2013”, Anuarul Muzeului Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe, 2013, pp. 629-630.

https://biblioteca-digitala.ro

Deci, tavanul casetat a fost executat în 1760 de un meşter necunoscut. Biserica suferind la începutul secolului al XIX-lea în urma unui cutremur, a fost reconstruită, tavanul fiind remontat și unele casete repictate[30].

Lângă această casetă inscripționată se află o casetă decorată cu o stemă. Este blazonul familiei Bibó de Barátos, care ne indică posibilitatea ca tavanul să fi fost executat cu sprijinul acestei familii. În câmpul (decolorat aproape total, dar după urme – ceruleu) unui scut cu concavități laterale în partea superioară, laturi rotunjite în cea inferioară, dar terminat în acoladă (scut amintind de forma renascentistă), se află un leu (decolorat, dar pe care, dacă îl comparăm cu coroana care timbrează coiful, de asemeni decolorată, rezultă că era de aur), cu coada înfăşurată peste corp, întors spre dextra, stând pe două picioare, ținând cu ambele labe o lance de aur, cu steguleț roşu, în pal. Scutul este timbrat de un coif (cu partea inferioară mai lată), încoronat, de sub care cad lambrechini roșu-aur. Stema nu are creştet propriu-zis, însă s-au înfățișat doi lei afrontați, cu coada înfăşurată peste corp, limbați roşu, stând cu picioarele din spate pe partea superioară a lambrechinilor, iar cu cele din față sprijinind coroana ce timbrează coiful. Stema se află în interiorul unei cununi colorate alb-negru. Totul se află în câmpul albastru închis al casetei (**Fig. 14**).

Trebuie remarcată forma naivă a reprezentării stemei. Leii seamănă mai mult cu niște draci, decât cu regele animalelor. Coiful are o formă ciudată, partea inferioară fiind mult lățită față de cea superioară. Cei doi lei din partea superioară sunt un fel de amestec între creștet și sprijinitori. Se pare că stema a fost lucrată de un meşter popular, necunoscător de heraldică. În literatura de specialitate stema familiei Bibó de Barátos arată mai mult sau mai puțin diferit[31], adică, într-un scut oval, având câmpul ceruleu, un leu de aur rampant, ținând în sus o sabie de argint. În creştet un braț armat, îndoit în cot, ținând o sabie, în bară.

Steme în arhiva bibliotecii documentare

Diplome de înnobilare

Din nefericire pentru cercetătorul de astăzi, un număr considerabil de documente de înnobilare, aflate în posesia Muzeului Naţional Secuiesc, au pierit la finele celui de al Doilea Război Mondial, în timpul refugiului, în bombardamentul amintit[32]. Altele au fost preluate de Arhivele Statului. Muzeul a rămas practic fără documente de înnobilare. Cu sau fără intenție, inventarierea diplomei Szentkereszty a fost omisă.

---

[30] *Ibidem*.
[31] *Liber armorum Hungariae (Magyarország címeres könyve),* Grill Károly, Budapest, Könyvkiadóvállalata, 1913, p. 72; József Pálmay, *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsi-Szent-György, Jókai-Nyomda-Részvény-Társulat, 1901, p. 74.
[32] Péter Sas, *op. cit*, pp. 221-225.

https://biblioteca-digitala.ro

Stema de pe diploma de înnobilare Szentkereszty

Ferdinand al III-lea a conferit titlu de nobil și stemă numiților Ioannes Szentkereszty, consoartei sale, Catharina Mezny, fiilor lor, Andreas, Ioannes și Martinus, precum și fiicelor lor, Dorothea și Susana, la Poson (Bratislava) în data de 5 octombrie 1646. Diploma este scrisă în limba latină pe pergament, având lățimea de 660 mm și înălțimea de 488 mm, la care se adaugă plicatura de 72 mm. Documentul a fost întărit cu sigiliul atârnat al regelui, imprimat în ceară roșie, așezată în căuș natural (**Fig. 15**).

Descrierea stemei în diplomă: ”*Scutum videlicet militare erectum caerulei coloris, fundum illius viridi campo occupante, in quo lupus tota corporis mole effigiatus posterioribus pedibus distensis insistere canda deorsum reflexa, linguaq`s rubicunda exerta, anteriorum pedium utroq`s crucem duplicem rubram gestas dexororsum conuersus esse visitur. Scuto incunbentem galeam militarem craticularam siue apertam Regio daidemate alterum lupum inguinetenus eminentem alioquin inferiori per omnia similem producente ornatum. A summitate vero siuc cono galea lacinis se lemniscis hinc nigris et croceis, illinc vero albis et rubris, in scuti exorenitas sese placide disfundensibus, illudque decenter exornantibus quemadmodum haec omnium princio siuc capite praesentium literarum nostrarum pictoris manu et artificio propriis suis coloribus clarius depicta est cospiciuntur*”.

În traducere: „*Scut militar ridicat, de culoarea cerului, având în fundalul său o câmpie verde, pe care se află redat, în atitudine de luptă, un lup ridicat pe picioarele din spate, de culoare albă (?), cu limba scoasă de culoare roşie, care, precum se vede, ţine cu ambele labe din faţă o cruce dublă însângerată (?). Scutul este surmontat de un coif militar cu gratii, numit şi deschis, cu o coroană regească împodobită cu un lup tăiat de la jumătatea inferioară, similar celui* [din scut]. *Din vârful căruia* (al coifului-n.n.) *coboară lambrechini într-o parte negri şi aurii, iar în cealaltă albi şi roşii, împodobind scutul într-o manieră plăcută, astfel cum se înfăţişează chiar la începutul scrisorii noastre, după cum a înfăţişat cu claritate pictorul, cu mâna şi iscusinţa culorilor sale*”.

Stema este pictată la începutul diplomei, în partea stângă (dreapta heraldică) sus, într-un chenar verde, pe un covor albastru. Stema este înscrisă într-o cunună ovală, verde, ornamentată cu un cartuș. În partea de sus, în mijloc, la loc de onoare, se află stema imperială romano-germană cu acvila neagră bicefală în câmp de aur, purtând pe piept stema Austriei, totul înscris într-un scut oval înconjurat de o cunună verde. În cele două colţuri superioare ale câmpului se află stemele Ungariei și Boemiei (**Fig. 16**).

Stema de pe diploma de înnobilare a lui Péter Márk de Egerpatak

Diploma a fost acordată de principele Sigismund Báthori lui Petrvs Mark de Egher Pataka la Alba Iulia, în data de 22 ianuarie 1591. Prin acest act, Péter Márk

https://biblioteca-digitala.ro

de Egerpatak a fost scos din rândul primipililor şi a fost avansat în rândul nobililor împreună cu toți descendenții săi de ambele sexe, acordându-li-se o stemă. Diploma, scrisă pe pergament în limba latină, a fost întărită cu sigiliul atârnat al principelui, imprimat în ceară roșie, așezată în căuș galben (**Fig. 17**).

Descrierea stemei în diplomă: „*Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in cuius campo homo integer thorace, lorica et casside indutus, erectus stare, dextraque ensem evaginatum* (...) *et sursum porrectum stringere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, certis suis in locis deaurata, ex cuius cono taeniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utramque scuti partem pulcherrime ambiunt et exornant*".

În traducere: „*Scut triunghiular de culoarea cerului, în al cărui câmp se vede un om întreg, purtând platoșă și cască, stând drept, cu mâna dreaptă ridicând în sus o spadă scoasă, însângerată. Deasupra scutului se află o cască militară închisă, în unele locuri aurită, din vârful coifului coborând benzi sau panglici de diferite culori, care înconjoară şi împodobesc preafrumos laturile sau marginile acelui scut*" (**Fig. 18**).

Diploma a fost donată Muzeului de către Zoltán Márk din Sfântu Gheorghe, care a declarat că a moștenit-o, că nu are descendenți și crede că cel mai bun loc pentru păstrarea documentului este Muzeul Național Secuiesc[33]. A făcut donația în ziua de 3 iulie 2012, în zi cu lună plină, păstrând tradiția familială: documentul a fost lăsat moștenire urmașilor de sex masculin totdeauna în zi cu lună plină[34].

Blazoane funerare

Steme funerare pictate pe mătase

Blazonul doamnei Polixénia Teleki din 1797

Este vorba de o stemă pictată pe mătase[35], reprezentând un scut cu concavități laterale, trilobat, despicat, de două ori tăiat, cu un scut francez modern în inimă. În I-ul cartier, pe albastru se află un leu cu două cozi, rampant, întors spre senestra, ţinând cu laba stângă o coroana deschisă de aur. În cartierul al II-lea, în câmp de aur, se află o jumătate de acvilă bicefală, neagră, crescând. Al III-lea şi al IV-lea cartier sunt identice: în câmp de argint un pal roşu. Al V-lea cartier este opusul celui de al II-lea, prezentând jumătatea cealaltă a acvilei bicefale. Al VI-lea cartier este opusul I-ului, leul fiind întors spre dextra, ţinând în laba dreaptă o coroană de aur. Peste tot, apare stema de neam a familiei Teleki: în câmp roşu un ţap rampant de argint ţinând cu ambele labe un arbore dezrădăcinat, de argint.

---

[33] Péter O. Váry, *Kutyabőr a múzeumban*, în „Háromszék", din 4 iulie 2012, p. 3 (http://www.3szek.ro/load/cikk/50816/kutyabor_a_muzeumban).

[34] *Négyszáz éves nemesi oklevelet kapott a múzeum* – Comunicat de presă al M.N.S. din 3 iulie 2012 (http://www.sznm.ro/sznm.php?o=negyszaz_eves_oklevel).

[35] Dimensiuni: 53x63,5 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

Scutul mare este timbrat de două coifuri afrontate. Din coroana dextră se ridică un inorog de argint, întors spre senestra, pe coroana senestră stă cu ambele picioare din spate un leu de aur cu două cozi, întors spre dextra, ţinând în laba dreaptă ridicată o spadă, care străpunge un cap de turc, natural şi o coroană deschisă, de aur. Lambrechinii ce cad de sub coiful drept, au smalţuri albastru-aur, iar cele opuse roşu-argint. Este stema de conte a familiei Teleki de Szék (**Fig. 19**).

Sub stemă, într-un postament apare inscripția: „*ÖSI CZIMERE NÉHAI MÉLTÓSÁGOS R. SZ. B. GROFF SZÉKI* ***TELEKI POLYXENA*** *SZELID ÉS ÁRTATLAN LELKÜ IFJU ÚR ASSZONYNAK MÉLTOSÁGOS GROFF MALOMVIZI KENDEFFI JÁNOS ÚR AZ ERDÉLYI K. FŐ IGAZGATÓ TANÁTS EGYIK CONCIPISTÁJA FEDHETETLEN HIVSÉGÜ ÉS IGEN SZERELMES ÉLETE PÁRJÁNAK, KI IS SZÜLETETT EZEN FOLYÓ SZÁZAD LXXVI-dik ESZTENDEJÉBEN, BOLDOG ASZSZONY HAVÁNAK XIX. MULT KI E VILÁGBÓL KOLOSVÁRATT MDCCXCVII-dikben UGYAN BOLGOG ASzSZONY HAVÁNAK XI-dik NAPJÁN*”.

În traducere: ”*Stema de neam a regretatei, blândei și inocentei tinere doamne Polyxena Teleki de Szék, ilustră contesă a Sacrului Imperiu Roman, soția prea fidelă și prea iubitoare a ilustrului domn conte János Kendeffi de Malomvíz, cancelarist al consiliului director general regal al Transilvaniei, care s-a născut în acest secol curent, în anul 76 în luna ianuarie, ziua a 19-a, și a părăsit această lume la Cluj, în anul 1797, de asemeni în luna ianuarie, ziua a 11-a*”.

Stema lui Tamás Wass din 1831

Este vorba de o stemă pictată pe mătase[36], reprezentând un scut elvețian, având chenar de aur, în al cărui câmp ceruleu se află un cap de zimbru, negru, tăiat din gât, întors spre dextra, al cărui bot este străpuns de o săgeată de aur, din față, în bandă. Capul este flancat în partea superioară de o semilună figurată, descrescătoare, de argint, la dextra, și un soare de aur, de asemeni figurat, la senestra. Scutul este surmontat de o coroană contală, de sub care cad lambrechini în formă de vrejuri, albastru-aur la dextra, respectiv roșu-argint la senestra (**Fig. 20**).

Sub stemă, pe un postament, apare inscripția: „*ÖSSI CZIMERE Néhai czegei Méltóságos Gróf* ***WASS TAMÁS*** *ÚRNAK. Született 1781-dik Esztendőben Novembernek 28-dik napján, meghalt 1831-dik Esztendőben Deczembernek 3-dik napján – élt ötven Esztendőt*”.

În traducere: ”*Stema de neam a regretatului ilustru domn conte Tamás Wass de Cege. S-a născut în ziua a 28-a a lunii noiembrie în anul 1781, a decedat în a 3-a zi a lunii decembrie în anul 1831 – a trăit cincizeci de ani*”.

[36] Dimensiuni: 51x61 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

Tamás Wass de Cege, fiul lui Dániel Wass de Cege și Klára Szerencsi de Sziget, avea legături cu scaunul Trei Scaune prin soția sa, Róza Mikes de Zabola, născută la Ozun în 1799, decedată la Cluj în 1849[37].

Stema lui Kata Vay din 1831

Este vorba de o stemă pictată pe mătase[38], reprezentând un scut renascentist, având câmpul ceruleu cu o terasă verde. Scutul este tăiat în bară de o bandă de argint, încărcată în partea superioară de un trandafir natural roșu, cu tulpina și frunzele verzi, iar în partea inferioară de un crin natural, cu floare de aur, iar tulpina verde. Peste această bandă, sărind de la senestra către dextra, se află un cerb, cu picioarele din spate pe terasa verde, iar cele din față ridicate, ținând în gură un ciorchine de struguri cu o frunză, totul de argint. În partea superioară a scutului, se află o lună descrescătoare la dextra și o stea cu cinci raze la senestra, ambii aştri de argint. Scutul este surmontat de un coif de oțel, cu gratii de aur, timbrat de o coroană de aur cu cinci fleuroane. În creștet un semizbor negru. Lambrechini albastru-argint, respectiv roșu-aur (**Fig. 21**).

Sub stemă, pe un postament, apare inscripția: „*ÖSI TZÍMERE NAGY ERTSEI GRÓF **TOLDALAGI SIGMONDNÉNAK** SZÜLETETT MÉLTÓSÁGOS NAGY VAYAI **VAY KATA** ASSZOMYNAK; Ki is született 1781-dik Esztendőben Junius 5-kén, hólt meg 1831-dik Esztendőben Julius 27-kén*”.

În traducere: ”*Stema de neam a soției contelui Zsigmond Toldalagi de Nagyercse, născută ilustra Kata Vay de Nagyvaja, care s-a născut la 5 iunie în anul 1781 şi a decedat la 27 iulie în anul 1831*”.

Este vorba despre Katalin Vay de Vaja, soția lui Zsigmond László Mihály Ferenc Tholdalagi de Nagyercse (1766–1847)[39].

Se cunosc două modele de stemă a familiei Vay. Prima a fost concedată de către Sigismund de Luxemburg în timpul Conciliului de la Konstanz, la 27 februarie 1418, lui Abraham, fiul lui Nicolaus de Waya, fratelui său, Stephanus, verilor lor, Thomas și un alt Stephanus, fiii lui Benedictus și Georgius, fiul lui Ladislaus[40].

Stema conferită reprezenta un scut cu talpa semicirculară, având în câmp albastru un cerb galben, armat cu aur, rampant, săgetat prin ochiul drept, de sus în jos, cu o săgeată de aur, cu pene albe. Scutul este timbrat de un coif închis, de argint, surmontat de cerbul galben, armat cu aur, ieşind, săgetat prin ochiul drept, cu lambrechini galben-albastru[41].

---

[37] http://genealogy.euweb.cz/hung/wass2.html (accesat: 2 februarie 2012).
[38] Dimeniuni: 49x70 cm.
[39] http://genealogy.euweb.cz/hung/tholdalagi2.html (accesat: 03. 02. 2012).
[40] József Csoma, *Vay Ábrahám czimerlevele 1418-ból*, în „Turul”, XXII, nr. 2 din 1900, pp. 49-52.
[41] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Această stemă a fost augmentată de către regele Vladislav al II-lea, la 3 februarie 1507, pentru Ladislaus de Vaja, arhidiacon de Eger, episcop de Nicomedia și Stephanus Ibranj (Ibrányi) de Vaja, conservator al cancelariei „*minore*" (precum și altor persoane înrudite)[42].

Stema augmentată reprezintă un scut renascentist cu o concavitate laterală gotică, având câmpul albastru. Pe o terasă verde pășește un cerb natural, armat cu aur, săgetat prin ochiul drept, în bandă, cu o săgeată de aur. Capul cerbului este flancat de o stea cu șapte raze, de aur, la dextra, și o semilună crescătoare, de argint, la senestra. Scutul astfel mobilat este tăiat în bară de o bandă de argint cu marginea de aur, încărcat în partea superioară de o roză roșie, iar în cea inferioară de un crin de aur. Scutul este timbrat de un coif închis (neîncoronat), întors spre senestra, de pe care cad lambrechini de diferite culori: roșu, verde, albastru, negru de aur. În creștet se află o aripă neagră[43].

Trebuie remarcat felul în care s-a greșit la desenul stemei funerare. Astfel, cerbul a primit smalțul de argint, în loc de culoare naturală, eventual smalț de aur. Banda este încărcată cu trandafir și un crin natural, în loc de flori stilizate. Mai sunt și alte diferențe: aștrii s-au inversat, în stema funerară steaua are cinci raze, pe când în stema concedată aceasta are șapte, apoi într-o parte cerbul sare, pe când în cealaltă el pășește. În stema conferită, banda este deasupra mobilelor, iar în cea funerară este invers.

Stema lui Josef von Brukenthal din 1867

Este vorba de o stemă pictată pe mătase, din care s-au decupat bucăți dreptunghiulare în trei dintre colțuri[44]. Stema cuprinde un scut sfertuit roșu şi albastru; în I-ul cartier, deasupra unei terase verzi, se află o coloană de argint, încoronată, între două flori cu cinci petale; în al II-lea cartier se află un cavaler în armură completă, ţinând în senestra o spadă, totul de argint; în al III-lea cartier se află o tablă de şah aşezată în romb, în culori naturale; în al IV-lea cartier se află un leu rampant, ţinând cu labele din faţă o arbaletă răsturnată, totul de aur; peste tot, pe azur, un pod de argint cu trei deschideri, surmontat de trei stele cu opt raze, de aur. Coroană de baron (şapte perle), surmontată de două coifuri deschise şi afrontate, de argint, încoronate nobiliar (cinci perle); primul are în cimier trei steaguri cu pânzele despicate orizontal, cel din mijloc este alb pe azur între alte două, alb pe roşu; al doilea are în cimier un zbor de acvilă roşu, însoţit de o stea cu opt raze, de aur. Tenanţi sunt doi dragoni de argint, fiecare cu coada împletită şi capul scos prin câte un coif. Sub scut se află panglica cu cruce a Ordinului *Leopold* (**Fig. 21**).

---

[42] Géza Csergheő, *A Vay és Ibrányi családok czímerének bővítése 1507-ben*, în „Turul", V, nr. 2 din 1887, pp. 78-81.
[43] Descriere după ilustrația din *Ibidem*, p. 79.
[44] Dimensiunile textilei intacte: 58x63 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

Sub stemă apare inscripția: ”***JOSEF Freiherr v. BRUKENTHAL**, k. k. Kämmerer, Leop O. R. und Hofrath, geboren 24. November 1803, gestorben 12. September 1867*”.

În traducere: ”*Josef baron de Brukenthal, şambelan imperial si regal, cavaler al Ordinului Leopold și consilier imperial, născut la 24 noiembrie 1803, decedat la 12 septembrie 1867*”.

Este vorba despre Franz Josef von Brukenthal, care este nepotul acelui Karl von Brukenthal, care împreună cu frații săi, Mikhael și Martin, au fost ridicați la rang de baron și li s-a concedat stema prezentată, la 18 noiembrie 1790, de către Leopold al II-lea, la Praga[45].

Stema lui Rákhel Kendeffi din 1898

Este vorba de o stemă pictată pe mătase[46], reprezentând un scut renascentist cu chenar de aur, având în câmp albastru, pe o terasă verde, o coroană de aur, cu trei fleuroane și două perle, împodobită cu pietre prețioase, din care iese un oștean cu mustață, îmbrăcat în roșu, cu sarică de blană peste umăr, cu căciulă roșie, întoarsă spre spate, cu margine de blană, răsfrântă, întors spre senestra, ținând cu mâna stângă un arc natural, cu cea dreaptă încordându-l și țintind cu o săgeată, către senestra. Scutul este timbrat de o coroană contală, surmontată de un coif de argint, cu gratii de aur, poziționat frontal, încoronat cu o coroană de aur cu trei fleuroane și două perle. În creștet apare arcașul din scut în aceeași poziție, având o dimensiune puțin inferioară celei din scut. Lambrechini: albastru-aur, respectiv roșu-argint (**Fig. 22**).

Sub stemă, într-un postament, apare inscripția: ”*ÖSI TZIMERE: NÉHAI MÉLTOSÁGOS MALOM-VIZI GROFF **KENDEFFI RÁKHEL** ASSZONYNAK, NÉHAI MÁLTOSÁGOS GROFF B. **BETHLEN GERGELY** UR SZELIDLEKÜ ÖZVEGYENEK. ÉLT LXI ESZTENDÖT. HOLT-MEG MDCCXCVIII ESZTENDÖBEN B. ASSZONY HAVA UTOLSO NAPJÁN*”.

În traducere: ”*Stema de neam a răposatei ilustrei doamne contese Rákhel Kendeffi de Malomvíz, văduva cu suflet blând a ilustrului domn contele Gergely Bethlen de Bethlen. A trăit 61 de ani. A decedat în anul 1898, în ultima zi a lunii ianuarie*”.

Steme funerare pictate pe carton

Stema lui Klára Teleki din 1770

Este vorba de o stemă pictată pe carton[47], ce s-a degradat mult, lipsind chiar și o parte a inscripției de pe postament, având scutul stemei deteriorat, dar lizibil.

---

45 http://genealogy.euweb.cz/hung/bruckenthal.html (accesat: 5 februarie 2012).
46 Dimensiunile: 53x63,5 cm.
47 Dimensiuni originale: 50,5x69 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

Compoziţia redă un scut francez modern, de două ori tăiat, cu şeful și talpa despicate, brâul împărțit în trei, peste cantonul din mijloc un scut francez modern, în inimă. În I-ul cartier, pe albastru, se aflã un leu de aur, cu două cozi, rampant, întors spre senestra, stând cu două picioare pe o semilună de argint, culcată pe linia despărțitoare, cu coarnele în sus, ţinând cu laba stângă ridicată o coroană deschisă de aur. În cartierul al II-lea, în câmp de aur, se aflã o jumătate de acvilă bicefală, neagră, crescând. Al III-lea şi al VI-lea cartier sunt identice: în câmp de argint un pal roşu. Al V-lea cartier este opusul celui de al II-lea, prezentând jumătatea cealaltă a acvilei bicefale. Al 6-lea cartier este opusul primului, leul fiind întors spre dextra, ţinând în laba dreaptă o coroană de aur. Peste tot, apare stema de neam a familiei Teleki: în câmp roşu un ţap rampant de argint, ţinând cu ambele labe o ramură cu frunze verzi. Scutul mare este surmontat de o coroană contală, de sub care cad lambrechini în formă de vrejuri, albastru-aur la dextra, respectiv roșu-argint la senestra (**Fig. 23**).

Sub stemă, într-un postament, apare inscripția: ”*INSIGNIA GENTLITIA ILLUSTRISSIMÆ DOMINÆ S. R. I. NATÆ COMITISSÆ CLARÆ TELEKI DE SZÉK, ILLUSTRIS DUM VIVERET DAVIDIS COMITIS DE BETHLEN S. C. R. ET AP. MAJESTATIS TABULÆ REGIÆ IN MAGNO PRINCIPATUS TRANSILVANIÆ CONSILIARII, CONJUGI* (...) *TIS SUÆ LXIII. DOMINI MDC* (...)”.

În traducere: ”*Stema de neam a ilustrei doamne a Sacrului Imperiu Roman, născută Klára Teleki de Szék, perechea conjugală a ilustrului domn în viață, Dávid conte de Bethlen, consilier al tablei regale a Majestății sale Sfântă, Împărătească, Regească și Apostolică în Marele Principat al Transilvaniei* (...) *63 ale sale* (...)”.

Din carton s-a rupt o bucățică mică, dar importantă, din partea de jos, cu datele decesului soției contelui Dávid Bethlen de Bethlen. După toate probabilitățile, cifra de 63 reprezintă vârsta decedatei, iar în continuare ar fi venit data decesului: 1 octombrie 1770[48].

Greșeala reprezentării constă în apariția lambrechinilor în cazul în care nu avem reprezentat vreun coif. Lambrechinii sunt legați de coif, deci ele nu puteau să apară în lipsa coifului.

Trebuie amintit că, în perioada heraldicii vii, stemele doamnelor nu erau timbrate de coif, deoarece ele nu purtau cască. Coiful timbra doar acele scuturi al căror stăpân putea purta efectiv o cască[49].

Stema lui László Csedő din 1826

Este vorba de o stemă pictată pe carton[50], reprezentând un scut francez modern, tăiat în bandă, albastru-roșu. În câmpul superior, se află o stea cu șase raze,

[48] http://genealogy.euweb.cz/hung/bethlen3.html#DA (accesat: 7 februarie 2012).
[49] Oszkár Bárczay, *A heraldika kézikönyve*, 1897, p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro

de aur, în cel inferior, pe o terasă verde, o barză întoarsă spre dextra, ținând în cioc un șarpe, totul de argint. Scutul este surmontat de un coif cu gratii, de argint, încoronat cu o coroană de aur cu trei fleuroane și două perle. Pe lambrechinul central, stă cu ambele picioare barza din scut, cu șarpele în cioc. Lambrechini în formă de vrejuri, albastru-aur la dextra, respectiv roșu-argint, la senestra (**Fig. 24**).

Sub stemă, într-un postament, apare inscripția: ”*ÖSI CSIMERE NÉHAI MÉLTOSÁGOS CSIK SZENT-GYÖRGYI **CSEDŐ LÁSZLÓ** URNAK. AZ ERDÉLY NAGY FEJEDELEMSÉG KIRÁLYI FÖ-KORMÁNYOZÓ TANÁTTSA, VALÓSÁGOS BELSŐ TITOK TANÁTSOSSÁNAK, ÉS UGYAN EZEN NAGY FEJEDELEMSÉG PROVINCIALIS CANCELLARIUSSÁNAK, KI IS SZÜLETETT MDCCLVII-dik ESZTENDÖBEN JULIS III-dik NAPJÁN, MEG-HOLT MDCCCXXVI-dik ESZTENDÖBEN DECEMBER XXVIII-dik NAPJÁN*”.

În traducere: ”*Stema de neam a regretatului ilustrul domn László Csedő de Csíkszentgyörgy, consilier intim al Guberniului Regal al Marelui Principat al Transilvaniei, cancelar provincial al aceluiași Mare Principat, care s-a născut în a 3-a zi a lunii iulie în anul 1757, a decedat în a 28-a zi a lunii decembrie în anul 1826*”.

Antal Csedő de Csíkszentgyörgy a obținut diplomă de înnobilare și blazon la 29 octombrie 1753, de la regina Maria Terezia[51]. În stema apărută în *Liber Armorum Hungariæ*, barza apare în culori naturale, iar șarpele din cioc are smalțul de aur.

Stema doamnei Zathuretzky din 1828

Este vorba de o stemă de alianță pictată pe carton[52], reprezentând două scuturi de tip francez modern, alăturate, care se ating la bază. În scutul din dextra, în câmp albastru, peste un deal verde cu trei coline, pe cele două coline laterale stă pe două picioare un urs natural, ridicat, întors spre dextra, limbat roșu, ținând cu ambele labe din față o coroană deschisă, de aur. Animalul este flancat în partea superioară de o stea cu șase raze la dextra, respectiv de o semilună crescătoare, la senestra. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, întors spre dextra, încoronat. Pe această coroana deschisă stă cu ambele picioare ursul din scut, ținând cu labele o coroană. Lambrechini albastru-argint, respectiv roșu-argint. În scutul din senestra, de asemenea cu câmpul albastru, pe o terasă verde stă un oștean, privit din față, îmbrăcat în roșu, având costumul ornamentat cu găitane galbene, cu căciulă roșie, având marginea de blană răsfrântă, și cizme galbene, ținând cu ambele mâini o suliță în bandă, cu vârful în jos, gata de a străpunge un urs natural, stând spre senestra, cu capul conturnat, limbat roșu. Scutul este timbrat de un coif cu gratii,

---

[50] Dimensiuni: 53,5x76 cm.

[51] *Liber Armorum Hungariæ*, p. 120.

[52] Dimensiuni: 55,5x75 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

întors spre dextra, încoronat. Din coroana deschisă se ridică un leu de aur, întors spre dextra, ținând în laba dreaptă ridicată o sabie de argint. Lambrechini albastru-argint, respectiv roșu-argint. Sub prima stemă, pe o panglică roșu-argint-roșu apare crucea Ordinului *Maria Terezia*, iar din considerente de simetrie, sub celălalt scut s-a desenat un ornament în formă de lalea (**Fig. 25**).

Este vorba de stema de neam a familiei Zathuretzky de Zaturcsa și a celei Ónody de Szentmárton.

Sub steme, într-un postament, apare înscris: ”*NAGYSÁGOS SZENT MÁRTONYI ÓNODY JUDIT ASSZONY NÉHAI NAGYSÁGOS ZATSURTSAI BÁRÓ* ***ZATHURETZKY LÁSZLÓ ÚR****, CS. K. FEŐ STRÁZSA-MESTER ÉS MARIA THEREZSIA JELES KATONA-RENDJE KERESZTES VITÉZÉNEK, ELMARADOTT KEGYES ÖZVEGYE. MEGHALT MAGLODON ÉLETÉNEK 71-dik ESZTENDEJÉBEN, AUGUSTUS HOLDNAP 19-dik NAPJÁN 1828. ESZTENDŐBEN*”.

În traducere: ”*Venerata doamnă Judit Ónody de Szentmárton, milostiva văduvă rămasă după regretatul ilustru domn baronul László* Zathuretzky de Zaturcsa*, maior împărătesc și regesc, viteaz al crucii militare al însemnatului Ordin al Mariei Terezia. A decedat la Magold în anul al 71-lea al vieții, în ziua a 19-a a lunii august al anului 1828*”.

Stema lui Krisztina Cserei din 1838

Este vorba de o stemă pictată pe carton[53], într-un scut francez modern cu câmpul albastru, unde pe o bucată de pământ verde stă un oștean îmbrăcat într-o manta lungă, roșie, cu teaca sabiei, de argint, legată de centura albă, având căciulă roșie cu marginea de blană răsfrântă și cizme galbene, ținând cu mâna dreaptă o sabie de argint, al cărei vârf este înfipt într-un cap de necredincios, iar cu mâna stângă ține trei spice de grâu, galbene. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, poziționat frontal, încoronat cu o coroană de argint, cu trei fleuroane și două perle. Lambrechini albastru-argint, respectiv roșu-argint (**Fig. 26**).

Imediat sub stemă se află un craniu cu oase încrucișate, de dimensiuni impresionante, sub care, într-un postament, apare inscripția: ”*ŐSI CZIMERE Néhai NAGY-AJTAI Méltoságos CSEREI KRISZTINA Ur Asszonynak, Császári, Királyi Arany Koltsos és Erdélyi Kints-Tári Tanácsos Sepsi-Zoltáni Méltoságos Czirjék Dénes Ur volt Kedves Élete Párjának, a' ki szűletett MDCCLXVIII-dik Esztendő Szent András Hava I-ő Napján, ki mult Mind szent Hava IV-dik Napján MDCCCXXXVIII-dik Esztendőben*”.

În traducere: ”*Stema de neam a regretatei ilustra doamnă Krisztina Cserei de Nagyajta, perechea dragă a ilustrului domn consilier împărătesc, regesc, cu*

[53] Dimensiuni: 48,5x65 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

cheie de aur, al trezoreriei Transilvaniei, Dénes Czirjék de Sepsizoltán, care s-a născut în prima zi a lunii noiembrie în anul 1768, a decedat în a 4-a zi a lunii octombrie în anul 1838”.

Stema lui Vilmos Knöpfler din 1882

Stemă pictată pe carton[54]. Scut terminat în acoladă, tăiat aur-albastru. Câmpul superior este tăiat de bandă roșie, poziționată în bandă, încărcată de un baston *Aesculap* castaniu, peste care este înfășurat un șarpe de aur; în câmpul inferior, albastru, se ridică o stâncă de culoare naturală, încărcată de două ciocane de miner, încrucișate, negre. Scutul este timbrat de un coif de turnir, încoronat. Lambrechini roșu-aur la dextra și albastru-argint la senestra. În creștet, ieșind din coroana de aur cu trei fleuroane, o bufniță naturală, privită din față, flancată de o pereche de aripi de acvilă, cea din dextra tăiată roșu-aur, iar cea din senestra tăiată albastru-argint (**Fig. 27**).

Sub stemă apare inscripția: ”*Ősi czimere **ZARÁNDI Dr. KNÖPFLER VILMOSNAK** élt 67 évet, meghalt 1882. szeptember 28-án*”. În traducere: ”*Stema de neam a doctorului Vilmos Knöpfler de Zaránd, a trăit 67 de ani, a decedat la 28 septembrie 1882*”.

Stema amintește de meseria de medic și de cea de miner, ceea ce nu este de mirare. Stema, împreună cu predicatul nobiliar „*de Zaránd*” au fost conferite în data de 21 septembrie 1868 de Franz Joseph la Neuberg fraților Vilmos Knöpfler, medic șef al spitalului din Târgu Mureș, și Károly Knöpfler, funcționar al direcției minelor din Cluj[55].

Stema a fost donată muzeului de către văduva decedatului. Trebuie menționat că doctorul Vilmos Knöpfler de Zaránd era copreședinte, alături de contele Imre Mikó, al celui de-al XVIII-lea Congres al medicilor și cercetătorilor naturii, ținut la Vâlcele între 27 august și 5 septembrie 1875, congres care a recunoscut drept muzeu colecția de la Imeni a doamnei Emília Zathureczky[56].

*

Vizitatorul instituției este întâmpinat de stema Muzeului Național Secuiesc de pe fațada turnului clădirii, deasupra intrării principale. În curtea interioară a muzeului, în cadrul lapidarului, se găsesc câteva elemente purtând steme sculptate.

În secția de etnografie, tavanul sălii de expoziții este decorat cu tavanul casetat, pictat, al bisericii reformate de la Brateș, datat 1760, în mijlocul căruia se găsește o casetă care conține o stemă.

Celelalte steme nu apar vizitatorului. Cele din inventarul Galeriei de artă „Gyárfás Jenő” nu sunt expuse. Cele din biblioteca documentară pot fi la îndemâna

[54] Dimensiuni: 57x81 cm.
[55] MNLOL, *Fond K 19*, KSZKML, LR, Vol. 68, pp. 54–56.
[56] Hunor Boér și Réka Várallyay, *op. cit*., pp. 7 și 31.

https://biblioteca-digitala.ro

cercetătorului, dar nu sunt accesibile publicului larg. Inventarierea acestor steme se lasă așteptată.

O diplomă de înnobilare a fost recent donată Muzeului Național Secuiesc, ceea ce este un exemplu de urmat. Pe de o parte, se păstrează aceste documente de valoare morală importantă, pe de altă parte devin cercetabile valori publice, de care pot beneficia toți cei interesați.

Bibliografie:

Kulturális Örökség Napjai – Comunicat al Muzeului Național Secuiesc din 20-21 august 2008 (http://www.sznm.ro/sznm.php?o=kulturalisorokseg).

Liber armorum Hungariae (Magyarország címeres könyve), Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1913.

Négyszáz éves nemesi oklevelet kapott a múzeum – Comunicat de presă al Muzeului Național Secuiesc din 3 iulie 2012 (http://www.sznm.ro/sznm.php?o=negyszaz_eves_oklevel).

Oszkár BÁRCZAY, *A heraldika kézikönyve*, 1897.

Hunor BOÉR, *A székely nemzeti múzeum a magyar tudomány és közművelődés történetében 1875-2000*, manuscris.

IDEM, *A Székely Nemzeti Múzeum*, în István Kinda (szerk.). „A Székely Nemzeti Múzeum”, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2011, p. 7-8.

Hunor BOÉR, Réka VÁRALLYAY, *Kós Károly Székely Nemzeti Múzeuma*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2012.

Zoltán CSEREY, *Főkirálybírák 1709-1876 között*, în Idem, „Önkormányzatiság és katonai hatalom Háromszéken a 18-19. században”, Sepsiszentgyörgy, Charta, 2009, pp. 50-57.

Zoltán CSEREY, Álmos JÓZSEF, *Sepsiszentgyörgy képes története*, II. kiadás, Sepsiszentgyörgy Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2012.

Géza CSERGHEŐ, *A Vay és Ibrányi családok czímerének bővítése 1507-ben*, în „Turul”, V, nr. 2 din 1887, pp. 78-81.

József CSOMA, *Vay Ábrahám czimerlevele 1418-ból*, în „Turul”, XXII, nr. 2 din 1900, pp. 49-52.

Enikő GAZDA, Szőcsné și Ferenc MIHÁLY, *A barátosi református templom kazettás mennyezete,* în „Acta Siculica 2013”, A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, Sepsiszentgyörgy, 2013, pp. 629-630.

József Pálmay, *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsi-Szent-György, Jókai-Nyomda-Részvény-Társulat, 1901.

Péter SAS, *A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum anyagának pusztulása 1945-ben*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006.

https://biblioteca-digitala.ro

Attila SZEKERES, *Akkreditálták a Székely Nemzeti Múzeumot,* în „Háromszék”, XXIV, nr. 6657 din 2 august 2012, p. 3.

Tudor-Radu TIRON, *Lespedea funerară de la Budila (jud. Braşov) a Josephei Zenone di Castelceriolo (Observaţii genealogice şi heraldice),* în „Acta Siculica 2011”, pp. 385-391.

Péter O. VÁRY, *Kutyabőr a múzeumban*, în: „Háromszék”, XXIV din 4 iulie 2012. p. 3.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Muzeul Național Secuiesc.
Fig. 2 – Stema Muzeului Național Secuiesc.
Fig. 3 – Stema Béldi de Uzon.
Fig. 4 – Stema Zenone di Castelceriolo.
Fig. 5 – Stema de alianță Bethlen-Gyulay.
Fig. 6 – Stema Nemes de Hídvég.
Fig. 7 – Stema Imperiului Habsburgic.
Fig. 8 – Stema Mikes de pe o cahlă uriașă.
Fig. 9 – Stema Mikes de pe un spătar.
Fig. 10 – Stema *Nobilei Națiuni a Secuilor*.
Fig. 11 – Stema familiei Herepei.
Fig. 12 – Stema națiunii secuiești.
Fig. 13 – Sigiliul heraldic al Muzeului Național Secuiesc.
Fig. 14 – Stema Bibó de Barátos.
Fig. 15 – Diploma de înnobilare a familiei Szentkereszty.
Fig. 16 – Stema Szentkereszty de pe diploma de înnobilare.
Fig. 17 – Diploma de înnobilare a lui Péter Márk de Egerpatak.
Fig. 18 – Stema familiei Márk de Egerpatak de pe diploma de înnobilare.
Fig. 19 – Blazonul doamnei Polyxéna Teleki din 1797.
Fig. 20 – Stema lui Tamás Wass din 1831.
Fig. 21 – Stema lui Kata Vay din 1831.
Fig. 22 – Stema lui Josef von Brukenthal din 1867.
Fig. 23 – Stema lui Rákhel Kendeffi din 1898.
Fig. 24 – Stema lui Klára Teleki din 1770.
Fig. 25 – Stema lui László Csedő din 1826.
Fig. 26 – Stema doamnei Zathuretzky din 1828.
Fig. 27 – Stema lui Krisztina Cserei din 1838.
Fig. 28 – Stema lui Vilmos Knöpfler din 1882.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 – Muzeul Național Secuiesc

Fig. 2 – Stema Muzeului Național Secuiesc

Fig. 3 – Stema Béldi de Uzon

Fig. 4 – Stema Zenone di Castelceriolo

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5 – Stema de alianță Bethlen-Gyulay **Fig. 6** – Stema Nemes de Hídvég

Fig. 7 – Stema Imperiului Habsburgic **Fig. 8** – Stema Mikes de pe o cahlă uriașă

Fig. 9 – Stema Mikes de pe un spătar **Fig. 10** – Stema *Nobilei Națiuni a Secuilor*

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11 – Stema familiei Herepei

Fig. 12 – Stema națiunii secuiești

Fig. 13 – Sigiliul heraldic
al Muzeului Național Secuiesc

Fig. 14 – Stema Bibó de Barátos

NOS FERDINANDVS
TERTIVS DEI GRATIA

Fig. 15 – Diploma de înnobilare a familiei Szentkereszty

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 16 – Stema Szentkereszty de pe diploma de înnobilare

Fig. 17 – Diploma de înnobilare a lui Péter Márk de Egerpatak

Fig. 18 – Stema familiei Márk de Egerpatak de pe diploma de înnobilare

Fig. 19 – Blazonul doamnei Polyxéna Teleki din 1797

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 20 – Stema lui Tamás Wass din 1831 **Fig. 21** – Stema lui Kata Vay din 1831

Fig. 22 – Stema lui Josef von Brukenthal din 1867

Fig. 23 – Stema lui Rákhel Kendeffi din 1898

Fig. 24 – Stema lui Klára Teleki din 1770

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 25 – Stema lui László Csedő din 1826

Fig. 26 – Stema doamnei Zathuretzky din 1828

Fig. 27 – Stema lui Krisztina Cserei din 1838

Fig. 28 – Stema lui Vilmos Knöpfler din 1882

https://biblioteca-digitala.ro

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE
DE LA MĂNĂSTIREA TRESTIOARA DIN ȘINCA NOUĂ

ANTAL LUKÁCS
antal_lukacs@yahoo.com
Universitatea București – Facultatea de Istorie
AUREL DRAGNE
aureldragne@yahoo.com
Muzeul Țării Făgărașului – Făgăraș

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES
DU MONASTÈRE DE TRESTIOARA DE ȘINCA NOUĂ

RÉSUMÉ

Cette étude s'appuie sur une recherche menée sur le sujet du monachisme transylvain. Les institutions monastiques ont toujours joui d'une grande vénération dans tout Le Pays de Fagaras.

Le Pays de Fagaras offre une documentation archéologique déjà riche et diversifiée. La connaissance historique sur le monachisme régional a été largement renouvelée depuis quelques années. Cet axe de recherche se propose d'aborder, à travers les données archéologiques, les problèmes d'organisation spatiale des monastères, de la traduction architecturale et monumentale de ses différents composants – espace de vie, espace funéraire, espace de culte, espace de travail, des modes de construction mis en œuvre et des matériaux employés.

Au milieu du XVIII-e siècle, les 34 établissements monastiques, centres de spiritualité roumaine, étaient groupés dans la région des 27 localités. Dans la deuxieme moitié du XVIII-e siècle, tous ces établissements monastiques disparaissent, absorbés par les troubles confessionels qui ont boulversé la Transylvanie de ce siècle.

Sinca occupe une place de choix dans le répertoire des villages du Pays de Fagaras. Les recherches s'inscrivent dans la continuité des différents programmes que nous avons engagés ces dernières années à travers, notamment, l'étude de la topographie, de la toponimie, de la planimétrie, de la datation, de même. Notre projet de recherches, que nous avons tenté d'exposer dans ces pages, s'articule donc, autour de deux axes principaux: le premier porte sur une approche globale des monastères dans leurs environnements historiques, archéologiques et physiques; le second axe de recherche reste en lien avec la notion de l'espace, mais à une micro-échelle, qui est celle du monastère comme cadre de vie. Il s'agit alors de comprendre les rapports qui furent établis entre des dispositifs architecturaux et des choix constructifs, et les nécessités de la vie quotidienne, du respect des règles, des usages ou des coutumes, de la prière et de la dévotion. Les sondages complémentaires ont été ouvert afin de confirmer la présence des vestiges et d'établir le potentiel archéologique du site.

https://biblioteca-digitala.ro

L'investigation archéologique de Valea Larguta ou Trestioara reconstitue le processus qui a abouti à la creation des témoins matériels. Pour réanimer ces vestiges, l'archéologie actuelle s'inspire d'une game de plus en plus large d' informations. Les sondages archéologiques avaient d'ores et déjà permis de proposer deux phases de constructions. Dans la première phase, c'est un vaste quadrilatère limité à l'est, par une abside polygonale, ensemble daté du milieu du XVII-e siècle. Les résultats de recherché sont éloquentes pour le passe monastique de cette région.

Mots-clé: monachisme, investigation, archéologie, centre, témoignage.

Situat la intrarea în defileul format de Valea Şincii, care constituie cea mai lesnicioasă şi accesibilă cale de acces către Ţara Bârsei, satul Şinca reprezintă una dintre localităţile importante ale Ţării Făgăraşului. Este atestat documentar la 1476, când Basarab cel Bătrân întăreşte fraţilor Şerban şi Aldea, boieri făgărăşeni, jumătate din Şinca şi muntele Nemaia[1].

Militarizarea satului la 1764 a condus la scindarea comunităţii. Cei care nu au acceptat înrolarea în noul regiment de graniţă cu sediul la Orlat au fost scoşi din vatra satului şi mutaţi în partea de sus a hotarului, pe teren fiscal, luând astfel fiinţă Şinca Nouă. Miza urmărită de autorităţi era şi una de natură confesională, constând în adoptarea uniatismului de către populaţia românească. Cei rămaşi în Şinca Veche, înregimentaţi ca grăniceri, au fost declaraţi uniţi.

Un rol însemnat în disputele confesionale care au marcat comunitatea în secolul al XVIII-lea l-au avut cele patru mănăstiri pomenite în hotarul satului în prima jumătate a acestui veac[2]. Potrivit tradiţiei întemeierii, nucleul aşezării Şinca Nouă l-a constituit o veche vatră monahală, distrusă probabil la 1761, primul paroh fiind unul dintre călugării vechii mănăstiri. O altă vatră mănăstirească se afla pe *Valea Lărguţei* sau *Trestioara*.

Afluent al *Văii Şincii*, *Valea Lărguţa* se formează pe un areal situat la nord-est de vatra satului Şinca Nouă, având ca afluenţi atât pâraie importante, precum *Pârâul Negru*, *Pârâul Pârliturii*, *Pârâul cu Mesteceni*, cât şi mai multe scurgeri temporare (**Fig. 1**). Cursul superior al Văii Lărguţa se continuă spre răsărit cu *Valea Trestioarei*. Vechiul edificiu mănăstiresc era situat într-o frumoasă poiană de la poalele pădurii, încadrată de cele două braţe ale *Trestioarei* (**Fig. 2**).

---

[1] *Documenta Romaniae Historica, B, Ţara Românească, I (1247-1500)*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1966, pp. 253-256.

[2] *Vechi mănăstiri romănesti din Ţara Făgăraşului*, Teză de doctorat, Universitatea Bucureşti, Facultatea de Istorie, autor Aurel Dragne, coordonator Prof. univ. dr. Antal Lukàcs, 2011, mss., pp. 242-264.

https://biblioteca-digitala.ro

Conscripția din 1748 consemnează mănăstirea din „*Șinca de Sus*”, ridicată pe locul fiscal folosit de iobagul și hagiul popa Avram, care fusese la Ierusalim. Pe lângă călugărul Avram, preot al mănăstirii, mai viețuiau alți cinci călugări și o călugăriță. Mănăstirea deținea doar un cal și nouă stupi[3].

Este pomenită și la 1758: situată în Trestioara, are doi călugări ortodocși, preotul Avram, iobag din Șinca, și preotul Iosif, venit de vreo cinci ani din Țara Românească[4].

Amplasamentul mănăstirii a fost identificat încă din anul 2001, cu prilejul unei cercetări de teren întreprinse în hotarul satului Șinca Nouă împreună cu domnul profesor Ioan Debu din localitate. Locul era cunoscut de localnici, fiind marcat cu o troiță (**Fig. 3**). Micul tel, amplasat pe direcția est-vest, cu dimensiunile aproximative de 15x8 m, prezenta două gropi de dimensiuni semnificative în partea răsăriteană, datorate atât dislocării pietrei din ruină de către localnici, cât și distrugerilor provocate de „*căutătorii de comori*”. Înlăturarea stratului vegetal pe o mică porțiune din extremitatea sud-estică a movilei a dovedit prezența zidului, mărturie a existenței în trecut a unui edificiu de piatră. Ruina era încă vizibilă la mijlocul secolului al XIX-lea. În anul 1859 parohii satului îi scriau mitropolitului Andrei Șaguna despre „*mănăstirea din Trestioara, cu biserică de zid, cu moșie mare și grădină de poame. Aici* – relatează aceștia – *se mai vede și azi un zid frumos cu flori*”[5].

Monumentul a fost cercetat arheologic în anul 2009. În prealabil a fost realizată, cu sprijinul autorităților locale, o incintă de lemn care să protejeze ruina (**Fig. 4**).

S-a trasat mai întâi o secțiune longitudinală S_1, cu dimensiunile de 15x2 m. Adiacent acesteia au fost deschise 12 casete (C_{1-12}), câte șase pe fiecare latură, cu dimensiuni de 2x2 m, martorul păstrat fiind de 0,50 m (**Fig. 5**). Elevația maximă a zidului s-a conservat în C_4 (**Fig. 6**), devenită cota de referință a edificiului.

Potrivit S_1, edificiul prezintă o abatere importantă de aproximativ 11° nord față de axa longitudinală est-vest, fiind constituit din navă, altar și pronaos. Aici au fost surprinse o parte din portalul vestic, deschiderea dintre pronaos și navă, deschiderea catapetesmei și partea centrală a absidei. S-a dovedit că nivelul de călcare corespunzător navei este mai jos cu aproximativ 0,15 m față de cel exterior. El a fost stabilit prin identificarea, în colțul sud-vestic al navei, a unei părți din vechiul paviment de piatră al edificiului (-0,90 m). Porțiuni de paviment au fost identificate și în absida altarului (-0,73 m). Edificiul comportă o cădere importantă de pantă, de aproximativ 0,30 m, care corespunde configurației terenului.

[3] Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 331.
[4] Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 98.
[5] Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie,* I, Sibiu, 1897, pp. 34-35.

https://biblioteca-digitala.ro

Mențiunea este importantă, întrucât este valabilă și pentru șanțul de fundație care prezintă aceeași înclinație.

Înlăturarea molozului și a resturilor prăbușite în interiorul absidei a condus la identificarea piciorului prăbușit al prestolului, realizat din lespezi (-0,45), a unor porțiuni de paviment (-0,73/-0,70), cât și a unui fund de vas (-0,45) încadrat tipologic în secolul al XVIII-lea.

Date importante au fost furnizate de sondajul din C_4. Potrivit profilului sudic (**Fig. 6**), cele două structuri ale monumentului (navă și pronaos) nu sunt îmbinate organic, fapt evident atât la nivelul paramentului, cât și al fundațiilor, care nu sunt țesute și comportă adâncimi diferite (-1,32 m talpa fundației navă; -1,37 m talpa fundației pronaos).

Realizarea în etape diferite a celor două structuri este confirmată și de profilul nordic al C_8 și C_9, după înlăturarea martorilor (talpă fundație navă: -1,40 m, respectiv pronaos: -1,50 m) (**Fig. 7-8**).

Nivelul de construcție al edificiului a fost surprins cu claritate în profilul nordic al S_1, în exteriorul absidei (**Fig. 9**). Nivelul fundației corespunde lutului steril nepurtat. Adâncimea până la talpa fundației este de 1,20 m, din care 0,50 m aparține elevației zidului. Nivelul de construcție este evidențiat de lentila de mortar de 0, 10 m de deasupra lutului steril, suprapusă de depunerile importante de moloz (0,40 m) rezultate în urma prăbușirii edificiului. Aceste straturi sunt acoperite de lutul aluvionar alunecat.

Temelia este realizată din piatră de râu înecată în mortar direct în șanțul de fundație. Are o adâncime variabilă, între 0,35 m și 0, 70 m. Cea mai mare adâncime este înregistrată la peretele de răsărit al absidei (S_1).

Zidurile sunt lucrate îngrijit, din lespezi bine fățuite. Unele sunt de mărimi considerabile, îndeosebi cele de rezistență de la colțurile navei, care ating dimensiuni de 1x0,60x0,15 m. Este posibil ca piatra întrebuințată să provină de la o carieră deschisă în apropiere. Elevația maximă a zidului (0,90 m) s-a conservat la colțul nord-vestic al navei. Nu ne putem pronunța în privința decorației exterioare, însă paramentul conservă pe alocuri fragmente de tencuială zugrăvită cu var.

Cercetarea arheologică a relevat date importante, atât în privința planimetriei, cât și a datării bisericii mănăstirești. Edificarea comportă două etape distincte. Planimetric, primei faze de construcție îi corespunde nava patrulateră, încheiată înspre răsărit cu absida poligonală decroșată în cinci laturi. Accesul era asigurat prin portalul vestic, conservat și după alipirea unui pronaos/pridvor în cea de-a doua fază (**Fig. 10**).

Singurele materiale arheologice care pot să aducă lămuriri în privința datării au fost identificate în C_{10}. Acestea sunt reprezentate de mai multe fragmente ceramice descoperite în apropierea zidului navei, deasupra lutului de nivelare ce constituie nivelul de călcare antic al bisericii. Probabil aici erau depuse vasele

https://biblioteca-digitala.ro

scoase din uzul liturgic, dovadă numărul mare al fragmentelor care provin de la mai multe piese încadrate tipologic în secolele XVII-XVIII. Valoros este fragmentul de cană habană, realizat dintr-o ceramică fină, decorat cu smalț alb de cositor și motive de culoare albastră. De factură decorativă, el este specific primei etape din activitatea transilvăneană a breslei stabilite în 1621 la Vințu de Jos. „*Albele vase frățești*" își pierd din importanță la mijlocul secolului al XVII-lea prin introducerea glazurii de fond albastră și galbenă[6].

Descoperirea fragmentului constituie o dovadă incontestabilă a faptului că la mijlocul secolului al XVII-lea mica biserică mănăstirească, compusă din navă și altar, exista deja.

Nava, având dimensiunile de 4,10x2,90 m, prezintă un paviment realizat din lespezi așezate în pat de lut. Unele sunt de dimensiuni apreciabile, având lățimea de 0,95 m și lungimi de până la 1,30 m (!). Din păcate pavimentul s-a conservat doar parțial. În colțul sud-vestic al navei, acoperit de molozul rezultat în urma prăbușirii monumentului, a fost ferit de acțiunea distrugătoare a celor care au luat piatră de aici la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Bisericuța a fost pictată în frescă, dovadă brâul pictural conservat pe pereții interiori ai navei. Din păcate nu avem indicii cu privire la sistemul de boltire al edificiului, dacă într-adevăr a existat. Absența oricăror resturi de lemn în S_1, cât și prăbușirile masive de piatră și moloz, ar putea constitui un argument important în favoarea prezenței acestei structuri. În secolul al XVII-lea, analogiile cele mai apropiate sunt oferite de bisericile din Comăna de Jos și Săsciori, ale căror bolți au fost realizate în sistemul semicilindric cu penetrații[7].

Comunicarea dintre navă și absida altarului se realiza prin intermediul celor două deschideri ale catapetesmei de zid. Cu lățimi de 0,52 m (stânga), respectiv 0,47 m, erau despărțite de un pilon central de zidărie cu baza de 0,40x0,30 m.

Absida altarului are lungimea de 2 m, iar lățimea de 2,5 m. După suprimarea martorilor, s-a constatat prezența, pe latura de nord, a proscomidiarului și a unei nișe relicvar. De cealaltă parte, în colțul sud-vestic al altarului, a fost amenajată, la nivelul de călcare, o mică vatră deschisă pentru aprinderea cărbunilor necesari ritualului (**Fig. 11**).

Proscomidiarul este tăiat direct în zidul absidei, având lățimea de 0,50 m și adâncimea de 0,30 m. Deschiderea sa este până la nivelul de călcare. Nișa relicvar, realizată în continuarea proscomidiarului, este adosată fundației peretelui nordic al absidei (**Fig. 12**). Are laturile de 0,30, respectiv 0,45 m. Pereții interiori sunt netezi, fiind capitonați cu lut. În partea superioară era căpăcuită de pavimentul de piatră.

---

[6] Karla Roșca, Horst Klusch, *Ceramica de breaslă, habană și manufacturieră din Transilvania*, Sibiu, Editura Honterus, 2010, pp. 34-35.
[7] Eugenia Greceanu, *Țara Făgărașului-zonă de radiație a arhitecturii de la Sud de Carpați*, în „Buletinul Monumentelor Istorice", XXXIX, nr. 2, 1970, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro

Probabil ca și în cazul bisericilor de la Voivodeni și Viștea de Jos aici era depusă caseta cu relicve[8]. Din păcate, caseta nu s-a mai păstrat, nișa fiind deschisă odată cu dislocarea pavimentului din altar.

Destinația de vatră pentru cărbuni din colțul sud-vestic al altarului, în spatele peretelui catapetesmei, este sugerată de prezența în resturile de cărbune a unei zale metalice care provine de la o cădelniță. Vatra este deschisă, adosată peretelui sudic al absidei și dosului catapetesmei, în celelalte două laturi fiind amenajată o bordură de piatră și cărămidă. Are laturile de 0,40 m.

Fundul de vas identificat în dreapta piciorului prăbușit al prestolului a fost păstrat *in situ*. Provine de la un vas angobat alb, databil în secolul al XVIII-lea.

Accesul în biserică era asigurat de portalul vestic, a cărui deschidere este de 0,93 m. În pereții laterali sunt amenajate din zidărie lăcașurile în care erau încadrați montanții ușii. Pragul masiv de piatră este foarte frumos lucrat, prezentând câte o bordură care urmărește curbura peretelui în care este zidit. Are lățimea de 1,33 m.

Într-o etapă ulterioară a fost adăugată o nouă structură, adosată fațadei vestice a vechiului monument. Accesul în noua incintă se face printr-o deschidere simplă, cu lățimea de 0,68 m, situată pe fațada de vest. Lipsa oricăror elemente de zidărie care să ateste existența unei uși, cât și conservarea nealterată a vechiului portal al navei ar putea sugera destinația de pridvor al noii structuri.

Din păcate elevația păstrată a zidurilor nu ne oferă niciun indiciu în privința eventualelor deschideri care ar fi existat fie pe fațada apuseană, fie pe cea nordică sau sudică. Date fiind dimensiunile modeste ale incintei (2,50x3 m), este posibil să fi existat doar câte o fereastră pe fațada de sud, respectiv de nord. Pridvorul/ pronaosul deschis a avut și el un paviment din lespezi de piatră, care din păcate nu s-a păstrat. Numeroasele fragmente de frescă identificate în S_1, cât și sub molozul de la colțurile structurii după suprimarea martorilor, dovedesc că interiorul incintei era pictat. Brâul pictural inferior este încă vizibil pe paramentul interior.

Probabil biserica mănăstirească a fost părăsită după alungarea călugărilor și interzicerea viețuirii monahale în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Lipsa inventarului, cât și a urmelor evidente ale unei distrugeri violente (urme de incendiu, lemn carbonizat etc.), converg către această ipoteză. Prăbușirea edificiului s-a produs probabil la cumpăna veacurilor XVIII-XIX, ca urmare a ruinării progresive de după părăsirea sa.

O absență notabilă o constituie cimitirul, chiliile și anexele gospodărești. Perioada de peste un veac de funcționare a așezământului presupune existența acestora. Din păcate, sondajele întreprinse în mai multe puncte din poiana mănăstirii nu au adus rezultate concludente pentru identificarea lor. Cu siguranță erau

---

[8] A. Lukàcs, A. Dragne, *Cele mai vechi biserici românești din Țara Făgărașului*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, III, 2014, p. 340.

https://biblioteca-digitala.ro

construcții simple de lemn, ca de altfel toate locuințele contemporane. Cultivarea terenului din jurul mănăstirii a contribuit la distrugerea oricăror vestigii. Potrivit mărturiei unui contemporan, la 1861 nu se mai cunoșteau decât „*ruinele lemnelor*” vechilor mănăstiri.

Rezultatele cercetării de la Șinca întregesc succinta informație documentară din secolul al XVII-lea legată de trecutul mănăstiresc. Existența unei biserici mănăstirești de zid încă de la mijlocul veacului amintit dovedește prezența în acest areal a unei vieți monahale închegate.

Bibliografie:

Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească, I (1247-1500), București, 1966.

Augustin BUNEA, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici,* Blaj, 1902.

Aurel DRAGNE, *Vechi mănăstiri românești din Țara Făgărașului*, Teză de doctorat, Universitatea București, Facultatea de Istorie, coordonator Prof. univ. dr. Antal Lukàcs, 2011, mss.

Eugenia GRECEANU, *Țara Făgărașului - zonă de radiație a arhitecturii de la Sud de Carpați*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, XXXIX, nr. 2, 1970, pp. 33-35.

Antal LUKÁCS, *Țara Făgărașului în Evul Mediu – secolele XIII-XVII,* București, 1999.

Antal LUKÁCS, Aurel DRAGNE, *Cele mai vechi biserici românești din Țara Făgărașului,* în „Acta Terrae Fogarasiensis”, III, 2014, pp. 331-352.

Ștefan METEȘ, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria,* Sibiu, 1936.

Ilarion PUȘCARIU, *Documente pentru limbă și istorie*, I, Sibiu, 1897.

Karla ROȘCA, Horst Klusch, *Ceramica de breaslă, habană și manufacturieră din Transilvania,* Sibiu, Editura Honterus, 2010.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Șinca Nouă. Valea Lărguța și Trestioara. Plan de încadrare în zonă.

Fig. 2 – Șinca Nouă. Trestioara. Poiana mănăstirii. Plan de situație.

Fig. 3 – Șinca Nouă. Trestioara. Poiana mănăstirii.

Fig. 4 – Șinca Nouă. Trestioara. Incinta de lemn.

Fig. 5 – Șinca Nouă. Trestioara. Dispunerea secțiunii longitudinale S_1 și a casetelor C_{1-12}.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6 – Șinca Nouă. Trestioara. C_4, profil Sud.
Fig. 7 – Șinca Nouă. Trestioara. C_{8-9}, profil Nord.
Fig. 8 – Șinca Nouă. Trestioara. C_{8-9}, profil Nord.
Fig. 9 – Șinca Nouă. Trestioara. S_1, exteriorul absidei, profil Nord.
Fig. 10 – Șinca Nouă. Trestioara. Plan.
Fig. 11 – Șinca Nouă. Trestioara. Absida altarului.
Fig. 12 – Șinca Nouă. Trestioara. Absida altarului, nișa relicvar.

https://biblioteca-digitala.ro

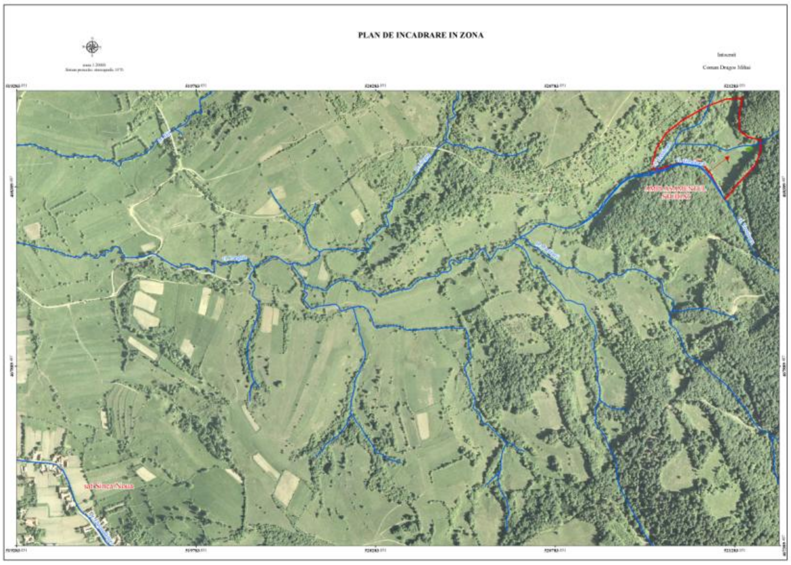

Fig. 1 – Șinca Nouă. Valea Lărguța și Trestioara. Plan de încadrare în zonă

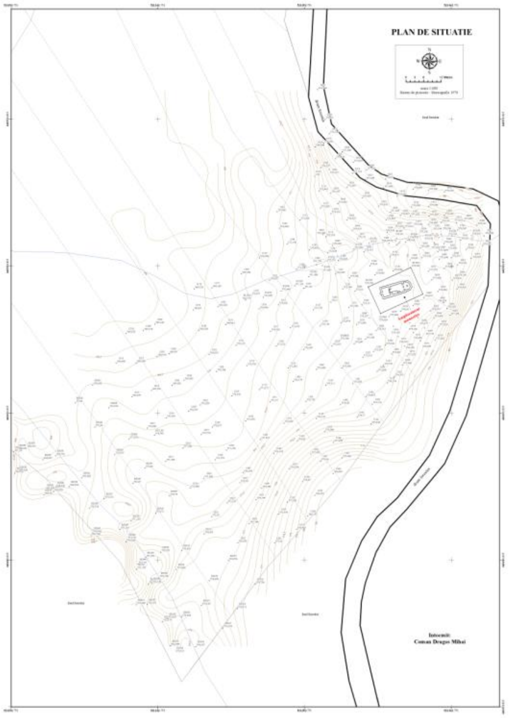

Fig. 2 – Șinca Nouă. Trestioara. Poiana mănăstirii. Plan de situație

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3 – Șinca Nouă. Trestioara. Poiana mănăstirii

Fig. 4 – Șinca Nouă. Trestioara. Incinta de lemn

https://biblioteca-digitala.ro

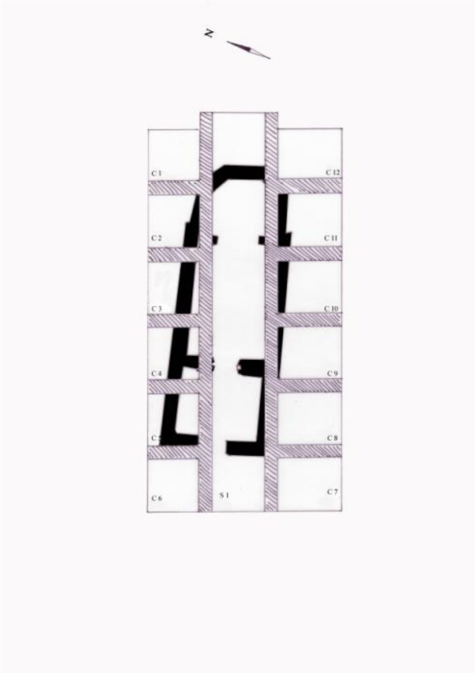

Fig. 5 – Șinca Nouă. Trestioara. Dispunerea secțiunii longitudinale S_1 și a casetelor $C_{1\text{-}12}$

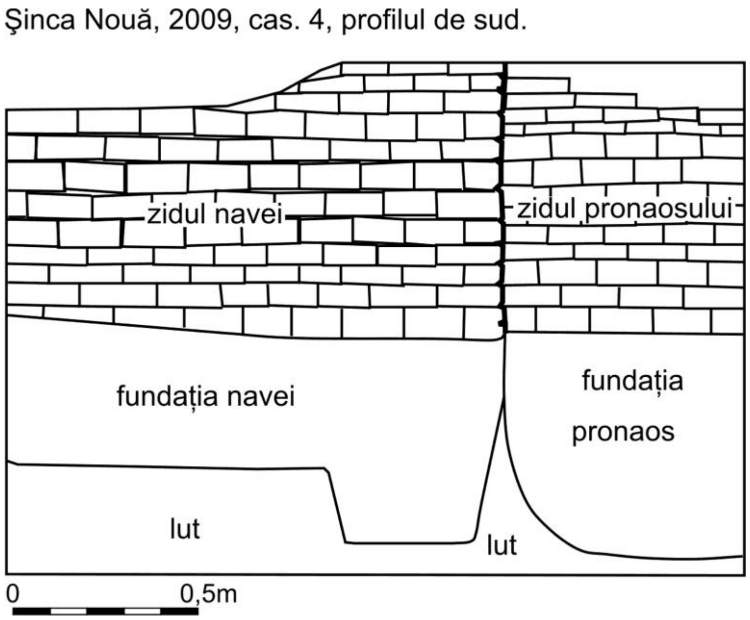

Fig. 6 – Șinca Nouă. Trestioara. C_4, profil Sud

https://biblioteca-digitala.ro

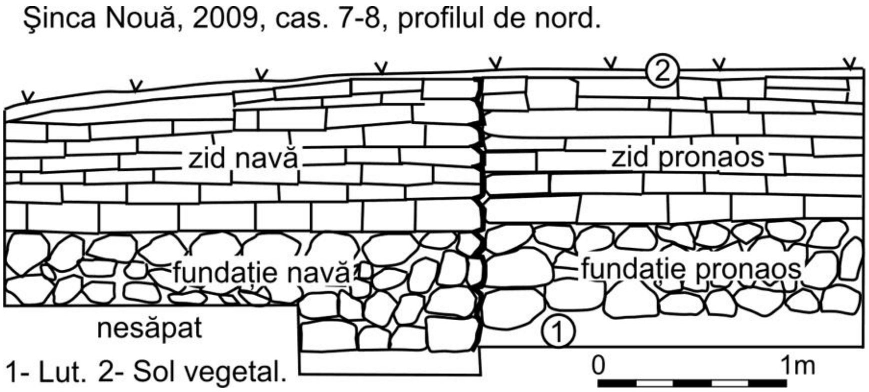

Fig. 7 – Șinca Nouă. Trestioara. C_{8-9} , profil Nord

Fig. 8 – Șinca Nouă. Trestioara. C_{8-9} , profil Nord

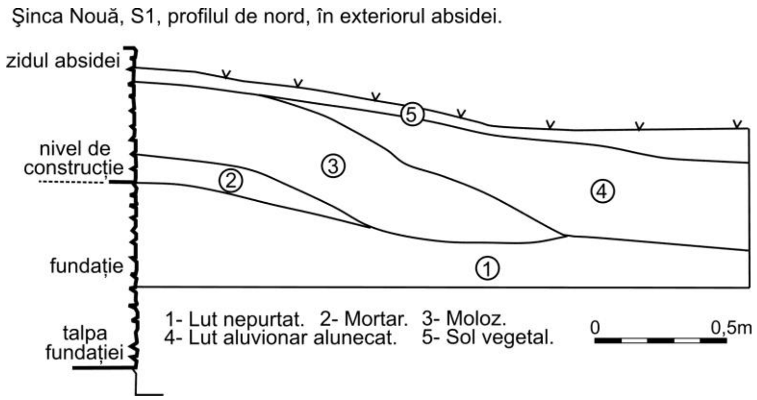

Fig. 9 – Șinca Nouă. Trestioara. S_1 , exteriorul absidei, profil Nord

https://biblioteca-digitala.ro

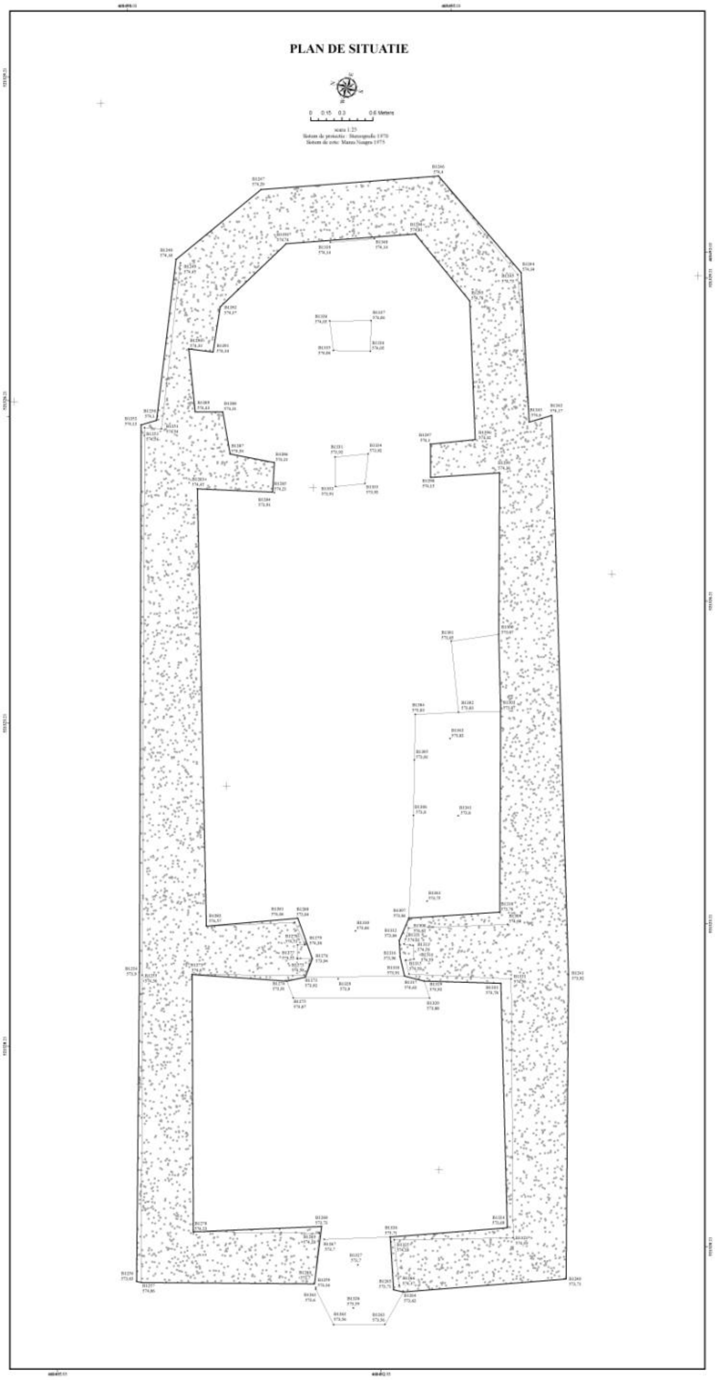

Fig. 10 – Șinca Nouă. Trestioara. Plan

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11 – Șinca Nouă. Trestioara. Absida altarului

Fig. 12 – Șinca Nouă. Trestioara. Absida altarului, nișa relicvar

https://biblioteca-digitala.ro

STUDIU ISTORIC AL ZONEI DE SUD-VEST A MUNICIPIULUI PLOIEȘTI

MONICA CÎRSTEA
monik_boom@yahoo.com
Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova – Ploiești

THE HISTORICAL STUDY OF THE SOUTH-WEST AREA OF PLOIESTI

ABSTRACT

Ploieşti town, documentary known from middle of XVI th century, became fair during the reign of Mihai Viteazul and before 1774, it became the residence of the rulers from Prahova district. Ploiesti city had a slow development. After 1821, in the same time with the installation of the native reigns, especially after 1831, in Ploiesti city starts a new economic and political life rhythm.

A convincing proof of the swiftness of the developing of the city Ploiesti after 1831, represents the fact that in 1849 Ploiesti became the fourth city from Wallachia, only Bucharest, Braila and Craiova had more population.

The west area of Ploiesti city (former St. Haralambie suburb), starts to develop after the comming into operation of the Structural Regulations. In this way, by 1830-1840 here settled new inhabitants of Ploiesti city - from Targsor and neighbouring villages.

The development of Ploiesti city smartened from middle XIX TH century, one of the most developed areas was the south–west part of the city. The south–west area from Ploiesti through Targsor street (today Marasesti) connects the centre of the city to Predeal - Ploiesti - Bucuresti highway (a throughfar from economic point of view because it connects Wallachia to Transylvania- built between 1846-1866 and completed with railway on the same route in 1879).

The south – west part – new area of Ploiesti city, in the beginning inhabited by poor people, extended and developed in the course of time. In present there are houses and modern block of flats, a sport hall with a park and a stadium of football.

Keywords : Ploiesti city; south-west part; St. Haralambie suburb; Targsor.

I. Contextul economico-social în care a apărut şi a evoluat zona de sud-vest a municipiului Ploieşti

Localitatea Ploieşti, cunoscută documentar din mijlocul secolului al XVI-lea, a devenit târg în timpul domniei lui Mihai Viteazul, care i-a alcătuit „*o vatră de vecin pentru oraş*”, şi apoi, încă înainte de 1774, a devenit reşedinţa cârmuitorilor

https://biblioteca-digitala.ro

judeţului Prahova[1]. Oraşul Ploieşti a avut o dezvoltare lentă sub domniile fanariote, iar din 1775, când Alexandru Ipsilanti voievod îl dăruieşte lui Ianache Moruzi, vărul său, dezvoltarea este şi mai înceată. După 1821, odată cu instalarea domniilor pământene, dar mai ales după 1831, în oraşul Ploieşti începe un nou ritm de viaţă economică şi politică[2].

Organizarea unui urbanism oricât de elementar, adică cu preocupări comunale edilitare şi grija pentru bunul trai, cu administraţie şi instituţii de cultură, se manifestă în Ploieşti doar după intrarea în vigoare a Regulamentului Organic (iulie 1831)[3].

O dovadă a repeziciunii cu care s-a dezvoltat oraşul Ploieşti după 1831, o reprezintă faptul că în anul 1849 Ploieştiul devenise al patrulea oraş din Muntenia, fiind întrecut ca populaţie numai de Bucureşti, Brăila şi Craiova[4].

Zona oraşului Ploieşti, pusă în discuţie (a fostei mahalale Sfântul Haralambie), începe să se dezvolte după intrarea în vigoare a Regulamentului Organic. Astfel, prin anii 1830-1840, aici s-au aşezat noii locuitori ai oraşului Ploieşti – din Târgşor şi din sate învecinate, spre a scăpa de sarcina clăcii. Aşezarea lor s-a făcut mai ales în partea de vest, încă nelocuită, a oraşului, astfel se explică creşterea mahalalei Sfântul Haralambie, care în 1838 avea 80 de gospodării de plugari, mici meseriaşi şi negustori fără prăvălii (pescari şi precupeţi). Activitatea economică nu avea stabilitate, iar casele construite nu erau trainice[5].

În anul 1810 se întocmeşte *Catagrafia Mitropolitului Ignatie*, din ordinul gevernatorului rus. Aceasta este prima statistică a oraşului Ploieşti, care redă o imagine vagă asupra oamenilor, amplasamentelor şi condiţiilor de viaţă, ce face posibilă cunoaşterea întinderii oraşului.

Târgul Ploieştilor avea la 1810 nouă mahalale, corespunzătoare celor nouă parohii existente[6]. În această primă statistică a oraşului Ploieşti nu apare menţionată Mahalaua Sfântul Haralambie, ea fiind înfiinţată după întocmirea catagrafiei din 1810, de Popa Trăsnea.

În zonă este construită o mică bisericuţă din lemn, datând din anii 1814-1815. Date prea numeroase nu există, dar se ştie că locul pentru mica bisericuţă a

---

[1] C.N. Debie, *Începuturile urbanismului în Ploieşti. Contribuţii la cunoaşterea istoriei oraşului*, Ploiești, Întreprinderea Poligrafică „13 decembrie 1918”, 1970, p. 1.
[2] George Potra, N. I. Simache, *Contribuţii la Istoricul oraşelor Ploieşti şi Târgşor (1632-1857)*, Ploiești, Comitetul de cultură şi artă a judeţului Prahova, 1970, p. 38.
[3] C.N. Debie, *op. cit.*, p. 1.
[4] M. Sevastos, *Monografia oraşului Ploieşti*, Bucureşti, Tiparul „Cartea Românească”, 1937, p. 654.
[5] C.N. Debie, *Macheta oraşului Ploieşti la mijlocul secolului al XIX-lea*, Ploieşti, 1972, p. 52.
[6] Idem, *Începuturile urbanismului în Ploieşti*, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

fost donat de protopopul Trăsnea, care i-a atribuit hramul Sfântul Mucenic Haralambie[7].

Când s-a întocmit catagrafia în anul 1810, târgul era sărăcit de oameni, număra 2.016 suflete (1.026 bărbaţi şi 990 femei), locuind în 536 de case. După această dată, numărul locuitorilor creşte şi, prin 1824-1825, parte din Târgşor se mută în Ploieşti în Mahalaua Sfinții Împăraţi. Popa Trăsnea şi târgşorenii măresc biserica Sf. Haralambie, făcută din lemn, şi înfiinţează o nouă mahala în partea de sud-vest a oraşului, dincolo de drumul Rudului[8] – numită Mahalaua lui Popa Trăsnea, cu biserica Sf. Haralambie.

Conform Catagrafiei întocmite în 1831, oraşul Ploieşti era împărţit în patru despărţăminte, fiecare cuprinzând trei până la patru mahalale, stabilite după enoria bisericilor respective. Despărţământul al II-lea, Vopseaua Albastră, se compunea din mahalalele Sf. Voievozi, Sf. Pantelimon, Sf. Gheorghe, Sf. Haralambie şi avea 249 familii[9].

Tot pentru anul 1831, avem şi o catagrafie a diferitelor ocupaţii ale locuitorilor. Aceasta este alcătuită pe mahalale, nu pe despărţăminte şi este întocmită de Ştefan Gheorghiu, starostele corporaţiei meseriaşilor[10]. Pentru Mahalaua Sf. Haralambie avem: 1 toptangiu, 4 băcani, 1 rachier, 2 mătăsari şi mămulari, 6 precupeţi, 1 pescar, 3 cojocari groşi, 9 abagii, 8 croitori, 1 găitrănar, 8 cismari, 1 săpunar, 2 covaci şi cuţitari, 2 căldărari şi cărgii, 1 brutar, 1 bărbier, 1 dogar, 1 papugiu, 6 dulgheri, 2 ertaţi nevolnici şi 53 plugari şi muncitori. Populaţia în zona Mahalalei de vest a oraşului, conform catagrafiei, era majoritar română, dar erau şi alte etnii: sârbi, bulgari, greci şi unguri într-un număr foarte mic[11].

Regulamentul Organic fixează drepturile pe care le au cetăţenii, obligaţiile de zeciuială. Măsurile de ordine au fost acceptate de bună voie de ploieşteni, dar cu o anumită măsură fiscală, sortită să sprijine dezvoltarea edilitară, nu au fost de acord, cu alte cuvinte, cu introducerea taxei pe faţadele caselor şi a curţii. Ploieştenii au murmurat la 2 noiembrie 1831, când măsurătorii însoţiţi de dorobanţi au început să umble din casă în casă şi să măsoare cu sforile cu peceţi lungimea faţadelor şi au încercat să se împotrivească. Gâlceava s-a întins repede în mai multe

[7] C. Trestioreanu, Gh. Marinică, *Bisericile din Ploieşti*, vol. I, *Bisericile ortodoxe. Monografie*, Ploieşti, Editura Ploieşti-Mileniul III, 2003, p. 103.
[8] C.N. Debie, *op. cit.*, p. 7.
[9] M. Sevastos, *op. cit.*, p. 363.
[10] *Ibidem*, p. 364.
[11] Manuscrisul 277/1831, Arhiva Statului (copie, prof. Stoica Teodorescu, Arhiva de Documente a Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova, fond Stoica Teodorescu).

https://biblioteca-digitala.ro

mahalale şi aşa numita „*daraveră cu sforile*” avea să se stingă de-abia peste un an (1832)[12].

Mai importantă este însă catagrafia alcătuită în anul 1837, deoarece este mai explicită. Acum aflăm că numărul mahalalelor se înmulţeşte cu una, fiind cinci despărţăminte, cu un număr de 3.090 familii[13]. Despărţământul al III-lea, Vopseaua Neagră, compus din mahalalele Sf. Împăraţi şi Sf. Haralambie, avea 532 de familii locuitoare. Reprezentanţii mahalalelor în comisie au fost preotul Constantin, de la Sf. Împăraţi, şi Nicolae Trăsnea, duhovnic la Sf. Haralambie[14].

Pentru anul 1837 găsim o catagrafie a corporaţiilor, alta a patentarilor şi a treia a sudiţilor[15]. În fapt, acestea reprezintă etape premergătoare ale alcătuirii catagrafiei generale din acel an. Există însă şi catagrafia din 1838, care reprezintă probabil forma finală a celei demarate la sfârşitul anului 1837, stabilită după verificarea datelor în teren.

Conform catagrafiei din 1838, oraşul Ploieşti, reşedinţa judeţului Prahova, avea 16 mahalale, purtând denumiri de biserici şi fiind grupate pe „*culori*” sau „*vopsele*” (în număr de patru: verde, albastră, galbenă şi roşie), inegale ca suprafaţă şi număr de case[16]. Mahalaua Sf. Haralambie făcea parte din Vopseaua Albastră şi cuprindea 188 de familii cu 731 persoane[17] (**Fig. 1**).

Catagrafia din 1838 este şi o statistică a populaţiei pe meserii. Meseriile, luate una câte una, nu sunt apanajul unei etnii sau alteia, printre practicanţii unui meşteşug sau unui tip de negoţ întâlnind atât români, cât şi străini. Aceasta arată că, în oraşul românesc, etniile nu duceau existenţe paralele, în spaţii diferite, ci vieţuiau efectiv împreună, integrându-se cu succes aceleiaşi societăţi urbane. Putem totuşi sesiza unele grupări pe criteriul etnic pentru bulgari, în mahalalele Sf. Haralambie şi Sf. Gheorghe. Cea mai compactă este gruparea caselor ţigăneşti – 28 de familii – într-o porţiune a mahalalei Sf. Haralambie.

După români, cea mai semnificativă prezenţă este aceea a „*sârbilor*”. La 1838 este amintit, în mahalaua Sf. Haralambie, chiar şi un preot „*sârb*”, Iordan sin Petcu, în vârstă de 45 de ani[18]. Populaţie străină în Ploieşti, pe lângă sârbi, mai erau: bulgari, greci, evrei, nemţi (austrieci şi prusieni), albanezi şi armeni. În mahalaua Sf. Haralambie, la 1838, locuitorii practicau următoarele meserii: cojocari (2),

---

[12] C.N. Debie, *Începuturile urbanismului în Ploieşti. Contribuţii la cunoaşterea istoriei oraşului*, în ”Studii şi materiale privitoare la trecutul istoric al judeţului Prahova”, II, Ploieşti, 1969, p. 93.
[13] M. Sevastos, *op. cit.*, p. 364.
[14] *Ibidem*, pp. 366-367.
[15] *Ibidem*, p. 369.
[16] *Catagrafia oraşului Ploieşti de la 1838*, Transcriere în grafica latină; col. (r) prof. Ion R. Dedu, Ploieşti, Editura Ploieşti-Mileniul III, 2006, pl. XVI.
[17] *Ibidem*, p. 236
[18] *Ibidem*, pl. XVII-XVIII.

https://biblioteca-digitala.ro

cuţitari (6), cizmari (5), boiangii (1), abagii (4), băcani (1), dulgheri (4), ţambalagii (1), căruţaşi (3), cârciumari (4), muncitori (40), rotari (3), tâmplari (4), plugari (37), brutari (1), pescari (2), cobzari, croitori (5), sureccii, cărămidari (2), caftangii (2), tecori, lumânari (2), preoţi (3), protopopi (1), arnăuți (ostaş – 1)[19].

În documentele oraşului Ploieşti din jurul anului 1838, observăm că mahalalele purtau şi alte denumiri, „*populare*", dar care apar şi în actele administrative ale Magistratului oraşului: Sf. Troiță era numită și mahalaua lui Alexe Marin; Sf. Haralambie se numea Popa Trăsnea; Sf. Gheorghe era Căpitan Pârvu; Sf. Voievozi se numea și Popa Dima; Maica Precista era cunoscută ca mahalaua lui Petre Băcanu; Bunavestire, era mahalaua Popei Radu, iar Sf. Dimitrie se numea și Ceauș Dobre; Sf. Vasile se numea și mahalaua Popei Ioachim. Unele denumiri amintesc de diverse bresle ce își desfășurau activitatea în oraș: Sf. Împărați era cunoscută ca Mahalaua Pescari, Sf. Petru și Pavel (Biserica Domnească) se mai numea și Mahalaua Tabacilor, Sf. Nicolae era denumită și Mahalaua Abagiilor[20].

În anul 1847, mahalalele existente în oraş sunt în număr de 14, iar printre ele se află şi mahalaua lui Popa Trăsnea, cu Biserica Sf. Haralambie[21].

În planul oraşului Ploieşti, în anii 1830-1840 (**Fig. 2**), sunt menţionate şi casele lui Popa Trăsnea, întemeietorul Mahalalei Sf. Haralambie[22]. Constantin Trăsnea, fiul lui Popa Nicolae, preotul ctitor al bisericii şi al Mahalalei Sf. Haralambie, a fost logofăt şi ales al mahalalei, „*ca cel dintâi în oraş, a făcut o grădină publică cu mijloace de petrecere şi a orânduit cu muzică şi dans în această mare şi bine îngrijită «Grădina Trăsnea», cu chiorşcuri şi cu birt*"[23]. „*Grădina Trăsnea*" apare în planul oraşului Ploieşti în anii 1830-1840 şi se află situată pe lângă Uliţa Plăieşilor (azi, str. Plăieşilor). Această grădină era un loc unde populaţia oraşului îşi putea petrece timpul în epocă.

Primul plan complet al oraşului este cel din 1882, care poartă titlul *Planul urbei Ploesci, nomenclatură*, realizat de Toma N. Socolescu, arhitectul urbei. Acest plan este o lucrare exactă prin care s-a stabilit nomenclatura tuturor străzilor. Planul a dăinuit astfel până în preajma războiului, când s-a schimbat în mare parte, prin introducerea schimbărilor de după război[24].

Studiind nomenclatura străzilor planului de la 1882, constatăm următoarele denumiri caracteristice, care denotă tipul ocupaţiilor locuitorilor din acea epocă, cele de mai târziu, când s-au desfiinţat breslele, cât şi marile industrii moderne au

---

[19] *Ibidem*, pp. 93-108.
[20] *Ibidem*, pl. XVII.
[21] C.N. Debie, *op. cit.*, p. 85.
[22] *Ibidem* p. 17.
[23] Idem, *O cronică ploieşteană 1825-1974*, tom 7 (1875-1883), Ploieşti, 1980, pp. 10-11.
[24] M. Sevastos, *op. cit.*, p. 607.

https://biblioteca-digitala.ro

înlocuit în cea mai mare parte micile industrii ca şi multe din meserii. Astfel erau: str. Cuţitarilor, Pescari, Săpunari, Geambaşi etc. Am amintit aici doar câteva străzi, cele care făceau parte din Mahalaua Sf. Haralambie[25].

În colecţiile Academiei Române se găsesc şi alte două planuri ale oraşului, şi anume: *Planul Urbei Ploesci, lucratu cu privire la planu de nomenclatură al Onor Primăriei de C. A. Crapellianu, inginer adj. la Dist. Prahova 1882* şi al doilea plan, al aceluiaşi autor, datat 1891. De fapt este unul şi acelaşi plan, completat cu unele clădiri care s-au executat în acest interval de timp. Pe aceste planuri sunt notate multe edificii publice şi particulare. Pe planul din 1882 se vede: Şcoala nr. 3 de băieţi – pe str. Gloriei (într-o clădire închiriată), Şcoala de fete nr. 4 - pe str. Plăieşi. Pe acest plan sunt menţionate mai multe şcoli primare: Şcoala nr. 2 de băieţi, Şcoala primară de fete nr. 2, Institutul de băieţi Eliade – pe Calea Câmpinii, Şcoala de băieţi nr. 5 – pe Calea Văleni, Şcoala de fete nr. 3 – pe str. Romană, Şcoala de băieţi nr. 4 – pe str. Roşiori.

Tot pe planul de la 1882 al lui C. A. Crapellianu, apare o grădină destul de mare, un parc, cu o casă de locuit în mijlocul ei, amplasată pe str. Plăieşilor, în dreptul bisericii Sf. Haralambie – „*proprietatea Trăsnea*”. Toate acestea se văd pe și pe planul din 1891.

Ambele planuri ale lui Crapellianu sunt incomplete ca număr de străzi, fiind desenate aproape numai străzile principale.

Planul de la 1891 este de fapt o copie a celui din 1882, cu câteva adăugiri. Apare Şcoala secundară de fete în localul ocupat pe planul de la 1882 de Şcoala Normală. Pe str. Vlad Ţepeş, între str. Gloriei şi Calea Târgoviştei, apare o clădire numită *Institutul Profesorilor*, iar pe Calea Târgşor, colţ cu str. Pescari (azi str. Lobacevschi), se vede Şcoala de băieţi nr. 3, în localul propriu.

Pe ambele planuri – din 1882 şi 1891 –, figurează grădina Trăsnea[26], din mahalaua Sf. Haralambie.

În 1902-1904, serviciul geografic al armatei elaborează planul complet şi definitiv, marcând toate proprietăţile publice şi particulare ale vechii moşii a Ploieştilor.

Dezvoltarea oraşului Ploieşti s-a accelerat de la mijlocul secolului al XIX-lea, una din zonele care se dezvoltă cel mai mult fiind cea de sud-vest a oraşului. Zona de sud-vest a Ploieştiului, prin str. Târgşor (azi Mărăşeşti), leagă centrul oraşului de şoseaua Predeal-Ploieşti-Bucureşti (arteră importantă din punct de vedere economic, pentru că leagă Muntenia de Transilvania) – construită între anii 1846-1866 şi completată cu calea ferată construită, pe acelaşi traseu, în 1879[27].

---

[25] *Ibidem*, p. 610.
[26] *Ibidem*, p. 612.
[27] *Ibidem*, p. 654.

https://biblioteca-digitala.ro

În oraş, unde se vedeau pe străzi păşuni de porumb pe locul unde stătuseră boi desjugaţi, caracterul rural a dăinuit multă vreme. Totuşi, înainte de 1864 era o rânduială în pavarea străzilor: „*fiecare proprietar era îndatorat a-şi face pavaj - cât era întinderea proprietăţii sale până la jumătatea stradei*”. Cât priveşte iluminatul, oraşul Ploieşti era luminat în 1881 cu gaz[28].

Până în anul 1881 străzile nu au nume fixe. Fiecare uliţă avea câte un fel de neguţător sau meseriaş. De aceea şi străzile purtau nume ca acestea: Cuţitari, Rotari, Săpunari, Pescari, etc.[29].

La începutul secolului al XX-lea a fost introdus iluminatul cu electricitate şi a fost asigurată alimentarea cu apă.

În perioada 1934-1937 au loc lucrări de pavare a străzilor. Acestea s-au extins mai ales asupra părţilor periferice ale oraşului, deoarece situaţia din aceste părţi cerea o asanare grabnică. Concomitent cu pavarea străzilor, s-a făcut şi canalizarea lor.

În campania din 1935 au fost asanate Fundătura Călin şi strada Trăsnea C. Grădinaru din Mahalaua Sf. Haralambie. Pe aceste străzi sta apa în permanenţă şi constituia un adevărat focar de infecţie. Din această cauză s-au făcut puţuri absorbante, iar străzile au fost pavate şi prevăzute cu trotuare de asfalt[30].

În 1935 s-au executat lucrări de pavaje şi trotuare pe străzile Plăieşi, I. Soicescu (fostă Cuţitari), Carol II (fostă Târgşor), iar în 1936 în zona Bisericii Sf. Haralambie[31].

Partea de sud-vest – zonă nouă a oraşului Ploieşti, populată la început cu oameni săraci: „*neguţători şi oameni mai avuţi s-au aşezat înspre inima oraşului în mahalaua Sf. Împăraţi; cei mai săraci au cumpărat locurile către Biserica Sf. Haralambie*”[32] –, se extinde şi se dezvoltă cu timpul.

În prezent în zonă se află case şi blocuri modern construite, o sală de sport cu un parc şi un stadion de fotbal.

II. Structura Mahalalei (cartierului) Sfântul Haralambie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Uliţa Pescarilor (str. Lobacevschi) – ca şi celelalte uliţe ale mahalalei Sf. Haralambie –, este o zonă nouă, populată cu locuitori din Târgşor veniţi prin anii 1830-1840. Uliţa Pescarilor, care leagă două drumuri de ţară principale, Drumul Târgoviştei şi Drumul Târgşorului, este o uliţă scurtă, cu circa 30 de case mici, 10 de pescari. Starostele lor, Alexe Manea şi apoi Ghiţă Alexiu, locuia pe uliţa Sf. Împăraţi, la capătul Uliţii Pescarilor. Pe acestă uliţă sunt recunoscute trei cârciumi

[28] *Ibidem*, pp. 577-578.
[29] *Ibidem*, p. 652.
[30] *Ibidem*, p. 585.
[31] *Ibidem*, p. 593
[32] C.N. Debie, *Macheta oraşului Ploieşti la mijlocul secolului al XIX-lea*, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro

vechi: - Cârciuma (han) a lui Crăciun, la confluenţa cu Uliţa Sf. Tănase; Cârciuma cu dulap, de lângă locul viran cu dulap, existentă la confluenţa Uliţei Pescarilor cu str. 13 septembrie şi Prăvălia (simigeria) din colţ cu str. Sf. Tănase.

Toate celelalte gospodării sunt curţi lungi cu grădini şi culturi, cu aspect rural. Tipul de casă este cel cu prispă şi două încăperi[33].

Drumul Târşorului (str. Regele Carol, apoi str. Ştefan Gheorghiu, în prezent str. Mărăşeşti).

Este o arteră lungă, care duce din centrul oraşului Ploieşti la drumul cel mare de poştă Bucureşti-Pociovalişte-Filipeşti-Câmpina, Râşnov-Bran-Braşov, din vremea când oraşul Ploieşti era *„în afara drumului ţării”*. Pe acest drum s-au aşezat noii locuitori ai oraşului în dezvoltare şi îndeosebi târgşoreni.

Până la Biserica Sf. Haralambie, drumul Târgşorului are aspect de oraş (deoarece aici erau aşezaţi neguţători şi oameni mai avuţi), iar de-aici încolo, către barieră, drumul acesta este un drum sătesc (pentru că aici erau aşezaţi oameni mai săraci).

Pe această arteră sunt de remarcat – pornind din Drumul Câmpinii pe partea dreaptă către vest: brutăria lui Stan Cojan, prăvălii mici, unde este un bărbier (aici a existat un vad pentru această breaslă, foarte răspândită); prăvălia lui Iancu Târgşoreanu-Rachieru; hanul lui Năstase, cu curte lungă, cu grajduri şi magazii; o potcovărie; un loc viran care dă la terenurile de cultură şi la balta din dosul bisericii Sf. Împăraţi; casa lui Nicolae Zagoriţ; prăvălii de băcănie şi cârciumi.

Urmează un şir de case de locuit, rare şi cu grădini mari şi lungi, iar la colţul cu Uliţa cuţitarilor, atelierul şi prăvălia mare a lui Pârvu-Săpunaru. La acest colţ şi pe o bună parte din străzile laterale terenul era inundabil, prin apele ce veneau dinspre izvoarele de la bălţile pescarilor (la *Pisica Albă*). Această stagnare a apelor, care făcea ca mahalaua Sf. Haralambie să fie insalubră, a existat până în anii 1930, când s-a făcut canalizarea.

Traversând Uliţa Patriei din dreptul Bisericii Sf. Haralambie, drumul Târgşorului are puţine gospodării, alternând cu terenuri de cultură şi grădini până la barieră.

Biserica Sf. Haralambie este situată într-o curte mare, înconjurată cu copaci şi având casa parohială în această curte.

Pe partea stângă a arterei, către vest, sunt de remarcat: o cofetărie; băcănia lui Hagi Matache Dimitriu – *La trei cărbuni*; prăvălii mici; o cârciumă cu streaşină la colţ cu Uliţa Virtuţii; casa preotului Nicolae de la Sf. Împăraţi; casa cu prăvălii ale lui *Kostake-Konstantinescu* Cărămidaru.

---

[33] *Ibidem*, p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro

Traversând drumul Rudului, se remarcau: casa şi prăvălia lui Sava Pescaru Urziceanu; locul viran pe unde s-a făcut mai târziu Uliţa Săpunari; prăvălii şi la colţ cu Uliţa Cuţitarilor o cârciumă.

După curtea bisericii drumul se întindea până la barieră, cu mult câmp şi puţine case mici şi bordeie de grădini[34].

Drumul Rudului (str. Rudului) – uliţă veche care ducea la satul Rudu, de pe drumul Domnişorului, la marginea moşiei Târgşorului[35].

Uliţa Sfântul Tănase (str. Tudor Vladimirescu) – a fost la început potecă de mers la ogoarele de la Drumul Domnişorului, dar, odată cu înfiinţarea cazărmilor pe Drumul Târgoviştei, a devenit o cale importantă de comunicaţie. La mijlocul secolului al XIX-lea era o uliţă de pământ cu case rare şi cu culturi intercalate.

În 1856-1860, uliţa începea din răscrucea uliţelor Ovreică, str. Vlad Ţepeş, Pescari, Cuţitari şi se ducea către vest. Curând după această dată, uliţa va fi legată prin Uliţa Geambaşi (str. Popa Farcaş) de Drumul Târgoviştei şi ambele uliţe vor fi înglobate în mahalaua Sf. Haralambie[36].

Uliţa Geambaşi (str. Popa Farcaş) – uliţă nouă, cu drum de câmp şi cu acelaşi aspect ca uliţa Sf. Tănase.

Uliţa Cuţitari (str. Stoicescu, azi str. Ceahlău). Numele a fost dat străzii acesteia la întocmirea nomenclaturii din 1882, deoarece în trecut locuia şi lucra, la colţul Uliţii Plăieşilor cu Uliţa Cuţitari, un renumit covaci-cuţitar Gabea sin Dumitru. Ulterior, ucenicii lui s-au aşezat pe străzile apropiate.

Când s-a înfiinţat Şcoala nr. 3, la intersecţia Uliţei Cuţitari cu Drumul Târgşorului, uliţa aceasta a primit numele de Ioniţă Stoicescu, socotit a fi primul învăţător de limbă română din Ploieşti.

Uliţa începe din răscrucea uliţelor Pescari, Ovreiască, Sf. Tănase, traversează Drumul Târgşorului şi confluează cu Uliţa Plăieşi la casa şi atelierul de cuţitărie al lui Gabea[37].

Ulcioara Săpunari (str. Săpunari), a fost la început potecuţă şi făcea comunicarea rapidă între drumul Târgşorului şi partea sudică a drumului Rudului. A fost transformată în uliţă, iar la mijlocul secolului al XIX-lea, era un drum de pământ.

Uliţa Colindei (str. Căliman), este uliţa care pleacă din Uliţa Plăieşilor de pe lângă confluenţa cu Uliţa Cuţitari către sud şi trece pe la est de măgura pe care se afla Grădina Trăsnea. Această uliţă este mărginită de case mici de ţară şi se prelungeşte spre ogoare.

---

[34] *Ibidem*, pp. 53-54.
[35] *Ibidem*, p. 55.
[36] *Ibidem*, p. 72.
[37] *Ibidem*, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro

Ulcioara Patriei (str. Tatra), este poteca ce, plecând din Uliţa Plăieşi, în dreptul casei parohiale a Bisericii Sfântul Haralambie, se îndreaptă spre sud, urcând pe vârful măgurii din Grădina Trăsnea. Acolo se va instala prin anii 1868-1870 un frumos chioşc.

Uliţa Plăieşilor (str. Maramureş şi str. Plăieşilor) – arteră importantă –, porneşte de lângă biserica Sfântul Gheorghe şi duce până la Biserica Sf. Haralambie, unde confluează cu Drumul Târgşorului.

Pe această uliţă se află: casa şi atelierul lui Gobea Cuţitaru, casa lui Tănase Pârvu – Toptangiu; gospodării mici cu case înghesuite; pensionul de băieţi al lui Zugravu; Biserica Sfântul Haralambie (biserica are porţi şi pe drumul Târgşorului); casa lui Constantin Dimian, în care, prin anii 1870, se va muta profesorul Constantin Iennescu, de la Gimnaziu; casa locuită de Ioniţă Stoicescu; casa lui Tănase Toma, pescar-toptangiu, şi, peste drum, locurile lui Popa Trăsnea, cu mai multe corpuri de case stăpânite în această perioadă de Dincă Trăsnea. Locurile lui Popa Trăsnea ţin până în ulcioara Albinei.

La sud de Uliţa Plăieşilor, între Ulcioara Albinei şi Uliţa Colindei, se află o măgură pe care Popa Trăsnea a plantat-o şi a făcut-o grădină de agrement, care a fost până prin anii 1895 unul din locurile de petrecere ale ploieştenilor[38].

Uliţa Ovreiască (str. Vlad Ţepeş) – uliţă cu traiectoriul cu multe curbe –, uneşte mahalaua Sfântul Haralambie cu Piaţa mare[39].

În Mahalaua Sfântul Haralambie locuia în acea epocă o societate pestriţă din punct de vedere al meseriilor. Astfel, această mahala nu era apanajul unei anumite bresle, precum era Mahalaua vecină – a Sfinţilor Împăraţi –, considerată mahalaua pescarilor.

Bibliografie:

Catagrafia oraşului Ploieşti de la 1838, Transcriere în grafica latină; col. (r) prof. Ion R. Dedu, Ploiești, Editura Ploieşti-Mileniul III, 2006.

C.N. DEBIE, *Începuturile urbanismului în Ploieşti. Contribuţii la cunoaşterea istoriei oraşului*, în "Studii şi materiale privitoare la trecutul istoric al judeţului Prahova", II, Ploieşti, 1969.

IDEM, *Începuturile urbanismului în Ploieşti. Contribuţii la cunoaşterea istoriei oraşului*, Ploiești, Întreprinderea Poligrafică „13 decembrie 1918", 1970.

IDEM, *Macheta oraşului Ploieşti la mijlocul secolului al XIX-lea*, Ploieşti, 1972.

---

[38] *Ibidem*, pp. 73-74.
[39] *Ibidem*, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

IDEM, *O cronică ploieşteană 1825-1974,* tom 7 (1875-1883), Ploieşti, 1980.

Manuscrisul 277/1831, Arhiva Statului (copie, prof. Stoica Teodorescu, Arhiva de Documente a Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova, fond Stoica Teodorescu).

George POTRA, N. I. SIMACHE, *Contribuţii la Istoricul oraşelor Ploieşti şi Târgşor (1632-1857)*, Ploiești, Comitetul de cultură şi artă a judeţului Prahova, 1970.

M. SEVASTOS, *Monografia oraşului Ploieşti*, București, Tiparul „Cartea Românească", 1937.

C. TRESTIOREANU, Gh. MARINICĂ, *Bisericile din Ploieşti,* vol. I, *Bisericile ortodoxe. Monografie*, Ploieşti, Editura Ploieşti-Mileniul III, 2003.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Catagrafia orașului Ploiești – 1838.

Fig. 2 – Mahalaua Sfântul Haralambie (anii 1830-1840).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CENTRALIZAREA DATELOR STATISTICE PE MAHALALE

Nr. crt.	Mahalaua	Familii	Persoane	Pogoane
1	Sf. Împărați	356	1366	87
2	Sf. Troiță	275	1000	48
3	Sf. Spiridon	130	481	7
4	Sf. Ioan	271	1041	87
5	Sf. Haralambie	188	731	20
6	Sf. Gheorghe	255	1025	182
7	Sf. Pantelimon	176	638	87
8	Sf. Voievozi	95	377	127
9	Sf. Precista	193	722	30
10	Buna Vestire	92	333	13
11	Sf. Dimitrie	159	523	37
12	Sf. Nicolae Vechi	63	233	13
13	Domnească	55	167	9
14	Sf. Ilie	50	167	4
15	Sf. Nicolae Nou	59	167	11
16	Sf. Vineri	334	1134	22
	TOTAL	**2751**	**10105**	**784**

Total gospodării: 2257

Fig. 1 – Catagrafia orașului Ploiești – 1838

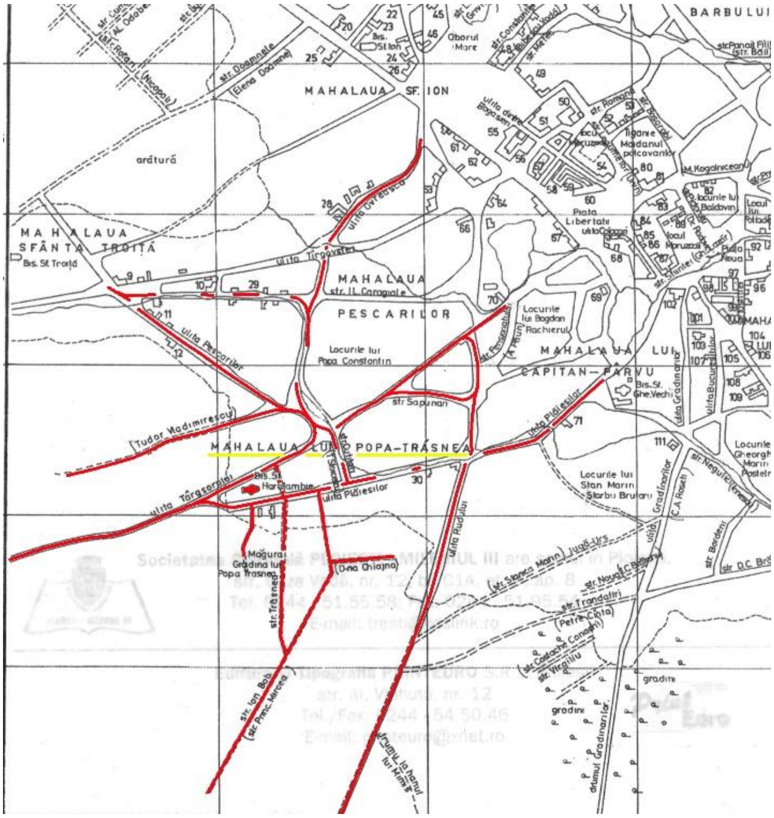

Fig. 2 – Mahalaua Sfântul Haralambie (anii 1830-1840)

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

O PRIMĂ REPREZENTARE CARTOGRAFICĂ A CASTRULUI ROMAN CVMIDAVA, PE HĂRȚILE IOZEFINE, 1769-1773

TRAIAN-CONSTANTIN DUMBRĂVEANU[1]
traidum@gmail.com
Muzeul Casa Mureșenilor – Brașov

A FIRST CARTOGRAPHIC REPREZENTATION, THE ROMAN FORT CUMIDAVA, IN JOSEPHINE MAPS, 1769 - 1773

ABSTRACT

Geographically, this place is located about 3 km northwest of Râşnov, on a high terrace Bârsa, 610m, placed between the bars and Ghimbăşel riverbeds, about 400 m from the shore Barsa, near the ancient Dacian Comidava, which Claudius Ptolemaeus mentions in his Geographic, which translates into geographic coordinates expressed in degrees and minutes on the latitude and longitude position Dacian settlement.

Keywords : Roman fort Râşnov, Claudius Ptolemaeus, hight terrace Bârsa.

Fig. 1 – Vedere aeriană a castrului roman de la Cumidava – Râşnov

[1]Doctorand, anul I, Şcoala Doctorală „Istorie. Civilizaţie. Cultură”, UBB – Cluj-Napoca.

https://biblioteca-digitala.ro

Castrul roman Cumidava, de la Râşnov, face parte din sistemul de apărare al Daciei romane, respectiv al Limesului Transalutan, fiind o prelungire a acestuia în Ţara Bârsei, sau, după unele cercetări recente legate de literatura arheologico-istorică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, constituie o verigă în lanţul de castre de pe linia de apărare transalutană, având punctul terminus la Comalău.

Amplasarea castrului a fost făcută la 20 de km de Pasul Bran, într-un loc unde câmpia se deschide spre nord şi nord-est, într-o zonă cunoscută în istoriografia săsească ca Erdenburg, Eulenburg sau chiar Orlenburg, iar în cea românească de Grădişte.

Geografic, acest loc este situat la aproximativ 3 km nord-vest de Râşnov, pe o terasă înaltă a Bârsei (610 m), plasat între albiile râurilor Bârsa şi Ghimbăşel, cam la 400 m de malul Bârsei, aproape de antica Comidava dacică, pe care o menţionează Claudius Ptolemaeus, în *Îndreptarul Geografic*, unde transpune în coordonate geografice, exprimate în grade şi minute, pe latitudine şi longitudine, poziţia aşezării dacice.

În anul 1943, prof. Mihail Macrea, care din 1939 începe cercetările sistematice la castru, descoperă în urma unei periegheze în clădirea B (după notaţia lui Macrea şi C după cea a lui Gudea), a castrului, o inscripţie sub forma a două fragmente ce se potrivesc perfect, zidite în fundaţia clădirii, din care reiese că o trupă auxiliară, formată din soldaţi romani ai Cumidavei Alexandrianae, staţionată la acea dată în castru, au ridicat pe cheltuială proprie statuia Iuliae Mamaea, mama împăratului Severus Alexander (222-235 d.Chr.).

Descoperirea profesorului clujean confirmă calculele topografice ale lui Ptolemaeus, 51 grade şi 30 minute longitudine şi 46 grade şi 40 minute latitudine.

Rolul acestui castru era să apere trecătoarea Bran, prin care se făcea legătura între aceste poziţii ale limesului cu câmpia dunăreană, prin drumul roman, care din castru în castru ajungea până la Dunăre.

Scopul acestei lucrări este să prezinte o informaţie cartografică, nu lipsită de interes, care devansează cu aproape nouăzeci de ani prima menţiune a lui M. J. Ackner despre fortificaţia militară romană de la Erdenburg.

Prima ridicare topografică, cum era denumită ridicarea topografică iozefină, a fost primul proiect de cartografiere a Imperiului Habsburgic, realizat în perioada 1764-1785.

Iniţial au fost desenate şi colorate de mână 3.589 de planşe, fiind apoi completate până la 4.096 de planşe. Ele au fost denumite după împăratul Iosif al II-lea, iar realizarea lor a avut o motivaţie militară, dar evident şi administrativă.

Începerea acţiunii de cartografiere s-a făcut la data de 13 mai 1764, când suverana Maria Theresia l-a însărcinat pe feldmareşalul Daun să ordone subordonaţilor săi cartografierea tuturor ţărilor aflate în componenţa Imperiului.

https://biblioteca-digitala.ro

În Transilvania, ridicarea topografică s-a făcut între anii 1769-1773 şi a constat în realizarea a 280 de planşe, care au cuprins întreaga suprafaţă a provinciei.

Consultând Harta Iozefină a Marelui Principat al Transilvaniei, cât şi reprezentarea Districtului Braşov, se găseşte planşa cu numărul 273, unde sunt figurate printre altele şi localităţile Rosenau (Râşnov) şi Neustadt (Cristian).

La vest de Neustadt, aproape de râul Burtzel Bach (Bârsa), este reprezentat castrul roman CVMIDAVA, având titulatura de Schantz. Toponimul ne poate spune foarte mult, el însemnând în limba germană fortificaţie de pământ cu şanţ de apărare.

Privind atent planşa, putem identifica cu uşurinţă castrul roman, mai ales că el este reprezentat având orientarea după punctele cardinale, exact la fel cum îl cunoaştem din planul întocmit de Gudea-Pop, în anii 1969-1970.

Cartografii imperiali au respectat cu foarte multă acurateţe poziţionarea şi dimensiunile castrului, iar redarea la scară a perimetrului, implicit a suprafeţei fortificaţiei romane, ne facilitează obţinerea dimensiunilor exacte, care pot fi comparate cu cele pe care le cunoaştem azi.

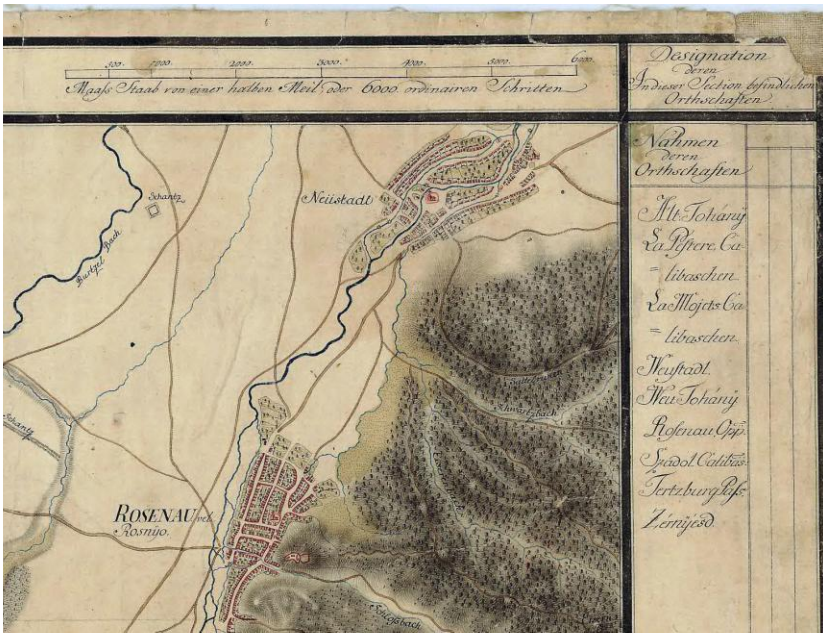

Fig. 2 – Râșnov și împrejurimile în *Ridicarea topografică Iozefină*

În reprezentarea iozefină, linia groasă delimitează castrul, închizând o suprafaţă aproximativ pătrată. Raportul dintre lungime şi lăţime, în ceea ce priveşte proporţia castrului, este foarte riguros reprezentată, aceasta fiind de 1,050, ceea ce înseamnă lungime de 124 m şi lăţime de 118 m, aceste dimensiuni regăsindu-se la

https://biblioteca-digitala.ro

planul castrului de piatră. Calculele trebuiesc făcute avându-se în vedere faptul că Harta Iozefină este în *Schritten* (paşi); 1 pas=0,80 m.

Această formă de construcţie aproximativ pătrată, având un raport de 1:1, a fost menţionată de Polybios, începând cu castrele republicane.

Avantajele acestei forme sunt evidente, datorită faptului că pătratul are cea mai mare suprafaţă la cel mai redus perimetru, ceea ce înseamnă un volum de muncă minim, pentru a se fortifica o suprafaţă maximă într-un timp redus[2].

Linia subţire figurează un şanţ de apărare, care cu siguranţă exista în teren la acea dată şi care putea fi văzut şi interpretat, fără a fi nevoie de săpături pentru identificare.

Cum au putut determina topografii austrieci dimensiunile castrului fără să facă săpături?

Simplu, răspunsul îl găsim în istoriografia săsească de secol XVIII, mai precis în cartea lui Joseph Teutsch, intitulată *Besondere Nachricht vom Burzerland,* Braşov, 1770, unde autorul menţionează existenţa unei cetăţi „(...) *ale cărei caracteristici se recunosc foarte bine, observându-se cu uşurinţă castrul iniţial, care a fost utilizat de etnicii germani pentru nevoile lor*".

Este cât se poate de clar că la acea vreme porţiuni din elevaţia zidurilor existau, iar topografii imperiali au putut măsura cu exactitate ceea ce era la faţa locului.

După 86 de ani, când M. J. Ackner face primele sondaje la Râşnov, elevaţia zidurilor nu mai exista, locul era înierbat, piatra fiind folosită pentru construcţia caselor din Vulcan şi Râşnov. Abia în 1969, în urma cercetărilor arheologice sistematice, executate de N. Gudea şi I. I. Pop, se dimensionează precis castrul de pământ şi cel de piatră, rezultatele fiind aceleaşi ca în Harta Iosefină.

Avem de a face cu o menţiune cartografică de mijloc de secol XVIII, în care specialiştii imperiali topografi constată şi figurează o situaţie aflată la faţa locului.

Reprezentarea iozefină este foarte importantă, deoarece ea ne arată configuraţia terenului la acea dată şi putem constata modificările ulterioare care au apărut de-a lungul timpului.

Dacă vom face o comparaţie între planşa 273 din Hărţile Iozefine şi o fotografie aeriană luată de pe Google Hearth, raportând-o la aceeaşi scară, vom observa foarte multe schimbări ale formelor de relief şi a cursurilor unor râuri.

---

[2] Mihai Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica şi castrul de la Potaissa,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 187.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3 – Fotografie aeriană pe Google Hearth

În perioada scursă până la noi, de aproape 240 de ani, s-au făcut multe lucrări de sistematizare şi amenajare a terenului din jurul castrului, mai ales pentru agricultură.

Astfel, după cum se observă pe fotografia aeriană, râul dintre Bârsa şi Ghimbăşel a dispărut, el vărsându-se mai repede în Bârsa, printr-o lucrare de deviere, din vechea albie observându-se doar o vagă urmă pe teren.

Chiar dacă în Hărţile Iozefine nu există mărturii scrise despre unele obiective reprezentate, ele au pentru arheologie o importanţă deosebită, datorită exactităţii şi frumuseţii grafice cu care au fost executate şi nu în ultimul rând pentru faptul că pot constitui mărturii şi începuturi de cercetare arheologică.

Un exemplu concludent îl găsim tot în planşa 273, unde între râul Bârsa şi râul Sohodol se găseşte reprezentat un alt loc notat tot cu Schantz, despre care până la această dată nu se cunoaşte nimic din punct de vedere arheologic.

Bibliografie:

Johann Michael ACKNER, *Jahrbuch der Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmaler*, Wien, 1856.

Mihai BĂRBULESCU, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica şi castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987.

https://biblioteca-digitala.ro

Nicolae GUDEA, I. I. POP, *Castrul roman de la Râşnov, CVMIDAVA, Contribuţii la cercetarea limesului de sud-est al Daciei Romane,* Braşov, 1971.

Istoria Românilor, ediţia a II-a, vol. II, coord. Dumitru Protase și Alexandru Suceveanu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2010.

Josephiniche Landaufnahme, File 273, 1769-1770.

Joseph TEUTSCH, *Besondere Nachricht vom Burzerland,* Kronstadt, 1770.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Vedere aeriană a castrului roman de la Cumidava – Râşnov.

Fig. 2 – Râșnov și împrejurimile în *Ridicarea topografică Iozefină*.

Fig. 3 – Fotografie aeriană pe Google Hearth.

https://biblioteca-digitala.ro

CINE AU FOST ROMÂNII COLIBAŞI? MĂRTURII DIN SECOLELE XVIII-XIX*

ELA COSMA
ela_cosma@yahoo.com
Institutul de Istorie „George Bariţiu" – Cluj-Napoca

WER WAREN DIE KALIBASCHEN RUMÄNEN? ZEUGNISSE AUS DEM 18.-19. JH.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz bringt in den Vordergrund eine Reihe von geschichtlichen Zeugnissen und Darlegungen, welche die Anwesenheit der Kalibaschen, einer Sondergruppe der Rumänen, im 18.-19. Jh. beurkunden. Die sogenannten Kalibaschen (colibaşi) waren Gebirgsbewohner, die traditionellerweise auf den hohen Bergweiden der Südkarpaten, an der Grenze Siebenbürgens mit der Walachei, jenseits der Törzburger Kontumaz lebten, Schafhirten und Viehzüchter waren, jedoch ein bescheidenes Dasein führten und in ärmlichen Hütten (colibe) wohnten, wovon auch ihr Name abgeleitet wurde.

Unter den hier angeführten Quellen, welche die Kalibaschen erwähnen, sind die deutschen Zeugnisse die häufigsten; darunter zählen sich der Militärbericht des kommandierenden Generals der österreichischen Armee in Siebenbürgen, O'Donnnel (1771), das Tagebuch des sächischen Mediascher Notärs Michael Conrad von Heydendorff der Ältere (2. Juni 1773), das Reisejournal des Kaisers Joseph II. (6. Juni 1773), eine im Hamburger „Politischen Journal" erschienene Nachricht (1787) und eine Kronstädter Korrespondenz aus der "Hanauer Neuen Europäischen Zeitung" (1802), die wissenschaftlichen Werke des Lucas Joseph Marienburg (1813), Joseph Heinrich Benigni von Mildenberg (1837) und Rudolf Bergner (1884). Die Erwähnungen der Kalibaschen in den von fremden Autoren verfaßten Reisebeschreibungen, wie jene des Engländers John Paget (1839) und des Franzosen Auguste de Gérando (1845), sowie in den Memoiren des Rumänen Sextil Puşcariu, wurden hinzugefügt.

Stichworte: *Colibaşi (Kalibaschen)*, Bran (Törzburger) Kontumaz, Quellen aus dem 18.-19. Jh.

---

* Această lucrare este realizată cu sprijinul Autorităţii Naţionale de Cercetare Ştiinţifică, CNCS-UEFISCDI, prin proiectul PN-II-ID-PCE-2011-3-0064, titlul proiectului "*Armatele imperiale şi românii. Mărturii militare secrete din arhivele ruseşti şi austriece (1848-1849)*", director de proiect: Ela Cosma.

https://biblioteca-digitala.ro

Cine au fost românii colibaşi? Răspunsul cel mai succint şi, în acelaşi timp, cel mai recent, ne este oferit de un ghid turistic german (2011, 2015) dedicat Transilvaniei, în care colibaşii figurează sub denumirea de *Kalibaschen*[1]:

"*Noţiunea este acordată frecvent valahilor care în Evul mediu fugeau în faţa turcilor în satele retrase ale munţilor şi care, prin izolarea lor şi viaţa dusă pe păşunile alpine, şi-au putut păstra până astăzi străvechile lor tradiţii. Ca sate ale colibaşilor se consemnează Măgura, Peştera în zona Pietrei Craiului, dar şi Râu Sadului de lângă Sibiu. O parte însă din aşa-numiţii colibaşi au fost luaţi şi din munţi, şi au fost colonizaţi la câmpie, cum ar fi la Aţel*"[2].

*

Cazul colibaşilor din Aţel ne este prezentat *in extenso* în relatarea notarului sas Michael von Heydendorff cel Bătrân. Cu prilejul primei călătorii imperiale în Ardeal a lui Iosif al II-lea, la 2 iunie 1773, tânărul coregent însoţit de Heydendorff a vizitat Aţelul, localitate aparţinând de scaunul săsesc al Mediaşului. Sătenii saşi i-au solicitat împăratului expulzarea din localitate a românilor, acuzaţi de incendierea unor gospodării săseşti. Aceşti români, nimeni alţii decât colibaşii, au fost piatra de poticnire a saşilor. Tocmai datorită modului în care s-au comportat faţă de românii colibaşi, saşii au pierdut simpatia împăratului, căci „*experienţele călătoriei din 1773, cum ar fi de pildă scena din Aţel, au lăsat urme adânci*" (Mathias Bernath)[3].

Scena respectivă, care i-a avut ca protagonişti pe românii colibaşi, este descrisă cu lux de amănunte de notarul Heydendorff[4]. Istoria lor era însă destul de complicată.

Cu aproximativ un secol în urmă, populaţia săsească a satului Aţel descrescuse şi, având mari datorii, arendase o parte a hotarului unui creditor maghiar. Acesta a aşezat acolo câteva familii de români colibaşi, ce locuiau în condiţii sărăcăcioase în colibe. Cu timpul, saşii şi-au revenit din punct de vedere demografic, vrând să-şi recupereze pământul înstrăinat. Astfel încât, au hotărât mutarea colibaşilor, dar aceştia nu au acceptat de bunăvoie[5]. Saşii au încercat, atunci, translocarea lor cu forţa. Le-au incendiat colibele. Dar, în loc să se lase

---

[1] Birgitta Gabriela Hannover Moser, *Siebenbürgen: Rund um Kronstadt, Schäßburg und Hermannstadt,* Trescher Verlag, Berlin, (ed. I 2011), (ed. III actualizată) 2015, p. 373.

[2] Satul Aţel, din judeţul Sibiu, situat la 16 km sud-est de Mediaş şi la 15 km sud-vest de Dumbrăveni, nu se află tocmai la câmpie, ci în zona colinară delimitată la nord de valea Târnavei Mari, la o altitudine de 345 m, în inima Podişului Târnavelor.

[3] Mathias Bernath, *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române,* prefaţă de Pompiliu Teodor, traducere de Marionela Wolf, Cluj, Editura Dacia, 1994, p. 240.

[4] *Michael Conrad von Heidendorf. Eine Selbstbiographie*, editor Rudolf Theil, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", vol. 16, caiet II, Sibiu, 1881, p. 463.

[5] Gudrun-Liane Ittu, *Întâlnirile lui Michael von Heydendorff senior (1730-1821) cu suveranii habsburgi 1773, 1783, 1786 şi 1817,* în „Brukenthal. Acta Musei", nr. V/1, Sibiu, 2010, p. 194.

https://biblioteca-digitala.ro

mutaţi, colibaşii au jurat să se răzbune pe saşi. După acel moment, au izbucnit mai multe incendii în Aţel. Saşii îi bănuiau pe colibaşi, dar nu găsiseră dovezi incriminatorii mai bune decât resturile unei cămaşi ţărăneşti româneşti, lângă locul unuia din incendii.

În opinia monarhului, însă, colibaşii nu puteau fi acuzaţi pe nedrept, în lipsa unor dovezi clare ale vinovăţiei lor. Împăratul i-a sfătuit pe saşi să-şi păzească mai bine averile şi să îi prindă pe făptaşi. În plus, translocarea forţată a colibaşilor de către saşi era o încălcare flagrantă a legilor, care nu putea fi pusă în aplicare.

Despre familiile valahe din Aţel, Heydendorff ştia doar că „*Pe aici astfel de oameni se numesc **colibaşi***" ("Hier heißt man solche Leute *Kalibaschen*"), amintind faptul că locuiau în „*amărâtele construcţii de **colibe***" ("elende *Kaliben* Gebäuden") şi că veniseră cu mai bine de o jumătate de secol în urmă, aduşi de un creditor ungur.

*

Aşadar, pe la 1700 aceşti români colibaşi sosiseră pe valea Târnavei Mari, în scaunul săsesc al Mediaşului. Dar de unde veneau ei?

Căutând urmele colibaşilor, am găsit informaţiile cele mai pertinente într-un raport militar, redactat de O'Donnnel, generalul comandant al Ardealului[6], cu câţiva ani înainte de relatarea lui Michael von Heydendorff cel Bătrân. În raportul său către Consiliul aulic de război de la Viena, din 11 octombrie 1771, O'Donnel avea în vedere organizarea militară a comunelor de la hotarul meridional al Transilvaniei, o iniţiativă începută, dar neterminată de generalul Buccow[7], atunci când scria că „*în vârful munţilor a aflat o mulţime de colibioare ocupate de oameni care trăiau în mare mizerie, dar şi în perfectă mulţumire. Cercând informaţii asupra acestor oameni care duceau o viaţă nomadă, a aflat că sunt români, că trăiesc din creşterea vitelor, cu care fac negoţ în Ţara Românească, de unde îşi aduc şi alimentele, şi care ca cetăţeni* [supuşi] *aparţin şi ei Ţării Ardealului*"[8].

În fapt, zona de locuire a colibaşilor se plasa în împrejurimile Braşovului şi ale Branului, spre Piatra Craiului, la vechile trecători montane ce despărţeau Transilvania de Muntenia. Chiar împăratul Iosif al II-lea, un observator fin şi interesat al realităţilor etnice din Ardeal, avea să îi cunoască îndeaproape pe colibaşi, acasă la ei. Locuind la Bran, în exteriorul contumanţei care constituia, în

---

[6] Generalul Carl Claudius O'Donnel a fost comandant militar suprem al armatei c.c. din Transilvania în anii 1767-1770, decedat în anul 1771 şi urmat în funcţie de generalul Johann Franz Preiss (1771-1784). Vasile Tutula, *Organizarea militară a Principatului Transilvaniei în perioada 1691-1774,* Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 390.

[7] Printre românii ortodocşi din Ţara Făgăraşului, demersurile generalului Buccow au întâmpinat o rezistenţă straşnică şi nu au putut fi lesne duse la îndeplinire, întrucât organizarea graniţei militare austriece se făcea la pachet cu convertirea la greco-catolicism.

[8] Citat de Cosmin Manolache, *Un vechi european*, în „Cultura", Fundaţia Culturală Română, nr. 175 / 29 mai 2008, online: http://revistacultura.ro/cultura.php?articol=2680.

https://biblioteca-digitala.ro

acelaşi timp, graniţa cu Ţara Românească, colibaşii reprezentau un punct de atracţie pe plan demografic, economic şi militar, aşa cum avea să constate împăratul.

Problema includerii lor în rândul supuşilor Marelui Principat a constituit subiectul conversaţiei maiestăţii sale cu primarul Braşovului, von Schobel (5 iunie 1773), dar şi scopul vizitei împărăteşti de la Tohan la Bran (6 iunie 1773).

Iată ce consemna jurnalul de drum al lui Iosif al II-lea:

„*Schobel, primarul din Braşov. Este de părere că a-i include pe colibaşi* [înseamnă că] *cei răi vor fugi, cei buni vor rămâne; ei pot substitui comunicarea cu Muntenia. Creşterea vitelor este hrana lor; ca excluşi ei trebuie să vămuiască tot ce cumpără aici* [în Transilvania], *la fel* [trebuie să vămuiască] *tot ce aduc încoace; districtul Braşov trebuie să îi ajute; ar trebui să fie comasaţi în trei sate; ei sunt schismatici* [ortodocşi]. *Plaiurile sunt prost întocmite, grănicerii se lasă mituiţi cum vor ei; hoţiile sunt nemaipomenite de la Tohan la Dumbrăviţa/Făgăraş (Szunioszeg).*“[9]

În 6 iunie 1773, după vizitarea Tohanului şi a contumanţei de la Bran, împăratul descria cele constatate cu ochii săi, precum şi consideraţiile stârnite de cele văzute şi aflate:

“*Contumanţa simplă de aici are un vad comercial considerabil, mai ales de victualii* [provizii alimentare] *şi lână de oaie. Prin această contumanţă, aşa-numiţilor colibaşi de sus (care în număr de circa 720 de familii locuiesc în colibe izolate pe o distanţă de o oră şi jumătate) li se interzice intrarea liberă în Transilvania. Fiindcă în vremuri paşnice ei îşi aduc victualiile în cea mai mare parte din Muntenia, aflându-se şi altminteri cu locuitorii de dincolo* [de munţi] *în strânse legături, aşa încât sunt mereu suspectaţi din punct de vedere al stării lor de sănătate, deoarece aproape tot timpul tocmai ei au fost primii care au adus ciuma în ţară, şi din cauza locuinţelor lor risipite nu se poate asigura paza corespunzătoare,* [din aceste motive] *la finele anului 1771 s-a propus ca aceştia să fie împărţiţi în 4 sate obişnuite şi să se extindă cordonul militar în exteriorul graniţei spre Muntenia. De aici a decurs faptul că, în acest fel, colibaşii de sus au dobândit liber acces în districtul Braşovului şi în părţile dinlăuntru ale ţării. Prin urmare, s-a poruncit să se ancheteze cum pot fi prevenite consecinţele îngrijorătoare pentru starea de sănătate* [ce decurg din mobilitatea colibaşilor în interiorul Transilvaniei]”[10].

*

Un jurnal hamburghez din 1787 amintea, în contextul epidemiei de ciumă izbucnite în Transilvania, momentul pătrunderii molimei:

---

[9] Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773. Die Reise des Kaiser Josephs II. durch Siebenbürgen im Jahre 1773*, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, 2006, p. 622.
[10] *Ibidem*, p. 623.

https://biblioteca-digitala.ro

„Nu este lipsită de adevăr ştirea că în Transilvania a izbucnit ciuma. Un negustor străin venise din teritoriul otoman, peste munţi, la un colibaş transilvan (locuitor de la munte), şi având ciumă a murit în câteva zile. În curând, i-au împărtăşit soarta şi colibaşul care-l găzduise, împreună cu nevasta şi copiii lui. Nu peste mult timp molima s-a manifestat în trei locuri deodată. La Râşnov a fost decoperită în 12, la Codlea în 26 octombrie, iar la Holbav în 3 noiembrie [1787]”[11].

În 1802, altă gazetă germană, *Hanauer Neue Europäische Zeitung*, reda o corespondenţă primită din Braşov, în legătură cu epidemia cumplită de variolă izbucnită în munţii de dincolo de pasul Bran şi de hotarul Transilvaniei, în Muntenia, în mijlocul numeroşilor colibaşi. Articolul aminteşte condiţiile precare de trai şi lipsa de educaţie a colibaşilor, ceea ce a condus la efecte fatale, odată ce îngrozitoarea epidemie a răbufnit aici. Se arată însă şi racordarea Transilvaniei la ultimele cuceriri ale medicinei, căci vaccinul antivariolic fusese descoperit la Jenna abia la finele secolului al XVIII-lea, iar la 1802 el a fost aplicat cu succes în cazul colibaşilor, prin vaccinările efectuate de medicul orăşenesc din oraşul de la poalele Tâmpei:

„Braşov, 1 martie [1802].

Adânc în munte, dincolo de cordonul vamei din pasul Bran, se află un număr considerabil de familii valahe. Din pricina colibelor amărâte, în care îşi fac veacul, se numesc colibaşi, din ungureşte ***Kaliba=colibă***[12]. *Izolarea aproape completă de întreaga lume civilizată face ca aceşti oameni să se afle, în ce priveşte cultura, cu mult mai jos decât toţi ceilalţi locuitori valahi ai ţării. Nu se poate imagina jalea de aici, când, cu câtva timp în urmă, a izbucnit o epidemie de variolă, care în puţine zile a fost pustiitoare*”[13].

*

Lucas Joseph Marienburg, membru al capitlului Ţării Bârsei şi preot la Ghimbav, lângă Braşov, este autorul *Geografiei Marelui Principat Transilvania*, care a văzut lumina tiparului în două volume, la Sibiu, în 1813. În această temeinică lucrare, autorul oferă, într-adevăr, câteva amănunte deosebite referitoare la colibaşi. Deduce corect numele colibaşilor, de la colibele în care, spune el, aceştia locuiau iniţial. El consideră că aceşti români au venit din Muntenia, trecând munţii spre Transilvania; de aceea majoritatea colibaşilor trăiesc dincolo de bariera vămii,

---

[11] „*Politisches Journal nebst Anzeige von gelehrten und andern Sachen*”, Jahrgang 1787, erster Band, erstes Stück, Hamburg, Januar 1787, p. 56.

[12] Explicaţia etimologică este greşită. Originea cuvântului este necunoscută sau, mai precis, cuvântul *colibă* se regăseşte pretutindeni în Balcani, încât nu se poate stabili definitiv provenienţa sa. Vezi: *Dicţionar Enciclopedic Român,* 1958-1966, preluat de *DEX (Dicţionar Explicativ Român),* online https://translate.google.ro/translate?hl=en&sl=ro&u=http://dexonline.ro/&prev=search, „coliba“.

[13] *Hanauer Neue Europäische Zeitung*, Hanau, nr. 52, joi, 1 aprilie 1802.

https://biblioteca-digitala.ro

adânc în munţi. Inedit este detaliul celor 7 biserici pe care le aveau colibaşii la 1813, fără a enumera locurile unde acestea se aflau. Îi atrag interesul două peşteri: una conţinând stalactite, alta fiind situată la mare înălţime faţă de drum, probabil în stâncă, accesul făcându-se cu o scară. Datele sale demografice, deşi fără indicarea sursei, sunt cele mai preţioase, Marienburg amintind aproape 4.500 de colibaşi, locuind în o mie de case, sub autoritatea directă a unui arendaş[14].

*

Unul dintre primii statisticieni saşi, Joseph Heinrich Benigni von Mildenberg, publica în volumul III al antologiei sale de statistică şi geografie a Marelui Principat al Transilvaniei, la 1837, alte date extrem de relevante referitoare la colibaşii brăneni.

Aflăm că 6.688 de colibaşi locuiau în împrejurimile castelului Bran şi mai sus în munte, fiind împărţiţi în colibaşii de jos şi colibaşii de sus. Cei din urmă, constituind majoritatea, nu erau consideraţi ca locuitori ai Transilvaniei, statutul lor fiind acela de străini, neobligaţi a plăti darea tricesimei către statul austriac, dar fiind supuşi rigorilor carantinei de la contumanţă.

În fapt, din textul lui Benigni reiese destul de limpede că, în pofida eforturilor depuse începând de la împăratul Iosif al II-lea vreme de 65 de ani, austriecii nu au reuşit a-i îmblânzi şi atrage pe majoritatea colibaşilor în interiorul graniţelor c.c., eventual chiar prin includerea teritoriului locuit de ei în cadrul Marelui Principat autonom sub suzeranitate habsburgică.

„Între localităţile nelibere [supuse, domeniale din districtul Braşovului se află]: ***Bran (Törtzburg, Törtsvár)****, castel la intrarea în pasul Branului, împreună cu aşa-numiţii colibaşi, valahi ce locuiesc răsfirat în munţi, hrănindu-se aproape exclusiv din creşterea animalelor, 6.688 de locuitori.* [...] *În parte în jurul castelului, în parte mai adânc în munţi locuiesc sus-pomeniţii colibaşi, care se împart în cei de jos şi cei de sus. Iar dintre aceştia, ultimii, de departe cei mai numeroşi, sunt consideraţi ca străini din punct de vedere al tricesimei şi al contumanţei. În zona colibaşilor de sus se află două peşteri (****Pyest****[e]****re****) minunate, una din ele fiind locuită mult timp de un călugăr grec* [ortodox]*, care a fost şi înmormântat acolo. În vale, la picioarele stâncii pe care e aşezat castelul, se află oficiul tricesimei şi al contumanţei*”[15].

*

Observaţiile lui Benigni von Mildenberg sunt confirmate, doi ani mai târziu, de către un martor ocular demn de toată încrederea, deşi dispreţuitor şi

---

[14] Lucas Joseph Marienburg, *Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*, im Verlag bey Martin Hochmeister, Sibiu, 1813, vol. II, pp. 361, 364.

[15] Joseph Heinrich Benigni von Mildenberg, *Handbuch der Statistik und Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*, III. Heft, Geographie, M.H. Thierry´s Buchhandlung, Sibiu, 1837, pp. 89-90.

https://biblioteca-digitala.ro

superior faţă de caracterul primitiv al muntenilor întâlniţi în drumul său. Călătorul englez John Paget ne-a lăsat, la 1839, în volumul II al descrierii călătoriei sale prin Ungaria şi Transilvania, o altă mărturie privitoare la colibaşi[16]. Aceştia i-au părut a fi nişte creaturi stranii, sălbatice, barbare. Britanicul îi considera provenind din colonişti sosiţi din Ţara Românească, aflaţi sub jurisdicţia castelanului de la Bran, trăind ca şi crescători de vite.

„*Locuitorii districtului, **extra terminos**, sunt un soi de creaturi ciudate şi sălbatice, la origine colonişti din Muntenia, aflaţi cât de aproape posibil de o stare de barbarism. Se numesc colibaşi, de la **Kaliban**, sau colibele în care trăiesc, fiind supuşi jurisdicţiei comandantului castelului de la Bran. Trăiesc mai cu seamă din păstoritul vitelor, întrucât aceşti munţi cu văi le oferă provizii suportabile. Cu toate că ni s-a spus că s-au îndreptat mult în anii din urmă, şi că au fost chiar adunaţi în sate, totuşi conform aparenţelor ei sunt abia cu ceva mai puţin sălbatici decât urşii şi lupii, unicii lor vecini*”[17].

Reticenţele lui John Paget faţă de sălbăticia colibaşilor suferă o adevărată lovitură către seară, la revenirea sa din excursia în Bucegi. Trecând pe lângă satele colibaşilor, îl impresionează sunetul şi melodia tulnicelor, o muzică încărcată de o poezie cu totul neaşteptată:

„*Când ne-am apropiat de satele rudimentare ale colibaşilor, notele unei foarte simple melodii de munte ne-au fost aduse de briză, iar* [notele] *erau atât de blânde şi de dulci auzului, că de-abia ne venea să credem într-o asemenea sălbatică vecinătate.*

*- Ah! spuse **Herr von L.*** [domnul L.*], când a surprins sunetele, tinerii îndrăgostiţi colibaşi nu au chef să piardă această seară frumoasă. Muzica pe care o auziţi vine de la tulnicele lor, şi e o invitaţie adresată iubitelor să iasă să-i întâlnească în bine-*cunoscutele [locuri de] ***rendezvous**. Tulnicul e substitutul colibaşului în locul* **billets-doux** [bileţelelor de amor] *şi al servitoarelor care aşteaptă.*

Când trecusem pe lângă aceşti sălbatici în cursul dimineţii, puţin cugetasem că ei ar fi capabili de atâta poezie; dar există oare ceva ce nu reuşeşte dragostea să transforme în poezie? Amicul nostru ne-a spus că tulnicele seamănă cu cele folosite de ţăranii elveţieni, şi le-a descris ca fiind nişte tuburi lungi de lemn, confecţionate chiar de ei, care produc sunete foarte aspre dacă le asculţi de aproape”[18].

*

[16] John Paget, esquire, *Hungary and Transylvania, with remarks on their condition, social, political, and economical*, vol. II, John Murray, London, 1839, pp. 447-448.
[17] *Ibidem*, p. 449.
[18] *Ibidem*, pp. 459-460.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu putem omite descrierea făcută la 1845 de Auguste de Gérando, într-un tablou bucolic, colibaşilor, pe care îi numeşte ”*les Calibas*”, şi pe care i-a întâlnit în zona montană la ieşirea din cetatea Branului:

„*Munţii aceştia sunt locuiţi de români care formează o populaţie aparte. Ei sunt în număr de cinci sau şase mii. Sunt numiţi* ***colibaşi*** *din cauza colibelor pe care le-au clădit printre stânci. Ei duc o viaţă independentă şi liberă prin excelenţă. Mari, puternici, curajoşi, sunt remarcabili prin vigoarea şi expresia fizionomiei lor. Îşi rad tâmplele şi creştetul capului, şi îşi lasă barba să crească. Arareori merg călare până la Braşov, căci nu coboară bucuros la şes, unde nu se simt în largul lor. Îi vezi hoinărind prin munţi, îmbrăcaţi în piele de oaie, şi purtând o puşcă lungă în bandulieră*”[19].

Este cea mai romantică înfăţişare a colibaşilor, aparţinând tânărului baron Auguste de Gérando (1819-1849). Acesta ni-i prezintă pe românii colibaşi ca oameni liberi şi mândri, locuitori ai munţilor înalţi. Este primul şi singurul autor care arată cum colibaşii practicau oieritul transhumant, nu cel montan, referindu-se însă şi la aptitudinile lor haiduceşti şi războinice, la vitejia lor.

„*Colibaşii au turme, din care se hrănesc şi care constituie toată avuţia lor. Spre toamnă ei intră cu turmele în Ţara Românească şi, din păşune în păşune, le mână până în Turcia*[20]*. La Crăciun îşi lasă acolo oile, şi se întorc acasă, ca să-şi petreacă aici postul cu soţiile şi copiii lor, care îi aşteaptă în munţi. Apoi revin în Turcia, iar primăvara aduc turmele înapoi. În afară de asta, după toate aparenţele, colibaşii sunt şi vânători şi contrabandişti. În timpul ultimului război dintre turci şi ruşi, un mare număr dintre ei a luptat, pe cheltuiala lor, împotriva soldaţilor lui Mahmud*[21]*, şi se mai aud încă poveştile spuse cu multă emfază de cei reîntorşi* [din luptă]. *Aceşti oameni sălbatici şi îndrăzneţi sunt capabili de cele mai gingaşe sentimente. Se spune că spre seară, când în stână e linişte, ecoul munţilor repetă melodii dulci şi languroase. E colibaşul care-şi cheamă, suflând din trâmbiţă* [!], *iubita ce întârzie la întâlnire*”.

Interesante sunt referirile istorice, legate de strădaniile depuse de habsburgi pentru a-i transforma pe colibaşi în supuşi utili statului. Gérando afirmă existenţa în munţi a 11 cătune sau sate răsfirate, “*grupe*” de colibe ale colibaşilor, cum le denumeşte el. La 1839, 8 cătune din cele 11 aparţineau încă Ţării Româneşti; ulterior cele 8 cătune au fost integrate cordonului austriac de graniţă. Indiferenţa

---

[19] A. de Gérando, *La Transylvanie et ses habitants*, vol. II, Au comptoir des imprimeurs unis, Paris, 1850, pp. 100-101.

[20] În Dobrogea, care la jumătatea secolului al XIX-lea aparţinea Imperiului Otoman.

[21] A. de Gérando se referă la Mahmud al II-lea, care a condus Imperiul Otoman între 1808-1839, sultanul reformist care a iniţiat *Tanzimat*-ul de nuanţă franceză, ceea ce nu l-a împiedicat a rămâne un tradiţionalist, având 20 de „*soţii*” (cadâne, dintre care două au devenit ”*Valide Sultan*”), 21 de fiice şi 22 de fii. Războiul ruso-turc amintit este cel din 1829, în urma căruia Principatele Române au intrat sub protectoratul ţarist.

https://biblioteca-digitala.ro

colibaşilor vizavi de demersurile statului mergea mână în mână cu libertatea unor oameni obişnuiţi să trăiască după reguli proprii, într-un teritoriu accesibil doar lor, în creierii munţilor:

„*Colibele colibaşilor formează unsprezece grupe, din care opt se mai găseau încă, la 1839, în afara frontierei. Mai târziu ele au fost incluse în cordonul austriac. Colibaşii au asistat la desfăşurarea acelei operaţiuni cu o indiferenţă totală, fiind siguri că munţii lor vor rămâne ai lor, la fel ca şi turmele lor, fără să se îngrijoreze deloc că împăratul şi-a luat libertatea de a-i numi supuşii săi. Se pare că se vor face eforturi de a se introduce obiceiuri mai blânde în sânul lor, însă eu cred că va fi dificil să-i faci să-şi piardă gustul vieţii independente, care are atâta farmec în ochii lor*“[22].

*

O mărturie germană din 1884, semnată de Rudolf Bergner, atesta prezenţa românilor colibaşi în munţii dinspre Muntenia, coroborând numele lor cu locuinţele lor precare din cauza insecurităţii vieţii în vremurile de demult:

„*În Evul Mediu, din cauza războaielor continue, a ciumei şi a năvălirilor turceşti, nimeni nu putea să aibă la graniţă o casă cum se cade, construită din material solid, căci se putea aştepta oricând să-i fie prefăcută în cenuşă. Chiar sub stăpânire austriacă, în munţi se clădeau pentru grăniceri numai colibe provizorii. Colibaşii, ca toţi românii, sunt blajini şi paşnici. Ei se ocupă cu agricultura şi negoţul de vite şi stau în contact strâns cu Muntenia*“[23].

Ultima frază, referitoare la ocupaţiile colibaşilor, demonstrează că aceşti munteni coborâseră de la înălţime către şes, adoptând cultivarea pământului şi comerţul, odată cu acestea transformându-se în oameni mai puţin fioroşi şi sălbatici. De fapt, în cărţile sale dedicate locurilor şi locuitorilor nu doar din Transilvania istorică, ci şi din România[24], Rudolf Bergner (1860-1899) a înţeles să descrie, cu simpatie şi toleranţă, însuşirile pozitive ale locuitorilor şi frumuseţea răpitoare a locurilor, bine-cunoscute autorului.

*

De mare importanţă sunt însemnările lui Sextil Puşcariu despre *Braşovul de altădată,* în care lingvistul consemna existenţa colibaşilor în satele brănene în ultimul deceniu al veacului al XIX-lea:

„*Adevărata şi vechea trecătoare în Muntenia, care te scoate la Câmpulung şi Târgovişte, e la Bran. Ea urcă între Buceci* [Bucegi] *şi Piatra Craiului, trecând prin mai multe sate ce împreună alcătuiesc plasa Branului, şi ai căror locuitori –*

---

[22] A. de Gérando, *op. cit.*, vol. II, Paris, 1850, p. 101-102.

[23] Rudolf Bergner, *Siebenbürgen - Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884.

[24] Idem, *In der Marmaros, ungarische Culturbilder*, 1885; idem, *Rumänien - Eine Darstellung des Landes und der Leute*, 1890.

https://biblioteca-digitala.ro

colibaşii – locuiesc în casele lor risipite pe coastele munţilor până la 1300 de metri. Aşa înalt nu mai e alt sat în România"[25].

Este ultima menţiune care îi pomeneşte la modul prezent pe colibaşi, ca şi contemporani ai filologului clujean, ducându-şi traiul înainte de 1900. În acelaşi timp, Sextil Puşcariu ne oferă unica descriere românească a colibaşilor.

În mod nefiresc, sursele româneşti tac în legătură cu acest subiect, iar izvoarele străine nu sunt nici ele extrem de generoase. Prevalează mărturiile de limbă germană, cum am văzut în: raportul militar al comandantului general al armatei transilvane O'Donnnel (1771), relatarea notarului sas Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân (2 iunie 1773), jurnalul de drum al împăratului Iosif al II-lea (6 iunie 1773), ştirea din gazeta din Hamburg (1787) şi corespondenţa braşoveană redată de ziarul din Hanau (1802), lucrările ştiinţifice publicate de Lucas Joseph Marienburg (1813), Joseph Heinrich Benigni von Mildenberg (1837) şi Rudolf Bergner (1884), la care am adăugat descrierile de călătorie efectuate de englezul John Paget (1839) şi de francezul Auguste de Gérando (1845).

*

Informaţiile parţiale, relevate de mărturiile prezentate în cele de mai sus, ne conduc la presupunerea următoare: colibaşii nu sunt altceva decât ciobanii români din Carpaţii Meridionali situaţi pe teritoriul Principatului Munteniei, care, din câte cunoaştem, nu au constituit încă obiectul vreunei investigaţii istorice.

Concluziv, putem rezuma totuşi câteva date certe. Intrând în aria de interes a puterii habsburgice, care de la debutul secolului al XVIII-lea a vădit dorinţa perpetuă nu numai de a stabili cât mai precis graniţa cu Ţara Românească, ci şi de a împinge hotarul transilvan cât mai mult posibil, înghiţind bucăţi de munte, cu păduri, păşuni şi cu locuitorii lor cu tot, colibaşii munteni au fost supuşi programatic unui efort de enclavizare şi includere în cadrele Marelui Principat al Transilvaniei, fie şi în zona de contumanţă. Dacă la 1771-1773 aveau loc primele încercări austriece de grupare a colibaşilor în aşezări mai sistematizate, aşa cum reiese din jurnalul imperial al lui Iosif al II-lea, abia după 1839 opt din cele unsprezece cătune ale colibaşilor au putut fi incluse în cordonul graniţei c.c., restul aparţinând Munteniei, conform afirmaţiilor lui Auguste de Gérando. Populaţia colibaşilor cunoştea un număr semnificativ, apreciat la 4.500 de oameni (Lucas Joseph Marienburg, 1837), 6.688 (Joseph Benigni von Mildenberg, 1837) sau circa 5-6.000 (Gérando, 1845). Ei nu au putut deveni contribuabili utili ai statului imperial, fiind excluşi de la plata dării tricesimei, dar în schimb supuşi regimului carantinei din contumanţă. Aceşti *mocani* munteni au fost mai mult fără voia lor integraţi cu timpul Imperiului Austriac, dar au rămas oameni liberi. Un singur caz cunoaştem

---

[25] Sextil Puşcariu, *Braşovul de altădată,* partea I, *Pe urmele trecutului,* Cluj, Editura Dacia, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro

până acum de colibaşi al căror statut a involuat spre pierderea libertăţii, exemplu care rezultă din relatarea notarului sas Heydendorff (1773), despre colibaşii colonizaţi sau translocaţi cândva, pe la 1700, în interiorul Ardealului, la Aţel, mai întâi ca ciobani la stână, apoi mutaţi în sat şi transformaţi în ţărani. În ochii habsburgilor, colibaşii (Kalibaschen) erau simbolul însuşi al ciobanilor români de la munte, săraci dar liberi, sustrăgându-se vieţii civilizate şi reglementate de către statul imperial.

Bibliografie:

Hanauer Neue Europäische Zeitung, Hanau, nr. 52, joi, 1 aprilie 1802.

Politisches Journal nebst Anzeige von gelehrten und andern Sachen, Jahrgang 1787, erster Band, erstes Stück, Hamburg, Januar 1787, p. 56.

Joseph Heinrich BENIGNI von Mildenberg, *Handbuch der Statistik und Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen,* III. Heft, Geographie, M.H. Thierry´s Buchhandlung, Sibiu, 1837.

Rudolf BERGNER, *In der Marmaros, ungarische Culturbilder,* 1885; idem, *Rumänien - Eine Darstellung des Landes und der Leute,* 1890.

IDEM, *Siebenbürgen - Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884.

Mathias BERNATH, *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române,* prefaţă de Pompiliu Teodor, traducere de Marionela Wolf, Cluj, Editura Dacia, 1994.

Ileana BOZAC, Teodor PAVEL, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773. Die Reise des Kaiser Josephs II. durch Siebenbürgen im Jahre 1773,* Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, 2006.

A. de GÉRANDO, *La Transylvanie et ses habitants,* vol. II, Au comptoir des imprimeurs unis, Paris, 1850.

Birgitta Gabriela HANNOVER MOSER, *Siebenbürgen: Rund um Kronstadt, Schäßburg und Hermannstadt,* Trescher Verlag, Berlin, (ed. I 2011), (ed. III actualizată) 2015.

Gudrun-Liane ITTU, *Întâlnirile lui Michael von Heydendorff senior (1730-1821) cu suveranii habsburgi 1773, 1783, 1786 şi 1817,* în „Brukenthal. Acta Musei”, nr. V/1, Sibiu, 2010.

Cosmin MANOLACHE, *Un vechi european*, în „Cultura“, Fundaţia Culturală Română, nr. 175 / 29 mai 2008,

online: http://revistacultura.ro/cultura.php?articol=2680.

https://biblioteca-digitala.ro

Lucas Joseph MARIENBURG, *Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*, im Verlag bey Martin Hochmeister, Sibiu, 1813, vol. II.

Michael Conrad von Heidendorf. Eine Selbstbiographie, editor Rudolf Theil, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“, vol. 16, caiet II, Sibiu, 1881.

John PAGET, esquire, *Hungary and Transylvania, with remarks on their condition, social, political, and economical,* vol. II, John Murray, London, 1839.

Sextil PUȘCARIU, *Braşovul de altădată,* partea I, *Pe urmele trecutului*, Cluj, Editura Dacia, 1977.

Vasile TUTULA, *Organizarea militară a Principatului Transilvaniei în perioada 1691-1774,* Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003.

https://translate.google.ro/translate?hl=en&sl=ro&u=http://dexonline.ro/&prev=search, „coliba“.

https://biblioteca-digitala.ro

DOCUMENTELE ÎNTEMEIERII ORAȘULUI ALEXANDRIA

STELUȚA CHEFANI-PĂTRAȘCU
ela.patrascu@yahoo.com
Muzeul Județean Teleorman – Alexandria

THE DOCUMENTS OF APPEARANCE OF THE CITY ALEXANDRIA

ABSTRACT

This article presents the moment of appearance of the city of Alexandria through the documents existed in the collection of the museum (some of them are in the Thesaurus Fund of the National Patrimony). Important moments of appearance of the city are followed, but also the testimonies left to the successors, regarding those who made this approach. This article wants to emphasize what the historians avoided to mention, althrough the documents made it clear: the fact that founders of the city were foreign merchants, come to the teritory of Tarii Romanesti because of russian-otoman wars from the south of the Danube. The problem is still unsolved and only an attentive analysis of each person can clear up the mistery: were they Bulgarians, Serbians, other nationalites or Romanians from the south of the Danube? They say about themselves that they are Bulgarians, Serbians, but later, studying the origin of their ancestors, as example the descendents of Ghencu Noica, the family of well-known philosopher, wrote: "The Noica Family has its origin in Sistov - Romanians settled on the right side of the Danube so that the old name of family proves: Dogaru and Gigantu" (Nicolae St. Noica, Noica Family, p.15). Besides these discussed issues in this article, the entire aproach is interesting: the appearance of the city, his name, Ekstruktia - The Constitution, the plan etc.

Keywords: russian-otoman wars, foreign merchants, city, Alexandria.

Prin articolul de faţă, ca istoric şi muzeograf, fac cunoscut publicului larg istoria unui oraş de câmpie apărut ca urmare a aplicării primei constituţii a Ţării Româneşti – Regulamentul Organic, cât şi a faptului, mai puţin cunoscut, a păstrării în depozitul Muzeului Judeţean Teleorman a documentelor privind înfiinţarea Alexandriei. Documentele s-au păstrat, până în anul 1934, în arhiva primăriei, când s-a aniversat centenarul oraşului şi a constituit în acel an o parte a sălii de onoare. Din 1951, când a luat fiinţă Muzeul de Istorie, au fost predate acestuia şi au constituit primele obiecte ale viitorului Muzeu Judeţean. Un alt punct urmărit prin articolul de faţă, trecut de cele mai multe ori sub semnul tăcerii, se referă la cine au fost persoanele care au avut ideea construirii unui oraş, au pus banii pentru cumpărarea pământului şi au avut tenacitatea de a realiza un proiect ce părea

https://biblioteca-digitala.ro

imposibil. Cei care s-au aplecat asupra acestui subiect au fost tributari demersului general al scrierii istoriei ţării, de pe criterii naţionaliste, fără a menţiona originea întemeietorilor, chiar dacă toate documentele făceau referire la acest fapt. Şi mult prea puţini istorici consemnează această pagină de istorie locală, care privită îndeaproape poate însemna un exemplu de inteligenţă şi deschidere spre nou a unei categorii sociale slab reprezentate în desfăşurarea istoriei românilor – negustorii.

Întemeierea oraşului Alexandria, o consemnează documentele locale în anul 1834, anul în care proiectul înfiinţării unui oraş primea şi numele de Alexandria, de la domnitorul nou ales, Alexandru Dimitrie Ghica (1834-1842), şi se semnau actele de vânzare-cumpărare a terenului. Demersul fusese făcut mai devreme cu doi ani, când „*locuitorii orăşelelor Zimnicea şi Mavrodin, cultivatori de pământ, boiernaşi şi negustori, au simţit nevoia de a se elibera de obligaţiunile pe care le impunea Regulamentul Organic, faţă de proprietarii moşiilor, cu care intraseră în neînţelegere*”[1] şi hotărâseră de comun acord să cumpere o moşie care să fie poziţionată spaţial între cele două localităţi, unde se aflau stabiliţi negustorii.

Aceştia, prin Regulamentul Organic, erau obligaţi pe lângă plata pecuniară şi la un număr de zile de clacă, ceea ce era un afront adus profesiunilor liberale, pe care le prestau. Erau asimilaţi, astfel, clăcaşilor de pe moşie şi de aici toate plângerile adresate către Marea Logofeţie a Dreptăţii. Din documentele vremii, vedem că s-au aşezat pe moşia Mavrodin[2] în timpul când aceasta aparţinea stolnicului Constantin Mavrodin şi anume în anul 1817, de când data primul lor *aşezământ*[3], şi faptul specificat foarte clar că erau „*streini negustori aflându-se din alte părţi veniţi*”[4] sau „*neguţătorilor starostii de străini ce se află cu şederea în acea moşie cum şi la toţi străinii ce se află acolo sălăşluiţi*”[5]. Baronul Sachelarie[6],

---

[1] *Alexandria – 100 de ani*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţionala, 1935, p. 23.

[2] Vast domeniu în judeţul Teleorman, care a luat numele de Mavrodin de la slugerul Mavrodin, fost ispravnic al judeţului Teleorman. În această localitate luase naştere un târg „*renumit în toată ţara. El se ţinea de Rusalii odată cu târgul Moşilor din Bucureşti. Aici veneau neguţători din toate părţile ţării şi din străinătate cu felurite mărfuri pentru aprovizionarea locuitorilor din judeţul Teleorman şi din judeţele învecinate*”; pentru mai multe detalii vezi: Pantele Georgescu, *Dicţionarul geografic, statistic, economic şi istoric al judeţului Teleorman*, Bucureşti, Tipografia I.V. Socecu, 1897, p. 189.

[3] Ion Bâlă, Ion Moraru, *Alexandria pe treptele istoriei*, Bucureşti, Editura Academiei, 1984, p. 17.

[4] *Ibidem*.

[5] *Ibidem*.

[6] Baronul austriac Hristofor Sachelarie, mare neguţător în comerţul cu sare, preia moşia în contul unei datorii făcute de stolnicul Constantin Mavrodin, pentru suma de 60.000 de galbeni; vezi lucrarea: Steluţa Chefani-Pătraşcu, *Moşieri teleormăneni. Mărire şi decădere (1864-1949)*, Bucureşti, Editura Renaissance, 2011, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro

noul proprietar al moşiei Mavrodin, încerca să schimbe vechile „*aşezăminte*” pe baza dreptului de nou proprietar, dar şi în baza Regulamentului Organic.

O delegaţie a negustorilor mavrodineni au mers în audienţă la generalul rus Pavel Kiseleff cerând scutirea de obligaţii[7]. Răspunsul primit a fost că nu se putea schimba nimic pentru că Regulamentul Organic intrase în vigoare, dar le-a dat două opţiuni: de a se împământeni în Basarabia sau de a cumpăra o moşie pe care să întemeieze un oraş liber. Din evenimentele ulterioare vedem că aceştia au ales ultima variantă şi au atras la ea şi pe negustorii din Zimnicea, care aveau aceleaşi probleme în desfăşurarea activităţilor comerciale: „*de nevoie cu mare silinţă cum am putut am făcut şi ne-am cumpărat moşie într-acest judeţ ce se numeşte Bâcâieni, împărtăşindu-ne cu târgoveţi din Mavrodin, cumpărătorii acestei moşii şi acum ne strămutăm acolea*”[8]. Oraşul Zimnicea se afla pe domeniul familiei Ipsilanti şi prin schimbarea arendaşilor se schimbaseră şi înţelegerile cu negustorii, astfel încât au avut loc multe şi nenumărate neînţelegeri, „*iar de la leat 1833 luând această moşie cu arendă dumnealui sluger Ştefanache şi Gheorghe Vera, din a lor lăcomie au vrut a ne călca şi dreptul învoielii ce aveam pentru prăvăliile de alişveriş, poprindu-ne şi cu totul din negoţ* (…) *cu închiderea prăvăliilor şi poprirea vânzării mărfurilor ce s-au aflat în prăvălii ne-au pricinuit o simţitoare pagubă*”[9].

În anul 1832 mavrodinenii, la data de 24 iulie, iar zimnicarii la data de 1 ianuarie 1833, s-au constituit în două obşti, în vederea strângerii banilor pentru cumpărarea pământului necesar, înscrisul lor poartă semnătura lor şi va deveni primul document: „*de bună voia noastră am vrut şi am găsit de cuviinţă, cu ajutorul bunului Dumnezeu, pentru buna odihnă şi aşezare a urmaşilor noştri să cumpărăm o moşie, a fi de ohavnică de copiii copiilor noştri, cei arătaţi mai jos fiecare de bună voie avem să numărăm banii, când trebuinţa va cere pentru astfel de moşie*”[10].

Prima moşie cumpărată va fi Ţigăneşti, Guzoeni şi Poroschia, în data de 14 iunie 1833, de la Constantin Cătuneanu, cu suma de opt mii patru sute de galbeni şi semnează Ene Repezeanu, Apostol hagi Ioan, Teodor hagi Ioan şi Petre Dimitriu, trecuţi în document ca „*vechili şi din partea celorlalţi neguţători*”[11], care erau în

---

[7] Antonian Nour, *Istoricul întemeierii oraşului Alexandria 1832-1848*, Turnu Măgurele, 1927, p. 16.
[8] I. Bâlă, I. Moraru, *op. cit.*, p. 19.
[9] Direcţia Generală a Arhivelor Statului, *Documente privind istoria oraşului Alexandria 1833-1982* (în continuare, D.G.A.S., *Documente*), Bucureşti, 1984, p. 48.
[10] I. Bâlă, I. Moraru, *op. cit.*, p. 24. Acest document nu se găseşte în arhivele locale, singura specificaţie a lui este această lucrare, fără a arăta de unde îl au şi la cine se găsea el. Primul document din arhive se referă la cumpărarea primelor moşii pe viitorul teren al oraşului. Poate că fiind un acord al lor şi nu un act oficial a fost ţinut la o persoană particulară şi între timp s-a pierdut.
[11] D.G.A.S., *Documente*, p. 41. Vechili având aici înţelesul de împuternicit şi nu de om de încredere al vreunui boier.

https://biblioteca-digitala.ro

număr de 25 din Zimnicea şi respectiv 26 negustori din Mavrodin. A doua moşie, Bâcâieni, şi cea mai importantă, a fost tranzacţionată de la Sfânta Mitropolie, care nu dorea bani, ci echivalentul ei în teren, astfel: *„având netăgăduită datorie, nu spre a împuţina veniturile casei Sfintei Mitropolii de cuviinţă am socotit a fi cererea ce fac unii din locuitorii boiernaşi şi neguţători streini ce se află şezători pe moşia Mavrodinului, judeţul Teleorman, că adică Sfânta Mitropolie să dea trupul moşiei ce o are în acest judeţ,* (…) *în sumă de stânjeni 2.090, în locul a cărei moşii, a primit şi Sfânta Mitropolie schimb Brezoaia de sud Dâmboviţa, ce o au numiţii boiernaşi şi cu ceilalţi cumpărată de la pomenitul căminar Polizache Dumitru, prin pricinile ce s-au zis mai sus,* (…) *în sumă de stânjeni 1.800 ...* ”[12]. Demersul a fost unul greoi şi a implicat multe persoane, pentru că suprafeţele celor două moşii nu erau identice, riscând să nu mai poată avea loc schimbul. Boierul Mihăiţă Filipescu a donat o parte din moşia lui noului oraş şi s-a putut realiza schimbul cu moşia Brezoaia, cei 124 de stânjeni lipsă fiind astfel trecuţi din moşia acestuia la viitoarea moşie a Mitropoliei.

Privind ***schiţa terenului pe care a fost clădit oraşul Alexandria***[13], întocmită după hărţile topografice ruseşti şi austriece din anii 1790-1836 se vede că pe terenul necesar ridicării oraşului nu a existat decât un sat, Bâcâieni, locuit în partea de jos a moşiei. Importanţa acestui teren consta tocmai în lipsa locuirii, atâta timp cât întemeietorii visau un oraş liber şi independent, în care regulile de locuire urmau a fi făcute de cei care participaseră cu bani la cumpărarea moşiei şi de care urmau să ţină cont toţi noii veniţi. Pe schiţa terenului sunt trasate drumurile dintre care cel mai important era drumul sării, care venea de la Ocnele Mari (Piteşti) şi mergea la Zimnicea (Dunăre), unde era schelă şi vamă, apoi drumul spre Bucureşti şi drumurile care legau perimetrul cu celelalte moşii, cât şi

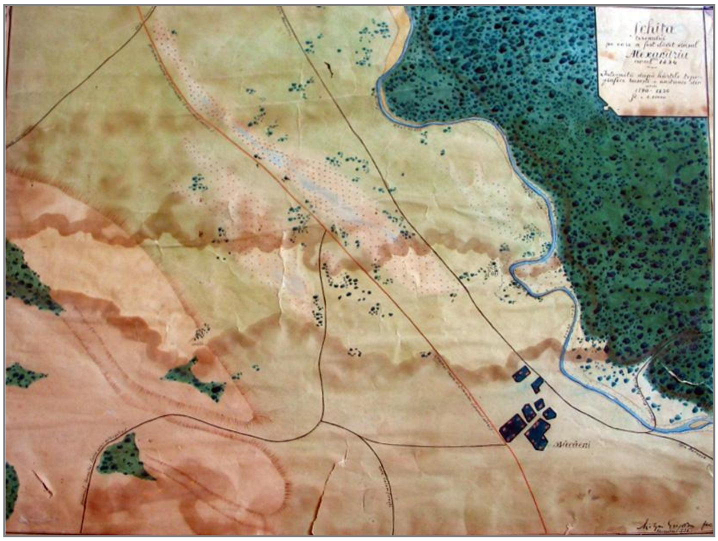

[12] *Ibidem*, p. 45. Actul de vânzare-cumpărare datează din 12 mai 1834.
[13] Muzeul Judeţean Teleorman, colecţia *Documente*.

https://biblioteca-digitala.ro

cursul râului Vedea. Noul oraş putea în timp şi chiar aşa s-a şi întâmplat, să devină nod de drum între Bucureşti şi Turnu Măgurele[14], Piteşti şi Zimnicea.

Planul oraşului Alexandria[15] a fost întocmit în anul 1834 de inginerul hotarnic Moritz von Ött[16], *„inginerul cu plată adus, ca pentru mai buna orânduială, şi să se aşeze clădirea caselor şi a prăvăliilor în linie spre podoaba nu numai a oraşului ci şi a judeţului său şi a prinţipatului*”[17].

Planul se pare că s-a pierdut, pentru că cel aflat în colecţia muzeului este *„reconstituit după actele locurilor de case vândute în perioada 1834-1959*”[18]. Este realizat de inginer în formă de şah, cu străzi drepte, paralele şi perpendiculare, având 2 *căi* principale, 16 străzi şi 98 cvartale, toate împărţite în 4 sectoare diferenţiate pe culori. Inginerul a putut să-i dea oraşului această simetrie având în vedere întinderea dreptunghiulară a moşiei.

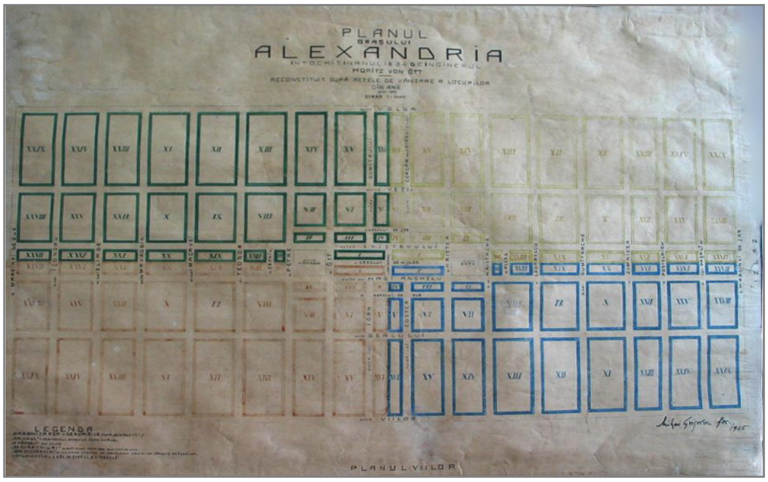

Noul oraş urma astfel să se adapteze mult mai uşor modelului de modernizare şi sistematizare atâta timp cât de la început se prevedea pe plan ca centrul să fie alocat locurilor pentru instituţii, şcoli, cele două pieţe şi spaţiul alocat

---

[14] De fapt, la data la care prezentăm evenimentele cetatea Turnu făcea parte din sistemul de fortificaţii al Imperiului Otoman şi va reveni Ţării Româneşti după războiul ruso-turc din 1828-1829. Tratatul de la Adrianopol a stabilit ca raiaua Turnu să fie predată Ţării Româneşti. Înfiinţarea oficială a oraşului Turnu Măgurele s-a hotarât pe data de 27 februarie 1836, pe timpul domnitorului Alexandru D. Ghica. Pentru că în componenţa sa a intrat şi localitatea aferentă Măgurele şi pentru a se diferenţia de Turnu Severin i s-a dat denumirea de Turnu Măgurele.

[15] Muzeul Judeţean Teleorman, colecţia *Documente*.

[16] Nobil al Imperiului Austriac, şcolit la Sibiu, semnând inginer hotarnic, ridică planurile oraşelor: Giurgiu (1832), Turnu Severin (1833), Alexandria (1834); pentru mai multe detalii, vezi: Dan Berindei, *Cu privire la biografia inginerului şi "arhitectonului" Moritz von Ött*, în "Monumente şi Muzee", Bucureşti, I (1958), pp. 205-214.

[17] I. Bâlă, I. Moraru, *op. cit.*, p. 19.

[18] Muzeul Judeţean Teleorman, colecţia *Documente*. În arhivele locale, la planuri şi hărţi ale oraşului nu se găseşte planul original şi nici altul din perioada imediat următoare ridicării oraşului.

https://biblioteca-digitala.ro

activităţilor comerciale. Cu această ocazie, întemeietorii oraşului au găsit de cuviinţă să facă o „*însemnare pentru care pricini s-au făcut numirile planului oraşului Alexandria precum şi pieţele şi uliţele*”. De aici vedem rolul pe care fiecare persoană l-a jucat la ridicarea oraşului. În primul rând, se spune de unde vine numele oraşului, de la domnitorul Alexandru Dimitrie Ghica, numele celor două pieţe, Suţu şi Filipescu, de la cei doi boieri care au ajutat la schimbul de moşii efectuat cu Mitropolia, primul chiar donând parte din terenul moşiei sale pentru acest schimb. După care, urmează enumerarea tuturor „*uliţelor*” (străzilor-n.n.), dintre care prima este numită „*Uliţa Şiştovului, uliţa târgului despre Vedea, s-a făcut numire ca să fie pe viitorime ştiut că consfătuitorii pentru cumpărătoarea moşiei şi clădirea oraşului, zimnicarii şi mavrodinenii, au fost toţi de la Şviştov veniţi în leat 1812 cu întoarcerea slăvitei armii ruseşti*”[19], iar celelalte 12 uliţi purtând fiecare nume de persoane, al celor care s-au implicat cel mai mult în proiect, de exemplu: Angel, Hristea, Teodor, Hristache, Lăzărescu, Macavei, Ghencu etc.

Dacă existau dubii cu privire la originea lor, acest document le risipeşte, consideraţi străini, ei puteau fi din oricare provincie românească, această specificare certifică venirea lor de la sud de Dunăre, cât şi momentul: sfârşitul războiului ruso-turc în 1812. Din documentele vremii sunt menţiuni cu privire la originea lor aşa cum se caracterizează singuri, dar şi cei cu care conveţuiau. În „*jalba*” locuitorilor din Zimnicea adresată domnitorului Alexandru Dimitrie Ghica, din anul 1834, aceştia cer să li se aprobe mutarea lor în perimetrul noului oraş, menţionând în introducere „*fiindcă noi, supuşii Măriei Tale, suntem neguţătoraşi, oameni străini, sârbi, şi de la trecutul război, de sunt peste 20 şi mai bine de ani, ne-am aşezat hălăduitori pe moşia Zimnicea din sud de Teleorman a răposatului domn Ipsilanti voievod*”[20]. În jalba din 25 iunie 1837, noii locuitori ai oraşului se adresează „*cu fierbinţi lacrămi jeluim Măriei Tale că noi, oamenii străini, din altă ţară viind în acest pământ al Valahiei şi, după nenumăratele grele supărări ce am avut la moşia Zimnicii şi moşia Mavrodin unde ne sălăşluisem la care, nemaifiind nici un mijloc de suferit, nu cu puţine sudori şi grele cheltuieli ne-am vândut avuturile şi ne-am îndatorat cu grele dobânzi de am cumpărat moşia Brezoia*”[21]. În adeverinţa din 17 februarie 1823, se menţiona originea lui Ghencu Noica[22], cel care a scris actele, „*de la cercetarea streinilor ot Sud Teleorman. Acestui Ghencu sin Ilie ot Şiştov ieşit în Ţara Românească dă mic copil de sânt ani douăzeci şi crescut aici, făcându-se*

[19] D.G.A.S., *Documente*, pp. 49-50.
[20] *Ibidem*, p. 51.
[21] *Ibidem*, p. 58.
[22] Cel care a scris actele cererii de întemeiere a oraşului Alexandria şi întemeietorul familiei cunoscutului filozof Constantin Noica.

https://biblioteca-digitala.ro

cercetare (…) s-au dovedit om strein bulgar căsătorit cu sârbă, port neguţătoresc”[23].

Cu privire la anul venirii acestor străini, pot fi mai multe date. Nu putem considera că au venit într-un singur an, având în vedere seria războaielor ruso-turce din perioada 1711-1829[24]. În unele documente se specifică anul 1810 al venirii bulgarilor, fiind anul arderii oraşului Şviştov de către ruşi, când cea mai mare parte din populaţie a luat calea pribegiei, cei bogaţi ajungând până în Viena, iar cei cu venituri modeste luând calea Ţării Româneşti; în documentul de mai sus se menţionează data de 1812, iar alte documente vorbesc de anul 1817. Sunt şi cazuri particulare – redăm aceeaşi familie Noica, după care „*se pare că venirea în ţară a lui Ghencu Noica cu părinţii are loc în jurul anului 1803*”, aşa cum avea să noteze descendentul acestuia, Nicolae Şt. Noica, contemporan cu noi[25]. După trasarea planului, întemeietorii s-au gândit la nevoia unor reguli clare pe care viitorii orăşeni să le respecte pentru o mai bună convieţuire. ***Ekstrukţia***[26] oraşului Alexandria, elaborată în data de 1 iulie 1834, reprezenta de fapt un regulament de ordine interioară.

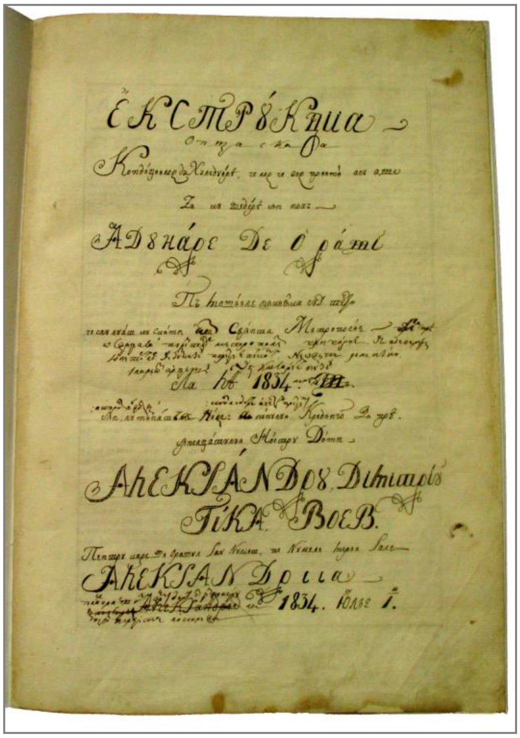

Prin cele 42 de articole se reglementa viaţa administrativă, economică şi socială a oraşului, încât pe bună dreptate a fost considerată echivalentul unei constituţii. Document de o valoare deosebită prin originalitate, unicitate şi modernitate, prin care se prevedea:

- să fie condus de 4 epitropi şi doi privighetori, aleşi dintre întemeietorii oraşului, şi în special cei care au contribuit cu bani la cumpărarea moşiei;

---

[23] Nicolae Şt. Noica, *Neamul Noica*, Bucureşti, Editura Cadmos, 2009, p. 17.

[24] În urma cărora Imperiul Rus urmărea să obţină supremaţia în bazinul Mării Negre şi să ia locul stăpânirii turce în Balcani şi să-şi deschidă drum spre Constantinopol.

[25] N.Şt. Noica, *op. cit.*, p. 17.

[26] Muzeul Judeţean Teleorman, colecţia *Documente*.

https://biblioteca-digitala.ro

- locurile de case şi de prăvălii, ca şi terenul de vii şi fâneţe, urma a fi cumpărat de oricine cu condiţia să ridice în cel mai scurt timp casele şi să fie de religie ortodoxă;

- comerţul urma să se desfăşoare exclusiv în cele două pieţe ale oraşului, interzicându-se vânzarea de mărfuri în mahalale;

- pentru o bună înţelegere între orăşeni, cei care între timp erau *„rău nărăvitori şi gâlcevitori”* urma a li se vinde casa și pământul, şi erau expulzați din oraş, primind la plecare o treime din sumă, restul rămânând oraşului;

- culesul viilor avea specificat o dată fixă, 1 septembrie, pe motiv că viile în zonă erau bune, numai faptul că se culegea prea repede făcea ca acesta să fie rău;

- pentru vânzarea băuturilor nu se percepeau taxe.

Tot acest demers de constituire a oraşului Alexandria nu putea fi dus la capăt fără ajutorul şi sprijinul lui ***Alexandru Dimitrie Ghica*** (1832-1842), primul domn regulamentar al Ţării Româneşti. În timpul domniei lui au fost construite oraşele: Turnu Severin, Alexandria, Călăraşi, Turnu Măgurele şi a ctitorit Teatrul Naţional din Bucureşti.

Domnia lui, care trebuia să fie pe viaţă, nu a primit din partea Adunării obşteşti susţinerea, când în 1842 aceasta răspunde mesajului domnesc cu o adresă învinuitoare domniei, care împărtăşită celor două curţi determină o anchetă, al cărui rezultat a fost destituirea domnitorului (7 octombrie 1842). Considerat de unii că a fost mai mult omul ruşilor, când de fapt, având o fire slabă, nu a ştiut să fie un arbitru în viaţa politică, lăsând pe generalul rus Ruckmann să conducă[27]. În 1856 este ales caimacam al Ţării Româneşti, iar în această calitate a militat pentru unirea Ţărilor Române. Moare la Neapole şi este adus în ţară cu mare alai, iar domnitorul Unirii, Alexandru Ioan Cuza, îi face o înmormântare cu mare alai, ca unui domnitor. Nicolae Iorga spunea: „*lui Alexandru D. Ghica i s-a făcut loc la Pantelimon, supt un imens monument de marmură sculptată, mai frumos decât*

[27] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, Editura Albatros, 1971, pp. 566-567.

https://biblioteca-digitala.ro

oricare dintre domnitori noştri”[28]. În timp, sarcofagul cu osemintele a avut un traseu sinuos, astfel încât astăzi îşi doarme somnul de veci în catedrala Sfântul Alexandru din oraşul căruia i-a fost naş.

Noul oraş a fost mult mai târziu recunoscut, prin ***hrisovul domnesc***[29] emis la data de 4 septembrie 1840 de domnitorul Alexandru D. Ghica.

Document oficial al cancelariei domneşti prin care se recunoştea existenţa nou înfiinţatului oraş Alexandria, în care sunt redate toate reglementările din *Ekstrukţie* sub forma a 45 de articole, prin el aşezământul întemeietorilor (*Ekstrukţia*) devine oficial recunoscut. Este scris cu caractere chirilice şi poartă semnătura domnitorului şi a marelui logofăt al dreptăţii, Barbu Ştirbey.

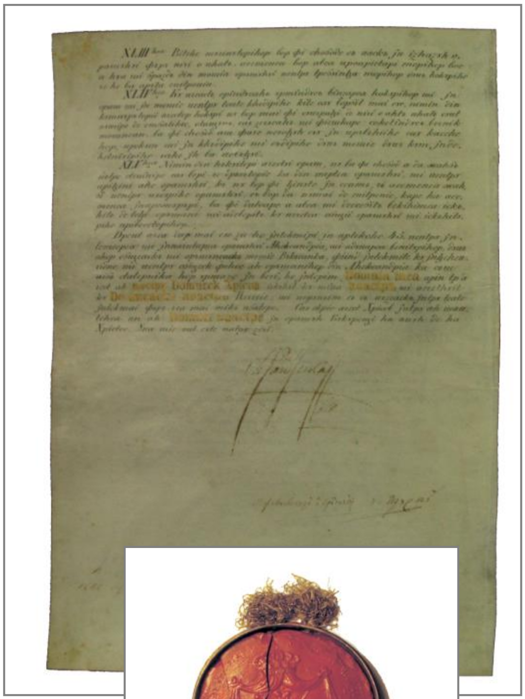

Perioada dintre cumpărarea moşiei, 1834, şi data oficială, a fost o perioadă tulbure pentru noii orăşeni, cu multe probleme existenţialiste, pentru că boierii proprietari ai moşiilor Zimnicea, Mavrodin, Şovărăşti, Lăceni şi ai satelor de unde plecaseră ţăranii spre noul oraş erau supăraţi şi împreună cu ocârmuirea judeţului Teleorman au încercat să aducă ţăranii înapoi, mai ales că aveau de partea lor Regulamentul Organic, care oprea pe ţărani de a părăsi moşiile boiereşti[30].

Sigiliul domnesc[31] a însoţit Hrisovul Domnesc privind întemeierea oraşului Alexandria şi reprezintă stema ţării combinată cu însemnele familiei Ghica, reprezentare heraldică ce se va menţine până la Unirea Principatelor.

El redă un mantou de purpură timbrat de o coroană regală, pe care apare scutul cu

[28] *Neamul Românesc*, nr. 149/1935, din articolul istoricului N. Iorga.
[29] Muzeul Judeţean Teleorman, colecţia *Documente*.
[30] D.G.A.S., *Documente*, pp. 45-60, doc nr. 5, nr. 7, nr. 11, nr. 13, nr. 14, toate fiind plângeri adresate de alexăndreni domnitorului Alexandru D. Ghica.
[31] Muzeul Judeţean Teleorman, colecţia *Documente*.

https://biblioteca-digitala.ro

armele ţării. Scutul este ţinut de doi lei cu capetele conturate ţinând în gheare buzduganul şi spada, conţine acvila cruciată a Țării Româneşti şi însemnele familiei Ghica – o serie de 6 lacrimi de argint.

***Condica obştescului oraş Alexandria**, 1835,*[32] este un registru ce cuprinde toate locurile de casă şi prăvălii vândute în oraş.

În ea sunt trecuţi cumpărătorii cu numele şi data achiziţiei terenului, în total fiind înregistrate 1.470 de vânzări-cumpărări. Poartă semnătura epitropului Anghel A. Repanovici, cu data de 12 august 1860 pe ultima pagină, unde se mai găseşte şi sigiliul de ceară roşie al oraşului reprezentând un cal ţinând crucea, flancat din ambele părţi de ramuri de finic. Din cuprinsul condicii putem afla care au fost primii locuitori ai oraşului, dar şi locul de unde au venit: Poroschia, Şovărăşti, Mavrodin, Ţigăneşti, Grosu Brânceni, Uda Călugăreasca, Flămânda, Viişoara, Chiriacu, Vătăşani, Răsuceni, Măgura, Părul Rotund, Mârzăneşti, Atârnaţi, Plosca, Spătărei, Băneasa, Şoimu, Măgurele, Piatra, Frumoasa, Lăceni, Pielea, Vităneşti, Râioasa, Cervenia, Socetu, Purani, Icoana etc. Toate sunt localităţi ale judeţului Teleorman şi mai mult decât atât se vede că primele cumpărări în oraş sunt ale unor ţărani aflaţi spaţial mult mai departe de perimetrul noului oraş.

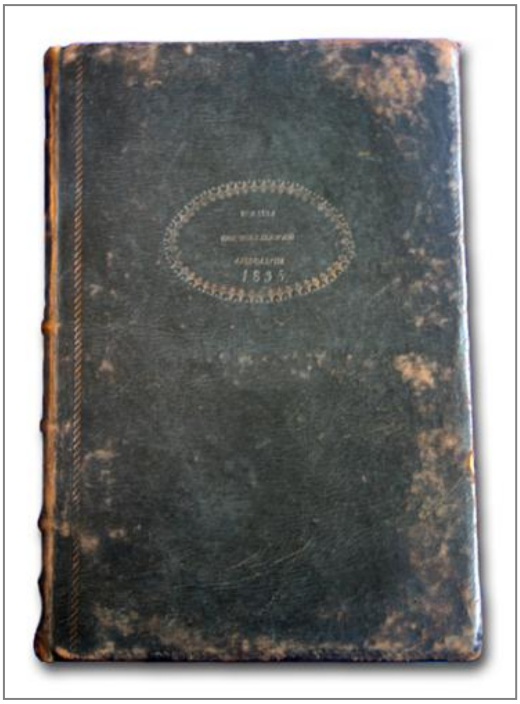

Încă din primele luni ale anului 1834 oraşul arăta ca un imens şantier – peste 700 de case se construiau. Dorinţa de libertate era mare şi vraja care o exercita asupra tuturor a făcut posibilă ridicarea oraşului uitându-se anii tulburi de început, până la recunoaşterea lui, timp în care ordinele ocârmuirii judeţene pentru oprirea ridicării clădirilor şi strămutarea locuitorilor în Alexandria, au fost numeroase şi s-au pus în aplicare cu dorobanţi. Libertatea prevăzută de epitropii oraşului pentru vânzarea vinului şi rachiului, monopol al boierilor prevăzut în Regulamentul Organic, a fost un alt impediment. Toate aceste pierderi: de mână de lucru şi de venituri au făcut ca să existe imixtiuni în viaţa intimă a oraşului, prăvălii închise şi locuitori ridicaţi şi duşi pe vechile moşii în stare de arest: „*ne-au luat şi ne-au dus la*

[32] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

satele de unde am plecat şi până în ziua de astăzi suntem sub silnică închisoare”[33].

În perioada contemporană ridicării oraşului, Divanul vedea în existenţa acestuia doar problemele apărute ca urmare, ziceau ei, a existenţei unui „*stat în stat*”, mult mai târziu, după 100 de ani de la fondare, patriarhul României, Miron, avea să elogieze ceea ce făcuseră înaintaşii şi îi îndemna pe „*toţi înalţii dregători ai statului şi slujitorii bisericii, precum şi toţi primarii, să vină aici* (la Alexandria-n.n.) *să ia învăţătură, la Mecca naţionalismului şi a creştinismului*”[34].

Din documentele prezentate mai sus se vede că acei negustori străini erau minţi luminate, având o largă deschidere spre nou, deschidere dată de educaţie şi cunoaştere, şi în numele adevărului, fără complexe, azi putem spune că străini, dar care au iubit pământul ţării care i-a adoptat şi nu au precupeţit nici banii şi nici efortul de a o dezvolta şi înfrumuseţa.

Bibliografie:

Direcţia Generală a Arhivelor Statului, *Documente privind istoria oraşului Alexandria 1833-1982*, Bucureşti, 1984.

Muzeul Judeţean Teleorman, colecţia *Documente*.

Neamul Românesc, nr. 149/1935, din articolul istoricului N. Iorga.

Universul, 1 decembrie 1935, din articolul Patriarhului României, Miron.

Alexandria – 100 de ani, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţionala, 1935.

Ion BÂLĂ, Ion MORARU, *Alexandria pe treptele istoriei*, Bucureşti, Editura Academiei, 1984.

Dan BERINDEI, *Cu privire la biografia inginerului şi ”arhitectonului” Moritz von Ött*, în ”Monumente şi Muzee”, București, I (1958), pp. 205-214.

Steluţa CHEFANI-PĂTRAȘCU, *Moşieri teleormăneni. Mărire şi decădere (1864-1949)*, Bucureşti, Editura Renaissance, 2011.

Pantele GEORGESCU, *Dicţionarul geografic, statistic, economic şi istoric al judeţului Teleorman*, Bucureşti, Tipografia I.V. Socecu, 1897.

Constantin C. GIURESCU, Dinu C. GIURESCU, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Bucureşti, Editura Albatros, 1971.

Nicolae Şt. NOICA, *Neamul Noica*, Bucureşti, Editura Cadmos, 2009.

Antonian NOUR, *Istoricul întemeierii oraşului Alexandria 1832-1848*, Turnu Măgurele, 1927.

---

[33] *Alexandria – 100 de ani*, p. 34.

[34] *Universul*, 1 decembrie 1935, din articolul Patriarhului României, Miron.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PE URMELE UNUI NOBIL FĂGĂRĂŞEAN: COLONELUL ŞTEFAN STOIKA DE VENEŢIA DE JOS ŞI CTITORIA SA DIN INIMA BĂRĂGANULUI*

TUDOR-RADU TIRON
trtiron@yahoo.com
Comisia Naţională de Heraldică,
Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române

SUR LES TRACES D'UN NOBLE DE FĂGĂRAŞ: LE COLONEL ŞTEFAN STOIKA DE VENEŢIA DE JOS ET SA FONDATION RELIGIEUSE AU MILIEU DE LA PLAINE DU BĂRĂGAN

RÉSUMÉ

La présente étude est dédiée à l'un des créateurs de la Roumanie d'aujourd'hui: le colonel Ştefan Stoika.

Issu d'une ancienne famille noble roumaine de Veneţia de Jos, dans le district de Făgăraş en Transylvanie, éduqué dans la capitale de l'Empire des Habsbourg, Ştefan Stoika s'est établi dans la Valachie, unissant son destin au celui de la jeune Milice nationale et parcourant les degrés de la hiérarchie militaire jusqu'au grade de colonel. S'illustrant, le long de sa carrière (y compris, après avoir quitté l'armée, en tant que maire de la ville de Bucarest), par une conduite marquée par la rigueur et la loyauté, le colonel Stoika a fait la preuve d'être un bon administrateur de ses biens. A Urziceni, sur le domaine de dot de sa femme, Ştefan Stoika a mis en pratique les principes de l'administration moderne, contribuant de manière décisive à la transformation du village dans une bourgade. Ici, le colonel a érigé et doté l'église dédiée à la «Sainte Trinité» (1866).

Bien que il a fonctionné jusqu'en 2002, en tant que cathédrale de la ville de Urziceni, le bâtiment n'a pas été classé dans la Liste des monuments historiques, étant malheureusement démoli à la fin de 2009 – début de 2010, et remplacé par un édifice nouvel (également dédié à la «Sainte Trinité»). La disparition d'un bâtiment religieux âgé de près d'un siècle et demi démontre, malheureusement, la perméabilité de la législation contemporaine relative à la protection des monuments historiques, les effets étant irréparables...

Mots-clés: colonel Ştefan Stoika, Armée roumaine, Urziceni, église de la «Sainte Trinité», protection des monuments historiques.

În studiul de faţă va fi vorba despre unul dintre făuritorii mai puţin cunoscuţi ai României moderne: colonelul Ştefan Stoika. Vom trece în revistă

https://biblioteca-digitala.ro

originile şi devenirea sa, urmărind felul în care i-a fost respectată moştenirea de către comunitatea pentru a cărei propăşire a militat.

Personajul de care ne ocupăm provenea dintr-o veche familie a Ţării Făgăraşului[1]. Înaintaşii săi fuseseră boieri din satul Veneţia (scris şi *Vineţia*)[2] de Jos, străveche aşezare românească atestată prima oară într-un document papal din 1235[3] şi reamintită într-o danie din 1372 de la Vladislav (Vlaicu), domn al Ţării Româneşti[4]. În cursul veacurilor al XV-lea şi al XVI-lea, satul apare în stăpânirea mai multor familii de boieri (precum Monea şi Penci)[5]. Alături de mai marii altor sate româneşti, boierii din Veneţia de Jos au figurat, aproape neîntrerupt, în componenţa scaunelor de judecată ale Ţării Făgăraşului[6]. Antroponimul *Stoica,* folosit în trecut ca nume de botez (provenind din slav. *Stojo, -a*)[7], era destul de răspândit în mediul boieresc al regiunii: Stoica din Beclean (jurat din prima jumătate a veacului al XVI-lea)[8], Stoica, coproprietar în Râuşor şi Bucium (1556)[9], juzii Stoica din Arpaşu de Jos, bunic şi nepot (menţiune din 1591)[10] etc.

Nu putem stabili care a fost momentul în care numele de botez s-a transformat în patronim. Neamul este, după toate probabilităţile, unul dintre cele mai vechi ale regiunii, de vreme ce patronimul *Stoica* figurând în cunoscuta inscripţie a lui Ionaş Monea din 1728, interesant izvor epigrafic referitor la istoria

---

* Autorul aduce mulţumiri domnului Florian Laurenţiu Stoica, preşedinte al Fundaţiei Literar Istorice „Stoika”, precum şi domnului Mihai-Alin Pavel, genealogist, pentru sprijinul acordat în vederea definitivării studiului de faţă.

[1] Cezar Alexandru Stoika, *Ramurile genealogice ale unei familii,* respectiv *Genealogia familiei Stoika*, în „Independenţa Română”, serie nouă, anul I, nr. 2 – martie 2015, p. 5, respectiv nr. 3 – aprilie 2015, p. 5 (afirmă că familia se trage din satul Stoiceni – magh. *Sztojkafalva* – din Maramureş, de unde o ramură s-ar fi stabilit în Ţara Făgăraşului).

[2] Ştefan Paşca, *Nume de persoane şi nume de animale din Ţara Oltului*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, 1936, p. 347.

[3] *Documente privind Istoria României*, veacul XI, XII şi XIII, C. Transilvania, vol. I (1075-1250), nr. 239 – document datat 13 noiembrie 1235, prin care papa Grigore al IX-lea porunceşte efectuarea unei cercetări în pricina dintre episcopul Transilvaniei şi mai mulţi preoţi, între care şi un anume „*Conrad de Venetiis*“.

[4] *Documenta Romaniae Historica*, B. Ţara Românească, vol. I (1247-1500), volum întocmit de P.P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, nr. 5 – document datat 16 iulie 1372, prin care domnul Ţării Româneşti dăruieşte rudei sale Vladislav de Dobca mai multe sate din Ţara Făgăraşului, între care şi „(...) *villam dictam Venetze* (...)“.

[5] Antal Lukács, *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1999, p. 89.

[6] *Ibidem,* pp. 180-182.

[7] Şt. Paşca, *op. cit.*, pp. 123-124, 325-326.

[8] A. Lukács, *op. cit.*, p. 182.

[9] *Ibidem,* p. 79.

[10] *Ibidem,* p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro

elitelor româneşti din Transilvania (**Fig. 1**)[11]. Deşi genealogia rămâne, în sine, un fals[12], amintirea în context a unui Stoica (arătat ca descendent al lui Grigore, trăitor pe la 1185, vistier al legendarului Negru Vodă), precum şi faptul că inscripţia s-a păstrat tocmai în proprietatea familiei Stoica din Veneţia de Jos, arată că vechimea familiei urcă mai mult decât o pot atesta documentele păstrate.

Făcând parte dintre fruntaşii comunităţii din Veneţia de Jos, cei din neamul Stoika şi-au consolidat poziţia socială în cursul veacului al XVII-lea, obţinând mai multe diplome de înnobilare (pornim de la premisa că avem de-a face cu unul şi acelaşi neam). Astfel, la 27 septembrie 1663, în castelul de la Iernut, Mihail Apaffy I, principele Transilvaniei, semna diploma prin care numiţii Gheorghe, Nicolae şi Ladislau Sztoika alias Boer din Veneţia de Jos erau înnobilaţi şi primeau blazon[13] (însemnul a fost reacordat, în 1700, de către împăratul Leopold I – **Fig. 2**)[14]. Şapte ani mai târziu, la 11 august 1670, tot la Iernut, acelaşi Mihail Apaffy I emitea o altă diplomă de înnobilare cu un blazon diferit (**Fig. 3**), destinată lui Ştefan Sztoika Klokoczan şi fiului acestuia, Many (Manu) Sztoika din Veneţia de Jos[15]. În

---

[11] Pavel Chihaia, *Inscripţia genealogică a lui Ionaş Monea din Veneţia de Jos*, în „Buletinul Monumentelor Istorice"¸ anul XXXIX, nr. 2, 1970, p. 66 (cu bibliografia problemei).

[12] A. Lukács, *op. cit.*, pp. 17-18. În acelaşi sens şi Ştefan S. Gorovei, *Un monument epigrafic şi heraldic recuperat: pisania cu stemă de la Putna (1481)*, în „Analele Putnei", VIII, 2012, 2, p. 160 (se reia concluzia lui Pavel Chihaia referitoare la lipsa autenticităţii genealogiei).

[13] Constantin Reichenauer von Reichenau, Géza von Csergheö, Oscar von Bárczay, *Der Adel von Siebenbürgen*, în colecţia "J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch", Band 34, Verlag von Bauer und Rapse, Nürnberg, 1898, p. 235 şi pl. 171, fig. 9. În acelaşi sens şi Laurenţiu-Ştefan Szemkovics, *Blazoane individualizând familii nobile de origine română din Transilvania (secolele XVI-XIX)*, Bucureşti, Editura Moroşan, 2014, nr. DXXI, fig. 134. Descrierea stemei conferite: scut militar cu câmpul de azur, cuprinzând un bărbat redat în întregime, îmbrăcat în costum verde, ţinând în mâna dreaptă o sabie scoasă din teacă, cu vârful în sus; scutul este timbrat de o cască închisă, încoronată cu o coroană regală împodobită cu nestemate; din vârful coifului pornesc lambrechini având diverse culori (lat. „(...) *Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris quadrangulare, in cujus campo sive area homo integer viridi veste indutus manu dextra ensem evaginatum sursumque porrectum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum, ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum* (...)").

[14] Ioan cavaler de Puşcariu, *Date istorice privitoare la familiele nobile române*, Sibiu, Tipografia arhidiecezană, partea I, 1895, p. 104. În acelaşi sens şi L.-Şt. Szemkovics, *op. cit.*, nr. DCCLXX, fig. 179 (cu prilejul reacordării stemei, tipul coifului s-a schimbat din închis în deschis, adică ornamentat cu gratii).

[15] I. cav. de Puşcariu, *op. cit*, p. 160 şi *Ibidem*, partea II, 1895, pp. 59, 185. În acelaşi sens şi L.-Şt. Szemkovics, *op. cit.*, nr. DCXXII. Descrierea stemei: scut militar cu câmpul de azur, cuprinzând un leu redat în întregime, în culoarea sa naturală, cu gura deschisă şi coada ridicată, apucând cu putere în laba sa din faţă-dreapta o sabie scoasă din teacă; scutul este timbrat de o cască închisă, încoronată cu o coroană regală împodobită cu nestemate; din vârful coifului pornesc lambrechini având diverse culori, curgând şi împodobind amândouă marginile scutului (lat. „(...) *Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, in cujus*

https://biblioteca-digitala.ro

continuare, în data de 14 iunie 1718, la Laxenburg, împăratul Carol al VI-lea conferea nobleţea Imperiului lui Ioan, lui Ştefan Stoika, precum şi fiilor celui dintâi, Ştefan, Ladislau şi Ioan din Veneţia de Jos, acordându-le un blazon diferit de cele anterioare (**Fig. 4**)[16]. Dintr-o notă a evocării pe care generalul Nicolae Stoika i-o va închina, în 1912, tatălui său, se aminteşte încă o diplomă de nobleţe, decorată tot cu „*armele familiei*". Este vorba de un document, emis în data de 3 (după altă lectură, 13) februarie 1649, la Alba Iulia, act acordat „(…) *sârguinciosului Ştefan Stoika de Veneţia* (…)", scos din starea iobăgească şi înnobilat pentru slujbele îndeplinite cu credinţă. Despre acest act cunoaştem că a fost expus în cadrul expoziţiei jubiliare de la Bucureşti din 1906[17], rămânând apoi în colecţia familiei[18] (din nefericire, nu am izbutit să identificăm[19] acest document, pe care îl cunoaştem doar prin intermediul unei imagini, care pare a fi o reproducere fotografică de epocă – **Fig.5**). Însemnul

---

campo sive area leo quidam integer naturali suo colore depictus ore hiante, lingua exerta et cauda sursum elevata dextro pedum anteriori ensem evaginatum fortiter prehensum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus decenter exornatum, ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant (...)"). Stema a fost augmentată, în data de 24 septembrie 1862, în favoarea lui Albert Klokoczan din Veneţia de Jos, stră-stră-strănepot al lui Ştefan de la 1670 – C-tin Reichenauer von Reichenau, G. von Csergheö, O. von Bárczay, *op. cit.*, p. 179 şi pl. 117.

[16] I. cav. de Puşcariu, *op. cit*, partea I, pp. 103-104, 159-160, 162, partea II, p. 371. În acelaşi sens şi L.-Şt. Szemkovics, *op. cit.*, nr. DCCCXIV. Descrierea stemei: scut militar cu câmpul de azur, cuprinzând un braţ uman tăiat de la umăr, îmbrăcat în culoarea […], ţinând la vedere o sabie scoasă; scutul este timbrat de o cască militară cu gratii, încoronată cu o coroană regală împodobită cu nestemate; din vârful coifului pornesc lambrechinii, având de o parte culorile alb şi roşu, iar de cealaltă culorile albastru şi galben, împodobind amândouă marginile scutului (lat. „(...) *Scutum videlicet militare coelestini coloris erectum, în quo brachium humanum humero tenus resectum, amictuque coloris* [...] *indutum gladium evaginatum vola stringere visitur. Supra scutum galea militaris craticulata est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter ornatum. A summitate vero seu cono galeae laciniae sive lemnisci hinc candidi et rubri, illinc coerulei et flavi defluentes, utramque scuti partem ambiunt et ornant* (...)"). Diploma din 1718 este amintită şi în Illéssy János, Pettkó Béla, *A Királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, czim, czimer, előnév és honosság adományozásoknak, 1527-1867*, Budapest, 1895, p. 284.

[17] G[eneral] N[icolae] S[toica], *Notiţe din viaţa unui ostaş. Polcovnicul Ştefan Stoica*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Eminescu", 1912, p. 1, nota 1. Diploma din 1649 este amintită şi în Kempelen Béla, *Magyar nemes családok*, I. kötet, Budapest, 1911 p. 234.

[18] Geo Călugăru, *Sfinte firi vizionare – poeţii eroi Cezar, Constantin, Titus şi Nicolae T. Stoika (Monografie istorico-literară)*, Bucureşti, Editura Perpessicius, 2011, pp. 26 (reproducerea diplomei), 27-29 (traducere şi note).

[19] Diploma ar fi fost depusă de către Titus S. Stoika, în 1972, la Biblioteca Academiei Române – *Ibidem*, p. 24. Cu toate eforturile depuse, găsirea actului nu a fost posibilă; autorul aduce mulţumiri doamnelor Cătălina Macovei, Ileana Cristescu şi Liana Năstăselu, precum şi domnului Emanuel Bădescu, pentru întregul sprijin acordat în încercarea de localizare a documentului din 1649.

https://biblioteca-digitala.ro

conferit[20] coincide, de altfel, cu cel care va apărea pe portretul colonelului Ştefan Stoika, după cum vom vedea ceva mai departe. Amintim, în acest context, că statutul nobil al familiei avea să fie consemnat cu prilejul anchetelor din 1752, 1772 şi 1773, familia obţinând o întărire a actelor sale în 1845[21].

Născut la 12 iulie 1808[22], la Lipova – potrivit altei opinii, naşterea ar fi avut loc la 8 noiembrie 1808, în Veneţia de Sus (sic!)[23] –, ca întâi copil al soţilor Cristofor Stoika (1768-1855) şi Rebeca de Roczoni (Roşoni)[24], viitorul colonel (**Fig. 6**) a studiat în localitatea natală, apoi la Timişoara şi Viena. În capitala Imperiului, a urmat cursurile de la *Theresianum* şi Şcoala de Cadeţi (*Kadettenschule*). Îmbolnăvirea de tifos avea să-i întrerupă cariera militară, îndreptându-l spre cursurile Şcolii de Contabilitate şi Finanţe. Aflând vestea înfiinţării miliţiei pământene a Ţării Româneşti, Ştefan Stoika avea să părăsească Viena[25] îndreptându-se către Bucureşti, unde a solicitat să fie înrolat (informaţiile păstrate în familie dau ca moment al venirii în capitala munteană anul 1830; acest reper poate să nu fie însă unul sigur, ţinând cont că prevederea referitoare la înfiinţarea miliţiei apare în *Regulamentele Organice* abia în 1831[26], iar aprobarea înfiinţării acesteia de

---

[20] „(...) *Iar ca semn al unei astfel de adevarate şi desăvârşite nobilităţi a lor* [să aibă] *aceste arme sau însemne ale lor de nobilitate: un scut ridicat milităreşte, de culoare celestină* [azurie], *în al cărui câmp sau arie* [se vede] *un braţ* [al cărui pumn] *ţine zdravăn o spadă scoasă din teacă, în vârful căreia se află înfipt un cap de german; deasupra scutului este pus un coif ostăşesc închis, pe care îl acoperă diadema Principatului împodobită cum se cuvine cu pietre preţioase şi perle mari; din vârful coifului panglici sau lambrechini de diferite culori atârnă în ambele laturi sau margini ale scutului pe care le înconjoară şi împodobesc foarte frumos, aşa precum* [sunt] *toate acestea înfăţişate şi pictate cu categorică claritate în capul sau începutul scrisorii noastre de mâna dibace şi arta pictorului* (...)“ (traducere de prof. univ. dr. Dan Sluşanschi).

[21] I. cav. de Puşcariu, *op. cit*, partea II, *loc. cit.*

[22] Radu Păiuşan, *Participanţi bănăţeni la lupta pentru unitate naţională*, în „Revista de Istorie“, tom 41, nr. 12, 1988, p. 1165. Generalul Nicolae Stoika dădea ca moment al naşterii anul 1812 – G[eneral] N[icolae] S[toica], *op. cit.*, p. 1.

[23] Ştefan Grigorescu, *Scurtă istorie a Urzicenilor*, în vol. ”Aşezăminte bisericeşti creştin-ortodoxe din Urziceni”, Editura Anca, s.l., 2008, p. 25. Autorul amintit s-a raportat, mai mult ca sigur, la inscripţia portretului colonelului Stoika, în care este amintită această dată. Data este reluată şi de G. Călugăru, *op. cit.*, p. 61.

[24] *Ibidem*, p. 61.

[25] Găsim improbabilă aserţiunea lui N. Thomescu-Baciu referitoare la venirea lui Ştefan Stoika în Ţara Românească „(...) *prin anii 1820-1821* (...)“, în legătură cu mişcarea lui Tudor Vladimirescu (N. Thomescu-Baciu, *Urzicenii. Cu 24 ilustraţiuni*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Tiparul Românesc“, 1943, p. 24). Nedocumentată prin alte surse, o atare participare ar fi trebuit să lase „urme“ măcar în amintirea familiei, ceea ce nu a fost cazul!

[26] *** *Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei*, vol. I, *Textele puse în aplicare la 1 iulie 1831 în Valahia şi la 1 ianuarie 1832 în Moldova*, în „Colecţiunea vechilor legiuiri administrative“, sub conducerea profesorilor Paul Negulescu şi George Alexianu, nr. 1, Bucureşti, Întreprinderile „Eminescu“ S.A., 1944, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro

către sultan a avut loc în 1834[27]). În paralel, fratele său, Dimitrie, avea să treacă în Moldova, devenind profesor al Academiei Mihăilene din Iaşi[28], primind rangul de căminar[29] şi întemeind acolo o ramură a familiei, din care va coborî şi omul politic Lucreţiu Pătrăşcanu[30]. Alţi membri ai familiei trebuie să fi rămas în localitatea natală (de unde şi acel misterios „*Stoica din Lipova*", personaj amintit în interogatoriul luat în 1845 lui Eftimie Murgu, despre care anchetatorii aveau date că i-ar fi scris patriotului român, dar a cărei identitate nu va fi divulgată de către acesta)[31].

Ştefan Stoika a făcut parte din prima serie de cadre ale tinerei armate muntene, în care a fost cooptat cu rangul de unterofiţer nobil (iunker), alături de alţi ofiţeri şi subofiţeri veniţi din afara Ţării Româneşti, după cum o arată numele cu rezonanţă germanică (precum Blaremberg, Sallmen, Engel şi Lentz), polono-rusă (Horbatski, Paznanski, Banov), ba chiar şi franceză (Gramont)[32]. Primit în rândul ofiţerilor şi încadrat în Polcul al Treilea – condus de către Ioan Solomon[33] –, cu garnizoana la Craiova, praporgicul (sublocotenentul) Ştefan Stoika avea să îl cunoască pe spătarul Alexandru Ghica, viitorul domn regulamentar, pe care îl va însoţi în mai multe misiuni, remarcându-se ca un bun călăreţ. După urcarea pe tron a acestuia din urmă, Ştefan Stoika avea să cunoască o frumoasă carieră: mutat la Bucureşti, este numit în 1834 parucic (locotenent) şi aghiotant domnesc, în 1838 este avansat la gradul de căpitan şi este desemnat casier general al armatei, iar în 1847 devine maior[34]. În 1851[35] – după o altă părere, în 1854[36] –, Ştefan Stoika avea să fie ridicat la gradul de polcovnic (colonel), fiind numit şef al Ştabului oştirii (Marele Stat Major), respectiv director al Dejurstvei (secretar general al Ministerului de Război). În 1860 are loc ieşirea la pensie, bilanţul carierei sale de trei decenii fiind unul remarcabil: organizator al serviciului financiar al Armatei[37],

---

[27] Nicolae Iorga, *Istoria armatei româneşti*, ediţie îngrijită de N. Gheran şi V. Iova, [Bucureşti], Editura Militară, 1970, p. 398.
[28] R. Păiuşan, *loc. cit.*
[29] Mihai-Răzvan Ungureanu, *Marea arhondologie a boierilor Moldovei*, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 1997, p. 262.
[30] R. Păiuşan, *op. cit.*, p. 1169.
[31] Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982, p. 258. În arborele genealogic alcătuit de către domnul Florian Laurenţiu Stoica, sunt amintiţi încă trei fraţi ai lui Cristofor Stoika, anume Iosif, care a fost notar în Arad, precum şi Gheorghe şi Dumitru, despre care datele lipsesc.
[32] G[eneral] N[icolae] S[toica], *op. cit.*, p. 5.
[33] Ioan Solomon, *Din vremea lui Tudor Vladimirescu 1821. Amintirile colonelului Ioan Solomon. Biografia Polcomnicului Ioan Solomon, istorisită de sine însuşi şi scrisă de P. Georgescu*, Craiova, 1862, p. 60.
[34] R. Păiuşan, *loc. cit.* şi G[eneral] N[icolae] S[toica], *op. cit.*, pp. 6-8.
[35] R. Păiuşan, *loc. cit.*
[36] G[eneral] N[icolae] S[toica], *op. cit.*, pp. 12-13.
[37] *Ibidem*, pp. 7-8.

https://biblioteca-digitala.ro

organizator al şcolii militare de la Dudeşti (cea dintâi şcoală cu profil militar din Principate, în al cărei corp profesoral avea să fie cooptat şi Nicolae Bălcescu)[38], negociator între caimacamul abia numit al Ţării Româneşti, Constantin Cantacuzino, şi generalul Omer Paşa, în momentele dificile de după incidentul armat din Dealul Spirii din 13/25 septembrie 1848[39] (autorităţile militare otomane socotindu-se atacate de către pompierii munteni)[40], autor al unui proiect pentru organizarea jandarmeriei şi a trupelor de graniţă, proiect pentru care a fost recompensat de către domnul Barbu Ştirbey[41] etc. Pentru meritele sale, colonelul Stoika a fost decorat de către sultanul Abdul-Medjid cu Ordinul Gloriei (*Nishan-i-Iftikhar*), la propunerea caimacamului Cantacuzino, pentru diligenţele depuse în urma incidentului din Dealul Spirii, precum şi pentru măsurile luate, ulterior, în vederea evitării conflictelor cu armata otomană de ocupaţie[42]. Tot astfel, pentru felul în care s-a ocupat, în 1849, de deplasarea în condiţii optime a corpului de oaste austriac condus de generalul Eduard Clam-Gallas (armată care, împreună cu cea rusă a generalului Alexander von Lüders, au înfrânt trupele revoluţionarilor maghiari), Ştefan Stoika a fost decorat de către împăratul Franz Joseph cu Ordinul Coroanei de Fier[43].

În memoria familiei, ieşirea la pensie a colonelului Stoika a fost justificată prin dorinţa de a-i lăsa noului domn, Alexandru Ioan Cuza, cale liberă pentru a întreprinde reformele necesare, folosindu-se de „*oameni noi*“[44]. Colonelul va rămâne însă un apropiat al domnului Unirii[45] – ataşamentul său va fi împărtăşit de către întreaga sa familie[46] –, fiind ales în 1861 primar al capitalei Principatelor Unite (funcţie în care avea să fie reales în 1865). În noua sa funcţie, Ştefan Stoika a imprimat administraţiei orăşeneşti o rigoare militară, luând măsuri pentru prevenirea speculei cu pâine şi carne, precum şi pentru asigurarea permanentă cu pâine a capitalei. În calitate de primar al Bucureştiului, Ştefan Stoika a făcut parte din Comisia care, în 1864, i-a prezentat domnului rezultatul plebiscitului pentru aprobarea *Statutului Dezvoltător al Convenției de la Paris*[47]. În amintirea meritelor avute în fruntea administraţiei orăşeneşti, o stradă a Bucureştiului poartă, până

---

[38] R. Păiuşan, *loc. cit.*
[39] G[eneral] N[icolae] S[toica], *op. cit.*, p. 8-9.
[40] Vezi raportul consulului R. G. Colquhoun către ambasadorul britanic la Constantinopol, act datat 28 septembrie 1848, în Cornelia Bodea, *op. cit.*, II, p. 870.
[41] G[eneral] N[icolae] S[toica], *op. cit.*, p. 12.
[42] *Ibidem*, p. 9.
[43] *Ibidem*, p. 10.
[44] *Ibidem*, p. 13.
[45] R. Păiuşan, *op. cit.*, p. 1168.
[46] În amintirile lui Ştefan Stoika (1848-1928), fiul colonelului şi viitor general al României, câteva dintre momentele de seamă ale domniei lui Cuza vor fi descrise cu multă căldură – *Ibidem*, pp. 1169-1171.
[47] *Ibidem*, p. 1168. În acelaşi sens şi G[eneral] N[icolae] S[toica], *op. cit.*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

astăzi, numele colonelului Ştefan Stoika (**Fig. 7**). Tot în 1864, el avea să devină senator, funcţie pe care o va deţine până la moartea sa subită, petrecută în data de 12 iulie 1878, la Urziceni[48].

În tradiţia familiei, s-a păstrat informaţia că, la scurtă vreme după anul 1834, locotenentul Ştefan Stoika s-a căsătorit cu Maria, fiica paharnicului Constantin[49] Bibescu, uniune din care a rezultat un fiu, Alexandru (mama şi fiul ar fi murit în acelaşi an, 1835)[50]; din nefericire, nu a fost posibilă identificarea acestor membri ai familiei Bibeştilor[51]. În 1844, căpitanul Ştefan Stoika s-a căsătorit cu Zoe (1828-1898), fiică a paharnicului Ispas Făgărăşanu (cca. 1797-1868), care avea să fie ridicat în rang, până la cel de mare clucer (**Fig. 8**)[52]. Pe numele său drept „*Bugulescu*“, acest Ispas îşi pierduse întreaga familie în vremea Ciumei lui Caragea, fiind adăpostit şi îngrijit de către marele ban Theodor Văcărescu (Furtună), care l-a şi căsătorit cu fiica răposatului şetrar Drăgan Făgărăşanu († 1823), proprietar de moşii în Câmpia Bărăganului, între care şi moşia Grindul-Făgăraşului[53] (numită astfel pentru că se afla pe drumul comercial ce lega Făgăraşul, prin pasul Bran şi Târgovişte, de Oraşul de Floci, aflat la vărsarea Ialomiţei în Dunăre)[54]. Preluând, alături de moşia amintită, şi patronimul socrului său (care murise fără urmaşi de parte bărbătească), Ispas Făgărăşanu avea să fie o figură însemnată a judeţului Ialomiţa, activând ca judecător în tribunalul districtual, ctitorind bisericile din satele Malu şi Grindu, şi dăruind Eforiei Spitalelor Civile casa sa de la Bucureşti, de pe Podul Mogoşoaei[55]. Pentru viitorul colonel Ştefan Stoika, încheierea unei căsătorii cu fiica lui Ispas Făgărăşanu avea să constituie o bună partidă: domnişoara Făgărăşanu aducea ca zestre o parte a moşiei Urziceni. Imediat ce a intrat în stăpânirea domeniului, a demarat unele măsuri pentru rentabilizarea acesteia, în acord cu principiile unei administrări moderne; au fost eliberaţi din robie toţi ţiganii, în vreme ce clăcaşii au devenit embaticari[56] –, măsură care a contribuit la transformarea domeniului în târg (partea stăpânită de către Stoika se numea „*Moşia*

---

[48] *Ibidem*, p. 14.
[49] În arborele genealogic alcătuit de către domnul Florian Laurenţiu Stoica, personajul are prenumele „*Nicolae*”.
[50] G. Călugăru, *op. cit.*, p. 61.
[51] Cf. Dan Pleşia, G.D. Florescu, Mihai-Alin Pavel, [*Genealogia familiei Bibescu*], în ”*** Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică”, coordonator şi coautor Mihai Dim. Sturdza, vol. I. Abaza-Bogdan, Editura Simetria, 2004, pp. 450-454.
[52] G[eneral] N[icolae] S[toica], *op. cit.*, p. 15, nota 1.
[53] Pr. Ioan Ciolca, *Grindu. Monografie. Cu un scurt istoric al satelor vecine şi cu mai multe hărţi şi numeroase ilustraţii*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Tiparul Românesc“, 1944, pp. 167-168.
[54] *Ibidem*, pp. 21-22.
[55] *Ibidem*, p. 169.
[56] G[eneral] N[icolae] S[toica], *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

târgului din năuntru“)[57]. Până la capătul vieţii sale, colonelul avea să depună toate diligenţele în vederea bunei administrări a patrimoniului său. Astfel, în 1863, scotea la vânzare „(…) *locuri ohavnice sau cu embaticuri, pentru case şi prăvălii* (…)“ pe moşia sa Urziceni, în partea târgului, doritorii putându-se înţelege chiar cu proprietarul, acesta aflându-se pe proprietatea lui[58]. Doi ani mai târziu, colonelul publica anunţul referitor la arendarea prin licitaţie, pentru patru ani, a „(...) *hanului cel mare şi nou de zid* (...)“, împreună cu alte bunuri ale moşiei sale de la Urziceni. Din textul anunţului aflăm şi că licitaţia urma a avea loc la domiciliul ofertantului, aflat la Bucureşti, „(...) *aproape de bariera Podului Mogoşoaiei, nr. 163* (...)“[59].

Din căsătoria cu Zoe Făgărăşanu a rezultat un întreg arbore genealogic:

1. Nicolae (1845-1914), general, căsătorit cu Maria …;
2. Ecaterina (18..-1900), căsătorită cu Achill Pavlid;
3. Ştefan (1848-1928), general, căsătorit cu Zenaida Miclescu;
4. Maria (?-?), căsătorită Tomozei;
5. Smaranda (?-?), căsătorită cu Barbu Pitişteanu;
6. Zoe (?-?), căsătorită Persu;
7. Alexandra (1856-?), pictoriţă;
8. August (1868-1934), colonel, căsătorit cu Maria Cernat;
9. Victor (1851-1892), magistrat, avocat, căsătorit cu Erofilia Portocală;
10. Ştefan Titus (1866-1943), ziarist, căsătorit cu Irina Canella-Ciorogârleanu (adăugăm aici şi alţi copii, în total 18, dintre care mai mulţi s-au stins prematur[60]).

Aşadar, urmaşii colonelului Stoika au contractat căsătorii cu reprezentanţi ai unor vechi neamuri boiereşti (Miclescu, Cernat, Pitişteanu), precum şi ai unor familii din elita negustorească a Vechiului Regat (Portocală, Pavlid), ilustrându-se în diferite cariere, dar îndeosebi în cea militară. În acest sens, este interesant de semnalat că doi dintre fiii colonelului Stoika au ajuns generali, iar fiecare dintre

---

[57] N. Thomescu-Baciu, *op. cit.*, pp. 23-24.

[58] *Românulŭ. Diariŭ politicŭ, comerciale, literariŭ*, sâmbătă, anul VII, 19 octombrie 1863, p. 4.

[59] N. Thomescu-Baciu, *op. cit.*, pp. 24-25.

[60] Am avut în vedere descendenţa amintită de către preotul I. Ciolca (*op. cit.*, p. 168), pe care am raportat-o la arborele genealogic alcătuit de către domnul Florian Laurenţiu Stoica. Au mai rezultat următorii copii: Ioana, Ispas, Traian, Valeria, Constantina (1860-?), Cristina (1865-1885), Vasile (1875-1889) şi gemenii Virgiliu şi Ioan. La această listă, preotul I. Ciolca adăuga şi doi copii purtând, deopotrivă, prenumele ”*Alexandru*“, dintre care unul trebuie să fie cel născut din prima căsătorie a lui Ştefan Stoika, iar al doilea trebuie să fie o lectură greşită a numelui Alexandrei, autoarea portretelor ctitoriceşti din biserica de la Urziceni. Adăugăm şi că, în monografia Urziceniului, N. Thomescu-Baciu (*op. cit.*, p. 25) relatează un detaliu anecdotic, anume că soţia colonelului Stoika a primit o pensie lunară de la stat, „*ca o recompensă naţională*“, pentru cei 24 de feciori (sic!) pe care îi născuse.

https://biblioteca-digitala.ro

aceştia a avut, între copii săi, un viitor general – Grigore (1886-1950), fiul lui Nicolae S., respectiv Vasile (1874-1947), fiul lui Ştefan S.

*

În 1866, colonelul Ştefan Stoika isprăvea înălţarea bisericii (**Fig. 9-10**) de pe moşia sa de la Urziceni[61], edificiu care avea să primească trei hramuri – *Învierea Domnului*, *Înălţarea Domnului* şi *Sfânta Treime* (nume sub care a rămas cunoscut) –, funcţionând în chip de catedrală a Urziceniului[62] până în 2002[63]. Ridicată în stilul neoclasic, pe locul unui edificiu mai vechi (ai cărui ctitori nu se mai cunosc, dar care a rămas în memoria locului drept biserica lui *Popa Ciomag*)[64], ctitoria era din zidărie tencuită, având planul unei cruci trilobate, cu pridvor pe stâlpi de zidărie (cu deschideri arcuite închise ulterior cu geamlâc), iar absidele laterale ale naosului, precum şi cea de la sfântul altar, rotunjite în exterior. Monumentul avea faţadele decorate sobru, cu ferestre arcuite în plin cintru, despărţite prin pilaştri monumentali, având capitelurile cu un profil simplu. Antablamentul avea, la rândul său, profilurile simple, fiind completat, pe faţada de apus, printr-un fronton fără cornişă, având extremităţile şi centrul înălţate prin câte o cruce de metal. Acoperişul, din tablă, avea o singură turlă cu plan octogonal, la rândul ei îmbrăcată în tablă, cu muchiile decorate cu pilaştri şi străpunsă de patru ferestre arcuite în plin cintru. Se cunoaşte faptul că pictura iniţială a fost refăcută complet în 1942[65].

Funcţionând, o vreme, ca protopopiat (până în 1893)[66], biserica a fost reparată în anii 1896-1897 de către urmaşii ctitorilor[67], în 1914 de către enoriaşi şi de Gheorghe Fotescu (proprietarul de atunci al moşiei Urziceni), iar în 1941 tot de către enoriaşi, diverse lucrări fiind realizate în intervalul 1972-1994[68]. În 2008, la data publicării volumului colectiv dedicat lăcaşurilor de cult din Urziceni, vechiul edificiu era încă în picioare, consemnându-se recentele reparaţii ale faţadelor, picturii şi acoperişului, şi menţionându-se faptul că biserica a fost resfinţită de către PS Nifon Mihăiţă[69], cel dintâi episcop al Eparhiei Sloboziei şi Călăraşilor (1994-1999) (vizitând biserica, în ziua de 3 iunie 2005, autorul studiului de faţă a avut

---

[61] Ion D. Barbu, pr. Stelian Băducu, *Parohia „Sf. Treime"*, în volumul "Aşezăminte bisericeşti creştin-ortodoxe din Urziceni", ed. cit., p. 51. În acelaşi sens şi Şt. Grigorescu, *op. cit.*, p. 26.
[62] N. Thomescu-Baciu, *op. cit.*, p. 26.
[63] I.D. Barbu, pr. S. Băducu, *op. cit.*, p. 54.
[64] N. Thomescu-Baciu, *loc. cit.*
[65] I.D. Barbu, pr. S. Băducu, *op. cit.*, p. 53.
[66] N. Thomescu-Baciu, *op. cit.*, p. 28.
[67] *Ibidem.*
[68] I.D. Barbu, pr. S. Băducu, *op. cit.*, p. 53.
[69] *Ibidem*, p. 55. La adresa de internet http://parohiasfantatreimeurziceni.blogspot.ro/, este publicată o fotografie, realizată în data de 15 octombrie 2007, în care apare biserica între schele, arătându-se că edificiul se afla în reparaţii (pagină consultată în data de 5 august 2015).

https://biblioteca-digitala.ro

şansa de a cunoaşte aspectul neschimbat al bisericii, realizând fotografiile publicate aici).

Cu toate acestea, în ultimul său deceniu de existenţă, ctitoria colonelului Ştefan Stoika nu a primit statutul de monument istoric, aşa cum ar fi fost de aşteptat, ca urmare a intrării în vigoare a *Legii nr. 422 din 18 iulie 2001 privind protejarea monumentelor istorice*[70]. Astfel, edificiul nu se va regăsi în *Ordinul ministrului culturii şi cultelor nr. 2.314 din 8 iulie 2004 privind aprobarea Listei monumentelor istorice, actualizată, şi a Listei monumentelor istorice dispărute*[71] (act în care apar, totuşi, opt imobile aflate pe teritoriul Municipiului Urziceni, dintre care cel mai vechi era datat 1885, aşadar cu aproape două decenii mai „tânăr" decât ctitoria colonelului Ştefan Stoika). În data de 15 decembrie 2008, era înregistrată la Consiliul Local Urziceni o adresă din care reieşea hotărârea consiliului parohial şi a enoriaşilor Parohiei *Sfânta Treime* de demolare a edificiului[72]. Ca răspuns, în primăvara anului următor, în presa locală s-a semnalat faptul că lăcaşul de cult îndeplinea criteriile prevăzute de către *Ordinul ministrului culturii şi cultelor nr. 2.260 din 18 aprilie 2008 privind aprobarea Normelor metodologice de clasare şi inventariere a monumentelor istorice*[73], solicitându-se Direcţiei Judeţene pentru Cultură, Culte şi Patrimoniul Cultural Naţional Ialomiţa să întreprindă „(…) *minime demersuri care să stabilească exact dacă edificiul ce urmează să fie demolat este «doar un lăcaş de cult» sau un veritabil monument istoric* (…)"[74] (în conformitate cu prevederile art. 7 şi 8 din *Norma metodologică din 18 aprilie 2008*, valoarea edificiului, potrivit criteriului vechimii, nu putea fi decât una „*mare*"; dacă s-ar fi ţinut seama şi de celelalte criterii, încadrarea Bisericii *Sfânta Treime* s-ar fi făcut, după toate probabilităţile, măcar în lista monumentelor istorice din „*grupa B*").

Din nefericire pentru ctitoria colonelului Stoika, timpul se apropia de final … Astfel, prin *Hotărârea Consiliului Local Urziceni nr. 26 din 6 aprilie 2009*, s-a aprobat bugetul pe anul 2009, prevăzându-se transferarea unei sume de 760 mii lei pentru susţinerea cultelor religioase; art. 4 alin. (2) stabilea că suma amintită urma să fie folosită, între altele, pentru „(…) *construirea unui nou lăcaş de cult pentru Biserica Sfânta Treime*". Ulterior, prin *Hotărârea Consiliului Local Urziceni nr. 41 din 14 mai 2009*, s-a constituit o „(…) *comisie de evaluare pentru achiziţia de*

---

[70] *Monitorul Oficial al României*, partea I, nr. 407 din 24 iulie 2001.
[71] *Ibidem*, nr. 646 bis din 16 iulie 2004.
[72] Dora Cişmaşu, *Urziceniul în faţa demolatorii de biserici* (în „Mesagerul de Urziceni", nr. 262 din 10 aprilie 2009) – versiune online la adresa http://www.mesageruldeurziceni.ro/home/article/ro/Dezvaluiri/Urziceniul_in_fata_demolatorii_de_biserici (pagină consultată în data de 18 august 2015). În acelaşi sens şi materialul publicat la adresa: http://www.scribd.com/doc/228635515/Lucrare-de-Seminar-Sfanta-Treime-Urziceni#scribd (pagină consultată în data de 18 august 2015).
[73] *Monitorul Oficial al României*, partea I, nr. 540 din 17 iulie 2008.
[74] Dora Cişmaşu, *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

lucrări la «Biserica Ortodoxă Sf. Treime» (...)“[75]. În cursul lunilor august şi septembrie 2009, Primăria a publicat, pe platforma online *Sistemul electronic de achiziţii publice* (SEAP), trei anunţuri succesive, reprezentând cererea de ofertă pentru demolarea bisericii existente şi construcţia unei biserici noi pe acelaşi amplasament, cu data limită de depunere a ofertelor 11 septembrie, respectiv 28 septembrie 2009 (dată la care nu se depusese încă nicio ofertă)[76]. Vechiul edificiu a fost demolat pe la finele anului 2009, începutul celui următor[77]. În sfârşit, în data de 19 decembrie 2010, la un an de la începerea lucrărilor, se săvârşea prima Sfântă Liturghie în biserica cea nouă a Parohiei *Sfânta Treime*[78]. Lăcaşul de cult a fost târnosit în data de 29 mai 2011[79].

*

Am încercat, în cele de mai sus, să reconstituim istoricul unei ctitorii care ar fi putut avea altă soartă, primind statut de monument istoric, bucurându-se de tratamentul prevăzut în legislaţia specifică şi rămânând în picioare până în prezent.

Am relatat, cu cât mai multă obiectivitate, câteva dintre etapele care au marcat ultimii ani de existenţă ai vechii biserici; stabilirea unei/unor vinovăţii nu face parte dintre obiectivele urmărite în abordarea de faţă, fiind de prisos orice alt comentariu asupra felului în care un edificiu religios – care ar fi putut fi, după toate probabilităţile, încadrabil în *Lista monumentelor istorice* –, a fost dărâmat şi înlocuit cu unul nou, acesta din urmă având o arhitectură complet diferită de cea a lăcaşului iniţial. Din nefericire, speţa de care ne-am ocupat arată cât suntem de departe, încă, de litera şi spiritul *Cartei Internaţionale privind Conservarea şi Restaurarea Monumentelor Istorice* („*Carta de la Veneţia*“), adoptată în urmă cu jumătate de

---

75 Documente publicate la adresa http://primaria-urziceni.ro/ (pagină consultată în data de 18 august 2015).

76 Dora Cişmaşu, *Şi totuşi, se dărâmă: demolatorii în sutană s-au întors la treabă* (în „Mesagerul de Urziceni“, nr. 275, din 4 septembrie 2009), respectiv *Episcopia Sloboziei şi Călăraşilor - portavocea demolatorilor bisericii „Sfânta Treime*“ (în „Mesagerul de Urziceni“, nr. 280, din 16 octombrie 2009) – versiuni online, disponibile la adresele: http://www.mesageruldeurziceni.ro/home/article/ro/Administratie/SI_TOTUSI,_SE_DARAMA:_Demolatorii_in_sutana_s-au_intors_la_treaba respectiv http://mesageruldeurziceni.ro/home/article/ro/Eveniment/Episcopia_Sloboziei_si_Calarasilor_portavocea_demolatorilor_bisericii_Sfanta_Treime (pagini consultate în data de 18 august 2015).

77 Prin *Hotărârea Consiliului Local Urziceni nr. 36 din 15 martie 2010*, s-a aprobat bugetul pe anul 2010, prevăzându-se transferarea unei sume de 715 mii lei pentru susţinerea cultelor religioase; art. 7 alin. (2) din *Hotărâre* stabilea că suma amintită urma să fie folosită, între altele, pentru „(...) *continuarea lucrărilor de construcţie la Biserica Sfânta Treime* (...)“ – document publicat la adresa http://primaria-urziceni.ro/ (pagină consultată în data de 18 august 2015). Prin urmare, presupunem că ridicarea noului edificiu începuse deja, prin urmare cel vechi era deja demolat la acea dată.

78 *Bărăganul Ortodox. Periodic al Episcopiei Sloboziei şi Călăraşilor*, anul VIII, nr. 92, ianuarie 2011, p. 16.

79 *Ibidem*, anul IX, nr. 97, iunie 2011, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

veac, reglementare pentru care **principiul conservării** are valoare de piatră angulară[80]. Precizăm, în acest context, că documentul amintit are în vedere inclusiv acele „(…) *opere modeste care au căpătat cu trecerea timpului o semnificaţie culturală* (...)“ (art. 1), cu atât mai mult cu cât „(…) *conservarea monumentelor este întotdeauna favorizată de afectarea lor unei funcţii utile societăţii* (…)“ (art. 5). Iată, aşadar, suficiente argumente legale – subliniem, legale! – pentru ca un monument de artă religioasă precum ctitoria colonelului Ştefan Stoika, aparent lipsit de importanţă în contextul istoriei arhitecturii de cult româneşti, dar totuşi însemnat la nivel local, un monument indiscutabil „util societăţii“, să fi rămas în continuare în picioare …, măcar în semn de respect pentru o carieră ireproşabilă precum cea a ctitorului, personaj căruia România modernă îi datorează destule.

Avem speranţa că, înaintea demolării vechiului locaş de cult, au existat persoane care, preţuind trecutul, vor fi consemnat în vreun fel aspectul acestuia, prin fotografiere, măsurătoare ori descriere. În aşteptarea momentului în care aceste mărturii vor fi, la rândul lor, publicate, reproducem în continuare cele câteva imagini pe care le-am efectuat în urmă cu un deceniu: două vederi de ansamblu, ansamblul Răstignirii lui Iisus, cu Fecioara Maria şi Sfântul Ioan (amintind lucrări similare, familiare peisajului rural din Ţara Făgăraşului), două cadre bogat decorate cuprinzând portretele ctitorilor (în ţinute formale, cu blazonul familiei Stoika pictat în colţul pânzei), inscripţia icoanei Maicii Domnului, piatra tombală a familiei ctitoriceşti, stema Principatelor Unite de pe sfeşnicele împărăteşti (tipul cu cele două simboluri aşezate într-un scut unic)[81] etc. (**Fig. 11-22**).

Ne atrag atenţia, îndeosebi, cele două portrete ctitoriceşti, lucrări semnate de Alexandrina (Dia) Stoika şi realizate pe la cumpăna veacurilor al XIX-lea şi al XX-lea, probabil după compoziţii mai vechi cu trei-patru decenii (după costum şi trăsături, soţii Stoika par a avea în jur de 40 de ani). Variantă redusă a celui publicat în biografia colonelului[82], portretul lui Ştefan Stoika îl redă pe acesta bust, pe un fundal întunecat, cu capul uşor întors spre stânga şi braţul stâng rezemat pe o masă îmbrăcată în catifea vişinie. Colonelul poartă uniformă ofiţerească din perioada regulamentară, cu tunică din postav bleumarin, cu epoleţii rangului pe umeri şi două rânduri de nasturi aurii în piept (detaliu specific uniformelor ştabului domnesc şi

---

[80] Michael Petzet, *Principles of conservation. An introduction to the International Charters for Conservation and Restoration 40 years after the Venice Charter (2004)*, în „Monuments and Sites“, vol. I, International Charters for Conservation and Restoration, pp. 9-10. A se vedea, îndeosebi, art. 1-5 din *Cartă* – versiune în limba română, disponibilă la adresa http://www.icomos.org/venicecharter2004/ (pagină consultată în data de 25 august 2015).
[81] Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977, p. 152 şi exemple la pl. LXIV, fig. 4-6.
[82] V. fig. 6 din ilustraţia prezentului studiu.

https://biblioteca-digitala.ro

aghiotanţilor)[83]. De sub cel de-al doilea nasture (de sus), pe partea dreaptă a pieptului, ies panglicile celor două decoraţii dobândite de-a lungul carierei: cea de sus, roşie, cu dungi marginale verzi, este panglica Ordinului otoman al Gloriei, în vreme ce aceea galbenă, cu dungi marginale albastre, este panglica Ordinului austriac al Coroanei de Fier. Pe masa de alături se află cascheta sa, împodobită deasupra cozorocului cu o cocardă în culorile naţionale. Cel de-al doilea portret, care face pereche celui al colonelului Stoika, o înfăţişează pe Zoe Stoika tot pe un fundal întunecat, purtând o rochie cu „malacof“ *rosé*, stând pe un scaun aurit şi rezemându-şi mâna dreaptă pe o masă îmbrăcată în catifea vişinie. Pe umeri, doamna colonel Stoika poartă un şal de culoare albă, iar la gât o horbotă aranjată cu eleganţă. Amândouă portretele sunt însoţite, în colţul din dreapta sus, de blazonul familiei (cel conferit în 1649). Inspirate după un desen caracteristic artei heraldice transilvănene, armeriile respectă, în linii mari, textul din diploma originală (mai puţin în ceea ce priveşte cromatica scutului propriu-zis, al cărui fond verde este neconform descrierii amintite).

*

Am evocat, în cele de mai sus, interesanta figură a unuia dintre făuritorii României de astăzi. Născut într-o veche familie nobilă românească a Făgăraşului, educat în capitala Imperiului Austriac, Ştefan Stoika s-a stabilit în Ţara Românească, împletindu-şi destinul cu cel al tinerei noastre armate, pe care a slujit-o cu credinţă, urcând în ierarhia militară până la gradul de colonel. Remarcându-se, de-a lungul carierei sale (inclusiv după ieşirea din armată, în calitate de primar al Bucureştiului), printr-o conduită marcată de rigoare şi loialitate, colonelul Stoika s-a dovedit un bun administrator al patrimoniului său. La Urziceni, pe moşia de zestre a soţiei sale, Ştefan Stoika a pus în practică principiile unei administrări moderne, contribuind decisiv la transformarea localităţii în târg.

Tot aici, colonelul avea să zidească şi să înzestreze o biserică (1866), rămasă cunoscută îndeosebi cu hramul *Sfintei Treimi*. Deşi a funcţionat, până în 2002, în chip de catedrală a oraşului din inima Bărăganului, edificiul nu a fost înscris în *Lista monumentelor istorice*, fiind demolat în urmă cu cinci ani, pentru a lăsa loc unei biserici având acelaşi hram. Dispariţia unui locaş de cult vechi de aproape un veac şi jumătate demonstrează, din nefericire, permeabilitatea legislaţiei actuale referitoare la protecţia monumentelor istorice, efectele fiind ireparabile…

Dincolo de această pierdere, subiectul abordat constituie o tristă ilustrare a felului în care a fost preţuită *memoria unei personalităţi*, în sânul unei comunităţi de la care ne-am fi aşteptat la mai multă recunoştinţă pentru întreg binele făcut acum abia un veac şi jumătate.

[83] Cristian M. Vlădescu, *Uniformele armatei române. De la începutul secolului al XIX-lea până la victoria din mai 1945*, [Bucureşti], Editura Meridiane, 1977, pp. 10, 19-20.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXĂ
Inscripţii din biserică[84]

Nr. 1 – pisanie: „*Acest sfânt locaş cu hramul Sfânta Treime, rezidit în 1866, de fericitul ctitor colonel Ştefan Stoika, s-a reparat radical în 1914, cu cheltuiala enoriaşilor şi a domnului Gheorghe Fotescu, proprietarul moziei Urziceni*“;

Nr. 2 – pe icoana împărătească, de argint, a Maicii Domnului: „*Îmbrăcată în argint cu spesele Colonelului Ştefan Stoika şi a* (sic!) *soţiei sale Zenaida, născută Miclescu, pentru pomenirea părinţilor lor: Colonel Ştefan Stoika de Alsó-Venicze şi soţia sa Zoe, născută Făgărăşanu şi Zulnia născută Rosetti şi a fiilor lor, Alexandru, Iulia, Victor şi Zulnia Stoika, 10 maiu 1901, Focşani*“;

Nr. 3 – pe altă icoană, mai mică, de argint, a Maicii Domnului: „*Această Sfântă icoană este de la 1821, cumpărată de la un turc de şetrarul Drăgan Făgărăşanu şi a fost dată de zestre fiicei sale Maria la 1824, care s-a căsătorit cu clucerul Ispas Făgărăşanu, care după încetarea din viaţă a ambilor părinţi a rămas fiicei lor Zoe, Colonel Stoika, 1869, iar după încetarea din viaţă a mamei mele Zoe colonel Stoica* [mi-]*a rămas mie, fiicei sale Ecaterina Ahil Pavlidi, 1898. La 22 iunie 1900, când a încetat din viaţă sora noastră Ahil Plavidi, născută Stoica, s-a cumpărat de la fetele ei această Sfântă icoană şi s-a dăruit Sfintei Biserici cu hramul «Sfânta Treime» din oraşul Urziceni, judeţul Ialomiţa, pentru veşnica pomenire a scumpilor noştri părinţi colonel Ştefan Hristofor Stoika şi Zoe colonel Stoika şi a fiilor şi a fiicelor lor, aşezându-se aceast Sfânt icoană înaintea sfintelor icoane împărăteşti a Maicii Domnului nostru Iisus Hristos*“;

Nr. 4 – pe un potir de argint, în limba greacă: „*colonel Stoica şi soţia sa Zoe*“;

Nr. 5 – pe fiecare din cele 10 candele de argint: „*Această candelă s-a făcut de robul lui Dumnezeu M. Clucer, Ispas Făgărăşanu cu soţia sa Maria şi de colonelul Ştefan Stoika cu soţia sa Zoe, 1864, august 15*“;

Nr. 6 – pe policandrul din aramă: „*Senatorul et cavaleru Stoika Ştefan cu Zoe consoarta, pro memoria 1866, fabricat Kaltmeier, Bucureşti*“;

Nr. 7 – pe sfeşnicele împărăteşti: „*Senatoru, kolonelu et cavaleru S. Stoica cu Zoe consoarta, pro memoria 1866*“;

Nr. 8 – pe ferecătura în argint a Sfântei Evanghelii: „*S-a făcut de domnul colonel Ştefan Stoica cu soţia sa Zoe la moşia din Urziceni, 1869, februarie 8*“;

Nr. 9 – pe fila a doua a aceleiaşi Evanghelii: „*Această Evanghelie s-a făcut cu cheltuiala domnului colonel Ştefan Stoica şi s-a dat la Sfânta Biserică a târgului Urziceni, proprietatea domniei sale. S-a semnat spre ştiinţa şi pomenire de mine,*

[84] Menţiuni la pr. I. Ciolca, *op. cit.*, pp. 235-236, respectiv I.D. Barbu, pr. S. Băducu, *op. cit.*, pp. 51-54 (cu unele diferenţe şi erori de transcriere).

https://biblioteca-digitala.ro

amicul domnului colonel [ss] *Radu Manolescu, 1859, ianuarie 11*“, respectiv „*Pentru eterna amiciţie semnez şi eu* [ss] *Ştefan Stoika*“;

Nr. 10 – pe o placă de marmură, amplasată în pronaos, pe partea dreaptă, deasupra mormântului ctitorilor: „*Aci odihnesc pentru veşnicie rămăşiţele pământeşti ale fericiţilor ctitori ai acestei sfinte biserici: colonelul Ştefan Kristofor Stoika de Alzo-Venetziei 1808-1878, soţia sa Zoe, fiica marelui clucer Ispas Făgărăşanu 1828-1898, copii lor Victor 1851-1892, Traian 1857-, Cristina 1865-1885, Vasile 1871-1889, nepoata Zulnia 1881-1882*“;

Nr. 11 – pe portretul colonelului Ştefan Stoika: „*Senatorul Colonel Stefan Hristofor Stoïka, Nobil de Alzo-Venezeĭ. Născut la 8 Noem*[brie] *1808. Căsătorit la 16 Aprilie 1844. Decedat la 12 Iulie 1878*“, respectiv „*Pictaţi de fiica lor Alexandrina (Dia) Stoika*“.

Nr. 12 – pe portretul Zoei Stoika: „*Zoe Colonel Stefan Stoïka, fiica marelui Clucer Ispas Făgărăşeanu. Născută la 13 Mai 1828. Căsătorită la 16 April 1844. Decedată la 29 Septembrie 1898*“.

Bibliografie:

Bărăganul Ortodox. Periodic al Episcopiei Sloboziei şi Călăraşilor, anul VIII, nr. 92, ianuarie 2011, p. 16; anul IX, nr. 97, iunie 2011, p. 13.

Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 407 din 24 iulie 2001.

Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 646 bis din 16 iulie 2004.

Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 540 din 17 iulie 2008.

Românulŭ. Diariŭ politicŭ, comerciale, literariŭ, sâmbătă, anul VII, 19 octombrie 1863, p. 4.

Ion D. BARBU, pr. Stelian BĂDUCU, *Parohia „Sf. Treime*“, în volumul *Aşezăminte bisericeşti creştin-ortodoxe din Urziceni*, în volumul ”Aşezăminte bisericeşti creştin-ortodoxe din Urziceni”, Editura Anca, s.r.l., 2008.

Cornelia BODEA, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii,* I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982.

Geo CĂLUGĂRU, *Sfinte firi vizionare – poeţii eroi Cezar, Constantin, Titus şi Nicolae T. Stoika (Monografie istorico-literară)*, Bucureşti, Editura Perpessicius, 2011.

Dan CERNOVODEANU, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977.

Pavel CHIHAIA, *Inscripţia genealogică a lui Ionaş Monea din Veneţia de Jos*, în „Buletinul Monumentelor Istorice“¸ anul XXXIX, nr. 2, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro

Pr. Ioan CIOLCA, *Grindu. Monografie. Cu un scurt istoric al satelor vecine şi cu mai multe hărţi şi numeroase ilustraţii*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Tiparul Românesc“, 1944.

Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească, vol. I (1247-1500), volum întocmit de P.P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, București, Editura Academiei, 1966, doc. nr. 5.

Documente privind Istoria României, veacul XI, XII şi XIII, C. Transilvania, vol. I (1075-1250), București, Editura Academiei, 1951, doc. nr. 239.

Ştefan S. GOROVEI, *Un monument epigrafic şi heraldic recuperat: pisania cu stemă de la Putna (1481)*, în „Analele Putnei”, VIII, 2, 2012.

Ştefan GRIGORESCU, *Scurtă istorie a Urzicenilor,* în volumul ”Aşezăminte bisericeşti creştin-ortodoxe din Urziceni”, Editura Anca, s.r.l., 2008.

ILLÉSSY János, PETTKÓ Béla, *A Királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, czim, czimer, előnév és honosság adományozásoknak, 1527-1867,* Budapest, 1895.

Nicolae IORGA, *Istoria armatei româneşti*, ediţie îngrijită de N. Gheran şi V. Iova, [Bucureşti], Editura Militară, 1970.

KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok*, I. kötet, Budapest, 1911.

Antal LUKÁCS, *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI),* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1999.

Ştefan PAȘCA, *Nume de persoane şi nume de animale din Ţara Oltului*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, 1936.

Radu PĂIUȘAN, *Participanţi bănăţeni la lupta pentru unitate naţională*, în „Revista de Istorie“, tom 41, nr. 12, 1988.

Michael PETZET, *Principles of conservation. An introduction to the International Charters for Conservation and Restoration 40 years after the Venice Charter (2004)*, în „Monuments and Sites“, vol. I, International Charters for Conservation and Restoration.

Dan PLEȘIA, G.D. FLORESCU, Mihai-Alin PAVEL, *[Genealogia familiei Bibescu]*, în vol. „Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică”, coordonator şi coautor Mihai Dim. Sturdza, vol. I. Abaza-Bogdan, Editura Simetria, 2004.

Ioan cavaler de PUȘCARIU, *Date istorice privitoare la familiele nobile române*, partea I, Sibiu, Tipografia arhidiecezană, 1895.

Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei, vol. I, *Textele puse în aplicare la 1 iulie 1831 în Valahia şi la 1 ianuarie 1832 în Moldova*, în „Colecţiunea vechilor legiuiri administrative“, sub conducerea profesorilor Paul Negulescu şi George Alexianu, nr. 1, Bucureşti, Întreprinderile „Eminescu“ S.A., 1944.

https://biblioteca-digitala.ro

Constantin REICHENAUER von REICHENAU, Géza von CSERGHEÖ, Oscar von BÁRCZAY, *Der Adel von Siebenbürgen*, în colecţia ”J. Siebmacher’s grosses und allgemeines Wappenbuch”, Band 34, Verlag von Bauer und Rapse, Nürnberg, 1898.

Ioan SOLOMON, *Din vremea lui Tudor Vladimirescu 1821. Amintirile colonelului Ioan Solomon. Biografia Polcomniculuĭ Ioan Solomon, istorisită de sine însuşi şi scrisă de P. Georgescu*, Craiova, 1862.

G[eneral] N[icolae] S[TOICA], *Notiţe din viaţa unui ostaş. Polcovnicul Ştefan Stoica*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Eminescu“, 1912.

Cezar Alexandru STOIKA, *Genealogia familiei Stoika*, în „Independenţa Română”, nr. 3 – aprilie 2015, p. 5.

IDEM, *Ramurile genealogice ale unei familii*, în „Independenţa Română”, serie nouă, anul I, nr. 2 – martie 2015, p. 5.

Laurenţiu-Ştefan SZEMKOVICS, *Blazoane individualizând familii nobile de origine română din Transilvania (secolele XVI-XIX)*, Bucureşti, Editura Moroşan, 2014.

N. THOMESCU-BACIU, *Urzicenii. Cu 24 ilustraţiuni*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Tiparul Românesc“, 1943.

Mihai-Răzvan UNGUREANU, *Marea arhondologie a boierilor Moldovei,* Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza“, 1997.

Cristian M. VLĂDESCU, *Uniformele armatei române. De la începutul secolului al XIX-lea până la victoria din mai 1945*, [Bucureşti], Editura Meridiane, 1977.

Dora CIȘMAȘU, *Episcopia Sloboziei şi Călăraşilor - portavocea demolatorilor bisericii „Sfânta Treime*“ (în „Mesagerul de Urziceni“, nr. 280 din 16 octombrie 2009), versiune online la adresa http://mesageruldeurziceni.ro/home/article/ro/Eveniment/Episcopia_Sloboziei_si_Calarasilor_portavocea_demolatorilor_bisericii_Sfanta_Treime (18 august 2015).

IDEM, *Şi totuşi, se dărâmă: demolatorii în sutană s-au întors la treabă* (în „Mesagerul de Urziceni“, nr. 275 din 4 septembrie 2009), versiune online la adresa http://www.mesageruldeurziceni.ro/home/article/ro/Administratie/SI_TOTUSI,_SE_DARAMA:_Demolatorii_in_sutana_s-au_intors_la_treaba (18 august 2015).

IDEM, *Urziceniul în faţa demolatorii de biserici* (în „Mesagerul de Urziceni“, nr. 262 din 10 aprilie 2009) – versiune online la adresa http://www.mesageruldeurziceni.ro/home/article/ro/Dezvaluiri/Urziceniul_in_fata_demolatorii_de_biserici (18 august 2015).

http://parohiasfantatreimeurziceni.blogspot.ro/ (5 august 2015).

http://primaria-urziceni.ro/ (18 august 2015).

http://www.icomos.org/venicecharter2004/ (25 august 2015).

https://biblioteca-digitala.ro

http://www.scribd.com/doc/228635515/Lucrare-de-Seminar-Sfanta-Treime-Urziceni#scribd (18 august 2015).

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Piatra cu inscripţie genealogică a vicarului general Ionaş Monea din Veneţia de Jos (1728).

Fig. 2 – Stema conferită lui Gheorghe, Nicolae şi Ladislau Sztoika alias Boer din Veneţia de Jos (Iernut, 27 septembrie 1663) – după L.Ş. Szemkovics.

Fig. 3 – Stema conferită lui Ştefan Sztoika Klokoczan şi fiului acestuia, Many (Manu) Sztoika din Veneţia de Jos (Iernut, 11 august 1670) – după descrierea lui L.Ş. Szemkovics.

Fig. 4 – Stema conferită lui Ioan, lui Ştefan Stoika, precum şi fiilor celui dintâi, Ştefan, Ladislau şi Ioan din Veneţia de Jos (Laxenburg, 14 iunie 1718) – după descrierea lui L.Ş. Szemkovics.

Fig. 5 – Diploma de înnobilare conferită lui Ştefan Stoika din Veneţia de Jos (Alba Iulia, 3 sau 13 februarie 1649) – după Geo Călugăru.

Fig. 6 – Colonelul Ştefan Stoika în uniformă – după G[eneral] N[icolae] S[toica].

Fig. 7 – Placă cu numele străzii „Col. Ştefan Stoika" din Bucureşti.

Fig. 8 – Ispas Făgărăşanu şi familia sa – după Pr. Ioan Ciolca (cea dintâi din stânga este Zoe colonel Ştefan Stoika).

Fig. 9 – Biserica *Sfânta Treime* din Urziceni (cu pridvorul deschis) – după N. Thomescu-Baciu.

Fig. 10 – Biserica *Sfânta Treime* din Urziceni (cu pridvorul închis) – după Pr. Ioan Ciolca.

Fig. 11 – Biserica *Sfânta Treime* din Urziceni (vedere de ansamblu).

Fig. 12 – Biserica *Sfânta Treime* din Urziceni (altă vedere de ansamblu).

Fig. 13 – Ansamblul Răstignirii lui Isus, cu Fecioara Maria şi Sfântul Ioan, din pridvor.

Fig. 14 – Inscripţia icoanei Maicii Domnului.

Fig. 15 – Piatra tombală a familiei ctitoriceşti.

Fig. 16 – Sfeşnic împărătesc – detaliu – cu stema Principatelor Unite şi inscripţia amintindu-l pe donator.

Fig. 17 – Portretele ctitorilor, amplasate lângă piatra lor tombală.

Fig. 18 – Portretul colonelului Ştefan Stoika.

Fig. 19 – Portretul Zoei colonel Ştefan Stoika.

Fig. 20 – Inscripţia portretului colonelului Ştefan Stoika.

Fig. 21 – Inscripţia portretului Zoei colonel Ştefan Stoika.

Fig. 22 – Blazonul pictat pe portretul colonelului Ştefan Stoika.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

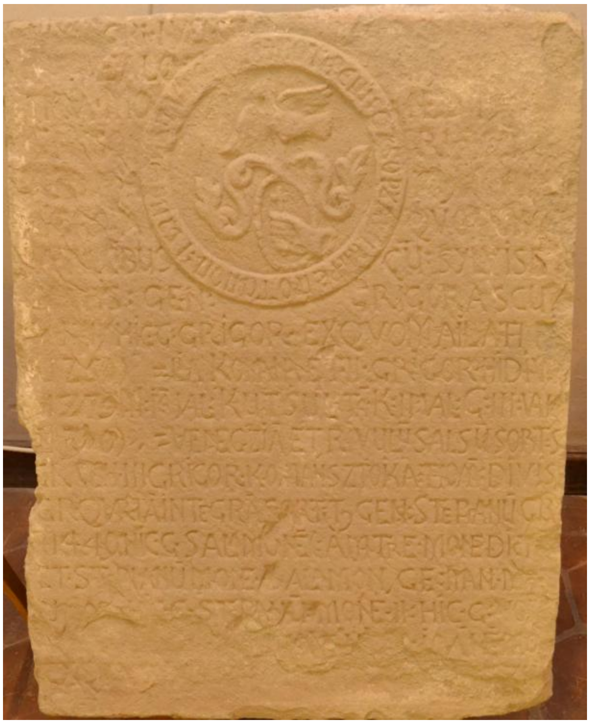

Fig. 1 – Piatra cu inscripţie genealogică a vicarului general Ionaş Monea din Veneţia de Jos (1728)

Fig. 2 – Stema conferită lui Gheorghe, Nicolae şi Ladislau Sztoika alias Boer din Veneţia de Jos (Iernut, 27 septembrie 1663) – după L.Ş. Szemkovics

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3 – Stema conferită lui Ştefan Sztoika Klokoczan şi fiului acestuia, Many (Manu) Sztoika din Veneţia de Jos (Iernut, 11 august 1670) – după descrierea lui L.Ş. Szemkovics

Fig. 4 – Stema conferită lui Ioan, lui Ştefan Stoika, precum şi fiilor celui dintâi, Ştefan, Ladislau şi Ioan din Veneţia de Jos (Laxenburg, 14 iunie 1718) – după descrierea lui L.Ş. Szemkovics

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5 – Diploma de înnobilare conferită lui Ştefan Stoika din Veneţia de Jos (Alba Iulia, 3 sau 13 februarie 1649) – după Geo Călugăru

Fig. 6 – Colonelul Ştefan Stoika în uniformă – după G[eneral] N[icolae] S[toica]

Fig. 7 – Placă cu numele străzii *Col. Ştefan Stoika* din Bucureşti

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 8 – Ispas Făgărăşanu şi familia sa – după Pr. Ioan Ciolca
(cea dintâi din stânga este Zoe colonel Ştefan Stoika)

Fig. 9 – Biserica *Sfânta Treime* din Urziceni (cu pridvorul deschis)
– după N. Thomescu-Baciu

https://biblioteca-digitala.ro

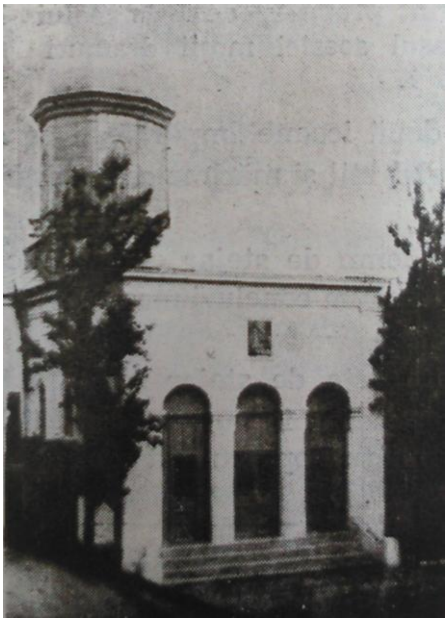

Fig. 10 – Biserica *Sfânta Treime* din Urziceni
(cu pridvorul închis) – după Pr. Ioan Ciolca

Fig. 11 – Biserica *Sfânta Treime* din Urziceni (vedere de ansamblu)

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 12 – Biserica „Sfânta Treime“ din Urziceni (altă vedere de ansamblu)

Fig. 13 – Ansamblul Răstignirii lui Isus, cu Fecioara Maria şi Sfântul Ioan, din pridvor

Fig. 14 – Inscripţia icoanei Maicii Domnului

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 15 – Piatra tombală a familiei ctitoriceşti

Fig. 16 – Sfeşnic împărătesc – detaliu – cu stema Principatelor Unite şi inscripţia amintindu-l pe donator

https://biblioteca-digitala.ro

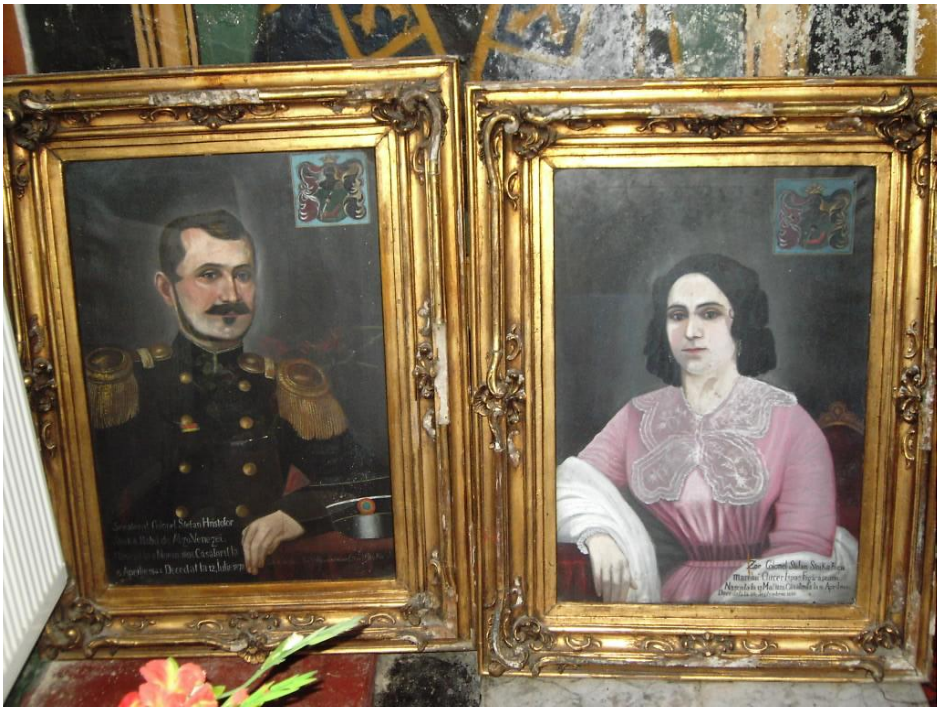

Fig. 17 – Portretele ctitorilor, amplasate lângă piatra lor tombală

Fig. 18 – Portretul colonelului Ştefan Stoika

Fig. 19 – Portretul Zoei colonel Ştefan Stoika

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 20 – Inscripţia portretului colonelului Ştefan Stoika

Fig. 21 – Inscripţia portretului Zoei colonel Ştefan Stoika

Fig. 22 – Blazonul pictat pe portretul colonelului Ştefan Stoika

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

O PERSONALITATE UITATĂ A ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI, CĂPITANUL VASILE STANCIU DE VIST (1821-1899)

ALEXANDRU BUCUR
al_bucur@yahoo.com
Asociația Națională „Cultul Eroilor”, Filiala Sibiu

A FORGOTTEN PERSONALITY OF FAGARAS COUNTY, CAPTAIN VASILE STANCIU DE VIST (1821-1899)

ABSTRACT

Vasile Stanciu was born in Vistea de Jos. He joined the army and he got the rank of captain, in time. He joined the regular army in Regiment 1 from Orlat. Beginning with 1851 he functioned in Regiment 46, in Deva (1851-1852) and in Seghedin (1853-1860). After he got to pension he dedicated himself to the teaching of frontier-guarding people of his native village.

Keywords: frontier guard, officer, regiment, fight, school, Vistea de Jos, Orlat, Sibiu.

Între personalitățile din vechea și importanta Țară a Făgărașului, un loc de seamă îi revine unui ofițer al *Regimentului grăniceresc* de la Orlat și luptător pentru cultură, Stanciu Şandru Vasile (**Fig. 1**). Despre respectivul personaj s-a scris extrem de puțin. Printre cei care au scos în evidență personalitatea mai sus menționată se numără doar Cornel Lupea și Alexandru Bucur[1]. Alte date au apărut pe internet, copiate după materialul publicat de noi, fără însă a se respecta regulile de postare și citare. Chiar am fi curioși cine, dintre cei care au inserat pe internet datele despre Vasile Stanciu, a studiat în arhivele brașovene sau sibiene, pentru a obține informații despre acest brav bărbat![2].

---

[1] Al. Bucur, C. Lupea, *Ofițerii români din Regimentul 1 grăniceresc român de la Orlat*, Sibiu, 2002, pp. 65-66; https://ro.wikipedia.org/wiki/Regimentul_I_de_Graniță_de_la_Orlat,_Lista_Ofițerilor_Români.

[2] https://ro.wikipedia.org/wiki/Viștea_de_Jos,_Brașov; http://obiective-turistice.romania-tourist.info/vistea-de-jos-brasov--detalii. Textul și, mai ales, *Referințele* sunt copiate *ad literam* din lucrarea autorilor Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, pp. 65-66, fără însă a fi citată sursa din care s-au preluat informațiile.

https://biblioteca-digitala.ro

În documentele vremii, numele lui Stanciu Vasile apare sub următoarele forme: Stancsu Basilius[3], Stansu Basil[4], Stantsu Basil[5], Stancsu Basil[6], Stanciu Șandru Basiliu de Vist[7], Stanciu Basiliu[8] și Stanciu Vasiliu[9].

Nașterea, copilăria și adolescența. Vasile Stanciu s-a născut în localitatea Viştea de Jos[10] la data de 2 februarie 1821, într-o familie de grăniceri. Mai mult ca sigur că a urmat cursurile școlii de grăniceri (trivială) din localitatea natală[11]. Despre evoluția ulterioară, până la apariția sa în documente (1845), ca subofițer la *Compania a VIII-a*, în cadrul Regimentului de la Orlat, nu avem – încă – date.

Activitatea militară. Cariera militară a lui Vasile Stanciu este, și ea, destul de puțin cunoscută – la începuturi –, din cauza penuriei de informații. Cunoaștem doar că, între anii 1845-1847, cu gradul de plutonier ("*Feldwebel Basil Stantsu*"), a activat între cadrele militare din *Compania a VIII-a*[12]. Considerăm că și-a început

---

[3] *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*, Wien 1850 (în continuare, *Militär-Schematismus*, 1850), p. 321.

[4] Idem, 1851, p. 268.

[5] Idem, 1852, p. 300; Idem, 1854, p. 301; Idem, 1855, p. 301; Idem, 1856, p. 297; Idem, 1857, p. 297; Gustav Ritter Amon von Treuenfest, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regimentes Nr. 46 Feldzeugmeister Géza Fhr. Fejérvary de Komlós-Kerestess. 1762 bis 1850 erstes Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 16* (în continuare, GAT, *Geschichte 16*), Wien, 1890, pp. 308, 343, 372, 393 și Anhang, pp. XXIX-XXXVI.

[6] *Militär-Schematismus*, 1853, p. 299; Idem, 1858, p. 277; GAT, *Geschichte 16*, p. 435 (specificat eronat, „*Carl*").

[7] Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu (în continuare, S.J.A.N.SB), Fond *Comitetul pentru administrarea fondului fostelor școli grănicerești (1861-1920)* (în continuare, *FSG*), inv. 265, *Acte*, *Protocolul Conferinței din 22-24 aprilie 1863*.

[8] *Ibidem*, *Protocolul ședinței din 14 ianuarie 1870*; *Protocolul ședinței reprezentanței generale din 26, 28 februarie și 1 martie 1871*; *Protocolul ședinței adunării reprezentanței generale din 8 mai 1871*.

[9] *Ibidem*, *Protocolul ședinței comitetului din 13 noiembrie 1870*.

[10] Sediu al *Companiei a VIII-a* (1766-1851), care avea în compunere localităţile: Arpaşu de Jos şi Arpaşu de Sus (ambele din actualul judeţ Sibiu), Drăguş, Olteţ (fost Beşimbac), Ucea de Jos, Ucea de Sus şi Viştea de Sus (din actualul judeţ Braşov); E. Wagner, *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Köln-Wien, 1977; Joseph Benigni, *Statistische Skizze der Siebenbürgische Militargrenze*, Hermannstadt, 1816, pp. 20, 157-181; I. Iordan, P. Gâştescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităţilor din România*, Bucureşti, 1974; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 15; Al. Bucur, *Graniţa militară orlăţeană, între calvar şi beneficiu* (în continuare, Al. Bucur, *Granița*), în „Istorie şi tradiţie în spaţiul românesc", vol. VI, Sibiu, 2006, pp. 77-91; Al. Bucur, *Școlile grănicerești de pe teritoriul fostului regiment de la Orlat (1871-1921)* (în continuare, Al. Bucur, *Școlile*), Sibiu, 2010, p. 29; Al. Bucur, *Contribuții la istoria învățământului brașovean. Școlile de grăniceri și grănicerești (1773-1921)*, (în continuare, Al. Bucur, *Contribuții BV*), în „Acta Terrae Fogarasiensis", III, Alba Iulia, 2014, p. 355.

[11] Construită în anul 1826. S.J.A.N.SB, *FSG, Acte,* documentul (în continuare, D.) 128 din 1896; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 219; Al. Bucur, *Școlile*, pp. 36, 80, 269; Idem, *Contribuții BV*, p. 374.

[12] Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov (în continuare, S.J.A.N.BV), Fond *168*.

https://biblioteca-digitala.ro

activitatea militară cu mai mult timp în urmă, în anul 1838 sau, cel târziu, în anul 1841. În plină revoluție transilvăneană, la data de 19 octombrie 1848 a fost avansat la gradul de sublocotenent clasa 2, împreună cu alți subofițeri români, alături de care își va desfășura activitatea viitoare. Enumerăm aici pe: Ioan Poplăcean, Ioan Păsărar, Nicolae Ripoșan, George Strâmbu, Teodor Stanislav, Nicolae Șandru, Ioan Receanu și Ludovic Roman[13]. În urma participării la luptele cu insurgenții, dar și a vitejiei dovedită pe câmpul de onoare, în 16 februarie 1849 a fost avansat – la excepţional – la gradul de sublocotenent clasa 1. Alături de el au fost avansați la același grad – tot la excepțional – și alți români, dintre care enumerăm pe: Ioan Păsărar, Nicolae Ripoșan, George Strâmbu, Teodor Stanislav, Nicolae Șandru, George Cozgarea, Ioan Dobrin și Rachieru Grigore[14].

În momentul retragerii trupelor austriece spre Cerneți (jud. Mehedinți), la 20/21 martie 1849, în Țara Românească, după confruntările cu armata victorioasă a generalului Josef Bem, a făcut parte din batalionul condus de maiorul Joseph Festertreu von Riebel[15], alături de sublocotenenții Mânzat, Urs, Rachieru, Morar, Cozgarea, Strâmbu, Stoia și Roman, dar și de alți ofițeri români și austrieci, cât și trupă[16]. A avut de suferit, alături de toți cei din tabăra de la Cerneți – între 18 aprilie și 23 iunie 1849 –, din cauza căldurii persistente, alimentației de proastă calitate, presiunii nervoase (datorată marșurilor epuizante anterioare și a gărzilor de noapte), condițiilor precare de viață, lipsa unei minime igiene, aglomerației, bolilor ș.a. De la Cerneți s-a întors în Transilvania la data de 14 iulie, prin Rucăr-Bran[17].

Din toamna anului 1849, până inclusiv în 1850[18], a fost comandantul *Companiei a VII-a* de la Racoviţa[19], fiind al treilea comandant român al respectivei subunităţi[20]. După desfiinţarea regimentului orlăţean și-a continuat activitatea în

[13] GAT, *Geschichte 16*, p. 308; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, passim.
[14] GAT, *Geschichte 16*, p. 343; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, passim.
[15] Ofițer care a activat în *Regimentul de la Orlat* în perioada 1823-1850. GAT, *Geschichte 16*, Anhang, pp. XVIII-XXVIII.
[16] GAT, *op. cit.*, pp. 366, 372; Al. Bucur, *Prezența grănicerilor din Regimentul de la Orlat la Dunăre, în 1849*, în „Dunărea şi Marea Neagră în spaţiul euroasiatic. Istorie, relaţii politice şi diplomaţie”, II, Constanța, 2014, pp. 55-59.
[17] GAT, *op. cit.*, pp. 370-374; Al. Bucur, *op. cit.*, pp. 55-59.
[18] *Militär-Schematismus*, 1850, p. 321.
[19] *Compania a VII-a* avea în compunere localitățile: Racovița, Porumbacu de Jos, Porumbacu de Sus şi Scoreiu, toate din actualul judeţ Sibiu; E. Wagner, *op. cit.*; J. Benigni, *op. cit*, pp. 20, 157-181; I. Iordan, P. Gâştescu, D. I. Oancea, *op. cit.*; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 15; Al. Bucur, *Granița*, pp. 77-91; Al. Bucur, *Școlile*, p. 29.
[20] Primul a fost Mihai Tulbaș (1829-1832, originar din Veștem, jud. Sibiu), iar al doilea – probabil – David Urs de Margina (1849, originar din Mărgineni, jud. Brașov). Ultimul comandant a fost tot un român, Ioan Poplăcean (1850-1851). S.J.A.N.BV, Fond *Vicariatul greco-catolic Făgăraş*, D. 29 din 1850; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, pp. 59-60, 65, 79-80; https://ro.wikipedia.org/wiki/Istoria_comunei_Racovița#Comandanții_Companiei_a_VII-a.

https://biblioteca-digitala.ro

rândurile *Regimentului nr. 46 de linie* (infanterie)[21]. Astfel, între 1 aprilie 1851-31 decembrie 1852, a activat în garnizoana Deva, alături de următorii colegi români cu același grad: George Strâmbu junior; Ioan Urs de Margina; Ioan Vornica; George Strâmbu senior și Constantin Stejar. Transferul lor s-a realizat printr-un ordin din 16 februarie 1851[22].

Începând cu data de 1 ianuarie 1853, până la pensionare (1 septembrie 1860), și-a desfășurat cariera militară în garnizoana Seghedin, unde a fost cantonat mai sus amintitul regiment[23]. În cursul anului 1851 a deținut și funcția de adjutant de batalion[24]. Între anii 1852-1858 avea gradul de locotenent[25], iar, din anul 1859 până la data de 1 septembrie 1860, pe cel de căpitan clasa 1[26]. Tindem să credem că a fost avansat la excepțional, din cauză că nu a deținut deloc gradul de căpitan clasa 2. Prin urmare, a fost avansat – probabil – la excepțional, după participarea la războiul austro-franco-sard, din anul 1859[27].

Activitatea din cadrul *Școlilor grănicerești*. A fost cea mai prolifică perioadă din viața bravului căpitan Vasile Stanciu. Datele oferite de Arhivele sibiene ne permit să scoatem în evidență zbaterile, eforturile și lupta acestui brav român, pentru implementarea unui învățământ românesc de calitate, în satul natal, Viștea de Jos (Viștea Inferioară).

După pensionare îl întâlnim semnându-se *„c. r. căpitanu pensionatu”*, cu predicatul *„de Vist”*, ca participant la *Conferința generală* de la Sibiu, din 22-24 aprilie 1863, reprezentant al *Companiei a VIII-a*, alături de locotenentul pensionat Nicolae Cârje și de alți foști grăniceri (**Fig. 2**)[28].

În anul 1866, la data de 28 octombrie, la Sibiu, s-a numărat printre semnatarii unui document prin care se protesta împotriva acţiunilor mârşave ale saşilor de a-şi însuşi pe nedrept munţii[29] care au aparţinut grănicerilor[30]. La data de

[21] GAT, *op. cit.*, p. 392.
[22] *Militär-Schematismus*, 1852, p. 300; GAT, *op. cit.*, pp. 392, 393, 398; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 65; Al. Bucur, Vasile Mărculeț, *Ofițeri români din Regimentul nr. 46 la Deva (1851-1853)*, în „Sargetia”, s.n., V, 2014, pp. 195-206.
[23] GAT, *op. cit.*, p. 400; Al. Bucur, V. Mărculeț, *op. cit.*, pp. 195-206.
[24] *Militär-Schematismus*, 1851, p. 268.
[25] GAT, *op. cit.*, p. 392 și Anhang, p. XXX-XXXV.
[26] *Ibidem*, p. 435 și Anhang, p. XXXVI.
[27] *Ibidem*, p. 392, Anhang, p. LXIX.
[28] S.J.A.N.SB, *FSG*, *Acte*, *Protocolul conferinţei ţinute în Sibiu din 22-24 aprilie 1863* şi *Protocolul şedinţei comitetului din 2 mai 1863*; Emil Micu, *Contribuțiuni la istoricul regimentului grăniceresc întâi valah*, București, 1943, pp. 87-89. Constantin Stezar, *Cronica Comunei Iina*, mss., p. 41; Idem, *Cronica Comunei Jinna*, mss., Sibiu, 1899, p. 56; Al. Bucur, *Școlile*, pp. 41-43; C. Stejar, *Cronica grănicerească (1763-1888)*, Brăila, 2014, p. 90.
[29] Cunoscuți sub numele de *Munții revendicați*. C. Stezar, *Cronica Comunei Iina*, mss., pp. 33-3; Idem, *Cronica Comunei Jinna*, mss., Sibiu, 1899, pp. 44-51; *Memoriul fostului Regiment I român de grăniţeri relativ la **Munţii revendicaţi**, pe cari i-au stăpânit grăniţerii*

https://biblioteca-digitala.ro

5 decembrie a aceluiași an, la Făgăraş, ia parte la întocmirea unui protocol privitor la *Fondul scolastic*[31]. În anul 1869, la 11 ianuarie, participa la şedinţa *Comitetului administratoriu*, fiind membru al acestuia, dar şi efor al şcolii grănicereşti din Viştea de Jos. A participat activ și la ședințele din anul 1870, la care a făcut propuneri importante pentru buna desfășurare a activității școlilor. La cea din 26, 28 februarie și 1 martie, a fost ales în comisia de compunere și înaintare a unei cereri speciale către Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică de la Buda[32].

A participat și la a patra *Conferință generală* de la Sibiu. Aceasta a avut loc între 8-11 mai 1871 și merită a fi scoasă în evidenţă ca fiind una dintre cele mai semnificative şi rodnice pentru şcolile grănicerești. Adunarea menţionată a realizat următoarele probleme: a numit comisiile care s-au deplasat pe teren şi au inventariat şcolile în care urma să se desfăşoare învăţământul; a elaborat planul general de învățământ care urma să fie implementat în şcolile grănicereşti; a hotărât înfiinţarea de *Eforii Şcolare Locale*; a stabilit dotarea şcolilor grănicereşti cu toate mijloacele necesare desfăşurării învăţământului, în anul şcolar 1871-1872, aşa cum cerea legea, şi salarizarea învăţătorilor care urmau să predea în acestea; a ales un nou comitet. Considerăm importantă prezentarea noului comitet deoarece acesta va juca un rol decisiv în demararea învăţământului grăniceresc. Acesta era compus din: preşedinte – colonelul David Urs; vicepreşedinte – căpitanul Constantin Stejar; membri: maiorul Ioan Novac de Hunedoara, căpitanul Vasile Stanciu şi oficialii Ioan Tulbaş, Vasile Ardeleanu şi Ioan Poparad; membri supleanţi: căpitanul Teodor Stanislav, locotenentul Paul Străulea şi oficialul Mihai Iechim; secretar: Visarion Roman; membri de onoare: Ioan Hanea, Ioan Rusu, Ioan Popescu, Ioan Papiu şi Ioan Borcea.

Acestui comitet i-au revenit nenumărate sarcini, una mai importantă şi mai dificilă decât cealaltă. Cele care urmau a fi rezolvate cât mai urgent vizau amenajarea vechilor localuri de şcoli, dar şi construirea altora noi, dotarea acestora

---

dela 1769 până la 1864, când au fost daţi în mod ilegal „Universităţii săseşti", familiei grofeşti Kendeffy şi altor proprietari „nemeşi" din Ardeal, Sibiu, 1924, passim; Al. Bucur, *Școlile*, pp. 40-41, 43-45; C. Stejar, *op. cit.*, pp. 78-84.

[30] S.J.A.N.SB, *FSG*, Acte, *Provocaţiunea comitetului administratoriu al fondului scolastic*, dată în Sibiu în 28 octombre 1866.

[31] *Ibidem*, *Protocolu din 5 decembre 1866 luatu în Urbea Fagaraşiu despre consultarea şi dechiaraţiunea representanţiloru reuniţi ai foştiloru grăniţieri în causa fondului loru scolasticu mai înainte disu fondu de montură*.

[32] *Ibidem*, *Protocol din 14 ianuarie 1870*, *Protocol din 19 aprilie 1870, Protocolul ședinței reprezentanței generale din 26, 28 februarie, 1 martie 1870*; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro

cu mobilierul necesar, rechizitele cerute, manualele şcolare, recrutarea învăţătorilor care să predea în şcolile grănicereşti, organizarea învăţământului etc.[33].

Pentru a cunoaşte starea fiecărei şcoli care urma să fie trecută în rândul şcolilor grănicereşti, forul de la Sibiu a solicitat acestora câte un *Conspect despre starea şcolii,* privind: starea şcolii, dacă aceasta este suficient de încăpătoare pentru toţi copiii apţi a o frecventa, dacă este frecventată şi de fetiţe, şi dacă instruirea acestora se realizează, conform legii, separat de a băieţilor etc. Referitor la învăţătorii care activau în şcolile existente, se solicitau următoarele date: pregătirea acestora, dacă sunt numiţi prin decret, baza legală prin care li s-a stabilit salariul, dacă au drept la locuinţă, dacă sunt cunoscători ai limbii germane sau maghiare.

În baza datelor obţinute, la adunarea generală din perioada 8-11 mai 1871 s-a hotărât constituirea a două comisii care să se deplaseze pe teren pentru a verifica cele relatate în conspectele primite. Comisiile urmau să plece în fostul teritoriu grăniceresc, astfel: una pentru fostele companii vestice (I-V)[34], compusă din căpitanul pensionar Iovian Brad şi maiorul pensionar Ioan Novac[35] şi una destinată fostelor companii estice (VI-XII), formată din baronul David Urs, căpitanul pensionar Vasile Stanciu[36] şi oficialul Ioan Poparad[37]. Comisarii nominalizaţi în cele două comisii erau împuterniciţi să se deplaseze în toate cele 82 de localităţi care au făcut parte din fostul *Regiment 1 grăniceresc* de la Orlat, pentru a constata, la faţa locului, toate problemele referitoare la înfiinţarea şcolilor care urmau a fi susţinute din *Fondul şcolar*. La terminarea periplului lor, comisiile au pus la dispoziţia comitetului următoarele documente: *Conspecte despre averea mobilă şi imobilă a şcolilor care urmau a fi transformate în şcoli grănicereşti*; *Consemnarea învăţătorilor şi a pregătirii acestora*; *Starea fostelor cvartire ofiţereşti*, propozabile a fi transformate în localuri şcolare; *Consemnarea reparaţiilor necesare la localurile şcolilor existente* şi, în special, a celor a căror reparare se impunea a fi realizată rapid; *Situaţia fostelor şcoli naţionale din perioada graniţei militare*[38].

---

[33] S.J.A.N.SB, *FSG*, *Protocolul adunării generale din 8-11 mai 1871*, *Protocolul şedinţei comitetului din 12 mai 1871* şi *Protocolul şedinţei comitetului din 30 iulie 1871*; C. Stezar, *Cronica Comunei Iina*, pp. 44-46; Idem, *Cronica Comunei Jinna*, pp. 59-61; E. Micu, *op. cit.*, pp. 90-92. Al. Bucur, *Şcolile*, pp. 46-47; C. Stejar, *Cronica grănicerească (1763-1888)*, pp. 94-96.

[34] S.J.A.N.SB, *FSG*, *Relaţiuni despre starea şcolilor din aripa dreaptă a fostului regiment I român.*

[35] O biografie a acestora, la Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, pp. 24-26, 50-51.

[36] *Ibidem*, pp. 81-93, 65-66.

[37] S.J.A.N.SB, *FSG*, *Protocolul şedinţei comitetului din 30 iulie 1871* şi *Protocolul şedinţei comitetului din 15 noiembrie 1871.*

[38] Şcoli cu predare în limba română, frecventate atât de băieţi, cât şi de fete, spre deosebire de cele comunale care erau frecventate doar de băieţi şi, în care, învăţământul se efectua în limba germană. Al. Bucur, *Şcolile*, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro

Odată cu înfiinţarea *Şcolilor grăniţereşti* în 1871, s-a dedicat acestora, şi, în special, celei din satul său natal, căreia i-a consacrat *„o îngrijire neadormită*”. A purtat o corespondență intensă, în funcția de vicepreședinte al *Eforiei Școlare* din Viștea, cu *Comitetul* din Sibiu (**Fig. 3**)[39]. Între anii 1871-1880 a fost şi membru al *Comitetului administratoriu* al acestor şcoli[40]. A militat consecvent pentru ridicarea unui nou local de şcoală în Viştea de Jos (**Fig. 4**), acţiune materializată între anii 1878-1879. Încă din vara anului 1878, dată fiind starea precară a vechiului local de şcoală din 1826, s-a impus înălţarea altuia nou, proiectat a fi construit pe *Uliţa Drăguşului*[41], întreaga construcţie – dar și repararea celei vechi – costând 6.979 florini[42]. Localul a fost inaugurat la data de 1 noiembrie 1879, odată cu începerea noului an şcolar, cel vechi rămânând doar locuinţă pentru învăţători[43]. Pe băncile şcolii viştene au studiat şi copii din localităţile învecinate sau mai îndepărtate ca: Viştea de Sus, Corbi, Scoreiu, Sâmbăta de Sus, Fofeldea, Feldioara şi altele[44].

Pe lângă activitatea din cadrul școlilor grănicerești, menționăm faptul că Vasile Stanciu a fost şi membru în comitetul de conducere al băncii *Furnica* din Făgăraş, din anul 1883, alături de alți intelectuali de marcă[45].

La data de 12 octombrie 1899, Vasile Stanciu a plecat să-și întâlnească strămoșii. A decedat și a fost îngropat în satul natal[46], pe care l-a iubit și prețuit. Un impozant obelisc din marmură roșie, păstrat până în zilele noastre, străjuiește mormântul acestui brav bărbat.

Bibliografie:

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov, Fond *168*.

IDEM, Fond *Stare civilă, Viștea de Jos, Registru morți* (1895-1901).

IDEM, Fond *Vicariatul greco-catolic Făgăraş*.

---

[39] S.J.A.N.SB, *FSG, Acte*, D. 1651 din 13 decembrie 1872, D. 16 din 8 ianuarie 1873, D. 28 din 13 ianuarie 1873, D. 38 din 21 ianuarie 1873, D. 623 din 13 iulie 1875 etc.

[40] *Ibidem, Protocolul adunării generale din 8-11 mai 1871, Extras din Raportul despre starea şcolilor grănicereşti la finele anului scolastic 1873-1874, Protocolul ședinței comitetului din 24 martie 1877*; *George Bariţ şi contemporanii săi*, vol. III, Bucureşti, 1976, p. 276; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 66.

[41] S.J.A.N.SB, *FSG, Acte*, D. 459 din 21 iunie 1878.

[42] *Ibidem*, D. 432 din 12 iunie 1879, *Protocolul ședinței comitetului din 19 iulie 1878, Protocolul ședinței comitetului din 13 noiembrie 1879*, D. 128 din 1896.

[43] *Ibidem*, D. 987 din 17 noiembrie 1879, *Protocolul ședinței comitetului din 2 decembrie 1879*; Al Bucur, *Școlile*, pp. 80, 271.

[44] S.J.A.N.SB, *FSG, Acte*, D. 132 din 11 februarie 1875.

[45] Nicolau Aron, *Monografia bisericilor, şcoalelor şi reuniunilor române din Făgăraş*, Făgăraş, 1913, pp. 139, 142.

[46] S.J.A.N.BV, Fond *Stare civilă, Viştea de Jos, Registru morți* (1895-1901).

https://biblioteca-digitala.ro

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu, Fond *Comitetul pentru administrarea fondului fostelor școli grănicerești (1861-1920).*

George Bariţ şi contemporanii săi, vol. III, Bucureşti, 1976.

Memoriul fostului Regiment I român de grăniţeri relativ la ***Munţii revendicaţi****, pe cari i-au stăpânit grăniţerii dela 1769 până la 1864, când au fost daţi în mod ilegal „Universităţii săseşti", familiei grofeşti Kendeffy şi altor proprietari „nemeşi" din Ardeal,* Sibiu, 1924.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, Wien 1850.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, Wien 1851.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, Wien 1852.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, Wien 1854.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, Wien 1855.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, Wien 1856.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, Wien 1857.

Constantin STEZAR, *Cronica Comunei Iina,* mss.

IDEM, *Cronica Comunei Jinna,* mss., Sibiu, 1899.

IDEM, *Cronica grănicerească (1763-1888)*, Brăila, 2014.

Nicolae ALBU, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800,* Blaj, 1944.

Nicolau ARON, *Monografia bisericilor, şcoalelor şi reuniunilor române din Făgăraş*, Făgăraş, 1913.

Joseph BENIGNI, *Statistische Skizze der Siebenbürgische Militargrenze,* Hermannstadt, 1816.

Alexandru BUCUR, *Contribuții la istoria învățământului brașovean. Școlile de grăniceri și grănicerești (1773-1921),* în „Acta Terrae Fogarasiensis", III, 2014.

IDEM, *Graniţa militară orlăţeană, între calvar şi beneficiu,* în „Istorie şi tradiţie în spaţiul românesc", vol. VI, Sibiu, 2006, pp. 77-91.

IDEM, *Prezența grănicerilor din Regimentul de la Orlat la Dunăre, în 1849*, în „Dunărea şi Marea Neagră în spaţiul euroasiatic. Istorie, relaţii politice şi diplomaţie", II, Constanța, 2014, pp. 55-59.

IDEM, *Școlile grănicerești de pe teritoriul fostului regiment de la Orlat (1871-1921),* Sibiu, 2010.

Al. BUCUR, Cornel LUPEA, *Ofițerii români din Regimentul 1 grăniceresc român de la Orlat,* Sibiu, 2002.

Al. BUCUR, Vasile MĂRCULEȚ, *Ofițeri români din Regimentul nr. 46 la Deva (1851-1853),* în „Sargetia", s.n., V, 2014, pp. 195-206.

https://biblioteca-digitala.ro

Emil MICU, *Contribuțiuni la istoricul regimentului grăniceresc întâi valah*, București, 1943.

Gustav Ritter Amon von TREUENFEST, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regimentes Nr. 46 Feldzeugmeister Géza Fhr. Fejérvary de Komlós-Kerestess. 1762 bis 1850 erstes Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 16*, Wien, 1890.

E. WAGNER, *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Köln-Wien, 1977.

https://ro.wikipedia.org/wiki/Istoria_comunei_Racovița#Comandanții_Companiei_a_VII-a.

https://ro.wikipedia.org/wiki/Regimentul_I_de_Graniță_de_la_Orlat,_Lista_Ofițerilor_Români.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1 – Vasile Stanciu spre sfârșitul vieții și semnătura lui.

Fig. 2 – Semnăturile membrilor participanți la *Conferinţa generală* de la Sibiu, din 22-24 aprilie 1863.

Fig. 3 – Corespondența lui Vasile Stanciu cu *Comitetul Administrativ*.

Fig. 4 – Școala din Viștea de Jos, în anul 1980.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 – Vasile Stanciu spre sfârșitul vieții și semnătura lui

Fig. 2 – Semnăturile membrilor participanţi la *Conferinţa generală* de la Sibiu, din 22-24 aprilie 1863

https://biblioteca-digitala.ro

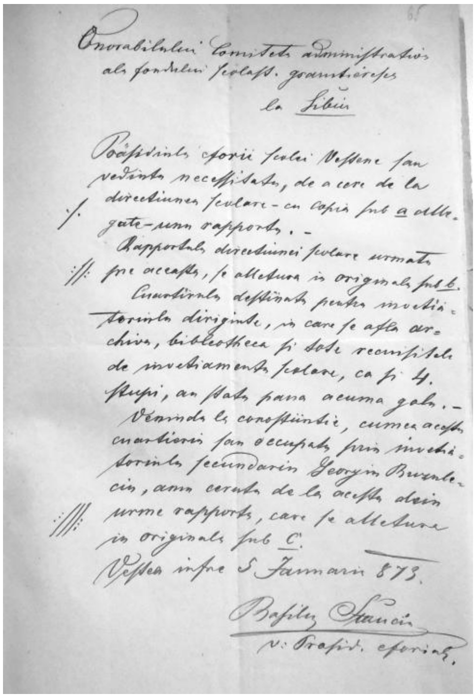

Onorabilului Comitetu administrativu
alu fondului scolastic granitiarescu
la Sibiiu

Presidiulu eforii scolei Vestene fiindu
vediuta necessitatea, de a cere de la
/. directiunea scolare – cu copia sub a alle-
gate – unu rapportu. –
Rapportulu directiunei scolare urmatu
//. pre accesta, se alatura in originalu sub b.
Cuartirulu destinatu pentru invetia-
toriulu dirigente, in care se afla ar-
chiva, bibleotheca si tote recuisitele
de invetiamentu scolare, ca si 4.
stupi, au statu pana acuma golu. –
Venindu la conoscintie, cumca acestu
cuartieriu s'au occupatu prin invetia-
toriulu secundariu Georgiu Bunute-
ciu, amu cerutu de la acestu dein
///. urme rapportu, care se alatura
in originalu sub C.
Vestea infre 5 Januariu 873.

Basiliu Stanciu
v. Presid. eforialu.

Fig. 3 – Corespondența lui Vasile Stanciu cu *Comitetul Administrativ*

Fig. 4 – Școala din Viștea de Jos, în anul 1980

https://biblioteca-digitala.ro

PAGINI DIN ISTORIA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI VÂLCEAN. COMUNA STOENEŞTI, JUDEŢUL VÂLCEA

CONSTANTIN MĂNESCU[1]
Parohia Urșani – jud. Vâlcea

PAGES OF EDUCATION HISTORY IN VÂLCEA COUNTY. STOENEȘTI COMMUNE, VÂLCEA DISTRICT

ABSTRACT

The basis for secular education in our country was laid at the beginning of the XIV century. In Valcea county, the first schools were founded around the monasteries Cozia, Bistrita, Hurez and Dintr-un lemn. Secular education developed in parallel with religious education, first in Slavonic, and afterwards in Romanian. In villages, the priests and teachers of the Church were the first literates. The Romanian school became a state institution after the promulgation of the Organic Regulations (July 1831). Eforia şcoalelor (the first institution to coordinate the education system) drafted a Regulation to organise school activities. In Valcea county, the villages Cacova (Zmeurăt), Dobriceni and Stoeneşti, which were merged in 1968, occupied a leading position in education. Many scholars emerged from here, honoring this part of the world.

Keywords: education, Vâlcea, school, monastery, grămătic (scribe), năstavnic (instructor), priest, teacher, Stoeneşti, Dobriceni, Cacova, Zmeurăt.

Românul a avut întotdeauna un adânc respect pentru carte, pe care a considerat-o un izvor de înţelepciune, o sursă de lumină, o hrană a spiritului. Evoluţia societăţii umane în genere, determinată de dezvoltarea economică şi socială, de schimbările comerciale ca o consecinţă a dezvoltării forţelor şi relaţiilor de producţie, ca şi nevoia de cultură, au făcut să apară în societatea românească, din cele mai vechi timpuri, dorinţa de ştiinţă de carte, care s-a făcut tot mai mult simţită în rândul populaţiei, atât în mediul urban, cât şi din mediul rural. Dezvoltarea feudalismului, întărirea proprietăţii feudale şi a relaţiilor feudale au impus cu necesitate redactarea de acte scrise, care aveau să exprime, de fapt, materializarea relaţiilor juridice existente. În trecut, când singurul cărturar obişnuit era omul bisericii, ştiinţa cărţii rămânând permanent legată de credinţă, poporul obişnuia a o privi ca pe un apanaj al acesteia, ca pe un atribut aproape mistic. Şi cum biserica era primul loc unde ştiutorii de carte nu puteau lipsi, este firesc ca primele noastre şcoli

[1] Preot, parohia Urşani, Horezu, jud. Vâlcea. Doctorand la Universitatea „Valahia” din Târgovişte.

https://biblioteca-digitala.ro

să fi existat pe lângă mănăstirile bogate în averi şi locuite adesea de mari personalităţi culturale şi – mai rar – pe lângă bisericile de stat[2].

Cercetătorii sunt de părere că învăţământul pentru laici – inclusiv şcoala – a luat fiinţă la noi *„în jurul întemeierii statelor româneşti*"[3]. În secolul al XIV-lea, domnii şi boierii din Ţara Românească ştiau carte, adică existau laici care puteau să scrie şi să citească, dar numărul lor era foarte mic şi ştiinţa acestora foarte redusă. Existau cazuri în care boierii înşişi nu ştiau în marea lor majoritate nici măcar să semneze. Desigur, pe lângă curtea sa, Domnul trebuie să-şi fi avut întotdeauna şcoala lui de copişti, de caligrafi pentru cancelariile domneşti, dar şcoala care dădea cel mai mare procent de cărturari în societatea românească din evul mediu rămânea cea bisericească. În epoca feudală, marile centre monahale au jucat un însemnat rol pe plan cultural şi de învăţământ. Ca dovadă, avem o mulţime de manuscrise cu texte religioase şi documente din secolele XIV-XV, care reprezintă o comoară pentru cultura românească. Aceste documente au fost scrise de dieci şi, deoarece nimeni nu putea învăţa singur, fără profesor, un alfabet străin, putem spune că a existat la sfârşitul secolului al XIV-lea *„un învăţământ modest de grămătici*"[4].

Un loc important îl ocupă, în istoria culturii şi a învăţământului românesc, şi judeţul Vâlcea, prin vetrele de cultură şi spiritualitate existente pe meleagurile sale din timpuri îndepărtate. Oraşul Râmnicu Vâlcea, reşedinţa sa, este cunoscut din documente încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea (20 mai 1388). Voievodul muntean Mircea cel Bătrân îl menţionează, într-un document din septembrie 1389, ca *„oraşul domniei mele*". Prima şcoală mănăstirească de pe teritoriul judeţului Vâlcea funcţionează în 1415 la Cozia. Baza documentară o constituie actul lui Mircea cel Bătrân, din 28 martie 1415[5], în care o persoană poartă atributul de "*năstavnic*", ceea ce în medio-bulgară înseamnă învăţător, persoană care se ocupă cu predarea ştiinţei de carte. Aşadar, năstavnic înseamnă magistru, învăţător, şi cum acest atribut indică o persoană a cărei activitate principală era aceea de a învăţa pe alţii, este clar că la Cozia exista un învăţător, deci o şcoală. Unele documente din secolul al XV-lea au fost emise şi pe teritoriul vâlcean, scrise probabil de către „scriitori" localnici care vor fi învăţat meşteşugul scrisului la mănăstirea Cozia. Astfel, un document din anul 1415 este semnat la Cozia de Mihail logofăt; altul este redactat de Stan din Râmnic la 1487. Într-un hrisov emis de Mihail voievod, fiul lui Mircea cel Bătrân, din 18 martie 1419, reapare termenul de năstavnic, ca şi în actele din 16 iunie 1436 şi 17 aprilie 1448, ceea ce dovedeşte o

---

[2] Ion Donat, *Câteva şcoli de sat în Oltenia, înainte de 1800,* în „Arhivele Olteniei", X, iulie-decembrie 1931, nr. 56-58, p. 318.

[3] Ştefan Bârsănescu, *Pagini nescrise din Istoria Culturii Româneşti (sec. X-XVI),* Bucureşti, Editura Academiei Române, 1971, p. 115.

[4] *Ibidem,* p. 138.

[5] *Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească,* vol. I., p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro

continuare a procesului de învăţământ în mănăstire. Primul dascăl al şcolii mănăstireşti din Cozia a fost chiar stareţul mănăstirii, Sofronie[6]. De-a lungul secolului al XV-lea, călugării Iosif şi, mai târziu, Visarion, au îndeplinit şi funcţia de profesori. Tot în cadrul mănăstirii Cozia s-a scris primul imn de slavă de către fostul logofăt al lui Mircea cel Bătrân, Filos, călugărit cu numele de Filotei[7].

Încă din secolul al XV-lea, interesul pentru învăţătura de carte este în creştere, el depăşind limitele mănăstirii. Se dezvoltă comerţul, apar oraşe noi, neguţători, meşteşugari care aveau nevoie să cunoască scrisul, să întreţină corespondenţă. Este în creştere şi numărul diecilor, grămăticilor, al scriitorilor de documente, ca şi numărul de acte diplomatice, de scrisori comerciale, de acte particulare. Populaţia oraşului era obligată să ţină corespondenţă cu dregătorii domniei sau cu municipalităţi străine în limba oficială de atunci, slavona. Cele câteva scrisori rămase din secolele XV-XVI, printre care şi cele din Râmnicu Vâlcea, „*sunt redactate într-o limbă foarte diferită de cea bisericească, apropiată de limba populară bulgărească sau sârbească, din care nu lipsesc românismele*”[8].

În secolul al XVI-lea, învăţământul laic se dezvoltă în paralel cu cel bisericesc. Ştiinţa de carte are o arie de răspândire mai mare. Întâlnim oameni cu învăţătură de carte nu numai la oraşe, ci şi în mediul rural. Numărul mare de dieci, grămătici şi logofeţi scriitori de documente din secolul al XVI-lea dovedeşte că ei trebuie să fi învăţat pe lângă dascăl, la biserică sau chiar pe prispa casei acestuia, cel puţin scrisul şi socotitul. Aceşti scriitori pomenesc şi satul natal, ca în actul din 1583, când apare Ivaşco din Boişoara. Mărturii despre cunoaşterea scrisului în limba română în secolul al XVI-lea în judeţul Vâlcea ne dau documentele scrise de Radul Grămăticul din Măniceşti şi de Maxim diacon ot Bărbăteşti. Primul scrie un document în limba română în 1574 şi al doilea în anul 1591[9]. În acest secol, împinşi de moda Apusului, pe care mulţi dintre ei îl cercetaseră în lungile rătăciri dinaintea domniei, voievozii încep să întemeieze şcoli domneşti prin târgurile mari ale ţării sau în locuri pe care nevoi politice sau religioase îi determinau să le aleagă. În acelaşi timp, exemplul domnesc va fi urmat de boieri care, la rândul lor, vor adăposti bucuroşi câte o şcoală în chiliile bisericilor şi mănăstirilor ctitorite de ei. Este cazul mănăstirii Bistriţa, ctitorită de boierii Craioveşti între anii 1492-1494, unde îşi va fi dezvoltat gustul de cultură şi rafinament artistic, viitorul domn Neagoe Basarab, ctitor al capodoperei arhitecturale de la Argeş şi autorul tratatului de

[6] *Ibidem,* p. 91.
[7] Teodor S., *Filotei, monahul de la Cozia, imnograf român*, în „Mitropolia Olteniei”, VI (1954), pp. 26-35.
[8] *Istoria Literaturii Române,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 1964, p. 258.
[9] Veronica Tamaş, *Contribuţii la istoricul învăţământului vâlcean în Evul Mediu (1415-1830),* în „Studii vâlcene”, 3, Râmnicu Vâlcea, 1974, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro

educaţie cunoscut sub numele de *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, alcătuit între 15 iunie 1520-15 septembrie 1521[10].

În secolul al XVII-lea existau deja şcolile mănăstireşti de la Cozia, Govora şi Horezu, în care se învăţa româneşte şi slavoneşte, iar la Govora se studia în plus şi meşteşugul tipografiei. În aceste şcoli au fost instruiţi dieci, grămătici, pe care îi întâlnim în documentele scrise de ei în limba română în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea în satele: Bârseşti, Bărbăteşti, Costeşti, Drăgoeşti, Măldăreşti, Şirineasa, Zătreni. În acest secol asistăm la biruinţa limbii române asupra celei slavone. În documentele vremii este menţionat titlul de ucenic, care înseamnă elev, şcolar, discipol, iar atributul de profesor, învăţător, este redat prin termenul de năstavnic, grămătic sau dascăl[11].

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, îşi desfăşoară activitatea, la Râmnicu Vâlcea, Vlad grămăticul, care cunoştea limbile slavonă şi română. La porunca episcopului Ilarion, el scrie la Râmnic patru cărţi cu caracter religios, adică le copiază pentru a le citi cât mai multe persoane. Titlul de grămătic, iar mai târziu acela de logofăt, ce purta Vlad, ne face să presupunem că el era laic şi fusese angajat la episcopie nu numai să copieze manuscrise, ci şi ca să înveţe pe alţii să scrie şi să citească. Tot către sfârşitul secolului al XVII-lea îşi va desfăşura activitatea la Râmnicu Vâlcea Alexandru dascălul (polonul), adus aici de episcopul Ilarion, înainte de 1700, spre a fi dascăl la episcopie[12]. În ceea ce priveşte mediul rural, în acest secol creşte interesul pentru ştiinţa de carte în rândul locuitorilor de la sate. Limba slavonă se foloseşte numai în cancelariile domneşti, metropolitane şi episcopale şi în biserică, unde slujba se oficia în slavoneşte, în timp ce orăşenii (târgoveţii, meşteşugarii etc.) şi sătenii sunt interesaţi să înveţe scrisul în limba română.

Numărul însemnat de ştiutori de carte existent în secolul al XVII-lea în judeţul Vâlcea este produsul şcolilor organizate tot pe lângă mănăstiri, care continuă tradiţia din secolele anterioare. Pe lângă mănăstirea Bistriţa există acum o adevărată şcoală de copişti, care se ocupa cu învăţătura scrisului şi a cititului, aceasta era o şcoală slavo-română, care are ca reprezentanţi de seamă acum pe: Costandin grămătic din satul Corbasca, Ştefan ieromonahul copist, Serafim ieromonahul, Mihail Moxa sau Moxalie, care scrie la Bistriţa vâlceană pe la 1620 un cronograf, adică prima operă de istorie universală scrisă în limba română[13].

---

[10] Radu Ştefan Vergatti, *Neagoe Basarab - om al Bisericii, cărturar şi domn*, în vol. „Sfântul Voievod Neagoe Basarab - ctitor de biserici şi cultură românească", Bucureşti, Editura Cuvântul Vieţii, a Mitropoliei Munteniei şi Dobrogei, 2012, p. 22.

[11] *Istoria pedagogiei,* sub redacţia Şt. Bârsănescu, Bucureşti, 1968, p. 54.

[12] Gheorghe Pârnuță, *Din istoria culturii şi şcolii din judeţul Vâlcea (sec. XVI-XIX),* în „Buridava. Studii şi materiale", II, 1976, p. 138.

[13] *Ibidem,* p. 140.

https://biblioteca-digitala.ro

Şcoala de limba slavonă şi română de la mănăstirea Cozia, condusă de Mardarie Cozianul, elaborează la 1649 *Lexiconul slavo-român*, care cuprindea peste 4.500 de cuvinte şi fusese alcătuit după modelul celui rus, tipărit la Kiev în anul 1627 de Pamva Borânda. Şcoli în care se învăţa carte slavonă şi română mai existau pe lângă mănăstirea Govora, unde se tipăresc, în 1642, două cărţi în limba română: *Pravila*, tradusă de Moxalie, şi *Evanghelia învăţătoare sau Cazania*, apoi la Hurezi, unde activa la 1692 arhimandritul Ioan, venit de la Câmpulung, şi unde luase fiinţă o şcoală slavonă, care avea învăţător pe Ivan Deanovici, venit aici împreună cu câţiva colonişti catolici din Kapilovici, de lângă Salonic[14]. Dascălul Barbu, care îşi însuşise învăţătura de carte la Cozia, deschide la Jiblea, lângă Călimăneşti, o şcoală românească, pe la sfârşitul secolului al XVII-lea. Apar acum, în rândul populaţiei de la sate, dieci, grămătici, logofeţi, care se ocupau cu redactarea actelor particulare, a corespondenţei, mai ales a celei comerciale, slujbaşi ai magistraturii, ai vămii. La sate, apar scriitori de documente, menţionaţi în actele particulare ale unor sate vâlcene: popa Stanciu din Hurezi, Matei Logofăt din Cacova, Dumbravă din Dobriceni, într-un document scris la 28 decembrie 1681[15].

Abia în secolul al XVIII-lea putem vorbi de un început de organizare mai temeinică a şcolii. Procesul de învăţământ continuă în şcolile de pe lângă mănăstirile Hurezi, Bistriţa şi Cozia. Dintre copiştii de la Hurezi, amintim pe Grigore, Ion Râmniceanu, Ion Cucuzel, Dionisie, Naum Râmniceanu şi Radu copilul. În biblioteca acestei mănăstiri se aflau lexicoane şi foarte multe cărţi în limba greacă, latină, sârbă şi română, cărţi necesare procesului de învăţământ[16]. La Bistriţa apare acum Macarie ieromonahul, care se ocupa cu învăţătura de carte şi care copiase pe la 1750 un *Octoih*. Pe această carte, el făcuse o însemnare despre ucenicul său Constantin, pe care-l pregătise să ajungă preot la biserica din Văratic (Bărbăteşti, Vâlcea)[17]. Şcoala de aici pregătea şi viitori preoţi şi era, deci, un fel de seminar.

La Cozia se continuă activitatea didactică din secolul al XVII-lea, începută de Mardarie Cozianul. Aici sunt cunoscuţi şi Grigore ieromonahul, care, având preocupări ştiinţifice, scrie o *Cosmografie*, pe la 1766.

Tot în Vâlcea, la Mănăstirea dintr-un lemn este menţionată o şcoală cu un mare număr de elevi, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. La 7 octombrie

---

[14] *Ibidem,* p. 141.
[15] *Ibidem,* p. 142.
[16] Veronica Tamaş, *op. cit.*, p. 151.
[17] Nicolae Andrei, Gh. Pârnuţă, *Istoria învăţământului din Oltenia*, vol. I, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1977, p. 120.

https://biblioteca-digitala.ro

1784, oculistul transilvănean Ioan Piuariu Molnar scria că învăţau la această şcoală şi 42 de tineri din Transilvania[18].

Întâlnim însă şcoli şi în localităţile unde nu erau mănăstiri. Probabil că unii dintre foştii ucenici ai şcolilor mănăstireşti, mergând în satele lor, se îndeletniceau cu învăţătura de carte. În satul Bărbăteşti se ocupa cu predarea învăţăturii de carte Ioan Grămăticul. El scrie multe cărţi, între care: *Pomelnicul* bisericii din Bărbăteşti, *Istoria Troadei, Istoria Libiei, Varlaam şi Ioasaf*. Semna când „*Ioan grămăticul sin popa Mirii ot Bărbăteşti*” (1766), când „*diacul Ioan*” (la 1767). Mai târziu, pe la 1798, semna „*popa Ioan Bărbătescu*”[19]. În această perioadă, întâlnim şi dascăli de casă. Astfel, la Beneşti (Vâlcea) un astfel de dascăl dădea învăţături fraţilor Iordache şi Grigore Oteteleşanu, unchii lui Petrache Poenaru. Pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, ei studiau singuri pe cărţi greceşti[20].

În ceea ce priveşte cărţile de pe care se învăţa în această perioadă, un rol important l-a avut tipografia râmniceană, care a editat în secolul al XVIII-lea cărţi cu scop didactic, între care amintim: *Întâia învăţătură pentru tineri* (1726); *Bucoavna pentru învăţătura pruncilor, întru care se cuprind buchele şi slovele şi cele zece porunci ce le-au dat Dumnezeu lui Moisi, şi Simbolul Credinţei şi cele zece fericiri, cu tâlcuirea lor pe scurt*, tipărită la 1749 de Grigorie Socoteanu, Episcopul Râmnicului[21]; *Octoihul* (1742); *Gramatica slavonească* (1755) şi *Gramatica* lui Ienăchiţă Văcărescu (1787).

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, îşi continuă activitatea şcoala grecească şi românească din Râmnicu Vâlcea, după cum arată un document din 6 ianuarie 1803, în care este vorba de bugetul şcolilor din acest an în care pentru Vâlcea este prevăzut un dascăl românesc plătit cu 60 de taleri pe an, ca şi la celelalte judeţe oltene[22]. Atât dascălul elinesc, cât şi cel grecesc, erau plătiţi de episcopia Râmnicului. Intervenind discuţii şi nemulţumiri ale episcopiei în ce priveşte salarizarea dascălilor, în 1816 clucerul Constantin Socoteanu a luat o măsură extremă, şi anume strângerea de bani prin subscripţie publică, pentru a se asigura existenţa şcolii. Cu aceste greutăţi, şcoala din Râmnicu Vâlcea îşi desfăşoară activitatea până în 1831.

În iulie 1831 este pus în aplicare, în Ţara Românească, Regulamentul Organic, care a condus la progresul societăţii româneşti. Şcoala românească devine o instituţie de stat şi, ca atare, şcolile din oraşele reşedinţe de judeţ devin publice sau naţionale, spre a le deosebi de cele particulare, trecute şi ele sub supravegherea

---

[18] Lucia Protopopescu, *Contribuţii la istoria învăţământului din Transilvania. 1774-1805*, Bucureşti, 1966, p. 41.
[19] Gh. Pârnuță, *op. cit.*, p. 152.
[20] Ion Popescu-Teiușan, *Învățământul în Oltenia (sec. XVIII și începutul secolului XIX)*, în vol. ”Din istoria pedagogiei româneşti”, vol. II, Bucureşti, 1966, p. 111.
[21] Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice româneşti*, Ediţie îngrijită de Octav Păun, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1975, pp. 41-42.
[22] Gh. Pârnuță, *op. cit.*, p. 170.

https://biblioteca-digitala.ro

statului. Acum ia fiinţă şi prima instituţie specializată în coordonarea şi îndrumarea procesului instructiv-educativ, numită Eforia şcoalelor, în Muntenia, şi Epitropia învăţăturilor, în Moldova[23]. În vederea unei bune organizări a învăţământului românesc, s-a prevăzut elaborarea unui Regulament al şcolilor. Pentru Ţara Românească, această legiuire şcolară a fost alcătuită de Petrache Poenaru şi Barbu Ştirbei, fiind aprobată de Adunarea Obştească la începutul anului 1833. Un rol important în această iniţiativă i-a revenit lui Petrache Poenaru, directorul Eforiei, născut în Beneşti – Vâlcea.

Şcoala Publică din Râmnic (din 1838 – Şcoala Normală), s-a deschis în martie 1832, funcţionând, la început, tot în cadrul Episcopiei, în virtutea vechii tradiţii. Primul sediu „laic" al instituţiei a fost definitivat în 1843, dar a ars în timpul marelui incendiu din 7 aprilie 1847[24], fiind reconstruit abia în 1850, pe vechile ziduri. În 1838, prin grija Departamentului din Läuntru şi a Eforiei Şcoalelor, se va trece la organizarea învăţământului sătesc de stat (unele şcoli particulare săteşti existaseră şi mai înainte), pe bază de dispoziţii şi circulare ale celor două instituţii, creându-se condiţii ca, în anul menţionat, să fie deschise primele şcoli săteşti[25]. Încă din 4 februarie 1838, Eforia şcoalelor scria profesorului Şcolii Normale din judeţul Vâlcea că s-a hotărât ca în fiecare sat să fie, pe lângă preot, şi un cântăreţ care are datoria a învăţa carte pe copiii satului, în timp de iarnă, în schimbul a 2 lei şi 2 chile de bucate. Sarcina profesorului era de a găsi „*tineri ţărani, feciori de preoţi ori alţii*", să-i ducă la Şcoala Normală, spre a-i pregăti la învăţăturile începătoare, după care să-i trimită la sate să deschidă şcoli. Aceştia se numeau, până să primească atestatul că au urmat învăţăturile de la Şcoala Normală, „*candidaţi de învăţători*" şi erau susţinuţi, între 15 august şi 1 octombrie, la Râmnicu Vâlcea, urmând ca, de la această dată, ei să se întoarcă la sate şi să înceapă cursurile[26]. Din acest apelativ „*candidat*", s-a ajuns – prin rotacism – la forma „*carindat*" sau „*cărindat*" care, în multe părţi ale judeţului, inclusiv la Şcoala Normală din Râmnicu Vâlcea, s-a substituit numelui învăţătorilor din această categorie[27].

Urmărind dinamica şcolară rurală din judeţul Vâlcea între anii 1838-1848, se poate constata că erau în anul şcolar 1838-1839 în funcţiune 112 şcoli cu un număr de 2.641 elevi, iar la 27 februarie 1848 erau 157 de şcoli în funcţiune, cu 3.845 elevi, iar

---

[23] Anghel Manolache, Gh. Pârnuţă, *Istoria învăţământului din România*, vol. II (1821-1918), Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1993, p. 12.

[24] Gh. Pârnuţă, *op. cit.*, p. 176.

[25] Idem, *Învăţători şi profesori în revoluţia de la 1848,* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1976, p. 9.

[26] Dumitru Andronie, Ionela Niţu, Dumitru Garoafă, Ion Soare, *Un secol de învăţământ. Revizoratul şcolar Vâlcea (1857-1950),* Râmnicu Vâlcea, Editura Adrianso, 2001, p. 7.

[27] D. Garoafă, *Popeştii de Luncavăţ. Studiu istoric şi documente*, Ediţia a II-a, revizuită şi adăugită, Râmnicu Vâlcea, Editura Bibliostar, 2013, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

16 erau închise[28]. Din *Tabelul* cu personalul didactic repartizat la unităţile şcolare în anul 1858, aflăm că în judeţul Vâlcea existau 139 şcoli (Plaiul Horezu - 18, Plaiul Cozia - 21, Plasa Ocolu - 14, Plasa Otăsău - 24, Plasa Oltu - 18, Plasa Olteţu de Sus - 24 şi Plasa Olteţu de Jos - 20), cu 104 cadre didactice.

Din Plasa Ocolu făceau parte, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, şi comunele rurale Stoeneşti, Dobriceni şi Cacova, situate pe dealurile subcarpatice de la poalele masivului Buila – Vânturariţa, între Râmnicu Vâlcea şi Horezu. Interesul pentru ştiinţa de carte s-a manifestat şi aici, ca pretutindeni în ţara noastră, mai ales că aceste localităţi se află în vecinătatea celor trei focare de cultură, care sunt mănăstirile Govora, Bistriţa şi Arnota, având puţin mai departe şi ctitoria voievodului martir Constantin Brâncoveanu de la Hurezi. Locuitorii lor au fost moşneni, ocupându-se cu agricultura, creşterea animalelor, transportul sării prin judeţele vecine, precum şi cu unele meşteşuguri: dulgheria, dogăria, rotăria, olăritul, facerea de spete pentru războiul de ţesut şi altele. Desfacerea produsului muncii lor la târgurile săptămânale de la Râmnicu Vâlcea, de la Horezu sau din alte zone ale ţării unde mergeau zeci de kilometri pe jos, precum şi vânzările sau cumpărările de pământ, i-au determinat să înveţe cititul şi socotitul, precum şi scrisul. Şcoala a căpătat o importanţă deosebită în preocupările lor, mai ales după 1838, când s-a indus învăţământul la sate, dar observăm că mergeau la şcoală mai ales băieţii, fetele rămânând de obicei acasă. În comuna Stoeneşti, şcoala a fost înfiinţată la 1859, fiind proprietatea comunei. În *Dicţionarul geografic al judeţului Vâlcea* din 1893 sunt consemnate următoarele date: „*Şcoala se frecventează de 32 de copii, din numărul de 133 (80 băieţi şi 53 fete) în vârstă de şcoală. Ştiu carte 100 bărbaţi şi 7 femei. Cu întreţinerea şcolii satul cheltuieşte anual 1728 lei*”[29]. Despre comuna Dobriceni, acelaşi *Dicţionar* menţionează: „*Şcoala există în comună de 50 de ani (adică din 1843). Clădirea e veche, proprietatea comunei. Se frecventează de 14 copii (12 băieţi şi 2 fete) din numărul de 105 copii în vârstă de şcoală (57 băieţi şi 48 de fete). Ştiu carte 82 bărbaţi şi 2 femei. Cu întreţinerea şcolii statul cheltuieşte anual 1188 lei*”[30]. Despre comuna Cacova se spune: „*Şcoala datează în comună de 30 de ani (adică din 1863). Clădirea e mediocră, proprietatea comunei. Se frecventează de 15 copii (toţi băieţi) din numărul de 78 copii (46 băieţi şi 32 fete), în vârstă de şcoală. Ştiu carte 65 de bărbaţi şi nici o femeie. Cu întreţinerea şcolii statul cheltuieşte anual 1404 lei*”[31].

---

[28] G.D. Iscru, *Începutul învăţământului public la sate în judeţul Vâlcea (1838-1848)*, în „File vâlcene”, publicaţie editată de Societatea „Prietenii Muzeului Bălcescu”, Bălceşti pe Topolog, 1972, p. 144.
[29] C. Alessandrescu, *Dicţionar geografic al judeţului Vâlcea,* Bucureşti, 1893, p. 414.
[30] *Ibidem*, p. 129.
[31] *Ibidem*, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro

De comuna Cacova aparţinea şi satul Zmeurăt, despre care avem date dintr-o Monografie alcătuită de învăţătoarea Elena Tănăsoiu-Luzi, fiică a acestor locuri, pe când era învăţătoare la Ploieşti, în 1941, lucrare alcătuită pentru obţinerea gradului I în învăţământ. Se pare că, la acea dată, comuna se numea Zmeurăt şi era alcătuită din satele Cacova şi Zmeurăt. Din această monografie aflăm următoarele date: „*Prima şcoală, în comuna Zmeurăt, nu se ştie când s-a înfiinţat. După spusele unora cari îmi mai amintesc, se crede că ar fi fost o şcoală în satul Cacova încă pe la 1836, fiind pe atunci dascăl sau „cărindat” un oarecare Nicolae Andronie Mijescu. Nu se ştie bine, cât şi când a funcţionat acesta. Despre el se ştie doar că a fost fiu sufletesc al preotului Ion Andronie Mijescu şi că era soţul Tiţei Andronescu şi că de aceea i s-a zis şi lui Andronescu. Mai înainte de acest „cărindat”, şi chiar şi după el, carte se învăţa pe la mănăstiri, de la călugări, carte bisericească, Ceaslov, Psaltire etc.*”[32]. Din aceeaşi monografie aflăm că dascălii se schimbau des, că după 1874 şcoala a fost un timp închisă, timp în care copiii care voiau să înveţe carte se duceau la şcoala din Stoeneşti. Exista şcoală şi în satul Zmeurăt, cel mai vechi dascăl despre care se pomeneşte fiind unul C. Dumitrescu Gheruţă, pe la 1870[33]. După acesta nu a mai fost nimeni, până la 1882, când a venit unul Nicolăiţă Popescu Sărăcineşti, după care şcoala iar s-a închis. Şcoala a funcţionat cu întreruperi şi în perioada interbelică. De menţionat că în această perioadă s-a înfiinţat şi al doilea post, chiar şi al treilea, şi că şcolile din Cacova şi Zmeurăt erau înzestrate cu mobilier nou, cu hărţi şi tablouri vechi, cu bibliotecă şi arhivă. „*De la aceste şcoli*, ne spune Monografia din 1941, *s-a ridicat o pătură intelectuală, răspândită azi pe tot întinsul ţării. Aceştia sunt: 1 preot teolog, 1 ofiţer medic, 1 inginer, 3 ofiţeri activi, 2 preoţi seminarişti, cca. 20 învăţători normalişti, două maestre cu şcoală superioară, 2 agronomi, 1 maestru cu şcoală superioară de meserii, 3 cântăreţi de biserică cu şcoală specială, o moaşă şi o sumă din cei ce au câteva clase secundare şi, neputând termina, s-au întors în sat la muncă. Afară de aceştia, în prezent, mai sunt o sumă de tineri prin şcoli secundare şi vreo doi-trei studenţi la universitate*”[34].

La 1 martie 1871 se reînfiinţează şcoala din comuna Stoeneşti, satul Stoeneşti, sub conducerea învăţătorului Barbu Dumitrescu, de origine dintr-un sat al judeţului Gorj. Într-o monografie a satului Mogoşeşti din comuna Stoeneşti, aflată în manuscris, profesorul Petre C. Buliga consemna despre primul învăţător al comunei de la 1871: „*Acesta s-a instalat în satul nostru, unde şi-a cumpărat o însemnată suprafaţă de teren agricol, pe care şi-a construit o casă cu mai multe încăperi, din care două erau săli de clasă şcolare pentru elevii satului din clasele a I-a – a IV-a, şi*

[32] Elena Tănăsoiu-Luzi, *Comuna Zmeurăt cuprinzând satele Cacova şi Zmeurăt Jud. Vâlcea. Monografie. 1941*, la Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare, A.N.I.C.), Fond *Ministerul Culturii Naţionale,* dosar nr. 692/1942, fila 324.
[33] *Ibidem,* fila 325.
[34] *Ibidem,* fila 326.

https://biblioteca-digitala.ro

un pridvor (sala casei), unde şcolarii îşi petreceau recreaţiile. Casa personală a acestui brav învăţător a devenit şcoala satului nostru. A fost un învăţător de înaltă clasă, care a depus mult suflet şi pasiune pentru educarea copiilor. Foştii săi elevi povestesc că respectivul învăţător, prin prezenţa fizicului său, prin autoritatea cu care îşi presta profesia, a pregătit multe generaţii de tineri, care au devenit cetăţeni de onoare ai satului nostru”[35]. Şcoala satului a funcţionat în casa învăţătorului Dumitrescu timp de 29 de ani, din 1871 şi până în 1900, când acesta a ieşit la pensie. În această perioadă, durata de şcolarizare a fost de 4 ani, cuprinzând clasele I-IV. Învăţământul de patru ani era obligatoriu pentru toţi copiii cu vârsta între 8-12 ani.

În această perioadă – sfârşitul secolului al XIX-lea şi primele decenii ale secolului al XX-lea –, se înregistrează strădaniile neîntrerupte ale corpului didactic din Vâlcea pentru dreptul la învăţătură al tuturor copiilor şi obligativitatea învăţământului primar. Acum se ridică din neamul nostru marele matematician, sociolog, pedagog şi om politic Spiru Haret (1851-1912), născut la Iaşi, care ocupă înalta funcţie de Ministru al Instrucţiunii în trei rânduri (1897-1899; 1901-1904 şi 1907-1910). El reorganizează pe baze moderne învăţământul de toate gradele şi iniţiază mişcarea de esenţă poporanistă, ce-i poartă numele (*haretismul*), prima mare acţiune culturală de masă şi cooperatistă a învăţătorimii române din mediul sătesc, socotindu-i pe dascăli şi pe preoţi „*adevăraţi apostoli ai neamului*”.

Ca om de cultură, el a propus un ansamblu de măsuri şi mijloace extraşcolare care să contribuie la luminarea poporului. Astfel, la 31 martie 1897, preluând conducerea Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, el chema întregul corp didactic la realizarea actului de educaţie şi instrucţie a locuitorilor satelor şi oraşelor. În ianuarie 1898, Spiru Haret dădea o circulară către revizorii şcolari prin care se propuneau mai multe măsuri spre „*a se putea aplica cu folos frecventarea regulată a elevilor la şcolile rurale*”. Printre aceste măsuri, se număra şi înfiinţarea de cantine şcolare pentru elevii ce vin de la mare distanţă la şcoală, în special copiii din mediul rural: „*Cine ştie cu câtă nevoie au a lupta bieţii copii de săteni pentru a urma şcoala? Depărtarea, lipsa de drumuri, violenţa intemperiilor şi lipsa de protecţie contra lor (uneori lipsa de haine calde) pentru copiii obligaţi a merge pe câmp până a ajunge la şcoală, sunt greutăţi pe care orăşenii nu le cunosc*”[36], preciza ministrul în circulară.

Într-un raport din 29 iunie 1898 către Ministerul Instrucţiunii Publice, referitor la experienţa folosirii cantinelor şcolare înfiinţate până atunci, revizorul Dumitru Constantinescu arăta impactul asupra şcolarului ca urmare a tratamentului omenos acordat tuturor copiilor de către dascălii vâlceni. Se precizează că în Vâlcea funcţionau, la acea dată, 63 de cantine în bune condiţiuni şi aceasta datorită zelului

---

[35] Gheorghe Trușcă, *Monografia satului Mogoşeşti din comuna Stoeneşti, judeţul Vâlcea* (dactilografiată), Stoeneşti, 2009, pp. 19-20.
[36] Gheorghe Adamescu, *Viaţa şi activitatea lui Spiru Haret,* 1936, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro

dascălilor, care s-au întrecut prin implicarea lor morală şi materială în acest scop, unii dintre ei plătind bani din propriul buzunar pentru realizarea acestei frumoase şi umane idei. Totodată, Spiru Haret considera că dacă unii copii stau la distanţe foarte mari de şcoală, să existe cantine şcolare în care să stea copiii de luni până sâmbătă pe tot timpul iernii şi chiar în celelalte anotimpuri ale anului. În anul şcolar 1897-1898 au funcţionat în judeţ, în 22 de comune, cantine care serveau şi ca dormitor: paturile erau din scânduri, iar mâncarea pentru unii copii era adusă de acasă; pentru alţii, „*s-a preparat de cameristul sau femeia învăţătorului* (soţia-n.n.*), din cele aduse de părinţi*". Tot în aceeaşi perioadă au funcţionat, aşa cum am arătat, 63 de cantine fără dormitor, „*numai pentru a avea copiii unde să mănânce la prânz ceea ce le-au dat părinţii de acasă*"[37].

Într-un tabel nominal cu cele 63 de şcoli din judeţul Vâlcea, la care au funcţionat în anul şcolar 1897-1898 cantine fără dormitor, în camere deosebite procurate de primării, figurează şi Şcoala Dobriceni, cu 15 copii rămaşi la prânz, şi Şcoala Cacova, cu 12 copii rămaşi la prânz. La sfârşitul tabelului, revizorul şcolar mai enumeră 26 de şcoli în care ar trebui să funcţioneze asemenea cantine, între care şi comuna Stoeneşti, care are 40 de copii[38].

Cu sprijinul lui Spiru Haret, slujitorii şcolii au înfiinţat societăţi şi cercuri culturale, biblioteci populare, şcoli de adulţi, reviste şi şezători literare. Primele biblioteci înfiinţate în judeţul Vâlcea s-au constituit pe lângă şcolile din localităţile Bălceşti, Băbeni, Călimăneşti, Govora, Horezu, Măciuca, Păuşeşti-Otăsău, Păuşeşti-Măglaşi, Vaideeni şi Zătreni. În general, fondul de carte din aceste biblioteci era valoros, util şi pe gustul sătenilor.

Tematica de lucru a celor 27 de cercuri culturale din localităţile judeţului Vâlcea (existente în anul 1903) mobiliza la activitate culturală 140 de şcoli şi 170 de învăţători. Numeroase subiecte au generat, la întrunirile publice, un dialog viu între ţărani şi conferenţiari. Învăţătorii arătau că „*societăţile şi cercurile culturale sunt chemate să lumineze ţăranul pentru întărirea neamului românesc*" (Vaideeni, în şedinţa din 29 septembrie 1902), „*să ridice moralitatea, iubirea frăţească şi ajutorarea reciprocă*" (Dăeşti, şedinţa din 2 octombrie 1902). Remarcabile sunt şi subiectele puse în dezbatere de cercurile culturale *Smeurăt* („*Mihai Viteazul*" şi „*Dreptul la vot*", în şedinţa din 16 decembrie 1913), *Luncavăţul* („*Viaţa şi faptele lui Ştefan cel Mare*" – 26 ianuarie 1916), *Călimăneşti* („*Drepturile constituţionale electorale*", „*Şcoala şi biserica*", în şedinţele din 8 decembrie 1913 şi 12 ianuarie 1914), *Genuneni* („*Alexandru Ioan Cuza*" – 19 ianuarie 1914, care s-a încheiat cu un program artistic – coruri, recitări, dialoguri şi altele[39].

---

[37] Gheorghe Dumitraşcu, *Haretismul în şcoala românească (judeţul Vâlcea),* Râmnicu-Vâlcea, Editura Fântâna lui Manole, 2013, p. 45.
[38] *Ibidem*, pp. 47-48.
[39] D. Andronie, Ionela Niţu, D. Garoafă, I. Soare, *op. cit.,* pp. 12-13.

https://biblioteca-digitala.ro

După ieşirea la pensie a strălucitului dascăl Barbu Dumitrescu de la Şcoala primară din Stoeneşti, aceasta s-a mutat în casele Constantinescu, unde a funcţionat timp de trei ani. Între 1904-1928, a funcţionat Şcoala primară mixtă cu durata de 5 ani, iar între 1928-1948, Şcoala primară cu curs de 7 ani, numită cu curs supra primar. Efectele măsurilor luate de ministrul Spiru Haret sunt consemnate în Anuarul Mitropoliei Olteniei, care apărea la Craiova în 1941 şi care prezenta situaţia din cele cinci judeţe ale Olteniei (Dolj, Gorj, Mehedinţi, Romanaţi şi Vâlcea) din punct de vedere religios şi cultural, la nivelul anului 1940.

Astfel, despre Parohia Cacova, comuna Smeurăt, alcătuită din satele Cacova, Neghineşti, Popeşti, Ovreeşti, Gruiu şi Smeurăt, cu un total de 366 familii şi 1.596 suflete, se spune: „*Cor bisericesc nu este. Biblioteca parohială are 97 volume şi 15 cititori. Cămin cultural înfiinţat în 1939, afiliat F.R.; preotul e director. Starea religios-morală, satisfăcătoare. Sectanţi nu sunt. Intelectuali ridicaţi din parohie: 3 preoţi, 18 învăţători, 1 profesor, 1 doctor, 2 ofiţeri, 2 ingineri; din ei, unul e fiu de preot, doi, fii de învăţători, iar restul fii de săteni. Cantina şcolară este întreţinută din colecte şi donaţii, alimentează 20 elevi săraci cu ceai*”[40]. Despre Parohia Dobriceni, alcătuită din satele Dobriceni şi Budurăşti, cu 505 familii şi 2.015 suflete, ni se dau următoarele informaţii: „*Cor bisericesc nu există. Biblioteca parohială din 1906 are 540 volume. Cămin cultural „Matei Basarab”, înfiinţat şi afiliat F.R. 1938. Ambii preoţi sunt membri în sfat. Starea religioasă şi morală în parohie este mulţumitoare. Sectanţi nu sunt. Intelectuali ridicaţi din parohie: 2 preoţi, 8 învăţători, 4 studenţi teologi; fii de preot sunt 2 studenţi teologi şi 2 învăţători. Enoriaşii contribuie pentru biserică, şcoală etc. se fac şi milostenii. Cantina şcolară a funcţionat anul trecut*”[41]. Despre Parohia Stoeneşti, alcătuită din satele Stoeneşti şi Mogoşeşti, cu un total de 305 familii şi 1.213 suflete, se spune: „*Cor bisericesc în formaţie. Biblioteca parohială are 272 de volume şi 50 de cititori. Cămin cultural înfiinţat în 1936, afiliat la F.R. Starea religios-morală mulţumitoare. Sectanţi nu sunt. Intelectuali ridicaţi din parohie: 4 profesori, 7 învăţători, 2 avocaţi, 3 ofiţeri; din ei, 3 fii de preot, restul, fii de agricultori. Cantina şcolară, în anul acesta, din lipsa de mijloace a dat rar elevilor ceai*”[42].

Din parcurgerea acestor date, se poate vedea cu uşurinţă faptul că, deşi erau lipsuri materiale, se învăţa carte, copiii aveau ambiţia să devină intelectuali, ştiutori de carte, chiar ţăranii dându-şi copiii la şcoli înalte. Se poate observa, de asemenea, colaborarea între preoţi şi învăţători, factorii luminaţi ai unei comunităţi, a căror preocupare pentru instruirea poporului se reflecta în faptul că nu erau sectanţi în

---

[40] *Viaţa bisericească în Oltenia. Anuarul Mitropoliei Olteniei*, Tipografia Sfintei Mitropolii a Olteniei, Râmnicului şi Severinului, Craiova, 1941, p. 700.
[41] *Ibidem*, p. 711.
[42] *Ibidem*, p. 770.

https://biblioteca-digitala.ro

parohie şi se ridicau din sânul comunităţii o mulţime de intelectuali. La toate aceste informaţii, se mai poate menţiona pentru această perioadă existenţa Societăţii culturale *Farul* din Dobriceni, al cărei preşedinte era învăţătorul Gheorghe Bobei din Bărbăteşti, licenţiat „*magna cum laude*" în Filozofie şi litere, rapsod popular celebru al plaiurilor vâlcene şi publicist. În ianuarie 1940, acesta îi făcea o caracterizare învăţătorului I. Antonoiu de la şcoala din Dobriceni-Vâlcea, necesară la obţinerea gradului I, în care arăta că învăţătorul Antonoiu, fiu al satului Dobriceni, era membru al acestei Societăţi culturale, în sânul căreia activa intens, ţinând conferinţe cu subiecte diferite sau organizând serbări, îndemnând şi pe alţii spre o muncă rodnică în sensul culturalizării maselor[43].

Între 1948-1961 a funcţionat la Stoeneşti Şcoala elementară de 7 ani, care a apărut odată cu reforma învăţământului din 3 august 1948 şi care s-a organizat pe cicluri: ciclul I, care cuprindea clasele I-IV şi la care predau învăţători, şi ciclul II, cu clasele V-VII, la care predau cadrele didactice cu pregătire universitară. Majoritatea profesorilor au fost recrutaţi din absolvenţi ai învăţământului superior, născuţi în această comună.

Şcoala elementară de 7 ani durează până în 1961, când se trece la învăţământul general de 8 ani. În anul 1969 se trece la învăţământul de 10 ani, prima clasă terminând şcoala de 10 ani la Stoeneşti în anul şcolar 1970-1971. În 1968, cele trei comune, Stoeneşti, Dobriceni şi Zmeurăt, se unifică, având centrul la Stoeneşti, şcoala de aici devenind şcoală coordonatoare. În anul şcolar 1969-1970 au fost înscrise 15 eleve, terminând clasa a X-a în anul 1971 numai 10. În anul şcolar 1970-1971, nu a putut lua fiinţă clasa a IX-a, pentru faptul că majoritatea absolvenţilor clasei a VIII-a au fost admişi la licee de cultură generală, licee de specialitate sau şcoli profesionale, neînscriindu-se în clasa a IX-a cel puţin 10 elevi.

În concluzie, învăţământul şi cultura din actuala comună Stoeneşti au ocupat un loc de frunte, din cele mai vechi timpuri, în preocupările dascălilor şi doritorilor de a învăţa carte, obţinând rezultate frumoase şi înscriind o pagină importantă în istoria învăţământului vâlcean. Chiar dacă în regimul trecut şcoala şi biserica au fost două instituţii a căror activitate a fost separată de ideologia comunistă, ele au confirmat să supravieţuiască şi şi-au făcut datoria fiecare în parte, îndeplinindu-şi rolul de a modela suflete, de a forma caractere bune, de a sădi pe pământul cel roditor ideile generoase ale iubirii de neam şi de ţară.

Bibliografie selectivă:

Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond *Ministerul Educaţiei Naţionale*.
Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească, vol. I.

[43] A.N.I.C., Fond *Ministerul Educaţiei Naţionale*, dosar 216/1940, f. 114.

https://biblioteca-digitala.ro

Gheorghe ADAMESCU, *Viaţa şi activitatea lui Spiru Haret*, 1936**.**

C. ALESSANDRESCU, *Dicţionar geografic al judeţului Vâlcea,* Bucureşti, 1893.

Nicolae ANDREI, Gheorghe PÂRNUȚĂ, *Istoria învăţământului din Oltenia,* vol. I, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1977.

Dumitru ANDRONIE, Ionela NIȚU, Dumitru GAROAFĂ, Ion SOARE, *Un secol de învăţământ. Revizoratul şcolar Vâlcea (1857-1950),* Râmnicu Vâlcea, Editura Adrianso, 2001.

Ştefan BÂRSĂNESCU, *Pagini nescrise din Istoria Culturii Româneşti (sec. X-XVI)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1971.

Ion DONAT, *Câteva şcoli de sat în Oltenia, înainte de 1800,* în „Arhivele Olteniei”, X, iulie-decembrie 1931, nr. 56-58.

Gheorghe DUMITRAȘCU, *Haretismul în şcoala românească (judeţul Vâlcea),* Râmnicu-Vâlcea, Editura Fântâna lui Manole, 2013.

D. GAROAFĂ, *Popeştii de Luncavăţ. Studiu istoric şi documente*, Ediţia a II-a, revizuită şi adăugită, Râmnicu Vâlcea, Editura Bibliostar, 2013.

G.D. ISCRU, *Începutul învăţământului public la sate în judeţul Vâlcea (1838-1848)*, în „File vâlcene”, publicaţie editată de Societatea „Prietenii Muzeului Bălcescu”, Bălceşti pe Topolog, 1972.

Istoria Literaturii Române, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1964.

Istoria pedagogiei, sub redacţia Şt. Bârsănescu, Bucureşti, 1968.

Anghel MANOLACHE, Gh. PÂRNUȚĂ, *Istoria învăţământului din România,* vol. II (1821-1918), Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1993.

Gheorghe Pârnuță, *Din istoria culturii şi şcolii din judeţul Vâlcea (sec. XVI-XIX)*, în „Buridava. Studii şi materiale”, II, 1976.

Ion POPESCU-TEIUȘAN, *Învăţământul în Oltenia (sec. XVIII şi începutul secolului XIX),* în vol. ”Din istoria pedagogiei româneşti”, vol. II, Bucureşti, 1966.

Teodor S., *Filotei, monahul de la Cozia, imnograf român*, în „Mitropolia Olteniei”, VI (1954).

Veronica TAMAȘ, *Contribuţii la istoricul învăţământului vâlcean în Evul Mediu (1415-1830),* în „Studii vâlcene”, 3, Râmnicu Vâlcea, 1974.

Elena TĂNĂSOIU-LUZI, *Comuna Zmeurăt cuprinzând satele Cacova şi Zmeurăt Jud. Vâlcea. Monografie. 1941*, la Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Fond *Ministerul Culturii Naţionale,* dosar nr. 692/1942.

Gheorghe TRUȘCĂ, *Monografia satului Mogoşeşti din comuna Stoeneşti, judeţul Vâlcea* (dactilografiată), Stoeneşti, 2009.

Viaţa bisericească în Oltenia. Anuarul Mitropoliei Olteniei, Tipografia Sfintei Mitropolii a Olteniei, Râmnicului şi Severinului, Craiova, 1941.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAȚII PRIVIND STATUTUL MĂNĂSTIRII COTROCENI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

MARIANA LAZĂR
mlazar_mnc@yahoo.fr
Muzeul Național Cotroceni – București

CONSIDÉRATIONS SUR LE STATUT DU MONASTERE COTROCENI DANS LA DEUXIÈME MOITIÈ DU XIX-ÉME SIÈCLE

RÉSUMÉ

Le monastère Cotroceni a été au fil de temps l´un de plus représentatifs ensembles monahales de Valachie, étant édifié à la fin de XVII-éme siècle (1679-1682) par le prince du pays, Şerban Cantacuzino. Il a été dedié à la communauté monastique de Mont Athos, comme métoque, son supérieur étant désigné par les moines athonits. Par donations et acquisitions de biens fonciers, le monastère est devenu un des plus riches.

Après l´année 1850, tout le complexe monastique a été renové, même l´église et sa sitution économique était une prospère, étant le plus riche monastère dédié au Saints Lieux. Mais son statut va changer, parce que les plus importants de ses bâtiments sont devenus la résidence d´été du prince roumain.

En décembre 1863, par la lois de la sécularisation des biens ecclésiastiques, toutes ses propriétés ont été transférées dans le patrimoine de l'État. Un nombre significative de ses plus precieux biens mobiles a été transférées au Musée d'Antiquités et des livres, à la bibliothèque publique.

Le monastère pratiquement ne fonctionait plus, parce que l'ensemble de Cotroceni est devenu résidence princière, puis royale. Seulement l'église était aféctée au service liturgique, avec un nombre reduit de personnel, étant financée par le budget de l'Etat.

Mots clés: le monastère Cotroceni, les monastères dédiés au Saints Lieux, administration monastique, la sécularisation des biens ecclésiastiques, le palais royal de Cotroceni.

Mănăstirea Cotroceni, ctitorie a domnului Ţării Româneşti Şerban Cantacuzino, datând de la sfârşitul secolului al XVII-lea, a devenit de-a lungul celor aproximativ două secole de funcţionare unul dintre cele mai importante şi mai bine înzestrate aşezăminte monastice ale ţării. La jumătatea secolului al XIX-lea domeniul său funciar era constituit din aproximativ douăzeci şi opt de mari moşii şi vii, care înglobau, de fapt, prin procesele de comasare derulate în timp, peste cincizeci şi cinci dintre proprietăţile anterioare. Din semnificativul său domeniu

https://biblioteca-digitala.ro

funciar, de aproximativ o sută de moşii, incluzându-le şi pe cele ale celor cinci metohuri, o parte fusese înstrăinată în decursul timpului, cele mai multe moşii fiind vândute la începutul secolului al XIX-lea pentru acoperirea datoriei, iar altele fuseseră date la schimb pentru proprietăţi bucureştene. Moşiile rămase în stăpânirea mănăstirii aveau însă o valoare economică însemnată, înregistrând o creştere a numărului locuitorilor şi o extindere continuă a suprafeţelor cultivate, fiind valorificate prin arendare. Acestora li se adăugau proprietăţile urbane, dintre care cea mai importantă era hanul Şerban Vodă din Bucureşti. Astfel că, în pragul secularizării averilor mănăstireşti, veniturile mănăstirii Cotroceni se ridicau la peste 1.100.000 de lei, fiind apreciată drept cea mai bogată dintre mănăstirile închinate din Muntenia[1]. O valoare deosebită o avea însă şi patrimoniul său mobil, în special bunurile care datau de la sfârşitul secolului al XVII-lea, majoritatea donaţii ale ctitorului.

În ceea ce priveşte statutul aşezământului monastic de la Cotroceni, acesta făcea parte din rândul mănăstirilor închinate, încă din octombrie 1682, prin opţiunea lui Şerban Cantacuzino, devenind metoh al întregii comunităţii monastice de la Muntele Athos, constituită din cele douăzeci de mari mănăstiri. Egumenul mănăstirii era desemnat de această comunitate din rândul călugărilor primelor două lavre athonite, o bună parte din călugări şi personalul său fiind constituită tot din greci. Anual, o parte din veniturile mănăstirii se trimiteau la Muntele Athos, nivelul sumei cunoscând o evoluţie ascendentă de-a lungul timpului.

Referitor la raporturile sale cu autorităţile române, precum restul mănăstirilor închinate, şi Cotrocenii au beneficiat în prima jumătate a secolului al XIX-lea de un statut special. Deşi prin Regulamentul Organic (1831) se prevăzuse alocarea unei părţi din veniturile Mitropoliei, Episcopiilor şi mănăstirilor, fixată la 25%, pentru susţinerea cheltuielilor sociale ale statului şi a operelor de binefacere, măsura respectivă nu s-a putut aplica decât aşezămintelor ecleziastice pământene. Prin intervenţia reprezentanţilor Imperiului Rus, protectori ai comunităţii ortodoxe, şi cu acordul autorităţilor turce, Sfintele Locuri au obţinut în 1833 pentru mănăstirile închinate o scutire de impozite faţă de statul român pe o perioadă de zece ani, pentru redresarea situaţiei financiare şi repararea clădirile mănăstireşti, scutire reînnoită în 1843 pentru încă nouă ani. Concret, până la secularizare mănăstirile închinate nu au achitat nicio sumă în contul acestui impozit, în 1859 datoria pe care aceste aşezăminte o aveau faţă de stat pentru Ţara Românească fiind estimată la aproximativ 19.500.000 de lei. De precizat că, în perioada respectivă autorităţile române nu mai aveau niciun control asupra gestionării resurselor acestor mănăstiri, deoarece egumenii greci nu le mai prezentaseră niciun buget de venituri

[1] Mariana Lazăr, „*Spre folosul acestei sfinte case*". *Constituirea şi evoluţia domeniului mănăstirii Cotroceni*, Brăila, Editura Istros, 2012, pp. 253-254.

https://biblioteca-digitala.ro

şi cheltuieli, aşa cum se proceda anterior, pentru Cotroceni ultimul datând din 1828, redactat de egumenul român Iosif în momentul predării averii mănăstireşti egumenului athonit Hariton[2]. Astfel că, autorităţile statului nu dispuneau decât de date imprecise privind veniturile mănăstirilor închinate, cele rezultate din arendarea prin licitaţie publică a moşiilor, şi nu aveau nicio informaţie privind redistribuirea acestor bani.

Singurele impozite percepute de la mănăstirile închinate în această perioadă au fost nou create, unele conjuncturale. În iunie 1849, pentru acoperirea datoriilor faţă de guvernul rus (sumele destinate întreţinerii trupelor ruseşti venite în ţară în 1848), Sfatul Administrativ al ţării impunea achitarea de către toţi proprietarii, inclusiv mănăstirile închinate, a unei taxe de câte şase lei pentru fiecare clăcaş de pe moşiile sale, redusă în 1851 la trei lei de familie[3]. În 1852, taxa pentru repararea drumurilor a fost convertită din natură în bani, proprietarii fiind obligaţi să o achite în conformitate cu numărul familiilor de pe moşii[4]. Potrivit Convenţiei de la Paris (1858), care abolea privilegiile, şi mănăstirile, în calitatea lor de proprietare de bunuri imobile, erau obligate să achite bugetului statului impozitul funciar de 3%, iar din 1860, printr-o nouă lege, şi o taxă de transmitere asupra proprietăţilor aşezămintelor publice, reprezentând 10% pe an din venitul net al fiecărei proprietăţi[5] – respectivele sume apar înregistrate şi în bugetul mănăstirii Cotroceni[6].

În ceea ce priveşte ansamblul de la Cotroceni, la mijlocul secolului al XIX-lea înregistrează o dublare a funcţiilor. Unele dintre clădirile sale (casa egumenească, unele dintre chilii, o cuhnie), erau rezervate aşezământului monastic, celelalte (casele domneşti, chilii, cuhnia mare, trapeza) devenind, încă din timpul principelui Barbu Ştirbei (1852), reşedinţa de vară a domnului ţării. Pentru a se asigura confortul familiei princiare, dar şi o adecvare la noua funcţionalitate, s-au executat o serie de lucrări de renovare şi modificare a unor spaţii interioare, de restaurare a mobilierului existent, conform propunerilor arhitectului Anton Hefft, şi s-a achiziţionat mobilier european, vase şi textile decorative prin comenzi speciale din ateliere europene, toate acestea implicând cheltuieli deosebite, suportate atât de mănăstire, cât şi de către stat[7]. Concomitent cu lucrările interioare s-a refăcut zidul

[2] Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), *Catastişe mănăstireşti*, nr. 22-24, filele 24-28.
[3] Idem, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 200/1849, filele 4, 52.
[4] *Ibidem*, fila 68.
[5] *Monitorul Oficial al Ţării Româneşti*, nr. 228, 23 septembrie 1860.
[6] ANIC, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosar 237/1861, f. 43; idem, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 200/1849, fila 260.
[7] *Istoria Cotrocenilor în documente (secolele XVII-XX*), volum editat de Muzeul Naţional Cotroceni, Bucureşti, 2001, pp. 107-115; Mihai Ipate, *Amenajări la Cotroceni în epoca modernă*, în vol. ”Studii şi articole de istorie şi istoria artei”, Muzeul Naţional Cotroceni,

https://biblioteca-digitala.ro

de împrejmuire, s-au montat felinare pentru iluminatul nocturn, în aceeaşi perioadă fiind amenajat un parc al Cotrocenilor, componentă indispensabilă oricărei reşedinţe[8]. Pentru a facilita comunicarea între oraş şi reşedinţa domnească s-a construit în 1851-1852 noua şosea ce urca de la Dâmboviţa spre platou, lucrare care a presupus fragmentarea proprietăţii Cotrocenilor.

Şi nu doar faptul că o parte importantă a clădirilor sale devenise reşedinţă domnească afectase statutul mănăstirii Cotroceni, ci, aşa cum se întâmplase de fiecare dată când ţara fusese invadată de armate străine, ultima dată în 1848, şi în timpul războiului Crimeei acest aşezământ fusese ocupat de trupele otomane, apoi austriece. Pentru încartiruirea acestora fuseseră executate anumite lucrări de amenajare, a căror contravaloare era solicitată de autorităţi egumenului mănăstirii, care o considera abuzivă: „*Această monastire, corespunzând în toate vremea la necesitatea împrejurărilor ocazionate în ţară, a contribuit pe cât i-a stat cu putinţă, fără a se resporta la netăgăduitul ei drept şi a reclama vreo indemnizaţie în urma unei îndelungi ocupaţii a încăperilor ei. Aceasta însă se poate privi ca o concesie din parte-i, ca un sentiment de compătimire la suferinţele ţării, iar nu ca o îndatorire legală, pe care să fie obligată a o îndeplini*”[9].

În asemenea condiţii şi-a desfăşurat activitatea personalul, tot mai redus ca număr, al mănăstirii Cotroceni, începând din 1840, cu scurte intermitenţe (1854-1856), egumenul său fiind arhimandritul Meletie, care a administrat-o până în preajma secularizării[10], cu o mai mică sau mai mare implicare[11]. Preocuparea sa principală era reprezentată de gestionarea veniturilor însemnate ale mănăstirii, dintre care o sumă importantă era trimisă comunităţii călugărilor athoniţi. Din aceste venituri a suportat o parte din cheltuielile destinate amenajării reşedinţei domneşti şi a renovat parţial şi dotat biserica.

Bucureşti, 2001, pp. 129-133; Marian Constantin, *Palate şi colibe regale din România*, Bucureşti, 2007, pp. 31-35.

[8] *Istoria Cotrocenilor în documente*, p. 106; parcul ocupa o suprafaţă de peste 2.000 mp, fiind amenajat sub coordonarea directorului Lucrărilor Publice, L. Lalanne, şi a directorului Grădinilor Publice, Wilhelm Mayer; M. Ipate, *op. cit.*, pp. 132-133.

[9] ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 202/1849, fila 3 bis.

[10] Idem, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosare 4050/1854, 4206/1855; *Istoria Cotrocenilor în documente*, pp. 124-127, 142. În aprilie 1854, Meletie era destituit din funcţie de comunitatea athonită; cu mare dificultate, prin intervenţia autorităţilor statului, a reuşit noul egumen, Ioachim Raduliotu, să obţină de la el numai o parte din veniturile mănăstirii, pe care le încasase anterior demiterii şi care se cifrau la 23.000 de galbeni, cu o diferenţă de 8.000 de galbeni faţă de preţurile de arendare a moşiilor la licitaţia publică. Era, astfel, acuzat de gestionare deficitară a bunurilor mănăstirii, în propriul folos. În ianuarie 1856 primea din nou conducerea mănăstirii Cotroceni, pe care o va administra până în 1862.

[11] ANIC, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosar 237/1861; a finalizat lucrările de renovare a hanului Şerban Vodă, a refăcut morile de la Herăstrău şi Grozăveşti, a contribuit la construirea unor biserici pe proprietăţile mănăstirii (Luica, Căscioare, Găojani), a purtat judecăţi cu arendaşii şi a realizat noi hotărnicii ale moşiilor.

https://biblioteca-digitala.ro

Intervenţii semnificative, amenajări şi dotări interioare potrivite unei reşedinţe moderne, princiare, sunt consemnate la Cotroceni din nou după 1860, pentru rezidenţa domnului Principatelor Unite, Alexandru Ioan Cuza, fiind executate sub coordonarea arhitecţilor P. Tabai şi S. Beneş, ulterior Gaetano Burelli[12]. Eleganţa unora dintre saloanele europene se regăsea acum şi în reşedinţa de la Cotroceni a principelui Cuza. În aceste spaţii îşi va fi primit oaspeţii şi vor fi fost gândite, împreună cu sfetnicii săi, unele din măsurile de modernizare a societăţii româneşti.

În acelaşi timp, egumenul Meletie a trebuit să răspundă afirmativ solicitărilor autorităţilor statului de concesionare a diferite suprafeţe din moşia Cotroceni (care avea peste 1.550 de hectare), ceea ce va conduce la restrângerea treptată a dimensiunilor acesteia. Din 1860, la propunerea doctorului Carol Davila, o anumită suprafaţă din această proprietate era rezervată înfiinţării Grădinii Botanice (prima solicitare datând din 1856)[13]. În aceeaşi perioadă se acorda un loc pentru înfiinţarea Ierbăriei armatei[14], pentru ca ulterior suprafeţe însemnate să fie concedate Ministerului de Război pentru organizarea taberelor militare şi a Pirotehniei[15]. În partea cealaltă a mănăstirii, învecinată cu moşia Lupeşti a mănăstirii Radu Vodă, a fost construit un orfelinat pentru fete, din iniţiativa şi sub coordonarea doamnei ţării, *Azilul Elena Doamna*, a cărui piatră de temelie s-a pus la 29 iulie 1862, în cadrul unei deosebite ceremonii[16].

Activitatea acestui egumen însă nu mai era considerată satisfăcătoare pe la 1860, Meletie fiind acuzat că nu-şi îndeplinea îndatoririle nici faţă de mănăstire, nici faţă de Comunitatea de la Athos, căreia nu-i mai trimitea subvenţiile anuale. Acesta nu le recunoştea acuzaţiile şi nu intenţiona să părăsească postul deţinut. În adresa înaintată Ministerului Cultelor, însoţită de un bilanţ al veniturilor şi cheltuielilor mănăstirii, Meletie afirma că-şi împlinise atribuţiile în administrarea Cotrocenilor, expediind Comunităţii athonite în decurs de cinci ani o sumă importantă, de peste 3.500.000 de lei (valoarea lor în galbeni depăşind 114.000) şi executând şi reparaţii ale mănăstirii[17].

Deşi respingea amestecul autorităţilor române în gestionarea problemelor mănăstirilor închinate, totuşi Comunitatea de la Athos, prin reprezentatul ei Nilos,

---

[12] Idem, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosare 996/1862; 1308/1862; Idem, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 676/1864, filele 22, 96, 97; Constantin Căzănişteanu, *Palatul de la Cotroceni în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în vol. ”Studii şi articole de istorie şi istoria artei”, Muzeul Naţional Cotroceni, Bucureşti, 2001, pp. 126-128.
[13] *Istoria Cotrocenilor în documente*, pp. 142-143.
[14] ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 366/1860, fila 3.
[15] Idem, *Ministerul Agriculturii şi Domeniilor. Reforma agrară din 1864*, dosar 729/1876-1913.
[16] *Istoria Cotrocenilor în documente*, pp. 142, 164-167.
[17] ANIC, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosar 237/1861, filele 21-22, 31-32.

https://biblioteca-digitala.ro

s-a adresat domnului Alexandru Cuza să-l destituie pe Meletie[18]. Principele, pentru a menţine relaţii cât de cât amiabile cu ierarhii athoniţi şi afirmându-şi de fapt autoritatea în numirea sau revocarea superiorilor mănăstirilor închinate, l-a destituit într-un final pe Meletie şi l-a desemnat în martie 1862 pe Nilos ca egumen provizoriu[19].

Însă, raporturile acestuia cu autorităţile române şi, în special, cu administratorul caselor domneşti de la Cotroceni au fost tensionate, Nilos refuzând să execute sau să achite anumite lucrări de renovare. De fapt, era modalitatea prin care-şi exprima şi nemulţumirea faţă de restrângerea spaţiului acordat comunităţii monastice, de treptata modificare a funcţiei pe care ansamblul de la Cotroceni o înregistra, deoarece erau „*încăperi zidite şi dăruite pentru unicul scop de a fi locuite de servitori eclesiastici, cari, deşi chemaţi de sacra voinţă a fondatorului a păzi cu stricteţe rânduiala bisericească, nu vor putea îndeplini aceasta, afară şi departe de monastire locuind*”[20]. Protestul său era exprimat într-o adresă înaintată Ministerului Cultelor: „*Subsemnatul, osebit de aceasta, după ce să ia casa cea mare cu atenansele ei din stânga bisericii, socoate că nu e drept să se ia şi casa egumenească cea mică cu cele 4 camere din dreapta bisericii, singure locuinţe cari rămâ pentru adăpostirea egumenului şi a servitoriloru bisericii înăuntru s*[f]*intei monastiri*”[21].

Ca urmare a acestei reacţii, ca şi a acţiunii lui în problema mănăstirilor închinate, a fost destituit din funcţie după numai patru luni, în iulie 1862[22]. În protestul adresat ministrului Cultelor, Gh. Creţeanu, Nilos reafirma dreptul Comunităţii athonite de a-i desemna sau de a-i demite pe egumenii mănăstirilor supuse lor. Oficialul român îi răspundea cu „*dreptul ce are acest minister de control şi priveghere asupra tuturor aşezămintelor bisericeşti din ţară*”[23]. La Cotroceni se instituia o epitropie compusă din egumeni greci ai altor mănăstiri închinate, Grigorie Raduliotu, Averchie Apostoleanu şi Teodosie Slobozeanu, care în septembrie 1862 erau de acord cu achitarea unora dintre cheltuielile de reparaţie a clădirilor mănăstirii[24].

---

[18] *Ibidem*, fila 17.
[19] *Monitorul Oficial*, nr. 55, 10 martie 1862.
[20] ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 417/1862, fila 2.
[21] *Ibidem*.
[22] *Monitorul Oficial*, nr. 149, 9 iulie 1862; ANIC, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosar 993/1862, f. 37. Motivaţia oficială era aceea că era îngrijitor a trei mari mănăstiri, situate la mare distanţă una de alta, două în Moldova (Trei Ierarhi, Floreşti) şi Cotrocenii în Muntenia, ceea ce nu-i permitea o eficientă gestionare a lăcaşurilor. Rămânea egumen al mănăstirii Floreşti.
[23] ANIC, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosar 993/1862, f. 38.
[24] *Ibidem*, dosar 996/1862, f. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

În acest context înregistrăm intervenţia fraţilor Cantacuzino, Constantin şi Gheorghe, care reclamau încălcarea dispoziţiilor testamentare ale strămoşului lor, Şerban Cantacuzino, de către egumenii greci: „*stipulările donatorului au fost toate şi necontenit violate*”. În consecinţă, potrivit prevederilor din hrisovul ctitorului, în calitatea lor dovedită de descendenţi ai acestuia solicitau îndepărtarea grecilor athoniţi de la conducerea acestui lăcaş: „(...) *noi nu cerem nimic în favoarea noastră, ci în favoarea statului, vărsându-se la tezaur două părţi din trei, iar cealaltă parte să rămâie pentru întreţinerea mănăstirii, după dorinţa fondatorului şi a noastră epitropie*”[25]. Ulterior s-au adresat cu aceeaşi cerere şi reprezentanţilor Marilor Puteri întruniţi la Constantinopol într-o nouă conferinţă pe tema mănăstirilor închinate, aducând documente probatoare[26].

În perioada respectivă, în contextul mai larg al unei anumite laicizări a societăţii româneşti, al manifestării unor opinii privind secularizarea, autorităţile erau decise să intervină într-un mod mult mai hotărât în problema mănăstirilor închinate, în primul rând pentru a recupera datoria pe care aceste aşezăminte o aveau faţă de stat. În acelaşi timp, încercau să exercite un control mai eficient asupra licitaţiilor arendărilor de moşii, devenite publice, pentru a se cunoaşte cu exactitate sumele acordate şi a se preveni fraudele care se produceau la încheierea contractelor. În noiembrie 1862 s-a hotărât strângerea la Casa Statului a banilor proveniţi din arendarea moşiilor mănăstirilor închinate[27].

La 22 decembrie 1862, Camera dezbătea propunerea înscrierii în bugetul statului pe 1863 a veniturilor mănăstirilor închinate, de aproximativ 20.000.000 lei, care practic echivala cu o secularizare a lor. De aici urmau a se repartiza fiecărei mănăstiri sumele necesare salarizării personalului şi trebuinţelor curente[28]. Reacţia comunităţilor ortodoxe nu a întârziat, manifestată prin intermediul ministrului turc de externe, Ali paşa, care considera măsura arbitrară şi violentă şi solicita ca soluţionarea problemei să se facă în conformitate cu dispoziţiile tratatelor internaţionale[29].

Ministrul Cultelor, Alexandru Odobescu, propunea ca vasele şi veşmintele sfinte preţioase din aceste lăcaşuri să fie puse sub protecţia autorităţilor statului sau a protopopilor de judeţ, pentru a nu fi înstrăinate de către egumenii greci, propunere adoptată prin decretul domnitorului, care dispunea ca aceste odoare bisericeşti, neutilizate în serviciul divin, să se depună provizoriu la mănăstirile Văcăreşti şi

---

[25] Idem, *Ministerul Agriculturii si Domeniilor. Bunuri Mici*, dosar 12/1862, f. 57.
[26] C.G. Cantacuzino, *Pièces et documents relatifs au monastère de Cotroscheni*, Constantinopole, 1860.
[27] *Monitorul Oficial*, nr. 282, 22 decembrie 1862; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Bucureşti, 2000, p. 103; *Istoria Românilor*, vol. VII/1, coord. Dan Berindei, Bucureşti, 2003, p. 510.
[28] ANIC, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosar 1010/1863.
[29] Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, ed. a 2-a, Chişinău, 1992, pp. 157-158.

https://biblioteca-digitala.ro

Golia. Aceeaşi măsură se lua pentru hrisoavele, zapisele şi celelalte acte ale respectivelor aşezăminte, care urmau să intre în patrimoniul Arhivelor Statului[30]. În martie 1863, printr-un decret al domnitorului Alexandru Ioan Cuza se decidea ca în bisericile mănăstirilor închinate slujbele religioase să se desfăşoare în limba română[31].

Reprezentantul României la Poartă, Costache Negri, şi secretarul său, N. Bordeanu, analizând situaţia, îl îndemnau pe Alexandru Ioan Cuza să aplice politica faptului împlinit, adică să secularizeze averile mănăstirilor închinate, înainte ca Marile Puteri să impună o soluţie care nu ar fi convenit statului român[32]. Ideea care prindea contur era aceea ca Sfintele Locuri să renunţe la aceste mănăstiri în schimbul acordării unor despăgubiri. C. Negri oferea acestor comunităţi din partea guvernului român o sumă de 80.000.000 piaştri, din care urmau să se scadă 28.889.020 piaştri, reprezentând datoria egumenilor mănăstirilor închinate. Preciza că statul român mai acorda încă 10.000.000 piaştri pentru înfiinţarea unei şcoli laice şi a unui spital la Constantinopol. Deoarece ierarhii greci au refuzat să ia în discuţie propunerea autorităţilor române, nu s-a reuşit să se ajungă la o înţelegere amiabilă, ceea ce într-un fel oferea celor din urmă justificarea pentru o decizie tranşantă[33].

În condiţiile în care ministrul de externe turc, Ali paşa, se adresase reprezentanţilor Marilor Puteri pentru întrunirea unei conferinţe care să rediscute problema mănăstirilor închinate, autorităţile române decid să rezolve singure şi în mod tranşant disputa, fără intervenţie străină. În consecinţă, în consens cu principele Alexandru Ioan Cuza, primul ministru Mihail Kogălniceanu prezenta Adunării, la 13/25 decembrie 1863, proiectul legii secularizării averilor mănăstireşti, adoptată cu majoritate de voturi şi promulgată de domnitor în ziua de 15 decembrie[34]. Conform acestei legi intrau în proprietatea statului toate bunurile funciare deţinute de instituţiile ecleziastice, mitropolii, episcopii, mănăstiri. Dacă iniţial discuţiile vizaseră averile mănăstirilor închinate, ulterior, pentru a nu fi acuzat de discriminare, guvernul român a secularizat bunurile tuturor aşezămintelor ecleziastice. Veniturile lor erau cuprinse în bugetul statului, de unde se repartizau apoi fiecărui aşezământ potrivit unui buget anual. Prin această măsură intra în proprietatea statului 25,26% din teritoriul ţării, mărind dimensiunile Domeniului

[30] *Monitorul Oficial*, nr. 120 din 25 iunie 1863, nr. 122 din 27 iunie, nr. 126 din 3 iulie; de precizat că au fost destituiţi mai mulţi egumeni greci pentru opoziţia manifestată faţă de măsurile respective, cei de la Sărindar, Mihai Vodă, Sfânta Ecaterina şi Mărgineni reuşind, se pare, să trimită în Grecia o bună parte din odoarele şi documentele mănăstirilor lor.

[31] *Ibidem*, nr. 59, 21 martie 1863; limba greacă era admisă numai în lăcaşul comunităţii greceşti din Brăila.

32 C.C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 162-163.

33 *Ibidem*, p. 200.

[34] *Monitorul Oficial*, 17 decembrie 1863.

https://biblioteca-digitala.ro

Statului şi constituindu-se resursa principală pentru viitoarea reformă agrară[35]. Existaseră propuneri, în special din partea egumenilor marilor mănăstiri, ca să le fie lăsată în proprietate măcar moşia de vatră, pe care era situat aşezământul monahal respectiv, pentru a asigura o parte din resursele materiale şi financiare necesare comunităţii monastice, iniţiative neacceptate de autorităţi. Potrivit acestei legi, statul urma să preia de la egumenii greci şi patrimoniul mobil, cărţi, vase de cult şi veşminte liturgice, precum şi documentele mănăstirilor respective. În februarie 1864, aceste bunuri erau depozitate în încăperi speciale din mănăstirea Mihai Vodă, în păstrarea conservatorului A. Bujoreanu[36].

Legea prevedea şi acordarea unui „*ajutor*" către Sfintele Locuri, deoarece acesta fusese sensul închinării mănăstirilor române, nu mai mare de 82.000.000 lei, în care era inclusă şi datoria lor către statul român, de 31.000.000 lei. Se mai aloca o sumă de 10.000.000 lei pentru înfiinţarea unei şcoli laice şi a unui spital la Constantinopol, care urmau a fi conduse de reprezentantul român la Poartă şi de un consiliu cu patru membri, doi români şi doi aleşi de comunităţile greceşti[37]. Atitudinea necooperantă a ierarhilor greci, care refuzau să accepte suma oferită de guvernul român, ajunsă la 150.000.000 lei, a dus la prelungirea discuţiilor, spre exasperarea şi a susţinătorilor lor europeni[38]. În timp, problema s-a încheiat de la sine, fără a se mai acorda nici o despăgubire.

Prin legea secularizării averilor mănăstireşti, statutul mănăstirii Cotroceni a înregistrat o modificare esenţială, ieşind din subordonarea faţă de comunitatea monastică de la Muntele Athos şi intrând sub jurisdicţia autorităţilor ecleziastice româneşti. În momentul secularizării mai avea în proprietate cele mai mari şi mai importante moşii pe care le deţinuse în decursul timpului, răspândite în toate zonele geografice ale Munteniei. În ceea ce priveşte metohurile Văleni, Budişteni şi Micşani-Pârlita, dacă lăcaşurile ultimelor două erau într-o accentuată stare de degradare, moşiile lor cunoscuseră o creştere constantă a valorii, aducând venituri importante Cotrocenilor. Complexele teritoriale de pe Ialomiţa, de la Bucu, cele de pe Mostiştea, la Făurei, Pietrile şi Daia, din zona Dunării, înregistraseră un spor de populaţie şi o extindere a terenurilor cultivate, fiind tot mai mult antrenate în noile realităţi economice, în producţia pentru piaţă. Hanul *Şerban Vodă*, prin chiriile percepute, aducea administraţiei de la Cotroceni profituri deosebite, deşi treptat

---

[35] C.C. Giurescu, *Suprafaţa moşiilor mănăstireşti secularizate la 1863*, în „Studii", XII (1959), p. 156.

[36] ANIC, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosar 261/1864, fila 1.

[37] *Monitorul Oficial*, nr. 251, 17 decembrie 1863, p. 1059; *Istoria Românilor*, vol. VII/1, p. 518.

[38] C.C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 222-224.

https://biblioteca-digitala.ro

funcţia sa economică nu mai corespundea nevoilor societăţii. Mănăstirea Cotroceni era atunci cea mai bogată dintre mănăstirile închinate din Ţara Românească[39].

Procesul de restrângere a proprietăţii mănăstirii Cotroceni începuse anterior, chiar cu moşia pe care se afla, după cum constatau cu amărăciune epitropii săi: „(...) *de la monastirea Cotroceni s-a luat un loc pentru ierbăriea oastei, un loc pentru Grădina Botanică, un loc pentru stabilimentul Asil Elena, s-a tăiat în primăvara trecută, sub cuvânt de interes comun, morile după moşie cu ocazia inundării, când acele mori existau de ani nepomeniţi şi nicicum aduceau înecăciune* (...) *şi din lipsa lor mănăstirea a pierdut jumătate din venitul anual al moşiei*”[40].

Dezintegrarea domeniului funciar al mănăstirii Cotroceni nu a fost, deci, un efect al unei defectuoase administrări a egumenilor, ci un act politic, având consecinţe importante pentru majoritatea aşezămintelor ecleziastice. Controlul gestionării averilor mănăstireşti, trecerea veniturilor din arendarea moşiilor la bugetul statului şi secularizarea moşiilor Bisericii au reprezentat etape succesive de restrângere, apoi de confiscare a importantelor lor surse de întreţinere. De acum depindeau de bugetul acordat de stat şi de dărnicia credincioşilor. Însă, pentru societatea românească măsura şi-a avut cel puţin o justificare. Moşiile locuite, intrând în categoria Domeniilor Statului, prin legea rurală din 1864, au constituit baza pentru împroprietărirea ţăranilor locuitori pe ele. Importante resurse financiare, provenite din valorificarea moşiilor rămase în proprietatea statului, aveau să intre şi în bugetul acestuia, grevat de un deficit semnificativ.

Punerea în aplicare a dispoziţiilor legii secularizării averilor mănăstireşti a reprezentat momentul principal de diminuare semnificativă şi a patrimoniului mobil al bisericii Cotroceni. Disputa care-l opusese pe fostul egumen Meletie Comunităţii athonite, faptul că în momentul secularizării se pare că mănăstirea Cotroceni era administrată nu de un egumen grec, ci de o epitropie, cu atribuţii reduse, au constituit principalele motive pentru care patrimoniul şi fondul său documentar nu au fost înstrăinate de către călugării greci, precum s-a întâmplat în cazul altor mănăstiri. Însă, conform prevederilor acestei legi, cele mai valoroase dintre odăjdiile şi argintăria de cult, majoritatea donaţii ale ctitorului – cărţi cu ferecături, chivoturi, cruci, potire, candele, ripide, poale de icoană, epitafe, epitrahile (mai mult de 30 de obiecte) –, au fost preluate şi introduse, ulterior, în patrimoniul Muzeului Naţional de Antichităţi[41]. Mănăstirilor Antim şi Sfântul Sava le-au fost transferate veşminte şi argintărie liturgică (aproximativ 15 piese), iar documentele – hrisoave,

---

[39] Mariana Lazăr, *op. cit.*, p. 291.

[40] ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 414/1862, f. 7-8.

[41] *Istoria Cotrocenilor în documente*, pp. 204-217. În 1931 din patrimoniul acestui muzeu aceste obiecte au trecut în colecţia Muzeului de Artă Religioasă, atunci înfiinţat, până în 1953, când au fost transferate în patrimoniul Muzeului de Artă al Republicii Populare Române (astăzi Muzeul Naţional de Artă al României).

https://biblioteca-digitala.ro

zapise, condici –, au intrat în fondurile Arhivelor Statului. Totodată, i-au fost preluate mai multe cărţi, iar dintre cele româneşti, unele au fost donate la biserici bucureştene care duceau lipsă de acestea. Ulterior, în 1887, un alt lot de cărţi a fost transferat, se pare, Bibliotecii Academiei.

În patrimoniul bisericii mănăstirii Cotroceni au rămas atât vase sfinte şi veşminte preoţeşti, cât şi cărţi necesare serviciului liturgic, constituind singura sa avere până în 1977[42]. În condiţiile în care din 1864 acest aşezământ, precum toate celelalte ale ţării, a fost finanţat de la bugetul statului, primind resurse foarte puţine, în special pentru cheltuielile impuse de desfăşurarea cultului şi pentru salarizarea personalului, nu a mai avut posibilitatea să-şi îmbogăţească patrimoniul mobil şi nici să execute lucrări serioase de renovare.

A continuat să funcţioneze o scurtă perioadă ca aşezământ monastic, fiind desfiinţat postul de egumen şi creându-se cel de îngrijitor sau curator, cu un personal redus numeric. Curator a fost desemnat Marin Serghiescu, un colaborator al principelui Cuza, ocupând postul până la abdicarea acestuia, în februarie 1866 fiind înlocuit cu monahul Ieremia Măcărescu. Fostul egumen, Meletie, în special datorită conflictului cu superiorii athoniţi, dar şi pentru că avea proprietăţi în ţară, trăind, de fapt, de mai mult timp aici, nu a plecat la Athos după secularizarea averilor mănăstireşti, ci a rămas la Cotroceni ca preot al bisericii. Nu s-a resemnat cu pierderea unei funcţii pe care o deţinuse o bună parte din viaţă şi a continuat să se implice în treburile lăcaşului, subminându-le autoritatea celorlalţi îngrijitori – Ieremia Măcărescu şi Vasile Dumitrescu –, până la moartea sa, în 1869[43].

Un timp, până în primul sfert al secolului al XX-lea, biserica a mai servit ca lăcaş de rugăciune pentru enoriaşii din Cotroceni, ulterior devenind capelă a palatului regal[44]. Deşi au fost iniţiate unele lucrări de restaurare, din lipsa fondurilor acestea nu au fost executate la nivelul pe care-l solicita situaţia clădirii. Totodată, s-a ajuns ca în biserică serviciul divin să fie oficiat de un singur preot, care, pentru a-şi asigura traiul, era nevoit să mai aibă o slujbă, în detrimentul desfăşurării cultului. În consecinţă, enoriaşii din Cotroceni se adresau regelui Ferdinand, apelând la „*legătura sfântă ce leagă pe Majestatea Voastră de această biserică*”, pentru a-i sprijini în dobândirea unei locuinţe pentru preot în apropierea lăcaşului şi pentru

[42] E. Popescu, *Precizări şi completări privitoare la pisaniile, obiectele şi cărţile vechi de la biserica mănăstirii Cotroceni*, în „Glasul Bisericii”, nr. 7-8 / 1970, pp. 790-797.
[43] Mariana Lazăr, *op. cit.*, p. 49.
[44] În 1930 s-a construit o altă biserică, având hramurile *Sfântul Vasile cel Mare, Sfânta Parascheva*, destinată unora dintre enoriaşii din Cotroceni (în zona Răzoare), o altă parte a locuitorilor cartierului participând la slujbele oficiate în biserica *Sfântul Elefterie (Vechi)*, monument de secol XVIII, ulterior în biserica *Sfântul Elefterie (Nou)*.

https://biblioteca-digitala.ro

angajarea unui al doilea preot, deplângând starea în care se afla: „*biserica aceasta, care odată a avut un venit foarte mare anual, azi trăieşte din mila statului*”[45].

La începutul secolului al XX-lea, după înfiinţarea Comisiunii Monumentelor Istorice, biserica *Adormirea Maicii Domnului* şi celelalte spaţii prezervate din ctitoria lui Şerban Cantacuzino au fost declarate monument istoric, cu dreptul de a li se asigura o protecţie specială.

În ultima treime a secolului al XIX-lea, ansamblului de la Cotroceni i s-a modificat total funcţionalitatea, clădirile sale intrând, în marea lor majoritate, în administrarea intendentului palatului de vară. Noua curte princiară, apoi regală, a preluat de acum spaţiul aşezământului monahal cantacuzin, conferindu-i o cu totul altă destinaţie, funcţia religioasă cedând întâietatea celei de reprezentanţă.

ANEXE:

1. [ante 19 februarie 1862][1]

Domnule Ministru,

Crez[2] că deodată cu intrarea domniei voastre în acel[3] onorabil Minister, v-aţi informat de cererea Sântului Munte Athos pentru destituirea mea de la monastirea Cotroceni, unde mă aflu foncţionând ca egumen de la anul 1841 sub pretextul că m-aş fi abatut din datoriile mele, fără însă a areta şi în ce consistă acele abateri. Socotesc de prisos a vă osteni numărând serviciile ce cu credinţa am oferit într-un timp îndelung către zisa comunitate căci acolo unde faptele există, cuvintele sunt inutile.

Fără dar a mă întoarce la epoca mai învechită, viu a vă da o informaţiune despre sumele ce am înaintat către comunitate în cei din urmă şase ani, socotiţi de la anul 1856 până astăzi şi care consistă în sumă de galbeni împărăteşti una sută unsprezece mii (#111.000), într-un timp când sporirea venitului anual al monastirii într-o cifră mai considerabilă nu datează decât de la anul 1858. Apoi, care alt egumen din ţară[4] poate avea curajul să zică că a înaintat către chiriarhiia sa asemenea sumă, comparativemente cu venitul său şi cum un egumen, împlinind datoriile sale[5] în curăţenie, ar putea fi calificat de abusiv sau abătut din datoriile sale[5].

Inimicii adevărului s-au silit şi să silesc prin toate mijloacele a răspândi în public că sub-scrisul opresc din veniturile monastirii Cotroceni patruzeci de mii galbeni (#40.000) şi negreşit că o asemenea cifră de abus impresionează pe oricare

[45] ANIC, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice. Direcţia Contabilitate*, dosar 401/1920, f.19, f. 60. Documentele nu precizează dacă le-a fost rezolvată favorabil solicitarea, trimisă de Casa Regală Ministerului Cultelor.

https://biblioteca-digitala.ro

om de onoare. Oare ar putea fi de crezut ca să cuget cu atâta neruşinare de a lipsi pe monastirile de jos de dreptul lor şi mai cu seamă de o sumă enormă ca aceasta?

Bilanţul de veniturile şi cheltuielile monastirii pe anii ce nu sunt răfuiţi stau de faţă. În acel bilanţ se văd toate sumele răspunse părinţilor de jos, scăzământul arendaşilor şi sumele neadunate dupe la dânşii, rămâind asupră-mi din totala sumă a veniturilor ce am adunat până la înche[i]erea bilanţului lei una sută mii. În ce alte dar condee se resumă miile de galbeni fără titlu şi fără numire?

Pre cât, domnule ministru, poate avea cineva facilitatea a zice că are să primească de la cutare oarecare sumă, pre atâta are şi datorie a constata legalmente faptul. Pretindatorii acelor sume fabuloase liberi sunt a-şi intenta acţiunea lor prin canalul Justiţi[e]i, nimic nu mă va popri a-mi da cuvântul la timp.

Chestiunea destituirii nu are nimic comun cu pretenţiile comunităţii, mai mult sau mai puţin fondate. Egumenul aici în ţară este pus sub osebite îndatoriri ce precisă model administraţiunei sale.

[f.22] Pre cât timp dar datoriile mele egumeneşti le-am îndeplinit cu religiozitate şi pre cât timp cererea de destuire a comunităţii Sântului Munte nu se vede basată pe abateri constatate, crez că nu este drept, nici logic a mi se da o asemenea lovitură morală după un serviciu îndelung şi nepătat şi tocmai la finitul carierii mele.

Permiteţi-mi dar, vă rog, domnule ministru, a supune aceste toate aprecieri domni[e]i voastre, de la care depinde destituirea mea şi daţi-mi curagiul a spera în iubirea de dreptate şi de echitate ce vă caracterisă.

Al domni[e]i voastre plecat,
Meletios Cotroceaniu[6]
Domnului Ministru Secretariu de Stat la Departamentul Cultelor

Ministerul Cultelor, Registratura Generală, n° 2800
Intrat la 19 fevruarie 1862

ANIC, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosar 237/1861, filele 21- 22.

---

[1] Data înregistrării la Ministerul Cultelor.
[2] În original „*z*” este scris „*d*”.
[3] În original „*ce*” şi „*che*” sunt scrise „*que*”.
[4] În original „*ţérra*”.
[5] În original „*sélle*”.
[6] Semnătură în limba greacă.

https://biblioteca-digitala.ro

2. [16 februarie 1862][1]

Bilanţ pe anii 1856, 1857, 1858, 1859, 1860 şi 1861

N°.	**Anul**	**Descriere**	**Lei**	**Parale**
1.	1856	Primiţi din venitul moşiilor şi al hanului Şerban Vodă	544.000	
2.	1857	Idem	544.000	
3.	1858	Idem	1.084.526	
4.	1859	Idem	1.052.246	
5.	1860	Idem	602.659	
6.	1861	Idem	938.121	
		Peste tot s-a primit lei patru milioane şapte sute şaizeci şi cinci mii trei sute cincizeci şi două	4.765.352	
		Să scad cei răspunşi	4.676.283	
		Rămâne a se mai răspunde optzeci şi nouă de mii şaizeci şi nouă lei	89.069	

Răspundere

N°.	**Anul**	**Descriere**	**Lei**	**Parale**
1. 2.	1856	Trimişi la Sânt Agura în cincisprezece mii galbeni Două mii galbeni (2000 #) pentru cheltuielile monastirei	480.000 64.000	
3. 4.	1857	Trimişi la Sânt Agura în cincisprezece mii galbeni Două mii galbeni (2000 #) pentru cheltuielile monastirei	480.000 64.000	
5. 6.	1858	Trimişi la Sânt Agura Cheltuielile monastirei	960.000 160.000	
7. 8.	1859	Trimişi la Sânt Agura treizeci de mii galbeni Cheltuielile monastirei	960.000 160.000	
9. 10.	1860	Trimişi la Sânt Agura în galbeni Idem în lire	192.000 465.000	

https://biblioteca-digitala.ro

11. 12.		Cheltuielile monastirei Răspunşi fiscului pentru impozitul de 13%	160.000 73.366	 28
13. 14. 15. 16. 17.	1861	Cheltuielile monastirei Pentru reparaţiunea monastirei Cotroceni Pentru clădirea din nou a unei biserici în satul Meletie, a unui han pe moşia Herăstrău şi altele Răspunşi fiscului pentru împrejmuirea grădinii de la Cotroceni Răspunşi fiscului pentru impozitul foncier de 13%	160.000 96.000 92.000 10.700 99.216	 28
		Peste tot s-a răspuns lei patru milioane şase sute şaptezeci şi şase de mii, două sute şaptezeci şi şase de mii, două sute optzeci şi trei	4.676.283	

Meletios Cotroceaniu[2]

ANIC, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosar 237/1861, filele 31-32.

---

[1] Data adresei egumenului către Ministerul Cultelor (fila 30).

[2] Semnătură în limba greacă.

3. 1920 [iunie]

Sire,

Subsemnaţii, locuitori din moşi, strămoşi împrejurul palatului şi bisericii Cotroceni, facem Majestăţii Voastre această umilită rugăminte:

La biserica Cotroceni, de la moartea preotului Gheorghe Dumitrescu nu mai putem aduce un al doilea preot. Nimeni nu voieşte să ceară acest loc, căci biserica este săracă şi nu are cu ce trăi. Preotul, care slujeşte astăzi la această biserică, n-ar putea trăi dacă n-ar fi şi profesor. Şcoala însă, fără îndoială, nu-i lasă atât timp liber ca să poată îndeplini toate serviciile cerute de datinile noastre străbune. De aceia şi preotul paroh doreşte a aduce un al doilea preot ajutor. Biserica aceasta, care odată a avut un venit foarte mare anual, azi trăieşte din mila statului. Noi suntem oameni săraci, ce luptăm din greu cu nevoile. Preoţii nu pot trăi numai cu salariile statului, cu salariul de azi al unui preot nici chiria pentru locuinţă nu se poate plăti în Bucureşti.

https://biblioteca-digitala.ro

De altă parte, nu putem să îngăduim ca, încetul cu încetul, să ne înstreinăm noi şi copii noştrii de biserică şi învăţăturile ei sfinte, care sunt foarte folositoare. De aceia, ne-am gândit că trebuie să venim în ajutorul preoţilor. Şi singura cale bună ar fi clădindu-se case sau găsindu-să pe lângă sfântul locaş pentru locuinţa preoţilor, aşa cum au şi la alte biserici. Aceste case nu vor fi ale preoţilor, ci ale bisericii. Preoţii vor locui în ele numai atât cât sunt slujitori ai acestei biserici.

Noi oamenii, acoperiţi de nevoi, aducându-ne aminte că această biserică a fost zidită acum 3 veacuri în urmă de un Domn al ţării, bun creştin, îndrăznim a veni cu umilită rugăminte la Majestatea Voastră, bun român şi bun creştin, să ne veniţi în ajutor făcând pe orice cale crede Majestatea Voastră de cuviinţă, ca să se clădească sau să se găsească locuinţă pentru preoţi împrejurul bisericii. Numai dând locuinţa, nădăjduim să putem căpăta un al doilea preot la această biserică. Alergăm la mila Majestăţii Voastre, căci ştim că zadarnic am cere aceasta statului nostru, copleşit de datorii.

Legătura sfântă ce leagă pe Majestatea Voastră de această biserică, dorul nostru nespus de mare de a auzi şi în casele noastre cuvântul Domnului, pe care îl auzim la biserică, ne face să credem că umila noastră rugă va fi primită de Majestatea Voastră.

Majestăţii Sale Regelui României Ferdinand I

Umilii şi supuşii slujitori ai Majestăţii Voastre,

căpitan C. Mărăcineanu, Şoseaua Pandurilor 95; Gh.I. Jelescu, [str.] Smarandache 5, I. Gâlman, [str.] Lupeasca 106, G.N. Stoenescu, Ion Popa, Şoseaua Panduri 89, Ivan Dumitru, str. Smarandache 7, Iosif Heriseanu, Smarandache 7, Ion Telegescu, Lupeasca 119, Ion N. Dumitrescu, Smarandache 9, Anghel M. Ion, Smarandache 12, N. Dumitrescu, Lupeasca 47, Dimitrio Fotescu, Lupeasca 63, C. Ciofu, [str.] Neacşu Bogdan 7, [f.60] Ion Florea, Smarandache 14, Costică Enculescu, Lupeasca, 46, Stoian Petre, str. N. Dobrin 18, Dumitrescu Petre, str. N. Dobrin 17, Buţă Ion, Lupeasca 59, Ion Croitoru, Lupeasca 55, Telegescu Ion, Smarandache 8, Panait Constantin, Smarandache 18, Dumitru Constantinescu, Smarandache 18, I. Gâdici, Smarandache 22, D-tru Creviceanu, Smarandache 22, Nicu Ion, Smarandache 29, Constantin Neacşu, Drumul Sării 12, Luchreţia Trâmbiţaşu, Drumul Sării 16, Roman Ionescu, [str.] Neacşu Bogdan 12, Mihai Gheorghe, Neacşu Bogdan 7, Dumitru Botniluacu, Neacşu Bogdan 10, Dobre Anton, Neacşu Bogdan 6, Aurel Antonescu, Neacşu Bogdan 6, Marin Antonescu, Neacşu Bogdan 4, Mariţa I. Cristea, Neacşu Bogdan, 3, Sache Neacşu, Neacşu Bogdan 1, Ştefănescu Andrei, [str.] N. Dobrin 17, Trore Stan, N. Dobrin 17, G. Basan, Lupeasca 65, Gheorghe M., Drumul Sării 25, [...][1] Lupeasca 96, Ioan Voiculescu, Lupeasca 65, Ion Ştefănescu, Lupeasca 71, Ion Mihai, M. Petrescu, Toma Luiz, Lupeasca 62, Al. Cristea, Lupeasca 128, Ioniţă Gheorghe, Lupeasca 130, Dumitru G. Cafopol, Lupeasca 130, P. Nicolau, Lupeasca 130, Clement Popescu, Erbăriei 6, C-tin Niculescu, Panduri

https://biblioteca-digitala.ro

75, Mihaelescu Ion, Panduri 85, Balciu Petre, Panduri 88, Mihailescu Zamfir, Panduri 85, Iancu Ştefănescu, Panduri 85, Stan Gheorghe, Panduri 85, D-tru Cioculescu, Lupeasca 116, N[...][1] Lupeasca 78, D. Ioan, Lupeasca 70, Radu Constantin, Lupeasca 71, Gh. Gâjiu, Lupeasca 74 [m.p.].

ANIC, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice. Direcţia Contabilitate*, dosar 401/1920, f.19, f. 60.

---

[1] Semnătură indescifrabilă.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ACTE NOTARIALE DIN TRANSILVANIA (1850-1918). CONȚINUT ȘI TIPOLOGIE

DANIELA DETEȘAN
dete76@yahoo.com
Institutul de Istorie ”George Barițiu” – Cluj-Napoca

NOTARIAL ACTS FROM TRANSYLVANIA (1850-1918). CONTENT AND TYPOLOGY

ABSTRACT

No author has written a history of the Transylvanian notariat in modern times, starting from notarial archives. One explanation can be the difficult nature of the endeavor. The research is the interface between history, law sciences, sociology, economics, anthropology, genealogy and requires knowledge of the languages of the sources - Hungarian and German. The goal of this article is to make a general description of the notarial documents in Transylvania at the middle of the XIXth century. Primary sources, large and diverse, allow reconstruction of a wide spectrum of economic, social, demographic and cultural variables. Following the French model of Jean-Paul Poisson, notarial documents were classified into three categories: acts on family and family patrimony, reale estate acts and economic-financial documents. Wills, donations, wealth inventories, marriage contracts and dowry contracts, sales-and-purchase contracts, divisions and heritage renouncing, reconciliation between brothers, they all have significant historical importance as they provide accurate and relevant information about the successoral transmission system in Transylvania. Two case studies will provide an inventory at micro-regional level. The target group is the notaries from Mureș and Brașov counties. Together with priests and teachers, the notaries were emblematic characters in the rural and urban areas. Dealing with this topic implies building up a database of historical data, seen as the starting point for further investigations.

Keywords: the notary, notarial documents, Transylvania, modern era.

Nimeni nu a scris o istorie a notariatului din Transilvania epocii moderne luând ca punct de plecare arhivele notariale. O explicație poate fi dată de dificultatea ridicată a temei. Demersul este interdisciplinar, la frontiera dintre istorie, științe juridice, economie, sociologie, antropologie, genealogie și în plus necesită cunoașterea limbilor izvoarelor, maghiara și germana. În istoriografia română se simte lipsa unui compendiu de legislație notarială – indispensabil instrument de lucru care

https://biblioteca-digitala.ro

să releve cadrul legislativ general și să traseze principalele coordonate ale notariatului public de la înființare până la Marea Unire. Normativele statului austriac și austro-ungar despre notarii comunali și publici nu se identifică rapid și nici ușor. S-au publicat disparat, în colecții de legi, broșuri de popularizare, publicații periodice și parțial în presa epocii. Juriștii au adunat într-un volum doar două extrase despre notarii publici: legea XXXV/1874 și legea XVI/1894[1]. Din acest documentar lipsesc legile privitoare la notarii comunali: legea comunală XVIII/1871[2], legea XXII/1886[3] despre comune, legea XX/1900[4] asupra cursurilor administrative comunale. Modificările ulterioare aduse legii care introducea notariatul public în Transilvania – legea VII/1886[5], legea LI/1880[6], legea L/1883 și articolul de lege XVI/1894 –, arată continua preocupare a legiuitorului pentru calificarea notarilor publici, taxele stabilite pentru notari sau evoluția procedurii succesorale notariale.

Pe lângă dificultăți, abordarea unui asemenea subiect comportă mai multe avantaje. Depozitele notariale conțin munți de documente. Paradoxal, ele au rămas necunoscute cercetărilor istorice românești corespunzătoare epocii moderne. Fondurile notariale impresionează nu doar prin bogăția, cât mai ales prin diversitatea informației. Ele vin să completeze în mod fericit direcția de cercetare academică axată pe istoria elitelor, sistemul transmiterilor succesorale, istoria rurală (prin enumerarea tipurilor de culturi agricole, a uneltelor țărănești, resurselor forestiere, viticole, apicole), istoria habitatului (prin descrierea interiorului domestic, a gospodăriei, mobilierului), istoria prețurilor (animalelor, locuințelor, pământului), cultura vestimentară (hainele, trusoul miresei), istoria cărții (prin volumele din bibliotecile particulare enumerate în testamente), alfabetizarea populației (prin semnăturile testatorilor, donatorilor și martorilor, sau prin acel X trecut în dreptul neștiutorilor de carte, care pun degetul pe semnul crucii), filantropie (prin fundațiile și fondurile caritabile create pentru sprijinirea școlii și bisericii). Arealul geografic acoperit de surse cuprinde întreg teritoriul

---

[1] Dumitru Viorel Mănescu, Doina Dunca, *Documentar. Acte normative cu caracter notarial din perioada 1874-1975*, București, Editura Notarom, 2006.

[2] *Legea comunală sau Articlii de lege XVIII:1871 și V:1876*, esplicați de Iosif Pop, jude regesc cercual și membrul Asociațiunei Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, Brașov, 1881; *Federațiunea, diurnalu politicu, literariu, comercialu și economicu*, MDCCCLXXI, 1871, nr. 82, 83.

[3] *Colecțiunea legilor din anul 1886* (în continuare *Colecțiunea legilor, 1886*), Edițiunea Ministeriului Reg. Ung. de Interne, Fasciclul I (I-VII), Budapesta, 1886, pp. 274-358.

[4] *Magazinul legilor statului pe anul 1900*, Edițiunea Ministeriului Reg. Ung. de Interne, Fasciclul I (I-XXII), Budapesta, 1900, pp. 246-248.

[5] *Colecțiunea legilor, 1886*, pp. 86-116.

[6] *Colecțiunea legilor din anul 1880*, Edițiune Oficiale, Budapesta, 1880, pp. 366-379.

https://biblioteca-digitala.ro

Transilvaniei. Absoluta noutate a izvoarelor primare face ca investigația științifică să fie una de pionierat.

Metodologic se poate opta pentru o abordare cantitativă, cu ajutorul analizei statistice și prosopografiei, sau de tip calitativ, prin studii de caz. Legislația românească actuală permite cercetătorilor accesul la documentele notariale și judiciale după 90 de ani de la crearea lor[7].

Ca punct de reper pentru acest articol am selectat 14 fonduri notariale de la arhivele din Brașov și Târgu Mureș (vezi tabelul de mai jos). Am răsfoit filă de filă trei colecții notariale de la Târgu Mureș (circa 8 metri liniari de arhivă). Pentru celelalte 11 fonduri din Brașov am consultat 19 inventare, așa-numitele ”*registre index de acte autentice*”. O serie lungă de întrebări s-au ridicat: Cine au fost notarii Transilvaniei moderne? Câte tipuri de notari au existat? Ce fel de acte au întocmit? Ce competențe profesionale aveau? Cum a evoluat instituția notariatului? Au existat diferențe între legislația și practica notarială? În ce măsură au existat ”dinastii de notari”, la fel ca în cazul preoților? Cine forma clientela notarilor și ce caracteristici socio-demografice avea? Ce ocupație aveau? Unde locuiau? Știau să scrie și să citească?

Numele și prenumele	Localitatea	Perioada	Durata
Ciurea Vasile	Sighișoara	1898-1948	50 ani
Gross Károly	Sighișoara	1875-1898	23 ani
Harșia Augustin	Sighișoara	1875-1882	7 ani
Sebessi Ákos	Sighișoara	1898-1916	18 ani
Linz Francisc	Brașov	1869-1885	16 ani
Lunz Carol	Brașov	1905-1918	13 ani
Maager Iosif	Brașov	1885-1896	11 ani
Nemeș Petru	Brașov	1885-1900	15 ani
Schnell Carol	Brașov	1897-1905	8 ani
Fay Andor	Reghin	1897-1909	12 ani
Gidofalvi Istvan	Reghin	1888-1896	8 ani
Kapbedo Francisc	Târgu Mureș	1892-1910	18 ani
Tompa Gyula	Târgu Mureș	1875-1885	10 ani
Vitalyos Samuel	Târgu Mureș	1877-1895	18 ani

1. Istoriografie

Istoriografia occidentală a acordat spații largi instituției notariale. Francezii, prin metode specifice (istoria cantitativă, istoria serială, istoria mentalităților), au

[7] *Legea Arhivelor Naționale nr. 16/1996*, Anexa nr. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

descoperit primii importanța și aportul decisiv al surselor notariale[8]. În Franța funcționează un Institut Internațional de Istoria Notariatului (din 1974) și s-a creat o revistă specializată, *Le Gnomon* (în 1976). Orașele Strasbourg (1978)[9] și Toulouse (1988, 1989, 1990, 1991), au devenit locurile consacrate pentru întâlniri colocviale, dezbateri și discuții despre actele notariale sau metodele de investigare. Prin Jean-Luc Laffont s-a inițiat o istorie a notariatului și colecția *Histoire notariale*. O mare atenție s-a acordat surselor notariale și definirii termenilor specifici (”*practica notarială*”, ”*sistem notarial*”). S-a publicat mult, înregistrându-se o adevărată explozie de tratate științifice, teze de doctorat, colocvii, congrese, mese rotunde, sinteze și volume ale unor conferințe.

În timp ce italienii[10] sau maghiarii[11] se ocupă de epocile medievală, modernă și contemporană, românii s-au preocupat mai ales de secolele XVII-XVIII[12]. Un aport esențial la o mai bună cunoaștere a notariatului modern din Transilvania și-au adus Dimitrie Bonciu, notar șef al comitatului Arad, și Mihai Besan, notar public regesc în Lugoj. Ambii au compus, prelucrat și publicat în limba română în anii 1875[13] și 1906[14] legea despre notarii publici regești din 1

---

[8] Emile Vivier, *Les archives notariales*, în ”Supplément aux Annales de Normandie”, nr. 1, 1953, pp. 10-14; Adeline Daumard, François Furet, *Méthodes de l'histoire sociale: les archives notariales et la mécanographie*, în ”Annales. Économies, Sociétés, Civilisations”, nr. 4, 1959, pp. 676-693; Jean-Luc Laffont, *L'exploitation des archives notariales en France. Jalons Historiographiques*, în Scarlett Beauvalet-Boutouyrie, Vincent Gourdon, François-Joseph Ruggiu (coord.), ”Liens sociaux et actes notariés dans le monde urbain en France et en Europe (XVI-e–XVIII-e siècles)”, Centre Roland Mousnier, Paris, 2004, p. 47.

[9] *Les actes notariés, source de l'histoire sociale XVI-XIX siècles. Actes du Colloque de Strasbourg* (mars 1978), Société savante d'Alsace et des régions de l'Est, Coll. Grandes Publications, T XVI, Strasbourg, Istra, 1979, 347 p.

[10] Antonio d'Argentino, *Étude sur les sources successorales et notariales: la distribution patrimoniale à Bénévent entre 1876 et 1905*, în ”Mélanges de l'Ecole français de Rome. Moyen Age, Temps modernes”, t. 97, nr. 1, 1985, pp. 381-398; Olivier Faron, *Projet d'étude des archives notariales milanaises pour la periode moderne et contemporaine*, în ”Mélanges de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée”, tom 112, nr. 1, 2000, pp. 209-226; Lucien Faggion, *Il notaio, la società e la mediazione in eta modernà nelle storiografie francese e italiana: un confronto*, în ”Acta Histriae”, 16, 2008, nr. 4, pp. 527-544.

[11] Rokolya Gábor, *The Beginnings of modern notariat in Hungary (1875-1947*), Budapest, 2010.

[12] Marionela Wolf, *Chirurg-maior și înalt temnicer în Timișoara carolină. Studiu de caz asupra recursului metodic la testamente și acte notariale în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în ”Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, 51, nr. 2, 2006, pp. 1-35; Adrian Magina, *Notarii Caransebeșului în secolul al XVII-lea*, în ”Analele Banatului. Arheologie-Istorie”, XIX, 2011, pp. 303-309.

[13] Demetriu Bonciu, *Învățătură pentru poporul român despre legea adusă în privința notarilor publici regești, despre foloasele și întrebuințarea ei*, Arad, Tipografia lui Ștefan Gyulai, 1875.

[14] Michail Besan, *Învățătură despre legile privitoare la notarii publici regești*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Archidiecezane, 1906.

https://biblioteca-digitala.ro

august 1875. Scopul urmărit era de a face cunoscut într-un mod cât mai accesibil și unui cerc cât mai larg de persoane terenul de activitate al notarului public, taxele fixate pentru notari și mai ales ce foloase pot avea oamenii de pe urma instituției notariale. În logica acestui tip de demers s-au înscris și prelegerile populare ținute în 1911 în comumele Cuștelnic (dr. Virgil Radeș, *Despre contracte și testament*), Târlișua (dr. Romul Boila, *Testament și întăbulări*), Boian (dr. Romul Boila, *Despre testament și procesele ușuratice*), Moișa (dr. Bucur Băra, *Despre testament*)[15].

Cercetări mai vechi[16], completate de articole relativ noi[17], vizează legislația testamentară. O ipoteză de la care se poate pleca este că dacă legislaţia succesorală din Transilvania era egalitară[18] la fel ca în Franța, Spania, Italia, Suedia, atunci şi practica trebuia să fie la fel.

Producția istoriografică românească referitoare la moştenire nu este abundentă. Cea mai investigată regiune rămâne districtul Năsăud[19]. Câteva studii de caz – Sighișoara[20], Arad[21] –, arată că recursul la testament era mai frecvent din partea elitei economice. Testamentele maghiare din Transilvania premodernă[22], testamentele din Oltenia premodernă și modernă[23], testamentele unor personalități

---

15 *Prelegerile poporale ținute în cursul anului 1911*, în ”Transilvania”, nr. 5, septembrie-octombrie 1912, pp. 357, 360.

16 Valer Moldovan, *Despre testament. Explicarea articolului de lege XVI, din anul 1876,* Sibiu, 1903; Ioan Papp, Paul Balașiu, *Procedura de moștenire din Ardeal (Legea XVI din 1894)*, Cluj, Tipografia ”Carmen”, 1921.

17 Marius Rotar, *Discurs testamentar în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historia”, 9/I, 2005, pp. 111-126.

18 Articolul 732 din *Codul Civil General Austriac*, traducere de Ioan Corjescu, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1921, p. 195.

19 Daniela Deteșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, Claudia-Septimia Sabău (editori), *Testamente din districtul Năsăud (1861-1871),* Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011; Daniela Deteșan (editor), *Căsătorie și moștenire în Transilvania. Documente din a doua jumătate a secolului al XIX-lea,* Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2013.

20 Mihai Adonis, *Date privind istoricul familiei Boiu din Sighişoara. Testamentele lui Zaharia Boiu senior*, în “Revista Bistriţei”, XVIII, 2004, pp. 269-280.

21 Corneliu Pădurean, *Testamente ale unor locuitori din Arad de la începutul secolului al XIX-lea*, în Mihaela Grancea (coord.), „Reprezentări ale morţii în Transilvania secolelor XVI–XX”, 2005, pp. 167-173; Daniela Deteşan, *Testamentul mecenatului Nicolae Simu*, în ”Revista Bistriţei”, XVIII, 2004, pp. 259-267.

22 Ildikó Horn, *Testamentele maghiare din Transilvania premodernă*, în ”Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească”, III, 2004, nr. 1-2 (5-6), pp. 107-118.

23 Nicolae Mihai, *Ultimul gest. Atitudini și reprezentări față de moarte în sursele testamentare din Oltenia*, în Radu Mârza, Laura Stanciu (coord.), ”Cum se scrie istoria. Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane”, Alba-Iulia, 2003, pp. 283-295; Idem, *Sensibilitatea față de moarte în testamentele din Oltenia premodernă și modernă (1700-1870)*, în ”Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească”, III, 2004, nr. 1-2 (5-6), pp. 119-142.

https://biblioteca-digitala.ro

celebre descendente din marile familii boierești muntene[24], dovedesc realul interes care există pentru această problematică.

Ilustrative sunt și inițiativele de înființare a unor fundaţii şi fonduri particulare în folosul românilor[25]. Ele pun în evidenţă cât se poate de clar ideea de mecenat, de filantropie.

Istoricul Ioan Chiorean oferă într-un studiu dedicat funcționărimii din Transilvania repere importante despre numărul și retribuirea notarilor comunali[26]. Dacă înainte de 1848 notarul sătesc era ales pe o perioadă de 1-2 sau 3 ani[27], din deceniul 8 al veacului al XIX-lea notarul comunal și cercual se alegeau pe viață[28].

Adiacent, tematica se înscrie direcției majore de cercetare a istoriei elitelor[29]. Despre elite, fie că sunt politice[30], ecleziastice[31], rurale[32], militare[33],

---

[24] Georgeta Filitti, *Testamente. Antologie*, București, Editura Notarom, 2007.

[25] Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001; Ovidiu Iudean, *Rolul fundațiilor personale administrate de Fondurile Grănicerești Năsăudene în dezvoltarea învățământului din ținutul Năsăudului. Studiu de caz: Fundația Locotenent George Pop din Leșu*, în ”Revista Bistriței”, XXIII, 2009, pp. 231-239; Mihaela Bedecean, *Fundații, fonduri, societăți de lectură, donații și testamente în biserica ortodoxă română oglindite în presă (1865-1873*), în ”Banatica”, 2011, pp. 265-281; Cornelia Vlașin, *Istoricul fondurilor grănicerești năsăudene, 1851-1947*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2014.

[26] Ioan Chiorean, *Funcționărimea din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, în ”Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane ”Gh. Șincai” al Academiei Române”, nr. V-VI, 2002-2003, p. 46.

[27] Szábo Nicolae, *Instituția de notar sătesc în Transilvania*, în ”Marisia. Studii și materiale”, XIII-XIV, 1983-1984, pp. 123-145.

[28] Articolul 70 din legea XVIII/1871, în Iosif Pop, *Legea comunală*, Brașov, 1881, p. 76.

[29] Cornel Sigmirean, *Historire des elites. Perspectives historiographiques*, în ”Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane ”Gheorghe Şincai” Târgu Mureş”, XXV/2012, pp. 90-112.

[30] Vlad Popovici, *Studies on the Romanian Political Elite from Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012; Judit Pál, V. Popovici (eds.), *Elites and politics in Central and Eastern Europe (1848-1918)*, Peter Lang, 2014.

[31] Mirela Popa-Andrei (coord.), *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicționar*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013.

[32] Simion Retegan, *Elita satului românesc din Transilvania la mijlocul secolului XIX*, în „Xenopolitana”, IV (1966), nr. 1-4, pp. 102-112; Idem, *Structura socială a elitei românești din Transilvania între 1848-1867*, în Dumitru Suciu (coord.), ”Realități sociale și implicare politică în Transilvania între 1849-1867. Studii”, București, Editura Academiei Române, 2011, pp. 1-41; Vasile Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan, 1867-1918*, Târgu Mureș, Editura Universității ”Petru Maior”, 1996.

[33] Irina Marin, *The formation and allegiance of the Romanian military elite originating from the Banat military border*, Ph.D. Thesis, University College London, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

culturale[34], s-a scris tot mai mult și mai bine în ultimii ani. Rezultatele publicate vizează diferite categorii sociale – comiți supremi[35], medici[36], canonici[37] etc.

2. Notari din Transilvania (1850-1918)

Notarul, alături de preot și învățător, au fost personaje emblematice din spațiul rural și urban. Câmpul de acțiune al ”*notarășului*” a fost larg. Redactează acte autentice, consiliază, mediază, arbitrează. Deține competențe de ofițer al stării civile, contabil, administrator, secretar, perceptor al fiscului, avocat, judecător. Cu alte cuvinte, ”*nu mai exista o altă funcție care să înfățișeze atâtea ipostaze ca cea de notar*”[38].

”*Domnul notar*” a fost și un celebru personaj literar. A deținut rolul principal în piesa lui Octavian Goga[39] inspirată de alegerile electorale la care însuși autorul participase în 1910 ca și candidat al Partidului Național Român. Drama în patru acte scoate în evidență excesele de zel și abuzurile de putere ale notarilor sub dominația ungurească[40].

Notarul ocupă o poziție onorabilă în societate și este tratat cu multă considerație. Este pus pe aceeași treaptă socială cu medicul, învățătorul și primarul

---

[34] Andreea Dăncilă, *Elite culturale românești în Transilvania în prima perioadă a secolului XX*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2012.

[35] Judit Pál, *Elita politică din Transilvania la cumpăna secolelor XIX și XX: comiții supremi*, în Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), ”Călător prin istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 ani”, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2010, pp. 493-501.

[36] Oana Habor, *Inscursiuni pe tărâmul medical transilvănean, 1876-1918. La răscrucea dintre sensibilitatea tradițională și provocările modernizării*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014.

[37] Mirela Popa-Andrei, *Canonic la Oradea. Recrutarea şi promovarea canonicilor în Dieceza greco-catolică română de Oradea-Mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în ”Anuarul Institutului de Istorie “George Bariţiu” din Cluj-Napoca”, vol. LII, Series Historica, Bucureşti, 2013, pp. 43-61; Mihaela Bedecean, *Canonicii Episcopiei Lugojului: formaţie intelectuală şi cariere ecleziastice (1855-1918),* în ”Fascinaţia trecutului. Omagiu istoricului Simion Retegan la împlinirea vârstei de 75 de ani”, coord. Daniela Deteşan, Mirela Popa-Andrei, Loránd Mádly, Cluj-Napoca, Editura Mega & Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, pp. 256-267.

[38] Nicolae Olariu, *Factorii intelectuali ai satelor*, în ”Administrația română. Organul Reuniunei Notarilor Comunali și Cercuali” (în continuare ”Administrația română”), Cluj, III, 1923, nr. 2-3, p. 5.

[39] Octavian Goga, *Domnul notar. Dramă în trei acte din viața Ardealului*, Bucureşti, 1914.

[40] John Neubauer, *Conflicts and cooperation between the Romanian, Hungarian and Saxon literary elites, 1850-1947*, în Victor Karady, Borbála Zsuzsanna Török (eds.), ”Cultural dimensions of elite formation in Transylvania (1770-1950)”, Cluj-Napoca, 2008, p. 169; Andreea Dăncilă, *Literatură și politică externă în 1914: Dosarul piesei* ”*Domnul notar*”, în ”Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 16/I, 2012, pp. 241-252.

https://biblioteca-digitala.ro

– toți cunoscători de carte. Școlile de notari din Lugoj sau Făgăraș[41] pregăteau absolvenți cu calificare superioară, care dețineau cunoștințe de drept administrativ, drept privat, procedură procesuală, drept penal. Formarea profesională a notarilor presupunea pe lângă cunoștințe teoretice și un stagiu de practică în sate sau comune. Posturile se obțineau prin concurs, iar examenul conținea întrebări din organizarea administrației și de stat, din legea comunală. Notarul comunal și notarul cercual se alegeau pe viață. *Reuniunea notarilor ardeleni*, care ținea periodic congrese, apăra prestigiul administrației ardelene și susținea bunul mers al notariatului. În baza legii comunale XXII/1886 s-au creat *Fonduri de pensii*, la care au contribuit, cu 10% din salariu, notarii și subnotarii comunali și cercuali[42]. Salariul unui notar comunal varia între 250-300 florini/an[43]. Notarul comunal era plătit de comună, la fel ca medicul comunal și alți amploaiați. Din 1871, prin lege, se stipula că plata notarului nu poate fi mai mică de 400 florini[44].

Anuarele statistice maghiare au înregistrat pentru 1890, la nivelul Transilvaniei, un total de 1.012 notari cercuali și comunali, ajutori de notari și diurniști, iar zece ani mai târziu numărul a crescut la 1.600[45]. Istoricul Aurel Răduțiu analizează actele notarilor comunali din comuna Romos, jud. Hunedoara (registre de impozite, corespondența cu funcționarii comitatului, rapoarte, socoteli, adeverințe, contracte, inventare)[46].

Volumele dedicate mișcării naționale a românilor din Transilvania subliniază abuzurile comise împotriva notarilor români, lupta constantă și susținută a lor și a comunităților pentru folosirea limbii române la nivel instituțional[47]. Despre existența unor notari neromâni în comunele române informează pe larg presa vremii[48]. Localități majoritar românești aveau notar maghiar sau sas. ”*Notarul maghiar era suprimătorul drepturilor naționale, cel care punea bețe-n roate la toate mișcările românești, reprezentantul autoritar al ideii de stat maghiar sprijinit*

---

[41] Alexandru Popescu, *În chestia școalei de notari din Făgăraș. Un memoriu adresat Reuniunei Notarilor din Ardeal*, în ”Administrația română”, III, nr. 5-6, Lugoj, mai-iunie 1923, pp. 5-6.
[42] Vezi articolul 6, litera f, din *Statut de penziune a notarilor și subnotarilor comunali și cercuali, precum și a văduvelor și orfanilor lor*, în ”Administrația română”, III, nr. 11, Lugoj, noiembrie 1923, p. 4.
[43] *Gazeta Transilvaniei*, XXXIII, nr. 22 din 18/30 martie 1870.
[44] Iosif Pop, *Legea comunală sau Articlii de lege XIII: 1871, V: 1876*, Brașov, 1881, p. 76.
[45] *Magyar Statisztikai Közlemények*, vol. 16, Budapesta, 1906, pp. 126-263.
[46] Aurel Răduțiu, *Romos (jud. Hunedoara). Protocolul ședințelor reprezentanței comunale, 1896-1912*, Cluj-Napoca, Editura Ecou Transilvan, 2014, pp. 26, 55, 139, 142, 162, 172.
[47] *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918,* coord. Simion Retegan, vol. III, București, Editura Academiei Române, 2006, pp. 98, 131, 222, 272-273, 459.
[48] *Telegraful român,* XII, nr. 11, din 6 februarie 1864, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro

pe baionetele jandarmilor cu pene de cocoș”[49]. De exemplu, în comunele din Secuime, Trei Scaune, Odorhei și Ciuc, locuitorii, în loc să meargă la un notar român să le facă vreun contract sau testament, preferau să meargă 10-20 km la oraș la un avocat sau notar maghiar. La această stare de lucru dezastruoasă se mai adaugă și alte defecțiuni: ”*în cele 33 de comune din comitatul Făgăraș s-au înregistrat în anul 1878 nu mai puțin de 10 abateri disciplinare împotriva unor notari și juzi, pentru neglijență*”[50]. Printre semnatarii materialelor informative au apărut nume ca: Ioan Roman, notar public în Făgăraș, Filimon Plaste, notar în Zlatna, Gheorghe Popa, notar în Teiuș și deputat dietal (1861), preocupat pentru crearea unui fond de pensii pentru notari[51].

3. Sursele notariale

Documentația notarială nu a făcut încă obiectul unei anchete științifice de amploare în România. Izvoarele primare, extrem de vaste și de diverse, permit reconstruirea unui spectru larg de variabile. Există o varietate de tipuri de acte notariale. Cel mai frecvent am întâlnit testamente, donații, inventare ale averii, contracte de căsătorie sau de zestre – care au o valoare istorică deosebită. Am mai reținut, pentru bogăția conținutului, declarații (se recunoaște că o casă s-a întabulat cu drept de proprietate pe numele ginerelui în schimbul unei plăți), recunoașteri (soțul admite că toate obiectele din casă sunt cumpărate de soție din banii proprii și poate dispune de ele după bunul plac), obligațiuni (a primit împrumut o sumă pe care se obligă s-o restituie cu dobândă de 8%; a cumpărat o piatră minerală cu 250 florini pe care se obligă să-i plătească vânzătorilor), contracte provizorii sau definitive.

La prima lectură, actele notariale nu par spectaculoase. Transcrierea și prelucrarea lor necesită răbdare și pricepere, nu reprezintă o operațiune simplă. În analiză este nevoie de multă finețe. În schimb, oportunitățile de studiu pe care le oferă sunt cu adevărat extraordinare: 1) Documentele furnizează informații despre transmiterile matrimoniale și succesorale. Ele recompun, ca într-un puzzle, istoria familiilor din diferite comunități rurale sau urbane; 2) Contractele de vânzare-cumpărare întocmite de notar surprind egalitățile și inegalitățile de avere de la mijlocul secolului al XIX-lea. Întrebarea clasică ”*În ce măsură erau atașați oamenii de pământ?*”, atât de prezentă și de dezbătută în istoriografie, își găsește răspunsul; 3) Bunurile materiale imobile și mobile consemnate în testamente sau în inventarele de avere indică standardul de viață existent; 4) Actele notariale permit realizarea

[49] Nicolae Badiu, *Rolul cultural al notarului*, în ”Administrația română”, IV, nr. 24, Lugoj, din 15 decembrie 1924, p. 7.
[50] *Gazeta Transilvaniei*, XLII, nr. 2, din 7/19 ianuarie 1879.
[51] Aurel Dragoș, *Gheorghe Popa de Teiuș – precursor al Marii Uniri, 1918*, în ”Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana”, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, vol. VII, Arad, 2013, p. 316.

https://biblioteca-digitala.ro

unor analize interesante din perspectiva istoriei familiei, despre poziția socio-economică a bărbatului, a văduvelor, orfanilor sau copiilor ilegitimi.

Documentele notariale consultate s-au păstrat în stare bună, nu sunt degradate și prezintă sigiliu și ștampila notarului. Majoritatea sunt redactate în limba maghiară. Cam o treime sunt scrise în germană și 5% în limba română. Pentru autenticitate, pe prima pagină se aplica un timbru de 1 creițar și la sfârșit semnătura notarului, clientului și a martorilor. La arhive, acestea sunt grupate pe categorii distincte de probleme: registre cu succesiuni, registre cu traduceri, registre cu hotărâri definitive, registre pentru evidența copiilor, registre despre fondul de pensii al notarilor. Cât privește conținutul, predomină cele referitoare la viața de familie (viața privată a indivizilor) și cele cu caracter economico-financiar. Este vorba despre testamente, donații, inventare ale averii, contracte de vânzare-cumpăre, rapoarte, socoteli, preliminare de cheltuieli, datorii, chitanțe, procuri, recunoașteri, obligațiuni, promisiuni, cesiuni.

4. Concluzii

Actele notariale reprezintă o sursă documentară complexă, de cel mai mare interes. Oferă date precise și concludente despre micro-topografie (descriu și localizează parcele de pământ, reconstituie interiorul unor imobile), comerț și artizanat (enumeră marfa vândută, mobilierul caselor), etnografie (veșminte, unelte agricole), viața religioasă (descriu obiectele și mobilierul religios, slujbele și practicile religioase), sistemul transmiterilor succesorale. Notariatul a gestionat consfințirea, administrarea și transmiterea proprietății. Din poveștile individuale ale locuitorilor se dezvăluie ce sistem succesoral a funcționat într-o anumită regiune – egalitar sau inegalitar. Poate cel mai bine se poate înțelege rolul notarului într-o împrejurare des întâlnită în deceniul 8 al secolului al XIX-lea. Multe testamente notariale și contracte pentru cazul de moarte au fost declarate nule și neavenite întrucât nu respectau normele prescrise de articolul XVI/1876. Părțile implicate s-au băgat în procese, și-au prăpădit averile și bineînțeles încrederea în ”*domnul notar*”. Cu atât mai prețioase sunt sfaturile bune oferite de notar sau neînțelegerile aplanate între locuitori. În cazul din urmă, notarul apare ca un mediator social și cultural. Nu e un simplu executor al unor ordine, este povățuitor, îndrumător, judecător, un părinte al comunității, după principiul ”*Nimic fără Dumnezeu, nimic fără munca notarului*”.

Notarul întocmește și autentifică mai multe tipuri de documente: actele propriu-zise, dar și registre și dosare. Cel mai adesea, formatul lor este standard. Formal, părțile componente ale actelor notariale erau trei: se deschid cu o formulă tipizată de introducere, urmează conținutul propriu-zis redactat de notar și la final apare formula de încheiere. După modelul lansat în istoriografia franceză de Jean-Paul Poisson, inițiatorul unei analize globale a datelor notariale, am clasificat actele

https://biblioteca-digitala.ro

notariale în trei categorii: acte privind familia și patrimoniul familial, acte imobiliare și acte cu caracter economic-financiar[52].

Bibliografie:

Codul Civil General Austriac, traducere de Ioan Corjescu, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1921.

Colecțiunea legilor din anul 1880, Edițiune Oficiale, Budapesta, 1880, pp. 366-379.

Colecțiunea legilor din anul 1886 (în continuare *Colecțiunea legilor, 1886*), Edițiunea Ministeriului Reg. Ung. de Interne, Fasciclul I (I-VII), Budapesta, 1886, pp. 274-358.

Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918, vol. III, coord. Simion Retegan, București, Editura Academiei Române, 2006.

Legea Arhivelor Naționale nr. 16/1996, Anexa nr. 6.

Legea comunală sau Articlii de lege XVIII:1871 și V:1876, esplicați de Iosif Pop, jude regesc cercual și membrul Asociațiunei Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, Brașov, 1881.

Magazinul legilor statului pe anul 1900, Edițiunea Ministeriului Reg. Ung. de Interne, Fasciclul I (I-XXII), Budapesta, 1900, pp. 246-248.

Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 16, Budapesta, 1906, pp. 126-263.

Statut de penziune a notarilor și subnotarilor comunali și cercuali, precum și a văduvelor și orfanilor lor, în ”Administrația română”, III, nr. 11, noiembrie 1923, Lugoj, p. 4.

Federațiunea, diurnalu politicu, literariu, comercialu și economicu, MDCCCLXXI, 1871, nr. 82, 83.

Gazeta Transilvaniei, XXXIII, nr. 22 din 18/30 martie 1870.

Gazeta Transilvaniei, XLII, nr. 2, din 7/19 ianuarie 1879.

Telegraful român, XII, nr. 11, din 6 februarie 1864.

Mihai ADONIS, *Date privind istoricul familiei Boiu din Sighişoara. Testamentele lui Zaharia Boiu senior* în “Revista Bistriţei”, XVIII, 2004, pp. 269-280.

Antonio d’ARGENTINO, *Étude sur les sources successorales et notariales: la distribution patrimoniale à Bénévent entre 1876 et 1905*, în

[52] Vezi Tabelul din *Anexe*.

https://biblioteca-digitala.ro

”Mélanges de l’Ecole français de Rome. Moyen Age, Temps modernes”, t. 97, nr. 1, 1985, pp. 381-398.

Nicolae BADIU, *Rolul cultural al notarului*, în ”Administrația română”, IV, nr. 24 din 15 decembrie 1924.

Mihaela BEDECEAN, *Canonicii Episcopiei Lugojului: formaţie intelectuală şi cariere ecleziastice (1855-1918)* în ”Fascinaţia trecutului. Omagiu istoricului Simion Retegan la împlinirea vârstei de 75 de ani”, coord. Daniela Deteşan, Mirela Popa-Andrei, Loránd Mádly, Cluj-Napoca, Editura Mega & Argonaut, 2014, pp. 256-267.

IDEM, *Fundații, fonduri, societăți de lectură, donații și testamente în biserica ortodoxă română oglindite în presă (1865-1873*), în ”Banatica”, 2011, pp. 265-281.

Michail BESAN, *Învățătură despre legile privitoare la notarii publici regești,* Sibiu, Tiparul Tipografiei Archidiecezane, 1906.

Demetriu BONCIU, *Învățătură pentru poporul român despre legea adusă în privința notarilor publici regești, despre foloasele și întrebuințarea ei,* Arad, Tipografia lui Ștefan Gyulai, 1875.

Ioan CHIOREAN, *Funcționărimea din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, în ”Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane ”Gh. Șincai” al Academiei Române”, nr. V-VI, 2002-2003.

Adeline DAUMARD, François FURET, *Méthodes de l’histoire sociale: les archives notariales et la mécanographie*, în ”Annales. Économies, Sociétés, Civilisations”, nr. 4, 1959, pp. 676-693.

Andreea DĂNCILĂ, *Elite culturale românești în Transilvania în prima perioadă a secolului XX*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2012.

IDEM, *Literatură și politică externă în 1914: Dosarul piesei* ”*Domnul notar*”, în ”Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 16/I, 2012, pp. 241-252.

Daniela DETEȘAN, *Testamentul mecenatului Nicolae Simu,* în ”Revista Bistriţei”, XVIII, 2004, pp. 259-267.

Daniela DETEȘAN (editor), *Căsătorie și moștenire în Transilvania. Documente din a doua jumătate a secolului al XIX-lea,* Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2013.

Daniela DETEȘAN, Adrian ONOFREIU, Mircea PRAHASE, Claudia-Septimia SABĂU (editori), *Testamente din districtul Năsăud (1861-1871),* Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011.

Vasile DOBRESCU, *Elita românească în lumea satului transilvan, 1867-1918*, Târgu Mureș, Editura Universității ”Petru Maior”, 1996.

https://biblioteca-digitala.ro

Aurel DRAGOȘ, *Gheorghe Popa de Teiuș - precursor al Marii Uniri, 1918*, în ”Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana”, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, vol. VII, Arad, 2013.

Lucien FAGGION, *Il notaio, la società e la mediazione in eta modernà nelle storiografie francese e italiana: un confronto*, în ”Acta Histriae”, 16, 2008, nr. 4, pp. 527-544.

Olivier FARON, *Projet d'étude des archives notariales milanaises pour la periode moderne et contemporaine*, în ”Mélanges de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée”, tom 112, nr. 1, 2000, pp. 209-226.

Georgeta FILITTI, *Testamente. Antologie*, București, Editura Notarom, 2007.

Octavian GOGA, *Domnul notar. Dramă în trei acte din viața Ardealului*, București, 1914.

Oana HABOR, *Inscursiuni pe tărâmul medical transilvănean, 1876-1918. La răscrucea dintre sensibilitatea tradițională și provocările modernizării*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014.

Ildikó HORN, *Testamentele maghiare din Transilvania premodernă*, în ”Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească”, III, 2004, nr. 1-2 (5-6), pp. 107-118.

Ovidiu IUDEAN, *Rolul fundațiilor personale administrate de Fondurile Grănicerești Năsăudene în dezvoltarea învățământului din ținutul Năsăudului. Studiu de caz: Fundația Locotenent George Pop din Leșu*, în ”Revista Bistriței”, XXIII, 2009, pp. 231-239.

Jean-Luc LAFFONT, *L'exploitation des archives notariales en France. Jalons Historiographiques*, în Scarlett Beauvalet-Boutouyrie, Vincent Gourdon, François-Joseph Ruggiu (coord.), ”Liens sociaux et actes notariés dans le monde urbain en France et en Europe (XVI-e–XVIII-e siècles)”, Centre Roland Mousnier, Paris, 2004.

Les actes notariés, source de l'histoire sociale XVI-XIX siècles. Actes du Colloque de Strasbourg (mars 1978), Société savante d'Alsace et des régions de l'Est, Coll. Grandes Publications, T XVI, Strasbourg, Istra, 1979, 347 p.

Adrian MAGINA, *Notarii Caransebeșului în secolul al XVII-lea*, în ”Analele Banatului. Arheologie-Istorie”, XIX, 2011, pp. 303-309.

Irina MARIN, *The formation and allegiance of the Romanian military elite originating from the Banat military border*, Ph.D. Thesis, University College London, 2009.

Dumitru Viorel MĂNESCU, Doina DUNCA, *Documentar. Acte normative cu caracter notarial din perioada 1874-1975*, București, Editura Notarom, 2006.

https://biblioteca-digitala.ro

Nicolae MIHAI, *Sensibilitatea față de moarte în testamentele din Oltenia premodernă și modernă (1700-1870),* în ”Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească”, III, 2004, nr. 1-2 (5-6), pp. 119-142.

IDEM, *Ultimul gest. Atitudini și reprezentări față de moarte în sursele testamentare din Oltenia,* în Radu Mârza, Laura Stanciu (coord.), ”Cum se scrie istoria. Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane”, Alba-Iulia, 2003, pp. 283-295.

Valer MOLDOVAN, *Despre testament. Explicarea articolului de lege XVI, din anul 1876,* Sibiu, 1903.

John NEUBAUER, *Conflicts and cooperation between the Romanian, Hungarian and Saxon literary elites, 1850-1947,* în Victor Karady, Borbála Zsuzsanna Török (eds.), ”Cultural dimensions of elite formation in Transylvania (1770-1950)”, Cluj-Napoca, 2008.

Nicolae OLARIU, *Factorii intelectuali ai satelor*, în ”Administrația română. Organul Reuniunei Notarilor Comunali și Cercuali”, III, Cluj, 1923, nr. 2-3.

Ioan PAPP, Paul BALAȘIU, *Procedura de moștenire din Ardeal (Legea XVI din 1894*), Cluj, Tipografia ”Carmen”, 1921.

Judit PÁL, *Elita politică din Transilvania la cumpăna secolelor XIX și XX: comiții supreme,* în Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), ”Călător prin istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 ani”, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2010, pp. 493-501.

Judit PÁL, Vlad POPOVICI (eds.), *Elites and politics in Central and Eastern Europe (1848-1918*), Peter Lang, 2014.

Corneliu PĂDUREAN, *Testamente ale unor locuitori din Arad de la începutul secolului al XIX-lea,* în Mihaela Grancea (coord.) „Reprezentări ale morţii în Transilvania secolelor XVI–XX”, 2005, pp. 167-173.

Iosif POP, *Legea comunală sau Articlii de lege XIII: 1871, V: 1876*, Brașov, 1881.

Mirela POPA-ANDREI, *Canonic la Oradea. Recrutarea şi promovarea canonicilor în Dieceza greco-catolică română de Oradea-Mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea,* în ”Anuarul Institutului de Istorie “George Bariţiu” din Cluj-Napoca”, vol. LII, Series Historica, Bucureşti, 2013, pp. 43-61.

Mirela POPA-ANDREI (coord.), *Canonici, profesori si vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicţionar,* Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013.

Alexandru POPESCU, *În chestia școalei de notari din Făgăraș. Un memoriu adresat Reuniunei Notarilor din Ardeal*, în ”Administrația română”, III, nr. 5-6, mai-iunie 1923.

Vlad POPOVICI, *Studies on the Romanian Political Elite from Transylvania and Hungary,* Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012.

https://biblioteca-digitala.ro

Prelegerile poporale ținute în cursul anului 1911, în ”Transilvania”, nr. 5, septembrie-octombrie 1912.

Aurel RĂDUȚIU, *Romos (jud. Hunedoara). Protocolul ședințelor reprezentanței comunale, 1896-1912*, Cluj-Napoca, Editura Ecou Transilvan, 2014.

Simion RETEGAN, *Elita satului românesc din Transilvania la mijlocul secolului XIX*, în „Xenopolitana”, IV (1966), nr. 1-4, pp. 102-112.

IDEM, *Structura socială a elitei românești din Transilvania între 1848-1867*, în Dumitru Suciu (coord.), ”Realități sociale și implicare politică în Transilvania între 1849-1867. Studii”, București, Editura Academiei Române, 2011, pp. 1-41.

ROKOLYA Gábor, *The Beginnings of modern notariat in Hungary (1875-1947*), Budapest, 2010.

Marius ROTAR, *Discurs testamentar în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historia”, 9/I, 2005, pp. 111-126.

Cornel SIGMIREAN, *Historire des elites. Perspectives historiographiques*, în ”Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane ”Gheorghe Șincai” Târgu-Mureș”, XXV/2012, pp. 90-112.

SZÁBO Nicolae, *Instituția de notar sătesc în Transilvania*, în ”Marisia. Studii și materiale”, XIII-XIV, 1983-1984, pp. 123-145.

Lazăr URECHE, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001.

Emile VIVIER, *Les archives notariales*, în ”Supplément aux Annales de Normandie”, nr. 1, 1953, pp. 10-14.

Cornelia VLAȘIN, *Istoricul fondurilor grănicerești năsăudene, 1851-1947*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2014.

Marionela WOLF, *Chirurg-maior și înalt temnicer în Timișoara carolină. Studiu de caz asupra recursului metodic la testamente și acte notariale în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în ”Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, 51, nr. 2, 2006, pp. 1-35.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXE
Tipuri de acte notariale

Acte privind familia și patrimoniul familial			Acte imobiliare	Acte cu caracter economic-comercial
Acte matrimoniale	Acte succesorale	Acte tutelare		
- contracte de căsătorie (între miri, cu sau fără părinți)	- testamente (*testament mutual/reciproc/comun*)	- acte justificative privind activitatea Judecătoriei și Sedriei Orfanale (adopții)	- contracte de vânzare-cumpărare (provizorii sau definitive)	- contracte de împrumut (*obligațiune*)
- contracte de zestre (între părinții mirilor)	- donații (*document de donațiune la casu' de moarte*)		- închirieri de imobile	- contracte de arendare
- confirmări privind dreptul de proprietate asupra unor bunuri mobile (*recunoaștere*)	- codicile		- declarații privind dreptul de proprietate sau de posesiune asupra unor bunuri imobile	- contracte de anuitate
	- inventare după deces (*inventar de lăsământ*)		- transfer al dreptului de proprietate între soți	- tranzacții comerciale
	- partaje și renunțări la succesiune		- garanții ipotecare	- contracte de asociere
	- concilieri (învoieli) între rude			- atestate de licitații
	declarații			- acte de credit

https://biblioteca-digitala.ro

VICARII FORANEI DIN PROVINCIA MITROPOLITANĂ DE ALBA-IULIA ȘI FĂGĂRAȘ (1853-1918): SEGMENT IMPORTANT AL ELITEI ECLEZIASTICE ROMÂNEȘTI. VICARII DIN FĂGĂRAȘ

MIRELA POPA-ANDREI
mirela_and_rei@yahoo.com
Institutul de Istorie „George Bariţiu” – Cluj-Napoca

THE VICARS FORANE FROM THE METROPOLITAN PROVINCE OF ALBA-IULIA AND FĂGĂRAȘ (1853-1918): AN IMPORTANT SEGMENT OF ROMANIAN ECCLESIASTICAL ELITE

ABSTRACT

A distinct segment of the superior ecclesiastical elite of the Romanian Greek-Catholic Church consisted of the vicars forane. In the ecclesiastical province of Alba Iulia and Făgăraş there were included five vicariates forane, three of which had been founded in 1786: Făgăraş, Haţeg and Năsăud, while that of Silvania had been established in 1809 and that of Marmaţia, in 1860. The institution of the vicariate forane was implemented in the Romanian Greek-Catholic Church by Bishop Ioan Bob. What should be noted is that the origins of this institution go way back into the Middle Ages and even further back in history, to the period of the Primary Christian Church. There are historiographical opinions according to which the roots of the vicariate forane date back to the institution of chorepiscopate. The first vicariates forane were established in the Archdiocese of Milan, and the institution proved its efficiency to such an extent that it was quickly adopted in other Italian dioceses, as well as in Spain. The vicariate forane, therefore, took the place of the deanery or the archdeaconry in a part of Catholic Europe, but in parallel with this institution, the Roman Catholic Church also preserved the archdeaconry and, as its subordinate ecclesiastical entities, the deaneries or vice-archdeaconries, which are known as archpresbyteriates in the Romanian Greek-Catholic Church. O case-study about the vicars forane of Făgăraș.

Keywords: vicars forane, ecclesiastical elite, the Romanian Greek-Catholic Church, vicariate forane of Făgăraș.

Un segment distinct al elitei ecleziastice superioare din Biserica Română Unită a fost cel al vicarilor foranei. În provincia ecleziastică de Alba-Iulia şi Făgăraş au funcţionat cinci vicariate foranee, trei întemeiate în anul 1786: Făgăraş,

https://biblioteca-digitala.ro

Haţeg şi Năsăud, un altul, al Silvaniei, în 1809 şi vicariatul Marmaţiei, care a luat fiinţă în anul 1860.

Trebuie precizat faptul că această instituţie are origini îndepărtate, care merg până în evul mediu timpuriu şi chiar mai adânc în istorie, până în epoca bisericii creştine primare[1]. Există opinii istoriografice potrivit cărora vicariatul foraneu se originează la fel ca și protopopiatul în instituţia corepiscopatului[2]. Primele vicariate foranee au fost instituite în arhidieceza de Milano, iar instituţia şi-a dovedit eficienţa în aşa măsură încât a fost repede adoptată şi în alte dieceze italiene, dar şi în Spania, Polonia etc.[3]. Vicariatul foraneu a luat, aşadar, locul decanatului sau a arhidiaconatului într-o parte a Europei catolice, dar, în paralel cu această instituţie, Biserica romano-catolică a conservat şi arhidiaconatul, iar ca entităţi ecleziastice subordonate decanatele sau vice-arhidiaconatale, care în Biserica Română Unită sunt cunoscute şi sub denumirea de protopopiate.

Vicarul foraneu deţinea rolul de locţiitor al episcopului într-un district mai îndepărtat de reşedinţa episcopală, era *„înlocuitorul episcopului în afara oraşului”* în care acesta rezida[4]. Întinderea, numărul populaţiei, alte necesităţi, precum faptul că episcopul nu putea să se afle peste tot unde era nevoie l-au autorizat pe acesta să-şi trimită în diferite locuri, în general mai îndepărtate şi în special în zone rurale ale diecezei sale, un fel de miniştri, vicarii rurali sau foranei. Acesta era denumit foraneu pentru că îşi exercita jurisdicţia *foris et extra civitatis*[5].

Instituţia vicariatului foraneu a fost introdusă în Biserica Română Unită de către episcopul Ioan Bob, recunoscut pentru tendinţele sale de guvernare centralistă şi autoritară, dar şi pentru politica sa de aplicare a modelului instituţional romano-catolic, conform cu principiile post-tridentine ale Romei, instituţiilor bisericeşti greco-catolice. Decizia de a înfiinţa primele vicariate foranee (1786) trebuie văzută în ansamblul politicii religioase bobiene din care au făcut parte şi alte iniţiative latinizante şi centraliste. În timpul episcopatului său, Ioan Bob, preocupat de întărirea centralismului şi de latinizarea ritului şi instituţiilor diecezei greco-catolice de Blaj a mers pe linia limitării atribuţiilor soborului mare şi în mod firesc al prerogativelor protopopilor, componenţii cei mai importanţi ai soborului. Pentru a putea realiza acest lucru episcopul a utilizat instituţiile nou create: capitlul diecezan

---

[1] Mirela Andrei, *La graniţa Imperiului. Vicariatul greco-catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (în continuare: Mirela Andrei, *La graniţa*), Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, pp. 17-30.

[2] Ioanne Leone Zaplotnik, *De vicariis Foraneis,* Washington, 1927 (în continuare: I. Zaplotnik, *De vicariis*), pp. 1-12, 18-19.

[3] *Ibidem*, p. 42. *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, compilazione del cavaliere Gaetano Moroni Romano, vol. XCVIII, Venezia, 1860 (în continuare: *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*), p. 55.

[4] I. Zaplotnik, *De vicariis*, p. 39.

[5] *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

şi vicarii foranei cărora le-a acordat competenţe mai largi. Însă, odată ce îşi va vedea consolidat stilul de guvernare, el a restrâns atribuţiile vicarilor foranei. Aceeaşi linie s-a menţinut şi în timpul episcopatului lui I. Lemeni[6].

Se impune menţionat faptul că pe lângă raţiunile mai sus menţionate, introducerea acestei instituţii în Biserica Română Greco-Catolică din Transilvania în vremea episcopului Bob a fost o necesitate, cauzată în primul rând de nevoia de apărare a catolicismului, dar şi de dorinţa de extindere a lui dincolo de graniţele Imperiului austriac, iar aceste intenţii rezidă şi din plasarea vicariatelor foranee în special în regiunile confiniare, cum a fost cazul Năsăudului, Haţegului şi Făgăraşului. Faptul că aceste prime vicariate foranee au fost fixate la graniţa dintre confesiunea greco-catolică şi cea ortodoxă, dar şi la hotarul care despărţea Imperiul austriac de cel otoman nu a fost deloc întâmplător, menţionatelor instituţii atribuindu-li-se de la bun început şi importante funcţii geo-strategice. Ele aveau mai întâi un caracter defensiv, de apărare a catolicismului, dar în egală măsură şi unul ofensiv-prozelitic, de câştigare de noi credincioşi din rândul „*schismaticilor*” ortodocşi[7]. Pe lângă rațiunile jurisdicțional-administrative și pastoral-misionare, o altă raţiune a înfinţării vicariatelor ar trebui căutată în însăşi principiile reformismului iosefin, care „*şi-a pus amprenta şi asupra structurilor confesionale generând modele birocratice fundamentate pe principiile specializării şi competenţei*”[8]. Nu în ultimul rând, înființarea unei atare instituții, superioară prin jurisdicție protopopiatului, convenea și politicii statale iosefine, care urmărea ridicarea culturală a românilor, ca de altfel a tuturor popoarelor din granițele Imperiului.

În istoriografia românească, una dintre primele definiţii ale vicarului foraneu, reluată ulterior de către istoricii care s-au ocupat de investigarea trecutului acestei Biserici, o oferă actele Conciliului provincial din 1872, intrate în vigoare din 1882, în urma aprobării lor de către Sfântul Scaun Pontifical. Conform constituţiei ecleziastice a provinciei metropolitane de Alba Iulia şi Făgăraş (1882), vicarii foranei erau „*ajutătorii episcopilor*” așezați prin dieceze, ei nu dispuneau de atribuţii mult mai largi decât protopopii, beneficiind doar de câteva prerogative în plus: dreptul de proiedrie (înainte stătător), de onoare (dreptul de a oficia liturghia în biserica catedrală chiar în prezenţa episcopului) şi o jurisdicţie mai întinsă (puteau să aibă în subordine protopopiate sau vice-arhidiaconate)[9]. Totodată se

---

[6] Daniel Dumitran, *Misiunea pastorală în Biserica Română Unită. Cazul episcopului Ioan Bob*, în ”Revista Bistriţei”, nr. XIV, Bistriţa, 2000, pp. 166-167.
[7] Mirela Andrei, *La graniţa*, pp. 30-34.
[8] Remus Câmpeanu, *Perfecţionarea administrativă a bisericilor române din Transilvania*, în ”Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Graeco-Catholica”, XLV, nr. 1, 2000, p. 166.
[9] Joannes Dominicus Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Colectio*, tomus 42 – *Synodi Orientales* (1854-1875), Paris, 1910, pp. 521, 523-526.

https://biblioteca-digitala.ro

menţiona că astfel de „*ajutători episcopeşti*” existau şi în vechime sub denumirea de corepiscopi[10].

În Biserica Română Greco-Catolică poziţia de vicar foraneu era una importantă în epoca pe care o avem în vedere. Pe de altă parte, categoria vicarilor foranei a reprezentat, atât în arhidieceză, cât şi în celelalte episcopii, o importantă bază de recrutare a canonicilor și chiar a episcopilor. În perioada avută în vedere în studiul nostru, în cele cinci vicariate foranee au funcţionat 27 vicari (6 la Năsăud[11], 7 în Făgăraş[12], 4 în Maramureş[13], 2 în Silvania[14] şi 8 în Haţeg[15]). Criteriul principal în promovarea la demnitatea de vicar foraneu a fost pregătirea profesională şi intelectuală, comportamentul moral şi politic exemplar, abilităţile administrative.

În general, toţi cei 27 de vicari au fost oameni instruiţi, de aleasă cultură, reprezentând modele de comportament moral şi profesional, devotaţi profesiei, care au ştiut să rezolve cu multă destoinicie problemele cu care s-au confruntat.

Referitor la formaţia şi instrucţia de care aceştia au beneficiat, trebuie precizat că 14 dintre ei erau absolvenţi ai Seminarului teologic din Blaj, 2 au fost absolvenţi ai celui din Gherla, 2 dintre ei au urmat studii universitare teologice la Ungvár, 2 la Pesta, alţii 6 la Viena şi unul singur la Roma (Iacob Radu). Unii dintre cei care şi-au finalizat studiile la Viena sau Pesta, le-au început la Blaj sau Ungvár[16]. La Ungvár au urmat studii teologice în general vicarii Marmaţiei (Mihail Pop de Kőkénesdy, Mihail Pavel, Tit Bud). Dintre cei 27 vicari foranei, 3 au deţinut şi diploma de doctor. Este vorba despre dr. Ioan Pop, vicar foraneu al Rodnei, Valeriu Traian Frenţiu, vicar de Haţeg pentru scurt timp (1912) şi apoi episcop de Lugoj şi Oradea, ambii cu doctorat la Viena, şi Iacob Radu, vicar de Haţeg, care şi-a făcut studiile universitare şi pe cele doctorale la Roma.

Dintre cei 27 vicari foranei, 14 au urcat în ierarhia ecleziastică, fiind promovaţi în rândul canonicilor capitulari, iar dintre aceştia 2 au devenit mai târziu episcopi (Mihail Pavel, Valeriu Traian Frenţiu), iar alții trei au promovat în demnitatea de prepozit capitular (Macedon Pop, Ştefan Moldovan şi Iacob Radu). Se impune, de asemenea, subliniat faptul că procentul cel mai ridicat de promovare la statutul canonical s-a înregistrat în rândul vicarilor Haţegului, unde 7 dintr-un

---

[10] *Ibidem*, p. 521.
[11] Macedon Pop, Anchedim Pop, Grigore Moisil, Ioan Pop, Ciril Deac şi Alexandru Haliţă.
[12] Man Nicolae, Ioan Antonelli, Ioan Chirilă, Micu Alexandru, Raţiu Basiliu, Iacob P. Macavei, Iacob Popa,
[13] Mihail Pavel, Ioan Pop, Mihail Pop de Kőkénesdy, Tit Bud.
[14] Demetriu Coroianu şi Alimpiu Barbulovici.
[15] Ştefan Moldovan, Constantin Papfalvi, Gavril Pop, Nestor Nicolae, Ianza Ioan, Densuşianu Beniamin, Iacob Radu, Valeriu Traian Frenţiu.
[16] Trebuie subliniat faptul că unii dintre ei au studiat chiar în 2 centre universitare, dar la întocmirea acestei situaţii statistice am avut în vedere locul în care aceştia şi-au finalizat studiile, luându-şi licenţa sau/şi doctoratul.

https://biblioteca-digitala.ro

total de 8 vicari au ajuns canonici. Au mai intrat în rândul capitularilor 4 vicari ai Făgăraşului, 1 din Năsăud (Macedon Pop), 1 din Maramureş (Mihail Pavel) şi 1 din Silvania (Demetriu Coroianu).

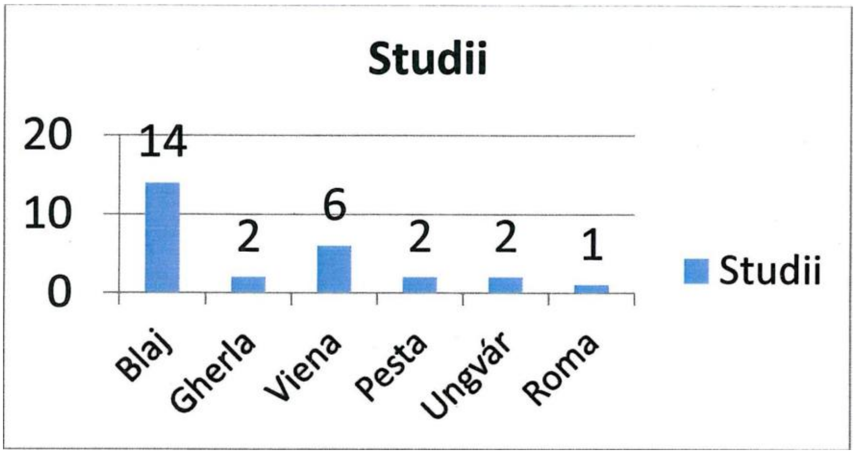

Fig. 1

La o analiză atentă se observă că alături de formaţia profesională şi intelectuală, un criteriu important în promovarea ierarhică a fost statutul civil, prioritate în recrutare având preoţii celibi. Referitor la statutul civil, remarcăm faptul că 9 dintre ei au fost căsătoriţi, în vreme ce restul de 18 au fost hirotoniţi preoţi celibi. În vicariatul Făgăraşului înregistrăm doar vicari care au ales calea celibatului, o situaţie asemănătoare înregistrându-se şi în Haţeg, unde doar unul din cei 8 vicari foranei ai perioadei a fost căsătorit. Acest număr crescut al vicarilor celibi din Făgăraş şi Haţeg ar putea constitui o explicaţie pentru recrutarea cu predilecţie din aceste două vicariate a viitorilor canonici, desigur fără a ignora şi nivelul lor de pregătire teologică şi intelectuală[17].

Referitor la originea socială a vicarilor foranei, trebuie menţionat că cei mai mulţi dintre ei (respectiv 10 din 27) aveau o origine socială relativ modestă, provenind din familii de ţărani. Trei dintre cei 27 vicari foranei aveau o ascendenţă nobiliară, fiind vorba doar despre vicarii din Maramureş (Mihail Pop de Kőkénesdy, Mihail Pavel şi Tit Bud). Un număr restrâns de doar 5 vicari proveneau din rândul notabilităţilor săteşti (notari, cantori sau învăţători), iar 9 dintre vicarii foranei veneau din familii preoţeşti, după cum urmează: 3 din vicariatul Năsăudului

[17] Vezi *Canonici, profesori şi vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicţionar*, (în continuare: *Dicţionar*), volum întocmit de Mirela Popa-Andrei (coord.), Ana Victoria Sima, Diana Covaci, Mihaela Bedecean, Aurelia Dan, Marin Balog, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, pp. 60-61.

https://biblioteca-digitala.ro

(Macedon şi Anchedim Pop, Grigore Moisil), 2 din cel al Silvaniei (Coroianu şi Barbulovici), 2 din al Făgăraşului (Antonelli şi Al. Micu) şi câte unul din Maramureş (Tit Bud) şi Haţeg (Densuşianu).

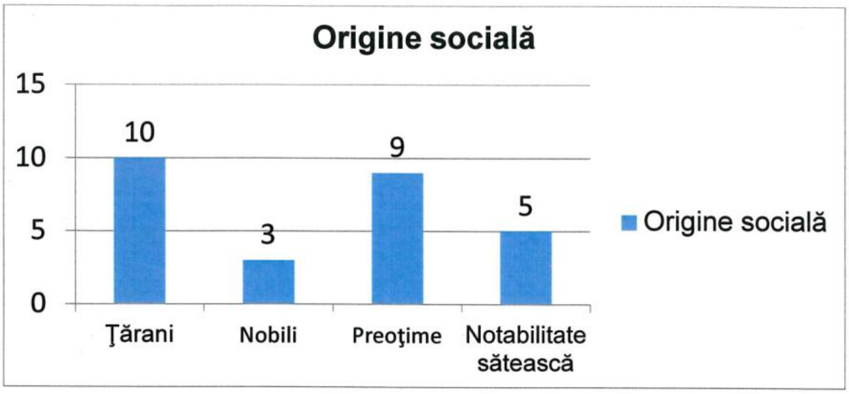

Fig. 2

Vicarii foranei ai Făgăraşului

În intervalul de timp cuprins între anii 1853-1918, vicariatul foraneu al Făgăraşului a fost administrat de următorii vicari: Ioan Chirilă (1846-1862), Nicolae Maniu (1862-1865), Ioan Antonelli (1865-1872), Alexandru Micu (1872-1887), Basiliu Raţiu (1888-1899), Macavei Iacob Pop (1899-1912), Iacob Popa (1913-1923). Toţi vicarii de Făgăraş, la fel ca ceilalţi confraţi ai lor transilvăneni, au avut studii teologice de nivel universitar. Cinci dintre ei au urmat aceste studii în „mica Romă" a românimii, respectiv la Blaj, şi anume: I. Chirilă, I. Antonelli, Basiliu Raţiu, Macavei Pop şi Iacob Popa. Trebuie menţionat faptul că Iacob Popa şi-a completat formaţia intelectuală cu studii de drept, urmate la Budapesta. De asemenea, trebuie precizat faptul că Basiliu Raţiu şi-a început studiile la Blaj, dar după absolvirea primului an, cu calificativul *eminens* a fost trimis la Viena. Și ceilalţi doi, N. Maniu şi Alexandru Micu, au făcut studii teologice la Universitatea din Viena, în calitate de alumni al Seminarului domestic *Sfânta Barbara*. În privinţa statutului civil al celor şapte vicari făgărăşeni, reamintim faptul că toţi au fost hirotoniţi preoţi celibi. Relativ la originea lor socială, se poate constata că 2 dintre cei 7 vicari au provenit din familii preoţeşti, fiind vorba despre I. Antonelli şi Alexandru Micu, unul a fost fiu de cantor (Basiliu Raţiu), în vreme ce ceilalţi 4 au provenit din familii de "*grăniceri agricultori*", adică, cu alte cuvinte, au avut o origine modestă, ţărănească[18].

---

[18] *Ibidem*, passim. Pentru mai multe detalii de văzut micro-biografiile celor şapte vicari foranei de Făgăraş din volum, întocmite de Diana Covaci.

https://biblioteca-digitala.ro

Studiile şi celibatul, experienţa în sistemul administrativ bisericesc au reprezentat criterii definitorii în procesul de recutare şi promovare a vicarilor făgărăşeni în ierarhia ecleziastică a epocii. Aşa se explică faptul că 3 dintre cei 7 vicari foranei de Făgăraş au intrat în Capitlul mitropolitan din Blaj (I. Antonelli, Al. Micu, Iacob Popa). N. Maniu şi B. Raţiu, cu toate că au urmat un parcurs intelectual şi profesional excelent nu au intrat în rândul canonicilor. Au fost însă rectori ai Seminarului din Blaj, aşa cum a fost şi Iacob Popa, care, ulterior promovat fiind în rândul canonicilor, a urcat până la cea mai înaltă demnitate canonicală, aceea de prepozit capitular (1924-1937)[19]. Primul dintre cei 3 mai sus menţionaţi, Ioan Antonelli, a fost ales canonic teolog în Capitlul catedralei arhiepiscopale din Blaj în anul 1872. Alexandru Micu a intrat în Capitlu în noiembrie 1887, când, de asemenea, a fost ales canonic teolog, în vreme ce Iacob Popa a devenit canonic în anul 1924, perioadă ce nu face obiect de studiu pentru noi aici.

Majoritatea vicarilor foranei din Făgăraş au urmat un traseu profesional similar altor persoane care au promovat în ierarhia ecleziastică, debutând ca dascăli. A fost cazul vicarilor N. Maniu, I. Chirilă, I. Antonelli, Al. Micu, Basiliu Raţiu, Iacob Popa. Doar în două cazuri, viitorii vicari foranei au deţinut fie în loc de calitatea de dascăl (Macavei Pop), fie în paral cu aceasta şi mici funcţii în administraţia ecleziastică mitropolitană.

Mulţi dintre vicarii făgărăşeni s-au remarcat şi prin activitatea desfăşurată în planul mişcării de emancipare naţional-politică a românilor transilvăneni. Spre exemplu, în casa parohială a lui Nicolae Maniu, în vremea în care era preot şi protopop la Sibiu, a fost redactat programul Adunării Naţionale de la Blaj. Tot el a fost cel care i-a oferit sprijin şi adăpost lui Simion Bărnuţiu după îndepărtarea acestuia de la Blaj. A fost decorat de către împărat cu *Crucea de aur pentru merite* pentru fidelitatea sa faţă de casa imperială în anii revoluţiei. A fost un colaborator apropiat a lui Sterca-Şuluţiu, în timpul căruia a deţinut pentru o vreme funcţia de rector al Seminarului din Blaj şi alte funcţii în administraţia arhidiecezană.

La rândul său, I. Antonelli a avut o remarcabilă activitate național-politică. Astfel, în anii revoluţiei paşoptiste a fost vicetribun şi ulterior căpitan sub comanda prefectului Axente Sever. Deoarece în vremea revoluției a susţinut deschis Casa de Habsburg, ulterior fidelitatea sa pentru tron și-a găsit răsplata, fiind distins de către împăratul Franz Josif I cu crucea de argint; iar din partea Rusiei i s-a acordat ordinul *Sf. Ana*. În anul 1861 a participat la Conferinţa naţională de la Sibiu. În perioada instaurării dualismului austro-ungar a susţinut activ campania de combatere a acestei decizii politice. În timpul vicariatului său la Făgăraş s-a remarcat ca un militant de seamă al mişcării naţionale româneşti, fiind un adept convins al căii pasiviste. Drept recunoaştere a meritelor sale, în Conferinţa de la Miercurea a fost

---

[19] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

ales membru al Comitetului Central al Partidului Naţional Român. Şi vicarul Macavei Pop a fost membru al P.N.R.-ului şi susţinător al memorandiştilor[20].

Vicarii făgărăşeni s-au implicat cu încredere și dăruire și în activitatea culturală care se desfășura la nivelul vicariatului, dar și a Transilvaniei, în general. Au fost membri, unii chiar fondatori (ex. I. Antonelli), alţii ordinari (Raţiu, Macavei Pop) ai Astrei, preşedinţi ai unor despărțăminte. Astfel, între anii 1877-1885, I. Antonelli a coordonat activitatea Despărţământului XX Blaj al Astrei, în vreme ce Basiliu Raţiu, între anii 1888-1898, cât a fost vicar foraneu la Făgăraş, iar apoi Macavei Pop, au fost preşedinți ai Despărţământului Făgăraş al Asociaţiunii.

B. Raţiu a fost şi membru fondator al *Societăţii pentru crearea fondului de teatru român,* membru fondator al *Reuniunii învăţătorilor greco-catolici din vicariatul Făgăraş,* întemeiată în 1895, al *Reuniunii femeilor greco-catolice din Făgăraş*, precum şi membru fondator al societăţii *Progresul* din Făgăraş, care promova iniţiativele culturale ale unor persoane talentate, dar fără studii de specialitate. El s-a remarcat printr-o constantă şi prolifică activitate publicistică în paginile revistelor *Foaia şcolastică* din Blaj şi *Preotul român*, apărută în Gherla. Basiliu Raţiu a lăsat în urma sa prin testament o sumă de peste 20.000 coroane, care a fost dedicată fundaţiei care îi purta numele, lăsată spre administrarea Capitlului mitropolitan. A elaborat 2 manuale catehetice[21].

Macavei Iacob Pop a deţinut, în perioada vicariatului său la Făgăraş, mai multe oficii onorifice, încredinţate de diferite asociaţii naţional-culturale sau economice, cum au fost cele de preşedinte al Institutelor de credit şi economii *Furnica* şi *Armonia*; preşedinte de onoare al *Reuniunii femeilor greco-catolice din vicariatul de Făgăraş*. A fost, de asemenea, şi membru al *Societăţii pentru fondul de teatru*[22].

Se impune, așadar, menţionat faptul că vicariatul foraneu din Ardeal a reprezentat în epoca modernă mai mult decât o instituţie sau un element integrat fenomenului confesional românesc; el a fost o realitate complexă, o instituţie cu valenţe şi funcţii numeroase, ce poate fi explorată astăzi de către istorici din multiple perspective. În absenţa altor instituţii româneşti, specializate pe anumite domenii de activitate, vicariatul a preluat numeroase atribuții care depăşesc sfera confesionalului intrînd în cea a laicului: administrative, cultural-școlare, politico-naționale, economice, sanitare etc. Totodată oficiul vicarial a devenit iniţiatorul acţiunii complexe de modernizare a societăţii româneşti la nivel local. Desigur, așa cum s-a putut constata din succinta trecere în revistă a celor care au administrat oficiul vicarial din Făgăraș, și aici vicarii foranei s-au impus drept lideri ai regiunii în toate aspectele vieții sociale, au reprezentant o componentă distinctă a elitei

[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem*, vezi micro-biografia B. Raţiu.
[22] *Ibidem*, vezi micro-biografia Macavei Pop.

https://biblioteca-digitala.ro

ecleziastice române din Transilvania, şi un eşantion reprezentativ la nivelul elitei româneşti în general.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

FORME DE ORGANIZARE ALE ÎNVĂȚĂTORILOR DIN VICARIATUL GRECO-CATOLIC AL MARAMUREȘULUI

MARIUS CÂMPEANU
mariuscampeanu2005@gmail.com
Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş

FORMS OF ORGANISATION OF THE TEACHERS IN THE GREEK CATHOLIC VICARSHIP OF MARAMUREȘ

ABSTRACT

In study entitled Forms of organisation of the teachers in the Greek Catholic Vicarship of Maramureş, presents two sub-themes: Teachers' conferences and The reunion of the Greek Catholic Teachers in Maramureş.

The teachers' conferences, organised in each archpriestship in the seventh and eighth decades of the 19th century, provided good opportunities for analysing the situation of the Romanian primary education. Subsequently the necessary steps for elimination of the obstacles impeding on the appropriate progress of the educational process and modernisation of teaching and learning were proposed. An important role was held by the Reunion of the Greek Catholic teachers from Maramureş, established in Sighet in the year 1883. After 1886 the general teachers' reunions were held in the vicarship's confessional schools. Overall the activities taking place under the patronage of the teachers' reunions were complex, promoting both creativity (through the dissertations made each year by the teachers) and the folk art, the art of choir singing, the creation of school libraries, etc. By promoting fruit growing, the Reunion represented a bridge between the school and the economic life of the rural communities.

Keywords: Maramureş, vicarship, confessional school, teacher, teachers' conferences, teachers' reunions.

Conferinţele învăţătoreşti din vicariatul Maramureşului

În procesul de perfecţionare continuă a învăţătorilor greco-catolici din dieceza Gherlei, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un loc important l-au ocupat conferinţele învăţătoreşti, organizate de către autorităţile ecleziastice în conformitate cu prevederile legislative ale statului. Acestea reprezentau un bun prilej de constatare şi analiză a stării în care se afla învăţământul primar românesc,

https://biblioteca-digitala.ro

ulterior fiind propuse măsurile necesare ameliorării şi modernizării demersului didactic[1].

Încercările autorităţilor politice de a căuta soluţii optime de îmbunătăţire a procesului educaţional, aducătoare de beneficii în favoarea instrucţiei şcolare a tinerelor generaţii, a găsit ecou în presa pedagogică a vremii încă de la bun început. Astfel, în martie 1862, subiectul a fost prezentat cu generozitate în articolul *Conferinţele învăţătoreşti*, publicat în două părţi, în numerele 9 şi 10 ale periodicului *Amicul Şcoalei*, în care au fost menţionate următoarele: „*Un mijloc însemnat pentru cultivarea învăţătorilor, prosperarea şi înaintarea sigură a şcolilor poporale sunt aşa-numitele conferinţe de învăţători. Acestea sunt adunări sau asociaţiuni de învăţători, care la anumite timpuri se adună la un loc, sub conducerea unui individ prevăzut cu calităţi, atât practice cât şi teoretice, necesare în sfera instrucţiunii* (...). *Scopul conferinţelor este ca şcoala să se apropie tot mai tare de superiorii să prin urmare şi de Biserică*”[2].

Primele forme de organizare a învăţătorilor greco-catolici din vicariatul Maramureşului au prins contur la începutul anului 1864, sub forma unor conferinţe învăţătoreşti, desfăşurate în baza dispoziţiei emise de Consiliul Locumtenenţial, la 27 noiembrie 1863. Potrivit prevederilor oficiale, necesitatea introducerii conferinţelor învăţătoreşti a apărut datorită tendinţei de uniformizarea a şcolilor populare cu cele elementare, menirea acestora constând în „*desfăşurarea unor principii pedagogice*”[3]. De fapt, Consiliul Locumtenenţial intenţionase să pună în practică desfăşurarea acestor conferinţe încă din primăvara anului 1863, fapt pentru care fusese elaborat şi un regulament al desfăşurării conferinţelor învăţătoreşti ale docenţilor de la şcolile elementare. Timpul planificat pentru desfăşurarea conferinţelor a fost fixat la sfârşitul lunii august şi începutul lunii septembrie.

Primul care s-a grăbit să pună în aplicare prevederile dispoziţiei din noiembrie 1863 a fost protopopul greco-catolic al Ieudului, Laurenţiu Mihalyi, care a convocat la conferinţa preoţească din 20 februarie 1864 şi pe dascăli, dar din rândul acestora nu s-a prezentat niciunul. În aceste condiţii, protopopul le-a cerut dascălilor să trimită prin intermediul directorilor de şcoală un referat, în conformitate cu prevederile şi regulamentul de desfăşurare a conferinţelor învăţătoreşti elaborat în 1863[4]. În referat, fiecare dascăl trebuia să prezintă o părere personală despre modul în care şcoala poate să-şi îndeplinească menirea culturală şi

---

[1] Ciprian Rigman, *Conferinţe învăţătoreşti în dieceza greco-catolică de Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea (1856-1868)*, în „Acta Musei Sabesiensis. Terra Sebus”, 6, Sebeş, 2014, p. 399.
[2] *Amicul Şcoalei*, anul III, nr. 9, 3 martie 1862, Sibiu, p. 67.
[3] Serviciul Judeţean Maramureş al Arhivelor Naţionale (în continuare, SJMMAN), *Fond Protopopiatul greco-catolic Ieud*, dos. 3/1859, f. 44v.
[4] *Ibidem*, dos. 9/1864-1865, f. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

educativă. Capelanul Ieudului, Vasiliu Dan, care îndeplinea în paralel şi calitatea de dascăl, prin intermediul referatului trimis protopopului Ieudului a definit rolul important pe care educaţia îl ocupă în viaţa fiecărui om. Acesta opinează că educaţia în spirit religios nu poate fi lipsită de caracterul naţional, acestea fiind cele două părţi componente ale educaţiei fiecărei persoane. Pentru îmbunătăţirea nivelului de educaţie, capelanul propune ca şcoala de la Ieud să fie ridicată la rangul de *„şcoală capitală”*, urmând să deservească cele 26 de comune aflate în protopopiatele Ieud, Iza şi Vişeu, în condiţiile în care şcolile normale din Sighet sunt la mare depărtare. Dacă propunerea sa va găsi câştig de cauză, edificiul şcolar din Ieud, neîncăpător pentru cei 269 de copii obligaţi să umble la şcoală şi care nu corepunde prevederilor legale, se poate transforma în şcoală de fete[5].

La 8 ianuarie 1864, Vasiliu Mihalca, protopopul Vişeului, a convocat o conferinţă la care fuseseră invitaţi să participe toţi învăţătorii din protopopiat. La conferinţă nu s-a prezentat niciun învăţător, dar aceştia până la sfârşitul lunii ianuarie îşi vor trimite referatele învăţătorului Grigore Iuga din Vişeul de Sus, care urma ca până la 18 martie să-şi formuleze observaţiile. La 20 martie 1864 s-a desfăşurat prima conferinţă a învăţătorilor din protopopiatul Vişeului. Protocolul conferinţei şi opiniile participanţilor au fost trimise vicarului Mihail Pavel[6]. Cea de-a doua conferinţă a învăţătorilor din protopopiatul Vişeului a avut loc la 6 august 1864, referatele învăţătorilor care au avut ca temă *„Pomicultura”* fiind trimise protopopului cu câteva zile înainte de data stabilită a conferinţei[7].

La 27 august 1865, în parohia Săpânţa, sub preşedinţia protopopului Alexandru Lazăr, a avut loc conferinţa învăţătorească a districtului Sighet. În cadrul conferinţei au fost abordate numeroase subiecte, dintre care amintim: cum pot fi convinşi părinţii, cu mijloace morale, să-şi trimită copiii la şcoala elementară şi *„de repetiţie”*, foloasele aduse de practicarea pomăritului, rolul dascălului şi a şcolii poporale în educarea tinerimii, metodele de predare şi cultivarea sentimentului creştin în rândul elevilor[8]. Pentru fiecare chestiune adusă în discuţie au fost formulate propuneri în scopul îmbunătăţirii procesului educaţional. Astfel, referitor la rolul dascălului şi a şcolii în educarea tinerimii, s-a arătat faptul că învăţământul trebuie să urmărească două scopuri principale: cel practic (economic) şi cel formal. Pentru îndeplinirea scopului practic, dascălul trebuie să transmită elevilor cunoştinţe folositoare în viaţa cotidiană din sfera religiei, a limbii materne (scris, citit), aritmeticii şi, mai ales, a economiei rurale. Scopul formal al învăţământului cerea dascălilor să cultive *„puterile spirituale”* ale pruncilor, acestea fiind spiritul de

[5] *Ibidem*, dos. 13/1864, f. 39.
[6] Idem, *Fond Protopopiatul greco-catolic Vişeu*, registre contemporane de evidenţă, dos. 8/1863, ff. 2, 5r, 6r, 7r.
[7] *Ibidem*, ff. 13, 16r.
[8] C. Rigman, *op. cit.*, p. 408.

https://biblioteca-digitala.ro

observaţie, memoria şi imaginaţia. În ceea ce priveşte metodele de predare, părerea dascălilor prezenţi a fost unanimă, opinându-se necesitatea modernizării lor, prelegerea didactică trebuind să fie corespunzătoare nivelului intelectual şi de vârstă al elevilor. În atingerea obiectivelor educaţionale, se cerea ca învăţătorii să pornească *„de la uşor la greu, de la concret la abstract*”, avându-se în vedere faptul că în momentul intrării în sistemul de învăţământ pruncii români *„nu văd, nu aud, nu cugetă, nu vorbesc aşa cum ar trebui*”[9].

Importanţa acestor conferinţe învăţătoreşti a fost înţeleasă şi de către Vasiliu Mihalca, protopretorele cercului Vişeu, care le propunea preoţilor şi dascălilor să se adune într-o conferinţă comună la 25 septembrie 1866. În cadrul acestei întâlniri, Vasiliu Mihalca a cerut celor prezenţi să-şi înfiinţeze o reuniune, prin intermediul căreia vor avea posibilitatea să-şi exprime mult mai eficient punctele de vedere în privinţa salarizării şi a frecvenţei şcolare[10].

În protopopiatul Cosăului, desfăşurarea conferinţelor învăţătoreşti a rămas doar în fază de proiect. În conferinţa preoţească desfăşurată în primăvara anului 1867, preoţii din protopopiat recunoscând importanţa conferinţelor învăţătoreşti, propun ca acestea să se desfăşoare simultan cu conferinţele preoţeşti. În cadrul acestora, unul dintre preoţi urma să ţină o prelegere cu caracter pedagogic. Această propunere nu a fost pusă în practică, în toamna anului 1867 şi în anul următor neorganizându-se conferinţe în acest protopopiat.

Ioan Pop, protopopul Marei, va organiza conferinţa învăţătorilor din protopopiat la 9 decembrie 1869 în localul şcolii greco-catolice din comuna Vad (azi, Vadul Izei). Alături de protopopul Ioan Pop, care a îndeplinit calitatea de preşedinte al conferinţei, au mai fost prezenţi următorii învăţători: Nicolae Băbuţiu (notarul conferinţei), Teodor Mihnea, Ioan Morariu, Dumitru Costin, Ioan Pascu, Andrei Faur, Ştefan Bumbu, Mihail Hotea şi Mihail Oancea[11]. În cadrul conferinţei au fost puse în discuţie un număr de şase teme pedagogice, fiecare temă fiind analizată în parte de către învăţătorii prezenţi. La finalul conferinţei, protopopul a sfătuit pe învăţători să-şi procure şi să citească cărţi şi ziare româneşti, recomandând *Magazinul Pedagogic* ca fiind cea mai bună publicaţie adresată învăţătorilor. La propunerea protopopului, s-a trecut la alegerea a doi învăţători, care urmau să se îngrijească de organizarea conferinţei învăţătoreşti („*sinodul tractual*”) de anul următor, care se va desfăşura la Giuleşti. Cei desemnaţi au fost învăţătorul Nicolae Băbuţiu din Vad şi Teodor Mihnea din Valea Porcului, ultimul fiind şi cel care a

---

[9] *Ibidem*.

[10] SJMMAN, *Fond Protopopiatul greco-catolic Vişeu*, registre contemporane de evidenţă, dos. 11/1866, f. 24v.

[11] *Federaţiunea*, III, nr. 31 (363), 1/13 aprilie 1870, Pesta, p. 122.

https://biblioteca-digitala.ro

făcut cunoscut rezumatul procesului verbal al conferinţei din decembrie 1869 în periodicul *Federaţiunea*[12].

Ceea ce Consiliul Locumtenenţial a elaborat în 1863, a fost stipulat ulterior în articolul 147 din *Legea şcolară XXXXVIII*, din 1868. Mai exact, este vorba despre obligativitatea învăţătorilor de a forma asociaţii de învăţători (reuniuni învăţătoreşti)[13], care urmau să se desfăşoare sub forma unei conferinţe generale a învăţătorilor la nivel de comitat. Scopul principal al acestor asociaţii învăţătoreşti era acela de a aduce un plus valoare învăţământului din fiecare regiune aflată în componenţa Imperiului austro-ungar.

În anul 1872, Consistoriul diecezan a hotărât să renunţe la cursurile de perfecţionare ce se desfăşurau pe durata a şase săptămâni, optând în favoarea organizării de conferinţe învăţătoreşti, considerate a fi metode mult mai eficace şi necostisitoare în privinţa perfecţionării didactice după finalizarea studiilor preparandiale. Această perspectivă a fost posibilă şi datorită noii legi a învăţământului care preciza că fiecare dascăl are la dispoziţie unul sau doi ani de practică înaintea susţinerii examenului de „*calificaţiune*". Prin circulara din 21 mai 1872, forul ecleziastic de la Gherla a dispus ca protopopiatele învecinate să se reunească anual într-o parohie din protopopiatele asociate, preşedintele conferinţei urmând a fi protopopul tractului care găzduieşte conferinţa. Se recomanda întocmirea de statute pentru aceste reuniuni locale şi redactarea procesului verbal de către un notar (secretar) al adunării, hotărârile luate în cadrul conferinţei urmând a fi valabile după aprobarea dată de către Consistoriul diecezan. Conferinţele se vor organiza la sfârşitul lunii august şi începutul lunii septembrie, vor dura şase săptămâni, costurile de şedere urmând a fi suportate de fiecare dascăl. A fost recomandată şi modalitatea de asociere a protopopiatelor din vicariatul Maramureşului. În acest sens, învăţătorii din protopopiatele Iza, Ieud şi Vişeu vor trebui să organizeze o conferinţă, iar cei din protopopiatele Mara, Cosău şi Sighet, cea de-a doua conferinţă. Gazde pentru prima ediţie a conferinţelor învăţătoreşti trebuiau să fie protopopiatele Iza şi Mara[14].

Revenind asupra acestei problematici, noul episcop al Gherlei, Mihail Pavel, prin circulara din 29 aprilie 1872, a cerut ca aceste conferinţe să se desfăşoare întocmai cu cele prescrise de Consistoriul diecezan, menţionând totodată faptul că Ministerul de Culte şi Instrucţiune Publică nu a renunţat la cursurile de şase săptămâni pentru dascălii care nu au pregătirea corespunzătoare, participanţilor

---

[12] *Ibidem*.

[13] Paul Brusanowski, *Învăţământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigenţele statului centralist şi principiile autonomiei bisericeşti*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Presa Univesitară Clujeană, 2010, p. 221.

[14] SJANMM, *Fond Oficiul parohial greco-catolic Sat-Şugatag*, dos. 26/1872-1878, f. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

acordându-li-se o diurnă modestă de 60 creiţari pe zi[15]. Dascălii din vicariatul Maramureşului nu se vor mai deplasa la Gherla, deoarece pentru aceştia cursurile se vor desfăşura la Sighet, începând cu 1 august 1872.

Conferinţa învăţătorilor din protopopiatele Sighet, Mara şi Cosău a avut loc la Sighet, la 20 august 1872. Preşedinte a fost Ioan Pop, noul vicar al Maramureşului şi protopop al districtului Mara. La conferinţă, în calitate de invitaţi, au participat Ioan Buşiţia, profesorul de limba română de la Preparandia de stat din Sighet, şi Ioan Pop, catehet şi profesor de limba română la gimnaziul romano-catolic din Sighet. Au luat parte următorii învăţători: din protopopiatul Sighetului – Constantin Pop din Săpânţa, Alexandru Botoş din Apşa de Jos, Ioan Gibanu din Apşa de Mijloc, Teodor Moiş din Biserica Albă, Mihail Oancea din Sarasău; din protopopiatul Marei – Dumitrean Avram din Vad, Vasile Bocşa din Berbeşti, Mihail Hotea din Giuleşti, Andrei Faur din Hărniceşti, Ştefan Bumbu din Deseşti, George Păcurariu din Crăceşti, Nicolae Băbuţiu din Breb; din protopopiatul Cosăului – Nicolae Fabian din Bârsana, Vasiliu Herţeg din Văleni, Petru Cupcea din Călineşti, Ioan Nemeş din Fereşti şi Corneşti, Ştefan Borodi din Sârbi şi George Pop din Budeşti[16]. Au absentat următorii învăţători: Ioan Ivanciuc din Rona de Jos, Teodor Mihnea din Valea Porcului – din protopopiatul Sighetului; Augustin Pop din Sat-Şugatag – din protopopiatul Marei; Vasile Brânduşean din Sat-Şugatag şi Grigore Vlad din Hoteni – din protopopiatul Cosăului[17].

În cuvântul de deschidere, vicarul Ioan Pop a precizat motivaţia constituirii acestor reuniuni învăţătoreşti, folositoare la „*prosperarea spirituală şi materială a şcolilor, a învăţământului şi a respectivilor docenţi*". La solicitarea vicarului, docenţii prezenţi au luat hotărârea înfiinţării unei reuniuni a întregului „*corp învăţătoresc*" din Maramureş, propunerea urmând a fi înaintată celeilalte „*grupe*" de docenţi din protopopiatele Iza, Ieud şi Vişeu. Pentru realizarea acestui obiectiv a mai fost pusă în discuţie oportunitatea convocării unei conferinţe comune a tuturor docenţilor din Maramureş. Pentru statutele viitoarei reuniuni a învăţătorilor din Maramureş, Ioan Pop a recomandat ca să fie folosite drept model statutele Reuniunii învăţătorilor greco-catolici români din Sălaj. În cele două şedinţe ale conferinţei au fost discutate un număr de 15 teme, printre care s-a aflat şi nemulţumirea dascălilor pentru faptul că-şi primesc salariile cu întârziere. În acest sens, s-a lansat propunerea ca, pe viitor „*soluţiunea învăţătorească pe tot teritoriul Maramureşului să se culeagă cu contribuţiunea ţării*", urmând ca fiecare "*docinte*" să o primească regulat, în rate „*anticipative*"[18]. La finalul conferinţei au fost stabilite

---

[15] Idem, *Fond Protopopiatul greco-catolic Cosău*, dos. 42/1873, f. 10.
[16] Serviciul Judeţean Cluj al Arhivelor Naţionale, *Fond Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla*, dos. 2360/1872, f. 12r.
[17] *Ibidem*, f. 17v.
[18] *Ibidem*, f. 14r.

https://biblioteca-digitala.ro

temele de discuţie pentru următoarea conferinţă: „*Care ar fi mijloacele cele mai eficace şi mai corespunzătoare de a îndemna pe poporul nostru a-şi da pruncii la şcoală regulat*", „*După ce pedepsele corporale sunt şterse ce pedepse să folosească docentele în şcoală pentru îndreptarea şcolarilor răi şi cerbicioşi*" şi „*Necesitatea educaţiunei şi emolumentele acesteia cu privire la spirit, inimă şi corp*"[19]. De asemenea, au fost redactate „*Statutele Reuniunii învăţătorilor români din Marmaţia*"[20] şi un „*plan de învăţământ*" pentru şcolile elementare greco-catolice din districtele şcolare Sighet, Cosău şi Mara[21], cele două documente, împreună cu protocolul conferinţei învăţătoreşti din 20 august 1872, fiind înaintate spre aprobare Consistoriului.

Dacă vicarul Ioan Pop s-a preocupat de organizarea conferinţei învăţătoreşti pentru protopopiatele Sighet, Mara şi Cosău, nu putem spune acelaşi lucru despre omologul său, Vasiliu Caracioni, protopopul Izei, care trebuia să organizeze conferinţa pentru protopopiatele Iza, Ieud şi Vişeu. Într-o scrisoare trimisă protopopului Vişeului, Vasiliu Caracioni a menţionat faptul că a fost împiedicat de unele „*împrejurări grele*", dar că a stabilit o nouă dată pentru conferinţă, 20 septembrie 1872, pentru ca toţi docenţii să poată lua parte, inclusiv cei plecaţi la cursul de şase săptămâni[22]. Termenul însă n-a fost respectat, conferinţa desfăşurându-se la 29 octombrie, în parohia Strâmtura, în care păstorea protopopul Caracioni. În anul 1873, conferinţa urma să se desfăşoare în protopopiatul Vişeului[23].

După aproape trei ani de la încercarea vicarului Ioan Pop de a înfiinţa o reuniune a învăţătorilor, la 12 februarie 1875 acesta îi va invita pe toţi protopopii şi învăţătorii să se prezinte, la 15 martie, în sala de şedinţe din sediul administraţiei comitatense[24]. În cadrul acestei adunări, care s-a desfăşurat la data stabilită, s-a luat decizia înfiinţării unei reuniuni a învăţătorilor din vicariatul Maramureşului.

Singura conferinţă învăţătorească despre care avem informaţii că s-a desfăşurat în anul 1876, a avut loc în parohia Glod, la 6 aprilie, sub conducerea lui Vasiliu Gyenge, protopopul districtului Iza. La conferinţă au participat următorii dascăli: Ioan Petrovan din Rozavlea, George Bota din Şieu, Nicolae Marchiş din Slătioara, Vasile Petreuş din Botiza şi Dumitru Costin din Glod. În cadrul acestei conferinţe, protopopul a propus ca dascălii să-şi înfiinţeze propria bibliotecă tractuală, fapt pentru care s-a hotărât ca la următoarea conferinţă fiecare dascăl să doneze câte un volum. La final s-a luat decizia ca următoarea conferinţă să aibă loc

[19] *Ibidem*, f. 17r.
[20] *Ibidem*, ff. 3-7.
[21] *Ibidem*, ff. 8-10.
[22] SJMMAN, *Fond Protopopiatul greco-catolic Iza*, dos. 44/1869-1870, f. 17.
[23] *Ibidem*, f. 22.
[24] Idem, *Fond Protopopiatul greco-catolic Ieud*, dos. 11/1864, f. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

la şcoala confesională din Botiza, stabilindu-se şi două teme pedagogice ce urmează a fi puse în dezbatere de către dascălul de acolo, Vasile Petreuş: „*Care sunt mijloacele pozitive şi negative de a creşte tinerimea în moralitate şi religiozitate?*” şi „*Prin ce mijloace ar câştiga docintele iubirea şcolarilor săi ca aceştia mai cu dor să cerce şcoala?*”[25].

În şedinţa consistorială din 1 februarie 1877, desfăşurată la Vad, Ioan Pop a revenit cu propunerea organizării de conferinţe învăţătoreşti, gazde urmând să fie iarăşi protopopiatele Izei şi Marei pentru fiecare grup format din trei protopopiate[26]. Pe baza acestei decizii a Consistoriului subaltern al Maramureşului, Vasiliu Gyenge, a convocat conferinţa dascălilor din protopopiatul Izei, care a avut loc la 29 martie, la Slătioara.

În anul 1878, au fost organizate conferinţe docenţiale la nivel de protopopiat în tot vicariatul, vicarul Ioan Pop trimiţând o informare referitoare la acest aspect Consistoriului, în mai 1878. Conferinţa învăţătorilor din protopopiatele Vişeu, Iza şi Ieud s-a desfăşurat la 27 mai 1878, la şcoala din Vişeul de Sus. În cadrul conferinţei au fost analizate şi dezbătute aspecte referitoare la eliminarea analfabetismului în rândul tinerilor, măsurile ce trebuiesc puse în practică pentru creşterea frecvenţei şcolare şi modalităţile cele mai eficiente pentru procurarea cărţilor şi a rechizitelor şcolare. În procesul verbal al conferinţei, redactat şi în limba maghiară pentru a fi trimis Ministerului de Culte şi Instrucţiune Publică pentru aprobare, a fost menţionată dorinţa celor prezenţi de a se înfiinţa o reuniune comună a învăţătorilor din vicariat[27].

Pentru anul 1879 nu avem la dispoziţie informaţii referitoare la organizarea conferinţelor învăţătoreşti în Maramureş, cu toate că în martie Ministerul de Culte şi Instrucţiune Publică a dispus ca toate reuniunile învăţătoreşti să delege reprezentanţi la adunarea generală regnicolară a învăţătorilor din Ungaria, ce urma să aibă loc în luna august, la Budapesta. Noul vicar al Maramureşului, Mihail Kökényesdy, desemnat în decembrie 1878 după decesul vicarului Ioan Pop, pe baza dispoziţiei amintite a convocat o adunare generală a dascălilor, la 29 iulie, în sala de şedinţe a comitatului din Sighet. În calitate de delegat pentru adunarea de la Budapesta a fost ales Ioan Munteanu, dascălul din Slatina.

Reuniunea învăţătorilor greco-catolici din Maramureş

Asociaţiile de învăţători („*reuniunile*”) au fost singurele forme de organizare în care personalul didactic şi-a putut exprima neîngrădit libertatea de opinie şi creativitatea. În general, aceste asociaţii au avut trei obiective de bază: răspândirea noutăţilor pedagogice în rândul dascălilor, exprimarea creativităţii din

[25] Idem, *Fond Protopopiatul greco-catolic Iza*, dos. 59/1877, ff. 1-4.
[26] Idem, *Fond Protopopiatul greco-catolic Cosău*, dos. 42/1873, ff. 71-72.
[27] Idem, *Fond Protopopiatul greco-catolic Vişeu*, dos. 16/1874-1875, f. 3v.

https://biblioteca-digitala.ro

punct de vedere cultural şi exprimarea liberă a părerilor vizavi de problemele şi obstacolele existente în sfera învăţământului.

Inspirându-se din modele central-europene, în special după cele germane, asociaţii învăţătoreşti au fost înfiinţate şi în Episcopia greco-catolică de Gherla. La începutul deceniului nouă al secolului al XIX-lea au fost înfiinţate primele reuniuni învăţătoreşti în vicariatele Rodnei şi Silvaniei. Reuniunea învăţătorilor din vicariatul Rodnei, la finele anului 1881, a solicitat o adunare a tuturor reuniunilor învăţătoreşti în scopul elaborării unui plan de învăţământ uniformizat. În septembrie 1882, în acelaşi scop, Alimpiu Barbulovici, vicarul Silvaniei şi preşedintele Reuniunii învăţătorilor din vicariatul Silvaniei a cerut Consistoriului şcolar să dispună constituirea de reuniuni învăţătoreşti în acele regiuni ale diecezei în care nu erau încă constituite. La 27 septembrie 1882, Consistoriul şcolar s-a adresat vicarului Mihail Kökényesdy al Maramureşului cerându-i să convoace pe toţi dascălii din vicariat în vederea organizării într-o reuniune. De asemenea, se cerea elaborarea unui statut, redactat în limbile română şi maghiară, pentru a-l înainta Ministerului de Culte şi Instrucţiune Publică spre aprobare[28].

Prin intermediul unei circulare, în decembrie 1882, vicarul maramureşean a transmis protopopilor şi preoţilor conţinutul deciziei Consistoriului de la Gherla, convocând în acest sens întrunirea învăţătorilor pentru ziua de 8 ianuarie 1883, în sala de şedinţe a comitatului din Sighet[29]. În cadrul adunării ce a avut loc a fost elaborat statutul Reuniunii învăţătorilor, acesta fiind trimis Consistoriului şcolar la începutul lunii februarie. Conform unei practici interne, Consistoriul şcolar a trimis statutul spre examinare corpului profesoral de la Preparandia din Gherla, pentru ca în luna mai, statutul cu adnotări şi observaţii, împreună cu statutele Reuniunii învăţătorilor din Baia Mare, anexat ca model, să fie retrimis vicarului Mihail Kökényesdy pentru refacere.

În iunie 1883, statul Reuniunii a fost trimis la Budapesta pentru aprobarea Ministerului de Culte şi Instrucţiune Publică. În aceeaşi lună, învăţătorii maramureşeni au fost convocaţi în data de 20, în sala comitatului din Sighet, pentru

---

[28] În Episcopia greco-catolică de Gherla au funcţionat cinci reuniuni învăţătoreşti: *Reuniunea învăţătorilor români sălăjeni*, *Reuniunea „Mariana” din vicariatul Rodnei*, *Reuniunea învăţătorilor din jurul Gherlei*, *Reuniunea învăţătorilor greco-catolici din Satu Mare şi Ugocea* şi *Reuniunea învăţătorilor greco-catolici din Maramureş*. Activitatea acestora a fost prezentată în cadrul unor lucrări şi studii de specialitate, din care amintim: Vasile Căpâlneanu, Petre Puşcaşu, *Reuniunea învăţătorilor români din Maramureş (1883-1913)*, în „Marmatia”, III, Baia Mare, 1977; Daniel Sularea, *Şcoală şi societate. Învăţământul elementar confesional în Episcopia greco-catolică de Gherla (1867-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2008; Iulia Maria Pop (Tănescu), *Reuniunile de învăţători greco-catolici din Transilvania şi Banat*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2013.

[29] SJMMAN, *Fond Protopopiatul greco-catolic Iza,* dos. 70/1881, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

a-şi alege reprezentantul la adunarea regnicolară a dascălilor organizată în Budapesta, la 20 august 1883[30]. Pentru vicariatul Maramureşului a fost desemnat George Bud, învăţătorul din Dragomireşti.

Ministerul de resort a aprobat statutul Reuniunii la 13 iulie 1883. În vederea constituirii oficiale a Reuniunii învăţătorilor din Maramureş, a fost anunţată data de 16 noiembrie 1883, şedinţa urmând să se desfăşoare în „*sala comitatului*" din Sighet[31]. Primele decizii luate în cadrul acestei întruniri au fost de natură organizatorică, fiind aleşi „*oficialii Reuniunii*". Primul comitet de organizare al Reuniunii a avut următoarea componenţă: vicarul Mihail Kökényesdy, în calitate de preşedinte, protopopul Tit Bud, în calitate de vicepreşedinte, învăţătorul Petru Cupcea din Călineşti, în calitate de notar (secretar) prim, învăţătorul Augustin Pop din Sat-Şugatag, în calitate de notar secundar, învăţătorul Ioan Ghibanu din Apşa de Mijloc, în calitate de casier, învăţătorul Dionisiu Vereş din Apşa de Jos, în calitate de controlor, şi învăţătorul Ioan Munteanu din Slatina, în calitate de bibliotecar[32]. Au mai fost aleşi 12 învăţători ca membri ordinari şi supleanţi, câte trei din fiecare protopopiat. Potrivit statutului, fiecare dascăl avea obligaţia să fie membru al Reuniunii. Tot în statut, se prevedea că membri fondatori sunt acei dascăli care achită câte 10 florini, iar membri ordinari cei care plătesc anual câte 3 florini[33]. În anul 1884, Reuniunea dascălilor greco-catolici maramureşeni a fost pusă sub controlul Consistoriului şcolar de la Gherla. În prealabil, temele propuse pentru discuţie erau prezentate forului armenopolitan, iar după aprobare erau dezbătute în cadrul adunărilor generale anuale. De asemenea, protocoalele adunărilor generale şi rapoartele de activitate erau înaintate în fiecare an Consistoriului gherlean. În anul 1885, la cererea aceleiaşi instituţii, în adunările generale ale Reuniunii docenţilor din Maramureş au fost introduse prelegerile practice.

În primii trei ani de la înfiinţare, şedinţele Reuniunii docenţilor greco-catolici din Maramureş s-au desfăşurat în sala de şedinţe a comitatului, la începutul lunii iulie, înaintea cursurilor de învăţare a limbii maghiare, programate anual la Sighet de inspectorul şcolar comitatens Zágroczi Gyula. La adunarea generală a Reuniunii desfăşurată în Sighet, la 2 iulie 1886, au participat un număr de 25 docenţi, iar 23 au absentat. În cadrul Reuniunii, dascălul Mihail Şerban din Săpânţa a prezentat dizertaţia cu tema „*Despre curăţenie ca mijloc principal al sănătăţii*"[34]. În ceea ce priveşte soluţiunile docenţiale, cei prezenţi s-au plâns de faptul că acestea nu se primesc la timp, cerându-se totodată majorarea acestora la 300 florini, atât cât

---

[30] *Ibidem*, dos. 76/1883, f. 4.
[31] *Ibidem*, dos. 71/1882, f. 6.
[32] Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş (în continuare, MJIAMM), *Colecţia documente ecleziastice*, cutia III, mapa 9, dos. 2, ff. 4-5.
[33] SJMMAN, *Fond Protopopiatul greco-catolic Iza*, dos. 76/1883, f. 4.
[34] MJIAMM, *Colecţia documente ecleziastice*, cutia III, mapa 9, dos. 2, ff. 8-10.

https://biblioteca-digitala.ro

prevedea legislaţia şcolară. A fost analizată modalitatea prin care creşterea renumeraţiei la cuantumul stabilit prin lege să fie suportată din fondurile proprii, pentru ca senatele şcolare să nu fie obligate să ceară ajutor de la stat, fapt ce atrăgea după sine pericolul transformării şcolilor confesionale în şcoli de stat[35].

În anul 1886 s-a luat hotărârea ca următoarele şedinţe anuale ale Reuniunii să se desfăşoare în locaţii diferite, fiind alese şcolile confesionale din parohiile vicariatului. În consecinţă, în anul 1887, la data de 12 mai, adunarea generală a dascălilor s-a desfăşurat în parohia vicarului, la Bârsana. Vicarul Mihail Kökényesdy (preşedintele Reuniunii) fiind grav bolnav nu a luat parte la adunare, aceasta fiind prezidată de către Tit Bud, vicepreşedintele Reuniunii. Deoarece au trecut trei ani de la alegerea oficialilor Reuniunii, desfăşurată la 16 noiembrie 1883, s-a hotărât să se aleagă din nou membrii comitetului de organizare. Componenţa acestuia a rămas aproape intactă, cu două excepţii – în locul dascălului Dumitru Costin, care a decedat, a fost desemnat dascălul Grigore Vlad din Glod, iar în locul lui George Bud care a optat pentru un post de dascăl la o şcoală de stat, a fost ales Ioachim Făt, capelan şi dascăl la Ieud. Adunarea generală a dascălilor maramureşeni s-a încheiat cu prezentarea dizertaţiei „*Cum să se ţină examenul final*”, de către dascălul Petru Bilţiu din Ieud, şi cu hotărârea ca următoarea adunare să se desfăşoare la Vişeul de Sus, „*în joia ultimă a lunei mai 1888*”[36].

Începând cu adunarea generală a învăţătorilor desfăşurată la Bârsana, la 12 mai 1887, reuniunile vor prinde un contur organizatoric. Învăţătorii vor fi convocaţi cu o lună înainte, aducându-li-se la cunoştinţă atât data, cât şi locul adunării, care de altfel erau stabilite în adunarea desfăşurată în anul precedent. Prezenţa era obligatorie, dar în cazul unor motive personale serioase (îmbolnăviri grave, participarea în aceeaşi perioadă la examenele de „*calificaţiune*” desfăşurate la Gherla, lipsa „*speselor de călătorie*” din cauza opacităţii de care dădeau dovadă unele „*dregătorii*” comunale etc.), neparticiparea trebuind a fi adusă la cunoştinţa preşedintelui Reuniunii în cel mai scurt timp posibil. Dacă vreun dascăl absenta nemotivat, acesta trebuia să plătească o sancţiune pecuniară de 50 creiţari, care intra în fondul Reuniunii. Cu aproximativ două săptămâni înainte, atât parohul, cât şi dascălul şcolii confesionale, unde urma să se desfăşoare adunarea, erau îndemnaţi să facă pregătirile necesare pentru primirea în condiţii civilizate a membrilor Reuniunii. În acest sens, dascălului îi revenea sarcina de a igieniza sala de clasă şi clădirea şcolară, iar preotului de a organiza împreună cu credincioşii din parohie un prânz „*barem cu două feluri de mâncare*” pentru dascălii participanţi[37]. Adunarea

[35] *Ibidem*, cutia II, mapa 7, dos. 1, ff. 1-2.
[36] *Ibidem*, dos. 2, ff. 3v-4r.
[37] Cheltuielile ocazionate de pregătirea acestei agape creştineşti se ridicau la aproximativ 20-25 florini, sumă ce era suportată fie din fondul şcolii (dacă exista), fie din colecta făcută de la credincioşi.

https://biblioteca-digitala.ro

începea în biserica din localitate, unde se asista la Sfânta Liturghie oficiată de preotul local pentru comemorarea dascălilor decedaţi, după care cei prezenţi se deplasau la localul de şcoală unde se desfăşura o lecţie practică susţinută de către docentele locului. Uneori se proceda la examinarea elevilor de către vicar şi protopopul locului, după care copiii erau lăsaţi să plece acasă.

Adunarea propriu-zisă începea cu o rugăciune, cuvântul de deschidere al vicarului în care era menţionată importanţa educaţiei morale a copiilor şi citirea programului adunării. Acesta presupunea o anumită ordine: erau citite circularele episcopale şi consistoriale, se aduceau la cunoştinţă ultimele prevederi şcolare, se prezenta bugetul Reuniunii etc. Bugetul era format din cotizaţiile membrilor fondatori şi ordinari, dar şi din sancţiunile ce se încasau de la dascălii care absentaseră de la adunările generale anterioare. Ultimele puncte de pe ordinea de zi făceau referire la temele ce urmează a fi abordate în următoarea adunare generală, stabilindu-se atât locul, cât şi data următoarei adunări. Toate temele din program erau consemnate într-un proces verbal, ce purta denumirea de „*protocol*" al adunării, de notarul (secretarul) Reuniunii, acesta fiind înaintat Episcopiei de la Gherla pentru aprobare şi eventualele observaţii[38].

În urma decesului vicarului Mihail Kökényesdy, la 1 septembrie 1887, în cadrul adunării generale desfăşurată la Vişeul de Sus, la 31 mai 1888, a fost ales ca preşedinte a Reuniunii învăţătorilor greco-catolici români din Maramureş vicarul Tit Bud[39]. Din anul 1888 s-a instituit regula ca la fiecare adunare generală anuală să participe inclusiv preoţii ce slujeau în parohiile arondate tractului protopopesc în care se afla locaţia ce găzduia adunarea Reuniunii.

În primii ani de la înfiinţare, fiecare membru al Reuniunii era obligat să plătească o taxă anuală de trei florini. În cadrul adunării generale desfăşurată la Strâmtura, la 31 mai 1889, luându-se în calcul atât situaţia materială precară a dascălilor maramureşeni, cât şi faptul că puţini dascăli reuşeau să-şi achite contribuţia anuală, s-a luat decizia ca, începând cu anul respectiv, taxa de membru al Reuniunii să fie de un florin. Tot în cadrul acestei adunări, dascălul Dumitru Chiş din Săliştea de Sus i-a propus profesorului Ioan Buşiţia să pregătească un manual de istorie naturală în care să fie cuprinse toate speciile de animale din Maramureş. De asemenea, fostul profesor al Preparandiei din Sighet a mai fost rugat ca în timpul vacanţelor şcolare să jertfească o săptămână din timpul său pentru a-i deprinde pe dascăli în tehnica împăierii păsărilor şi a animalelor[40].

La cele două propuneri ale dascălului amintit, din locuinţa sa din Sárospatak, la 19 mai 1890 profesorul Buşiţia a răspuns punctual. În privinţa

[38] După anul 1893, protocoalele Reuniunii vor fi imprimate la tipografia diecezană de la Gherla, fiind distribuite preoţilor şi docenţilor în cadrul adunărilor generale.
[39] MJIAMM, *Colecţia documente ecleziastice,* cutia II, mapa 7, dos. 3, f. 3r.
[40] *Ibidem,* dos. 4, f. 3v.

https://biblioteca-digitala.ro

manualului de istorie naturală, care trebuia să cuprindă „*trei împărăţii*” (zoologia, botanica şi mineralogia) şi „*icoane separate a acestor obiecte naturale, intercalate în text după moda mai nouă*”, a afirmat că doreşte ca o comisie împuternicită de Reuniune să i se înfăţişeze pentru a discuta detaliile privitoare la conţinut şi condiţiile de tipărire a lucrării. În ceea ce priveşte instruirea învăţătorilor în „*prepararea animalelor umplute*”, a arătat că ideea este salutară şi realizabilă, deoarece în vara acelui an a fost pensionat, dar pentru păstrarea animalelor împăiate este absolut necesar ca fiecare şcoală confesională să fie dotată cu câte un dulap („*sicriu mare cu câteva table de sticlă în uşă*”) pentru că „*animalele umplute nu se pot conserva în praful şcolii, nici pe cuptorul învăţătorului*”[41].

În anul 1889 au fost instituite două premii de cinci florini, acestea fiind acordate învăţătorilor care au prezentat cea mai bună dizertaţie pe o temă stabilită în adunarea anterioară şi pentru cei care au altoit cel mai mare număr de pomi fructiferi, prin practicarea pomiculturii dând naştere unor preocupări similare în rândul elevilor şi a sătenilor[42]. Unul dintre dascălii care s-au evidenţiat în această activitate a fost Dumitru Gherasim din Berbeşti, care a altoit peste 10.000 de pomi atât în Berbeşti, cât şi în comunele învecinate, decesul acestuia fiind adus la cunoştinţa dascălilor prezenţi la adunarea generală ţinută în Sat-Şugatag, la 19 mai 1892[43].

Adunarea generală a Reuniunii învăţătorilor greco-catolici din Maramureş din anul 1890 s-a desfăşurat în Sălıştea de Sus la data de 29 mai. Întrucât şcoala confesională fusese închisă anterior din cauza „*morbului de vărsat*”, prelegerea practică cu elevii nu a mai fost susţinută de dascălul Dumitru Chiş. În cadrul Reuniunii, dascălul din Săliştea de Sus a prezentat disertaţia cu titlul „*Care ar fi modalitatea cea mai bună a conducerii poporului la prosperitatea materială*”[44].

Începând cu anul 1892 au mai fost acordate premii în valoare de cinci florini dascălilor care au avut un aport semnificativ la organizarea celei mai bune şcoli „*de repetiţie*” din vicariat sau celor care au procurat „*mai multe cărticele de citit, calendare, jurnale*”, contribuind astfel la promovarea şi difuzarea ziarelor şi a cărţilor româneşti în rândul elevilor şi sătenilor[45].

---

41 *Ibidem*, cutia III, mapa 9, dos. 2, f. 1.

42 În privinţa premiului acordat pentru altoirea pomilor fructiferi mai erau menţionate următoarele: „*respectivii care vor concurge la acest premiu vor avea de a aduce lista acelor poporeni în a căror grădini s-au altoit pomii, prevăzută fiind lista cu subscrierea antistiei comunale şi a parohului local*”. *Ibidem*, cutia II, mapa 7, dos. 4, f. 4v.

43 *Ibidem*, dos. 5, f. 3v.

44 *Ibidem*, cutia IV, mapa 4, dos. 13, ff. 1-7.

45 În anul 1892, premiul de cinci florini pentru dascălul care a avut o contribuţie importantă la organizarea celei mai bune şcoli „*de repetiţie*” a fost acordat lui Auxenţiu Szabo din Sat-Şugatag, iar cel pentru promovarea cărţilor româneşti dascălului Mihail Şerban din Săpânţa. *Ibidem*, cutia II, mapa 7, dos. 5, ff. 4v-5r.

https://biblioteca-digitala.ro

Revenind la premiul ce trebuia acordat dascălului care a altoit cel mai mare număr de pomi fructiferi, în anul 1892 competiţia a fost acerbă. Au depus „*atestate oficioase*” dascălul Nicolae Ciurcean din Poieni, care a altoit 814 pomi, şi dascălul Augustin Szabo din Năneşti, care a altoit 1.182 pomi, ultimul devenind câştigătorul premiului de cinci florini acordaţi de Reuniune. De altfel, făcând un bilanţ al activităţii de pomicultură desfăşurată în ultimii patru ani de către dascălii maramureşeni, Tit Bud, preşedintele Reuniunii, a menţionat faptul că, în vicariat, au fost altoiţi aproximativ 16.000 de pomi fructiferi[46].

Adunările generale ale Reuniunii au fost ocazii bune pentru învăţători de a semnala obstacolele şi neajunsurile cu care se confruntau în educarea copiilor. O chestiune adusă de multe ori în prim-plan a fost lipsa acută a manualelor şcolare şi lipsa unui difuzor unic de carte, fapt pentru care învăţătorii cereau forului ecleziastic de la Gherla să fie precizate manualele aprobate, în condiţiile în care multe manuale au fost interzise de guvernele maghiare, iar folosirea acestora atrăgea după sine sancţionarea învăţătorilor. De asemenea, dascălii se plângeau de indiferenţa şi imobilismul preoţilor-parohi şi a senatelor şcolare pentru achiziţionarea de manuale şcolare, motiv pentru care s-au făcut propuneri ca manualele pentru elevii săraci să fie cumpărate din fondurile parohiale („*lada bisericii*”)[47]. Au existat situaţii în care unii dascăli maramureşeni au venit cu diferite propuneri de manuale şcolare. De exemplu, în anul 1904 dascălul Dumitru Mihalyi din Budeşti a prezentat un proiect de manual geografic al Maramureşului cu titlul „*O scurtă geografie a comitatului Maramureş*”, redactat în limba maghiară, dar refuzat de Reuniune pe motiv că astfel de manuale există, făcându-i-se propunerea de a-l prezenta în limba română[48].

După cum s-a menţionat anterior, în cadrul fiecărei adunări generale a Reuniunii un dascăl trebuia să prezinte o comunicare. Temele alese erau variate, pentru cea mai bună comunicare oferindu-se un premiu, care iniţial a fost de cinci florini şi a ajuns, în anul 1893, la 20 de coroane. În cele ce urmează enumerăm câteva titluri ale comunicărilor susţinute: „*Şcoala poporală ca şcoală de educaţiune*”, prezentată de învăţătorul Dumitru Botiş din Hoteni în cadrul adunării generale de la Vişeul de Sus din 31 mai 1888; „*Defectele creşterii casnice şi modul de a le coreja prin creştere şcolară*”, prezentată de învăţătorul Petru Cupcea din Călineşti la adunarea generală desfăşurată în Sarasău la 25 mai 1893; „*Despre chemarea învăţătorului şi despre însemnătatea şi demnitatea obiectului său*”, prezentată de învăţătorul Ioan Şteţca din Onceşti în cadrul adunării generale desfăşurată în Budeşti la 30 mai 1895; „*Importanţa ordinei şi a disciplinei în şcoala poporală, cauzele care împiedică susţinerea acestora şi modul cum se pot delătura*

---

[46] *Ibidem.*

[47] SJMMAN, *Fond Protopopiatul greco-catolic Iza*, dos. 128/1897, ff. 2, 8.

[48] Acest proiect de manual geografic al comitatului Maramureş se păstrează la MJIAMM, *Colecţia documente ecleziastice*, cutia I, mapa 2, dos. 2, ff. 18-19.

https://biblioteca-digitala.ro

acelea", temă prezentată din două perspective de către învăţătorii Gavriil Băieş din Botiza şi Petru Bel din Apşa de Mijloc[49]; „*Ce să facă docintele ca să umble pruncii regulat la şcoală*", prezentată de învăţătorul Grigore Dunca din Ieud, premiată în cadrul adunării generale a Reuniunii desfăşurată la Apşa de Jos, în 13 mai 1897[50]; „*Piedicile învăţământului în genere şi în Maramureş în specie*", prezentată de dascălul Petru Bilţiu din Ieud în cadrul adunării generale a Reuniunii ţinute în Şieu, la 11 mai 1899[51]; „*Cultivarea simţului estetic în şcoala poporală*", prezentată de dascălul Dumitru Mihalyi din Budeşti în adunarea Reuniunii desfăşurată în Moisei, la 16 mai 1901[52].

Una dintre ramurile agriculturii, pomicultura, a fost intens promovată în epocă. Reuniunea a reprezentat o punte de legătură între şcoală şi viaţa economică a comunităţilor rurale. Sub conducerea vicarului Tit Bud, prin intermediul dascălilor, a fost iniţiată o amplă campanie de promovare a pomiculturii, această ramură economică fiind considerată o importantă sursă de venit pentru familiile de români din comitatul Maramureşului. Pentru stimularea dascălilor în vederea organizării unor grădini de pomărit în proximitatea şcolilor şi pentru a-i deprinde pe copii în îndeletnicirea de altoire a pomilor fructiferi atât în grădinile părinteşti, cât şi în cele ale sătenilor, în cadrul Reuniunii au fost instituite două premii, unul de cinci florini, introdus în anul 1892, şi celălalt de zece coroane, oferit de deputatul Petre Mihalyi, începând cu anul 1896. Pentru obţinerea acestor premii, fiecare dascăl trebuia să prezinte un „*atestat oficios*" redactat de parohul locului, din care să rezulte numărul pomilor altoiţi în grădina şcolii şi în gospodăriile localnicilor. Prezentăm numele unor dascăli care s-au numărat printre beneficiarii premiilor oferite anual: Mihail Şerban din Săpânţa, Gregoriu Ciurcean din Poieni, Mihail Covaciu din Cuhea, Vasile Rad din Văleni, Augustin Szabo din Năneşti sau Auxenţiu Szabo din Sat-Şugatag[53]. Una dintre cele mai mari pepiniere de pomi fructiferi din Maramureş a fost constituită la Sat-Şugatag, prin intermediul acesteia punându-se la dispoziţia locuitorilor din satele apropiate peste 20.000 de pomi[54], dascălul Auxenţiu Szabo

---

[49] Tema dizertaţiei a fost propusă încă din anul 1896. Dascălii amintiţi şi-au susţinut dizertaţiile în cadrul adunării generale a Reuniunii desfăşurată în Borşa, la şcoala confesională din „*beneficiul superior*", la 28 mai 1896, împărţind premiul de 20 coroane. *Ibidem,* cutia II, mapa 7, dos. 9, f. 3r.

[50] Disertaţiunea dascălului Grigore Dunca din Ieud a fost publicată de Ion Cârja şi Flavius Vida în studiul *Şcoală şi societate în Maramureş la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX. O contribuţie documentară*, în „Teologie şi istorie. In honorem pr. prof. univ. dr. Alexandru Moraru", Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2014.

[51] MJIAMM, *Colecţia documente ecleziastice,* cutia II, mapa 7, dos. 12, f. 4v.

[52] *Ibidem,* dos. 14, ff. 10v-11r.

[53] SJMMAN, *Fond Protopopiatul greco-catolic Iza,* dos. 128/1897, f. 8; Idem, *Fond Protopopiatul greco-catolic Ieud*, dos. 80/1906, f. 31v.

[54] Alexandru Filipaşcu, *Istoria Maramureşului,* Baia Mare, Editura Gutinul, 1997, p. 219.

https://biblioteca-digitala.ro

participând la cursurile şcolii de pomicultură desfăşurate în luna aprilie a anului 1897 la Cluj-Mănăştur[55].

Vicarul Tit Bud, reprezentant de marcă al culturii maramureşene din toate timpurile, odată ajuns preşedinte al Reuniunii a însufleţit latura culturală a acestui organism format din dascăli. În anul 1888, în cadrul adunării generale de la Vişeul de Sus a recomandat ca fiecare învăţător să culeagă folclor din localitatea în care funcţionează. Îndemnul adresat dascălilor va fi reluat prin intermediul circularei vicariale din 12 decembrie 1888: „*A se coaduna şi tipări doinele şi cântările poporale din Maramureş ca astfel să se păstreze şi pentru viitor. Drept aceea am onoarea a te recerca să coaduni de la popor şi din gura poporului, să le descrii şi să le trimiţi subscrisului: doinele, chiuiturile, cântările diverse, baladele, poveştile poporale, satirele, colindele, cântările la morţi, versurile vrăjitoarelor şi a descântătoarelor, cântările la nuntă, adică tot ce povesteşte, cântă şi glăsuieşte poporul. Acestea apoi revăzându-se de una comisiune se vor da sub tipar sub numele Reuniunii docenţilor români din Maramureş, tipărindu-se în fruntea opului numele tuturor care au conlucrat la editarea opului*”[56]. Rezultatul acestei iniţiative se va materializa în anul 1908, prin publicarea de către Tit Bud a volumului *Poezii populare din Maramureş*, sub egida Academiei Române.

Alături de premiul acordat pentru pomicultură, în anul 1897 deputatul Petre Mihalyi a instituit un alt premiu de cinci coroane pentru dascălul care va scrie cea mai bună monografie sătească. La recomandarea vicarului Tit Bud, premiul va fi depus în „*cassa*” Reuniunii, dar ideea va fi abandonată, deoarece se afla în curs de publicare o amplă lucrare monografică a comitatului Maramureşului la care colabora şi „*zelosul bărbat*” dr. Ioan Mihalyi, fratele deputatului maramureşean, în cadrul acesteia urmând a fi incluse numeroase date referitoare la trecutul comunelor maramureşene[57]. De altfel, în 1902, Petre Mihalyi a donat Reuniunii un număr de patru exemplare din lucrarea *Diplome maramureşene*, editată de dr. Ioan Mihalyi, premiind pe această cale pe cei mai destoinici învăţători pomicultori[58]. Iniţiativa deputatului român din 1897 va fi reluată sub o altă formă de Tit Bud, care în adunarea generală din 1908 a propus ca fiecare dascăl să realizeze un scurt istoric al şcolii din localitatea în care funcţiona. În acest sens, vicarul îi sfătuia pe învăţători: „*Sub decursul serilor lungi de iarnă, veţi putea scrie acel istoric,* [după] *care o comisiune aleasă de dumneavoastră o va cenzura şi pregăti pentru tipar*”[59].

---

[55] MJIAMM, *Colecţia documente ecleziastice*, cutia II, mapa 7, dos. 10, ff. 5r-6r.
[56] *Ibidem*, cutia III, mapa 1, dos. 1, f. 10.
[57] *Ibidem*, cutia II, mapa 7, dos. 10, f. 6v.
[58] Au fost premiaţi dascălii Mihail Şerban din Săpânţa, Vasile Doroş din Breb, Auxenţiu Szabo din Sat-Şugatag şi Vasile Rad din Văleni. *Ibidem*, dos. 15, f. 3v.
[59] SJMMAN, *Fond Oficiul parohial greco-catolic Deseşti*, dos. 29/1909, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru promovarea unei mişcări corale şi a învăţământului muzical, a fost instituit un premiu în valoare de zece coroane pentru dascălul care va pune bazele celui mai bun cor şcolar din Maramureş. În anul 1897, acest premiu a fost acordat dascălului Dionisie Vereş din Apşa de Jos, al cărui cor de elevi a intonat cântece bisericeşti după partitură în cadrul Sfintei Liturghii care s-a oficiat înaintea adunării generale desfăşurată în Apşa de Jos la 13 mai 1897[60]. În anul 1898, premiul a fost împărţit între dascălii Augustin Szabo din Năneşti şi Mihail Kovacs din Hărniceşti[61]. De altfel, pornindu-se de la necesitatea de a avea dascăli cu pregătire muzicală, Reuniunea a recomandat autorităţilor diecezane ca în Preparandia de la Gherla să se pună accent pe învăţarea notelor muzicale, să se dispună „*compunerea cântărilor bisericeşti pe note pe două voci*” şi să se introducă în manualele şcolare câteva lecţii de teorie muzicală după care elevii să înveţe cântările bisericeşti, acestea ulterior generalizându-se în rândul poporului[62.] Această idee va fi pusă în practică pe plan local, prin înfiinţarea în anul 1906 a unui curs de iniţiere în muzică corală în timpul vacanţelor de vară. Instructor a fost Petru Pop, învăţător în Sighet şi „*cântăreţ de frunte*”, acesta învăţându-i pe dascălii participanţi notele muzicale şi instruindu-i în vederea înfiinţării corurilor populare[63].

O altă direcţie de activitate încurajată de Reuniunea învăţătorilor greco-catolici din Maramureş a fost arta populară, în special ţesutul covoarelor de lână, aflate la mare căutare în străinătate şi o posibilă sursă de venit substanţială. Pentru formarea acestor deprinderi, la Sighet, a fost înfiinţată o şcoală de ţesut în care au fost iniţiate multe tinere din satele Maramureşului[64]. Lucrul de mână şi obiectele de arta populară confecţionate de către fetele tinere, în anul 1899 au făcut obiectul unor expoziţii organizate la şcolile confesionale din Breb şi Budeşti[65].

După cum am amintit deja, dascălii maramureşeni au fost implicaţi în activităţi de difuzare şi promovare a cărţilor şi periodicelor româneşti în satele în care funcţionau. Pentru acest tip de activitate, Reuniunea a instituit un premiu anual de zece coroane. În numeroase şcoli din vicariat au fost înfiinţate biblioteci, unele dintre acestea fiind apreciate în cadrul adunărilor generale, aşa cum a fost cazul celei din Săpânţa. În anul 1903, prin donaţia de aproximativ 200 de volume făcută de vicarul Tit Bud au fost puse bazele bibliotecii Reuniunii, care va funcţiona în şcoala greco-catolică română din Sighet. Anunţul referitor la înfiinţarea bibliotecii va fi urmat de un apel lansat de vicar către preoţii, dascălii şi „*inteligenţia*” din

---

[60] MJIAMM, *Colecţia documente ecleziastice*, cutia II, mapa 7, dos. 10, f. 4.
[61] SJMMAN, *Fond Protopopiatul greco-catolic Iza*, dos. 137/1899, f. 5v.
[62] MJIAMM, *Colecţia documente ecleziastice*, cutia II, mapa 7, dos. 15, f. 3v.
[63] Ideea iniţierii dascălilor în materie de muzică corală a fost lansată în cadrul adunării generale desfăşurată în Berbeşti la 12 mai 1904. Întrucât în vara acelui an s-au prezentat doar cinci dascăli, cursul nu s-a mai desfăşurat. *Ibidem*, dos. 17, f. 3v. *Ibidem*, dos. 18, f. 3v.
[64] *Ibidem*, dos. 17, f. 3v.
[65] *Ibidem*, dos. 12, f. 3v.

https://biblioteca-digitala.ro

Maramureş ca să doneze „*opuri din sfera pedagogiei şi a altor ramuri de ştiinţă folositoare învăţătorilor*”[66].

Reuniunea învăţătorilor greco-catolici din Maramureş s-a implicat şi în acţiuni cu caracter filantropic şi umanitar. A organizat colecte de alimente şi bunuri necesare întreţinerii elevilor din convictul *Asociaţiunii pentru cultura poporului român din Maramureş*, în paralel cu contribuţia de un florin pe care fiecare dascăl era dator să o plătească anual la fondul aceleiaşi asociaţii culturale. De asemenea, a ajutat pe dascălii aflaţi în situaţii dificile, aşa cum a fost cazul învăţătorului Ioan Mihalyi din „*beneficiul inferior*” al Borşei, ale cărui bunuri personale au fost mistuite de incendiul care a cuprins şcoala la care preda[67].

Reconstituirea activităţii Reuniunii învăţătorilor greco-catolici din Maramureş a fost realizată pe baza informaţiilor documentare prelucrate din fondurile de arhivă. Pe baza acestora, emitem ipoteza că activitatea Reuniunii s-ar fi încheiat în anul 1905, ultima adunare generală a dascălilor maramureşeni desfăşurându-se la 11 mai, în edificiul şcolii confesionale din Petrova.

Bibliografie:

Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş, *Colecţia documente ecleziastice*.

Serviciul Judeţean Cluj al Arhivelor Naţionale, Fond *Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla*.

Serviciul Judeţean Maramureş al Arhivelor Naţionale, Fond *Oficiul parohial greco-catolic Deseşti.*

IDEM, Fond *Oficiul parohial greco-catolic Sat-Şugatag*.

IDEM, Fond *Protopopiatul greco-catolic Cosău*.

IDEM, Fond *Protopopiatul greco-catolic Ieud*.

IDEM, Fond *Protopopiatul greco-catolic Iza.*

IDEM, Fond *Protopopiatul greco-catolic Vişeu.*

Amicul Şcoalei, III, nr. 9, Sibiu, 3 martie 1862.

Federaţiunea, III, nr. 31(363), 1/13 aprilie 1870, Pesta, p. 122.

Paul BRUSANOWSKI, *Învăţământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigenţele statului centralist şi principiile autonomiei bisericeşti*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Presa Univesitară Clujeană, 2010.

---

[66] *Ibidem*, cutia II, mapa 7, dos. 16, f. 3v.

[67] SJMMAN, *Fond Protopopiatul greco-catolic Vişeu*, dos. 54/1907, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Ion CÂRJA, Flavius VIDA, *Şcoală şi societate în Maramureş la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX. O contribuţie documentară*, în „Teologie şi istorie. In honorem pr. prof. univ. dr. Alexandru Moraru”, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2014.

Alexandru FILIPAŞCU, *Istoria Maramureşului*, Baia Mare, Editura Gutinul, 1997.

Ciprian RIGMAN, *Conferinţe învăţătoreşti în dieceza greco-catolică de Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea (1856-1868)*, în „Acta Musei Sabesiensis. Terra Sebus”, 6, Sebeş, 2014.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

RESPONSABILITĂȚILE ȘI ATRIBUȚIILE ORGANISMELOR DE CONDUCERE ALE COMITATULUI FĂGĂRAȘ ÎN PERIOADA 1870-1914

CONSTANTIN BĂJENARU
bjnrcosti@yahoo.com
Muzeul Țării Făgărașului ”Valer Literat” – Făgăraș

THE RESPONSABILITIES AND THE ATTRIBUTION OF THE LEADING ORGANISMS OF FAGARAS COUNTY BETWEEN 1870-1914

ABSTRACT

The signing of the dual Austro-Hungarian compromise from 1867 brought to Transylvania noticeable changings, inclusively from administrative point of view. The modernizing elements in this domains were obvious, but the legislation remained immune to a series of political discriminations, with the mean of changing the ethnical majority from the Romanian area in Ardeal. Representative to the new direction in the administrative domain was the Law Article XLII from 1870, which offered the first legislative frame for the new administrative-territorial organization, establishing inclusively the administrative-territorial structures, the attributes of leading organisms and local administration. The Law Article XLII remained, until the disappearance of the dualism, fundamental in the domain of local administration, the following laws bringing few changes in the structure.

In the period raised for discussion, the problems of ordinary and special meetings of the General assembly of Făgăraș County and other leading organisms was a dense and complex one, caused by the multitude of objects on the working agenda. Based on the minutes and vice-bookkeepers proposals and of other superior functionaries, were discussed and solved demographical problems, sanitary, military, political, economic, social, juridical, financial, school, administrative, confessional and others.

Keywords: the responsabilities, the attribution, leading organisms, Fagaras county, dualism.

După încheierea compromisului dualist austro-ungar (*Ausgleich*) din 1867, în Transilvania s-au produs transformări considerabile, inclusiv din punct de vedere administrativ. Anularea autonomiei politice a acesteia şi anexarea forţată la Ungaria, prin decretul imperial din 17 februarie 1867, împreună cu suprimarea Dietei, la 20 iunie, au condus la anularea drepturilor politice ale românilor şi saşilor.

https://biblioteca-digitala.ro

Lovitura decisivă – anexarea la Ungaria –, a fost dată prin Legea uniunii (*Articolul de lege XLIV*) din 1868, votată de Parlamentul de la Budapesta, continuată la 1 mai 1869 printr-o hotărâre a Guvernului care anula şi funcţionarea Guberniului transilvănean.

În această conjunctură, instituţiile *constituţionale* maghiare întocmite în 1848 urmau să-şi reia activitatea, pentru ca cele înfiinţate în deceniul neoabsolutist (1849-1860), considerate de sorginte feudală, să fie reorganizate pe baze noi sau înlocuite cu instituţii de tip burghez, în spiritul european al epocii. Autorităţile centrale de la Budapesta au manifestat un interes permanent pentru promulgarea unei legislații destinate să consolideze administraţia publică pe fundamente, structuri şi funcţionalităţi moderne, prin care să concretizeze obiectivele preconizate de *statul naţional maghiar*. În pofida faptului că elementele modernizatoare în administraţie sunt evidente, legislaţia nu a rămas străină de o serie de discriminări politice, în scopul modificării majorităţii etnice din spaţiul românesc ardelean, prin măsuri de restructurare teritorială a comitatelor şi a plăşilor.

Exponențial pentru noua direcţie în teren administrativ a fost *Articolul de lege XLII*, din august 1870, privitor la *regularea municipielor (jurisdicţiunilor)*[1]. Acesta a reprezentat primul cadru legislativ simptomatic pentru noua organizare teritorial-administrativă, definind şi stabilind amănunțit structurile teritorial-administrative, atribuţiile organismelor de conducere şi de administrare locală. Administraţia centrală maghiară imprima un caracter modern noii rânduieli, bazat pe sistemul administrativ descentralizat, în cadrul căruia rolul hotărâtor urmau să-l aibă instituţiile municipalităţilor (comitatele, districtele şi oraşele cu drept de municipiu) şi cele ale comunelor. *Articolul de lege XLII* a rămas, până la disoluția dualismului, fundamental în domeniul administraţiei locale, legiuirile următoare aducând puţine schimbări în structura funcţională, majoritatea vizând doar modificări în organizarea administrativ-teritorială şi în formă, atunci când a fost vizată problema maghiarizării accentuate a naționalităților de altă limbă decât cea maghiară, sau aducând câteva completări punctuale. Aceste legi de *statificare* administrativă au constat în articolele de lege *XXXIII* din 1876, privitor la înfiinţarea comitatelor, *XV* din 1883, referitor la finanţele comitatelor, *XXI* şi *XXII* din 1886 – primul vizând administraţia comitatelor şi municipiilor, iar celălalt administraţia comunală –, *XX* din 1901, în privinţa simplificării procedurilor administrative și *LI* din 1913, referitor la durata mandatelor aleşilor comitatenşi.

Comitatul modern apărea drept principala unitate teritorial-administrativă, însă pe lângă cele 11 comitate medievale, legea din 1870[2] menţinea în continuare cele cinci scaune secuieşti, şapte scaune şi două districte săseşti, trei districte

---

[1] *Federaţiunea*, IV, nr. 61-259/1871, Pesta, p. 1.
[2] Vezi textul legii în: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5448 (20.10.2014).

https://biblioteca-digitala.ro

româneşti – Făgăraş, Năsăud, Chioar (Cetatea de Piatră) –, şi cetăţile libere regeşti. Toate erau legiferate ca *municipii* de-sine-stătătoare, prin intermediul cărora executivul central îşi exercita puterea în teritoriu, asigurând aplicarea dispoziţiilor legislative şi a ordinelor ministeriale până la nivelul comunelor urbane şi rurale.

Municipiul comitatului (*a vármegyei törvényhatoság*) se gestiona autonom prin reprezentanţii săi (aleşi şi de drept), beneficiind de personalitate juridică şi stabilind legături directe cu organele centrale de la Budapesta. Comitatul avea ca subunităţi administrative plăşile (*járás*) şi comunele (*kőzség*), unele dintre ele fiind grupate în jurul unor *notariate cercuale*. În teritoriul pe care îl administra, municipiul lua decizii în mod independent, emitea hotărâri şi întocmea statute (regulamente) pe care le executa prin organismele proprii, îşi alegea funcţionarii şi îşi stabilea bugetul. De asemenea, transmitea forurilor inferioare ordinele şi măsurile luate de administraţia de stat şi se mai ocupa de alte probleme de interes public sau de stat, pe care le discuta în organele sale proprii, punctele de vedere fiind comunicate Guvernului. Conform §12, municipiul se putea opune, în limitele legii, ordinelor ministeriale care aduceau atingere intereselor locale, însă numai o singură dată şi cu motive bine fundamentate.

După emiterea *Articolului de lege XXXIII* din 1876, comitatul devenea şi o importantă instituţie politică, prin intermediul său Guvernul exercitând puterea executivă pe plan local. Prin urmare, comitatul trebuia să intermedieze ducerea la îndeplinire a ordinelor şi hotărârilor administrative luate de forul executiv central, până la nivelul comunelor urbane şi rurale.

Comunitatea comitatensă, împreună cu reprezentanţii aleşi şi cei de drept, alcătuiau organul administrativ suprem al comitatului – *Comitetul* sau *Consiliul municipal* (*vármegyei törvényhatosági bizottság*). Membrii eligibili ai Consiliului erau aleşi pe o perioadă de şase ani, în proporţie de 1 membru la 500 cetăţeni[3] și constituiau jumătate din numărul total.

Cealaltă jumătate era formată din membrii de drept, aşa-numiţii *virilişti*, care proveneau dintre cei cu o putere economică însemnată, plătitori ai unui impozit dublu decât cel mediu, aveau 24 de ani împliniţi şi locuiau de cel puţin doi ani pe teritoriul respectivei unități administrative. În comitatul Făgăraș numărul acestora a crescut sau scăzut ușor de-a lungul timpului, fără a se ridica, însă, la mai mult de 87. În listele refăcute în fiecare an erau prezenți numeroși români, ponderea acestora variind între 25% și 50%, dintre care majoritatea făceau parte din categoria intelectualilor.

Toţi membrii *Comitetului municipalității comitatense* îşi exercitau atribuţiile în cadrul *Adunărilor generale* ordinare, care se convocau în mod regulat

---

[3] În §21 al legii din 1870 se specifica faptul că numărul total de membri nu putea fi mai mic de 120 şi mai mare de 600, în funcţie de populaţia comitatelor.

https://biblioteca-digitala.ro

de două ori pe an – primăvara (când se prezenta activitatea și execuția bugetară pe anul anterior) şi toamna (pentru stabilirea activității și bugetului următorului an) – sau a celor extraordinare. Pe lângă aceştia, existau şi câţiva membri din oficiu – vicecomitele (conducătorul administrației comitatului), notarul, juristconsultul, preşedintele şi asesorii Sedriei orfanale[4], subprefecţii de cercuri (*szolgabiró*), casierul principal, medicul primar, inginerul şef, contabilul, primarul Făgăraşului ş.a. –, situaţie care conducea la creşterea numărului membrilor de drept[5]. Preşedintele adunării era comitele suprem (reprezentantul local al puterii centrale), iar în lipsă vicecomitele; în absenţa ambilor, oficiul cădea în sarcina primarului oraşului de reşedinţă al comitatului sau a primnotarului comitatens.

Problemele importante care urmau a fi discutate în cadrul adunărilor generale erau pregătite în prealabil de o *Comisie permanentă* (*állandó választmány*), care se putea întruni şi între adunări pentru a rezolva unele probleme mai puţin însemnate ce intrau tot în atribuţiile Adunării generale. Comisia permanentă era condusă de comitele suprem și numai în absenţa acestuia de către vicecomite.

Spre a fi evitate conflictele de competenţă între instituţiile municipale şi administraţia centrală de la Budapesta, prin *Articolul de lege VI* din 1876[6] au fost înfiinţate câte un *Comitet administrativ*, format din 20 de membri, dintre care 10 erau aleşi de către Adunarea generală/Congregaţia comitatensă din componenţa sa, iar ceilalţi 10 erau consideraţi membri de drept: vicecomitele, ca preşedinte, primnotarul, juristconsultul prim, preşedintele Sedriei orfanale, medicul primar, inspectorul financiar, inspectorul şcolar, procurorul, directorul Poştei şi comunicaţiilor, şi casierul prim; toţi aceştia aveau sarcina de a coordona întreaga activitate administrativă din comitat[7]. Cu toate că încă de la început le-au fost acordate acestor comitete atribuţii multiple, ele vor spori şi mai mult în perioada următoare, odată cu implicarea lor tot mai mare în înlesnirea consolidării puterii centrale de la Budapesta în dauna celei comitatense.

Ca prerogative ale Adunării generale, §43 al legii din 1870 îi consfinţea următoarele: întocmirea statutelor (regulamentelor) comitatului; stabilirea cercurilor administrative şi a celor electorale; decizii în privinţa construirii de drumuri şi edificii publice; administrarea patrimoniului municipiului şi a veniturilor incurse din imobile, taxe, impozite suplimentare, fundaţii etc.; întocmirea bilanţurilor cu

---

[4] Sedrie orfanală=instanță administrativă constituită pentru supravegherea averii minorilor orfani și pentru rezolvarea chestiunilor de tutelă a acestora.

[5] În genere, numărul membrilor Adunării generale a comitatului Făgăraș a variat între 150 și 200; în 1875 erau 161 de membri (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 40/1875, p. 3), iar în septembrie 1914, cu excepția funcționarilor, figurau 87 de membri viriliști și 87 aleși (*Olteanul*, nr. 37/1914, p. 2).

[6] http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5719 (03.02.2015).

[7] *Istoria României. Transilvania*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura „George Bariţiu”, 1997, p. 154.

https://biblioteca-digitala.ro

cheltuieli şi venituri anuale; aprobarea cheltuielilor şi a muncilor obşteşti; stabilirea impozitului suplimentar al municipiului, pentru susţinerea unor cheltuieli de interes local; contestarea unor impozite votate în prealabil de către Parlament sau a unor ordine ministeriale prin petiţii înaintate Guvernului; rezolvarea apelurilor înaintate de către comunele din comitat; alegerea funcţionarilor comitatenşi şi a comisiilor, înlocuirea *amploaiaţilor*[8] suspendaţi, reglementarea salariilor funcţionarilor şi a personalului auxiliar, înfiinţarea sau desfiinţarea unor funcţii şi servicii ş.a.[9].

Vicecomitele, primul funcţionar al municipalităţii comitatense pe care o reprezenta, conducea autonomia administrativă, în conformitate cu regulamentele în vigoare şi conforme legii administrative din 1886, şi administraţia pe plan local. Lui i se trimiteau situaţii lunare, trimestriale şi semestriale de către toate structurile subordonate, inclusiv de unităţile jandarmeriei și poliției, care prezentau periodic rapoarte statistice asupra stării comitatului. Pe baza acestor materiale erau întocmite dările de seamă (rapoartele) prezentate de vicecomite Comitetului municipalităţii comitatense.

În perioada enunțată, problematica ședințelor ordinare și extraordinare ale Adunării generale a comitatului Făgăraș a fost una extrem de densă și complexă[10], ca de altfel și a celorlalte organisme de conducere, cauzată de multitudinea obiectelor de pe agenda de lucru. Pe baza dărilor de seamă și propunerilor vicecomiților și a altor funcționari superiori, erau dezbătute și rezolvate probleme demografice, sanitare, militare (în special cele care vizau situația încorporărilor în armată), politice, economice, sociale, juridice, financiare, școlare, administrative, confesionale ș.a. De asemenea, cu ocazia fiecărei ședințe erau comunicate ultimele prevederi legislative adoptate la Budapesta și se discutau adresele primite de la unități administrativ-teritoriale similare comitatului Făgăraș.

Între **problemele administrative** se regăseau înființarea sau desființarea de structuri administrative subordonate (preturi, notariate cercuale) și delimitarea teritorială a unor comune. De pildă, în Adunarea ordinară din 1 mai 1910 raportul vicecomitelui Alexandru Belle informa asupra schimbării intervenite în privința separării localităților Șinca-Nouă și Șinca-Veche, fără a fi precizat motivul, ambele devenind comune mari, cu notari proprii[11].

Frecvente erau și problemele legate de organizarea şi desfăşurarea alegerilor, întocmirea listelor electorale şi, evident, contestări ale alegerilor şi ale listelor electorale, respectiv ale calităţii de mare contribuabil pentru virilişti.

---

[8] *Amploaiat*=funcţionar.
[9] *Federaţiunea*, nr. 63(531)/1871, p. 3.
[10] În cele patru adunări ordinare și extraordinare din 1909, pe agendele de lucru figuraseră în total 1.320 de ”*cause*” (Muzeul Țării Făgărașului ”Valer Literat” (în continuare, M.Ț.F.), Colecția *Document*, nr. inv. I1 – 2.019, p. 2).
[11] M.Ț.F., Colecția *Document*, nr. inv. I1 – 2.019, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Alegerea funcționarilor comitatenși centrali, a celor externi sau alegerea membrilor Comitetului administrativ și a altor comisii, a încins de multe ori spiritele, în special din cauza ingerințelor permanente, dar ilegale, ale comiților supremi, care încercau să-și impună favoriții. În ședința din 25 august 1876, bunăoară, membrii români s-au simțit ofensați de ”*nerușinarea*” cu care comitele Boér Kálmán interzisese Adunării dreptul legal de a alege 10 membri din sânul său, atitudinea acestuia fiind comparată, ca gravitate, ”*cu despotica sa atitudine contra întrebuințării limbei române în adunare*”[12].

În momentele de solidaritate românească, reușita în alegeri devenea extrem de facilă, însă de multe ori lipsa de coeziune a membrilor români ai Adunării generale a condus la pierderea alegerilor de funcționari sau de membri în unele comisii ale administrației locale. În decembrie 1884, un corespondent local semnala ironic o astfel de situație: ”*Românii au secerat o completă învingere. Această învingere se contribue armoniei, ce s-a observat la toate ocasiunile, ce domnește între conducătorii partidei românești de aici*”. Singura comisie în care au avut câștig de cauză, dar cea mai importantă, obținând majoritatea, a fost Comisia administrativă[13].

Au existat și situații de pactizare a românilor cu grupările maghiare din jurul comiților supremi, care au creat numeroase nemulțumiri în rândurile elitei și a populației românești[14]. Alteori, au încheiat înțelegeri cu sașii făgărășeni, care au condus la victorii categorice în fața candidaților maghiari.

În fine, erau discutate și rezolvate unele chestiuni privitoare la funcționarii comitatenși (organizarea de concursuri sau numiri pentru ocuparea posturilor vacante, demiteri, transferuri, salarizare, plângeri, reclamaţii, anchete disciplinare etc.).

În privința activității **poliţiei şi a jandarmeriei**, dezbaterile și deciziile aveau ca subiecte înfiinţarea de noi posturi în Făgăraş și în unitățile administrative subordonate, starea infracţionalităţii, transportarea unor persoane sub escortă, trimiteri în urmărire generală, stabilirea apartenenţei comunale a diverselor persoane ş.a.

Aspectele **demografice** au constituit permanent un obiect important pe agendele de lucru, fiind inclus, invariabil, în dările de seamă ale vicecomiților și nu doar cu ocazia organizării recensămintelor generale; complementar, se comunica și asupra stării sanitare a anului precedent.

Dacă în ședința trimestrială a reprezentanței districtuale din 30 martie 1870 vicecăpitanul Ioan Codru-Drăgușanu raporta pe scurt asupra rezultatelor recensământului general, prezentând cifrele reieșite și sporul natural comparativ cu

---

[12] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 73/1876, p. 1.
[13] *Tribuna*, nr. 195/1884, p. 778.
[14] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 144/1883, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

recensământul din 1857 (2.430 suflete), pe care-l considera modest[15], de la începutul secolului al XX-lea era adus în discuție de fiecare dată fenomenul din ce în ce mai accentuat al emigrației în România și mai ales în Statele Unite. În raportul din primăvara lui 1910, vicecomitele afirma că deși de pe la finele anului 1907 emigrarea în America dădea semne de scădere, începând cu ianuarie 1910 ”*iarăși a luat un avânt mai mare*”, în ciuda prevederilor restrictive ale legii de emigrare adoptate în 1909. Printre cauzele principale ale emigrării, Alexandru Belle amintea insuficiența pământului prin creșterea numărului populației, câștigurile insuficiente din muncă și promovarea emigrării prin îndemnuri de plecare spre câștiguri financiare cu mult mai mari decât în comitat. Acesta numea fenomenul ca ”*emigrare provizorie*”, deoarece după ce câștigau îndeajuns cei mai mulți dintre făgărășeni și brăneni se întorceau în localitățile de origine. Mai preciza că în cursul anului 1909 fuseseră eliberate nu mai puțin de 5.405 pașapoarte, dintre care pentru America 1.373[16].

Starea sănătăţii populaţiei era o preocupare continuă a autorităților, care în afara primirii rapoartelor privind izbucnirea de epidemii, supervizau și supravegheau campaniile de vaccinări. Informaţiile statistice se întocmeau periodic, având în vedere inclusiv personalul sanitar (medici, farmacişti şi moaşe comunale), studiile, retribuirea şi activitatea acestora, activitățile de asistenţă socială etc.

În raportul menționat, vicecomitele informa asupra stării de sănătate a populației pentru anul 1909, afirmând că fusese ”*mai favorabilă*” decât cea din anul anterior. Mortalitatea scăzuse cu două procente, în timp ce natalitatea înregistrase un progres de aproximativ patru procente, ceea ce reprezenta un spor demografic de 1.134 locuitori. Dintre bolile care afectaseră cel mai mult populația enumera anghina, scarlatina, tifosul, gripa, pojarul[17], apoi trachoma (conjunctivita granulară), înregistrată în special la cei întorși din America, și pelagra[18].

Tot în raport erau redate cifrele oficiale asupra personalului medical al comitatului – la 1910 existau 15 medici, 9 ”*spițeri diplomați*”, 87 moașe ”*diplomate*” și 15 moașe calificate[19] –, și a situației spitalului comitatens (cel nou fusese dat în folosință în aprilie 1909). Era semnalată de vicecomite situația dificilă a spitalului care ducea mare lipsă de paturi și așternuturi, motiv pentru care multor bolnavi li se refuzase internarea. Pentru redresarea situației instituției, al cărei proprietar era comitatul, Alexandru Belle propunea Adunării contractarea unui

---

[15] *Ibidem*, nr. 26/1870, p. 2.
[16] M.Ț.F., Colecția *Document*, nr. inv. I1 – 2.019, pp. 15-16.
[17] *Ibidem*, p. 16.
[18] *Ibidem*, p. 17.
[19] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

împrumut de 50.000 coroane pe o perioadă de 50 de ani, care să fie rambursat prin instituirea unei taxe comitatense de 1%[20] .

Referitor la **starea civilă**, instituțiile comitatense rezolvau problemele legate de căsătorii, de recunoaşteri ale copiilor ilegitimi rezultați în urma unor căsătorii ulterioare, schimbări şi mai ales maghiarizări de nume, acte privind modificările intervenite în starea civilă a cetăţenilor străini rezidenţi în comitat şi a cetăţenilor comitatului aflaţi în străinătate.

Chestiunile cu caracter **militar** priveau evidenţa incorporabililor şi a rezerviştilor, cererile de scutiri și amânări de la efectuarea serviciului militar, organizarea de manevre şi exerciţii de tragere, încartiruirile soldaților în localităţile comitatului, lucrări de construcţii şi reparaţii ale cazărmilor ș.a. Invariabil, în rapoartele vicecomiților sau a altor funcționari superiori erau incluse situații privitoare la încorporările în armata comună sau la honvezi. De pildă, primnotarul Daniel Gramoiu specifica în raportul său către Reprezentanța districtuală din 30 martie 1870 că din districtul Făgăraș fuseseră încorporați în anul anterior 1.093 de tineri[21].

Peste mai mult de patru decenii, în 1913, protopopul Nicolae Borzea lua cuvântul în cadrul Adunării generale de primăvară pentru a trage un semnal de alarmă asupra stării de sănătate fizică a populației comitatului, pornind de la o informație de tristă realitate din raportul vicecomitelui – anume că din 2.431 de tineri incorporabili doar 408 fuseseră găsiți apți. În final, acesta concluziona că populația de aici a degenerat fizic, ”*s-a pipernicit*”, deși pe vremuri aceeași ”*rassă de oameni*” dăduse pentru granița militară soldați buni care ”*formau fala*” Făgărașului. Bineînțeles, afla drept cauză a degenerării nu hrana, ci ”*părăsirea și desconsiderarea legii bisericești*”[22].

Un subiect important pentru comitat îl constituia și prezența armatei în Garnizoana Făgăraş, care era percepută ca aducătoare de venituri – peste 100.000 de coroane anual –, iar hiatusul dintre plecarea unei unități militate și venirea alteia provoca dezechilibre economice pentru mulți meșteșugari și comercianți[23].

Cu toate că prin prevederile articolului II al legii din 1902 erau desfiinţate **serviciul financiar şi contabilitatea** municipalităţilor comitatense, stabilirea şi aprobarea bugetelor anuale, colectarea impozitelor, stabilirea diverselor taxe şi contribuţii comitatense, au fost și au rămas de competenţa autorităţilor comitatelor. În cadrul Adunărilor generale de toamnă erau dezbătute și fixate bugetele anuale atât ale comitatului, cât și al fiecărei comune politice în parte. Erau frecvente momentele în care discuțiile deveneau mai aprinse în jurul bugetărilor unor domenii

---

[20] *Ibidem*, p. 18.
[21] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 26/1870, p. 2.
[22] *Olteanul*, nr. 20/1913, p. 1.
[23] M.Ț.F., Colecția *Document*, nr. inv. I1 – 2.019, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

de interes pentru o parte sau alta dintre membri adunării. Greutăți în stabilirea preliminariilor bugetare interveneau și atunci când Guvernul comunica diverse ordine care însemnau încărcări bugetare, dar pe care municipiul nu le putea suporta și trebuia să găsească soluții – de pildă, creșterea salariilor funcționarilor decisă în 1883[24].

Nici în privința stabilirii taxelor (”*aruncurilor*”) şi contribuţiilor comitatense nu era mai multă liniște. Bunăoară, în ședința extraordinară a Comisiei municipale din 11 decembrie 1882 s-au purtat aprige discuții asupra creșterii taxelor de răscumpărare pentru lucrările publice, ca urmare a unui ordin al ministrului lucrărilor publice și comunicațiilor. După ce în octombrie același an fuseseră stabilite la 90 creițari pentru o zi de lucru cu carul și 30 cu brațele, ministrul de resort a decis că sunt prea mici și trebuiesc crescute. Mai mulți membri români argumentând că oricum făgărășenii și brănenii au o situație materială precară, au sprijinit propunerea menținerii taxelor, care a și fost votată[25].

În 1910, vicecomitele raporta asupra tuturor taxelor comitatense, dintre care unele fuseseră stabilite în ultimii ani, iar celelalte de mai multă vreme (peste două decenii):

- taxa de 3% pentru fondul de clădire a Casei comitatense (terminată în 1884);
- 1% pentru fondul de pensii al funcționarilor;
- 1% pentru fondul de clădire a Spitalului comitatens;
- 3% pentru construcția căii ferate Făgăraș-Brașov (inaugurată la 6 noiembrie 1908);
- darea de drum (fixată în bani);
- darea pentru răscumpărarea lucrărilor publice (fixată în bani)[26].

Activitățile economice au avut, la rândul lor, o pondere însemnată în paleta problematicii instituțiilor comitatense. În privința domeniului industrial, organismele instituționale făgărășene se ocupau cu emiterea autorizaţiilor solicitate de diverşi întreprinzători şi firme pentru deschiderea ori arendarea unor firme sau drepturi[27], construirea de stabilimente industriale, electrificări, cu reglementarea raporturilor față de Camera de Industrie şi Comerţ din Brașov, de care aparţinea Făgărașul. De asemenea, aprobau autorizaţiile de practicare a meseriei și raporturile dintre angajaţi şi angajatori, supervizau activitatea societăților meșteșugărești care

---

[24] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 118/1883, p. 3.
[25] *Ibidem*, nr. 151/1882, pp. 2-3.
[26] M.Ț.F., Colecția *Document*, nr. inv. I1 – 2.019, p. 5.
[27] De exemplu, în ședința trimestrială a *Reprezentanței districtuale* din 30 martie 1870 s-a luat în discuție și votat în unanimitate textul unei petiții referitoare la desființarea monopolului așa-numitelor *regalii* (dreptul de crâşmărit) (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 26/1870, p. 2).

https://biblioteca-digitala.ro

se substituiseră breslelor în urma legiuirilor industriale de la începutul deceniului opt al secolului al XIX-lea. Relativ la comerț, autoritățile emiteau avize pentru organizarea de târguri și reglementări în privința vânzării produselor din carne şi a băuturilor alcoolice.

Pentru agricultură şi silvicultură, urmare legislaţiei în domeniu, transpare interesul deosebit al autorităţilor pentru ameliorarea păşunilor şi pentru împăduriri, dezvoltarea agriculturii și zootehniei, dar și a apiculturii şi sericiculturii. Amintitul raport al vicecomitelui din primăvara lui 1910 informa și despre starea recoltelor de cereale și fructe ale anului 1909, a pășunilor și fânețelor, toate fiind compromise în mare parte datorită intemperiilor de peste an – îngheț primăvara, grindină în iunie și secetă mare în iulie-august[28]. Prezenta date și asupra stării sanitare a animalelor domestice din comitat, ca și despre situația târgurilor de animale, a abatorului din Făgăraș și a măcelăriilor rurale autorizate, fiind raportat inclusiv numărul de animale tăiate.

În privinţa transporturilor și comunicațiilor, erau vizate starea şi repararea drumurilor publice, inclusiv necesarul de materiale, construcţiile de căi ferate, funcţionarea poştei şi a telegrafului, la începutul secolului al XX-lea introducerea și extinderea reţelei de telefonie, înfiinţarea şi desfiinţarea agenţiilor şi oficiilor poştale. În privința celor dintâi, în raportul vicecomitelui din primăvara lui 1910 erau precizate responsabilitățile asupra drumurilor din comitat, din care reiese că 171,053 km erau în grija statului, 81,1 km în a comitatului, iar 202,30 km în seama comunelor (drumurile vicinale)[29].

Problematica edilitară viza construcţia clădirilor de interes public (primării, sedii de preturi şi notariate cercuale), a podurilor, a amenajărilor edilitare (trotuare, asfaltarea sau pietruirea unor străzi, amenajări de parcuri, iluminatul public) etc. În octombrie 1883, de pildă, se propunea Adunării generale contractarea unui împrumut pentru edificarea noii Case comitatense[30], pentru a scăpa de problema plătirii de chirii pentru instituțiile subordonate. Spre acest scop fusese preliminată suma totală de 63.000 florini, din care comitatul nu putea acoperi decât aproximativ 14.000 florini. Pentru întregirea sumei necesare, se propunea contractarea unui împrumut de 45.000 florini, care urma a fi amortizat prin introducerea unei taxe comitatense de 2% din darea regală directă a comitatului (de 218.000 florini anual)[31].

Câțiva ani mai târziu, Congregația comitatensă din 29 martie 1889 dezbătea propunerea achiziționării de la Primăria Făgăraș a unui imobil pe seama Oficiului comitatens și a altuia pentru un spital comitatens, costul acestora urmând a fi

---

[28] M.Ț.F., Colecția *Document*, nr. inv. I1 – 2.019, p. 15.
[29] *Ibidem*, p. 23.
[30] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 111/1883, p. 3.
[31] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

suportat din bugetele comunelor, care oricum erau foarte încărcate cu nenumărate alte cheltuieli[32]. Cu ocazia edificărilor recente sau a celor mai vechi, treptat a început a fi introdusă practica asigurării imobilelor contra focului, cum se întâmpla de pildă la sfârșitul anului 1876, când a fost propusă asigurarea imobilelor destinate copiilor orfani, cu bani din fondul de rezervă al Sedriei orfanale [33].

În ceea ce priveşte **învăţământul, biserica și cultura**, preocupările și responsabilitățile erau legate de construirea şcolilor de stat sau comunale, a grădinițelor, de renovarea și întreținerea acestora, de frecvența școlară, de ajutorul de stat acordat învățătorilor de la școlile confesionale, de întregirea salariilor preoților cu ajutoare de la stat, de autorizarea organizării de spectacole muzicale, teatrale, conferinţe, proiecţii de filme, circuri etc. O altă îndatorire a autorităţilor comitatense o constituia aprobarea statutelor diverselor societăţi şi asociaţii culturale sau social-culturale.

Domeniul școlar a constituit totdeauna o problemă sensibilă a administrației făgărășene. Se întâmpla frecvent ca în momentul stabilirii bugetelor comunale comitele suprem și alți funcționari maghiari să ceară ștergerea sumelor alocate școlilor confesionale românești. Oricum, de fiecare dată era reiterată ideea lipsei de sprijin din partea autorităților pentru acestea, fiind lăsate într-o stare deplorabilă intenționat, pentru a fi înlocuite cu școli de stat, în care procesul de predare se realiza în limba maghiară.

Raportul vicecomitelui din primăvara anului 1910 indica în privința școlilor următoarea situație: un gimnaziu de stat, o școală civilă de fete și o școală de meserii în Făgăraș, 12 școli elementare de stat, 13 comunale și 86 confesionale – una romano-catolică, una reformată, trei evanghelice, 20 greco-catolice, 60 ortodoxe și una evreiască –, 7 grădinițe și 3 orfelinate (unul permanent și două de vară)[34].

În Adunarea generală de primăvară din 29 mai 1912, Ioan Șenchea, președintele Clubului Român Comitatens, a ținut o lungă cuvântare în care, printre altele, a abordat și problematica școlilor confesionale românești, pe care le considera supuse din partea autorităților ”*la cea mai nemiloasă prigonire*”. Dovedea afirmația cu șicanările permanente ale învățătorilor acestora, amintind în mod special cercetările disciplinare la care erau supuși, pedepsele financiare și pensionările cu sume ”*de batjocură*”. În același spirit, protopopul Nicolae Borzea condamna neaplicarea legii în acest domeniu, mai ales în privința acordării ajutorului de stat în cazul școlilor care îndeplineau normativele pentru funcționare.

---

[32] *Ibidem*, nr. 20/1879, p. 3.
[33] *Ibidem*, nr. 100/1876-1877, p. 2.
[34] M.Ț.F., Colecția *Document*, nr. inv. I1 – 2.019, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

Dimpotrivă, afirma acesta, punânduli-se tot felul de piedici, multe dintre ele au fost închise, în locul lor fiind înființate școli comunale (de stat)[35].

În întreaga perioadă a regimului dualist austro-ungar, administraţia comitatului s-a cantonat atât pe aplicarea politicii cercurilor guvernante maghiare în materializarea obiectivelor stabilite la nivel central, dar în mod special asupra rezolvării multitudinii de probleme locale, de natură variată. Din acest motiv, activitatea instituțiilor administrative făgărășene – implicit a funcționarilor principali ai acestora –, instituite în baza legislaţiei adoptate de Dieta de la Budapesta, s-a derulat conform cu drepurile şi responsabilităţile stipulate tot prin lege. Deciziile Adunării generale comitatense privitoare la întreaga gamă problematică, ca şi dispoziţiile emise de ministerele de la Budapesta, au fost puse în aplicare de către întregul aparat funcţionăresc al municipiului comitatens.

Bibliografie:

Muzeul Țării Făgărașului ”Valer Literat”, Colecția *Document*.

Federaţiunea, IV, nr. 61(259)/1871, 63(531)/1871, Pesta.

Gazeta Transilvaniei, nr. 26/1870, 40/1875, 73/1876, 100/1876-1877, 20/1879, 151/1882, 111/1883, 118/1883, 144/1883.

Olteanul, nr. 20/1913, 37/1914.

Tribuna, nr. 195/1884.

Istoria României. Transilvania, vol. II, Editura „George Bariţiu”, Cluj-Napoca, 1997.

http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5448 (20.10.2014).

http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5719 (03.02.2015).

[35] *Olteanul*, nr. 20/1913, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTE ALE SOCIETĂŢII ROMÂNEŞTI REFLECTATE ÎN PUBLICISTICA LUI OCTAVIAN GOGA

PETRE DIN
petre_din@yahoo.com
Liceul Teoretic „Gheorghe Lazăr" – Avrig

ASPECTS OF THE ROMANIAN SOCIETY REFLECTED IN THE PUBLISHING OF OCTAVIAN GOGA

ABSTRACT

Octavian Goga's personality can not be seen in its entirety without knowing his articles, his publishing work. Through the socio-political and cultural discussed topics, through the emotional force emanating from his views, Goga′s publishing work is situated, in axiological terms, at the same level with that one of Mihai Eminescu. In his articles Goga is dominated by the conviction that the achievement of the national idea will lead to the institutional, economic and cultural strengthening of Romania. The realities of the new Romanian state imposed the removal of abuses and injustices, of demagogy, of the racket profiteering and the imposing of a new table of moral and spiritual values.

After the Union of 1918, the destiny gradually directed the poet in the train of political life. The criticisms are directed against the National Liberal Party and the National Peasant Party, Iuliu Maniu being a favorite target of many of Goga′s articles. With the same determination, he rejects the views that placed him on antisemitic and xenophobic positions and which credited him as being a pleader of the Italian fascism. In the same virulent manner, Octavian Goga criticised the grasp of the communist ideology in the Romanian publishing space and honestly informed his readers about the dangers of this ideology.

Keywords: Octavian Goga, Iuliu Maniu, of abuses, injustices, of demagogy.

Activitatea publicistică începută la ziarul *Tribuna* din Sibiu şi continuată la revista *Luceafărul*, ziarele *Tribuna* şi *Românul* de la Arad, *Ţara noastră*, *Epoca* şi *Viaţa românească*, reprezintă un teritoriu important al operei lui Goga. Publicistul este un produs spiritual al Transilvaniei de la sfârşitul secolului al XIX-lea, provincie integrată Imperiului Austro-Ungar, cu o clasă mijlocie dezvoltată, cu o viaţă spirituală ancorată în tradiţionalismul şi conservatorismul rustic, organic. *„Bogăţia şi diversitatea ritualurilor ţărăneşti, marea producţie folclorică, reînnoită*

https://biblioteca-digitala.ro

şi cultivată mereu, va hrăni cu vigoarea şi supleţea ei artistică conştiinţa a generaţii întregi de intelectuali”[1].

Concepţia romantismului despre misiunea socială şi naţională a scriitorului, primeşte un caracter şi mai dinamic prin temperamentul intelectualului transilvănean, dar şi prin dificultatea contextului istoric. Mesager al răzvrătirii ardelene, Octavian Goga îşi păstrează întreaga tonalitate mesianică în publicistica sa politică. Ameninţată de secole, existenţa naţională s-a consolidat prin mesianismul transilvănean promovat de ilustrul poet. „*Caracteristică şi impresionantă prin energie neşovăitoare a tonului, această convingere mesianică se identifică cu întreaga mişcare de redeşteptare a energiei naţionale de la începutul veacului nostru; tonul bardului ardelean este încă şi mai apostolic decât cel al profetului bucureştean, ton în care intră şi uitare de sine, dar şi conştiinţa fermă de a fi reprezentativ, în care intră mai ales vigoarea şi autoritatea crescută din împrejurările excepţionale ale locului*”[2].

Angajarea politică a poetului este un reper important în funcţie de care Octavian Goga va realiza judecăţi de valoare, fiind vehement cu personalităţile care se pretau la compromisuri politice. Adeziunea la un partid şi efortul pentru democratizarea vieţii politice devin constante în activitatea publicistică. Sentimentele filohabsburgice nutrite de Ioan Slavici sunt tratate sever de poet[3]. Activităţii lui Vasile Mangra, de a adopta programul guvernamental maghiar în anii 1910-1911, i s-a asociat şi Ioan Slavici. În această perioadă, Mangra a ajuns deputat în Parlamentul de la Budapesta, de pe poziţiile unei reconcilieri cu primul ministru maghiar István Tisza, cu care a avut relaţii bune. Acest comportament a fost considerat ca o trădare din partea liderilor transilvăneni, în pofida faptului că Mangra a încercat să-şi susţină cu argumente strategia sa politică. Fondatorul *Tribunei* din Sibiu, intransigentul luptător pentru drepturile naţionale ale românilor transilvăneni, creatorul lozincii „*soarele neamului românesc la Bucureşti răsare*”, Ioan Slavici a publicat în ziarul *Telegraful român* un articol în care îşi precizează aderenţa la principiile programatice ale lui Vasile Mangra. Reacţia lui Goga faţă de oportunismul lui Slavici este necruţătoare: „*Cine e domnul Slavici, dacă nu cântăreaţa măiastră, care ne-a legănat tinereţele cu farmecul ei şi pe care o*

---

[1] Mircea Popa, *Octavian Goga între colectivitate şi solitudine*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 6.

[2] Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. II, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, pp. 16-17.

[3] Ioan Slavici, *Închisorile mele*, Bucureşti, Editura Alfa, 1996, p. 16; Mircea Bălan, *Istoria trădării la români*, Timişoara, Editura Eurostampa, 2002, p. 335; Lucian Boia, *„Germanofilii”. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009, p. 62; Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Piteşti, 2008, p. 440; Petre Din, *Studii de istorie modernă a României. Mentalităţi colective şi imaginar social*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2013, pp. 154-168.

https://biblioteca-digitala.ro

întîlnim acum la bătrâneţe într-o tovărăşie dezonorantă, cu glasul spart şi cu vraja pierdută, încercând un cântec obscen? Cine e, dacă nu umbra vulgară a unui vis frumos, care e trimisă să ne fure comoara amintirilor curate?

Spunea cu atâta dreptate prietenul meu, că nimeni n-are dreptul să fure frumosul din sufletul nostru şi că nu sunt mai mari criminali, decât acei care ne omoară credinţa. De aceste crime se face vinovat acum d. Ioan Slavici. Stai şi judeci. Cum? Va să zică, nu mai este nicio linie de consecvenţă în sufletul oamenilor noştri, nu se mai găsesc bătrâneţe curate în ceata asta măruntă? E un blestem nou, ca bătrânii, înainte de a muri, să-şi îngroape cinstea? Şi-a batjocorit Mangra părul cărunt, acum trebuie să facem îngropare nouă? Stăm cu inima supusă de jale, ne frământăm de durere şi răspundem: trebuie ...

Aceste adevăruri eterne le-a călcat, acum domnul Ioan Slavici, care şi-a atins candela conştiinţei şi trece în tabăra acelora pe care credinţa obştească a poporului nostru îi socoteşte de trădători”[4].

După eşecul campaniei militare din anul 1916 şi duritatea păcii de la Bucureşti, realizarea Marii Unirii a fost un dar pe care istoria îl făcea românilor. Surpriza fericită a actului unirii a determinat ca responsabilitatea pentru pierderile materiale şi umane ale războiului să fie identificate nu în erorile echipelor guvernamentale, ci numai în superioritatea copleşitoare a adversarului[5]. Observator fin al mentalităţilor sociale, poetul constata că România traversează o criză a valorilor morale. Octavian Goga regretă diminuarea profilului moral şi degradarea continuă a valorilor tradiţionale. În concepţia sa, elementele burgheze optează în favoarea politicii cu scopul îmbogăţirii rapide şi nu ca pe un apostolat capabil să moralizeze viaţa publică. Politica de obţinere a unor avantaje strategice pe termen redus în detrimentul principiilor politice a fost dezavuată cu vehemenţă de Goga. Convins de predominanţa banului în politică, poetul opune acestui fals criteriu dezideratul meritocraţiei. Imaginea liderilor politici din Vechiul Regat avea dimensiuni negative în Transilvania: li se imputa oportunismul, corupţia şi lipsa principiilor etice. „*S-ar părea că România Nouă, cu toate vâltorile ei grozave din care a ieşit, s-a transformat peste noapte într-un laborator al aventurierilor, că cinstea şi idealul au murit pe câmpul de bătaie şi că ce-a rămas în urmă nu e decât masa inertă şi şleahta cioclilor gata să-i facă din cadavre piedestalul bucuriei lor frivole.*

Care să fie explicaţia acestei penibile prăvăliri morale, care e resortul ascuns al unei caste întregi de delincvenţi? Fără îndoială războiul a zguduit psihologia omenirii şi-a azvârlit un val de cras pozitivism, menit să schimbe pentru

---

[4] Octavian Goga, *Pagini publicistice*, Ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Silvia Urdea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, pp. 125-126.
[5] Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1999, p. 245.

https://biblioteca-digitala.ro

moment valorile moştenite. O filosofie a clipei, pripită şi brutală a luat locului acordului cu eternitatea. Viaţa scăpată din tranşee se trăieşte repede, ca subt umbra veşnicei ameninţări şi de aceea hedonismul cu toate tranzacţiile de conştiinţă a ajuns la ordinea zilei. În toate părţile resimte continentul această năvală exasperată spre acaparare materială. În străinătate însă, societatea constituită reacţionează cu tărie, echilibrul se păstrează, tradiţiile îl restabilesc şi ordinea morală se ridică triumfătoare. La noi împotrivirea pare tot mai slabă, mediul ambiant începe să fie el însuşi supus şi terorizat de biruitorii păcatului. Vor fi multe motivele dărăpănării: spoiala de civilizaţie, originea străină a multora, sălbăticia politicianismului. Din această particulară faună a oraşelor au răsărit samsarii, atâta lume bine îmbrăcată, care în loc să fie la Văcăreşti se încurcă între picioarele noastre la colţuri de stradă”[6].

Activitatea politică a poetului se va concentra după 1918 în direcţia combaterii politicii Partidului Naţional Liberal, perceput ca fiind produsul dorinţei de câştig în defavoarea intereselor societăţii, şi a politicii de expectativă a Partidului Naţional condus de Iuliu Maniu[7]. Doleanţa unui guvern compus din oamenii politici ardeleni nu s-a realizat datorită politicii de tergiversare şi neasumarea responsabilităţilor guvernării de către Iuliu Maniu[8]. Pasivitatea acestuia, prudenţa exagerată în luarea deciziilor, poziţionarea partidului din care făcea parte şi Goga într-un regionalism fără perspective politice, au condus la plecarea irevocabilă a sa din partid şi alăturarea la Partidul Poporului, începând cu anul 1920. Percepţia sa era că strategia lui Maniu favoriza principiile bizantine şi frivolitatea liberalilor, care nu aveau scrupule în preluarea puterii politice. În aceste condiţii, invectivele la adresa liderului Partidului Naţional Român devin o temă preferată în publicistica gazetărească. „*Demagogia domnilor Vaida-Maniu-Mihalache nu e numai rezultatul unei educaţii cetăţeneşti greşite sau a unor orientări eronate, ci poate mai mult a unor exigenţe cerebrale reduse. În definitiv, ce-i poate determina pe aceşti oameni la o zvârcolire atât de tenebroasă, cum se pot complace la adăpostul unor lozinci aşa de simpliste şi în tovărăşii aşa de contestabile? Chestiunea mi se pare mai puţin complicată şi de-aceea mai primejdioasă. Toată mişcarea lor rezultă din nivelul intelectual care-i povăţuieşte, ea poartă în mod fatal marca acelei absenţe de cerebralitate, care i-a urmărit necontenit în viaţă. Faceţi o trecătoare descindere în producţia individuală a celor trei matadori şi cântăriţi câte carate de inteligenţă creatoare reprezintă. Cu ce se va duce fiecare din ei în faţa posterităţii, în ziua când zbârnâiala asta goală se va sfârşi şi pământul îşi va cere prada lui? V-aţi întrebat vreodată ce va purta subţioară domnul Iuliu Maniu în această neplăcută călătorie în eternitate? Ce s-a măcinat, bunăoară la morişca d-lui Vaida sau ce se*

[6] O. Goga, *op. cit.*, pp. 228-229.
[7] M. Popa, *op. cit.*, pp. 197-198.
[8] Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 304.

https://biblioteca-digitala.ro

găseşte în traista d-lui Mihalache? Ca să vă lămuriţi degrabă, cetiţi discursurile cu invariabilele reclamaţii de „dreptate socială” ale popularului şef naţional-ţărănesc, cetiţi delicatele interviuri ale domnului Vaida sau numeroasele metafore din ale milităriei, cu care tribunul de la Topoloveni îşi propagă mica lui revoluţie. Veţi înţelege imediat că demagogia lor nu e atât expresia unei conspiraţii politice, cât explozia antipatică a unui subsol intelectual”[9].

Posibilul motiv al demisiei poetului din guvernul condus de Alexandru Vaida-Voevod îl reprezintă divergenţele dintre el şi liderii ardeleni referitoare la statutul Transilvaniei în cadrul României Mari. La începutul anului 1919, Octavian Goga îi solicită lui Iuliu Maniu clarificarea a două aspecte esenţiale pentru noul stat român. Primul aspect se referă la raporturile de putere care se stabilesc între conducătorii politici ardeleni şi partidele politice din România. Erodarea autorităţii partidelor tradiţionale şi bizantinismul acestora creează un vast orizont de aşteptare în jurul liderilor politici transilvăneni şi în acest context Goga menţiona ca formulele de guvernare propuse de ardeleni să nu genereze decepţii la nivelul mentalităţii colective româneşti. Celălalt aspect se referă la clarificarea perspectivelor şi a mijloacelor de integrare administrativă şi politică a Transilvaniei în structurile României Mari. Regionalismul politic promovat de Iuliu Maniu îl determină pe acesta, în ianuarie 1920, să afirme că dizolvarea Consiliului Dirigent nu era oportun la momentul respectiv. Pe acest fundal, Goga combate vehement strategia lui Maniu, menţionând că aceasta poate crea incertitudine şi derută printre electoratul român[10]. Divergenţele dintre poet şi Iuliu Maniu se amplifică odată cu instalarea guvernului condus de Alexandru Averescu. În noua conjunctură politică Octavian Goga este ministru la Culte şi Arte, şi i se încredinţează răspunderea politică a Ardealului. Din această ipostază şi pe baza Decretului-lege emis de regele Ferdinand la 3 aprilie 1920, poetul acţionează ferm pentru desfiinţarea Consiliului Dirigent. Decizia sa a fost direcţionată împotriva politicii regionale promovată de Iuliu Maniu şi care genera dificultăţi procesului de consolidare instituţională, social-economică şi politică a României Mari[11]. Eşecul guvernului lui Vaida, în care poetul a ocupat postul de ministru al Instrucţiunii şi al Cultelor, a estompat ipostaza providenţială a transilvănenilor în guvernul de la Bucureşti: „*S-a evaporat definitiv toată bruma de prestigiu cu care a venit la Bucureşti Partidul Naţional Român*”[12].

După realizarea Unirii din 1918, partidul dorea să-şi extindă influenţa în Vechiul Regat. Imaginea negativă a politicienilor de la Bucureşti şi incompatibilitatea dintre Iuliu Maniu şi Ion I.C. Brătianu a generat eşecul fuziunii

---

[9] O. Goga, *op. cit.*, pp. 248-249.
[10] Ilie Guţan, *Octavian Goga. Răsfrângeri în evantai*, Sibiu, Editura Imago, 2002, pp. 201-202.
[11] *Ibidem*, p. 203.
[12] *Ibidem*, p. 202.

https://biblioteca-digitala.ro

cu liberalii. Tentativa lui Maniu s-a soldat însă cu succes în cazul alianţei cu Partidul Ţărănesc condus de Ion Mihalache şi din logica jocului politic a rezultat Partidul Naţional Ţărănesc, creat în anul 1926. Această flexibilitate în stabilirea alianţelor a Partidului Naţional a fost discreditată de poet ca fiind expresia unei incapacităţi doctrinare şi a unei demagogii politice: „*Partidul naţional s-a plimbat pe întreaga claviatură a politicii noastre, de la extrema dreaptă pe care o reprezenta partidul liberal până la extrema stângă unde se găseşte partidul ţărănesc, lăsând la fiecare poartă o propunere de fuziune nu de colaborare. Lumea se întreba cu drept cuvânt: care e doctrina acestui partid, dacă el e gata să se unească azi cu d. Vintilă Brătianu, al cărui program e bine cunoscut, iar mâine cu d. Ion Mihalache, ale cărui convingeri stau tocmai de partea cealaltă* (...). *Şi atunci ce s-a întâmplat? Marfa dusă de prea multe ori în târg a scăzut la preţ din zi în zi şi ca şi cum ar fi încăput pe mâna unor judecători nepricepuţi, cari nu ştiu să joace, capitalul iniţial s-a cheltuit, s-a risipit în zadar!*”[13].

Limbajul vehement al poetului este direcţionat şi spre Partidul Naţional Liberal. Realizând o retrospectivă a politicii liberale, Octavian Goga prezenta eşecul activităţii acestuia, care se manifesta prin acapararea bogăţiilor subsolului şi lipsa unei politici în favoarea interesului public: „*Urmând lozincile marelui I. Brătianu, epigonii lui le-au strâmtat şi n-au mai văzut dincolo de ele. Încălziţi de ideea creării unei burghezii cu orice preţ, forţând evoluţia într-o ţară cu relaţii de viaţă patriarhală ei au angajat întreg aparatul statului la opera de procreaţie dificilă a unei clase inventate adhoc, în vreme ce ţărănimea, care constituia elementul nostru de baştină, era lăsată în părăsire. S-a dus aici zeci de ani o politică de mici consorţii organizate pe deasupra maselor, şi, ce e mai rău, pe spinarea lor. Necunoscând psihologia specială a provinciei alipite şi neavând o intuiţie fericită, conducerea liberală de la început a călcat cu stângul în Ardeal. Ea n-a descins acolo ca să păstreze în conştiinţa publică strălucirea imaculată a unui vis străvechi, ci s-a coborât la mici calcule de interese prea pozitive care au reuşit în foarte scurtă vreme să înlăture o epopee şi s-o preschimbe în târguieli de socoteală măruntă. Liberalii – îmi spunea cândva pe bună dreptate un analist obiectiv şi crud – n-au venit în Ardeal nici ca stăpâni, nici ca fraţi, şi-au ales postura cea mai rea şi cea mai apolitică: de negustori. Caracterizarea e lapidară, dar nu departe de realitate, fiindcă prestigiul armelor româneşti biruitoare ca şi elanul îmbrăţişărilor frăţeşti au fost copleşite în curând, se ştie, de valul aşa ziselor naţionalizări, de operaţii de bancă şi alte afaceri prea puţin altruiste*”[14].

Mesianismul, ca o componentă a gândirii sale politice, se reflectă în jurul marilor evenimente istorice, fiind universul de speranțe și de idealitate pe care îl

---

[13] M. Popa, *op. cit.*, p. 200.

[14] O. Goga, *Naţionalism dezrobitor. Permanenţa ideii naţionale*, studiu introductiv, îngrijire de ediţie şi note de Constantin Schifirneţ, Bucureşti, Editura Albatros, 1998, pp. 145-146.

https://biblioteca-digitala.ro

implică orice mutație istorică în sensibilitatea românească, mai ales când ea este generată de perioade de așteptări, marcate de drame individuale sau colective. Dimensiunea mesianică a personalității lui Goga se exprimă cel mai adesea prin preocuparea exclusivă pentru destinul Ardealului și critica acerbă a realităților contemporane. Profilul său de fin observator al societăţii româneşti sesizează deteriorarea situaţiei materiale a românilor, creşterea numărului falimentelor, sărăcirea treptată a ţărănimii, criza morală care imprimă disperare şi insecuritate sensibilităţii colective, instalarea unui spirit de dezagregare generală a administraţiei şi a aparatului funcţionăresc şi absenţa coeziunii naţionale în faţa dificultăţilor generate de criza economică. În concepţia sa, soluţia era lichidarea crizei morale a societăţii, care se insinuează treptat la nivelul mentalităţii colective româneşti: „*Cântăriţi apoi efectele grozave ale sărăciei din ţară, ca să înţelegeţi cum ruina materială ţine pas cu deficitul moral al societăţii noastre. Ţărănimea e la sapă de lemn, azvârlită în ghearele cămătarilor. După batjocura cu preţul cerealelor a venit prăvălirea preţului pământului. Din toate regiunile se ridică protestarea sumbră a satelor exploatate la urnă şi părăsite apoi de potentaţii zilei. La oraşe secătuirea industriei şi mizeria funcţionarilor au devenit insuportabile. Falimentele se ţin lanţ, poverile fiscale înspăimântă populaţia. Pretutindeni un criticism amar şi-a făcut loc în suflete, accidentele de deznădejde se ivesc, ca în pragul unei perioade de destrămare generală. Din aceste zbucniri de durere individuală s-a închegat un spirit colectiv bolnăvicios şi la ţară şi la oraş, din care nu lipsesc ura şi ameninţarea. Cine va mai putea strînge într-un mănunchiu aceste forţe risipite, ca atunci când apărarea naţională o va cere în zile de primejdie, azi sau mâine, sau să le electrizeze urmărind o ţintă şi să creeze din ele o puternică unitate morală*”[15].

Viziunea aceasta sumbră exemplifică percepţia lucidă a alterării sentimentului naţional şi patriotic, fragilitatea vieţii politice româneşti, a unei guvernări incompetente de către Partidul Naţional Ţărănesc, a inabilităţii în actul guvernării a lui Iuliu Maniu, devalorizarea treptată a modelului democraţiei parlamentare şi simpatia corpului electoral românesc pentru ideologiile totalitare şi colportarea sentimentului de insecuritate la nivelul sensibilităţii colective. În percepţia lui Octavian Goga, pentru toate aceste argumente ale dezagregării coeziunii naţionale culpabili sunt Partidul Naţional Ţărănesc şi Iuliu Maniu: „*La această derută sufletească şi materială se adaugă frivolitatea jocului, politic, pe urma căruia ne-am ales azi cu o reală înduşmănire între provincii. Regionalismul d-lui Iuliu Maniu adus la guvern a dat naştere unei protestări regionale a vechiului Regat, care ia proporţii şi creşte zilnic. Oricine trece cu ochii deschişi prin Bucureşti şi pipăie pulsul conştiinţei obşteşti simte imediat, nu că s-a făcut o răceală împrejurul „fraţilor de dincolo”, dar că încep ieşirile violente care aţâţă*

[15] *Ibidem*, p. 261.

https://biblioteca-digitala.ro

mulţimea. Azi e subiect de revistă aplaudat frenetic de auditoriul din capitală, guvernantul pofticios şi intolerant din ceata dezrobiţilor de odinioară. Legea administrativă, care a reînviat vechile hotare şi a împărţit în şapte părţi centrul de greutate al statului deplasat din Bucureşti, îşi dă toate silinţele să consacre definitiv această dezmembrare anihilantă ...

Acum, într-o atmosferă de zbiciuire nebună a tuturor instinctelor tulburi, se răscoleşte mulţimea prin mai multe rânduri de alegeri. Milioanele de oameni sunt smulse din zvârcolirea lor surdă şi sunt învălmăşite pe toată întinderea ţării, ca să se agite şi mai mult, şi din această unanimă dezlănţuire să se dospească revolta ... Nu s-a gândit nimeni din cei sus-puşi, oricare ar fi fotoliul lor de mare răspundere, - nu s-a gândit că în tensiunea actuală învolburarea maselor e un rău sfetnic? Ştie cineva unde se opreşte catastrofa şi îşi dă seama că jacheta d-lui Iuliu Maniu nu ne poate salva din primejdie când s-a pornit judecata cea de pe urmă"[16].

În continuare, poetul realizează o radiografie morală şi psihologică a societăţii româneşti, sintetizând schimbările care s-au produs în perioada imediat următoare a Primului Război Mondial. În concepţia lui Lucian Boia, Primul Război Mondial a favorizat accesul umanităţii în era democratică, în planul reprezentărilor sociale şi al legitimării puterii. Schimbarea şi democraţia sunt valori care tind să domine mentalităţile[17]. În aceeaşi manieră, Ortega y Gasset admitea existenţa a trei principii care au influenţat destinul omului şi i-au modelat profilul socio-cultural: democraţia liberală, experimentul ştiinţific şi industrializarea. Omul rezultat din aceste influenţe este tentat să introducă o nouă ordine care nu este conformă cu cea tradiţională. Ca urmare a pulverizării mentalităţilor tradiţionale, noul individ se caracterizează prin libera expansiune a aspiraţiilor sale vitale şi ingratitudinea faţă de tot ceea ce i-a favorizat existenţa[18]. Pornind de la aceste premise, radiografia poetului exprimă cu acuitate noile impulsuri sesizate în mentalul colectiv românesc: „*Priviţi împrejur şi veţi vedea că nu mai suntem cei de ieri. Cu deosebire nu, dincolo de spuma uşoară a oraşelor, în pătura milioanelor de la ţară. Un spirit de independenţă mişcă rândurile ţărăneşti, o conştiinţă a propriei valori cu nelipsitele nuanţe de exagerare pe alocurea. Mulţimea rurală ni se arătă ca după un botez nou de conştiinţă. Este o elasticitate neobişnuită în porniri, o strălucire mai vie în ochi, o undă de îndrăzneală şi un criticism mai ales, care bate la toate porţile. Pretutindeni, până în cel mai îndepărtat cătun, s-a revărsat acest recent fluid nervos, au năvălit întrebările ... Cine suntem? Câţi suntem? Ce ni se dă? Cine ne dă? Care-i dreptul nostru? Sunt nenumărate săgeţile care au spart marasmul*

---

[16] *Ibidem*, pp. 261-262.

[17] Lucian Boia, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reprezentări*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2014, p. 107.

[18] Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, traducere de Coman Lupu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994, pp. 82-84.

https://biblioteca-digitala.ro

secular şi care se înfig acum în sufletul mulţimii în fiecare clipă. Ca într-un colţ de Occident zbuciumat, masele au fost smulse din pasivitatea lor tradiţională, ele primesc diverse lozinci pe care le elaborează, uneori cu largă vîltoare de patimi. Consecinţele evidente ale acestei transformări pripite de psihologie populară se înregistrează mai grabnic în domeniul politicii militante şi produc surprize. Ele nu se limitează aici, dimpotrivă, bat mai adânc şi pun în mişcare resorturi mult mai delicate ale mentalităţii ţărăneşti. Întrebările au coborât până la credinţa religioasă a satelor noastre, clătinând supremul factor moral al mulţimei, când prin tenebroase porniri mistice, când prin tendinţe de raţionalism intempestiv"[19].

Alt aspect remarcat de Octavian Goga este disoluţia mitului *bunului împărat* la nivelul sensibilităţii colective a românilor transilvăneni. În concepţia lui Claude Lévi-Strauss orice societate exprimă în miturile sale sentimente fundamentale, ca dragostea, ura sau răzbunarea, care sunt note comune întregii umanităţi. Acelaşi antropolog de reputaţie mondială menţiona că miturile reprezintă demersuri de a explica fenomene dificil de perceput: astronomice, meteorologice[20]. Mitul *bunului împărat* s-a născut dintr-un fond preexistent la nivelul sensibilităţii societăţii tradiţionale româneşti în secolul al XVIII-lea, ataşată unei maniere specifice de valorizare a puterii percepută ca instanţă supremă, iar împăratul semnifică pentru ea mandatarul autorităţii lui Dumnezeu pe pământ. Peste acest fond de gândire tradiţională se suprapune propaganda oficială a Curţii Vieneze care îşi propunea să obţină încrederea supuşilor români, în vederea conservării păcii şi ordinii în imperiu. Prin cultivarea insistentă a propagandei habsburgice s-au configurat sentimente prodinastice care în timp au determinat naşterea mitului *bunului împărat* în Transilvania[21].

Acest mit a ajuns la apogeu în timpul domniei lui Iosif al II-lea şi ulterior a avut o evoluţie sinuoasă în secolul al XIX-lea. Revoluţia de la 1848 a reprezentat în mentalitatea unui segment al elitei românilor transilvăneni începutul disoluţiei mitului, iar la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, imaginea suveranului austriac va recepţiona tot mai evidente aspecte negative: „*Pentru noi românii, cari tânjim de sute de ani sub sceptrul Habsburgilor, moartea împăratului nu e o noutate. În sufletele noastre el e mort de mult. Credinţa unui popor de ţărani, care învălea într-o aureolă mitică scaunul de domnie, a fost săpată*

[19] O. Goga, *Mustul care fierbe*, Ediţie îngrijită, prefaţă şi notă bibliografică de Teodor Vârgolici, Bucureşti, Editura Scripta, 1992, p. 271.
[20] Claude Lévi-Strauss, *Antropologia structurală*, prefaţă de Ion Aluaş, traducere din limba franceză de I. Pecher, Bucureşti, Editura Politică, 1978, pp. 247-248.
[21] Pentru sintagma mitul *bunului împărat*, vezi: Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală şi mentalităţi colective,* Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1997, pp. 339-396; Simona Nicoară, *Mitologiile revoluţiei paşoptiste româneşti. Istorie şi imaginar*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2003, pp. 209-221.

https://biblioteca-digitala.ro

necontenit de o ingratitudine istorică. Astfel a murit el încetul cu încetul. A murit de pe urma valurilor de sânge de la patruzeci şi opt, răsplătite cu cotropirea noastră de către rebelii unguri. A murit zi de zi în Parlamentul de la Budapesta, graţie legilor care striveau românismul din Ardeal. Moare, în sfârşit, astăzi în fiecare suflet de român din tranşee, moare în blestemul văduvelor şi copiilor din toate satele noastre. S-a îngropat deci o legendă ingrată. Oricât de multe ar fi jerfele, prin ele se cucerea libertatea definitivă a sufletului unui neam de-o superstiţie milenară, de-un balast moral. Tragedia grozavă a dărăpănării de peste munţi o simţim uşurată şi în faţa noastră vedem din nou un mare altar de închinare.

Împăratul a murit, - Trăiască Regele României Mari"![22].

Un aspect controversat al publicisticii sale este dedicat condiţiei şi influenţei străinilor asupra spaţiului românesc. Poetul a combătut viguros penetrarea străinilor care pot genera atrofierea sentimentului naţional şi o diluare a valorilor ancestrale într-o lume românească, posibil cosmopolită. De pe poziţiile ideii naţionale, Octavian Goga respingea acuzaţiile de xenofobie şi antisemitism care sunt formulate la adresa lui. Aceeaşi atitudine vehementă este profesată şi în situaţia colportării ideilor comuniste prin intermediul unui segment al presei române. În scopul stopării pericolului comunist, poetul propunea compatrioţilor necesitatea unei ferme mobilizări morale: „*De aceea, oricât de mult m-aş „pune rău cu presa", supărând câteva redacţii de la Bucureşti care-şi vor vedea vizaţi verii şi cumnaţii în aceste rânduri, trebuie să mă asociez din nou la toţi care strigă împotriva valului cotropitor de străini repeziţi asupra noastră. Şi din acest punct, ca şi în multe altele, exasperarea tineretului nostru este perfect legitimă. Ţara, în prima ei perioadă de consolidare, într-o vreme când alături de-o grea criză economică pe urma războiului, resimte şi agitaţia permanentă a unor fricţiuni pricinuite de opera de nivelare a provinciilor care s-au unit, suportă tot mai greu procesul de penetrare străină pe teritoriul ei. De la începutul marelui război şi până astăzi România actuală suferă consecinţele fatale ale acestui proces. O imigraţie continuă o ameninţă cu schimbarea radicală a raporturilor demografice de ieri de pe cuprinsul ei. Subt ochii noştri ne năpădeşte zi de zi o populaţie nouă, pentru care ţara noastră nu e o patrie, ci un loc de popas şi-un prilej de exploatare. Mult mai rău decât muştele columbace care au invadat câteva judeţe, ca să se prăpădească la sfârşitul lunii mai, sunt aceşti inoportuni oaspeţi cu sutele lor de mii. Fireşte, ei venind aici nu se mulţumesc să fie spectatori cu braţele încruţişate. Purtaţi de instinctul lor cunoscut după afaceri şi-au pus în mişcare degrabă aparatul complicat. O mare parte au congestionat oraşele supraîncărcate cu populaţie. A început specula şi corupţia, ca o avalanşă, pretutindeni. A început o transformare pripită a relaţiilor de proprietate. Mi se spune că în oraşele de la nord ale*

---

[22] O. Goga, *Naţionalism dezrobitor*, pp. 145-146.

https://biblioteca-digitala.ro

Ardealului fiecare palmă de pământ e cumpărată de-aceşti rătăcitori fii ai lui Israel, care peste noapte şi-au preschimbat prezenţa provizorie în cetăţenie românească. La ţară s-au prelins de-asemenea, discret şi sigur, în toate colţurile. Ţăranii noştri sunt dezarmaţi în faţa lor şi şapte piei se trag zilnic de pe bietele sate copleşite de cârciumi şi tot felul de întreprinderi care le secătuiesc. Aceasta este realitatea"[23].

Acest text argumentează ideea că poetul s-a distanţat treptat de valorile democraţiei în favoarea unor aspiraţii străine de fostele idealuri şi a unor ambiţii eminamente personale. Astfel, el ajunge în extrema dreaptă a eşichierului politic şi îşi identifică interesele politice alături de A.C. Cuza şi împreună vor crea Partidul Naţional Creştin, în februarie 1938. În pofida concesiilor ideologiilor de dreapta ale lui Octavian Goga, acesta nu a tolerat tulburările antisemite iniţiate de Garda de Fier în februarie 1938 şi din ipostaza de prim-ministru a emis un ordin circular către toţi prefecţii prin care îi ameninţa cu sancţiuni drastice pe cei care au tolerat aceste manifestări:

„*Ordin circular*

Către toţi prefecţii de judeţ,

Sunt informat că în mai multe părţi s-au săvârşit excese antisemite rămase nesancţionate, contribuind la neliniştea din ţară. Guvernul care pentru prima oară a pus chestiunea evreiască e hotărât s-o şi rezolve pe căile legii. Pentru aceasta are nevoie de o absolută linişte şi e convins că orice turburare, ca agresiune, devastări, acte de brutalitate sunt împotriva intereselor guvernului. De aceea vă rog să menţineţi o ordine perfectă şi vă fac responsabili personal cu întreaga Dv. situaţie de cele ce se vor petrece de aici înainte.

7. II. 1938 — *Preşedintele Consiliului de Miniştri,*

Octavian Goga"[24].

La finalul acestui studiu am considerat că se impune formularea următoarelor concluzii:

Personalitatea lui Octavian Goga nu poate fi percepută în integralitatea ei fără a cunoaşte publicistica sa. Prin tematica socio-politică şi culturală dezbătută, prin forţa emoţională ce emană din opiniile sale, publicistica lui Goga se situează din punct de vedere axiologic la acelaşi nivel cu a lui Mihai Eminescu. În articolele sale Goga este dominat de convingerea că realizarea ideii naţionale va determina consolidarea instituţională, economică şi culturală a României. Realităţile noului stat românesc impuneau extirparea abuzurilor şi a nedreptăţilor, demagogia şi afacerismul veros şi impunerea unei noi table de valori morale şi spirituale.

---

[23] O. Goga, *Mustul care fierbe*, pp.291-292.
[24] M. Popa, *op. cit.*, p. 212.

https://biblioteca-digitala.ro

După realizarea Unirii de la 1918, destinul l-a direcţionat treptat pe poet în angrenajul vieţii politice. Criticile sunt îndreptate împotriva Partidului Naţional Liberal, Partidului Naţional Ţărănesc, Iuliu Maniu fiind o ţintă predilectă a multor articole ale sale. Cu aceeaşi fermitate, el respinge opiniile care îl plasau pe poziţii antisemite şi xenofobe, şi care îl creditau ca fiind un simpatizant al fascismului italian. În aceeaşi manieră virulentă, Octavian Goga critica penetrarea ideologiei comuniste în spaţiul publicisticii româneşti şi îşi informa onest cititorii asupra pericolului reprezentat de acesta.

Bibliografie:

Mircea BĂLAN, *Istoria trădării la români*, Timişoara, Editura Eurostampa, 2002.

Lucian BOIA, *”Germanofilii”. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009.

IDEM, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reprezentări*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2014.

Florin CONSTANTINIU, *O istorie sinceră a poporului român*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1999.

Petre DIN, *Studii de istorie modernă a României. Mentalităţi colective şi imaginar social*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2013.

Octavian GOGA, *Mustul care fierbe*, Ediţie îngrijită, prefaţă şi notă bibliografică de Teodor Vârgolici, Bucureşti, Editura Scripta, 1992.

IDEM, *Naţionalism dezrobitor. Permanenţa ideii naţionale,* studiu introductiv, îngrijire de ediţie şi note de Constantin Schifirneţ, Bucureşti, Editura Albatros, 1998.

IDEM, *Pagini publicistice*, Ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Silvia Urdea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981.

Ilie GUȚAN, *Octavian Goga. Răsfrângeri în evantai*, Sibiu, Editura Imago, 2002.

Claude LÉVI-STRAUSS, *Antropologia structurală*, prefaţă de Ion Aluaş, traducere din limba franceză de I. Pecher, Bucureşti, Editura Politică, 1978.

Eugen LOVINESCU, *Istoria literaturii române contemporane,* vol. II, Bucureşti, Editura Minerva, 1981.

Nicolae MANOLESCU, *Istoria critică a literaturii române*, Piteşti, 2008.

Simona NICOARĂ, *Mitologiile revoluţiei paşoptiste româneşti. Istorie şi imaginar*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2003.

Toader NICOARĂ, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală şi mentalităţi colective,* Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1997.

https://biblioteca-digitala.ro

ORTEGA y GASSET, *Revolta maselor*, traducere de Coman Lupu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994.

Mircea POPA, *Octavian Goga între colectivitate şi solitudine*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981.

Ioan SLAVICI, *Închisorile mele*, Bucureşti, Editura Alfa, 1996.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ACTIVITATEA SUBMARINELOR BRITANICE DIN CLASA *U* CU BAZA ÎN INSULA MALTA ÎN CURSUL ANULUI 1941

ION MIHAI IONESCU
jimionescu@yahoo.com
Liceul Teoretic „Stephan Ludwig Roth" – Mediaş

ACTIVITY BRITISH SUBMARINES BASED IN MALTA DURING 1941

ABSTRACT

The Royal Navy, still the largest in the world in September 1939, included 58 submarines, mainly modern with 9 building. The "U" class British submarines operating from Malta in 1941, which had by now reorganized into the 10th Flotilla, continued to infict heavy losses on the enemy. From the end of the advance in February 1941 to the opening of the Eight Army's offensive in November the Axis loss some 300.000 tons of supply shipping in the Mediterranean Sea as a result of their activities. Under the command of Lt. Cdr. Malcolm D. Wanklyn, HMS Upholder *of the 10th Submarine Flotilla, played a central and unique role in this battle. HMS Upholder was the most successful of all British submarines in the during WW 2. She made 25 war patrols while based with 10th Flotilla at Lazaretto base in Malta. In all* HMS Upholder *is reported to have sink 2 destroyers, 3 submarines, 3 transport ocean liners, 10 supply ships, 2 oil tanker and 1 trawler totaling 128.353 GTR.*

Keywords: Malta, 10th Submarine Flotilla, *HMS Utmost*, *HMS Unique*, *HMS Upright*, *HMS Upholder*, Lt. Cdr. M. D. Wanklyn.

Anul 1941 aduce, însă, pierderi sensibile Marinelor comerciale italiene şi germane, angrenate în operaţiuni de transport naval şi aprovizionare în Marea Mediterană, pentru forţele Axei aflate în Africa de Nord. Astfel, în intervalul 1 ianuarie-1 iunie 1941, traficul convoaielor Axei spre Libia este serios perturbat, în diferite angajamente navale, datorită spargerii codurilor navale şi ale decriptării mesajelor *Enigma*[1] prin sistemul ULTRA de către unitatea secretă a MI6 de decodori GC & CS (Government Code and Cypher School), mai bine cunoscută ca *X Station*, cu sediul la Bletchley Park. Italienii şi germanii pierd 30 de nave

[1] Mai multe informaţii despre decodificarea mesajelor Axei în Marea Mediterană, vezi în lucrarea: *ULTRA: Secret German Messages from World War II - Military and Naval Signals*, Bethesda MD.: University Publications of America of the Old Dominion University Library, 1989, declassified microfilm pp. 1025-1026, item 156.

https://biblioteca-digitala.ro

comerciale, 4 distrugătoare din escortă, cu un deplasament total de 89.185 tone registru brut[2], 12 vase fiind scufundate de submarinele britanice de tip *U*, 4 de către avioanele de bombardament ale Royal Air Force, 8 în diferite confruntări de linie (cazul convoiului *Luca Tarigo* din 16 aprilie 1941, când cinci nave italiene şi germane sunt scufundate), alte 6 fiind lovite de mine sau pierdute în urma atacurilor conjugate ale submarinelor şi avioanelor de atac din Malta.

În următoarele trei luni ale anului 1941, alte 17 nave de transport ale Axei, cu un deplasament tonaj brut (TRB) de 59.523 t vor fi scufundate, cele mai multe fiind victimele submarinelor britanice de tip *U*[3]. Aceste mici submersibile costiere din clasa *U*, derivate din tipul *H* utilizat în Primul Război Mondial, aveau o lungime de 58,9 metri (180 feet), o lăţime de 4,8 metri şi un deplasament de 554 (545) t la suprafaţă, 630 t cu încărcătură completă şi 752 (740) t în imersiune. Cu o putere motorizată Diesel şi electric de 615 CP la suprafaţă şi 825 CP în imersiune, aceste submarine atingeau viteza maximă la suprafaţă de 11, 25 noduri şi 9 noduri în imersiune[4]. Uşor manevrabile, submersibilele britanice din această clasă erau înzestrate cu 4 tuburi lanstorpilă de 533 mm (21 inch), un tun pe punte de calibrul 76 mm (3 inch) şi trei mitraliere antiaeriene montate pe pasarelă, raza de acţiune fiind de 7.041 km (3.800 mile marine), iar echipajul număra 31 de oameni[5]. Micile submarine britanice de coastă de tip *U*, construite la şantierele *Vickers Armstrong* din Barrow-in-Furness, dispuneau într-o misiune de maximum 10 torpile, dar cu tot acest dezavantaj vor obţine rezultate incredibile pentru asemenea bastimente, acţionând într-o mare interioară, ca Mediterana, de-a lungul desfăşurării războiului mondial[6]. În comun cu alte submersibile britanice, dar spre deosebire de cele

---

[2] Printre cele 30 de nave de transport pierdute de forţele Axei în Mediterana în intervalul 1 ianuarie-1 iunie 1941, se număra pachebotul *Conte Rosso*, torpilat şi scufundat de submarinul *HMS Upholder*, din cei 2.729 de militari aflaţi la bord fiind salvaţi 1.472, dar şi vapoarele şi cargoboturile *Maragona, Norge, Peuceta, Vulcano, Ingo, Multedo, Juventus, Capo Vita, Fenicia, Heraklea, Persiano, Adana, Aegina, Arta, Iserlohn, Sabaudia, Egeo, Leverkusen, Arcturus, Tenace, Enrico Costa, A. Cecchi, Giusto, Giovinezza, Zeffiro* şi petrolierele *Giovanni Maria, Città di Messina, Laura Corrado* şi *Antonietta Lauro*.

[3] Cf. *Bollettino d'Archivio dell'Ufficio Storico della Marina Militare* (BAUSMM), între 1 iunie-1 iulie 1941 sunt atacate şi scufundate cargourile *Arsia, Montello, Beatrice C, Scaroni* şi *Pietro Quirini*; între 1 iulie-1 august 1941, alte cinci nave şi anume cargourile *Ninfea* şi *Peussen*, petrolierul *Barena* şi şalandele *Ogaden* şi *Barbarigo* sunt pierdute. Alte şapte nave de transport sunt scufundate între 1 august-1 septembrie 1941, şi anume cargourile *Nita, Maddalena, Odero, Esperia, Lussin* şi *Constanza* alături de motonava *Cilicia*.

[4] J.J. Colledge, Ben Warlow, *Ships of the Royal Navy: A Complete Record of all Fighting Ships of Royal Navy*, Casemate Greenhill, 2010, p. 44.

[5] Vezi mai multe detalii în: Peter Darman (ed.), *Warships and Submarines of World War II*, Kent, Grange Books, Hoo Near Rochester, 2004, pp. 134-135.

[6] Din punct de vedere al dimensiunii, aceste submarine erau identice cu cele ale clasei *E* de război, care au fost utilizate cu succes de Royal Navy, între anii 1914-1918, lungimea redusă a acestor bastimente din clasa *U* făcându-le uşor de manevrat la suprafaţă şi rapide pentru

https://biblioteca-digitala.ro

germane sau americane, această clasă avea tuburile lanstorpilă pe dreapta, ceea ce făcea ca din cauza pre-unghiului de lovire redus, lansarea să fie dificilă, mai ales în cazul unei escorte care patrula pe partea dreaptă şi naviga în zig-zag. Acest lucru cerea îndemânare din partea echipajelor submarinelor, nervi de oţel şi o mare doză de şansă. La fel şi atacurile din zonele de coastă, apărate de câmpuri de mine şi de diferite alte obstacole, cu profil antisubmarin.

De asemenea, spaţiul redus accentua senzaţia de claustrofobie, alte impedimente pentru echipaj fiind aerul din interior şi economia strictă a resurselor de apă dulce. Deşi în momentul izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial Marea Britanie dispunea de 58 de submarine, aparţinând clasei *T* (submarine oceanice), clasei *S* (submarine maritime) şi clasei *U* (submersibile de coastă), ultimul tip de unitate operativă, deosebit de manevrabil, va depăşi prin rezultatele obţinute, în intervalul 1941-1942, submarinele britanice de tip *S* şi *T*. Un submarin britanic de tip *U* din Flotila a X-a cu baza în Malta va deveni celebru în bătălia pentru Mediterana, fiind cel mai de succes submersibil britanic de-a lungul desfăşurării celei de-a doua conflagraţii mondiale, reuşind să scufunde, în 24 de misiuni, un tonaj inamic de 128.353 t! Este vorba de submarinul britanic *HMS Upholder* (P 37), comandat de Lt. Comandor Malcolm David Wanklyn (decorat pentru faptele sale de arme cu cea mai înaltă distincţie militară britanică, *Victoria Cross,* dar şi cu *D.S.O.* cu două barete), care va reuşi să atace şi să scufunde, pe baza informaţiilor primite prin sistemul de decodare ULTRA, în intervalul 25 aprilie 1941-19 martie 1942, distrugătorul italian *Libeccio,* trei nave oceanice de linie italiene, reconvertite pentru transportul trupelor militare în Libia, *Conte Rosso,* cu un deplasament de 17.897 t, *Neptunia,* de 19.475 t, şi *Oceania,* de 19.507 t, zece cargouri, două submarine inamice, două tancuri petroliere şi un trawler înarmat, un total de 128.353 TRB (tone registru brut) scufundate! În alte atacuri separate, *HMS Upholder* a torpilat şi a avariat grav crucişătorul italian *Giuseppe Garibaldi,* cu un deplasament de 9.050 t, dar şi alte trei nave comerciale inamice[7]. Primele succese notabile în Mediterana sunt realizate de submersibilul *HMS Utmost* (*Extrema* în traducere liberă), care, până va ajunge la baza sa din insula Manoel – Malta, lângă Lazaretto Creek, va avea o adevărată odisee. Plecat din Marea Britanie, va fi implicat în 6 noiembrie 1940 într-o coliziune accidentală cu distrugătorul *HMS Encounter,* în largul apelor din apropierea Capului St. Vincent (Portugalia), care i-a deformat coca. Reparat la baza navală britanică din Gibraltar, *HMS Utmost* va arunca ancora în Valetta (Malta) abia

---

scufundare, timpul necesar pentru a se ajunge la adâncimea de periscop fiind de numai 30 de secunde.

[7] DSC RN Capt. M. L. Craword, *HMS Upholder, Royal Navy Submarine*, în ”Warship Profile”, 16, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro

la finalul lunii ianuarie 1941[8]. Prima misiune a submarinului de coastă *HMS Utmost* va avea loc în 12 februarie 1941, când reuşeşte să torpileze şi să avarieze grav, lângă Tripoli, nava comercială italiană *Manfredo Camperio,* de 5.463 t.

În 8 martie 1941, întors din patrulă, sub comanda Lt. Comandor Richard Douglas Cayley, echipajul primeşte informaţia că pe ruta Sicilia-Tripoli navighează un puternic convoi italian[9]. În 24 de ore pleacă în misiune şi reuşeşte să identifice, la înălţimea periscopului, convoiul în golful tunisian Hammanet, acesta fiind format din petrolierul *Tanaro,* cargourile *Caffaro* şi *Fenicia*, escortate de nava auxiliară *Deffenu Attilo* şi torpilorul *Papa*. După ce lansează cîteva torpile de 533 mm spre *Deffenu Attilo,* care ratează ţinta, submarinul britanic *HMS Utmost* reuşeşte să scufunde în 9 martie 1941 nava italiană de transport *Capo Vito,* cu un deplasament de 5.683 t, la 30 de mile NE de Sousse (Tunisia). A doua zi, submarinul *HMS Unique,* comandat de Lt. Anthony Foster Collett, scufundă *Fenicia,* un vas italian din acelaşi convoi[10]. În 28 martie 1941, submarinul *HMS Utmost* descoperă un convoi format din cinci nave germane, escortat de 3 distrugătoare şi torpiloare italiene. În ciuda navelor de siguranţă, submersibilul britanic reuşeşte să torpileze lângă coasta tunisiană, la 22 mile SE de insulele Kuriat, două vapoare germane care aduceau întăriri pentru *Afrika Kor*ps: *Heraklia,* de 1.927 t, şi *Ruhr,* de 5.954 t, dintre care primul se va scufunda[11]. Misiunile de luptă ale submarinului *HMS Utmost* vor continua: în 30 mai 1941, atacă în golful Sirte nava germană *Tilly L. M. Russ,* cu un deplasament de 1.600 t, şi cargoul italian *Cadamosto,* de 989 t, însoţite de torpiloarele italiene *Pallade* şi *Polluce*[12]. Atacul nu reuşeşte deoarece torpilele nu lovesc cele două ţinte, iar echipajul submarinului trebuie să suporte contraatacul celor două torpiloare, care aruncă grenade antisubmarin de profunzime. Din fericire pentru britanici, submersibilul scapă fără avarii din acest atac[13]. În 26 iunie, la patru mile de Capul Todaro din Sicilia, *HMS Utmost* nu mai greşete ţinta şi cu trei torpile scufundă cargobotul italian *Enrico Costa,* de 4.080 t, apoi în 28 iulie 1941, aflat în patrulă la vest de coasta Calabriei, în sudul Mării Tireniene, torpilează şi scufundă vaporul *Frederico C,* cu un deplasament de 1.466 t. În partea a doua a anului 1941, *HMS Utmost* reuşeşte să torpileze şi să scufunde, în 27 septembrie, la 8 mile NV de Capo Rascolmo, lângă Milazzo (Sicilia), torpilorul italian *Albatros,* apoi în noaptea de 1 noiembrie 1941 scufundă cargoul *Marigola,* cu un deplasament de 5.996 t, iar a doua zi, alături de submarinul polonez din clasa *U, ORP Sokól* (Comandant Cpt.

---

[8] Tim Clayton&Phil Craig, *The End of the Begining: From the siege of Malta to the Allied Victory at El Alamein,* New York, Free Press, 2003, p. 72.
[9] *Ibidem,* p. 73.
[10] John Wingate, *The Fifhtinh Tenth: The Tenth Submarine Flotilla and the Siege of Malta*, Pensance, Cornwall, Periscope Publishing, 2003, p. 46.
[11] http://www.naval-history.net/x GM.../, accesat în 3 august 2015.
[12] *USMM*, 1973, p. 158.
[13] J. Wingate, *op. cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

Borys Kornicki), angajează la suprafaţă cu tunul şi scufundă vaporul italian *Ballila*, de 2.464 t, la 20 mile NV de Capul San Vito[14].

Aflat în patrulă în apele siciliene, *HMS Utmost* va face o nouă victimă: crucişătorul greu italian *Trieste* este torpilat şi avariat în 24 noiembrie 1941, pe când se întorcea la baza navală din Messina. În 13 decembrie 1941, la 15 mile S de Capo San Vito, submersibilul britanic, pe baza informaţilor oferite de sistemul de decodare ULTRA de la Bletchley Park, prin centrul de comandă de la Lascaris War Rooms din Valetta, atacă şi scufundă navele de transport italiene *Fabio Filzi*, de 6.836 t, şi *Carlo del Greco*, de 6.837 t[15]. Înainte de a se întoarce în Marea Britanie, în ianuarie 1942, *HMS Utmost* a efectuat recunoaşterea mişcărilor navelor de război italiene în golful Taranto, care au fost relocate în sprijinul convoiului M 41 de aprovizionare cu carburanţi, ce avea ca destinaţie Africa de Nord[16]. Cert este că până la finalul anului, submersibilul britanic *HMS Utmost* a obţinut succese regulate între lunile februarie-iulie 1941 asupra navelor inamice care aprovizionau trupele Axei din Libia, având cel mai bun rezultat din Flotila a X-a submarine cu baza în Malta, din punct de vedere al tonajului registru brut (BRT/TRB) scufundat, care va fi depăşit doar de *HMS Upholder*[17].

Cel de-al treilea submarin britanic din Flotila a X-a, *HMS Upright*, comandant Lt. John Somerton Wraith, avariază grav în 31 martie 1941, lângă Tripoli-Libia, vasul *Galilea*, cu un deplasament de 8.040 t, după ce cu o lună înainte, mai exact în 25 februarie 1941, sub comanda Lt. Edward D. Norman, reuşise să scufunde, în poziţia longitudine nordică 34° 33' şi latitudine estică 11°45', crucişătorul uşor italian *Armando Diaz*, lângă insulele Kerkennah[18].

Cum am amintit, un alt important submarin britanic de tip *U* din Flotila a X-a cu baza în Malta, la rivalitate cu *HMS Utmost*, a fost *HMS Upholder* (P 37) comandant de Lt. Comandor Malcolm David Wanklyn. Dotat cu 10 torpile de 533 mm la fiecare ieşire pe mare, micul submarin *HMS Upholder*, deşi excelent manevrabil, în patru misiuni de luptă, în intervalul 28 ianuarie-25 aprilie 1941, nu va înregistra succese majore ca *HMS Utmost*, va irosi 30 de torpile pentru o singură lovitură notabilă, în condiţiile în care aceste torpile erau extrem de valoroase şi dificil de adus în Malta, datorită asediului aeronaval la care era supusă insula în prima parte a anului 1941 de către forţele Axei[19]. Astfel, în 28 ianuarie 1941, la ora

---

[14] Del Rodolfo Minio, *Sulle rotte dei convogli*, 2a parte, în "Storia Militare", no. 152, 2006, p. 34.

[15] http://www.uboat net/allies/warships/ship/9350 html/, accesat la 7 august 2015.

[16] Stephen May, *Strangling Rommel: British Submarine Commanders in the Mediterranean, June 1940 to September 1943*, în "Mariner's Mirror", vol. 88, No. 4, 2002, p. 459.

[17] J. Wingate, *op. cit.*, p. 49.

[18] Ernie Bradford, *Siege Malta: 1940-1943*, London, Penguin Books, 1987, p. 89.

[19] Sydney B. Hart, *Submarine Upholder*, Stroud: Amberley Publishing, Chalford Gloucestshire, 2009, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

04.30, *HMS Upholder* reuşeşte să torpileze şi să avarieze la sud de bancurile Kerkennah nava germană de transport *Duisburg*, cu un deplasament de 7.389 t, care va trebui să fie remorcată pe o distanţă de 20 de mile, până la Tripoli, de torpilorul italian *Orione*[20].

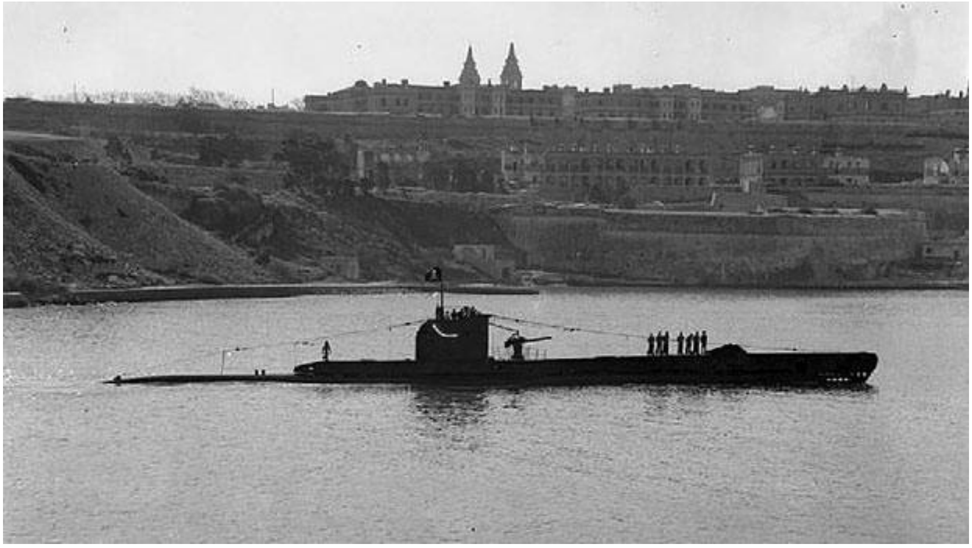

Submarin britanic din clasa *U* plecând în misiune din baza de lângă Lazaretto Creek din insula Malta (credit photo: ww2day.com-800x596)

Două zile mai târziu, *HMS Upholder* atacă din nou, la vest de Tripoli, Libia, de la înălţimea periscopului, cu patru torpile, petrolierul *Delfin*, de 5.210 t, şi cu alte patru nava comercială italiană *Motia*, de 2.336 t[21]. Din fericire pentru italieni, datorită unor dereglări, torpilele britanice ratează ţinta, iar submersibilul va fi urmărit de torpilorul italian *Aldebaran*, care aruncă grenade antisubmarin, dar echipajul lui Malcolm D. Wanklyn scapă teafăr. La 1 mai 1941, aflat într-o nouă misiune în apropierea coastei tunisiene, la coordonatele 34°38' N şi 11°39' E, submersibilul *HMS Upholder* surprinde, în jurul orei 12.00, un convoi al puterilor Axei, pe care-l atacă curajos, în condiţii meteorologice dificile, de hulă puternică[22]. Echipajul britanic reuşeşte să torpileze şi să scufunde vaporul german *Arcturus*, de 2.576 t, şi să avarieze un alt cargou german, *Leverkusen*, de 7.382 t. Perseverentul căpitan Malcolm D. Wanklyn nu părăseşte raionul de luptă până când, în jurul orei 21.00, nu torpilează şi scufundă, în cele din urmă, nava germană *Leverkusen*.

[20] *USMM*, 1973, p. 168.
[21] DSC RN Capt. M.L. Craword, *op. cit.*.
[22] Jim Allaway, *Hero of the Upholder. The Story of Lieutenant Commander M. D. Wanklyn, V. C., D. S. O.* Airlife Publishing, Shrewsbury, 1991, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro

Alături de talentul său, dezvăluit în condiţii de presiune la care a fost supus de eşalonul de comandă, trebuie menţionat că Lt. C-dor Malcolm David Wanklyn a beneficiat din plin şi de informaţiile transmise prin sistemul de decriptare ULTRA de la Bletchley Park. O secţiune a Special Liaison Units (SLU) şi a NID a fost instalată la 200 de metri sub Grădinile Barakka, în bastionul Lascaris (War Rooms), lângă docurile din Floriana[23], unul dintre cele mai bine păstrate secrete din Malta[24]. Unitatea ultrasecretă SLU aparţinea de Intelligence Service şi distribuia informaţiile descifrate de la germani şi italieni pe filiera *Enigma*. După două săptămâni de odihnă a echipajului şi o scurtă revizie a submersibilului, *HMS Upholder* pleacă într-o nouă misiune, primind de la SLU informaţii excepţionale despre ruta unui important convoi inamic. Lucrurile nu au mers deloc uşor pentru echipajul submarinului, pentru că după plecarea din Malta o torpilă din tub a avut o avarie la percutor şi o scurgere, trebuind să fie schimbată. Acest lucru, în spaţiul limitat al compartimentului de depozitare, a fost o sarcină dificilă pentru echipaj.

Apoi, brusc, sistemul ASDIC (abreviere de la *Anti-Submarine Detection Investigation Commitee*; în traducere din lb. Engleză, *Comitetul de cercetare pentru detectarea submarinelor*), de ascultare al submarinului, s-a dereglat. Aparatul ASDIC, cunoscut şi sub denumirea de sonar, era utilizat pentru detectarea submarinelor inamice şi a bancurilor de nisip subacvatice, cu ajutorul sunetelor şi ultrasunetelor, ca submersibilul respectiv să ştie ce se întâmplă în jurul lui atunci când este sub adâncimea de periscop[25]. Alţi comandanţi de submarin ar fi renunţat în acel moment şi s-ar fi întors la bază. Nu şi Lt. Cdr. Malcolm D. Wanklyn, care, pe baza informaţiilor decriptate prin sistemul ULTRA, avea obiective importante pe care să le atace. Trei convoaie inamice de aprovizionare au trecut prin zona de patrulare a submarinului britanic *HMS Upholder* şi acesta le-a atacat pe toate.

---

[23] Paul R. Williams, *Malta Island under Siege*, Barnsley, South Yorkshire, Pen & Sword Military, 2009, p. 56.

[24] Se poate ajunge astăzi la complexul militar Lascaris War Rooms, din Valetta, un pic mai dificil. Cea mai bună opţiune, după opinia mea, este să mergeţi la sud, de-a lungul Pjazza Kastilja pe Triq Girolmo Cassar, şi să căutaţi la dreapta indicatorul care duce în jos, în Great Ditch, sub bastionul St. James. Se mai poate ajunge şi de la grădinile Barakka, pe strada San Anton, în serpentină, spre bastionul Lascaris, săpat de Cavalerii de Malta în stâncă în Evul Mediu, ca loc de detenţie pentru prizonierii de război. Atenţie, intrarea se face printr-un tunel semnalizat. Loc de amplasare: Bastionul Lascaris, Battery Steet, Valetta. Telefon: + 356 21234936. Site: info@wirtartna.org. Orar de vizitare: de luni până vineri, 09.30-16.00; sâmbăta şi duminica: 12.30-21.30; taxa de intrare: 10 Euro pentru adulţi; 7 Euro pentru studenţi; 5 Euro pentru copii. Odată ajunşi, luaţi un ghid audio care vă oferă în cinci limbi informaţii despre camerele de operaţiuni.

[25] Sonarul (*Sound Navigation and Ranging*: *navigaţie şi locaţie prin sunet*, în traducere din lb. engleză), serveşte pentru a avertiza echipajul şi de o eventuală abordare a altor nave, atunci când vizibilitatea prin periscop este scăzută, iar lucrul cel mai important pentru acest set de ascultare este că orice comandant de submarin depinde în întregime de acest aparat, atunci când concepe procedurile tactice înainte şi după atac.

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel, în 20 mai 1941, lângă Capul dell'Armi, *HMS Upholder* lansează patru torpile asupra petrolierului italian *Utilitas*, cu un deplasament de 5.342 t, care ia foc şi se scufundă cu suprastructura incendiată[26]. În 23 mai 1941, *HMS Upholder* atacă cu trei torpile vasul francez *Captaine Damiani*, de 4.854 t, care, avariat la babord şi cu o bandă accentuată, ajunge totuşi în port. Submersibilul britanic este contraatacat violent de navele de escortă de la suprafaţă, dar nu suferă daune. Până acum, în două atacuri separate, *HMS Upholder* lansase şapte torpile, o alta era inutilizabilă, iar arcul unuia dintre tuburi se defectase, aparatul ASDIC fiind dereglat şi patrularea trebuia să se încheie în scurt timp[27].

În aceste condiţii extreme, cu doar două torpile de 533 mm rămase intacte, Lt. Cdr. Malcolm Wanklyn nu a luat în considerare revenirea la baza din Malta pentru repararea submersibilului, cunoscând prin informaţiile ULTRA care i-au parvenit că un convoi italian important era aşteptat să traverseze strâmtoarea Messina. În seara zilei de 24 mai 1941, la 10 mile în larg de portul sicilian Augusta, echipajul Lt. Comandorului britanic Malcolm David Wanklyn dă marea lovitură: va ataca convoiul de nave italiene, aflat în marş pe două coloane, cu o escortă puternică, formată din distrugătoare, torpiloare şi crucişătoare şi câteva avioane Cant Z 1007[28]. Este cel mai mare transport de trupe făcut până acum de armata italiană, pe ruta Napoli-Tripoli, într-un convoi care includea navele oceanice mari *Conte Rosso, Marco Polo, Victoria* şi *Esperia,* escortate de patru torpiloare în siguranţa imediată şi de unităţile diviziei 3 crucişătoare uşoare[29]. Comandantul submarinului britanic a estimat viteza navelor inamice şi a făcut mental calculele necesare pentru lansarea torpilelor, considerând că cele trei vase de transport mari navigau cu 18, maximum 19 noduri, în centru detaşându-se un bastiment masiv[30]. Era pachebotul de linie *Conte Rosso,* reconvertit ca transportator rapid de trupe, care înainta cu viteza de 18 noduri. *Conte Rosso,* cu un deplasament de 17.879 BRT (tone registru brut), a intrat în serviciu în anul 1922, navigând pe linia maritimă Italia-New York, fiind primul transatlantic construit după Primul Război Mondial. În momentul atacului submarinului britanic *HMS Upholder*, pachebotul italian *Conte Rosso* avea la bord 2.482 de militari, din trupele de infanterie, geniu şi artilerie ale Armatei de uscat, şi tehnicieni din Regia Aeronautica, toţi îmbarcaţi cu destinaţie Libia. Alături de aceştia, mai erau la bord personalul navigant al navei, care număra 247 de ofiţeri şi marinari, sub comanda căpitanului Fabris. În seara zilei de 24 mai 1941, la ora 20,40, pe o mare liniştită, în poziţia latitudine nordică

---

[26] DSC RN Capt. M.L. Craword, *op. cit.*.
[27] S.B. Hart, *op. cit.,* p. 98.
[28] J. Wingate *op. cit.,* p. 98.
[29] *USMM*, 1973, p. 171.
[30] DSC RN Capt. M. L. Craword, *op. cit.*.

https://biblioteca-digitala.ro

36°41' şi longitudine estică 15°42', a avut loc atacul submersibilului britanic[31]. Când a dat ordin de lansare a torpilelor asupra celei mai mari nave din convoi, comandantul britanic a văzut prin periscop un distrugător foarte aproape, înaintea lui. Lt. Cdr. Malcolm Wanklyn a aşteptat ca acesta să treacă şi, nedetectat, pe o mare liniştită, a declanşat atacul cu ultimele două torpile, din apropiere.

Datorită acestui naufragiu surprinzător de rapid, a urmat o adevărată hecatombă umană: din totalul de 2.729 de oameni aflaţi la bordul lui *Conte Rosso,* 1. 409 (după alte surse 1.297) de militari şi marinari italieni au pierit în urma acestui atac, în apele Mediteranei[32]. Norocosul *HMS Upholder,* aflat pe un curs la 70 de mile marine est-nord-est de Tripoli, reuşeşte să torpileze şi să scufunde două nave oceanice de linie din aceeaşi categorie cu pachebotul *Conte Rosso,* convertite în transportatoare rapide de trupe, *Neptunia,* cu un deplasament de 19.475 t, şi *Oceania,* de 19.507 t, pe care le atacase anterior, dar fără succes, în 31 august, în apropierea coastei tunisiene[33]. De altfel, luna septembrie a anului 1941 a fost cea mai fructuoasă din an pentru britanici, care au reuşit să paralizeze traficul naval spre Libia, reuşind să scufunde în Marea Mediterană 9 nave, cu un tonaj total de 80.764 TRB, alături de cele două pacheboturi de linie, *Neptunia* şi *Oceania,* alte şapte vapoare ale Axei fiind torpilate şi distruse, printre ele cargourile *Sirena*, *Livorno, Caffaro*, *A. Oriani* şi *N. Odero*, dar şi motonavele *A. Gritti* şi *Fluvior*. Marile pacheboturi *Neptunia* şi *Oceania*, împreună cu un altul, *Vulcania,* au fost transformate în nave rapide de transport trupe, fiind repartizate unui convoi pe ruta Napoli-Tripoli. Surprinse de submarinul britanic *HMS Upholder,* comandat de Cpt. Malcolm David Wanklyn, în urma interceptărilor şi decodărilor prin sistemul ULTRA transmise de SLC, primele două nave au fost atacate şi scufundate de *HMS Upholder*, care a lovit cu patru torpile *Oceania*, coca acesteia sfâşiindu-se, şi cu o singură torpilă, sub linia de plutire, *Neptunia*, uriaşa navă rupându-se în două. Italienii au avut totuşi noroc, deoarece se putea repeta tragedia umană de pe *Conte Rosso,* din cei 5.818 militari şi membri ai echipajelor aflaţi la bord cu destinaţia Libia, 5.434 fiind salvaţi de celelalte nave din convoi. Pentru aceste misiuni reuşite, la reîntoarcerea în Malta Lt. Cdr. Malcolm D. Wanklyn va fi decorat de Amiralitatea de la Whitehall, cu *Distinguished Service Order - Royal Navy* (DSO: *Ordinul pentru Merite în serviciul Marinei Regale*)[34]. Special pentru scufundarea lui *Conte Rosso*, va primi cea mai înaltă distincţie militară a Imperiului, *Victoria Cross,* decretul fiind semnat în 16 decembrie 1941 de M.S. Regele George al VI-lea al Marii Britanii, cu menţiunea că *„Lt. Cdr. Malcolm David Wanklyn, a arătat cea mai*

---

[31] S.B. Hart, *op. cit.*, p. 105.
[32] *In Memoria Del Piroscafo „Conte Rosso" - Notiziario della Marina,* XXXI (7), Giugno 1984.
[33] P.R. Williams, *op. cit.*, p. 74.
[34] S.B. Hart, *op. cit*., p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro

mare măsură a curajului în prezenţa inamicului, şi a atacat navele acestuia cu pricepere şi determinare".[35] Succesele submarinelor costiere din Flotila a X-a britanică cu baza în insula Malta, din cursul anului 1941, au fost scump plătite în anul următor, din cele cinci unităţi operative aflate aici de la începutul lui 1941, *HMS Utmost*, *HMS Unique*, *HMS Upright*, *HMS Urge* şi *HMS Upholder*, doar *HMS Upright* a supravieţuit războiului.

După dispariţia lui *HMS Upholder* în 14 aprilie 1942 (?), un alt submarin britanic, *HMS Urge*, piere în apele Mediteranei, în SV Siciliei, în 29 aprilie 1942, fiind scufundat de bombele de profunzime lansate de un biplan italian Fiat CR 42, în timp ce ataca la suprafaţă vaporul *San Giusto*. Sub comanda căpitanului Lt. Edward Philip Tomkinson, *HMS Urge* reuşise câteva rezultate remarcabile: scufundarea în 1 aprilie 1942 a crucişătorului uşor italian *Giovanni delle Bande Nere*, supravieţuitorul bătăliei de la Capul Spada din anul 1941. De asemenea, în cursul desfăşurării primei bătălii din golful Sirte, în 13 decembrie 1941, *HMS Urge* s-a apropiat curajos de nava-amiral a flotei italiene, cuirasatul *Vittorio Veneto*, de 41.167 t, pe care a reuşit să-l torpileze. Toamna anului 1942 aduce noi pierderi pentru Flotila a X-a din Malta: astfel, submarinul *HMS Unique*, în drum spre baza britanică Holy Loch, este scufundat cu întregul echipaj lângă Gibraltar, în 24 octombrie 1942[36]. Performanţele acestui submersibil comandat în ultimul său an de existenţă de către Lt. Robert Evelyn Boddington, sunt puţin cunoscute, deoarece el a distrus doar trei nave inamice: în 10 martie 1941, la 95 mile NV de Tripoli torpilează şi scufundă cargoul *Fenicia*, de 2.584 t, apoi, în 3 iunie, distruge în golful Lampedusa micuţul trawler *Arsia*, de 736 t. Ultimul succes al submersibilului *HMS Unique* este însă semnificativ: în 20 august 1941, reuşeşte pe baza informaţiilor furnizate de sistemul ULTRA[37] să intercepteze în poziţia 33°03'N şi 13°03' E şi să scufunde, la 11 mile de Tripoli, nava oceanică de linie *Esperia*, cu un deplasament de 11.398 t, reconvertită de către italieni în transportator de trupe[38]. După succese eclatante, la concurenţă cu nava lt. Cdr. Malcolm D. Wanklyn, *HMS Utmost*, dispare cu întreg echipajul în drumul de întoarcere spre baza din Malta. Ce s-a întâmplat? În apele din SV-ul insulei Sicilia, submarinul de coastă *HMS Utmost* a fost localizat în 25 noiembrie 1942 de către torpilorul italian *Groppo*, iar încărcăturile exlozive reglate pentru adâncime, lansate de acesta au lovit carena submersibilului, scufundându-l[39]. Unicul supravieţuitor al Flotei a X-a de submarine din Malta, care a operat între anii 1941-1942 în războiul din Mediterana, *HMS Upright* va fi retras din serviciul Royal Navy în 19 decembrie 1945. Dacă

---

[35] http://www.msubs.co.uk./crew/VC.../wanklyn.php/, accesat în 10 august 2015.
[36] J. Wingate, *op. cit.*, p. 178.
[37] *SRH* - 391, p. 21, item 0843.
[38] *USMM*, 1973, p. 206.
[39] J. Wingate, *op. cit.*, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro

submarinele britanice de tip *U* au o activitate vizibilă în Mediterana, în a doua jumătate a anului 1941, Regia Marina a încercat să reacţioneze asupra acestei ameninţări mortale pentru traficul naval spre Libia, prin îmbunătăţirea mijloacelor anti-submarine.

Bibliografie:

Uficcio Storico della Marina Militare (USMM) *Le azioni navali in Mediterraneo dal 10 giugno 1940 al 30 settembre 1941*, Roma, 1973.

Bollettino d'Archivio dell'Ufficio Storico della Marina Militare (BAUSMM) Roma.

ULTRA: Secret German Messages from World War II - Military and Naval Signals, Bethesda MD., University Publications of America of the Old Dominion University Library, 1989, declassified microfil pp. 1025-1026, item 156; SRH-391, p. 21, item 0843.

Jim ALLAWAY, *Hero of the Upholder. The Story of Lieutenant Commander M. D. Wanklyn, V. C., D. S. O.*, Shrewsbury, Airlife Publishing, 1991.

Ernie BRADFORD, *Siege Malta: 1940-1943*, London, Penguin Books, 1987.

Tim CLAYTON & Phil CRAIG, *The End of the Begining: From the siege of Malta to the Allied Victory at El Alamein*, New York, Free Press, 2003.

J.J. COLLEDGE, Ben WARLOW, *Ships of the Royal Navy: A Complete Record of all Fighting Ships of Royal Navy*, Casemate Greenhill, 2010.

DSC RN Capt. M. L. CRAWORD, *HMS Upholder, Royal Navy Submarine*, în ”Warship Profile”, 16, 1972.

Peter DARMAN (ed.), *Warships and Submarines of World War II*, Kent, Grange Books, Hoo Near Rochester, 2004.

Sydney B. HART, *Submarine Upholder*, Stroud: Amberley Publishing, Chalford, Gloucestshire, 2009.

In Memoria Del Piroscafo „Conte Rosso”, în ”Notiziario della Marina”, XXXI (7), Giugno, 1984.

Stephen MAY, *Strangling Rommel: British Submarine Commanders in the Mediterranean, June 1940 to September 1943*, în ”Mariner's Mirror”, vol. 88, no. 4, 2002, pp. 451-459.

Del Rodolfo MINIO, *Sulle rotte dei convogli*, 2a parte, în ”Storia Militare”, no. 152, 2006, pp. 31-37.

Paul R. WILLIAMS, *Malta Island under Siege*, Barnsley, South Yorkshire, Pen & Sword Military, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

John WINGATE, *The Fifhtinh Tenth: The Tenth Submarine Flotilla and the Siege of Malta*, Pensance: Cornwall, Periscope Publishing, 2003.

http://www.naval-history.net/x GM.../.
http://www.uboat net/allies/warships/ship/9350 html/.
http://www.msubs.co.uk./crew/VC.../wanklyn.php/.

https://biblioteca-digitala.ro

ROMÂNII ÎN GULAGUL DIN R.A.S.S. KARELIA

ANATOL PETRENCU
anatol_ petrencu@yahoo.com
Universitatea de Stat din Moldova – Chişinău

РУМЫНЫ В ГУЛАГЕ КАРЕЛЬСКОЙ А.С.С.Р.

РЕЗЮМЕ

Проблемы связанные с существованием Гулага представляют научный интерес, так как многие ныне живущие имели родственников, которые так или иначе пострадали от репрессивной советской системы. В июле-августе 2015 г. группа научных сотрудников Молдавского госуниверситета совершила научную экспедицию на Соловецкие острова и в Карелию, где ознакомилась с местами заключения многих тысяч лодей, разных национальностей, в том числе румын (молдаван) из бывшей Молдавской АССР и Черновицкой области Украины.

В Медвежегорске ознакомились с важным экономическим сооружением – Беломор-каналом, а также ознакомились с урочищем Сандармох, где установили и освятили Поминальный крест в память о погибших там соотечественниках.

В приложении напечатаны воспоминания профессора Лауренция Калмуцкого о судьбе его отца, работавшего в лагере по восстановлению нижних шлюзов Беломор-канала.

Ключевые слова: Гулаг, Соловки, Беломор-канал, румыны, молдаване, память.

Problemele legate de sistemul concentraţionar sovietic rămân în continuare actuale datorită multiplelor subiecte nestudiate de specialişti şi datorită interesului sporit al oamenilor, în primul rând al celor ce au avut de pătimit (ei sau rudele lor) în urma represiunilor politice. Interesul ştiinţific este cu atât mai mare, cu cât autorităţile sovietice au ascuns ori au distrus dovezile crimelor comise în lagărele de concentrare, unite în sistemul GULAG[1]. Represiunile pe motive politice, reale sau inventate, au afectat toate păturile sociale şi reprezentanţii tuturor popoarelor (naţionalităţilor, etniilor) din U.R.S.S., inclusiv românii (o parte din ei fiind numiţi *moldoveni,* locuitori ai proclamatei Republici Autonome Sovietice Socialiste

[1] GULAG, abreviere de la Glavnoie Upravlenie Lagherei – Direcţia Principală a Lagărelor din cadrul Comisariatului Poporului pentru Afaceri Interne, ruseşte – Narodnîi Komissariat Vnutrennih Del, abreviat N.K.V.D.

https://biblioteca-digitala.ro

Moldoveneşti din cadrul R.S.S. Ucrainene – cap de pod pentru expansiunea bolşevică în România şi Balcani; altă parte – români refugiaţi în U.R.S.S., victime ale propagandei sovietice). Alături de reprezentanţii altor naţionalităţi, românii au trecut prin tragica experienţă a lagărelor de exterminare sovietice chiar de la întemeierea acestora, inclusiv prin cele mai înspăimântătoare – cel de la Solovki[2] şi cel de la Canalul Marea Albă – Marea Baltică, cunoscut mai larg ca *Belomor-canal*.

Despre Lagărul cu destinaţie specială de la Solovki (abreviat în limba rusă - SLON[3]) au scris Alexandr Soljeniţîn[4], Anne Applebaum[5] şi alţii[6]. Unele informaţii, referitoare la Canalul Marea Albă – Marea Baltică, în special despre românii decedaţi la acest şantier stalinist sau supravieţuitori, le-am depistat în volumul *Golgota românească. Mărturiile bucovinenilor deportaţi în Siberia*[7], dar şi din discuţiile avute cu originari din Bucovina, stabiliţi cu traiul la Chişinău.

Interesul faţă de soarta românilor deportaţi de regimul sovietic în lagărele de exterminare prin muncă supraomenească a determinat un grup de universitari să realizeze o expediţie ştiinţifică în Karelia, în special oraşul Medejegorsk şi împrejurimile acestuia, localitate care a fost centrul administrativ de construcţie (apoi de reconstrucţie) a Canalului Marea Albă – Marea Baltică, precum şi Arhipelagul Solovki (regiunea Arhanghelsk, Federaţia Rusă). Expediţia de documentare şi comemorare a victimelor represiunilor bolşevice, comise pe insulele Solovki din Marea Albă şi pe teritoriul Republicii Karelia, a avut loc în perioada 20 iulie-2 august 2015, în cadrul Programului de Stat *Recuperarea şi valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940-1941, 1944-1953*[8].

Cu microbuzul, am trecut prin Ucraina şi Belarus, am ajuns la Medvejegorsk (Karelia, Federaţia Rusă). Aici am mers la Muzeul raional de istorie,

---

[2] Denumirea arhipelagului este *Soloveţkie ostrova*; pe insula Bolişoi Soloveţkii este localitatea *Soloveţk*; de obicei este folosit cuvântul *Solovki,* inclusiv în lucrarea lui Alexandr Soljeniţîn, *Arhipelagul Gulag. 1918-1956. Încercare de investigaţie literară*, Părţile a treia şi a patra, Bucureşti, Editura Univers, 2008, traducerea fiind făcută de Ion Covaci. Aici vom folosi toate variantele denumirii insulelor Soloveţki.

[3] În traducere, SLON înseamnă *Elefant.*

[4] Al. Soljeniţîn, *op. cit.*, p. 21 şi urm.

[5] Anne Applebaum, *Gulagul. O istorie*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011 (capitolul 2. Primul lagăr al Gulagului), p. 54 şi urm.

[6] https://ru.wikipedia.org/wiki/Соловецкий_лагерь_особого_назначения (accesat - 11 octombrie 2015).

[7] *Golgota românească. Mărturiile bucovinenilor deportaţi în Siberia,* Texte culese de Dumitru Covalciuc, Bucureşti, Editura Vestala, 2009.

[8] Despre călătorie, vezi: Anatol Petrencu, *Locul de unde a pornit Gulagul*, în ”Limba Română. Revistă de ştiinţă şi cultură”, nr. 5-6 (233-234), 2015, pp. 361-373; versiunea electronică:
http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=3249 (accesat - 11 octombrie 2015).

https://biblioteca-digitala.ro

amplasat în clădirea fostului hotel al Direcţiei Canalului Marea Albă – Marea Baltică. Clădirea fostului hotel are patru nivele, este în delăsare, folosită de mai multe organizaţii, inclusiv comerciale. În faţa clădirii se înalţă monumentul lui S. M. Kirov.

Am discutat cu domnul Serghei Ivanovici Koltîrin, directorul Muzeului, privind confecţionarea unei cruci de lemn şi alte monumente, legate de comemorarea consângenilor noştri, care şi-au pierdut viaţa la reconstruirea Canalului Marea Albă – Marea Baltică.

De la Medvejegorsk am mers spre nord până în oraşul Kemi, situat pe râul cu aceeaşi denumire, şi care este aproape de Arhipelagul Soloveţki. În anii totalitarismului comunist în acest oraş, legat printr-un dig de insula Popilor (practic nu am sesizat despărţirea oraşului de insulă), erau aduşi oamenii, condamnaţi de regim, şi introduşi în Compania 1 carantină[9]. Aici erau condiţii de groază datorită numărului mare de oameni, aduşi cu trenurile, şi spaţiilor modeste şi mizerabile, în care îşi aşteptau „călătoria" spre insula Soloveţki. Nu întâmplător, Kemi a rămas în memoria condamnaţilor drept *Poarta Iadului*.

După „profilactica" de la Kemi, prizonierii Gulagului, cu vapoarele, erau duşi pe insula Bolişoi Soloveţki. Distanţa între continent şi arhipelagul Soloveţki este de 65 km şi se parcurge cu vaporul în timp de 4 ore. Arhipelagul este format din şase insule mari (Bolişoi Soloveţki, Anzer, Bolişaia Muksalma (unită prin dig cu insula B. Soloveţki), Malaia Muksalma, Bolişoi Zaiaţki, Malîi Zaiaţki (declarată rezervaţie şi este ocrotită de stat) şi multe alte insuliţe nepopulate.

Există suficientă literatură referitoare la istoria Mănăstirii Soloveţki[10]. Începuturile Mănăstirii sunt legate de numele călugărilor ortodocşi ruşi Savatii, Gherman şi Zosim (secolul al XV-lea). În jurul Mănăstirii a fost construită Cetatea, clădită din bolovani de granit şi cărămidă roşie. În timpul ţarismului Mănăstirea Soloveţki a fost una dintre cele mai onorate şi bogate din întinsul Imperiului Rus. Pe parcursul anilor, însă, ţarii şi împăraţii ruşi au folosit Cetatea Soloveţki pentru izolarea (întemniţarea) adversarilor lor politici. Astfel, în una din încăperile temniţei, pe un stand, sunt trecute numele marilor deţinuţi, adversari ai ţarismului, cum ar fi, bunăoară, diplomatul şi senatorul Piotr A. Tolstoi şi fiul acestuia Ivan sau senatorul Vasili Dolgorukii etc., etc. Tot aici citim numele lui Mihail Popescul, „*român, deţinut în Mănăstirea Soloveţki, a evadat în anul 1791*".

Biserica Ortodoxă Rusă a folosit şi ea locul specific al Mănăstirii Soloveţk (situată la nord, izolată de continent timp de peste 8 luni ale anului datorită încetării navigaţiei) pentru ostracizarea eterodocșilor creştini. Aşa, de pildă, între anii 1914-1917, la schitul Golgota de pe insula Anzer, a fost surghiunit Inochentie (Ion

[9] Vezi: Al. Soljeniţîn, *op. cit.*, pp. 26-27.
[10] G.A. Boguslavski, *Soloveţkie ostrova. Putevoditeli* [Insulele Soloveţki. Ghid], Moscova, 1968.

https://biblioteca-digitala.ro

Levizor), ieromonahul Mănăstirii din Balta (Ucraina), român, originar din satul Cosăuţi, Moldova. În cadrul documentării am vizitat acest schit (insula Anzer).

Dar Mănăstirea Soloveţki a intrat în memoria colectivă datorită ororilor incredibile, comise de organele represive ale bolşevicilor faţă de zeci de mii de oameni, mare parte din ei nevinovaţi. Pe insula Soloveţki, în afara Cetăţii, s-au păstrat două barăci (reparate). Una din ele a fost transformată într-un Muzeu al Gulagului. Am vizitat Muzeul, am studiat standurile şi exponatele, documentele, obiectele de muzeu, expuse în vitrine. Pe baza celor studiate la faţa locului, pe baza literaturii de specialitate şi a memoriilor puţinilor supravieţuitori ai Infernului de la Soloveţki, putem constata următoarele:

În martie 1920, Puterea Sovietică s-a instaurat şi în regiunea Arhanghelsk (din punct de vedere administrativ arhipelagul Soloveţki aparţine acestei regiuni). La 29 aprilie 1920, la Solovki a poposit o Comisie extraordinară a Executivului din Arhanghelsk care a declarat că insulele trec în proprietatea statului, iar averea Mănăstirii în custodia acelui Executiv. În scurt timp, autorităţile bolşevice au devastat Mănăstirea. Sub motivul ajutorării înfometaţilor de pe Volga (în realitate, pentru interesele Internaţionalei a treia comuniste), bolşevicii au extras 1.988 de obiecte de aur, argint, pietre scumpe, au distrus icoane scumpe, altare, alte obiecte bisericeşti preţioase[11]. Mormintele sfinţilor părinţi au fost profanate.

Între 1920 şi 1923 pe Insulele Soloveţki a activat sovhozul *Solovki*, dar a falimentat din cauza incompetenţei noilor stăpâni şi dezinteresului generalizat faţă de muncă. În mai 1923, Mănăstirea a fost cuprinsă de flăcările unui incendiu devastator. Din spusele unor martori oculari, chiar administraţia Mănăstirii a fost autoarea incendiului; asta pentru a şterge urmele crimelor comise.

La 2 noiembrie 1923, Consiliul Comisarilor Poporului (Consiliul de Miniştri) al U.R.S.S. a luat decizia de a constitui pe insulele Soloveţki un lagăr de munci forţate cu destinaţie specială (*Soloveţkii lagheri osobogo naznacenia*, abreviat *SLON*, ceea ce în traducere înseamnă *Elefant*). Direcţia Politică Unificată de Stat (Serviciul securităţii sovietice, 1923-1944, abreviat ruseşte *O.G.P.U.*) a fost numită responsabilă de organizarea şi funcţionarea sistemului concentraţionar de pe insulele Soloveţki.

În lagărul Soloveţki au fost trimise câteva categorii de deţinuţi. Am începe cu cei avantajaţi. Este vorba de reprezentanţi ai Partidului social-democrat din Rusia (menşevicii), ai Partidului socialiştilor revoluţionari (eserii) şi Partidului anarhiştilor. În anii ţarismului, alături de aceste partide de stânga, bolşevicii au luptat împotriva autocraţiei, au stat împreună în temniţe, în surghiun în Siberia etc. Odată veniţi la putere, comuniştii sovietici s-au pomenit cu opozanţi în persoana

---

[11] A. Iakovleva, *SLON. Soloveţkie lagheri i tiurima 1923-1939 godov. Sobîtia. Documentî. Palaci. Jertvî* [SLON. Lagărul şi puşcăria Soloveţki. 1923-1939. Evenimente. Documente. Călăi. Victime], Soloveţki, Editura Mănăstirii Soloveţki, 2015, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

foştilor colegi de suferinţe. De aceea bolşevicii i-au izolat pe cei mai activi dintre socialişti şi anarhişti, trimiţându-i pe Insula Soloveţki, dar păstrându-le un statut deosebit: ei au fost izolaţi de ceilalţi deţinuţi în schitul *Savatievski,* unde aveau condiţii de existenţă bune, beneficiau de susţinerea Crucii Roşii Internaţionale, primeau ajutoare de la rude, citeau literatură politică, făceau studii, organizau dezbateri etc. În 1925 deţinuţii politici au fost scoşi de pe insulele Soloveţk şi trimişi pe continent.

Tot aici, au fost întemniţaţi cei mai înrăiţi criminali de drept comun, bandiţi, recidiviști, prostituate, iar alături de ei erau oamenii bănuiţi de organele represive sovietice că ar fi „*elemente*" contrarevoluţionare, adică ar fi activat împotriva Statului sovietic. De regulă, multora li s-a incriminat că ar fi „*spionat*" în folosul altor state. Aceste persoane erau numite „*caer*", de la cuvintele „*contra-revoluţionar*". Aceştia din urmă au avut cea mai grea soartă în lagărele de muncă forţată de pe insulele Soloveţki.

După umilinţele la care fusese supuşi în lagărul de la Kemi, odată sosiţi pe Insula Soloveţki, aceştia erau repartizaţi în *Compania a XIII-a*, numită „*carantină*", situată în Catedrala Sveato-Troiţki. Toată lumea nou-venită era obligată să presteze munci deosebit de grele, fiind îmbrăcată şi încălţată sumar şi foarte rău hrănită. După numita „*carantină*", oamenii treceau un simulacru de control medical şi erau repartizaţi în diverse sectoare de lucru. Cele mai grele erau tăierea copacilor, curăţarea lor de crengi şi stocarea în anumite locuri. Mai ales iarna, în condiţii climaterice vitrege, îmbrăcaţi în zdrenţe şi încălţaţi sumar, prost hrăniţi, oamenii îşi găseau moartea pe acele „*şantiere*". Atunci când nu reuşeau să îndeplinească norma, erau lăsaţi în pădure până şi-o îndeplineau. Alt „*şantier*" deosebit de greu era dobândirea turbei. La aceste munci erau trimise şi femeile. Fabrica de cărămidă era, de asemenea, deosebit de grea.

Persoanele care manifestau o cât de mică revoltă faţă de condiţiile antiumane, refuzau să iasă la lucru sau încălcau regimul de detenţie, erau trimise la Schitul Sekirnaia Gora, la o distanţă de zece km de Cetate. Acolo, la Sekirnaia Gora, Biserica a fost transformată într-un sever izolator disciplinar (oficial numit „*Secţia a IV-a*"). Nici vara, nici iarna, încăperile (biserica are două nivele) nu erau încălzite, iar deţinuţii erau lăsaţi doar în lenjerie de corp. Ei erau obligaţi să stea nemişcaţi ore întregi. Aici, la Sekirnaia Gora, au murit în urma torturilor, foametei, îngheţului sau împuşcaţi mii de oameni.

Conform estimărilor, în perioada de existenţă a lagărului cu destinaţie specială din Arhipelagul Soloveţki (1923-1939), prin el au trecut circa 200.000 de deţinuţi[12], zeci de mii găsindu-şi aici moartea.

---

[12] http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-intro/1000545 (accesat la 11 octombrie 2015).

https://biblioteca-digitala.ro

Împreună cu colegul Ion Negrei, am vizitat Schitul Sekirnaia Gora (de la Cetate la Schit am mers cu bicicletele) – unul din locurile unde au fost chinuiţi mii de oameni şi unde au fost aruncate cadavrele. Actualmente, Biserica a fost restabilită, iar activiştii Asociaţiei *Memorial* şi lucrătorii Muzeul de Stat din Soloveţk au ridicat o Cruce de plecăciune, iar panourile de vizavi informează vizitatorii despre inimaginabilele crime, comise de securiştii sovietici pe aceste locuri. La poalele dealului, acolo unde au fost aruncate, în gropi comune, cadavrele oamenilor, a fost înconjurat pământul, au fost ridicate cruci (altfel spus, a fost marcat un cimitir).

Experimentele antiumane, practicate de maşina represivă a bolşevicilor pe Insulele Soloveţki, au fost extinse în întregul sistem penitenciar al U.R.S.S. Aici a fost elaborată și aplicată în practică metodologia de exterminare morală și fizică a persoanelor bănuite doar de a fi ostile puterii sovietice (persoanele ostile/ duşmănoase Puterii sovietice au fost executate pe loc).

Revenind la Muzeul Gulagului de pe insula Soloveţki, am examinat listele deţinuţilor ce au murit în acest lagăr. Este vorba doar de o mică parte din cei morţi. Între ei am depistat şi consângeni de-ai noştri. De exemplu: „*Timofei Bălan, născut în anul 1882, în oraşul Ananiev, moldovean, cetăţean al U.R.S.S., ţăran mijlocaş, cu puţină carte, neafiliat politic. Condamnat în anul 1929 în conformitate cu prevederile articolului 54-10 al Codului penal al R.S.S. Ucraina la trei ani de lagăre; la 5 februarie 1933 a fost condamnat în conformitate cu prevederile articolului 58-7 al Codului penal la moarte prin împuşcare; sentinţă înlocuită cu 10 ani de munci forţate*". Alt exemplu: „*Efim Grigorovici, născut în anul 1886, în oraşul Tulcea, România. Român, cetăţean al U.R.S.S., pescar-realizator. Pe data de 10 septembrie 1932 a fost condamnat în conformitate cu articolul 58-6 şi 58-11 al Codului penal la pedeapsa capitală, înlocuită cu zece ani de muncă corecţională. La 8 decembrie 1937 a fost împuşcat*". Încă un exemplu: „*Ivan Kirilovici Kiricenko, născut în 1892, în satul Solotivka, Basarabia, cetăţean al U.R.S.S., moldovean, din muncitori, fără ştiinţă de carte. La 26 decembrie 1932 a fost condamnat de O.G.P.U. în conformitate cu articolul 58-4 şi articolul 84 al Codului penal la pedeapsa capitală, înlocuită cu 10 ani muncă silnică. La 8 decembrie 1937 a fost împuşcat*". Lista nu se încheie aici. Sunt convins: cercetările merită continuate cu cea mai mare atenţie.

După vizitarea Insulelor Soloveţki ne-am întors pe continent, în oraşul Kemi. Aici am înnoptat, iar dimineaţa am pornit spre sud. Am oprit în oraşul Belomorsk, acolo unde se află ultima ecluză, a XIX-a, a Canalului Marea Albă – Marea Baltică. Aici am întâlnit, întâmplător, consângeni de-ai noştri: dl. Mihail Menikovski din Râbniţa şi dl. Valentin Rusu, originar din Ghindeşti (Republica Moldova).

https://biblioteca-digitala.ro

Am ajuns la Medvejegorsk. În acest oraş a fost administraţia construirii Canalului Marea Albă – Marea Baltică. Trecem peste istoria construirii Canalului. Remarcăm doar următoarele: în 1941, fiind în retragere, Armata roşie a aruncat în aer barajele Canalului, ştergând de pe faţa pământului localitatea Povenet din preajmă. În 1944 aceste teritorii au fost recucerite de sovietici. Conducerea U.R.S.S. a pus problema restabilirii Canalului (a ecluzelor distruse în 1941). Cu acest scop a fost întemeiat un lagăr de muncă forţată, care a existat între 30 august 1944 şi 29 august 1945 şi care a avut drept scop restabilirea ecluzelor[13].

Alături de alţi deţinuţi, mobilizaţi pentru acele munci, au fost şi locuitori ai regiunii Cernăuţi, Ţinutului Herţa şi Hotin. Iată ce povestea Mihai Ciornohaci din satul Hreaţka, raionul Herţa: „*După cea de-a doua <<eliberare>> sovietică, toţi bărbaţii din sat, tineri şi bătrâni, şchiopi şi orbi, au primit ordin să se prezinte la Herţa cu merinde pe trei zile. Unul câte unul, ne-am adunat la Herţa o mulţime de bărbaţi din satele româneşti ale fostului judeţ Dorohoi. Unul, Mihalache, de la noi din Hreaţka, abia se ţinea în cârjă,iar Grigore Toader din Văleni cu greu se ţinea pe picioare* (…)”[14]. Deci, sovieticii au mobilizat la munci forţate toţi bărbaţii din nordul Bucovinei, indiferent de starea lor fizică sau de vârstă, şi i-au trimis la Medvejegorsk (pe calea ferată Cernăuţi-Medvejegorsk), motivul fiind: s-au aflat sub ocupaţie străină, germano-română. Deja pe drum, mulţi dintre ei au murit. Ajungând la destinaţie, nu li s-a dat mâncare suficientă, iar munca istovitoare le-a epuizat puterile. „*Foamea*, îşi aminteşte Mihai Ciornohaci, *era mai îngrozitoare ca moartea. A trecut vara şi prin decembrie, de frig şi de foame, au început bieţii români să cadă ca muştele* (…). *Cei mai slabi, care trăiau numai din porţia primită, n-au ajuns acasă*”[15].

Un alt supravieţuitor al Gulagului, Mihai Vasuică, spunea: ”*La Medvejegorsk am fost coborâţi din vagoane* (…). *Am nimerit într-un lagăr de muncă alături de prizonieri italieni. Eram scoşi zilnic la doborâtul şi transportul copacilor din păduri fără de sfârşit. Mâncarea era proastă de tot, nu aveam îmbrăcăminte şi încălţăminte de iarnă* (…). *În luna februarie a anului 1945 cei care am mai rămas în viaţă am fost scoşi din lagăr şi duşi în altă parte – la construirea canalului Marea Albă – Marea Baltică. Munca era nespus de grea. Foamea şi frigul secerau mii de vieţi* (…)”[16].

La distanţa de 15 km de la Medvejegorsk, între acest oraş şi începutul Canalului Marea Albă – Marea Baltică, într-un loc numit Sandarmoh, (loc) de unde s-a extras nisip şi au rămas gropi mari sub forma tablei de şah, până şi după

---

[13] *Sistema ispravitelino-trudovîh lagherei v SSSR. 1923-1960. Spravocinik* [Sistemul lagărelor corecţionale de muncă din URSS. 1923-1960. Ghid], Moscova, 1998, p. 165.
[14] Mihai Ciornohaci, *Muncă silnică la Belomor-canal*, în ”Golgota românească”, p. 322.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*, pp. 318-319.

https://biblioteca-digitala.ro

Războiul germano-sovietic (1941-1945), au fost împuşcaţi sau îngropaţi între 9.000 şi 11.000 de deţinuţi ai lagărului Belomor-canal. Între aceştia şi concetăţenii noştri.

În prezent locul fostei cariere de nisip, Sandarmoh, este un uriaş Cimitir al victimelor crimelor bolşevice. Alte naţiuni (polonezii, ruşii, ucrainenii, lituanienii, evreii etc., etc.) deja au comemorat consângenii lor, ridicând cruci sau alte însemne comemorative. A venit şi rândul nostru. Membrii expediţiei au ridicat şi au sfinţit o cruce în memoria moldovenilor/românilor – victime ale represiunilor politice din U.R.S.S. din anii 1937-1938, 1944-1945. La temelia Crucii am aşezat pământul adus din Chişinău.

Dumnezeu să-i odihnească în pace!

În timpul ridicării şi sfinţirii Crucii, alături de noi s-au aflat dl. Serghei Koltîrin, directorul Muzeului de istorie din Medvejegorsk şi preotul Gheorghi Sobolev din partea locului.

Le mulţumim.

DOCUMENT

”*Când a venit din lagăr, tata cântărea 36 kg* (…)”.

Notă introductivă

Profesorul universitar, doctorul habilitat Laurenţiu Calmuţchi, timp îndelungat rector al Universităţii de Stat din Tiraspol (cu sediul la Chişinău), în prezent şef de catedră, este un binecunoscut specialist în domeniul matematicii şi organizator al învăţământului universitar. Este Laureat al Premiului Naţional al Republicii Moldova (2001) pentru contribuţii deosebite în ştiinţă. Domnia sa s-a născut în satul Buda Mare, raionul Herţa, regiunea Cernăuţi, Ucraina, în anul 1949.

Tatăl domnului profesor Laurenţiu Calmuţchi, Nicu Calmuţchi, născut la 7 ianuarie 1900, a fost smuls de autorităţile sovietice în vara anului 1945 şi dus cu trenul, împreună cu alţi locuitori ai Ţinutului Herţa, la Medvejegorsk (Karelia). Asta în pofida faptului că nu a avut atitudini antisovietice şi era tată a şapte copii.

Am solicitat domnului profesor să ne vorbească despre soarta tatălui dumnealui. A acceptat, discuţia având loc la Universitatea de Stat din Moldova, la 3 octombrie 2015. În cadrul realizării interviului a fost prezent şi dl. Mihai Dohot, masterand, anul II, Universitatea de Stat Pedagogică „Ion Creangă”, în cadrul Cursului special „*Patrimoniu. Cultura Memoriei*”.

Notă introductivă, interviu şi completări în paranteze pătrate – Anatol Petrencu.

”*I s-a dat porţia de mâncare, care i s-a cuvenit*”.

https://biblioteca-digitala.ro

”*Era după încheierea războiului* [în Europa]. *La începutul lunii iunie 1945, noaptea, după ce toţi ai casei s-au culcat, au venit <<jandarmii>>, aşa vorbeau cei de-acasă; era vorba de militari sovietici. L-au luat pe tata cu încă 16 persoane din sat. Aşa se întâmplase, că mama nu a reuşit să-i dea ceva de mâncare pentru drum. I-au dus la Cernăuţi. Nu vă pot spune cu ce mijloc de transport i-au dus; le-au zis că-i duc la gara Mică din Cernăuţi, la tren, iar de acolo vor fi duşi undeva la lucru. Mama timp de vreo două ore a pregătit ceva de mâncare. Ea l-a rugat pe un consătean, moş Alexa, o rudă de-a noastră, care avea căruţă, s-o ducă la Gara Mică. A luat în braţe copilul ei cel mai mic şi au plecat ...* (plânge-A.P.). *Când mama ajunsese la gară, tata cu consătenii lui erau deja în vagon, unul de marfă. Mama i-a dat mâncarea, pe 2-3 zile, cât a reuşit ea să pregătească şi a venit înapoi.*

Tatăl a fost dus la Onega. Din câte cunosc, acolo a lucrat la Canal. [După ce s-a întors acasă, tata] *povestea cât de rea era mâncarea. Tata spunea că ar fi fost cum ar fi fost dacă nu era furată porţia de mâncare: până ajungea la lucrători ceea ce mai rămânea* [din porţie] *era puţină şi de proastă calitate. Tata zicea: deseori le dădeau peşte stricat, nu erau, probabil, condiţii de a păstra produsele; îşi amintea că avut mare noroc pentru că nu fuma. Deţinuţii primeau câte o cantitate de mahorcă sau tutun; el o schimba pe pâine. Mai spunea că a avut noroc de ajutorul unei bucătărese, care, aflând că tata avea şapte copii, avea grijă şi îi dădea porţia ce i se cuvenea. Tata a rămas recunoscător acelei femei ...*

Salvat din „*Casa morţii*”.

”*Prin luna aprilie 1946, în acel lagăr de muncă era aşa-numita <<Casă a morţii>>, un fel de morgă. Decedaţii, cu tot cu pat, erau duşi în acea casă. Tata atât de mult slăbise, încât comandanţii traseseră concluzia că n-o să trăiască, era pe cale de a muri; a fost dus şi el la morgă. Ceea ce m-a impresionat pe mine: tata spunea că la fiecare lucrător, la pat, era o inscripţie – câţi copii au acasă. A doua zi, când veniseră sanitarii să ducă cadavrele la groapă, o femeie (din nou femeie!) a observat că el se mişcă. În plus, când văzuse tăbliţa ce indica că el are acasă şapte copii, probabil i se făcuse milă (au şi ruşii oameni cumsecade) şi, la insistenţa ei, tata a fost dus din nou în baracă şi hrănit. Astfel, tata a scăpat de moarte*”.

”*Nimeni din copii nu şi-au recunoscut tatăl*”.

”*În luna iunie 1946, cei ce nu erau apţi de muncă (din regiune erau foarte mulţi) au fost aduşi la Cernăuţi.* [Era atât de slăbit, încât nu avea putere să se deplaseze]. *Din nou a avut noroc de o femeie, care l-a urcat în autobuz. A ajuns în satul Valea Cosminului. Aici este o pădure, prin care trebuia să treacă ca să ajungă acasă. Tata a mers vreo sută de metri, a ajuns la marginea pădurii. Mai mult nu a putut merge. În preajmă erau nişte oameni. El i-a rugat să transmită în satul lui, la Buda Mare, ca să vină să-l ia.*

https://biblioteca-digitala.ro

Aşa s-a întâmplat, că omul care l-a dus cu căruţa [din sat la Cernăuţi, în 1945], *tot el a înhămat caii şi a venit la marginea pădurii să-l ia pe tata. L-a găsit, l-a urcat în căruţă şi l-a adus acasă. Important: nici unul din copiii lui nu l-a cunoscut! Nici unul din cei şapte nu l-au recunoscut.*

Tata a avut mare noroc de mama. El a ajuns acasă de Ispas. El a luat o pască [cozonac] *şi repede a început s-o mănânce. Când a văzut asta, mama i-a luat cozonacul şi i-a spus că nu se poate să mănânce aşa. Ea ascundea mâncarea, pentru ca tata să nu mănânce mult; ea îşi dădea seama că se poate întâmpla ceva rău cu el. Îi pregătea porţii mici, la început câte o jumătate de ou, nu pentru că nu avea, dar din cauza că nu se admitea mai mult* [să dai unui om sleit de subnutriţie]. *Puţin câte puţin, abia la sfârşitul lunii august, tata şi-a revenit. Sora mea mai mare, Maria, avea deja 17 ani, se ducea la cosit. El* [tata], *sprijinit în băţ, s-a dus la dânsa (nu era departe), s-a târâit, a cuprins-o şi-i spune: <<Băiatul tatii ...>>*” [plânge]. *Adică ea a rămas să cosească*”.

”*Mama ne-a salvat de foamete*”.

”*A fost greu pentru el, dar pentru mama nu a fost mai uşor, cu cei şapte copii. În luna decembrie 1945,* [autorităţile] *au decis să taie pădurea. Mama era forţată să lucreze la pădure, dar nu pregătea lemne pentru foc acasă. Cu doi boi, mama trăgea câte un copac ...*

Până a fi trimis la Onega şi după aceea, tata a fost şi a rămas om gospodar: avea doi boi, un armăsar, trei vaci. În ianuarie-februarie 1946 [autorităţile comuniste] *au început să colectivizeze gospodăriile individuale. Când s-a organizat colhozul, li s-a luat armăsarul, boii, două vaci. Nu cunosc să fi luat altceva, obiecte de muncă. În schimb ştiu, că afară de animale,* [activiştii comunişti] *au adunat de la oameni toate produsele alimentare (grâu, porumb etc.). De unde aflase mama nu ştiu, dar înainte cu o zi de venirea perceptorilor, noaptea, împreună cu copiii cei mai mari, ea a adunat grâul din pod, l-a pus în fel de fel de săcuşori, pelincuţe şi altele şi l-a ascuns sub o căpiţă de fân. Perceptorii nu au găsit grăunţele ascunse şi astfel mama şi-a salvat copii de foamete.*

Deja după întoarcerea tatei, întremarea lui, au mai apărut doi copii; o soră şi eu, care sunt cel mai mic. Iată aşa, nouă copii ... El ne-a crescut, ne-a dat la brazdă, cum se spune la noi.

Tata a trăit 85 de ani, s-a născut la 7 ianuarie [1900] *şi tot la 7 ianuarie* [1985] *a murit.*

Tata nu vroia să-şi amintească, să povestească de locul unde fusese dus la munci, de acel lagăr. Până în 2012 eu am fost cel mai bogat om din lume. Imaginaţi-vă, eu de doi ani eram la pensie şi, fiind cel mai mic, aveam toţi fraţii şi surorile în viaţă. Din 2012 deja am pierdut două surori şi un frate; am rămas şase.

https://biblioteca-digitala.ro

În fiecare an, de Paşti, merg în satul natal, la mormântul părinţilor. Acolo au rămas surorile mele, patru surori, și un frate, eu, iaca, al şaselea sunt aici [la Chişinău].

În Chişinău locuieşte domnul Mihai Muraru cu care am copilărit împreună. Aşa s-a întâmplat, el este cu două săptămâni mai mare ca mine. Când eu m-am născut, mama lui a nimerit în spital şi mama mea l-a alăptat şi pe el. Ambii am fost hrăniţi de o mamă. Am rămas prieteni pentru toată viaţa.

Am păstrat fotografia tatălui, am o altă fotografie, el cu mama, mai este o fotografie a întregii familii; credeam că suntem toţi cei nouă copii. La o examinare mai atentă am observat că un frate lipseşte; suntem opt şi tata. Mai am fotografii, unde am fost toţi nouă fraţi şi surori, dar mai recente.

Când a venit din lagăr tata cântărea 36 kg ... Din sat au plecat [la munci forţate] *17 bărbaţi, inclusiv tata. Înapoi s-au întors doar şapte.*

Tata mi-a mai povestit şi asta ţin bine minte. În satul nostru era o femeie, Hurjui Floarea; pe ea trebuia de asemenea s-o ridice la lucru. Fiind prieten cu tatăl fetei, primarul a făcut o şmecherie şi l-a inclus pe altul în listă, pe un bărbat. Atunci, însă, când făceau apelul, strigau: <<Hurjui Floarea>>, la care el era cel ce răspundea. Era un număr de oameni ce trebuiau trimişi la lucru şi <<norma>> trebuia realizată.

Din satul nostru au fost oameni deportaţi şi în Siberia. Aceia care au fost trimişi în Siberia, au supravieţuit mai mulţi. Aici, unde a fost trimis tată-meu, erau cele mai grele condiţii de muncă; oamenii erau mânaţi la muncă de militari cu arme".

Bibliografie:

Anne APPLEBAUM, *Gulagul. O istorie*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011.

Golgota românească. Mărturiile bucovinenilor deportaţi în Siberia, texte culese de Dumitru Covalciuc, Bucureşti, Editura Vestala, 2009.

A. IAKOVLEVA, *SLON. Soloveţkie lagheri i tiurima 1923-1939 godov. Sobîtia. Documentî. Palaci. Jertvî* [SLON. Lagărul şi puşcăria Soloveţki. 1923-1939. Evenimente. Documente. Călăi. Victime], Soloveţki, Editura Mănăstirii Soloveţki, 2015.

Anatol PETRENCU, *Locul de unde a pornit Gulagul*, în "Limba Română. Revistă de ştiinţă şi cultură", nr. 5-6 (233-234), 2015, pp. 361-373; versiunea electronică: http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=3249 (accesat - 11 octombrie 2015).

https://biblioteca-digitala.ro

Sistema ispravitelino-trudovîh lagherei v SSSR. 1923-1960. Spravocinik [Sistemul lagărelor corecționale de muncă din URSS. 1923-1960. Ghid], Moscova, 1998.

Alexandr SOLJENIȚÎN, *Arhipelagul Gulag. 1918-1956. Încercare de investigaţie literară*, Părţile a treia şi a patra, Bucureşti, Editura Univers, 2008.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Imagine din Muzeul Gulagului, Soloveţk.

Fig. 2 – Crucea ridicată în memoria consângenilor noştri, morţi la Canalul Marea Albă - Marea Baltică.

Fig. 3 – Profesorul Laurenţiu Calmuţchi, 2015.

Fig. 4 (a, b, c, d) – Imagini din Albumul de familie Calmuţchi.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 – Imagine din Muzeul Gulagului, Soloveţk

Fig. 2 – Crucea ridicată în memoria consângenilor noştri, morţi la Canalul Marea Albă – Marea Baltică

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3 – Profesorul Laurenţiu Calmuţchi, 2015

Fig. 4 (a, b, c, d) – Imagini din Albumul de familie Calmuţchi

Fig. 4a

Fig. 4b

Fig. 4c

Fig. 4d

https://biblioteca-digitala.ro

ACTIVIȘTII DE PARTID DIN ANII '50 ÎNTRE DISCURSUL OFICIAL ȘI LIMBAJUL CURENT

CRISTIAN ANDREI SCĂICEANU
cristianscaiceanu@gmail.com
Muzeul Băncii Naționale a României

COMMUNIST PARTY ACTIVISTS OF THE '50s BETWEEN OFFICIAL SPEECH AND EVERYDAY LANGUAGE

ABSTRACT

This article is based on several letters from the author's collection and tries to lay bare an impregnation of every-day speech by communist activists with official slogans. Activists were modest people back in the day, some of them even had a modest education. Being part of structures of communist propaganda altered their speech; themes of official discourse got blended with day-to-day issues, and common speech became perverted by clichés of official propaganda.

Keywords: communism, propaganda, Stalin, party activists, slogans.

Activiștii de partid ai anilor '50, din eșaloanele inferioare, erau oameni simpli, cu o pregătire intelectuală modestă. Unii dintre ei au fost numiți de către partid în funcții de răspundere, fiind puși în situația de a conduce sau coordona diverse activități ce necesitau studii cu mult peste nivelul lor. Din cauza instrucției sumare de care au beneficiat, mulți dintre ei nu aveau un vocabular elevat și chiar dacă își însușiseră șabloanele limbajului oficial, câteodată mai foloseau expresii de genul „*dragi tovarăși, naș Floreo și voi, fă*"[1].

În cele ce urmează ne vom ocupa însă de fenomenul invers, acela de pătrundere în limbajul curent a unor expresii și clișee din discursurile oficiale. Vom face acest lucru prin analiza a patru scrisori, primite între 1949 și 1951 de un

[1] Nici în eșaloanele superioare situația personalului instruit nu era mai bună. La Secția de propagandă și agitație a Comitetului Central al PMR erau 61 de activiști în 1949, dintre care doar unul avea studii superioare, 19 aveau „*școli superioare de partid*", 7 aveau bacalaureatul și 9 aveau 4 clase primare (Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria Românilor*, vol. X, *România în anii 1948-1989*, București, Editura Enciclopedică, 2013, p. 89). Chiar dacă situația s-a îmbunătățit simțitor, prin anii '70 mai erau absolvenți ai facultăților muncitorești, cu durata studiilor cuprinsă între 6 luni și 2 ani, care erau considerați cu studii superioare, dar care urmau cursurile serale ale liceului pentru completarea studiilor.

https://biblioteca-digitala.ro

activist de partid, Nicolae Pătrănescu, de la familie și prieteni[2]. Nicolae Pătrănescu, destinatarul scrisorilor, s-a născut în 1925 la Vălenii de Munte. În 1937 a intrat ucenic la fabrica *Feroemail* din Ploiești, unde a lucrat până în 1939, când a părăsit fabrica pentru a se angaja tractorist. Între 1942 și 1949, a lucrat ca ajutor de turnător și apoi turnător la uzina *1 Mai* din Ploiești. Membru al PCR din 1945, în 1949 a fost scos din producție și a lucrat în sectorul de verificare al membrilor de partid[3]. În fișa lui de cadre se menționa că „*are simț de clasă, este inteligent, modest, cu unele cunoștințe politice, are perspective de dezvoltare*”[4].

Una dintre scrisori este scrisă de soție, în ianuarie 1951, pe când activistul lucra la Colegiul de partid al Regionalei PMR Rodna[5], din Bistrița, a doua de unul dintre frații activistului, pe când acesta era la Județeana PMR Turda[6], și două scrisori sunt scrise de prieteni, foști colegi de serviciu, care erau activiști de partid la Buzău.

Redăm mai jos cele mai importante pasaje din scrisoarea soției:

„*Dragă Țuțulică îmi pare bine că teai hotărât ca să ne mutăm acolo, numai să găsești casă mai curând, să nu mai amâni poate să fiie și o casuță mai mică cu lumină, dar de ce nu vorbești cu Tov. Pârvulescu la telefon, vezi el ce spune, nu după ce ne mutăm, imediat să-ți viie ordin de mutare cu serviciu chiar de te mută dar poate mai târziu așa el îți spunea, eu cu cumnatu am vorbit într-o z în privința mutatului și el spunea că are să aducă pe un Tov. care vrea să se mute el spune dar nu știu dacă are să poată de proprietar.*

Dragă Țuțulică sunt cam supărată pe cumnatu că mia întrerupt întro seară lumina ca să nu mai cânte radio și ma lăsat pe întuneric eu nu știam ce este credeam că este de la uzină dar mia spus ea [cumnata-n.n] a doua zi ca să nu mai cânte radio când ei s'a culcat că lumina el mi-a întrerupto dar putea sa viie sămi

[2] Toate cele patru scrisori se găsesc în colecția autorului. Nu am intervenit sub nici o formă în textele preluate din scrisori, păstrând stilul și ortografia autorilor.

[3] În august 1944, Partidul Comunist din România avea înregistrați mai puțin de 1.000 de membri. După ce a devenit partid de guvernământ a avut o creștere explozivă a numărului de membri: 256.863 în octombrie 1945 și 799.351 în decembrie 1947. Valul masiv de înscrieri în Partidul Muncitoresc Român (PMR – denumire sub care este cunoscut din 1948, după fuziunea cu Partidul Social Democrat), a determinat o verificare a noilor veniți, acțiune desfășurată din noiembrie 1948 și până în mai 1950, urmărindu-se „*curățirea partidului de elementele oportuniste, străine și dușmane*”. Rezultatul verificării a fost excluderea din partid a circa 192.000 de membri, iar acțiunea a continuat și în anii următori (D.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 103).

[4] Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond *CC al PCR Secția Organizatorică. Dosare anexă*, dosar nr. 158/1950, f. 36.

[5] Unitate administrativ-teritorială, cu reședința la Bistrița, a funcționat între 1950 și 1952, și era compusă din partea de est a actualelor județe Bistrița-Năsăud și Maramureș.

[6] Județul Turda, cu reședința la Turda, a fost o unitate administrativ-teritorială a României între anii 1925 și 1950; anterior, teritoriul său, sub denumirea Turda - Arieș, a fost comitat maghiar (1876-1918) și județ (1919-1925).

https://biblioteca-digitala.ro

spună să-l închid să nu mă lase pe întuneric ce eu știu când ei se culcă! așa că eu cum aud că a venit el eu închid radio ca să nu mai îmi închidă lumina așa că tu să nu mai spui să taci din gură să nu mai spui nimic am să mutăm și atunci are să stea cu alți străini să vedem tot așa are să le facă.

Dragă Țuțulică te rog dacă nu te superi să ei după acolo niște ouă dacă sunt mai eftine de 20 că pe aici sunt 20 de lei dacă sunt mai eftine adu mai multe pe aici s'a făcut laptele 70 de lei Kg.

Dragă Țuțulică pe aici umblă pe ziua de 20-21 echipe pentru colectarea lucrurilor de îmbrăcăminte pentru Cooreia. Țuțule eu dau cămașa ta aceia care nu te ajunge la gât și o rochiță de a fetii.

[…].

La revedere a ta soție și fică care te dorește și te iubește și te pupăm dulce

Marietta și Rodica".

Dintre toți expeditorii, Marietta Pătrănescu, soția activistului, pare că avea cel mai scăzut nivel de instrucție. Pentru ea punctuația nu exista, iar ortografia îi ridica mari, foarte mari probleme. Din acest motiv scrisoarea ei este greu de citit. Vocabularul trădează de asemenea o persoană cu un nivel educațional mai mult decât modest. Cu toată simplitatea stilului și limbajului folosit, scrisoarea este normală, obișnuită. Deoarece în text nu este nici o referință la locul de muncă al expeditoarei, este posibil ca aceasta să fi fost casnică. Din fișa de cadre a soțului rezultă apartenența ei la Uniunea Femeilor Democrate din România (UFDR). I se adresează soțului firesc, iar problemele pe care le abordează sunt dintre cele mai obișnuite. Vorbește de scumpirea produselor alimentare[7] – ouăle costau 20 lei bucata, iar laptele 70 lei litrul –, avea năzuințe modeste pentru găsirea unei locuințe la Bistrița, pentru a locui împreună cu soțul – se mulțumea cu o casă mică, dar racordată la sistemul de alimentare cu energie electrică –, evocă unele neînțelegeri mărunte, dar inconfortabile, pe care le avea cu rudele alături de care locuia, legat de folosirea aparatului de radio, chiar și atunci când povestește despre acțiunea de colectare a îmbrăcăminții pentru ajutorarea coreenilor o face natural, fără exagerări de ordin politic sau ideologic[8]. De două ori apare în cuprinsul scrisorii cuvântul *tovarăș* – prin forma prescurtată "*Tov.*" –, atunci când îi sugerează soțului să-l consulte și pe "*Tov.*" Pârvulescu privitor la obținerea unei locuințe corespunzătoare la Bistrița și când evocă posibilitatea ca locuința lor să fie ocupată, atunci când vor

[7] Stabilizarea din 15 august 1947 nu și-a atins decât parțial scopurile, produsele agricole și bunurile de larg consum fiind în continuare insuficiente, fapt ce a generat scumpirea lor.
[8] Războiul coreean (1950-1953), a opus nordul țării, susținut de China comunistă și URSS, sudului, susținut de SUA și Națiunile Unite; aliniindu-se blocului țărilor comuniste, România a desfășurat ample campanii de susținere – materială și ideologică – a comuniștilor coreeni, inclusiv prin primirea unor refugiați coreeni, care mai puteau fi văzuți prin țară spre sfârșitul anilor '80.

https://biblioteca-digitala.ro

pleca, de un alt tovarăş. În primul caz bănuim că este vorba despre Constantin Pârvulescu[9], care în acea epocă deținea funcția de președinte al Comisiei Centrale de Control a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român. Până și această referire a fost făcută într-o notă firească, fără conotații politice. Al doilea caz de utilizare a cuvântului *tovarăş* sugerează cumva apartenența la o castă politică a întregii familii, cumnatul intenționând să aducă un alt *tovarăş* pentru a locui acolo.

A doua scrisoare a fost trimisă de unul din frații lui Nicolae Pătrănescu, Constantin, în 14 decembrie 1949. Constantin lucra la Centrul județean de colectare Prahova, din cadrul „*D.A.C. – Întreprindere de stat pentru delaborări, antrepozite, colectări*"[10], iar Nicolae la Județeana PMR Turda.

Am extras din scrisoarea, redactată pe o hârtie cu antetul întreprinderii unde lucra expeditorul și scrisă cu cerneală roșie, cele mai intreresante pasaje:

„*Dragă Frățiorule*

Vei ști că am primit scrisoarea dela tine și-ți comunic eu [că] *sunt bine dupecum și ceilalți toți.*

Scumpul meu frățior câteva zile ne mai despart de marea zi de sărbătoare aniversarea a 70 de ani de la nașterea scumpului nostru prieten Tov. Stalin și ca drept recunoștință ne vom duce la îndeplinire angajamentele luate.

Dragă Nicule în legătură cu porcul vom vedea noi, poate că lăsăm după Crăciun să luăm mai eftin.

Dragă frățiorule te rog să-mi ei pantaloni și dacă poți consumă toate punctele ia și niște ciorapi, niște prosoape și-ți dau eu bani.

[…].

Scumpul meu frățior eu termin și te aștept să vii să stăm de vorbă.

Acum zic la Revedere și salutări tovărășești

Înainte pe drumul lui Lenin și Stalin".

Scrisoarea impresionează prin folosirea cernelii roșii (culoarea proletariatului de pretudindeni) și a hârtiei cu antetul D.C.A. Dincolo de aceste elemente de decor și în această scrisoare se găsesc referințe la lipsurile care se manifestau pe piața bunurilor de larg consum, confecțiile fiind vizate în cazul de

---

[9] Constantin Pârvulescu (1895, Olănești, jud. Vâlcea – 1992, București), membru fondator al PCR, s-a format la școala sovietică. A deținut funcții importante în ierarhia comunistă și a rămas cunoscut ca singurul comunist care a îndrăznit să i se opună fățiș lui Nicolae Ceaușescu, prin atitudinea avută la Congresul al XII-lea al PCR din 1979.

[10] Prin activitatea de delaborare se înțelege demontarea și dezafectarea instalațiilor, mașinilor sau muniției devenite inutilizabile sau periculoase; Întreprinderea D.A.C. avea ca atribuții, printre altele, și achiziționarea bunurilor industriale confiscate de stat în cazul infracțiunilor stabilite de organele de cercetare, conform prevederilor Decretului nr. 405 din 20 octombrie 1949, emis de Prezidiul Marii Adunări a Republicii Populare Române.

https://biblioteca-digitala.ro

față – Constantin îi solicită fratelui să cumpere „*pe puncte*”[11] pantaloni, ciorapi și prosoape –, dar cel mai important fragment din scrisoare este introducerea, care este halucinantă! Dacă nu ar fi scris *roșu pe alb* ar fi greu de imaginat că cineva ar începe o scrisoare adresată unui membru al familiei cu menționarea aniversării zilei de naștere a „*scumpului nostru prieten Tov. Stalin*”, chiar dacă acest eveniment a fost pregătit cu câteva luni înainte și a fost sărbătorit cu mult fast, beneficiind de o propagandă deosebită[12]. Evenimentul major al sfârșitului de an 1949 nu era nici Crăciunul, nici Anul Nou, ci aniversarea lui Iosif Vissarionovici Stalin! Apoi binomul *Stalin – porc* este năucitor prin rapiditatea cu care autorul scrisorii trece de la angajamentele luate cu ocazia zilei de naștere a lui Stalin la propunerea de a amâna cumpărarea porcului după Crăciun, căci atunci va fi mai ieftin. Scrisoarea este încheiată cu o formulă incredibilă pentru corespondența dintre doi frați: „*acum zic la Revedere, înainte pe drumul lui Lenin și Stalin*”.

Ultimile două scrisori sunt expediate în ianuarie 1951 de doi activiști din Buzău, foști colegi de serviciu cu Nicolae Pătrănescu, care primise între timp însărcinări mai importante, lucrând în sectorul verificărilor membrilor de partid.

Redăm fragmente din prima scrisoare, datată Buzău, 3 ianuarie 1951:

„*Dragi tovarăși la mulți ani* [subliniere în text].

Deși târziu dar totuși este bine să vă scriem pentru că acum sunt și eu sănătos.

Tovarăși vam promis că venim la Dstră să facem revelionul împreună dar cu toate pregătirile noastre am rămas fără rezultat pentru că eu am fost foarte bolnav timp de 3 zile adică 30 dece.1950, 1 și 2 Ian. 1951.

Tov. Pătrănescu știe că mam mai tratat pentru cap la R. Sărat dar acum am fost la pat boala agavânduse pentru că am dat aici peste un doctor care mea făcut

---

[11] Pentru a gestiona cumva penuria de alimente și articole de îmbrăcăminte, guvernul a introdus sistemul de cartele. Acestea se acordau diferențiat, anumitor categorii sociale (muncă excepțional de grea, muncă grea, muncă obișnuită, membrii familiei peste 14 ani, membrii familiei sub 14 ani, nesalariați), dar numai populației din mediul urban (Ioan Lăcustă, *1948-1952. Republica Populară și România*, București, Editura Curtea Veche, 2005, p. 67). Pe baza cartelelor se puteau cumpăra cantități limitate de alimente, dar și articole de îmbrăcăminte și încălțăminte „*pe puncte*”. Punctele erau astfel calculate pentru fiecare categorie de cartele, încât se putea cumpăra, deseori, doar un singur produs (Dinu C. Giurescu, *România în timpul lui Gheorghe Gheorghiu Dej*, București, Editura Enciclopedică, 2015, p. 186). Din această epocă a rămas expresia „*costum cumpărat pe puncte*”, care desemna un costum modest, de calitate inferioară.

[12] Aniversarea împlinirii vârstei de 70 de ani de către I.V. Stalin în 1949, a fost un eveniment major al vieții publice românești și sărbătorirea a fost pregătită cu multă grijă. Biroul Politic al PMR, în ședința din 13 mai 1949, a stabilit planul de măsuri: publicarea unor volume cu biografia *părintelui popoarelor*, expoziții de artă și festival de filme consacrate lui Stalin, sesiune științifică la Academia Română, schimbarea numelui orașului și regiunii Brașov în *Orașul Stalin*, respectiv *Poiana Stalin* și regiunea Stalin, manifestații populare în zilele de 20 și 21 decembrie și multe altele.

https://biblioteca-digitala.ro

tratament pentru ureche contrar suferinței mele și acum urmez un tratatment la alt doctor însă sunt spre bine și merg la serviciu.

Tovarăși nu încerc să-mi cer scuze pentru că la noi nu există decât critică și autocritică în[să] *eu pot sămi fac autocritică numai în sensul că nu mam îngrijit cât am fost pe teren în cursul săptămânii și am răcit deși aveam căciulă am plecat pe teren cu șapca.*

[…].

Tovarăși în ceia ce privește familia mea am întocmit planul cincilal însă o parte din producție este secretă și de aceia nu vom vorbi despre producție totuși vă provocăm la intrecere iar punctele le vom stabili când ne întâlnim le avem pregătite în dela 27 Dec. pentru anu nou deaceia vă facem cunoscut poate aveți și Dstră propuneri.

Tovarășe Pătrănescu planul cincinal e reflect și asupra muncii noastre putem spune profesionale deci și în această direcție noi în cadru colegiului am început munca cu puteri sporite lăsând în urmă lipsurile care leam caustat în anul 1950.

Tov. din colegiu sunt sănătoși și toți muncim în întreceri însă la noi nu cantitativ ci calitativ acestea sunt agajamentele pe care ni leam luat.

[…].

Cu salutări tovărășești

Nicu și Aurica

Luptăm pentru pace"

Constatăm că avem de a face cu o scrisoare semnată Nicu și Aurelia, care este trimisă unor prieteni (familia Pătrănescu) și în acest context surprinde adresarea „*Dragi tovarăși*" în loc de firescul *Dragi prieteni*. Încheierea este de asemenea ciudată prin formularea „*Cu salutări tovărășești*" și mai ales lozinca „*Luptăm pentru pace*" – utilizată până târziu în redactările cererilor populației adresate oficialităților, cum ar fi cele prin care se solicita efectuarea concediului de odihnă de exemplu –, în locul obișnuitului *Cu bine* sau *Cu drag*.

Cuvântul *tovarăș*, prin forma sa prescurtată „*tov.*", apare de 8 ori în textul scrisorii, în care expeditorii Nicu și Aurica se adresează „*tovărășește*" „*tov. Pătrănescu*". Acest mod de adresare implică respectul datorat unui superior, probabil ca urmare a activității desfășurate de Nicolae Pătrănescu în sectorul verificărilor membrilor de partid, chiar dacă contextul scrisorii lasă să se înțeleagă legături prietenești între expeditori și destinatar.

Boala de care suferea expeditorul este relatată într-o manieră confuză, cu formulări ce provoacă zâmbete: doctorul l-a tratat, în mod eronat, pentru o afecțiune la ureche, pe când el urma de mai mult timp un tratament pentru cap.

Critica și autocritica, cele două concepte des întâlnite în practica ședințelor organizațiilor de bază ale PCR/PMR, își fac loc și în scrisoarea de față și încă într-

https://biblioteca-digitala.ro

un mod care stârnește râsul: autorul scrisorii își face autocritica că a răcit pentru că a umblat în luna decembrie cu șapcă în loc de căciulă. Nicu a cutreierat satele buzoiene în decembrie fără căciulă din dorința de a arăta ca un adevărat activist de partid: cu șapcă. Șapca a fost un adevărat simbol vestimentar al comuniștilor. La începutul anilor '50 mulți oameni educați și formați în perioada interbelică căutau să se adapteze la noua epocă și să se delimiteze de ceea ce putea fi catalogat drept „*atitudine mic burgheză*". De aceea unii au renunțat la obișnuita pălărie și la cravată în favoarea șepcii, pentru a avea un aspect cât mai proletar. Nicolae Ceaușescu purta șapcă când mergea în vizitele oficiale de pe șantierele sau ogoarele patriei.

Dacă în ceea ce privește folosirea noțiunii de „*plan cincinal*" în descrierea relațiilor de familie suspectăm o tentă de ironie, lucrurile devin serioase atunci când autorul scrisorii vorbește despre planul cincinal și eforturile depuse pentru a depăși lipsurile manifestate în cursul anului 1950, referindu-se la activitatea profesională.

Evident, sunt evocate și angajamentele luate pentru o activitate profesională mai bună în cursul anului 1951, când colectivul de activiști buzoieni vor urmări creșterea calitativă a muncii lor.

Tot din Buzău, scria la 18 ianuarie 1951 un alt fost coleg:

„*Stimate Tov. Pătrănescu,*

În primul rând te rog să mă scuzi că îți dau răspuns așa de târziu la biletul ce mi l-ai trimis. M-am bucurat mult că în munca pe care Ți-a încredințat-o Partidul nostru, nu ai uitat de Tov. cu care ai lucrat.

[…] *copii o duc bine cu școala, peste puțin timp mi se împlinește dorința mea de a avea 2 pioneri, pentru că va primi cravata roșie și băiatul pe care îl am mai mic. Cu serviciul o duc bine acum m'am obișnuit cu Tov. activiști de aici cât și cu poporul.*

[…].

Complimente din partea mea Tovarășei Pătrănescu […].

Îți transmite un cald salut tovărășesc

Șerban".

Și în această scrisoare cuvântul „*Tov.*" apare de mai multe ori. Surprinde oarecum folosirea formei „*Tovarășa Pătrănescu*" atunci când se referă la soția activistului, deoarece știm faptul că respectiva nu era membră de partid.

În anul 1949, după modelul sovietic – unde se înființaseră încă din 1922 –, în România au apărut primele detașamente de pionieri, sub coordonarea Uniunii Tineretului Muncitoresc (UTM). Organizația pionierilor avea ca scop „*sub conducerea UTM, să insufle școlarilor, între 9 și 14 ani, dragostea înflăcărată pentru RPR și pentru PMR, care călăuzește pașii poporului muncitor, pentru înfăptuirea socialismului*". La 30 aprilie 1949, în sala teatrului Giulești (pe atunci Palatul Cultural „Gheorghe Gheorghiu-Dej") au fost făcuți pionieri primii 500 de elevi. Până în mai 1950, intraseră în detașamentele de pionieri peste 130.000 de

https://biblioteca-digitala.ro

copii. Principalul rol al organizației de pionieri era *„acela de a ajuta școala în crearea omului nou, în crearea unui om legat de partid, unui om devotat clasei muncitoare, devotat patriei*”[13]. În acest context trebuie văzută bucuria semnatarului scrisorii atunci când se laudă că va avea al doilea pionier în familie.

Interesantă este separarea pe care o face între „*Tov. activiști*” și „*popor*”, sugerând două entități distincte, „noi” și „ei”.

Scrisoarea se încheie cu „*un cald salut tovărășesc*”.

Analiza celor patru scrisori demonstrează cât de mult vocabularul și ideile propagandei de partid au pătruns în limbajul curent al activiștilor. Diferența este evidentă dacă comparăm scrisoarea soției lui Nicolae Pătrănescu – simplă membră a UFDR, care are un limbaj normal, obișnuit –, cu scrisorile celorlalți expeditori, angrenați în sistemul propagandistic al partidului. Activiștii foloseau – chiar și în relațiile prietenești sau de familie –, un vocabular straniu, în care ideile propagandistice și expresiile oficiale se regăseau, întru-un mod nefiresc și greu de înțeles astăzi, până și în limbajul de zi cu zi.

Bibliografie:

Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond *CC al PCR Secția Organizatorică. Dosare anexă*, dosar nr. 158/1950.

Ștefania CIUBOTARU, *De la palat regal la Palat al Pionierilor (1949 – 1977) – o filă din istoria Palatului Cotroceni* [catalog de expoziție], Muzeul Național Cotroceni.

Dinu C. GIURESCU (coord.), *Istoria Românilor*, vol. X, *România în anii 1948-1989*, București, Editura Enciclopedică, 2013.

IDEM, *România în timpul lui Gheorghe Gheorghiu Dej*, București, Editura Enciclopedică, 2015.

Ioan LĂCUSTĂ, *1948-1952. Republica Populară și România*, București, Editura Curtea Veche, 2005.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Cartelă de îmbrăcăminte din 1949 (colecție privată).

Fig. 2 – Vignete emise în sprijinul Coreei de Nord – 1949 (colecția autorului).

[13] Ștefania Ciubotaru, *De la palat regal la Palat al Pionierilor (1949 – 1977) – o filă din istoria Palatului Cotroceni* [catalog de expoziție], Muzeul Național Cotroceni, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3 – Macheta mărcii poştale *I.V. Stalin – 70 de ani*, 1949 (Muzeul Național Filatelic).

Fig. 4 – Modelar de culoare *I.V. Stalin – 70 ani* 1949 (Muzeul Național Filatelic).

Fig. 5 – Plic adresat lui Nicolae Pătrănescu la Regionala de partid Turda (colecția autorului).

Fig. 6 – Scrisoare adresată lui Nicolae Pătrănescu în decembrie 1949 (colecția autorului).

Fig. 7 – Plic adresat lui Nicolae Pătrănescu la Regionala de partid Rodna (colecția autorului).

Fig. 8 – Plic adresat lui Nicolae Pătrănescu la Colegiul de partid Bistrița (colecția autorului).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

MUNCITORI-FUNCŢIONARI C

8 metri ţesături de bumbac şi 84 puncte diverse.

VALABILĂ PENTRU BUCUREŞTI

CARTELĂ DE IMBRĂCĂMINTE

No. 227218

dela 1.IV.1949 – 31.XII.1949

Intreprinderea

Instituţia

Numele

Pronumele

Domiciliul .... Str. .... No. .....

N-rul buletinului de populaţie 2671

MINISTERUL COMERŢULUI ŞI ALIMENTAŢIEI

Direcţiunea Planificării

DIRECTOR.

Semnătura întreprinderii

INSTRUCŢIUNI

1 m. stofă lăţimea 1,00-1,40 m. 24 pct.
1 m. stofă lăţimea 0,70-1,00 m. 12 „
1 m. stofă palton . . . . . 40 „
1 m. stofă pardesiu . . . . . 24 „
1 m. mătase până la 1 m. lat 4 „
1 m. mătase peste 1 m. lat 8 „
1 mosor aţă (200 m.) . . . . 1 „
1 pereche ciorapi . . . . . . 4 „
1 flanelă corp . . . . 16 „
1 flanelă indispensabil . . . 10 „
1 combinezon mătase . . . . 8 „
1 chilot damă . . . . 6 „
1 cămaşă milaneză . . . . . 12 „
1 chilot copil . . . . 3 „

Confecţiuni din ţesături diverse

1 palton . . . . . . 100 puncte
1 costum bărbătesc . . . 72 „
1 sacou . . . . . . 48 „
1 pereche pantaloni . . . 24 „
1 pardesiu bărbătesc . . 60 „
1 costum băeţi . . . . 48 „
1 palton băeţi . . . . 50 „
1 pardesiu băeţi . . . 30 „
1 costum copil . . . . 24 „
1 palton copil . . . . 30 „
1 pardesiu copil . . . 20 „

Confecţiuni din ţesături de bumbac

1 cămaşă tricotată sau confecţionată 3 m.
1 pereche chiloţi . . . . 1 m.
1 pereche indispensabili . . . . . 2 m.

Cartela nu este transmisibilă. — Poate fi folosită în comun în aceeaş familie.

Fig. 1 – Cartelă de îmbrăcăminte din 1949 (colecţie privată)

Fig. 2 – Vignete emise în sprijinul Coreei de Nord – 1949 (colecţia autorului)

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3 – Macheta mărcii poștale *I.V. Stalin – 70 de ani*, 1949
(Muzeul Național Filatelic)

Fig. 4 – Modelar de culoare *I.V. Stalin – 70 ani*, 1949
(Muzeul Național Filatelic)

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5 – Plic adresat lui Nicolae Pătrănescu la Regionala de partid Turda (colecția autorului)

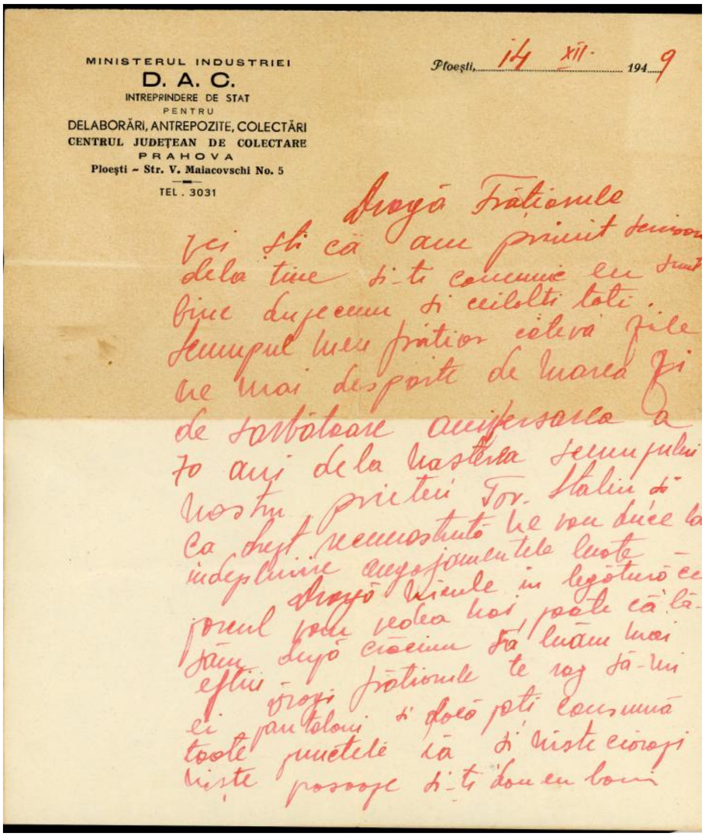

MINISTERUL INDUSTRIEI
D. A. C.
INTREPRINDERE DE STAT
PENTRU
DELABORĂRI, ANTREPOZITE, COLECTĂRI
CENTRUL JUDEȚEAN DE COLECTARE
PRAHOVA
Ploești – Str. V. Maiacovschi No. 5
TEL. 3031

Ploești, 14 XII 1949

Dragă Frățiorule

Vei ști că am primit scrisoarea
dela tine și-ți comunic eu sunt
bine deasemenea și ceilalți toți.
Scumpul meu frățior câteva zile
ne mai despart de marea și
de sărbătoare aniversarea a
70 ani dela nașterea scumpului
nostru prieten Tov. Stalin și
ca drept recunoștință ne vom duce la
îndeplinire angajamentele luate –
Dragă Nicule în legătură cu
porcul poți vedea noi poate că lă-
săm după Crăciun să luăm mai
eftin – frățioare te rog să-mi
[illegible] pantaloni și dacă poți cumpără
toate punctele ca și niște ciorapi
niște [illegible] și-ți doresc bine

Fig. 6 – Scrisoare adresată lui Nicolae Pătrănescu în decembrie 1949 (colecția autorului)

https://biblioteca-digitala.ro

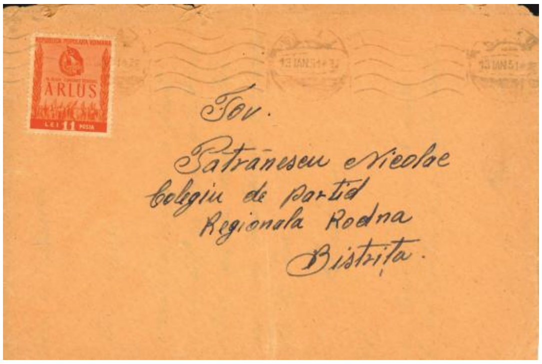

Fig. 7 – Plic adresat lui Nicolae Pătrănescu la Regionala de partid Rodna (colecția autorului)

Fig. 8 – Plic adresat lui Nicolae Pătrănescu la Colegiul de partid Bistrița (colecția autorului)

https://biblioteca-digitala.ro

SEXTIL PUŞCARIU ŞI BRANUL POSTBELIC

„Aici iese la iveală echilibrul sufletesc pe care l-a avut toată viaţa şi pe care şi l-a păstrat până în ultimile zile”.

EMIL STOIAN
stoiancoriolan@clicknet.ro
Braşov

SEXTIL PUŞCARIU ET BRAN D'APRÈS-GUERRE

RÉSUMÉ

Sextil Puşcariu, le grand linguiste de renom international, a eu des rapports étroites avec le pays de Bran.

Apres 1944 il a habité a Bran parce que il a aimé avec passion cette mirifique région.

Dans ses ecritures, la region de Bran, ses habitans sont presents dans les plus diverses hypostases.

Mots-clés: Sextil Puşcariu, linguist, memorialist, Bran, Sohodol.

Preotul George Babeş, prin anul 1930, în *Cronica bisericei ortodoxe-române din Sohodol – biserica nouă plasa Bran judeţul Braşov,* folosindu-se de povestirile auzite în copilărie de la bătrânii satului, care în acel timp aveau peste optzeci de ani, arăta:

„Legenda spune, că printre primii locuitori ai Sohodolului ar fi fost familia *<<Puşcaşilor>>. Aceşti <<puşcaşi>> păzitori înarmaţi ai unor mănăstiri din Moldova contra haiducilor şi a altor răufăcători, ei singuri ar fi prădat o mănăstire, la care erau păzitori şi au fugit cu mult bănet şi odoară până în pădurile Sohodolului. Aceşti puşcaşi ar fi fost cinci fraţi. Urmăriţi de aproape, patru din ei au scăpat cu prada, al 5-lea însă a fost prins, dus înapoi şi condamnat. Nu pot şti, nici verifica, întru cât această legendă corespunde adevărului. Fapt este că în actele oficioase se subscria <<Puşcaş>> şi numai în timpurile din urmă, Ioan* Cav[aler] *de Puşcariu şi-a* schimbat numele din *<<Puşcaş>> în <<Puşcariu>> şi după dânsul şi fraţii săi, toţi cari mai poartă acest nume*”[1].

---

[1] *Cronica bisericei ortodoxe-române din Sohodol – biserica nouă plasa Bran judeţul Braşov,* întocmită de George Babeş paroh, 1933, mss., p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

„Familia patriarhal de numeroasă a Pușcarilor”, după cum aprecia Nicolae Iorga, descindea din neamul lui Iuga din Marmația și s-a stabilit în Moldova. Având de suferit în urma luptelor lui Dimitrie Cantemir cu otomanii, se refugiază în Secuime și apoi la Brașov. Astfel, obține terenuri în Sohodolul Branului și se stabilește aici[2].

Iscusiți purtători de arme și vânători încercați, ei au purtat la început numele de *Pușcași*. Între ei a fost și preotul Ioan – căsătorit cu Stana Tătulea fiica preotului Arvertie Tătulea din Predealul Branul[3] –, bunicul viitorului lingvist Sextil Pușcariu.

Dintre cei cinci băieți și cinci fete ai preotului Ioan, ajuns *„protopop onorar*”, s-au distins în mod excepțional **Ioan Cavaler de Pușcariu** (24 septembrie 1924-24 decembrie 1911), membru al Academiei Române, **Iosif** (11 decembrie 1835-22 decembrie 1923), avocat, scriitor, tatăl cărturarului Sextil Pușcariu, **Bucur** cu nume monahal *Ilarion*, membru de onoare al Academiei Române, profesor de exegetică și limba română la Seminarul din Sibiu, vicepreședinte al ASTREI.

La 4 ianuarie 1877, se naşte la Braşov al şaselea fiu al avocatului brănean Iosif Puşcariu şi al Eufrosinei Ciurcu, pe nume Sextil-Iosif, care este urmat de încă doi fraţi şi o soră.

În anii copilăriei cunoaște atât viața și societatea Brașovului, cât și plaiurile și oamenii din regiunea Branului, acolo unde se găseau rădăcinile familiei paterne. Aici poartă cu mândrie costumul popular tradițional și ia contact cu tradiția și valorile locale. Ajuns la oștire își amintește: „(...) *eu călărisem de mic copil verile la Bran*”[4].

Nostalgia clipelor petrecute aici îl va urmări toată viața și va rămâne ca un nestemat curcubeu în opera sa memorialistică:

„Când eram copil, mergeam de cum se desprimăvăra în grădină și culegeam viorele, fericit de cîte ori descopeream un <<cuib>> nou. În grădina mea din Bran înfloresc multe păpădii, care după ce s-au copt, aprind vara delicatele lor felinare de puf, din care zboară apoi semințele înaripate. Iar toamna livezile se umplu de brândușile triste de un candid liliachiu. Ca toate plantele, aceste flori își au sezoanele lor când înfloresc. Ele au preferințele lor unde cresc, indiferent dacă răspândirea lor se face prin plutirea semințelor prin aer, prin întinderea rădăcinilor sau dacă se dezvoltă dintr-un bulb, ca brândușa”[5].

Ştiind să scrie şi să citească, intră direct în clasa a II-a la şcoala primară mixtă din Braşov. Urmează clasele a I-a şi a II-a la Gimnaziul ortodox din Braşov

[2] Emil Stoian, *Ioan Cavaler de Pușcariu fiu al Branului,* în „Cumidava”, XXVII, Brașov, 2004, pp. 190-207.
[3] Preot Ioan Tătulea, *Cronica bisericei ortodoxe-române din Predealul Branului,* mss.
[4] Sextil Puşcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinereţe (1895-1906),* Bucureşti, 1968, p. 243.
[5] *Ibidem,* p. 381.

https://biblioteca-digitala.ro

(1887-1889) şi frecventează clasa a II-a la Gimnaziul Evanghelic Braşov, cu limbă de predare germană, şi continuă la vestitul Liceu *Andrei Şaguna*.

Din testimoniile obţinute, cât şi din cele atestate în *Testimoniul Maturitatis Gymnasii,* se observă că Sextil Puşcariu a avut rezultate deosebite la învăţătură şi moralitate, manifestând un interes aparte pentru literatură şi limbi străine.

În perioada 1895-1899 studiază la Lipsca, având profesori celebri ca Eduard Sievers, W. Wundt, Karl Brugmann, A. Leskien, Gustav Weigand şi obţine, în 27 iulie 1898, la profesorul Weigand, *Diploma de doctor în filozofie* şi distincţia „*cum laude superato*"[6].

Bucurându-se de aprecierile balcanologului G. Weigand, care îl recomandă elogios pentru o bursă de studii, cu ajutorul vărului său Emil Puşcariu, secretar general la instrucţie şi culte, în perioada 1899-1901, sub îndrumarea lui Gaston Paris, Antoine Meillet, A. Thomas şi Paul Passy, din cadrul École Práctique des Hautes Études din Paris, reuşeşte să-şi aprofundeze cercetările şi studiile.

La 11 iunie 1901 este invitat de École Práctique des Hautes Études din Paris să ţină un curs de gramatică a latinei vulgare[7].

În perioada 1901-1905 îşi continuă studiile la Universitatea din Viena sub îndrumarea cunoscutului filolog Wilhelm Meyer-Lübke, savant ataşat valorilor culturale româneşti.

Are privilegiul să aibă acces la cursurile unor profesori eminenţi ca P. Kretschmer, J. Jagić, C. Jireček, în compania unor elevi tot atât de vestiți: Elise Richter, A. Zauner, E. Herzog, M. Bartoli, K. Ettmayer, P. Skok, C. Battisti.

Studentul se transformă în dascăl și asemenea unei „*părechi de rândunele își clădește un cuib*" la Bran. După ospățul de nuntă, ce a avut loc pe 9 septembrie 1905 la hotelul București din Brașovechi, în prezența unor personalități ale vremii, gândurile tânărului cercetător se îndeptau spre Branul străbunilor săi: „*A doua zi după cununia religioasă și masa la socrul mic, domnul și doamna Sextil Pușcariu, într-un <<landau>> mare cît barca lui Noe, treceau prin Piața Brașovului în drum spre Bran, unde aveau să petreacă luna de miere în vila ce ne-o dăruise tata. Bucegiul se înveșmântase de sărbătoare în cele mai mândre haine țesute de toamna policromă. El ne întâmpină cu neprețuitul dar de nuntă al seninătății și al tăcerii*"[8].

De aici, în viața sa se deschid rând pe rând perspectivele minunate oferite de știință și mediul academic.

Se apreciază că a elaborat peste patru sute de lucrări în domeniul lingvisticii, foneticii, limbii și istoriei literare, istoriei, lexicologiei, dialectologiei, toponimiei, stilisticii, ortografiei, memorialisticii etc.

---

[6] Elisabeta Faiciuc, *Sextil Puşcariu (1877-1948): Bibliografie,* Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, pp. XXI-XXIII.

[7] *Ibidem,* pp. XXIII-XXIV.

[8] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 377.

https://biblioteca-digitala.ro

A fost decan şi profesor la Universitatea din Cernăuți, primul rector al Universității din Cluj și rector al Universității din Sibiu, director al Institutului român din Berlin, fondator al primului Institut de lingvistică din țară – Muzeul Limbii Române, Cluj.

În cununa sa cu lauri se găsesc cele mai înalte titluri academice și științifice: membru al Academiei Române, membru al Academiei din Berlin (al doilea român după Dimitrie Cantemir), membru al Academiei Saxone din Leipzig, membru al Comitetului Permanent Internațional de Lingvistică, reprezentant al României întregite la Liga Națiunilor de la Geneva și multe altele.

Pe tot parcursul vieții a fost onorat și s-a bucurat de aprecieri deosebite: premiul *Constantinide* al Academiei Române; membru onorific al Societății de Medici și Naturaliști din Iași; în 7 iunie 1920 M.S. Regele Ferdinand I îi conferă Ordinul *Steaua României* în grad de comandor; membru în Comisiunea Istorică a României; Cavaler al Ordinului Național al Legiunii de Onoare (30 decembrie 1920); președinte al Comisiunii Muzeului Etnografic din Ardeal; membru al Societății Istorico-Arheologice-Bisericească din Chișinău; prin decret semnat de regele Mihai I, în 25 mai 1928, i se conferă Ordinul *Coroana României,* în grad de Mare Ofițer; prin decret semnat de regele Carol al II-lea, la 25 mai 1928, i se conferă Ordinul *Coroana României,* în grad de Mare Cruce; *Răsplata muncii pentru învățământ,* cl. I; regele Mihai I, la 16 iulie 1943, îi conferă ordinul *Meritul cultural* în grad de comandor[9].

Avalanşa evenimentelor legate de cea de a doua mare conflagraţie mondială îl găseşte pe cărturar la vârsta senectuţii şi îi crează, din nefericire, multe şi nemeritate neajunsuri şi necazuri.

Nora şi nepoata sa, Maria Puşcariu (1907-1999), soţia reputatului chirurg dr. Radu Puşcariu, a trăit aceste momente grele, la Bran, alături de Sextil Puşcariu şi familia sa, fiind astfel unul din cei mai fideli şi importanţi martori ai acestei perioade[10]. Iată ce a consemnat despre revenirea lui în Branul moşilor şi strămoşilor săi: *„În anul 1944 ne-am strâns din nou la Bran, în vila Sextileştilor. Ne-au alungat din Braşov bombardamentele, aşa că prin aprilie am plecat şi ne-am instalat,*

---

[9] Elisabeta Faiciuc, *op.cit.,* pp. XX-XCIII; E. Stoian, *Portrete din Bran*, Braşov, Editura „Dealul Melcilor", 2000, pp. 233-235.

[10] Maria Puşcariu, *Ultimii ani ai lui Sextil Puşcariu*, mss. 12 p. Aduc călduroase mulţumiri doamnei Marina Costescu, nepoata lui Sextil Puşcariu, pentru amabilitatea de a-mi pune la dispoziţie acest manuscris şi de a-l putea folosi în varianta originală la finalizarea lucrării. Textul manuscrisului a fost iniţial înregistrat pe bandă magnetică şi transcris apoi fără modificări, fiind citit de fiica autoarei, Marina Costescu, la Simpozionul *Puşcariu (50 de ani de la moarte),* Cluj, 3-5 iulie 1998. Vezi şi Maria Puşcariu, *Ultimii ani ai lui Sextil Puşcariu,* în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Philologia, XLIV, 1-2, 1999, pp. 29-34.

https://biblioteca-digitala.ro

împreună cu copiii, la Bran. Radu era mobilizat la un spital din Braşov. A venit şi Lia cu fetiţa[11]*, fără Grigorel*[12]*, care fusese chemat pe front.*

Branul era plin de orăşeni, de refugiaţi, care veneau să se adăpostească de bombardamente, presupunând că satul nu era ţinta avioanelor, deşi Tohanul, cu fabrica de armament, era destul de aproape. Lumea petrecea straşnic, fericită, bucuroasă că are să se termine războiul şi au să vie iar pacea şi liniştea. Toţi ne închipuiam că, războiul odată terminat, fiecare devine burghezul care a fost, se întoarce la căsuţa lui, la ocupaţiile şi la petrecerile de care unii dintre ei nu fuseseră prea lipsiţi nici în timpul războiului"[13].

Trăind o viaţă în spiritul muncii şi al datoriei, odată stabilit la Bran, Sextil Puşcariu încearcă să-şi continuie activitatea: „*Sextil a încercat să-şi refacă programul de viaţă pe care îl ducea în alte veri la Bran. Înainte de masă se retrăgea în camera de lucru pe care o amenajase în pod, unde era complet izolat şi avea liniştea necesară.*

Acolo lucra toată dimineaţa, iar după-masa o petrecea în familie, ori se ducea, singur sau însoţit, la plimbări mai lungi. Locurile preferate erau Măgura şi Predeluţul. Venea cu braţele încărcate de flori"[14].

Vremurile erau grele, iar asupra familiei sale pluteau sentimente de incertitudine şi teamă: „*Dar, în casa noastră, neliniştea se citea pe faţa fiecăruia şi chiar pe faţa lui Sextil, de obicei liniştită şi nealterată. Era evident că pierdeam războiul. Nu-mi aduc aminte că în casă să fi fost discuţii şi păreri împărţite despre război, despre ce va veni. Fiecare-şi ducea gândurile şi povara cu sine şi numai întâmplător se vorbea despre sfârşitul pe care nu-l doream. Nici nu eram foarte la curent cu ce se întâmplă, nu ştiam exact pe unde sunt trupele ruseşti, nu ştiam dacă mai opunem rezistenţă sau nu. Trăiam într-o incertitudine şi într-o îngrijorare continuă*"[15].

În ciuda evenimentelor, *Domnul Profesor* îşi continua activitatea: „*Sextil asculta cu regularitate radioul. El a fost acela care-n 23 august ne-a făcut semn să fim atenţi la ce se vorbeşte la radio. Şi cu toţii, înmărmuriţi, am ascultat discursul regelui. În afara casei noastre, veselie mare. S-a băut şampanie, s-a dansat, s-a veselit lumea. Noi tăceam. Gândeam foarte realist. Iar Sextil îşi urma programul de toate zilele: lucru, plimbări, seara radio şi căte o pasienţă*"[16].

Întoarcerea armelor contra nemţilor şi apropierea trupelor sovietice au adus nelinişte şi teamă în casa familiei Puşcariu: „*Când s-a auzit că nişte ruşi vor trece*

[11] Viitoarea lingvistă Magdalena Vulpe (1936-2013).
[12] Grigore Manoilescu (1898-1963).
[13] Maria Puşcariu, *Ultimii ani ai lui Sextil Puşcariu*, mss., p. 1.
[14] *Ibidem*, pp. 1-2.
[15] *Ibidem*, p. 2.
[16] *Ibidem*, pp. 2-3.

https://biblioteca-digitala.ro

prin Bran, Lia cu mine şi cu fetiţele am plecat pentru câteva zile la Sohodol, unde era departe de şosea. Sextil şi Leonora[17] *au rămas în Bran, simţindu-se protejaţi şi de vecinătatea generalului Tătăranu, încartiruit în casa de alături*"[18].

Şirul momentelor negre îşi făcuse apariţia. Sfârșitul celui de al doilea război, urmările și schimbările produse au avut efecte importante în viața savantului și a familiei sale; la 21 septembrie 1944 primește o primă și grea lovitură – moartea iubitei sale soții, Leonora Pușcariu.

„*Viaţa a început să fie tot mai plină de evenimente. Între acestea a fost plecarea lui Radu pe front. Plecarea lui l-a impresionat pe Sextil şi, cum era hipertensiv, cred că a avut o mare influenţă asupra sănătăţii lui. Nesiguranţa de ce se va întâmpla îl făceau să fie peste măsură de îngrijorat, deşi n-o arăta.*

De acum încep încercările. Pe lângă schimbările care se petrec în ţară, încep să ne atingă şi nenorocirile din propria noastră familie. Încep arestările şi, pe urmă, deportarea saşilor. În această atmosferă încărcată, sănătatea Leonorei, o fiinţă foarte sensibilă, se resimte. La mijlocul lui septembrie, o congestie cerebrală pune capăt zilelor ei"[19].

Domniţa Ileana locuia în apropierea familiei Puşcariu, iar vizitele sale s-au transformat treptat în vizite de prietenie. La aceasta trebuie adăugat că dr. Radu Puşcariu, fiul savantului, era chirurg şi director al Spitalului Inima Reginei Maria, fiind colaborator apropiat şi de cea mai mare încredere[20]. De aici şi importanţa mărturisirilor sale: „*Profesorul Puşcariu era văduv, soţia sa a murit din cauza şocului când au venit ruşii în 1944 şi un grup de ruşi au încercat să intre cu forţa în casă*"[21].

Deşi aflat în plină forţă creatoare, la 13 octombrie 1944, prin decretul 1092, este pensionat[22].

Nimeni nu poate şti cu exactitate ce s-a întâmplat atunci în sufletul savantului, mărturiile existente vin doar să ne sugereze acele momente atât de grele. Iată relatarea norei sale: „*Sextil e trist, îi îngândurat. E un om obosit. Au avut o căsnicie plină de înţelegere şi de dragoste. O căsătorie într-adevăr fericită.*

---

[17] Leonora Pușcariu (1884-1944), soția lui Sextil Pușcariu
[18] Maria Puşcariu, *op. cit.*, p. 3.
[19] *Ibidem*, p. 4.
[20] Ileana Domniţă a României, *Spitalul „Inima Reginei", Bran 1944-1947*, Braşov, Tipografia „Astra", 1947, 31 p.; Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, pp. 274-276; Ileana, Princess of Romania, *Hospital of the Queen's Heart*, New York, Rinehart & Company, 1954, cap. V; Jean-Paul Besse, *Ileana l'archiduchesse voilée*, Versailles, Via Romana, 2010, p. 96; Bev. Cooke, *Principesă şi monahie: Principesa Ileana – Maica Alexandra*, Bucureşti, Editura Sophia, 2011, pp. 139-157; E. Stoian, *Regina Maria în amintirile Branului*, Baia Mare, Editura Marist, 2012, pp. 103-107.
[21] Ileana, Princess of Romania, *Hospital of the Queen's Heart*, cap. XI.
[22] Elisabeta Faiciuc, *op. cit.*, p. LXXXIV.

https://biblioteca-digitala.ro

Pierderea Leonorei trebuie că a lăsat în el un gol enorm. Dar mersul vieţii lui de fiecare zi nu s-a schimbat. Era mai trist, mai tras la faţă, dar n-a vorbit niciodată despre moartea Leonorei.

Viaţa în familie se schimbă din nou. Lia preia conducerea menajului, a casei şi îngrijirea tatălui ei. Eu sunt la Braşov cu copiii mei, acolo am catedra. Vin foarte des la Bran şi ne întâlnim mereu. Sextil îşi face mai departe programul. În fiecare zi se duce cu urciorul să aducă apă proaspătă de la izvorul de sub Măgură. Lucrează mai departe în biroul lui. Îşi face plimbările, acum mai scurte, luând, uneori, cu el, pe cele două nepoate mai mari"[23].

Continuă activitatea de zi cu zi pe multiple planuri, iar Branul moşilor şi strămoşilor săi, căsuţa sa de suflet, liniştea şi aerul pur şi ozonat îl atrag în mod irezistibil şi astfel această ultimă parte a vieţii o petrece aici, având nostalgia timpurilor de odinioară.

„*Vremea trece, se apropie Crăciunul şi, cu el, pregătirile pentru sărbători. Sunt modeste, dar totuşi sunt. Primim colindători, încropim un pom de Crăciun – cam sărăcăcios şi cam jerpelit –, o masă care să aducă aminte de Crăciunurile de altădată.*

Aşadar suntem în ajunul Crăciunului 1944. Suntem în faţa pomului de Crăciun, copiii se bucură de puţinele jucării pe care le au şi totul se desfăşoară bine, până la un moment dat, când cea mai mică dintre fetiţe se întinde ca să ia o bomboană din pom, trage de o rămurică şi bradul se răstoarnă pe covor. Una din <<cele mari>> ţipă de răsună casa. Nu s-a întâmplat nimic, o mică arsură pe covor, de la o lumânare. Dar această întâmplare aşa de tare l-a speriat pe Sextil, încât nu după multă vreme s-a retras la el în cameră, emoţionat.

Urmările acestui incident au venit după două zile. În dimineaţa zilei de 27 decembrie, în timp ce se îmbrăca, Sextil simte că i se face rău. Îl întindem pe divan şi constatăm că mâna şi piciorul drept îi sunt paralizate, că nu mai poate vorbi. Suntem într-o situaţie foarte grea, pentru că în Bran, în momentul acela, se aflau doi doctori: unul prea tânăr, celălalt prea vârsnic ca să poată fi de ajutor. Reuşim totuşi să-l transportăm de urgenţă la Braşov. Era încă în funcţiune sanatoriul Diaconeselor, unde îl internăm"[24].

„*Prin toamnă, principesa Ileana se stabileşte la Bran. Această împrejurare are mare influenţă asupra vieţii noastre, pentru că aduce o senzaţie de securitate. Cât a stat domniţa Ileana la Bran ne-am simţit mai apăraţi, mai ocrotiţi. Ea se bucura de mult respect la autorităţi şi nimănui nu i s-a-ntâmplat nimic rău în acea perioadă*"[25].

---

[23] Maria Puşcariu, *op. cit.*, pp. 4-5.
[24] *Ibidem*, pp. 5-6.
[25] *Ibidem*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

În toţi aceşti ani, Profesorul Puşcariu, suferind un atac cerebral, a fost bolnav mult timp. Noul regim îl considera duşman şi pericol pentru orânduirea ce se plămădea şi de mai multe ori poliţia a venit să-l aresteze.

Domniţa Ileana a descris un astfel de episod: „*Veneau mereu să-l aresteze. Am reuşit să îl salvăm de câteva ori de la arest pentru că era foarte bolnav. Îmi amintesc că m-au sunat odată să îmi spună că din nou a venit poliţia să-l aresteze. Am fugit de la spital peste pod, la casa familiei Puşcariu, unde l-am găsit pe profesor agitat. Ştiam că are tensiune mare, şi imediat am spart o venă şi am lăsat să curgă sânge. Sângele i-a impresionat pe poliţişti şi au plecat*”[26].

La rândul său, Maria Puşcariu îşi aminteşte că, deşi Sextil Puşcariu era „*încă în pat şi paralizat*”, „*Într-o dimineaţă sună la uşă trei persoane, trei bărbaţi, civili, şi îmi arată ordinul de arestarea lui Sextil. Le-am explicat că, desigur, nu mă pot împotrivi ordinului oficial, dar îi avertizez că starea sănătăţii lui e de aşa natură, încât apariţia lor în camera în care se află ar fi pentru el o lovitură de moarte. Şi oamenii au înţeles. Au dat un telefon, au primit ordin să nu intre în cameră, dar au rămas postaţi la uşă doi dintre ei. În urma intervenţiei prietenului nostru, dr. Cornel Cărpinişan*[27]*, care avea legături şi era influent la poliţie – era încă poliţie, nu se transformase în miliţie –, acesta reuşeşte să-i convingă să se retragă cele două santinele şi să fie numită o comisie de medici care să verifice şi să constate că, într-adevăr, profesorul Sextil Puşcariu nu este transportabil. Aceşti doi doctori au fost foarte omenoşi şi nu i-au spus scopul vizitei lor, ci i-au spus că sunt prieteni de-ai fiului lui, care atuncea se găsea pe front, că ei vin de asemenea de pe front şi-i aduc salutări şi noutăţi, din partea lui Radu. Totul a mers cum trebuie şi Sextil n-a aflat de întâmplarea asta decât mai târziu, după vreun an de zile*”[28].

S-au descoperit două certificate medicale privind starea de sănătate a savantului din acele momente atât de grele, unul eliberat de un doctor militar, celălalt de dr. Aurel Stoian, directorul Spitalului Bran[29]. De omenia acestor medici a fost legată libertatea lui Sextil Puşcariu.

---

[26] Ileana, Princess of Romania, *op. cit.*

[27] Prof. univ. dr. doc. Cornel Cărpinişan, creatorul şcolii româneşti de chirurgie toracică, a trăit în perioada 1904-1970, fiind căsătorit cu dr. Livia Stoian din Bran, care avea casa tatălui său, prof. dr. Ioan Stoian, vis-á-vis de vila Sextil Puşcariu. Protecţia acordată de marele chirurg lui Sextil Puşcariu, s-a realizat şi datorită relaţiei sale apropiate cu Ion Gheorghe Maurer (n. n.).

[28] Maria Puşcariu, *op. cit.*, pp. 6-7.

[29] Copiile acestor certificate au fost prezentate, cu unele comentarii, de Raoul Mihai, director al Muzeului Naţional Bran, la *Întâlnirile ştiinţifice „Sextil Puşcariu” – 21-22 iunie 1997*, eveniment organizat de Asociaţia *Fiii şi prietenii Branului*, Muzeul Bran, Centrul Naţional de cultură Bran, Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu” Cluj-Napoca.

https://biblioteca-digitala.ro

Amintirile Mariei Puşcariu întăresc aceaste convingeri: „*Acum, după atâta timp, privind înapoi cu obiectivitate, mă gândesc că boala lui Sextil a avut şi o latură benefică: dacă el ar fi fost sănătos, cu siguranţă ar fi sfârşit în temniţele de la Sighet sau de la Aiud*"[30].

Dar necazurile se ţin lanţ, aşa cum am arătat, la 27 decembrie 1944 fiind victima unui accident cerebral care va face ca să nu mai poată folosi mâna dreaptă. Cu perseverenţa-i cunoscută, învaţă să scrie la maşină cu mâna stângă şi cu eforturi deosebite îşi continuă lucrările, îşi redactează memorialistica şi îşi organizează corespondenţa.

„Odată cu primăvara, deci după câteva luni, Sextil este destul de bine ca să-l putem transporta din nou la Bran, ceea ce el aşteaptă cu înfrigurare. Începe să umble, întâi condus de cineva, apoi cu bastonul, şi, încet, iese şi face câţiva paşi în curte, plimbare – până la poartă – pe care are s-o reia apoi tot timpul.

Vine vara şi primeşte scurte vizite ale rudelor şi ale prietenilor: Lucia[31] *şi Dorica*[32]*, surorile lui, Mocu Bologa*[33]*, apoi din Braşov, doctorii Ionel Cârstocea şi Cornel Cărpinişan, Ion Colan, Lacea e posibil să fi fost, o dată Max Hacman, prietenul din Cernăuţi*"[34].

Pe fondul suferinţelor sale, apare o rază de speranţă şi mângâiere: „*Între timp se întoarce Radu de pe front şi lucrul acesta îl bucură peste măsură, pentru că în timpul din urmă era foarte îngrijorat de viaţa lui Radu în plin război. Cu venirea lui Radu, avem şi un doctor în casă, care-l poate supraveghea zi cu zi.*

Radu e numit medic la spitalul din Bran[35]*, încât ne statornicim cu toţii acolo. Eu renunţ la catedra de la Braşov şi mă detaşez la şcoala generală, devenită apoi gimnaziul din Bran. Aşadar, familia este oarecum reîntregită*"[36].

„Sextil ascultă radio, uneori i se pun, la pick-up, cele cîteva plăci cu muzică simfonică aduse de la Berlin. Seara ne strângem toţi în jurul mesei, după care noi femeile tricotăm şi el face câte o pasienţă. Fetiţele au foarte mare grijă de Moşu, iar cea mai mică dintre ele este atât de atentă – îi acoperă, seara, picioarele cu o păturică călduroasă – încât bunicul o numeşte <<famulus>>"[37].

Dacă suntem capabili să luăm în discuţie multitudinea de dovezi legate de universul său sufletesc şi afectiv, de armonia interioară şi căldura emanată în raport

---

[30] Maria Puşcariu, *op. cit.*, p. 7.
[31] Lucia Pușcariu, căs. Bologa (1866-1975), sora mai mare a lui Sextil Pușcariu.
[32] Dora (Dorica) Pușcariu, căs. Buicliu, sora mai mică a lui Sextil Pușcariu.
[33] Valeriu Lucian Bologa (Mocu, 1892-1971) profesor de istoria medicinei la Universitatea din Cluj; prof. Ioan Colan (1902-1969); acad. Constantin Lacea (1875-1950).
[34] *Ibidem*, pp. 7-8.
[35] Ileana, Princess of Romania, *op. cit.*, cap. XI.
[36] Maria Puşcariu, *op. cit.*, p. 8.
[37] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

cu semenii săi, vom putea să apreciem nobleţea sa sufletească, rafinamentul şi dimensiunea personalităţii sale. Reţinem o mărturie în acest sens:

„Aici iese la iveală echilibrul sufletesc pe care l-a avut toată viaţa şi pe care şi l-a păstrat până în ultimile zile. Spunea celor care-l compătimeau pentru ce i s-a întâmplat, pentru boala care a căzut asupra lui, că nu cârteşte, pentru că în viaţă a avut tot ce şi-a dorit: o soţie şi copii pe placul lui, o meserie pe care şi-a îndeplinit-o după placul lui, succese şi împliniri”[38].

Apreciind că are încă multe de finalizat în planul memorialisticii şi în domeniul epistolar, doreşte să-şi dedice această ultimă parte a vieţii redactării lucrărilor din acestă categorie. Nora sa avea să mărturisească mai târziu:

„L-am auzit spunând că nu-l mai interesează filologia, ca şi când pentru el n-ar mai exista. Toată atenţia lui se concentrează acuma asupra lucrărilor care să apară după moartea lui.

Sextil se apucă de lucru. Se instalează la o masă din sufragerie, cu maşina de scris cu tot materialul pe care avea să-l prelucreze. Sunt acolo scrisori, jurnalul lui, amintiri, însemnări. ***Spiţa unui neam*** *e pe jumătate gata. Are s-o termine. Urmează* ***Braşovul de altădată***, ***Călare pe două veacuri***, ***Războiul din 1914-1918*** *şi* ***În România Mare****, volum la care lucra încă în preziua morţii lui. În paralel, îşi clasează şi-şi adnotează uriaşa corespondenţă. Cum am spus, a mărturisit că nu-l mai interesează filologia. Gândul şi sufletul lui se adâcesc în trecut. Ies la iveală frumoasele amintiri în care noi, cei ce am prins acele vremuri, ne regăsim*”[39].

După o perioadă tulbure, cu episoade greu de depăşit, în viaţa sa se instalează un calm relativ, poate era liniştea adâncă dinaintea furtunii: „*Sextil se simte binişor. Duce cu regularitate o viaţă liniştită, cu regim fără sare, cu multe plimbări în grădină, seara cu câte o pasienţă, ziua cu câte o vizită, pe care cei din jurul nostru i-o fac.*

Continuă să lucreze cu mare voinţă, cu îndârjire, obligă mâna stângă să devină mâna dreaptă şi cu mâna stângă îşi bate toate memoriile la maşină. A rămas calm, binevoitor şi echilibrat. Satisfacţia muncii îi dădea un echilibru pe care l-a avut până la urmă. Era mulţumit că e la Bran şi împreună cu familia, deşi lipseau doi dintre ai noştri: soţia lui, Leonora şi ginerele lui, Grigore Manoilescu.

Din punct de vedere material aveam ce ne trebuie: hrană şi, mai ales lemne, în iernile reci şi prelungite de la Bran. Suntem în general, mai liniştiţi, izolaţi cum eram acolo în Bran, departe de vânzoleala şi de schimbările brutale care se întâmplau în ţară. Domniţa Ileana ne oferea o stabilitate şi o ocrotire ca să

---

[38]*Ibidem*, pp. 8-9.
[39]*Ibidem*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

spun aşa, pentru că avea încă o anumită autoritate asupra regimului care se înfiripa”[40].

Aflându-se la Bran, în 21 ianuarie 1947 Pușcariu răspunde unei epistole a istoricului şi criticului literar I. E. Torouţiu (1888-1953), făcând precizări cu privire la starea sa critică: „*În scrisoarea d*[umi]*tale adusă de fiica-mea de la Bucureşti îmi scrii că te-ai cam lungit la vorbă, ca oamenii care încep să îmbătrânească. Folosul e de astădată a*[l] *celui ce a îmbătrânit de-a binelea, al meu, care am primit o scrisoare lungă şi plină de amănunte interesante.*

Din nenorocire infirmitatea mea nu-mi permite să mă revanşez, căci bătutul la maşină cu mâna stângă, singura de care mă mai pot servi, cere sforţări prea mari”[41].

La mai puţin de două luni, la 14 martie 1947, tot de la Bran se adresează printr-o altă scrisoare „*Domniei sale I. E. Torouţiu*[42]*, membru corespondent al Academiei Române*”, arătându-i printre altele şi starea în care se afla: „*Precum vezi, scrisoarea asta am bătut-o la maşină cu hârtie indigo. Panglica pentru maşina de scris nu se află, sau dacă se găseşte, e atât de rea, încât după ce ai întrebuinţat-o de câteva ori, se scămoşează şi literele maşinii sau mai sar.*

Cum, din cauza infirmităţii mele nu pot scrie decât cu stânga la maşină, toată colaborarea mea la publicaţia d[umi]*tale o pot face numai dacă îmi poţi trimite una sau două panglici bune, fie chiar vechi, de preferinţă jumătate neagră şi jumătate roşie.*

Din legăturile d[umi]*tale poţi obţine mai uşor decât mine. Dacă ai şi hârtie pentru introducerile mele, pot fi căzăturile de la coalele întrebuinţate în tipografie, cu atât mai bine.*

Aici, la Bran, nu găsesc nimic, nici hârtie indigo, nici plicuri mari pentru clasarea scrisorilor”[43].

Din 10 decembrie 1947 până la 19 februarie 1948, redactează *Războiul din 1914-1918*, iar după această dată, până cu o zi înaintea morţii, finalizează *În România Mare*, ambele văzând postum lumina tiparului, în volumul *Memorii*[44].

Ziua 5 mai 1948 îl găseşte pe Sextil Puşcariu la Bran, în casa de unde admira dealurile Sohodolului, Bucegii, castelul medieval, Măgura. Sosise momentul în care inima savantului, strălucit fiu al acestor meleaguri, a încetat să bată. Sfârşitul

---

[40] *Ibidem*, pp. 9-10.

[41] Nicolae Scurtu, *Sextil Puşcariu în anii senectuţii*, în „România literară”, nr. 18/1 mai 2015, p. 15.

[42] I.E. Torouțiu (1888-1953), critic și istoric literar, membru corespondent al Academiei Române.

[43] *Ibidem*.

[44] Sextil Puşcariu, *Memorii*, București, Editura Minerva, 1978, pp. 5-373, 375-812; Elisabeta Faiciuc, *op. cit.*, p. LXXXVI.

https://biblioteca-digitala.ro

a venit să pecetluiască, în mod simbolic, în simetrie cu originea şi începuturile, sufletul şi obârşia sa brăneană. Nu cred că şi-a dorit altfel!

„Fără un avertisment prealabil, fără să se fi simţit mai rău, sfârşitul se apropia. Eram alături în camera lui de baie. Avea obiceiul să ia cu el un clopoţel cu care ne avertiza că şi-a terminat toaleta şi e momentul să vie cineva să-l ia sau să-i aducă bastonul, ca să iasă şi să se îmbrace în cameră. Deodată aud clopoţelul căzând pe cimentul din baie. Am înţeles imediat şi m-am dus după ajutor. Lia era la Bucureşti, tocmai în momentul acela. L-am transportat în cameră şi după câteva ore, s-a stins”[45].

Este îmormântat la Braşov, în cimitirul de pe Groaveri, alături de alte personalităţi ale oraşului. „*La înmormântare, lume puţină. A venit din partea Muzeului Ştefan Paşca şi a rostit câteva cuvinte la căpătâiul lui Sextil Puşcariu*”[46]. Alexandru Lapedatu, secretar general al Academiei Române a rostit o cuvântare de adio.

Post mortem, este „beneficiarul” Decretului 76 din 1948 cu privire la transformarea Academiei Române în Academia Republicii Populare Române[47] şi alături de alţi titani ai ştiinţei şi culturii naţionale este exclus din rândurile Academiei Române[48].

Schimbările de ordin valoric şi ideologic din deceniul al şaptelea al secolului trecut, a făcut posibilă o primă aniversare a savantului, la 4 mai 1968 – *Simpozionul Sextil Puşcariu* –, organizat de Societatea Română de Lingvistică Romanică, filiala Iaşi, cu sprijinul Comitetului Judeţean pentru Cultură şi Artă.

A fost urmată, în 7 mai, de *Sesiunea omagială* a Facultăţii de Filologie din Cluj, care a comemorat douăzeci de ani de la moartea lingvistului.

Împlinirea a 25 de ani de la moartea lui Sextil Puşcariu, a fost marcată la 21 decembrie 1973, printr-o *Sesiune de comunicări* a Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară din Cluj-Napoca.

La 5 ianuarie 1977, cu ocazia împlinirii a 100 de ani de la naşterea savantului, Academia Română a organizat sesiunea *Centenar Sextil Puşcariu,* la care au ţinut comunicări personalităţi ale lingvisticii româneşti ca Iorgu Iordan, Dumitru Macrea.

Acelaşi moment este comemorat în 14 ianuarie 1977, prin *Simpozionul omagial „Sextil Puşcariu”*, organizat de Centrul Academic Cluj-Napoca şi Universitatea „Babeş-Bolyai”, cu sprijinul Bibliotecii Centrale Universitare şi a Arhivelor Statului Cluj-Napoca.

---

[45] Maria Puşcariu, *op. cit.,* p. 11.
[46] *Ibidem*.
[47] *Monitorul Oficial*, nr. 132 bis, 9 iunie 1948.
[48] Petre Popescu Gogan, *„Demolarea” Academiei Române,* în „Memoria. Revista gândirii arestate”, nr. 28/sept., Bucureşti, 1999, pp. 8-11.

https://biblioteca-digitala.ro

La Braşov, în oraşul copilăriei sale, la 21 ianuarie 1977 s-a desfăşurat sesiunea de comunicări şi expoziţia *Sextil Puşcariu. 100 de ani de la naştere*, organizate de Comitetul Judeţean pentru Cultură şi Educaţie Socialistă, Comisia Judeţeană pentru răspândirea cunoştinţelor cultural-ştiinţifice, Muzeul Judeţean, Casa Corpului Didactic Braşov.

Şi la Bran, în 22 aprilie, s-a organizat sesiunea de comunicări şi expoziţia *Sextil Puşcariu. 100 de ani de la naştere*, prin grija Comitetul Judeţean pentru Cultură şi Educaţie Socialistă, Comisia Judeţeană pentru răspândirea cunoştinţelor cultural-ştiinţifice, Muzeul Bran.

În zilele de 5-6 mai 1994, la Braşov şi Bran au loc o serie de manifestări comemorative sub titulatura *Sextil Puşcariu ilustră personalitate a culturii şi ştiinţei româneşti.* Cu acest prilej, Liceul Teoretic Bran a primit numele „Sextil Puşcariu".

Din iniţiativa nepoatei sale, prof. dr. Magdalena Vulpe, şi a preşedintelui Asociaţiei *Fiii şi prietenii Branului*, Emil Stoian, cu sprijinul Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca şi a Muzeului Bran, în 29 iunie 1996 se organizează prima ediţie a *Întâlnirilor ştiinţifice „Sextil Puşcariu"*, la care au participat cercetători prestigioşi din ţară.

Între 21-22 iunie 1997, la Bran, se organizează a II-a ediţie a *Întâlnirilor ştiinţifice „Sextil Puşcariu"*, prin strădania Asociaţiei *Fiii şi prietenii Branului*, Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca şi a Muzeului Bran.

La Cluj-Napoca, în perioada 3-5 iulie 1998, s-au desfăşurat lucrările *Colocviului Internaţional „Sextil Puşcariu"*, având ca organizatori Universitatea „Babeş-Bolyai", Facultatea de Litere și Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca.

Cea de a III-a ediţie a *Întâlnirilor ştiinţifice „Sextil Puşcariu"*, a avut loc la Bran, în 5 iunie 1999, cu participarea Asociaţiei *Fiii şi prietenii Branului*, Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca şi a Muzeului Bran[49].

Sâmbătă, 26 mai 2001, la cea de a V-a ediţie a *Întâlnirilor ştiinţifice „Sextil Puşcariu"*, organizată de Asociaţia *Fiii şi prietenii Branului*, în prezenţa unui public de aleasă ţinută intelectuală, s-a dezvelit, în Parcul central din Bran, bustul în bronz al cărturarului, operă a sculptorului braşovean Nicolae Daicu. Este omagiul ce s-a realizat din iniţiativa notarului public Ioan Gonţea şi a preşedintelui asociaţiei, notar public Emil Stoian-Coriolan[50].

---

[49] Pentru momentele aniversare Sextil Puşcariu, vezi pe larg Elisabeta Faiciuc, *op. cit.*, pp. LXXXVII-XCIII.

[50] Vezi pe larg, Emil Stoian, *La Bran, un bust al cărturarului Sextil Puşcariu*, în „România turistică", nr. 2/149, iulie 2001, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

Odată cu nemiloasa scurgere a timpului, în mod inerent, o infinitate de documente, amintiri, întâmplări şi amănunte privind legăturile lui Sextil Puşcariu cu Branul şi oamenii săi s-au pierdut sau se ascund sub colbul întunecat al vremurilor. Deşi este poate târziu şi alte generaţii nu au făcut-o, trebuie să preţuim astăzi tot ce se poate arhiva şi pune în valoare. Este o datorie de mare onoare şi o dovadă peremptorie a omagiului nostru profund.

Scrierile marelui filolog constituie o adevărată frescă a regiunii Branului, cu oamenii şi istoria lor.

Extrem de valoroase sunt însă mărturiile ce pornesc din sufletul celor din familie, a celor ce au petrecut mai mult timp în prejma sa: *„Am trăit în familia lor, alături de Leonora şi de Sextil, mulţi ani din viaţa mea, ca nepoată, ca elevă şi ca noră şi am ajuns la concluzia că Sextil avea acele calităţi de caracter care-l fac pe om să fie om adevărat.*

Şi totuşi, într-o privinţă s-a înşelat: într-un moment de deprimare, mi-a spus că are să fie în curând uitat, că prea puţină lume o să-şi aducă aminte de el (...)”[51].

Aşa cum a simţit şi a făcut toată viaţa, cărturarul a iubit cu pasiune, până la ultima bătaie a inimii, aceste plaiuri, s-a identificat cu Branul şi natura sa înconjurătoare, dorind ca să-şi înceapă somnul veşnic odată cu apusul soarelui care scaldă într-o lumină miraculoasă marele amfiteatru natural mărginit de splendoarea peisajului masivelor muntoase Buceci, Piatra lu' Crai, Postovarului şi Leaota:

„Mă întorc de la plimbarea mea favorită, pe muchea celor două dealuri: Valea Rece şi Valea Grajdului. În asfinţit de soare. Cerul cu nori care se mişcau suri şi bruni ca lâna seină. Piatra Craiului schimbând înfăţişarea severă în lumina care apunea în dosul ei. Bucecii înroşindu-se de ultimile raze, spre sud, şi şirurile de dealuri albastre care se urmau unele după altele, iar în spre miazănoapte un curcubeu, care se revărsa arciş deasupra Postovarului.

Aşa aş vrea să fie şi sfârşitul meu. Să mai pot lumina odată ceea ce am bun şi frumos în firea mea şi apoi întunericul să se coboare repede (...)”[52].

Bibliografie:

Cronica bisericei ortodoxe-române din Sohodol – biserica nouă plasa Bran judeţul Braşov, întocmită de George Babeş paroh, 1933, mss.

Monitorul Oficial, nr. 132 bis, 9 iunie 1948.

Maria PUȘCARIU, *Ultimii ani ai lui Sextil Puşcariu,* mss.

Preot Ioan TĂTULEA, *Cronica bisericei ortodoxe-române din Predealul Branului*, mss.

[51] Maria Puşcariu, *op. cit.*, pp. 11-12.
[52] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 770.

https://biblioteca-digitala.ro

Jean-Paul BESSE, *Ileana l'archiduchesse voilée,* Versailles, Via Romana, 2010.

Bev. COOKE, *Principesă şi monahie: Principesa Ileana – Maica Alexandra*, Bucureşti, Editura Sophia, 2011.

Elisabeta FAICIUC, *Sextil Puşcariu (1877-1948): Bibliografie*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000.

ILEANA Domniţă a României, *Spitalul „Inima Reginei", Bran 1944-1947*, Braşov, Tipografia „Astra", 1947, 31 p.

ILEANA, Princess of Romania, *Hospital of the Queen's Heart*, New York, Rinehart & Company, 1954.

ILEANA, principesă de România, arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999.

Petre POPESCU GOGAN, *„Demolarea" Academiei Române,* în „Memoria. Revista gândirii arestate", nr. 28/sept., Bucureşti, 1999, pp. 8-11.

Maria PUȘCARIU, *Ultimii ani ai lui Sextil Puşcariu*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Philologia, XLIV, 1-2, 1999, pp. 29-34.

Sextil PUȘCARIU, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinereţe (1895-1906),* Bucureşti, 1968.

IDEM, *Memorii*, București, Editura Minerva, 1978.

Nicolae SCURTU, *Sextil Puşcariu în anii senectuţii*, în „România literară", nr. 18/1 mai 2015.

Emil STOIAN, *Ioan Cavaler de Pușcariu fiu al Branului,* în „Cumidava", XXVII, Brașov, 2004, pp. 190-207.

IDEM, *La Bran, un bust al cărturarului Sextil Puşcariu*, în „România turistică", nr. 2/149, iulie 2001, p. 7.

IDEM, *Portrete din Bran*, Braşov, Editura „Dealul Melcilor", 2000.

IDEM, *Regina Maria în amintirile Branului,* Baia Mare, Editura Marist, 2012.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Arhimandrit Ilarion Puşcariu.
Fig. 2 – Din cărţile lui Sextil Puşcariu.
Fig. 3 – Interiorul casei din Sohodol – Bran a cărturarilor Puşcariu.
Fig. 4 – Interior al casei cărturarilor Puşcariu.
Fig. 5 – Dr. Radu Puşcariu – fiul lui Sextil Puşcariu.
Fig. 6 – Sextil Puşcariu.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

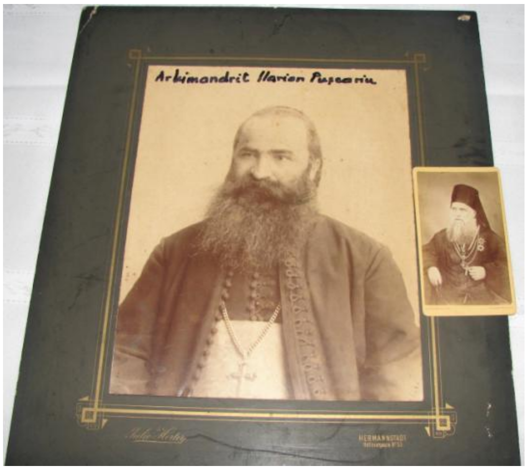

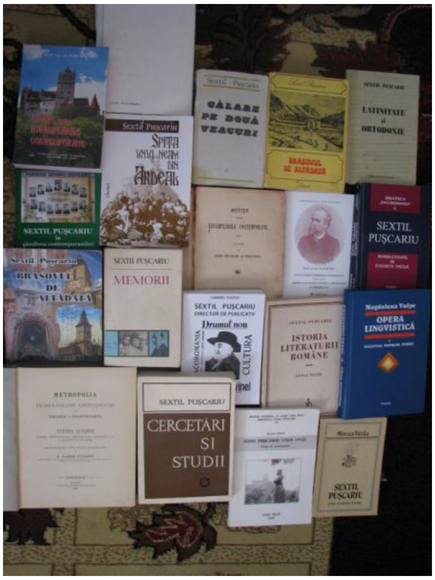

Fig. 1 – Arhimandrit Ilarion Pușcariu **Fig. 2** – Din cărţile lui Sextil Puşcariu

Fig. 3 – Interiorul casei din Sohodol – Bran a cărturarilor Puşcariu

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4 – Interior al casei cărturarilor Puşcariu

Fig. 5 – Dr. Radu Puşcariu
- fiul lui Sextil Pușcariu

Fig. 6 – Sextil Puşcariu

https://biblioteca-digitala.ro

MONOGRAFIA LOCALĂ ÎN REGIUNEA SIBIULUI. TRECUT, PREZENT ȘI VIITOR

EUGEN STRĂUȚIU
Calea Dumbrăvii Street, No. 34, Phone: +40.269.422.169, Fax: +40.269.422.169, e-mail: spriss@ulbsibiu.ro, web: http://spriss.ulbsibiu.ro
Departamentul de Relații Internaționale, Științe Politice și Studii de Securitate
Facultatea de Științe Politice, Relații Internaționale și Studii Europene
Universitatea ”Lucian Blaga” – Sibiu

LOCAL MONOGRAPH IN SIBIU AREA. PAST, PRESENT AND FUTURE

ABSTRACT

Local monograph represent to Sibiu area cultural phenomenon which began in the late nineteenth century in communities with majority German, and was almost immediately assumed and adapted in Romanian communities.

Unfortunately, the two lines of development of monographic domanin collaborated little - the phenomenon is also evident in recent years. German monographs, written and printed in past decades in Germany cannot be found in Romanian libraries and there is minimal interest for dissemination in Romania. Meanwhile, Romanian monographs appear only incidentally in Germany and there are not consulted by Saxon authors.

Although parallel phenomenon of the resurgence of interest in local monograph puts the same methodological issues: Who writes?; What kind of science put in work?; Which is the optimal structure of work?; Who is the target audience and how respond to it needs?

Keywords: Sibiu/Hermannstadt, Regional monograph, Saxon monograph, Romanian monograph.

Introducere. Care este rostul unei monografii locale?

Termenul „*monografie*” derivă din limba greacă, însumând cuvintele „*mono*” (unul, singur) și „*grapho*” (a scrie). Așadar, în accepțiune minimală, monografia este o scriere despre un singur subiect.

Literatura științifică românească operează în mod curent cu termenul de „*monografie locală*”, în condițiile în care nu există o teoretizare asupra conceptului și domeniului pe care îl investighează. La limită, se fac referiri la „*monografia*

https://biblioteca-digitala.ro

sociologică" așa cum a fost definită și impusă ca model de cercetare de către *Școala monografică* a lui Dimitrie Gusti, în perioada interbelică[1].

În realitatea investigării monografice locale, se pot aduce numeroase precizări, obiecții și corecturi metodologiei gustiniene, care riscă să rămână o teorie îndepărtată de realitatea capacităților de investigare monografică locală:

1. Școala gustiniană vine să sistematizeze și să optimizeze o experiență de investigare monografică veche de cel puțin o jumătate de secol (în regiunea Sibiului), care a pornit din mediul german (mai degrabă urban și reglementat în manieră occidentală). Echipa lui Dimitrie Gusti aplică metoda sa mediului rural românesc extracarpatic, într-un moment în care modelul german de investigare locală era deja puternic implementat de către românii din regiunea Sibiului.

2. Pregătirea investigatorului în domeniul sociologiei a fost și rămâne o utopie. Doar prin accident autorul monografiei locale are diplomă de absolvire în sociologie – ca să nu fim obligați să remarcăm că adesea acesta este un pasionat de documentarea trecutului și prezentului comunității, parte din comunitate, dar fără o pregătire intelectuală atestată de diplome universitare.

3. Monografia locală este adesea, în intenție și în rezultat, orientată spre investigarea unui aspect parțial din existența comunității. Astfel, se pot identifica monografii istorice, folclorice sau religioase. Desigur, autorii autorizați sunt istoricii, etnografii și preoții – din nou instrumentarul sociologic este inutil, cu excepția că am considera sociologia acea mamă a științelor socio-umane care le include și autorizează pe toate celelalte.

În aceste condiții, ne întoarcem la o lume fără școala gustiniană, punând întrebarea fundamentală: cui și la ce folosește o monografie locală? Desigur, răpunsul este complex și trebuie oferit prin recompunere de fragmente logice:

1. Monografia este necesară și utilă comunității însăși. Prin monografia locală comunitatea își identifică și ierarhizează valorile comune, câștigă conștiință de sine și solidaritate.

2. Prin monografia locală, comunitatea se prezintă celorlalți: comunităților vecine, centrelor de conducere politico-administrativă, comunităților din depărtare cu care întreține sau dorește parteneriate. Sub acest aspect, nevoile afective ale comunității sunt echilibrate de interese administrative, economice sau de altă natură.

3. Datele și analizele oferite prin monografia locală sunt puse la dispoziția lumii științifice, care este gestionată de către experții cu diplomă în sociologie, istorie, etnografie, administrație sau științe politice. Se pot astfel fotografia și analiza fenomene și procese la scară largă.

---

[1] Florenţa Stăvărache, *Monografia sociologică și dezvoltarea durabilă*, în „Studii şi cercetări din domeniul ştiinţelor socio-umane", vol. 11, Cluj-Napoca, 2003.

https://biblioteca-digitala.ro

4. O categorie aparte de beneficiari o reprezintă decidenții politico-administrativi. Achizițiile monografiei locale pot deveni parte dintr-o uriașă bază de date care justifică politici regionale, naționale și internaționale.

Câteva cifre

Repertorizarea monografiilor locale dedicate comunităților din regiunea Sibiului este un demers dificil. În primul rând, pentru că literatura de specialitate apărută în Germania (începând cu deceniul șapte al secolului trecut) este disponibilă în România în mod accidental. Majoritatea monografiilor săsești[2] pot fi consultate în Biblioteca Transilvană din Gundelsheim[3], înființată în 1963, care în prezent oferă o colecție de aproximativ 63.000 de piese editoriale. Puține dintre acestea se află și în gestiunea Bibliotecii Institutului de Cercetări Socio-Umane al Academiei Române din Sibiu[4].

A doua problemă o reprezintă lansarea pe piață a numeroase produse editoriale care nu reprezintă (nici nu au avut acest scop) o cercetare științifică. Spre exemplu, toate comunele aparținătoare județului Sibiu sunt beneficiare ale colecției *Micromonografii locale* realizată de către Editura Etape în anul 2000, la o medie de 35-40 pagini fiecare broșură[5]. Aceste opere nu fac obiectul cercetării noastre, la fel cum nu considerăm studiile monografice germane apărute în publicații periodice precum *Siebenbuergische Zeitung* și *Siebenbuergisches Archiv*, care cuprind de la câteva pagini la câteva zeci de pagini – dar nu ca realizare editorială separată. Am exclus monografiile dedicate instituțiilor administrative, economice, culturale, precum și pe cele care omagiază o anume personalitate (care, de cele mai multe ori, nu este legată exclusiv de locul natal sau de locul în care și-a desfășurat parțial activitatea). Am păstrat dicționarele de personalități, care prin cumulul faptelor constituie în sine monografii ale localității sau regiunii.

Cu excepțiile de mai sus, am reușit să constituim o listă de monografii locale (cu referire la comunități locale de pe teritoriul județului Sibiu – unde, în actuala organizare administrativă, aflăm 11 orașe și municipii, 53 comune și 177 sate) care cuprinde 79 titluri, între care:

- 57 cu autori români, 22 cu autori germani;
- pe localități: Sibiu (5), Miercurea Sibiului (4), Cisnădie (2), Moșna (3), Rășinari (4), Marpod (2), Orlat (2), Tilișca (2), Slimnic (2). Celelalte localități beneficiază de câte o monografie;

[2] O listă la: http://www.sibiweb.de/orte/heimatbuecher.php3.
[3] http://www.gundelsheim.de/kultur-bildung/siebenb-bibliothek.html.
[4] http://www.icsusib.ro/.
[5] Spre exemplu, *Comuna Miercurea Sibiului. Reussmarkt. Colecția Micromonografii locale Jud. Sibiu*, Sibiu, Editura Etape, 2000, 35 pp.;
vezi: http://www.kubon-sagner.de/opac.html?record=9220717.

https://biblioteca-digitala.ro

- 3 monografii regionale (una pentru „*Sibiul și împrejurimile*”, două dedicate Mărginimii) și 78 dedicate localităților.

Scurtă cronologie

Interesul pentru monografia locală în spațiul spiritual sibian este o apariție condiționată de factori socio-istorici ușor de identificat.

În primul rând, contextul politic. Până la 1849, în sudul Transilvaniei a funcționat sistemul de privilegii *Unio Trium Nationum,* care excludea de la viața politico-administrativă, dar și din oportunitățile economice importante (meșteșuguri și comerț), pe românii ortodocși. Aceștia erau interziși ca locuitori ai orașelor, unde aveau dreptul de acces doar pentru a-și vinde produsele agricole[6]. Absolutismul habsburgic care a urmat revoluției a ținut sub strict control manifestările naționale, dar liberalizarea regimului începând cu anul 1963 a dezlegat oportunitățile economice și culturale pentru toate naționalitățile. Din 1867, dualismul austro-ungar a fost strict în limitarea politică a naționalităților, dar a acordat libertate culturală și economică. Este ceea ce lipsea comunităților românești, care în doar 2-3 decenii a dat o clasă de intelectuali valoroși, avocați, bancheri și latifundiari, cu școli la gimnaziile din Sibiu, urmate de studii universitare la Budapesta, Viena și Berlin. Din acest mediu s-au născut și au excelat la Sibiu: Asociațiunea Transilvană pentru Literatura și Cultura Poporului Român, Banca Albina, Institutul Arhidiecezan. Acum, românii din comunitățile locale aveau modele și suport cultural în instituțiile române din Sibiu, dar în mod inevitabil interacționau în proiectele lor culturale și cu instituțiile similare germane – unde găseau alte modele și colaborări. Interesul pentru redobândirea conștiinței de sine a comunității, prin lucrări de genul „cartea satului”, este parte din acest proces istoric.

Instituții similare au constituit și sașii, care au și inspirat pe cele românești, Numărul și calitatea intelectualității lor naționale erau net superioare. Aceștia au luat în sarcină proiecte majore, cum ar fi tipărirea sistematică a documentelor din Arhiva Universității Săsești[7] – care constituie o adevărată mină de aur pentru reconstituirea istoriilor locale și care au fost imediat valorificate de autorii monografiilor din regiune.

În al doilea rând – argument valabil mai ales pentru comunitățile săsești –, era importantă și utilă o carte de vizită cu care acestea să se prezinte în cuprinsul imperiului, în fața altor comunități, dar și a conducerii politice de la Budapesta și Viena. Cărțile despre locul natal, în limba germană, ajungeau ușor în Occidentul imperial – servind scopuri politice diverse –, de la sublinierea privilegiilor istorice

---

[6] Detalii în: *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe pământul crăiesc,* Sibiu, 1913.

[7] Primul volum în 1892: F. Zimmermann, C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Hermannstadt, 1892.

https://biblioteca-digitala.ro

pierdute recent şi nedrept, la afirmarea unităţii etnice cu Viena şi Berlinul în contextul neînțelegerilor cu Budapesta.

În al treilea rând, naşterea monografiei locale se leagă de condițiile tehnologice favorabile multiplicării și difuzării în tiraje rezonabile a operei monografice. Marile tipografii sibiene, germane în primul rând și pe urma acestora cele românești, sunt o realitate a ultimei jumătăți a secolului al XIX-lea. Exemplul semnificativ îl constituie Editura Wilhelm Krafft, care din 1860 deschidea și o bibliotecă românească. Pentru români, erau disponibile Tipografia Institutului Arhidiecezan și Editura Asociațiunii ASTRA.

Până la primul război mondial

În aceste condiții, sașii și românii au cercetat și publicat practic concomitent cu referire la comunitățile lor, în proporție comparabilă – ceea ce reflectă raporturile etno-demografice. Cu o singură excepție (carte apărută în 1888 la Viena, fără autor declarat, cu referire la Biertan[8]), cărțile au fost editate și tipărite în tipografiile sibiene.

În ordine cronologică, menționăm contribuțiile lui David Krasser despre Apoldu de Sus[9], Johann Platner despre Slimnic[10], Carol Bransch despre Vurpăr[11], Karl Rőmer despre Moșna[12]. În acest timp, comunitățile românești au fost investigate de către Petru Brote la Rășinari[13], Romul Simu la Orlat[14], Ioachim Muntean la Gura Râului[15], Ioan Lupaș la Săliște[16], Ioan Podea despre comunitatea mixtă maghiaro-română din Săcădate[17].

O mențiune specială facem pentru lucrarea lui Victor Păcală, *Monografia satului Rășinariu*, apărută în 1915 la Tipografia Arhidiecezană din Sibiu și premiată de către Academia Română.

---

[8] *Der königliche freie Markt. Birthälm in Siebenbürgen*, Carl Graeser, Wien, 1881.

[9] David Krasser, *Geschichte des sächsisches Grosspold in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1870.

[10] Johann Plattner, *Stolzenburg. Skizzen aus seiner Vergangenheit*, Hermannstadt, 1907.

[11] Carol Brandsch, *Skizzen aus der Vergangenheit und Gegenwart der Gemeinde Burgberg*, Hermanstatdt, 1910.

[12] Karl Rőmer, *Aus Vergangenheit und Gegenwart der Gemeinde Meschen*, Mediash, Tip. Reissenberger, 1912.

[13] Petru Brote, *Libera comună regească Reşinariu. Schiţă istorică*, Sibiu, 1878.

[14] Romul Simu, *Monografia comunei Orlat*, Sibiu, Editura Institutului Tipografic T.L. Albini, 1895.

[15] Ioachim Muntean, *Monografia economică culturală a comunei Gura Râului*, Sibiu, 1896.

[16] Ioan Lupaș, *Câteva pagini din trecutul comunei Săliște*, Sibiu, 1903.

[17] Ioan Podea, *Monografia comunei Săcădate*, Sibiu, 1911.

https://biblioteca-digitala.ro

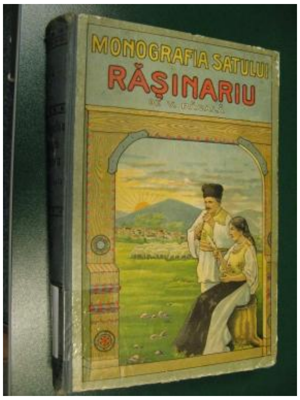

Economia internă a textului imaginată de Victor Păcală reprezintă și astăzi modelul ideal pentru cercetările monografice locale. Partea I abordează geografia fizică (poziţia geografică a comunei, orografia şi hidrografia, geologia, clima, flora şi fauna), istoria, demografia, economia, situaţia financiară etc. În capitolul consacrat populaţiei, autorul vizează locuinţa, alimentaţia, portul, particularităţile limbii vorbite, basme, legende, superstiţii, obiceiuri, jocuri de copii, vrăji, descântece, leacuri băbeşti. Urmează apoi capitole care descriu viaţa economică şi religioasă a comunei, analizează sistemul juridico-administrativ şi oferă date despre principalele instituţii înfiinţate în comună (Cooperativa şcolară, Reuniunea meseriaşilor, Fondul săracilor români din Răşinariu, Andreiana – institut de credit şi economii, societate pe acţiuni în Răşinariu). Ultimele două părți ale lucrării aparțin „*etnografiei reale*” (conceptul aparţine autorului). Referirile se fac la locuinţă şi la stilul arhitectural al acesteia, la obiectele din casă, uneltele gospodăreşti şi celelalte produse – acestea dând măsura individualităţii etnice a celor care le-au creat. În final, este ilustrată în detaliu arta populară decorativă specifică locuitorilor.

Între cele două războaie mondiale

Tendința ascensivă a cercetării monografice remarcată în deceniile premergătoare primului război nu s-a menținut în cele două decenii interbelice. Lucrările monografice, puține, s-au retras la oraș – dar au câștigat foarte mult în calitatea documentării și realizarea editorială. Cum se explică acest fenomen?

În comunitatea germană, s-au succedat două decenii sensibil diferite ca destin național. După război, sașii au resimțit pierderea legăturii cu Viena și au căutat să se reconecteze la o lume germană în care Berlinul devenise superior Vienei. În următorul deceniu, s-a impus opțiunea spre Berlin, în haina sa hitleristă. Așadar, comunitatea germană din Transilvania avea un viitor de construit, și mai puțin un trecut de invocat și de apărat.

În acest timp, comunitatea românească trăia momentul victoriei sale istorice. Nedreptățile naționale despre care vorbiseră monografii mai demult erau

https://biblioteca-digitala.ro

istorie, nu mai erau relevante în noua Românie. Și românii aveau un viitor de construit, mai degrabă decât un trecut de apărat.

În aceste condiții, sunt puține titluri de remarcat, dar sunt fundamentale. Se detașează monografiile istorice sibiene ale lui Emil Sigerus – cea în trei volume, *Din Sibiul vechi*[18], apoi *Cronica orașului Sibiu*[19]. Tot monografie urbană este cealaltă realizare semnificativă a epocii, cea a lui Hermann Rehner despre Cisnădie[20]. În mediul rural săsesc, doar cercetarea lui Erich Ligner din 1936, despre comuna Moșna[21], menține o slabă continuitate a preocupărilor monografice. Nota comună a acestor cercetări este aceea că se înscriu în tradiția burgheză democratică a sașilor ardeleni, nu sunt ideologizate, și sunt foarte bine documentate arhivistic. Astăzi încă, lucrările lui Emil Sigerus sunt punct de trecere obligatoriu pentru orice cercetare asupra trecutului Sibiului.

Pe de altă parte, nici cercetarea monografică românească nu excelează cantitativ. Se remarcă și aici o mai mare preocupare asupra Sibiului, care în trecut a lipsit, iar acum se încearcă a fi redescoperit din punct de vedere al prezenței românești. Remarcăm lucrările lui Constantin Zagoriț și Alexandru Constantinescu (1921)[22], Ioan Lupaș (1928[23] și 1944[24]) și Alexandru Dima (1940)[25]. În mediul rural, este de semnalat doar monografia comunei Boița, publicată în 1938 de către Ioan Albescu[26]. În general, monografiile românești nu par la fel de bine documentate ca

[18] Emil Sigerus, *Vom alten Hermannstadt*, I-III, Hermannstadt, 1922-1928.
[19] Idem, *Chronik der Stadt Hermannstadt 1100-1929*, Hermannstadt, 1930.
[20] Hermann Rehner, *Heltau. Eine Monographie*, Krafft und Drotleff AG, 1931.
[21] Erich Waldemar Lingner, *Meschen. Beitrage zu seiner Geschichte*, Honterus, Hermansnstadt, 1936.
[22] Constantin Zagoriţ, Alexandru Constantinescu, *Însemnări istorice asupra oraşului Sibiu şi împrejurimi*, Sibiu, 1921.
[23] Ioan Lupaş, *Sibiul ca centru al vieţii româneşti din Ardeal*, Cluj, 1928.
[24] Idem, *Importanţa Sibiului în istoria românilor*, Bucureşti, 1944.
[25] Alexandru Dima, *Sibiul*, Bucureşti, 1940.
[26] Ioan Albescu, *Viaţa de trudă şi sbucium a unei comune româneşti din Ardeal. Comuna Boiţa judeţul Sibiu. Încercare de monografie istorică*, Sibiu, 1938.

https://biblioteca-digitala.ro

cele săsești, încadrându-se într-un curent politic care dorește rapid recuperarea unor fapte românești care nu au fost spuse în epocile anterioare.

În timpul regimului comunist

Cele peste patru decenii de comunism au pus o amprentă semnificativă asupra interesului pentru publicarea și lecturarea monografiilor locale, atât în sens cantitativ (cu un număr foarte mic de opere), cât și calitativ. Negând valorile și stilul epocilor precedente, cenzura regimului a aprobat lansarea pe piață doar a câtorva lucrări care vorbeau, în mod obligatoriu, despre lupta de clasă ca motor al evoluției comunitare, despre frăția între naționalitățile conlocuitoare, despre rolul decisiv în plan local al forțelor politice de stânga și despre mărețele realizări economico-sociale ale regimului comunist.

În această paradigmă se înscriu cartea lui Mircea Oprișiu despre Sibiu[27], lucrarea colectivă despre Sibiu apărută la București în 1981 (în colecția *Județele patriei*)[28], monografia istorică a orașului Ocna Sibiului[29] sau monografia regională a ținutului Sibiului scrisă de către Alexandru Dumitrescu-Jippa și Nicolae Nistor[30].

Este interesant fenomenul că, chiar cu respectarea constrângerilor ideologice, regimul comunist a acceptat și chiar a impulsionat cercetarea zonei românești din Mărginimea Sibiului. Au apărut monografii locale referitoare la aspectele civilizaționale ale regiunii[31], dar și câteva locale – între care reeditarea corectată și completată a lucrării lui Ioan Albescu despre Boița[32], dar și monografiile lui Boris Zderciuc despre Tilișca[33] și Nicolae Sasu despre Sebeșul de Jos[34]. Neapărat trebuie consemnată aici reeditarea lucrării lui Ilie Hașeganu despre personalitățile Mărginimii, în 1976[35].

Tradiția germană a monografiei locale a fost întreruptă. Cercetările istoricilor sași (cei mai mulți activând în Institutul de Cercetări Socio-Umane al Academiei din Sibiu) s-au concentrat pe perioada colonizării sașilor, conviețuirea inter-etnică, realizările edilitare ale epocilor medievală și modernă. Dar, pe măsură ce se intesifica procesul emigraționist, sașii plecați scriau în Germania despre „*Locul natal*” („*Heimatort*”). Două semnale din prima generație a monografiilor

[27] Mircea Oprişiu, *Municipiul Sibiu*, Sibiu, 1977.
[28] *Sibiu. Monografie*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1981.
[29] Simion Balteş, Nicolae Nistor, *Ocna Sibiului. File de cronică*, Bucureşti, 1986.
[30] Alexandru Dumitrescu-Jippa, Nicolae Nistor, *Sibiul şi ţinutul în lumina istoriei*, I, Cluj-Napoca, 1976.
[31] Cornel Irimie, Nicolae Dunăre, Paul Petrescu (coord.), *Mărginenii Sibiului. Civilizație și cultură populară românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
[32] Ion Albescu, *Turnu Roşu*, Bucureşti, 1966.
[33] Boris Zderciuc, *Tilişca. Un sat din Mărginimea Sibiului*, Bucureşti, 1963.
[34] Nicolae Sasu, *Monografia comunei Sebeşul de Jos judeţul Sibiu*, Sibiu, 1980.
[35] Ilie Hașeganu, *Figuri din Mărginime*, vol. I-II, București, Editura Litera, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro

sășești în Germania au fost date de către Hans Acker, care a scris despre istoria scaunului și târgului Miercurea[36], și Ernst Martin Weingärtner despre Cristian[37].

După revoluția din 1989

Eliberarea energiilor creatoare în domeniul culturii și cercetării științifice imediat după înlăturarea de la putere a regimului Nicolae Ceaușescu a avut efecte imediate și profunde asupra interesului publicului și cercetătorilor pentru monografia locală. Societatea românească își dorea întoarcerea la valorile naționale autentice, în baza cărora se construise statul român și pe care comunismul le deturnase mixându-le cu modelul sovietic. Majoritatea cercetătorilor avea informația la îndemână și avea dorința de a o aduce la cunoștința publicului, dar nu reușiseră să treacă cenzura comunistă – sau pur și simplu se autocenzuraseră până atunci.

Deja anul 1990 a venit ca o descătușare. Cantitativ și calitativ, fenomenul monografiei locale a renăscut, și se pretează la clasificări.

O primă categorie o constituie noile monografii acolo unde tradiția era impunătoare (Dumitru Băilă la Săliște[38], un colectiv de autori coordonat de către Victor Grecu, tot la Săliște[39], al doilea volum din *Sibiul și ținutul în lumina istoriei* – care eliberează istoria contemporană de șabloanele comuniste[40]). Acest prim val este puternic impregnat de emoția eliberării conștiinței personale și colective, iar paradigma accentuat națională și ostilă comunismului a cercetării a rămas ca un filon puternic până în zilele noastre. În 1993 spre exemplu, apare *Ludoș - comună*

---

[36] Hans Acker, *Aus der Geschichte des Stuhles und der Marktgemeinde Reußmarkt*, 1978.

[37] Ernst Martin Weingärtner, *Ein Heimatbuch über die Gemeinde Großau in Siebenbürgen/Rumänien*, Memmingen, Selbstverlag, *und* Wort und Welt Verlag, 1988.

[38] Dumitru Băilă, *Săliştea Sibiului. Străveche vatră românească. Monografie,* Sibiu, 1990.

[39] Victor Grecu (coord.), *Săliștea Sibiului – străveche vatră românească*, Sibiu, 1990.

[40] Nicolae Nistor, M.N. Marinescu-Frăsinei, *Sibiul şi ţinutul în lumina istoriei*, II, Cluj-Napoca, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro

românească[41] (deși localitatea a fost înființată de sași și aceștia au avut majoritatea demografică acolo timp de secole), iar în 1999 Vasile Rusu scrie despre *Românii din Marpod*[42] într-o manieră polemică la adresa sașilor conlocuitori, nu fără documente care îi susțin analiza.

O categorie aparte în zecile de monografii românești o constituie cea care promovează în mod constructiv valorile național-comunitare, prin evidențierea mai ales a folclorului, obiceiurilor și tehnologiilor de muncă agricolă. Excelează aici Cecilia Gândilă, cu monografiile sale despre Alămor[43], Armeni[44], Bogatu[45], Broșteni[46] și Păuca[47].

Al treilea filon este acela al monografiilor-fluviu, care apar cel mai adesea în două volume foarte consistente, care desfășoară foarte multă și minuțioasă documentație din trecutul și prezentul comunității, dar nu insistă pe analiză și proiectarea unui viitor. Este cazul cercetărilor destinate localităților Tilișca[48], Fofeldea[49], Cârțișoara[50] și Racovița[51].

O familie separată este cea a monografiilor scrise de români care investighează localități întemeiate de sași, care au devenit între timp majoritar românești. Sunt cercetări oneste, care dau tribut cercetărilor săsești anterioare, care descriu în capitole întinse capitolele germane ale trecutului comunitar, și care fac adesea trimiteri la prezentul sașilor emigrați în noile lor patrii. În acest fel sunt cercetate Tălmaciu[52], Hașag[53], Ațel[54], Axente Sever[55], Laslea[56], Slimnic[57], Moșna[58], Miercurea Sibiului[59] sau Șura Mare[60].

---

[41] Gheorghe Muntean, *Ludoş - judeţul Sibiu: comună românească*, Sibiu, 1993.
[42] Vasile Rusu, *Românii din Marpod*, Sibiu, Editura Imago, 1999.
[43] Cecilia Gândilă, *Alămor – izvor de credință și iubire*, Sibiu, Editura Etape, 1999.
[44] Idem, *Armeni – vatră daco-romană*, Sibiu, Editura Tribuna, 2003.
[45] Idem, *Bogatul Român: sat de cântec şi dor*, Sibiu, 1995.
[46] Idem, *Broșteni – la izvor de Secaș Mic*, Sibiu, Editura Tribuna, 2000.
[47] Idem, *Păuca – vatră de istorie și legendă*, Sibiu, 1997.
[48] Ioan Păltineanu, *Tilișca. Monografie*, vol. I-II, Sibiu, Editura Etape, 2003.
[49] Asociația A.T. Laurian, *Cartea satului Fofeldea. File de monografie de la comună la sat*, vol. I-II, Sibiu, Editura Etape, 2012.
[50] Traian Cânduleţ, *Cârţişoara*, 2 volume, Iaşi, Editura LinkPim, 2002.
[51] Cornel Lupea, *Racovița. Monografia unei străvechi așezări sibiene*, Sibiu, 1995.
[52] Rodica Bobeş, Cezara Stratulat, Constantin Barbu, *Tălmaciu la răscrucea timpului*, Sibiu, SC Polsib SA, 2011.
[53] Traian Dordea, *Monografia satului Haşag judeţul Sibiu*, Sibiu, 1998.
[54] Nicolae Edroiu, *Comuna Aţel: Studiu monografic complex*, Editura Eurodidact, 2002.
[55] Ioan Gabor, *Axente Sever. Carte deschisă de istorie, cultură şi legende*, Sibiu, 2002.
[56] Virgil Lazăr, *Laslea în pragul a 700 de ani de existenţă*, Editura Irse Design, 2003.
[57] Constantin Popa, *Slimnic, străveche aşezare din ţinutul Sibiului*, Sibiu, 2000.
[58] Ionel Șotropa, Maria Șotropa, *Moșna – monografie*, Sibiu, Editura Etape, 2001.
[59] Eugen Străuţiu, *Miercurea Sibiului – pagini de istorie* (ediţia a doua revăzută şi adăugită), Sibiu, Editura Editura Universităţii „Lucian Blaga”, 2011; E. Străuţiu, Niculae Gastone,

https://biblioteca-digitala.ro

În acest timp, pasionații de trecutul și prezentul comunităților românești din Mărginime își fac datoria de conștiință, actualizând cercetările antebelice sau trimițând la tipar pentru prima oară cărți despre Gura Râului[61], Sadu[62], Rășinari[63] sau Poplaca[64].

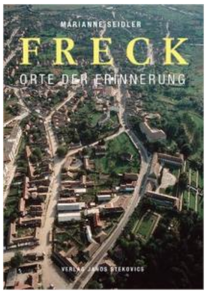

Ca o școală monografică separată, sașii plecați în Germania au produs opere impunătoare. Lucrările lor sunt consistente, apar în condiții editoriale excelente, cu multe ilustrații color, pe hârtie și carton de calitate incomparabilă cu cele mai multe monografii apărute în România. Sunt însă și aspecte discutabile în munca lor și în rezultatul acestei munci. În Germania, aceștia au rupt contactul cu arhivele din locul natal și nu mai beneficiază decât de fondurile documentare care au fost transferate la Gundelsheim. În aceste condiții, mai ales în tratarea istoriei contemporane, se face apel masiv la memoria supraviețuitorilor deportării în Uniunea Sovietică sau a celor care au avut un rol în gestionarea administrativă a comunităților în comunism; subiectivitatea este așadar crescută în tratarea evenimentelor contemporane. În sfârșit, o lipsă aproape generală a monografiilor germane este foarte slaba documentare asupra conlocuitorilor români sau țigani, care abia dacă apar menționați în câteva pagini – în cea mai bună situație. Este păcat (dar nu este vina autorilor) că lucrările lor nu sunt puse în circulație în România. În cel mai bun caz, câte un exemplar ar putea fi consultat în Biblioteca Institutului de Cercetări Socio-Umane al Academiei Române din Sibiu, dar nu este cazul majorității titlurilor

---

Oameni de seamă din Miercurea Sibiului (ediţia a doua revăzută şi adăugită), Sibiu, Editura Asociațiunii ASTRA, 2014.

[60] Ioan Mihu, *Şura Mare, o comuna din preajma Sibiului*, Sibiu, Editura Tribuna, 2004.

[61] Dumitru Ioan Arsenie, *Gura Râului. Sat din Mărginime*, Sibiu, Editura Universităţii "Lucian Blaga", 2000.

[62] Lucian Giura, *Sadu. File de istorie*, Sibiu, Editura Universităţii "Lucian Blaga", 2003.

[63] Constantin Popa, *Răşinari – Istoria şi civilizaţia unui sat din Mărginimea Sibiului*, Sibiu, Tipotrib, 2007.

[64] Emanuel P. Tăvală, *Poplaca, o istorie vie*, Sibiu, Editura Andreiană, 2011.

https://biblioteca-digitala.ro

apărute în Germania. Semnificative pentru această categorie sunt monografiile referitoare la Miercurea Sibiului[65], Mediaș[66], Moșna[67], Ruși[68], Marpod[69] sau Avrig[70].

Monografia locală, încotro?

Bunuri câștigate deja pentru fenomenul monografiei locale, care nu mai pot fi pierdute într-un orizont de timp previzibil, îl constitutie conștientizarea necesității și utilității cercetării; disponibilitatea administrațiilor locale de finanțare și sprijin al documentării; angajarea multor pasionați și experți în efortul de cercetare; varietatea modelelor precedente.

Cea mai mare provocare o constituie profesionalizarea cercetării. Desigur, pasionații din comunitate sunt bineveniți și chiar necesari. Dar formula organizatorică ideală în științele socio-umane (nu doar în monografia locală) deja a fost probată ca fiind echipa multidisciplinară, de profesioniști în istorie, geografie, sociologie, antropologie, economie ș.a., care pot utiliza limbile română, germană și maghiară. Entuziaștii din comunitate, membri în aceste echipe, vor trebui să rămână în rolul foarte onorant de ghid în realitatea locală, conector cu indivizii și grupurile, deschizător de drum către arhivele și documentele semnificative.

În al doilea rând, este utilă și necesară o mobilizare a intelectualității locale – profesori, preoți, intelectuali reveniți de la orașe la vârsta pensionării – care să dea cercetării greutatea unui grup care cunoaște datele locale și gestionează metodologiile fundamentale ale diferitelor științe. Din păcate, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, monografia rămâne efortul unuia singur, prea adesea contestat și rivalizat în comunitate pentru efortul său.

În al treilea rând, este nevoie de o comunitate științifică a monografilor. Aceștia se pot întâlni în workshopuri, conferințe, lansări de carte, expoziții de carte și documentare. Astfel, își vor împărtăși din experiența muncii și rezultatului, vor vehicula modelele valoroase – care au condus deja spre succes.

---

[65] Simon Acker, *Reußmarkt, wie es einmal war*, München, Verlag der Siebenbürgisch-Sächsischen Stiftung, 1998.

[66] Hansotto Drotloff, Günther E. Schuster (Hrsg.), *Mediasch. Ein historischer Streifzug durch die siebenbürgisch-sächsische Stadt an der Kokel*, Schiller, Sibiu/Hermannstadt, 2009.

[67] Martin Henning, *Meschen – eine bleibende Errinrung*, Stuttgart, 1994.

[68] Michael Hihn, *Reußen. Das Dorf mit dem schiefen Turm*, Thaur/Innsbruck, Wort und Welt Verlag, 1995.

[69] Georg E. Schuster, *Marpod – eind deutches Dorf im Siebenbűrgen, Verlag der Siebenbűrgisch-Sächsischen Stiftung*, Mű‌nchen, 1999.

[70] Marianne Seidler, *Freck bei Hermannstadt – Ein Dorf in Siebenbürgen: Orte der Erinnerung. Eine Ortsmonographie*, Verlag Janos Stekovics, 2004.

https://biblioteca-digitala.ro

Dincolo de aceste nevoi, impresia generală este pozitivă şi generatoare de încredere: fenomenul monografiei locale a devenit fertil, mobilizator și indispensabil evoluției oricărei comunități locale.

Bibliografie:

Hans ACKER, *Aus der Geschichte des Stuhles und der Marktgemeinde Reußmarkt*, 1978.

Simon ACKER, *Reußmarkt, wie es einmal war*, München, Verlag der Siebenbürgisch-Sächsischen Stiftung, 1998.

Ioan ALBESCU, *Turnu Roşu*, Bucureşti, 1966.

IDEM, *Viaţa de trudă şi sbucium a unei comune româneşti din Ardeal. Comuna Boiţa judeţul Sibiu. Încercare de monografie istorică*, Sibiu, 1938.

Dumitru Ioan ARSENIE, *Gura Râului. Sat din Mărginime*, Sibiu, Editura Universităţii "Lucian Blaga", 2000.

Asociația A.T. Laurian, *Cartea satului Fofeldea. File de monografie de la comună la sat*, vol. I-II, Sibiu, Editura Etape, 2012.

Simion BALTEȘ, Nicolae NISTOR, *Ocna Sibiului. File de cronică*, Bucureşti, 1986.

Dumitru BĂILĂ, *Săliştea Sibiului. Străveche vatră românească. Monografie*, Sibiu, 1990.

Rodica BOBEȘ, Cezara STRATULAT, Constantin BARBU, *Tălmaciu la răscrucea timpului*, Sibiu, SC Polsib SA, 2011.

Carol BRANDSCH, *Skizzen aus der Vergangenheit und Gegenwart der Gemeinde Burgberg*, Hermanstatdt, 1910.

Petru BROTE, *Libera comună regească Reşinariu. Schiţă istorică*, Sibiu, 1878.

Traian CÂNDULEȚ, *Cârţişoara*, 2 volume, Iaşi, Editura LinkPim, 2002.

Comuna Miercurea Sibiului. Reussmarkt. Colecția Micromonografii locale Jud. Sibiu, Sibiu, Editura Etape, 2000, 35 p.;
vezi: http://www.kubon-sagner.de/opac.html?record=9220717.

Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe pământul crăiesc, Sibiu, 1913.

Der königliche freie Markt. Birthälm in Siebenbürgen, Carl Graeser, Wien, 1881.

Alexandru DIMA, *Sibiul*, Bucureşti, 1940.

Traian DORDEA, *Monografia satului Haşag judeţul Sibiu*, Sibiu, 1998.

Hansotto DROTLOFF, Günther E. SCHUSTER (Hrsg.), *Mediasch. Ein historischer Streifzug durch die siebenbürgisch-sächsische Stadt an der Kokel*, Schiller, Sibiu/Hermannstadt, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

Alexandru DUMITRESCU-JIPPA, Nicolae NISTOR, *Sibiul şi ţinutul în lumina istoriei*, I, Cluj-Napoca, 1976.

Nicolae EDROIU, *Comuna Aţel: Studiu monografic complex,* Editura Eurodidact, 2002.

Ioan GABOR, *Axente Sever. Carte deschisă de istorie, cultură şi legende*, Sibiu, 2002.

Cecilia GÂNDILĂ, *Alămor – izvor de credință și iubire*, Sibiu, Editura Etape, 1999.

IDEM, *Armeni – vatră daco-romană*, Sibiu, Editura Tribuna, 2003.

IDEM, *Bogatul Român: sat de cântec şi dor,* Sibiu, 1995.

IDEM, *Broșteni – la izvor de Secaș Mic,* Sibiu, Editura Tribuna, 2000.

IDEM, *Păuca – vatră de istorie și legendă,* Sibiu, 1997.

Lucian GIURA, *Sadu. File de istorie*, Sibiu, Editura Universităţii "Lucian Blaga", 2003.

Victor GRECU (coord.), *Săliștea Sibiului – străveche vatră românească,* Sibiu, 1990.

Ilie HAȘEGANU, *Figuri din Mărginime*, vol. I-II, București, Editura Litera, 1976.

Martin HENNING, *Meschen – eine bleibende Errinrung,* Stuttgart, 1994.

Michael HIHN, *Reußen. Das Dorf mit dem schiefen Turm*, Thaur/Innsbruck, Wort und Welt Verlag, 1995.

Cornel IRIMIE, Nicolae DUNĂRE, Paul PETRESCU (coord.), *Mărginenii Sibiului. Civilizație și cultură populară românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

David KRASSER, *Geschichte des sächsisches Grosspold in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1870.

Virgil LAZĂR, *Laslea în pragul a 700 de ani de existenţă,* Editura Irse Design, 2003.

Erich Waldemar LINGNER, *Meschen. Beitrage zu seiner Geschichte*, Honterus, Hermansnstadt, 1936.

Ioan LUPAȘ, *Câteva pagini din trecutul comunei Săliște,* Sibiu, 1903.

IDEM, *Importanţa Sibiului în istoria românilor*, Bucureşti, 1944.

IDEM, *Sibiul ca centru al vieţii româneşti din Ardeal*, Cluj, 1928.

Cornel LUPEA, *Racovița. Monografia unei străvechi așezări sibiene*, Sibiu, 1995.

Ioan MIHU, *Şura Mare, o comuna din preajma Sibiului*, Sibiu, Editura Tribuna, 2004.

Gheorghe MUNTEAN, *Ludoş – judeţul Sibiu: comună românească,* Sibiu, 1993.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioachim MUNTEAN, *Monografia economică culturală a comunei Gura Râului*, Sibiu, 1896.

Nicolae NISTOR, M.N. MARINESCU-FRĂSINEI, *Sibiul şi ţinutul în lumina istoriei*, II, Cluj-Napoca, 1990.

Mircea OPRIȘIU, *Municipiul Sibiu*, Sibiu, 1977.

Ioan PĂLTINEANU, *Tilișca. Monografie*, vol. I-II, Sibiu, Editura Etape, 2003.

Johann PLATTNER, *Stolzenburg. Skizzen aus seiner Vergangenheit*, Hermannstadt, 1907.

Ioan PODEA, *Monografia comunei Săcădate*, Sibiu, 1911.

Constantin POPA, *Răşinari – Istoria şi civilizaţia unui sat din Mărginimea Sibiului*, Sibiu, Tipotrib, 2007.

IDEM, *Slimnic, străveche aşezare din ţinutul Sibiului*, Sibiu, 2000.

Hermann REHNER, *Heltau. Eine Monographie*, Krafft und Drotleff AG, 1931.

Karl RŐMER, *Aus Vergangenheit und Gegenwart der Gemeinde Meschen*, Mediash, Tip. Reissenberger, 1912.

Vasile RUSU, *Românii din Marpod*, Sibiu, Editura Imago, 1999.

Nicolae SASU, *Monografia comunei Sebeşul de Jos judeţul Sibiu*, Sibiu, 1980.

Georg E. SCHUSTER, *Marpod – eind deutches Dorf im Siebenbűrgen, Verlag der Siebenbűrgisch-Sächsischen Stiftung*, Műnchen, 1999.

Marianne SEIDLER, *Freck bei Hermannstadt – Ein Dorf in Siebenbürgen: Orte der Erinnerung. Eine Ortsmonographie*, Verlag Janos Stekovics, 2004.

Sibiu. Monografie, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1981.

Emil SIGERUS, *Chronik der Stadt Hermannstadt 1100-1929*, Hermannstadt, 1930.

IDEM, *Vom alten Hermannstadt*, I-III, Hermannstadt, 1922-1928.

Romul SIMU, *Monografia comunei Orlat*, Sibiu, Editura Institutului Tipografic T.L. Albini, 1895.

Florenţa STĂVĂRACHE, *Monografia sociologică și dezvoltarea durabilă*, în „Studii şi cercetări din domeniul ştiinţelor socio-umane”, vol. 11, Cluj-Napoca, 2003.

Eugen STRĂUȚIU, *Miercurea Sibiului – pagini de istorie* (ediţia a doua revăzută şi adăugită), Sibiu, Editura Editura Universităţii „Lucian Blaga”, 2011.

Eugen STRĂUȚIU, Niculae GASTONE, *Oameni de seamă din Miercurea Sibiului* (ediţia a doua revăzută şi adăugită), Sibiu, Editura Asociațiunii ASTRA, 2014.

Ionel ȘOTROPA, Maria ȘOTROPA, *Moșna – monografie,* Sibiu, Editura Etape, 2001.

https://biblioteca-digitala.ro

Emanuel P. TĂVALĂ, *Poplaca, o istorie vie*, Sibiu, Editura Andreiană, 2011.

Ernst Martin WEINGÄRTNER, *Ein Heimatbuch über die Gemeinde Großau in Siebenbürgen/Rumänien*, Memmingen, Selbstverlag, *und* Wort und Welt Verlag, 1988.

Constantin ZAGORIȚ, Alexandru CONSTANTINESCU, *Însemnări istorice asupra oraşului Sibiu şi împrejurimi*, Sibiu, 1921.

Boris ZDERCIUC, *Tilişca. Un sat din Mărginimea Sibiului*, Bucureşti, 1963.

F. ZIMMERMANN, C. WERNER, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Hermannstadt, 1892.

http://www.gundelsheim.de/kultur-bildung/siebenb-bibliothek.html.

http://www.icsusib.ro/.

http://www.sibiweb.de/orte/heimatbuecher.php3.

https://biblioteca-digitala.ro

„STRADA”: A CINCEA PUTERE ÎN STAT?

DUMITRU-CĂTĂLIN ROGOJANU
rogojanucatalindumitru@yahho.com
Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane – Deva
Facultatea de Științe și Litere-Universitatea “Petru Maior” – Târgu-Mureș

„THE STREET”, FIFTH POWER IN THE STATE?

ABSTRACT

The present study subscribes to the analysis of a topic of immediate history, namely the investigation of the role and place of street demonstrations in determining future policy decisions after the fateful event taking place in the Colectiv Bucharest night club on the night of 30 October 2015. Besides the accumulated anxieties, including the situation in that „place of death”, the reasons why Romanians protested are manifold, but the most important were the political and economic ones: the disappearance of the corrupt and compromised political class and a better situation in terms of the standard of living for everyone.

But fundamental for „the street” was how people were mobilized, rationality of claims, continuity of protests over several days, the youthful air and ease of participants. Also, important is the fact that this „street” (civil society) makes us think if it has become the fifth state power, whether it is a „mass of interdiction” or a „mass of revival” (Elias Canetti).

Keywords: ”The Street”, ”the soul of the crowd”, ”Mass of interdiction”, ”Mass of revival”, Klaus Iohannis, Gustave Le Bon, Elias Canetti.

Evenimentul tragic din clubul *Colectiv* din București, care a avut loc în noaptea de vineri 30 octombrie 2015, a siderat și bulversat o mare parte a populației României, atât prin dimensiunea sa tragică în care și-au pierdut viața zeci de tineri, dar și prin elementul de imprevizibil, de șoc, de bizar. Cei care au reușit să fie salvați, dar și reprezentanții SMURD-ului, poliției, jandarmeriei etc., au fost de-a dreptul uimiți de ceea ce au putut să vadă în acel loc al morții, un spațiu care a intrat în spectrul evenimentelor pline de dramatism ale istoriei imediate.

Dacă noaptea de 30 octombrie a reprezentat un moment critic pentru unii tineri care au murit sau care s-au aflat în stare gravă în spital, pentru autoritățile române a fost o adevărată provocare la care au trebuit să răspundă cu celeritate. Pentru clasa politică tragedia din *Colectiv* a constituit momentul în care mulțimea înfuriată de incompetența instituțiilor statului a cerut demisia guvernaților și organizarea de alegeri anticipate. Generația tânără a demonstrat o capacitate de

https://biblioteca-digitala.ro

organizare exemplară, această generație „facebook”, animată de aerul de libertate, de nonconformism, s-a mobilizat într-un număr mare pentru a schimba ceva în România.

Dar, ce se poate remarca la manifestanții din stradă, este dezinvoltura, curajul, hotărârea, franchețea cu care și-au expus nemulțumirile, dar și ura față de politicieni. Schimbarea structurilor politice ale României trebuie realizată prin și cu acești tineri, de aceea probabil vechea gardă a politicului va trebui să cedeze sau să dea un pas înapoi pentru ca țara noastră să fie condusă pe baze meritocratice și nu prin oameni care promovează un sistem corupt. Este și un conflict între generații, între urmașii vechilor structuri comunisto-securiste și copiii născuți prin anii '80-'90 care acum își cer dreptul la o țară cu adevărat democrată, fără politicieni corupți. Acest „conflict” între cei vechi și cei noi, probabil nu ar fi existat dacă în mod real s-ar fi făcut o trecere treptată spre un regim democratic, cu o lege a lustrației ce trebuia aplicată imediat după Revoluția din 1989.

Fenomenul „Strada” poate fi perceput și ca o dorință de a răzbuna, de a compensa prin atitudine și determinare moartea românilor la Revoluție, o atitudine civică și morală demnă care cu siguranță va avea efecte în plan politic, social și economic. Manifestațiile prelungite din stradă denotă și puterea care poate să o aibă societatea civilă atunci când contextul evenimentelor interne sau externe determină acest lucru. „Strada” nu este doar locul în care oamenii își spun nemulțumirile, ci este și o zonă a incertitudinii, a problemelor nerezolvate, față de „casa” care poate fi văzută ca un loc al expectativei, al problemelor parțial nerezolvate, al compromisului dezgustător cu politicienii. De aceea, cei care au stat în casă și nu au ieșit în stradă poate nu au avut curaj, poate nu au putut sau au avut anumite interese, dar un lucru este cert, „strada” din 2015 nu i-a iertat pe politicieni, cum de altfel nu i-a iertat nici „strada” din 1989, care însă a fost furată și transformată.

Presiunea „străzii” l-a determinat pe prim-ministrul Victor Ponta să-și dea demisia, o plecare așteptată de mai mult timp de români. Momentul a fost unul extrem de bun pentru V. Ponta pentru a pleca de la conducerea Guvenului, deși anterior zilei de 30 octombrie i s-a solicitat demisia în mai multe rânduri. Motivul a fost unul plauzibil, iar argumentul că el „*nu se bate cu oamenii*”, ci cu politicienii, este doar o justificare fără fond a acestei demisii. Ce putem să decelăm din această decizie este tocmai puterea de temut a participanților din stradă, frica pe care pe politicienii în frunte cu Ponta a început să-i cuprindă. De altfel, unul dintre sloganurile mulțimii a fost „*Să vă fie frică, poporul se ridică!*”, un avertisment pentru cei care au condus țara într-un mod lamentabil timp de 25 de ani, ridicarea poporului însemnând, în viziunea protestatarilor, căderea sistemului politic actual.

Înainte de accidentul din *Colectiv*, generația de după '89 era privită ca neputincioasă în fața „bătrânilor” mai versatili, o categorie a populației României considerată a fi pierdută în angrenajul „rinocerizat”, cu mentalitate învechită. Fără

https://biblioteca-digitala.ro

lideri ai străzii, fără acțiuni violente, dar cu o comunicare foarte bună pe rețelele de socializare, „strada” a devenit a cincea putere în stat, o putere „soft”, care prin perseverență a reușit să-și impună ideile. În egală măsură sufletul „străzii”, sau ”*sufletul mulțimii*” cum ar spune Gustave Le Bon[1], nu a fost irațional, ci a reflectat un fel de a gândi, o altă atitudine și o nouă viziune de conducere a României. Sociologul francez mai sus menționat afirma că: „*Puterea maselor s-a născut, în primul rând, datorită propagării unor idei încet implantate în spirite și, apoi, prin asocierea treptată a indivizilor, având drept rezultat realizarea concepțiilor până atunci teoretice*”[2]. Ideea esențială a maselor de oameni de pe străzi a fost schimbarea radicală a politicienilor și înlocuirea acestora cu persoane tinere, nepătate din punct de vedere moral. Spiritul mulțimii a fost unul al dezgustului și dezamăgirii, un spirit pur care a cerut socoteală pentru victimele din *Colectiv*, un spirit al unei societăți până atunci dezorientată și mințită de conducători.

Raportarea politicienilor la cerințele mulțimii a fost una tăcută, crezând probabil că până la urmă se vor „plictisi”, cum de altfel s-a întâmplat de mai multe ori în trecut, sau mizând pe naivitatea acestora, însă tinerii au continuat să protesteze.

Președintele Klaus Iohannis a acționat cu prudență și a invitat la consultări pentru viitorul guvern o nouă forţă, care în viziunea sa, deţine din acel moment un rol determinant în deciziile politice: „*Am urmărit aseară, cu mare atenție, manifestaţiile de stradă. Sunt foarte mulțumit că au fost manifestații fără violenţe, fără exagerări şi am un mesaj important pentru toți cei care au fost şi aseară şi alaltăieri în stradă:* ***V-am văzut, v-am auzit, voi ține cont de solicitările voastre!*** *Am decis ca în continuarea consultărilor cu partidele politice, pe care le-am planificat pentru astăzi și pentru mâine, să consult în premieră un nou actor: societatea civilă.* ***Voi convoca pentru vineri după-amiaza un grup care reprezintă atât societatea civilă, cât și ceea ce se numește „strada”.*** *Este important pentru mine și doresc să le cunosc părerile și opțiunile. În acest fel voi cunoaște, atunci când voi lua o decizie, și opțiunile partidelor politice, dar, și acest lucru mi se pare important, opțiunile societății civile*”[3]. După întâlnirile avute în prealabil cu reprezentanţii partidelor politice, preşedintele a primit la Cotroceni mai mulţi membri ai societăţii civile, o parte dintre aceştia făcând parte din asociaţii sau

---

[1] Vezi și Sigmund Freud, *Psihologia colectivă şi analiza eului*, traducere Darie Lăzărescu, f.l., Editura Mediarex, 1995.

[2] Gustave Le Bon, *Psihologia mulţimilor*, traducere Mariana Tabacu, Bucureşti, Editura Antet XX Press, 2000, p. 4.

[3] http://www.hotnews.ro/stiri-politic-20560058-iohannis-anunta-premiera-consulta-societatea-civila-reprezentanti-manifestantilor-inainte-anunte-propunerea-premier.htm?nomobile (accesat: 7 noiembrie 2015).

https://biblioteca-digitala.ro

organizaţii nonguvernamentale[4]. De altfel, această comunicare cu societatea civilă a reprezentat un prim semnal că „glasul străzii” este auzit de către Iohannis şi că acesta îşi va baza deciziile ţinând cont de nemulţumirile mulţimii.

Mai mult, el a promis şi s-a ţinut de cuvânt că va merge în Piaţa Universităţii să afle părerile oamenilor: „*Mă voi duce, dar nu voi anunţa nici ora, nici ziua ca să nu transform acest lucru într-un spectacol mediatic. Vreau să mă întâlnesc cu oamenii şi să discut cu ei*”[5]. Mulţimea avea nevoie de prezenţa preşedintelui Iohannis în mijlocul evenimentelor deoarece acesta se număra printre puţinii politicieni care mai prezenta încredere.

Totodată, masele de oameni de pe străzile ţării aveau nevoie de legitimitatea acţiunilor întrucât şi ei la rândul lor i-au acordat preşedintelui votul, practic nevoia de solidaritate, de a avea un lider politic care să le împărtăşească solicitările, a crescut rolul jucat de „stradă”. Chiar dacă mulţimea din „stradă” a fost eterogenă, au existat oameni raţionali, cu valori şi principii puternice, ale căror revendicări au fost justificate, însă au fost şi persoane cu frustrări personale, reprezentanţi ai unor viziuni politice de extremă stânga sau dreapta, sau alte categorii sociale[6], unde „strada” a constituit un spaţiu al defulării, totuşi nu trebuie ignorată stăruinţa şi claritatea mesajelor transmise, chiar dacă unele erau individuale. Dar, aceste mase au avut până acum „interdicţia” de a se implica în mod direct în politică, de a-şi spune răspicat lipsurile, clasa politică prin miniciună şi manipulare le-a interzis în mod direct dreptul de implicare activă în treburile politice.

De aceea, am putea discuta de „strada” ca un fenomen de „*masă a interdicţiei*”, termen uzitat de Elias Canetti, care înseamnă că „*un număr mare de oameni la un loc,* (…) *nu mai vor să facă ceea ce până atunci făcea fiecare în parte. Interdicţia vine subit; şi-o asumă ei înşişi* (...). *Întotdeauna îşi are originea într-o nevoie a celor în cauză. De îndată ce interdicţia a fost pronunţată, masele încep să se formeze* (...). *Solidaritatea lor se recunoaşte în hotărârea refuzului. Caracterul negativ al interdicţiei se transmite acestor mase din clipa constituirii lor şi rămâne trăsătura lor esenţială, atât timp cât ele există*”[7]. Refuzul de a mai fi conduşi de politicieni corupţi şi depăşirea interdicţiei de a participa într-un mod dinamic la politica României a fost direcţia fundamentală a „străzii”.

---

4 http://citynews.ro/eveniment/klaus-iohannis-s-intalnit-la-cotroceni-cu-membri-ai-societatii-civile-1283155 (accesat: 7 noiembrie 2015).

5 *Ibidem.*

6 Alexandru Lalescu, *Revoluția străzii: așteptări, riscuri, consecințe,* disponibil la: http://www.contributors.ro/politica-doctrine/revolu%C8%9Bia-strazii-a%C8%99teptari-riscuri-consecin%C8%9Be/ (accesat: 7 noiembrie 2015).

7 Elias Canetti, *Masele şi Puterea*, traducere din lb. germană de Amelia Pavel, Bucureşti, Editura Nemira, 2000, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar masa de oameni din piaţa Revoluţiei şi din alte oraşe a fost o *„masă a schimbării*”, un fel de *„masă a revirimentului*”[8], a revenirii în prim-plan a *„celor mici*”, care pot face istorie prin revendicările politice, socio-economice cerute. Întotdeauna masele îşi maximizează scopul, aşa cum s-a demonstrat şi în cazul manifestărilor după accidentul din *Colectiv*, prin dorinţa de a dispărea de pe scena politică oamenii politici vetuşti şi compromişi, coagularea unui nou program politic în jurul solicitărilor celor din stradă şi organizarea de alegeri anticipate. Până la urmă şi „strada” şi-a dat seama că alegerile anticipate ar putea crea haos şi au consimţit spre numirea unui guvern de tehnocraţi. „Guvernul străzii” trebuie să fie un guvern al „oamenilor simpli”, corecţi, fără interese partinice, un guvern care să „spele” măcar parţial ruşinea guvernărilor anterioare.

După a doua rundă de consultări şi ţinând cont de continuarea manifestaţiilor, Klaus Iohannis a anunţat pe 10 noiembrie 2015 numele noului premier, Dacian Cioloş, consilier al preşedintelui Comisiei Europene, Jean-Claude Junker, fost Comisar European pentru Agricultură şi fost Ministru al Agriculturii în guvernul Tăriceanu[9]. Dacian Cioloş pare a fi persoana integră şi bine pregătită care se încadrează în standardele dorinţelor „străzii”, însă el va trebui să propună miniştri credibili şi buni profesionişti pentru ca guvenul său să fie votat în Parlament. În orice caz, aşa cum a declarat şi jurnalistul Cristian Tudor Popescu, atât preşedintele, cât şi Parlamentul, sau noul premier desemnat, Dacian Cioloş, trebuie să ştie că asupra lor planează presiunea oamenilor: *„Și președintele Klaus Iohannis, și Parlamentul sunt sub presiunea străzii, nu au altă cale de ieșire, pentru că oamenii au ieșit în stradă și ar putea reveni oricând. Iar premierul desemnat, Dacian Cioloș, trebuie să aibă în minte că a fost ales la presiunea străzii*”[10].

În concluzie, trebuie remarcată influenţa „străzii” în desemnarea lui Dacian Cioloş la conducerea guvernului, dar şi consensul, chiar şi temporar, al partidelor că un guvern de tehnocraţi poate fi o soluţie bună până la viitoarele alegeri. Cu toate că în proporţie mare manifestaţiile vor înceta, noul guvern va trebui să acţioneze cu diplomaţie şi corectitudine faţă de oameni, întrucât există posibilitatea ca „strada” să „reînvie”, iar situaţia politică a preşedintelui să fie pusă în mare dificultate. „Strada” a arătat pe parcursul protestelor că poate deveni o a cincea putere în stat, demnă de luat în calcul şi că fără acţiuni violente poate schimba guvernul şi direcţiona ţara spre un viitor mai bun.

---

[8] *Ibidem*, p. 44.

[9] Raluca Pantazi, *Cine este Dacian Cioloş, premierul desemnat de Klaus Iohannis*, disponibil la: http://www.hotnews.ro/stiri-esential-20576289-cine-este-dacian-ciolos-premierul-desemnat-klaus-iohannis.htm (accesat: 13 noiembrie 2015).

[10] http://www.hotnews.ro/stiri-esential-20576289-cine-este-dacian-ciolos-premierul-desemnat-klaus-iohannis.htm (accesat: 13 noiembrie 2015).

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie:

Elias CANETTI, *Masele şi Puterea*, traducere din lb. germană de Amelia Pavel, Bucureşti, Editura Nemira, 2000.

Sigmund FREUD, *Psihologia colectivă şi analiza eului,* traducere Darie Lăzărescu, f.l., Editura Mediarex, 1995.

Alexandru LALESCU, *Revoluția străzii: așteptări, riscuri, consecințe,* disponibil la: http://www.contributors.ro/politica-doctrine/revolu%C8%9Bia-strazii-a%C8%99teptari-riscuri-consecin%C8%9Be/

Gustave LE BON, *Psihologia mulţimilor,* traducere Mariana Tabacu, Bucureşti, Editura Antet XX Press, 2000.

IDEM*, Psihologia revoluţiei*, traducere Maria Păncescu, Bucureşti, Editura Antet XX Press, 2010.

Raluca PANTAZI, *Cine este Dacian Cioloş, premierul desemnat de Klaus Iohannis,* disponibil la: http://www.hotnews.ro/stiri-esential-20576289-cine-este-dacian-ciolos-premierul-desemnat-klaus-iohannis.htm.

http://www.hotnews.ro/stiri-politic-20560058-iohannis-anunta-premiera-consulta-societatea-civila-reprezentanti-manifestantilor-inainte-anunte-propunerea-premier.htm?nomobile.

http://citynews.ro/eveniment/klaus-iohannis-s-intalnit-la-cotroceni-cu-membri-ai-societatii-civile-1283155.

http://www.hotnews.ro/stiri-esential-20576289-cine-este-dacian-ciolos-premierul-desemnat-klaus-iohannis.htm.

Aknowledgement:

Această lucrare a fost realizată şi publicată prin finanţarea de către Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane, prin proiectul „*Sistem integrat de îmbunătăţire a calităţii cercetării doctorale şi postdoctorale din România şi de promovare a rolului ştiinţei în societate*”: POSDRU/159/1.5/S/133652. (The research presented in this paper was supported by the European Social Fund under the responsibility of the Managing Authority for the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development, as part of the grant POSDRU/159/1.5/S/133652.)

https://biblioteca-digitala.ro

PATRIMONIU
CULTURĂ

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ALTARUL TRIPTIC – O PIESĂ UNICAT ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI ”VALER LITERAT”

ELENA BĂJENARU
ebajenaru@yahoo.com
Muzeul Țării Făgărașului ”Valer Literat” – Făgăraş

THE TRIPTYCH ALTAR – A UNIQUE PIECE OF THE FĂGĂRAȘ COUNTY MUSEUM HERITAGE

ABSTRACT

Our museum heritage keeps the triptych altar of the Evangelical church from Cincşor, important piece from an artistic and documentary point of view, due to the rarity of this kind of altarpieces in the panel painting from Transylvania.

Its construction is simple - a triptych formed by the central panel, on which is painted The Crucifixion, and two wings painted in two registers on both sides and having as subject the Passion of Jesus. It was painted in the second half of the seventeenth century (1655) in the same workshop in which were made the altars of the Evangelical churches from Blăjel (1633) and Agnita (1650), altars considered hybrid models with mannerist and early Baroque additions. The altar was recently restored in the Local Restoration Laboratory of ASTRA National Museum Complex.

Keywords: altar, triptych, church, art, Renaissance, Baroque.

În 1951 în patrimoniul muzeului nostru a intrat, prin donaţie, o piesă valoroasă – altarul bisericii evanghelice din Cincşor –, starea de conservare (piesă deteriorată) fiind, probabil, factorul determinant al acestei donaţii.

În bogatul patrimoniu al bisericilor fortificate săseşti, altarele poliptice sunt printre cele mai valoroase, importante şi interesante piese. Acestea au apărut în Europa centrală şi nordică în secolul al XIV-lea, iar peste un secol le întâlnim în Transilvania[1], prima menţiune despre o asemenea pictură de panou fiind din anul

[1]Anca Niţoiu, *Imaginea celuilalt – Imaginea necreştinului. Evrei şi musulmani în pictura altarelor poliptice transilvănene – secolele XV-XVI,* în ”Studia Universitatis Cibiniensis. Seria Historica”, I, 2004, p. 314.

Se cuvine să mai amintim, în acest context, faptul că, de-a lungul secolelor, curentele artistice ajungeau în Transilvania cu întârziere de câteva decenii faţă de centrul şi apusul Europei. Pătrunderea acestor curente a fost favorizată de relaţiile comerciale ale saşilor. Sistemul de breaslă, care prevedea obligativitatea unui stagiu de pregătire a calfelor

https://biblioteca-digitala.ro

1427, când pictorul Toma din Cluj realizează un altar pentru o biserică din Slovacia[2]. Apariţia acestor altare poliptice, care le-au înlocuit pe cele fixe, specifice Goticului, trebuiesc puse în legătură cu importanţa pe care Biserica a acordat-o educării, prin imagini, a oamenilor.

Altarele poliptice din Transilvania se constituie în adevărate tezaure de informaţii despre diferite aspecte ale vieţii materiale şi spirituale ale epocii în care au fost realizate, de cele mai multe ori valorificate doar parţial sau tangenţial. Informaţii, însă, care se dovedesc extreme de importante pentru conturarea unei imagini cât mai aproape de real a civilizaţiei care le-a creat sau căreia i-au fost destinate. Studiate mai mult din punct de vedere artistic şi mai puţin sub aspectul zestrei de informaţii pe care le deţin, altarele au fost şi sunt mândria bisericilor fortificate săseşti, biserici care sunt „*expresia cea mai marcantă a spiritului comunitar al saşilor, simboluri de identificare, propriul lor trecut*”[3].

Aşa cum am amintit, de cele mai multe ori analizăm asemenea piese doar în componenta artistică – cromatică, tehnică, curent artistic în care le încadrăm –, uitând de cele mai multe ori care a fost importanţa acestora pentru privitorii originali sau că funcţia artistică a fost ulterioară funcţiei liturgice, religioase şi că pentru cei pentru care au fost create, altarele au fost înainte de toate transpunerea, în culori, a cuvântului lui Dumnezeu, a fost o fereastră deschisă către Dumnezeu.

Relaţia dintre artă şi religie, într-un obiect de cult, în care a prevalat prima în defavoarea celeilalte, este rezultatul cercetării academice[4], iar acest lucru a fost posibil pentru că fiecare dintre aceste două faţete ale unui obiect de cult a avut şi are o relativă autonomie. Pentru a-i pătrunde întreaga dimensiune – artistică şi religioasă –, este necesar un demers interdisciplinar susţinut, iar altarele, fie ele fixe, fie poliptice, merită din plin un asemenea demers ştiinţific.

Martori semnificativi pentru istoria artei şi arhitecturii din Transilvania, începând cu epoca romanică şi până la sfârşitul Barocului, bisericile fortificate au cunoscut o varietate de soluţii, de combinaţii arhitectonice, fiecare biserică evidenţiindu-se printr-o notă proprie şi specifică, fiind uimitor spiritul de inventivitate de care au dat dovadă constructorii în rezolvarea diferitelor probleme arhitectonice. Se poate spune că nici unul dintre constructori nu a folosit sau preluat soluţia adoptată de alt meşter, fiecare s-a străduit să creeze, să elaboreze o formă proprie de rezolvare a problemelor arhitectonice, formă adaptată însă la cerinţele

---

de 1-2 doi în străinătate sau mobilitatea artiştilor au fost factori care au favorizat răspândirea ideilor sau curentelor artistice.

[2] Andrei Kertesz, *Pictura altarelor transilvănene. Consideraţii istorice şi stilistice*, în ”Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia”, XL, 1-2, 1995, p. 23.

[3] *Topografia monumentelor din Transilvania. Judeţul Braşov*, vol. 3.3, Sibiu, Editura Thausib, 1995, p. 23.

[4] *Reluctant Parteners. Art and Religion in Dialogue*, edited by Ena Giurescu Heller, New York, 2004, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

estetice ale comunităţii, puse în acord cu cadrul geografic natural în mijlocul căruia a fost ridicată biserica. Aceste creaţii specifice şi îndrăzneţe ale saşilor, care „*oglindesc însuşirile lor esenţiale*”[5] şi care au însemnat mijloace financiare şi umane considerabile, dincolo de dimensiunea lor artistică, ne dezvăluie „*complicate probleme de istorie politică şi socială*”[6]. Într-o societate marcată de războaie, bisericile fortificate, care nu au fost un fenomen particular, specific Transilvaniei, ci s-au înscris într-un fenomen central şi vest european, au avut, în cursul veacurilor un dublu rol – de rugăciune, pe timp de pace, iar în vreme de război de adăpost şi siguranţă. Deşi construite pe parcursul mai multor secole, bisericile fortificate impresionează prin armonia formelor, chiar dacă între ceea ce s-a păstrat din construcţia iniţială şi adăugirile din secolele ulterioare, există diferenţe de stiluri arhitectonice.

Un exemplu concludent al unei biserici construite pe parcursul a mai multor secole este şi biserica fortificată din Cincşor, cu hramul *Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel*, care a adăpostit altarul triptic aflat în patrimoniul muzeului. Aşezat în centrul satului, acest lăcaş de cult este o biserică-hală cu bolţi[7], a cărei construcţie a fost începută în secolul al XIV-lea şi terminată în jurul anului 1421. Turnul clopotniţă, situat în partea de vest, are un portal gotic. În secolele XV-XVI biserica a fost fortificată, transformându-se în cetate. O notă aparte o constituie suprastructurile în paiantă pe turnurile de apărare, pe clopotniţă şi deasupra corului bisericii, bine conservate. În interior, altarul pictat la 1868 l-a înlocuit pe cel triptic.

Altarul triptic adăpostit odinioară de biserică este important din punct de vedere documentar şi artistic, datorită rarităţii acestui gen de altar, în domeniul picturii de panou din Transilvania. Construcţia altarului din patrimoniu muzeului este simplă – un triptic format din panou central şi voleţi pictaţi pe ambele feţe. Iconografia este închinată *Patimilor lui Iisus*. Închise în timpul săptămânii, voleţii (panourile rabatabile) prezintă pe faţa lor exterioară patru scene, distribuite în două registre, din *Patimile lui Iisus – Trădarea lui Iuda*, *Întreita lepădare a lui Petru*, *Hristos judecat de Ana şi Caiafa*, *Batjocorirea*.

Deschişi duminica, aceşti voleţi dezvăluie pe partea lor interioară alte patru scene, tot din *Patimi – Iisus judecat de Irod*, *Pilat spălându-se pe mâini*, *Biciuirea*, *Ţintuirea pe cruce*. Aceste patru scene sunt încadrate de un cadru semicircular aurit, într-o repetiţie izomorfă. Predela, compartiment în partea de jos a unui altar, unde sunt reprezentate scene legate de subiectul altarului, lipseşte. Probabil, scena pictată

---

[5] *Ibidem*, p. 5.
[6] *Ibidem*, p. 3.
[7] Acest tip de biserică-hală, cu navele egale ca înălţime şi ca lărgime, s-au răspândit în spaţiul german în secolele XV-XVI, iar de aici prin arhitecţii şi meşterii germani în Transilvania.

https://biblioteca-digitala.ro

pe predelă era *Cina cea de Taină*. Lipseşte de asemenea şi coronamentul în care era încadrat altarul.

Aripile laterale sunt fixate pe un cadru de lemn de tei, profilat şi ornamentat cu elemente sculptate, acestea fiind prinse pe cadru cu balamale din metal, care le conferă mobilitate, cu scopul vizualizării picturii pe ambele feţe.

În ceea ce priveşte încadrarea cronologică, istoricul de artă sas Viktor Roth, menţiona – în lucrarea apărută în 1916 la Strassbourg, *Siebengürgische Altar* (un repertoriu aproape exhaustiv al altarelor şi epitafelor din bisericile evanghelice din Transilvania) –, anul 1655 când a fost pictat altarul triptic, precizând că aceluiaşi atelier unde a fost realizată această piesă i-a aparţinut şi altarul bisericii evanghelice din Agnita, pictat cu cinci ani mai devreme, la 1650. Întrucât pe altarul deţinut de muzeu nu apare inscripţionat anul, probabil că acesta era menţionat pe coronamentul care încadra piesa. Hermann Fabini menţine aceeaşi datare, adăugând că altarul din 1655 a fost înlocuit cu un altar ce a fost realizat la 1868[8], iar mai recent, istoricul Nicolae Sabău aminteşte acelaşi an – 1655[9].

Este posibil ca atunci când a realizat repertoriul, Viktor Roth să fi cercetat altarul în integralitatea lui, adică să fi văzut şi coronamentul pe care, bănuim, că era menţionat anul, altfel nu se explică siguranţa cu care a indicat anul când acesta a fost realizat. În acelaşi atelier se presupune că a fost pictat şi altarul bisericii evanghelice de la Blăjel, judeţul Sibiu, realizat în 1633[10].

Din lipsă de documente şi în imposibilitatea de a face analize comparative amănunţite, este greu de pus nume sigure de pictori pe oricare din aceste altare. Altarul triptic din patrimoniul muzeului nostru este atribuit „*aceluiaşi atelier şi aceloraşi modalităţi arhaice de expresie plastică, de un anume diletantism*”[11] ca şi altarul bisericii evanghelice din Agnita, acestea fiind considerate drept „*modele hibride cu adăugiri manieriste sau baroce incipiente*”[12].

Calitatea artistică scăzută a altarelor secolului al XVII-lea, se datorează „*lipsei de meşteri specializaţi, altarele fiind realizate de tâmplari locali, de preoţi cu veleităţi de sculptori, zugravi cu pretenţii de pictori*”[13]. Totodată, nivelul artistic al altarelor este în legătură directă cu posibilităţile economice încă destul de modeste ale comanditarilor, comanditari care în majoritatea cazurilor erau comunităţile rurale săseşti; de altfel, altarul din Agnita, cu o comunitate mai

---

[8] Hermann Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, Sibiu, 1999, p. 384.

[9] Nicolae Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan. Pictura*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005, p. 35.

[10] *Ibidem*.

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*, p. 38.

[13] *Ibidem*, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro

puternică, a comandat un altar poliptic de dimensiuni mari, comparativ cu cel din Cincşor.

Aflându-ne într-un asemenea moment istoric şi artistic, când Renaşterea nu mai influenţează operele artistice sau când Barocul îşi creionează coordonatele, interferenţele stilistice sunt destul de complicate, făcând dificilă încadrarea picturii altarului triptic într-un curent artistic sau altul. De aceea, nu ne va surprinde dacă altarul triptic va fi considerat de unii cercetători ai artei ca finalul unui curent artistic – Renaşterea – sau încadrat de alţii ca printre primele manifestări ale unui nou curent sau mişcare artistică – Baroc.

În general simple ca organizare, cu figuri scunde, scenele secundare ale altarului triptic reuşesc să creeze, în acord cu momentul istoric înfăţişat, un sentiment de un profund dramatism, la această impresie contribuind şi coloritul. Acesta este greoi, dar cu o particulară strălucire a tonurilor de roşu, intensitatea cromatică fiind pusă în evidenţă, la scenele de pe intradosul voleţilor, de cadrul semicircular aurit. Destul de atent, pictorul anonim redă cu minuţiozitate costumele ostaşilor, armamentul acestora, pornind de la exemplele contemporane. Personajele care compun scenele, atât soldaţii cât şi cele istorice – Petru, Ana, Caiafa, Irod –, sunt pictate în vestimentaţia epocii. Acest fapt nu este singular în pictura de panou, ci unul general, pentru că adresându-se unei mase de oameni care nu ştia să scrie, pictura trebuia să fie cât mai aproape de capacitatea ei de înţelegere, cât mai aproape de realitatea imediată şi mai recognoscibile. De aceea, elementele de vestimentaţie, echipamentul militar sau armamentul care apar în pictura altarelor, indiferent de epoca când au fost create, au fost cele utilizate în epocă, spre deosebire de pictura bizantină care trebuia să respecte indicaţiile prevăzute în manualele de pictură – în erminii –, atât în amplasarea scenelor în interiorul unei biserici, cât şi în modul de redare a acestora. Totodată, aceste elemente de echipament militar sau vestimentaţie se pot constitui în punct de plecare pentru datarea unor asemenea piese sau pot întregi tabloul unei epoci.

Remarcăm o timidă încercare de a reda perspectiva în scenele unde apar elemente arhitecturale. Pictura altarului nu este de o calitate deosebită, aşa cum am amintit, dar o notă aparte pentru scena centrală, în special pentru chipul Fecioarei Maria, redat cu rafinament şi delicateţe, şi a lui Iisus răstignit. Elementele pe care le punem în legătură cu Renaşterea nu apar în pictura propriu-zisă a altarului, ci în elementele decorative ce însoţesc pictura de panou – elemente florale, colonete.

Realizat la numai cinci ani diferenţă de altarul de la Agnita, pictura altarului de la Cincşor, pe lângă asemănările de natură schematică şi compoziţională, dezvăluie evidente deosebiri de nuanţă stilistică, plastică şi chiar iconografică.

Interesant este faptul că în pictura altarului se întâlnesc elemente de iconografie bizantină, această contaminare în Transilvania putând fi înlesnită de

https://biblioteca-digitala.ro

mediul ortodox al românilor. Scenele de pe voleţi sunt pictate aşa cum sunt descrise în erminia lui Dionisie din Furna:

Trădarea lui Iuda: *„O livadă şi în mijloc Iuda ce-l îmbrăţişează pe Iisus şi-l sărută; iar îndărătul lui Iuda, Petru stând îngenuncheat, ţinând sub el un oştean tânăr şi tăindu-i urechea cu sabia; iar în jurul lui Hristos oşteni, unii cu săbii scoase, alţii cu suliţe, alţii cu lumini şi făclii, iar alţii ţinându-L pe Hristos şi lovindu-L*”[14].

Hristos judecat de Ana şi Caiafa: *„Un palat iar Ana, bătrân cu barbă lungă şi veşminte largi, cu tichie înaltă cu două vârfuri şezând pe tron şi smulgându-şi veşmintele* (…)”[15]. Despicarea catapetesmei templului, întunecarea cerului, în momentul răstignirii lui Iisus este sugerat de pictor prin fâşia neagră care este pictată în spatele crucifixului.

Ne-am propus, aşadar, să aducem în faţa specialiştilor şi nu numai o piesă unicat care poate contribui la conturarea unei epoci şi a unei arte transilvănene, prea puţin cunoscute. Restaurat la Laboratorul zonal de restaurare al Complexului muzeal ASTRA (restaurare care s-a desfăşurat din iunie 2004 până în octombrie 2006), altarul şi-a redobândit frumuseţea pierdută.

Bibliografie:

Hermann FABINI, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, Sibiu, 1999.

Andrei KERTESZ, *Pictura altarelor transilvănene. Consideraţii istorice şi stilistice*, în ”Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia”, XL, 1-2, 1995.

Anca NIȚOIU, *Imaginea celuilalt – Imaginea necreştinului. Evrei şi musulmani în pictura altarelor poliptice transilvănene – secolele XV-XVI*, în ”Studia Universitatis Cibiniensis. Seria Historica”, I, 2004.

Reluctant Parteners. Art and Religion in Dialogue, edited by Ena Giurescu Heller, New York, 2004.

Nicolae SABĂU, *Metamorfoze ale barocului transilvan. Pictura*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005.

Topografia monumentelor din Transilvania. Judeţul Braşov, vol. 3.3, Sibiu, Editura Thausib, 1995.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Altarul bisericii evanghelice din Agnita.

---

[14] Dionisie din Furna, *Carte* de *pictură*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1979, p. 143.

[15] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2 – Altarul de bisericii evanghelice din Cincșor, deschis.
Fig. 3 – Scena centrală – *Răstignirea lui Iisus*.
Fig. 4 – Scenă de pe intrados – *Batjocorirea lui Iisus*.
Fig. 5 – Scenă de pe intrados – *Întreita lepădare a lui Petru*.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 – Altarul bisericii evanghelice din Agnita

Fig. 2 – Altarul de bisericii evanghelice din Cincșor, deschis

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3 – Scena centrală – *Răstignirea lui Iisus*

Fig. 4 – Scenă de pe intrados – *Batjocorirea lui Iisus*

Fig. 5 – Scenă de pe intrados – *Întreita lepădare a lui Petru*

https://biblioteca-digitala.ro

FRANCISCO DE GOYA, *MAJA DEZBRĂCATĂ* ŞI *MAJA ÎMBRĂCATĂ* – POVESTEA CELUI MAI CELEBRU SET DE TABLOURI DIN ISTORIA PICTURII

SORIN OANE
oanesorin@yahoo.com
Colegiul Naţional „Alexandru Lahovari”-
Râmnicu Vâlcea

FRANCISCO DE GOYA, *NAKED MAJA* AND *DRESSED MAJA* – THE STORY OF THE MOST FAMOUS SET OF PAINTINGS FROM ART HISTORY

ABSTRACT

The most famous set of paintings from art history, is one that Goya made the early nineteenth century. He depicted a woman in exactly the same position (it's been told that is a painting of doublets): in one painting is dressed in the other's naked. Art historians place this work between Venus of Urbino, the work of Titian and Manet's painting Olympia - definitely influenced by the work of the aragonez painter -, but it's closer to the truth to say that Goya was much more inspired by the famous painting of Velasquez, Venus in the mirror, owned at that moment by the Spanish Prime Minister, Manuel Godoy, who would have commissioned from Goya these art works. Naked Maja (literally translated the word "maja" means "beautiful and elegant woman of the people") looks to us as bold and naughty as two hundred years ago. This is the reason why this painting attracts so many people and makes them wonder who could be this woman. One thing is certain. Even today, at the Prado Museum, Naked Maja (1800) and Dressed Maja (1803) hang side by side.

Keywords: Francisco de Goya, Manuel Godoy, Pepita Tudo, Maja desnuda, Maja vestida.

Cel mai celebru set de picturi din istoria artei, este cel pe care Francisco de Goya l-a făcut la începutul secolului al XIX-lea; el înfăţişează o femeie exact în aceeaşi poziţie (se vorbeşte în acest caz de o pictură a dubletelor): într-un tablou este îmbrăcată, iar în celălalt e dezbrăcată. Istoricii de artă plasează această lucrare între *Venus din Urbino* a lui Tizian şi *Olympia* lui Manet – influenţată categoric de opera pictorului aragonez –, dar e mai aproape de adevăr să spunem că Goya a fost inspirat mai mult de vestitul tablou al lui Velasquez, *Venus în oglindă,* deţinut de prim-ministrul spaniol de atunci, Manuel Godoy, care i-ar fi comandat lui Goya

https://biblioteca-digitala.ro

aceste lucrări. Maja dezbrăcată (cuvântul „*maja*” s-ar traduce „*femeie frumoasă, elegantă, din popor*”), se uită la noi la fel de îndrăzneţ şi obraznic ca acum două sute de ani. Aceasta îi atrage pe oameni şi-i face să se întrebe cine ar putea fi această femeie. Un lucru este sigur. Şi astazi, la Muzeul Prado, *Maja dezbrăcată* (1800) şi *Maja îmbrăcată* (1803) atârnă una lângă alta.

Goya şi Godoy

Pictorul spaniol Francisco de Goya (1746-1828), este considerat astăzi deschizătorul artei moderne în ţara sa, o culme a picturii spaniole, după Velasquez, dar înainte de Picasso şi Dali. În 1780 a fost ales membru al Academiei Regale de la San Fernando (această academie, constituită în 1751 de către regele Ferdinand al VI-lea [1746-1759], este versiunea spaniolă a Academiei Regale de Pictură din Franţa)[1]. Devine pictor al Curţii regale în 1789, fiind avansat ca prim pictor al Curţii zece ani mai târziu. O boală serioasă l-a afectat în 1792, damnându-l, asemeni lui Beethoven, la surzenie. A sperat la modernizarea Spaniei cu ajutorul lui Napoleon, apoi i-a devenit adversar. După eşecul restaurării unui guvern liberal (1823), Goya a plecat voluntar în exil la Bordeaux (Franţa). A continuat să lucreze până la moartea sa, în 1828.

În perioada când era pictor oficial al Curții regale, Goya era bun prieten cu prim-ministrul de atunci, Manuel Godoy (1767-1851), căci despre el este vorba, duce de Alcudia, a fost de două ori prim-ministru (1792-1797, apoi 1801-1808). Având origini în cadrul micii nobilimi, în 1788 Godoy devine amantul reginei Spaniei, Maria-Luiza, soţia regelui Carol al IV-lea, fapt ce îl propulsează spre o carieră politică de prim plan. Este numit prim-ministru al ţării la doar 25 de ani, în 1792. După execuţia lui Ludovic al XVI-lea (1794), Spania, condusă acum de Godoy, se alătură primei coaliţii în cadrul războaielor antifranceze, dar încheie curând pace cu Franţa (1795) şi apoi Tratatul de la San Ildefonso (1796), care parafează acum alianţa cu vecinul de peste Pirinei. Godoy este acoperit cu onoruri de familia regală, devenind grande de Spania. Îşi atribuie titlul de „*Prinţ al Păcii*”. Conduce ţara asemenea „*monarhilor luminaţi*”, dar nu se încrede în ideile democratice răspândite de Revoluţia Franceză. Alianţa franco-spaniolă devine din ce în ce mai dezavantajoasă pentru Spania, mai ales după bătălia navală de la Trafalgar (1805), când flota franco-spaniolă este distrusă de britanicii comandaţi de amiralul Nelson. Acceptă intervenţia militară franceză în Portugalia (1807), fapt ce avea să marcheze începutul războiului dintre Spania şi Portugalia. Însoţeşte familia regală spaniolă la Convenţia de la Bayonne (1808), unde Bourbonii spanioli renunţă la tronul Spaniei în favoarea regelui Neapolelui, Joseph Bonaparte, fratele mai mare al împăratului francez Napoleon I, devenit José I al Spaniei (1808-1813). Însoţeşte

[1] Nadejie Laneyrie-Dagen, *Pictura. Din tainele atelierelor*, Bucureşti, Editura RAO, 2005, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro

apoi familia regală spaniolă în exil, în Franţa şi Italia. Marele lui duşman, Ferdinand al VII-lea, rege al Spaniei între 1813-1823, i-a confiscat averea. A primit însă o mică pensie din partea regelui francez Ludovic-Filip (1830-1848). A murit însă ruinat la Paris, în 1851, la 84 de ani şi a fost îngropat în cimitirul Père Lachaise.

Maja desnuda

Sigur, problema este cu *Maja dezbrăcată.* Este oare vorba despre o emancipare a femeii spaniole? Căci *Maja desnuda* este unul din rarele nuduri din pictura spaniolă, iar nudul dezvăluie până unde o societate a ajuns cu standardele sale socio-morale. ”*Dar, până la Goya penelul spaniol nu îndrăznise să trateze formele corpului feminin, goliciunea divină, care la toate popoarele fusese prima inspiraţie a artei în devenire*”[2]. Primul caz de nud artistic fusese cel al pictorului Velasquez. Însă, spre deosebire de *Venus în oglindă* a lui Velásquez, Goya prezintă goliciunea în mod făţiş, aproape provocator, şi din acest motiv tabloul lui ”*este deşteptarea unei arte care trăise exilată*”[3]. Godoy comandă însă o doua pânză, mai convenţională, de aceleaşi dimensiuni, care prezintă o *maja* îmbrăcată şi acoperă cu ea tabloul cu *maja* dezbrăcată. Senzualitatea clară şi direct simţită din *Maja dezbrăcată* nu poate lăsa însă privitorul indiferent. Cel mai bun mod de a privi pictura este să o considerăm întruchiparea femeii spaniole moderne, din ce în ce mai emancipată. Se pare că asta exprimă Goya, când o înfăţişează întinsă, expunându-şi deschis corpul, fără nicio urmă de pudoare. În versiunea îmbrăcată, corpul ei e ascuns, dar senzualitatea ei este mai accentuată, curbele trupului sunt mai profunde, în costumul ei turcesc, cu papuci aurii. Lucrarea în ansamblu are un aer exotic. Deşi *Maja desnuda* este primul exemplar în care este reprezentat părul pubian în pictură, mulţi consideră că versiunea îmbrăcată este mai erotică.

Velasquez, *Venus în oglindă*, 1651, singura dovadă de „*libertinaj*” al artiştilor spanioli din perioada barocului

---

[2] Vicente Blasco Ibanez, *Frumoasa lui Goya*, Bucureşti, Editura Univers, 1992, p. 19.
[3] *Ibidem*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

Goya, *Maja desnuda*, cca. 1800

Imaginea femeii goale, culcate, are o lungă şi distinsă istorie în artă, însă nu în Spania unde Inchiziţia făcea ravagii. De fapt, regele Carol al III-lea (1759-1788) a vrut să ardă toate nudurile din colecţia regală. Se fac speculaţii asupra felului în care cele două *maja* au fost afişate în colecţia lui Godoy. Unii au emis teoria că ar fi existat un dispozitiv mecanic prin care femeia îmbrăcată s-ar fi răsucit pentru a dezgoli femeia dezbrăcată de dedesubt, precum pixurile adolescenţilor în care, atunci când le întorci, hainele femeii cad încet. Acestea rămân totuşi simple supoziţii. Dar e cert că imaginea unei femei îmbrăcate lângă cea a uneia dezbrăcate produce un frison mai erotic, chiar dacă se presupune că îmbrăcând-o, îi conferi respectabilitate[4].

Cine este femeia?

Identitatea persoanei pictate a fost înconjurată de o aură de legendă. Sunt două variante plauzibile:

1) Ducesa de Alba, presupusă amantă a lui Goya. S-a sugerat că femeia din tablou ar fi María del Pilar Teresa Cayetana de Silva y Álvarez de Toledo, a 13-a ducesă de Alba, despre care se zvonea că ar fi avut o realaţie amoroasă cu pictorul. Ducesa de Alba era una dintre cele mai irezistibile femei din Spania, iar ea a devenit cel mai celebru model al lui Goya şi iubita sa. Goya o cunoscuse pe ducesă în anul 1795. Frumoasa doamnă, care rămăsese văduvă, îl invită la reşedinţa ei din Andaluzia, la Sanlucar de Barrameda (în apropiere de Cadiz). Artistul a stat la

[4] Constantin Enianu, *Artă şi lunatism*, 2007, în http://www.poezie.ro/index.php/article/1760926/artă_și_lunatism.

https://biblioteca-digitala.ro

moşia sa din iulie 1797 până în martie 1798, perioadă în care a creat şi cele mai intime portrete ale patroanei sale, fie pe când îşi facea siesta, jucându-se cu fiica sa adoptivă, fie necăjindu-şi menajera. Doi ani mai târziu, apăreau cele doua *Maja*. Ducesa se dovedeşte totuşi inconstantă în sentimente şi idila nu durează mult. Este, totuşi, foarte probabil ca femeia din tablou să nu fie ea. Chipul femeii din tablou nu coincide cu cel al ducesei. Însă, artistul ar fi modificat fizionomia, frumosul cap al femeii dând impresia că a fost lipit de trup, ca şi cum Goya ar fi pictat trupul iubitei, dar a vrut să îi ascundă identitatea schimbându-i capul. În unul dintre portrete, ducesa e îmbrăcată chiar în costum de „*maja*", o rochie la modă pentru aristocraţia acelor vremuri, influenţate de iacobinismul Revoluţiei Franceze. Pe cele două inele de la mâna dreaptă sunt scrise numele lor, Alba şi Goya. Degetul arătător, cu inelul pe care e scris „*Goya*", este întins spre piciorul drept, cu care ea pare să fi scris pe nisip, „*Solo Goya*", „*numai Goya*".

2) Pepita Tudo, amanta şi apoi soţia lui Manuel Godoy. Josefa Tudo (1779-1869) a fost iubita prim-ministrului Godoy. Pepita era o poreclă, numele ei real fiind Josefa Petra Francisca de Paula de Tudo y Catalan, Alemany y Luesia. Era fiica unui tunar din Cadiz, Antonio de Tudo y Alemany. Încă de la vârsta de 16 ani, ea şi mama sa, Catalina Catalan y Luecia, împreună cu surorile ei, Magdalena şi Socorro, au venit să locuiască în casa lui Manuel Godoy. Pepita i-a devenit amantă încă din anul 1797, când fata avea 18 ani, el fiind cu 12 ani mai în vârstă. Dar, regina Spaniei, María Luisa, înfuriată pe amantele lui Manuel Godoy, l-a forţat pe acesta să se căsătorească în 1797 cu María Teresa de Borbón y Vallabriga, contesă de Chinchón, o căsătorie care l-a ajutat pe Godoy din mai multe puncte de vedere. Maria Teresa era fiica lui Luis Antonio de Borbón, fratele lui Carol al IV-lea. Godoy şi Maria Teresa au avut o fată, Carlota Luisa Manuela. Regina a avut două motive să facă acest aranjament: voia să îl îndepărteze pe Godoy de Pepita şi, în al doilea rând, acest mariaj ar fi trebuit să acopere propria ei relaţie cu Manuel Godoy. Iar prim-ministrului i-a convenit acest aranjament, foarte mulţumitor şi din punct de vedere financiar. În rest, nu s-a schimbat nimic. Căsătoria cu Maria Teresa nu a pus capăt relaţiei cu Pepita; în 1805, ea i-a născut lui Godoy un băiat, Manuel, iar în 1807 i-a născut un alt fiu, Luis. Aceste „*fapte*" nu au deranjat-o „*prea tare*" pe „*soţia politică*", care era şi vara reginei Maria Luisa (cele două împărţind practic acelaşi bărbat). În 1807, datorită influenţei lui Godoy, Carol al IV-lea i-a acordat Pepitei titlul de contesă de Castillo Fiel şi vicecontesă de Rocafuerte. Când María Teresa a murit, în 1828 (deci după 31 de ani de căsnicie), Godoy şi Pepita au putut, în sfârşit, să se căsătorească (1829). În 1832, cei doi s-au mutat la Paris. Mai târziu, Pepita se va întoarce în Spania pentru a reclama nişte proprietăţi de familie. Şi pentru ca povestea să aibă un epilog în spirit tabloidic, să menţionăm că Pepita a trăit până la 90 de ani (1869) şi că presa franceză a apucat să afle de la ea un

https://biblioteca-digitala.ro

amănunt picant. Ea a declarat, aproape de moarte, că singura mare iubire din viaţa lui Manuel Godoy fusese ... regina Maria Luisa![5].

Pepita de Tudo şi portretele sale din cele două tablouri ale lui Goya. Asemănarea este evidentă

Destinul celor două tablouri

Când a pictat acest set de tablouri, Goya nu a fost extrem de original. Tiţian făcuse la fel. Tablourile sale *Venus şi Adonis,* şi *Dana* se completează perfect, dacă sunt puse faţă în faţă. Sau poate Goya a venit pe linia *Monstruoaselor* lui Juan Carenno (1614-1685) (tablouri cu două fetiţe monstruoase, dintre care una este îmbrăcată iar alta dezbrăcată, care se află la Muzeul Prado din Madrid)[6]. Chiar Goya mai pictase tablouri dublete, vezi cazul ducesei de Alba, pictată în negru, dar şi în alb.

---

[5] Paul Ioan, *Îmbracă-te Pepita!*, în ”Revista Magazin”, 2 septembrie 2009, online (http://www.revistamagazin.ro/content/view/7244/7/).

[6] Francisco Goya. Paintings, Biography, Quotes. articolul *Naked Maja, 1797-1800*, online (http://www.franciscogoya.com/naked-maja.jsp).

https://biblioteca-digitala.ro

Juan Carreno de Miranda, *Monstruoasa îmbrăcată* şi *Monstruoasa dezbrăcată,* cca. 1680

Cum de a îndrăznit, totuşi, artistul să ofere publicului tocmai pe ţiitoarea prim-ministrului? În primul rând, cele două tablouri nu au fost destinate publicului. Godoy îi comandă lui Goya cele două tablouri: *Maja Desnuda* (*Maja dezbrăcată*, cca.1800) şi *Maja Vestida* (*Maja îmbrăcată*, cca.1803), dar le-a ascuns privirilor. Mai precis le-a ascuns în cabinetul său privat timp de 6 ani, alături de *Venus în oglindă* a lui Velasquez (există şi varianta că cele două tablouri ar fi aparţinut ducesei de Alba, fiind achiziţionate de Godoy după moarte ducesei!). Probabil, după *Maja dezbrăcată*, Godoy îi comandă lui Goya o *maja* îmbrăcată care să o acopere pe prima. Dar şireticlul a fost descoperit după ce Godoy şi-a pierdut funcţia, în 1808, tablourile fiind confiscate de regele Ferdinand al VII-lea, ele intrând apoi în proprietatea Academia de arte frumoase de la San Fernando (Madrid). În 1813, Inchiziţia confiscă ambele tablouri. Probabil, în 1836, cele două tablouri au fost returnate Academiei de la San Fernando. Din 1910 ele se află la Muzeul Prado din Madrid.

https://biblioteca-digitala.ro

Maja vestida, cca. 1803

În 1815, Inchiziţia spaniolă l-a convocat, însă, pe Goya pentru a descoperi cine i-a comandat "*obscenitatea*" numită ... *La maja desnuda*. I-a înscenat chiar un proces. Artistul s-a salvat făcând referinţă la Velasquez, pictorul favorit al lui Filip al IV-lea. A susţinut că a fost impulsionat de *Venus în oglinda* a lui Velasquez şi că astfel ar fi urmat o anume ... tradiţie. Adevărul este că, deşi *Maja desnuda* prezintă anumite similitudini cu *Venus în oglindă*, ea se deosebeşte de aceasta prin poziţia trupului, expresivitate şi modernitate. La Velasquez, goliciunea întoarsă la noi era parca surprinsă pe furiş. Goya prezintă goliciunea făţiş, aproape provocator. Şi ceea ce era cu adevărat important, Velasquez crease o pictură mitologică, ceea ce nu era deloc cazul cu tabloul lui Goya. Artistul nu a avut de suferit, totuşi, prea mult, dar a fost deposedat de poziţia sa de pictor al Curţii spaniole, poziţie obţinută în 1789. A scăpat destul de ieftin şi datorită faptului că cel care a iniţiat procesul, cardinalul Luis Maria de Borbon y Vallabriga, era fratele soţiei lui Manuel Godoy[7]. Cardinalul, adevăratul conducător al Spaniei după restauraţia puterii absolute a lui Ferdinand al VII-lea, din 1814 şi până la revoluţia lui Rafael Riego din 7 martie 1820, a fost destul de îngăduitor cu marele artist.

***Maja desnuda* apare pe timbre**

Să încheiem povestea noastră cu o anecdotă adevărată. În 15 iunie 1930, poşta spaniolă a emis o serie de timbre cu valoarea de 1, 4 şi 10 pesetas reprezentând *Maja desnuda*. Era pentru prima dată când o femeie dezbrăcată apărea pe un timbru. Evenimentul a fost în legătură cu expoziţia spaniolo-americană de la Sevilla, care trebuia să îl omagieze pe marele artist. Pentru a acoperi costurile ridicate ale expoziţiei, poşta spaniolă a donat toate încasările de pe aceste timbre

[7] *The Cardinals of the Holy Roman Church*, *Dictionar*, vezi articolul referitor la cardinalul Borbon y Vallabriga Luis Maria (ww2.fiu.edu/~mirandas/bios1800-ii.htm#Borbon).

https://biblioteca-digitala.ro

vreme de trei zile (15-17 iunie 1930). Dar, surpriză ! Guvernul Statelor Unite a interzis sau returnat orice scrisoare care avea lipită pe ea aceste timbre. Americanii erau atunci extrem de pudici şi de puritani[8].

Cele trei timbre cu *Maja desnuda*, 1930

Bibliografie:

ART ON STAMPS, site (http://www.artonstamps.org/goya.htm=)

Vicente BLASCO IBANEZ, *Frumoasa lui Goya*, Bucureşti, Editura Univers, 1992.

Constantin ENIANU, *Artă și lunatism*, 2007, online, http://www.poezie.ro/index.php/article/1760926/artăși_lunatism.

Francisco Goya. Paintings, biography, quotes, articolul *Naked Maja, 1797-1800*, online (http://www.franciscogoya.com/naked-maja.jsp).

Paul IOAN, *Îmbracă-te Pepita!*, în "Revista Magazin", 2 septembrie 2009, online (http://www.revistamagazin.ro/content/view/7244/7/).

Nadejie LANEYRIE-DAGEN, *Pictura. Din tainele atelierelor*, Bucureşti, Editura RAO, 2005.

The cardinals of the holy roman church, Dicționar, vezi articolul referitor la cardinalul Borbon y Vallabriga Luis Maria (ww2.fiu.edu/~mirandas/bios1800-ii.htm#Borbon).

[8] *Art on stamps*, site (http://www.artonstamps.org/goya.htm=).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PRESA VREMII DESPRE NICOLAE GRIGORESCU

DAN RĂZVAN RĂDULESCU
dan_razvan_radulescu@yahoo.com
Muzeul memorial ”Nicolae Grigorescu” – Câmpina

NICOLAE GRIGORESCU IN THE PUBLIC EYE

ABSTRACT

The painter's artistic activity was reflected both in the press of the Romanian countries and in the press worldwide. The current study briefly presents a series of articles published in various newspapers which show the evolution not only of the growing maturity of the art criticism but also the level of understanding of the society as regard the painter' s work of art.

Keywords: Nicolae Grigorescu, modern art, the Romanian and international art publicity.

Primul articol despre Grigorescu, păstrat până în zilele noastre, a apărut în Monitorul Oficial al Moldovei şi consta de fapt în mulţumirile pe care artistul le primea din partea ministrului Kogălniceanu pentru picturile de la mănăsirea Agapia, unde lucrase între anii 1858-1860: “(...) *prin bogăţia compoziţiei* – se scria – *prin adevărul şi vivacitatea coloritului lor, tablourile de la Agapia formează pentru Moldova o adevărată galerie de pictură care va atrage întotdeauna admiraţia românilor şi stima străinului cunoscător care ar călători prin acele îndepărtate locuri*”[1].

În anul 1861, Grigorescu reuşeşte să obţină o bursă de studii la Paris în cadrul celebrei Academii de Belle Arte, unde, în urma examenului practic, reuşeşte să intre înaintea lui Renoir, în atelierul pictorului elveţian Gleyre. Acestuia din urmă i-au fost elevi şi Monet, Sisley ori Frederic Bazille.

În 1885, referindu-se la tabloul *Ţărancă franceză în vie*[2], pictat în perioada în care Grigorescu locuia la Vitre, criticul revistei *Le Peuple Roumain* afirma că “*Această groaznică mocofană aşezată într-un câmp de verze seamănă cu cel mai dezgustător, aşadar cu unul dintre cele mai bune tablouri ale lui Manet*”[3].

---

[1] George Oprescu, *Nicolae Grigorescu*, București, Editura Meridiane, 1962, p. 110.
[2] Ulei pe pânză, Muzeul Național de Artă al României, nr. inv. 1161, tezaur.
[3] Petre Oprea, *Cronicari și critici de artă plastică în presa bucureșteană din secolul al XIX-lea*, București, Editura Litera, 1980, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

Această opinie nu era una singulară în ceea ce privea critica de artă a vremii; nu trebuie să omitem faptul că impresionismul, în prima sa perioadă, n-a fost tocmai agreat. Iată, spre exemplu, cum suna o cronică franceză referitoare la a doua expoziţie a impresioniştilor, semnată de Albert Wolf şi publicată în ziarul *Le Figaro*: "*Strada Le Peletier are necazuri: după incendiul de la Operă, un nou dezastru se abate asupra cartierului. La Durand – Rudel se deschide o expoziţie pe care am numi-o a fi de pictură* (…). *Cinci sau şase alienaţi, dintre care o femeie, s-au întâlnit pentru a-şi expune lucrările* (…). *Aceşti aşa zişi artişti se intitulează <<intransigenţii impresionişti>>, ei iau pânzele, vopseaua şi pensulele, aruncă la întâmplare culori şi semnează tablourile*"[4].

Însă, la expoziţia de la Paris din aprilie 1867, unde exista şi un Pavilion al Principatelor Danubiene, unde expuneau Carol Popp de Szathmary, Mişu Popp, Gh. Tăttărăscu, H. Trenk, dar şi N. Grigorescu cu şapte pânze, agentul diplomatic Ion Bălăceanu a întocmit o cronică favorabilă, în care recunoştea că singurele opere valoroase din expoziţie sunt cele ale lui Grigorescu: "(…) *cu titlu de informaţie şi recomandaţie, adaog că dl. Grigorescu este unul din rarii bursieri români care au ştiut a beneficia de timpul petrecut în Franţa. El este de asemeni singurul pictor ale cărui tablouri au împodobit într-un mod demn expoziţia noastră*".

Totuşi, această părere nu era împărtăşită şi de anonimul corespondent de la Paris al ziarului *Trompeta Carpaţilor*, care contesta faptul că pavilionul moldo-valah nu fusese împodobit cu "*tablourile cele mai frumoase ale lui Aman, Tăttărăscu, ci cu nişte mâzgălituri ale unui biet moldovean, cine o fi Grigorescu, de-ţi este scârbă să-ţi arunci ochii pe ele*"[5].

Anul 1868 a fost anul în care Grigorescu a primit consacrarea oficială în cadrul unei expoziţii deschise de grupul artiştilor de la Barbizon, într-un mic pavilion din pădure, iar în acelaşi an, un reporter al revistei budapestane *Familia* relatează împrejurările în care împăratul Napoleon al III-lea al Franţei a achiziţionat o serie de tablouri, printre acestea numărându-se şi unul pictat de Grigorescu. "*Ceea ce e mai măgulitor pentru noi românii – Imperatorul, dintre cele patru tablouri ce a binevoit a cumpăra pentru galleria sa privată din Tuilleries, a fost şi un tablou (reprezentând nişte glastre cu flori) de N. Grigorescu*".

Drept urmare, Grigorescu este pentru întâia oară primit la Salonul Oficial francez, iar cu prilejul Salonului următor, povesteşte Vlahuţă, tablourile sale încep să aibă căutare, "*chiar de a doua zi bucăţile lui erau vândute*"[6].

[4] Ioan Iordănescu, *Alte vremuri*, în "Pictura și sculptura", nr. 2/1935.
[5] Remus Nicolescu, *Contribuții la istoria începuturilor picturii românești*, în "Studii și Cercetări de Istoria Artei", nr. 3-4/1954.
[6] Alexandru Vlahuță, *Pictorul N. I. Grigorescu, Viața și opera lui*, București, 1910, volum aflat în biblioteca artistului de la Câmpina, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro

Un an mai târziu, în 1869, Grigorescu se-ntoarce în ţară fără nici o diplomă de absolvire a studiilor, dar cu o tematică picturală nouă, unde lumina şi natura vor deţine supremaţia.

Vechiul rival pentru bursă, pictorul şi profesorul C.I. Stăncescu, va publica în revista *Familia* un elogiu artistului Nicolae Grigorescu, prin care aprecia faptul că acesta nu era dispus la nici un compromis, preîntâmpinând astfel eventualele critici ce-i vor fi aduse: "(...) *dacă unii găsesc că detaliile în unele din capetele ce dl. Grigorescu a deprins nu sunt destul de făcute, aceasta e o chestiune ce are trebuinţă de explicaţie, ştiind că se raportă la execuţia ce este partea, în care dl. Grigorescu este poate cel mai tare*"[7].

Stăncescu este primul dintre criticii români ai vremii ce a atras atenţia că, nu dintr-o neglijenţă, ci în mod deliberat, din proprie voinţă, Grigorescu tratează în acest fel, oarecum decorativ putem spune, subiectele sale. El mai explică cum că un adevărat artist interpretează natura, punând accentul pe trăsăturile esenţiale şi nu o copiază aidoma, fotografic, cu multe detalii adeseori nesemnificative: "(...) *cutare parte, tocmai spre a face mai simţit triumful celeilalte*"[8].

Fără să renunţe însă cu totul la procedeele clasice, Grigorescu va aduce un suflu nou în artă şi va stârni, fireşte, atât mirarea cât şi indignarea unei părţi a contemporanilor săi.

Prima sa expoziţie publică din Principate s-a deschis la 15 iunie 1870, în vechea clădire a Universităţii, în cadrul celei de-a treia *Expoziţiuni a artiştilor în viaţă*. Grigorescu a participat cu 27 de lucrări, iar Th. Aman l-a remarcat, scriindu-i un articol favorabil în aceeaşi *Trompeta Carpaţilor*, în care, cu numai trei ani înainte, anonimul cronicar de artă îi arăta cea mai profundă desconsiderare artistului. Dar iată ce spune Aman: "*Pe lângă artiştii expozanţi la cele două din urmă expoziţii, s-a mai adăugat anul acesta, cu un succes eminamente, dl. Grigorescu,* (…) *etalând înaintea noastră un gen şi o manieră nouă care cu timpul va da rezultate fericite în Şcoala Română*".

Noua manieră la care făcea aluzie Aman era compusă din peisaje şi tablouri de gen tratate realist.

Juriul expoziţiei i-a decernat pentru portretul *Banul Năsturel Herescu*[9] Medalia de Onoare clasa I. Acest portret a devenit repede subiectul multor comentarii, spre exemplu, comentatorii plastici ai vremii găseau asemănări în execuţia portretului cu Courbet, motivând că "(…) *impozanta fiinţă se dezlipeşte din cadrul pânzei*". În schimb, directorul *Convorbirilor literare*, Iacob Negruzzi, se lega de diferite amănunte, scriind că "*şalul cu care e încins personajul nu e isprăvit*

---

[7] P. Oprea, *op. cit*, p. 101.
[8] *Ibidem*, p. 104.
[9] Ulei pe pânză, nr. inv. 6.4. – 4859, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova, tezaur.

https://biblioteca-digitala.ro

în detaliuri" şi realiza o paralelă între poezia lui Vasile Alecsandri şi tablourile lui Grigorescu. În plus, îl socotea pe artist ca fiind un premergător al mişcării semănătoriste deoarece ilustrase mai multe proiecte pentru revista *Semănătorul*[10]. Teoriile artistico-literare ale lui Negruzzi s-au menţinut până în 1929, când Nicolae Iorga l-a aşezat pe Grigorescu lângă Eminescu, iar pe Alecsandri lângă Aman. În publicistica vremii aceste asemănări au fost mult extinse până la Alecu Russo, Sadoveanu, chiar şi Enescu, omiţându-se însă faptul că Nicolae Grigorescu nu a făcut decât să se desprindă de canoanele reci ale academismului pentru a da expresie artistică unor teme neabordate decât extrem de rar, deoarece erau considerate ca fiind minore în artă.

Este adevărat şi faptul că Grigorescu, în ultima etapă creaţională, n-a rezistat pe deplin presiunilor noilor ideologii liberale, ce plasa lumea satului în plan secund, şi a acceptat în lucrările sale anumite influenţe de nuanţă semănătoristă, însă acestea nu i-au afectat caracterul inovator al operei.

O serie de iubitori ai artei academiste, despre care G. Oprescu spunea că "*nu a murit de moarte bună, ci a fost asasinaţă de Grigorescu*"[11], l-au acuzat, imputându-i că "*execută cu toptanu păduri, ţigani, turme de oi, vaci, viţei, câmpii, apusuri şi răsărituri, mestecănişuri, bătălii, târguri, lacuri* (…)", încurcând "*toate tehnicile de la creion, cerneală, sepia, pastel până la culoarea groasă pusă cu latul cuţitului ca şi cu o mistrie*" ori că "*aruncă culorile cu un anumit sans-gen, realizând o mocirlă groasă de vopsele aşternute nu cu cuţitul, ci cu lopata şi bidineaua*". Chiar Barbu Şt. Delavrancea îl condamna, afirmând că "*un artist care lucrează atât de repede şi atacă atât de multe într-o viaţă atât de scurtă, este cu neputinţă să nu aibă slăbiciuni şi greşeli*". Peste decenii, un alt mare pictor român, Ştefan Luchian, referindu-se la Grigorescu nu s-a sfiit să mărturisească: "*Timpul, ce e drept, l-a răzbunat pe cel batjocorit*"[12].

Răspunsul artistului a fost tranşant: el a refuzat succesiv toate solicitările de participare la expoziţiile oficiale. Drept urmare, în 1872, după vernisarea Expoziţiei Artiştilor în viaţă, în revista *Columna lui Trăian*, un cronicar se întreba, făcând aluzie spre locul în care puteau fi totuşi văzute tablourile artistului, şi anume vitrina unui magazin de muzică: "*unde este mai ales superbul Grigorescu pe care l-ar crede cineva a nu fi artist în viaţă, dacă Beethoven şi Offenbach n-ar fi atât de politicoşi să-I facă loc în fereastra d-lui Gebauer*".

Abia în 1873, la 1 ianuarie, Grigorescu va expune din nou într-un cadru official la Expoziţia Societăţii Amicilor Bellelor Arte, unde va prezenta publicului 148 de pânze ce i s-au vândut aproape în totalitate.

---

[10] *Semănătorul*, 18 ianuarie 1904.
[11] George Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 1984, p. 203.
[12] *Ibidem*, p. 205.

https://biblioteca-digitala.ro

Ca urmare a unor disensiuni apărute în urma realizării şi vânzării unor lucrări ce înfăţişau scene din războiul de independenţă de la 1877, unde Grigorescu fusese încorporat ca reporter de front, artistul se hotărăşte să părăsească definitiv ţara, astfel că în 1881 ziarul *Timpul* îi va publica anunţul prin care îşi scotea la vânzare întreaga avere: 200 de tablouri, colecţiile de tapiserii, faianţe, porţelanuri, arme şi obiecte japoneze, precum şi mobilierul.

Pictorul a plecat în Franţa, la Granville şi la Mont Saint-Michel, pentru ca, în final să se stabilească la Vitre. În revista *The Studio*[13] se va afirma ulterior că Grigorescu a descoperit Vitre-ul.

În 1886 are loc expoziţia personală a pictorului pe Boulevard des Italiens de la Paris, în Sala Martinet, sală unde de obicei expuneau artiştii impresionişti. Cotidienele pariziene au primit foarte bine expoziţia, *Courier de Soir* numindu-l "*un pictor impresionist de mare talent*", în timp ce *Le Figaro* amintind de tablourile *Un colţ de atelier* şi *Evreu cu gâsca*[14], precum şi faptul că "*expoziţia este foarte interesantă prin ceea ce înfăţişează, cât şi prin extraordinara originalitate a tablourilor* (...), *Grigorescu face parte din categoria pictorilor ce caută înainte de toate să ne dea impresia adâncă pe care o simt în faţa naturii. Peisajele lui sunt o strălucită dovadă a eminentelor calităţi de pictor şi a inteligenţei observaţiei sale*".

Grigorescu va alege, însă, în ciuda succesului şi a recunoaşterii sale, să se reîntoarcă în România, astfel că între anii 1887-1892 se va stabili la Posada, iar apoi la Câmpina.

Anul 1887 va marca întâlnirea pictorului, la Sturzeni, cu criticul de artă elveţian Wiliam Ritter, correspondent al revistei *Beaux-art*. Între cei doi se va lega o prietenie strânsă, concretizată într-o îndelungă colaborare.

Marcel Montandon va publica şi el în revista italiană *Emporium*[15] un documentat studiu asupra vieţii şi operei lui Nicolae Grigorescu.

Anul 1906 reprezintă ultimul mare succes expoziţional şi creaţional al artistului. Oficialităţile române îi vor conferi o diplomă de onoare ca recunoaştere oficială a valorii operei sale. Însă, Grigorescu, insensibil la laude şi onoruri, a replicat, parcă pentru posteritate, căci avea să se stingă din viaţă un an mai târziu: "*Ce mai naivitate şi decoraţiile! Vor să arate că eşti ceva celor care nu te pot pricepe!*"[16].

Bibliografie:

Emporium, arhiva Muzeului memorial "N. Grigorescu" – Câmpina, 1905.

[13] *The studio*, arhiva Muzeului memorial "N. Grigorescu" – Câmpina.
[14] Ulei pe pânză, M.N.A.R., nr. inv. 3321, tezaur.
[15] *Emporium*, arhiva Muzeului memorial "N. Grigorescu" – Câmpina, 1905.
[16] Al. Vlahuţă, *op. cit.*, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro

Semănătorul, 18 ianuarie 1904.
The studio, arhiva Muzeului memorial ”N. Grigorescu” – Câmpina.

Ioan IORDĂNESCU, *Alte vremuri*, în ”Pictura și sculptura”, nr. 2/1935.
Remus NICOLESCU, *Contribuții la istoria începuturilor picturii românești*, în S.C.I.A., nr. 3-4/1954.
Petre OPREA, *Cronicari și critici de artă plastică în presa bucureșteană din secolul al XIX-lea*, București, Editura Litera, 1980.
George OPRESCU, *Nicolae Grigorescu*, București, Editura Meridiane, București, 1962.
IDEM, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 1984.
Alexandru VLAHUȚĂ, *Pictorul N.I. Grigorescu, Viața și opera lui*, București, 1910.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Mănăstirea Agapia, interior.
Fig. 2 – *Țărancă franceză în vie*, ulei pe pânză, M.N.A.R., nr. inv. 1161, tezaur.
Fig. 3 – *Portretul Marelui Ban Năsturel Herescu*, ulei pe pânză, nr. inv. 6.4. – 4859, M.J.I.A.P., tezaur.
Fig. 4 – *Evreu cu gâsca*, ulei pe pânză, M.N.A.R., nr. inv. 3321, tezaur.
Fig. 5 – *Semănătorul*, 1904, arhiva Muzeului memorial ”N. Grigorescu” – Câmpina.
Fig. 6 – *Emporium*, 1905, arhiva Muzeului memorial ”N. Grigorescu” – Câmpina.
Fig. 7 – *The studio*, arhiva Muzeului memorial ”N. Grigorescu” – Câmpina.
Fig. 8 – *Furnica*, nr. 151 din 2 august 1907, arhiva Muzeului memorial ”N. Grigorescu” – Câmpina.
Fig. 9 – *Junimea literară*, august 1907, arhiva Muzeului memorial ”N. Grigorescu” – Câmpina.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 – Mănăstirea Agapia, interior

Fig. 2 – *Țărancă franceză în vie*, ulei pe pânză

https://biblioteca-digitala.ro

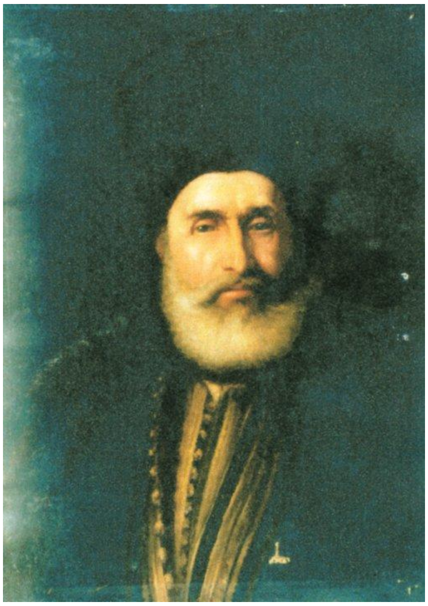

Fig. 3 – *Portretul Marelui Ban Năsturel Herescu*, ulei pe pânză

Fig. 4 – *Evreu cu gâsca*, ulei pe pânză

https://biblioteca-digitala.ro

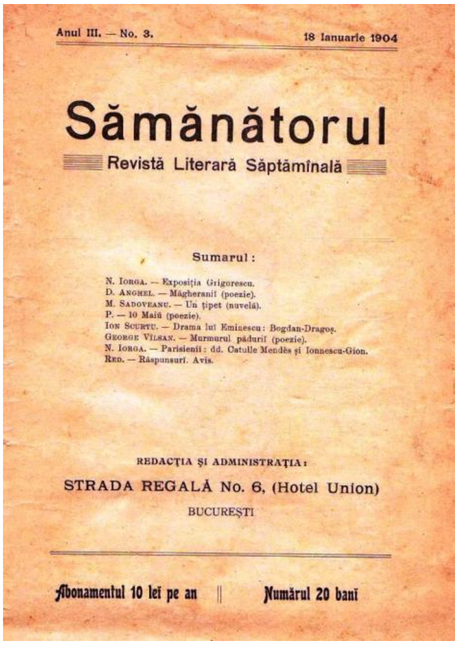

Anul III. — No. 3. 18 Ianuarie 1904

Sămănătorul

Revistă Literară Săptămînală

Sumarul:

N. Iorga. — Expoziția Grigorescu.
D. Anghel. — Măgheranii (poezie).
M. Sadoveanu. — Un țipet (nuvelă).
P. — 10 Maiŭ (poezie).
Ion Scurtu. — Drama lui Eminescu: Bogdan-Dragoș.
George Vîlsan. — Murmurul pădurii (poezie).
N. Iorga. — Parisienii: dd. Catulle Mendès și Ionnescu-Gion.
Red. — Răspunsuri. Avis.

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA:

STRADA REGALĂ No. 6, (Hotel Union)

BUCUREȘTI

Abonamentul 10 lei pe an || Numărul 20 bani

Fig. 5 – *Semănătorul*, 1904

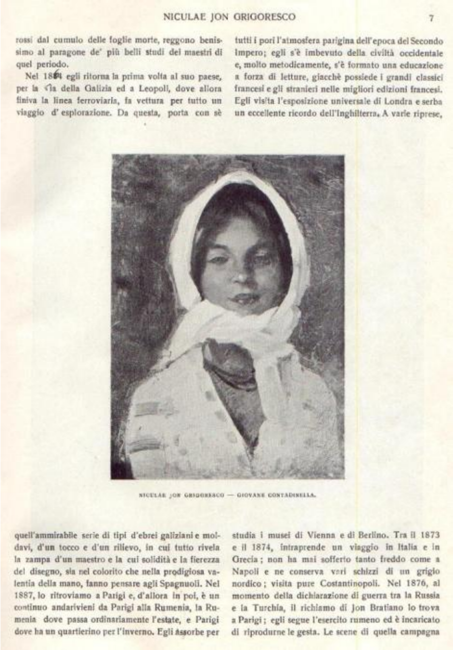

NICULAE JON GRIGORESCO 7

rossi dal cumulo delle foglie morte, reggono benissimo al paragone de' più belli studi dei maestri di quel periodo.

Nel 1864 egli ritorna la prima volta al suo paese, per la via della Galizia ed a Leopoli, dove allora finiva la linea ferroviaria, fa vettura per tutto un viaggio d'esplorazione. Da questa, porta con sè tutti i pori l'atmosfera parigina dell'epoca del Secondo Impero; egli s'è imbevuto della civiltà occidentale e, molto metodicamente, s'è formato una educazione a forza di letture, giacchè possiede i grandi classici francesi e gli stranieri nelle migliori edizioni francesi. Egli visita l'esposizione universale di Londra e serba un eccellente ricordo dell'Inghilterra. A varie riprese,

NICULAE JON GRIGORESCO — GIOVANE CONTADINELLA.

quell'ammirabile serie di tipi d'ebrei galiziani e moldavi, d'un tocco e d'un rilievo, in cui tutto rivela la zampa d'un maestro e la cui solidità e la fierezza del disegno, sia nel colorito che nella prodigiosa valentia della mano, fanno pensare agli Spagnuoli. Nel 1887, lo ritroviamo a Parigi e, d'allora in poi, è un continuo andarivieni da Parigi alla Rumenia, la Rumenia dove passa ordinariamente l'estate, e Parigi dove ha un quartierino per l'inverno. Egli assorbe per studia i musei di Vienna e di Berlino. Tra il 1873 e il 1874, intraprende un viaggio in Italia e in Grecia; non ha mai sofferto tanto freddo come a Napoli e ne conserva vari schizzi di un grigio nordico; visita pure Costantinopoli. Nel 1876, al momento della dichiarazione di guerra tra la Russia e la Turchia, il richiamo di Jon Bratiano lo trova a Parigi; egli segue l'esercito rumeno ed è incaricato di riprodurne le gesta. Le scene di quella campagna

Fig. 6 – *Emporium*, 1905

A Roumanian Painter

A ROUMANIAN PAINTER— NICULAE ION GRIGORESCO. BY WILLIAM RITTER.

If, on the one hand, Grigoresco has brought home to Roumania the traditions of the great French landscape painters and an echo of all the new tendencies of his time, he has, on the other hand, presented to the world the types of Roumanian people, soldiers, and scenery. During the Russo-Turkish War of 1877–78 he established his fame as a military painter, and his name must rank with Verestchagine and Rocholl, two artists who have best succeeded in representing all the horrors of war, as experienced by the common soldier rather than by the general staff. Grigoresco is undoubtedly the first painter of Roumania. He does not excel in one line only, but his portraits, animal subjects, and landscapes are equally good. The breath of Roumanian life is in his pictures, and the Roumania of to-day will continue to live in his works.

Niculae Ion Grigoresco is a "character." It was only three years ago that he found out when and where he was born; and quite recently—his biographers being puzzled as to his age—he, for the first time in his life, bethought himself, and found that he had quite innocently misled them. It seems, however, that he was born on May 15, old style (28th, new style), 1838, at a considerable distance from Bucarest, between Titu and Gaesci, on a great estate belonging to the Lynche family, which was managed by his father. After the latter's death he went to Bucarest, and his education there was in no way different from that of other little Roumanian street-boys of his time, his "studies" consisting chiefly in roaming about the "*mahala*" (suburbs) and wandering round the hundreds of small churches, with their bulb-shaped domes and their quaint, dilapidated cemeteries scattered about here, there, and everywhere in the old quarter of Bucarest, which now no longer exists. The urchins, or "little chicken-men" (as they are called in the language of the country), who paddle about in the muddy pools and roll in the dust, dressed in their embroidered shirts, are tanned by the same sun that tanned those picturesque children of olden days. "Genius and childhood have one point in common—naïveté," according to Ernest Hello, and this sort of "naïveté" in Grigoresco's Roumanian scenes always recalls his life as one of these little urchins. It is obvious that in order to reproduce the effects of the light and dust of the "*tsara romãneasca*" one must be a son of its soil and have the perception of this light and dust in one's blood. Like Hello's child, Grigoresco, though erratic, is interested in, and full of admiration for all things, and even if he takes his walks abroad with no particular purpose in view, these artistic rambles recall the days of his truant childhood—and he is happy.

He early proved his taste for drawing by the skill he displayed in making caricatures to amuse his little playmates. Obliged to earn his own living and to keep his mother and sisters, he placed himself under one of the illuminators of icons, who work after the precepts of the monks of Mount Athos, and who are called "zugrav" in the country. He was enabled to do this by the money he had earned for decorating the monastery of Agapia, in Moldavia, and by a small pension from the State. At the first opportunity he hastened to Paris, where he was astonished

"THE SEAMSTRESS" BY NICULAE GRIGORESCO

115

Fig. 7 – *The studio*

https://biblioteca-digitala.ro

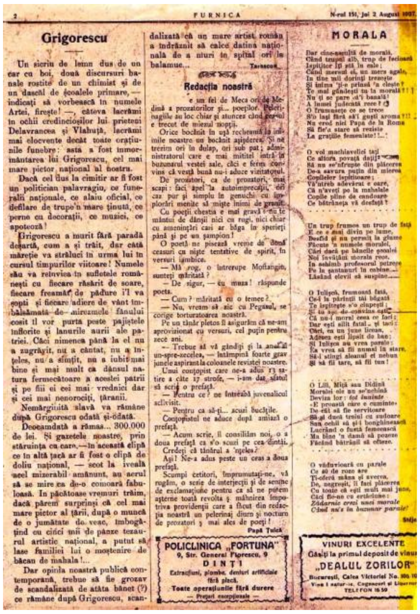

2 FURNICA Nr.ul 151, Joi 2 August 1907

Grigorescu

Redacţia noastră

MORALA

Fig. 8 – *Furnica*, nr. 151/1907

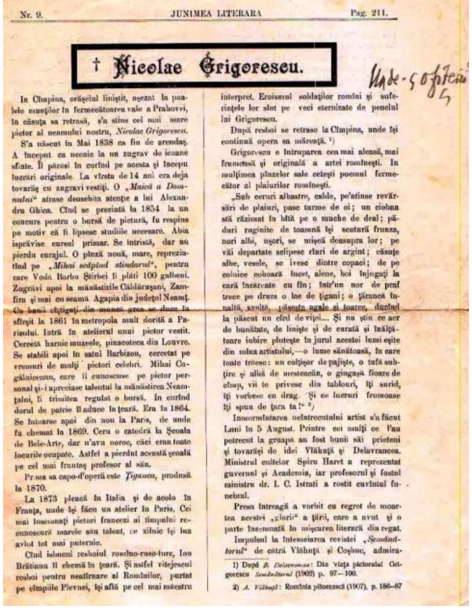

Nr. 9. JUNIMEA LITERARA Pag. 211.

† Nicolae Grigorescu.

Fig. 9 – *Junimea literară*, august 1907

https://biblioteca-digitala.ro

SCULPTURI SEMNATE ALBERT ERNEST CARRIER-BELLEUSE ÎN CASA GHIȚĂ IONESCU DIN PLOIEȘTI

ANCA-RALUCA BRATU
raluancabratu@yahoo.com
Muzeul de Artă Prahova ”Ion Ionescu-Quintus”

SCULPTURES BY ALBERT ERNEST CARRIER-BELLEUSE IN GHITA IONESCU HAUSE OF PLOIESTI

ABSTRACT

Carrier-Belleuse was one of the most prodigious and versatile French sculptors active during the second half of the nineteenth century. He played an especially important role in the decorative arts, being one of the major artists of the Salon. Carrier was at the origin of industrial design improvement. In Romania, Carrier created the equestrian statue of Mihai Viteazul placed in the University Square of Bucharest. This paper is presenting two less known sculptures attributed to Carrier, now in the collections of Art Museum in Ploiesti. The two sculptures have a functional role bearing electric lights and being used as chandeliers for the monumental stair ends of the Museum.

Keywords: home, chandelier workshop, Albert Ernest Carrier-Beleuse, Ploiești, Ghiță Ionescu.

Numit şi *Clodion al secolului al XIX-lea*, Albert Ernest Carrier-Belleuse a fost unul dintre cei mai importanți sculptori francezi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Viitorul artist se naște într-o familie burgheză din sudul Franței, la 12 iunie 1824. La zece ani, Albert se mută împreună cu familia la Paris[1], unde va fi înconjurat de oameni importanţi şi influenți care îl vor ajuta să devină un nume cu rezonanță atât în lumea artistică franceză, cât şi pe plan mondial.

În 1840, A. Carrier este admis la Școala de Arte Frumoase[2], însă va opta pentru cursurile Școlii regale de desen și sculptură ornamentală, deoarece acestea se desfășurau seara, iar ziua lucra ca ucenic în ateliere de orfevrărie[3] pentru a se întreţine.

[1] Datorită problemelor financiare, familia Carrier se mută în 1834 la Paris.

[2] June Hargrove, *The Life Work of Albert Ernest Carrier-Belleuse,* Univ. Microfilm Int., 1981, p. 25.

[3] În 1837 intra în atelierul de la Paris al sculptorului Beauchery, lucrează apoi pentru frații Fanniere.

https://biblioteca-digitala.ro

Începutul afirmării sale artistice se produce în 1850, când expune pentru prima dată la Salon, un pas foarte important în cariera oricărui artist. Odată admis la saloanele oficiale, Carrier nu va mai fi tratat de acum înainte ca un simplu bronzier[4].

În același an, artistul este numit director la fabrica de porțelan Miton din Anglia, unde va sta până în 1855.

Întors la Paris își deschide un atelier pe strada La-Tour-d'Auverghe și este prezent cu lucrări în cadrul Expoziției Universale. Tot acum începe o fructuoasă colaborare cu casele de artă decorativă pariziene, fiind printre primii care se va preocupa de îmbunătățirea design-ului industrial.

Pentru a-și construi o reputație în sfera publică, a urmat un program de promovare bine pus la punct, fiind propriul său impresar. Presa, criticii, negustorii și organizatorii de artă au fost cele mai bune instrumente în difuzarea artei pe care o făcea Carrier, atât în țara sa, cât și peste hotare[5]. Participarea la Expoziții de prestigiu, lansarea de comenzi grandioase, atrage interesul oamenilor importanți, Napoleon III vizitându-i salonul de artă din 1863 și cumpărându-i una din lucrările expuse aici, *Bacanta*.

Toate acestea au ajutat la promovarea și cunoașterea lui Carrier ca artist important atât în Franța, cât și în afară. Carrier nu va excela numai într-un singur domeniu artistic, ci va îmbrățișa și artele decorative. Membru fondator al Uniunii Centrale de Arte Frumoase Aplicate în Industrie (L'Union Centrale des Beaux Arts Apllique a L'Industrie), artistul a înțeles că trebuie să transfere producția comercială într-un spațiu mult mai rafinat, adică acela al artelor plastice[6].

Încă de la debutul în lumea artistică lucrările i-au fost premiate, Carrier obținând numeroase medalii și titluri onorifice, fapt ce i-a sporit faima artistică şi i-a crescut cota de piaţă. În atelierul său din strada La-Tour-d'Auverghe era o mare forfotă în fiecare zi. Între cunoscuți i se spunea că este ”*o mașină de făcut sculpturi,* (...) *în fiecare zi ies din atelierul său busturi, ornamente, statui, statuete, candelabre, bronzuri, marmură. Taie tot, modelează tot, o mașină plină de vervă, spirit și imaginație*”[7], iar un vizitator a descris ca fiind un loc plin de lucruri minunate, pline de viață. Nici un sculptor din perioada celui de al doilea Imperiu nu a rivalizat cu diversitatea creativă și cu flerul întreprinzător, inepuizabil, al lui Carrier.

---

[4] Clara Erskine, Clement Waters, Laurence Hutton, *Artists of Ninteenth Century and Their Works*, Houghton, Mifflin and Company, 1889, p. 81.
[5] *Chambers Biographical Dicționary: The Great of All Times and Nation*.
[6] June Hargrove, *op. cit.*, p. 32.
[7] George Davray, 1874.

https://biblioteca-digitala.ro

De-a lungul anilor, Carrier îşi va schimba şi semnătura ce însoțea lucrările. Până prin 1868 îşi semnează lucrările *ALBERT ERNEST-CARRIER*, iar după acestă dată adoptă o nouă semnătură – *A. CARRIER*[8].

Lucrările sale ajung până în America Latină[9], în Argentina, dar şi în România. Prezența sculpturii franceze în colecții din Țările Române a avut ca punct de plecare pasiunea românilor pentru Franța și cultura ei. Boierii pașoptiști sunt cei care aduc în Principate piese de sculptură, alături de mobilier și draperii, din perioada celui de al doilea Imperiu, gravuri și picturi pentru decorarea conacelor și caselor boierești[10].

Un alt mod de îmbogățire a colecțiilor particulare sau de stat, a fost prin achiziționarea lucrărilor de la expoziții. Societatea românească era familiarizată încă de la începutul secolului cu limba franceză, limbă folosită de elitele bucureștene şi moldovene. Cu ajutorul unor ziare, precum *La Roumanie* și *L'Independance Roumaine*, societatea românească era în permanentă legătură cu evenimentele artistice ce aveau loc în Franța.

A. Carrier era deja recunoscut ca artist faimos când în România se fac demersuri pentru ridicarea unei statui de for public în Bucureşti, prima de altfel de acest gen din ţara noastră, ce trebuia să îl înfăţişeze pe Mihai Viteazul, comanda fiindu-i încredințată acestuia după mai multe căutări pentru identificarea unui artist care să execute comanda.

Alături de statuia lui Mihai Viteazul, mai multe lucrări semnate Carrier se află în colecții publice în patrimoniul Muzeului Național de Artă al României etc.[11]. Dintre acestea, două sculpturi de interior împodobesc cea mai frumoasă casă din Ploieşti, casa Ghiţă Ionescu, actualul sediu al Muzeului de artă. Proprietarul casei era un reprezentant de vază al orașului, bancher, senator şi parlamentar de Prahova[12], aceasta fiind una din multele locuințe pe care le avea în Ploiești.

Planurile locuinței pe care Ghiță Ionescu și-o construiește pe artera devenită principală a orașului Ploiești, sunt încredințate, de șeful arhitecților, arhitectului Leonida Negrescu, elev al celebrului Charles Garnier, creatorul Operei din Paris[13].

Dispoziția de plan, elementele spațiale și decorative (la interior și exterior), de stil neo-clasic francez, atmosfera de hotel de ville de proporţii impunătoare, toate

---

[8] Sculpturile poartă semnătura A. Carrier, semnătură adoptată de artist după 1868 pentru a se deosebi de semnătura pictorului Pierre Carrier.
[9] Statuia ecvestră Manuel Belgrano, Plaza de Mayo Square, Buenos Aires, Argentina.
[10] Ioana Beldiman, *Sculptura franceză în România (1848-1931)*, București, Editura Simetria, 2005, pp. 50, 51.
[11] *Ibidem*, p. 174.
[12] Mihail Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, București, Tiparul ”Cartea Romanească”, 1937, p. 428.
[13] Paul D. Popescu, Nicolae Petrescu-Redi, *Bulevardul Independenței*, București, Editura Fiat Lux, 1999, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro

acestea îl autorizau pe Mihail Sevastos, autorul monografiei orașului Ploiești (1937), să remarce clădirea printre cele mai luxoase și mai frumos decorate din Ploiești.

Din inventarul inițial al casei s-au mai păstrat un candelabru original de Murano și două statui-cariatide feminine cu rost de suport pentru lumină la casa scării monumentale spre etaj. De-a lungul timpului s-a afirmat în diferie scrieri[14] că, inițial, ambele scări, cea de la intrare și cea care face legătura între etaj și parter, erau flancate de câte două sculpturi.

În 1969, când casa devine sediul Muzeului de artă, cele două sculpturi erau amplasate de o parte și de alta a scării de la parter, probabil amplasamentul original, iar după cutemurul din 1977 acestea au fost mutate la scara ce face legătura dintre parter și etaj, loc unde se găsesc și astăzi.

Cele două sculpturi sunt turnate în bronz la Paris și poartă ștampila turnătoriei Jollet & C-ie Paris, turnătorie de artă de prestigiu, înființată de Emil Colin în jurul anului 1843, având sediul pe strada Segvene, la numărul 29. Cu turnătoria Colin au lucrat cunoscuți artiști francezi, printre care și Carrier. Ștampila turnătoriei ne atestă faptul că cele două candelabre sunt turnate după 1906.

La început turnătoria poartă numele fondatorului său, Emil Colin & C-ie, pe care îl păstrează din 1882 până în 1898. Ulterior turnătoria este cunoscută sub numele M. Colin & Cie, din 1898 până în 1906, iar apoi se va numi Ancienne Maison Collin, Jollet & Cie, din 1906 până în 1923.

Cele două sculpturi au fost achiziționate după anul 1906 de unul din urmașii familiei Ionescu, în urma consultării planurilor construcției și decorațiilor alese de arhitect.

Sculpturile au funcţionalitate, servind drept candelabre[15] de dimensiuni mari sub forma unor cariatide. Candelabrele reprezintă două personaje feminine drapate asemenea statuilor antice, simbolizând *Ziua* și *Noaptea*[16]. Una dintre ele a servit ca model pentru lucrarea prezentată la Expoziția Universală din 1867 de la Paris. Artistul creează adesea figuri feminine, variaţiuni pe aceeaşi temă, rivalizând una cu alta ca frumuseţe şi mod de realizare.

Ziua este reprezentată cu capul descoperit și cu părul împletit, în timp ce *Noaptea* are capul acoperit de o pelerină şi ţine în mâna stângă flori de mac și fructe, simbolizând somnul.

---

[14] Ruxandra Ionescu, *Catalog. Muzeul de Artă Ploiești*, 2002, p. 5.

[15] Tochere (fr.)=candelabru de mari dimensiuni așezat pe podea pentru a ilumina un anumit spațiu, vestibul, scară.

[16]Albert Ernest Carrier-Belleuse, *Decorative Statuetten Allegoriche und Mythologische Figuren,* 1891, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro

Prototipul statuii *Ziua* a folosit drept model pentru o alta, prezentată pentru prima dată la Paris la Expoziția Universală din 1867, folosită pe un ceas mare realizat în colaborare cu firma G. Viot.

Astfel de sculpturi cu dublă funcție semnate Carrier împodobesc și scara Operei din Paris. În funcție de interiorul în care trebuiau să se încadreze, statuile sunt mai mult sau mai puțin elaborate.

Bibliografie:

Ioana BELDIMAN, *Sculptura franceză în România (1848-1931)*, București, Editura Simetria, 2005.

Albert Ernest CARRIER-BELLEUSE, *Decorative Statuetten Allegoriche und Mythologische Figuren*, 1891.

Chambers Biographical Dicționary: The Great of All Times and Nation.

Clara ERSKINE, Clement WATERS, Laurence HUTTON, *Artists of Ninteenth Century and Their Works*, Houghton, Mifflin and Company, 1889.

June HARGROVE, *The Life Work of Albert Ernest Carrier-Belleuse*, Univ. Microfilm Int., 1981.

Ruxandra IONESCU, *Catalog. Muzeul de Artă Ploiești*, 2002.

Paul D. POPESCU, Nicolae PETRESCU-REDI, *Bulevardul Independenței*, București, Editura Fiat Lux, 1999.

Mihail SEVASTOS, *Monografia orașului Ploiești*, București, Tiparul ”Cartea Romanească”, 1937.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Casa Ghiță Ionescu.

Fig. 2 – Plan hol (1969).

Fig. 3 – Interior hol central al Muzeului în jurul anului 1975.

Fig. 4 – Interior hol central al Muzeului în jurul anului 2015.

Fig. 5 – Candelabrul *Noaptea*.

Fig. 6 – Candelabrul *Noaptea* – detaliu.

Fig. 7 – Candelabrul *Ziua*.

Fig. 8 – Semnătură.

Fig. 9 – Ștampila turnătoriei.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

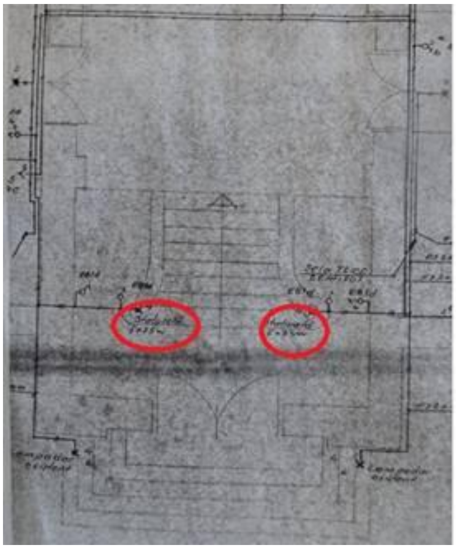

Fig. 1 – Casa Ghiță Ionescu

Fig. 2 – Plan hol (1969)

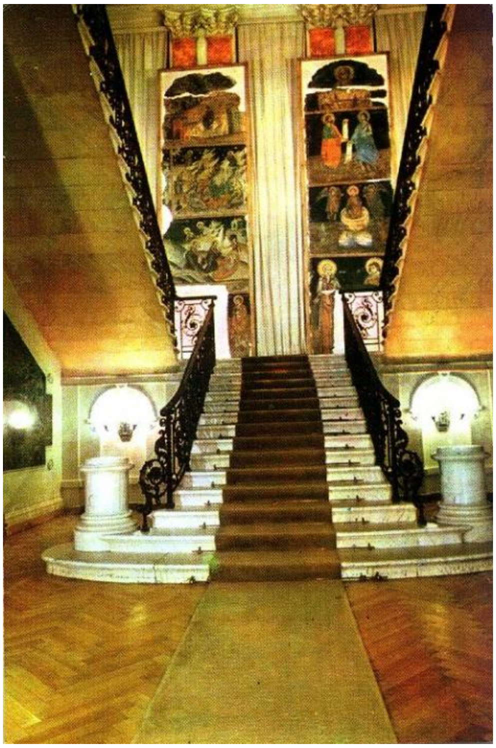

Fig. 3 – Interior hol central al Muzeului în jurul anului 1975

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4 – Interior hol central al Muzeului în jurul anului 2015

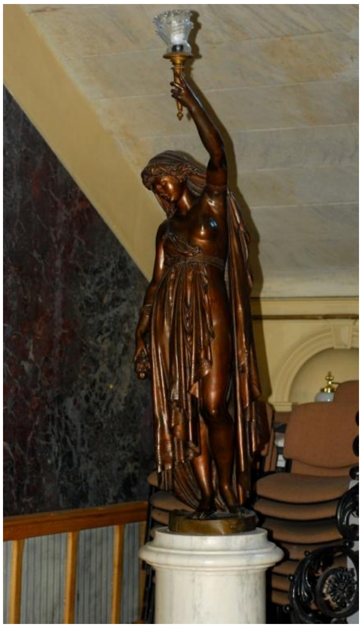

Fig. 5 – Candelabrul *Noaptea*

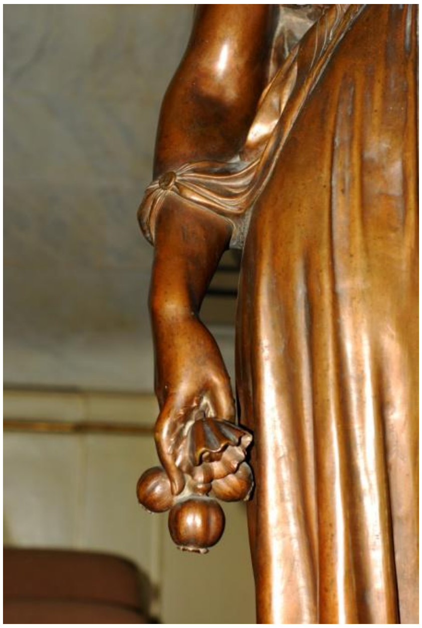

Fig. 6 – Candelabrul *Noaptea* – detaliu

https://biblioteca-digitala.ro

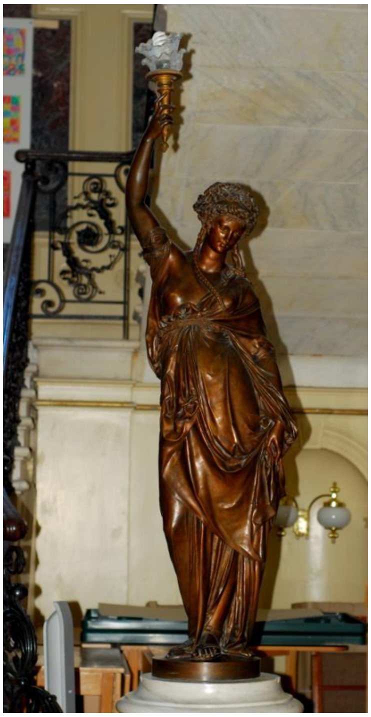

Fig. 7 – Candelabrul *Ziua*

Fig. 8 – Semnătură

Fig. 9 – Ștampila turnătoriei

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ERNST HONIGBERGER (1885-1974)
– UN ARTIST BRAȘOVEAN APROAPE UITAT

GUDRUN-LIANE ITTU
gudrunittu@yahoo.de
Institutul de Cercetări Socio-Umane – Sibiu

ERNST HONIGBERGER (1885-1974)
- AN ALMOST FORGOTTEN ARTIST FROM BRAȘOV

ABSTRACT

The paper is aiming at presenting the life and activity of an almost forgotten plastic artist, Ernst Honigber (1885-1974), who was born in Braşov. Honigberger was trained at the Art Academies of Berlin and Munich and worked from 1919 to 1921 in his native city. Then he settled in Berlin and became an reputed artist, but did not forget the places of his origin. Thus he contributed art works to several collective exhibitions or organized solo shows. When after WWII the Iron Curtain devided Europe no further communication was possible. As few of his works are hosted by Romanian museums, the artist fell into oblivion.

Keywords: plastic artist, Transylvania, cultural reviews *Die Karpathen, Das Ziel, Das neue Ziel, Klingsor,* expressionist, New Objectiveness.

Arta, în toate componentele sale, a fost puternic marcată de transformările complexe ce au avut loc în toate planurile la sfârşitul secolului al XIX-lea, un veac ce s-a încheiat în cheie optimistă, cu speranţa de înnoire. Pentru Transilvania, ca de altfel pentru întreaga cultură europeană, secolul al XIX-lea a constituit o perioadă importantă în definirea ideii de modernitate. Confruntarea dintre vechi şi nou, dintre tradiţie şi modernitate, a cuprins şi meleagurile ardeleneşti.

Arta sud-transilvăneană prezintă unele particularităţi faţă de cea din restul provinciei datorită convieţuirii în această zonă a celor trei naţionalităţi: români, germani şi maghiari, într-o proporţie diferită faţă de alte zone. La sfârşitul secolului al XIX-lea, saşilor transilvăneni le-a revenit rolul de motor în adoptarea noului şi implicit a noilor tendinţe artistice. În acest sens, istoricul de artă Victor Roth (1878-1936) afirma că „*saşii* (...) *au reuşit să asimileze tendinţele artistice europene, adaptându-le nevoilor şi concepţiilor estetice proprii*”[1]. Trebuie însă precizat faptul că se încerca, în primul rând, adaptarea fenomenelor artistice din spaţiul lingvistic

---

[1] Victor Roth, *Der gegenwärtige Stand unserer Kunstgeschichtsforschung und ihre weiten Aufgaben,* în ”Ostland”, an 2, vol. 10, Sibiu, februarie 1921, p. 298.

https://biblioteca-digitala.ro

german. Astfel stând lucrurile, Transilvania, mai precis aria de locuire săsească, poate fi privită ca o periferie artistică a acelui spaţiu, căci, în ciuda puternicei conştiinţe transilvănene, saşii au considerat Germania drept model de urmat în toate domeniile.

Prima generaţie de artişti moderni cu studii academice, cei născuţi în anii ‘60 ai secolului al XIX-lea, era legată de Sibiu şi urma, în genere, realismul münchenez al epocii. Cea de-a doua generaţie, formată de cei născuţi în jurul anului 1880, a fost formată precumpănitor din braşoveni şi s-a caracterizat printr-o paletă mai largă de opţiuni stilistice, situându-se pe un continuum de la naturalismul autohtonist (*Heimatkunst*) la expresionismul figurativ şi abstracţionism.

Ernst Honigberger a fost un exponent al celei de-a doua generaţii, din care amintim nume importante, precum Hans Eder (1883-1955), Margarete Depner (1885-1970), Hans Mattis-Teutsch (1884-1960). S-a născut la Braşov într-o familie în care artele, în special muzica, au jucat un rol important, astfel că din cinci fraţi, trei au devenit muzicieni, unul a studiat teologia, fiind totodată un bun organist, iar Ernst, un talent multiplu, a oscilat între muzică, sport şi artele plastice. Încă din timpul liceului a frecventat atelierele pictorilor locali Arthur Coulin (1869-1912) şi Friedrich Miess (1854-1935). În 1905 a plecat la studii la Berlin, unde a urmat timp de două semestre Academia de Artă. De la Berlin s-a mutat la München, cel mai important centru artistic central-european al vremii, frecventat de aproape toţi viitorii artişti transilvăneni. În capitala Bavariei a urmat cursurile Şcolii particulare de grafică a lui Moritz Heymann, şcoală frecventată şi de conaţionalii săi Hans Eder (1883-1955) şi Walther Teutsch (1881-1964), iar mai târziu de pictoriţele Trude Schullerus (1889-1981) şi Grete Csaki-Copony (1893-1990). Ultimul an de studii l-a petrecut la Academia de Artă din München, fiind beneficiar al unei burse din partea Bisericii evanghelice. Ernst Honigberger a debutat din timpul studenţiei în activitatea expoziţională, fiind prezent în 1906 într-o expoziţie colectivă a artiştilor braşoveni.

În 1907, la Braşov a apărut revista de cultură *Die Karpathen*, editată de profesorul Adolf Meschendörfer (1877-1963). Arta plastică a ocupat un loc important în economia periodicului prin cronicile de expoziţii şi reproducerile de calitate a unor opere de artă. Revista a constituit o adevărată tribună de afimare pentru tinerii artişti transilvăneni, fiind totodată organul de presă al *Asociaţiei pentru promovarea artei autohtone Sebastian Hann*, societate înfiinţată în 1904 la Sibiu. În ceea ce-l priveşte pe Ernst Honigberger, reproducerile din *Die Karpathen* sunt extrem de importante, întrucât colecţiile publice din ţară păstrează foarte puţine lucrări ale artistului. Astfel, aceste reproduceri se constituie în principala sursă care

https://biblioteca-digitala.ro

permite reconstituirea devenirii sale artistice în intervalul 1907-1914[2]. Numeroase dintre lucrările reproduse în periodicul braşovean sunt portrete de femei, în care formaţia müncheneză a artistului, anume desenul fin şi acribic, este evidentă.

În februarie 1911, cititorii revistei *Die Karpathen* sunt informaţi că Ernst Honigberger va fi corespondent extern al periodicului, furnizând cronici şi corespondenţe privind viaţa artistică din capitala Bavariei, scopul acestora fiind educaţia artistică a cititorilor revistei[3]. Prima sa corespondenţă s-a referit la *Expoziţia internaţională a Secesiunii müncheneze,* din vara anului 1911.

În 1912, aflat încă la München, Ernst Honigberger, s-a erijat în personaj principal într-o dispută cu o miză foarte mare. În 1911, un colecţionar de artă din Statele Unite ale Americii a oferit Muzeului Brukenthal un milion de florini pentru celebrul tablou *Omul cu tichia albastră* de Jan van Eyck. Oferta colecţionarului a aprins spiritele în aşa măsură încât în presă au curs râuri de cerneală[4], ajungându-se chiar la internaţionalizarea problemei. Referitor la oportunitatea, respectiv lipsa de oportunitate a înstrăinării tabloului, a fost solicitat sfatul unor arbitri neutri din străinătate, toţi oameni de artă şi de cultură. Ernst Honigberger a fost un fel de purtător de cuvânt al generaţiei de tineri artişti transilvăneni, susţinând necesitatea tranzacţiei în beneficiul acestora şi al creării unei galerii de artă (transilvăneană) modernă în cadrul Galeriei Brukenthal. Prin galerie modernă susţinătorul înfocat al vânzării capodoperei *Omul cu tichie albastră* înţelegea una în care lucrările sale şi ale generaţiei din care făcea parte să se afle la loc de cinste.

Grija pentru muzeele existente, precum şi crearea altora noi figurau, de asemenea, ca puncte importante pe agenda de lucru a *Asociaţiei Sebastian Hann*. Muzeul Brukenthal, instituţia de profil cea mai reprezentativă, s-a aflat, în conformitate cu prevederile testamentului baronului Samuel von Brukenthal, în proprietatea Bisericii Evanghelice, respectiv a Gimnaziului Evanghelic din Sibiu, până la naţionalizarea din 1948. Muzeul a avut aproape în permanenţă dificultăţi financiare, fapt pentru care filiala din Braşov a *Asociaţiei* a susţinut ideea conform căreia acesta ar trebui să devină proprietatea tuturor germanilor din Transilvania. În aceste condiţii, considerau braşovenii, responsabilitatea faţă de „*instituţia*

---

[2] *Studiu* (datat 1908); *Nud*, în ”Die Karpathen” (în continuare *DK*), an 1, 1/septembrie, nr. 23, 1908; *Studiu*, an 1, 2/septembrie (nr. 24), 1908; *Doamnă cu guler de blană* (nr. 1909), an 3, 1/octombrie (nr. 1), 1909; *Studiu*. *Portretul unei doamne*, an 3, 2/martie (nr. 12), 1910; *Seminud*; *Studiu*, an 5, 1/iulie (nr. 19), 1912; *Interior* (Atelierul artistului la München), an 4, 1/aprilie (nr. 13), 1913; *Studiu*; *Studiu*, an 7, 2/noiembrie (nr. 4), 1913; *Ţărancă tânără*, *Portret* (*Studiu*), an 7, 1/aprilie (nr. 13), 1914; *Biserica Neagră văzută dinspre vest*, an 7, 2/mai (nr. 16), 1914.

[3] *DK*, an 4, 1/februarie, (9), 1911, p. 287.

[4] Idem, din anii 1911/1912; VII, IX, X, XI/1911 şi XII/1911/12, pp. 212-214, 268-270, 312-351, 370-378; vezi şi Iulia Mesea, *O dispută între curatori şi artişti: Omul cu tichie albastră de Jan van Eyck*, în ”Ars Transsilvaniae”, X-XI/2000-2001, pp. 267-278.

https://biblioteca-digitala.ro

națională" va crește. Prin obținerea imensei sume de un milion de florini considerau că se vor rezolva pe termen lung problemele financiare și se va putea crea galeria modernă.

Spre deosebire de brașoveni și adepții lor, curatoriul muzeului, format din oameni mai conservatori și mai chibzuiți, a privit problema înstrăinării tabloului atât din punct de vedere moral, cât și juridic: înstrăinarea ar fi contravenit atât testamentului fondatorului muzeului – care interzicea înstrăinări din patrimoniul fundației –, cât și statutului *Asociației Sebastian Hann***,** care interzicea exportul de opere de artă. O a treia problemă care se ridica în legătură cu tranzacția, viza crearea unui precedent periculos. În cele din urmă curatoriul a ieșit învingător, iar capodopera a rămas pe simezele muzeului sibian.

Urmărind în continuare parcursul lui Ernst Honigberger, îl găsim, în 1913, ca expozant la Brașov, în cadrul unei expoziții colective. Au fost apreciate în mod deosebit lucrările *Doamnă cu țigară* (**Fig. 4**) și *Cap de expresie* (**Fig. 5**), artistul fiind văzut ca „*cel mai bun desenator sas al momentului*"[5]. De altfel, *Capul de expresie* era un studiu pregătitor pentru o *Răstignire a lui Hristos*, o lucrare plină de tensiune și dramatism, care trăda puternice influențe expresioniste. Cronica expoziției amintește de „*căutările febrile ale lui Honigberger pentru găsirea de noi mijloace de expresie*" și de „*lupta pentru expresivitate*"[6]. Trebuie subliniat faptul că, tot în 1913, Ernst Honigberger a fost acela care a folosit pentru prima dată termenul de „*expresionism*" într-o publicație de limbă germană din Transilvania, fiind deschizător de drumuri pentru dezbaterile ulterioare despre un curent care i-a influențat pe cei mai mulți dintre sașii transilvăneni[7].

La izbucnirea Primului Război Mondial, artistul a fost înrolat în armata austro-ungară, luptând pe mai multe fronturi. Spre deosebire de colegii de generație – Ludwig Hesshaimer (1872-1956), Hans Eder (1883-1955) și Fritz Kimm (1890-1979) –, care au desenat și pictat numeroase lucrări cu tematică legată de război, Honigberger nu a realizat astfel de opere.

După terminarea marii conflagrații a revenit în orașul său natal, unde a făcut parte din grupul celor mai progresiști artiști plastici. Din 1 aprilie până la 1 octombrie 1919 s-a editat, la Brașov, revista culturală *Das Ziel* (*Țelul*), care, în privința artei plastice, a fost cea mai progresistă publicație de limbă germană din Transilvania, promovând nu numai expresionismul, ci și lucrările abstracte ale lui Mattis-Teutsch. Periodicul a fost editat de un grup de tineri reveniți din război, frustrați din cauza faptului că li se furaseră ani frumoși din viață, dar însuflețiți de dorința unui nou început. Printre proprietari se afla și fratele lui Ernst, organistul și profesorul de muzică Emil Honigberger (1881-1953). În manifestul publicat în

[5] *Unsere Bilder*, în *DK*, an 7, 2/noiembrie (nr. 4) 1913, p. 122.
[6] *Kunstausstellung in Kronstadt*, în *DK*, an 7, nr. 2/octombrie (nr. 2) 1913, p. 63.
[7] *DK*, an 6, 2/septembrie (nr. 24) 1913, p. 746.

https://biblioteca-digitala.ro

primul număr al revistei, colectivul de redacţie declara război *„reacţionarismului burghez* (...), *tuturor manifestărilor retrograde şi laşe, confortului şi calofiliei*”[8], promiţând că periodicul lor va deveni un *„loc de întâlnire pentru tinereţea spirituală şi pentru gândirea progresistă*”[9]. Dacă ne ghidăm după numărul de lucrări reproduse în paginile *Das Ziel*, pe primul loc se situează Ernst Honigberger. Artistul a ilustrat de şase ori pagina de titlu[10], iar reproduceri după litografiile sale pot fi găsite în aproape toate numerele revistei. Frecvenţa apariţiilor s-a datorat atât entuziasmului artistului, cât şi faptului că fratele său se număra printre coproprietarii publicaţiei. Este interesant de remarcat că după şapte ani de la dezbaterea pe tema vânzării tabloului lui Jan van Eyck, Ernst Honigberger a redeschis problema galeriei moderne din cadrul Muzeului Brukenthal, în numărul 9 al revistei *Das Ziel*. Dacă s-ar fi obţinut milionul de florini – susţinea artistul –, din dobânda obţinută pe numai şapte ani s-ar fi putut achiziţiona 30–35 de lucrări ale unor faimoşi artişti moderni[11]. De astă dată Honigberger nu mai vorbeşte despre artişti autohtoni, ci enumeră creatori din spaţiul lingvistic german. Clasamentul realizat este relevant pentru schimbările în timp a cotei valorice a artiştilor. Wilhelm Leibl (1844-1900), Adolph von Menzel (1815-1905), Hans Thoma (1839-1924) şi Ferdinand Hodler (1853-1918) figurează ca cei mai bine cotaţi artişti, lucrările lor fiind estimate la 15.000 florini, în timp ce lucrările lui Egon Schiele (1890-1918), Max Pechstein (1881-1955), Max Beckmann (1884-1950), Franz Marc (1880-1916), artişti cu o cotă foarte ridicată în ziua de azi, sunt apreciate la 5.000-6.000 florini Numeroşi artişti aflaţi atunci în zona mediană, ale căror lucrări se vindeau de la 8.000 la 10.000 florini, sunt astăzi aproape uitaţi. Într-adevăr, o asemenea colecţie ar fi avut azi o valoare inestimabilă, dar nu există nicio certitudine că ea ar fi putut fi realizată. Este mult mai realist să admitem că imensul capital s-ar fi devalorizat în anii de după război şi n-ar fi adus muzeului niciun

---

[8] *An unsere Leser*, în *DZ*, an 1, nr. 1, p. 1.
[9] *Ibidem*.
[10] Pagina de titlu realizată de Ernst Honigberger în *DZ*, nr. 2, nr. 3, nr. 4, nr. 7, nr. 9, nr. 10.
[11] Ernst Honigberger, *Eine moderne Galerie in Hermannstadt*, în *DZ*, nr. 9/15 august 1919, pp. 160-161 [Wilhelm Leibl (1844-1900), 15.000 florini, Adolf von Menzel (1815-1905), 15.000 florini, Max Liebermann (1847-1935), 10.000 florini, Hugo von Habermann (1849-1929), 8.000 florini, Leopold von Kalkreuth (1855-1928), 8.000 florini, Albert von Keller (1844-1920), 10.000 florini, Karl Spitzweg (1808-1885), 10.000 florini, Wilhelm Trübner (1851-1917), 10.000 florini, Fritz von Uhde (1848-1911), 10.000 florini, Karl Haider (1846-1912), 8.000 florini, Franz von Stuck (1863-1928), 10.000 florini, Gustav Klimt (1862-1918), 8.000 florini, Max von Slevogt (1868-1932), 8.000 florini, Hans Thoma (1839-1924), 15.000 florini, Heinrich Zügel (1850-1941), 8.000 florini, Albert Weisgerber (1878-1915), 6.000 florini, Ferdinand Hodler (1853-1918), 15.000 florini, Albin Egger Lienz (1868-1926), 10.000 florini, Theo van Brockhusen (1882-1919), 8.000 florini, Max Pechstein (1881-1955), 6.000 florini, Oskar Kokoschka (1886-1980), 6.000 florini, Max Beckmann (1884-1950), 6.000 florini, Egon Schiele (1890-1918), 5.000 florini, Willi Jäckel (1888-1944), 5.000 florini, Carl Caspar (1879-1956), 5.000 florini, Franz Marc (1880-1916), 8.000 florini].

https://biblioteca-digitala.ro

beneficiu.

La două săptămâni după încetarea apariţiei revistei *Das Ziel*, la 15 octombrie 1919, a apărut primul număr al publicaţiei *Das neue Ziel* (*Ţelul nou*). Aceasta i-a păstrat pe cei mai mulţi dintre colaboratorii publicaţiei antemergătoare, printre care şi pe fraţii Emil şi Ernst Honigberger. Fiind pentru mulţi prea avangardistă, revista *Das Ziel* a trebuit să dispară, întrucât „*o publicaţie are dreptul la existenţă* (...) *numai dacă este ancorată în realităţile noastre şi se dezvoltă odată cu ele*”[12]. Plecând de la o astfel de premisă, *Das neue Ziel* a fost mai conservatoare, dar Ernst Honigberger a rămas în fruntea clasamentului în privinţa numărului de colaborări. A semnat de cinci ori ilustraţia paginii de titlu, iar în interiorul revistei se găsesc nouă reproduceri după lucrări[13]. Dificultăţile financiare din primii ani de după război şi scumpirea hârtiei au făcut ca şi *Das neue Ziel* să nu poată supravieţui, publicaţia încetând să apară în 10 octombrie 1920.

Atât *Das Ziel*, cât şi *Das neue Ziel* au organizat importante expoziţii de artă la sala *Redoute* din Braşov, printre expozanţi aflându-se şi Ernst Honigberger. Expoziţiile sale au fost deschise între 20 iunie şi 5 iulie 1919[14], respectiv pe parcursul lunii august 1920[15], bucurându-se de cronici favorabile din partea criticilor de artă.

Dezamăgit de eşecul revistelor sale de suflet şi de imposibilitatea de a trăi în provincie ca artist liber profesionist, Ernst Honigberger a părăsit Transilvania în 1921. S-a stabilit la Berlin, unde a fost un artist apreciat, având totodată o activitate expoziţională remarcabilă, expunând cu grupări artistice importante precum *Novembergruppe* şi *Berliner Sezession*. A fost prezent, de asemenea, în renumitele galerii *Kaspar*, *Heller*, *Neumann-Nierendorf*, *Greiert*[16]. În ciuda acestui fapt, Honigberger nu a rupt definitiv legăturile cu Transilvania, ci a revenit în repetate rânduri: în 1928 a expus la Braşov la *Salonul Klingsor*, în 1930 a fost prezent într-o expoziţie colectivă a artiştilor braşoveni cu prilejul „*Zilelor asociaţiilor săseşti*”[17], iar în 1934 a deschis personale la Sibiu[18] şi Braşov[19].

Activitatea sa din perioada interbelică a fost periodic reflectată de o altă

[12] *An unsere Leser*, în ”Das neue Ziel” (în continuare, *DNZ*), an 1, 15 octombrie 1919, p. 2.
[13]Ernst Honigberger, în *DNZ*, foaia de titlu a numerelor 2, 12, 14, 20 şi 22 şi reproduceri în nr. 1, p. 17; nr. 6, p. 96; nr. 7, pp. 116-117; nr. 14, pp. 224 şi 233; nr. 20, pp. 304 şi 305; nr. 22, pp. 320 şi 321.
[14] *DZ*, nr. 7/1919, p. 111.
[15] *DNZ*, nr. 20/1 august 1920, p. 307.
[16] Hans Wühr, *Ernst Honigberger*, Heino F. Von Damnitz, München 1964, p. 2.
[17] *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* (în continuare, *SDT)*, nr. 17195, 11 septembrie 1930, p. 5.
[18] *SDT*, nr. 18440, 4 octombrie 1934, pp. 4-5; idem, nr. 18444, 9 octombrie 1934, p. 4; idem, nr. 18448, 13 octombrie 1934, p. 7; Mss. 559, Biblioteca Brukenthal din Sibiu.
[19] Scrisoarea nr. 97 din 17.11.1934, colecţia de manuscrise a Bibliotecii Brukenthal din Sibiu.

https://biblioteca-digitala.ro

revistă culturală, *Klingsor*, editată la Braşov între 1924 şi 1939[20]. Asemenea periodicelor despre care a fost vorba anterior, *Klingsor* a sprijinit artele plastice şi pe artiştii autohtoni, respectiv pe transilvănenii stabiliţi în străinătate, prin intermediul cronicilor şi a reproducerilor de lucrări.

Ernst Honigberger a evoluat de la realismul münchenez în maniera lui Wilhelm Leibl şi a asimilat elemente ale *Jugendstil*-ului, a lucrat apoi mai mulţi ani în manieră expresionistă, ca, spre mijlocul anilor '20, să treacă la un realism mai pronunţat, de factură *Neue Sachlichkeit* (*Noua obiectivitate*). Este perioada de creaţie în care a abordat teme religioase (*Fuga în Egipt*), introducând în operele sale şi elemente etniciste, cu trimitere la Transilvania (*Recoltă de fructe în Transilvania*, *Mamă şi copil* – **Fig. 8**). După dispariţia revistei *Klingsor*, în 1939, Ernst Honigberger a dispărut din câmpul vizual al criticilor de artă transilvăneni, iar apariţia „Cortinei de fier”, după sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, n-a mai permis stabilirea de relaţii cu artiştii din străinătate originari din România, expunerea lucrărilor acestora fiind interzisă.

În 1943, în timp ce se afla în vizită în localitatea Wehr din Baden, casa şi atelierul artistului din Berlin au fost distruse în bombardament, eveniment care l-a determinat să nu mai părăsească zona Baden-ului. Împreună cu soţia sa, muziciană, au deschis la Wehr o şcoală de artă pe care au condus-o mulţi ani.

După revoluţia din decembrie 1989 lucrurile au început să se normalizeze, în sensul că Muzeul Brukenthal şi Muzeul de Artă din Braşov au organizat numeroase expoziţii retrospective ale unor artişti germani care în diferite momente istorice au părăsit România. Numărul mic de lucrări semnate de Ernst Honigberger, păstrate de muzeele de artă din ţară, nu a permis organizarea unui astfel de eveniment plastic, dar cele mai reprezentative opere au fost expuse în cadrul unor expoziţii colective, readucându-l astfel în conştiinţa publică.

Bibliografie:

Biblioteca Brukenthal din Sibiu, Mss 559.

Colecţia de manuscrise a Bibliotecii Brukenthal din Sibiu, Scrisoarea nr. 97 din 17.11.1934.

Das Neue Ziel, nr. 20/1 august 1920, p. 307.

---

[20] Ernst Honigberger, *Prietenii* (*Die Freunde*), datat 1922; *Portretul copiilor mei* (*Bildnis meiner Kinder*); *Popas* (*Ruhe auf der Flucht*), în *Klingsor*, an 4, februarie 1927, nr. 2; *Autoportret*, în idem, an 5, iulie 1928, nr. 7; Hans Wühr, *Ernst Honigberger*, în idem, an 5, iulie 1928, nr. 7, pp. 246-249; *Recoltă de fructe în Transilvania* (*Siebenbürgische Obsternte*), în idem, an 5, iulie 1928, nr. 7; *Femeie cărând apă* (*Wasserträgerin*), în idem, an 5, noiembrie 1928, nr. 11; M, *Erfolge Ernst Honigbergers*, în idem, an 6, septembrie 1929, nr. 9, pp. 358-359; *Mamă şi copil*, în idem, an 12, februarie 1935, nr. 2; *Femei*, în idem, an 15, mai 1938, nr. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Das Ziel, nr. 7/1919, p. 111.

Die Karpathen, an 6, 2/septembrie (nr. 24) 1913, p. 746.

Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt, nr. 17195, 11 septembrie 1930, p. 5; nr. 18440, 4 octombrie 1934, pp. 4-5; nr. 18444, 9 octombrie 1934, p. 4; inr. 18448, 13 octombrie 1934, p. 7.

An unsere Leser, în ”Das neue Ziel”, an 1, 15 octombrie 1919, p. 2.

An unsere Leser, în ”Das Ziel”, an 1, nr. 1, p. 1.

Ernst HONIGBERGER, *Eine moderne Galerie in Hermannstadt,* în ”Das Ziel”, nr. 9/15 august 1919, pp. 160-161.

Kunstausstellung in Kronstadt, în *DK*, an 7, nr. 2/octombrie (nr. 2) 1913, p. 63.

Iulia MESEA, *O dispută între curatori şi artişti: Omul cu tichie albastră de Jan van Eyck*, în ”Ars Transsilvaniae”, X-XI/2000-2001, pp. 267-278.

Victor ROTH, *Der gegenwärtige Stand unserer Kunstgeschichtsforschung und ihre weiten Aufgaben*, în ”Ostland”, an 2, vol. 10, Sibiu, februarie 1921.

Unsere Bilder, în ”Die Karpathen”, an 7, 2/noiembrie (nr. 4) 1913, p. 122.

Hans WÜHR, *Ernst Honigberger,* Heino F. Von Damnitz, München 1964.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1 – *Nud*, în ”Die Karpathen”, anul 1, nr. 22, august 1908.

Fig. 2 – *Peisaj*, în ”Die Karpathen”, anul 1, nr. 23, septembrie 1908.

Fig. 3 – *Doamnă cu guler de blană*, în ”Die Karpathen”, anul 3, nr. 1, octombrie 1909.

Fig. 4 – *Doamnă cu ţigară,* în ”Die Karpathen”, anul 7, nr. 4, noiembrie 1913.

Fig. 5 – *Studiu (Hristos răstignit)*, în ”Die Karpathen”, anul 7, nr. 4, noiembrie 1913.

Fig. 6 – Pagină de titlu a revistei *Das neue Ziel*, anul 1, nr. 2, noiembrie 1919, ilustrată de Ernst Honigberger.

Fig. 7 – *Muzicianul orb*, în ”Das neue Ziel”, anul 1, nr. 14, 1920.

Fig. 8 – *Mamă şi copil,* în ”Klingsor”, anul 12, nr. 2, februarie 1935.

https://biblioteca-digitala.ro

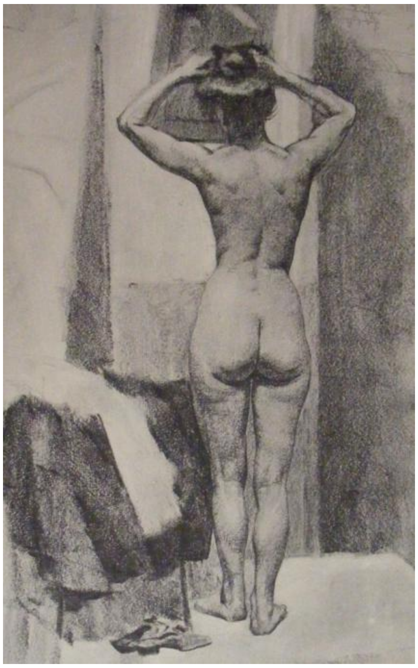

Fig. 1 – *Nud*

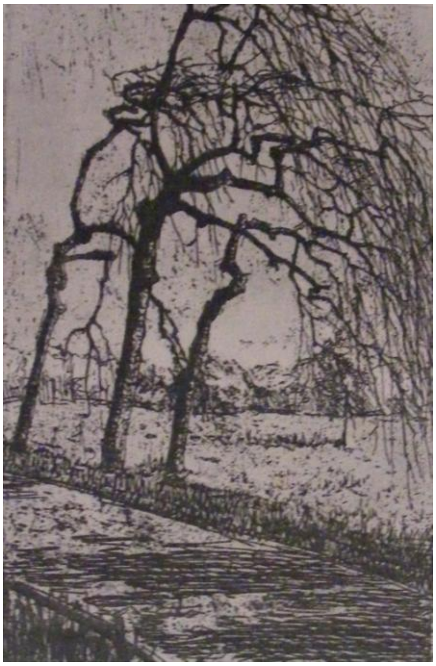

Fig. 2 – *Peisaj*

Fig. 3 – *Doamnă cu guler de blană*

Fig. 4 – *Doamnă cu ţigară*

https://biblioteca-digitala.ro

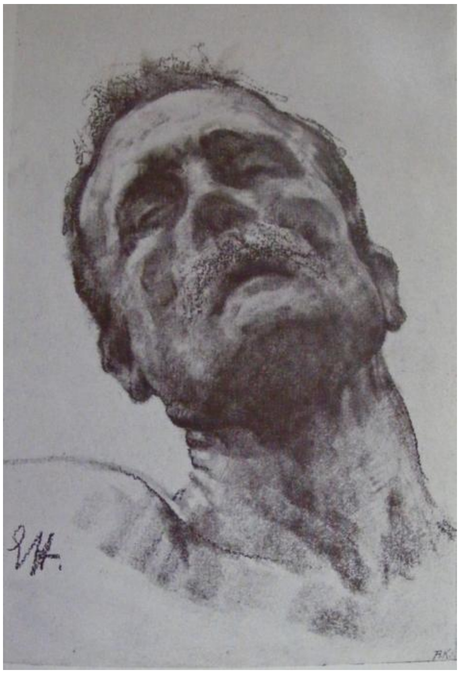

Fig. 5 – *Studiu (Hristos răstignit)*

Fig. 6 – Pagină de titlu a revistei *Das neue Ziel*

Fig. 7 – *Muzicianul orb*

Fig. 8 – *Mamă și copil*

https://biblioteca-digitala.ro

CAP DE STATUETĂ ROMANĂ AFLAT ÎN COLECȚIILE MUZEULUI MUNICIPAL MEDIAȘ. SCURTE CONSIDERAȚII ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE[1]

MIHAI CHIRIAC
cronistudentroman@yahoo.com
Liceul Teoretic Stephan Ludwig Roth - Mediaș

FEW HISTORICAL AND ARHEOLOGICAL CONSIDERATIONS REGARDING THE CHARACTER OF A ROMAN SMALL HEAD OF LIMESTONE FROM THE COLLECTION OF THE MUNICIPAL MUSEUM FROM MEDIAS

ABSTRACT

This article present some short considerations about a small head of limestone (inv. 4319), from a statue of Apollo, belonging to the Belvedere type. The monument is 15 cm long and 10 cm wide (Fig. 7 a-d). Considering that only the head is 9,8 cm high, the whole hight of the statue may had been of ca. 70 cm. According to the information offered, it was brought here in 1960 from the „Ilie Pintilie" collection from Biertan.The single analogy from Dacia, belonging to this type of piece, is offered by a head of an Apollo statue, of marble, descovered in 1900, in Apulum, in an area of the praetorium consularis, and was dated by Radu Ota during the age of Antonini or maybe in the early Severian age.

Keywords: Dacia, Apollo, analogy, imperial statue, village, inscription, romanization.

În colecțiile Muzeului Municipal Mediaș se află un cap de statuetă romană (nr. de inventar 4.319), lucrat din calcar (în lipsa unor analize de specialitate nu am reușit să obținem informații suplimentare despre natura materialului amintit), care are următoarele date tehnice: 15 cm lungime, dintre care 9,8 cm aparțin exclusiv capului, și 10 cm lățime. Piesa, care are un caracter inedit[2], nu a fost descoperită în perimetrul orașului Mediaș, ci provine, conform informațiilor primite, din cadrul colecției Ilie Pintilie de la Biertan, desființată în anul 1960, atunci când artefactul ar

[1] Prezentul artefact a fost prezentat pe scurt și în comunicarea *Brief comments on some Roman provincial sculptures from the Sibiu county* (Alexandru Sonoc, Mihai Chiriac), în cadrul Congresului Internațional de artă romană, București, 2013. Cu această ocazie dorim să adresăm mulțumiri muzeografului dr. Alexandru Sonoc pentru sfaturile acordate.

[2] Din cunoștințele noastre, până la momentul redactării prezentului studiu acest artefact nu a fost semnalat în nici o publicație.

https://biblioteca-digitala.ro

fi fost transferat la Mediaș. În ceea ce privește tipologia piesei, suntem de părere că aceasta se înscrie în tipul Apollo Belvedere, a cărei singură analogie cunoscută provine de la Apulum[3], din zona Praetoriumului consularis, iar în continuare dorim să facem o serie de precizări suplimentare în acest sens[4].

Descrierea piesei

Artefactul se află în poziție verticală (**Fig. 1**). Nasul este martelat în partea de jos, la fel ca și buza din partea superioară, ochii sunt expresivi, fiind alungiți, ceea ce dă o tentă orientală, iar chipul divinității este feminizat, acestea putând fi argumente care ar putea sugera o încadrare cronologică a piesei cândva în secolul al III-lea. Privirea este destul de expresivă, deși, din punctul nostru de vedere, arcada stângă este mult mai bine redată decât arcada dreaptă, care este și erodată parțial. La fel ca și în cazul analogiei de la Apulum[5], părul este reprezentat prin suvițe paralele care curg orizontal și oblic pe spate; apoi, se poate lesne observa funda specifică acestor statui care aparțin tipului Apollo Belvedere . În spate (**Fig. 2**), este foarte bine sesizabil un coc, vizibil în cazul anumitor analogii din Imperiu. Artefactul este lucrat de un meșter, cel mai probabil având în vedere calitatea artistică a piesei, local, iar maniera de realizare este una care trădează limitele acestuia, încadrându-se astfel în categoria artizanatului. Piesa este confecționată din calcar (nu am putut depista tipul în lipsa unor analize specifice), material comun, care se putea procura destul de facil, spre deosebire de analogia de la Apulum (**Fig. 3**) realizată din marmură și care este evident de o calitate mult superioară din punct de vedere artistic si estetic[6]. Având în vedere elementele estetice și de calitate artistică ale piesei în discuție (de nivel artizanal), susținem faptul că aceasta reprezintă creația unui meșter local destul de modest și limitat ca exprimare artistică.

Semnificația istorică

Așa cum s-a afirmat și în trecut, contactul acestei zeități cu lumea romană s-a datorat prezenței coloniilor elene din Italia de sud; astfel, se cunoaște faptul că în timpul ciumei din anul 433 î.Chr. lui Apollo i-a fost construit un aedes, fiind considerat o divinitate în primul rând vindecătoare (*Apollo medicus/Apollo medicinalis*), iar sanctuarul a fost înălțat "*pro valetudine populi*"[7]. A fost de

---

[3] Radu Oța, *O copie a lui Apollo din Belvedere descoperită la Apulum*, în "Apulum", XLIII, 2006, pp. 231-236.

[4] Așa cum corect afirma Radu Oța, "*prototipul acestei opere îl reprezenta statuia lui Apollo Kallinikos, din marmură, înaltă de 2,24 m, și care reprezintă o copie romană de secol II a unei statui atribuite sculptorului grec Leochares la finalul secolului IV î.e.n. (aproximativ 350-325 î.Chr.). În cadru Apollo avea capul întors spre stânga trăgând cu arcul împotriva șarpelui Pyton sau galilor care ar fi atacat sanctuarul din Delphi* (R. Oța, *op.cit.*, pp. 232-233).

[5] R. Ota, *op.cit.*, pp. 231, 232.

[6] *Ibidem*, p. 231.

[7] DumitruTudor, *Enciclopedia Civilizației Romane,*București, 1982, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro

asemenea invocat şi în timpul altor epidemii în cursul anului 399 î.Chr., iar după înfrângerea de la Cannae din 2 august 216 î.Chr. și consultarea cărților Sibylline au fost instituite în cinstea sa celebrele jocuri sau ”*ludi Appolinares*”[8]. Construirea templului lui Apollo pe Palatin de către Octavianus Augustus a început în anul 36 î.Chr., anul bătăliei de la Naulochus[9], fiind interpretată și ca o repulsie a persoanei și familiei sale față de atașamentul și afecțiunea arătate de către rivalul său Marcus Antonius față de cultele orientale și dionisiace[10]. Dealtfel, Augustus cumpărase un perimetru extins pe Palatin, format din mai multe case, pentru a-și edifica o reședință somptuoasă, dar în urma unei furtuni haruspicii chemați de Augustus pentru a inspecta locul l-au anunțat pe viitorul împărat de faptul că acest spațiu este destinat a fi ocupat de către Apollo, motiv pentru care Augustus a construit un templu în cinstea acestei divinități[11]. După obținerea victoriei de la Actium, din 3 septembrie 31 î.Chr., Augustus l-a adoptat pe această zeu ca protector[12] și totodată ca un simbol al noului regim, iar *Apollo Palatinus* a devenit *Apollo Actiacus*, în cinstea victoriei navale obținute împotriva legiunilor conduse de Marcus Antonius și a flotei egiptene aflate sub supravegherea reginei Cleopatra[13].

Scurte considerații finale

Dacă locul de proveniență este unul autentic, atunci piesa nu ar fi o descoperire singulară deoarece la Biertan au mai fost semnalate urme aparţinând epocii romane. Astfel, în anul 1856 sau 1858 în grădina proprietarei de origine germană Caterina Steiner s-a găsit un fragment de stelă funerară din rocă calcaroasă cu reprezentarea banchetului funebru[14], despre care N. Gudea[15] este de părere că ar fi fost pus de un veteran și a cărei inscripție fragmentară (”*ORN/STEPH*”), a fost reîntregită de I.I. Russu[16] sub formele ”[C]*orn*[elius]” sau ”*Orn*[nament]” şi ”*Steph*[anus]”, precum şi alte artefate, fapt care îi face pe cei mai mulţi specialişti

---

8 D. Tudor, *op.cit.*, pp. 67, 68; R. Oța, *op.cit.*, p. 231.

9 Walter Eder, *Augustus and the power of tradition,* în: *The Cambridge Companion to the Age of Augustus,*editată de Karl Galinsky (University of Texas at Austin), Cambridge University Press, 2007, p. 20; John Scheid, *Augustus and the roman religion: continuity, conservatism and innovation,* în: *The Cambridge Companion to the Age of Augustus,*editată de Karl Galinsky (University of Texas at Austin), Cambridge University Press, 2007, p. 178.

10 W. Eder, *op.cit.*, p. 20.

11 J. Scheid, *op.cit.*, pp. 178, 179.

12 R. Ota, *op.cit.*, p. 231.

13 J. Scheid, *op.cit .*, p.179.

14 Dumitru Popa, *Viața rurală în Transilvania romană,* Sibiu, 2000, p. 162; Idem, *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002, p. 37; Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu.,* Sibiu, pp. 52-53. (în continuare *Rep. Sibiu*).

15 Nicolae Gudea, *Așezările rurale din Dacia romană (106-271). Schiță pentru o istorie a agriculturii și a satului daco-roman,* Oradea, 2008, p. 84.

16 *IDR,* III/4, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro

să considere că avem de a face cu o aşezare rurală de epocă romană[17]. D. Popa[18] credea faptul că descoperirile de la Biertan ar putea indica o proprietate organizată sub forma unei *villa rustica*, opinie pe care nu o respingem, dar nici nu o susținem în lipsa unor cercetări edificatoare.

În concluzie, așa cum am afirmat și cu alte ocazii, orice artefact aparținând perioadei prezentate de noi, are menirea de a completa repertoriul firav aparținând epocii romane din bazinul Târnavelor, alcătuit, în mare parte, din descoperiri întâmplătoare sau oricum singulare. Nu considerăm că opinia noastră, cu privire la piesa de mai sus, este singura opțiune veridică, dar, în limita cunoștințelor pe care le deținem, opinăm că ipoteza noastră este, cel puțin într-o anumită măsură, verosimilă.

Bibliografie:

Walter EDER, *Augustus and the power of tradition*, în The Cambridge Companion to the Age of Augustus, edited by Karl Galinsky (University of Texas at Austin), Cambridge University Press, 2007, pp. 13-33.

Nicolae GUDEA, *Aşezările rurale din Dacia Romană (106-271). Schiţă pentru o istorie a agriculturii şi satului daco-roman*, Oradea, 2008.

Sabin Adrian LUCA, Zeno Karl PINTER, Adrian GEORGESCU, *Repertoriul arheologic al judeţului Sibiu*, Sibiu, Editura Economică, 2003.

Radu OȚA, *O copie a lui Apollo din Belvedere descoperită la Apulum*, în ”Apulum”, XLIII, 2006, pp. 231-236.

Dumitru POPA, *Viaţa rurală în Transilvania romană*, Sibiu, Editura Alma Mater, 2000.

IDEM, *Villae, vici, pagi. Aşezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, Editura Economică, 2002.

John SCHEID, *Augustus and roman religion: continuity, conservatism and innovation*, în ”The Cambridge Companion to the Age of Augustus”, edited by Karl Galinsky (University of Texas at Austin), Cambridge University Press, 2007, pp. 175-197.

Dumitru TUDOR, *Enciclopedia Civilizației Romane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

Abrevieri bibliografice:

Apulum - Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba-Iulia, I, 1941.

[17] *Rep. Sibiu*, p. 52-53.
[18] Dumitru Popa, *Viața rurală..* , p. 162; Dumitru Popa, *Villae vici...* , p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

IDR - Inscripţiile Daciei Romane.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Capul de statuetă de la Mediaş. Vedere frontală.

Fig. 2 – Capul de statuetă de la Mediaş. Vedere din lateral spate.

Fig. 3 – Capul de statuetă de la Apulum – domus consularis. Vedere frontală.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 – Capul de statuetă de la Mediaș. Vedere frontală

Fig. 2 – Capul de statuetă de la Mediaș. Vedere din lateral spate

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3 – Capul de statuetă de la Apulum – domus consularis. Vedere frontală

https://biblioteca-digitala.ro

CAPODOPERĂ DE MEȘTER A BRESLEI DOGARILOR ÎN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE SIGHIȘOARA

NICOLAE TEȘCULĂ
nicolaetescula@yahoo.com
Muzeul de Istorie Sighişoara

EINE MEISTERARBEIT DER FASSBINDER – ZUNFT IN DER SAMMLUNG DES SCHÄßBURGER MUSEUMS FÜR GESCHICHTE

ZUSAMMENFASSUNG

Die Geschichte Schäßburgs ist mit jener der Handwerkerzünfte eng verbunden. In dem vierzehnten Jahrhundert, um 1376, werden erste Statuten von Zünften in vier Städten Siebenbürgens, darunter auch in Schäßburg erwähnt. Die Entwicklung der Zünfte war aufsteigend, so dass es in Jahre 1846 ungefähr 1159 Handwerksleute gab. Das 1872 eingeführte ”Gesetz der Gewerbefreiheit“ *brachte das Ende der Zünfte in Siebenbürgen, diese wurden aufgelöst und durch sogenannte* „Handwerksvereinigungen“ *und später von den Handwerkergenossenschaften ersetzt. Obwohl die Zünfte aufgelöst wurden, blieb ihre Tradition von diesen Handwerkervereinen erhalten, welche das mobile Vermögen der Zünfte übernahm um dieses dann den Museen zu überlassen.*

Eine der in den Sammlungen des Schäßburger Museums für Geschichte vertretenen Zünfte, ist auch jene der Fassbinder. Diese wurde 1468 erstmalig urkundlich erwähnt und war eine der wichtigsten Handwerkerzünfte. In dem Bestand unserer Institution befindet sich ein Objekt, welches von einem Anwärter für den Rang eines Meisters angefertigt wurde. Es handelt sich dabei um ein Fässchen, mit der Inventarnummer 839. Seine Dimensionen sind klein. Es hat ein Länge von 15 cm und seine Höhe beträgt 17 cm.

Stichworte: Schäßburg, Fassbinder- Zunft, Mittelalter, Meisterarbeit.

La nivelul Transilvaniei, primele ştiri documentare care vorbesc despre existenţa meşteşugarilor sunt din 1291, când este pomenit dulgherul Iacob din Alba Iulia. Pentru Ungaria, anul 1307 este primul când apar primele statute de breaslă, la Caşovia, însă în Transilvania primele menţiuni ale existenţei breslelor apar abia în a doua jumătate a secolului al XIII-lea[1].

[1] Ştefan Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania până în sec. al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1954, pp. 53-55.

https://biblioteca-digitala.ro

Secolul al XIV-lea, prin anul 1376, aduce menţionarea existenţei primelor statute de bresle în Ardeal. În acel an se reînnoiesc statutele din patru oraşe transilvane: Sibiu, Orăştie, Sebeş şi Sighişoara. Aceste statute pomenesc pentru aceste oraşe prezenţa a 25 de branşe meşteşugăreşti şi a 19 bresle: măcelarii, brutarii, pielarii, tăbăcarii, cizmarii, fierarii, blănarii, cojocarii, mănuşarii, cuţitarii, pălărierii, funarii, ţesătorii de lână, ţesătorii de pânză, dogarii-butnarii, olarii, croitorii şi cei care făceau pungi şi traiste[2].

Scaunul sighişorean, menţionat pentru prima dată în 1349, ocupa în secolul al XIV-lea locul al şaselea după Sibiu, Miercurea, Sebeş, Orăştie și Nocrich, dar înainte de Cincu şi Rupea, din rândul scaunelor săseşti. La 1376, era al doilea ca importanţă, după Sibiu. Importanţa sa şi dispunerea reşedinţei la întretăierea drumurilor comerciale face ca Sighişoara să obţină privilegiul de a deţine două târguri anuale: unul înainte de Postul Mare şi al doilea în duminica de după Rusalii. Negustorii şi meşteşugarii sighişoreni se bucurau de scutiri de vamă, având drept de a aproviziona oraşul cu sare din ţinutul secuiesc şi dreptul de a-şi alege singuri organele de conducere locală.

Rolul comercial şi strategic face să devină foarte repede un important centru meşteşugăresc, după cum atestă şi documentul din 1376. Documentar, cea mai veche breaslă este cea a cizmarilor, la 1411, urmată de butnari la 1468, lăcătuşi şi pintenari la 1488 şi rotari la 1490. Până în 1500 avem nouă bresle, în primele decenii ale secolului al XVI-lea se va ajunge la 17 bresle, sighişorenii obţinând în 1493 şi privilegiul de a ţine al treilea târg la sfârşitul lui octombrie[3].

Dezvoltarea breslelor va face ca acestea să ajungă în jur de 40 ca număr în secolul al XIX-lea. Concurenţa acerbă dintre ele va duce la lupte intestine, cum a fost cazul luptei dintre meşterii cizmari din Sighişoara şi Saschiz pentru supremaţie, dar şi între tăbăcarii, cizmarii, curelarii, măcelarii şi pieptănarii din Sighişoara, ale căror interese s-au încrucişat pentru comercializarea copitelor de vite. În cadrul disputei intervin forurile locale şi centrale care prin diverse dispoziţii şi reglementări vor face ca întregul conflict să fie tranşat în favoarea breslei cizmarilor sighişoreni, una dintre breslele bine reprezentate în sfatul oraşului[4].

Puterea economică crescândă va face ca acestea să devină principala forţă economică şi politică a populaţiei săseşti, fiecare breaslă prin starostele său ajungând să fie reprezentată în sfatul oraşului. Unele dintre bresle ajung să le

---

[2] *Ibidem*, pp. 82-87.
[3] Gernot Nussbächer, *Din cronici şi hrisoave: contribuţii la istoria Transilvaniei*, Bucureşti, Editura Kriterion, 1987, pp. 37-40.
[4] Carol Diff, Julius Holitzer, *Meşteşuguri şi bresle*, mss., Biblioteca Muzeului de Istorie Sighişoara, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

domine pe celelalte datorită bogăţiilor acumulate, din rândul lor fiind aleşi consilierii, primarii şi emisarii diplomatici, care vor acţiona în numele oraşului[5].

La 1517, în primele statute orăşeneşti se arată că doar patru bresle au dreptul de a locui în cetatea Sighişoarei şi anume: curelarii, aurarii, lăcătuşii şi croitorii. Cu toate acestea, ulterior, după cum arăta Richard Schuller, tâmplarii aveau dreptul de a locui aici, dovadă fiind numele unei străzi din cetate[6].

Cea mai numeroasă breaslă va fi cea a ţesătorilor, care număra la 1852 aproape 500 de membri, dar şi cea mai săracă şi mai vulnerabilă în faţa concurenţei din partea manufacturilor textile.

La 1846, în Sighişoara existau în jur de 1.159 meşteşugari şi comercianţi, în frunte cu ţesătorii, care aveau 164 meşteri, 133 calfe şi 54 de ucenici, urmaţi de cizmari cu 125 de meşteri, tăbăcari cu 58, pălărieri şi cojocari cu 38 de meşteri, şi tâmplari cu 30 de meşteri. La 1854, avem în total 682 de meşteri şi la 1883 doar 493 de meşteri, din care 125 au renunţat la meseria lor[7].

În 1872, *Legea pentru libertatea meseriilor* a însemnat sfârşitul breslelor din Ardeal, ele fiind înlocuite de noi forme de organizare, cum ar fi aşa numitele *„tovărăşii de meşteşugari”*, iar mai apoi de corporaţiile de meşteşugari, cum a fost cea a argăsitorilor sighişoreni care avea un statut şi număra 23 de membri[8].

Deşi desfiinţate, tradiţia lor se va păstra de către aceste asociaţii de meseriaşi, care vor moşteni patrimoniul mobil al breslelor care va fi preluat de către muzee.

Una dintre bresele reprezentate în colecţiile Muzeului de Istorie Sighişoara este şi cea a dogarilor. Această breaslă a fost atestată documentar în anul 1468. A fost una dintre cele mai importante bresle, deoarece în apropierea fostei Mănăstiri Dominicane a avut un impunător turn de apărare. Acesta a explodat în incendiul din 30 aprilie 1676, care a devastat oraşul Sighişoara. Importanţa breslei rezidă şi din inventarul bogat existent în acest turn, ceea ce demonstrează bogăţia meşterilor dogari. Notarul Johann Kempes arată la 1680, după refacerea turnului, că în inventarul breslei pentru apărare erau 4 archebuze mari, 3 mijlocii şi 5 mici, 4 flinte, un chintal de plumb pentru gloanţe, puţine ghiulele, 2 armuri şi 5 găleţi de pulbere. De asemenea, peste două decenii, în 1704, pentru apărarea oraşului breasla dogarilor condusă de Martin Schenker şi H. Danielis aveau 19 bărbaţi, sub coordonarea lui Hannes Kreischer. Cu un astfel de număr impresionant de oameni, breasla dogarilor a avut un rol important în apărarea oraşului în faţa atacului

---

[5] *Ibidem*, p.7.

[6] Richard Schuller, *Alt Schässburg*, Schässburg, Markus Verlag, 1906, p. 20.

[7] C. Diff, J. Holitzer, o*p. cit.*; p. 8; Adolf Hohr, *Aus der Vergangenheit der Ehrsamen Schässburger Leinweberzunft*, în ”Schässburger Zeitung”, nr. 8/1901, p. 29.

[8] *Schässburg. Bild einer siebenbürgischen Stadt,* Herausgegeben Heinz Brandsch, Heinz Heltmann und Walter Lingner, Düsseldorf, Rautenburg Verlag, 1998, p. 352.

https://biblioteca-digitala.ro

curuţilor şi pe lângă turn au apărat şi o poartă a oraşului. Din păcate, în anul 1886, cu ocazia construirii actualei primării, turnul dogarilor a fost dărâmat[9].

După cum se ştie, în ierarhia breslelor trebuiau parcurse etape. De la statutul de ucenic, un tânăr trecea prin cel de calfă şi de aici la cel de meşter. La finalul activităţii depusă ca şi calfă, se acorda o diplomă, care împreună cu certificatul de naştere şi cu certificatul de ucenic reprezentau actele cu care se prezentau la examenul practic prin care devenea ”*meşter*”[10].

Examenul consta în realizarea unui produs prin care să-şi demonstreze măiestria în meseria pe care dorea să o practice. Produsul obţinut era supus examinării unei comisii formată din membrii breslei, care puteau să admită sau să respingă produsul. La toate acestea, pentru a deveni meşter, o altă condiţie era aceea de a se căsători, după care era admis în rândul meşterilor. Fiii de meşteri au beneficiat de avantaje faţă de alţi ucenici şi calfe, dacă urmau meşteşugul tatălui, plătind doar jumătate din taxele generale, calfele fii de meşteri putând să realizeze oricând lucrarea de meşter, în timp ce altul trebuia să servească un an la meşter[11].

În inventarul insituţiei noastre avem un obiect care a fost realizat de un aspirant la gradul de meşter. Este vorba de un mic butoiaş, cu număr de inventar 839. Dimensiunile acestuia sunt mici. Are o lungime de 15 cm şi o înălţime de 17 cm.

Butoiaşul este din lemn şi prezintă trei cercuri din alamă. Părţile laterale sunt sculptate pe o parte cu ornamente în relief ce reprezintă literele S şi W[12] şi pe cealaltă parte tot în relief emblema breslei dogarilor ce reprezintă în relief un compas şi un butoi[13]. Din informaţiile fişei de evidenţă realizată în 20 septembrie 1858 de către Julius Misselbacher, un fin cunoscător al istoriei oraşului, acest butoiaş a fost realizat în jurul anului 1850 de un anume Wilhelm Schonauer şi a reprezentat ”*capodopera*” sa pentru a deveni din calfă, meşter. Cele două litere sculptate în relief reprezintă monograma acestuia.

Modul de realizare a butoaşului arată măestria artistică la care s-a ajuns în evoluţia meseriei dogarilor. Nu avem de a face cu un obiect uzual, ci cu unul decorativ, care îl apropie de o operă de artă. Acest lucru demonstrează gradul înalt de perfecţionare tehnică la care a ajuns breasla pe parcursul câtorva secole.

Nu în ultimul rând, avem de a face, după cum am văzut, cu o breaslă numeroasă, dar bogată, în care accentul se punea pe calitate, aspect care îi asigura în acelaşi timp o piaţă de desfacere sigură şi o prosperitate certă.

---

[9] G. Nussbächer, *Aus Urkunden und Chroniken. Schäßburg,* neunter Band, Brașov, Aldus Verlag, 2010, pp. 150-151.
[10] Şt. Pascu, *op. cit,* pp. 281-287.
[11] *Ibidem,* pp. 292-296.
[12] Vezi Fig. 1.
[13] Vezi Fig 2.

https://biblioteca-digitala.ro

Aceste aspecte au creionat conduita breselor sighişorene de-a lungul timpului şi le-au marcat existenţa seculară, contribuind în cele din urmă la dezvoltarea economică a urbei de pe Târnava Mare şi la destinul istoric al acesteia.

Bibliografie:

Carol DIFF, Julius HOLITZER, *Meşteşuguri şi bresle*, mss., Biblioteca Muzeului de Istorie Sighişoara.

Adolf HOHR, *Aus der Vergangenheit der Ehrsamen Schässburger Leinweberzunft*, în ”Schässburger Zeitung”, nr. 8/1901.Gernot NUSSBÄCHER, *Aus Urkunden und Chroniken. Schäßburg*, neunter Band, Brașov, Aldus Verlag, 2010.

IDEM, *Din cronici şi hrisoave: contribuţii la istoria Transilvaniei*, Bucureşti, Editura Kriterion, 1987.

Ştefan PASCU, *Meşteşugurile din Transilvania până în sec. al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1954.

Schässburg. Bild einer siebenbürgischen Stadt, Herausgegeben Heinz Brandsch, Heinz Heltmann und Walter Lingner, Düsseldorf, Rautenburg Verlag, 1998.

Richard SCHULLER, *Alt Schässburg*, Schässburg, Markus Verlag, 1906.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1-3 – Probă de meșter – ipostaze.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

UN PORTRET AL GENERALULUI PAUL DEMETRIUS VON KOTZEBUE ÎN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL DIN SIBIU

ALEXANDRU GH. SONOC
sandysonoc@yahoo.com
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

A PORTRAIT OF GENERAL PAUL DEMETRIUS VON KOTZEBUE IN THE COLLECTION OF THE BRUKENTHAL NATIONAL MUSEUM FROM SIBIU

ABSTRACT

The portrait of Paul Demetrius von Kotzebue (1801-1884), Governor-General of New Russia and Bessarabia (December 12, 1862-1874), was bequeathed to the Brukenthal National Museum in 1982, by Rostislav Kotzebue. The work was made in 1871, perhaps in Odessa, by Horovich, a painter maybe of Jewish background. As the only actually known painted portrait of P. D. von Kotzebue, it has a special documentary value, increased by its realistic rendering of the physiognomy of the sitter and of the artist's skill to catch some elements of his personality, as well as (despite of some licences) in which belongs the orders and the medals which rewarded his merits.

Keywords: Paul Demetrius von Kotzebue, Governor-General of New Russia and Bessarabia, Russian orders and medals, Horovich, Russian painting, Odessa.

În colecția Muzeului Național Brukenthal din Sibiu se găsește un portret al generalului rus de origine germană Paul Demetrius von Kotzebue (1801-1884), cunoscut rușilor drept *Павел Евстафьевич Коцебу* (ulei pe pânză, 123x95 cm; nesemnat, datat dreapta jos cu cifre roșii: 1871; nr. inv. 3000). Lucrarea (**Fig. 1**) a fost adusă în 1982 din Franța, ca donație către Muzeul Brukenthal, din partea unui descendent al familiei generalului, pe nume Rostislav Kotzebue, care a și publicat o istorie a familiei sale[1], într-un tiraj redus, destinat mai ales familiei.

Originară din Kassebau, în provincia Altmark (Germania), familia Kotzebue pare a fi atestată încă din anul 1420, prin Henning Kossebu din Stendal și fiul său Arnd Cassebu (1420-1454), ajuns consilier la Neustadt Salzwedel, dar

[1] Rostislav von Kotzebue, *History and Genealogy of the Kotzebue Family*, Paris, Hervas, 1984.

https://biblioteca-digitala.ro

succesiunea genealogică sigură este cunoscută abia începând cu Jakob Kotzebue (1527-1597), șambelan (trezorier) al sfatului orășenesc din Magdeburg. Tatăl generalului P. D. von Kotzebue este dramaturgul August Friedrich Ferdinand von Kotzebue (1761-1819), descendent al unei familii de negustori, care a fost înnobilat în 1785 de către împărăteasa Ecaterina II pe când acesta era asesor al Înaltei Curți de Apel din Reval (Tallin). După o temporară retragere din serviciul public și ședere la Paris, Mainz și Viena, el a fost arestat de autoritățile ruse sub învinuirea de iacobinism și exilat pentru scurtă vreme în Siberia. A reușit însă ca, pentru meritele sale literare, să fie grațiat de împăratul Pavel I, care i-a dăruit moșii în Livonia. După moartea acestuia s-a stabilit la Berlin, însă invazia napoleoniană în Prusia l-a determinat să se reîntoarcă în Rusia, unde în 1816 a intrat în corpul diplomatic. Trimis în misiune diplomatică în Germania în 1817, în calitate de consul general, a fost asasinat în 1819 ca trădător, de către Karl Ludwig Sand (1795-1820), un student naționalist, cu vederi liberale[2]. Din mai multe căsătorii, dramaturgul a avut o descendență numeroasă: 18 copii, dintre care câțiva au avut cariere deosebite, reținute și de diferite lexicoane biografice.

Astfel, Otto von Kotzebue (1787-1846), care a urmat o carieră militară în cadrul marinei, s-a făcut cunoscut ca participant la prima circumnavigație rusă (1803-1806), condusă de Adam Johann von Krusenstern, cunoscut în Rusia drept *Иван Фёдорович Крузенштерн*, un văr al mamei sale vitrege, iar apoi și ca explorator al regiunilor arctice (1815-1818) și comandant al circumnavigației din 1823-1826[3]. Fratele său mai tânăr, Moritz (*Маврикий*) von Kotzebue (1789-1864), care a luat și el parte la prima circumnavigație rusă, a devenit general locotenent și senator[4]. Un alt frate, Wilhelm (*Вильгельм*) Basilius (*Василий*) von Kotzebue (1813-1887), membru al Consiliului de Stat al Rusiei și apoi consilier privat al împăratului, este cunoscut ca dramaturg și diplomat (consilier al Legației ruse de la Dresda în 1857, apoi ministru plenipotențiar la Karlsruhe, Dresda și Berna). Înainte de 1840 a venit pentru prima oară în Moldova, însoțindu-l pe un alt frate al său, Karl, care era consul al Rusiei la Iași. În 1842 s-a căsătorit cu Aspasia Cantacuzino, fiica prințului Gheorghe Cantacuzino și a prințesei Elena Gorceakova și s-a stabilit ca arendaș și apoi (până în 1876) ca moșier la Bălușești, lângă Roman, unde a trăit în perioada 1842-1857 (cu unele reveniri mai târziu) și este ctitor (1854) al bisericii romano-catolice din localitate. A fost un apropiat al revoluționarilor pașoptiști Mihail Kogălniceanu și Alecu Russo, și a realizat traduceri din literatura română în limba germană, printre care și o culegere de balade populare a lui Vasile Alecsandri (*Rumänische Volkspoesie*, 1857). Inspirat de locurile și viața cotidiană din Moldova, a scris (în limba germană) note de călătorie (*Aus der Moldau. Bildern und Skizzen*,

---

[2] Pentru biografia lui August Friedrich Ferdinand von Kotzebue, vezi: *РБС*, pp. 347-354.
[3] Pentru biografia lui Otto von Kotzebue, vezi: *Ibidem*, pp. 356-358.
[4] Pentru biografia lui Moritz von Kotzebue, vezi: *Ibidem*, p. 357sq.

https://biblioteca-digitala.ro

1860) și un roman (*Laskar Vioresku. Ein moldauisches Genrebild*, 1863). În 1884 a devenit membru de onoare al Academiei Române[5].

O evoluție cu totul aparte a avut mezinul familiei, Alexander Friedrich Wilhelm Franz von Kotzebue (1815-1889), care inițial s-a pregătit tot pentru o carieră militară, dar care a devenit cunoscut ca pictor batalist. La Academia Imperială de Artă din St. Petersburg (1838-1844) a fost elevul pictorului batalist Alexander Sauerweid (1783-1844), cunoscut în Rusia drept *Александр Иванович Зауервейд*. S-a făcut remarcat prin lucrările sale medaliate în 1839, 1840, 1843 și 1844. Deja faimos, a plecat apoi să își continue studiile la Paris, în Belgia, Olanda, Italia și Germania, unde în 1850 s-a stabilit la München. Devenind profesor de pictură la Academia Imperială de Artă din St. Petersburg și membru de onoare al Academiei de Artă din München, a revenit periodic în Rusia, pentru a-și realiza și livra lucrările[6].

Rostislav Kotzebue, donatorul portretului generalului-guvernator Paul Demetrius von Kotzebue din colecția Muzeului Național Brukenthal, este fiul sculptoriței române de origine rusă Lidia Nikolaevna Kotzebue (1885-1944), născută Suhanova. L. N. Suhanova și-a pierdut primul soț pe frontul din Extremul Orient, în Războiul ruso-japonez (1904-1905), în care ea a servit ca infirmieră voluntară. În spitalul de campanie ea l-a cunoscut pe viitorul soț, contele Pavel Ernest von Kotzebue, care fusese rănit în luptă. În 1914, L. N. Suhanova a absolvit Academia Imperială de Arte de la St. Petersburg, cu diplomă de sculptoriță. În 1917, autoritățile provizorii i-au încredințat sarcina redeschiderii teatrului din Odessa, pentru care a pictat decorurile și s-a ocupat și cu coregrafia. La 22 octombrie 1918 ea s-a căsătorit cu generalul locotenent Pavel von Kotzebue, comandantul Armatei a 6-a Ruso-Române, a cărei sarcină era apărarea în sectorul Nămoloasa-Galați. El divorțase între timp de prima sa soție, care îl abandonase în cursul Războiului ruso-japonez, deși aveau împreună 4 copii. Cu ocazia noii căsătorii, contele și-a legitimat și fiul, Rostislav, deja născut. După izbucnirea revoluției în Rusia și destructurarea armatei ruse din România, contele și familia sa s-au stabilit în România, ca refugiați, în orașul Bolgrad (1919). Aici, sculptorița și-a deschis un magazin de jucării, iar soțul ei o fabrică de cărămidă și vase din ceramică. După ce Pavel Kotzebue a obținut pensionarea ca general de divizie, familia sa s-a mutat la București. Aici, Lidia Kotzebue și-a deschis un atelier de

---

[5] Pentru biografia și opera lui Wilhelm Basilius von Kotzebue, vezi: Constantin Turcu, *Un călător german, acum un veac, prin județul Neamț: Wilhelm von Kotzebue*, s.l., 1942. Informații de la părintele Maricel Medveș (Parohia romano-catolică Bălușești, județul Neamț), obținute în toamna anului 2014.

[6] Pentru biografia și opera lui Alexander von Kotzebue, vezi: Hans Vollmer (ed.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol. XXI, Leipzig, Verlag von E. A. Seemann, 1927, p. 356sq.; cf. *РБС*, p. 354sq.

https://biblioteca-digitala.ro

sculptură și a participat la Saloanele Oficiale din 1924, 1926 și 1930, având și o expoziție personală la Sala *Mozart* în 1926. Împreună cu sculptorul József Fekete (1903-1973), cunoscut drept *Iosif Fekete Negrulea*, ea a realizat monumentul Eroilor Aerului din București (1928-1930)[7], însă numele ei nu a fost înscris pe monumentul inaugurat la 20 iulie 1935 decât în 1983, deoarece colaboratorul ei pretindea că l-ar fi executat singur, după o machetă neterminată a sculptoriței, care în 1927 obținuse premiul I la concursul pentru realizarea monumentului.

În registrul inventar al colecției de pictură românească a muzeului (căreia i-a fost atribuită lucrarea, dar în care sunt înscrise și lucrări ale unor artiști maghiari, polonezi, cehi și slovaci, care au lucrat sau nu pe teritoriul României), numele donatorului este înscris drept *Ratislav Kotzebue*, iar numele generalului portretizat a fost incorect consemnat, drept *Pavel Kotzebui*. Drept autor al tabloului este consemnat *Horovici*, fără a i se cunoaște inițiala prenumelui și, eventual, a patronimicului. Despre acest nume nu se poate spune decât că ar fi transcrierea în română sau franceză a unui nume cunoscut prin versiunile sale în diferite limbi din Europa Centrală și de Est: rusă (*Хорович*), polonă (*Horowicz*), cehă (*Horovičs*), maghiară (*Horovics*), sârbă (*Хоровић* sau *Horović*) sau croată (*Horovich*, în ortografia arhaică sau *Horovič* în cea actuală). În germană acest nume, întâlnit atât la evreii din Europa Centrală și de Est, cât și în Israel și în emigrația evreiască din diferite țări, este redat sub forma *Horowitz*, care în rusă este scris *Горовиц*, în maghiară *Horovicz*, în croată *Horovic*, iar în ebraică הורוביץ. În idiș, numele pictorului poate fi redat ca האַראָוויטש (pentru *Horovici*) sau האַראָוויטז (pentru *Horowitz*). Uneori, în documentele administrației habsburgice, ale cancelariilor italiene, spaniole, engleze sau din Țările de Jos ori în diferite documente ale Bisericii Catolice, aceste nume pot fi scrise drept *Horovich* și, respectiv, *Horovits*. În greacă, ambele nume sunt redate sub forma *Χόροβιτσ*. Cercetări în arhivele din Odessa ar putea duce la identificarea artistului, care poate fi un localnic sau un pictor itinerant (care eventual era și fotograf), familiarizat cu modelele portretului militar german și austriac cu fundal fără elemente de peisaj din secolele XVIII-XIX, având înscris doar anul realizării (și uneori și numele personajului portretizat), destinat în general galeriilor de comandanți, mai rar celor ale familiilor aristocratice. Originea pictorului evreu dintr-o țară a Europei Centrale pare, de aceea, posibilă, dar nu obligatorie.

[7] Florian Georgescu, Paul Cernovodeanu, *Monumente din București*, București, Editura Meridiane, 1966, p. 130; Florian T. Argeșanu, Constantin Ucrain, *Tripticul vitejiei românești: 1877-1878, 1916-1918, 1944-1945. Monumente, obeliscuri, plăci memoriale și busturi înălțate în România, Bulgaria, Ungaria și Cehoslovacia. Ghid*, București, Editura Sport-Turism, 1977, p. 63; Dan Berindei, Sebastian Bonifaciu, *București: Ghid turistic*, București, Editura Sport-Turism, 1980, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro

După părerea noastră, activitatea pictorului Horovici în gubernia Noii Rusii și Basarabiei ar putea eventual să fie pusă în legătură cu misiunea Societății pentru Dezvoltarea Artelor Frumoase din Odessa (*Одесское общество изящных искусств*), fondată în 1865 și de care se leagă și începuturile încă insuficient cunoscute ale învățământului artistic din Odessa[8], unde (sub conducerea lui Frederick F. Malman) o școală de pictură a amintitei societăți a fost deschisă la 30 mai 1865. Printre patronii școlii se numărau S. M. Voronțov, generalul-guvernator Paul Demetrius von Kotzebue, primarul N. A. Novoselskii, familia princiară Gagarin, familia Mirzoian (descendenții lui Manuk Bey), familia Tolstoi, consulul general al Italiei, arhitecții Francesco Carlo Boffo, Ludwig Otton, Felix V. Gonsiorovskii etc. Deși confruntată cu problema lipsei unui sediu adecvat, școala a avut un rol important în dezvoltarea interesului local pentru artă și a contribuit la progresul artelor plastice locale. Prin intermediul relațiilor lui Francesco Morandi (1811-1894), cunoscut rușilor drept *Франц Осипович Моранди*, vicepreședintele Societății pentru Dezvoltarea Artelor Frumoase, școala fost sprijinită cu material didactic de Academia de Arte Frumoase din Milano[9]. Abia în 1885 școala de pictură a primit un sediu propriu (a cărui piatră de temelie a fost pusă la 22 mai 1883) și a fost recunoscută ca instituție oficială, iar la 30 decembrie 1899 a fost recunoscută drept Academie de Artă de Stat (purtând în perioada 1909-1917 numele marelui duce Vladimir Aleksandrovici, unul dintre principalii ei susținători, iar din 1965 pe acela al pictorului batalist Mitrofan Borisovici Grekov, fost student al acesteia).

Comparația portretului din colecția Muzeului Național Brukenthal cu portretul generalului P.D. von Kotzebue dintr-un album de litografii cu portretele personalităților ruse care s-au distins prin merite și prin activități de comandă în cursul Războiului Crimeii, publicat în 1858-1861 (**Fig. 2**)[10], confirmă identitatea personajului, în ciuda faptului că tabloul de la Sibiu este cu cca. 10 ani mai recent.

Născut la Berlin la 10 august 1801, P.D. von Kotzebue a urmat studiile gimnaziale la St. Petersburg. În 1819 intră în Corpul imperial de gardă, ca militar în avangardă (cercetaș). În 1820 absolvă la Moscova o școală militară pentru pregătirea de cercetaș al gărzii imperiale, obținând gradul de stegar (sublocotenent). În septembrie 1821 a fost trimis în Caucaz, sub comanda lui Aleksei Petrovici Ermolov (1777-1861), unde se distinge în luptele din regiunea muntoasă, fiind decorat cu Ordinul Imperial *Sf. Ana* clasa a IV-a cu inscripția *За храбрость* (pentru

---

[8] Anna Makolkin, *The Ninenteenth Century in Odessa: One Hundred Years of Italian Culture on the Shores of the Black Sea (1794-1894),* Lewiston, Edwin Melwin Press, 2007, p. 84.

[9] Pentru activitatea lui Francesco Morandi în cadrul Societății pentru Dezvoltarea Artelor Frumoase din Odessa și legăturile emigrației italiene cu această societate, vezi: *Ibidem*, pp. 71-84.

[10] *Портреты лиц*, pl. 139.

https://biblioteca-digitala.ro

cucerirea cetății de lângă Katehi, în Azerbaijan) și apoi și clasa III-a (pentru cartarea Cabardiniei) și este avansat locotenent (*поручик*). În 1826-1828 a luat parte la războiul împotriva Persiei, remarcându-se cu prilejul blocadei Erevanului și asediului cetății Sardarabad (azi Armavir, în Armenia) și a fost decorat cu Ordinul Imperial *Sf. Principe Vladimir, Cel Asemenea Apostolilor*, clasa a IV-a *cu fundă sub formă de arc* (*с бантом*), și Ordinul *Sf. Ana* clasa a II-a cu spade și a primit gradul de căpitan de stat major sau căpitan locotenent (*штабс-капитан*). Războiul cu Imperiul otoman (1828-1829) i-a adus rangul de căpitan și Ordinul Imperial *Sf. Mare Mucenic Gheorghe, Purtătorul de Biruință* clasa a IV-a, pentru meritele sale în luptele de la Silistra (acum în Bulgaria). În legătură cu aplicarea prevederilor tratatului de pace de la Adrianopol, a fost trimis de către împărat în Serbia, ca intermediar între comisarii otomani și populația sârbă. În campania de reprimare a revoltei poloneze din 1831, P.D. von Kotzebue a fost distins cu o sabie de aur cu ocazia cuceririi Varșoviei (care a avut loc la 25 august 1831), iar pentru asediul fortificației Modlin de lângă Varșovia a primit gradul de colonel. Apoi, în mod repetat, în absența superiorului său a funcționat ca șef al Marelui Stat Major și general intendent al Corpului 2 de armată. În 1837 a fost numit comandantul Corpului Special din Caucaz, în 1839 a devenit general maior, la 19 ianuarie 1843 a intrat în suita împăratului Nicolae I, la 23 martie 1847 a primit gradul de general locotenent, iar la 2 octombrie 1847 a devenit aghiotant al împăratului, ca urmare a faptului că s-a distins în asaltul asupra așezării sătești fortificate (*аул*) Saltî din Daghestan. În cursul Războiului Crimeii a fost comandantul Corpurilor 3, 4 și 5 de armată. Trecând Dunărea, a condus desantul de la Brăila (11 martie 1854), în urma căruia a și fost ocupată cetatea. În 1854, pentru asediul Silistrei, a primit sabia de aur cu briliante. În februarie 1855 a fost numit șeful statului major al Armatei de Sud și al tuturor forțelor terestre și navale din Crimeea. În cursul asediului Sevastopolului, a comandat personal mai multe acțiuni de străpungere, iar pentru curajul și vitejia sa a primit (la 13 septembrie 1855) Ordinul *Sf. Gheorghe* clasa a III-a. În perioada 1855-1859 a ocupat funcția de comandant al Corpului 5 de armată și de șef de stat major al Armatei 1. În același timp a deținut și comanda Regimentului 60 de Infanterie din Zamość, în gubernia Lublin. La 8 septembrie 1859 a fost promovat general de infanterie. Apogeul carierei sale începe cu funcția de general guvernator al Noii Rusii și Basarabiei (12 decembrie 1862-1874), desființată după reorganizarea administrativă a acestor teritorii (1873) și, simultan, cea de comandant al districtului militar Odessa. În această calitate a contribuit la dezvoltarea urbană și economică a guberniei, având inițiativa proiectării și construcției a două căi ferate (Odessa – Tiraspol, în 1867 și Tiraspol – Chișinău, terminată în 1871), a dragării extensive a canalului strâmtorii Kerci, îndreptării și curățirii pragurilor și afluenților Niprului, modernizării portului Odessa și amenajării portului Mariupol. A început lucrările de parcelare a Odessei și de

https://biblioteca-digitala.ro

aprovizionare a orașului cu apă adusă din Nistru. A sprijinit, de asemenea, începuturile dezvoltării băncilor orășenești din Noua Rusie. La 25 octombrie 1863 a devenit membru al Consiliului de Stat. La 12 martie 1870 a primit, cu prilejul celei de a cincizecea aniversări a intrării sale în corpul ofițeresc, steaua cu diamante a Ordinul Imperial *Sf. Apostol Andrei, Întâiul Chemat*, care era rezervată pentru cei mai înalți demnitari. La 7 septembrie 1872 a devenit patronul Regimentul 60 de Infanterie din Zamość. După demisia sa din funcția de general guvernator al Noii Rusii și Basarabiei, a fost numit general guvernator al Varșoviei (11 ianuarie 1874-18 mai 1880) și comandant al districtului militar Varșovia. La 29 iunie/8 iulie 1874 a dobândit de la împăratul Alexandru II titlul de conte al Imperiului rus (cu blazonul și diploma confirmate la 25 mai/6 iunie 1876), iar în 1880, ca expresie a deosebitei sale prețuiri, monarhul i-a dăruit portretul său decorat cu briliante. În 1881 a fost numit președintele comisiei de revizuire a administrației militare, care a făcut și câteva propuneri de reorganizare a învățământului militar, puse în aplicare. A murit la Reval, la 19 aprilie 1884[11]. Întrucât P.D. von Kotzebue nu a avut descendenți masculini, ginerele său, baronul Theodor Pilar von Pilchau (1848-1911), general locotenent în armata rusă, a fost autorizat la 12/24 ianuarie 1878 de către împăratul Alexandru II să poarte numele și titlul de *conte von Kotzebue* și să se numească pe viitor Theodor Kotzebue-Pilar von Pilchau, fără ca această ramură să primească vreun blazon aparte[12]. Ulterior, la 17 ianuarie 1906, tot cu titlul de conte s-a înregistrat în matricola nobilimii bavareze și pictorul Wilhelm Johannes Adolph von Kotzebue (1864-1952), fiul lui Alexander Friedrich Wilhelm Franz von Kotzebue[13].

Biografia lui P.D. von Kotzebue din Lexiconul biografic rusesc menționează numeroase dintre măsurile luate de acesta pentru dezvoltarea guberniei Noii Rusii și Basarabiei, dar fără a se referi expres și la rezultatele administrației sale în Basarabia. Almanahul editat de gazeta *Бессарабецъ*, sub redacția politicianului, jurnalistului și editorului monarhist radical, ultranaționalist și antisemit, Pavel Alexandrovici Krușevan (Pavel Crușeveanu, 1860-1909) și tipărit la Moscova în 1903 enumeră însă efectele salutare ale diferitelor reforme introduse de împăratul Alexandru II, dar (spre deosebire de situația altor guvernatori) nu menționează expres numele generalului guvernator P.D. von Kotzebue. Cu toate acestea, a reținut eforturile conducerii guberniei Noii Rusii și Basarabiei pentru dezvoltarea vieții urbane în Basarabia, prin aplicarea (din anul 1871) a

---

[11] Pentru biografia lui Paul Demetrius von Kotzebue, vezi: *РБС*, pp. 358-360; cf. Carl Arvid von Klingspor (ed.), *Baltisches Wappenbuch. Wappen sämmtlicher, den Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehöriger Adelsgeschlechter*, Stockholm, F. & G. Beijer, 1882, p. 79; Bruce W. Menning, *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861-1914*, Bloomington, Indiana University Press, 1992, p. 96sq.

[12] C.A. von Klingspor (ed.), *op. cit.*, p. 79.

[13] Pentru biografia și opera lui Wilhelm Johannes Adolph von Kotzebue, vezi: H. Vollmer (ed.), *op. cit.*, pp. 357-358.

https://biblioteca-digitala.ro

regulamentului din 16 iunie 1870 referitor la administrația autonomă a orașelor, care a dus la rapida lor creștere și la reglementarea construcțiilor[14], precum și pentru organizarea administrației noii gubernii a Basarabiei, înființată în 1873[15].

În portretul din colecția Muzeului Național Brukenthal, P.D. von Kotzebue, reprezentat frontal, pe trei sferturi, poartă o uniformă neagră de general aghiotant (de infanterie), al cărei mundir tivit cu roșu, având petlițe, fireturi cu eghileți, epoleți și nasturi aurii, este în mare parte acoperit de decorații, mai mult sau mai puțin corect redate, dar totuși identificabile. Chipul generalului este realist redat: cap cu frunte înaltă și păr rar, castaniu, încărunțit, față lată, ochi albaștri, sprâncene, mustață și favoriți de asemenea cărunți, aranjați după modelul împăratului Nicolae I, gură mică, având buze subțiri. Expresia figurii este calmă, hotărâtă, binevoitoare, iar privirea atentă, îndreptată în sus, sugerează parcă așteptarea unui mesaj important, al unui ordin sosit de departe. Trupul firav al generalului, aflat într-un evident contrast cu figura sa viguroasă și expresivă și cu decorațiile numeroase, care sugerează un militar energic, viteaz și competent, se detașează de fundalul neutru prin efecte cromatice și de lumină specifice portretisticii ruse mai vechi, din vremea împăratului Nicolae I. Tonurile cenușii și violete ale brunului din fundal, dar și realismul moderat, dar subtil, datorat îndrăznelii cu care pictorul și-a structurat compoziția, proiectând personajul pe un fundal vid și în aparență prea amplu pentru el (ca pentru a sugera iluzia optică a reducerii înălțimii obiectelor ca efect al depărtării, impresie susținută și de privirea personajului, a cărui personalitate și ale cărui merite l-au ajutat să depășească handicapul unui corp scund și plăpând), constituie însă elemente de modernitate, ținând de mijloacele portretisticii impresioniste.

În mâna dreaptă generalul ține chipiul cu calotă roșietică și ceaprazuri aurii, iar mâna stângă înmănușată o are sprijinită pe mânerul sabiei de aur cu briliante, primită în 1854. Fie că este vorba de spadele și săbiile de aur cu briliante (conferite doar generalilor), fie de săbiile fără briliante (destinate celorlalți ofițeri), pe ele era întotdeauna inscripționată legenda *За храбрость*[16]. Această inscripție lipsește însă de pe garda sabiei reprezentate în tabloul din colecția Muzeului Național

---

[14] P. A. Krușevan (red.), *Бессарабія. Графическій, историческій, статистическій, экономическій, этнографическій, литературный и справочный сборникъ*, Moskva, Типографія А. В. Васильева, 1903, p. 133.

[15] *Ibidem*, p. 135.

[16] V. A. Durov, *Ruská a sovětská vojenská vyznamenání/Russian and Soviet Military Awards*, Praha: Naše Vojsko, 2006, p. 10; Idem, *Ордена Российской империи*, ediția a șasea (Moskva: Белый Город, 2007), p. 109; cf. A. N. Kulinsky, *Russian Edged Weapons, Polearms and Bayonets 18-20th c./Русское холодное оружие XVIII-XX вв.*, vol. I, St. Petersburg, Atlant, 2001, p. 232. Pentru problema diferitelor tipuri de arme albe acordate ca distincție militarilor ruși, vezi: V.A. Durov, *Русское наградное оружие*, Moskva: Фонд «Русские Витязи», 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

Brukenthal, în care pictorul a încercat totuși să sugereze prezența briliantelor încrustate pe mâner și gardă (**Fig. 3**). Din punct de vedere tipologic, sabia este însă corect reprezentată: este o sabie de infanterist, de un model foarte asemănător (dar nu identic) cu cele acordate ca distincție ofițerilor de infanterie încă din 1798[17]. Ea se deosebește destul de mult de noile modele de săbii de infanterie, de la cca. 1826[18] și de la cca. 1865[19], mai apropiate tipologic de cele ale dragonilor și ale marinarilor. În ceea ce privește garda, se constată deosebiri atât față de săbiile acordate militarilor distinși cu Ordinul *Sf. Ana* clasa a IV-a[20], cât și față de săbiile militarilor distinși cu Ordinul *Sf. Gheorghe*[21]. Sabia corespunzătoare clasei a IV-a a Ordinului *Sf. Ana*[22], pe care în tinerețe, în timpul campaniei din Caucaz, îl primise și P.D. von Kotzebue, are însă insigna ordinului montată în mânerul împodobit cu șnur în culorile lentei ordinului, cu ciucuri argintii. La săbiile din aur cu șnur în culorile lentei Ordinului *Sf. Gheorghe*[23], care în baza decretului din 1 septembrie 1869 aduceau celor distinși cu acestea și înregistrarea în ordinul amintit[24], emblema din email a ordinului a fost adăugată abia în 1913[25]. Sabia cu care P.D. von Kotzebue este reprezentat în portretul de la Sibiu nu prezintă însă nici una dintre aceste caracteristici, pentru că (așa cum rezultă din biografia sa) nu este vorba nici de o armă corespunzătoare clasei a IV-a a Ordinului *Sf. Ana* și nici de o sabie a Ordinului *Sf. Gheorghe*. Reglementările privind portul armelor din aur nu erau încă pe deplin codificate la sfârșitul anilor ’70 și începutul anilor ’80 ai secolului al XIX-lea[26], deci la aproape un deceniu de la realizarea portretului de la Sibiu al generalului P.D. von Kotzebue. În cazul marii ținute a celor decorați cu săbii de aur, regulamentele impuneau purtarea acestor arme, cu însemnele lor distinctive, cu mențiunea că, spre deosebire de ofițeri, generalii purtau aceste arme fără șnur în culorile lentei și ciucuri[27], ceea ce și explică lipsa acestor accesorii ale sabiei în tabloul păstrat la Sibiu.

---

[17] V.A. Durov, *Ордена Российской империи*, 2007, p. 96; cf. Idem, *Русское наградное оружие*, p. 120.

[18] *Ibidem*, p. 160.

[19] *Ibidem*, pp. 174 și 180.

[20] Idem, *Ордена Российской империи*, p. 102.

[21] *Ibidem*, p. 100.

[22] A.N. Kulinsky, *op. cit.*, p. 233; N.N. Gladkov, *История государства Российского в наградах и знаках*, vol. I, Sankt-Peterburg, ООО Издательство «Полигон», 2003, pp. 61sq. și 82, fig. 21; cf. V.A. Durov, *Ruská a sovětská vojenská vyznamenání*, pp. 11 și 39, fig. 14.

[23] A.N. Kulinsky, *op. cit.*, p. 232sq.; V.A. Durov, *Ruská a sovětská vojenská vyznamenání*, pp. 10 și 29, fig. 5.

[24] Idem, *Ордена Российской империи*, p. 106.

[25] *Ibidem*, p. 111.

[26] A.N. Kulinsky, *op. cit.*, p. 232.

[27] V.A. Durov, *Ордена Российской империи*, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro

La gât generalul poartă crucea Ordinului Sf. Gheorghe clasa a III-a (**Fig. 4/1**)[28]. Peste veston, în diagonală, pe umărul drept, dar pe sub epoletul de pe acesta, apoi pe sub fireturile cu eghileți, trece eșarfa de culoare albastru deschis a Ordinului Sf. Andrei (**Fig. 6/1**)[29], pe care este fixată crucea Ordinului Imperial *Sf. Principe Aleksandr Nevskii* (**Fig. 6/2**)[30], iar dedesubt insigna Corpului Pajilor (**Fig. 6/3**)[31]. Pe șoldul stâng, deasupra brâului alb în care sunt împletite trei fâșii roșii, eșarfa Ordinului *Sf. Andrei* suprapune lenta negru-roșie-neagră a Ordinului *Sf. Vladimir,* cu însemnul aferent suspendat de aceasta (**Fig. 5/1**)[32].

Pe partea stângă a pieptului sunt înșirate mai multe decorații, dintre care mai ușor de determinat sunt (de la stânga spre dreapta): crucea Ordinului *Sf. Gheorghe* clasa a IV-a (**Fig. 7/1**)[33], Ordinul Imperial și Regal *Vulturul Alb* (**Fig. 7/2**)[34], crucea Ordinului *Sf. Ana* clasa a II-a, cu coroană imperială și spade (**Fig. 7/3**)[35]. Această versiune a Ordinului *Sf. Ana* clasa a II-a dovedește înalta apreciere a împăratului pentru faptele de arme pentru care decorația a fost conferită[36]. Identificarea acestor trei decorații, deși mai puțin detaliat redate, este confirmată și de culorile lentelor lor: galbenă cu trei dungi negre pentru Ordinul *Sf. Gheorghe*, albastră pentru Ordinul *Vulturul Alb* și roșu cu margini galbene subțiri pentru Ordinul *Sf. Ana*[37]. Urmează apoi trei medalii rotunde de culoare gri gălbui (**Fig. 7/4-6**), cu lente în culorile a trei ordine diferite (*Sf. Vladimir, Sf. Gheorghe* și *Sf. Andrei*). Ele ar putea fi medaliile *În amintirea războiului din 1853-1856,* toate din bronz[38]. Dintre acestea, cea cu lenta în culoarea Ordinului *Sf. Andrei* a fost acordată tuturor militarilor care nu primiseră medalia cu lenta în culoarea Ordinului *Sf. Gheorghe*, precum și luptătorilor din forțele neregulate, regimentelor de cazaci din Malorusia și surorilor de caritate care și-au exercitat activitatea chiar în zona de conflict, pe când cea cu lenta în culoarea Ordinului *Sf. Vladimir* a fost conferită tuturor gradelor militare, precum și celui mai vârstnic reprezentant al fiecărei familii nobiliare, dar nu spre a fi purtată, ci spre a fi transmisă urmașilor[39]. Spre deosebire de medaliile conferite civililor, care erau dintr-un bronz de culoare mai închisă, cele

---

[28] Idem, *Ruská a sovětská vojenská vyznamenání*, p. 11.
[29] N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 82.
[30] V.A. Durov, *op. cit.*, p. 23, fig. 3.
[31] I.G. Spasskii, *Иностранные и русские ордена до 1917 года*, Moskva, Вече, 2009, fig. 57/4.
[32] V.A. Durov, *op. cit.*, p. 34, fig. 2.
[33] *Ibidem*, p. 28, fig. 3.
[34] *Ibidem*, p. 42, fig. 3; cf. Krzysztof Filipow, *Order Orła Białego*, Warszawa, Wydawnictwo "Łuk", 1995, p. 38.
[35] V.A. Durov, *op. cit.*, p. 38, fig. 12.
[36] *Ibidem*, p. 11.
[37] N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 82.
[38] *Ibidem*, p. 331.
[39] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

pentru militari erau confecționate dintr-un bronz de culoare mai deschisă[40], încât din punct de vedere cromatic redarea lor este destul de realistă, în comparație cu tonul folosit pentru redarea nasturilor de alamă. Evident, medalia cu lenta în culoarea Ordinului *Sf. Gheorghe* (**Fig. 7/5**) nu poate fi tot una acordată *În amintirea războiului din 1853-1856*, căci altfel P.D. von Kotzebue nu ar putea avea și medalia cu lenta în culoarea Ordinului *Sf. Andrei*. De aceea, considerăm că este vorba de o altă medalie, acordată însă tot în legătură cu Războiul Crimeii, anume *Pentru apărarea Sevastopolului*, dar care era din argint[41]. Imediat după aceste trei medalii urmează crucea neagră cu lentă albastră cu două dungi bleumarin (**Fig. 7/7**) a Ordinului *Virtuti Militari* clasa a III-a[42] al coroanei poloneze, oficial numit *Medalia Militară Poloneză* (*Medal Wojskowy Polski*) în perioada 1815-1831. În realitate, însă, în tablou nu este reprezentat acest ordin, eliminat în 1832 din sistemul ordinelor imperiale și regale ale Imperiului rus (ca urmare a revoltei poloneze izbucnite la 29 noiembrie 1830), ci *Insigna Poloneză a Onoarei* (*Polski Znak Honorowy*), instituită la 31 decembrie 1831 în locul acestei decorații (pe care o și imită) și care a fost acordată militarilor ruși care au luptat pentru reprimarea revoltei[43], iar în perioada 1834-1837 și celor care nu au participat direct la aceste operațiuni, dar făceau parte din efectivele unităților implicate[44]. Având în vedere că în această campanie P.D. von Kotzebue a fost răsplătit cu sabia de aur (dar fără briliante) și gradul de colonel[45], înseamnă că primise clasa a III-a a acestei decorații[46], corespunzătoare gradului de cavaler, care a fost acordată ofițerilor de stat major, iar decorația era purtată pe piept[47], cum și este reprezentată în tabloul de la Sibiu. Cele două medalii care urmează după *Insigna Poloneză a Onoarei* (respectiv, cea argintie cu lenta în culorile Ordinului *Sf. Gheorghe* și cea aurie cu lenta în culoarea Ordinului *Sf. Andrei*), sunt mai greu de identificat: prima (**Fig. 7/8**) ar trebui să fie *Pentru slujire și vitejie* (1869), emisă pentru aniversarea centenarului Ordinului *Sf. Gheorghe*, însă ea ar fi trebuit să fie aurie[48], iar a doua (**Fig. 7/9**) *Pentru truda de eliberare a țăranilor* (1861)[49]. Licența în ceea ce privește culoarea medaliei jubiliare *Pentru slujire și vitejie* își găsește explicația în faptul că atât

---

[40] V.A. Durov, *op. cit.*, p. 14.
[41] N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 327; cf. V.A. Durov, *op. cit.*, p. 14.
[42] *Ibidem*, p. 42, fig. 6.
[43] František Lobkowicz, *Encyklopedie řádů a vyznamenání*, Praha, Nakladatelství Libri, 1999, p. 120sq.; N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 75; V.A. Durov, *Ордена Российской империи*, p. 190.
[44] S.V. Potrașkov, *Награды России*, Moskva, Издательство ‹‹Эксмо››, 2009, p. 141.
[45] *РБС*, p. 359.
[46] N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 75.
[47] S.V. Potrașkov, *op. cit.*, p. 141.
[48] N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 350sq., fig. 230.
[49] *Ibidem*, p. 344, fig. 221.

https://biblioteca-digitala.ro

medalia următoare, *Pentru truda de eliberare a țăranilor*, cât și nasturele de metal din imediata ei vecinătate și parțial suprapus de aceasta sunt de culoare aurie.

Sub aceste decorații, dar pe verticală, se găsesc alte câteva: steaua Ordinului *Sf. Andrei* (**Fig. 8/1**)[50], steaua Ordinului *Sf. Vladimir*, varianta "*cu spade pe ordin*" (*с мечами над орденом*) (**Fig. 8/2**)[51] și cel mai probabil crucea Ordinului *Sf. Vladimir* clasa a IV-a (**Fig. 8/3**)[52], aceasta din urmă ușor de confundat cu crucea *Pentru serviciul în Caucaz*[53], acordată celor care în perioada 1859-1864 au participat activ la luptele din această regiune și care, într-adevăr, era purtată pe partea stângă a pieptului, mai jos de toate celelalte ordine și decorații. Crucea Ordinului *Sf. Vladimir* clasa a IV-a poate avea brațele din email de culoare roșie sau chiar vișinie închisă, cu spade aurii, în vreme ce crucea *Pentru serviciul în Caucaz* este neagră cu spade argintii. Pentru că ambele decorații ar fi fost greu vizibile pe fondul negru al vestonului uniformei generalului, artistul a recurs la licența reprezentării unei cruci aurii cu spade, de asemenea aurii. Ciudata poziție a acestei presupuse insigne a clasei a IV-a a Ordinului *Sf. Vladimir*, care este purtată nu pe piept, ci sub steaua Ordinului *Sf. Andrei* și aceea a Ordinului *Sf. Vladimir*, nu surprinde decât în aparență. Ordinul *Sf. Vladimir* trebuia purtat tot timpul, iar în cazul decorării cu un ordin superior (precum, de pildă, Ordinul *Sf. Andrei*) cel dintâi își schimba doar locul pe mundirul uniformei[54]. Varianta cu spade a ordinului a fost acordată după 5 august 1855, pentru merite militare, iar atunci când clasa acordată pentru merite militare era inferioară celei acordată pentru merite civile, până la sfârșitul anilor ’70 ai secolului al XIX-lea (când s-a generalizat permisiunea purtării simultane și a insignei de clasă inferioară), peste raza superioară a insignei de clasă superioară erau aplicate așa-zisele "*spade pe ordin*"[55]. Prin urmare, P.D. von Kotzebue a primit steaua Ordinului *Sf. Vladimir* cu "*spade pe ordin*" pentru merite militare, dar o poartă (probabil ca un privilegiu) simultan cu insigna clasei a IV-a a ordinului, primită după cum se știe tot pentru merite militare, în campania din 1826-1828 împotriva Persiei[56]. Chiar sub capătul inferior al eșarfei Ordinului *Sf. Andrei* se văd vârfurile a două raze ale stelei unui ordin, deloc ușor de identificat (**Fig. 8/4**), dar cu siguranță nu *Sf. Ana*, deoarece aceasta era singura dintre toate stelele ordinelor rusești purtată pe partea dreaptă, potrivit tradiției Casei de Hollstein-Gottorp, fondatoarea ordinului[57]. De aceea, e greu de spus dacă ar putea fi steaua

---

[50] V.A. Durov, *Ruská a sovětská vojenská vyznamenání*, p. 18, fig. 3.
[51] *Ibidem*, p. 35, fig. 8.
[52] *Ibidem*, p. 35, fig. 18.
[53] *Ibidem*, p. 46, fig. 1.
[54] Idem, *Ордена Российской империи*, pp. 133-137.
[55] *Ibidem*, p. 139; cf. Serghei Stanislavovici Șișkov, *Награды России 1698-1917/Awards of Russia 1698-1917*, vol 1, Vladivostok, Фотостудия ‹‹Роллфильм››, 2003, p. 272.
[56] *РБС*, p. 359.
[57] V. A. Durov, *op. cit.*, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro

Ordinului *Vulturul Alb* sau steaua Ordinului *Sf. Stanislav*. Indiferent de steaua cărui ordin ar fi vorba, acest detaliu reprezintă un argument suplimentar că decorația de deasupra nu poate fi crucea *Pentru serviciul în Caucaz,* care potrivit statutelor trebuia purtată pe partea stângă a pieptului, mai jos decât ordinele și medaliile[58].

Ipoteza noastră este susținută și de faptul că, în vreme ce se cunoaște că P.D. von Kotzebue a fost decorat cu Ordinul *Sf. Vladimir* clasa a IV-a pentru lupta în Caucaz împotriva Persiei[59], nu există totuși nici o dovadă că ar fi participat activ și la campania din Caucaz în anii 1859-1864. Trebuie precizat însă că, în conformitate cu o dispoziție din 17 martie 1835, Ordinul *Vulturul Alb* a fost rânduit de îndată după Ordinul *Sf. Aleksandr Nevskii* în ordinea generală de precedență a ordinelor rusești și că abia în 1899 deținătorilor Ordinului *Sf. Aleksandr Nevskii* li s-a interzis purtarea stelei Ordinului *Vulturul Alb,* stabilindu-se că deținătorii Ordinului *Sf. Andrei* trebuie să poarte crucea (insigna) Ordinului *Vulturul Alb* pe piept, la stânga de Ordinul *Sf. Gheorghe* și de Ordinul *Sf. Vladimir* clasa a IV-a[60]. Trebuie remarcat că, deși portretul lui P.D. von Kotzebue a fost pictat în 1871 (deci înaintea acestor reglementări), pentru Ordinul *Vulturul Alb* ordinea precedenței este respectată, atât în raport cu Ordinul *Sf. Aleksandr Nevskii*, cât și cu Ordinul *Sf. Gheorghe*. Acoperirea celei mai mari părți a stelei unui ordin cu eșarfa Ordinului *Sf. Andrei* ar putea fi o interesantă și ingenioasă licență a pictorului, care nu a avut destul spațiu pentru a reprezenta atât Ordinul *Vulturul Alb*, cât și Ordinul *Sf. Stanislav*, ambele nemenționate în biografia lui P.D. von Kotzebue din *Lexiconul Biografic Rusesc,* dar pe care generalul le-a primit cu siguranță, potrivit reglementărilor în vigoare, după cum vom arăta mai jos.

Alături de steaua Ordinului *Sf. Vladimir*, mai la dreapta, pare a se găsi o cruce mică de tip maltez, cu email alb (**Fig. 8/5**), care (din motive cronologice și ținând de gradul militar al personajului portretizat) nu poate fi identificată totuși cu crucea Ordinului *Sf. Ioan de la Ierusalim*, dăruită de obicei soldaților[61], pentru că în 1810 acordarea acestui ordin a încetat[62]. În 1811 averea ordinului a fost predată trezoreriei, iar actele prioratelor sale către arhive[63], de unde opinia larg răspândită că purtarea însemnelor ordinului ar fi fost interzisă supușilor ruși[64]. O astfel de intedicție pare să fi fost totuși posibilă în perioada 1810/1811-1817, căci în 1817 s-a anunțat că portul însemnelor ordinului este permis celor cărora le fuseseră

---

[58] N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 346.
[59] *РБС,* p. 359.
[60] S.S. Șișkov, *op. cit.*, p. 272.
[61] V.A. Durov, *Ruská a sovětská vojenská vyznamenání,* p. 40, fig. 5.
[62] N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 67; cf. S.V. Potrașkov, *op. cit.*, p. 93.
[63] *Ibidem*, p. 93.
[64] V.A. Durov, *op. cit.*, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

conferite[65], deși chiar în acel an, în conformitate cu o decizie guvernamentală, activitatea Ordinului Militar Ospitalier Suveran al Sf. Ioan și-a încetat activitatea în Rusia[66]. După moartea comandorilor săi ereditari de aici, urmașii lor au pierdut dreptul de a mai purta acest titlu și însemnele sale[67], și abia la începutul secolului al XX-lea, prin aprobări speciale (acordate de obicei cu prilejul unor aniversări), o cruce malteză, din email alb, a devenit insigna unor unități de prestigiu, a căror existență este legată de împăratul Pavel I, Marele Maestru al ordinului (1798-1801): corpul ofițerilor Regimentului 2 Husari de Gardă din Pavlograd (aprobată la 21 octombrie 1908, cu prilejul aniversării centenarului bătăliei de la Preussisch-Eylau)[68], bateria 4 a Brigăzii 1 de Artilerie (aprobată în 1912)[69] și bateria 4 a Brigăzii 27 de Artilerie (aprobată în 1911)[70]. În aceeași perioadă, insigne cu acest simbol au mai fost aprobate și pentru diferite unități militare care, în general, nu aveau o legătură directă sau evidentă cu Pavel I: în 1908 pentru a Regimentului 93 Infanterie din Irkutsk al marelui duce Mihail Aleksandrovici[71], în 1909 pentru Regimentul 14 Infanterie din Olonețk al regelui Petru I al Serbiei[72], în 1911 pentru Cazacii Gărzii Imperiale[73] și pentru Brigada 3 Artilerie de Gardă[74], și în 1912 pentru Regimentul 116 Infanterie din Maloiaroslavsk[75]. Cea mai cunoscută insignă sub formă de cruce malteză aparține, însă, desigur, Corpului Pajilor, înființat în 1759 și reorganizat în 1802 ca instituție de învățământ: este vorba nu numai de vechea insignă a Corpului Pajilor[76], purtată de către P.D. von Kotzebue în portretul său de la Sibiu peste eșarfa Ordinului *Sf. Andrei*, ci și de noua insignă a elevilor și absolvenților amintitului Corp al Pajilor, inspirată de cea veche și aprobată la 18 martie 1902, cu prilejul centenarului instituției[77]. Alte două corpuri de prestigiu, înființate de asemenea anterior domniei lui Pavel I, au primit ca insignă tot o cruce malteză: Corpul Cadeților Marini, în 1910[78] și Corpul 1 Moscovit de Cadeți al împărătesei Ecaterina I, în 1909[79]. Datorită impactului pe care exemplul Corpului

---

65 N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 67.
66 S.V. Potrașkov, *op. cit.*, p. 93.
67 V.A. Durov, *Ордена Российской империи*, p. 175.
68 E.N. Șeveleva, *Нагрудные знаки русской армии*, Sankt-Peterburg, Издательство ‹‹Фарн››, 1993, p. 10, pl. 19/2.
69 N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 504, fig. 527.
70 *Ibidem*, p. 505, fig. 531.
71 *Ibidem*, p. 493sq., fig. 500.
72 *Ibidem*, p. 491, fig. 491.
73 *Ibidem*, p. 487, fig. 481.
74 *Ibidem*, p. 488, fig. 484.
75 *Ibidem*, p. 494, fig. 504.
76 I.G. Spasskii, *op. cit.*, fig. 57/4.
77 E.N. Șeveleva, *op. cit.*, p. 107, pl. 36/2; N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 511, fig. 539-540.
78 *Ibidem*, pp. 511sq. și 541.
79 N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 514sq., fig. 547.

https://biblioteca-digitala.ro

Pajilor și valorile sale etice l-au avut asupra întregului sistem al învățământului militar rusesc, la începutul secolului al XX-lea crucea malteză a fost adoptată ca insignă și de către unele instituții de învățământ militar (purtând de obicei numele împăraților fondatori sau al moștenitorului tronului), precum Școala Militară *Pavel I* (la 7 decembrie 1898, cu prilejul centenarului instituției)[80], Școala de Ingineri Militari *Nicolae I* de la St. Petersburg (la 14 iunie 1866)[81] și Școala de Ingineri Militari *Aleksei* de la Kiev (în 1916)[82].

Având în vedere datarea tabloului, dar și biografia lui P.D. von Kotzebue, cealaltă decorație sub forma crucii malteze reprezentată în portretul de la Sibiu al generalului (**Fig. 7/5**) nu poate fi identificată cu nici una dintre aceste insigne, ceea ce ne determină să credem că ar putea fi vorba, mai curând, de insigna specială din argint din 17 aprilie 1863, acordată pentru aplicarea eliberării țăranilor din șerbie[83], pe care pictorul a reprezentat-o însă incorect și mai puțin detaliat, fără cercul care reprezintă o cunună. Având în vedere că P.D. von Kotzebue a devenit general guvernator al Noii Rusii și Basarabiei la 12 decembrie 1862, deci la aproape doi ani după edictul împăratului Alexandru II (19 februarie 1861), citit în catedrala din Chișinău la 5 martie 1861[84], este greu de spus dacă ambele distincții acordate pentru eliberarea țăranilor din șerbie se referă la activitatea desfășurată în acest sens ca moșier, în Livonia ori și în calitate de general guvernator al Noii Rusii și Basarabiei. Oricum, în Basarabia, această reformă a avut un impact mai mic decât în alte regiuni ale Imperiului, pentru că de ea au beneficiat doar cca. 12.000 persoane, dintre care cele mai multe fuseseră aduse din Rusia, în general pentru activități neagricole[85].

Este de observat că unele dintre decorațiile lui P.D. von Kotzebue reprezentate în tabloul de la Sibiu nu sunt menționate în biografia generalului publicată în 1903 în Lexiconul biografic rusesc editat de A.A. Polovțov[86]. Este vorba de Ordinul *Vulturul Alb,* de Ordinul Sf. *Aleksandr Nevskii,* de Insigna Poloneză a Onoarei, de medaliile acordate pentru Războiul Crimeii, de medalia *Pentru slujire și vitejie* și de decorațiile legate de eliberarea țăranilor din șerbie. Nemenționarea unora dintre ordinele reprezentate în biografia lui P.D. von Kotzebue, care pune accent pe meritele sale militare, își poate găsi o explicație în faptul că este posibil ca unele să-i fi fost conferite fie odată cu Ordinul *Sf. Andrei* (1870), fie chiar mai devreme, după ce a primit sabia de aur cu briliante (1854) sau

80 E.N. Șeveleva, *op. cit.*, p. 99, pl. 33/5.
81 *Ibidem,* p. 90, pl. 33/6; N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 520, fig. 562.
82 N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 521, fig. 563.
83 *Ibidem,* p. 345, fig. 226.
84 P.A. Krușevan (red.), *op. cit.*, p. 133.
85 Keith Hitchins, *Rumania: 1866-1947,* Oxford, Clarendon Press, 1994, p. 242sq.
86 *РБС,* pp. 358-360.

https://biblioteca-digitala.ro

odată cu aceasta. Într-adevăr, conform unui regulament din 28 martie 1861, persoanelor cărora li se conferiseră arme din aur cu briliante primeau și Ordinul *Sf. Aleksandr Nevskii*[87]. Chiar dacă nu fuseseră anterior decorați cu alte ordine rusești, deținătorilor Ordinului *Sf. Andrei* li se conferea, începând cu 16 august 1805, Ordinul *Sf. Aleksandr Nevskii* și Ordinul *Sf. Ana* clasa I, iar de la 13 decembrie 1831 ei primeau, simultan, Ordinul *Vulturul Alb* și *Sf. Stanislav* clasa I[88]. Dar, după cum vom arăta ulterior, în ceea ce privește Ordinul *Vulturul Alb*, există și posibilitatea (foarte verosimilă, după părerea noastră) ca P.D. von Kotzebue să-l fi primit cu ocazia reprimării revoltei poloneze din 1831 și, prin urmare, ca el să fi fost decorat cu Ordinul *Sf. Stanislav* clasa I abia în 1870. Nemenționarea medaliilor acordate pentru războiul Crimeii este explicabilă prin faptul că au fost conferite unui mare număr de militari și civili, precum și surorilor de caritate[89]. Decorațiile pentru eliberarea țăranilor din șerbie au fost de asemenea acordate unui mare număr de persoane, fie ei moșieri sau funcționari publici și ca urmare nu au fost menționate în biografia generalului. *Insigna Poloneză a Onoarei* a fost și ea conferită multor persoane[90], dar nu este menționată în amintitul Lexicon biografic rusesc alături de acordarea unei săbii de aur și avansarea în grad obținută de P.D. von Kotzebue cu prilejul operațiunilor de reprimare a revoltei poloneze din 1831. O altă distincție care nu este menționată în biografia publicată în amintitul lexicon, anume medalia jubiliară *Pentru slujire și vitejie*, a fost de asemenea conferită multor militari.

Izvoarele oficiale confirmă însă data conferirii Ordinului *Sf. Gheorghe* clasa a III-a lui P.D. von Kotzebue[91], precum și primirea sabiei de aur cu briliante, însă la 10 noiembrie 1854[92] și, deși pentru asediul Silistrei, totuși nu în aprilie 1854 (când a avut loc acesta), cum se menționează amintitul Lexicon biografic rusesc editat de A.A. Polovțov[93], ci mai târziu. În schimb, în listele oficiale ale celor care au fost distinși cu arme din aur pentru reprimarea revoltei poloneze din 1831, numele lui P.D. von Kotzebue nu este deloc menționat[94], ci doar acela al rudei sale, Aleksandr Karlovici Kruzenștern, decorat la 28 august 1831[95]. În schimb, în lista celor decorați cu Ordinul *Sf. Andrei* întocmită de S.S. Șișkov se afirmă că acest ordin i-ar fi fost

---

[87] V.A. Durov, *op. cit.*, p. 45.
[88] S.S. Șișkov, *op. cit.*, p. 98.
[89] V.A. Durov, *Ruská a sovětská vojenská vyznamenání*, p. 13sq.; cf. N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 331.
[90] F. Lobkowicz, *op. cit.*, p. 120sq.; N.N. Gladkov, *op. cit.*, p. 75; V.A. Durov, *Ордена Российской империи*, p. 190; S.V. Potrașkov, *op. cit.*, p. 141.
[91] *Военной Орденъ Св. Георгія*, p. 90.
[92] E.E. Ismailov, *Золотое оружие с надписью «За храбрость». Списки кавалеров, 1788-1913*, Moskva, Старая Басманная, 2007, p. 234.
[93] *РБС*, p. 359.
[94] E.E. Ismailov, *op. cit.*, pp. 194-199.
[95] *Ibidem*, p. 196.

https://biblioteca-digitala.ro

conferit lui P.D. von Kotzebue la 28 iunie 1866 și că în 1870 el ar fi primit steaua cu diamante a ordinului[96], rezervată pentru cei mai înalți demnitari. Conferirea celui mai înalt ordin rusesc la o dată așa de timpurie ar fi foarte greu de explicat exclusiv prin meritele militare ale lui P.D. von Kotzebue, mai ales dacă se are în vedere faptul că Ordinul *Sf. Andrei* era acordat guvernatorilor de provincii pentru "*servicii valoroase și loiale*" după cel puțin 10 ani de exercitare a mandatului[97].

Având în vedere reglementările privind portul decorațiilor de către cavalerii Ordinului *Sf. Andrei*[98], se constată de asemenea că în portretul lui P.D. von Kotzebue unele decorații (Ordinul *Sf. Aleksandr Nevskii* și Ordinul *Sf. Ana* clasa a II-a) nu sunt purtate la gât, conform cu acestea, ci pe partea stângă a pieptului. O excepție o reprezintă Ordinul *Vulturul Alb*, care în cazul cavalerilor Ordinului *Sf. Andrei* trebuia purtat pe piept, în stânga Ordinelor *Sf. Gheorghe* și *Sf. Vladimir* clasa a IV-a, ceea ce a impus adaptarea dimensiunii însemnelor de pe petlițe[99]. Licențele pictorului sunt cu atât mai evidente, cu cât generalul, în calitate de cavaler al Ordinului *Sf. Andrei*, primise simultan (conform regulamentului) și Ordinul *Sf. Ana* clasa I, care nu este reprezentat și care trebuia purtat tot la gât. Întrucât însă generalul primise anterior Ordinul *Sf. Ana* clasa a IV-a, el avea dreptul de a purta simultan insignele tuturor claselor ordinului, ca o excepție de la regula care stabilea că în caz contrar era purtată doar insigna clasei celei mai înalte. În schimb, crucea Ordinului *Sf. Ana* clasa a II-a trebuia purtată la gât și nu pe piept, în partea stângă, cum este reprezentată în tablou. De asemenea, crucea Ordinului *Sf. Vladimir* clasa a IV-a se poartă pe piept, în partea stângă, nu puțin deasupra centurii (ca în tabloul de la Sibiu), însă (așa cum am arătat) aici aceasta pare a fi un privilegiu, datorat decorării generalului cu steaua "*cu spade pe ordin*" a aceluiași ordin[100]. Tot peste eșarfa Ordinului *Sf. Andrei*, P.D. von Kotzebue poartă și insigna Corpului Pajilor, probabil și cu scopul de a atrage atenția asupra a două momente importante și, totodată, simbolice din cariera sa militară (anume începutul și apogeul ei), ipoteză susținută de faptul că Ordinul *Sf. Andrei* i-a fost acordat cu prilejul celei de a cincizecea aniversări a intrării sale în corpul ofițeresc[101]. Nerespectând reglementările oficiale de purtare a decorațiilor, intenția pictorului (care este posibil

---

[96] S.S. Șișkov, *op. cit.*, p. 140, nr. crt. 372.
[97] *Ibidem*, p. 48.
[98] V. Kvadri, K. Konarjevskii, *Российские императорские и царские ордена. Краткій историческій очеркъ, выдержки изъ орденскихъ статутовъ и правила ношенія орденовъ*, Sankt-Peterburg, Типографія П. П. Сойкина, 1901, p. 55.
[99] S.V. Potrașkov, *op. cit.*, p. 136sq.
[100] Pentru legile care reglementează portul ordinelor, precum și pensiile, obligațiile și privilegiile aferente celor decorați, vezi: E.E. Zamâslovskii, I.I. Petrov, *Историческій очеркъ россійскихъ орденовъ и сборникихъ статутовъ*, Sankt-Peterburg, Типографія В. С. Валашева, 1891; V. Kvadri, K. Konarjevskii, *op. cit.*, pp. 47-77.
[101] *РБС*, p. 359.

https://biblioteca-digitala.ro

să fi răspuns, de fapt, unei solicitări a comanditarului), pare a fi fost mai curând aceea de a reprezenta pe cât posibil toate ordinele (inclusiv de clasă inferioară) și medaliile conferite generalului, ca o expresie a recunoașterii oficiale a meritelor acestuia, cu atât mai mult cu cât este vorba de un portret privat, destinat a rămâne ca amintire în familia personajului portretizat. Aceasta este și explicația faptului că Ordinul *Vulturul Alb* este atât de imprecis desenat, încât deși poate fi ușor recunoscut, nu se poate preciza însă dacă este vorba de varianta militară, cu spade[102], sau de varianta civilă, fără spade[103]. O examinare de detaliu arată însă că pictorul desenase inițial în mod cert varianta civilă, fără spade, dar că ulterior a procedat la o retușare prin aplicarea unei pete de albastru (în culoarea lentei ordinului, corect redată), sugerând o fundă care acoperă capetele vulturului bicefal rusesc și spațiul de sub coroana imperială (unde ar trebui să se găsească spadele). Cu toate că varianta cu spade a Ordinului *Vulturul Alb* a început să fie conferită, special pentru merite militare, începând cu 1855[104], această intervenție a pictorului, cerută evident chiar de către P.D. von Kotzebue, este destul de dificil de explicat. Având în vedere biografia lui P.D. von Kotzebue, care nu menționează nici decorarea sa cu Ordinul *Vulturul Alb* și nici cu *Insigna Poloneză a Onoarei* în grad de cavaler cu prilejul reprimării revoltei poloneze din 1831, pare mai probabil ca el să fi primit Ordinul *Vulturul Alb* tot în 1831 și nu mai târziu, în perioada 1855-1859, când a ocupat funcția de comandant al Corpului 5 de armată și de șef de stat major al Armatei 1 și, totodată, pe aceea de comandant al Regimentului 60 de Infanterie din Zamość[105]. Într-adevăr, în situația decorării sale cu Ordinul *Vulturul Alb* pentru participarea sa la reprimarea amintitei revolte poloneze, el nu putea primi *decât varianta mai veche, fără spade*, a ordinului, pe când funcțiile militare din perioada 1855-1859 (*deci de după apariția variantei militare a ordinului*) nu justifică nicidecum decorarea sa pentru merite civile. De aceea, se poate concluziona că intervenția pictorului a fost cerută pentru a elimina eventualele suspiciuni ale unor răuvoitori, care nu cunoșteau că generalul fusese decorat cu Ordinul *Vulturul Alb înainte de 1855,* deci cel mai probabil pentru participarea sa la reprimarea revoltei poloneze din 1831 și pentru a evita falsificarea realității, prin reprezentarea variantei militare a ordinului, inexistentă pe atunci, dar binecunoscută privitorilor mai tineri, contemporani cu realizarea portretului.

În actualul stadiu al cercetărilor, acest tablou datat în 1871 din colecția Muzeului Național Brukenthal este singurul portret pictat al generalului P.D. von Kotzebue, care pe atunci rezida la Odessa, ca general guvernator al Noii Rusii și Basarabiei, și comandant al districtului militar Odessa. Prin urmare, este foarte

---

[102] K. Filipow, *op. cit.*, p. 38.
[103] V.A. Durov, *Ruská a sovětská vojenská vyznamenání*, p. 42, fig. 3.
[104] S.V. Potrașkov, *op. cit.*, p. 136.
[105] *РБС*, p. 359.

https://biblioteca-digitala.ro

probabil ca și portretul să fi fost pictat tot la Odessa. Stilistic, el este marcat de tradiția portretelor germane și austriece de militari din secolele XVIII-XIX, cu fundal simplu, fără elemente de peisaj, destinate mai curând galeriilor militare decât celor ale familiilor aristocratice. Dar poate tocmai pentru că portretul nu era destinat expunerii publice, într-o instituție militară sau administrativă rusească, ci într-o galerie familială, numele personajului portretizat lipsește, iar data executării tabloului, înscrisă extrem de vizibil, în dreapta jos, cu cifre roșii, nu este însoțită de prescurtarea *г.* (din *года*), cum ar fi fost corect după normele ortografiei rusești.

P.D. von Kotzebue obișnuia să comunice în germană, limba sa maternă, iar pentru guvernul rus acest lucru poate că a fost considerat un avantaj, cum sugerează numirea sa (1881) ca președinte al Comisiei de revizuire a administrației militare, care trebuia să studieze avantajele modelului german față de sistemul rusesc existent, datorat lui Dmitri Alekseievici Miliutin[106]. În memoriile lor, însă, contemporanii ruși[107] l-au privit pe P.D. von Kotzebue în general nefavorabil, ca pe un străin carierist și arogant, urât ca înfățișare. Astfel, Piotr Kononovici Menkov (1814-1875), un ofițer apreciat pentru inteligența sa[108], care spre sfârșitul Războiului Crimeii era șeful de stat major al Corpului 2 Infanterie, dar care în 1857, ca urmare a relațiilor sale tensionate cu P.D. von Kotzebue (pe atunci, șeful de stat major al Armatei 1), a fost demis și numit general intendent al Statului Major General, îl descrie pe acesta din urmă ca fiind mic de înălțime, măsurând de-abia 2 *аршины* fără 1 *вершок* (adică 2 coți fără 1/16, respectiv 138 cm) și că avea figura mereu spălată, rasă, netedă, cu ochi lipsiți de viață, dar veșnic zâmbitoare, adăugând că în Caucaz și-ar fi cumpărat "*reputația*" și că îi favoriza pe germani. Aceste zvonuri cu privire la campania din Caucaz erau, desigur, cunoscute și lui P.D. von Kotzebue, fapt care explică solicitarea retușării Ordinului *Vulturul Alb*, conștient de existența unor clevetiri cu privire la cariera sa, mai ales printre ofițerii tineri, care nu îi cunoșteau în mod direct faptele de arme, din campanii purtate împreună. Descrierea înfățișării lui P.D. von Kotzebue este, de asemenea, aproape pe deplin susținută de o atentă examinare a portretului din colecția Muzeului Național Brukenthal. În memoriile sale, generalul Piotr Dmitrievici Parensov (1843-1914), care la 1876 îl descrie drept "*destul de ager și sănătos, dar tare urât*"[109], relatează o anecdotă cunoscută pe atunci printre răuvoitorii din rândurile ofițerimii ruse, potrivit căreia statura scundă a lui P.D. von Kotzebue a făcut ca acesta să fie

---

[106] B.W. Menning, *op. cit.*, p. 96.

[107] P.K. Menkov, *Записки*, Sankt-Peterburg, 1898; P.D. Parensov, *Изъ прошлаго. Воспоминанія офицера Генеральнаго штаба*, vol. I, Sankt-Peterburg, В. Березовский, 1901.

[108] John Shelton Curtiss, *The Russian Army under Nicholas I, 1825-1855*, Durham, Duke University Press, 1965, p. 295.

[109] P.D. Parensov, *op. cit.*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

comparat cu o maimuță la Berlin, unde venise ca membru al unei delegații ruse trimise acolo după războiul franco-prusac din 1870-1871[110], deci nu mai devreme de 10 mai 1871, chiar în anul în care a fost pictat portretul aflat în prezent în colecția Muzeului Național Brukenthal.

Acuzațiile lui P.K. Menkov referitoare la campania din Caucaz par contrazise de întreaga carieră a lui P.D. von Kotzebue, iar în memorialistica militară rusă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea cu greu se pot găsi dovezi îndeajuns de concludente pentru a argumenta existența unei atitudini inechitabile față de ruși în raport cu germanii din partea acestuia din urmă. În 1845, P.D. von Kotzebue auzise de la feldmareșalul Ivan Fiodorovici Paskevici (1782-1856) de intenția împăratului Nicolae I de a i-l numi pe generalul Mihail Dmitrievici Gorceakov (1793-1861) ca aghiotant şi afirmase (cu oarecare temei) despre acesta din urmă că este o marionetă și un ignorant, care nu îi este de folos, pentru că prințul (deşi era cunoscut ca un om viteaz, cinstit, generos, liniștit și răbdător) nu avea deloc spirit de inițiativă, iar îndelungatul și abrutizantul său serviciu sub comanda amintitului feldmareșal îl făcuse încă și mai sensibil și timid, și obișnuit să-și vadă subordonații intimidați, chinuiți și degradați[111]. Cum la începutul Războiului Crimeii, când armata rusă a ocupat principatele Moldovei și Valahia, P.D. von Kotzebue se găsea deja în subordinea prințului M.D. Gorceakov, care în 1855 a devenit comandantul suprem al forțelor ruse din Crimeea, avându-l din nou în subordine pe P.D. von Kotzebue (în calitate de șef de stat major al acestora), vechea opinie a acestuia din urmă despre prinț nu a putut fi uitată, nici de către adversari și nici de către prieteni. O apreciere exactă a rolului fiecăruia dintre aceşti doi comandanţi în desfășurarea operațiilor din Crimeea și, în particular, a rezistenței Sevastopolului este extrem de dificilă și subiectivă, mai ales datorită deosebitei importanțe a acestor momente ale războiului și a puternicului lor impact afectiv în conştiința colectivă a poporului rus. Îndeobște, în ciuda unor dovezi neîndoielnice ale acțiunii sale eficiente în Caucaz (1820)[112], dar și ale curajului personal în timpul Războiului Crimeii[113], pentru istoricii occidentali ai războiului Crimeii prințul M.D. Gorceakov are o imagine extrem de negativă: este descris ca un aristocrat extrem de miop, care se exprima de obicei în franceză și de-abia se putea face înțeles când vorbea rusește, și considerat un comandant incapabil, absent sau chiar slab de minte[114], lipsit de inițiativă[115], laș și vanitos, însă obedient față de

[110] *Ibidem*, p. 10.
[111] J.Sh. Curtiss, *op. cit.*, p. 296.
[112] A.J. Barker, *The War Against Russia, 1854-1856,* New York – Chicago – San Francisco, Holt, Rinehart and Winston, 1970, p. 72.
[113] *Ibidem*, pp. 109 și 112.
[114] Robert B. Edgerton, *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War*, Oxford, Westview Press, 1999, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro

împăratul Nicolae I[116]. La sfârșitul secolului al XIX-lea, în Rusia memoria colectivă îl reținuse însă pe prințul M.D. Gorceakov ca fiind una dintre cele mai mari personalități militare și ca o pildă de eroism și patriotism[117], care după cum afirmă în memoriile sale Piotr Vladimirovici Alabin (1824-1896) fusese elogiat de către împărat încă de la sfârșitul campaniei de reprimare a Revoluției maghiare (1849) ca un comandant energic și capabil, colaborator de nădejde al feldmareșalului I.F. Paskevici[118]. Cu toate acestea, într-o însemnare din jurnalul său (23 martie 1855), generalul de brigadă Charles Ashe Windham (1810-1870), comandantul Diviziei 4, îl considera pe prinț un "*om nou*", un comandant insuficient de experimentat[119].

Cu toate că meritele militare ale lui P.D. von Kotzebue i-au deschis posibilitatea unei avansări rapide, mai puțin obișnuită în epocă, datorită neîncrederii păstrate de-a lungul întregii sale domnii de către împăratul Nicolae I față de ofițerii de stat major, după revolta decembriștilor (1825)[120], printre ofițerii mai tineri P.D. von Kotzebue era perceput mai curând defavorabil, cu accente caricaturale, ca un străin parvenit, arogant și vanitos. Astfel, relatând misiunea sa la Varșovia (1876), generalul P.D. Parensov lasă să se înțeleagă că bârfitorii comentaseră că atitudinea arogantă pe care o avusese față de el P.D. von Kotzebue (care refuzase să-i întindă mâna, mișcând mereu un document dintr-o mână în alta) se datora faptului că, apropiindu-se de acesta, generalul-guvernator al Varșoviei a remarcat că ofițerul fusese decorat cu crucea Ordinului Coroanei Prusiei[121]. Clevetirile la care se referă P.D. Parensov ar fi putut insinua deci că purtarea arogantă a lui P.D. von Kotzebue s-ar datora invidiei pentru faptul că deși făcuse parte din amintita delegație trimisă la Berlin, el nu primise acest ordin care, cu toate că fusese instituit abia în 1861, era considerat echivalentul Ordinului *Vulturul Roșu* (instituit în 1792), al doilea ca importanță după Ordinul *Vulturul Negru* (instituit în 1701). Altmark, "leagănul Prusiei" și vatra strămoșilor lui P.D. von Kotzebue, este și vatra lui Otto von Bismark, născut la Schönhausen, lângă Stendal, motiv pentru care P.D. von Kotzebue aștepta poate să i se confere un alt ordin prusac. Ca urmare, o astfel de

---

115 J.Sh. Curtiss, *op. cit.*, p. 296; Paul W. Schroeder, *Austria, Great Britain and the Crimean War: The Destruction of the European Concert*, Ithaca-London, Cornell University Press, 1972, p. 138; A.J. Barker, *op. cit.*, pp. 11-12 și 287.

116 R.B. Edgerton, *op. cit.*, p. 210.

117 I.I. Krasovskii, *Изъ воспоминаній о войнѣ 1853-1856 годовъ. Дъло на Черной ръчкъ 4 Августа 1855 года и князь Михаилъ Дмитріевич Горчаковъ*, în ’’Русскїй архивъ’’, 2/7, Sankt-Peterburg, 1874, pp. 207-222; Князь М. Д. Горчаковъ.

118 P. Alabin, *Походныя записки въ 1849, 1853, 1854-56, 1877-78 годахъ*, vol. I, Samara, Тнп. И. П. Новикова, 1888, p. 138sq.

119 H.O. Mansfield, *Charles Ashe Windham: A Norfolk Soldier (1810-1870)*, Lavenham, Terence Dalton Limited, 1973, p. 109.

120 Robert H.G. Thomas, Richard Scollins, *The Russian Army of the Crimean War 1854-56*, London, Osprey Publishing Ltd, 1991, p. 11.

121 P.D. Parensov, *op. cit.*, p. 9sq.

https://biblioteca-digitala.ro

reacție neprietenoasă a lui P.D. von Kotzebue la vederea crucii Ordinului Coroanei Prusiei pe pieptul lui P.D. Parensov pare pe deplin credibilă, chiar dacă este susținută doar prin menționarea în treacăt a acestor opinii ale răuvoitorilor. Dar tocmai pentru că relatările lui P.D. Parensov (care fusese decorat cu Ordinul Coroanei Prusiei clasa a II-a în anul 1873) se referă la evenimente din 1876, deci nu mult ulterioare realizării tabloului din colecția Muzeului Național Brukenthal, ele dobândesc o însemnătate cu totul particulară, chiar dacă amintitul ofițer greșește afirmând despre P.D. von Kotzebue, pe care îl întâlnise la reședința acestuia din Palatul Regal de la Varșovia[122], că pe atunci acesta din urmă avea gradul de general locotenent[123]. Aceste constatări sunt extrem de importante pentru a înțelege adversitățile pe care P.D. von Kozebue le-a avut de înfruntat din partea unor ofițeri ruși, care îl invidiau pentru încrederea de care s-a bucurat din partea împăraților Nicolae I și Alexandru II, tendențios percepută de către ei ca o consecință a tradiționalei favorizări a germanilor de către curtea imperială, în detrimentul rușilor, mai ales în armată.[124]

Un eveniment important din viața lui P.D. von Kotzebue, bătălia de la Silistra (13 iunie 1854), în urma căreia el a fost distins cu spada de aur cu briliante[125], dar care și-a găsit reflectarea atât în opera, cât și în corespondența unor artiști francezi, pune în evidență modul cinstit în care el și-a construit cariera, cu vitejie și tenacitate. Chiar dacă nu există o legătură nemijlocită între P.D. von Kotzebue și percepția acestor evenimente de către artiștii francezi, discutarea acesteia este totuși semnificativă pentru a evidenția modul în care, lipsită fiind de colaborarea unor reprezentanți în teatrul de operații, respectiv a unor martori nemijlociți ai evenimentelor, presa franceză reflecta evenimentele, cu extremă subiectivitate, ca urmare a implicării Franței în această nouă fază a confruntărilor ruso-otomane. Bătălia de la Silistra (dusă în timp ce forțele franco-britanice se concentrau la Varna, în vederea intervenției în Dobrogea), a inspirat un crochiu datorat lui Henry Valentin (1820-1855), publicat în revista pariziană *L'illustration* (nr. 593/8 iulie 1854), fără însă ca artistul (intens solicitat pentru cele mai variate comenzi, de la parăzi și recepții imperiale, până la design vestimentar și caricaturi) să fi fost prezent pe câmpul de luptă, ca martor ocular al evenimentelor. De aceea, la fel ca și în cazul unei reprezentări anonime a bătăliei de la Oltenița, din 23 octombrie 1854, datorată tot unui artist francez care reprezintă târgul valah ca pe un

---

[122] *Ibidem*, p. 8sq.
[123] *Ibidem*, p. 9.
[124] Despre percepția ofițerilor germani din armata rusă, la mijlocul secolului al XIX-lea, vezi: Albert Seaton, Michael Roffe, *The Russian Army of the Crimea*, Reading, Osprey Publishing Limited, 1973, p. 12.
[125] *РБС*, p. 359.

https://biblioteca-digitala.ro

oraş musulman, cu multe minarete și cupole de moschei ori bazare[126], lipsește orice relație cu realitatea topografică, detaliile de peisaj care ar permite identificarea locului bătăliei fiind înlocuite de norii de fum produși de descărcarea armelor de foc. În dreapta amintitei schițe a bătăliei de la Silistra, pe o colină, este reprezentată o baterie a artileriei otomane, în vreme ce în prim plan cavaleria, urmată de infanterie, atacă în forță infanteria rusă, care cu greu opune rezistență, în ciuda prezenței mobilizatoare a unor ofițeri[127]. Deși destinat unei reviste care, evident, susține politica externă a lui Napoleon III, ostilă Rusiei, acest crochiu permite înțelegerea contextului în care împăratul și înaltul comandament al forțelor ruse a apreciat așa de mult faptele de arme ale lui P.D. von Kotzebue, un ofițer de infanterie în plină ascensiune, numindu-l șef al statului major al Armatei de Sud și al tuturor forțelor terestre și navale din Crimeea în februarie 1855[128], atunci când războiul s-a purtat pe pământ rusesc, în Crimeea, și, ca urmare, a fost privit ca un război patriotic, de apărare a țării. Pentru aceeași revistă franceză (nr. 595/22 iulie 1854), înfrângerea armatei ruse la Silistra (pe care dârzenia unor ofițeri ca P.D. von Kotzebue nu a putut-o totuși împiedica) este relatată de către dr. Ferdinand Quesnoy, medic militar aflat la Varna pentru organizarea serviciului sanitar al corpului expediționar francez, care a trimis la Paris nu numai desene, ci și notițe cu privire la campania dobrogeană[129].

În ciuda unor licențe în ceea ce privește portul și aspectul unora dintre ordine și medalii, portretul lui P.D. von Kotzebue din colecția Muzeului Național Brukenthal din Sibiu are, așadar, o deosebită valoare documentară, sporită de caracterul realist al lucrării, atât în ceea ce privește capacitatea artistului de a reda fizionomia personajului portretizat și chiar de a surprinde unele elemente ale personalității acestuia, cât și în ceea ce privește decorațiile care i-au fost conferite de către împărații Nicolae I și Alexandru II pentru meritele sale, în pofida clevetirilor și a invidiei răuvoitorilor.

Bibliografie:

P. ALABIN, *Походныя записки въ 1849, 1853, 1854-56, 1877-78 годахъ*, vol. I (Samara: Тнп. И. П. Новикова, 1888).

Florian T. ARGEȘANU, Constantin UCRAIN, *Tripticul vitejiei românești: 1877-1878, 1916-1918, 1944-1945. Monumente, obeliscuri, plăci memoriale și*

---

[126] Adrian-Silvan Ionescu, *Cruce și Semilună. Războiul ruso-turc din 1853-1854 în chipuri și imagini*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2001, p. 24sq.
[127] *Ibidem*, p. 35sq.
[128] *РБС*, p. 359.
[129] Ad.-S. Ionescu, *op. cit.*, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro

busturi înălțate în România, Bulgaria, Ungaria și Cehoslovacia. Ghid, București, Editura Sport-Turism, 1977.

A.J. BARKER, *The War Against Russia, 1854-1856,* New York - Chicago - San Francisco, Holt, Rinehart and Winston, 1970.

Dan BERINDEI, Sebastian BONIFACIU, *București: Ghid turistic,* București, Editura Sport-Turism, 1980.

John Shelton CURTISS, *The Russian Army under Nicholas I, 1825-1855,* Durham, Duke University Press, 1965.

V.A. DUROV, *Ruská a sovětská vojenská vyznamenání/Russian and Soviet Military Awards*, Praha, Naše Vojsko, 2006.

Valerii DUROV, *Ордена Российской империи*, ediția a șasea, Moskva, Белый Город, 2007.

IDEM, *Русское наградное оружие*, Moskva, Фонд «Русские Витязи», 2010.

Robert B. EDGERTON, *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War,* Oxford, Westview Press, 1999.

Krzysztof FILIPOW, *Order Orła Białego*, Warszawa, Wydawnictwo "Łuk", 1995.

Florian GEORGESCU, Paul CERNOVODEANU, *Monumente din București*, București, Editura Meridiane, 1966.

N.N. GLADKOV, *История государства Российского в наградах и знаках*, vol. I, Sankt-Peterburg, ООО Издательство «Полигон», 2003.

Keith HITCHINS, *Rumania: 1866-1947*, Oxford, Clarendon Press, 1994.

Adrian-Silvan IONESCU, *Cruce și Semilună. Războiul ruso-turc din 1853-1854 în chipuri și imagini*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2001.

E.E. ISMAILOV, *Золотое оружие с надписью «За храбрость». Списки кавалеров, 1788-1913,* Moskva, Старая Басманная, 2007.

Carl Arvid von KLINGSPOR (ed.), *Baltisches Wappenbuch. Wappen sämmtlicher, den Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehöriger Adelsgeschlechter,* Stockholm, F. & G. Beijer, 1882.

Rostislav von KOTZEBUE, *History and Genealogy of the Kotzebue Family,* Paris, Hervas, 1984.

I.I. KRASOVSKII, *Изъ воспоминаній о войнѣ 1853-1856 годовъ. Дѣло на Черной рѣчкѣ 4 Августа 1855 года и князь Михаилъ Дмитріевич Горчаковъ*, în ''Русскїй архивъ'', 2/7, Sankt-Peterburg, 1874, pp. 207-222.

P.A. KRUȘEVAN (red.), *Бессарабія. Графическій, историческій, статистическій, экономическій, этнографическій, литературный и справочный сборникъ*, Moskva, Типографія А. В. Васильева, 1903.

https://biblioteca-digitala.ro

A.N. KULINSKY, *Russian Edged Weapons, Polearms and Bayonets 18-20th c./Русское холодное оружие XVIII-XX вв.*, vol. I, St. Petersburg, Atlant, 2001.

V. KVADRI, K. KONARJEVSKII, *Российские императорские и царские ордена. Краткій историческій очеркъ, выдержки изъ орденскихъ статутовъ и правила ношенія орденовъ*, Sankt-Peterburg, Типографія П. П. Сойкина, 1901.

František LOBKOWICZ, *Encyklopedie řádů a vyznamenání*, Praha, Nakladatelství Libri, 1999.

Anna MAKOLKIN, *The Ninenteenth Century in Odessa: One Hundred Years of Italian Culture on the Shores of the Black Sea (1794-1894)*, Lewiston, Edwin Melwin Press, 2007.

H.O. MANSFIELD, *Charles Ashe Windham: A Norfolk Soldier (1810-1870)*, Lavenham, Terence Dalton Limited, 1973.

Bruce W. MENNING, *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861-1914*, Bloomington, Indiana University Press, 1992.

P.K. MENKOV, *Записки*, Sankt-Peterburg, 1898.

P.D. PARENSOV, *Изъ прошлаго. Воспоминанія офицера Генеральнаго штаба*, vol. I, Sankt-Peterburg, В. Березовский, 1901.

S.V. POTRAȘKOV, *Награды России*, Moskva, Издательство ‹‹Эксмо››, 2009.

Paul W. SCHROEDER, *Austria, Great Britain, and the Crimean War: The Destruction of the European Concert*, Ithaca – London, Cornell University Press, 1972.

Albert SEATON, Michael ROFFE, *The Russian Army of the Crimea*, Reading, Osprey Publishing Limited, 1973.

I.G. SPASSKII, *Иностранные и русские ордена до 1917 года*, Moskva, Вече, 2009.

E.N. ȘEVELEVA, *Нагрудные знаки русской армии*, Sankt-Peterburg, Издательство ‹‹Фарн››, 1993.

Serghei Stanislavovici ȘIȘKOV, *Награды России 1698-1917/Awards of Russia 1698-1917*, vol 1, Vladivostok, Фотостудия ‹‹Роллфильм››, 2003.

Robert H.G. THOMAS, Richard SCOLLINS, *The Russian Army of the Crimean War 1854-56*, London, Osprey Publishing Ltd, 1991.

Constantin TURCU, *Un călător german, acum un veac, prin județul Neamț: Wilhelm von Kotzebue*, s.l., 1942.

Hans VOLLMER, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol. XXI, Leipzig, Verlag von E.A. Seemann, 1927.

https://biblioteca-digitala.ro

E.E. ZAMÂSLOVSKII, I.I. PETROV, *Историческій очеркъ россійскихъ орденовъ и сборникихъ статутовъ,* Sankt-Peterburg, Типографія В. С. Валашева, 1891.

Abrevieri bibliografice:

Военной Орденъ Св. Георгія – *Военной Орденъ Святаго Великомученика и Побѣдоносца Георгія,* Sankt-Petersburg, Военная Типографія, 1869.

Князь М. Д. Горчаковъ – *Князь Михаилъ Дмитріевичъ Горчаковъ 1792-1861,* în ”Русскіе дѣятели въ портретахъ, изданных редакціею историческаго журнала ’’*Русская старина*’’, второе собраніе, Sankt-Petersburg, Типографія М. М. Стасюлевича, 1886, Pp. 65-68.

Портреты лиц – *Портреты лиц, отличившихся заслугами и командовавших действующими частями в войне 1853-1856 годов,* 3 vol., Sankt-Peterburg, 1858-1861.

РБС – A.A. Polovțov (ed.), *Русскій біографическій словарь,* vol. IX, Sankt-Petersburg, Типографія Главнаго Управленія Удѣловъ, 1903.

Lista ilustraţiilor/List of illustrations:

Fig. 1 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871) / Horovich, *Paul Demetrius von Kotzebue, Governor-General of New Russia and Bessarabia* (1871).

Fig. 2 – Generalul-aghiotant Paul Demetrius von Kotzebue. Litografie (1858-1861). După: *Портреты лиц, отличившихся заслугами и командовавших действующими частями в войне 1853-1856 годов,* 3 vol., Sankt-Peterburg, 1858-1861 / Adjutant General Paul Demetrius von Kotzebue. Lithography (1858-1861). After: *Портреты лиц, отличившихся заслугами и командовавших действующими частями в войне 1853-1856 годов,* 3 vol., Sankt-Peterburg, 1858-1861.

Fig. 3 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871). Detaliu: sabia cu briliante / Horovich, *Paul Demetrius von Kotzebue, Governor-General of New Russia and Bessarabia* (1871). Detail: the sabre with brilliants.

Fig. 4 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871). Detaliu: 1. Ordinul *Sf. Gheorghe* clasa a III-a / Horovich, *Paul Demetrius von Kotzebue, Governor-General of New Russia and Bessarabia* (1871). Detail: 1. The Order of *St. George* 3rd class.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871). Detaliu: 1. Eşarfa Ordinului *Sf. Vladimir* cu insigna aferentă / Horovich, *Paul Demetrius von Kotzebue, Governor-General of New Russia and Bessarabia* (1871). Detail: 1. The sash of the Order of *St. Vladimir* with its badge.

Fig. 6 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871). Detaliu: 1. Eşarfa Ordinului *Sf. Andrei*; 2. Insigna Ordinului *Sf. Aleksandr Nevskii*; 3. Insigna Corpului Pajilor / Horovich, *Paul Demetrius von Kotzebue, Governor-General of New Russia and Bessarabia* (1871). Detail: 1. The sash of the Order of *St. Andrew*; 2. The badge of the Order of *St. Alexander Nevsky*; 3. The Badge of the Pages' Corps.

Fig. 7 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871). Detaliu: 1. Ordinul *Sf. Gheorghe* clasa a IV-a; 2. Ordinul *Vulturul Alb*; 3. Ordinul *Sf. Ana* clasa a II-a cu coroană imperială şi spade; 4-6. Cele trei medalii militare pentru Războiul Crimeii; 7. Insigna Poloneză a Onoarei; 8. Medalia *Pentru slujire şi vitejie*; 9. Medalia *Pentru truda de eliberare a ţăranilor* / Horovich, *Paul Demetrius von Kotzebue, Governor-General of New Russia and Bessarabia* (1871). Detail: 1. The Order of *St. George* 4th class; 2. The Order of *the White Eagle*; 3. The Order of *St. Anna* 2nd class with imperial crown and swords; 4-6. The three military medals for the Crimean War; 7. The Polish Sign of Honour; 8. The medal *For Service and Bravery*; 9. The medal *For the Toil of Releasing the Peasants*.

Fig. 8 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871). Detaliu: 1. Steaua Ordinului *Sf. Andrei*; 2. Steaua Ordinului *Sf. Vladimir* cu spade "*pe ordin*"; 3. Crucea Ordinului *Sf. Vladimir* clasa a IV-a; 4. Steaua Ordinului *Sf. Stanislav* (?); 5. Insigna specială din argint din 17 aprilie 1863 pentru aplicarea eliberării ţăranilor din şerbie (?) / Horovich, *Paul Demetrius von Kotzebue, Governor-General of New Russia and Bessarabia* (1871). Detail: 1. The star of the Order of *St. Andrew*; 2. The star of the Order of *St. Vladimir* with swords "*over the Order*"; 3. The cross of the Order of *St. Vladimir* 4th class; 4. The star of the Order of *St. Stanislaus* (?); 5. The special silver badge of April 17, 1863 for the achieving the releasing of the peasants (?).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871)

Fig. 2 – Generalul-aghiotant Paul Demetrius von Kotzebue. Litografie (1858-1861). După: *Портреты лиц, отличившихся заслугами и командовавших действующими частями в войне 1853-1856 годов*, 3 vol., Sankt-Peterburg, 1858-1861

https://biblioteca-digitala.ro

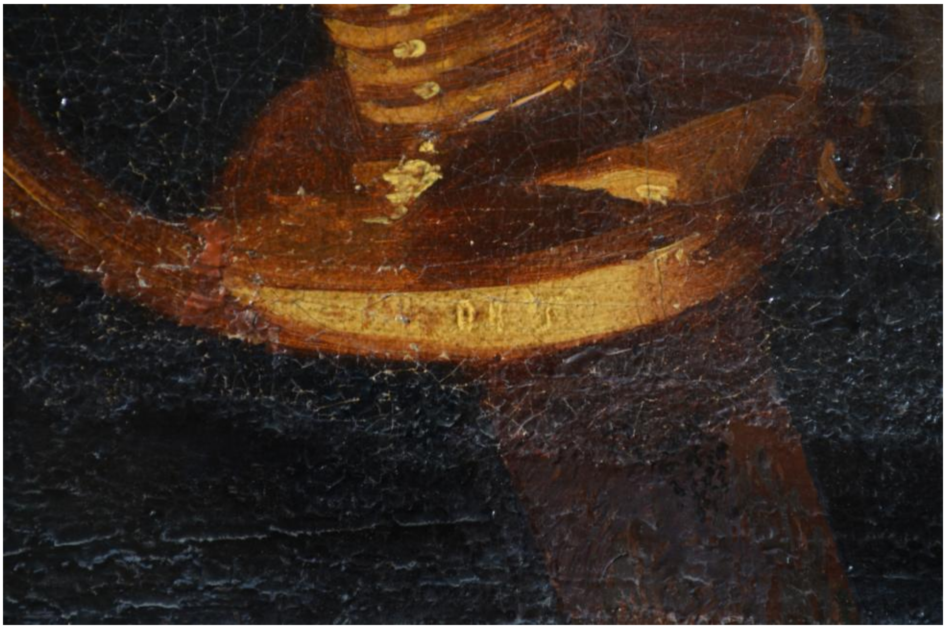

Fig. 3 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871). Detaliu: sabia cu briliante

Fig. 4 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871). Detaliu: 1. Ordinul *Sf. Gheorghe* clasa a III-a

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871). Detaliu: 1. Eşarfa Ordinului *Sf. Vladimir* cu insigna aferentă

Fig. 6 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871). Detaliu: 1. Eşarfa Ordinului *Sf. Andrei*; 2. Insigna Ordinului *Sf. Aleksandr Nevskii*; 3. Insigna Corpului Pajilor

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871). Detaliu: 1. Ordinul *Sf. Gheorghe* clasa a IV-a; 2. Ordinul *Vulturul Alb*; 3. Ordinul *Sf. Ana* clasa a II-a cu coroană imperială şi spade; 4-6. Cele trei medalii militare pentru Războiul Crimeii; 7. Insigna Poloneză a Onoarei; 8. Medalia *Pentru slujire şi vitejie*; 9. Medalia *Pentru truda de eliberare a ţăranilor*

Fig. 8 – Horovici, *Paul Demetrius von Kotzebue, general-guvernator al Noii Rusii şi Basarabiei* (1871). Detaliu: 1. Steaua Ordinului *Sf. Andrei*; 2. Steaua Ordinului *Sf. Vladimir* cu spade "*pe ordin*"; 3. Crucea Ordinului *Sf. Vladimir* clasa a IV-a; 4. Steaua Ordinului *Sf. Stanislav* (?); 5. Insigna specială din argint din 17 aprilie 1863 pentru aplicarea eliberării ţăranilor din şerbie (?)

https://biblioteca-digitala.ro

TIPOLOGIA GOSPODĂRIEI ŢĂRĂNEŞTI DE PE VALEA VÂLSANULUI, JUDEŢUL ARGEŞ. PERIOADA 1800-1950

GERARD CĂLIN
gerard79calin@yahoo.com
Muzeul Viticulturii și Pomiculturii – Golești

PEASANT HOUSEHOLD TYPOLOGY ON THE VALSAN VALLEY, ARGEŞ COUNTY. THE PERIOD 1800-1950

ABSTRACT

The article represents an overview of the main types of folk architecture, which are still preserved in situ, in Vâlsan River Valley from Arges County. The study is based on ethnographic research in the field, after which he was radiographed rural habitat from Arges in many aspects: history, ethnography, folklore, economic, demographic and social.

Valsan Valley are among the few areas of the Arges County that still keeps the specific architecture of the 19th century - a temporary period - considered the pinnacle of peasant architecture in the Arges area. Representative of this valley is the house with gazebo, a type rarely encountered in other areas.

Keywords: Arges County, folk architecture, typology, house gazebo.

În contextul procesului de continuă modernizare a aşezărilor argeşene, autentice „oaze" ale arhitecturii și culturii tradiţionale argeşene, sunt, incontestabil, satele constitutive ale comunelor Mălureni, Muşăteşti şi Brăduleţ, în gospodăriile cărora mai găsim locuințe specifice încadrării temporare 1800-1950, obiecte de interior (piese de mobilier – paturi, scaune, mese, cuiere, mese-dulap, lăzi de zestre; costume populare complete sau piese de port – ii, fote, marame; țesături – scoarțe, macaturi, perne, preșuri; vase de ceramică – unele cu motive foarte vechi; icoane, fotografii sau obiecte de uz casnic – tronuri pentru mălai, tipare de caș, pirostrii, pe care țăranul încă le mai întrebuințează) și instrumentar agricol și pomicol autentic.

Locuinţa

Pentru zona Valea Vâlsanului (Argeş), au fost identificate cca. 50 de locuinţe care se înscriu în arhitectura specifică zonei, reprezentată, în secolul al XIX-lea, de *casa înaltă cu foişor*. Şi aici, construcţiile pot fi grupate în mai multe categorii:

● casa cu prispă la faţada principală;

● casa cu sală pe două laturi;

https://biblioteca-digitala.ro

● casa cu sală pe două laturi şi foişor;
● casa cu sală şi foişor (casa înaltă cu foişor);
● casa cu sală parţială;
● casa cu două săli;
● casa cu influenţe urbane.

Casa înaltă cu foişor este clădită pe soclu dezvoltat, de piatră şi cărămidă, şi constituie una din cele mai bune realizări ale meşterilor de case ţărăneşti din regiune. Acest tip de casă prezintă, uneori, un element nou, „*sala*”, adică prispa înaltă şi închisă cu pălimar, care se supra-lărgeşte în zona centrală, formând foişorul. El reprezintă un exemplu demonstrativ de continuitate a conceptului de arhitectură deschisă, din neolitic şi până în prezent[1]. Așadar, timp de șase milenii, foişorul apare la locuințele din arealul românesc. El reprezintă o caracteristică proprie arhitecturii autohtone, din toate etapele și zonele României, mai ales pe tema locuirii, de la casa țărănească și până la palatul domnesc. Foișorul este prezent și în Muntenia, de la locuința geto-dacă de la Bucșani-Dâmbovița, la conacul boieresc din secolele XVI-XX, dar și la casa țărănească și reședința contemporană.

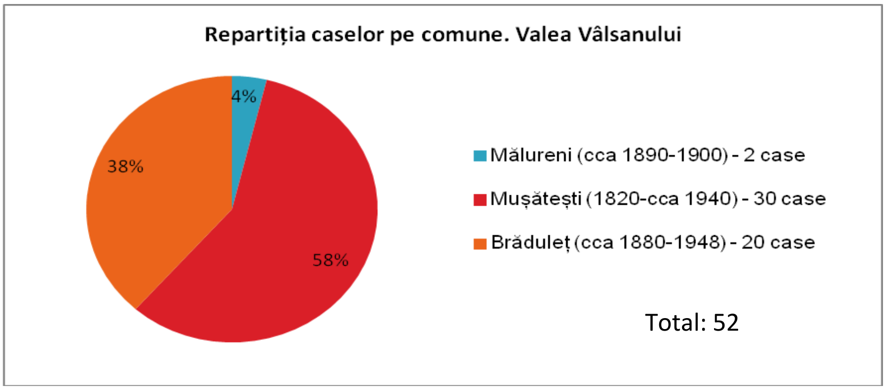

Relevantă este și orientarea spre sud-sud-est a foișorului la toate casele din arealul studiat.

Cu obârşia în arhitectura lemnului din climatul mai cald al neoliticului, foișorul – definit atât de frumos de arh. Sebastian Moraru ca „*o casă a dorului*” –, are o virtute în plus față de cea a prispei, aceea de a ieși hotărât de sub streașina casei, mai cu seamă spre miazăzi.

Este o încăpere deschisă, dinaintea frontului închis al casei, în general de plan pătrat, definit numai de stâlpi, pălimar și acoperiș, ce se ridică pe un soclu înălțat și degajat, în care apare frecvent argeaua pivniței. Funcția lui majoră este de

[1] Locuința neolitică de suprafață de la Vădastra-Oltenia, descoperită în anul 1969 de arheologul Corneliu N. Mateescu, unde găsim foișorul precedând camera mare și camera mică. Același foișor îl regăsim și la casele Glogovenilor, tot în Oltenia.

https://biblioteca-digitala.ro

a putea scruta zarea pe trei laturi, de a cuprinde întregul cer vizibil, așa cum o atestă și cealaltă denumire a lui, cerdac, din latinescul *caelum* – cer și sufixul *dac*, unde *da* înseamnă pământean, în elină[2]. Celălalt termen, de foișor, vine din latinul *foliosus* – frunzos, adică adăpost din frunziș, loc umbros, cum este realizat și astăzi, când e independent de casă. Denumirea este proprie mai ales Munteniei și Olteniei, dar o regăsim și în Ardeal, sub variantele *filigor* sau *firigorie*, *frigurie*, cu aceeași formă și funcțiune multiplă de: comunicare, primire de oaspeți, sfat, lucru artizanal, masă sau loc de odihnă în nopțile de vară.

După profesorul etnolog Paul Petrescu, „*casele vechi aveau foișorul mai mare decât cele mai noi. Acest spațiu locuibil, ca o încăpere deschisă a casei, cu o funcție socială bine precizată, constituie unul din tipurile cele mai reprezentative pentru locuirea autohtonă, cu caracteristici esențiale clare și bine definite*”.

Profesorul doctor arhitect Cornelia Berindan, în studiile sale, consemna că foișorul oferă o mare adaptabilitate la multiplele nevoi, în timp, ale familiei. Astfel, de la prima folosință, din vechime, de comunicare cu mediul natural, cu comunitatea, de supraveghere a gospodăriei, loc de muncă, de odihnă – foișorul ajunge să devină și locul de expunere a zestrei fetei de măritat, de păstrare a vasului cu apă de băut sau de adăpost al intrării.

Tot în această deschidere a procesului de locuire către exterior, la prima oră a dimineții, se desfășoară acel dialog intim cu starea vremii, care condiționează de multe ori starea de spirit a fiecăruia și programul de muncă al zilei.

El este secondat de sală, la toate construcțiile întâlnite în prezent. Amplasarea este, în general, centrală, pe fațada principală, iar ca forme, este dreptunghi și pătrat (în 80% din cazurile întâlnite este dreptunghi).

Interesant este faptul că foișorul (cerdacul) nu apare la nici una din țările riverane României, nici măcar în arhitectura țărănească a polonezilor, a cehilor, a maghiarilor, a sârbilor, a bulgarilor, a rușilor, a ucrainenilor sau a grecilor, dar îl regăsim, în schimb, în Macedonia, la aromâni, ceea ce dovedește vitalitatea substratului comun pelasgo-traco-dac[3].

Ambele forme ale acestor spații deschise, dar protejate (al cerdacului și al prispei, al pridvorului), nu derivă una din cealaltă, ci au apărut concomitent, cel puțin din neolitic, rămânând împreună până astăzi, în locuința tradițională românească, sporindu-i pitorescul și încadrarea în natură.

[2] Silvia Păun, *România. Valoarea arhitecturii autohtone*, București, Editura Per Omnes Artes, 2003, p. 60. Conform DEX, *cerdac* este un cuvânt de origine turcă; în: Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române. II. Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010; la p. 202, cuvântul *Cerdac* – apare în limba română în anul 1645 și provine din turcescul *çeardak*.

[3] Silvia Păun, *op. cit.*, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro

Tot atât de vechi și de omniprezent este spațiul prispei, așa cum o arată și denumirea de obârșie latină, *primus spatium*, acest spațiu deschis, transparent sub acoperișul casei, precede spațiul închis, de locuit. Cea mai veche atestare a termenului o găsim în secolul I d.Chr., la Marcus Vitruvius Pollio. Arhitectul arată în tratatul său de arhitectură că spațiul de legătură între casă și spațiul gospodăresc se numește *praesepe*. Și casa lui Mahâtma Gandhi, din satul său de naștere Porbandar, situată în vestul Indiei, era cu acoperiș în patru ape, ușa cu prag (*pragê* în sanscrită) și prispă (*vereanda*) cu stâlpi de lemn, spațiu preferat unde își primea discipolii.

Aceeași tratare consecventă cu prispă, fie că locuința este formată dintr-o singură cameră sau mai multe, o regăsim la pelasgii neoliticului, la tracii epocii bronzului (Otomani, Crișana), la geto-dacii epocii Latène (Grădiștea Muncelului, Popești-Novaci) și până în ziua de azi – ceea ce demonstrează pe lângă sedentarismul primilor agricultori și o forță uluitoare de continuitate a mentalității deschise, proprie civilizației carpato-danubiano-pontice.

Prispa precede parțial sau, cel mai frecvent, total, fațada principală a casei, în majoritatea cazurilor orientată spre sud, sud-est, dar se poate dezvolta pe două, trei sau, mai rar, patru laturi. Când este dezvoltată, cu stâlpii și balustrada din cărămidă sau piatră, se numește *pridvor*[4]. În Oltenia și Muntenia se numește și *sală,* iar balustrada are denumirea de *pălimar*[5]. În Argeș, întâlnim ambele denumiri: pridvor-sală, balustradă-pălimar, căruia i se mai spune și *parmalâc*[6] – în sudul județului (*sală cu parmalâc*).

Casa este compusă, în cele mai multe cazuri, din două încăperi, cu intrări fie separate din sală sau dintr-o tindă mică, fie o singură intrare, cu trecere dintr-o cameră în cealaltă.

Casa este clădită pe toată *pimnița*, pe o odaie şi *pimniță,* sau *pimniță* pe o singură cameră. Accesul la nivelul superior se face printr-o scară dispusă fie în faţa foişorului sau pe o laterală a lui, fie la capătul sălii. Foişorul este ridicat pe un soclu puternic, are doi stâlpi în faţadă şi acoperiş în două ape. Majoritatea caselor sunt dispuse cu faţada principală spre sud, pentru a beneficia de lumină pe întreaga durată a zilei.

Specificitatea construcţiilor de locuit edificate în a doua parte a secolul al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului al XX-lea constă în dispunerea la nivelul superior a spaţiilor destinate locuirii, iar la nivelul inferior a spaţiului pentru depozitarea produselor agricole.

---

[4] Din limba slavă, *pritvorŭ*.

[5] Posibil din limba turcă, *pălămár* – odgon, cablu, frânghie, funie; introdus în limba română din 1792, cf. E. Suciu, *op. cit.*, p. 580.

[6] Din limba turcă, *parmaklik*, introdus în limba română din 1793, cf. E. Suciu, *op. cit.*, p. 575.

https://biblioteca-digitala.ro

În perimetrul localităţilor în care pomicultura şi viticultura constituie ocupaţiile de bază ale locuitorilor, se relevă o frecvenţă apreciabilă a caselor cu două caturi, nivelul inferior fiind destinat depozitării produselor pomicole sau viticole. O rezolvare ingenioasă a extinderii spaţiului afectat depozitării acestor produse se constată şi în cazul caselor cu foişor din zonă. Plasat asimetric sau central, foişorul permite prelungirea perimetrului beciului şi sporeşte, implicit, capacitatea acestuia de depozitare. Construcţiile de acest tip au, de regulă, la parter, o uşă în zăbrele din lemn, prin care se asigură accesul într-un *gârlici* cu dimensiunile egale cu cele ale sălii etajului, din care se accede în beciul propriu-zis, compartimentat prin rafturi de lemn pentru depozitarea fructelor şi unor legume, intrarea fiind blocată de o uşă construită din blaturi masive de stejar, pentru a se menţine o temperatură constantă în interior.

Casa de locuit, din punctul de vedere al elevaţiei, se împarte în două categorii:

a) Casa cu un singur cat, şi, în acest caz, în cadrul gospodăriei există ca anexă pivniţa, care preia atribuţiile beciului;

b) Casa cu două caturi:

- primul cat îl constituie beciul, în care sunt păstrate fructele pentru iarnă, putina cu varză, murăturile, cartofii, putina cu brânză şi alte alimente pe timpul iernii;

- al doilea cat îl reprezintă locuinţa propriu-zisă, cu încăperi pentru dormit şi pentru prepararea hranei.

Temelia casei era construită din bolovani de râu sau piatră „*de vale*”, prinsă în „*năsip*” şi var. Peste temelie se pun temeiele, în număr de 4, din lemn de fag sau stejar cioplit, apoi stâlpii şi bârnele din bile de brad aduse pe apa Vâlsanului de la munte, care erau crăpate în două de-a lungul lemnului. Acestea erau îmbinate, la capete, în „*zbanghiu*”, în formă de „*babă*”, „*scoabă*” şi alte denumiri. În continuare, erau aşezate grinzile, cosoroabele, căpriorii, laţii şi, în încheiere, era învelită cu şiţă sau şindrilă. Acoperişul construcţiilor este, în general, în patru ape. Şiţa este bătută în 3 rânduri.

Când se ridicau căpriorii, se puneau aici: o ploscă, brad verde şi batistă. În cele două colţuri ale coamei acoperişului se pun „*ţepuşe*”.

Pereţii se tencuiesc şi se spoiesc cu var.

O caracteristică a dispunerii construcţiilor în gospodăria ţărănească din comuna Brăduleţ, o constituie faptul că acestea nu se lipesc unele de altele, ca în alte zone. S-au dat două explicaţii:

- există credinţa că lipirea lor aduce un mare rău locuitorilor din gospodărie;

- prin nealipirea părţilor componente ale gospodăriei se previne extinderea unui eventual incendiu.

https://biblioteca-digitala.ro

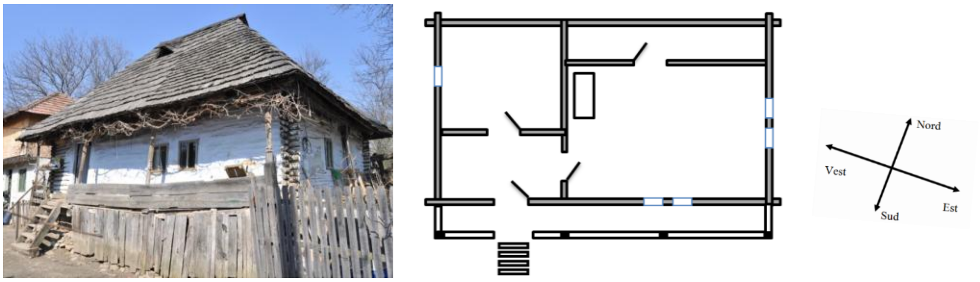

Fig. 1 – Casa Coman Ion – pensionar, fost cizmar în sat, nr. 425, Stroieşti-Muşăteşti, datată cca. 1800-1820; cea mai veche casă țărănească identificată în teren

Casa veche, de plan dreptunghiular (8,5x5,5 m), aşezată pe o temelie înaltă din piatră de râu, este construită din bârne rotunde, încheiate la colţuri, în cheotoare rotundă, cercuită doar la interior cu nuiele, tencuită cu pământ şi văruită. Construcția de înscrie în tipul vechi de plan, anterior influențelor oltenești și apariției caselor cu foișor.

Prispa este îngustă (60-65 cm), situată pe faţada cu intrarea, susţinută pe 4 stâlpi de formă rectangulară, decoraţi prin sculptare cu motivul *dinte de lup*. Accesul pe prispă se face printr-o scară de lemn, situată într-o parte a faţadei, unde se află şi uşa de acces în casă. Sub prispă, din dreptul scării de acces – până în capătul opus –, este amenajat coteţul pentru păsări, prin închiderea spaţiului cu scânduri.

Din prispă se intră în tindă, iar, de aici, în faţă, se intră în bucătărie, iar în dreapta în camera de locuit. Pe lungimea camerei mari, în partea din spate a casei, este dispusă o cămară, cu intrare din odaie. Pereții interiori sunt ridicați în tehnica paiantei, din nuiele împletite şi umplute cu lut.

Ferestrele de dimensiuni mici (50x30 cm) au fost schimbate (nu mai păstrează crucea). Uşile de acces, din scânduri unite prin şipci, sunt originale. Tavanele sunt construite din nuiele împletite și pământ, prinse pe bârne transversale. Accesul în pod se face din tindă.

Acoperişul în patru ape, cu colţurile rotunjite şi cucă de aerisire, are învelitoarea din şiţă de brad lucrată manual cu cuţitoaia.

Interiorul mai păstrează ţesături (păretare, ştergare, macaturi), piese de mobilier şi soba originală cu plită şi cuptor.

Majoritatea caselor sunt orientate spre sud, pentru a beneficia de lumina solară toată ziua.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2 – Casa Savu Vasilica, cătunul Robaia, Mușătești, cca. 1870-1880. Renovată în anii 1970

Fig. 3 – Casa Dincă Constantin (fost croitor al satului), nr. 203, Vâlsăneşti, Muşăteşti, datată în stucatură 1899. Proprietar actual Constantin Dinică Cârstea[7]

Fig. 4 – Casa Constantin Dincă Cârstea, în anul 2012, cu fațada spre sud – sud-est

---

[7] Fotografie din arhiva dl. Zafiu Aurel din Vâlsăneşti.

https://biblioteca-digitala.ro

Apărută din a doua parte a secolului al XIX-lea, casa cu influențe oltenești, adăugate stilului muşcelean, este modelul reprezentativ pentru Valea Vâlsanului, dezvoltată pe lungime, aşezată pe un soclu înalt din piatră de râu, cu foişor şi sală pe două laturi. Planul parterului cuprindea *pimniţa*, cu intrarea pe laterală, iar etajul adăposteşte cele două camere despărţite de o tindă rece, centrală. Parapetul sălii, consoletele stâlpilor şi cornişa erau decorate prin traforare. Acest tip de casă aparţinea clasei sociale a ţăranilor înstăriţi, care practicau de ceva vreme o meserie sau un meşteşug.

În fotografie, familia Dincă în costume populare muşcelene – mama, soţia şi cei patru copii ai lui Dincă Constantin, iar croitorul, uşor retras de restul grupului, „s-a pozat” la maşina de cusut.

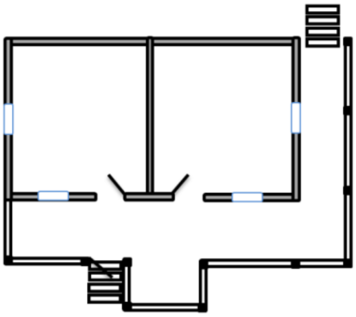

Fig. 5 – Casă cu foişor larg şi sală pe două laturi, Constantin Dascălu, Bădiceni-Mălureni, datată la sfârşitul secolului al XIX-lea

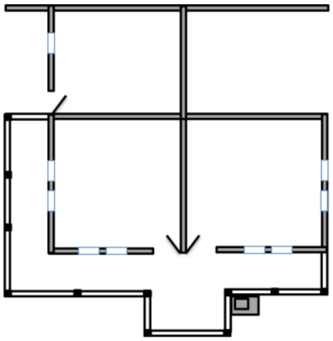

Fig. 6 – Casa Cristescu Ecaterina, Muşăteşti nr. 64, cca. 1920. Casă cu foişor central, sală pe două laturi şi *pimniţă* doar pe camera de la drum.
Mărindu-se familia, pe latura din spate, prin prelungirea şarpantei, s-au construit o cameră şi o polată deschisă, pentru a satisface cerinţele crescânde de spaţiu

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7 – Casa Păţitu Aurel, în Brădet, datată 1930,
cu soclu înalt din zidărie uscată, foişor central şi polată pe latura din spate

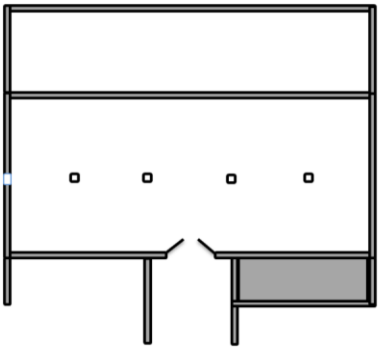

Plan *pimniţă*

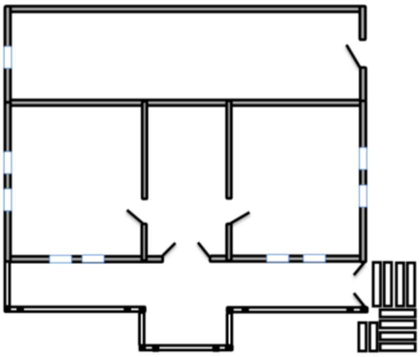

Plan parter

Fig. 8 – Casa Buzdugan Ion, Brădet, 1948, este aşezată pe o *pimniţă*
cu zidurile groase, din piatră fasonată, cu sală, foişor dezvoltat în ax
și două camere cu intrări separate

https://biblioteca-digitala.ro

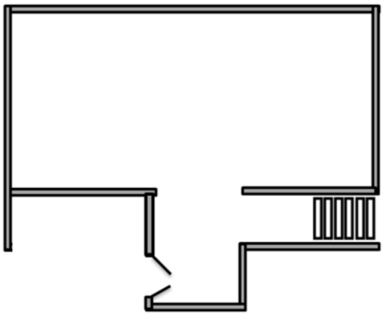

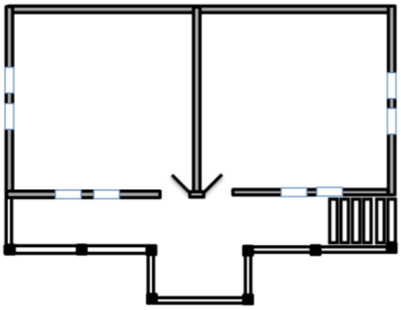

Plan *pimniță*

Plan etaj

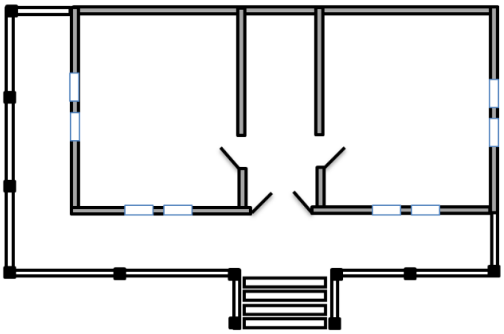

Fig. 9 – Casa Pandelică Neculae, Valea Faurului, Mușătești, datată 1923. Casă cu sală pe două laturi, foișor în ax și război cu panouri decorative stucate, despărțite de consolete traforate. Are două camere cu intrările din tinda centrală. Pe frontonul foișorului, stilizat, observăm *pomul vieții*

Fig. 10 – Casa Zafiu Aurel, Vâlsănești, într-o fotografie din anii ’50[8], cu sală parțială și calcan profilat

[8] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11 – Casa Zafiu Aurel, în anul 2012

Fig. 12 – Casa cu prispă şi sală la etaj, Topliceanu Valeria, nr. 285, Stroieşti, Muşăteşti. A fost construită de Topliceanu Viron, în jurul anilor 1907. Parterul, din piatră, adăposteşte *pimniţa* şi o cameră de locuit, iar etajul, din vârghii cercuite şi văruite, are planul format din două camere despărţite de tinda centrală. În partea din spate are polată, construită în continuarea şarpantei

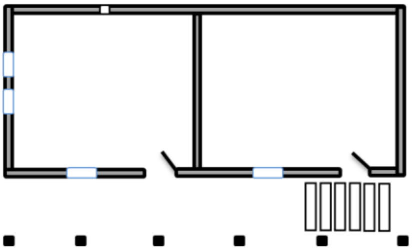

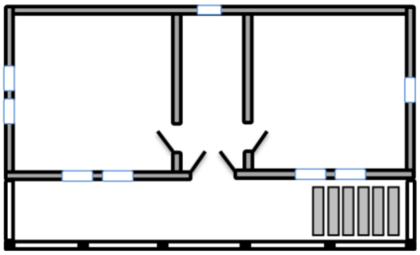

Plan parter | Plan etaj

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 13 – Casă cu două săli și calcan decorat cu flori de colț, proprietar Cârstea Filofteia (90 de ani), nr. 287, Stroieşti, Muşăteşti. Construită de Nicolae Cârstea – socrul Filofteei, datată în stucatură 1926. În prezent, casa este îngrijită de Cârstea Victor (n. 1948), fiul Filofteei. Parterul este construit din piatră şi cărămidă legate cu mortar, iar etajul din bârne, cercuite, tencuite şi văruite. Planul casei cuprinde: la parter, o cameră de locuit, *pimniţa* şi sală joasă cu parapet din scândură; la etaj, două camere dispuse stânga-dreapta faţă de holul central şi sală cu parapet la faţada principală.

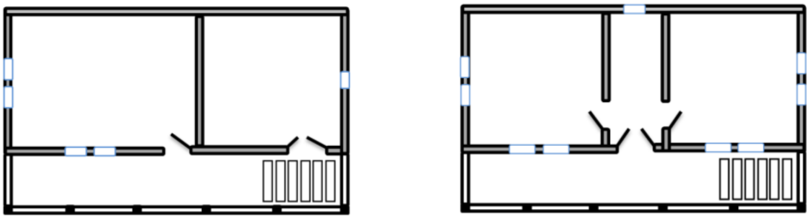

Plan parter　　　　　Plan etaj

Fig. 14 – Casa Niculae Popescu, Vâlsăneşti (într-o fotografie din 1930), demolată în anii ’90[9]

[9] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 15 – *Aer, spațiu și lumină* la Casa Teodorescu, în Mușătești, datată cca. 1920

Construcţia îmbină armonios elemente de arhitectură urbană (cucile de aerisire, războiul şi ritmicitatea panourilor decorative, geamlâcul, sala lărgită, traforurile parapetului), cu cele rurale (stâlpul simplu, parapetul din lemn, soclul de zid – drept, neprofilat, dispoziția camerelor pe două direcţii, orizontalitatea, parterul scund, curte gospodărească mare), asigurând frumusețe și un confort locuinţei.

Adăugarea geamlâcului a intervenit mai târziu, modificând aspectul de la început şi creând un alt tip de casă, specifică lumii urbane şi, uşor-uşor, elementul pătrunde şi în arhitectura rurală realizând o combinare a confortului urban cu elementele caracteristice ruralului.

Anexele

În cadrul anexelor gospodăreşti, distingem:

- *ghireta* sau *focarul* – bucătăria de vară, construită din scândură şi acoperită cu şiţă;

- *coşarul* – un grajd pentru adăpostul oilor, confecţionat din nuiele de alun, împletite pe pari, lipite cu pământ, acoperit cu „*ogrinji*” (restul de fân rămas de la hrana vitelor);

- *grajdul* – în care se adăposteau vitele mari, având deasupra „*fânarul*”, în care se depozitează fânul pe timpul iernii, construit din bârne şi acoperit cu şiţă;

- *şatra* – anexată la grajd, o „*perdea*” înclinată, sub care erau adăpostite butiile cu prune, căruţa şi toate uneltele agricole. *Șatra* era acoperită cu şiţă sau şindrilă de plop;

- *saiaua* – tot o perdea cu pantă înclinată, construită în spatele casei sau a grajdului, care servea ca adăpost pentru oi;

- *cocina* – pentru porci;

https://biblioteca-digitala.ro

- *coteţul* – pentru păsări;

- *pivniţa* – existentă în cazul caselor cu un singur cat.

Anexele gospodăreşti sunt dispuse în incinta curţii, după cum urmează:

- *Grajdul cu fânar* este aşezat cu faţa la drum sau în faţa casei. El este construit din lemn şi lipit cu pământ amestecat cu balegă. Deasupra are un schelet din lemn care adăposteşte hrana animalelor. Acoperişul din şiţă sau şindrilă este în patru ape.

Astăzi, datorită numărului redus de animale, sub fânar, alături de încăperea destinată adăpostirii acestora, se află încă două sau trei încăperi, denumite magazie. Alteori, magazia este o construcţie separată, din lemn, destinată adăpostirii hambarului cu boabe de porumb, a căpisterii cu mălai, a lădiţelor cu fructe, a butoaielor cu ţuică şi a gratiei pentru uscat prune.

- *Cuhnia* reprezintă bucătăria de vară şi se află în faţa casei sau în rând cu aceasta. Aici se află diferite obiecte de uz gospodăresc legate de preparatul hranei.

- *Şatra* constă dintr-o polată sprijinită pe patru stâlpi de lemn, cu acoperiş dintr-o plasă, uşor înclinat. Sub ea, se adăpostesc de intemperii lemnele pentru foc, căruţa, sania, plugul etc.

- *Coteţul* porcului este o construcţie din lemn, mai mică, care uneori, are deasupra un alt spaţiu destinat păsărilor de curte.

Familiile înstărite, ale căror gospodării erau aşezate pe lângă cursul apei, îşi construiau, mai departe de casă, povarna. Ceilalţi săteni, în funcţie de producţia de prune, îşi produceau ţuica în cazanul pe care-l deţinea fiecare.

Fig. 16 – *Grajd cu fânar cu sân*, în gospodăria Mitulescu Victoria, Brădet, cca. 1920

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 17 – *Grajd cu fânar cu pazie şi polate*, în gospodăria Nicolescu Petre, Brădet, cca. 1950

Construcţiile economice şi sociale

Construcţiile specializate în practicarea pomiculturii sunt: *cuptorul pentru uscat prune* şi *povarna* pentru fabricat ţuică. Înainte de apariţia cuptoarelor, exista o amenajare mai simplă, numită „*slaniţă*” care este formată dintr-o groapă săpată în pământ, peste care se aşează o „*gratie*” din nuiele împletite.

Se culeg sau se scutură prunele grase sau de toamnă, se pun în lăzi, se transportă şi se aşează pe „*gratie*”, sub ea făcându-se focul, iar prunele se învelesc cu o pătură. Coptul durează circa o zi. Se păstrează în podul caselor. Cuptorul are 3-4 gratii şi se foloseşte la fel ca la „*slaniţă*”. Astfel, se obţineau „*poamele*”. Acestea se mai obţineau şi din fructe puse la uscate numai la soare, pe o scândură sau pe o sită înrămată.

Tot în cadrul construcţiilor anexe, dar care există în afara gospodăriei, mai amintim încă două: *povarna* şi *hodaia*. Povernele erau construcţii specializate, care adăposteau mai multe cazane pentru fabricat ţuica şi erau amplasate pe malul râului, pentru a folosi apa la răcirea ţevilor.

Bibliografie:

Silvia PĂUN, *România. Valoarea arhitecturii autohtone*, București, Editura Per Omnes Artes, 2003.

Emil SUCIU, *Influența turcă asupra limbii române. II. Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DE LA CORT LA PALAT.
CORTURARII DIN SUDUL TRANSILVANIEI

OANA BURCEA
oanaburcea@museulastra.com
Complexul Național Muzeal ASTRA – Sibiu

FROM TENT TO PALACE.
THE CORTURARI FROM SOUTHERN TRANSYLVANIA

ABSTRACT

A group of Roma people met exclusively in the southern region of Transylvania is the Corturari, a noble category which kept the romani language, the traditional clothing, the traditional handicraft and the customs of this ethnic group.

The name Corturari remained from their old type of dwelling: tent (cort, in Romanian), from the time of nomadism, when they travelled from village to village to perform their traditional handicraft, fixing and making the pots.

*The study is structured as follows: a description of the Corturari from Transylvania, dwelling types of Corturari (tent, hovel / house adobe and the big house or „*the Gypsy palace*"), the description of the tent, the intermediary type of dwelling between tent and palace, „*the Gypsy palace*" today and considerations on the transition from nomad to sedentary living.*

Keywords: tent, palace, Corturari, Roma people, Transylvania, nomadism.

Rromii sunt o minoritate națională în majoritatea țărilor din Europa dar și în unele țări de pe celelalte continente. Percepția populației majoritare este aceea că rromii sunt un tot unitar, sunt nediferențiați, însă realitatea ne înfățișează o mare diversitate înăuntrul acestei etnii. Ei sunt împărțiți în mai multe neamuri sau categorii ocupaționale, au avut o istorie diferită în funcție de statul în care au locuit, iar astăzi vorbim de rromii kale, sinti, manush, căldărari, ursari, argintari, spoitori, lovari, gabori, fierari, lăutari etc. România este la rândul ei o țară cu un număr semnificativ de rromi, 621.573 total rromi la recensământul din anul 2011[1], iar surse neoficiale (organizații nonguvernamentale) estimează numărul lor între 2 și 4 milioane de persoane. Dintre toate regiunile României, ne vom opri atenția asupra unui neam de rromi din sudul Transilvaniei, corturarii, acolo unde asistăm la un

[1] http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/.

https://biblioteca-digitala.ro

fenomen cu privire la schimbările, într-un timp relativ scurt (50 de ani), a formei de locuință: de la cort la palat.

Pentru acest studiu am apelat și la istoria orală, întâlnind de-a lungul ultimilor ani corturari ce au avut un trai nomad în primii ani ai vieții lor. Aceste persoane sunt reprezentate de bărbați, până la momentul studiului nu am efectuat un interviu cu femei care au locuit la cort. Femeile au reprezentat o sursă în ceea ce privește documentarea obiceiurilor, traiul în casa din chirpici și asupra alimentației tradiționale.

Cine sunt corturarii?

Rromii sunt atestați documentar în Transilvania în jurul anului 1400, de unde aflăm că „*un boier Costea din Țara Făgărașului deținea 17 țigani de cort (Ciganus tentoriatos)*”[2], va să zică, o familie alcătuia un mic grup care locuia în cort, prin extensie, locuitorii cortului au generat denumirea de *corturari*.

Corturari din Dealu Frumos, județul Sibiu

Corturarii sau foștii nomazi au avut libertatea de a circula liber, de a-și exercita meseria tradițională până târziu în secolul al XX-lea, este un neam ales printre rromi și se întâlnesc exclusiv în localități din sudul Transilvaniei, în județele Sibiu și Brașov. Ei reprezintă neamul rromilor „*cel mai pur*”, au păstrat limba, portul, meseria tradițională, obiceiurile străvechi și au o puternică conștiință a apartenenței etnice.

Din documentele vremii aflăm că regiunea Țării Făgărașului s-a aflat între secolele al XIV-lea și al XV-lea sub stăpânirea domnilor din Țara Românească, așadar, o parte dintre rromi au fost robi ai boierilor făgărășeni. Specialiștii în istorie (Viorel Achim) spun însă că rromii corturari sau nomazii au fost robi ai domnitorului, un fel de „*iobagi regali*”[3], care aveau permisiunea de a călători pentru a-și asigura traiul și pentru a practica meșteșugul tradițional: repararea și confecționarea oalelor și căldărilor din tablă. Ei nu s-au amestecat, nu s-au încuscrit cu alte neamuri de rromi, cu atât mai puțin cu persoane din populația majoritară,

[2] Viorel Achim, *Ţiganii în istoria României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică,1998, p. 22.
[3] *Ibidem*, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

acesta fiind unul dintre motivele pentru care astăzi facem referire la corturari, ca fiind grupul de rromi care a conservat o bună parte din tradițiile arhaice și care cu greu permite accesul unui *gadjo* (n.a., traducere din limba rromani – străin) în interiorul lor pentru studii de etnografie.

Corturari din Alțâna, județul Sibiu

Câteva elemente particulare care construiesc identitatea corturarilor sunt: căsătoria endogamă, obiceiurile la nuntă și înmormântare, instituția Kriss-ului (judecata țigănească), superioritatea neamului (neam ales printre rromi). Faptul că este un neam ales, este perceput atât de ei, cât și de populația majoritară, de multe ori auzindu-se afirmații de la consătenii lor, de genul: „*corturarii sunt oameni curați, muncitori, ei nu sunt ca țiganii*”.

Gogitul miresei sau cântecul miresei, practicat sub denumirea de gogiu la români odată, se practică azi, sub această denumire, doar la corturari. Este vorba de cântarea miresei în casa părinților ei, pentru a merge în noua familie, a soțului.

În ceea ce privește nivelul de trai, corturarii se pot mândri cu o situație îndestulătoare, lucru văzut în grandoarea caselor, în consumul zilnic de carne și de puterea de cumpărare de la târgurile de țară, de animale.

Despre cort și nomadism

Locuința sau formele de locuire la corturari sunt:

- cortul, până în anii 1960;
- coliba, bordeiul sau casa din chirpici, până în anii 1980;
- casa mare sau palatul țigănesc, din anii 1990 până astăzi.

Din relatările corturarilor, ei aveau o comună de care aparțineau și în care reveneau adesea, îndeosebi iarna. Circulau în satele dimprejur, pe distanțe scurte, pentru nevoi economice (trai și ocupație), familiile înrudite călătoreau și locuiau totdeauna împreună, de exemplu trei frați cu familiile și cu corturile lor. Ei se

https://biblioteca-digitala.ro

puteau așeza într-un sat, la marginea lui, frecvent lângă o pădure și/sau o apă curgătoare, numai cu acordul autorităților locale. Perioada la care facem referire sunt anii cuprinși între 1945-1970.

Fotografie din arhiva Muzeului ASTRA

”*Corturarii se trăgeau lângă apă, lângă pădure, să aibă lemne, să facă foc. Iarna stăteau câte trei, patru luni. Vara se tot mutau să lucreze la oameni, făceau cazane, căldări din tablă, furcoaie, lopeți, sape din mâna lor. Aveau căruțe cu coviltire și acolo își adunau cortul, își puneau straiele*”[4].

Fotografie din arhiva Muzeului ASTRA

”*Corturile se așezau în linie, să fie uniți*”[5]. Un element distinctiv despre care vorbeam mai sus este unitatea, întotdeauna ei au urmărit ca grupul, familia să fie împreună. Această unitate este păstrată și în perioada actuală, existând sate cu străzi locuite intergral de ei.

[4] Căldărar Victor, zis Tori, născut în 1951, din Scoreiu, județul Sibiu, interviu din anul 2013 (nu a locuit în cort).
[5] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Fotografie din arhiva Muzeului ASTRA

Într-un cort stătea o familie, soții și copiii, toată „averea” lor era constituită din cort, pilote și perne cu pene de găină sau gâscă, straiele cu care se acopereau, un cal sau doi, căruța și hainele de pe ei.

Cortul era de mărimea unei camere, era acoperit cu straie de lână de oaie, care erau țesute la război la Săliște, la Ucea, la Victoria. Pentru construcția unui cort sunt necesari patru pari din lemn: doi în față, unde vin încleștați și introduși în cel de deasupra prin două găuri, în spate se afla o crăcană, iar deasupra era pus un par gros de circa 10 cm. Pentru a acoperi cortul se foloseau straiele, care se coseau unele de altele, li se dădea drumul de o parte și de alta a structurii din lemn, la capetele straielor puneau funii, se trăgeau și se ancora în patru locuri, în așa fel încât cortul să nu fie luat de vânt. Se mai puneau saci de iută pe cort. Apa nu intra în cort când ploua, se întindeau bine straiele și apa se scurgea pe ele.

Forma cortului era ca a unei colibe, iar dimensiunile unui strai erau de 2x3 m. Tipul acesta de strai era țesut pentru ciobani, ei l-au folosit întotdeauna pentru a se acoperi. Pentru a nu lăsa ca apa să pătrundă în cort, se făcea șanț de jur împrejur, iar iarna aduceau paie de la oamenii din sat și le puneau pe dedesubt, roată, ca vântul să nu sufle zăpada pe interior[6].

Încet-încet, situația corturarilor s-a înrăutățit, circulația din localitate în localitate a fost tot mai greoaie, în timpul celor două războaie mondiale nu li se mai permitea să își exercite meseria fără autorizație, populația majoritară privea cu neîncredere șatra care se apropia de sat, iar punctul culminant a fost deportarea nomazilor și a rromilor cu probleme în Transnistria, unde au pierit 36.000 dintre aceștia, conform Comisiei Române pentru victimele de război[7].

---

[6] Clopotar Petre, zis Tonuț, născut în 1951, din Ighișu Vechi, județul Sibiu, interviu din anul 2012 (s-a născut și a locuit în cort până la vârsta de 7 ani).
[7] V. Achim, *op. cit.*, p. 146.

https://biblioteca-digitala.ro

Sedentarizarea și mutarea în bordeie sau în case din lemn

Perioada ce a urmat după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, instaurarea guvernului comunist, a adus mai multe transformări în rândul rromilor: până în anul 1989 nu au fost recunoscuți ca minoritate națională conlocuitoare, de aici și lipsa cvasitotală din recensămintele populației din anii 1956, 1966 și 1977, înscrierea în colective, „*pentru a le reduce mobilitatea, în anii `50 li se confiscă multora caii și căruțele*”[8], sedentarizarea nomazilor prin decret prezidențial[9], în Transilvania au fost mutați în casele părăsite de sașii care au emigrat în Germania, ocupațiile tradiționale nu mai aveau mare căutare odată cu industrializarea.

O măsură aspră a regimului comunist a fost aceea de a îi așeza pe nomazi în locuințe stabile, de unde avem o serie de mărturii orale. Corturarii intervievați despre acest moment au amintiri romantice: ”*Părinții s-au hotărât să renunțe la corturi și tot pe locul corturilor și-au făcut căsuțe de pământ. Primarul din sat a venit la tata <Voi nu vreți să vă faceți adăposturi, tot în corturi vreți să trăiți, să vă instalați și voi>. <Ba da!> Și s-a dus la pădurar* (primarul-n.a.) *și i-a spus să îi lase să își ia lemne, ce vor ei să taie. Au făcut căsuțe din pământ, cât o cameră de mari. Patru stâlpi și pe mijloc puneau câte un stâlp, unde lăsa ușa puneau doi, unde puneau ferestre, tot doi. Se băteau pe o parte și pe alta calendrele, prăjinile de carpen, făceau bulgări de pământ și le umpleau. Pământ ud amestecat cu pleavă sau cu paie, frământat cu sapa. Căsuțele erau acoperite cu trestie, cu stuf. Aveam lampă, lămpaș cu gaz. Mai încoace s-au acoperit cu pânză de cătran*”[10].

Am descoperit astfel etapa ce a urmat locuirii la cort – construcția caselor de mici dimensiuni: coliba sau bordeiul din chirpici sau casa din bârne de lemn.

În zona etnografică Valea Hârtibaciului a județului Sibiu am cules mărturii despre bordeie construite din lemn și chirpici, localnicii în vârstă spunând că Primăria le-a dat nomazilor teren la marginea satului pentru a-și construi căsuțe. În schimb, pe Valea Oltului situația se prezenta altfel, corturarii de aici spunând că au avut stare și au putut să își construiască locuințe din lemn de brad, având pădurea și munții Făgăraș aproape.

Corturarii astăzi. Casa mare sau palatul țigănesc

Ne este limpede din paragrafele anterioare că acești foști nomazi s-au așezat în localitățile de care aparțineau, mai întâi la margine, apoi în interiorul lor.

În continuare, vom oferi ca exemplu localitatea Brateiu, din zona etnografică Valea Târnavelor, județul Sibiu, și evoluția locuinței corturarilor de aici. Am ales această localitate, fiindcă aici se găsește cea mai numeroasă comunitate de

---

[8] Emmanuelle Pons, *Ţiganii din România, o minoritate în tranziţie*, Bucureşti, Editura Compania, 1999, p. 35.

[9] Mihai Merfea, *Cultură şi civilizaţie romani*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1998, p. 214.

[10] *Ibidem*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

corturari (800 persoane) din sudul Transilvaniei, există o vizibilitate accentuată a evoluției locuinței și se practică cu succes meșteșugul tradițional: căldărăritul.

Până în anii 1960, nomazii, în număr de cinci familii, locuiau în cinci corturi la marginea satului în direcția Ațel-Sighișoara. A urmat hotărârea de a îi muta în case, hotărâre dusă la îndeplinire de către autoritățile publice locale. Strada pe care s-au mutat se numește Șes, este formată din două străzi paralele și una perpendiculară, s-a dezvoltat după cel de-al Doilea Război Mondial, când populația satului s-a dezvoltat, aici erau oferite locuri de case pentru familiile tinere de români, pentru românii din Munții Apuseni împroprietăriți și pentru corturari. Consecințele istorice au fost favorabile foștilor nomazi: sașii au emigrat în Germania, iar românii de pe Șes au dorit să se mute în centrul localității în casele sașilor, cortorarii au plătit bine să aibă casele de pe Șes, ei urmărind unitatea neamului, iar astăzi asistăm, poate, la cea mai solidă comunitate de corturari, din punct de vedere al numărului și al statutului ridicat. Spunem statut ridicat pentru că acești corturari sunt împărțiți la rândul lor în subgrupe: căldărarii, ciurarii și clopotarii. Toți au aceeași istorie, aceleași obiceiuri, ceea ce îi deosebește este paharul/pocalul de argint sau de aur și meseria pe care au practicat-o. Paharul de argint sau *taxtaj* (în limba rromani-n.a.) se moștenește din tată în fiu, este foarte vechi, ipoteza cea mai plauzibilă este aceea că ar data de pe vremea stăpânirii grofilor în Transilvania. În funcție de vechimea și valoarea paharelor se fac tocmelile viitorilor soți, înțelegerile între familii. Au dreptul să se încuscrească familii de același statut. Din observațiile pe teren s-a constatat că familiile de căldărari sunt cele mai bine văzute printre corturari, îndeosebi familiile din Brateiu[11]. Prin urmare, corturarii caută să se încuscrească cu semeni de același statut.

Casele sunt poziționate la intrarea în sat dinspre Mediaş, pe vechiul drum ce făcea legătura între Mediaş și Sighișoara.

Stradă cu *palate* în Brateiu, județul Sibiu

Casele foștilor nomazi se prezintă astfel: dintre cele trei străzi care formează strada Șes, una este formată din case simple, pe un etaj, unde locuiesc atât corturari cât și români. Celelalte două

[11] Oana Burcea, *Din istoria și tradițiile cortorarilor din sudul Transilvaniei*, în ”Cibinium”, Sibiu, Editura Astra Museum, 2012, p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro

străzi sunt locuite integral de corturari și întâlnim fenomenul arhitectural *palat țigănesc*, denumire oferită de populația majoritară, proprietarii lui numindu-l *casă mare* sau *khăr baro* (în limba rromani-n.a.). Printre palate se mai întâlnesc și case simple, fostele case ale românilor din anii 1960, 1970, case pe care actualii proprietarii nu au avut puterea economică să le transforme în palate.

Palat din Brateiu, județul Sibiu

Toate aceste locuințe sunt proprietate personală, palatele sunt construite cu arhitecți de la Mediaș și au proiect arhitectural, meșterii sunt aduși din alte orașe. Adesea, dacă nu în proporție de 100%, întâlnim cazuri în care proprietarii locuiesc în casa veche până ce o parte din palat poate fi dat în uz. Uneori, chiar după finalizarea noii locuințe, proprietarii vor folosi trei, patru camere, în funcție de numărul membrilor familiei. Restul casei este un spațiu imens de depozitare a zestrei.

Palat nefinalizat în Brateiu, județul Sibiu

Din punct de vedere al esteticii, palatele rromilor din Brateiu au avut ca model edificiile Bisericii Catolice, cu turnuri încheiate printr-un acoperiș specific

https://biblioteca-digitala.ro

arhitecturii baroce austriece sacre sau elemente ale arhitecturii montane[12]. Palatele sunt construite cu un etaj superior, uneori două, au cinci camere pe nivel, salonul de primire este întotdeauna prezent, iar toaletele lipsesc sau există și nu sunt folosite[13]. Putem interpreta lipsa toaletei și neîntrebuințarea ei cu o trimitere către conceptul rromilor tradiționali *pur/impur*, conform căruia corpul este împărțit în două: partea de la mijloc în sus este pură, iar partea de la mijloc în jos este impură.

Chiar dacă aceste palate sunt extinse mai mult pe plan orizontal, au și câte un etaj sau două, unde doar bărbaților și copiilor le este permis să circule, unei femei nu îi este permis să umble: „*Se suie nora peste noi. La noi e obiceiul ca o femeie să nu treacă înaintea la un cal, întorci calul cu faţa încolo. Se zice că o femeie e mai păcătoasă*”[14].

Pe alocuri am întânit numele sau porecla proprietarului scrise pe acoperiș sau pe fațada locuinței.

În funcție de terenul deținut, în curte se află, pe lângă palat, o șură cu grajd, o toaletă, o grădină cu livadă și atelierul de căldărărit.

În județele Sibiu și Brașov întâlnim doar câteva comunități de corturari cu palate (Brateiu, Cincu, Scoreiu, Porumbacu de Jos), palatele fiind mai opulente și mai numeroase în cazul căldărarilor din alte zone ale României (județul Iași – Ciurea, Grajduri, județul Timiș – Lugoj, Timișoara, Recaș, județul Teleorman – Buzescu, județul Mehedinți – Strehaia etc.).

Concluzii

Etnonimul de corturar va fi purtat în continuare de acest neam al rromilor, chiar dacă originile acestui cuvânt, substantivul cort+sufixul –ar, ne trimit cu gândul la o populație care locuiește în cort. Subliniem că modul acesta de locuire mobil s-a petrecut până cel mult în anii 1970, în momentul de față corturile fiind înlocuite cu case obișnuite sau cu palate. La corturarii din județele Sibiu și Brașov nu am întâlnit căruța ca mijloc de deplasare, ele au fost substituite cu autoturisme din import. Căruța cu cai mai este folosită doar la muncile câmpului sau pentru a ajunge la vreun târg de animale din comunele apropiate. Corturarii din Brateiu, spre exemplu, frecventează târgurile specializate sau tradiționale de meșteșuguri sau piețele săptămânale pentru a-și vinde produsele, nomadismul de după cel de-al Doilea

[12] Rudolf Graf, *Palatele ţigăneşti,* în ”Studii de atelier. Cercetarea minorităţilor naţionale din România, nr. 9/2008, Cluj-Napoca, p. 13.
[13] Căldărar Traian, zis Trăiănuț, născut în 1968, din Brateiu, județul Sibiu, interviu din anul 2015 (proprietar de *palat*).
[14] Căldărar Ițoc, născut în 1950, din Brateiu, județul Sibiu, interviu din anul 2013 (a locuit în cort, acum locuiește în *palat* cu fiul său mai mic).

https://biblioteca-digitala.ro

Război Mondial de tip ocupațional suferind transformări benefice lor și restului populației, am putea spune.

Ce semnificație pot avea aceste construcții noi, de dimensiuni gigantice? Istoricii și psihologii sunt de părere că în cazul acestor rromi cu o situație economică prosperă, există o nevoie de reprezentare identitară, palatul face parte din cultura materială a rromilor, precum portul sau produsele tradiționale create, s-a trecut de la invizibilitate la o vizibilitate accentuată, forțată și există o dorință puternică de a fi văzuți[15]. Totodată, există o combinație între elemente din cultura rromilor cu preluări, interpretări, ornamentări ale arhitecturii populațiilor conlocuitoare[16].

Fără îndoială că acest nou tip de arhitectură este folosit ca un obiect de fală și la fel ca în cazul paharului, reprezintă o referință pentru alianțele dintre familii.

În cultura lor de călători fără reședință, „stăpâni” peste păduri și ape, grandoarea palatului poate fi interpretată ca o consecință a nomadismului, a spațiilor nemărginite pe care, într-un fel le dețineau.

Palatul și salonul, Cincu, județul Brașov

Bibliografie:

Viorel ACHIM, *Ţiganii în istoria României,* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1998.

[15] Bruno Andreșoiu, Adrian Ciocăzanu (editori), *Kastello, palate ale rromilor din România*, București, Editura Igloo, 2008, p. 134

[16] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Gabriela ALEXANDRESCU, *Tradiţii ale rromilor din spaţiul românesc*, Bucureşti, Salvați Copiii, 2004.

Bruno ANDREȘOIU, Adrian CIOCĂZANU (editori), *Kastello, palate ale rromilor din România*, București, Editura Igloo, 2008.

Bogdan ANDRIESCU, *Muzeul Culturii și Civilizației Rromilor. Proiect tematic*, în "Muzeul Astra 1905-2000", Sibiu, Editura Astra Museum, 2002.

Cătălin BERESCU, Mariana CELAC, Oana CIOBANU, Cosmin MANOLACHE, *Housing and extreme poverty. The case of Roma communities*, Bucureşti, Ion Mincu University Press, 2006.

Oana BURCEA, *Din istoria și tradițiile cortorarilor din sudul Transilvaniei*, în "Cibinium", Sibiu, Editura Astra Museum, 2012, pp. 138-148.

IDEM, *Rromii povestesc*, Sibiu, ASTRA Museum, 2013.

Ion CHELCEA, *Ţiganii din România: Monografie etnografică*, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1944.

Dicționarul explicativ al limbii române, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2012.

Angus FRASER, *Ţiganii: originile, migraţia şi prezenţa lor în Europa*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008.

Rudolf GRAF, *Palatele ţigăneşti*, în "Studii de atelier. Cercetarea minorităţilor naţionale din România", nr. 9/ 2008, Cluj-Napoca.

Delia GRIGORE, Gheorghe SARĂU, *Istorie şi tradiţii rome*, Bucureşti, 2006.

Donald KENRICH, *Rromii din India la Mediterana*, Bucureşti, Editura Alternative, 1997.

Mihail KOGĂLNICEANU, *Schiţă asupra istoriei, obiceiurilor şi limbii ţiganilor. Dezrobirea ţiganilor, ştergerea privilegiilor boiereşti, emanciparea ţiganilor*, Craiova, Editura Sitech, 2006.

FOSZTO Laszlo, *Colecţie de studii despre romii din România*, Cluj-Napoca, Editura Kriterion, 2009.

Mihai MERFEA, *Cultură şi civilizaţie romani*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1998.

Petre PETCUȚ (ed.), *Rromii din România. Documente*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale & Kriterion, 2009.

Petre PETCUȚ, Delia GRIGORE, Mariana SANDU, *Istoria şi tradiţiile minorităţii rromani: manual pentru clasele VI-VII*, Bucureşti, Editura Sigma, 2005.

Emmanuelle PONS, *Ţiganii din România, o minoritate în tranziţie*, Bucureşti, Editura Compania, 1999.

Gheorghe SARĂU, *Dicţionar rrom-român (spoitoresc)*, Bucureşti, Editura Kriterion, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro

Heinrich von WLISLOCKI, *Asupra vieţii şi obiceiurilor ţiganilor transilvăneni*, Bucureşti, Editura Kriterion, 1938.

IDEM, *Despre poporul nomad al rromilor: Imagini din viaţa rromilor din Transilvania*, Bucureşti, Editura ATLAS, 2000.

Informatori:

Clopotar Petre, zis Tonuț, născut în 1951, din Ighișu Vechi, județul Sibiu, interviu din anul 2012 (s-a născut și a locuit în cort până la vârsta de 7 ani).

Căldărar Victor, zis Tori, născut în 1951, din Scoreiu, județul Sibiu, interviu din anul 2013 (nu a locuit în cort).

Căldărar Ițoc, născut în 1950, din Brateiu, județul Sibiu, interviu din anul 2013 (a locuit în cort, acum locuiește în *palat* cu fiul său mai mic).

Căldărar Traian, zis Trăiănuț, născut în 1968, din Brateiu, județul Sibiu, interviu din anul 2015 (proprietar de *palat*).

Surse web:

http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/.

https://biblioteca-digitala.ro

PATRIMONIUL CONSTRUIT AL MUNICIPIULUI FĂGĂRAȘ - EXPRESIE A DIVERSITĂȚII ÎN L.M.I. (Lista Monumentelor Istorice)

FLORENTINA UDREA (MANEA)
florentina@cimec.ro
Institutul Național al Patrimoniului – București

IMMOVABLE HERITAGE FROM FAGARAS – EXPRESSION OF THE DIVERSITY IN THE LISTE OF HISTORICAL MONUMENTS

ABSTRACT

County Brasov has in the Liste of Historical Monuments 983 entries, twenty-two are in Fagaras, of these twenty-two are architectural monuments, two are graded memorial and funeral monuments. In terms of value in historical monuments Fagaras has four positions Category A - monuments of national interest and eighteen Category B - monuments of local interest. Monuments of Fagaras are most varied both as structure and as a typology: fortress, monastery (Franciscan), churches (Orthodox, Reformed, Evangelical, Roman Catholic), houses, schools, shared bathroom, urban ensembles, busts etc. From this diversity of immovable heritage from Fagaras, five historical monuments are defining: Fagaras Fortress, St. Nicholas Brancovean Orthodox Church, Reformed Church, St. Trinity Orthodox Church and Innocentiu Micu Klein House.

Keywords: immovable heritage, historical monuments, architectural monuments, fortress, churches, houses.

Ţara Făgăraşului sau Ţara Oltului este una dintre cele mai mari depresiuni ale Transilvaniei, mărginită la sud de Munţii Făgăraș și Perșani, și la nord, nord-est, de limitele sudice ale platoului Târnavelor. Apele Oltului o străbate de la est spre vest. Prin ultima delimitare administrativă, teritoriul amintit a intrat o parte în judeţul Braşov şi o parte în judeţul Sibiu. *TERRA BLACHORUM* sau *TERRA VALACHORUM*[1], primul nume utilizat în izvoarele istorice, apare pentru prima oară la 1222, în Diploma din 1222 sau *Bula aurea*, care reconfirma Diploma Cavalerilor Teutoni, act de donație dat de regele Andrei al II-lea al Ungariei Ordinului Cavalerilor Teutoni, în 1211. Regele Andrei al II-lea al Ungariei întărind privilegiile teutonilor din Ţara Bârsei, recunoaşte existenţa unui voievodat condus de români în Făgăraş. Prima atestare a ţinutului a fost consemnată la 1291, pentru ca în 1393,

[1]Antal Lukacs, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, București, Editura Enciclopedică, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

Gobelinus, episcopul catolic al Transilvaniei, să numească Făgăraşul „*marele oraş românesc*” (magh. *Fogoras*)[2].

Județul Brasov are în L.M.I. 2010, 983 de înregistrări. Dintre acestea, 22 sunt în municipiul Făgăraș, 20 sunt monumente de arhitectură și două sunt încadrate la categoria monumente memoriale și funerare. Din punct de vedere valoric, în lista monumentelor istorice municipiul Făgăraș are 4 poziții de categoria A – monumente de interes național și 18 de categoria B – monumente de interes local. Indiferent de categoria valorică din care fac parte, toate aceste monumente au o mare importanță în istoria orașului, fiind puncte și repere istorice de netăgăduit. Din cele 4 obiective de categoria A, 3 sunt monumente, unul – Cetatea Făgăraș – fiind ansamblu de arhitectură. Monumentele Făgărașului sunt dintre cele mai variate, atât ca structură, cât și ca tipologie, monumente laice și religioase: cetate, mănăstire (franciscană), biserici (ortodoxe, reformată, evanghelică, romano-catolică), case, școli, baie comunală, ansambluri urbane, busturi etc. Dintre acestea peste 70% din monumente sunt construite în secolul al XVIII-lea.

Din această diversitate a monumentelor istorice ale Făgărașului, 5 sunt definitorii: Cetatea Făgăraș, Biserica brâncovenească ortodoxă *Sf. Nicolae,* Biserica reformată, Biserica ortodoxă *Sf. Treime* și Casa Inocențiu Micu Klein. Importanța acestor monumente pentru Făgăraș este dată și de prezența lor pe cele 3 liste de monumente existente în Romania: Lista din 1955, Lista 1991-1992, L.M.I. 2010 (2004).

Ansamblul medieval fortificat de la Făgăraş[3], a cărui construcţie a început la sfârşitul secolului al XIV-lea și se continuă, prin adăugiri succesive, până la mijlocul secolului al XVII-lea, a fost precedat de o fortificaţie din lemn, înconjurată cu un șant și val de pământ, atestată arheologic pentru secolul al XIII-lea. Această fortificaţie, dovada existenţei unei organizări politico-militare autohtone voievodale timpurii în Ţara Făgărașului, a fost distrusă pe la mijlocul secolului al XIII-lea, în urma unui puternic incendiu, după cum atestă vestigiile scoase la iveală prin săpăturile arheologice care au însoțit lucrările de restaurare. Primele restaurări au fost făcute în anii 1960-1970 de către Direcţia Monumentelor Istorice din Ministerul Culturii, următoarele restaurări au fost făcute între 1996-1999, prin P.N.R. – Planul Național de Restaurare (funcționalizarea castelului și bastioanele), iar ultimele restaurări au început în anii 2012/2013 fiind făcute de autoritățile locale cu ajutorul fondurilor proprii.

1. Cetatea Făgăraş[4] (BV-II-m-A-11687/LMI 2010) (08B0422/LMI 1992) – este un ansamblu de arhitectură de valoare națională (A), datat (ridicat 1310,

[2] Valer Literat, Moise Ionașcu, *Orașul și Țara Făgărașului. Cetatea Făgărașului*, Făgăraș, 1943.
[3] Coriolan Buracu, *Cetatea și castelul Făgărașului, cronică istorică*, Făgăraș, 1937.
[4] *Fișă de monument,* Arhiva I.N.P.

https://biblioteca-digitala.ro

1538, 1623 – cf. *Analele călugărilor franciscani*) între secolele XIV-XVIII. Situat în Piaţa Mihai Viteazul din municipiul Făgăraş, ansamblul cuprinde 3 monumente de arhitectură:

• Castelul cu turnurile de colţ – incinta interioară, BV-II-m-A-11687.01, secolele XIV-XVIII;

• Incinta bastionară (incinta exterioară), cu turnul de poartă şi clădirile anexe, BV-II-m-A-11687.02, secolele XIV-XVIII;

• Şanţ cu apă, BV-II-m-A-11687.03, secolele XIV-XVIII.

Ctitorii cetății au fost: Ladislau Apor, Ștefan Mailath (1528-1541) și Gabriel Bethlen (1613-1629). Construită inițial în 1310 de voievodul Ardealului, Ladislau Apor, cu scop strategic, cetatea Făgărașului trece pe rând în stăpânirea domnitorilor români și a principilor ardeleni, apoi a habsburgilor. În 1538, Ștefan Mailath, principele Ardealului, reclădește o bună parte din cetate, iar la 1623 Gabriel Bethlen completează clădirea cetății aproape de forma actuală. Cetatea trece prin mâna familiilor Báthory, Rákóczi și Apáffy, iar Mihai Viteazul și-a adăpostit aici familia, între 1599-1601. Începând cu 1691 cetatea trece în stăpânirea habsburgică. Împărăteasa Maria Tereza (1740-1780), face o serie de transformări la cetate. Tot aici, și-a ținut de 4 ori ședința Dieta Transilvaniei, având între 1507-1843, 33 de căpitani supremi.

Făgăraşul a reprezentat cel mai mare domeniu feudal al principilor Transilvaniei și, implicit, baza puterii lor militare și economice în disputele politice din secolele XVI-XVII. Astfel, a fost un adevărat fief pentru Ştefan Mailath, nobil de origine română, înălţat până la scaunul voievodal al Transilvaniei (1534-1540), și pentru Ştefan Báthory, a cărui ascensiune a continuat dincolo de scaunul princiar până la tronul regatului Poloniei.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, între anii 1528-1541, Ștefan Mailath, stăpânul domeniului feudal al Făgărașului, apoi voievod al Transilvaniei, transforma cetatea militară de apărare într-un castel feudal fortificat inatacabil; concomitent, construiește o nouă incintă și transformă turnul de est în turn al porţii cetății exterioare. În dreapta porţii, zidul estic poartă stemele nobiliare sculptate în piatră a lui Ștefan Mailath și a soției sale.

Reședință a principilor Transilvaniei, complexul feudal fortificat de la Făgăraș[5] și-a definit forma și proporțiile actuale în ultima parte a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Importante lucrări sunt întreprinse în vremea principilor Balthazar Báthory (1589-1594), Gabriel Bethlen (1613-1629) și Gheorghe Rákóczi I (1631-1643). Astfel, Gabriel Bethlen a adus arhitecți italieni care au imprimat construcţiei estetica Renașterii – motive florale și blazoane,

[5]Alexandru Husar, *Dincolo de ruine, cetăți medievale*, București, 1959.

https://biblioteca-digitala.ro

stucaturi, loggii deschise în arcuri; concomitent, la colțurile cetății se construiesc cele patru bastioane-cazemată în stil italian. În timpul lui Gheorghe Rákóczi I, au fost dublate, prin interior, zidurile exterioare de pe latura de nord și de sud, iar în spațiile create a fost aplicată umplutură de pământ, realizându-se o rezistentă de 8 m grosime. Se construiește clădirea corpului de gardă pe latura de est, iar șanțul de apărare din jurul cetății este lărgit, adâncit și umplut cu apă din Olt, devenind astfel un adevărat lac. În secolul al XVII-lea, acest ţinut aflat în posesia principilor Transilvaniei – Gabriel Bethlen (1613-1629), Gheorghe Rákóczi I (1630-1648), Mihail Apáffy (1660-1690) –, era înscris sub formă de contrazestre a soţiilor acestor domnitori.

O nouă secvenţă a legăturilor acestui ţinut cu Țara Românească este marcată de epoca lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), domn care împreună cu o serie de boieri munteni au desfășurat o largă și constantă acţiune de sprijin a ortodoxiei, grav ameninţată de intoleranța principilor calvini sau de prozelitismul bisericii catolice sprijinită de autorităţile imperiale. Principele muntean stăpânea sate întregi, proprietăţi şi case în Berivoi, Braşov, Cincu Mic, Poiana Mărului, Sâmbăta de Jos, Sâmbăta de Sus și Șomartin.

Inscripții. La primul etaj, deasupra ușii de la camera Ecaterinei de Brandenburg, soția lui Gabriel Bethlen, există sculptată în piatră o inscripție cu anul 1627 și emblema familiei, două rățuște săgetate, încadrate de un chenar de crini. Pe frontonul ușii de la capelă există sculptat în piatră anul 1647, iar pe unul din turnurile castelului, în partea de sud, anul restaurării – 1824. La intrare, în zidul din partea stângă, sunt două pietre care prezintă șters de tot emblema lui Ștefan Mailath – un grifon și o rățușcă zburând printre trestii.

Cetatea a fost construită pe un plan în formă de patrulater neregulat, închizând în partea centrală o curte interioară și având în cele patru colțuri câte un turn, iar pe mijlocul laturii de nord, de asemenea, un turn. Toate turnurile au forme poligonale, în afară de turnul de sud-vest, care este construit pe plan circular. În jurul cetății propriu-zise este un zid de incintă de piatră care urmărește în oarecare măsură conturul cetății. Al doilea zid de incintă exterior înconjoară întreg ansamblu. În exterior este lacul. Accesul în cetate se face printr-o alee pe latura de est a cetății, de unde printr-un gang se ajunge în curtea interioară. În imediata vecinătate a cetății, tot pe latura de est, se află clădirea foarte alungită a corpului de gardă. Construcția are demisol, parter și etaj. Nivelul inferior este acoperit cu bolți cilindrice simple și cu penetrații. Parterul este parțial acoperit cu bolți cu penetrații cu netzgewolbe și parțial cu planșee de lemn, muchiile bolnițelor sunt subliniate de nervuri în relief, iar nașterile bolților au decorații stilizate sub formă de ciucuri sau ecusoane din stuc. Etajul este acoperit în întregime cu planșee de lemn. Șarpanta acoperișului este pe scaune cu învelitoare din țiglă solzi.

https://biblioteca-digitala.ro

La început, cetatea a avut forma unui castel. Zidurile de incintă interioară și exterioară constituiau cea mai veche parte, acolo unde ele sunt construite din piatră. La sfârșitul secolului al XVI-lea, Baltazar Báthory a restaurat o parte din cetate, aripa de sud-vest, bolțile pivniței și pereții despărțitori ai parterului pentru care a adus meșteri constructori italieni. La începutul secolului al XVII-lea s-au făcut modificări și boltiri noi. Tot atunci s-au construit alte 3 aripi și s-au făcut cazemate. La mijlocul secolului al XVII-lea se modifică bolțile la capelă și la celelalte aripi, se construiesc două etaje ale turnului de vest. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, este refăcută incinta exterioară. Se adăugau bastioanele de colț și se reparau cazematele cu cărămidă. La începutul secolului al XVIII-lea se repară bastioanele exterioare, în 1824 se fac reparații la zugrăveli, acoperiș, probabil și la planșee. În intervalul dintre sfârșit de secol XVII și 1824 se fac modificările de plan pentru transformarea cetății în cazarmă, prin înfundări și deschideri de uși.

Înainte de secolul al XV-lea clădirea a fost construită din lespezi paralelipipedice mari cu asize la distanțe mici. Zidăria din faza mijlocie – secol XV –, este din lespezi cu bolovani mari poligonali fără asize sau cu asize la distanțe foarte mari. Zidăria este din piatră și cărămidă. Zidăria de cărămidă este utilizată la bolți, la zidurile despărțitoare, zidurile exterioare rămân mai ales din piatră. Cărămizile variază ca dimensiuni după epoci; în secolele XIV-XV nu se întâlnesc bolți ca sisteme constructive, ceea ce presupune că se utilizau planșee drepte. În secolul al XVI-lea este caracteristic sistemul prin bolți cilindrice cu arcuri dublouri și arcade în plin cintru. Începutul secolului al XVII-lea se caracterizează prin bolți cu penetrații sprijinind pe zidul de capăt. În secolul al XVII-lea s-au modificat bolțile anterioare prin simplificarea lor. La sfârșit de secol XVIII se execută bolți cu arc plat. Șarpanta pe scaune are învelitoare din țiglă solzi.

Pictura. În timpul lui Baltazar Báthory (2/2 sec. XVI) au fost zugrăvite în sala mare de festivități acele fresce descrise cândva de un venețian care a trăit în Ardeal: Phoenix arzând în flăcări, aprinse de razele soarelui, Mucius Scaevola cu mâna întinsă deasupra altarului cu cărbuni aprinși ai regelui etrusc Porsenna, un strămoș cu tolba plină de săgeți, un smarald strălucitor, toate cu diverse inscripții latine ale căror urme zac probabil sub zugrăvelile repetate de pe zidurile cetății.

Sculptura. În secolele XIV-XV nu se cunosc decorații arhitecturale, în secolul al XVI-lea este posibil să fi existat unele ancadramente de piatră la uși și ferestre. La începutul secolului al XVII-lea se cunosc ancadramente simple cu o sprânceană redusă deasupra. Mijlocul secolului al XVII-lea cunoaște două tipuri de ancadramente de piatră, goluri în arcadă și goluri dreptunghiulare. Profilatura este foarte bogată și părțile libere sunt decorate cu sculptură în meplat. Secolele XVII și XVIII utilizează numai profile simple de piatră și ciubucuri simple din stuc la plafoane. Stilul secolului al XVII-lea este cel al Renașterii ardelene (**Fig. 1** – copia după albumul de schițe al monumentelor de arhitectură din Transilvania desenate de

https://biblioteca-digitala.ro

Schlichting, de la Muzeul Național Brukenthal din Sibiu, prezintă Cetatea Făgăraşului la 1850).

În timpul revoluției de la 1848, cetatea nu a format obiectivul nici unui atac. După Primul Război Mondial a fost predată Ministerului Armatei, în ea funcționând un centru de recrutare. Din 1946 a aparținut Ministerului de Interne, care în 1959 a cedat-o Sfatului Popular al orașului. Muzeul Ţării Făgăraşului a fost înfiinţat pe baza patrimoniului colecţionat de către profesorul Valer Literat, începând cu 1923, sub egida ASTRA, în custodie până în anul 1951, când a devenit Muzeul Orăşenesc Făgăraş, căpătând sediu și statut. În 1973, muzeul orăşenesc a fuzionat cu secţia muzeală (afiliată Muzeului Național Brukenthal din Sibiu) înfiinţată în 1968 în Cetatea Făgăraşului. Din 1973 până în 1981 s-a numit Muzeul Cetatea Făgăraş, până în 2004 Muzeul Ţării Făgăraşului. În anul 2004, prin ordin al Ministrului Culturii a primit denumirea de Muzeul Ţării Făgăraşului „Valer Literat".

2. Biserica *Sf. Nicolae,* Brâncoveanu[6] – BV-II-m-A-11692 (08B0425) (RAN: 40287.06), situată pe strada Tudor Vladimirescu 16, este monument de valoare națională ridicat între anii 1697-1698, al cărui ctitor a fost domnitorul Constantin Brâncoveanu. În anul 1694, prin diploma principelui Mihail Apáffy II i se acordă principelui Constantin Brâncoveanu dreptul de a ridica o biserică ortodoxă în Făgăraș, cu condiția *„să nu aibă ziduri prea groase și prea înalte, din respect față de cetatea Făgărașului, ale cărei turnuri să stăpânească toată împrejurimea*"[7]. Modelul acestei biserici este Capela palatului brâncovenesc de la Mogoșoaia, ridicată în 1688.

Este cel mai vechi lăcaș de cult[8] din Făgăraș și unul dintre cele mai importante monumente, din punct de vedere al arhitecturii și picturii murale, din timpul lui Constantin Brâncoveanu. Deasupra ușii de la intrare, în pronaos, se găsește următoarea inscripție cu litere slavone, sculptată într-o lespede de piatră și încadrând stema familiei Brâncoveanu: "*Această sfântă şi dumnezeească beserecă a răsăritului Io Constandin Basarab Voievod, domnul şi oblăduitorul a toatei Ţărei Rumăneşti, în slava şi lauda prea sfentei şi necuprinsei în trei ipostase şi una sfântă troiţă şi întru cinstea sfântului şi de ciudese* (minuni-n.n.) *făcătoriului Nicolae episcopului Mirelichiei a cărui şi hram iaste, din temelie cu toată cheltuiala sa o au rădicat şi o au zidit la anul de la spăseniia* (mântuirea-n.n.) *lumii 1698, la al zeacilea an al domniei sale. Şi s-au început la luna lui iunie 17 zile şi s-au sfârşit la*

[6] *Fișă de monument,* Arhiva I.N.P.
[7] Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria până la 1698,* ed. II, Sibiu, 1935.
[8] Nicolau Aron, *Monografia bisericilor, școalelor și reuniunilor române din Făgăraș,* Făgăraș, 1913.

https://biblioteca-digitala.ro

luna lui septembrie 30 zile la anul ... Şi au fost ispravnic Neagoe pitar Rătescu, leat 7206 (1697-1698)”[9].

Biserica având suprafața de 232 mp, construită în stilul Renașterii brâncovenești, este împărțită în pridvor, pronaos, naos și altar. Pridvorul, inițial deschis, din păcate azi închis cu termopan, era înconjurat de opt coloane de piatră. Naosul și pronaosul bisericii sunt compuse pe un plan dreptunghiular, având pe latura estică absida altarului semicirculară în interior și poligonală în exterior, iar pe latura vestică pridvorul de intrare mărginit de cinci arcade pe latura de vest și câte două arcade pe laturile nord și sud. Deasupra pronaosului se înalță turnul clopotniță, pe plan octogonal. Casa scării de acces este plasată exterior pe peretele nord și este acoperită separat. Interiorul încăperilor componente este acoperit cu calote sferice, cuprinse toate sub o șarpantă de lemn, în patru ape. Fațadele sunt tencuite și decorate cu brâie alcătuite dintr-un tor încadrat de 2 rânduri de zimți de ferăstrău. Registrul inferior al fațadelor are 7 ferestre dreptunghiulare: 6 pe naos și pronaos și una la altar. La frumusețea bisericii contribuie și ancadramentele ușii de intrare și ale ferestrelor, sculptate în piatră. Prezintă siluete fine terminate în acolade la partea superioară și decorate cu baghete. Ușa de intrare în pronaos este din lemn de stejar sculptat cu motive geometrice. Biserica a conservat structura inițială. A fost construită din zidărie de piatră și cărămidă, pe fundații din piatră. Sistemele de acoperire au fost calote sferice la biserică și planșeu din lemn la turn. Ancadramentele la goluri au fost executate din piatră sculptată. Pardoseala era din dușumele de lemn de brad la interior, din cărămidă în pridvor. Șarpanta acoperișului era din lemn, cu învelitori din țiglă solzi.

Picturi murale au fost executate în stil bizantin la 1698 de către pictorii „*Preda sin Preda*” (Preda și Fiul) (format la Școala de pictură de la Hurezi). Iscălitura lui se vede și astăzi în altar, pe marginea de jos a stiharului Sfântului Spiridon. Altarul și naosul păstrează pictura veche, iar pictura pronaosului este de dată mai târzie, din timpul episcopului Grigorie Maior (după 1772), executată de zugravi ai timpului. Cupola naosului prezintă imaginile lui Iisus cu cete de îngeri, Sf. Maria și scene din viața ei, scene din ciclul Patimilor. Pereții naosului prezintă scene din viața lui Iisus. Iconostasul este sculptat în lemn de stejar, în stil brâncovenesc, fondul picturii fiind foița de aur. În interior sunt 3 cupole: câte una în naos, pronaos și altar. Lumina intră prin 7 ferestre mari în partea de jos; în partea de sus, 3 în secțiunea longitudinală dinspre nord, una în altar, în naos și una în pronaos, iar în partea dinspre sud sunt 5 ferestre: una în altar, două în pronaos și două în naos. Naosul este despărțit de pronaos cu un zid susținut de 2 stâlpi care sprijină arcada de susținere a ambelor cupole. Pridvorul prezintă o frumoasă arhitectură cu 3

[9] Nicolae Iorga, *Studii și documente*, XIII, București, Socec, 1906.

https://biblioteca-digitala.ro

cupole din partea de sus, sprijinite pe arcade laterale, iar arcada din mijloc se pierde în partea de jos, în peretele vertical (la fel cu cele de la București: Crețulescu, Colței, Doamnei). Exteriorul prezintă jumătatea dinspre apus, adică exact deasupra pronaosului, în turn, clopotnița care la bază are forma octogonală în partea de sus, iar la bază pătrată. Acoperișul este cu țiglă. Sub streașină există un decor format din trei rânduri de cărămidă aparentă. Mai jos, deasupra ferestrelor mari există un brâu din două rânduri de cărămidă aparentă. Ferestrele sunt încadrate cu un decor de ornamente sculptate în piatră. Ușa de la intrare este construită din lemn și sculptată în întregime în partea din față. Deasupra ușii există placa comemorativă sculptată în piatră și cu litere în relief. Pictura este în tehnica fresco. Tâmpla este sculptată din lemn și compusă din 4 registre cu icoane, dintre care un rând cu icoane împărătești și al doilea rând cu 15 praznice, al treilea rând cu 15 apostoli cu dreptul judecător și în partea de sus 12 prooroci în medalioane. Sus, Crucea cu răstignirea și molenele. Ușile împărătești ale iconostasului sunt sculptate, dar numai pe una mai este pictură. Ușile diaconești nu sunt originalele iconostasului. Atât pictura icoanelor cât și sculptura sunt de mare valoare iconografică, tehnică și artistică. Un lucru de remarcat la icoana lui Iisus care stă pe tron – are deasupra jilțului simbolurile evangheliștilor, vulturul și îngerul, iar dedesubt, la picioarele tronului, leul și boul. În altar, pe masa sfântă sunt doi serafimi sculptați, există și o icoană foarte fin executâ în stil bizantin, de cca. 35x26 cm. Pictura e împărțită în 3 registre cu sfinți, în cel de sus Maica Domnului cu pruncul în brațe, scoaterea din iad și Sf. Nicolae. Registrul 2 – sfinți diferiți, iar în registrul 3, Sf. Gheorghe, Varvara, Ecaterina, Paraschiva și Sf. Mucenic Nichita Romanov. În pridvor, deasupra ușii de la intrare, peretele e pictat cu icoana hramului, singura pictură de altfel din pridvor.

În secolul al XVIII-lea (1791), biserica "*s-a văcăluit*", adică s-a tencuit pentru prima dată (ar putea însemna că la început a fost în cărămidă aparentă). După cutremurul din 1916, apărând unele crăpături la biserică, s-au aplicat legături de fier, existente și azi. Pictura a fost curățată în anul 1923 de către Direcția Monumente Istorice și renovată de maistrul Costin Petrescu, adăugându-se în părțile unde lipsea pictură un strat de culoare gri.

Cafasul (balcon, unde cântă corul într-o biserică; (înv.) balcon din care familia domnitorului asculta slujba religioasă), a fost construit în 1946, fără aprobarea D.M.I. La 1964, D.M.I.[10], prin arh. Grigore Ionescu, hotărăște dărâmarea cafasului ridicat în 1946 în prezența unui inginer constructor, delegat al D.M.I., care să dea indicații asupra modului cum trebuie făcută demolarea, pentru ca vibrațiile să nu se transmită pereților acoperiți cu frescă.

[10]Arhiva I.N.P., *Dosar INP 1974, Biserica brâncovenească Făgăraș*, director D.M.I.A. Vasile Drăguț.

https://biblioteca-digitala.ro

Ca inventar mobil biserica mai păstrează din vremea lui Brâncoveanu: un candelabru din aramă masivă cu 16 brațe, având la partea inferioară stema brâncovenească; o casetă de bani sculptată în piatră, de formă cilindrică cu diametrul 40 cm și înălțimea de 90 cm, și scaunul episcopal al lui Inocențiu Micu-Klein; iar în Altar se găsește un dulap din lemn de brad cu două uși, 210x120cm. La Oficiul parohial se găsește pomelnicul familiei brâncovenești original, scris cu litere chirilice. În 1963 s-a aprobat restaurarea bisericii, după ce în 1937 se intervenise asupra ei din punct de vedere al zidăriei. În 1982, la biserica Sf. Nicolae au fost făcute din nou reparații; se constatase o degradare avansată a iconostasului de lemn, datorită atacului de insecte xilofage.

3. Biserica reformată[11] din Făgăraș, ridicată între anii 1712-1715 (BV-II-m-A-11691) (08B0424) (cod RAN: 40287.07), este situată în Bd. Unirii 17 și are valoare națională, categorie A.

Ctitorii construcției au fost Teleki József, prefectul județului Alba de Sus și soția sa, Árva Bethlen Kata. Biserica medievală gotică a stat în piața orașului, sub zidurile cetății. Fiind biserică fortificată, ”*curuții*” (soldații insurecției naționale condusă de principele Rákóczy Ferenc II) au folosit-o în lupta lor împotriva austriecilor din cetatea Făgărașului. Generalul austriac Rabutin a bombardat-o cu tunuri, iar, mai târziu, regimul habsburgic nu a aprobat reconstrucția bisericii pe același loc. În 1715, contele Teleki József, în actualul loc, aprobat de austrieci, a început construirea noii biserici reformate, după modelul planului bisericii dărâmate. Austriecii au permis, însă, doar înălțarea la jumătate din înălțimea bisericii vechi. Construcția a fost terminată, după moartea lui Teleki, de văduva sa, Árva Bethlen Kata, cucernică și talentată scriitoare de memorii și lucrări teologice. Teleki a construit biserica cu tavan de scândură și cu învelitoare de șindrilă, dar văduva sa l-a refăcut cu boltiri de cărămidă, șarpantă și învelitoare cu țigle solzi. Ctitorii au mutat în noua biserică amvonul de piatră al celei vechi, precum și cele două ancadramente de intrare sculptate în stilul Renașterii. Pe exteriorul turnului clopotniță se află o tablă comemorativă contemporană cu textul versificat al distinsului istoriograf și preot Bod Péter, despre ctitori și despre construirea bisericii. În josul tablei se află numele și localitatea autorului, scrise cu rune secuiești. Árva Bethlen Kata a donat bisericii și multe obiecte de cult: potire, broderii, cusături, care s-au păstrat până azi.

Inscripții: I. Poezia comemorativă în limba maghiară pe exteriorul turnului, despre construirea și ctitorii bisericii; II. Piatra funerară ornamentată, cu text latin, a lui Apáffy Maria, fiica ultimului principe ardelean; III. La 5 m lângă turnul-clopotniță se află mormântul ctitorei Árva Bethlen Kata, cu sarcofag și cu text în maghiară, versificat de Bod Péter.

---

[11] *Fișă de monument*, Arhiva I.N.P.

https://biblioteca-digitala.ro

Situată în imediata apropiere a centrului orașului, biserica construită în stil baroc se compune din: cor poligonal, navă principală și 2 nave laterale, turn masiv cu coif baroc. Corul, sprijinit de 4 contraforți, are 1-1 fereastră spre est și nord, precum și arc de triumf. Nava are câte 3 ferestre și 1 portic pe fațada de nord și cea de sud. În capătul de vest al navei se află tribuna zidită pentru orgă. Biserica are boltire cilindrică, cu penetrațiuni, delimitată în travee de arcuri transversale. Turnul masiv situat pe fațada de vest are coif baroc, iar la parter – o intrare în navă. Biserica are două ancadramente de intrare și amvonul sculptat, toate de piatră, în stilul Renașterii secolului al XVII-lea din Ardeal; ea și-a păstrat neatins stilul baroc din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Din punct de vedere al sistemului constructiv, este din piatră și cărămidă, cu șarpantă de lemn, cu învelitoare de țigle solzi, la biserică, și tablă la turn.

Sculptura: I. Amvonul de piatră în formă de potir hexagonal, cu ornamente sculptate de flori, frunze și cununi, în stilul Renașterii din Transilvania. Ca inscripție are un verset biblic. După aprecierea istoriografei Balogh Jolán, datează de la sfârșitul secolului al XVI-lea sau începutul secolului al XVII-lea și este o frumoasă lucrare a Școlii de sculptori și cioplitori din Ardeal.

II. Pe Tribuna flăcăilor este un leu sculptat din piatră, care datează din 1715, înconjurat de patru embleme: a principelui Apáffy Mihály I, a dinastiei princiare Rákoczi, a principelui Bethlen Gábor și emblema județului Făgăraș.

III. Piatra funerară cu relief a lui Apáffy Maria, fiica principelui Apáffy Mihály I.

IV. Sarcofagul ctitorei Árva Bethlen Kata.

Inventarul mobil al bisericii este reprezentat de mobilier din anii 1886-1887, când s-au executat ultimele lucrări de reparații generale, și o orgă.

4. Biserica ortodoxă *Sf. Treime*[12] din Făgăraș (BV-II-m-B-11682) (08B0418) (RAN: 40287.08), ridicată între 1783-1791, este situată azi pe strada Codru-Drăgușanu Ion 7. Este monument de categorie B, având valoare locală.

Ctitor al acestui lăcaș de cult[13] a fost Compania negustorilor din localitate, în frunte cu Enache Arpășeanu. Au contribuit și: domnitorul Țării Românești, preotul Gheorghe Petrașcu, negustorii Ioniță Saru, Ioan Vișa. După ce biserica brâncovenească din Făgăraș a fost luată de uniți, enoriașii ortodocși au luptat pentru recăpătarea ei sau pentru ridicarea unei biserici noi[14]. Cereri succesive au fost respinse: 1733, 1734, chiar și cererea din 1774 adresată împărătesei Maria Terezia de către un număr de 904 ortodocși. Abia în 1781 s-a obținut din partea lui Iosif al II-lea o slobozenie pentru biserică. Astfel, în anul 1783 s-a ridicat Biserica *Sf.*

---

[12] *Fișă de monument*, Arhiva I.N.P.
[13] N. Iorga, *op.cit.*
[14] Idem, *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a românilor,* vol. I, București, 1908.

https://biblioteca-digitala.ro

Treime[15], cu ajutorul cel mai important dat de Compania negustorilor, în frunte cu Enache Arpășeanu. Domnitorul Țării Românești a contribuit cu 600 de zloți. Turnul bisericii a fost ridicat în 1791, iar sfințirea a avut loc la 22 iulie 1791. Zugrăvirea altarului s-a făcut tot în 1791, cu cheltuiala preotului Gheorghe Petrașcu, al cărui mormânt se află în interiorul bisericii (din 9 iulie 1800). Catapeteasma a fost sculptată și pictată în 1797 cu cheltuiala negustorului Ioniță Saru. Naosul a fost zugrăvit în prima parte a secolului al XIX-lea, cu contribuția lui Ioan Vișa, care a dăruit în acest scop 200 de florini în anul 1813. Pictura a fost reînnoită în 1906, pictorul C. Petride a lucrat la refacerea picturii naosului în 1906. În 1951-1952 a fost restaurată pictura și sculptura iconostasului.

Inscripții: I. Pe latura de vest a criptei situate la nord de biserică este zugrăvită următoarea inscripție cu caractere slavone: ”*Cu ajutorul Tatălui și cu al Fiului și al Sfântului Duh ziditu-s-au această criptă, cu toate cheltuielile domnilor Kir Ion Zamfir, negustor din Făgăraș, denpreună cu soția dumnealui, coco*[a]*na Ana, la anul 1824. Și s-au zugrăvit la anul 1828. Pentru ca să le fie pomenire vecinică*”.

II. În biserică, pe piatra de mormânt a preotului Gheorghe Petrașcu, este săpată o inscripție, cu caractere slavone, care indică data morții lui.

Biserica cuprinde un naos și un pronaos ce se înscriu într-un dreptunghi alungit, continuate spre vest prin altarul poligonal, ușor decroșat, care este separat de naos prin tâmpla de zidărie. Spre vest, pronaosul este precedat de un pridvor deasupra căruia se înalță turnul-clopotniță pe bază pătrată și atingând o înălțime de 26 m. Interiorul bisericii, pictat pe toată suprafața cu picturi murale reprezentând sfinți și scene religioase, este acoperit cu calote sferice de arce dublouri. Calota altarului este intersectată de timpane verticale, corespunzând laturilor poligonului. Fațadele sunt văruite și decorate cu pilaștri și profile neoclasice. Acoperișul zvelt al turnului are siluetă barocă. Deasupra ferestrei de est a altarului, în ax, la interior, se găsește o icoană în pictură murală, executată într-o firidă. Acoperișul este învelit cu țigle solzi, la biserică, și cu tablă, la turnul clopotniței. Biserica a fost ridicată în 1783 fără turn. În 1791 a fost înălțat turnul. Biserica a conservat structura până astăzi. Referitor la sistemul constructiv, biserica este executată din zidărie portantă de cărămidă, pe fundație din piatră. Sistemul de acoperire este în pridvor – bolți cu dublă curbură și arce dublouri –, în rest, calote sferice pe arce dublouri. Pardoseala și șarpanta acoperișului sunt din lemn, cu învelitoare din țiglă solzi, la biserică, și foi de tablă, la turn. Picturi murale în interiorul bisericii și pe fațada de est (o singură firidă), au fost executate în prima parte a secolului al XX-lea și reînnoită de C. Petride în 1906. Pictura altarului datează din 1791, sculptura tâmplei a fost

---

[15] N. Aron, *op.cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

realizată la 1797 din lemn, iar pictura tâmplei datează din acelaşi an. Pictura iconostasului a fost restaurată în 1951-1952.

5. Casa Inochentie (Inocențiu) Micu-Klein[16] (BV-II-m-A-11693) (08B0426), ridicată la 1727, este situată pe str. Vladimirescu Tudor 35. Casa a fost construită de Inocențiu Micu Klein[17], primul episcop al Episcopiei Greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraş. A fost prima reşedință episcopală și a fost ocupată de episcopul Klein până la mutarea sa la Blaj.

Clădirea este construită în stilul Renaşterii ardelene, pe două nivele: subsol și parter, pe plan dreptunghiular apropiat de pătrat, cu latura mică spre stradă. Accesul se face pe o latură dinspre curte, printr-un vestibul decroșat de linia fațadei având golurile terminate la partea superioară, cu arc în plin cintru și tavanul executat în bolta cilindrică de cărămidă. Zidurile executate din cărămidă sunt foarte groase. Încăperile sunt acoperite parțial cu planșee din lemn cu grinzi aparente și parțial bolti cilindrice cu penetrații, executate din cărămidă. Accesul în curte se face prin două porți practicate într-un zid construit la linia fațadei și acoperit cu copertină de țiglă în două pante. Forma originală nu a suferit modificări. Construcția este executată pe zidărie portantă din cărămidă cu fundații de piatră. Sistemele de acoperire sunt următoarele: subsol – bolți cilindrice din cărămidă, parter – bolți cilindrice din cărămidă, simple, cu penetrații și planșee din lemn cu grinzi aparente. Șarpanta acoperişului este din lemn. Învelitoarea este din țigle solzi în patru ape și are pinion cu vârf teșit la fațada spre stradă.

Bibliografie:

Arhiva Institutul Național al Patrimoniului, *Dosar INP 1974, Biserica brâncoveneasca Făgăraș* - director DMIA Vasile Drăguț.

IDEM, *Fișe de monument* (1962, 1963, 1964).

Nicolau ARON, *Monografia bisericilor, școalelor și reuniunilor române din Făgăraș*, Făgăraş 1913.

Coriolan BURACU, *Cetatea și castelul Făgărașului, cronică istorică*, Făgăraș, 1937.

Alexandru HUSAR, *Dincolo de ruine, ... cetăți medievale,* Bucureşti, 1959.

Nicolae IORGA, *Istoria Bisericii Româneşti şi a Vieţii religioase a românilor,* vol. I-II, Bucureşti, 1908-1909.

IDEM, *Studii și documente XIII*, Bucureşti, Socec, 1906.

[16] *Fişă de monument*, D.M.I.-I.N.P.

[17] N. Iorga, *op.cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

Valer LITERAT, Moise IONAŞCU, *Orașul și Țara Făgărașului. Cetatea Făgărașului*, Făgăraș, 1943.

Antal LUKÁCS, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, București, Editura Enciclopedică, 1999.

Ștefan METEȘ, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a Românilor din Transilvania și Ungaria, până la 1698,* ediția II, Sibiu, 1935.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Cetatea Făgăraș, litografie copie în Arhiva I.N.P., după albumul deținut de Muzeul Național Brukenthal – Sibiu.

Fig. 2 – Cetatea Făgăraș, secțiune 1, 1962 (Arhiva A.N.P.).

Fig. 3 – Cetatea Făgăraș, secțiune 2, 1962 (Arhiva A.N.P.).

Fig. 4 – Biserica brâncovenească Sf. Nicolae – plan, 1964 (Arhiva A.N.P.).

Fig. 5 – Biserica brâncovenească Sf. Nicolae – secțiune longitudinală, 1964 (Arhiva A.N.P.).

Fig. 6 – Biserica reformată – plan, 1963 (Arhiva A.N.P.).

Fig. 7 – Biserica reformată – secțiune, 1963 (Arhiva A.N.P.).

Fig. 8 – Casa Micu Klein – secțiune longitudinală, 1962 (Arhiva A.N.P.).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

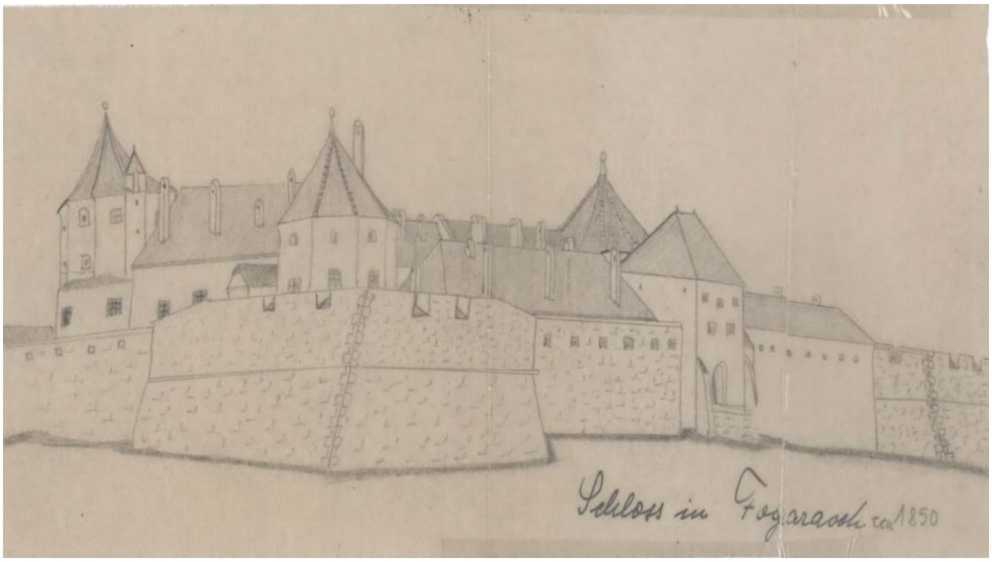

Fig. 1 – Cetatea Făgăraș, litografie copie în Arhiva I.N.P.,
după albumul deținut de Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

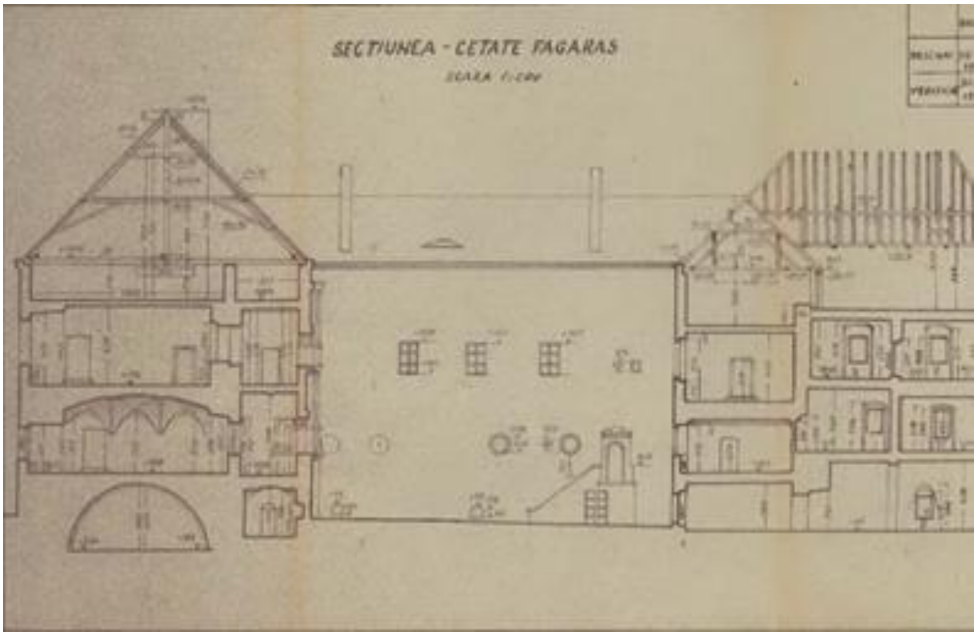

Fig. 2 – Cetatea Făgăraș, secțiune 1, 1962 (Arhiva I.N.P.)

https://biblioteca-digitala.ro

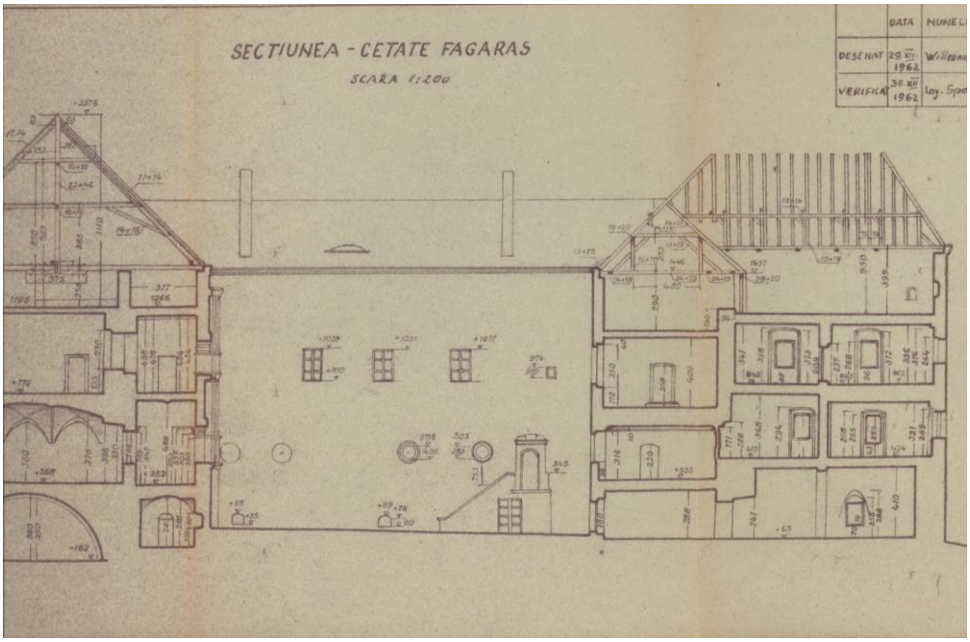

Fig. 3 – Cetatea Făgăraş, secţiune 2, 1962 (Arhiva I.N.P.)

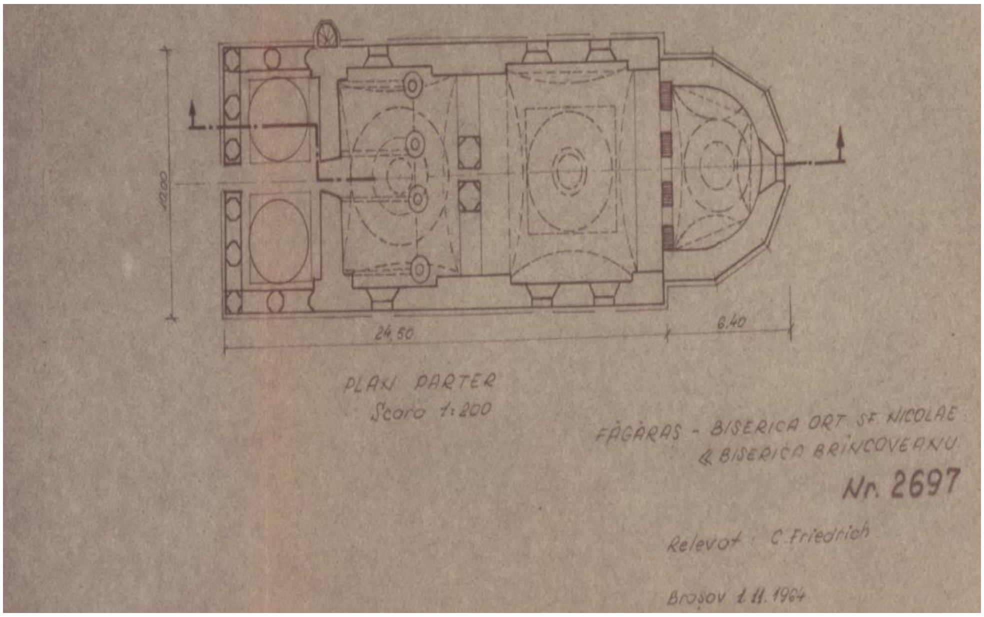

Fig. 4 – Biserica brâncovenească Sf. Nicolae – plan, 1964 (Arhiva I.N.P.)

https://biblioteca-digitala.ro

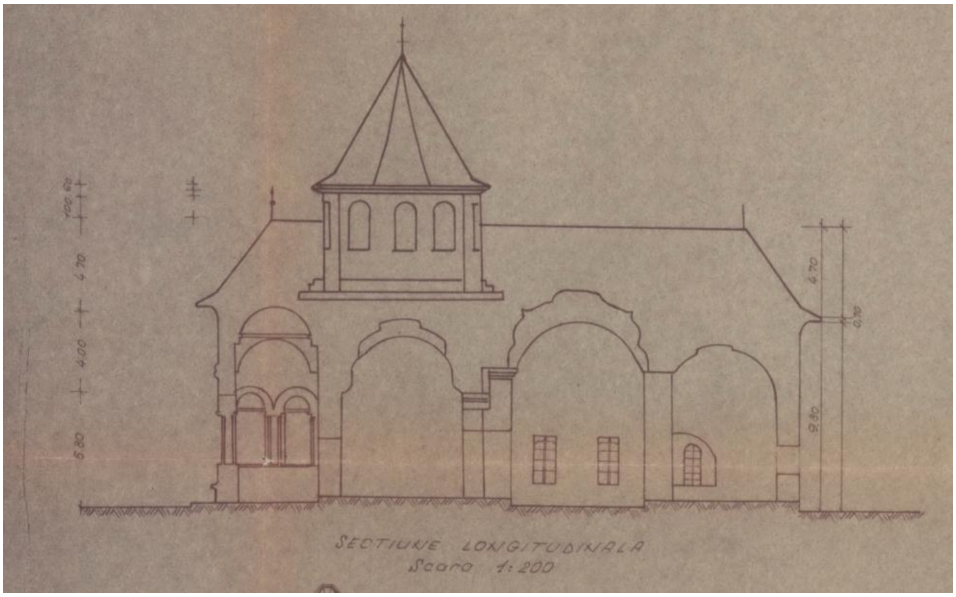

Fig. 5 – Biserica brâncovenească Sf. Nicolae – secțiune longitudinală, 1964 (Arhiva I.N.P.)

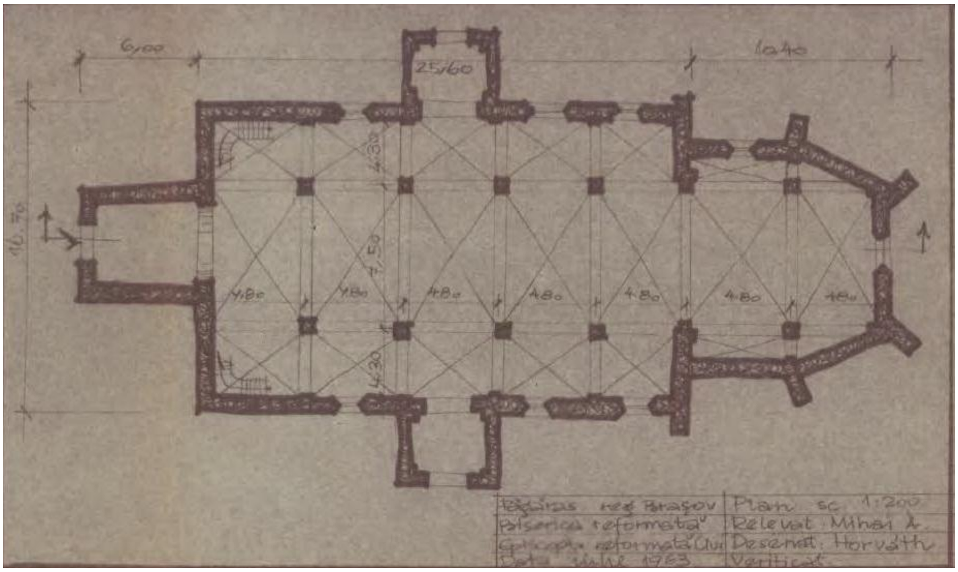

Fig. 6 – Biserica reformată – plan, 1963 (Arhiva I.N.P.)

https://biblioteca-digitala.ro

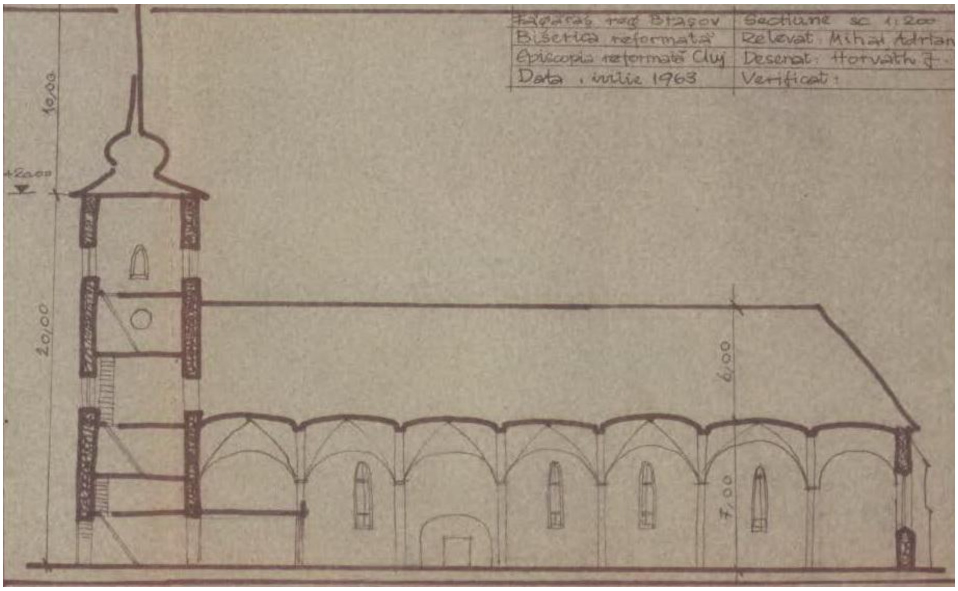

Fig. 7 – Biserica reformată – secțiune, 1963 (Arhiva I.N.P.)

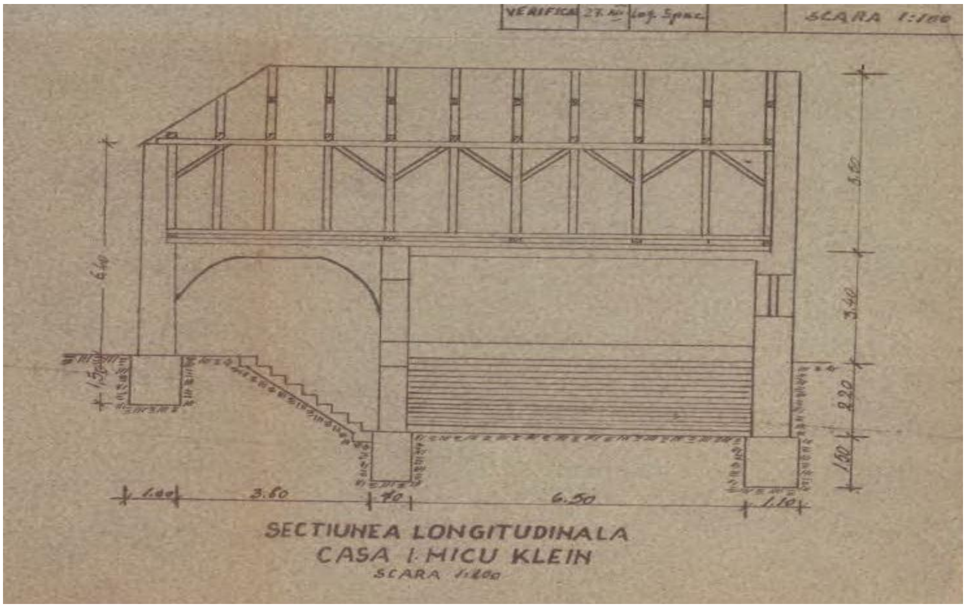

Fig. 8 – Casa Micu Klein – secțiune longitudinală, 1962 (Arhiva I.N.P.)

https://biblioteca-digitala.ro

PROTECŢIA PATRIMONIULUI CULTURAL MONDIAL. CONVENŢIA DE LA PARIS DIN ANUL 1972

GHERGHINA BODA
ginaboda15@gmail.com
Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane – Deva

PROTECTION OF WORLD CULTURAL HERITAGE. PARIS CONVENTION OF 1972

ABSTRACT

The notion of cultural heritage of humanity is relatively recent, but its protection and conservation dates back to the Renaissance. Over time, this type of initiatives have been supported legislatively, which provided a legal framework, implicitly of obligation to the protection and rescue of exceptional natural and cultural assets of mankind. One form of legislation on the protection and conservation of heritage is the Paris Convention of November 1972 which, for the first time, brought to public attention the idea of World Heritage. Romania adopted the convention by Decree no. 187/1990.

Keywords: world heritage, culture, protection, convention, Paris.

Atunci când vorbim despre patrimoniu, indiferent că este cultural sau natural, ne referim la toate realizările omului de o valoare excepţională care reprezintă moştenirea trecutului de care noi profităm astăzi şi pe care avem datoria să o transmitem urmaşilor noştri, nu numai protejată şi conservată, ci şi îmbogăţită. Universalitatea patrimoniului este dată de faptul că acesta aparţine tuturor popoarelor lumii, indiferent de teritoriul pe care se află[1]. Preocupări pentru păstrarea şi conservarea obiectelor pe care astăzi le denumim „de patrimoniu" au existat încă din perioada Renaşterii. Atunci, pentru prima dată, romanii recunosc valoarea istorică şi artistică a operelor antice al înaintaşilor lor şi chiar dacă se rezumă numai la acestea, făcând excepţie de celelalte opere ale altor popoare, este totuşi un prim pas important în recunoaşterea de către om a existenţei operelor trecutului, nu numai celor ale prezentului[2]. Începând cu sec. al XV-lea, apar şi primele iniţiative de protecţie a patrimoniului, printre care amintim: Edictul privitor la amendarea (10 galbeni) celor care aruncă gunoi peste edificiile antice din Piaţa Navona din anul

[1] *Notre patrimoine mondial*, disponibil la http://whc.unesco.org/fr/apropos/, accesat la 2.11.2015.
[2] Alois Riegl, *Cultul modern al monumentelor*, Bucureşti, 1999, p. V.

https://biblioteca-digitala.ro

1452, Edictul lui Pius al II lea prin care se interzice demolarea construcţiilor antice din Roma şi împrejurimi, din anul 1462, Ordonanţa de conservare a antichităţilor romane din Nîmes, dată de către Anne de Montmorency în anul 1548[3], decretele care interziceau exportul de obiecte de artă şi săpăturile neautorizate date între anii 1624 şi 1685, înscrierea antichităţilor şi a mărturiilor arheologice prin legea suedeză din anul 1666, după ce în 1630 fusese numit de Gustav al II-lea al Suediei un Director General al Antichităţilor[4]. Apariţia categoriei de *monument istoric* în secolul al XVII-lea constituie un alt pas important în conturarea noțiunii viitoare de patrimoniu, urmată și de altele la fel de importante, cum ar fi departajarea patrimoniului în material și imobiliar, primele inventare, înfiinţarea în 1790 a primului organism de gestiune a patrimoniului, Comisiunea Monumentelor, primele restaurări metodice realizate de Raffael Stern în 1803 la Arcul lui Constantin din Roma ș.a.[5].

Secolul al XX-lea s-a remarcat prin numeroase inițiative legislative privitoare la patrimoniu, îndeosebi din a doua sa jumătate, impulsionat fiind de pierderile de bunuri culturale și naturale datorate în special, dar nu numai, celor două conflagrații mondiale. Constituirea UNESCO și politica promovată de acest organism a dus mai departe demersurile privind identificarea, protecția și conservarea patrimoniului cultural și natural mondial cu valoare excepțională pentru umanitate, concretizată într-un tratat internațional, anume Convenția de la Paris din 23 noiembrie 1972. Referitor la patrimoniul mondial, UNESCO are următoarea misiune: să încurajeze ţările semnatare ale Convenţiei din 1972 să-și protejeze și conserve propriul patrimoniu cultural și natural; să încurajeze statele părți să elaboreze planuri de management referitoare la patrimoniu și să instituie sisteme de raportare cu privire la starea de conservare a siturilor din cadrul patrimoniului mondial; să furnizeze asistență de urgență la aceste situri în caz de pericol imediat; să încurajeze participarea populației locale la conservarea propriului patrimoniu național; să încurajeze statele părți ale Convenției să propună situri sau bunuri din teritoriile lor naționale pentru a fi înscrise în Lista patrimoniului mondial; să ajute

[3] ”*Trecând prin numitul oraş, am văzut mari edificii antice, faţă de care cunoscătorii resimt delectare şi profit pentru arta arhitecturii, ornamente ale tărâmului Languedocului şi străluciri ale acestui regat, şi pentru ca nimeni din sus-numitul oraş să nu ascundă, să ruineze şi să demoleze acele antichităţi, cerem* (...) *tuturor posesorilor sus menţionatelor case antice de a nu demola cele antichităţi şi nici o clădire nouă să nu poată să le acopere sau ascundă* (...) *fără ca în prealabil să vă cheme ca, împreună cu oamenii regelui din zisul oraş, să faceţi vizita* (...)”, Sergiu Nistor, *Curs. Istoria şi teoria conservării,* UAUIM Bucureşti, p. 3, apud Jean-Pierre Babelon, Andre Chastel, *La notion de patrimoine,* Paris, 2012, p. 135; disponibil la: http://www.uniunearestauratorilor.com/protectia_patrimoniului.doc, accesat la 4.11.2015.
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem*, pp. 3-11.

https://biblioteca-digitala.ro

statele părți la salvarea patrimoniului național și să le furnizeze asistență tehnică și profesională; să sprijine activitățile menite să sensibilizeze populația în privința conservării patrimoniul mondial; să încurajeze cooperarea internațională în domeniul conservării patrimoniului cultural și natural al lumii[6].

După Primul Război Mondial s-a născut ideea de a crea o mișcare internațională care să aibă misiunea de a proteja bunurile de patrimoniu. Însă, evenimentul care a trezit în mod special conștientizarea internațională în privința patrimoniului mondial a fost decizia de a construi barajul Assouan din Egipt, ceea ce ar fi dus la inundarea templelor din Abou Simble, tezaure ale civilizației Egiptului antic de o valoare excepțională[7]. În anul 1959, la invitația guvernelor din Egipt și Sudan, UNESCO a lansat o campanie internațională prin care a salvat aceste temple, care au fost demontate, mutate și reasamblate în alt loc, campania costând aproximativ 80 milioane de dolari, jumătate provenind însă din donațiile a 50 de țări[8]. După această operațiune de salvare au mai urmat și altele în diverse țări, ceea ce a dus în cele din urmă la pregătirea unui proiect de convenție pentru protecția patrimoniului cultural inițiat de UNESCO și Consiliul Internațional al Monumentelor și siturilor (ICOMOS).

Însă ideea asocierii conservării bunurilor și siturilor culturale și a celor naturale aparține S.U.A., care în cadrul unei conferințe de la Casa Albă din Washington D.C. din anul 1965, când s-a solicitat crearea unei fundații a patrimoniului mondial care să stimuleze cooperarea internațională în privința protejării locurilor, bunurilor și siturilor arheologice cele mai deosebite, cu o valoare excepțională pentru umanitate, idee preluată în 1968 și de Uniunea Internațională pentru Conservarea Naturii (UICN) și care a fost prezentată la Conferința Națiunilor Unite asupra Dezvoltării umane de la Stokholm din 1972[9]. Toate părțile implicate au convenit asupra unui text unic, *Convenția privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural,* care a fost adoptată în data de 16 noiembrie 1972, la a 17-a sesiune a Conferinței generale a UNESCO de la Paris, desfășurată în perioada 17 octombrie-21 noiembrie 1972. La aceeași conferință au fost adoptate, în 16 noiembrie 1972, recomandările privind protecția pe plan național a patrimoniului cultural și natural.

Noutatea acestei convenții constă în reunirea în cadrul aceluiași document a noțiunilor de protecție a naturii și a păstrării bunurilor culturale, Convenția recunoscând totodată interacțiunea dintre existența umană și natură, și nevoia

---

[6] http://whc.unesco.org/fr/apropos/, accesat la 6.11.2015.
[7] *La Convention du patrimoine mondial*, p. 1, disponibil la: http://whc.unesco.org/archive/convention-fr.pdf, accesat la 6.11.2015.
[8] *Ibidem.*
[9] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

fundamentală de a păstra echilibrul între acestea două[10]. Documentul conține un preambul, 8 părți și 38 de articole.

Preambulul cuprinde constatările și considerațiile care au dus la apariția acestei Convenții – amenințarea tot mai mare a patrimoniului cultural și natural cu distrugerea, atât din cauze naturale, cât mai ales umane; diminuarea acestui patrimoniu din cauzele arătate; insuficiența resurselor economice, tehnice și științifice deținute de statele pe teritoriul cărora se află bunurile care trebuie salvate; necesitatea încheierii unor convenții internaționale în scopul protejării și conservării acestor bunuri unice și de neînlocuit, indiferent de poporul căruia le aparțin; necesitatea cooperării internaționale pentru salvarea patrimoniului mondial; elaborarea unor prevederi sub forma convențiilor care să stabilească un sistem eficient de protejare colectivă a patrimoniului mondial de o valoare excepțională, organizat după metode științifice și moderne într-o formă permanentă[11].

Prima parte, **Definiții ale patrimoniului cultural și natural**, enumeră componentele acestuia în cadrul a 3 articole: monumentele, ansamblurile, siturile culturale (Art. 1), monumentele naturale, formațiunile geologice și fiziografice și zonele strict delimitate, siturile naturale (Art. 2) și datoria fiecărui stat participant de a identifica și delimita bunurile situate pe teritoriul său cuprinse în primele douî articole (Art. 3).

Partea a II-a, **Protecția națională și protecția internațională a patrimoniului cultural și natural**, cuprinde 4 articole, prin care se stipulează obligativitatea fiecărui stat parte a Convenției de a identifica, ocroti, conserva, valorifica și transmite viitoarelor generații propriul patrimoniu (Art. 4), în acest sens adoptând o politică generală de integrare a patrimoniului atât în viața colectivă, cât și în programele de planificare generală, înființarea de servicii specializate cu atribuții specifice în acest sens, să extindă cercetarea științifică și tehnică, și să perfecționeze metodele de intervenție în caz de pericol, să faciliteze crearea sau dezvoltarea de centre naționale sau regionale de pregătire în domeniul ocrotirii, conservării și valorificării patrimoniului cultural și natural (Art. 5), toate statele părți obligându-se la cooperare internațională și ajutor, fiecare respectând bunurile patrimoniale ale celuilalt (Art. 6 și 7).

Partea a III-a, **Comitetul interguvernamental pentru protecția patrimoniului mondial, cultural și natural**, în cadrul a 7 articole stipulează crearea *Comitetului patrimoniului mondial*, compus din 15 state părți la Convenție, urmând a fi mărit la 21 de state, asigurarea reprezentativității echitabile a diferitelor regiuni și culturi din lume, adoptarea unui regulament interior, prezentarea de către

---

[10] *La Convention du patrimoine mondial*, disponibil la: http://whc.unesco.org/fr/convention/, accesat la 6.11.2015.

[11] *La Convention du patrimoine mondial*, p. 1, disponibil la: http://whc.unesco.org/archive/convention-fr.pdf, accesat la 6.11.2015.

https://biblioteca-digitala.ro

fiecare stat a inventarului bunurilor sale de patrimoniu, întocmirea și ținerea la zi a unei Liste a patrimoniului mondial, modul de organizare și funcționare a acestui comitet, activitățile desfășurate etc.

Partea a IV-a, **Fondul pentru protecția patrimoniului mondial, cultural și natural,** cuprinde 3 articole care explică modul de gestionare și utilizare a acestui fond, condițiile și modalitățile de asistență financiară internațională.

Partea a V-a, **Condiții și modalități ale asistenței internaționale**, în cadrul a 8 articole încearcă să lămurească ce bunuri pot beneficia de asistență internațională, formele pe care le îmbracă această asistență, precum și obligativitatea statului beneficiar de a continua să ocrotească, să conserve și să valorifice bunurile astfel salvate.

Partea a VI-a, **Programe educative**, prin Art. 27 și 28 îndeamnă statele părți să desfășoare programe de educare și informare prin care să întărească respectul și atașamentul popoarelor lor față de propriul patrimoniu cultural și natural, în caz de asistență internațională având obligația de a promova și valorifica bunurile salvate, precum și arătarea rolului pe care l-a avut aceasta.

Partea a VII-a, **Rapoarte**, cuprinde Art. 29, prin care se stipulează că toate statele părți trebuie să întocmească rapoarte care să cuprindă prevederile legislative, reglementările, precum și alte măsuri adoptate în vederea aplicării Convenției, pe care le vor prezenta la Conferința generală și care vor fi aduse la cunoștința Comitetului patrimoniului mondial, care la rândul său va prezenta un raport al activității desfășurate.

Ultima parte, **Clauze finale**, cuprinde 9 articole prin care se aduce la cunoștință redactarea textului Convenției în limbile engleza, arabă, spaniolă, franceză și rusă, instrumentele de ratificare și modalitățile de aderare, de denunțare a convenției și de revizuire.

Această convenție a fost semnată în 23 noiembrie 1972.

Convenția privind protecția patrimoniului mondial își atestă originalitatea prin enunțarea a trei axe principale în jurul cărora se articulează întregul text[12]: 1) afirmă că datorită faptului că unele bunuri de patrimoniu prezintă un interes excepțional și au o valoare universală, comunitățile internaționale sunt datoare să le protejeze, în special cu resursele finaciare ale Fondului special alcătuit, chiar dacă acestea rămân sub suveranitatea țărilor în care se află. Ideea unui *patrimoniu comun* este profund novatoare, dar din nefericire, nefiind acceptată, a fost înlocuită cu

---

[12] Michel Batisse, Gérard Bolla, *L'invention du „patrimoine mondial”*, pp. 14-15, disponibil la:
file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/Desktop/activity-848-1.pdf, accesat la 2.11.2015.

https://biblioteca-digitala.ro

conceptul de *interes comun* în anul 1992; 2) propune o Listă de bunuri de patrimoniu care va fi permanent actualizată și îmbogățită, și care se extinde și asupra altor elemente ale patrimoniului mondial, materiale și imateriale, de o valoare excepțională, cum ar fi cunoștințele științifice, capodoperele literare, muzicale, artistice etc.; 3) pune pe picior de egalitate bunurile culturale și cele naturale.

Originalitatea acestor concepte demonstrează maturitatea la care a ajuns mișcarea internațională de protecție a patrimoniului mondial, această convenție fiind urmată de altele care clarifică și legitimizează măsurile de protecție, conservare, valorificare și transmitere generațiilor viitoare a celor mai importante bunuri realizate de omenire în parcursul său istoric.

Bibliografie:

Michel BATISSE, Gérard BOLLA, *L'invention du „patrimoine mondial”*, disponibil la: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/Desktop/activity-848-1.pdf, accesat la 2.11.2015.

Sergiu Nistor, *Curs. Istoria şi teoria conservării*, UAUIM Bucureşti, disponibil la: http://www.uniunearestauratorilor.com/protectia_patrimoniului.doc, accesat la 4.11.2015.

Alois Riegl, *Cultul modern al monumentelor*, Bucureşti, 1999.

La Convention du patrimoine mondial, p. 1, disponibil la: http://whc.unesco.org/archive/convention-fr.pdf, accesat la 6.11.2015.

La Convention du patrimoine mondial, disponibil la: http://whc.unesco.org/fr/convention/, accesat la 6.11.2015.

http://whc.unesco.org/fr/apropos/, accesat la 6.11.2015.

Notre patrimoine mondial, disponibil la: http://whc.unesco.org/fr/apropos/, accesat la 2.11.2015.

https://biblioteca-digitala.ro

SECȚIA *MUZEUL NAȚIONAL FILATELIC* DIN CADRUL M.N.I.R.: PATRIMONIU, OBIECTIVE ȘI PERSPECTIVĂ

MONICA LAZĂR
monicalazar75@gmail.com
Muzeul Național de Istorie a României – București

THE *NATIONAL PHILATELIC MUSEUM* DEPARTMENT WITHIN THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF ROMANIA: COLLECTION, OBJECTIVES AND PROSPECTS

ABSTRACT

The National Philatelic Museum *is a cultural institution whose mission is to promote the knowledge and the understanding of the entire world through the study of postage stamps, letters or other postal means of communication. The* National Philatelic Museum *was founded in December 2003, through a decision of the sole shareholder, and was put under the subordination of the Romanian Post Service. The collection it administered was divided into two categories: philatelic items (stamps and stamps collections) and postal items (publications, letters, postal maps, seals, bugles, safety deposit boxes, coachmen's suits, postal furniture, medals). The* National Philatelic Museum *Department was created through Order no. 2617 for the Approval of the Statute for the Organization and Function of the NHMR, issued by the Minister of Culture on 12 September 2014. The Department exclusively manages the postal collection of the former* National Philatelic Museum*, while the philatelic items have entered into the custody of the National Bank of Romania.*

Keywords: The National Philatelic Museum, postage stamps, The collection, philatelic items, and postal items, Minister of Culture, the Organization and Function, NHMR, National Bank of Romania.

În epoca modernă serviciul poștal românesc a evoluat pe o linie ascendentă (linii de transport, bază materială, servicii propriu-zise). În anul 1775, Alexandru Ipsilanti, domnul Țării Românești, modifică sistemul poștal la nivel administrativ și organizatoric: statul preia cheltuielile de întreținere a serviciului, caii sunt cumpărați și nu rechiziționați, iar persoanele particulare beneficiază de serviciu contra cost. Ulterior, întreținerea efectivă a poștelor a fost concesionată particularilor, în schimbul unei subvenții din partea statului. În 1854 s-a construit prima linie telegrafică între Giurgiu și București. În 1858 au apărut primele timbre poștale în Moldova, celebrele *Cap de bour*.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1864, serviciul telegrafic și serviciul poștal s-au reunit sub conducerea lui Cezar Librecht (numele său a fost dat unei săli din spațiul expozițional al M.N.F.)[1]. În 1874 s-a înființat Uniunea Poștală Universală, organism internațional în care România este membru fondator. G. Lahovari a fost semnatarul, din partea României, a actului de fondare a U.P.U. (numele său a fost dat unei săli din spațiul expozițional al M.N.F.)[2]. Cele două războaie mondiale au însemnat eforturi susținute pentru deservirea unui spațiu locuit de o populație afectată de restricții. În anul 1991 Poșta Română a devenit regie autonomă, iar din 1998 Companie Națională.

Filatelia reprezintă pasiunea celor care colecționează marca poștală. Pionierii filateliei românești au fost: D. C. Butculescu (numele său a fost dat unei săli din spațiul expozițional al M.N.F.), C. Moroiu, Al. Cantacuzino, I. Oteteleșanu. Prima revistă filatelică românească s-a numit *Timbrophilo* și a apărut în ianuarie 1881. Prima asociație filatelică din România, numită *Societatea Filatelică Română,* s-a înființat în decembrie 1891, președinte fiind ales D. C. Butculescu.

După Primul Război Mondial filatelia ia un mare avânt, fapt dovedit de colecții deosebit de interesante, cum au fost cele ale lui G. Mateescu-Sinaia, Witzleben, Geza von Jakots și alții.

Expozițiile filatelice au fost organizate în România începând cu perioada interbelică. Cea mai mare rămâne EFIRO 1932, organizată la București, în noiembrie 1932, sub patronajul regelui Carol al II-lea[3]. Sub genericul EFIRO, filatelia românească a organizat trei evenimente: EFIRO 1998 (sub patronajul președintelui României, E. Constantinescu), EFIRO 2004 (sub patronajul primului ministru A. Năstase) și EFIRO 2008, prima expoziție mondială organizată cu ocazia

---

[1] Directoratul lui Librecht a funcționat o perioadă scurtă de timp (1 septembrie 1864-11 februarie 1866), dar rodnică în activitatea de administrare a poștelor și telegrafelor. Prima măsură luată a fost instruirea personalului din Principate la manipularea serviciilor și instituirea garanțiilor, în numerar sau cu ipotecă, în valoare egală cu salariul pe un an, pentru despăgubirea statului, în caz de lipsuri sau pierderi. Vezi: Constantin N. Minescu, *Istoria poștelor române. Originea, desvoltarea și legislațiunea lor*, București, Imprimeria Statului, 1916, p. 231.

[2] Directoratul lui Lahovary (4 noiembrie 1871-31 martie 1876), coincide cu aderarea României la U.P.U. Tratatul de la Berna, din 15 septembrie 1874, marca înfiinţarea U.P.U., România fiind membru fondator. Congresul poştal de la Berna, la care Lahovary a fost invitat, la 2 iulie 1900, marca aniversarea a 25 de ani de existenţă a U.P.U., lui Lahovary fiindu-i recunoscute meritele deosebite în domeniul de activitate. *Ibidem,* p. 352.

[3] Prin măsurile întreprinse în sectorul filatelic în perioada iunie-decembrie 1930, se poate spune că regele Carol al II-lea a instaurat dictatura regală în filatelie: a cerut ca toate emisiunile poştale să fie aprobate de suveran, a decis ce serii de timbre vor fi emise, a impus administraţiei poştale punerea în circulaţie a unor timbre în regim special. Vezi: Cristian Andrei Scăiceanu, *Istoria mişcării filatelice din România*, Bucureşti, 2011, p. 234.

https://biblioteca-digitala.ro

aniversării a 150 de ani de la emiterea primelor mărci poştale româneşti *Cap de bour*.

Muzeul Naţional Filatelic este o instituție culturală a cărei misiune este de a promova cunoașterea și înțelegerea lumii întregi, prin studierea timbrelor, a scrisorilor sau a altor mijloace de comunicare prin poștă. Muzeul Național Filatelic are sediul în imobilul proprietate publică a statului, aflat în administrarea M.N.I.R. În 1900, Direcția Generală a Telegrafelor și Poștelor, prin inițiativa directorului general Gr. Cerchez, a înființat un muzeu poștal, prezentat publicului cu ocazia Expoziției Generale din 1906; în incinta parcului expozițional a fost amenajat un han de poștă în care au fost expuse piesele de istorie poștală și timbrele D.G.P.T. Poșta centrală a orașului București a funcționat aici până în 1970, când au început lucrările de renovare și de amenajare a M.N.I.R.

În decembrie 2003, s-a înfiinţat Muzeul Naţional Filatelic, în subordinea Poştei Române, prin decizia acţionarului unic, patrimoniul gestionat fiind împărțit în două categorii: filatelic (timbre/colecții de timbre) și poștal (tipărituri, scrisori, hărți poștale, sigilii, goarne, lăzi de valori, costume de surugii, mobilier poștal, medalistică).

Prin H.G. nr. 287, publicată în M.O. nr. 238/18.03.2004, M.N.F. a obţinut titulatura de *„muzeu de importanţă naţională"*, sediul fiind în Calea Victoriei, nr. 12, Sector 3, București[4]. Atribuțiile principale ale muzeului sunt în număr de 11, potrivit H.G., începând de la inventarierea, evidența, cercetarea, conservarea și valorificarea patrimoniului[5]. Muzeul ocupă 600 mp, având 3 săli de expunere, una centrală – C.I. Lahovari – și 2 laterale – C. Librecht și D.C. Butculescu. Printre expozițiile temporare organizate de-a lungul timpului, până la reorganizarea muzeului ca secție în cadrul M.N.I.R., amintim:

- *Poșta militară și cenzura corespondențelor* (vernisaj – 18 septembrie 2005);
- *România - Belgia, o istorie a timbrelor* (vernisaj – 10 noiembrie 2005);
- *Femei și flori în filatelie* (vernisaj – 8 martie 2006);
- *Francatura mecanică în Statele Unite* (vernisaj – 4 iulie 2007);
- *Ziua Organizației Națiunilor Unite* (vernisaj – 30 octombrie 2009);
- *Biodiversitatea în filatelie* (vernisaj – 20 mai 2010);
- *Evenimente cosmonautice - Aniversări 2011* (vernisaj – 14 mai 2011);
- *Mesagerii primăverii* (23-24 februarie 2013);
- *România în filatelie: cultură, tradiții, valori* – în parteneriat cu I.C.R. și Romfilatelia (vernisaj – 15 aprilie 2013)[6].

[4] H.G. nr. 287, M.O., Partea I, Nr. 238/18.III.2004, Art. 1 (1-2).
[5] *Ibidem*, Art. 2.
[6] www.muzeulfilatelic.ro.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 2013, prin Legea nr. 298, publicată în M.O., Partea I, nr. 710, din 19 noiembrie, M.N.F. s-a reorganizat ca secţie fără personalitate juridică a M.N.I.R., în imobilul deținut de acesta[7]. Potrivit legii B.N.R., va asigura conservarea, gestionarea, protejarea și punerea în valoare a colecției filatelice a României[8]. Conform unui protocol de predare-primire încheiat între Ministerul Culturii, B.N.R., Poşta Română şi M.N.I.R., patrimoniul filatelic a fost luat în custodie de B.N.R., dreptul de administrare revenindu-i M.N.I.R.[9].

Prin Ordinul Ministrului Culturii nr. 2617/12.09.2014 pentru aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare al M.N.I.R., se creează Secția Muzeul Național Filatelic, patrimoniul gestionat exclusiv fiind cel poştal[10]. Începând de la 1 iunie 2015 secția este compusă din 7 angajați – 5 muzeografi (trei debutanți, un muzeograf II și șeful de secție), plus 2 supraveghetori.

În prezent, doi muzeografi II sunt înscriși la cursuri de perfecționare, la I.N.C.F.C. București. Cursul de conservator opere de artă și monumente istorice cuprinde 3 module a câte 2 săptămâni fiecare.

Obiectivul general al secției M.N.F. este legat de elaborarea tematicii expoziției permanente, în contextul operațiunilor de renovare și consolidare a M.N.I.R., redeschiderea muzeului fiind preconizată pentru 2018.

Obiectivele specifice ale secţiei M.N.F. pentru anul 2016 sunt în număr de șase[11], cel mai important fiind cel legat de inventarierea patrimoniului filatelic aflat în custodie la B.N.R. Aceasta este o operațiune amplă, ce urmează a fi derulată în mai multe etape:

- digitizarea și xeroxarea registrelor de inventar și a celor contabile, inclusiv predarea, pe suport de hârtie și electronic, a întregului material arhivistic, B.N.R.[12];

- inventarierea propriu-zisă a Colecției filatelice a României, în locații speciale ale B.N.R.;

- expertizarea și evaluarea, în vederea clasării în patrimoniul cultural național mobil, a bunurilor din Colecția filatelică a României, activități ce vor fi desfășurate în locații B.N.R., dar cu finanțare din partea M.N.I.R. (bugetul propriu)[13].

---

[7] Legea nr. 298, M.O., Partea I, Nr. 710/19.XI.2013, Art. 1 (1-2).
[8] *Ibidem*, Art. 4.
[9] *Ibidem*, Art. 5.
[10] Anexa nr. 1 la O.M.C. nr. 2617/12.09.2014, Art. 49 (1-2).
[11] Cele 6 obiective specifice sunt (în ordine alfabetică): conservarea preventivă a registrelor de inventar digitizate, digitizarea registrelor de evidență, inventarierea unei părți a patrimoniului filatelic aflat în custodia B.N.R. (biblioteca și arhiva fostului M.N.F.), îmbogățire patrimoniu M.N.F. – achiziții piese filatelice și abonamente, participarea la cursuri de perfecționare, participarea la sesiuni/conferințe/vernisaje.
[12] Legea nr. 298, M.O., Partea I, Nr. 710/19.XI.2013, Art. 7.
[13] *Ibidem*, Art. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

După terminarea tuturor operațiunilor legate de inventariere, bunurile ce fac parte din Colecția filatelică a României vor trece din administrarea M.N.I.R. în administrarea B.N.R.[14].

În prezent, patrimoniul filatelic aflat în custodia B.N.R. este sigilat, fiind în desfășurare operațiunea de scanare a tuturor registrelor de inventar și a celor contabile, aflate în secția M.N.F., numărul estimativ de pagini ce vor fi scanate ajungând la 120.000, după care va urma xeroxarea lor. Ulterior, se va trece la inventarierea obiectelor de patrimoniu, dispuse în 5 gestiuni, pentru care specialiștii secției M.N.F. vor primi decizii:

- gestiune timbre românești;
- gestiune timbre străine I;
- gestiune timbre străine II;
- efecte poștale;
- matrițe; biblioteca și arhiva Colecției filatelice a României.

În paralel, se desfășoară activități legate de completarea Colecției filatelice a României, cu exemplare furnizate gratuit de S.C. Romfilatelia S.A., atât M.N.I.R.-ului cât și B.N.R.-ului, odată cu punerea în circulație a fiecărei emisiuni filatelice. Specialiștii M.N.F. întocmesc borderouri ale avizelor de expediție, procese de predare-primire și completează registrele de inventar. Ultima expediție, de la sfârșitul lunii august 2015, conține 4 avize, numărul estimativ de obiecte primite fiind de 300 (mărci, colițe, blocuri și întreguri poștale românești)[15].

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Minicoală (2 timbre și 14 vignete). Fonoteca de aur. Emisiune 2013.

Fig. 2 – Buletin UPU, nr. 9/2008, p. 1.

Fig. 3 – Buletin UPU, nr. 4/2009, p. 1.

Fig. 4a – Buletin UPU, nr. 1/2013, p. 1.

Fig. 4b – Buletin UPU, nr. 1/2013, p. 2.

Fig. 5 – Sălile M.N.S. (ansamblu).

Fig. 6 – Sala Lahovari. Dulapuri metalice pentru timbre.

Fig. 7 – Sala Lahovari. Matrițe *Cap de bour*, Moldova, 1858.

Fig. 8 – Sala Lahovari. Emisiunea *Carol I cu barbă*, 1872.

Fig. 9 – Sala Lahovari. Centenar UPU.

Fig. 10 – Sala Librecht. Releu de poștă. Machetă.

Fig. 11 – Sala Librecht. Surugii

---

[14] *Ibidem*, Art. 10.

[15] Borderourile nr. 1-4/25.09.2015.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 12 – Sala Librecht. Furgon.
Fig. 13 – Sala Librecht. Birou poștal.
Fig. 14 – Sala Butculescu. Afiș.
Fig. 15 – Sala Butculescu. Medalii.
Fig. 16 – EFIRO 2008 (1).
Fig. 17 – EFIRO 2008 (2).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 – Minicoală (2 timbre și 14 vignete). Fonoteca de aur. Emisiune 2013

Fig. 2 – Buletin UPU, nr. 9/2008, p. 1

Fig. 3 – Buletin UPU, nr. 4/2009, p. 1

Fig. 4a – Buletin UPU, nr. 1/2013, p. 1

Fig. 4b – Buletin UPU, nr. 1/2013, p. 2

Fig. 5 – Sălile M.N.S. (ansamblu)

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6 – Sala Lahovari. Dulapuri metalice pentru timbre

Fig. 7 – Sala Lahovari.
Matrițe *Cap de bour*, Moldova, 1858

Fig. 8 – Sala Lahovari.
Emisiunea *Carol I cu barbă*, 1872

Fig. 9 – Sala Lahovari.
Centenar UPU

Fig. 10 – Sala Librecht. Releu de poștă.
Machetă

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11 – Sala Librecht. Surugii

Fig. 12 – Sala Librecht. Furgon

Fig. 13 – Sala Librecht. Birou poștal

Fig. 14 – Sala Butculescu. Afiș

Fig. 15 – Sala Butculescu. Medalii

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 16 – EFIRO 2008 (1)

Fig. 17 – EFIRO 2008 (2)

https://biblioteca-digitala.ro

”EXPONATUL LUNII”
SAU CUM NE PUNEM ÎN VALOARE PATRIMONIUL MUZEAL

CORINA IORDAN
corinaiordan1@yahoo.com
Muzeul Județean Teleorman – Alexandria

THE ”MONTH EXHIBIT”
OR HOW TO HIGHLIGHT OUR MUSEUM PATRIMONY

ABSTRACT

The "Month exhibit" exhibition project started on the 1st February 2008. The purpose was to bring to the attention of visitors a series of objects owned by the museum, objects whose presentation could not be realized within basic or temporary exhibitions and deserved a special attention, offering the visitors the possibility to discover or rediscover the values of the local history.

The range of objects chosen to exhibit is varied; it included and still includes: archaeological and ethnographic objects, objects with memorial feature, documents, old books, tools and weapons, ornaments and liturgical objects.

The exhibit is most often realized on the occasion of certain events (e.g. Alexandria Days) or some popular or religious holidays. Sometimes it was meant to show visitors the latest archaeological findings, valuable and spectacular at the same time.

Keywords: exhibit, patrimony, exhibition, museum, archeology, ethnography.

Desigur că în patrimoniul fiecărui muzeu există obiecte a căror prezentare fie nu se poate realiza în cadrul unor expoziţii de bază sau temporare, fie merită acordarea unei atenţii deosebite. Plecând de la acest fapt, la începutul anului 2008, Muzeul Judeţean Teleorman a demarat un Proiect expoziţional menit să aducă în atenţia publicului vizitator tocmai aceste obiecte aflate în depozitele instituţiei, oferindu-i posibilitatea să descopere sau să redescopere valori ale istoriei locale. Întrucât etalarea acestor obiecte s-a hotărât să fie făcută lună de lună, Proiectul a fost numit *Exponatul Lunii*.

Gama de obiecte aleasă pentru a fi expusă a fost variată şi a cuprins şi cuprinde: obiecte arheologice şi etnografice, obiecte cu caracter memorial, documente, cărţi vechi, unelte şi arme, podoabe şi obiecte liturgice. De cele mai multe ori, exponatul este realizat cu ocazia unor anumite evenimente (de exemplu, Zilele Alexandriei) sau a unor sărbători populare ori religioase. Alteori, a dorit să

https://biblioteca-digitala.ro

prezinte vizitatorilor descoperiri arheologice de ultimă oră, valoroase şi spectaculoase, totodată.

Pentru o bună vizibilitate şi accesibilitate, locul ales pentru etalarea obiectelor a fost Holul de Onoare al muzeului.

Ansamblul expoziţional constă dintr-un modul de etalare a bunului cultural însoţit de un panou pe care este expus materialul auxiliar. Etalarea se face în funcţie de cerinţele fiecărui obiect, atât din punct de vedere al valorificării expoziţionale, cât şi al stabilităţii stării de sănătate.

Modulul folosit, în general, este reprezentat de o vitrină ce are scheletul metalic, cu blatul din PAL îmbrăcat în material textil, iar lateralele şi capacul din geamuri de sticlă, cu suprafaţa utilă de 0,80x0,80 m şi înălţimea de 0,40 m.

Lipsa unor geamuri mai înalte a determinat expunerea în spaţiu deschis a unor obiecte care, prin natura suportului material şi a siguranţei, permiteau acest lucru.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru obiectele cu volume mai mari decât cel al vitrinei, aceasta a fost înlocuită de un postament din PAL furniruit sau cuburi, confecţionate din PAL şi îmbrăcate în material textil.

Obiectele expuse în vitrină au avut sisteme de etalare diferite, în funcţie de caracteristicile pieselor. Astfel, expunerea anumitor obiecte, în general de dimensiuni mai mari, s-a făcut direct pe blatul vitrinei, uneori fiind nevoie de draparea unor materiale textile contrastante care să le pună în valoare.

Tot în vederea evidenţierii unor exponate de dimensiuni mai mici, de această dată au fost folosiţi diferiţi suporţi, de formă paralelipipedică sau prismatică, de diferite dimensiuni, confecţionaţi din PAL sau plexiglas.

https://biblioteca-digitala.ro

La piesele de dimensiuni foarte mici, de tipul podoabelor şi a celor cu detalii ce trebuiau evidenţiate, s-a montat o lupă care să permită o bună vizibilitate.

Un caz excepţional l-a constituit expunerea unui plug de fier, etalat pe pământ, pentru a i se reda cât mai sugestiv funcţia. Pentru aceasta a fost folosită o folie de PVC, peste care s-a aşezat pământul care, în prealabil, a fost dezinfectat, tratat cu insecticid şi uscat, pentru ca eventuala prezenţă a unor bacterii sau organisme şi umiditatea pământului folosit să nu dăuneze piesei.

Exponatele – etalate lună de lună, în perioada februarie-decembrie, luna ianuarie fiind dedicată unei *Retrospective a Exponatului Lunii* –, sunt însoţite şi de o bogată bază documentară: explicaţii ştiinţifice, culturale, documente, fotografii, hărţi, legende.

https://biblioteca-digitala.ro

Cele mai deosebite obiecte expuse în cadrul *Exponatului Lunii*, ţinând cont de autenticitate, vechime, inedit, de povestea care însoţeşte obiectul, au fost: *Carul de bronz de la Bujoru, Coiful de la Peretu, Brăţara de la Guruieni, Podoabele din Tezaurul de la Brânceni, Evanghelie 1697, Sfeşnic brâncovenesc, Sigiliul Domnitorului Alexandru Dimitrie Ghica, Ekstrukţia, Cămaşa femeiască, Chimir, Bâta electorală*.

Pentru a face cunoscut proiectul, încă de la iniţiere am ales să-l promovăm prin intermediul a trei canale virtuale, cu impact mare la public, mai ales la cel tânăr. Este vorba de website-ul instituţiei – www.muzeulteleorman.ro –**,** de *pagina de facebook* a muzeului şi de publicaţiea electroniceă bianuală *Muzeul Judeţean Teleorman – e Buletin de informare*.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru un impact mai mare, în cadrul *Exponatului Lunii* am iniţiat un concurs lunar, *Vino la muzeu şi câştigă*, la care vizitatorii, fie veniţi la muzeu, fie vizitatori virtuali ai website-ului instituţiei, au fost invitaţi să răspundă la o întrebare legată de exponatul din luna respectivă şi să trimită răspunsurile lor fie prin poştă, fie prin email, la o adresă special creată.

Lună de lună, câştigătorii au fost desemnaţi prin tragere la sorţi, iar premiile au constat într-un abonament la muzeu, pentru un an, şi diferite publicaţii şi cărţi poştale ilustrate editate de către instituţia noastră, instituţii colaboratoare sau sponsori.

Evaluarea impactului Proiectului expoziţional *Exponatul Lunii* am urmărit-o prin: scrisorile venite pe adresa muzeului; mesajele transmise prin e-mail; mesajele scrise în Cartea de Onoare a muzeului; aprecierile, comentariile şi “like-urile” primite în urma postărilor pe facebook.

Până la sfârşitul anului 2015 am reuşit să scoatem din depozitele instituţiei şi să expunem 87 de obiecte care s-au bucurat de o foarte mare vizibilitate şi apreciere a tuturor celor care ne-au trecut pragul.

Putem spune că scopul proiectului, acela de a valorifica patrimoniul aflat în depozitele muzeului, a fost atins, iar faptul că lună de lună am putut oferi ceva nou în materie expoziţională a condus la atragerea unui număr mare şi constant de vizitatori la muzeu.

https://biblioteca-digitala.ro

INVESTIGAȚIA RADIOLOGICĂ DIGITALĂ APLICATĂ ÎN CAZUL UNOR ICOANE PE PANOU RESTAURATE PRIN PROIECTUL *MUSEIKON. UN NOU MUZEU AL ICOANEI REVITALIZEAZĂ O CLĂDIRE MONUMENT ISTORIC RESTAURATĂ ÎN ALBA IULIA*

MIREL-VASILE BUCUR
mirel_bucur@yahoo.com
Universitatea „Lucian Blaga" – Sibiu

THE DIGITAL RADIOLOGICAL RESEARCH APPLIED TO THE ICONS ON WOOD RESTORED THROUGH THE PROJECT *MUSEIKON. A NEW MUSEUM OF ICONS REVIVES A RESTORED HISTORIC BUILDING IN ALBA IULIA*

ABSTRACT

The scientific investigations of heritage assets before of the restoration interventions is a mandatory step and always extremely necessary. Of course, in present we have an extremely wide range of methods and means by which the artifacts of various kinds can be analyzed to determine the state of conservation, detailed knowledge of the materials and, ultimately, to select suitable methods of intervention. Lately, the emphasis is heavily on non-destructive methods or minimum samples of matter and the digital radiography is one of them. In fact, radiography of the heritage assets through traditional means is already a method that has a history of over 100 years, which has proved its usefulness. Modern practice, digital, is one of the methods that make up the range of investigations that we use routinely. This paper aims to present some cases of investigation of the icons on wood with the digital radiography method. Restoration interventions were made in the MUSEIKON project.

Keywords: icon on wood panel, glass icons (reverse glass painting), digital radiography, state of preservation, restoration interventions, radiographic signal, pigments.

Proiectul *MUSEIKON. Un nou muzeu al icoanei revitalizează o clădire monument istoric restaurată în Alba Iulia* este finanţat prin Mecanismul Financiar al Spaţiului Economic European (SEE) 2009-2014 şi își propune să fie unul dintre cele mai importante puncte de atracție ale județului Alba, un complex muzeal unic în Transilvania, care va găzdui cărţi vechi și obiecte de patrimoniu de reală valoare, precum şi o colecție impresionantă de icoane. În cadrul proiectului se vor restaura

https://biblioteca-digitala.ro

52 de icoane (dintre care 6 din colecția Muzeului Naţional al Unirii Alba Iulia şi 46 din cea a Arhiepiscopiei din Alba Iulia) şi 15 cărţi vechi.

Radiografia bunurilor de patrimoniu este deja o metodă care are o istorie de peste 100 de ani, în care și-a dovedit pe deplin utilitatea. Cea digitală, modernă, s-a impus deja în practica timpului nostru, fiind una din metodele utilizate în mod curent, una din analizele ce compun paleta de investigații la care apelăm pentru stabilirea stării de conservare a artefactelor, pentru cunoașterea amănunțită a materialelor componente și, în final, pentru selectarea metodelor de intervenție potrivite. În articolul de faţă ne vom limita la câteva consideraţii legate de investigaţia radiologică digitală aplicată în cazul unor icoane pe panou restaurate în cadrul proiectului amintit.

RĂSTIGNIREA, icoana pe panou, Arhiepiscopia Ortodoxă Română Alba Iulia. Nr. inv. 423 (Fig. 1-2)

Având în vedere dimensiunile icoanei (37x29,5 cm), a fost necesară o singură expunere pentru a se obţine imaginea întregii suprafeţe. Pentru vizualizarea imaginii master (format dcm.) s-a utilizat DicomWorks 1.3.5., care permite exportarea fișierului în alte formate de imagine. Uzual, executăm un export în format jpeg. pentru utilizarea ulterioară în documentația editată într-un format text (doc., docx.).

Putem sesiza din radiografie faptul că fibra lemnului este bine pusă în evidenţă, deci avem o structură corespunzătoare lemnului de răşinoase, presupunere confirmată de B.A. nr 25/2015[1]. În imaginea radiografică putem sesiza că sunt puse în evidenţă fisurile, micile crăpături şi pierderile de material lemnos înregistrate în tonalităţi de gri închis, aproape de negru. Atacul de insecte xilofage (conform buletinului de analiză 25/2015 *Anobium punctatum*), este nesemnificativ pe faţă, în schimb, pe revers se înregistrează între 6-48 orificii de zbor/100cm² și a produs fragilizarea suportului. În zonele colţurilor observăm mici pierderi ale masei lemnoase înregistrate și în imaginea RX în tonalități închise apropiate de negru.

Gama tonurilor, de la alb la negru este complexă, evidenţiindu-se informaţii cu privire la natura pigmenţilor utilizaţi. Astfel, apreciem că faţa şi mâinile personajelor au accente de alb de plumb deoarece dau un semnal radiografic luminos, deschis. În plus, în substrat există alb de plumb, semnalul luminos fiind astfel amplificat pe întreaga suprafaţă, prin atenuarea accentuată a radiației RX. Culoarea roşie este cinabru, iar de-a lungul fibrei lemnului se observă că avem un defect care la prelucrare a determinat o aşchiere. Densitatea mai mare a lemnului şi surplusul de grund ne dau un semnal luminos, care se detaşează clar în imaginea radiologică.

[1] Livia Bucșa, *Buletin de analiză*, Nr. 25/2015.

https://biblioteca-digitala.ro

Lacunele straturilor picturale sunt vizibile şi în radiografie sub forma unor zone neregulate, cu semnal în gama griurilor închise. Cu aspect circular sunt evidențiate pierderi ale straturilor picturale determinate de atacul biologic (orificiile de zbor) şi se pot observa craclurile straturilor picturale, care au un aspect caracteristic.

***SFÂNTA TROIȚĂ ÎNTR-UN TRUP*, icoană pe panou, Arhiepiscopia Ortodoxă Română, Alba Iulia. Nr. inv. 430 (Fig. 3-4)**

Piesa de față este pictată pe un suport din lemn de molid[2] cu următoarele dimensiuni: înălțime 45 cm, lățime 36 cm. Suportul este debitat tangențial, baghetele ramei sunt profilate şi fixate adeziv pe suport cu clei și cepuri de lemn introduse dinspre față. Cuiele din lemn sunt constitutive fiind acoperite de straturi picturale originale. Pentru a se obţine o imagine de ansamblu am efectuat în acest caz două expuneri. După prelucrarea imaginilor master rezultatul obţinut este spectaculos, deoarece a pus în evidenţă întreaga compoziţie. În radiografie, sunt evidențiate defectele panoului, respectiv noduri concrescute și zone de creștere a unor ramuri (**Fig. 4**).

Se observă puternica atenuare a radiaţiei pe zonele în care avem combinaţii de alb, ceea ce ne sugerează prezenţa albului de plumb. Ariile pictate în culoare roşie pot fi realizate cu miniu de plumb, cinabru sau amestec al celor doi pigmenţi, cum se întâmplă frecvent.

Pentru a avea o situație și mai clară am apelat la analiza XRF[3], care ne-a confirmat interpretarea imaginii radiografice și ne-a furnizat elemente suplimentare privind stratigrafia. De asemenea, s-a confirmat prezenţa foiţei de aur şi de argint, faptul că avem un pigment roşu care atenuează puternic radiaţia electromagnetică, respectiv cinabru şi verdele aplicat pe foiţa de argint este de pământ. Suplimentar s-a putut constata prezența albului de plumb şi în stratul de preparație ca filer.

---

[2] Idem, *Buletin de analiză*, Nr. 28/2015

[3] XRF – ***Spectrometrie de fluorescenţă de raze X***, este metoda analitică nedistructivă cea mai utilizată pentru investigarea valorilor culturale din ceramică, sticlă, bronz, piese din metal preţios, glazuri, email, obsidian. Prin această metodă se produce excitarea unei substanţe cu o radiaţie X primară, care scoate electroni de pe un strat apropiat nucleului, locul lor fiind luat de electroni de pe straturi mai îndepărtate. Acest schimb de energie se materializează prin emisia unei raze X de fluorescenţă, caracteristică elementului respectiv, oferind o notă de identificare. Radiaţia X primară poate veni de la un tub de raze X, de la o sursă radioactivă sau poate fi radiaţie sincrotronică (cea mai indicată). Este o metodă nedistructivă, se pretează pentru aparate portabile (Ana Maria Vlad, Gheorghe Niculescu, *Metode instrumentale de analiză în artă şi arheologie*, Iaşi, Editura Performantica, 2013, pp. 76-82).

https://biblioteca-digitala.ro

***IISUS PANTOCRATOR, ÎNCONJURAT DE APOSTOLI* – Zugravul Ioan din Beriu, icoană pe panou, Arhiepiscopia Ortodoxă Română, Alba Iulia. Nr. inv. 464.**

Icoana este pictată pe lemn cu ramă atașată pe panou, fără traverse constitutive (**Fig. 5**). Având în vedere dimensiunile icoanei (63x51 cm), radiografierea digitală a fost executată pe întreaga suprafaţă a piesei prin patru expuneri succesive, la fiecare expunere utilizându-se aceiaşi parametri. Cele patru imagini radiografice rezultate au fost asamblate prin prelucrare ulterioră, astfel încât am obţinut imaginea de ansamblu a piesei (**Fig. 6**). În urma analizei imaginii radiografice se poate observa că suportul este confecţionat din două planşe verticale inegale, care au fost îmbinate adeziv pe muchii vii. De asemenea, sunt puse în evidenţă cepurile cu care sunt montate baghetele ramei, urmele de cepuri şi defectele panoului. Fibra lemnului este şi ea bine pusă în evidenţă şi are aspectul unei esenţe lemnoase din categoria răşinoaselor[4].

Straturile picturale au un semnal radiografic diferit în funcţie de compoziţia şi grosimea lor. În consecinţă, amprenta radiografică repetă elementele compoziţionale ale temei reprezentate. Zonele conţinând alb de plumb se constituie în zone albe sau gri deschis şi marchează inscripţiile care nominalizează pe fiecare personaj, trăsăturile feţelor şi mâinile personajelor. Un semnal radiografic asemănător rezultă şi în zonele unde este utilizat un roşu pe bază de miniu (veşminte). Merită să remarcăm faptul că radiografia pune în evidenţă foarte bine compoziţia icoanei, care se putea citi parţial din cauza brunificării verniului şi a depunerilor de murdărie superficială şi aderentă.

***MAICA DOMNULUI CU PRUNCUL* – Gheorghe fiul lui Iacov (atribuire), circa 1778, Arhiepiscopia Ortodoxă Română, Alba Iulia. Nr. inv. 582.**

Piesa de faţă este pictată pe un suport din lemn de răşinoase cu următoarele dimensiuni: 76,5x58 cm**.** Suportul este debitat tangențial, fiind compus din două planşe care au fost inițial lipite pe muchii vii. Baghetele ramei sunt profilate, fiind fixate adeziv cu clei și cepuri de lemn, în prezent păstrându-se doar baghetele verticale (**Fig. 7**).

Pentru a se obţine o imagine de ansamblu, am efectuat în acest caz şase expuneri. Imaginea obţinută este spectaculoasă deoarece a pus în evidenţă faptul că pe zona de fond avem o „repictare”, de fapt o depunere grosieră de vopsea aurie, aplicată peste pictura originală, acoperind şi inscripţiile. Putem menţiona faptul că intervenţia nu a ţinut seama de problemele pe care le prezenta icoana, noile straturi fiind aplicate peste lacune, peste zone fragilizate, peste murdăria aderentă şi verniul îmbătrânit.

---

[4] Molid (*Picea abies*), conform Livia Bucşa, *Buletin de analiză*, nr. 24/2015.

https://biblioteca-digitala.ro

Suportul icoanei este realizat din lemn de rășinoase, radiografia înregistrând desenul fibrei lemnoase destul de clar. Totodată sunt evidențiate defectele panoului, respectiv noduri concrescute și zone de creștere a unor ramuri (**Fig. 8**). Baghetele sunt atașate adeziv pe marginea panoului şi sunt fixate suplimentar și cu ajutorul unor cuie din lemn, acest lucru fiind bine surprins în imaginea radiografică.

Straturile picturale ne oferă, așa cu menționam și anterior, o imagine spectaculoasă deoarece pe fondul icoanei sunt înregistrate inscripții realizate cu un pigment roşu pe bază de plumb sau mercur. Acest fapt ne indică o intervenție ulterioară inadecvată care nu a ținut seama de problematica piesei, urmărindu-se evident obținerea unui relativ efect estetic de prospețime. Culoarea nouă a avut la momentul respectiv o anume vitalitate, dar cu trecerea timpului pigmentul pe bază de cupru s-a oxidat şi murdăria aderentă a atenuat şi mai mult acest efect (**Fig. 9-13**). De asemenea, sunt puse în evidență zonele lacunare.

Pentru a avea o situație și mai clară am apelat și în acest caz la analiza XRF, care ne-a confirmat interpretarea imaginii radiografice și ne-a furnizat elemente suplimentare privind stratigrafia. S-a confirmat prezenţa foiţei de Au şi de Ag, faptul că avem un pigment roşu pe bază de oxizi de fier în amestec și a fost identificat albul de plumb. Toate determinările prin fluorescenţă de raze X au fost realizate de dr. Gheorghe Niculescu, căruia îi aducem şi pe această cale mulţumirile noastre. Determinările s-au efectuat cu un aparat portabil Innov-X Systems, Alpha Series.

În final, menționăm încă o dată avantajele radiografiei digitale, între care se remarcă faptul că este non-distructivă, ne oferă informații prețioase privind starea de conservare a artefactelor, despre tehnica de lucru şi ne lămurește cu privire la unele aspecte calitative legate în primul rând de pigmenții utilizați. Merită menţionat faptul că imaginea obţinută poate fi procesată ulterior ca orice imagine digitală suportând: ajustarea luminozităţii şi contrastului, decuparea, conversia în alt format (jpeg., tiff., bmp., png.). Totodată, nu trebuie să uităm facilităţile de transmitere la distanţă şi de stocare, precum şi posibilitatea de printare (de obicei pe filme termosensibile). Pentru toate acestea, pledăm pentru utilizarea acestei metode, noi adoptând-o deja de mai mulți ani, apelând la ea în mod curent ca la o analiză necesară pentru a pătrunde în intimitatea materială a pieselor ce urmează a fi restaurate.

Bibliografie:

Mirel-Vasile BUCUR, *Date puse în evidență prin radiografia digitală în cazul unor icoane din colecția Arhiepiscopiei Sibiului*, în ”Conservarea și restaurarea patrimoniului cultural”, XIII, Iași, Editura Doxologia, 2014, pp. 354-373.

https://biblioteca-digitala.ro

Mirel BUCUR, *Investigaţia non-distructivă de tip radiologie digitală aplicată în domeniul picturii tempera pe panou*, în ”Cibinium 2006-2008”, partea a II-a, Sibiu, Editura „ASTRA Museum”, 2009, pp. 253-260.

IDEM, *The Radiography of Icons on Wood Panel between Classical and Modern*, în ”Art Out”, 4, nr. 23, pp.154-160, http://artout.ro/reviste/artout_23/index.html#/0.

Mirel BUCUR, Ciprian ŞOFARIU, *Noi metode de investigaţie radiologică pentru piesele restaurate în laboratorul de restaurare pictură din cadrul C.N.M. ASTRA-Sibiu*, în ”Revista muzeelor”, nr. 1, Bucureşti, 2008, pp. 60-64.

Arturo GILARDONI, Riccardo ACANI, Orsini Silvia TACCANI, *X-Ray In Art*, Gilardoni S.p.A., Mandello Lario (Como)-Italia, 1977.

Janet LANG, Andrew MIDDLETON, *Radiograpy of Cultural Material*, Butterworth Heinemann series, Oxford, 1998.

Maria E. LYRA, Sofia D. KOROLAIMI, Aikaterini Lampro N. SALVARA, *Presetation of Digital Radiographic System and the Quality Control Procedures that Currently Followed by Various Organizations Worldwide*, in ”Recent Patents on Medical Imaging”, nr. 2, 2010, pp. 5-21.

Ciprian-Radu ŞOFARIU, Simona ŞOFARIU, *Radiologia în artă şi în arheologia modernă,* în ”Sibiul Medical”, 17, nr. 4, Sibiu, 2006, Pp. 339-347.

Ana Maria VLAD, Gheorghe NICULESCU, *Metode instrumentale de analiză în artă şi arheologie*, Iaşi, Editura Performantica, 2013.

Lista ilustraţiilor

Fig. 1 – *Răstignirea,* icoană pe panou. Ansamblu față înainte de restaurare.

Fig. 2 – *Răstignirea*. Imagine RX digitală.

Fig. 3 – *Sfânta Troiță într-un trup,* icoană pe panou. Imagine de ansamblu înainte de restaurare.

Fig. 4 – *Sfânta Troiță într-un trup*. Imagine RX digitală.

Fig. 5 – *Iisus Pantocrator, înconjurat de apostoli* – Zugravul Ioan din Beriu, icoană pe panou. Imagine de ansamblu înainte de restaurare.

Fig. 6 – *Iisus Pantocrator, înconjurat de apostoli*. Imagine RX de ansamblu

Fig. 7 – *Maica Domnului cu pruncul*, icoana pe panou. Ansamblu față înainte de restaurare.

Fig. 8 – *Maica Domnului cu pruncul*. Imagine RX digitală.

Fig. 9 – *Maica Domnului cu pruncul*. Ansamblu față după restaurare.

Fig. 10 – *Maica Domnului cu pruncul*. Detaliu înainte de restaurare.

Fig. 11 – *Maica Domnului cu pruncul*. Detaliu imagine RX digitală.

Fig. 12-13 – *Maica Domnului cu pruncul*. Detalii după îndepărtarea intervenţiei ulterioare.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

https://biblioteca-digitala.ro

RESTAURAREA ICOANEI DE HRAM A BISERICII *SFÂNTA TREIME* DIN SATUL MÂNDRA, ȚARA FĂGĂRAȘULUI, ÎNCEPUTUL SECOLULUI XIX

MARIN COTEŢIU
marin_cotetiu@yahoo.com
Universitatea din Bucureşti
Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”
Departamentul de Teologie Sistematică, Practică şi Artă Sacră

THE RESTORATION OF THE ICON OF THE *HOLY TRINITY* CHURCH IN MÂNDRA VILLAGE, ȚARA FĂGĂRAȘULUI, BEGINNING OF THE 19th CENTURY

ABSTRACT

In this article, I aim to present certain methodological aspects of the main restoring operations I performed in case of the titular saint icon of the Holy Trinity *Orthodox Church in Mândra Village, Braşov County. This icon, together with almost the entire altarpiece it is part of, dates from year 1810. My restoring approach had as priorities the rebuilding of the adhesion of the paint layer separated from the support, the stopping of the biological attack and the consolidation of the wooden support.*

Since the icon is a composing part of an ensemble belonging to this church with considerable age value, in the introductory part of my article, I also present other significant data regarding the Holy Trinity *Church and its artistic components. Then, in order to integrate the titular saint icon in the ensemble that it is part of, I present a few guiding marks from the iconographic program of the altarpiece, information regarding the composing materials and the artistic technique.*

The methodological observations regarding the conservation-restoration treatment applied are followed at the end of the article by photographs showing some aspects of this icon’s restoration.

Key words: icon, restoration, tempera, wood.

Biserica cu hramul *Sfânta Treime* este amplasată pe o colină, fiind astfel vizibilă din multe zone ale satului Mândra şi de pe drumul naţional care îl străbate. Localitatea este situată în depresiunea Făgăraş, pe malul râului Olt, la distanţa de 6

https://biblioteca-digitala.ro

km de oraşul Făgăraş şi la 56 km de Braşov. Satul Mândra are o mare vechime, existenţa sa fiind datată încă din anul 1400[1].

În articolul acesta mi-am propus să prezint unele aspecte metodologice ale principalelor operaţiuni de restaurare pe care le-am efectuat în cazul icoanei *Sfânta Treime*. Această icoană, împreună cu aproape întreg iconostasul din care face parte, datează din anul 1810. Demersul meu de restaurare a avut ca priorităţi refacerea adeziunii stratului pictural desprins de suport, stoparea atacului biologic şi consolidarea suportului lemnos.

Întrucât icoana este parte componentă a unui ansamblu care aparţine acestei biserici cu valoare de vechime considerabilă, expun în partea introductivă a articolului meu şi alte date semnificative despre biserica *Sfânta Treime* şi componentele sale artistice. Sfântul lăcaş a fost construit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, din piatră şi cărămidă, fiind sfinţit în anul 1779. Comunitatea credincioşilor ortodocşi de aici a avut în cursul istoriei sale şi alte biserici. Mărturii istorice consemnează existenţa în sat a unei biserici înaintea celei de acum, întrucât există date cu privire la slujirea preoţească aici, în anul 1726, a „*preotului libertin Stanciu*”[2].

Revin la istoria actualei bisericii cu hramul *Sfânta Treime,* amintind, aşa cum menţionam mai sus, faptul realizării iconostasului ei la anul 1810. Inscripţia acestei date, „*1810*”, este notată de zugravul iconar în partea inferioară a icoanei *Cina Cea de Taină*, aflată în registrul prăznicarelor. Prima dintre cifre este ornamentată. Meşterul zugrav autor al icoanelor şi policromiei iconostasului nu şi-a inscripţionat însă şi numele, acesta rămânând neidentificat până în prezent. Totuşi, analizând stilul picturii icoanelor din iconostas şi cel al picturii murale a bisericii se constată asemănări care pot constitui indicii pentru acelaşi autor: zugravul Sava de la Făgăraş. El a realizat pictura murală a acestei biserici, pe care a semnat-o şi datat-o într-o inscripţie notată la baza calotei naosului: „*Zugrăvitu-sa această sfântă biserică de mine Sava zugravul de la Făgăraş, la anul 1821*”. Prin urmare pictura murală a fost realizată la 11 ani după finalizarea iconostasului.

Uşile diaconeşti ale iconostasului sunt mai târzii. Autorul picturii lor este Ioan Pop zugrav. Acesta s-a semnat şi a datat pictura la 1854 (aşa cum arată inscripţia notată de el pe uşa cu reprezentarea Sfântului Arhidiacon Ştefan, spre sud).

Ansamblul iconostasului bisericii *Sfânta Treime,* prin vechimea sa, prin calităţile estetice ale componentelor sale (icoane, sculptură şi policromie), având autenticitatea stilului popular specific zonei şi deţinând o valoare spirituală deosebită, se prezintă ca o lucrare valoroasă şi reprezentativă pentru arta plastică

[1] Dan Ghinea, *Enciclopedia geografică a României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2002.
[2] Ştefan Meteş, *Viaţa bisericească a românilor din Ţara Oltului*, Sibiu, Editura Asociaţiunii, 1930, pp. 85-86.

https://biblioteca-digitala.ro

bisericească din Transilvania, în zona Ţării Făgăraşului, în perioada de început a secolului al XIX-lea. La aceleaşi înalte valori istorice, estetice şi spirituale este apreciată şi pictura murală a sfântului locaş, toate acestea făcând din biserica *Sfânta Treime* unul dintre cele mai reprezentative obiective culturale şi religioase din Ţara Făgăraşului. Pentru importanţa pe care o prezintă din perspectiva acestor valori, biserica ortodoxă *Sfânta Treime* din satul Mândra este clasată ca monument istoric[3].

Pentru a integra icoana de hram în ansamblul din care face parte expun aici câteva repere din **programul iconografic al iconostasului**. Am optat pentru a prezenta desfăşurarea iconografică de jos în sus, considerând primul registru cel al icoanelor împărăteşti, în rândul cărora este situată şi icoana de hram *Sfânta Treime* (în extremitatea dreaptă). Icoanele împărăteşti propriu-zise, cele două situate în stânga şi în dreapta uşilor împărăteşti ale iconostasului sunt: Iisus Hristos (în dreapta uşilor împărăteşti) şi Sfânta Fecioară cu Pruncul (în stânga uşilor împărăteşti). Pe lângă acestea, în extremitatea stângă a registrului se află icoana unui sfânt către care se manifestă o evlavie deosebită. În cazul de faţă este vorba de Sfântul Ierarh Nicolae. Am menţionat deja uşile împărăteşti, acestea fiind poziţionate în axa centrală verticală a iconostasului. Cele două uşi diaconeşti sunt poziţionate spre latura de sud şi cea de nord ale bisericii. Pe uşa diaconească dinspre nord este pictat Preotul Aron, iar pe uşa diaconească dinspre sud este pictat (Arhi)Diaconul Ştefan. Deasupra registrului icoanelor împărăteşti este montată o friză sculptată şi traforată, ornamentată cu motive florale şi geometrice. Mai sus se află al doilea registru de icoane, cel al prăznicarelor, adică al icoanelor cu reprezentări ale praznicelor împărăteşti ale Mântuitorului Hristos şi ale Sfintei Fecioare Maria. În centrul icoanelor prăznicare se află icoana *Cina Cea de Taină*. Al treilea registru este cel al icoanelor Sfinţilor Apostoli, având la mijloc icoana Mântuitorului Iisus Hristos reprezentat ca Mare Arhiereu, şezând pe tron, cu o mitră pe cap, cu Evanghelia în mâna stângă şi binecuvântând cu mâna dreaptă. El este Arhiereul desăvârşit. De o parte şi de cealaltă a Sa sunt Sfinţii Apostoli, reprezentaţi în icoane câte doi. Al patrulea registru de icoane, cel al Sfinţilor Prooroci, se află în partea superioară a iconostasului. Deoarece în cazul acestei biserici nu a existat loc pentru o mai amplă dezvoltare a iconostasului pe verticală, registrul Sfinţilor Prooroci are în centrul său crucea cu Mântuitorul Hristos răstignit şi moleniile (icoana Sfintei Fecioare Maria şi icoana Sfântului Apostol Ioan). Întrucât şi pe direcţie orizontală suprafaţa iconostasului este destul de restrânsă, au fost realizate doar şase icoane reprezentând prooroci. Aceştia sunt reprezentaţi în medalioane rotunde, de mărimi diferite, aşezate în ordine descrescătoare dinspre centrul

---

[3] Informaţii despre această biserică am prezentat şi în artiolul intitulat *Aspecte privind restaurarea picturilor murale de la biserica* Sfânta Treime *din satul Mândra, jud. Braşov*, articol publicat în ”Anuarul Facultăţii de Teologie Ortodoxă din Bucureşti”, Editura Universităţii din Bucureşti, 2013, pp. 615-631.

https://biblioteca-digitala.ro

iconostasului spre lateralele sale. Sub medalioanele cu prooroci sunt doi şerpi sculptaţi, orientaţi spre cruce. Şerpii simbolizează aici înţelepciunea.

Prezint în continuare câteva informaţii privind **materialele componente şi tehnica artistică** de realizare a iconostasului[4]. Structura iconostasului este confecţionată din grinzi şi panouri din lemn de brad, fixate cu cuie metalice pe zidul ridicat între altar şi naos. Panourile pictate ale iconostasului au suportul confecţionat din lemn de esenţe diferite: brad (în cazul icoanelor) şi tei (în cazul policromiei). Panourile structurale montate în spatele icoanelor împărăteşti s-au comportat ca un strat tampon, având şi scopul de a izola şi de a proteja icoanele împotriva umidităţii zidului aflat în spatele lor. Zidul dintre altar şi naos are rol structural pentru biserică, întrucât pe el se descarcă o parte din greutatea calotei naosului şi a pandantivilor dinspre altar. Acest zid din spatele iconostasului a fost prevăzut cu goluri pentru uşile împărăteşti, pentru cele diaconeşti şi un gol creat în partea superioară, sub arcul triumfal, prin care este vizibilă o parte din pictura semicalotei absidei altarului.

Suportul lemnos al icoanelor împărăteşti prezintă un sistem de consolidare realizat cu traverse semiîncastrate montate pe verso şi rame aplicate pe faţă. Blaturile icoanelor au fost confecţionate din plăci de lemn obţinute atât prin secţionare tangenţială, cât şi prin secţionare radială şi au fost îmbinate simplu, în metoda *cant la cant*, doar prin încleiere. Faţa şi versoul panourilor din lemn sunt bine finisate, de asemenea şi elementele sculptate ale frizelor decorative. Măiestria cu care au fost confecţionate şi îmbinate toate elementele componente ale iconostasului arată iscusinţa meşterului popular care a realizat lucrarea.

Ca preparaţie pe suprafaţa lemnului a fost aplicat mai întâi un strat subţire de ghips, cu adaos de alb de plumb şi clei de origine animală. A urmat schiţarea desenului compoziţiilor iconografice. Desenul iniţial a fost incizat cu un ac pentru a rămâne vizibil şi după acoperirea suprafeţei cu straturi de culori. Acest desen pregătitor este mai vizibil la examinarea picturii în lumină razantă.

Conform tehnicii artistice tradiţionale, culorile au fost aplicate în straturi succesive, prin metoda *deschis pe închis*, fiind mai păstoase în zonele *de lumină* unde sunt mai multe suprapuneri, iar în zonele *de pasaj* stratul de culoare rămânând mai subţire. Ca urmare a modeleului realizat de meşterul zugrav stratul de culoare nu este uniform, ci are mici reliefuri cu grosimi diferite.

---

[4] Informaţii despre acest iconostas şi restaurarea sa am prezentat de asemenea şi în artiolul intitulat *Restaurarea iconostasului bisericii* Sfânta Treime *din satul Mândra. Aspecte metodologice,* în ”Anuarul Facultăţii de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” din Bucureşti. Anul universitar 2013-2014”, XIV, Editura Universităţii din Bucureşti, 2014, pp. 349-362.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru a stabili metodologia intervenţiilor de conservare-restaurare am efectuat investigaţii *in situ* şi am adunat **observaţii cu privire la starea generală de conservare a iconostasului**. Din perspectiva conservării iconostasului bisericii *Sfânta Treime* din satul Mândra principalele probleme erau constituite de exfolierile stratului pictural şi degradările produse de atacul biologic ca urmare a nivelului ridicat al umidităţii de capilaritate în biserică şi a valorilor crescute ale umidităţii reative a aerului. Densitatea mare a orificiilor de zbor create în lemn de insectele xilofage indicau faptul că icoanele şi elementele structurale ale iconostasului suferiseră un atac xilofag puternic. În unele orificii şi galerii larvare lemnul era de culoare închisă şi existau depuneri consistente de praf, în altele însă rumeguşul era curat, aceasta fiind o indicaţie a unui atac xilofag posibil încă activ la data examinării iconostasului sau în trecutul recent. Orificiile de zbor aveau diametrul de aproximativ 1-2 mm. Din cauza atacului insectelor xilofage iconostasul prezenta zone cu lemnul foarte fragilizat, fapt care a dus în timp la fracturarea unor icoane şi a unor elemente sculptate.

Panourile structurale ale iconostasului au preluat o parte din umiditatea excesivă a zidului. În urma acestui fapt, la data la care am analizat iconostasul aceste panouri erau extrem de degradate în comparaţie cu icoanele împărăteşti montate în faţa lor, dar şi acestea din urmă prezentau degradări ample. De asemenea, din cauza umidităţii ridicate şi fluctuante apăruseră fisuri profunde în elementele structurale şi în blaturile icoanelor din zonele expuse mai mult la umiditate. Multe icoane prezentau descleieri parţiale sau totale ale plăcilor de lemn din care erau confecţionate blaturile. Stratul de culoare prezenta microfisuri dispuse mai ales de-a lungul fibrelor lemnului, ele fiind produse de mişcările de dilatare şi de contragere ale suportului lemnos. Aşadar, numeroase degradări la nivelul stratului de preparaţie şi al peliculei de culoare erau produse de degradările suportului lemnos şi de variaţiile sale volumetrice ca reacţie la umiditatea relativă crescută şi fluctuantă.

La nivelul întregului iconostas, ca urmare a acţiunilor necorespunzătoare de curăţare efectuate în trecut, prin procedee incorecte şi cu materiale inadecvate, stratul de culoare prezenta eroziuni graduale şi lacune. Culorile pe care zugravul iconar le aplicase în strat mai gros rezistaseră mai bine la acele acţiuni neprofesionale de curăţare din trecut, în comparaţie cu alte culori, mai diluate şi cu suprafeţele poleite cu foiţă metalică, acestea prezentând mai multe uzuri graduale şi lacune.

Starea generală de conservare a icoanei de hram *Sfânta Treime* era foarte precară. Această icoană, ca urmare a poziţionării sale în zona dinspre sud (peretele de sud, în dreptul iconostasului, este partea cea mai umedă a acestei biserici), avea suprafaţa stratului pictural mult mai degradată prin comparaţie cu alte icoane din registrul ei. Numeroasele degradări (fisuri, deformări, fragilizări, pierderi

https://biblioteca-digitala.ro

din materia suportului ş.a.) pe care le prezenta icoana *Sfânta Treime* erau cauzate în principal de umiditatea zidului transferată parţial în suportul ei lemnos. Coloanele care încadrează icoana (realizate din lemn de tei) au fost chiar mai puternic atacate de insectele xilofage decât suportul icoanei (realizat din lemn de brad). Coloana din dreapta icoanei de hram fusese deja înlocuită tocmai din cauza fragilizării ei foarte puternice ca urmare a atacului biologic favorizat de umiditatea ridicată.

Detaliile picturii icoanei de hram nu erau vizibile din cauza unui strat consistent de murdărie aderentă, de culoare închisă, aproape neagră, care acoperea suprafaţa ei. Pe alocuri se observau brobonări dure, de culoare brun, ca urmare a ştergerii suprafeţei cu ulei (practică incorectă). Exfolierile, uzurile graduale şi lacunele stratului pictural şi cele ale foiţei metalice reprezentau probleme care necesitau rezolvare atât din punctul de vedere al conservării, cât şi din cel al prezentării estetice finale, adică al restaurării. Stratul de murdărie constituit din acumulările depunerilor de praf, pulberi atmosferice şi gudroane, indica faptul că nu a mai fost curăţat de mult timp. De fapt iconostasul nu a fost restaurat propriu-zis niciodată în cele două sute de ani de existenţă, dar a avut parte de unele curăţări şi reparaţii ocazionale, efectuate inadecvat.

Cu scopul de a stabili **tratamentul de conservare-restaurare adecvat şi metodologia de lucru** am solicitat efectuarea unor analize biologice şi fizico-chimice de laborator asupra unor probe prelevate din elemente ale iconostasului. Analizele au fost efectuate în cadrul laboratorului de investigaţii al Muzeului Naţional de Istorie din Bucureşti, iar *in situ* am realizat: teste de consolidare şi restabilire a adeziunii stratului pictural desprins de suport, teste de curăţare a murdăriei aderente, probe de chituire a lacunelor la nivelul stratului suport şi la nivelul stratului pictural, probă de integrare cromatică a lacunelor şi uzurilor stratului de culoare, probă de vernisare. Investigaţiile au confirmat faptul că stratul pictural şi suportul lemnos se aflau într-o stare de conservare precară, fapt care a impus efectuarea unor măsuri urgente de conservare şi restaurare. Testele şi probele de lucru pe care le-am realizat au fost concluzive pentru alegerea materialelor şi stabilirea concentraţiile soluţiilor pe care urma să le folosesc în operaţiunile procesului de restaurare.

Constatând că numeroase dintre componentele iconostasului (icoane, frize ornamentale, panouri structurale, elemente sculptate şi policrome) se aflau într-o stare de conservare foarte precară am realizat în regim de urgenţă consolidarea profilactică a exfolierilor cu caracter evolutiv. Operaţiunea de consolidare profilactică a fost prioritară şi în cazul restaurării icoanei de hram *Sfânta Treime*. Consolidarea s-a impus înaintea altor intervenţii, deoarece chiar şi la uşoara atingere a exfolierilor se puteau desprinde mici fragmente din stratul de culoare. Întrucât consolidarea profilactică a avut un caracter temporar am folosit adeziv organic tradiţional în concentraţie foarte slabă (clei de peşte 1,5-2%, cu adaos de biocid

https://biblioteca-digitala.ro

Preventol RI80 1%). Această concentraţie a soluţiei de clei a fost suficientă pentru asigurarea cu foiţă japoneză a fragmentelor exfoliate şi a permis un aport ulterior de adeziv în cadrul operaţiunii mai complexe de consolidare finală (la care am folosit clei de peşte 5%, cu adaos de biocid Preventol RI80 1%, utilizând în acest caz metoda alternării presării suprafeţei la cald şi la rece, pentru eliminarea rapidă a apei prin fenomenul de condens).

Icoana *Sfânta Treime* avea lemnul parţial putred şi foarte fragilizat din cauza densităţii galeriilor larvare (zona cea mai afectată fiind cea a traversei inferioare). Întrucât investigaţiile efectuate asupra suportului lemnos au indicat faptul că atacul xilofag era activ, am efectuat un tratament de dezinsecţie folosind Perxil (preparat pe bază de permetrină în solvent organic).

Pe faţa icoanei am utilizat în operaţiunea de curăţare a murdăriei aderente soluţii cu acţiune graduală (amestecuri de alcool etilic, esenţă de terebentină şi alţi solvenţi în diferite concentraţii). În prepararea soluţiilor de curăţare am ales solvenţi cu toxicitate redusă şi care nu au remanenţă.

Pe versoul icoanei, pentru îndepărtarea murdăriei semiaderente am folosit mai întâi un aspirator cu putere variabilă, eliminând acumulările diferitelor depuneri (praf, gudroane, depozite organice ş.a.). În a doua etapă de curăţare am folosit soluţii slab alcoolizate şi slab amoniacale, în care am adăugat Preventol RI80 1% pentru a realiza astfel şi biocidarea suprafeţei.

Luând în calcul atât gradul de fragilizare a lemnului ca urmare a atacului biologic produs în trecut, cât şi nivelul ridicat al umidităţii în această biserică, pentru obturarea orificiilor de zbor produse de insectele xilofage pe versoul icoanei am utilizat un chit epoxidic bicomponent (Balsite WK) pentru lemn, în care am adăugat white spirit pentru a reduce vâscozitatea şi insecticid (Perxil) pe bază de permetrină. Orificiile de zbor de pe faţa icoanei şi lacunele profunde ale stratului pictural le-am chituit la nivelul peliculei de culoare folosind un chit din praf de cretă în amestec cu clei de peşte 5% şi adaos de biocid Preventol RI80 1%. Am utilizat metoda umedă tradiţională de aducere la nivel şi şlefuire a chituirilor folosind pentru aceasta dopul de plută umezit cu emulsie slabă de gălbenuş de ou.

Au urmat integrările cromatice ale uzurilor şi lacunelor stratului pictural. Şi în aceste operaţiuni care au avut ca scop prezentarea estetică finală am căutat să respect principiile restaurării ştiinţifice. Astfel, uzurile graduale ale stratului de culoare le-am integrarat cromatic distinctiv prin metoda *velatura* (cu texturare realizată în metoda *ritoco*), iar chituirile noi le-am integrarat cromatic prin metoda *tratteggio,* pentru a fi identificabile la o examinare de aproape. Având în vedere şi respectarea principiului compatibilităţii materialelor utilizate şi a celui care pretinde reversibilitatea lor am folosit culori de apă (pigmenţi minerali în amestec cu emulsie de gălbenuş de ou şi adaos de biocid Preventol RI80 0,5%). Pentru a pune în valoare poleirea originală, respectând autenticitatea ei şi păstrând aspectul de vechime, pe

https://biblioteca-digitala.ro

suprafeţele cu lacune şi uzuri ale foiţei metalice nu am făcut repoleiri, ci tratamentul lor estetic a constat în integrări cu culori, prin metodele indicate mai sus.

La operaţiunea de vernisare finală am căutat să evit producerea efectului de lucire a suprafeţei şi am urmărit obţinerea unui aspect semilucios, acesta fiind mai potrivit din punct de vedere estetic cu vechimea considerabilă şi stilul popular al picturii.

Întrucât concluziile monitorizării condiţiilor de microclimat în biserică au confirmat primele observaţii, anume că umiditatea relativă a aerului are valori ridicate şi este fluctuantă, am propus unele măsuri de îmbunătăţire a situaţiei, măsuri pe care preotul paroh Ioan Mitu – cu care am avut o foarte bună colaborare – a căutat să le aplice. Astfel, pentru a asigura condiţii prielnice de microclimat pentru componentele artistice din interiorul bisericii şi pentru a controla mai bine umiditatea relativă a aerului a fost montat în apropierea iconostasului un aparat deumidificator, s-a încercat realizarea unei mai bune ventilaţii a aerului şi au fost aplicate unele măsuri de scădere a nivelului umidităţii de capilaritate a zidului prin realizarea unui sistem de drenare a apelor pluviale în exteriorul bisericii şi crearea unor orificii de ventilare naturală în interiorul şi exteriorul zidului, la bază. Cu toate acestea, problema umidităţii de capilaritate a zidului încă persistă, iar ca urmare acesteia şi umiditatea relativă a aerului rămâne la valori ridicate, în special în sezonul cald. Persistenţa umidităţii de capilaritate este cauzată de faptul că pe latura de sud biserica are nivelul de călcare la exterior cu un metru mai înalt faţă de cel din interior. Sperăm totuşi ca într-un viitor nu prea îndepărtat să se găsească o soluţie care să rezolve şi problema mormintelor aflate foarte aproape de zidul bisericii, pentru a face posibilă apoi excavarea pământului şi rezolvarea problemei umidităţii de capilaritate, putându-se astfel asigura buna conservare a componentelor artistice ale acestei biserici-monument istoric din Ţara Făgăraşului.

În loc de concluzie

În coordonatele metodologice pe care le-am expus aici pe scurt pentru cazul icoanei de hram *Sfânta Treime*, am desfăşurat demersul meu de restaurare pentru întregul iconostas din care ea face parte, întrucât am urmărit o concepţie de restaurare unitară în ansamblu. Au existat desigur şi unele particularităţi în funcţie de starea de conservare specifică fiecărui element component al iconostasului. Materialele folosite şi concentraţiile utilizate au fost alese şi adaptate condiţiilor concrete pentru fiecare caz, iar operaţiunile de conservare şi restaurare au avut amploare diferită, dar obiectivele pe care le-am urmărit constant de-a lungul lucrărilor au fost asigurarea unei bune conservări şi punerea în valoare a întregului ansamblu iconografic.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie selectivă:

Cesare BRANDI, *Teoria restaurării*, Traducere de Ruxandra Balaci, Prefaţă şi Glosar de Dan Mohanu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1996.

Dan GHINEA, *Enciclopedia geografică a României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2002.

Ioan ISTUDOR, *Noţiuni de chimia picturii*, ediţia a II-a, revizuită, Bucureşti, Editura Daim Publishing House, 2007.

Ștefan METEŞ, *Viaţa bisericească a românilor din Ţara Oltului*, Sibiu, Editura Asociaţiunii, 1930.

Aurel MOLDOVEANU, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, ediţia a IV-a revizuită şi adăugită, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2010.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Biserica *Sfânta Treime* din satul Mândra. Vedere dinspre sud-vest.

Fig. 2 – Iconostasul înainte de restaurare. Icoana de hram se află în dreapta registrului icoanelor împărăteşti.

Fig. 3 – Consolidarea stratului pictural exfoliat.

Fig. 4 – Reîncleierea şi consolidarea suportului lemnos.

Fig. 5 – Test de curăţare etapizată a murdăriei aderente.

Fig. 6 – Test extins de curăţare a murdăriei aderente.

Fig. 7 – Curăţarea selectivă, pe zone compoziţionale.

Fig. 8 – Curăţarea şi degresarea lacunelor stratului pictural.

Fig. 9 – Tivirea marginii stratului pictural.

Fig. 10 – Chituirea lacunelor stratului pictural.

Fig. 11 – Aducerea la nivel şi şlefuirea chituirilor.

Fig. 12 – Integrarea cromatică a uzurilor stratului pictural.

Fig. 13 – Integrarea cromatică a suprafeţelor chituite.

Fig. 14 – Sfânta Treime, detaliu după integrarea cromatică.

Fig. 15 – Icoana de hram *Sfânta Treime*. Imagine înainte de restaurare.

Fig. 16 – Icoana de hram *Sfânta Treime*. Imagine după restaurare.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 – Biserica *Sfânta Treime* din satul Mândra. Vedere dinspre sud-vest

Fig. 2 – Iconostasul înainte de restaurare.
Icoana de hram se află în dreapta registrului icoanelor împărăteşti

Fig. 3 – Consolidarea stratului pictural exfoliat

Fig. 4 – Reîncleierea şi consolidarea suportului lemnos

https://biblioteca-digitala.ro

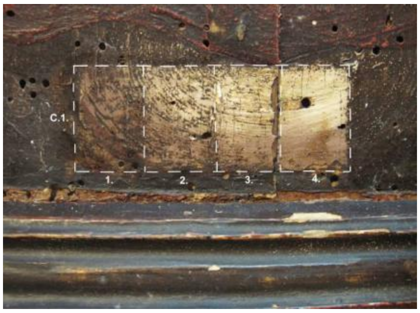

Fig. 5 – Test de curăţare etapizată a murdăriei aderente

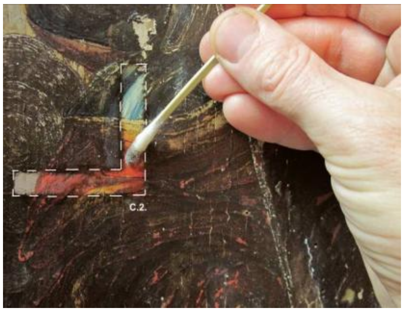

Fig. 6 – Test extins de curăţare a murdăriei aderente

Fig. 7 – Curăţarea selectivă, pe zone compoziţionale

Fig. 8 – Curăţarea şi degresarea lacunelor stratului pictural

Fig. 9 – Tivirea marginii stratului pictural

Fig.10 – Chituirea lacunelor stratului pictural

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 11 – Aducerea la nivel
şi şlefuirea chituirilor

Fig. 12 – Integrarea cromatică
a uzurilor stratului pictural

Fig. 13 – Integrarea cromatică a suprafeţelor chituite

Fig. 14 – Sfânta Treime, detaliu după integrarea cromatică

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 15 – Icoana de hram *Sfânta Treime*. Imagine înainte de restaurare

Fig. 16 – Icoana de hram *Sfânta Treime*. Imagine după restaurare

https://biblioteca-digitala.ro

RESTAURAREA ICOANEI PE STICLĂ
***SFINŢII ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIL*, FRAŢII GRECU,**
NR. INV. Ic 423, MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI
”VALER LITERAT”*

PAUL-VICTOR LANGA**
paul_langa@yahoo.com
MIREL-VASILE BUCUR
mirel_bucur@yahoo.com
Universitatea „Lucian Blaga” – Sibiu

RESTORATION OF THE GLASS ICON
THE *SAINTS ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL*,
GRECU BROTHERS,
NO. INV. IC 423, FAGARAS COUNTY MUSEUM

ABSTRACT

The icon painted on glass in Transylvania is was also practiced in Făgăraş County. From this place a remarcable production is found in the icons on glass pertaining to Brothers Grecu, a family which learned from generation to generation this craftsmanship.

In this article is submitted the restoration of an icon painted by one of the Brothers Grecu from Săsăuşi (village from Făgăraş County), a cultural property from the Făgăraş County Museum.

Keywords: restoration, icon painted on glass from Făgăraș County, brothers Grecu, Saints Archangels Michael and Gabriel.

Icoana pe sticlă transilvăneană este expresia unei picturi cu caracter independent, afirmată ca gen de sine stătător, în care se regăseşte mentalitatea şi sensibilitatea oamenilor din mediul rural, constituită din concepţii de viaţă, etică şi dreptate socială, dar şi imaginea despre lumea de apoi. Ea transpune în culori vii, istorisirile biblice trecute prin filtrul peisajului şi veşmântului satului ardelean, singura realitate cunoscută zugravului[1].

***** Coordonator: Lect. univ. dr. Mirel-Vasile Bucur, Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu.
** Masterand, Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu.
[1] Elena Băjenaru, *Icoana pe sticlă din Ţara Făgăraşului şi sursele iconografice*, în ”Ţara Bârsei”, serie nouă, VI, nr. 6 (XVII), Braşov, 2007, p. 142.

https://biblioteca-digitala.ro

Colecţia de icoane pe sticlă a Muzeului Ţării Făgăraşului cuprinde aproximativ 400 de icoane, aparţinând aproape tuturor centrelor de pictură ale Transilvaniei. Cel mai mare procent îl au icoanele zugrăvite în centrele din Ţara Făgăraşului (Făgăraş, Arpaşu de Sus, Cârţişoara, Săsăuş), apoi cele din Şcheii Braşovului (**Fig. 1**). De asemenea, nu lipsesc icoanele de Nicula, leagănul picturii pe sticlă, fiind însă în număr restrâns, dar reprezentative stilului niculean (*Răstignirea, Sfinţii Trei Ierarhi*).

În patrimoniul muzeului făgărăşean se regăsesc puţine icoane care se presupun a fi dintre cele de început care s-au pictat în Făgăraş. Aceste piese sunt restrânse la câteva teme cu o schemă compoziţională destul de simplă: *Maica Domnului* ca *Hodighitria, Sfântul Nicolae, Sfântul Haralambie* şi *Sfinţii Constantin şi Elena*.

Dintre operele zugravilor făgărăşeni regăsim icoane ale lui Ioan Pop (care îşi semna icoanele, una dintre ele purtând inscripţia „*prin mine Ioan Pop zugravul*"[2]), o notă caracteristică având icoanele *Iisus Pantocrator,* cu fond de hârtie argintată, *Sfânta Troiţă într-un Trup* şi *Oglinda Omului celui din lăuntru* (**Fig. 2**). Caracterul picturii murale îl regăsim în icoanele *Sfântul Gheorghe* (1847), *Maica Domnului Îndurerată* sau *Maica Domnului cu Pruncul,* aflate tot în posesia muzeului. Acesta l-a avut ca ucenic pe Nicolae Caţavei, de la care s-au păstrat o serie de icoane, unele datate. Cele mai multe piese din colecţie atribuite lui Nicolae Caţavei au un fond de hârtie argintată. Dintre acestea menţionăm: *Iisus cu viţa de vie, Maica Domnului Îndurerată, Încoronarea Maicii Domnului*.

În patrimoniul muzeului din Făgăraş mai există o categorie de icoane asemănătoare ca stil cu cele de Şcheii Braşovului, colectate din arealul cuprins între Făgăraş şi Rupea.

Dintre membrii familiei Grecu, mai răspândiţi în colecţie sunt cei care activează la începutul secolului al XIX-lea – Nicolae, Gheorghe şi Vasile. Icoanele pe sticlă din colecţie care le aparţin au ca teme iconografice sfinţi protectori – *Sfântul Nicolae, Sfântul Haralambie, Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil*, dar şi scene mariologice – *Maica Domnului cu Pruncul*.

În colecţia din Făgăraş există o singură icoană pe sticlă aparţinând lui Savu Moga, *Naşterea Precestii*, datată 1872.

În colecţie regăsim şi icoane din satul apropiat lui Moga (Arpaşu de Sus), şi anume Cârţişoara, realizate de Matei Ţâmforea – o icoană din perioada de început cu reprezentarea *Maicii Domnului*, din 1867 şi o alta mai târzie, *Urcarea la cer a Sfântului Prooroc Ilie*, din 1903.

---

[2] Idem, *Icoane şi iconari din Ţara Făgăraşului. Centre şi curente de pictură pe sticlă*, Bucureşti, Editura Oscar Print, 2012, pp. 85-110.

https://biblioteca-digitala.ro

Cea mai mare pondere dintre zugravii făgărăşeni o au icoanele pictate de familia Tămaş (Moise, fiul său Petru şi nepoţii Petru şi Ana). Icoanele sunt scene cristologice (*Iisus cu viţa de vie, Răstignirea*), scene mariologice (*Maica Domnului cu Pruncul*) şi sfinţi (*Sfântul Nicolae, Sfântul Haralambie, Sfântul Gheorghe*).

Având în vedere că Ţara Făgăraşului a avut legături strânse cu Ţara Bârsei şi a constituit piaţa de desfacere a icoanelor de Şcheii Braşovului, un număr mare de icoane aparţinând acestui centru se află în colecţia muzeului din Făgăraş. Tematica prezentă este cea specifică acestui centru, predominante fiind *Maica Domnului cu Pruncul, Sfântul Gheorghe, Sfântul Nicolae, Maica Domnului Îndurerată*, dar şi *Prăznicare, Răstignirea* sau *Naşterea lui Iisus*.

FRAŢII GRECU – ICONARI DIN ŢARA FĂGĂRAŞULUI. Iconarii din Ţara Făgăraşului s-au grupat în două curente, în funcţie de activitatea pe care o aveau în paralel cu meşteşugul zugrăvirii icoanelor pe sticlă. Pe de-o parte, a existat curentul iconarilor care erau şi pictori de biserici, unde amprenta erminiilor pe care le respectau dădea icoanelor pe sticlă un caracter cult, iar pe de altă parte, al doilea curent, format din iconarii ţărani, al căror meşteşug a fost dobândit prin exerciţiul propriu după imagini din biserici, carte religioasă, alte icoane sau din imaginaţie.

Din primul curent menţionat, cel al iconarilor proveniţi din rândul pictorilor muralişti, au făcut parte şi membrii familiei Grecu[3], originari din Arpaşu de Jos şi stabiliţi ulterior la Săsăuş. Aceştia au activat la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, pictând biserici din Ţara Făgăraşului şi de pe Ardeal, în paralel zugrăvind icoane pe sticlă şi lemn. În ordinea cronologică, activitatea începe cu Ioan, căruia îi urmează Alexandru, Nicolae, Nicolae - fiul celui menţionat anterior, Gheorghe şi Vasile. Alexandru şi Nicolae au fost ucenicii lui Pantelimon Zugravul la Hurezi (Vâlcea), unde au deprins meşteşugul şi stilul post-brâncovenesc de pictură. De la aceştia, meşteşugul s-a transmis din generaţie în generaţie[4].

Influenţa picturii murale se evidenţiază în liniile veşmintelor, carnaţia chipurilor, desenul trasat cu încredere şi coloritul închis. Într-un număr destul de restrâns, urmare a preocupării secundare în zugrăvirea icoanelor pe sticlă, acestea se împart în trei categorii: prima, icoanele realizate până la jumătatea secolului al XIX-lea, caracterizate de un fond alb, culori vii, dominante fiind roşul şi verdele în cromatica veşmintelor, şi o schemă compoziţională sumară; a doua categorie este formată din icoane cu linii modulate, fond albastru şi nuanţe specifice precum galben, nuanţe de albastru şi roz, nemaiîntâlnite până atunci, lipsind de multe ori

[3] Valer Literat, *Biserici vechi româneşti din Ţara Oltului,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, pp. 166-193

[4] Marius Porumb, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XII-XVIII,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998, pp. 146-149.

https://biblioteca-digitala.ro

verdele; în final, a treia categorie cuprinde icoane cu un număr redus de elemente laice preluate din mituri sau realitate care însoţesc tema iconografică.

Din punct de vedere al cromaticii, icoanele fraţilor Grecu au un chenar format din benzi policrome, întrerupt în partea inferioară a icoanei de un câmp realizat din alternanţă de benzi verzi, roşii şi brune sau galbene combinate cu linii albe, care sugerează lumea pământeană. În primele icoane regăsim în cromatica veşmintelor sfinţilor contrastul roşu-verde care comprimă, ca de altfel prin minimul de detalii, expresivitatea personajelor şi combinaţia dintre starea de contemplare, bucurie şi speranţă, cu starea de putere şi înflăcărare[5].

Din perspectiva execuţiei, calitatea cea mai bună o au icoanele lui Nicolae Grecu-tatăl, ale fratelui său Alexandru şi ale lui Nicolae-fiul, începând cu Vasile, generaţia a treia, zugrăvirea având doar caracterul unui meşteşug[6]. Icoanele acestora sunt dificil de atribuit unuia sau altuia dintre fraţi; astfel se atribuie fraţilor Grecu per ansamblu, existând însă diverse detalii în tehnica de execuţie care ne pot oferi informaţii legate de generaţia căreia îi poate aparţine o icoană anume.

În repertoriul iconografic al fraţilor Grecu întâlnim mai multe reprezentări ale Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavriil. Între acestea există o serie de asemănări, totodată existând posibilitatea să observăm perioada şi generaţia în care au fost realizate.

Ca etalon am decis să iau icoana restaurată (**Fig. 6**). În comparaţie cu aceasta am ales o icoană (**Fig. 9**) din colecţia Mânăstirii Sâmbăta de Sus (jud. Braşov) şi două (**Fig. 7, 8**) din colecţia particulară Szöcs Fűlöp Károly (Făgăraş).

Vom începe analiza comparativă cu icoana din **Fig. 9**, aparţinând Colecţiei Mânăstirii Sâmbăta de Sus, icoană atribuită lui Ioan Grecu[7], primul zugrav din familia Grecu. Ocupaţia acestuia de zugrăvire a bisericilor este foarte evidentă în imaginea rigidă, dar nu atât de pronunţată, cât este în redarea câmpului pe care sunt aşezate personajele, redate simplist, schema compoziţională specific bizantină, cromatica închisă, rozetele de pe veşminte, stelele, această icoană ducându-ne cu gândul la un fragment de frescă transpus pe versoul unei bucăţi de glajă. Un aspect interesant care dă icoanei un şi mai mare caracter de pictură murală este personajul care stă ţintuit la pământ de către Arhanghelul Mihail, pedepsit probabil pentru păcatul lui, sfântul ţinând în mână sabia de foc şi un potir din care ies flăcări, iar Gavriil scriind cu pana pe un filacter păcatele. Scena aminteşte de atribuţiile fiecăruia dintre cei doi Arhangheli la Judecata de Apoi, consultarea unei erminii fiind certă în reprezentarea unei astfel de scene.

În ordinea pe care o presupun că ar fi urmat-o iconarii Grecu, următoarea icoană realizată, dintre cele patru menţionate mai sus, este cea din **Fig. 7**. Regăsim

[5] Elena Băjenaru, *op. cit.*, pp. 115-118.
[6] http://www.formula-as.ro/2009/862/spiritualitate-39/zugravii-lui-dumnezeu-10926.
[7] Elena Băjenaru, *op. cit.*, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro

aceeaşi schemă compoziţională, însă linia devine mai modulată, detaliile mai numeroase, câmpul pe care stau personajele este monocrom şi ornamentat de data aceasta cu o intersecţie de linii albe. Lipseşte personajul, apar norii pe care Sfinţii parcă ar coborî venind pe pământ, ideea Judecăţii presupuse în cazul primei icoane fiind menţinută. Aspectul general al icoanei este mai simplu decât al celeilalte, apar variaţiile de tonuri (la nori), apropiindu-se mai mult de reprezentarea specifică icoanelor pe sticlă. După modul de tratare iconografică, aceasta o presupunem a fi realizată de un zugrav din a doua generaţie. Mihail are pe cap un coif, potirul este simplificat, sabia este de metal, accentuând caracterul de apărător, iar Gavriil ţine în mână o floare redată realist, neavând aspectul unei flori reprezentate în stil bizantin.

O icoană asemănătoare cu cea de mai sus, tot din a doua generaţie, este icoana restaurată în cadrul lucrării de licenţă. Diferenţele care apar sunt pe de-o parte cromatice, unele culori ale veşmintelor şi aripilor sunt inversate, iar pe de altă parte, compoziţionale – apare chenarul şi câmpul din partea inferioară este format dintr-o alternanţă de benzi. Aspectul devine tot mai simplist şi dispar stelele.

Ultima icoană, cea din **Fig. 8**, presupunem că ar aparţine celei de-a treia generaţii de zugravi. Pe de-o parte, este o combinaţie a izvoadelor celor din a doua generaţie, iar pe de altă parte, din reprezentarea florii se observă faptul că doar s-a copiat, fără a mai percepe rostul fiecărui element din icoană, Gavriil având şi el o sabie care are un alt tip de reprezentare faţă de cea a lui Mihail. Începând cu această generaţie aspectul icoanelor este mai puţin îngrijit raportat la cele ale înaintaşilor, linia şi elementele de detaliu pierzând din expresivitate.

FACTORI DE DEGRADARE A ICOANELOR PE STICLĂ

Restaurarea icoanelor pe sticlă este un lucru esenţial în păstrarea unei laturi importante a patrimoniului etnografic mobil, în vederea asigurării continuităţii unui meşteşug cunoscut şi practicat în zilele noastre din ce în ce mai puţin şi mai veridic. Icoanele pe sticlă transmit sufletul satului transilvănean constrâns de condiţii de trai şi politico-religioase care nu erau dintre cele mai blânde[8].

Degradarea acestor mărturii istorico-religioase s-a datorat în primul rând tehnicii de realizare, mulţi iconari utilizând la început emulsia de albuş de ou[9] care, împreună cu cleiul şi apa, au dus la uscarea în timp a stratului pictural, proces care a avut numeroase efecte degradante. Ulterior, acest liant a fost înlocuit cu gălbenuşul de ou care a conferit stratului pictural o rezistenţă mai bună. Depozitarea icoanelor în locuri nu totdeauna prielnice din punct de vedere al curăţeniei, au completat degradările cu aderenţa murdăriei şi a prafului din aceste spaţii pe stratul pictural

[8] Cesare Brandi, *Teoria restaurării*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1996, p. 62.
[9] Elena Băjenaru, *op. cit.*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

rezultând o degradare cromatică a imaginii şi pătrunderea murdăriei sub strat, facilitând totodată şi apariţia diverselor atacuri biologice.

Pe lângă cele amintite mai sus, este important de menţionat acţiunea factorilor atmosferici din zona Ţării Făgăraşului asupra icoanelor pe sticlă. Datorită verilor reci şi umede, însoţite de ierni geroase, în urma cercetărilor rezultă că umiditatea relativă este mare, aceasta având valori peste 50%[10]. Sub acţiunea acestor factori, elementele de lemn ale icoanelor (rama, capacul) au suferit modificări, în decursul anilor sticla ajungând să aibă joc în interiorul cadrului unde era poziţionată. Ca urmare, sticla a avut contact direct cu capacul (în special în cazul icoanelor care nu aveau corsaj de hârtie sau câlţi care să o protejeze) stratul pictural, exfoliat, desprinzându-se de pe glajă şi lăsând lacune, uneori pe suprafeţe destul de mari[11].

O altă categorie de factori care au dus la degradarea icoanelor pe sticlă au fost acţiunile factorului uman. După cum am menţionat şi mai sus, icoanele erau depozitate deseori la întâmplare, în locuri neprielnice pentru acestea atât din punct de vedere microclimatic, cât şi din punct de vedere al protecţiei acestora. Aceste condiţii au dus de asemenea şi la pierderea unui număr însemnat de icoane pe sticlă. O icoană spartă era aruncată, neexistând posibilitatea de a fi „restaurată”, în locul acesteia fiind zugrăvită alta. Astfel, manipularea inadecvată şi mutarea repetată sau poziţionarea în locuri nepotrivite au făcut icoanele pe sticlă vulnerabile la riscuri precum fisurarea, spargerea şi chiar pierderea acestora.

DESCRIEREA ESTETICĂ ŞI ICONOGRAFICĂ

Icoana restaurată în cadrul lucrării de licenţă îi reprezintă pe Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil. Întreaga compoziţie este încadrată de un chenar format dintr-o alternanţă de benzi verzi şi roşii despărţite de linii albe numite lumini. De asemenea, marginea chenarului este de culoare albă. Chenarul coboară depăşind uşor jumătatea inferioară a icoanei, oprindu-se la nivelul câmpului de benzi roşii şi galben-roşietice alternate şi ele cu lumini albe, pe care sunt poziţionate personajele.

---

[10] *Ibidem.*
[11] Olimpia Coman-Sipeanu, *Conservarea şi restaurarea icoanelor pe sticlă*, în ”Studii şi comunicări de etnologie”, XVI, Sibiu, 2002, pp. 227-234; Olimpia Coman-Sipeanu, Marta Guttmann, V. Pitthard, M. Griesser, *Pictura pe sticlă – de la materiale constitutive la materiale de restaurare,* în ”Revista Muzeelor”, nr. 4, 2009, pp. 5-23.

https://biblioteca-digitala.ro

Fondul icoanei este de culoare albastră, iar în partea superioară apar în chirilică inscripţiile cu numele sfinţilor zugrăviţi. Întreg conturul personajelor şi al norilor este de culoare neagră.

Sfântul Arhanghel Mihail este poziţionat în partea stângă a icoanei. Are o ţinută zveltă, înaltă, fiind îmbrăcat în tunică albastră luminată cu alb (la suprafaţă cu linii simple, iar în interior cu intersecţie de linii), peste care vine armura de culoare verde cu lumini albe în zona inferioară, mâna dreaptă şi piept. Gulerul şi manşetele acesteia sunt realizate cu foiţă metalică de culoare galbenă, de asemenea şi ornamentul de pe braţul drept şi marginea de jos a tunicii. Pantalonii verzi îi intră în încălţămintea realizată tot din foiţă metalică. Peste veşmintele menţionate poartă o mantie de culoare roşie luminată cu linii albe. Pe cap are un coif cu ornamente vegetale în vârf, cadrul metalic fiind realizat din foiţă metalică, iar cele două părţi laterale cu roşu luminat cu alb. Făcând parte din cetele îngereşti, îi sunt reprezentate şi aripile, roşii cu lumini realizate din intersecţie de linii albe în părţile superioare, iar celelalte trei sferturi înspre bază sunt de culoare ocru. În mâna dreaptă ţine o sabie sprijinită pe umărul drept, iar în mâna stângă un potir îndreptat spre pieptul său. Şi acestea sunt realizate cu foiţă metalică. Culoarea părului este brun închis, iar culoarea carnaţiei chipului şi mâinilor este de culoarea alb-rozalie şi buze roşii.

Sfântul Arhanghel Gavriil este îmbrăcat în veşminte de culoare verde şi ocru, peste acestea având o mantie de culoare roşie luminată cu linii albe. Încălţămintea, ornamentele de pe braţul stâng, gulerul, manşetele şi marginea tunicii sunt realizate cu foiţă metalică. Aripile acestuia au cromatica similară cu cele ale lui Mihail, însă cu deosebirea că în partea superioară acesta are intersecţie de linii negre. Culoarea carnaţiei este ca la celălalt personaj, de culoare alb-rozalie, buze roşii şi părul brun închis. În mâna stângă ţine o tijă cu frunze geometrizate în capătul căreia se află trei flori similare celor din realitate, realizate şi acestea cu foiţă metalică, mâna dreaptă ţinând-o îndreptată spre piept.

Norii sunt de culoare albă, umbrele fiind realizate cu cenuşiu şi negru spre extremităţi, realizaţi sub formă de cercuri intersectate, forma lor alungită dând impresia că sfinţii coboară pe ei. Chipurile sfinţilor sunt încadrate de aureole circulare simple realizate din foiţă metalică şi conturate cu alb.

Schema compoziţională urmează regulile picturii murale, privirile personajelor urmând direcţii opuse care se intersectează, acestea fiind într-o atitudine rigidă animată de chipurile ilustrate în semiprofil şi mâinile în mişcare.

DESCRIEREA STĂRII DE CONSERVARE.

Icoana pe sticlă restaurată face parte din Colecţia de icoane pe sticlă a Muzeului Ţării Făgăraşului, având numărul de inventar Ic 423. Aceasta este realizată în tehnica tempera cu emulsie de ou. Este compusă dintr-o bucată de glajă pictată, cu dimensiunile 45x39,2 cm, încadrată de o ramă din lemn de brad, de

https://biblioteca-digitala.ro

dimensiune 48,5x54,5 cm, şi protejată pe verso de un capac din lemn de brad de dimensiune 46,8x54,2 cm şi grosime 0,4 cm, format din două planşe.

Rama este alcătuită din patru baghete din lemn, profilate, îmbinate la 45° cu adeziv şi cu pene din lemn. Este băiţuită pe cant, iar pe faţă este vopsită în brun închis, pe modelul dinspre interior fiind de culoare brun roşcat. Aceasta este îmbinată la colţuri cu pene triunghiulare de lemn, în care ulterior s-au bătut şi cuie metalice. La colţul din stânga sus şi la cele din dreapta (sus şi jos), penele se păstrează parţial, iar pana din partea stângă (jos) lipseşte. În partea superioară rama prezintă o gaură care o traversează, făcută cu scopul etalării.

Pe toată suprafaţa ramei sunt prezente fisuri, crăpături şi în partea inferioară fracturi, datorate modificărilor survenite în urma schimbărilor microclimatice din mediul unde a fost păstrată icoana. O altă acţiune a acestor schimbări este reprezentată de curbările datorate umidităţii relative.

Unele cuie de lemn lipsesc, iar pe alocuri se observă pierderi de material rezultate în urma prelucrării.

Pe versoul ramei sunt prezente depozite de praf şi murdărie, pânză de păianjen, camere de împupare de la insecte şi cuie metalice adăugate ulterior.

Capacul este prelucrat grosier şi prins de ramă cu cepuri şi cuie metalice adăugate ulterior. În zona unde au fost bătute cuiele metalice se observă în partea dreaptă crăpături, mici pierderi de material, pete şi halouri de umiditate. În partea stângă atacul biologic este mai accentuat, în partea inferioară fiind prezentă o fragilizare a materialului cu pierdere.

Pe versoul acestuia este prezent un atac xilofag de *Anobium sp.* S-au mai găsit depozite de praf, murdărie şi pânze de păianjen.

Pe faţă capacul este ceruit, prelucrat grosier, în partea stângă este marcat numărul de inventar Ic 423 şi observăm mici pierderi de material lemnos.

Sticla (Glaja). Pe versoul sticlei s-au găsit depozite de praf şi murdărie. Pe faţa acesteia, depozite de murdărie sunt prezente în zonele de contact cu rama.

Stratul pictural prezintă desprinderi, lacune (în special pe zona scrisului, roşu, chenar şi în partea stângă la nori).

În zona inferioară a icoanei în partea dreaptă se observă un fragment desprins. La mijlocul zonei inferioare se observă un fragment lipsă la margine. În partea stângă am observat o restaurare anterioară, mai exact o încercare de consolidare a celor două fragmente desprinse, pe faţa sticlei fiind lipite cu bandă adezivă, iar pe verso fiind lipit un carton cu o răşină (vizibil îmbătrânită în timp) care, în timp, s-a desprins şi a dus la noi pierderi ale stratului pictural. De asemenea, lângă fragmentul din stânga jos se mai observă o fisură datorată baterii cuiului metalic în ramă.

Investigaţii. Înaintea intervenţiilor de restaurare s-a efectuat o analiză vizuală atentă cu ochiul liber şi cu microscop digital portabil model Dino-Lite

https://biblioteca-digitala.ro

Premier AM3013T, precum şi o radiografie digitală, determinări XRF şi analize biologice pentru a se determina materialele constitutive, cauzele degradărilor survenite până în momentul intrării în procesul de restaurare şi, evident, pentru a se stabili metodele de intervenţie cele mai potrivite.

INTERVENŢIILE DE RESTAURARE

În primă fază a avut loc demontarea capacului icoanei pentru a scoate glaja din interior şi demontarea întregii rame. Cuiele metalice şi de lemn s-au eliminat cu cleştele.

Intervenţii asupra capacului. Capacul a fost desprăfuit iniţial pe ambele feţe şi margini cu o pensulă puţin mai aspră în vederea îndepărtării prafului şi murdăriei aderente. În zonele unde murdăria aderentă mai persista s-a recurs la o curăţire uscată cu lână de oţel, urmată de o pensulare pentru îndepărtarea reziduurilor de lână de oţel rămase în zonele mai adânci datorate prelucrării grosiere a capacului.

În vederea consolidării structurii fragilizate a capacului s-a injectat o soluţie de Paraloid B72, de concentraţie 10-12 %, dizolvat în acetat de etil, în orificiile de zbor şi zonele fragilizate. Surplusul de Paraloid de pe suprafaţa capacului a fost îndepărtat cu tampoane de vată înmuiate în acetat de etil.

De asemenea, la o curăţire chimică s-a recurs şi în cazul feţei capacului, care a fost făcută cu White Spirite, utilizând tampoane de vată. Având în vedere că faţa capacului a fost ceruită, datorită aspectului gras pe care îl avea, în unele zone mai adânci au rămas reziduuri de ceară care au fost îndepărtate mecanic cu ajutorul bisturiului cu vârf ascuţit. Curăţirea versoului s-a realizat tot chimic, cu apă amoniacală (5 picături de NH_4 la 100 ml apă). Partea martor a fost lăsată în jurul numărului de inventar care s-a păstrat.

În zonele cu lipsuri s-au făcut completări cu furnir de brad lipit cu Covidez RLP cu ajutorul pistolului de lipit.

Intervenţii asupra ramei. Rama a fost demontată eliminându-se cuiele metalice (cu cleştele) şi penele de lemn care erau crăpate. Desprăfuirea s-a realizat cu acelaşi tip de pensulă ca în cazul capacului, iar pe verso s-a apelat şi la curăţirea mecanică folosind lâna de oţel.

Pentru o bună consolidare, în zonele cu fisuri şi crăpături au fost făcute injectări cu clei pe baza de colagen de concentraţie 15 % şi punerea sub presă pentru fixarea ramei în stare normală.

Curăţirea ramei s-a realizat chimic cu apă amoniacală de concentraţie 5%, iar în zona profilului s-a efectuat şi o curăţire cu o soluţie de alcool izopropilic, amoniac şi terebentină, în vederea îndepărtării depunerii de murdărie care a aderat în timp pe acesta, ambele curăţiri realizându-se cu tampoane de vată.

https://biblioteca-digitala.ro

Următoarea etapă a fost aceea a confecţionării unor pene noi din lemn de brad care s-au folosit la îmbinarea ramei. Îmbinarea s-a realizat prin încleiere cu clei de animal de concentraţie 25% şi adăugarea penelor bătute cu ciocanul, urmând ca rama să fie pusă sub prese pentru a o menţine dreaptă.

Sticla suport şi stratul pictural. Având în vedere faptul că stratul pictural era foarte sensibil, a fost curăţit mecanic cu o pensulă din păr moale cu care s-a îndepărtat praful şi o parte din murdăria aderentă.

Acestei etape i-a urmat o curăţire şi consolidare a stratului pictural cu emulsie de ou (1 parte gălbenuş de ou : 2 părţi apă). Primul strat a fost aplicat în vederea curăţirii de praf şi murdărie. După uscarea acestuia, s-a aplicat un al doilea strat prin care s-a realizat consolidarea. Pe marginile zonelor lacunare, unde au existat desprinderi ale stratului pictural, s-a aplicat un strat subţire de emulsie de ou şi înainte de uscarea completă a acesteia s-a aplicat o folie de Melinex peste care s-a presat uşor cu degetul în vederea fixării fragmentelor desprinse[12].

După consolidarea stratului pictural s-a efectuat curăţirea chimică a lacunelor cu alcool etilic. Faţa sticlei a fost curăţită chimic cu alcool etilic.

Următoarea etapă a constat în integrarea cromatică prin retuş imitativ cu acuarele, în nuanţe puţin mai deschise decât contextul, pentru lizibilitatea intervenţiilor, acestea putând fi îndepărtate oricând prin tamponare cu vată umezită în emulsie de ou (1:2) sau apă.

RECOMANDĂRI PRIVIND MODUL DE PĂSTRARE. Icoana pe sticlă este un bun cultural compus din mai multe tipuri de materiale: lemn, sticlă, strat pictural realizat în tehnica tradiţională tempera cu emulsie de ou. Astfel, măsurile de microclimat şi securitate care trebuie să fie asigurate trebuie să fie în concordanţă cu protecţia tuturor acestor elemente constitutive.

Microclimatul trebuie menţinut doar în unele limite de temperatură şi umiditate relativă, dar în acelaşi timp şi lumina trebuie să fie raportată la caracteristicile icoanelor pe sticlă. Temperatura de păstrare trebuie să fie menţinută între 18-20° C, iar UR să aibă valori cuprinse în intervalul 50-65%. Lumina este indicată cea cu intensitate de 150-180 lucşi, iar iluminatul artificial să se încadreze ca temperatură de culoare între 3400-4000 K în cazul lămpilor fluorescente, existând de asemenea posibilitatea utilizării lămpilor halogene sau incandescente. Piesa va fi depozitată într-un mediu stabil microclimatic şi bine ventilat pentru a preveni atacurile biologice asupra icoanei.

---

[12] Mirel Bucur, *Restaurarea icoanei pe sticlă „Sfânta Treime" de la Schitul Sub Piatră, comuna Sălciua, judeţul Alba,* în „Conservarea şi restaurarea patrimoniului cultural", VII, Iaşi, Editura Trinitas, 2007, p. 284

https://biblioteca-digitala.ro

Transportul se va face mereu în poziţie verticală, aceeaşi poziţie fiind menţinută şi în cazul depozitării. Icoana se va înveli într-un strat la interior de materiale moi (burete, folie cu alveole, vată, hârtie), acesta la rândul lui fiind învelit la exterior de un material rigid precum cartonul ondulat[13].

Înainte de expunerea lucrării se vor verifica soliditatea ramei, relaţia acesteia cu sticla şi rezistenţa dispozitivelor de agăţare sau locul de amplasare în raport cu greutatea icoanei, în vederea securităţii împotriva căderii care va avea ca urmare spargerea icoanei. În timpul expunerii se va verifica zi de zi starea de conservare a stratului pictural, iar în cazul apariţiei desprinderilor icoana va fi retrasă din spaţiul expoziţional sau aşezată orizontal, cu faţa în jos[14].

Se vor evita expunerile icoanei în zone cu temperatură ridicată sau în zone în care razele soarelui cad direct pe suprafaţa acesteia, desprăfuirea acesteia realizându-se cu pensule moi iar curăţirea sticlei cu o soluţie de alcool etilic şi apă.

*

Din cele prezentate în lucrarea de faţă putem deduce că restaurarea icoanelor pe sticlă nu este facilă, restauratorul fiind pus în faţa unor situaţii care de cele mai multe ori necesită un timp îndelungat de cercetare în domeniu înainte de începerea procesului de restaurare propriu-zis.

Icoanele pe sticlă constituie un patrimoniu important, atât material cât şi spiritual, fiind mărturii ale unei perioade de timp în care schimburile de oameni şi idei au fost într-o continuă dezvoltare. Necesitatea constituirii unor instituţii de promovare a acestora este una foarte mare, în special în zonele unde au existat centre de iconari, cum este şi Ţara Făgăraşului.

Restaurarea acestor bunuri culturale aparţinând la origini lumii rurale încărcată de credinţe religioase şi mitologice, aici referindu-ne la superstiţiile nelipsite din viaţa ţăranului, presupune aceeaşi răbdare şi dăruire pe care le-au avut şi acei care le-au zugrăvit prin bunăvoinţa lor şi a acelora care au dorit să-şi protejeze şi înfrumuseţeze casele cu aceste icoane.

Bibliografie:

Elena BĂJENARU, *Icoana pe sticlă din Ţara Făgăraşului şi sursele iconografice*, în ”Ţara Bârsei”, serie nouă, VI (XVII), nr. 6, Braşov, 2007, pp. 142-150.

IDEM, *Icoane şi iconari din Ţara Făgăraşului. Centre şi curente de pictură pe sticlă*, Bucureşti, Editura Oscar Print, 2012

Cesare BRANDI, *Teoria restaurării*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1996.

---

[13] Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2011, pp. 251-267.

[14] Olimpia Coman-Sipeanu, *op. cit.*; Olimpia Coman-Sipeanu et alii, *op .cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

Mirel BUCUR, *Restaurarea icoanei pe sticlă „Sfânta Treime” de la Schitul Sub Piatră, comuna Sălciua, judeţul Alba*, în *Conservarea şi restaurarea patrimoniului cultural*, vol.VII, Centrul Mitropolitan de cercetări T.A.B.O.R, Iaşi, Editura Trinitas, 2007, pp. 282-291.

Mirel-Vasile BUCUR, *Investigaţii radiologice de tip digital efectuate în cazul unor icoane pe panou şi sticlă din colecţia C.N.M. ASTRA/Digital Radiological Investigations in The Case of Icons on Wood panel and Glass Painting from The Collection C.N.M. ASTRA*, în ”RESTITUTIO, buletin de conservare-restaurare/ conservation-restoration bulletin”, nr. 7, Bucureşti, 2013, pp. 171-175.

Olimpia COMAN-SIPEANU, *Conservarea şi restaurarea icoanelor pe sticlă*, în ”Studii şi comunicări de etnologie”, XVI, Sibiu, 2002, pp. 227-234.

Olimpia COMAN-SIPEANU, Marta GUTTMANN, V. PITTHARD, M. GRIESSER, *Pictura pe sticlă – de la materiale constitutive la materiale de restaurare*, în ”Revista Muzeelor”, nr. 4, 2009, pp. 5-23.

Iuliana DANCU, *Restaurarea icoanelor pe lemn şi sticlă*, manuscris dactilografiat, Bucureşti, 1966.

Valer LITERAT, *Biserici vechi româneşti din Ţara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996.

Aurel MOLDOVEANU, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, ediţia a IV-a revizuită şi adăugită, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2011.

Marius PORUMB, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998.

http://www.formula-as.ro/2009/862/spiritualitate-39/zugravii-lui-dumnezeu-10926 (accesat: 18. 05. 2015).

http://ro.orthodoxwiki.org/Gavriil_%28Arhanghelul%29 (acceasat: 18.05. 2015).

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1 – Icoană de Şcheii Braşovului (http://www.icoane-vultur.ercomp.net/photos/01-054.jpg) (accesat: 10.05.2015).

Fig. 2 – *Oglinda Omului celui dinlăuntru* - Ioan Pop, (după Elena Băjenaru, *Icoane şi iconari din Ţara Făgăraşului,* 2012, p. 73).

Fig. 3 – *Sfântul Nicolae* - Nicolae Caţavei (http://www.artmark.ro/arhiva-rezultate-licitatii/licitatia-de-arta-religioasa-94-2013/icoana-romaneasca-pe-sticla-sfantul-nicolae-mester-nicolae-catavei-fagaras-sec-xix.html) (accesat: 20.06.2015).

Fig. 4 – Fragment de frescă din biserica din Ţichindeal (*Biciuirea lui Hristos*, Fraţii Grecu).

https://biblioteca-digitala.ro

(http://www.rostonline.org/blog/claudiu/uploaded_images/iisus-chinuit-la-tichindeal---fratii-grecu-733914.jpg, accesat: 20.06.2015).

Fig. 5 – *Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil*

(http://magazin.mmb.ro/media/catalog/product/cache/1/image/728f717b9ec4ef5e61824e1d5a46cfeb/m/i/mihail_si_gavriil.jpg, accesat: 20.06.2015).

Fig. 6 – *Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil* (foto P. Langa).

Fig. 7 – *Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil* (după Ana Dumitran, Szöcs Fűlöp Károly, Elena Băjenaru, *Icoanele pe sticlă din Transilvania. Colecţia Szöcs*, Alba Iulia, Editura Altip, 2012, p. 106).

Fig. 8 – *Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil* (după Ana Dumitran, Szöcs Fűlöp Károly, Elena Băjenaru, *Icoanele pe sticlă din Transilvania. Colecţia Szöcs*, Alba Iulia, Editura Altip, 2012, p. 107).

Fig. 9 – *Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil* (după Elena Băjenaru, *Icoane şi iconari din Ţara Făgăraşului*, Bucureşti, Editura Oscar Print, 2012, p. 116).

Fig. 10 – Icoana *Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil.* Ansamblu înainte de restaurare.

Fig. 11 – Detaliu ramă.

Fig. 12 – Detaliu îmbinare ramă cu pană.

Fig. 13 – Fotografie de ansamblu verso ramă şi icoană.

Fig. 14 – Detaliu capac, cu nr. inventar.

Fig. 15 – Detaliu zone lacunare şi fragment lipsă.

Fig. 16 – Detaliu icoană - depozite de murdărie.

Fig. 17 – Detaliu intervenţie de consolidare anterioară.

Fig. 18 – Detalii desprinderi de culoare pe cartonul utilizat la consolidare.

Fig. 19 – Ansamblu capac după curăţire.

Fig. 20 – Desprăfuire strat pictural.

Fig. 21 – Detaliu faţă ramă după curăţire.

Fig. 22 – Ansamblu verso ramă după curăţire.

Fig. 23 – Ansamblu icoană după restaurare.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

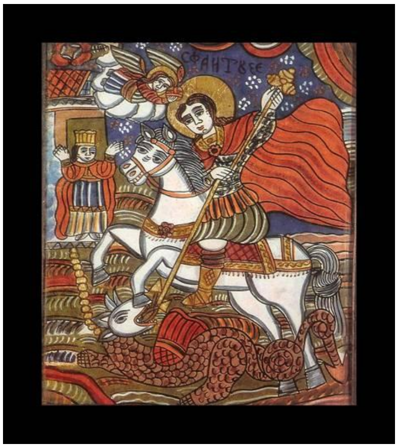

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

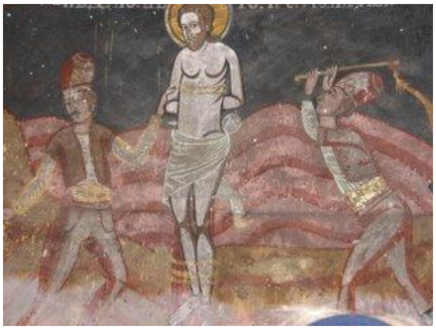

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 23

https://biblioteca-digitala.ro

STABILIZAREA STRUCTURALĂ ȘI REDAREA COEZIUNII CROMATICE A UNUI PORTRET POSTUM AL LUI ALEXANDRU IOAN CUZA REALIZAT ÎN ATELIERELE NADAR

IULIA-MARIA PASCU
iulia_m_pascu@yahoo.co.uk
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu
ALEXANDRU GH. SONOC
sandysonoc@yahoo.com
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

THE STRUCTURAL STABILIZATION AND THE RECOVERY OF THE CHROMATIC COHESION OF A POSTHUMOUS PORTRAIT OF ALEXANDRU IOAN CUZA MADE IN THE NADAR STUDIOS

ABSTRACT

The posthumous portrait, due to the aquarellist Emilio Vieusseux (1824-1890), was made in November 1873 in Paris, in the Nadar studios, most likely after a photography of an official portrait of Prince Alexandru Ioan Cuza, the colours beeing applied according to the original. The analysis of the uniform and of the depicted orders and the comparison with other official portraits of the Ruling Prince shows that as model the aquarellist used a portrait made by Carol Popp de Szathmáry (1812-1887), dating from 1863-1865, now probably lost.

The conservation state of the object presented was precarious; the aim of restoration treatments was to ensure the structural stability and chromatic integrity.

Keywords: official portrait, Emilio Vieusseux, Carol Popp de Szathmáry, conservation, consolidation, inpainting.

1. Analiză cultural-istorică și stilistică

Autorul și locul în care a fost realizat acest portret (**Fig. 1**) sunt menționate într-o inscripție cursivă, în limba franceză, aflată în dreapta jos, pe ancadramentul ferestrei din spatele personajului: *Ateliers Nadal. / Aqua:^{lle} par E. Vieusseux / Nov: 1873, Paris*) (**Fig. 2**), adică "*Atelierele Nadar. Acuarelă de E. Vieusseux. Noiembrie 1873, Paris*". Localizarea în atelierele Nadar de la Paris, aparținând celebrului fotograf cunoscut sub acest pseudonim, pe numele său adevărat Gaspard-Félix Tournachon (1820-1910), ne permite să presupunem că autorul lucrării, E. Vieusseux, nu poate fi identificat cu acuarelista amatoare elvețiană Emilie Vieusseaux, care a lucrat întreaga viață în Elveția, ci cu acuarelistul Emilio Vieusseux (1824-1890), fiul negustorului Gian-Pietro Vieusseux (1779-1863) din

https://biblioteca-digitala.ro

Geneva, unul dintre reprezentanții marcanți ai mișcării italiene de redeșteptare naționale (*Risorgimento*), fondator al unui cabinet științific și literar la Florența (1819). Potrivit datelor biografice din baza de date de la Bibliothèque Nationale de France, artistul este un imigrant din Italia, unde o parte a familiei (de origine franceză, din Saint-Antonin-Noble-Val), s-a stabilit după 1783, venind din Elveția, unde fusese nevoită să emigreze în urma revocării Edictului de la Nantes (1685). Stabilită în Rouergue, în cantonul Geneva, familia Vieusseux dobândește dreptul de cetățenie în 1702 și, pe domeniul pe care ajunge să îl dețină, fondează orășelul Vieusseux.

În atelierele Nadar, acuarelistul Emilio Vieussieux este personal menționat ca realizând lucrări de transpunere pe pânză sau hârtie, în ulei sau acuarelă, în mărime naturală, a unor imagini realizate în tehnica deja depășită a dagherotipiei[1]. Deși în anii '50-'60 ai secolului al XIX-lea suprapictarea fotografiilor stârnea indignarea criticilor de artă, publicul a apreciat această tehnică, datorită progresului lent al fotografiei în culori[2]. În cazul suprapictării, dagherotipia reprezenta o provocare mai mare decât calotipia sau talbotipia, datorită emulsiei fotografice de pe suprafața materialului, deși și în cazul acestor tehnici mai moderne în porii materialului pătrundea o anumită cantitate de argint[3], ceea ce afecta absorbția culorilor.

Lucrarea restaurată este, evident, un portret postum, destinat simpatizanților din România și din străinătate ai domnitorului detronat, căci Alexandru Ioan Cuza (născut la 20 martie 1820 la Bârlad) decedase la Heidelberg, la 15 mai 1873. Domnitorul este reprezentat pe trei sferturi, întors un sfert spre stânga. El poartă uniformă de gală ("*mare ținută*") de ofițer de dorobanți călare, model 1860[4]: pantaloni albi cu broderii aurii și tunică neagră încheiată la 6 nasturi pe două rânduri, cu guler, epoleți, brandenburguri și aplicații aurii, calpac din blană neagră de oaie de Astrahan cu fund din postav alb, lănțișor auriu și egretă din păr de cal alb. În mâna dreaptă, înmănușată, el ține o mănușă albă de piele și calpacul uniformei, iar mâna stângă (cu degetul arătător întins) este sprijinită pe mânerul sabiei, al cărei dragon, din șnur de culoare neagră, trece printre degetele arătător și mijlociu. Atât fulgii de la baza panașului, cât și cocarda medalionului care îl decorează sunt în culorile drapelului tricolor al României (roșu, galben și albastru),

---

[1] Jessica Hauf, *De l'«image-alchemie» et de l'«image consommatrice»: Le siècle de la photographie à travers le regard de Nadar, Baudelaire et Delacroix* (tesi di dottorato in Francesistica), Catania, Universitá degli Studi di Catania, 2011, p. 160.

[2] Heinz K. Henisch, Bridget A. Henisch, *The Painted Photograph 1839-1914: Origins, Techniques, Aspirations*, University Park, The Pennsylvania State University Press, 1996, pp. 55-56.

[3] *Ibidem*, pp. 55-56.

[4] Cristian M. Vlădescu, *Uniformele armatei române de la începutul secolului al XIX-lea pînă la victoria din mai 1945*, București, Editura Meridiane, 1977, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro

iar brâul care încinge tunica este împletit de asemenea din fire în culorile drapelului românesc. Acest simbol național a fost introdus în uniformologia românească încă din 1860[5]. Figura ovală a domnitorului, cu ochi căprui, păr scurt, mustață și barbișon după modelul împăratului Napoleon III, toate de culoare castanie, are o expresie gravă, liniștită și melancolică. O draperie de catifea roșie din fundal lasă să se zărească, în dreapta jos, un peisaj deluros, cu un oraș și o biserică, probabil a unei mănăstiri (**Fig. 3/2**), cu patru turle, reprezentând Catedrala Mitropolitană *Sf. Paraschiva* din Iași (**Fig. 4**), construită în perioada 1833-1839 după planurile arhitecților Gustav Freywald și Mihail Singurov, a cărei boltă centrală s-a prăbușit în 1857[6]. Maniera în care este redat peisajul amintește de reprezentarea bisericii realizată de către Henry Warren (1794-1879) ca ilustrație la memoriile de călătorie ale căpitanului Edmund Spencer, publicate în 1855 (**Fig. 5**)[7].

Prezența tricolorului în uniforma domnitorului (**Fig. 6**) este, în același timp, un simbol al statutului autonom pe care Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei îl aveau în cadrul Imperiului otoman, garantat de tratatul de pace de la Paris (30 martie 1856)[8]. În intenția puterilor învingătoare în Războiul Crimeii (Franța, Marea Britanie, Sardinia și Imperiul otoman), cărora li s-au asociat Prusia și Austria[9], celor două principate le revenea rolul de a atenua presiunea asupra frontierei dunărene a Imperiului otoman, frecvent amenințată încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea atât de Rusia, cât și de Austria. În cursul războiului, Serbia, un teritoriu în care se ciocneau interesele austriece, otomane și rusești, și-a păstrat neutralitatea, în ciuda presiunilor exercitate asupra elitelor sale politice, obținând astfel prin tratatul de pace de la Paris reconfirmarea autonomiei sale (art. 28) și interzicerea oricărei intervenții armate otomane fără un mandat al puterilor garante, chiar dacă Înalta

---

[5] *Ibidem*, p. 10.

[6] Pentru istoricul și descrierea catedralei: Scarlat Porcescu, *Catedrala mitropolitană din Iași*, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1977.

[7] Edmund Spencer, *Turkey, Russia, the Black Sea, and Circassia*, London, G. Routledge & Company, 1855, p. 137.

[8] Pentru Congresul de pace de la Paris (1856) și tratatul de pace rezultat în urma acestuia: Edouard Gourdon, *Histoire du Congrès de Paris*, Paris, Librairie Nouvelle, 1857; Winfried Baumgart, *Der Friede von Paris 1856. Studien zum Verhältnis von Kriegführung, Politik und Friedensbewahrung*, München – Wien, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1972.

[9] Pentru relațiile diplomatice și militare ale puterilor europene occidentale, Serbiei, Imperiului otoman și Statelor Unite ale Americii în timpul Războiului Crimeii: Brison D. Gooch, *The New Bonapartist Generals in the Crimean War: Distrust and Decision-making in the Anglo-French Alliance*, Hague, Martinus Nijhoff, 1959; Alan Dowty, *The Limits of American Isolation: The United States and the Crimean War*, New York, New York University Press, 1971; Paul W. Schroeder, *Austria, Great Britain, and the Crimean War: The Destruction of the European Concert*, Ithaca – London, Cornell University Press, 1972; Čedomir Antić, *Neutrality as Independence: Great Britain, Serbia and the Crimean War*, Beograd, Institute for Balkan Studies, 2007; Candan Badem, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Leiden – Boston, Brill, 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

Poartă și păstra dreptul de a deține trupe pe teritoriul sârbesc (art. 29). În vreme ce neutralitatea Prusiei a fost privită ca un semn de slăbiciune de către partizanii locali ai tuturor părților beligerante, cea a Austriei a stârnit nemulțumire generală, pentru că împăratul Franz Joseph I a rezistat presiunilor ruse de a intra în război împotriva Imperiului otoman, ca o compensație prentru sprijinul Rusiei care în 1849 intervenise pentru reprimarea Revoluției maghiare, dar a procedat la concentrarea de trupe la granița cu Rusia și la ocuparea Moldovei și Valahiei, după retragerea trupelor ruse în vara anului 1856, în urma înfrângerilor suferite pe frontul dunărean și a presiunilor diplomatice austriece. Deși concurente în cadrul Confederației Germane, Prusia și Austria, care se temeau de o hegemonie rusă în estul Europei, s-au asociat în general intereselor puterilor învingătoare, iar la reglementările referitoare la navigație au aderat apoi și alte state interesate, inclusiv Statele Unite ale Americii. Moldova și Valahia rămâneau sub suzeranitate otomană, urmând însă să intre sub garanția colectivă a marilor puteri semnatare, fără ca asupra lor vreuna dintre puterile garante să poată exercita un drept exclusiv de protecție și de imixtiune (art. 22). Atât protectoratul francez asupra creștinilor din Orientul Mijlociu, cât și pretențiile Rusiei de protecție asupra populațiilor de credință ortodoxă din Imperiul otoman, care au constituit pretextul Războiului Crimeii, sunt de asemenea înlăturate, prin faptul că se prevede ameliorarea situației supușilor sultanului în conformitate cu firmanul imperial din 25 ianuarie 1856 (art. 9), care garanta egalitatea tuturor acestora, indiferent de credință. Rusia pierdea, de asemenea, controlul asupra gurilor Dunării, prin retrocedarea județelor Cahul, Bolgrad și Ismail către Moldova (art. 20), iar pe Dunăre este garantată libera navigație, sub supravegherea Comisiei Europene a Dunării (art. 16). Marea Neagră este declarată teritoriu neutru, în care era permisă intrarea oricăror nave de comerț și era interzis accesul tuturor navelor militare, inclusiv al celor ale puterilor riverane (art. 11). Pe Marea Neagră este garantată libertatea comerțului, cu respectarea regulamentelor sanitare, vamale și de poliție (art. 12), iar la țărmul acesteia se interzice construirea de fortificații și prezența arsenalelor (art. 13). Principatelor Moldova și Valahia li se garanta conservarea administrației independente și naționale, libertatea deplină a cultului, legislației, comerțului și navigației (art. 23). Celor două principate li se garanta, de asemenea, dreptul de a întreține forțe armate necesare asigurării securității granițelor și păstrării ordinii interne (art. 26), dobândit încă prin tratatul de la Adrianopol (1829). Mai mult, se cerea ca în Moldova și Valahia să fie imediat instituită o comisie a puterilor europene cu sediul la București, care împreună cu reprezentantul Înaltei Porți să facă propuneri cu privire la viitoarea lor organizare (art. 23), iar în fiecare dintre cele două principate să fie imediat convocată câte o Adunare ad-hoc, care să exprime voința populației cu privire la organizarea lor definitivă (art. 24), puterea suzerană neputând interveni în Principate fără acordul puterilor semnatare (art. 27).

https://biblioteca-digitala.ro

Examinarea ordinelor reprezentate în tablou arată că domnitorul portretizat poartă, pe partea stângă a pieptului, două ordine otomane[10], un ordin grecesc a cărui fondare (deși decisă de Cea de a IV-a Adunare Națională de la Argos la 12 august 1829, chiar în cursul Războiului de Independență al Greciei[11]) a fost promulgată de către rege la 20 mai 1833 și un ordin al Casei de Savoia, aflată pe atunci pe tronul Regatului Sardiniei, în jurul căruia s-au concentrat forțele politice care urmăreau unificarea Italiei și care alături de Franța, aliatul său din timpul Războiului Crimeii și, în 1859, din Al Doilea Război de Independență, a susținut cu căldură cauza Unirii Principatelor, văzând în aceasta nu numai o garanție suplimentară în calea expansiunii ruse spre Dunăre și Balcani, ci și un factor de presiune împotriva Austriei. În bandulieră, pe umărul drept, domnitorul poartă eșarfa Ordinului *Mecidiye* (*Mecidiye Nișanı*), fondat la 17 septembrie 1852 de către sultanul Abdülmecid I (1839-1861) (**Fig. 7/5**; cf. **Fig. 22**). Insigna ordinului se găsește regulamentar, pe șoldul stâng, la capătul inferior al eșarfei de culoare roșie cu câte o dungă îngustă de culoare albastră(**Fig. 3/1**), ceea ce reprezintă o licență a acuarelistului, căci aceste dungi înguste ar fi trebuit să fie de culoare verde oliv (**Fig. 3/1**; cf. **Fig. 22**). Pe piept, în stânga sus, se găsește steaua Ordinului *Mecidiye* (**Fig. 7/1**; cf. **Fig. 25**). Foarte frecvent, acest ordin militar și cavaleresc, al treilea în rang în sistemul otoman de ordine și medalii[12], era conferit și străinilor, pentru servicii deosebite aduse statului otoman, fie civile (ca în portretul discutat cu acest prilej), fie militare, în cazul variantei cu săbii. Lângă acest ordin, în dreapta sus, se află steaua Ordinului militar *Osmaniye* (sau *Osmanı Nișanı*), al doilea ca rang în sistemul otoman de ordine și medalii[13], care a fost fondat în ianuarie 1862, la relativ scurtă vreme după urcarea pe tron (25 iunie 1861) a sultanului Abdülaziz I (1861-1867) și era conferit pentru servicii importante aduse statului otoman (**Fig. 7/2**; cf. **Fig. 23**, **26**). În stânga jos, sub steaua Ordinului *Mecidiye*, se află steaua unui ordin cu o efigie în centru (**Fig. 7/3**). El nu poate fi însă identificat cu Ordinul Augustului Portret (*Tasvir-i Hümâyûn Nișanı*), fondat în 1832, de către sultanul Mahmud II

---

[10] Ordinele otomane au fost determinate în special după Ayten Denisenko, *Askeri Müze. Osmanlı ve cumhuriyet dönemi madalya ve nişanlar katalogu*, İstanbul, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanliği, 2001. Pentru sistemul otoman de ordine și medalii și regulile de precedență: Metin Erüreten, *Osmanlı madalyaları ve nişanları. Belgelerle tarihi / Ottoman Medals and Orders. Documented History*, İstanbul, The Destination Management Company, 2001; Edhem Eldem, *Pride and Privilege. A History of Ottoman Orders, Medals and Decorations*, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araștırma Merkezi, 2004.

[11] Jules Martin de Montalbo, Raymond Richebé, *Armoiries et décorations*, Paris, Librairie des Contemporains, 1896, p. 326; cf. František Lobkowicz, *Encyklopedie řádů a vyznamenání*, Praha, Nakladatelství Libri, 1999, p. 162; I. G. Spasskii, *Иностранные и русские ордена до 1917 года*, Moskva, Вече, 2009, pp. 139-140; M. P. Bezrukov, A. E. Turovskii, *Награды государств мира*, Tula, ЗАО «Гриф и К », 2013, p. 89.

[12] J.M. de Montalbo, R. Richebé, *op. cit.*, p. 487.

[13] *Ibidem*, p. 488.

https://biblioteca-digitala.ro

(1808-1839), care consta într-un portret miniatural al sultanului, încadrat într-o ramă ovală sau dreptunghiulară cu briliante și care era conferit, în general, în semn de apreciere personală din partea sultanului. Împotriva unei asemenea identificări pledează nu numai forma de stea, ci și faptul că după moartea sultanului Mahmud II el a căzut în desuetudine, atât din dorința urmașilor săi de a nu fi eclipsați de personalitatea și faptele acestuia, cât mai ales datorită reacției conservatoare împotriva prezenței portretului sultanului pe obiecte de artă decorativă și a expunerii sale în clădirile publice, în primul rând în institutele de învățământ militar. Decorația reprezentată este, de fapt, acordată de o putere creștină, adversară a Imperiului otoman și având interese particulare, de veche tradiție, atât în Moldova, cât și în Valahia: Marea Cruce a Ordinului Mântuitorului (**Fig. 27**), cea mai înaltă decorație grecească, cu imaginea lui Isus Christos Pantocrator (ușor de recunoscut după fragmentul de mantie albastră din dreapta, într-un medalion înconjurat de chenarul albastru pe care ar trebui să se găsească legenda reproducând un pasaj biblic[14]), pe care se găsește aversul insignei ordinului, care reproduce de fapt reversul vechii versiuni a insignei din perioada 1833-1863, pe care la 27 aprilie 1863, după detronarea regelui Otto I de Bavaria, efigia regală a fost înlocuită cu imaginea Mântuitorului[15]. Alături de acest ordin, în dreapta jos, se află steaua de Cavaler Mare Cruce a Ordinului Sf. Mauriciu și Sf. Lazăr (rezultat prin unificarea Ordinelor Sf. Mauriciu și Sf. Lazăr în 1572), conferit de Casa de Savoia (**Fig. 7/4**)[16]. În cazul redării acestui ultim ordin, E. Vieusseux și-a permis să redea în verde oliv razele dintre brațele crucii treflate ale stelelor ordinului, care în realitate sunt de culoare verde smarald. Dispunerea ordinelor otomane și, în raport cu acestea, a Ordinului Mântuitorului și a Ordinului Sf. Mauriciu și Sf. Lazăr respectă reglementările de precedență pentru ordinele otomane și al acestora față de decorațiile conferite de puterile străine, obligatorii pentru supușii sultanului, indiferent de rang și de credință.

Pe baza reprezentării Ordinului *Osmaniye*, lucrarea care l-a inspirat pe acuarelistul E. Vieusseux nu poate fi datată mai devreme de ianuarie 1862. Domnitorului ordinul i-a fost conferit, probabil, în urma vizitei sale la Constantinopol, făcute pentru a obține recunoașterea deplinei uniri a principatelor Moldova și Valahia prin confirmarea dublei sale alegeri ca domn. Datorită faptului

---

[14] *Exod*, 15:6: Η ΔΕΞΙΑ ΣΟΥ ΧΕΙΡ, ΚΥΡΙΕ, ΔΕΔΟΞΑΣΤΑΙ ΕΝ ΙΣΧΤΙ (adică "*Dreapta Ta, Doamne, și-a făcut vestită tăria*").

[15] F. Lobkowicz, *op. cit.*, p. 162; I. G. Spasskii, *op. cit.*, pl. XXV/1, 3; M. P. Bezrukov, A. E. Turovskii, *op. cit.*, p. 89. Pentru sistemul grecesc de ordine și medalii: George J. Beldecos, *Hellenic Orders, Decorations and Medals*, Athens, Hellenic War Museum, 1991.

[16] Pentru Ordinul Sf. Mauriciu și Sf. Lazăr: Giovan Battista Ricci, *Istoria dell'Ordine equestre de SS. Maurizio e Lazzaro*, Torino, Giovan Francesco Mairese, 1714; F. Lobkowicz, *op. cit.*, p. 89; S. V. Potrașkov, *Ордена и медали стран мира*, Moskva, ООО Издательство «Эксмо», 2007, pp. 162-166; I. G. Spasskii, *op. cit.*, p. 84.

https://biblioteca-digitala.ro

că ordinul a fost fondat abia în luna ianuarie, se poate deduce că a fost conferit lui Al. I. Cuza nu cu prilejul primirii sale oficiale de către sultanul Abdülaziz I la palatul Dolmabahçe (23 decembrie 1861) (**Fig. 15**), ci ceva mai târziu, probabil odată cu firmanul prin care Unirea era recunoscută pe durata vieții principelui. În tablou, Marea Cruce a Ordinului Mântuitorului reproduce versiunea instituită la 27 aprilie 1863, dată care devine astfel un nou *terminus post quem*.

Din punct de vedere scenografic, dar și cromatic, lucrarea realizată de E. Vieusseux amintește de portretele pictate de Carol Popp de Szathmáry (1812-1887), care a executat și fotografii ale domnitorului. Aceleași decorații sunt reprezentate și în cel mai cunoscut portret al domnitorului, datorat amintitului artist și datat cândva înainte de 1866, în care personajul portretizat este reprezentat ca bust, în tunică bleumarin, dar cu brandenburguri (**Fig. 8**), specifică artileriei[17], având aceleași ordine ca și în lucrarea datorată lui E. Vieusseux. Din cauza reprezentării noii versiuni a Marii Cruci a Ordinului Mântuitorului, acest tablou nu poate fi datat nici el mai devreme de 1863. Într-un portret pe trei sferturi din 1865, datorat tot lui C. Popp de Szathmáry, în care domnitorul este redat stând spre stânga, cu calpacul pe masă, așezat peste două cărți și având în spate tronul și o draperie roșie, se constată că eșarfa este aceea a Ordinului *Osmaniye*, de culoare verde cu câte o dungă lată roșie pe fiecare latură (**Fig. 9**; cf. **Fig. 23**). La Museo Nazionale del Risorgimento din Torino (**Fig. 10**) se găsește o copie mediocră a acestui ultim tablou, executat probabil după fotografii, pe care pictorul le-a actualizat prin schimbarea decorațiilor. Asemănătoare cu tabloul după care a fost copiată lucrarea de la Torino este și o gravură datorată aceluiași artist, de la Muzeul Național Cotroceni din București (**Fig. 11**), în care Al. I. Cuza ține în mâna dreaptă un hrisov și poartă pe umeri hlamida domnească, iar pe masa din stânga se mai găsesc, în afară de calpac și de sceptrul așezat peste un firman al sultanului, două cărți alăturate calpacului și încă alte două cărți într-un plan mai apropiat, mai în față. Fizionomic, cele două portrete datorate lui C. Popp de Szathmáry amintesc de două fotografii datate în 1864, în care domnitorul este reprezentat ca general de divizie, într-una în uniformă de serviciu (**Fig. 12 a**), în cealaltă în mare ținută (**Fig. 12 b**), dar cu scenografie identică: lângă o măsuță pe care se găsește un bicorn așezat peste o casetă din lemn, alături de o vază. În aceste fotografii domnitorul nu poartă însă decât 3 ordine, mai greu de identificat cu precizie: este vorba cu siguranță de Ordinul Sf. Mauriciu și Sf. Lazăr (a cărui insignă se vede și pe capătul de pe șoldul stâng al eșarfei), alături de care pare a se găsi steaua Ordinului Mântuitorului, iar deasupra lor, cel mai probabil, steaua Ordinului *Osmaniye*. Mai ales cu această ultimă fotografie portretul din 1865, după care a fost executată și copia de la Torino, se aseamănă foarte bine, atât din punct de vedere al costumației personajului, cât și din punct de vedere

[17] C.M. Vlădescu, *op. cit.*, pp. 50-53.

https://biblioteca-digitala.ro

compozițional. În schimb, în gravura executată în 1860 de către August Strixner (1820-1855) (**Fig. 13**) și în cea din 1861, datorată lui Josef Kriehuber (1800-1876) (**Fig. 14**), domnitorul poartă doar cele două ordine otomane și steaua Ordinului Sf. Mauriciu și Lazăr, ceea ce și explică lipsa Marii Cruci a Ordinului Mântuitorului, pe care acesta nu a putut-o primi decât după 27 aprilie 1863 și ar putea sugera datarea clieșului respectiv în perioada 1862-1863. În cazul gravurii realizate de către Josef Kriehuber eșarfa este, judecând după insignă, tot cea a Ordinului Sf. Mauriciu și Sf. Lazăr. În nici unul dintre portretele oficiale pictate de către C. Popp de Szathmáry cunoscute până în prezent nu există însă, în partea dreaptă, o vedută a orașului Iași cu Catedrala Mitropolitană *Sf. Paraschiva*, care în acest caz pare executată după o schiță după natură și nu după amintita vedută realizată în 1855 de către Henry Warren.

În câteva schițe executate în perioada februarie 1860-decembrie 1861 principele este reprezentat tot cu barbișonul amintind de fizionomia împăratului Napoleon III: este vorba de gravura din 1860 atribuită lui K. Danieli, reprezentând deschiderea Camerei Naționale (Parlamentul) la 29 februarie 1860, dedicată deputatului Vasile Boerescu (1830-1883) și de o gravură reprodusă în 1864 în *L'illustration. Journal universel* (vol. 44, p. 68), reprezentând primirea oficială a lui Al. I. Cuza de către sultanul Abdülaziz I în palatul Dolmabahçe (**Fig. 15**), executată pe baza unei schițe realizate la fața locului de către C. Popp de Szathmáry, deci la 23 decembrie 1861. Alteori însă, în perioada 1860-1866 domnitorul este reprezentat fără barbișon și mustață, ci cu favoriți, ca în unele fotografii realizate de către C. Popp de Szathmáry (**Fig. 16 a-b**). Una dintre acestea (**Fig. 16a**) este singura cunoscută nouă în care Al. I. Cuza este surprins în uniformă de serviciu, fără decorații, dar din păcate ea este nedatată și, datorită studierii insuficiente a fotografiilor realizate de către acest artist, încadrarea ei cronologică rămâne în continuare nesigură. Ipotetic, ar putea fi datată imediat după alegerea lui Al. I. Cuza ca domn al Moldovei (5/17 ianuarie 1859). În cealaltă (nedatată, dar datînd cu siguranță din perioada de început a domniei), el poartă mica ținută de general de dorobanți călări, cu ulancă (una dintre ținutele lui preferate) și are mustață și favoriți, obligatorii pentru ofițerii de lăncieri și aghiotanții domnești[18] (**Fig. 16 b**). Tot fără barbișon, dar cu mustață și favoriți domnitorul este reprezentat mai ales de către gravori: în 1860 de către August Strixner (1820-1855) (**Fig. 13**), în 1861 de către Josef Kriehuber (**Fig. 14**), în 1864 într-o gravură anonimă reprodusă în *L'illustration. Journal universel* (vol. 44, p. 69), executată însă după o schiță de Theodor Aman (1831-1891), care îl reprezintă pe domnitor călare, vizitând împreună cu dr. Carol Davilla mahalaua Tabaci din București, inundată în 1862.

[18] Cornel Scafeș, Horia Ștefănescu, Corneliu Andonie, Ioan Scafeș, *Armata română în vremea lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*, București, Total Publishing, 2003, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

Este drept, la 27 martie 1859, în nr. 13 al jurnalului *Vasárnapi ujság* din Pesta a fost publicată ca ilustrație a unui articol ce anunța dubla alegere a lui Al. I. Cuza ca domn o gravură anonimă care îl reprezintă pe acesta cu barbișon, dar și cu favoriți, însă aici fizionomia sa împrumută elemente din aceea a revoluționarului maghiar Lajos Kossuth (**Fig. 17**). Deși portretele realizate de A. Strixner și J. Kriehuber datează tot din perioada 1860-1861, se poate presupune că în ocazii extrem de importante, precum deschiderea Camerei Naționale și vizita la Constantinopol, Al. I. Cuza a preferat o fizionomie amintind de aceea a împăratului Napoleon III, care făcând aluzie la sprijinul Franței pentru realizarea și recunoașterea Unirii îi conferea domnitorului român mai multă prestanță, chiar dacă în mod obișnuit el pare a fi preferat mustața și favoriții. Cu toate acestea, portretul său oficial a continuat să rămână, până la abdicare (11 februarie 1866), cel bazat pe fizionomia sa din perioada 1859-1860 (deci fără favoriți!), așa cum apare de altfel și pe mărcile poștale emise de Poșta Română în la 9/21 ianuarie 1865 (**Fig. 18 a-c**), respectiv din lotul livrat de editorul și librarul Ion V. Socec, la comanda Ministerului de Finanțe, realizat prin litografiere și care datorită rarității lor au intrat în atenția colecționarilor străini încă de la începutul secolului al XX-lea, în ciuda calității primitive a realizării lor[19]. Cu această fizionomie domnitorul Unirii a și intrat, de altfel, în conștiința colectivă, cum dovedesc și caricaturile anonime publicate în periodicele *Ghimpele* (1872) (**Fig. 19**) și *Protestarea* (1906) (**Fig. 20**), în care este satirizată politica succesorului său, Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen (1866-1914), sau stampa executată în 1904 de A. Petrovici de la Biblioteca Județeană "V. A. Urechia" din Galați (**Fig. 21**), precum și diferite gravuri, tablouri, sculpturi, obiecte de artă decorativă și timbre poștale realizate în decursul secolelor XX-XXI.

Având în vedere maniera în care este redat peisajul, abia schițat, dar și unele elemente ale fizionomiei (lipsa favoriților), credem că E. Vieusseux a lucrat nu pe baza unei fotografii a domnitorului din perioada 1863-1865, ci a unei fotografii executate în atelierele Nadar, probabil după un portret oficial datorat lui C. Popp de Szathmáry în anii 1863-1865, în care însă fizionomia domnitorului este aceea din perioada 1859-1861, surprinsă de clișeele folosite și în alte ocazii de către artist pentru a realiza portrete oficiale. Faptul că anumite detalii paleografice ale ordinelor otomane (turaua sultanului Abdülmecid I pe steaua Ordinului *Mecidiye*, inscripția arabă de pe steaua Ordinului *Osmaniye*) sunt corect redate confirmă că acuarelistul a lucrat după o fotografie de bună calitate a unui portret oficial, datorat lui C. Popp de Szathmáry. Fidelitatea cu care E. Vieusseux a redat cromatica detaliilor uniformei și a ordinelor (excepție făcând culorile eșarfei Ordinului *Mecidiye* și culoarea razelor dintre brațele crucii treflate ale Ordinului Sf. Mauriciu

---

[19] Stanley C. Johnson, *The Stamp Collector: A Guide to the World's Postage Stamps*, London, Herbert Jenkins Limited, 1920, p. 180.

https://biblioteca-digitala.ro

și Sf. Lazăr), dar și anumite detalii fizionomice (culoarea părului, a ochilor și chiar a tenului) și de costumație (culoarea uniformei și, mai ales, culorile emailului și eșarfei ordinelor) arată însă că, în același timp, acuarelistul a avut în fața ochilor mai curând acel portret oficial după care fotografia a fost executată sau cel puțin o replică foarte bună a acestuia decât o stampă colorată sau o cromolitografie, executată după acesta. Cu toate acestea, spre deosebire de portretele oficiale sau chiar de gravurile reprezentându-l pe Al. I. Cuza, în lucrarea lui E. Vieusseux (destinată simpatizanților fostului domnitor) nu se găsește nici un atribut princiar evident (precum hlamida, sceptrul și tronul, eventual asociate cu cărțile și cu firmanul sultanului), probabil din dorința atelierelor Nadar de a nu provoca un incident diplomatic. Se poate presupune deci că în 1873 fie prototipul, fie o replică a sa se găsea încă la Paris (fie în depozitul vreunei instituții publice franceze, fie în proprietatea unui expatriat român), unde a putut fi văzut de către E. Vieusseux. Din păcate, nu avem cunoștință unde se găsește în prezent acest prototip și nici măcar dacă el mai există.

2. Starea de conservare

În lucrarea de mari dimensiuni (1137x890 mm) prezentată, E. Vieusseux a utilizat o tehnică a picturii în culori de apă, mixtă: acuarelă, guașă și tuș, aplicată pe suportul fotografic din hârtie. Starea de conservare evaluată vizual a indicat prezența multiplelor degradări de natură diferită (**Fig. 28**). Asupra stării de conservare a piesei au avut o influență negativă factorii externi: microclimatul neadecvat cu abateri mari de temperatură și umiditate, intervențiile vechi de consolidare, neglijența omului în momentul manipulării, depozitarea neadecvată etc. și factorii interni: compoziția chimică a materialelor[20].

Suportul papetar era fragil, stabilitatea structurală fiind slăbită, pe anumite porțiuni fiind chiar casant, fapt care a determinat apariția îndoiturilor, fisurilor de mici și mari dimensiuni, rupturilor majore cu desprinderea fragmentelor, pierderea totală de suport papetar din zonele marginale (**Fig. 29**). Numeroasele variații de tonalitate și de intensitate a culorii hârtiei erau vizibile pe versoul piesei ca urmare a îmbătrânirii naturale a materialului papetar[21] (**Fig. 30**).

Suprafața obiectului era acoperită de praf și murdărie aderentă. Reziduuri de adeziv, dur și friabil, de culoare brun roșcat, au fost prezente pe verso, la unele fisuri. Reziduurile provin de la benzi sensibile la presiune (benzi adezive) atașate în vederea consolidării, care au suferit schimbări ale structurii și proprietățiilor

[20] J.S. Mills and R. White. *The Organic Chemistry of Museum Objects,* Oxford: Butterworth-Heinemann, 1999, p. 73.
[21] Eric May, Mark Jones *Conservation Science Heritage Materials,* The Royal Society of Chemistry, Henry Ling Ltd, Dorchester, Dorset, UK, 2006, pp. 39-41.

https://biblioteca-digitala.ro

caracteristice[22]. Pe spatele piesei, fâșii de formă dreptunghiulară de hârtie erau fixate cu adeziv pe bază de clei animal, de culoare brun închis, friabil, fără aderență, aplicat în strat grosier, neuniform cu scopul stopării evoluției fisurilor (**Fig. 30**). Aceasta metodă s-a dovedit ineficientă, a creat tensiuni în materialul suport fapt care a condus la apariția altor degradări fizico-mecanice.

Integritatea stratului de culoare era afectată. În anumite zone ale portretului (ochi, păr, uniformă) (**Fig. 31**) stratul pictural era fragilizat, craclat și pulverulent, având tendința să se desprindă la fiecare mișcare a obiectului. Pierderi mici și numeroase din stratul de culoare au fost distribuite neuniform pe toată suprafața piesei, concentrate, în special, pe marginile fisurilor. Diverși factori fizico-mecanici: abraziuni, zgârieturi, fisuri etc. au fost cauza acestor degradări din zona pictată a suportului (**Fig. 2**).

Depozitarea inițială a piesei a fost necorespunzătoare, păstrarea s-a făcut într-o mapă improvizată din carton ondulat pentru ambalaj.

3. Restaurare

Dimensiunea mare a piesei și numeroasele ei degradări fizico-mecanice au reprezentat o provocare, lucrarea fiind deosebit de vulnerabilă la deteriorări mecanice în timpul manipulării și executării intervențiilor de restaurare. Restaurarea obiectului s-a realizat în mai multe etape: curățiri, consolidări și completări, retuș cromatic.

3.1. Curățiri

Pe suprafața picturală pentru îndepărtarea prafului și murdăriei aderente s-au folosit perii fine, tampoane de vată, gumă plastică utilizată local cu deosebită atenție. Zonele friabile și pulverulente ale stratului de culoare s-au fixat prin pensulare locală aplicând soluție de CMC în concentrație de 1% pentru stabilizarea în timp a stratului pictural.

În vederea intervențiilor de pe verso, piesa a fost fixată pe o suprafață plană, pe un strat protector.

Inițial s-a aplicat o curățire uscată pe toată suprafața cu perii flexibile și moi pentru îndepărtarea, de la centru spre exterior, a murdăriei slab aderente, având grijă la marginile fisurilor și la zonele lacunare. Depunerile aderente s-au înlăturat cu ajutorul gumei plastice și a radierelor de diferite durități[23].

---

[22] Pentru mai multe detalii privind îmbătrânirea benzilor sensibile la presiune, vezi: Robert L. Feller and David B. Encke, *Stages in deterioration: The examples of rubber cement and transparent mending tape*, în ”Science and Technology in the Service of Conservation: Preprints of the Contributions to the Washington Congress, 3-9 September 1982”, London, IIC, 1982, pp. 19-23.

[23] Janet Cowan, Sherry Guild, *Dry Methods for Surface Cleaning Paper*, Canadian Conservation Institute Department of Canadian Heritage, Canada, 2001, pp. 4-6.

https://biblioteca-digitala.ro

Consolidările vechi (hârtiile de formă dreptunghiulare din dreptul fisurilor și a fragmentelor) au fost eliminate prin aplicarea locală unui gel pe bază de CMC care a fost lăsat să acționeze în timp și ulterior a fost îndepărtat cu diverse spatule.

Reziduurile de adeziv casant, brun roșcat, au fost subțiate mecanic, procedeul fiind combinat cu curățirea umedă (tamponare locală cu soluție de acetonă[24]).

3.2. Consolidări și completări

Consolidarea este definită ca aplicarea sau în anumite cazuri regenerarea materialelor adezive pentru a îmbunătăți coeziunea suportului papetar sau a materialelor friabile din stratul de culoare și reatașarea lor la suportul de bază. Prin acest tratament se urmărește asigurarea pe termen lung a integrității obiectului restaurat. Poate fi adoptat ca o măsură provizorie sau ca o măsură permanentă.

Prin completarea zonelor lacunare a unui obiect se reface unitatea estetică și integritatea structurală a acestuia.

Consolidarea fisurilor și atașarea fragmentelor libere s-a realizat cu hârtie japoneză de grosime 0,1 mm atașată pe verso.

Zonele marginale, cu piederi din suprafața piesei, s-au pregătit, pe verso, pentru completare prin subțierea unei porțiuni de 2 mm. Completarea s-a făcut cu hârtie japoneză de 0,6 mm grosime, grosime identică cu cea a obiectului. Pentru a crea o tranziție lină între hârtia piesei și inserție, decupată după forma lacunei, marginile acesteia au fost subțiate. La final, completarea s-a realizat prin fixarea cu adeziv pe bază de amidon din grâu[25]. Zona de adeziune a fost minimalizată, pentru ca inserția să se suprapună pe verso peste original, pe aproximativ doi milimetri.

Pentru stabilizarea structurală și protejarea piesei de o posibilă distorsionare s-a luat hotărârea importantă de a dubla piesa.

Inițial s-a aplicat adezivul pe bază de amidon prin pensulare într-un strat subțire și uniform pe cartonul de dublare[26], apoi s-a așezat lucrarea. Pentru îndepărtarea bulelor de aer formate, s-a realizat o presiune ușoară și uniformă prin mișcări circulare cu o lavetă curată. Obiectul a fost apoi plasat timp de 30 minute sub greutăți într-un "sandviș" de hârtie de filtru și material nețesut, în acest interval de timp hârtiile de filtru s-au schimbat regulat pentru eliminarea umidității excesive provenite din adezivul folosit. Piesa a fost uscată și îndreptată sub presă (**Fig. 32**).

---

[24] Merrily A. Smith, Norvell M.M. Jones, Susan L. Page, Marian Peck Dirda, *Pressure-Sensitive Tape and Techniques for its Removal from Paper*, în ”JAIC”, Volume 23, No. 2, 1984, pp. 101-113.

[25] Debra Evans, Robert Futernick, *Filling of Losses*, last modified on 20 October 2015 (accesat în 7.09.2015).

[26] Cartonul de la firma *Klug Conservation* are următoarele date tehnice: 1,8 mm grosime, greutate 1.410 gm^2, pH între 7.5 și 10.

https://biblioteca-digitala.ro

3.3. Integrare cromatică

Operele de artă sunt create pentru a fi vizionate, deseori acestea sunt considerate importante datorită calităților lor estetice.

Retușul cromatic este procesul prin care se completează cu mijloace adecvate zonele cu pierderi din compoziția piesei. Poate fi aplicat direct pe piesa originală sau indirect pe zonele de completare. Intervențiile directe pe obiect necesită luarea în considerare a mai multe probleme de ordin etic, cum ar fi reversibilitatea și autenticitatea. Folosirea retușului pe zonele completate este mult mai ușor de acceptat deoarece poate fi ușor de îndepărtat și nu prezintă dificultăți în identificarea acestuia ca o adiție ulterioară la piesa originală[27].

Pierderile mici în stratul de culoare de pe suprafața piesei au fost retușate cu creioane colorate și pastel cretat. Pastelul a fost fixat în strat subțire pe zona lacunară prin tamponare. S-a evitat cu deosebită grijă aplicarea și transferul materialelor folosite la integrarea cromatică în afara zonei lacunare. În zonele unde au existat pierderi de suport papetar, retușul cromatic, a fost realizat în mod imitativ cu ajutorul culorilor de apă de la firma Winsor & Newton. (**Fig. 33**, **34**). Aspectul portretului după integrarea cromatică s-a schimbat considerabil (**Fig. 35**), totuși la o examinare atentă intervențiile de restaurare sunt lizibile, așa cum cer normele de restaurare. Scopul integrărilor cromatice a fost să sugereze continuitatea compoziției, de a recreea imaginea integrității piesei, cu minimalizarea zonelor care au fost degradate (**Fig. 1**).

Restaurarea acestui obiect a reprezentat o provocare, datorită dimensiuni, problemelor de conservare și dificultății tratamentelor aplicate.

Contribuția autorilor:

Alexandru Sonoc – 1. Analiză cultural-istorică și stilistică;

Iulia-Maria Pascu – 2. Starea de conservare;

3. Restaurare.

Bibliografie:

Čedomir ANTIČ, *Neutrality as Independence: Great Britain, Serbia and the Crimean War*, Beograd, Institute for Balkan Studies, 2007.

Candan BADEM, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Leiden-Boston, Brill, 2010.

---

[27] Tina Grette Poulsson, *Retouching of Art on Paper*, London, Archetype Publications, 2010, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro

Winfried BAUMGART, *Der Friede von Paris 1856. Studien zum Verhältnis von Kriegführung, Politik und Friedensbewahrung*, München – Wien, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1972.

George J. BELDECOS, *Hellenic Orders, Decorations and Medals*, Athens, Hellenic War Museum, 1991.

M.P. BEZRUKOV, A.E. TUROVSKII, *Награды государств мира*, Tula, ЗАО «Гриф и К », 2013.

Janet COWAN, Sherry GUILD, *Dry Methods for Surface Cleaning Paper*, Canadian Conservation Institute Department of Canadian Heritage, Canada, 2001.

Ayten DENISENKO, *Askeri Müze. Osmanlı ve cumhuriyet dönemi madalya ve nişanlar katalogu*, İstanbul, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanliği, 2001.

Alan DOWTY, *The Limits of American Isolation: The United States and the Crimean War*, New York, New York University Press, 1971.

Edhem ELDEM, *Pride and Privilege. A History of Ottoman Orders, Medals and Decorations*, İstanbul, Osmanlı Bankası Arșiv ve Araștırma Merkezi, 2004.

Metin ERÜRETEN, *Osmanlı madalyaları ve nişanları. Belgelerle tarihi/ Ottoman Medals and Orders. Documented History*, İstanbul, The Destination Management Company, 2001.

Debra EVANS, Robert FLUTERNICK *Filling of Losses*, http://www.conservation-wiki.com/wiki/Filling_of_Losses, last modified on 20 October 2015.

Robert L. FELLER and David B. ENCKE, *Stages in deterioration: The examples of rubber cement and transparent mending tape*, în ”Science and Technology in the Service of Conservation: Preprints of the Contributions to the Washington Congress, 3-9 September 1982”, London, IIC, 1982.

Brison D. GOOCH, *The New Bonapartist Generals in the Crimean War: Distrust and Decision-making in the Anglo-French Alliance*, Hague, Martinus Nijhoff, 1959.

Edouard GOURDON, *Histoire du Congrès de Paris*, Paris, Librairie Nouvelle, 1857.

Heinz K. HENISCH, Bridget A. HENISCH, *The Painted Photograph 1839-1914: Origins, Techniques, Aspirations*, University Park, The Pennsylvania State University Press, 1996.

Stanley C. JOHNSON, *The Stamp Collector: A Guide to the World's Postage Stamps*, London, Herbert Jenkins Limited, 1920.

František LOBKOWICZ, *Encyklopedie řádů a vyznamenání*, Praha, Nakladatelství Libri, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

Eric MAY, Mark JONES, *Conservation Science Heritage Materials*, The Royal Society of Chemistry, Henry Ling Ltd, Dorchester, Dorset, UK, 2006.

J.S. MILLS and R. WHITE, *The Organic Chemistry of Museum Objects*, Oxford: Butterworth-Heinemann, 1999.

Jules Martin de MONTALBO, Raymond RICHEBÉ, *Armoiries et décorations*, Paris, Librairie des Contemporains, 1896.

Scarlat PORCESCU, *Catedrala mitropolitană din Iași*, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1977.

Tina Grette POULSSON, *Retouching of Art on Paper*, London: Archetype Publications, 2010.

S.V. POTRAȘKOV, *Ордена и медали стран мира*, Moskva, OOO Издательство «Эксмо», 2007.

Giovan Battista RICCI, *Istoria dell'Ordine equestre de SS. Maurizio e Lazzaro*, Torino, Giovan Francesco Mairese, 1714.

Cornel SCAFEȘ, Horia ȘTEFĂNESCU, Corneliu ANDONIE, Ioan SCAFEȘ, *Armata română în vremea lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*, București, Total Publishing, 2003.

Paul W. SCHROEDER, *Austria, Great Britain, and the Crimean War: The Destruction of the European Concert*, Ithaca-London, Cornell University Press, 1972.

I.G. SPASSKII, *Иностранные и русские ордена до 1917 года*, Moskva, Вече, 2009.

Merrily A. SMITH, Norvell M.M. JONES, Susan L. PAGE, Marian Peck DIRDA, *Pressure-Sensitive Tape and Techniques for its Removal From Paper*, în ”JAIC”, Volume 23, No. 2, 1984.

Edmund SPENCER, *Turkey, Russia, the Black Sea, and Circassia*, London, G. Routledge & Company, 1855.

Cristian M. VLĂDESCU, *Uniformele armatei române de la începutul secolului al XIX-lea pînă la victoria din mai 1945*, București, Editura Meridiane, 1977.

Lista ilustrațiilor/List of illustrations:

Fig. 1 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873)/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873).

Fig. 2 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detaliu/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detail.

Fig. 3 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detaliu. 1. Insigna Ordinului *Mecidie*. 2. Peisaj cu Catedrala Mitropolitană *Sf. Paraschiva* din Iași/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873).

https://biblioteca-digitala.ro

Detail. 1. The badge of the Order of Medjidie. 2. Landscape with the Metropolitan Cathedral *St. Paraskeva* from Jassy.

Fig. 4 – Catedrala Mitropolitană *Sf. Paraschiva* din Iași/The Metropolitan Cathedral *St. Paraskeva* from Jassy.

Fig. 5 – Vedută a orașului Iași cu Catedrala Mitropolitană *Sf. Paraschiva* (1855), de Henry Warren (1794-1879)/View of the city Jassy with the Metropolitan Cathedral *St. Paraskeva* (1855), by Henry Warren (1794-1879).

Fig. 6 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detaliu/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detail.

Fig. 7 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detaliu. 1. Steaua Ordinului *Mecidie*; 2. Steaua Ordinului *Osmaniye*; 3. Marea Cruce a Ordinului Mântuitorului; 4. Steaua de Cavaler Mare Cruce Ordinului Sf. Mauriciu și Sf. Lazăr; 5. Eșarfa Ordinului *Mecidie*/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detail. 1. The star of the Order of Medjidie; 2. The star of the Order of Osmanieh; 3. The Order of the Redeemer's Grand Cross; 4. The Knight Grand Cross' star of the Order of Saints Maurice and Lazarus; 5. The sash of the Order of Medjidie.

Fig. 8 – Carol Popp de Szathmáry, *Alexandru Ioan Cuza*. Versiune a portretului oficial (1863-1865)/Carol Popp de Szathmáry, *Alexandru Ioan Cuza*. Version of the official portrait (1863-1865).

Fig. 9 – Carol Popp de Szathmáry, *Alexandru Ioan Cuza*. Versiune a portretului oficial (1865)/Carol Popp de Szathmáry, *Alexandru Ioan Cuza*. Version of the official portrait (1865).

Fig. 10 – Copie după Carol Popp de Szathmáry, *Alexandru Ioan Cuza*. Museo Nazionale del Risorgimento, Torino/Copy after Carol Popp de Szathmáry, *Alexandru Ioan Cuza*. Museo Nazionale del Risorgimento, Turin.

Fig. 11 – Carol Popp de Szathmáry, *Alexandru Ioan Cuza*. Gravură, Muzeul Național Cotroceni, București/Carol Popp de Szathmáry, *Alexandru Ioan Cuza*. Engraving, Muzeul Național Cotroceni, Bucharest.

Fig. 12 a-b – Fotografii ale principelui Alexandru Ioan Cuza, executate de Carol Popp de Szathmáry (1864)/Photographies rendering Prince Alexandru Ioan Cuza, made by Carol Popp de Szathmáry (1862-1863).

Fig. 13 – Portretul lui Alexandru Ioan Cuza. Gravură de August Strixner (1860)/The portrait of Alexandru Ioan Cuza. Engraving by August Strixner (1860).

Fig. 14 – Portretul lui Alexandru Ioan Cuza. Gravură de Josef Kriehuber (1861)/The portrait of Alexandru Ioan Cuza. Engraving by Josef Kriehuber (1861).

Fig. 15 – Primirea oficială a principelui Alexandru Ioan Cuza de către sultanul Abdülaziz I în palatul Dolmabahçe (23 decembrie 1861). Gravură din *L'illustration. Journal universel* (1864), după o schiță de Carol Popp de Szathmáry/ The official receive of Prince Alexandru Ioan Cuza by Sultan Abdülaziz I in the

https://biblioteca-digitala.ro

Dolmabahçe Palace (December 23, 1861). Engraving from *L'illustration. Journal universel* (1864), according to a sketch by Carol Popp de Szathmáry.

Fig. 16 a-b – Fotografii reprezentându-l pe Alexandru Ioan Cuza, executate de Carol Popp de Szathmáry (datare necunoscută)/Photographies rendering Alexandru Ioan Cuza, made by Carol Popp de Szathmáry (unknown date).

Fig. 17 – Portretul principelui Alexandru Ioan Cuza (1859). Gravură anonimă în ziarul *Vasárnapi ujság* din Pesta/The portrait of Prince Alexandru Ioan Cuza (1859). Anonymous engraving from the *Vasárnapi ujság* newspaper of Pest.

Fig. 18 a-c – Portretul principelui Alexandru Ioan Cuza pe mărcile poștale emise de Poșta Română (1865)/The portrait of Prince Alexandru Ioan Cuza on the postage stamps issued by the Romanian Post (1865).

Fig. 19 – Caricatură anonimă din periodicul *Ghimpele* (1872)/Anonymous cartoon from the *Ghimpele* magazine (1872).

Fig. 20 – Caricatură anonimă din periodicul politic *Protestarea* (1906)/Anonymous cartoon from the *Protestarea* political newspaper (1906).

Fig. 21 – A. Petrovici, *Alecsandru Ioan I, Domnitorul României* (1904). Gravură, Biblioteca Județeană "V. A. Urechia", Galați/A. Petrovici, *Alexander John I, the Ruling Prince of Romania* (1904). Engraving, Biblioteca Județeană "V. A. Urechia", Galați.

Fig. 22 – Eșarfa Ordinului *Mecidiye* cu insigna sa/The sash of the Order of *Medjidiye* with its badge.

Fig. 23 – Eșarfa Ordinului *Osmaniye* cu insigna și steaua sa/The sash of the Order of *Osmaniye* with its badge and star.

Fig. 24 – Eșarfa Ordinului Sf. Mauriciu și Sf. Lazăr cu insigna, Marea Cruce și rozeta sa/The sash of the Order of Saints Maurice and Lazarus with its badge, Grand Cross and rosette.

Fig. 25 – Steaua Ordinului *Mecidiye*/The star of the Order of *Medjidiye*.

Fig. 26 – Steaua Ordinului *Osmaniye*/The star of the Order of *Osmaniye*.

Fig. 27 – Marea Cruce a Ordinului Mântuitorului/The Order of the Redeemer's Grand Cross.

Fig. 28 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873), înainte de restaurare/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873), before conservation treatments.

Fig. 29 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detaliu; fisuri, rupturi/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detail, fisure, breaks.

Fig. 30 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873). Verso. Înainte de restaurare/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detail. Backside. Before conservation treatment.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 31 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detaliu. Pierderi din strat pictural/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detail. Media loss.

Fig. 32 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873). În timpul restaurării/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873). During conservation treatment.

Fig. 33 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detaliu. Înainte și după restaurare/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detail. Before and after conservation treatment.

Fig. 34 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detaliu. Înainte și după restaurare/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873). Detail. Before and after conservation treatment.

Fig. 35 – Emilio Vissieux, *Portretul lui Alexandru Ioan Cuza* (1873). Înainte și după restaurare/Emilio Vissieux, *The Portrait of Alexandru Ioan Cuza* (1873). Before and after conservation treatment.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

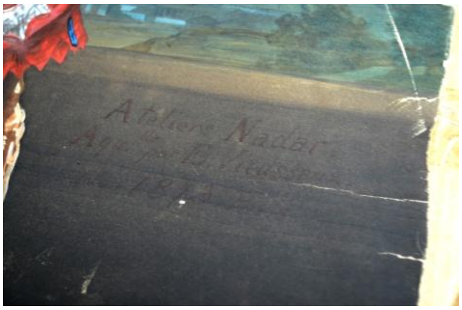

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

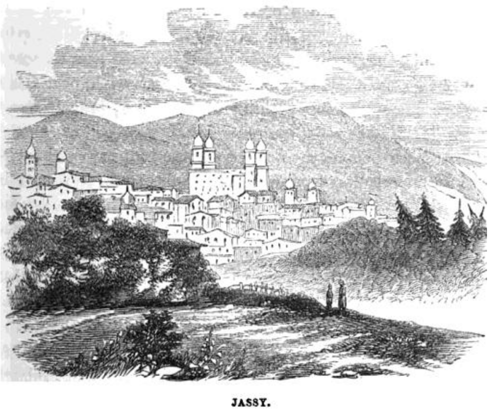

Fig. 5

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7 **Fig. 8** **Fig. 9**

Fig. 10 **Fig. 11**

Fig. 12a **Fig. 12b** **Fig. 13**

https://biblioteca-digitala.ro

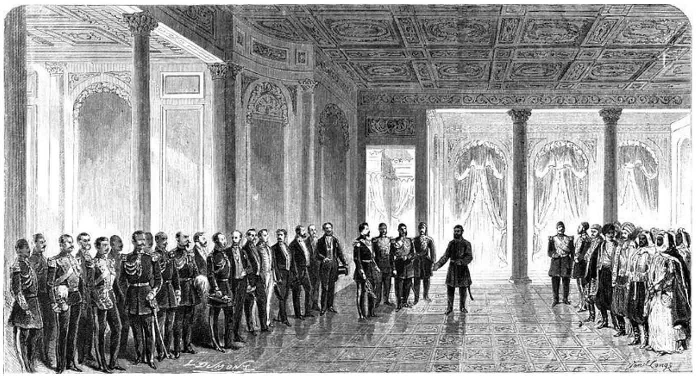

Fig. 14 **Fig. 15**

Fig. 16 **Fig. 17**

Fig. 18a **Fig. 18b** **Fig. 18c**

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 24 **Fig. 25** **Fig. 26**

Fig. 27

Fig. 28

Fig. 29

Fig. 30

https://biblioteca-digitala.ro

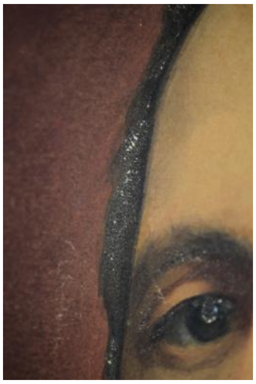

Fig. 31

Fig. 32

Fig. 33

Fig. 34

Fig. 35

https://biblioteca-digitala.ro

CONSERVAREA COLECȚIEI DE CERAMICĂ POPULARĂ A MUZEULUI ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI ”VALER LITERAT”

GHEORGHE FARAON
geo.faraon@yahoo.com
Muzeul Țării Făgărașului ”Valer Literat” – Făgăraș

PRESERVATION OF THE FOLK CERAMIC POTTERY COLLECTION OF ȚARA FĂGĂRAŞULUI MUSEUM

ABSTRACT

The present article is devided into subchapters as follows:

I. General considerations regarding the apprearance of clay processing craft since the dawn of humanity, the clay pottery being present in the inventories of households since Stone Age.

II. The ceramic pottery of Transylvania, the appearance of craft and the influences it achieves in this area. This chapter also focuses on the appearance of the first potter guilds in the region.

III. The ceramic pottery of Făgăraş County, the appearance of the first potter centres in our region at Făgăraş, Cârţa, Cârţişoara and Noul Român.

IV. The ceramic pottery collection, description of the collection and study of the pieces.

V. The specific degradations of these pieces. The preservation measures, the protection measures taken by us to protect and preserve these cultural goods.

Keywords: preservation, folk ceramic pottery collection, Țara Făgărașului Museum.

I. Consideraţii generale

Olăritul, meşteşug pe care, după unele mituri şi credinţe, omul l-ar fi furat divinităţii şi prin foc a dat vaselor „*grai şi suflet*”, a fost un meşteşug milenar. Acesta era o muncă obositoare, necesitând forţă, îndemânare şi cunoştinţe deosebite.

Vasele de lut, nelipsite din inventarul fiecărei gospodării integrate vieţii zilnic, au însoţit omul încă din neolitc, dar totodată au fost și una dintre cele mai propice modalităţi de materializare a însuşirilor artistice.

Majoritatea ceramicii a fost realizată la roata olarului. Roata e formată din două discuri, unul mai mic sus și unul mai mare în partea de jos, acestea fiind unite printr-un ax vertical. Pe discul de sus se pune bulgărele de lut, iar discul de jos este

https://biblioteca-digitala.ro

mişcat de olar, imprimându-i cu piciorul o mişcare circulară destul de rapidă. Astfel, roata se învârteşte, obţinându-se forme circulare cu contur regulat.

Materia primă din care se realizează ceramica „*este lutul sau argila amestecat cu alte ingrediente*”[1]. Argila, de cea mai bună calitate, extrasă din coasta dealului, este adusă în curte și lăsată la dospit vreme de câteva săptămâni. În cadrul acestui proces, argila este mărunţită și udată cu apă la un anumit interval de timp. Apoi, lutul este tăiat în bucăţi mari, bătute cu maiul și udate.

II. Ceramica în Transilvania

Ceramica transilvăneană reprezintă un amalgam al tradiţiilor autohtone cu influenţe recunoscute din „*peninsula Balcanică şi zona Italiei (sud), Europa centrală şi de Vest, Asia de sud şi Orientul Apropiat, care pe parcursul mai multor secole a produs o ceramică variată păstrată până în zilele noastre*”[2].

[1] Nicolae Dunăre (coord.), *Ţara Bârsei*, vol II, Bucureşti, 1972, p. 220.
[2] Karla Roşca, Horst Klusch, *Ceramica din Transilvania*, Sibiu, 2010, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

Apariţia primelor bresle ale olarilor este legată de evoluţia oraşelor din secolele XIV-XV, când s-a dezvoltat o organizare superioară a meşteşugurilor sub forma breslelor. Breasla „*era o asociaţie meşteşugărească formată din meşteri care lucrau în aceeaşi branşă sau într-o branşă înrudită, având interese economice înrudite, având interese economice asemănătoare şi se bucurau de un statut juridic identic*”[3].

Breslele aveau ca scop primordial „*apărarea producătorilor şi a producţiei, sub toate formele, eliminarea concurenţei dintre meşteri şi controlarea calfelor*”[4]. Din anul 1367 avem un document de reînnoire a statutelor breslelor, care atestă că olarii din Sibiu, Sighişoara, Sebeş şi Orăştie erau organizaţi într-o breaslă aparte, „*luti figulorum farternitas*”[5]. Pe lângă centrele amintite mai sus, mai trebuie menţionate şi Braşovul, a cărei breaslă „*datează din 1553*”[6]; Bistriţa producea ceramică încă din secolul al XV-lea, meşterii ei primind comenzi de la domnii români din Moldova şi Ţara Românească, pentru producerea de cahle, cărămizi şi ţiglă; olarii din Cluj erau organizaţi în breaslă „*încă din anul 1512*”[7]. În timp, au mai fost menţionaţi meşteri olari şi în alte zone şi oraşe ale Transilvaniei: Dej, Sighişoara, Biertan, Hălchiu, Hetiur, Hărman, Rotbav, Cisnădie, Mediaş etc.[8].

III. Ceramica din Ţara Făgăraşului

Meşteşugul olăritului are străvechi tradiţii în Ţara Oltului şi îl găsim răspândit sub formă de ocupaţie în aproape toate satele pentru satisfacerea nevoilor gospodăreşti locale. Specializarea în olărit se produce abia în secolul al XVIII-lea, când apar centrele de olari în satele Noul Român, Cârţa şi Cârţişoara; despre acest

---

[3] *Dicţionar Explicativ al Limbii Române*, Bucureşti, 1998, p. 111.

[4] Ştefan Pascu, *Meşteşugurile tradiţionale din Transilvania până în seculul al XVI-lea*, 1954, p. 250.

[5] Zimmermann, Werner, Muller, *Urkunderbuch*, II, pp. 449-452.

[6] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 251.

[7] *Ibidem*, p. 260.

[8] *Ibidem*, p. 261.

https://biblioteca-digitala.ro

din urmă centru găsim următoarea informaţie: „*olarii saşi, austrieci şi secui din Cârţişoara au produs în exclusivitate ceramică de uz pentru populaţia românească din împrejurimi, preluând şi formele tradiţionale ale acesteia*”[9]. În oraşul Făgăraş specializarea are loc mai devreme, aici olarii fiind organizaţi într-o breaslă în 1614, cu statut propriu, breasla având un caracter mixt, fiind constituită din 16 olari şi doi zilieri, români şi maghiari. Ceramica specifică Ţării Făgăraşului era „ *ceramica cu decor albastru sau policromă, pe angobă alb-gălbuie, fiind frecvent întâlnită în interioarele tradiţionale româneşti*”[10].

IV. Colecţia de ceramică populară

Muzeul nostru deţine o valoroasă colecţie de piese de ceramică, piese realizate în centre de olărit din Ţara Oltului sau în centre de olărit din sud-estul Transilvaniei.

Ceramica românească din colecţie a fost obţinută în Noul Român şi Făgăraş. Fiecare centru prezintă elemente specifice, particulare, ce vizează gama morfologică, ornamentală şi mai puţin cea cromatică. Produsele acestor centre se pot împărţi în două mari categorii: ceramica de uz şi ceramica de decor, cu cele mai variate forme de olărie românească – străchini, farfurii, cancee, căni, tăvi pentru cuptoare, oţetare, oale de lapte etc.

Pentru Noul Român forma cea mai caracteristică este strachina cu pereţi curbaţi şi margini verticale, iar pentru Făgăraş canceul de formă piriformă.

Înainte de a enumera elementele decorative specifice olăriei româneşti din Ţara Făgăraşului, trebuie precizat că în marea lor majoritate aceste elemente sunt de concepţie precreştină.

Predominante în piesele de factură românească din colecţia muzeului sunt elementele geometrice (punct, spirală, linie, ondulată), florale (margarete, floarea-

---

[9] Karla Roşca, H. Klusch, *op. cit.*, p. 9.
[10] *Ibidem*, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro

soarelui), fitomorfe (frunze de salcâm, frunze de brad). Interpretată ca un simbol al sensului vieţii, spirala reprezintă, în mitologia românească, ideea de viaţă şi timp, iar „*bradul este considerat arborele cu sensuri simbolice diferite şi care reprezintă ideea perpetuării, a regenerării şi permanentei victorii a vieţii asupra morţii*”[11]. Păstrarea vechilor motive de ornamentaţie a contribuit, într-o mare măsură, la conservarea lor. Însă, factorul determinant a fost „*funcţia şi sensul simbolic al unor ornamente care s-au păstrat peste veacuri, devenind astfel adevărate semne*”[12]. Dispunerea motivelor la cancee se va face în registre orizontale. La străchini sau blide există un motiv central, stelar sau floral, având pe margine, în friză, fie frunze de brad sau salcâm, fie spirale. Aceste motive, în friză, au rolul de a scoate în evidenţă ornamentul central. În decoraţie nota dominantă este aceea a unei simetrii ritmice.

Piesele româneşti din colecţia muzeului au fost realizate începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi sunt, în majoritatea, decorative.

Ceramica săsească a fost cea mai dezvoltată din Transilvania, dar şi cea mai conservatoare, acceptând cu destulă greutate elemente noi. Muzeul nostru păstrează, în colecţia de ceramică populară, piese realizate în centrele de la Sibiu, Nemşa, Drăuşeni sau Ţara Bârsei.

[11] Corina Nicolescu , *Ceramica Românească tradiţională*, Bucureşti, 1974. p. 48.
[12] *Ibidem*, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro

Ceramica maghiară provine mai ales din centrele secuieşti de la Turda şi Târgu Secuiesc. Ele sunt de forme diferite, de la căni, cancee, farfurii, la ulcioare, căni mari de vin sau de vecinătate, accentul căzând când pe o formă, când pe alta, în funcţie de centrul de olărie.

De exemplu, la Sibiu s-au produs în special căni, iar la Nemşa farfurii de mărimi diferite. Elementele decorative folosite în ornamentaţia săsească şi pe care le vom întâlni şi la alte manifestări ale creaţiei populare (de exemplu la textile), aparţin unei categorii precise, reflectând realitatea înconjurătoare. Predomină motivele florale: laleaua, garoafa, frunza de salcâm. Se pare că răspândirea foarte mare a motivului lalelei s-a „*datorat târgurilor anuale de lalele desfăşurate în Olanda şi alte ţări din vestul Europei*”[13].

Preocuparea olarilor saşi pentru decoraţia vasului devine o constantă abia la sfârşitul secolului al XVII-lea, sub influenţa ceramicii habane: „*habanii proveneau dintr-o sectă anabaptistă din Boemia şi care s-au stabilit în Transilvania în timpul lui Gabriel Bethlen, la 1621, fiind ceramişti renumiţi*”[14]. Până atunci olarii saşi au realizat doar o ceramică de uz cu forme simple, dar totuşi rafinate.

Decorul săsesc este „*unul baroc, care însă se va accentua spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, prin stilizarea completă a elementelor florale*”[15]. El poate fi de două tipuri: policrom, întâlnit mai cu seamă în vestul Transilvaniei, şi monocrom pe fond de angobă în sudul zonei. Colecţia muzeului conţine, cu precădere, piese care aparţin ultimului tip.

La Sibiu a fost realizată cea mai veche piesă de ceramică săsească din colecţie, o cană de vin, în anul 1743, cu un text în limba germană „*Bea, iubeşte-L pe Dumnezeu şi nu-L uita*” la bază, iar la gură „*Toate cele bune din suflet*”.

---

[13] Nicolae Dunăre, *Ornamentica tradiţională comparată*, Bucureşti, 1979, p. 88.
[14] Barbu Slătineanu, *Ceramica medievală*, Bucureşti, 1958, p. 8.
[15] H. Hoffman, *Din istoria şi tehnica artei ceramice săseşti*, în ”Studii şi Comunicări”, 3, 1956, Sibiu, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Din centrul Nemşa, ce a funcţionat o scurtă perioadă la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, muzeul deţine două farfurii (nr. inv. C 123 şi C 124), cu motive zoomorfe centrale – vrabia – şi fitomorfe, fondul fiind maron.

În colecţia muzeului, cea mai numeroasă ceramică este cea cunoscută în literatura de specialitate *„tip Drăuşeni*" şi care a fost obţinută în aproape întreaga vale a Hârtibaciului. Debuşeul principal al centrelor de aici a fost Ţara Oltului, în ale cărei localităţi s-a întâlnit frecvent ceramica de tip Drăuşeni.

Piesele sunt uşor de identificat după felul specific de ornamentare şi după tipologie. Decoraţia este făcută pe toată suprafaţa vasului, pe fond de angobă, cu albastru de cobalt, motivele cele mai folosite fiind laleaua pe burtă, iar la buză şi la baza vasului, tabla de şah. Pentru sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea ornamentaţia este mai aerisită, mai echilibrată, chiar dacă este făcută pe întreaga suprafaţă a vasului.

Vasele din perioada de sfârşit (finele secolului al XIX-lea) au un decor greoi, înghesuit, stilizat la maxim. Piesa caracteristică a acestui centru este cana de mărimi diferite. Farfuriile sunt de dimensiuni obişnuite, unele fiind datate.

Ţara Bârsei este un termen care indică o ceramică săsească produsă în jurul oraşului Braşov. Muzeul are, în colecţia sa de ceramică populară, un număr apreciabil de vase de lut decorative realizată aici. Motivele decorative sunt, la cancee, în primul rând, fitomorfe sau florale, dispuse în registre verticale: floarea-soarelui, palmete. La farfurii, decorul, plasat central, este floral, iar pe margine o friză din frunze de salcâm (nr. inv. C 98, C 100).

O caracteristică a decorului din această zonă este lipsa oricărei datări sau a inscripţiilor. Din această cauză, ceramica din zona Ţării Bârsei este greu de încadrat cronologic (se pare că ea a început să fie produsă la sfârşitul secolului al XVIII-lea). Piesele din colecţie au fost realizate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Singurul centru săsesc ce a funcţionat în Ţara Făgăraşului a fost Cârţa, unde a fost realizată o ceramică diferită ca formă: ulcioare, căniţe cu gura bilobată, farfurii. Caracteristica esenţială a vaselor de ceramică produse la Cârţa este policromia, folosirea culorilor verde, cafeniu sau galben şi conturarea cu o linie incizată a decorului (farfuria cu nr. inv. C 180). Tot în colecţia muzeului se păstrează un butoiaş de ţuică cu un text incizat, numele meşterului Georgius Hermann Junior şi data de 10 februarie 1818.

Acest centru a funcţionat *„de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi până la începutul secolului XX-lea, mai precis în 1907 când moare ultimul olar de aici*"[16].

Vasele de ceramică secuieşti de tip Turda şi Târgu-Secuiesc, sunt asemănătoare cu cele ale ceramicii săseşti: cancee, farfurii, căni. *„Mărimea canceelor era exprimată într-un sistem mai vechi de capacitate numit eitel - care*

[16] Albert Eichhorn, *Ceramica populară săsească,* în "Ţara Bârsei", vol. II, 1974, p. 225.

https://biblioteca-digitala.ro

reprezenta 0,8 litri”[17]. Una din caracteristicile acestei ceramici şi care este folosită şi în identificarea ei, este întrebuinţarea, în colorit, a verdelui şi a brunului roşcat.

Ornamentaţia se caracterizează printr-o mare diversitate de motive florale, zoomorfe şi antropomorfe: rodia, margarete, garoafe, flori de măr, păsări cu coadă şi cioc lung. La cancee decorul este ordonat în registre verticale, la farfurii există un decor floral central, iar pe margini benzi şi linii (nr. inv. C 38).

Piesele realizate la Târgu-Secuiesc din colecţia muzeului sunt databile la mijlocul secolului al XIX-lea.

Atât ca meşteşug propriu-zis, dar mai ales ca fenomen de cultură şi artă, olăritul poate fi considerat un păstrător fidel al tradiţiilor. Acest fapt este susţinut de caracterul neschimbat al tehnicii de lucru de-a lungul secolelor, meşteşugul înregistrând modificări doar de detaliu (de exemplu folosirea smalţului din secolul al XIV-lea).

Unitară în concepţie şi tehnică de lucru, dar variată morfologic, ceramica transilvăneană este una din cele mai bine individualizate şi frumoase ceramici din ţara noastră, fie că este românească, săsească sau ungurească.

V. Degradări specifice

Studiul asupra pieselor din această categorie ne-a condus la concluzia că cele mai dese degradări care afectează aceste piese sunt:

- murdăria superficială şi aderentă care afectează toate piesele;
- fisurile, aceste degradări care afectează un număr de 12 de piese;

[17] *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei*, catalog de expoziţie, 2001, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

- smalţul sărit pe alocuri, pe suprafeţe mai mici sau mai mari, această degradare afectând majoritatea pieselor din colecţie;

- pe 2 piese s-a constatat că smalţul s-a şters parţial în timp;

- la un număr de 20 de piese am constatat lipsa unor fragmente;

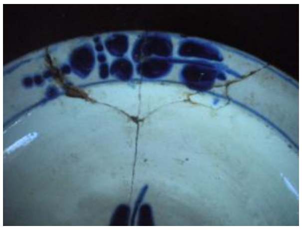

- din totalul colecţiei 40 de piese au fost restaurate.

Trebuie menţionat faptul că aceste deteriorări nu sunt de dată recentă, aşa au intrat în colecţia noastră. Cauzele acestor degradări sunt de ordin endogen, cum ar fi perisabilitatea materialului şi tehnica de confecţionare. Având în vedere că fisurile şi crăpăturile sunt procese evolutive este recomandabil ca aceste piese care suferă de aceste degradări în special şi întreaga colecţie în general să fie ferită de şocuri mecanice.

VI. Măsuri de conservare

Clădirea construită în secolul al XIV-lea este sănătoasă, zidurile expoziţiei au peste un metru grosime, iar ale depozitului 30-40 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

Micro-climatul este optim, cuprins între 40-65% UR, iar temperatura de 18˚C. Depozitul este salubru şi igienic. Instalaţia electrică este verificată periodic pentru a se elimina riscul unui incendiu.

Pentru menţinerea microclimatului în parametrii normali apelăm la aparatul de dezumidificare amplasat în depozit. Pentru asigurarea securităţi colecţiilor, din punct de vedere al normelor PSI, depozitele sunt prevăzute cu extinctoare cu pulbere ABC 13 A 89 BC. Piesele sunt aşezate pe moduli metalici, reglaţi în funcţie de înălţimea pieselor, ele fiind aşezate pe rafturi tipo-dimensionat.

Pentru protejarea pieselor înalte (cancee) am realizat din carton un cofraj special pentru fiecare piesă, astfel încât în caz de cutremur ele să nu cadă.

În concluzie, putem spune că această colecţie de ceramică populară nu ridică probleme din punct de vedere al conservării, fiind una dintre colecţiile care nu necesită condiţii speciale.

https://biblioteca-digitala.ro

TEXT ȘI IMAGINE ÎN BREVIARUL BRUKENTHAL

CONSTANTIN ITTU
constantinittu@yahoo.co.uk
Muzeul Naţional Brukenthal – Sibiu

TEXT AND IMAGE IN THE BRUKENTHAL BREVIARY

ABSTRACT

The paper is aiming at presenting a short history of the Brukenthal Breviary, one of the most valuable book of the Brukenthal National Museum Library, a 16th century illuminated manuscript from the Low Countries. The Brukenthal Breviary was bought by the Baron Samuel von Brukenthal in Vienna in the 18th century.

Keywords: text, image, Brukenthal breviary, Vienna, 18th century.

Umberto Eco afirma, într-o conferinţă din toamna lui 2003, ţinută la (pe atunci) recent inaugurata *Bibliotheca Alexandrina* din Alexandria Egiptului, că memoria ar fi de trei feluri: prima este memoria corpului nostru[1], dirijată de creier, de minte. A doua este *memoria minerală,* de neîntâlnit la individ, ci la omenire, manifestându-se prin intermediari, precum tăbliţele de lut mesopotamiene, obeliscurile egiptene ori alte monumente de piatră cu inscripţii care străjuiesc şi străbat istoria. De reţinut însă, nu uită să adauge invitatul, *că memoria minerală* ne este accesibilă şi nouă, celor de azi, prin intermediul computerelor, deoarece elementul de bază al acestora îl constituie *siliconul*. Cea de a treia, în opinia semioticianului italian, este *memoria vegetală,* care cuprinde totalitatea

[1] Interesant de menţionat, fie şi în treacăt, analiza de natură teologică a raportului între *sarx* (*σαρξ* cu sensul iniţial de „*carne*”) şi *soma* (*σώμα* cu sensul iniţial de „*corp*”). Cu supleţea-i caracteristică, Sfântul Pavel face deosebire între *trup-soma,* ca „*templu al Duhului Sfânt*” (”*Sau nu ştiţi că trupul vostru este tempul Duhului Sfânt care este în voi*” – I *Corinteni* 6, 19) şi *carne-sarx*, ca mediu prin care lucrează patimile ori poftele. În viziunea sa, *soma* are valenţe pozitive, spre deosebire de *sarx*, care are conotaţii mai degrabă negative. La doar câteva secole distanţă, Sfântul Eustaţiu al Antiohiei – prezent şi activ la Primul Sinod Ecumenic de la Niceea din 325 –, foloseşte, într-o lucrare intitulată *Despre samarineancă,* expresiile *prea sfânta carne* (παναγία σαρξ –„*panaghia sarx*”) şi *sfântul Trup* (αγίων σώμα – „*aghion soma*”) (Daniel Buda, *Hristologia antiohiană. De la Sfântul Eustaţiu al Antiohiei până la Nestorie***,** Sibiu, 2004, pp. 43-46). În calendarul ortodox, *Duminica samarinencei* este a cincea duminică după Paşti, reperul pentru celebrare fiind un fragment din capitolul al 4-lea din *Evanghelia după Ioan* (*Ioan* 4, 5-42).

https://biblioteca-digitala.ro

informaţiilor păstrate pe papirus ori pe hârtia de carte. Cu acel prilej, Umberto Eco cerea clemenţă auditoriului alexandrin pentru faptul că a ignorat deliberat *memoria animală,* cu alte cuvinte, al patrulea fel al acesteia, cea a pergamentului[2].

Or, tocmai asupra unei frânturi de *memorie animală* ne propunem să zăbovim în excursul nostru, prin intermediul unui manuscris miniat pe pergament – *Breviarul Brukenthal.* Prin subiectul ales suntem – în coordonate mentale, nu cronologice –, într-o epocă anterioară renaşterii *memoriei vegetale*, datorată cărţii tipărite şi, implicit, a şocului socio-cultural provocat de apariţia tiparului. De altfel, în *Notre Dame de Paris*, Victor Hugo ni-l înfăţişează pe canonicul Claude Frollo, care, ţinând o carte tipătită în mână, priveşte spre catedrală şi murmură: *ceci tuela cela* (”*aceasta o va ucide pe cealaltă*”), adică, simbolic vorbind, tipăritura va ucide catedrala. Privită prin intermediul mentalităţii acelor timpuri, catedrala medievală *era* un program permanent şi neschimbat, care oferea soluţii credincioşilor, atât în problemele cotidiene, cât şi în cele soteriolologice. În schimb, în opinia canonicului Frollo – ce poate fi privit ca emblemă a conservatorismului oricărui veac, nu doar ca personaj de roman –, cartea tipărită, mult mai accesibilă decât manuscrisul, va distrage atenţia laicilor de la sacru, altfel spus, de la esenţial, ducând la risipirea minţii, aducând informaţii de prisos, generând comentarii inutile[3]. Gândind aşa, canonicul pare atras mai degrabă de comportamentul strict ritualic al lui Zaharia, tatăl Sfântului Ioan Botezătorul, care ”*săvârşea înaintea lui Dumnezeu cele preoţeşti în rândul cetei sale*” (Luca 1, 8), decât de experienţa sutaşului Corneliu, care, deşi nu făcea parte din poporul Ţării Sfinte, căci era roman, se comporta ca un autentic trăitor religios, în lumina spusei: ”*În orice neam, cel care se teme de El şi face dreptate este primit de El* (Fapte, 10, 35)[4].

*

Una dintre caracteristicile fiinţelor umane este crearea şi menţinerea legăturilor sociale, legături care joacă un rol activ nu doar ca ajutor material ori ca sprijin social în momente dificile, ci devin vectori ai cunoaşterii şi ai afectivităţii reciproce[5]. Însă provocările lumii de azi au dus la apariţia conceptului antropologic de *non-spaţiu,* ca opus celui de *spaţiu.* Creatorul conceptului, Marc Augé, considera că *non-spaţiul* este reprezentat de varietatea mijloacelor de transport, de mall-uri, hipermarket-uri, lanţurile hoteliere, de internet chiar. În aceste *non-locuri,* oamenii

---

[2] Constantin Ittu, *Vademecum bibliologic*, Sibiu-Alba Iulia, 2008, pp. 29-30.

[3] *Ibidem,* p. 30.

[4] Comentând fragmentul, Sfântul Serafim de Sarov afirmă: ”(...) *se vede că Domnul Se foloseşte de mijloacele Sale divine pentru a permite unui astfel de om să nu fie privat în veşnicie de răsplata ce i se cuvine*” (Sfântul Serafim de Sarov, *Scopul vieţii creştine*, Galaţi, 2006, pp. 10-11).

[5] Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, *The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation*, în “Psychological Bulletin”, vol. 117(3), May 1995, pp. 497-529, la p. 497.

https://biblioteca-digitala.ro

nu ajung să se identifice cu ei înşişi[6], deoarece nu-şi petrec acolo viaţa, ci timpul. Pentru că am amintit internetul, se consideră că astăzi, mai mult decât oricând în trecut, odată cu răspândirea rapidă a smartphonurilor şi a tabletelor, s-au creat condiţiile propice pentru ca relaţiile sociale să fie activate, cultivate ori menţinute prin intermediul tehnologiilori avansate (ICTs – information and communication technologies). În acest sens, din moment ce se afirmă că ”*oamenii nu sunt conectaţi la gadget-uri, ci se conectează între ei*”, se poate spune că trăim într-un ev al ”*individualismului de reţea*” (networked individualism)[7].

Nu acelaşi lucru s-a petrecut în secolele *memoriei animale*, cel al manuscriselor pe pergament. Dacă aveau subiect religios – şi majoritatea aveau –, cărţile conectau credincioşii, socializarea făcându-se fie fizic şi spiritual (în biserici, la pelerinaje etc.), fie exclusiv spiritual. Odată cu manuscrisele miniate pătrundem însă în acea spiritualitate medievală care vedea ”*trupul împuns şi rănit al lui Iisus ca un pergament pe a cărui suprafaţă au fost înscrise literele suferinţelor Sale*”[8]. Imaginea, frecventă în textele de epocă, reprezenta un element necesar pentru ca ideea de sacrificiu a Mântuitorului să se păstreze vie în memoria credincioşilor, dar să devină şi un suport vizual în timpul rugăciunii[9].

În versul XXXIX din *Imnurile sacre,* Pitagora îndeamnă: ”(...) *cugetă înainte de a trece la fapte*”, sensul fiind acela că trebuie să ne folosim discernământul pentru a rezolva o problemă; mai mult, acolo unde este cazul, să dăm credit altor puncte de vedere, dacă acestea par a fi mai bune[10]. I-am urmat

---

[6] Marc Augé, *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, London, New York, 1995, p. 101 (titlul original al cărţii, apărută în 1992, este *Non-lieux: introduction à une anthropologie de la surmodernité*).

[7] Michael Chan, *Multimodal Connectedness and Quality of Life: Examining the Influences of Technology Adoption and Interpersonal Communication on Well-Being Across the Life Span,* în “Journal of Computer-Mediated Communication”**,** Volume 20, Issue 1, January 2015, pp. 3-18, la p. 3. Barry Wellmann, sociolog la Universitatea din Toronto, a fost printre primii care o folosit sintagma individualism de reţea (”*networked individualism*”), el considerând că societatea, indiferent la ce scară ar fi privită, este o reţea (”*network*”) sau, mai degrabă, se compune din reţele de reţele (”*networks of networks*”), decât grupuri unite prin intermediul unor pârghii ierarhice. Din punctul său de vedere – să nu uităm, este vorba despre cercetări într-o universitate canadiană –, oamenii nu se mai întâlnesc pe străzi sau în parcuri, ci se conectează ”*by bits and bytes*”, dând naştere amintitului individualism de reţea. În plus, oraşul pare să fie exemplul ideal pentru sintagma *networks of networks*, deoarece organizarea sa internă, diversificată şi complexă, îl articulează şi îi scoate în evidenţă puterea, forţa, nelăsând în niciun caz impresia de cădere în haos (Craven Paul, Barry Wellman, *The Network City*, în „Sociological Inquiry”, Volume 43, Issue 3-4, July 1973, pp. 57-88**).**

[8] Pia Brânzeu, *Bodysong,* Timişoara, 2010, p. 43.

[9] *Ibidem.*

[10] *Ibidem,* p. 38. Pitagora, *Imnurile sacre,* Bucureşti, 2013, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro

îndemnul, dând credit specialiştilor în domeniu care consideră *Breviarul Brukenthal* ca fiind *Liber Horarum,* adică o *Carte a Orelor.*

Breviarul Brukenthal – preferăm să-i păstrăm numele care l-a consacrat, dar respectăm opţiunea de *Carte a Orelor* –, este un exemplar strălucit de manuscris miniat din primele decenii ale secolului al XVI-lea[11], realizat în Ţările de Jos. Miniaturile care îl împodobesc au menirea de a completa pioşenia rugii cu plăcerea estetică personalizată. Manuscrisele de acest gen erau comandate, în primul rând, de către – sau pentru – suverani, înalta nobilime, burghezie chiar, ele fiind considerate cadouri adecvate cu prilejul întâlnirilor particulare elevate, oficiale, diplomatice etc. Din moment ce nu ne propunem o abordare exhaustivă a manuscrisului miniat, nu ne rămâne decât să operăm nişte selecţii, iar pentru aceasta folosim ca metode de lucru, atât o ”*strategie a focalizării*”[12], împrumutată din filosofia minţii, cât și principiul ”*identităţii asimetrice*”[13], întâlnit în filosofia analitică. În concordanţă cu primul principiu, cel de ”*strategie a focalizării*”, vom alege acele scene din *Breviarul Brukenthal* care, sub raportul tematicii ori al altor factori adiacenţi, se subsumează demesului nostru; în coordonatele celui de al doilea principiu, al ”*identităţii asimetrice*”, ne propunem să identificăm stări sufleteşti din vremea în care breviarul a fost carte de rugăciune, respectiv mesaje peste timp, transmise şi nouă, celor de azi.

Se prea poate ca, sub raportul vizualizării mentale, *Breviarul Brukenthal* să fi activat unde cerebrale de diferite tipuri. Astfel, nu ar fi exclus ca în mintea credinciosului din trecut să fi fost activate unde cerebrale de tipul *alfa* şi posibil chiar de tipul *delta*. Specialiştii în domeniu afirmă că cele de tip *alfa* corespund unei relaxări mentale, relaxare care cuprinde o stare de meditaţie dinamică, propice stării de rugăciune. În schimb, undele *delta* activează inconştientul, acţionând ca un radar personal – ne gândim la cineva, iar acel cineva ne caută în scurt timp; în coordonatele credinţei însă ar fi vorba tot despre rugăciune, privită, de data aceasta,

---

[11] Cronologia manuscrisului miniat a dat prilejul, în decursul timpului, la o serie de ipoteze. În general, specialiştii fie şi-au respectat reciproc opiniile, când au fost divergente, fie le-au acceptat pe cele ale altora. Numai că, în ultima vreme, asistăm la o adevărată furie condeistică de aneantizare a (aproape a tuturor) datărilor, ipotezelor, opiniilor şi concluziilor anterioare, cauzată de noi veniţi, care consideră că cercetarea biblioteconomică nu trebuie impurificată cu reflexia, noi veniţi cu experienţă de zeci de ani în arheologie pre-, protoistorică şi medievală, antropologie istorică, conservare etc., după cum arată CV-urile lor din mediasferă. Filosoful Alexander Baumgarten este chiar mai tranşant în privinţa fenomenului în discuţie, el vorbind despre necesitatea ”*izolării imposturii intelectuale*” (*Rostul filosofiei medievale astăzi. Un dialog cu Alexander Baumgarten*, în Bogdan Tătaru-Cazaban, *Pluralittatea metafizicii medievale. Istorie şi structuri***,** Iaşi, 2005, pp. 349–355, la p. 352).

[12] Mihai Radu Solcan, *Filosofia minţii şi ştiinţa cogniţiei*, Bucureşti, 2000, p. 19.

[13] Gheorghe Şefanov, *Problemele identităţii în filosofia analitică*, Bucureşti, 1995, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

ca un dialog între credincios şi Divin, cel din urmă fiind prezent, dar invizibil în respectivul dialog sacru[14].

Spre deosebire de omul Europei secolelor XV-XVI, care îşi exhiba trăirile personale, inclusiv cele religioase, se consideră că omul secolelor noastre este mai discret în această privinţă, credinţa acestuia fiind o problemă de intimitate[15]. Intervenind interesul ştiinţific, undele cerebrale activate acum de *Breviarul Brukenthal* s-ar putea să fie atât de tipul *beta,* cât şi de tipul *theta*. În primul caz, cel al undelor *beta,* ar fi vorba despre o stare creativă, cu idei şi soluţii; în particular, cercetătorul care are în faţa ochilor cartea manuscris îşi amplifică variantele de studiu, diversificându-şi şi reorganizându-şi munca de cercetare ştiinţifică. În schimb, activarea undelor *theta* este asociată stărilor creatoare din viaţa omului zilelor noastre, cadru propice preocupărilor artistice şi de studiu – să nu uităm, vorbim despre un manuscris miniat –, desfăşurate într-o atmosferă de armonie interioară[16].

În schimb, dacă, în coordonatele sus-amintitei ”*identităţi asimetrice*”, încercăm să indentificăm mesaje susceptibile de a fi receptate atât de omul de „ieri”, care a folosit breviarul drept carte de rugăciune, cât şi de omul de azi, care îl studiază sau se rezumă doar să îl admire, ele s-ar încadra într-un trunchi comun de valori cu ramuri (mlădiţe: ”*Eu sunt viţa, voi sunteţi mlădiţele*” – Ioan, 15, 5) precum: iubirea, prietenia, loialitatea, adevărul, ca valori pozitive. ”*Tragic este faptul că în profunzimile sufletului omenesc valorile pozitive nu pot trăi decât conflictual*”[17], iar ”*figura exemplară a Mântuitorului Iisus*” este ”*expresia vie a unui paradox axiologic în comunitate: veritabilele valori îl apropie pe om de ideal, de divinitate, îndepărtându-l de lume*”[18].

---

[14] *Undele cerebrale sunt produse permanent de creier*, în „Netmedic”, portal de cultură medicală (ediţie electronică: http://www.netmedic.ro/articole-medicale/23/Undele_cerebrale_sint_produse_permanent_de_creier – accesat 10. 04. 2015).

[15] Am făcut afirmaţia de mai sus, privind omul contemporan, deoarece operăm cu triada religie-credinţă-teologie, în cadrul căreia religia, privită aici deliberat restrictiv, doar ca act religios, presupune participarea la ritualuri; credinţa, ca act de voinţă şi alegere personală, se manifestă în ”*biserica de acasă*” (Evdochimov), în intimitatea sufletului, iar teologia, cu respiraţie mai largă, este privită atât ca vorbirea despre Dumnezeu, cât şi ca studiul materiei ca atare.

[16] Michael A. Kisley, Zoe M. Cornwell, *Gamma and beta neural activity evoked during a sensory gating paradigm: Effects of auditory, somatosensory and cross-modal stimulation*, în “Clinical Neurophysiology”, Volume 117, Issue 11, 2006, pp. 2549-2563.

[17] Nicolae Râmbu, *Valoarea sentimentului şi sentiment al valorii***,** Cluj-Napoca, 2010, p. 80.

[18] *Ibidem*, p. 138. Să urmărim, în context, o luare de poziţie a lui Andrei Pleşu: ”*Se vorbeşte cu atâta incult parapon despre religie, încât nu e de mirare că tot ce ţine de sfera ei ameninţă să sucombe în barbarie comportamentală şi ignoranţă* (...). *Îmi e totuşi imposibil să înţeleg pe ce se bizuie alergia unora la ideea însăşi a unei educaţii religioase cuviincioase. Bine condusă, ea nu poate decât să consolideze educaţia pură şi simplă, să-i dea anvergură şi temei. Ce e rău şi urât în marile texte sacre ale lumii? Ce tip de anestezie*

https://biblioteca-digitala.ro

*

În arcul cronologic cuprins între secolul al XIV-lea şi jumătatea secolului al XVI-lea a crescut numărul cărţilor devoţiunii private, cele rezervate rugăciunii personale. Cauzele acestei înfloriri au fost multiple, nu în ultimul rând datorită faptului că s-a mărit baza clientelei pentru astfel de valori, aceasta nemaifiind formată doar din nobilime, preoţime, cinul monahal ori mediul universitar, ci şi din „burghezia” incipientă, din ce în ce mai numeroasă în raport cu precedentele secole, bogată şi cultă[19].

Nu este mai puţin adevărat că rădăcinile devoţiunii laice în Europa medievală romano-catolică se regăsesc în practicile liturgice din secolele XII–XIV, când apăruse obiceiul ca reprezentanţii nobilimii să comande psaltiri împodobite cu miniaturi, ca cele mai potrivite cărţi de rugă particulară. Nobilii nu făceau altceva decât să-i imite pe clerici în practica – de preferinţă zilnică –, a lecturării psalmilor.

Treptat locul psaltirilor a fost luat de *Cărţile Orelor*, considerate, prin conţinutul lor diversificat, mai potrivite pentru devoţiunea laică particulară. În general, o *Carte a Orelor* (*Ceaslov* sau *Orologion* în mediul ortodox)[20] cuprindea un calendar, de obicei la început, urmat de *orele canonice,* rugăciuni închinate Patimilor Mântuitorului (de unde provine titlul), cu un suav dozaj de psalmi şi imne (nu imnuri)[21], rugi distribuite pe parcursul unei zile, cu menţiunea că o zi liturgică începe din seara zilei precedente, după temeiul biblic al Genezei – *Şi a fost seară, şi a fost dimineaţă: ziua întâi* (Facerea 1, 5). Au fost incluse rugăciuni adresate Sfintei Fecioare, Sfintei Cruci, Duhului Sfânt, apoi psalmi penitenţiali – şapte în total, cei mai cunoscuţi fiind psalmul 51 (50) *Miserere*, menţionat deja, şi 130 (129) *De profundiis*[22] –, litanii pentru iertarea păcatelor şi, nu în ultimul rând, rugăciuni pentru răposaţi. De reţinut că un astfel de manuscris, miniat sau nu, mai avea o serie

---

intelectuală te poate face să priveşti chiorâş spre Upanişade *şi spre* Coran, *spre* Canonul Buddhist *şi spre* Biblie*? Ce specie de anestezie sufletească poate anula savoarea marilor mistici de pretutindeni? Cât trebuie să fii de simplificat lăuntric, ca să nu percepi amploarea nelumească a reflexiei teologice, a efortului ascetic, a aspiraţiei ultime? Şi cât de smintit trebuie să fii că să te simţi atins în demnitatea raţiunii tale de vecinătatea lui Lao-tse, a lui Shankara, a Sfântului Augustin, a Magistrului Eckhart, a lui Pascal, a lui Vasile cel Mare sau a lui Grigorie Palama?*” (*Religia în spaţiul public şi în învăţământul primar* (dezbatere), în „Revista 22”, 17. 06. 2014; http://www.revista22.ro/religia-in-spatiul-public-si-in-invatamantul-scolar-43667.html – accesat 10. 04. 2015).

[19] Jonathan J. G Alexander, James H Marrow, Lucy Freeman Sandler, *The Splendor of the Word. Medieval and Renaissance Illuminated Manuscripts at the New York Public Library*, New York, 2005, p. 193.

[20] Constantin Ittu, *O „catedrală de buzunar”*: *Cartea Orelor Caterinei de Cleves, manuscris miniat din secolul al XV-lea*, în „Sargetia”, S. N., II, Deva, 2011, pp. 175-182, la p. 178.

[21] Ene Branişte, Ecaterina Branişte, *Dicţionar enciclopedic de cunoştinţe religioase*, Caransebeş, 2001, p. 164.

[22] *Dintru adâncuri am strigat către Tine; Doamne, Doamne auzi glasul meu.*

https://biblioteca-digitala.ro

rugăciuni ”*pentru diferite trebuinţe*”, ca să folosim o sintagmă din lumea teologică de azi[23]. Întâlnim, de asemenea, *Cărţi ale Orelor* cu un cuprins mai bogat ori mai puţin bogat sub raportul rugăciunilor – spre exemplu, o *Carte a Orelor* în latină şi franceză din estul Angliei, datată aproximativ între 1320 şi 1323, are următorul cuprins: calendar, orele Mariei, cele ale Sfântului Duh, rugăciuni în franceză, psalmii penitenţiali, litanii, psalmii graduali şi rugăciunile pentru răposaţi[24]. În schimb, *Liber Horarum Grey-Fitzpayn* sau *Clifford–Pabenham*, cu o datare cuprinsă între 1315 şi 1330, nu are calendar, dar cuprinde orele Mariei, cele ale Sfintei Treimi – inexistente în precedentul exemplar menţionat –, psalmii penitenţiali, orele Sfântului Duh, psalmii graduali şi se încheia cu slujbele pentru cei adormiţi întru Domnul[25].

Breviarul Brukenthal, realizat în lumea flamandă a Ţărilor de Jos în primele decenii ale secolului al XVI-lea[26], a fost achiziţionat de baronul Samuel von Brukenthal la Viena, în 2 ianuarie 1787, cu 130 florini şi se aflǎ în acest moment în colecţiile Bibliotecii Brukenthal[27]. Luând ca reper miniaturile manuscrisului, stilul celor principale, coroborat cu cel al miniaturilor marginale, s-a ajuns la concluzia că avem de-a face cu un produs al atelierelor din zona Gand–Bruges[28]. Cartea manuscris este scrisă cu text latin pe pergament din piele de ied, cu o prelucrare foarte fină a suprafeţelor, pe ambele părţi, cuprinzând 630 de pagini (315 *bifolia*), de dimenisunea 212x150 mm, format aproape *in quarto.* Filele 619-630 sunt martorele procesului de realizare a unei astfel de lucrări, acestea fiind rubricate, liniate şi decorate cu borduri, textul urmând a fi completat ulterior, în funcţie de posibilul comanditar. De reţinut acest aspect, datorită faptului că, în funcţie de comanditar, aceste ultime file ar fi putut fi completate cu rugi adresate unor sfinţi locali, numai că „acţiunea” nu a mai avut loc, filele ramânând incomplete[29]. Urmând tradiţia manuscriselor, nici *Breviarul Brukenthal* nu are pagină de titlu, iar textele însoţite de miniaturi sunt dedicate lui Dumnezeu-Tatăl (*De Deo Patre*), lui Hristos-Fiul (*De Deo Filio*) şi Sfântului Duh sau Sfântului Spirit (*De Spiritu Sancto*), precum şi Fecioarei Maria şi sfinţilor (*De Beata Maria et de Sanctis*)[30].

---

[23] Alexander Marrow, Freeman Sandler, *op. cit.*, p. 194.
[24] Paul Binski, Stella Panayotov (eds.), *The Cambridge Iluminations. Ten Centuries of Book Production in the Medieval West,* Cambridge, 2005, pp. 190-191.
[25] *Ibidem,* pp. 191–192.
[26] Jan de Maere, *Flämische Kunst in Siebenbürgen. Das Brukenthal-Museum in Hermannstadt (Sibiu),* Antwerpen, 2007, p. 18.
[27] Maria Ordeanu, *Gloria in excelsis Deo. Liber Horarum Brukenthal-Cartea Orelor,* Sibiu-Alba Iulia, 2007, pp. 7-9.
[28] de Maere, *op. cit.*, p. 19.
[29] Ordeanu, *op. cit.*, p. 13.
[30] Michael Csaki, *Das Breviarium Brukenthal,* Hermannstadt-Sibiu, 1912, pp. 4-5.

https://biblioteca-digitala.ro

Fără foaie de titlu, cum am menţionat deja, *Breviarul* cuprinde un *calendar,* în prima sa parte (pp. 2-25), iar de la pagina 26 încep scenele din *Vechiul* şi *Noul Testament*; 68 dintre miniaturi ocupă întreaga pagină, iar 24 cuprind numai o parte a paginii, fiind însoţite de text: psalmi, antifoane, lecţiuni, vigilii etc. În *calendar,* fiecărei luni îi sunt rezervate câte două pagini, deasupra aflându-se semnul zodiacal al lunii respective. În primele două rânduri a fiecărei prime pagini este menţionat numele lunii (ianuarie, februarie etc.), numărul zilelor acesteia, precum şi datele cu lună plină. Urmează, pe verticală, zilele din fiecare lună, sărbătoarea cu dată fixă corespunzătoare uneia ori alteia din zilele respective, precum şi sfântul fiecărei zile. Zilele sunt marcate cu litere de la *A* la *G,* prima dintre ele fiind notată cu majusculă stropită cu cerneală de aur. Fiecare pagină are o bordură în care apar scene ce redau ocupaţiile ori sărbătorile specifice lunii respectiv (11x7,5 cm). Deoarece Sf. Paşti, Înălţarea şi Rusaliile nu sunt sărbători cu dată fixă, nu sunt menţionate în calendar, în schimb, ele pot fi calculate cu ajutorul a două repere – *numerus aureus* şi *littera dominicalis* –, existente în primele două coloane. Întâlnim aici sistemul roman de împărţire a lunilor în trei, *calendae, nones* şi *ides,* repere pentru acestea fiind de găsit într-o coloană separată.

După paginile *calendarului* urmează seria de tablouri ilustrând scene biblice ori episoade caracteristice din vieţile sfinţilor. Miniaturile sunt pictate pe un fond aurit sau colorat, cu predominanţa rozului, albastrului şi purpuriului. Spre deosebire de scenele din *calendar,* unde predomină peisajul, natura, aici ponderea o capătă arhitectura gotică, atât de gustată în epocă[31].

Liber Horarum „porneşte” în prezentarea ciclurilor de texte sacre şi ilustraţii cu două imagini semnificative pentru credinciosul din toate timpurile: facerea lumii (f. 27) şi căderea în păcat (f. 26). Cele două miniaturi sunt complementare, deoarece, după facerea lumii, într-un ciclu sacru de şapte zile, omul, creaţia de vârf a Divinităţii, singura fiinţă făcută după *chipul şi asemănarea Sa*, cade în păcat, pierzând Raiul. Cadrul în care Dumnezeu-Tatăl insuflă viaţă sugerează un templu antic, în care îngeri-muzicanţi – motiv frecvent întâlnit în pictura flamandă a secolelor XV-XVI –, concelebrează creaţia. Imaginea pandant, cea a căderii în păcat, îi prezintă pe Adam şi Eva sub pomul cunoaşterii binelui şi răului, cu şarpele care deja a reuşit să-i tenteze, dar cu prezenţa florii violacee de iris, simbolul speranţei[32]. Simbolul irisului face trimitere la cel de-al doilea Adam, la Hristos, care, prin jertfa sa, va mântui lumea, cel despre care aflăm de la Isaia că era ”*om al durerilor şi cunoscător al suferinţei, unul înaintea căruia să-ţi acoperi faţa; dispreţuit şi nebăgat în seamă./ Dar El a luat asupră-Şi durerile noastre şi cu*

[31] Maria Ordeanu, *op. cit.,* pp. 15-39.
[32] *Ibidem,* p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

suferinţele noastre S-a împovărat/ Dar El fusese străpuns pentru păcatele noastre şi zdrobit pentru fărădelegile noastre (Isaia 53, 3-5).

De altfel, *Salvator Mundi*, Iisus Mântuitorul, apare în următoarea miniatură a breviarului (f. 37), binecuvântând cu dreapta şi ţinând globul cruciger în stânga. Reprezentarea hristică este un în buna tradiţie a Ţărilor de Jos, în care globul cruciger simbolizează Ierusalimul ceresc pomenit în *Apocalipsa*[33]. Tema *Salvator Mundi* era o reprezentare frecventă în iconografie din perioada medieval-târzie până în Renaştere, fiind totodată un subiect al devoţiunii private, multe dintre aceste figuri fiind montate în altare de mici dimensiuni, de obicei în diptic. Pandant miniaturii menţionate se află *Sudarium*, *„Sfântul Chip de pe Năframa Veronicăi*”, invocată la sfârşitul rugăciunii, constituindu-se într-un pasaj de trecere spre ciclul Patimilor[34].

Or, Pătimirile hristice sunt prilej de rugă în cadrul *orelor canonice*, care începeau cu ora de veghe din timpul nopţii (*vigiliae*), când Iisus se roagă[35] Părintelui ceresc să treacă de la El cupa suferinţei; în *Breviar*, subiectul este tratat în două miniaturi (f. 41-42), unde, alături de Iisus, în genunchi, şi de apostoli, dormind, apare Potirul, plutind parcă, semn al suferinţelor care îl aşteptau, al Patimii Sale, în ultimă analiză, simbolul Sfintei Euharistii.

În schimb, în zori era ceasul de preamărire a Domnului, credinciosul recitând cu acest prilej psalmi şi cântând, prilej de a repeta cuvintele *Laudate Dominum*. De aici vine şi denumirea acestui moment – *Laude*. De precizat că, deşi *Ad Laudes* rememora momentul prinderii, respectiv al batjocoririi lui Iisus, acesta era *ceasul de mare laudă* – în *Breviar* momentul este redat imagistic la filele 56-57 –, bazat pe secvenţa evanghelică, anterioară prinderii: ”*Părinte, a venit ceasul! Preaslăveşte pe Fiul Tău, ca şi Fiul să Te preaslăvească,/ Precum I-ai dat stăpânire peste tot trupul, ca sa dea viaţă veşnică tuturor acelora pe care Tu i-ai dat Lui./ Şi aceasta este viaţa veşnică: să Te cunoască pe Tine, singurul Dumnezeu adevărat, şi pe Iisus Hristos pe Care L-ai trimis.// Şi acum, preaslăveşte-Mă Tu, Părinte, la Tine*

---

[33] ”*Am văzut cer nou şi pământ nou. Căci cerul cel dintâi şi pământul cel dintâi au trecut / Şi am văzut cetatea sfântă, noul Ierusalim, pogorându-se din cer de la Dumnezeu, gătită ca o mireasă, împodobită pentru mirele ei. // Cetatea nu are trebuinţă de soare, nici de lună, ca să o lumineze, căci slava lui Dumnezeu a luminat-o şi făclia ei este Mielul // Şi noapte nu va mai fi; nici nu au trebuinţă de lumina lămpii sau de lumina soarelui, pentru că Domnul Dumnezeu le va fi lor lumină şi vor împărăţii în vecii vecilor* (Apocalipsa 21, 1-2 şi 23; 22, 5).

[34] Maria Ordeanu, *op. cit.*, p. 21.

[35] Am folosit prezentul (*se roagă*), nu trecutul (*s-a rugat*), deoarece în spaţiul de exprimare romano-catolic – precum în ortodoxie –, atât în rugăciunile publice, cât şi în cele particulare, nu se operează cu timpul istoric, în care fiecare „azi” a avut un „ieri” şi va avea un „mâine”, ci cu timplul sacru, timp care este *un permanent acum*; cu alte cuvinte, ruga nu este prilej de a comemora ceva din trecut, ci este, de fiecare dată, o trăire la timpul prezent a misteriilor Divinităţii.

https://biblioteca-digitala.ro

însuţi, cu slava pe care am avut-o de la Tine mai înainte de a fi lumea” (Ioan 17, 1–5).

La 6 dimineaţa suntem la *ad primam,* prima din „orele mici” de rugăciune de peste zi după regula benedictină stabilită pentru mediile monastice. *Prima hora* (f. 66-67), împreună cu celelalte *ore canonice,* completa ziua liturgică formată din şapte momente de laudă a Domnului. Simbolic, ora respectivă ne trimite cu gândul la aducerea lui Iisus în faţa lui Pilat, legarea şi biciuirea Sa[36].

Purtarea Crucii era comemorată la ora 9 dimineaţa, adică la a treia oră canonică, *Ad tertiam,* miniatura din Breviar redându-l pe Iisus încovoiat sub greutatea Crucii, însoţit de Maria şi Ioan, de oşteni şi de popor. Alături de scena în mişcare se află un amvon, care are sculptaţi pe parapetul scării un număr de prooroci care au vestit venirea lui Mesia (f. 73). De reţinut că *numai* în Evanghelia după Ioan se vorbeşte despre soldaţi (se subînţelege, romani), în celelalte fiind menţionaţi ostaşii iudei din garda Templului. Fiind simbolică, Evanghelia în discuţie aduce în prim-plan soldaţii romani pentru a transmite un dublu mesaj: pe orizontală, pe o orizontală spaţială, în sensul că religia creştină se va răspândi până la hotarele Imperiului Roman de atunci, şi un mesaj pe verticală, pe verticala timpului, anume traseul creştinismuui, care a străbătut nu doar veacurile, ci şi mileniile.

La prânz se rosteau rugăciunile celei de a şasea ore canonice (*Ad sextam*), care închipuia calvarul de pe Cruce. Manuscrisul miniat redă imagistic *Hora sexta* (f. 81) prin drama de pe Golgota. Unul dintre oşteni bate un ultim cui în mâna dreaptă a Răstignitului, alţi doi trag de frânghii spre a putea ridica Crucea, printre cei prezenţi fiind Maica Domnului şi Ioan, iar în fundal se văd deja cei doi tâlhari răstigniţi[37]. Prezenţa Mariei şi a lui Ioan în miniatura aceasta nu se rezumă doar la „dialogul” (de fapt, monologul) lui Iisus cu ei, ”*Femeie, iată fiul tău!* şi *iată mama ta!*”, moment din care ”*ucenicul a luat-o la sine*” (Ioan 19, 26-27), ci doreşte să transmită credinciosului că nu este singur, deoarece, după Înviere, Domnul a zis, şi a zis-o pentru vecie: ”*Eu cu voi sunt în toate zilele, până la sfîrşitul veacului. Amin*” (Matei, 28, 20). Pandant al acestei imagini este cea în care este redat momentul următor orei a şasea, când are loc tragerea la sorţi a cămăşii lui Iisus (f. 82), iar alături de cei patru ostaşi participanţi la Răstignire, scena este încărcată cu elemente simbolice asupra cărora nu avem posibilitatea să zăbovim în acest moment[38]. Este ilustrată aici afirmaţia evanghelică: ”*Împărţit-au hainele Mele loruşi, iar pentru cămaşa Mea au aruncat sorţi*” (Ioan 19, 24).

Nona, a noua oră canonică, cea de la ora trei după amiaza, încheia ciclul „orelor mici”. *Ad nonam* a fost momentul în care Iisus a rostit ”*Eli, Eli, lama*

[36] Maria Ordeanu, *op. cit.,* p. 22.
[37] *Ibidem,* p. 23.
[38] ***Ibidem.***

https://biblioteca-digitala.ro

sabahtani?”, adică ”*Dumnezeulu Meu, Dumnezeul Meu, pentru ce m-ai părăsit?*” (Matei, 27, 46). În schimb, la apusul soarelui, slujba de seară era închinată *Coborârii de pe Cruce* şi *Plângerii lui Iisus*. La ceas de seară (*Ad vesperas*) are loc plângerea a lui Iisus (f. 99), aşezat pe pânza albă de in adusă de dreptul Iosif. *Completorium,* ultima oră canonică, este dedicat *Punerii în Mormânt* (f. 110); scena reprezintă o grotă în care s-a săpat o criptă, iar trupul Domnului este adus de Nicodim şi Iosif, în timp ce Fecioara Maria îi ţine o mână străpunsă, iar Maria Magdalena îl unge cu uleiuri aromate[39].

Ad completorium de Passione Domini Nostri Iesu Christi se încheie cu imaginea femeilor care, împreună cu Maica Domnului şi cu Ioan, ies din Ierusalim şi se îndreaptă spre Sfântul Mormânt (f. 111). Scena redă, de această dată, un cadru citadin flamand, intenţia realizatorilor fiind cea de a oferi credinciosului/ credincioasei din vremea lor statutul de martor al evenimentelor sacre, prilej de a pătimi spiritual şi, astfel, de a retrăi suferinţele îndurate de Iisus Hristos[40], cel care a mărturisit, încă înainte de patima Sa: (...) *iar Eu, când Mă voi înălţa de pe pământ, îi voi trage pe toţi la Mine*” (Ioan 12, 32).

Deşi *Breviarul Brukenthal* (cum am arătat deja, *Cartea Orelor*) nu se încheie la *Completorium,* ci îşi urmează rânduiala slujbelor închinate *Persoanelor Sfintei Treimi* (Ignaţiu de Loyola)[41], adorate nu neapărat treimic, ci mai degrabă individual, urmate de cele ale Maicii Domnului, apoi de cele adresate sfinţilor de peste an, ne-am rezumat prezentarea doar la *orele canonice*. Cum esenţa creştinismului nu se bazează doar pe Patima şi Jertfa Domnului, ci şi pe Înviere, nu se putea să încheiem contribuţia aceasta cu ruga de la miezul nopţii, cea a dramei mormântului, și am ales ca reper episodul Învierii din textul *Evangheliei iubirii,* cea după Ioan (20, 11-16). Din pericopa respectivă aflăm că, după ce vorbeşte cu îngerii la mormântul gol, Maria Magdalena *întoarce* capul şi îl vede pe Iisus[42]. *Întorcând* capul, de fapt, printr-un act de *răsucire* a minţii, Maria este în situaţia să vadă

---

[39] *Ibidem,* p. 24.
[40] *Ibidem.*
[41] Ignaţiu de Loyola, *Istorisirea Pelerinului. Jurnalul mişcărilor lăuntrice. Exerciţii spirituale***,** Iaşi, 2007, p. 109.
[42] *Iar Maria stătea afară lângă mormânt plângând. Şi pe când plângea, s-a aplecat spre mormânt./ Şi a văzut doi îngeri în veşminte albe şezând, unul către cap şi altul către picioare, unde zăcuse trupul lui Iisus./ Şi aceia i-au zis: Femeie, de ce plângi? Pe cine cauţi? Ea le-a zis: Că au luat pe Domnul meu şi nu ştiu unde L-au pus./ Zicând acestea, ea s-a întors cu faţa şi a văzut pe Iisus stând, dar nu ştia că este Iisus./ Zis-a ei Iisus: Femeie, de ce plângi? Pe cine cauţi? Ea, crezând că este grădinarul, I-a zis: Doamne, dacă Tu L-ai luat, spune-mi unde L-ai pus şi eu Îl voi ridica./ Iisus i-a zis: Maria! Întorcându-se, aceea I-a zis evreieşte: Rabuni! – adică, Învăţătorule* (Ioan 20, 11-16).

https://biblioteca-digitala.ro

invizibilul, altfel spus, să vadă Divinul; reper al actului respectiv se întâlneşte în acea *răsucire* a întregului suflet despre care vorbea Platon în *Republica*[43].

Desigur, credinciosul obişnuit (de ieri, ori de azi) nu speră să repete întru totul experienţa Mariei din Magdala, în schimb, îşi poate alege propria cale de urmat. În acest sens, o personalitate a lumii catolice de talia lui Miquel de Molinos, considerat ultimul mare mistic spaniol, afirma că există două categorii de oameni înduhovniciţi: interiori şi exteriori. Din prima fac parte cei care îl caută pe Dumnezeu din afară, consacrându-se penitenţei extreme. ”*Acesta este drumul exterior şi cu toate că este bun, pe el nu vei ajunge la desăvârşire*”. A doua categorie îi cuprinde pe cei care, ”*reculeşi în lăuntrul sufletelor lor*”, sunt ”*cu adevărat încredinţaţi mâinilor divine*”[44], căci – nu uită să atragă atenţia Sfântul Ioan al Crucii –, *sufletul care merge cu dragoste, nu oboseşte, nici nu se oboseşte*”[45].

Într-una dintre scrierile sale, Sfântul Grigore de Nyssa răspunde la întrebarea cine este Dumnezeu: ”*Tu, Iubirea sufletului meu*”[46].

Bibliografie:

Jonathan J.G. ALEXANDER, James H. MARROW, Lucy Sandler FREEMAN, *The Splendor of the Word. Medieval and Renaissance Illuminated Manuscripts at the New York Public Library*, New York, 2005.

Marc AUGÉ, *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, London, New York, 1995.

[43] Horia-Roman Patapievici, *Omul recent*, Bucureşti, 2001, p. 422, n. 634. ”*Discuţia noastră arată însă – am spus eu – că, după cum ochiul nu e în stare să se întoarcă spre strălucire dinspre întuneric, decât laolaltă cu întreg corpul, la fel această capacitate prezentă în sufletul fiecăruia (...) trebuie să se răsucească împreună cu întreg sufletul dispre tărâmul devenirii, până ce ajunge să privească la ceea-ce-este şi la măreaţa lui strălucire. Binele pe acesta o numim, nu?” – cu menţiunea că, după toate probabilităţile, în acest fragment, Platon socoteşte Binele ca făcând parte din „ceea-ce-este”, cu alte cuvinte, din „Fiinţă*” (*Republica*, Partea a III-a, 518 c., în Platon, *Opere*, Cuvânt prevenitor de Constantin Noica, traducere, interpretare, lămuriri preliminare, note şi anexă de Andrei Cornea, ediţie îngrijită de Idel Segall, vol. V, Bucureşti, 1986, pp. 307 şi 475, n. 259); ”*Vrei să cercetăm şi acest punct: în ce fel astfel de oameni vor apărea în cetate şi în ce fel vor putea fi conduşi ei către lumină precum se spune că sunt cei ce se suie de la Hades către zei*?/ *Cum să nu vreau*!/ *Aceasta n-ar fi doar o răsturnare a stoicii! Ci* o răsucire *a sufletului de la o zi întunecată ca noaptea către ziua cea adevărată, o ascensiune şi o revenire către ceea-ce-este. Aceasta afirmă că este filosofia cea adevărată* (*Ibidem*, 521 c, p. 321); *Or, – afirmăm – într-acolo poartă toate câte silesc sufletul să se întoarcă spre acel loc, unde se află cea mai de presus fericire a ceea-ce-este*” (*Ibidem*, 526 e, p. 328).

[44] Miguel de Molinos, *Ghid spiritual*, Bucureşti, 2006, pp. 209-210.

[45] Sfântul Ioan al Crucii, *Opere minore*, Snagov, 2009, p. 97.

[46] Paul Evdochimov, *Viaţa spirituală în cetate*, Bucureşti, Editura Nemira, 2010, p. 94,

https://biblioteca-digitala.ro

Roy F. BAUMEISTER, Mark R. LEARY, *The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation*, în “Psychological Bulletin”, Vol 117(3), May 1995, pp. 497-529.

Alexander BAUMGARTEN, *Rostul filosofiei medievale astăzi. Un dialog cu Alexander Baumgarten*, în Bogdan Tătaru-Cazaban, *Pluralittatea metafizicii medievale. Istorie şi structuri*, Iaşi, 2005, pp. 349-355.

Paul BINSKI, Stella PANAYOTOV (eds.), *The Cambridge Iluminations. Ten Centuries of Book Production in the Medieval West*, Cambridge, 2005, pp. 190-191.

Ene BRANIȘTE, Ecaterina BRANIȘTE, *Dicţionar enciclopedic de cunoştinţe religioase*, Caransebeş, 2001.

Pia BRÂNZEU, *Bodysong*, Timişoara, 2010.

Daniel BUDA, *Hristologia antiohiană. De la Sfântul Eustaţiu al Antiohiei până la Nestorie*, Sibiu, 2004.

Michael CHAN, *Multimodal Connectedness and Quality of Life: Examining the Influences of Technology Adoption and Interpersonal Communication on Well-Being Across the Life Span*, în “Journal of Computer-Mediated Communication”, Volume 20, Issue 1, January 2015, pp. 3-18.

Paul CRAVEN, Barry WELLMAN, *The Network City*, în „Sociological Inquiry”, Volume 43, Issue 3-4, July 1973, pp. 57-88.

Michael CSAKI, *Das Breviarium Brukenthal*, Hermannstadt-Sibiu, 1912.

Paul EVDOCHIMOV, *Viaţa spirituală în cetate,* Bucureşti, Editura Nemira, 2010.

Constantin ITTU, *O „catedrală de buzunar”: Cartea Orelor Caterinei de Cleves, manuscris miniat din secolul al XV-lea*, în „Sargeţia”, S. N., II, Deva, 2011, pp. 175-182.

IDEM, *Vademecum bibliologic*, Sibiu-Alba Iulia, 2008.

Michael A. KISLEY, Zoe M. CORNWELL, *Gamma and beta neural activity evoked during a sensory gating paradigm: Effects of auditory, somatosensory and cross-modal stimulation*, în “Clinical Neurophysiology”, Volume 117, Issue 11, 2006, pp. 2549-2563.

Ignaţiu de LOYOLA, *Istorisirea Pelerinului. Jurnalul mişcărilor lăuntrice. Exerciţii spirituale*, Iaşi, 2007.

Jan de MAERE, *Flämische Kunst in Siebenbürgen. Das Brukenthal-Museum in Hermannstadt (Sibiu)*, Antwerpen, 2007.

Miguel de MOLINOS, *Ghid spiritual*, Bucureşti, 2006.

Maria ORDEANU, *Gloria in excelsis Deo. Liber Horarum Brukenthal-Cartea Orelor*, Sibiu-Alba Iulia, 2007.

Horia-Roman PATAPIEVICI, *Omul recent*, Bucureşti, 2001.

https://biblioteca-digitala.ro

PLATON, *Opere*, Cuvânt prevenitor de Constantin Noica, traducere, interpretare, lămuriri preliminare, note şi anexă de Andrei Cornea, ediţie îngrijită de Idel Segall, vol. V, Bucureşti, 1986.

Andrei PLEŞU, *Religia în spaţiul public şi în învăţământul primar* **(**dezbatere), în „Revista 22”, 17. 06. 2014**;** http://www.revista22.ro/religia-in-spatiul-public-si-in-invatamantul-scolar-43667.html – accesat 10. 04. 2015.

Nicolae RÂMBU, *Valoarea sentimentului şi sentimental valorii*, Cluj-Napoca, 2010.

Gheorghe ŞEFANOV, *Problemele identităţii în filosofia analitică*, Bucureşti, 1995.

Serafim de SAROV, Sfântul, *Scopul vieţii creştine*, Galaţi, 2006.

Sfântul IOAN al Crucii, *Opere minore*, Snagov, 2009.

Mihai Radu SOLCAN, *Filosofia minţii şi ştiinţa cogniţiei*, Bucureşti, 2000.

https://biblioteca-digitala.ro

RESTITUTIO INOCHENTIE MICU-KLEIN

VIORICA BICA
icabica@yahoo.fr
Biblioteca Municipală „Octavian Paler” – Făgăraş

RESTITUTIO INOCHENTIE MICU-KLEIN

RÉSUMÉ

C'est au XVIII-e siècle, que la notion de la latinité des Roumains a été politisée sous l-influence des Lumières en Transylvanie, de l'uniatisme et de L'Ecole transylvaine (Şcoala Ardeleană). La formation des élites transylvaines a été déterminante quant à la pénétration des nouvelles idées du Grand Siècle. Le précurseur de la thèse de la continuité au XVIII-e siècle a été l'évêque gréco-catholique, I. Micu-Klein. La thèse roumaine transylvaine avait pour objectif principal de montrer l'ancienneté des Roumains par rapport aux trois nations magyare, saxonne et sicules (szekely en hongrois, secui, en roumain) représentée à a la Diète transylvaine selon le principe médiéval de l'Union des trois nations-Unio trium nationum-. Micu-Klein adresse plusieurs mémoires à la cour de Vienne afin d'obtenir la reconnaissance de la quatrieme nation à la Diète de Transylvanie. Les quatre cultes reconnus (religiones receptae), catholique, calviniste, luthérien et unitarien ont été reconnus. L'orthodoxie a été le cinquième culte toléré. En 1699 par la Paix de Karlovitz, la Transylvanie est definitivement aux mains des Habsbourgs. En 1697 apparaissent les premières manifestations de l'uniatisme. Le Diplôme Léopoldien de 1699 garantit l'égalité des Grecs, c'est-à-dire des orthodoxes passés sous la la juridiction de Rome avec les catholiques romains. L'Union est confirmée en 1701 par Le Second Diplôme Léopoldien. Il s-agissait de rattacher à Viene les orthodoxes roumains dans le contexte de la Contre-Réforme et de l'intégration de la Transylvanie dans l'empire hasbourgeois. C'est ainsi qu' ont apparu les uniates dont l'évêque I. Micu-Klein a été à l'origine de l'essor de la thèse de la continuité latine et des revendications de la quatrieme nation dans la Diète transylvaine. L'union de la majorité des Roumains orthodoxes de la Transylvanie à l'Eglise de Rome (1697-1701) a été, pour les Roumains une véritable fenêtre ouverte vers l'Europe occidentale. Tout en établissant son siège à Blaj en 1737, l'évêque gréco-catholique Ioan Inochentie Micu-Klein désirait y créer un important centre ecclésiastique, culturel et politique pour les Roumains de Transylvanie. Les anciens privilèges que les princes de Transylvanie avaient octroyés étaient maintenus. Restaient en outre en vigueur les anciennes lois (Tripartitum de Werböczi, les Aprobatae et les Compilatae), tout comme l'organisation administrative. Les privilèges des Szeklers et des Saxons étaient renouvelés. L'évêque Inochentie Micu-Klein a lutté toute sa vie pour obtenir l'application des promesses faites aux Roumains. Il rédigea 24 mémoires pour les adresser à la Cour de Vienne et bien d'autres encore à la Diète transylvaine. En

https://biblioteca-digitala.ro

voilà les points les plus importants: Les Roumains ne devaient plus être tenus pour simples tolérés, mais être pourvus de droit égaux aux autres habitants de la Transylvanie; ils devaient être déclarés comme la quatrième nation constitutionnelle; ils devaient avoir leurs représentants à la Diète, au gouvernement et dans les fonctions publiques; le bas peuple romain devait jouir des mêmes droits que les autres nations. A l'appui de ces revendications, Micu-Klein a invoqué le droit historique, l'origine, l'ancienneté et la continuité des roumains en Dacie. L'Impératrice Marie-Thérèse fit envoyer les mémoires de l'évêque à la Diète de Cluj. Les Hongrois se refusèrent à les mettre en discussion tout en exprimant leur refus par des paroles offensantes. Lévêque Micu-Klein s' est installé à Rome où il est mort sans obtenir satisfaction.

Mots-clé: latinité, bibliothèque, religion, nation, loi, droit, La Diète.

Forţa creatoare şi originalitatea unei culturi rezidă în ”*capacitatea de asimilare şi reconstrucţie, în deschidere benefică faţă de adevăratele surse de creaţie arhetipală*”[1]. Raţiunea de a *fi* a culturii române este aceea de a se integra în cultura europeană, întrucât poartă *în sine* şi *cu sine* o vastă bogăţie spirituală.

Dialogul cu Europa, ”*fructuos şi masiv, a favorizat progresul general al iluminismului şi expansiunea lui în societatea românească, a modelat filonul cultural tradiţional, estompându-l în unele articulaţii, amplificându-l în altele, într-o primă şi nu lipsită de valoare tentativă de sinteză ce-şi propunea elaborarea unui nou model cultural naţional, în demersul general al culturii române de integrare într-o nouă universalitate de pe poziţiile individualităţii naţionale*”[2]. *Secolul Luminilor*, cu variantele sale – *Enlightenment, Lumières, Aufklarung* –, se bazează pe conceptele: raţiune, progres, experienţă, natură, libertate, înlăturarea gândirii dogmatice, a prejudecăţilor. ”*Conceptul fundamental al epocii, al spiritului care pluteşte şi se întinde, cucerind spaţii şi conştiinţe, monarhi şi colectivităţi, provincii şi ţări, îl constituie Lumina, cu opera pe care aceasta o inspiră: Luminarea*”[3]. Adrian Marino consideră dualismul *Lumină - Luminare* ca fiind idealul epocii. ”*Enciclopedia iradia, traversând Europa*”, aşa după cum va scrie P. Hazard. Pentru secolul cartezian, raţiunea era suverană, pentru iluminişti, omul ca purtător al raţiunii. Raţiunea şi istoria refac *unitatea originară a omenirii.* În virtutea unei *autentice conştiinţe istorice,* iluminismul postulează *raţiunea istorică.* Din acest punct de vedere, noţiunea de *luminare* implică şi ideea de progres. Spiritul *Luminilor* este cel al raţiunii, al binelui, al adevărului. Şcoala Ardeleană ”*ne apare*

---

[1] Alexandru Tănase, *O istorie umanistă a culturii române,* vol. I, Iaşi, Editura Moldova, 1995, p. 24.
[2] *Ibidem,* p. 208.
[3] *Ibidem,* p. 209.

https://biblioteca-digitala.ro

ca varianta românească majoră a acţiunii transformative de amploare continentală începută în Renaştere”[4]. Este ”*al doilea masiv al culturii româneşti, înălţat pe tot întinsul Transilvaniei în ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului următor. Din cuprinsul acestui masiv răsar câteva piscuri ce domină relieful, dar marea forţă şi victoria mişcării au stat în capacitatea ei de a solidariza, cu un crez şi un stil, câteva generaţii la rând, o întreagă armată de cărturari, uniţi şi ortodocşi, animaţi de acelaşi ideal al luminării şi ridicării intelectuale a poporului român*”[5].

Pe fundalul istoric se proiectează profilurile Şcolii Ardelene. Gândirea acestor intelectuali se datorează condiţiilor în care transilvănenii şi-au dus la îndeplinire aspiraţiile secolului al XVIII-lea. Principat inclus în Imperiul hasburgic, Ardealul se găsea politic sub regimul absolutismului luminat, instaurat de împăratul Iosif al II-lea. Constituită din 1437 în *Unio trium nationum*, nobilimea etniilor minoritare – unguri, secui, saşi –, se opunea includerii românilor în rândurile *naţiunilor politice*, considerându-i *toleraţi* în propria lor ţară. Dieta transilvană bloca aplicarea hotărârilor în favoarea lor, luate la Viena. Absolutismul imperial austriac şi-a consolidat stăpânirea încercând să atragă de partea sa poporul român, căruia i se promiteau privilegii în schimbul unirii cu Biserica catolică. Poporul român acceptă, în parte, unirea cu Biserica Romei. ”*Din acest moment, factorii care determină, în chip mijlocit sau nemijlocit, desfăşurarea gândirii româneşti în Transilvania, vor forma împreună o constelaţie din ce în ce mai amplă şi mai complexă cu cât înaintăm în veac*”[6]. Secolul al XVIII-lea este pentru românii din Transilvania, un secol de ”*trezire, coloana de susţinere a boltei de templu ce trebuia durat*”[7].

Cel dintâi care ”*emite tezele fundamentale şi trasează programul de acţiune – politic, social şi cultural al Şcolii Ardelene*”,[8] este Ioan Inochentie Micu-Klein (1692-1768).

Ioan Chindriş şi Niculina Iacob, autorii celei de-a doua ediţii a lucrării lui Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Inocenţiu Klein (1728-1791),* aveau să consemneze: ”*În jurul anului 1900, Biserica Română Unită cu Roma era înfiorată de o efervescenţă culturală aparte, prilejuită de evenimentul jubiliar al împlinirii a 200 de ani de la intrarea românilor ardeleni în familia confesiunilor catolice de rit bizantin. Vizibilitatea acestei mişcări omagiale la nivel naţional, anterioară unirii politice efective de la 1918, a fost asigurată de o generaţie de*

---

[4] Dumitru Micu, *Scurtă istorie a literaturii române*, Bucureşti, Editura Iriana, 1994, p. 92.
[5] George Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969, p. 297.
[6] Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966, p. 227.
[7] Mircea Zaciu, *Ordinea şi aventura*, Cluj, Editura Dacia, 1973, p. 14.
[8] G. Ivaşcu, *op. cit.*, p. 304.

https://biblioteca-digitala.ro

eruditi din aria Blajului, discipoli ai marilor cărturari de la mijlocul secolului al XIX-lea, un Timotei Cipariu sau un Ioan Micu Moldovan, la rândul lor formaţi în tradiţia novatoare a Şcolii Ardelene din secolul al XVIII-lea. În viaţa culturală, continuu ascensivă a românilor ardeleni de după Unirea cu Roma de la 1700, era acum în floarea vârstei de creaţie, o a treia generaţie de scriitori remarcabili, tributari impulsurilor metodologice specifice unei epoci pitoreşti şi frământate asemenea tuturor pragurilor dintre secole, câte s-au manifestat în mileniile creştine ale Europei. Acum s-a realizat la Blaj, prin munca titanică, vreme de 25 de ani, a profesorului Victor Smigelschi, o variantă românească a „Bibliei" după „Septuaginta" tradusă de Samuil Micu la 1795 cu un număr impresionant de adnotări şi comentarii, care a rămas însă, până astăzi în faza de manuscris. Arhidieceza metropolitană de Alba Iulia şi Făgăraş i-a onorat momentul jubiliar printr-o ediţie monumentală a şematismului instituţiei, tipărit la Blaj în anul 1900"[9].

Prin monografia sa, Augustin Bunea a oferit "*modelul pozitivist al unei premiere istoriografice dezvăluindu-şi ataşamentul faţă de modalitatea reconstitutivă a trecutului prin fidelitatea faţă de documentul material, în cuvine ilustrative pentru un crez literar*"[10]. S-a păstrat manuscrisul, pe care îl deţine Biblioteca Academiei din Cluj-Napoca. Pe parcursul celor optsprezece capitole, Augustin Bunea este preocupat "*aproape constant de o hermeneutică pe cât posibil largă a stării politice, sociale, instituţionale şi culturale*"[11].

Inochentie Micu-Klein s-a născut în anul 1692 într-un sat de la poalele Carpaţilor Meridionali, Sadu, străveche aşezare românească, datată din 1210. În documentele vremii se preciza că în oastea comitelui Ioachim al Sibiului se aflau, alături de saşi şi secui, mulţi români, ca "*păzitori ai cetăţilor de graniţă*"[12]. Aşezat în *Fundus regius*, teritoriu atribuit saşilor, Sadu era un sat de oameni liberi. În Transilvania acelor vremi, cu "*constituţiile ei feudale, cu împărţirea principatului în teritorii ale naţiunilor politice între care se numărau numai nobilii echivalaţi cu ungurii, secuii şi saşii, solicitantul la înnobilare din rândurile populaţiei româneşti, lipsită de constituţie de un teritoriu propriu şi socotită doar tolerată, nu avea posibilitatea opţiunii: ca viitor nobil el este obligat să-şi adapteze numele la specificul naţiunii de pe teritoriul căreia provine şi din care, formal, va face*

[9] Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Inocenţiu Klein (1728-1791)*, ed. a 2-a, realizată prin confruntarea cu manuscrisul original de Ioan Chindriş şi Niculina Iacob, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2012, p. 5.
[10] *Ibidem*, p. 31.
[11] *Ibidem*, p. 21.
[12] Aurel Dumitrescu-Jippa, Nicolae Nistor, *Sibiul şi ţinutul în lumina istoriei*, Cluj, Editura Dacia, 1976, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

parte"[13]. Originară din *scaunul săsesc* al Sibiului, familia Micu devine, prin înnobilare, Klein, la care se adaugă desinenţa nobiliară *de Sad.* Inochentie Micu urmează liceul iezuit din Cluj între anii 1719-1724, apoi studiile teologice din Târnavia, unde obţine una dintre cele douăsprezece burse instituie de cardinalul L. Kollonich pentru copiii de români uniţi. În biblioteca mănăstirii iezuiţilor a aprofundat lucrările eclesiastice ale cărturarului Nicolae Olahus. Extrasele din *Instructiones pastorale sad clerum* (*Instrucţiuni pastorale către cler*)*, Catholicae ei Cristianae religionis praecipua quaedam capita* (*Câteva capitole privitoare la principiile creştine catolice*), îi lărgesc orizontul cunoaşterii. Cărturarul Nicolae Olahus va fi un mentor în misiunea lui de a aduce "*egala îndreptăţire a românilor cu celelalte naţiuni conlocuitoare din Transilvania*"[14].

Disputele religioase între uniaţi şi neuniaţi au generat neînţelegeri între români. Cei care aderaseră la Unire erau sprijiniţi de autorităţile imperiale ca şi de cele ale Principatului transilvan, de Guvern şi Dietă, alcătuite din reprezentanţi ai naţionalităţilor privilegiate, unguri, secui şi saşi. Prevederile Diplomei leopoldine din 1701 erau încălcate. În 29 octombrie 1727, episcopul de Făgăraş, Ioan Giurgiu Patachi, s-a stins. Scaunul episcopal a rămas vacant cinci ani. În aceşti ani, mulţi români au părăsit biserica unită şi au adus preoţi neuniţi de la episcopul sârbesc din Arad şi de la episcopul neunit Dosoftei din Maramureş. La 17 aprilie 1728, împăratul Carol al VI-lea a ordonat Guvernului transilvan să aleagă un nou episcop unit. În sinodul convocat la Alba-Iulia în data de 4 iunie, s-au prezentat trei candidaţi: I. Hodermarszky, fost episcop de Munkacs al rutenilor uniţi, Ion Micu din Sadu, student în anul IV la Seminarul din Târnavia, şi Ladislau Hatos, protopop unit de Făgăraş. A fost ales Ion Micu. În 25 februrie 1729 a fost numit consilier imperial şi episcop de Făgăraş. La biserica *Maicii Înlăcrimate* din localitatea Pecs, a fost hirotonit preot.

A doua etapă spre episcopat, a fost Munkacs. Aici a intrat în ordinul călugăresc al Sfântului Vasile cel Mare, schimbându-şi numele în Inochentie. După un an de iniţiere, Curia romană a transmis Bula de consacrare. Inochentie Micu-Klein a fost uns episcop. Funcţia de episcop îi va facilita ascensiunea. În Transilvania, aderenţii la uniaţie se bucurau că îl vor avea alături. Românii fuseseră îndepărtaţi de la legea strămoşească cu promisiunea acordării de drepturi cuprinse în actul sinodal din 1700 şi în cele două diplome leopoldine din 1699 şi 1701. Reprezentanţii celor trei naţiuni politice privilegiate ale Transilvaniei, sprijiniţi de Dietă şi Guvern, nu respectau prevederile celor două diplome leopoldine.

Inochentie Micu-Klein a conştientizat că, deşi Viena nu simpatiza nobilimea ungară din Transilvania, majoritar calvină, nu va putea interveni pe

---

[13] I. Lungu, *op. cit.*, p. 78.

[14] Corneliu Albu, *Pe urmele lui Ion-Inocenţiu Micu-Klein*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1983, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro

deplin, pentru a nu zdruncina structura politică şi economică a Principatului. Va recurge la redactarea memoriilor în latină în care solicita aplicarea celor două diplome care fundamentau actul uniaţiei. Nu a primit niciun răspuns. Atunci s-a decis să se ducă la Viena, în audienţă la împărat. Cele opt petiţii şi memorii cuprindeau drepturile clerului şi ale Bisericii române unite, aşa cum fuseseră stabilite în cele două diplome leopoldine din 1699 şi 1701. Episcopul de Făgăraş şi-a impus drepturile ce i se cuveneau, conform demnităţii sale. Împăratul îi va conferi titlul de baron de Szad (Sad) şi o emblemă cu însemnele: un scut militar care avea în partea de jos o diademă regească şi două aripi de vultur, iar în partea superioară crucea de aur; deasupra scutului, un coif militar, acoperit cu altă diademă regească, aşezată între mitră şi cârja episcopală. Ferm, a expus împăratului Carol al VI-lea problemele românilor din Transilvania. Cele trei naţiuni recunoscute şi cele patru religii *recepte* au reprezentanţi în Dieta principatului, doar românii nu aveau un reprezentant care să le apere interesele. În 11 decembrie 1732, împăratul Carol al VI-lea a semnat ordinul către Guvernul Transilvaniei în baza căruia episcopul românilor, consilierul şi baronul Inochentie Micu-Klein de Sad, va face parte din Dietă şi congresele publice. În urma audienţelor la împărat a solicitat ca românii din Transilvania să fie supuşi jurisdicţiei sale. A dispus înfiinţarea unei mănăstiri pe lângă episcopia Făgăraşului. Aderarea religioasă însemna pentru el preschimbarea din *plebs valahica* în *natio valahica.* În acţiunea de consolidare a uniaţiei, avea nevoie de sprijinul clerului. Estima înfiinţarea unui Seminar similar cu cel din Târnavia, cât şi a unei mănăstiri de rit grecesc (bazilitană). La Viena, la Curtea aulică imperială, şi-a expus toate aceste solicitări. Călugării bazilitani îl vor reprezenta în regiunile mai îndepărtate, să propage Unirea cu Roma şi, prin şcoli, să răspândească lumină în rândurile poporenilor.

Fostul episcop Ioan Giurgiu Patachi a fost animat de aceleaşi năzuinţe, dar i-au lipsit mijloacele materiale. A reuşit doar să construiască clădirea curţii episcopale de la Sâmbăta de Jos. Împăratul Carol al VI-lea a fost interesat de propunerile lui Inochentie Micu-Klein. S-a ajuns la concluzia că Făgăraşul era situat la marginea principatului. *Fiscalul împărătesc* Petru Dobra l-a îndrumat să solicite, în schimbul domeniilor de la Gherla şi Sâmbăta de Jos, domeniul de la Blaj, care aparţinea Fiscului. În primăvara anului 1737, reşedinţa lui Inochentie Micu-Klein a fost mutată la Blaj. Aici, Inochentie Micu-Klein ”*şi-a îndeplinit în mod strălucit misiunea de ierarh şi slujitor al bisericii sale pe toate planurile: sacerdotal, pastoral, administrativ şi cultural. Este întemeietorul nu doar al Blajului ca reşedinţă a confesiunii române unite cu Roma şi al catedralei cu cel mai impozant iconostas răsăritean din ţară ci şi al structurilor instituţionale care trebuiau să anime noul centru de iradiere spirituală*”[15].

[15] A. Bunea, *op. cit.*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

Conscripţia din 1733 a românilor din Transilvania ”*scoate puternic în lumină temeiul noii gândiri a episcopului prin geografia densă, numeric şi omniprezentă teritorial a acestora, conduşi spiritual de o elită clericală formată din 2200 de preoţi şi în jur de 30 de protopopi*”[16]. La 30 martie 1738 s-a semnat cu arhitectul curţii imperiale, Martinelli, un contract în valoare de 60.000 florini. La 21 august a fost emis decretul prin care domeniul Blajului a fost atribuit Bisericii române unite, cu un venit de 60.000 de florini anual. Domeniului Blajului i s-au atribuit comunele Mănărade, Spătac, Cergăul Mare, Tiur, Veza şi Ciufud din comitatul Alba, precum şi Sâncel, Petrisat, Iclod, Pănade, Şona şi Spini din comitatul Târnava. Decretul prevedea ca veniturile domeniului să fie împărţite în două părţi egale între episcopie şi mănăstire. Mănăstirea era obligată să aibă unsprezece călugări bazilitani, douăzeci de alumni (elevi bursieri) greco-catolici la Seminarul ei şi alţi trei la Colegiul de Propaganda Fide. Cheltuielile de călătorie urmau să fie suportate de lăcaşul blăjean, iar cele de întoarcere, de Colegiu.

În timpul celei de-a doua călătorii la Viena, din anii 1734-1735, Inochentie Micu-Klein cumpără de la un negustor din Petersburg o copie din ultima lucrare neterminată a lui Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, pledoarie pentru originea poporului român din Dacia Traiană (*Dacia Ripensis*), asociată cu Dacia lui Aurelian (*Dacia Mediteraneea*). Lucrarea istoricului va avea o adâncă înrâurire asupra lui Inochentie Micu-Klein. În memoriile sale către Curtea aulică sau către împărat, nu face, însă, nici o referire la Dimitrie Cantemir. După bătălia de la Stălineşti (1711), Dimitrie Cantemir s-a refugiat în Rusia şi a devenit consilier al țarului. Din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Austria şi Rusia îşi disputaseră teritoriile otomane din Europa şi, ca *ultima ratio*, Constantinopolul. În acel timp, trimişi ai românilor care nu aderaseră la Unirea cu Biserica Romei, au fost în Rusia pentru a obţine sprijin material şi politic de la Moscova şi Petersburg. Viena nu putea să tolereze asemenea relaţii. Au fost arestaţi români, iar ambasadorul rus, contele Mihail Petrovici Bestujev Riumin, care sprijinise românii ortodocşi din Transilvania, a fost forţat să părăsească Viena.

Prin pacea de la Belgrad (1739), Austria este constrânsă să părăsească Oltenia. Prin urmare, calea spre sud i-a fost barată pentru un secol şi jumătate (1879). De aceea s-a hotărât să alcătuiască o comisie la Cluj pentru a se pronunţa asupra cererilor episcopului român. Ioan Inochentie Micu-Klein a intrat în Dieta Transilvaniei cu drepturi depline, în ziua de 26 februarie 1733. De la început a abordat chestiunea recunoaşterii drepturilor românilor uniţi, aşa cum au fost formulate în diplomele leopoldine. Preşedintele comisiei, generalul conte Wallis, l-a chestionat asupra loialităţii sale faţă de adeziunea la Biserica Romei. La 25 iunie 1733, Dieta a recomandat să se efectueze un recensământ menit să conscrie pe toţi

---

[16] *Ibidem*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

preoţii români, satele şi localităţile româneşti. Numărul preoţilor neuniţi era de 458, iar al uniţilor de 2.742[17]. În conscripţia lui Ioan Inochentie Micu-Klein nu erau cuprinse comunele din Ţara Bârsei, nici suburbia Braşovului, deoarece credincioşii de acolo nu ţineau de jurisdicţia sa, ci de cea a Valahiei austriece (Oltenia, ocupată de austrieci). Conscripţia lui Inochentie Micu-Klein a fost publicată de Nicolae Togan în 1888 şi de Augustin Bunea în 1900. Prin decretul împărătesc din 24 octombrie 1735, drepturile clerului român unit urmau să fie respectate. În 11 mai 1736, Inochentie Micu-Klein înaintează împăratului o nouă petiţie, cu douăsprezece puncte: ”(...) *preoţii câţi sunt în lipsă să fie scutiţi de sarcinile publice; toţi preoţii de ritul grecesc să atârne numai de episcopul unit, nu de un episcop străin neunit; persoanele bisericeşti să nu mai fie chemate în judecată înaintea forului secular; preoţilor să li se dea porţiune canonică; fiii lor şi ai mirenilor să nu mai fie împiedicaţi de la frecventarea şcolilor; să se restituie bisericii greco-catolice pământurile răpite de domnii de pământ; chiar şi iobagii, dacă vor fi citaţi înaintea forului bisericesc, să nu fie împiedicaţi a se prezenta; taxe, onorarii şi altfel de contribuţii să nu se pretindă de la preoţii uniaţi, aceştia să nu mai fie scoşi din oficiu de către mireni, nici să nu se pună în locul lor persoane „schismatice”; de decime, încartiruiri şi cărăuşii, să fie scutiţi; românii, mai ales cei din „Fundus regius” (Săsime) să nu mai fie opriţi de la păduri, ape, munţi şi alte pământuri de care s-au folosit mai înainte şi să nu mai fie împiedicaţi de la practicarea meseriilor, preoţii prejudiciaţi în drepturile lor să fie despăgubiţi; românii să plătească decime la proprii lor preoţi, nu la cei de altă confesiune; în zilele lor de sărbătoare să nu fie siliţi să lucreze la oameni de altă confesiune; nici un mirean să nu se amestece în cauze aparţinând jurisdicţiei episcopeşti; când uniţii sunt acuzaţi, să nu se hotărască în legătură cu ei şi despre ei, în absenţa lor; diploma leopoldină, a doua, să se cerceteze în toate prevederile ei, va să zică şi în punctul care le asigură românilor uniaţi intrarea în Dieta principatului*”.

Micu-Klein nu concepea uniaţia fără *natio valahica*. La 29 martie 1738, episcopul a înaintat un protest împotriva proiectului comisiei Dietei reacţionare. După moartea lui Carol al VI-lea, în 10 octombrie 1740, I. Micu-Klein îşi pierde un binevoitor. Uneltirile Dietei din anul 1740 l-au convins că nu va putea obţine recunoaşterea naţiunii sale ca egal îndreptăţită cu naţiunile maghiară, secuiască şi săsească. Obţinerea de drepturi pentru ca *plebs valahica* să devină o *natio valahica* în Transilvania, nu se concretizase din cauza opoziţiei nobililor, a Dietei.

Carol al VI-lea urmase la domnie după moartea fratelui său, Iosif I (1705-1711), tată a trei fiice. Noul împărat nu a avut ca descendenţi un urmaş de sex masculin care să-i poată fi moştenitor, ci numai o fiică, Maria Tereza. Pentru a

---

[17] Apud David Prodan, *Lupta lui Inochentie Micu pentru ridicarea politică a românilor*, în ”Istoria României”, vol. III, Bucureşti, 1964.

https://biblioteca-digitala.ro

exclude de la tronul Austriei pe fiicele fratelui său, Iosif, a promulgat în 1713 *Pragmatica Sancţiune*, pentru ca fiica să fie instituită ca moştenitoare a tronului Austriei. După moartea lui Carol al VI-lea, duşmanii Austriei nu au respectat *Pragmatica Sancţiune*. Liga alcătuită din Franţa, Spania, Prusia, Bavaria, Sardinia şi Saxonia, urmărea dezmembrarea Austriei şi acapararea teritoriilor. Războiul de succesiune a durat opt ani (1740-1748). Pacea de la Aix-la-Chapelle nu a adus Austriei pierderi mari. Încă din primul an de domnie, Maria Tereza a câştigat sprijinul nobilimii ungare. I s-au impus condiţiile: împărăteasa să nu mai guverneze Transilvania ca principesă, ci ca regină a Ungariei, şi Transilvania să se unească cu Ungaria. Printre legile votate de Dieta din 29 octombrie 1741, s-a numărat şi aceea prin care Transilvania aparţinea coroanei Sf. Ştefan. Comitatele Crasna, Solnocul de Mijloc, Zarandul şi districtul Cetăţii de Piatră (Chioarul) vor face parte din Ungaria.

În august 1742 Inochentie Micu-Klein se afla la Viena în audienţă la împărăteasă. I-a solicitat confirmarea celei de-a doua Diplome leopoldine din 1701, care acorda românilor din Transilvania drepturi politice: ridicarea lor la rang egal cu celelalte trei naţiuni recunoscute prin *Unio trium nationum, Tripartitum, Aprobatae, Compilatae*. Suverana a trimis petiţiile şi memoriile episcopului Cancelariei aulice transilvane. La rândul său, Klein a cerut formarea unei comisii aulice imperiale. Fusese informat de agentul său vienez că demersurile ar avea mai multe şanse dacă ar promite un regiment de infanterie util Mariei Tereza. Episcopul a oferit regimente româneşti, dar a pus condiţia ca ele să fie conduse de ofiţeri români. Rescriptul imperial din 9 septembrie 1743 confirmă Diploma leopoldină din 16 februarie 1699, dar refuză s-o confirme pe cea din 19 martie 1701, considerată potrivnică claselor dominante ale Transilvaniei. În Dietă, adversarii lui Inochentie Micu-Klein au cerut respectarea a trei măsuri umilitoare pentru episcop. Dieta era indignată de desele plângeri împotriva ei şi cerea ca episcopul român să nu se mai adreseze direct aulei transilvane sau celei imperiale. Împărăteasa a aprobat. Ca urmare, lui Klein i s-a interzis să mai părăsească Blajul fără încuviinţare prealabilă. Orice demers la Viena va fi făcut numai prin agentul său oficial. I s-a rezervat doar dreptul de curier pentru rescriptul din 9 septembrie 1743 ce urma să fie predat Dietei transilvane pentru a nu-şi prelungi şederea la Viena în vederea redactării altor cereri şi memorii care ar leza augusta curte. Cea de-a treia restricţie viza cercetarea anuală a taxelor încasate de la cler. Klein înaintează Mariei Tereza un memoriu ce cuprindea interdicţiile Dietei. Va fi susţinut de nunţiul papal, de personalităţi din înalta aristocraţie, cât şi de clerul din Principat, care înaintează Curţii aulice transilvane, în august 1743, un memoriu în favoarea reprezentantului lor aflat la Viena.

https://biblioteca-digitala.ro

Memoriul, în latină, *Supplex Libellus*[18] din 1743, redactat în douăsprezece capitole, este ”*sinteza supremă a scopurilor punctuale*”[19] pentru care Inochentie a pledat în climatul politic al Principatului. Este o ”*declaraţie de independenţă*” a românilor faţă de puterea politică străină din Transilvania şi afirmarea lor ca naţiune, în dialog direct cu puterea supremă de la Viena. Arhitectura memoriului ”*focalizează sinoptic şi convingător „greutăţile şi rugăminţile” poporului român sub lupa unor argumente luate din dreptul divin revelat de Scriptură, din sfinţii părinţi şi elaboratele soboarelor paleocreştine şi moderne, din dreptul canonic, legile morale şi din textele politice recente, referitoare la problematica drepturilor româneşti prin prisma Unirii cu Roma*”[20]. Egalitatea clerului românesc cu celelalte confesiuni recunoscute, este revendicată pe baza concretă a politicilor europene ale Vaticanului de susţinere a Unirii cu Biserica catolică. În viziunea ierarhului român, fără un cler puternic, era imposibilă construirea naţiunii moderne: ”*Naţiunea noastră să fie declarată ca a patra naţiune receptă în Transilvania şi în părţile anexate ei. Să fie acceptată în Guberniu şi în stări, să aibă vot în provincie, să fie părtaşă la obligaţii şi beneficii ca şi celelalte naţiuni recepte*”[21]. Acesta este miezul memoriului, bazat pe articolul 3 din *Secunda Leopoldina* de la 1701.

Publicarea şi aplicarea prevederilor celei de-a doua Diplome leopoldine – *Secunda Leopoldina* –, au fost, însă, respinse. Dieta avea să dezbată articolele VI şi VII, referitoare la români. Articolul VI a fost aprobat de Maria Tereza: ”*toţi uniţii de ritul grecesc să facă parte din staturile şi ordinele celor trei naţiuni şi toţi, fără deosebire de poziţie, să se bucure de toate lefile şi drepturile ţării şi de toate privilegiile emanate de la împăraţii Leopold I, Iosif I şi Carol al VI-lea, nu numai în privinţa religioasă ci şi în privinţă politică şi civilă*”[22]. Dieta a amendat directivele împărătesei: ”*nicidecum nu se poate înţelege că şi ţăranii români să fie primiţi în vreuna din naţiunile recunoscute. Nobilii români însă se pot număra între naţiunile recepte şi anume ei se pot încorpora în acea naţiune pe al cărui teritoriu îşi au locuinţa fixată prin câştigarea averii imobile, dar nicidecum nu pot constitui a*

---

[18] Titlul întreg: *Supplex Libellus Precum et Gravaminum Cleri, Populiqve Romano-Valachici per Transylvaniam, et Partes eidem Reincorporatas Uniti pro condignis remedijs, et consolatione ante Thronum Sacratissimae Regiae Hungaricae, et Bohemicae Majestatis de genu prostratorum*, apud D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, ediţie nouă cu adăugiri şi precizări, Bucureşti, 1984, p. 435.

[19] *Şcoala Ardeleană*, III, *240 de ani de la moartea marelui arhiereu şi luptător naţional Ioan Inochentie Micu-Klein 1768-2008***,** volum coordonat de Ioan Chindriş şi Ciprian Ghişa, Oradea, 2009, p. 17.

[20] *Ibidem*, p. 17.

[21] *Ibidem*, p. 18.

[22] C. Albu, *op. cit.* Apud A. Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Inocenţiu Micu Klein, 1728-1751*, Blaj, 1900, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro

patra naţiune distinctă de cele trei naţiuni vechi recepte”[23]. Articolele VI şi VII au fost înaintate pentru sancţionare cu obiecţiile Dietei feudale: ”*aceştia, deşi locuiesc din vechime în principat, totuşi firea şi facultăţile lor fizice şi politice, starea lor de jos şi alte împrejurări îi fac cu totul incapabili de drepturi şi privilegii*”[24]. În suplica din 19 iunie 1744, clerul român va replica: ”*Este în contra binelui public al statului că pe acest popor român nu-l lasă să se bucure de drepturile patriei, când acestea îi aduc ceva uşurare, ci numai când îl îngreunează. Staturile (reprezentanţii naţiunilor privilegiate) ne calomniază când zic că noi vrem să ne facem egali cu domnii de pământ, măcar că ar fi interesant să se ştie cum şi-au făcut aceşti domni - în contra dreptului naturii - robi şi iobagi din atâţia nemţi, unguri şi români... Este sigur că toate celelalte naţiuni recepte au primit privilegiile lor întrucât au fost catolice şi de aceste drepturi se bucură şi acum când sunt acatolice. Fiindcă însă pe atunci românii erau încă schismatici... dar de vreme ce ei s-au întors acum în sânul bisericii romano-catolice, este just şi echitabil să se bucure şi de ceva favor.* (...) *clerul şi poporul roagă pe împărăteasă să aprobe articolul de lege VII în textul prezentat de dânsa dietei prin contele Teobald Czernin*”[25]. Micu-Klein va expedia la Viena o nouă suplică prin care solicită drepturi nu numai pentru clerul şi credincioşii săi, ci şi pentru toţi românii din Transilvania, indiferent de apartenenţa la religie.

Anul 1744 este cel al unui deznodământ dramatic pentru Inocenţiu Micu-Klein. Din anul 1735, biserica sârbească ortodoxă din Karlowitz a început acţiunea de recuperare şi de acaparare a ortodocşilor din Transilvania. Mitropolitul Vichentie Ioannovici l-a trimis în Transilvania pe călugărul Nicanor Melentievici ”*să culeagă milă* (donaţii-n.n.)”, să consacre biserici, să sfinţească preoţi, să facă tot posibilul pentru propăşirea Bisericii ortodoxe. În anul 1744, mitropolitul sârb din Karlowitz reia ofensiva de a aduce românii ortodocşi şi uniţii ce urmau să fie convertiţi sub jurisdicţia mitropoliei sale. L-a delegat pe Visarion Sarai, călugărit la mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim. În data de 11 martie 1744, a pătruns în Transilvania. Această situaţie a atras mustrările împărătesei Maria Tereza. Călugărul a fost arestat şi interogat în prezenţa episcopului Inocenţiu Micu-Klein. Prezenţa lui Visarion Sarai a generat grave acuze din partea Dietei şi a Guvernului. Ordinul de a se prezenta la Viena i se părea binevenit, întrucât va solicita din nou aplicarea articolelor de lege VI şi VII. Dar coaliţia adversarilor a fost mult mai puternică. Când a sosit la Viena, în septembrie 1744, legile Dietei transilvane erau deja sancţionate. Inochentie Micu-Klein urma să răspundă doar de faptele ce i se imputau.

---

[23] *Ibidem*, p. 101.

[24] C. Albu, *op. cit.*, apud Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VI, Bucureşti, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, 1895, p. 577.

[25] *Ibidem*, apud A. Bunea, *op. cit.*, pp. 105-107.

https://biblioteca-digitala.ro

S-a ţinut o conferinţă ministerială pentru dezbaterea problemelor Bisericii romano-catolice şi greco-catolice din Principatul Transilvaniei. Maria Tereza a dispus alcătuirea unei comisii a Aulei transilvane pentru a formula întrebări la care urma să răspundă Inocenţiu Micu-Klein. La cele 82 de întrebări episcopul a răspuns ireproşabil. A doua şedinţă a fost convocată pentru ziua de 7 decembrie 1744. Micu-Klein nu s-a prezentat personal, i-a trimis pe reprezentanţii săi legali, Petru Pavel Aaron şi agentul Hardt. Aceştia au transmis că episcopul este dispus să răspundă la întrebări doar dacă i se vor da înainte în scris pentru a le studia. Comisia i-a trimis lista cu cele 82 de întrebări. La 10 decembrie 1744, un împuternicit al comisiei s-a prezentat la locuinţa episcopului pentru a primi răspunsurile, însă nu a fost găsit. Plecase la Roma, îndrumat de cardinalul Sigismund Kollonich, nunţiul papal la Viena. La suveranul pontif, Papa Benedict al XIV-lea, urmează să-şi pledeze cauza. Între timp, Cancelaria aulică a anexat cele 82 de întrebări la care trebuia să răspundă Inochentie Micu-Klein. Însă, textul trimis Vaticanului era în mare parte amendat şi amplificat în defavoarea episcopului. Vaticanul era informat că Inochentie Micu-Klein nu avea dreptul să se întoarcă fără autorizaţie în teritoriul monarhiei fiindcă a uneltit cu schismaticii împotriva diplomelor leopoldine. Papa Benedict al XIV-lea îl desemnează pe cardinalul Albani să strângă dovezile pro şi contra. Ca urmare, cardinalul papal a relatat că împărăteasa Maria Tereza l-a acuzat pe episcopul Inochentie Micu-Klein de răzvrătire. Vaticanul fusese informat că dacă episcopul va reveni pe teritoriul Imperiului, va fi arestat. Papa Benedict i-a recomandat să rămână la Roma. S-a convenit că revenirea lui Klein în dieceză nu era necesară. Atribuţiile lui pot fi exercitate de episcopul unit de la Munkacs. Documentul nr. 320 de la cancelaria curţii, din 1745, a fost menţionat în lucrarea lui Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Inocenţiu Micu Klein, 1728-1751*. S-a consemnat: *”în afară de Blaj, Ciufud, Veza, Cergăul Mare, Săptac, Tiur şi Crăciunel, satele din comitatul Albei Inferioare au fost tulburate. De asemenea satele Şaldorf, Şalcău, Baia, Coşolţ, Caltvaser, Nucet, Galaţi, Rucăr, Noul Român, Găinari, Ghişasa de Sus şi de Jos, Ibişdorf, Bochiş, Koveş, Lupu, Cenade şi Cisteiu din comitatul Albei Superioare. Locuitorii rămaşi statornici vechii legi, din comunele Cornăţel, Mohu şi Paloş, au alungat pe preoţii uniţi din casele lor, iar cei din Vinţu de Jos şi Vurper, au făcut altă cheie la uşa bisericii şi au închis într-însa pe preot. La Făgăraş, neuniţii au declarat că vor rămâne şi pe viitor, neuniţi. Întrebaţi, locuitorii din mai multe sate au refuzat să primească preoţi uniaţi, mai cu seamă cei din districtul Făgăraşului. Cei din Veştem şi Răşinari, au ameninţat că, dacă vor mai fi hărţuiţi, vor emigra în Ţara Românească. În Alba-Iulia, toţi au refuzat să accepte aderarea lor la biserica catolică. După difuzarea circularei în sate au fost acte de violenţă. Cele două tabere, calvine sau unitariene se înfruntau. După cercetările întreprinse în principat, în iarna anului 1745-1746, episcopul rutean Mihai Manoil Olsavszky a propus: preoţii corifei neuniţi să fie aruncaţi în temniţă;*

https://biblioteca-digitala.ro

în contra săliştenilor să se procedeze cu mijloace severe; contra corifeilor din alte sate să se aplice pedepse; preoţilor uniţi care au fost păgubiţi şi maltrataţi, să li se dea satisfacţie; episcopii din Moldova şi Muntenia, pe o cale potrivită, să fie opriţi a mai sfinţi preoţi din Transilvania; călugării mănăstirilor din Scorei, Arpaş şi Porceşti să fie scoşi din ţară; episcopul Klein să se întoarcă în dieceză, căci, în cazul acesta, cei mai mulţi au promis că vor reintra în sânul bisericii unite şi se vor supune lui; directorul fiscal să capete ordin ca încă în decursul dietei din 1746, să facă tot ce va crede oportun în folosul aderării la biserica Romei"[26].

Comisia aulică transilvană a aprobat propunerile prelatului Olsavszky, cu excepţia celei care viza reîntoarcerea lui Inochentie Micu-Klein. S-a invocat lipsa episcopului de doi ani din dieceză. A solicitat ca toate veniturile sale să fie puse sub sechestru. În anul 1745, Inochentie Micu-Klein îl rugase pe cardinalul Alexandru Albani să facă o nouă intervenţie la Viena, în favoarea sa. Solicitarea i-a fost admisă. Cu aprobarea Papei Benedict al XIV-lea, scrisorii de intervenţie i s-a anexat un memoriu al lui Micu-Klein, redactat în italiană, în care îşi justifică acţiunile şi demersurile sale anterioare cu scopul de a se aplica prevederile celor două diplome leopoldine. În memoriul său menţionează că împăratul Carol al VI-lea a ridicat în oraşul Făgăraş episcopia. Biserica Sf. Nicolae a fost orânduită catedrală de rit grecesc, iar pastorului ei i s-a fixat suma de 3.084 florini pe an. În 1738, cu aprobarea Vaticanului, acelaşi suveran a extins cea dintâi ctitorie. S-a prevăzut ca privilegiul emanat de Leopold I să rămână valabil "*în deplină şi desăvârşită putere*".

Evenimentele din Europa – izbucnirea războiului austro-spaniol pentru succesiunea la tronul Austriei, alianţa Papei Benedict al XIV-lea cu Spania, invadarea statelor papale de către austrieci –, i-au fost, indubitabil, nefavorabile lui Inochentie Micu-Klein. Relaţiile diplomatice ale Vienei cu Roma au fost întrerupte de Maria Tereza în 1745 şi reluate în următorul an. În locul nunţiului papal Paolucci, a fost desemnat F. Stoppani. Vaticanul anunţase deja că Micu-Klein urma să rămână la Roma, întrucât Maria Tereza, inflexibilă, intenţionează să-l aresteze. În iulie 1747, Papa Benedict al XIV-lea l-a primit în audienţă pe Inochentie Micu-Klein şi i-a cerut să abdice, promiţându-i anual o pensie de 1.200 florini renani. Abdicarea ar fi însemnat renunţarea la cauza pentru care a militat o viaţă. Agitaţia din Transilvania, generată de întârzierea reîntoarcerii acasă a lui Micu-Klein, sporea. Au fost semnalate şi revolte. Alarmată, Maria Tereza a convocat o conferinţă ministerială care a încredinţat sarcina abdicării cardinalilor Albani şi Mellini. Noile tratative nu au dus la rezultatul scontat de oficialităţi. Micu-Klein a refuzat să semneze actul elaborat de conferinţa ministerială, afirmând că nu acceptă eludarea rezolvării problemelor cuprinse în diplomele leopoldine. Nu mai primea

[26] C. Albu, *op. cit.*, pp. 194-195.

https://biblioteca-digitala.ro

niciun sprijin din partea papalităţii. În 7 mai 1751, este constrâns să transmită cardinalului Mellini decizia de a abdica.

În decembrie 1751, Maria Tereza a semnat două decrete. Primul îngăduia ortodocşilor să aibă biserici independente la Sibiu, Făgăraş şi Haţeg. Prin cel de-al doilea, se cerea ca Nicolae Pop, vicarul lui Inochentie Micu-Klein, să fie deferit justiţiei. Cardinalul Mellini i-a cerut episcopului să elaboreze o enciclică prin care să comunice celor de acasă că a abdicat şi să ceară tuturor să-l onoreze pe vicarul apostolic Petru Pavel Aaron. Noul episcop va păstori între 1752-1764. Inochentie Micu-Klein i-a supravieţuit patru ani. La 6 martie 1764, Petru Pavel Aaron a decedat. A fost o nouă speranţă pentru Inochentie Micu-Klein să revină ca episcop. Prin scrisoarea redactată în 12 aprilie 1764, le cerea protopopilor să se mobilizeze pentru revenirea lui. Însă posibilitatea de a pleda pe lângă autorităţile din Viena sau de la Vatican era exclusă. Sinodul electoral a fost convocat de Maria Tereza la 16 februarie 1699. A fost numit episcop Atanasie Rednic. Papa Clement al XIII-lea l-a confirmat în primăvara anului următor. Sinodul din 15 iunie 1764 a respins alegerea lui Atanasie Rednic. Micu-Klein îşi va pleda din noua cauza. Va interveni pe lângă cancelarul Kaunitz să-i înlesnească întoarcerea. Nu a primit niciun răspuns. În august 1764 i-a scris din nou cancelarului. Solicita să i se aprobe o călătorie la Viena pentru a-şi pleda cauza în faţa împărătesei. Intervenţia i-a fost în van şi de această dată. Scrisoarea adresată arhiepiscopului de Strigoniu rămăsese fără răspuns.

În al 76-lea an al vieţii, s-a stins. A fost înmormântat în biserica *Madonna del Pasco* din Roma. Pe lespedea funerară i-a fost săpat epitaful: ”*Lui Ioan Inocenţiu Klein, baron, numit episcop de Făgăraş al vlahilor, grecilor, rutenilor şi rascienilor de către împăratul Carol al VI-lea şi Maria Tereza, după ce a obţinut cele mai multe binefaceri pentru biserica şi poporul său, administrându-şi dieceza cu sfinţenie şi pietate, măcinat de vârstă şi trude, provocate de biserică, patrie şi dieceză, după ce şi-a părăsit episcopatul, a decedat în a noua zi a calendelor lui octombrie 1768*”[27]. Dorinţa lui a fost să fie înmormântat în catedrala de la Blaj. La 22 iunie 1997 a fost exhumat şi dus la Biserica *Bunei Vestiri* a Colegiului român *Pio Romeno* din Roma. La 2 august 1997, rămăşiţele pământeşti au aduse la Blaj şi depuse în altarul catedralei *Sfânta Treime*. La 19 octombrie 1997 a fost înmormântat în catedrala *Sfânta Treime* din Blaj.

Cercetarea activităţii culturale a lui Inochentie Micu-Klein a debutat în 1992 cu editarea manuscrisului de poezie latină din anii exilului. A fost dată tiparului şi unica sa operă originală, *Arhieraticon*. ”*Conţinutul cărţilor sale, adunate prin act volitiv şi deci, elocvent, trădează în episcopul românilor uniţi din Ardeal* un *intelectual caracteristic vremii, deschis către varii lecturi teologice şi laice,*

---

[27] *Ibidem*, p. 226.

https://biblioteca-digitala.ro

specifice perioadei de amurg a Contrareformei catolice. Un eşantion din bibliotecă lasă loc tâlcului că tânărul arhiereu era interesat, dincolo de avatarurile zbuciumate care i-au bântuit scurta păstorie, de definirea eparhiei sale ca unitate eclesiastică”[28].

Biblioteca lui Inochentie Micu-Klein este cea mai veche bibliotecă a unui român, descrisă până acum, după aceea a stolnicului Constantin Cantacuzino[29]. Ea se încadrează în bibliotecile umaniste ale vremii, recomandându-l pe prelatul român drept un european interesat de mişcarea ideilor din lumea catolică. Vechiul fond de carte al Blajului greco-catolic, numit *Fondul bazilitan*, aflat în custodia Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române s-a constituit din 283 de cărţi aflate în inventarul de la 1747. ”*Nouă zecimi din cărţile cercetate provin din mediul catolic. Excepţie fac autorii acatolici ai unor dicţionare de epocă: Francisc Parisz Papai, Johannes Fries sau Matyas Bel*”[30]. Cărturarul şi episcopul Micu-Klein a fost interesat de două tratate de filozofie scolastică, *Theologia dogmatica moralis et scholasticis* (Francisc Henno) şi *Clypeus philosophico-Scotisticua (*Alipio Locherer), elaborate pe fundamentul realismului moderat – *universalia in re* – al lui Toma din Aquino şi al doctorului John Duns Scotus. Lucrarea lui Roberto Bellarmono, *De controversiis Christianae Fidei, Manuale controversiarum in V libros distrbutum*, ediţia Padova, 1719, *Speculum veritatis inter Orientalem et Occidentalem ecclesiam refulgens*, *De concordia Ecclesiae Occidentali set Orientalis in Septem Sacramentorum administratione* (Paris, 1679), *Arhieraticonul*, se adaugă fondului bazilitan. Din patristică, în biblioteca lui Inochentie Micu-Klein figurează numai Sfântul Vasile cel Mare, într-o ediţie de *Opera quae Latine existant omnia*, editată la Köln în 1617. Părintele monahismului creştin a fost patronul cinului călugăresc în care a trăit şi a murit episcopul ardelean. Codificările lui Vasile cel Mare au influenţat definitiv călugăria creştină, care s-a identificat cu cea orientală, consolidată de canoanele paleocreştine. Orientul vechilor sinoade şi al canoanelor acestora este detaliată şi în lucrarea lui Paulo Paravicini, *Polyanthea sacrorum canonum coordinatorum*, publicată la Köln în anul 1728, în trei volume.

Pe parcursul carierei sale, Micu-Klein a achiziţionat cărţi de drept canonic şi drept general. Preceptele dreptului bisericesc se regăsesc în lucrarea benedictinului Ludwig Engel, *Collegium universi juris canonici*, editată la Salzburg în 1693 şi în culegerea *Corpus juris canonici*, editată la Basel în 1697. Din anul 1724 datează ediţia de jurisprudenţă pedagogică a iezuitului bavarez Wilhelm

---

[28] Ioan Chindriş, *Biblioteca lui Inochentie Micu-Klein*, în ”Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXXIV, 1995, pp. 355-356.

[29] Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste româneşti*, Bucureşti, Editura Litera, 1974, pp. 73-100.

[30] I. Chindriş, *Cultură şi societate în contextul Şcoli Ardelene*, Cluj-Napoca, Editura Cartimpex, 2001, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro

Pichler (1670-1731), *Candidatus jurisprudentiae sacrae seu juris canonici*, apărută în cinci volume la Ingolstadt. Din dreptul laic intern, se consemnează un *Index corporis juris Hungarici* şi codul de procedură *Directio methodica peocessus judiciarii juris consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae* (Târnavia, 1724). În 1738 îi parvin *Commnetarius ad D. Justiniani Institutionum imperialium IV libros* (Ingolstadt, 1738) şi tratatul de drept civil *Commentarius ad institutionum juris civilis libros IV* (Köln, 1738). În biblioteca sa, se găsea la 1747 manuscrisul original al documentului de referinţă pentru demografia istorică românească, consemnat în volumul I, *Izvoare de demografie istorică* (Bucureşti, 1986).

Inochentie Micu-Klein a fost primul episcop al Făgăraşului care a organizat viaţa internă a diecezei, administrativ şi metodologic. Codul protocolar intitulat *Rituale Jauriense* a apărut la Târnavia în 1687 din iniţiativa viitorului cardinal Leopold Kollonich. *Ritualul* elaborat şi de alte episcopii de fapt sintetiza tradiţia ceremonială şi protocolară a diecezei catolice cu respectarea strictă a cadrului general din Biserica Romei. Bibliologii estimează că volumul *Caeremoniale episcoporum* (Köln, 1712) a fost procurat de Klein în vederea consacrării sale ca episcop. Cartea de metodică ecleziastică *Formularium legale practicum fori eccesiastici*, de Francesco Monacelli Eugubini, a apărut la Veneţia în patru volume la 1732. *Praxis beneficiariae recentioris libri V* (Köln, 1697), de Pirro Corrado, redă mecanismele de funcţionare administrativă a Scaunului Apostolic. Manualul de oratorie bisericească al iezuitului Tobias Lohner este intitulat *Instructissima bibliotheca manualis concinatoria*. Codificarea catolică a lui Petrus Canisius, primul iezuit german, purta titlul *Institutiones Christianae pietatis seu parvus catechismus catholicorum*. Inocenţiu Micu-Klein a aprofundat volumul editat în 1722 la Zagreb. A folosit şi ediţia iezuitului ungur Janos Nadasi, *Diurnum Latinum*. O tipăritură deosebită este *Officium Rakoczianum*, tipărită la Târnavia în 1726.

Din istoria ecleziastică şi laică, se consemnează: *Historiae Byzantinae epitome*, a iezuitului slovac Franciscus Borgia Kery, cartea de istorie politică prin corespondenţa regilor şi principilor, a lui Christian Lunig, *Literae procerum Europaeorum* (Leipzig, 1712), ediţia *Bulla Aurea Caroli IV* (Frankfurt şi Nurnberg, 1741) a actului imperial de la 1356, prin care se stabileşte sistemul politic al Sfântului Imperiu Romano-German. Lucrarea de filozofie modernă a profesorului ardelean Istvan Thoke, *Institutiones philosophiae naturalis dogmatico-experimentalis*, a fost publicată la Sibiu în 1736. *Hodegus Latini sermonis*, a lui Joachim Langio, a fost tipărită la Berlin în 1712. Ediţia lui Cicero din *Epistolarum familiarum libri XVI*, apăruse la Târnavia în 1697. Inventarul de la 1747 nu menţionează scrierea domnitorului Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în copia profesorului său, Cacavella. ”*Manuscrisul existent astăzi la biblioteca din Cluj-Napoca nu are nici un titlu, nici autor, iar autograful*

https://biblioteca-digitala.ro

domnitorului nu este dovedit[31]. Printre cărţile episcopiei, ”*in superiori conclavi, la cărţile in-folio, una figurează în inventarul amintit astfel: „Concertatio sapientis adversus mundum. Graeco-Valchicus liber. Este desigur, „Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul*”[32], tipărit la Iaşi, în 1698. Ioan Chindriş, autorul volumul *Cultură şi societate în contextul Şcolii Ardelene* conchide: ”(...) *din prudenţă ştiinţifică, trebuie subliniat că cercetarea acestei vechi biblioteci din cultura noastră mai rămâne încă deschisă, în mod aparte cu privire la cărţile româneşti*[33].

Autoexilul lui Inochentie Micu-Klein la Roma (1745-1768) este unul dintre subiectele dezbătute de istoriografia românească. I-au fost consacrate volumul epistolar *Corespondenţa din exil a lui Inochentie Micu-Klein,* al lui Zenovie Pâclişanu, şi monografia *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768,* I-II, editată de Francisc Pall la Cluj-Napoca în anul 1997. S-a editat în ţară un manuscris cu poezie clasică latină, pe care Inocenţiu Micu-Klein l-a redactat la Roma în anii exilului[34]. Lucrările din biblioteca sa, *Caeremoniale episcoporum* (Köln, 1712), *Formularium legale practicum fori ecclesiastici* (Veneţia, 1732), sugerează ”*propensiunea spre codificare în activitatea instituţiei pe care o conducea, spre definirea episcopiei ca organism eficient şi a sa proprie în calitate de cap suprem al acesteia*[35]. Din ultimii ani ai exilului datează cea mai importantă lucrare a sa, *Arhieraticon*, emblematică pentru acea perioadă, întrucât defineşte atribuţiile arhiereului în cadrul manifestărilor sacerdotale. La Biblioteca Centrală Universitară *Lucian Blaga* din Cluj-Napoca se păstrează manuscrisul unui *Arhieraticon* atribuit lui I. Micu-Klein. Provine din donaţia fraţilor Liviu şi Iuliu Marţian, în inventarul căreia figurează la poziţia 873[36]. După consemnarea lui Ioan Chindriş, manuscrisul nu are un titlu generic, ci pe acela de intrare în materie: *Rânduiala sfinţii ispovedanii pe scurt.* Literele iniţiale sunt realizate în roşu, negru şi galben. Lucrarea este scrisă în alfabet chirilic. Manuscrisul este împodobit în stilul manuscriselor *iluminate.* Bogăţia grafică o imprimă frontispiciul. Desenul ar putea reprezenta, în opinia specialiştilor, un chivot cu suprafaţa dinspre cel care priveşte. La mijlocul suprafeţei este un disc rotund, străjuit de două sfeşnice. Pe mijlocul

---

[31] I. Chindriş, *op. cit.*, p. 57.
[32] *Ibidem,* p. 58.
[33] *Ibidem.*
[34] Inochentie Micu-Klein, *Arhieraticon,* ediţie după originalul manuscris, studiu introductiv de I. Chindriş, Cluj-Napoca, 2000, apud Inochentie Micu-Klein, *Carte de înţelepciune latină. Illustrium poetarum flores. Florile poeţilor noştri,* ediţie de Florea Firan şi Bogdan Hâncu, Bucureşti, 1992, p. 5.
[35] *Ibidem,* p. 9.
[36] *Ibidem,* apud *Lista tipăriturilor, manuscriselor, documentelor şi stampelor donate Bibliotecii Universităţii din Cluj de către fraţii Liviu şi Iuliu Marţian,* inventar manuscris la Biblioteca Centrală Universitară *Lucian Blaga* din Cluj-Napoca, ms. 5784.

https://biblioteca-digitala.ro

disculului este o cruce în jurul căruia este scris numele *Ioan Inochentie Clain*. Istoricul Francisc Pall relevă faptul că întemeietorul spiritualităţii române moderne ar trebui să fie numit, aşa cum el însuşi scrie, Ioan Inochentie Clain. Tradiţia istoriografică aduce două schimbări esenţiale asupra numelui său: numele laic Ioan a fost înlăturat; s-a alăturat numele Clain – scris în documentele latine Klein –, şi pe cel românesc, anterior înnobilării, Micu. Rezultă numele Inochentie Micu-Klein. Francis Pall optează pentru Inochentie. În istoriografia viitorului va rămâne Inochentie Micu-Klein.

Coperta I are la mijloc imaginea Răstignirii, iar în cele patru colţuri, chipurile evangheliştilor Ioan, Matei, Luca şi Marcu. Coperta IV are la mijloc Fecioara cu Pruncul, iar la colţuri, reprezentările celor patru evanghelişti. Ornamentele florale completează coperţile. Pe forzaţul primei coperte se află următoare însemnare pe carte (ex libris) în latină şi română: "*Ex libris Ioannis In. L. B. Klein episcopus Fogarasiensis 1748, 88 bris. A vlădichii de la Făgăraş din Ardeal 1748, octombrie 8 zile*"[37]. Prima semnalare a manuscrisului se datorează lui Atanasie Popa, în două cataloage ale manuscriselor bibliotecii din 1976 şi 1977[38]. Anul ex-librisului este 1748. *Arhieraticonul*, liturghierul arhieresc sau slujebnicul arhieresc, cuprinde rânduiala şi conţinutul slujbelor bisericeşti la care este obligatorie prezenţa arhiereului (episcop, mitropolit, patriarh). Inochentie Micu-Klein a conceput un slujebnic arhieresc complex, pe o gamă de slujbe ce se vor regăsi în Arhieraticoanele româneşti până în zilele noastre. *Hirotesiile şi hirotoniile* sunt cele mai importante slujbe. Cu excepţia acestora, slujbele arhiereşti, începând cu Liturghia, până la sfinţirile de antimise şi vase bisericeşti, de biserici, sfinţirea Sfântului şi Marelui Mir. Slujbele ierarhilor se desfăşoară în catedrale, mănăstiri şi biserici parohiale. *Arhieraticonul* oriental sau *grecesc* a fost codificat prin tipar la Paris în 1643 şi reeditat în 1676. Primul *Arhieraticon* ardelenesc este cel alcătuit de Inochentie Micu-Klein. El urmează modelul apusean al ediţiilor greco-latine de la Paris (1643, 1676), care codifică tot slujbe ortodoxe într-o selecţie arhieraticonală riguroasă. Slujbele, împărţite în patru grupe, sunt: hirotesiile, hirotoniile şi sfinţirile legate de lăcaşul bisericii şi de obiectele de cult. Din prima grupă fac parte: hirotesiile citeţului, cântăreţului şi ipodiaconului, hirotoniile diaconului şi preotului, precum şi *punerea* egumenului mănăstirii. A doua grupă cuprinde sfinţirile şi *rânduielile* legate de obiectele şi materiile de cult din biserică. Începe cu sfinţirea disculului şi a potirului, apoi sfinţirea antimisului. În final se rezervă un timp pentru prepararea şi sfinţirea Sfântului şi Marelui Mir. A treia grupă este alcătuită din slujbele care însoţesc zidirea şi târnosirea lăcaşului bisericesc. Ultima grupă cuprinde slujbele aferente hirotesiilor şi hirotoniilor de grade bisericeşti înalte:

[37] *Ibidem*, p. 12.
[38] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

arhidiaconul, economul mănăstirii, protopopul, episcopul. Această structură conferă *Arhieraticonului* specificitate. *Arhieraticonul* a fost conceput ”*ca un mijloc de întărire a vastei sale dieceze unite cu Roma*”[39]. Slujba arhierească avea menirea să impresioneze, să înalţe, să lumineze sufletul credincioşilor. Pentru aceasta, episcopul îmbină indicaţiile de scenariu, de procedură tipiconală, cu rugăciunile din diferitele momente ale slujbei arhiereşti. ”*Versiunea românească a acestor rugăciuni este principala trăsătură care investeşte „Arhieraticonul” cu calitatea de remarcabilă operă literară originală pentru vremea şi în accepţiunea vremii în care s-a creat*[40].

Bibliografie:

Corneliu ALBU, *Pe urmele lui Ion-Inocenţiu Micu-Klein,* Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1983.

Lucian BLAGA, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966.

Nicolae BOCŞAN, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc,* Timişoara, Editura Facla, 1986.

Augustin BUNEA, *Din istoria românilor. Episcopul Inocenţiu Klein (1728-1791),* ed. a II-a, realizată prin confruntarea cu manuscrisul original de Ioan Chindriş şi Niculina Iacob, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2012.

Ioan CHINDRIŞ, *Cultură şi societate în contextul Şcoli Ardelene*, Cluj-Napoca, Editura Cartimpex, 2001.

Corneliu DIMA-DRĂGAN, *Biblioteci umaniste româneşti,* Bucureşti, Editura Litera, 1974.

Aurel DUMITRESCU-JIPPA, Nicolae NISTOR, *Sibiul şi ținutul în lumina istoriei*, Cluj, Editura Dacia, 1976.

Alexandru DUŢU, *Iluminismul* în *Istoria filosofiei româneşti*, vol. I, București, Editura Academiei, 1985.

IDEM, *Literatura comparată şi istoria mentalităţilor*, Bucureşti, 1982.

Vlad GEORGESCU, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995.

Iluminismul, Bucureşti, vol. I, Editura Albatros, 1971.

George IVAŞCU, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969.

Ion LUNGU, *Şcoala ardeleană. Mişcare ideologică naţională iluministă,* Bucureşti, Editura Minerva, 1978.

[39] *Ibidem,* p. 98.
[40] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Dumitru MICU, *Scurtă istorie a literaturii române*, Bucureşti, Editura Iriana, 1994.

Inochentie MICU-KLEIN, *Arhieraticon*, ediţie după originalul manuscris, studiu introductiv de Ioan Chindriş, Cluj-Napoca, 2000.

V. MUSCĂ, *Metamorfozele raţiunii în secolul al XVIII-lea. I. Raţiunea teoretică*, în ”Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Philosophia”, 17, 1982.

David PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, ediţie nouă cu adăugiri şi precizări, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1984.

Şcoala Ardeleană, III, *240 de ani de la moartea marelui arhiereu şi luptător naţional Ioan Inochentie Micu-Klein. 1768-2008*, volum coordonat de Ioan Chindriş şi Ciprian Ghişa, Oradea, 2009.

Alexandru TĂNASE, *O istorie umanistă a culturii române*, Iaşi, Editura Moldova, 1995.

Mircea ZACIU, *Ordinea şi aventura*, Cluj, Editura Dacia, 1973.

https://biblioteca-digitala.ro

EPOPEEA DICȚIONARULUI AUGUSTIN SCRIBAN

RADU MOȚOC
motoc.radu@yahoo.com
Asociația Pro-Basarabia și Bucovina – Galați

THE EPIC OF AUGUSTIN SCRIBAN'S DICTIONARY

ABSTRACT
The conceived dictionary dealt also with etymological issues, neologisms and provincialisms and was finished in 1913. But the attempts to have it published by the Romanian Academy or by the Ministry of Instructions, have failed completely. It was published by the Catholic Church in Iasi in 1500 volumes on the 20th June 1940. Because the dictionary included the map of the Big Romania and a patriotic text which the author named "Nistru's Guard", the dictionary was excluded from all libraries in the country and was burned in 1950. Due to the this reason it because highly rare.

Keywords: Dictionary, cyclopedia, publishing, burning, rare, republication.

Redactarea unui dicţionar nu este un lucru la îndemâna oricui. Nu este suficient curajul, ci mai ales o educaţie complexă în care trebuie să existe mai multe componente precum: cunoaşterea limbii române vorbite şi evoluţia ei în timp şi în regiuni diferite, cunoaşterea mai multor dicţionare apărute până la data respectivă, istoria românilor, folclorul şi noţiuni teoretice de lingvistică care presupun o experienţă didactică de excepţie. Cunoaşterea unor limbi străine precum: latina, greaca clasică şi cea vorbită, slava, franceza etc., sunt absolut obligatorii. În cazul nostru trebuie menţionată şi o moştenire din familie, care s-a remarcat pe trei generaţii de intelectuali pătrunşi de un patriotism real şi sincer.

Ca să înţelegem în profunzime care au fost resursele intelectuale şi sufleteşti ale autorului, trebuie să parcurgem mai multe etape care presupun: motivaţia acestei remarcabile lucrări, resursele ştiinţifice la care a apelat şi nu în ultimul rând o descriere genealogică a familiei care a creat o continuitate genetică şi ştiinţifică a unui autor care s-a născut la **Galaţi.**

1. Familia Scriban

Neofit Scriban (1803-1884) s-a născut la Burdujeni dintr-o familie originară din Transilvania. A făcut studii la *Academia Mihăileană* din Iaşi şi la *Colegiul Sf. Sava* din Bucureşti, unde a învăţat mai multe limbi străine precum:

https://biblioteca-digitala.ro

franceza, italiana, greaca şi latina veche, ajungând unul din cei mai eruditţi prelaţi ai bisericii române din perioada respectivă. Se călugăreşte în 1822 şi este hirotonit preot în 1833, ajungând predicator la Mitropolia din Iaşi începând cu anul 1836. Tipăreşte în 1838 prima lui carte: *Catihis al bisericii ortodoxe,* cu litere latine, pentru prima dată în Moldova.

Exilat ca urmare a unor acuzaţii nefondate la mănăstirea Neamţ, deschide aici o şcoală naţională pentru călugări în 1843. Revenit la Iaşi, este numit director al şcolii *Trei Ierarhi* în 1846, iar în anul 1848 a fost numit profesor la Seminarul din Iaşi, unde predă până în 1862 Istoria universală şi a României, limba greacă, retorica şi filosofia. Devine arhimandrit în 1857 şi prezidează Comitetul unionist care se desfăşura în casa lui din Iaşi, ajungând deputat al clerului în Divanul ad-hoc, alături de fratele său, Filaret. Este membru în consiliul superior de instrucţiuni şi locţiitor de episcop la Argeş în 1862[1]. În anul 1872, se retrage în oraşul său natal, Burdujeni, unde a decedat în anul 1884, lăsând prin testament casa şi bani pentru înfiinţarea unui spital, care în anul 1904, după cum rezultă din dicţionarul redactat în acel an de C. Diaconovici: „*era de mai mult timp funcţional*”[2].

Filaret Scriban (1811-1873), fratele lui Neofit, s-a născut tot la Burdujeni. Studiază la şcoala de la *Trei Ierarhi* şi la *Academia Mihăileană,* pe care a absolvit-o în 1830. Devine profesor de franceză, română, aritmetică şi istorie la *Academia Mihăileană*, după care urmează studii teologice la Kiev, pe care le termină în anul 1842. Întors în ţară, a fost numit profesor la seminarul Veniamin din Iaşi, unde a predat mai mult de 18 ani. Devine arhimandrit şi egumen al mănăstirii Socola, unde elaborează regulamente şi cărţi didactice. Ca înfocat partizan al unirii şi membru în Comitetul unionist şi Divanul ad-hoc, alături de fratele lui, Neofit, luptă împotriva sinodului pe care domnitorul Cuza voia să-l constituie contra canoanelor, numind episcopi prin decret. Cunoscător al limbilor franceză, rusă, latină, greaca veche şi cea modernă, germană şi ebraică, a redactat foarte multe lucrări din care multe nu au ajuns să fie tipărite. Din cele 16 lucrări cunoscute menţionăm următoarele care au fost tipărite: *Istoria sfântă a Vechiului Testament* – 1846, *Memorii pentru organizarea Bisericii române* și *Istoria Bisericii române*, publicată parţial[3].

---

[1] Gheorghe Adamescu, *Dicţionarul istoric şi geografic universal*, București, Editura „Cartea românească”, p. 1864.

[2] Constantin Diaconovich, *Enciclopedia Română*, tomul III, Sibiu, Editura şi tiparul lui W. Krafft, 1904, p. 917. Din cele 24 lucrări semnalate menţionăm următoarele: *Istoria universală şi a patriei, pe scurt* – 1852, *Dublu paralel între bisericile ortodoxe şi confesiunile apusene* – 1852, *Unirea şi neunirea Principatelor române*, Iaşi – 1856, *Foloasele Unirii*, Iaşi – 1856, *Metodă de a învăţa limba elenică*, 2 tomuri – 1861, *Cuvânt funebru răposatului Scarlat Rosseti*, Bucureşti – 1872, *Călătorie la pământul sfânt,* Bucureşti – 1875.

[3] *Ibidem*, p. 918.

https://biblioteca-digitala.ro

Romulus Scriban (24 august 1838, Burdujeni – 29 octombrie 1912, Iaşi), publicist şi autor de versuri, este nepot de frate cu Neofit şi Filaret Scriban. Fost elev al seminarului din Socola şi absolvent al *Academiei Mihăilene* din Iaşi, urmează studiile universitare de teologie şi drept la Torino, unde obţine doctoratul în anul 1864, cu o disertaţie în drept civil. Este ales secretar al Societăţii Internaţionale Neolatine din Torino. Revenit în ţară la începutul anului 1865, va ocupa funcţia de prim-procuror la Galaţi, de unde demisionează în anul 1872 pentru profesia de profesor de istorie şi economie politică la *Şcoala Comercială* din Galaţi, practicând în paralel şi avocatura. Dintre lucrările publicate menţionăm următoarele: *Istoria economiei politice, a comerţului şi a navigaţiei în România*! – 1885, *Istoria comerţului* – 1893, *Reflexiuni politice asupra Episcopiilor necanonice româneşti din 1865*, publicat în *Românul* din 3, 4 şi 20 martie 1866 şi *O noapte pe ruinele Sucevei – 1860.*

Sub influenţa prestigiului de care se bucura Gh. Asachi la Iaşi, Romulus Scriban debutează ca elev cu versuri pe care le publică în *Ateneul român* din Iaşi în anul 1860. A scris articole unde abordează chestiuni politice, juridice, economice, culturale, pe care le publică în *Steaua Dunării* şi *Românul.*

Împreună cu Demetriu N. Preda, întemeiază bisăptămânalul politic, comercial, literar şi religios *Dacia română* (octombrie 1866 - februarie 1867). În perioada anilor 1868-1869 scoate la Galaţi revista *Dacia literară,* cu scopul mărturisit: „*Literatura este sufletul şi paladiul unei naţiuni; ea poate salva un popor, făcând să nu se stingă flacăra spiritului naţional*”[4].

Dar să vedem ce mărturiseşte însuşi August Scriban despre tatăl său, care i-a fost un excelent exemplu în viaţa profesională:

„*Ştiind latina şi greaca veche, vorbind curent italiana, franceza şi greaca nouă, ştiind puţin şi germana şi ruseasca, simţea o mare plăcere să scormonească prin dicţionare şi să descopere etimologii* (…). *Îmbătat de gloria imperiului roman, se uita cu milă la statele moderne şi le numea* prefecturi. *Era, cum se vede, imperialist roman şi nu visa decât restabilirea vechii Dacii* de la Tisa pân'la Nistru, *ceea ce s-a întâmplat la şase ani numai de la moartea lui în 1912. Dar pe lângă învăţătura pe care am putut-o lua de la tatăl meu, ceea ce m-a făcut să încep acest dicţionar a fost moştenirea sufletească pe care mi-a transmis-o el: iubirea fanatică de limba românească, înclinarea, spre studiul limbilor străine şi voinţa irezistibilă de a da patriei o lucrare pe care eu o cred folositoare*”[5].

Faptul că acest distins profesor avea să ofere celor doi fii nume precum: *August* şi *Iuliu* (Cezar) este semnificativ şi demonstrează profunzimea unei credinţe faţă de neamul românesc derivat din lumea latină.

[4] Romulus Scriban – crispedia.ro.

[5] August Scriban, *Dicţionarul Limbii Româneşti,* ediţia I, Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

Această admiraţie şi recunoştinţă meritată, mărturisită în *Precuvântarea* dicţionarului faţă de tatăl său, explică în mare măsură ţinuta ştiinţifică şi o anumită atitudine curat patriotică practicată nu numai în elaborarea acestui dicţionar, dar şi în activitatea de dascăl la Iaşi.

Fig. 1 – Iuliu Scriban (cel cu lănţişorul de ceas)

Iuliu Scriban (1878-1949), fiul lui Romulus Scriban şi nepot al arhiereilor Neofit şi Filaret, este fratele mai mic al lui August Scriban. Urmează studiile teologice la Seminarul din Galaţi (1890-1893), Seminarul *Veniamin* din Iaşi (1893-1898) şi Facultatea de Teologie din Bucureşti (1898-1902), unde susţine licenţa în 1903 şi doctoratul în 1920. Devine monah la Mănăstirea Neamţ (1904), hirotonit ieromonah şi numit superior al capelei ortodoxe române din Baden-Baden (1904-1909), ctitoria domnitorului Mihail Sturdza din perioada anilor 1863-1866. În timpul cât a slujit la această capelă, a urmat cursuri la Facultatea de Teologie catolică şi protestantă din Strasbourg şi de Filosofie din Haidelberg. Revenit în Ţară, este numit director al Seminarului *Central* din Bucureşti (1909-1919). Ca profesor de Religie predă cursuri de specialitate la şcolile militare de infanterie şi artilerie din Bucureşti (1910-1916), dar şi la noua Facultate de Teologie din Chişinău (1928-1941), cu o continuitate la Facultatea de Teologie din Bucureşti (1941-1943). Este remarcabilă activitatea ecumenică şi inter-ortodoxă de peste hotare promovată consecvent de Iuliu Scriban[6].

Considerat un om de înaltă cultură, un mare predicator şi misionar al Bisericii Ortodoxe Române, a militat pentru apărarea şi cunoaşterea învăţăturii

[6] Participă la diferite întruniri peste hotare precum: *Conferinţa inter-ortodoxă în problema calendarului* – Istambul, 1923, *Conferinţa mondială a creştinismului practic* – Stockolm, 1925, *Congresul internaţional al Alianţei mondiale pentru înfrăţirea popoarelor prin Biserică* – Praga, 1928, *Conferinţe regionale ale Alianţei*: Sinaia – 1924; Cambridge – 1931; Bucureşti – 1933, *Congresul profesorilor de teologie ortodoxă* de la Atena – 1936 etc.

https://biblioteca-digitala.ro

creştine, repunerea predicii la locul cuvenit, apropierea de Biserica anglicană şi a dovedit un autentic ecumenism cu valenţe actuale[7].

În aula Ateneului Român, unde de regulă se ascultau concertele cu George Enescu sau interpretări pianistice cu Cella Delavrancea, în data de 4 aprilie 1913 publicul din elita intelectuală, aristocraţie, dar şi studenţi şi târgoveţi cu o brumă de cultură, au ascultat conferinţa arhimandritului Iuliu Scriban vorbind despre: *Rolul bisericii în viaţa noastră românească*. Un bun prilej pentru elevatul conferenţiar de a arăta păcatele acestui neam unde Biserica intervine spunând: „*Iubiţi-vă unii pe alţii. Viaţa e iubire; şi de nu vă veţi iubi, nu veţi trăi*”.

În 15 august 1941, pentru a reface viaţa creştină din Transnistria, se înfiinţează o *Misiune Ortodoxă* cu sediul la Odesa, care cerea românilor să se „*trezească la viaţă prin deşteptarea conştiinţei obşteşti*”. În fruntea acestei Misiuni a fost numit arhimandritul Iuliu Scriban, iar vicar, arhimandritul Antim Nica, viitor Episcop la *Dunărea de Jos*[8].

La moartea lui Iuliu Scriban, în 4 ianuarie 1949, părintele Gala Galaction avea să mărturisească: „Pana lui, condeiul lui, acoperea cu torente nesecate toată presa noastră bisericească şi o parte din presa civilă. Iuliu Scriban era cel mai mare ziarist al Bisericii Româneşti, cel mai bine informat teolog, cel mai mare cunoscător al lumii bisericeşti şi teologice şi de peste hotare, din toate ţările şi din toate limbile: franceză, germană, italiană, engleză, neogreacă, rusă, bulgară (…)”[9].

Fig. 2 – August Scriban

[7] Iuliu Scriban a publicat mai multe lucrări, printre care menţionăm: *Lupta contra scrierilor imorale*, Bucureşti, 1913; *Evenimente actuale din Biserica catolică*, Sibiu, 1911; *Literatura pioasă în limba românească*, teză de doctorat, 1923-1926; *Lecţii de morală creştină*, Bucureşti, 1915; *Originea Duminicii ca zi de sărbătoare în Biserica creştină*, Bucureşti, 1921; *Cartea cărţilor: Sfânta Scriptură sau Biblia*, Bucureşti, 1937 etc.

[8] În Basarabia, sub regim sovietic în perioada 1940-1941, au fost distruse 13 biserici, 27 au fost transformate în cluburi, 48 preoţi au fost omorâţi sau deportaţi. În Transnistria, situaţia bisericilor era mult mai gravă, după un sfert de veac de prigoană şi propagandă ateistă, era un singur preot şi acela la Odesa. Bisericile dintre Nistru şi Bug au fost dărâmate sau transformate în cluburi sau magazii.

[9] *Curajosul arhimandrit Scriban din Bucureşti*, b'LOGOS.

https://biblioteca-digitala.ro

August Scriban (12 noiembrie 1872, Galaţi - 2 august 1950). Născut la Galaţi, unde tatăl său era profesor la Şcoala comercială, urmează cursurile la Liceul *Vasile Alecsandri* din Galaţi. Face studiile universitare şi de specializare la Berlin şi Halle, unde în anul 1902 şi-a luat doctoratul în Litere. În anul 1903, îl găsim profesor la Buzău, unde locuia, cum avea să mărturisească, pe strada Salvării nr. 7. Profesor de limba latină la Liceul *Negruzzi* (internat) şi la Liceul Militar din Iaşi[10].

Cu un aşa arbore genealogic nu este de mirare faptul că August Scriban abordează de unul singur o lucrare dificilă, care nu este la îndemâna oricui: **Dicţionarul limbii române**, care va apare cu mari dificultăţi pe care le va mărturisi autorul tot în *Precuvântare*.

I. Ce l-a determinat pe August Scriban să redacteze un *Dicţionar al limbii române*?

Preocupări erau din studenţie (1893), când selecta cuvinte din cărţile citite. Dar avea la îndemână în biblioteca familiei dicţionarele lui *„Lazăr Şăineanu, Damé, Tiktin, Cihac, Hasdeu, Lambrior, Gaster, Filipidi, Nădejde, Weigand, Densuşeanu, Candrea, Puşcaru, Pascu, Bogrea, Larousse*”[11], aşa cum avea să consemneze în *Precuvântare*[12].

---

[10] August Scriban a publicat: *Gramatica limbii române pentru folosinţa tuturor*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Viaţa Românească”, 1925.

[11] A. Scriban, *op.cit.*, p. 15.

[12] Dicţionarele pe care le pomeneşte August Scriban şi altele pe care le-a omis sunt următoarele: Gh. Asachi, *Lexicon de conversaţie*, Iaşi, Institutul Albina, 1842; Pah. Teodor Stamati, *Dicţionăraş românesc de cuvinte tehnice şi altele greu de înţeles*, Iaşi, Tipografia Buciumului Român, 1851; Nifon Bălăşescu, *Dicţionarul româno-francez*, Bucureşti, Tipografia Mitropolitului Nifon, 1859; Raoul de Pontbriant, *Dicţionar româno-francez*, Bucureşti, 1862; G.M. Antonescu, *Dicţionar rumân. Mic repertor de cunoştinţe generali…*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1862; A.T. Laurian şi I.C. Massim, *Dicţionariul limbei romane*, Bucureşti, Noua Typographia a Laboratoriloru Romani, Tomul I - 1871, Tomul II - 1876; Glossariu - 1871; B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae-Dicţionarul limbei istorice şi poporane a Românilor*, Tom. I - 1886, Tom. II - 1887, Tom. III - 1893, Bucureşti, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu; Ion Costinescu, *Vocabular româno-francez*, Bucureşti, 1870; Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, vol. I-IV, Bucureşti, Imprimerie de l’Etat, 1893-1895; Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române*, Ediţia I - 1896; Ediţia II - 1906; Ediţia III - 1914; Ediţia IV - 1922; Ediţia V - 1925; Ediţia VI - 1929, Craiova, Editurile Samitca şi Scrisul Românesc; C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, Tomul I - 1898; tomul II - 1900; tomul III - 1904, Sibiu, Editura şi tiparul lui W. Krafft; Sextil Puşcariu, *Dicţionarul limbii române*, Tomul I - 1913-1940; tomul II - 1934-1948, Bucureşti, Tipografia Ziarului *Universul* (în anul 1948 dicţionarul Academiei Române, comandat şi finanţat de Regele Carol I, începând cu anul 1884, a ajuns după 64 de ani la cuvântul ”*lojniţă*”, unde a rămas şi acum, în anul 2015); I.A. Candrea, Ovid Densuşianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, Bucureşti, Editura Socec, 1907-1914; Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français… comprenant le lexique roumain-français et français-roumain de la terminologie paysanne*, Bucureşti,

https://biblioteca-digitala.ro

Până în 1939, când a fost publicat dicţionarul lui August Scriban, autorul avea drept model celebrul dicţionar al lui Lazăr Şăineanu (prima ediţie 1896), care periodic îl îmbunătăţea şi scotea o nouă ediţie (1906, 1914, 1922, 1925, 1929). Utilizând acest dicţionar a constatat „*un mare număr de greşeli (după cum şi alţii vor găsi la mine!). Totuşi, aşa cum este, niciun cărturar nu se poate lipsi de dicţionarul lui, pe care mulţi l-au ridiculizat, dar niciunul nu s-a apucat să facă altul mai bun*”. Cu multă eleganţă şi respect a scris despre munca neobosită a filologului Lazăr Şăineanu, fost studentul al lui B.P. Hasdeu.

Merită a fi citată şi mărturisirea de credinţă cu care s-a obligat la o muncă ştiinţifică enciclopedică, dificil de descris şi definit, în care modestia capătă valenţe patriotice: „*Dintre Români, eu îs singurul care, fără subvenţiuni, ci îndemnat numai de un adânc cult al patrii, am terminat un dicţionar de acest fel! Primească-l Patria ca un omagiu al imensei iubiri pe care i-o păstrez!*”.

Modul în care a lucrat acest dicţionar este mărturisit cu lux de amănunte şi redă atmosfera acelor timpuri, dar şi perseverenţa cu care a tratat desluşirea fiecărui cuvânt: „*Ce-am găsit la alţii şi mi-a plăcut mie am luat şi am turnat aproape neschimbat în dicţionarul meu. Astfel, ca un omagiu pentru cultura franceză, am tradus din Larousse cuvânt cu cuvânt definiţiunile ştiinţifice şi altele, ceia ce l-a făcut pe un ignorant invidios să susţină* că-l plagiez pe Larousse ! O, sancta simplicitas! *Tot aşa am* plagiat *din Şăineanu, din Damé, din Tiktin, din Candrea, din dicţionarul Academiei! De ce să fi schimbat zadarnic ceia ce am găsit bun?*”.

,,*Am insistat foarte mult asupra etimologiilor, pe care le consider indispensabile pentru stabilirea înţelesurilor. Deşi căutarea lor mi-a luat foarte mult timp, totuşi nu m-am putut astâmpăra decât atunci când orice urmă li se pierde în desişurile codrilor, zăvoaielor şi stufăriilor. De multe ori, după ani întregi de urmărire zădarnică, m-am înturnat la o urmă părăsită de alţii sau de mine şi, armat cu alte observaţiuni şi descoperiri (de exemplu, cu dicţionarul lui Berneker*[13]*), am continuat urmărirea până la găsirea originii cuvântului. Ce plăcere atunci!*”[14].

,,*Am întrebuinţat ortografia fonetică scriind cuvântul aşa cum se pronunţă, nu falsificând limba!*”.

„*Dicţionarul trebuie să dea şi accentul, cum face Tiktin, Academia, Candrea şi Densuşianu. Dar Tiktin nu este pentru marele public, ci pentru eruditţi,*

Librăria Socec & Cie, 1900; I. Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*: Partea I - *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi*, de I.A. Candrea; Partea II - *Dicţionarul istoric şi geografic universal*, de Gh. Adamescu, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1926-1931.

[13] Erich Berneker (1874-1937), lingvist german cu o teză de doctorat despre limba veche germană. A elaborat un dicţionar etimologic slav în contextul familiei limbilor indo-europene, nefinalizat (*A-Mor*; 1908-1913).

[14] A. Scriban, *op. cit.*, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

iar Academia de asemenea. Şăineanu, la care aleargă marele public, nu dă accentul. Eu, ca să redau adevărata pronunţare dau şi accentul"[15].

II. Care era scopul urmărit de August Scriban când a redactat acest dicţionar?

La această întrebare autorul mărturiseşte într-un capitol din *Precuvântare* cu explicaţii interesante, dar care scot în evidenţă o credinţă nemărginită în moştenirea latină ca o sevă sănătoasă pe care românii trebuie să o cultive şi să o preţuiască:

„*Scopul meu este să dau Românului o carte care să-l facă mai cult şi să-i dezvolte conştiinţa naţională, iar numeroşilor străini care au nevoie şi vor să înveţe româneşte să le dau o carte care să le arate adevărata limbă românească şi să nu-i descurajeze prin felul anarhic şi greşit în care este scris.*

Dorinţa mea este ca acest dicţionar să pătrundă până în ultimul sat românesc, adică de la Tisa până dincolo de Nistru, până la Bug sau chiar până aproape de Nipru (căci şi pe acolo-s Români!), până în Serbia, până în Bulgaria şi în toată peninsula Balcanică, până în Istria şi chiar până la Românii din America. Doresc ca românimea nemuritoare *să aibă această carte ca o oglindă în care să se uite şi să rămână uimită când va vedea ce frumoasă este şi ca o* evanghelie *pe care, cu ochii lăcrămaţi de bucurie, i-o trimite un modest apostol şi un înverşunat străjer al limbii româneşti! Pentru această nemărginită plăcere mi-am sacrificat o mare parte din tinereţe (sacrificiu care pentru mine a fost un deliciu) şi aştept cu încredere freamătul de mulţămire pe care mi-l vor trimete munţii, codrii, râurile şi mormintele acelora care au luptat pentru înrădăcinarea graiului românesc! Încrezător şi nepăsător de ridiculizare ca şi Don Quijote, cred că voi contribui prin opera mea să fac ca românimea să ridice cu mândrie capul şi să vorbească ostentativ româneşte acolo unde alte limbi împiedicau expansiunea limbii româneşti. Vreau să contribui a face ca Românul să-şi iubească limba mai mult de cât viaţa şi ca nici un lucru lumesc (bani ori glorie deşartă) să nu-l facă să-şi uite limba ori să permită copiilor să se înstrăineze de limba românească, fiică a limbii latine, care a fost cea mai frumoasă şi mai impunătoare limbă din câte a făcut Dumnezeu pe pământ! Urmaşii Romei, aduşi de Traian în Dacia şi puşi ca strajă a Romei, trebuie să-şi dea seama de marele rol pe care-l au de îndeplinit! Vechile năvăliri ale barbarilor şi actualele tendinţe ale urmaşilor lor arată lămurit că Românii trebuie să se consolideze puternic în hotarele vechii Dacii. Această consolidare nu se poate face de cât prin* muncă şi ordine. ***Şcoala românească*** *să fie o cetate! Fiecare Român să ştie cine este! Să ştie că face parte din marele neam al*

[15] *Ibidem*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

Romanilor şi că nu se poate arăta demn de acest nume decât prin muncă temeinică, ordine, disciplină, economie şi seriozitate *!*”[16].

Această impresionantă mărturisire de credinţă a fost scrisă de August Scriban în august 1928, indicând şi locul unde a fost redactată, punând astfel o pecete pe un hrisov nemuritor: Stradela Manolescu, nr. 4, Iaşi.

III. Care au fost etapele istorice care au influenţat formarea limbii române?

Cum era firesc, August Scriban avea să amintească sistematic toate popoarele migratoare, mai mici sau mai mari, care au influenţat formarea limbii române, dintre care multe au dispărut. Este o trecere în revistă presărată cu date istorice remarcabile care scot în evidenţă erudiţia autorului. Influenţele barbare ale sciţilor, sarmaţilor şi galilor sunt exemplificate cu unele cuvinte rămase de la aceste popoare precum: Don, Nipru, Nistru, Prut (de la sciţi).

Perioada romană şi post-romană este tratată cu detalii istorice interesante. Venirea goţilor, hunilor, gepizilor, avarilor, slavilor şi a bulgarilor este etapizată şi descrisă cu multe elemente esenţiale din această perioadă istorică. O ultimă etapă o constituie venirea ungurilor, pecenegilor, mongolilor, tătarilor şi în final a turcilor.

Aceştia sunt în general barbarii care s-au vânturat prin Dacia şi au dispărut plecând („*Apa trece, pietrele rămân*”), ori, aşa cum avea să consemneze August Scriban, citându-l pe Mihai Eminescu, „*s-au făcut toţi o apă şi-un pământ*”[17].

IV. Cum s-a format limba română?

Trebuie să ţinem cont de faptul că acest dicţionar era finalizat în anul 1913, când studiile privind formarea limbii române erau relativ limitate şi acum, după 100 de ani, apar teorii care bulversează întreaga concepţie crezută ca fiind definitivă.

În viziunea lui A. Scriban, limba română este: „*urmaşa limbii latine adusă de Romani în Dacia şi modificată sub influenţa mediului, a timpului şi a incluziunilor suferite din partea altor limbi*”[18].

În prezent, lingviştii nu reuşesc să ofere o explicaţie credibilă a faptului că limba română este vorbită de secole şi în regiunile care nu au fost niciodată cucerite de romani. Din întregul teritoriu al Daciei, numai 1/5 a fost cucerită de romani. Dar şi faptul că o administrare romană de numai 165 de ani a făcut posibilă dispariţia limbii vorbite de traco-daci şi în aceste condiţii limba latină să se impună atât de repede şi să se generalizeze pe întregul teritoriul al Daciei ne determină să reevaluăm această teorie.

---

[16] *Ibidem,* p. 18.
[17] *Ibidem,* p. 28
[18] *Ibidem,* p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro

Ultima teorie care susţine că limba latină are la bază o limbă vorbită în Tracia este vehiculată chiar din interiorul Vaticanului. Plăcuţele de la Tărtăria sunt o mărturie care necesită o cercetare temeinică şi multidisciplinară.

Un studiu recent efectuat de dr. Mihai Vinereanu susţine faptul că un procent de 58% reprezintă fondul pre-latin sau traco-dac al limbii române. Concluzia acestui cercetător este că ”*Limba traco-dacică este adevărata predecesoare a limbii române şi nu latina cum se crede îndeobşte*”[19].

O nuanţă interesantă o abordează A. Scriban atunci când afirmă: „*Dialectul Macedo-Românilor este mai arhaic din cauză că este mai vechi, iar cel al Daco-Românilor este mai evoluat pentru motivul că este mai nou cu câteva sute de ani*”.

Referindu-se la elementul autohton, autorul dicţionarului afirmă: „*Un popor care adoptă altă limbă, păstrează ceva din vechea pronunţare. Astfel, noi avem o pronunţare deosebită de a italienilor şi a francezilor, ba chiar de a fraţilor noştri Macedoneni. Dacă observi bine, constaţi că Moldovenii, mai ales cei din nord, vorbesc cu gura mai strânsă şi seamănă la pronunţare cu Rutenii, căci, fără îndoială Moldovenii au asimilat un mare număr de Ruteni, şi de acolo s-a născut gluma:*

Tata Rus, mama Rusoaică,
Numai Ivan Moldovan!

Când te uiţi la casa de bârne a muntenilor şi la îmbrăcămintea lor, este imposibil să nu recunoşti tablourile de pe Columna lui Traian”[20].

Influenţa elementului latin, în viziunea lui A. Scriban este mărturisită astfel: „*Temelia limbii noastre este constituită de elemente latine pe care s-au depus şi elemente străine. Dar care strat al limbii latine a devenit limba românească? Nu stratul dialectic (latina populară), nici stratul limbii literare, ci stratul limbii comune, al limbii cotidiene, al negustorilor, armatei, funcţionarilor şi colonilor*”[21].

V. Dialectele limbii române în viziunea lui August Scriban

Argumentele aduse de autorul dicţionarului atunci când se referă la originea dialectelor are o anumită logică care se bazează pe evenimentele istorice. Pentru a exemplifica originea acestor dialecte la alte popoare, precum Franţa, el vine cu argumentul decisiv al distanţei dintre Franţa şi Canada, unde se vorbeşte un dialect. „*Tot aşa limba română din peninsula Balcanică şi din Dacia, fiind despărţită de slavi, au apărut tendinţele dialectale, care au crescut cu timpul. Potopul slav a înecat-o şi nu au mai rămas decât Macedo-românii*”[22].

---

[19] Mihai Vinereanu, *Dicţionar etimologic al limbii române*, Bucureşti, Tipografia CNI Coresi S.A., 2009.
[20] A. Scriban, *op. cit.*, p. 30.
[21] *Ibidem*, p. 32.
[22] *Ibidem*, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

August Scriban nominalizează trei dialecte: „*Cel din Dacia (actuala Românie), cel din Macedonia şi cel din peninsula Istria. Cel mai important este cel din Dacia (daco-românesc), vorbit de 15.000.000 de Români şi de vre-o 4-5 milioane de străini din hotarele actualei Românii şi de peste hotare, unde se mai află încă şi mai mulţi Români, şi anume: peste 500.000 dincolo de Nistru, vre-o 80.000 în Bulgaria, vreo 250.000 în vechea Serbie şi mai multe zeci de mii în Banatul rămas Iugoslaviei şi în Ungaria*”.

Referindu-se la dialectul macedo-român, autorul face următoarea precizare: „*Este vorbit de mai multe sute de mii de Români răspândiţi prin Grecia, Albania, Iugoslavia şi Bulgaria*”.

Dialectul istro-român este vorbit de: ”*Câteva mii de Români aşezaţi în câteva sate de la poalele muntelui numit* Maggiore *de pe coasta Mării Adriatice. Aceste dialecte se aseamănă foarte mult între ele*”[23].

VI. Scrierea şi pronunţarea corectă în viziunea lui A. Scriban

Autorul dicţionarului trece în revistă toate vocalele şi consoanele pe care le studiază sub cele două aspecte: cum se scriu şi cum se pronunţă. În acelaşi timp, face referiri şi la alte limbi europene tocmai pentru a delimita specificul limbii române, stabilind chiar anumite reguli privind modalitatea de scriere şi pronunţare.

Referindu-se la numele proprii, susţine cu tărie că trebuie să se supună acestor reguli precum se supun numele comune. Interesantă este exemplificarea utilizată în acest caz: „*Aşadar nu Christescu, Stephănescu, Theodorescu, Kretzulescu, Lahovary, Ştirbey, Berindey, Cottescu, Poppescu, ci Cristescu, Ştefănescu, Teodorescu, Creţulescu, Lahovari, Ştirbei, Berindei, Cotescu, Popescu. Nobleţea nici nu creşte cu* **y** *şi cu alte zorzoane, nici nu scade fără ele!*”[24].

VII. Prin ce se detaşează dicţionarul lui A. Scriban de alte dicţionare?

Dacă analizăm comparativ acest dicţionar cu cel redactat de Lazăr Şăineanu, ediţia V-a, revizuită în anul 1925 (putem spune contemporană) şi cu *DEX*-ul Academiei Române ediţia a II-a, din 1998, putem constata anumite abordări practicate de A. Scriban, altele decât cele etimologice, ortografia fonetică etc. Am selectat un număr de 13 cuvinte pentru a le analiza comparativ, după cum au fost explicate în cele trei dicţionare:

- Boier. A. Scriban explică acest cuvânt printr-un adevărat studiu care se întinde pe o pagină. După ce trece în revistă variantele din slavonă, turcă, rusă şi maghiară, defineşte sensul acestui cuvânt: nobil, mare moşier, mare dregător. Figurativ este explicat prin: ”*Om generos, om de omenie:* boierul tot boier!”. Cu

[23] *Ibidem*, p. 44.
[24] *Ibidem*, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro

timpul, boierii s-au împărţit în mai multe categorii: boieri de divan, diferenţiaţi în trei clase:

- boieri mari (ban, logofăt, spătar, postelnic, paharnic şi vistiernic etc.);

- boieri care ocupau aceleaşi dregătorii, dar de al doilea rang: al doilea spătar, paharnic, vistiernic, stolnic, comis, medelnicer, clucer, sluger, jitnicer, pitar, şătrar, armaş, etc.;

- boieri de clasa a treia, care erau al treilea postelnic, spătar, paharnic, vistiernic etc.

Sunt nominalizaţi şi *boiernaşii*; *curtenii* în Moldova şi *roşii* în Ţara Românească; *călăraşii* şi *darabanii*; *răzeşii* sau *moşnenii*, care formau legătura dintre poporul de rând şi boierime. Boieria era ereditară, independentă de dregătorii, fiind un privilegiu de naştere.

Atunci când autorul se referă la meritele acestei categorii de populaţie, boierii, se distinge foarte clar o atitudine de recunoaştere a meritelor celor care au condus destinele acestui popor: „*Dacă avem astăzi o patrie, o avem numai şi numai fiindcă boierii cei vechi au ştiut, prin patriotismul lor, să ne-o păstreze (P. P. Carp-1868). Dacă avem o ţară astăzi, o datorăm, fără îndoială, în mare parte, în foarte mare parte, vitejiei, înţelepciunii, tactului politic şi mândriei boierilor de odinioară (N. Iorga, Univ. 8/21 feb. 1916). Tot boierii sunt aceia care au zidit biserici, mănăstiri, spitale şi şcoli şi au scris cronici*”[25]. Se poate observa dorinţa autorului de a consemna sursele utilizate precum: Academia Română, C.C. Giurescu, N. Iorga sau P.P. Carp.

Lazăr Şăineanu defineşte denumirea de boier lapidar: „*Odinioară nobil*”. Nominalizează categoriile de boieri şi încheie prin următoarea observaţie: „*În trecut, titulatură reverenţioasă, azi, ironică*”[26].

Dicţionarul explicativ al limbii române (*DEX*-ul) editat de Academia Română este şi mai concis când este vorba de boieri: „*Mare stăpân de pământ; persoană din aristocraţia feudală, nobil. Titlu de politeţe adresat persoanelor înstărite, celor cu funcţii administrative*”[27].

- **Francmasonerie.** Este descrisă de autor cu detalii care caracterizează această societate: „*O societate secretă, răspândită în toată lumea şi ai cărei membri se recunosc după anumite semne. Francmasonii se consideră fraţi între ei şi trebuie să se ajute oriunde, independent de naţiunea ori clasa socială din care ar fi unul ori altul… La început, în sec. al VIII-lea, era o societate de arhitecţi, de la care azi nu se mai păstrează decât instrumentele de construit, luate ca simbol. Secţiunile*

[25] *Ibidem*, p. 184.
[26] L. Şăineanu, *Dicţionar universal*, Ediţia a V-a, p. 70.
[27] Academia Română, *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Univers enciclopedic, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro

societăţii lor se numesc loji: loja masonică din Galaţi”[28]. De remarcat este şi faptul că autorul indică: „*Pentru mai multe amănunte, vezi cartea* La Franc-maconnerie, Secte juive née du Talmud*, scrisă de I. Bertrand, Paris, 1908, librăria Bloud, rue Madame, 4*”. Exemplul de lojă este ales oraşul în care s-a născut autorul, Galaţi.

Lazăr Şăineanu explică foarte concis şi credem insuficient acest cuvânt: „*Asociaţiune filantropică ai căror membri se recunosc după anumite semne şi care promit a păzi inviolabil secretul ordinului*”[29].

DEX-ul Academiei este la fel de sărac în explicaţia acestei societăţi care merita o înţelegere mai complexă: „*Asocierea secretă răspândită în diverse ţări, ai cărei membri, organizaţi în loji, sunt adepţii principiului fraternităţii şi se recunosc între ei prin semne şi embleme*”[30].

- **Evreu**. După ce trece în revistă mai multe caracteristici ale evreilor, autorul dicţionarului prezintă o statistică a evreilor în Europa şi America, fără să indice de data aceasta sursa: „*În 1911 erau în Europa 8.853.599 evrei, dintre care în Rusia 5.215.805, în Germania 600.862, în fosta Austro-Ungarie 2.076.388, în Franţa 100.000, în Italia 35.617, în Spania 2.500, în România veche 266.653 (în realitate trebuie să fi fost aproape 500.000), în Turcia europeană 106.978, în Portugalia 1.200, în Suedia 32.012, în Serbia 5.729, în Bulgaria 37.653, în Elveţia 12.366, în Grecia 8.350, în Danemarca 3.176, în Norvegia 641, în Belgia 15.000, în Anglia 237.860. Restul, până la vre-o 14.000.000 trăiesc în America şi-n celelalte continente*”[31].

În dicţionarul lui L. Şăineanu găsim o interesantă explicaţie pentru cuvântul jidov: ”*Jidan; jidovul rătăcitor, personaj din legendele medievale numit şi* Ahasverus*, condamnat a rătăci până la sfârşitul lumii, fiindcă insultase pe Iisus purtându-şi crucea în spinare*”[32].

- **Jubileu.** A. Scriban defineşte acest termen cu date istorice interesante: „*Sunet de corn, prin care se anunţa jubileul. La vechii evrei, o solemnitate celebrată la câte 50 ani, când se iertau datoriile şi se eliberau sclavii. La catolici, indulgenţă deplină, solemnă şi generală acordată de papi la început (din anul 1300) la câte 100 ani, apoi la câte 50 ani, iar azi la câte 25 ani. Sărbătoare aniversară solemnă nu numai la împlinirea a 50 ani, precum Jubileul de 40 ani de domnie a regelui Carol I al României în anul 1906*”[33].

L. Şăineanu se apropie cu definiţia dată de autorul dicţionarului, plasând-o în actualitate la final: ”*Sărbătoare în vechime la evrei, odată la 50 ani, când se*

---

[28] A. Scriban, *op. cit.*, p. 525.
[29] L. Şăineanu, *op. cit.*, p. 257.
[30] Academia Română, *op. cit.*, p. 397.
[31] A. Scriban, *op. cit.*, p. 714.
[32] L. Şăineanu, *op. cit.*, p. 346.
[33] *Ibidem*, p. 717.

https://biblioteca-digitala.ro

iertau datoriile şi se eliberau sclavii; la catolici, al 25-lea an când Papa dă credincioşilor indulgenţă plenară, festivitate cu ocaziunea împlinirii a 50 ani de căsătorie”[34].

Dicţionarul Academiei devine excesiv de concis prin explicaţia oferită: „*Sărbătorire a împlinirii unui număr de ani (de obicei cincizeci) de la producerea unui eveniment important*”[35].

- **Patrie**. Dacă cele trei dicţionare de data asta sunt în totalitate de acord cu definiţia dată: ”*Ţara în care te-ai născut*”, A. Scriban mai adaugă un detaliu important pentru el: ”*Oraşul, localitatea în care te-ai născut:* Galaţii sunt patria mea”[36].

- **Snob**. Cuvântul provine din engleză, pe care autorul îl explică astfel: ”*Se zice că la universitatea din Cambridge, după numele studenţilor nenobili, se scria* sine nobilitate*, din latină* fără boierie*, prescurtat* snob*, şi de aici înţelesul actual. Acela care admiră fără să priceapă şi se preface că pricepe*”[37].

- **Submarin**. O interesantă incursiune pe jumătate de pagină a istoriei submarinelor începând cu anul 1580, când englezul Bourne a încercat să construiască un submarin şi terminând cu Gouber, care imagina în 1885 un submarin de 5 metri cu o elice antrenată de un motor electric cu pile[38].

- Un cuvânt care nu se regăseşte în cele două dicţionare, dar pe care A. Scriban îl consemnează în dicţionarul lui cu menţiunea de rar, este **sufletar**, cu sensul de: ”*Holtei, burlac, adică:* acela care n-are decât grija sufletului lui”[39].

- **Tabac.** Dacă cele trei dicţionare definesc acest cuvânt unitar precum: ”*Praf de tutun, pe care unii (mai ales bătrânii) obişnuiesc a-l trage pe nas*”, A. Scriban face o trimitere la o carte pentru o informare mai complexă. Lucrarea citată este *Monographie du tabac*, de Ch. Fermond, Paris, Imprimerie Centrale de Napoléon Chaix, rue Bergère 20, 1857, p. 17[40]. O adevărată istorie este menţionată la explicaţia cuvântului **tutun**.

- **Tipografie.** Este un bun prilej pentru autor să facă o incursiune în istoria tipografiei, începând cu xilografia întrebuinţată de chinezi, încă din secolul al VI-lea. Sunt menţionaţi mai mulţi tipografi, începând cu Gutenberg (1437), Fraust (1450), Petru Schöffer, Ulrich Gering, Martin Krantz, Mihail Friburger (1469).

---

[34] *Ibidem*, p. 347.
[35] Academia Română, *op. cit.*, p. 549.
[36] A. Scriban, *op. cit.*, p. 943.
[37] *Ibidem*, p. 1216.
[38] *Ibidem*, p. 1258.
[39] *Ibidem*, p. 1262.
[40] *Ibidem*, p. 1292.

https://biblioteca-digitala.ro

În secolul al XVI-lea, tipografiile lui Aldo Manuzio din Veneţia, a lui Giunti din Florenţa, a lui Froben din Basel erau celebre. În România, vechile tipografii fură înfiinţate de Matei Basarab în 1632 şi de Vasile Lupu în 1640[41].

- Tratat. Este remarcabilă modalitatea cum tratează autorul acest cuvânt prin exemplificarea a nu mai puţin de 20 de tratate care vizează istoria Ţărilor Române, începând cu tratatul semnat de Mircea cel Bătrân cu turcii în anul 1411, prin care se consemnează autonomia şi faptul că turcii nu aveau voie să se stabilească în ţară, în schimbul unui peşcheş de 3.000 galbeni turceşti[42].

- Tricolor. Dicţionarul Academiei Române tratează prea detaşat şi greu de acceptat acest cuvânt: ”*1. Care are trei culori, în trei culori; tricromati; 2. Drapel cu trei culori; 3. Echipa reprezentativă românească din diverse ramuri sportive*”, din care nu rezultă culorile drapelului naţional[43].

---

[41] *Ibidem,* p. 1320.

[42] *Ibidem,* p. 1334. Tratatele semnalate de autor sunt următoarele:
- Tratatul lui Bogdan cu Selim I din anul 1511, cu aceleași condiţii ca precedentul, dar peşcheşul a crescut la 4.000 galbeni turceşti, 20 şoimi şi 40 iepe de prăsilă;
- Tratatul de la Karlowitz din 1699, între Austria şi Turcia, în care Austria capătă toată Ungaria, Slovacia şi Ardealul;
- Tratatul de la Prut din 1711, prin care Turcia lua mai multe teritorii Rusiei;
- Tratatul de la Passarowitz din 1718, între Austria şi Turcia, prin care turcii cedau Austriei Banatul, Oltenia şi o parte din Serbia;
- Tratatul de la Belgrad din 1739, prin care Austria ne restituia Oltenia;
- Tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774, prin care Moldova pierdea Bucovina în favoarea Austriei;
- Tratatul de la Şiştov din 1791, între Austria şi Turcia;
- Tratatul de la Iaşi din 1792, prin care Nistrul devine hotar între Rusia şi Turcia;
- Tratatul de la Bucureşti din 1812, prin care Rusia obţine de la Turcia Basarabia;
- Tratatul de la Adrianopol din 1829, prin care Ţările Române ajungeau iar în dependenţa Rusiei;
- Tratatul de la Paris din 1856, între Rusia, Anglia, Franţa, Turcia şi Sardinia, prin care României i se restituie trei judeţe din sudul Basarabiei, iar Rusia renunţă la *protectoratul* ei asupra Ţărilor Române, care rămân numai sub suzeranitatea Turciei;
- Tratatul de la Berlin din 1878, între Rusia şi Turcia, prin care Turcia recunoaşte independenţa României, iar Rusia ia fără voia României cele trei judeţe din Basarabia şi îi dă în schimb Dobrogea, cu un hotar deschis pentru un atac din partea Bulgariei;
- Tratatul de la Bucureşti din 1913, între România, Bulgaria, Serbia, Grecia şi Muntenegru, prin care România îşi îndreaptă hotarul spre Bulgaria împingându-l dincolo de linia Turtucaia-Balcic, iar Bulgaria se retrage în mare parte din teritoriile cucerite de la turci, care teritorii revin Serbiei şi Greciei;
- Tratatul de la Versailles din 28 iunie 1919, între statele aliate şi Germania;
- Tratatul de la Saint-Germain din 10 septembrie 1919, între statele aliate şi Austria;
- Tratatul de la Neuilly-sur-Seine din 27 noiembrie 1919, între statele aliate şi Bulgaria;
- Tratatul de la Trianon din 4 iunie 1920, între statele aliate şi Ungaria;
- Tratatul de la Sèvres din 10 august 1920, între statele aliate şi Turcia;
- Tratatul de la Lausanne din 24 iulie 1923, între statele aliate şi Turcia.

[43] Academia Română, *op. cit.*, p. 1112.

https://biblioteca-digitala.ro

L. Şăineanu este mai aproape de adevăr, printr-o definiţie comprimată, dar mult mai exactă: „*De trei culori. Culorile naţionale române: roşu, galben şi albastru*”[44].

A. Scriban explică acest cuvânt cu multă atenţie: ”*Steag tricolor: tricolorul românesc. Se credea că tricolorul românesc a rezultat din contopirea steagurilor Ţării Româneşti (roşu şi galben) cu al Moldovei (roşu şi albastru). În realitate, el a fost admis la 1834, sub Alexandru Ghica, ca steag al armatei române conform aprobării Turciei (Generalul Radu Rosetti, în şedinţa Academiei din 29 decembrie 1929). La 1 septembrie 1862, Cuza distribuie tuturor regimentelor unificate tricolorul albastru, galben şi roşu, pe care scria* Honor et Patria”. Se remarcă şi de data aceasta consemnarea sursei menţionată de autor[45].

- Ţigan. Este un alt cuvânt explicat de autor apelând la istorie. După ce trece în revistă diferite denumiri practicate în mai multe ţări europene, autorul apelează la actele cele mai vechi unde apar sub numele de *Aţigani,* ceea ce arată că numele ne-a venit prin Macedonia. Este considerat de autor „*Un neam de indieni vagabonzi răspândiţi astăzi în lume*”. Figurativ este cunoscut ca om ordinar, neruşinat, trivial, pofticios, hoţ şi zgârcit. Ei au emigrat în secolele VI-X ca paria în Persia (de unde au luat muzica lor), în Asia Mică şi în Egipt, unde au stat mult timp şi de unde le-a rămas numele de faraoni. Din Egipt şi Asia Mică au emigrat în Peninsula Balcanică, de unde au şi luat multe cuvinte greceşti, mai ales din numere. Apoi s-au împrăştiat prin toată Europa, nordul Africii şi vestul Asiei. Unii au fost aduşi de tătari. În Ţările Române au intrat pe la 1387 sub Vladislav Basarab şi au ajuns robi, fiind menţionaţi într-un document de la 1387 ca robi ai mănăstirii Tismana. Ei se împărţeau în lăieţi (adică vagabonzi), zlătari, rudari, ferari, căldărari, potcovari, lăcătuşi, spoitori, lingurari, ciurari, ursari, netoţi, lăutari ş.a., iar femeile chivuţe. În Ţara Românească ţiganii statului au fost emancipaţi de Alexandru Ghica la 1837, iar în Moldova de Mihail Sturdza la 1844. Cei particulari au fost emancipaţi la 1855 în Moldova şi sub Cuza în Ţara Românească.

Numărul lor este de 7.500.000, dintre care 600.000 în Europa, şi anume: 40.000 în Franţa, 4.000 în Anglia, 20.000 în Spania, 20.000 în Bohemia, 200.000 în România veche şi 316.000 în Turcia şi Ungaria în anul 1914.

Sunt caracterizaţi de autor ca: „(...) *leneşi la munca temeinică, pofticioşi, beţivi, fumători, hoţi, risipitori, fricoşi, feroci când sunt în largul lor (vechii noştri călăi şi hingheri), murdari la trup şi la vorbă. Au pornire spre muzică şi de aceea mulţi sunt lăutari. Orchestrele ţigăneşti sunt renumite în toată lumea*”[46]. Pentru o mai bună documentare, autorul recomandă două surse: *Les Tsiganes,* de Pop Şerboianu, Paris, 1930 şi cartea lui M. Kogălniceanu, editată la Berlin în 1837.

---

[44] L. Şăineanu, *op. cit.,* p. 661.
[45] A. Scriban, *op. cit.,* p. 1346.
[46] *Ibidem,* p. 1365.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă ne referim la dicţionarul lui L. Şăineanu, constatăm o teamă de a explica acest termen. El se rezumă la următoarea frază: ”*Ţigan, cel ce face parte din neamul ţiganilor*”[47].

Dicţionarul Academiei nu este nici el mai explicit: „*Persoană ce face parte dintr-o populaţie originară din India şi răspândită în mai toate ţările Europei, trăind în unele părţi încă în stare seminomadă. Epitet dat unei persoane cu apucături rele*”[48].

- **Zahăr**. Este un alt cuvânt care l-a determinat pe autor să pună în valoare capacitatea acestuia de documentare, explicându-l printr-o istorie puţin cunoscută.

Pentru început apelează la un proverb: ”Cine n-a gustat amaru, nu ştie ce e zaharu. *Patria zahărului de trestie este India. Prima ştire autentică despre zahăr a fost adusă în Europa la anul 327 înainte de Hristos de doi generali ai lui Alexandru cel Mare, care povesteau că în India se face miere fără de albine. Această „miere” era sucul din trestie de zahăr. Acest suc s-a întrebuinţat mult timp în stare lichidă, ca şi mierea, numai în secolele III-IV după Hristos s-a inventat şi răspândit metoda fabricării zahărului consistent. Cultivarea trestiei de zahăr şi fabricarea zahărului s-a răspândit mai întâi în China şi insulele Sonde. În secolul al V-lea după Hristos, zahărul se introduce şi în Persia, de unde a trecut în Arabia (mai ales după cuceririle arabului Omar, între 634-644). Apoi cultura trestiei de zahăr s-a răspândit în ţările cucerite de arabi, în Cipru, Sicilia, Spania. Rafinarea zahărului se perfecţionează mai ales în Egipt, al cărui sistem s-a menţinut până pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea. În urma cruciadelor din secolul al XI-lea, zahărul s-a introdus tot mai mult în Europa. Veneţienii şi Genovezii înfiinţară în Siria şi Palestina plantaţii de trestie şi „fabrici de zahăr”. Italienii îl duseră apoi în Germania şi Austria. În secolul al XIX-lea, în timpul blocului continental, a început să se facă zahăr din sfeclă, care azi e principala plantă din care se scoate zahăr*”[49].

L. Şăineanu şi Academia Română se rezumă a explica acest cuvânt printr-o descriere sumară: „ *Substanţă albă, friabilă, dulce la gust, ce se scoate din trestie şi sfeclă de zahăr*”[50].

Din exemplele citate putem trage o concluzie referitoare la modul de elaborare a dicţionarului în care autorul a dorit să introducă, pe lângă explicaţiile seci ale cuvintelor, şi o informare istorică, care conferă o nuanţă enciclopedică lucrării. Prin acest caracter enciclopedic se detaşează de celelalte dicţionare, sugerându-ne şi motivaţia autorului de a elabora un dicţionar cu forţe proprii.

[47] L. Şăineanu, *op. cit.*, p. 646.
[48] Academia Română, *op. cit.*, p. 1126.
[49] A. Scriban, *op. cit.*, p.1426.
[50] L. Şăineanu, *op. cit.*, p. 700.

https://biblioteca-digitala.ro

VIII. Eforturile autorului de a publica dicţionarul

Aşa cum avea să mărturisească autorul în *Precuvântare*, elaborarea dicţionarului a durat „*vreo douăzeci de ani şi anume: în zece ani (cât asediul Troii!) am terminat dicţionarul (28 decembrie stil nou 1913), apoi l-am reluat de la început şi l-am revizuit până la cuvântul* prost*, la care ajunsesem în noaptea declarării mobilizării noastre (15/28 august 1916). Atunci, cu gradul de căpitan, am plecat la regimentul meu (al 5-lea de călăraşi), cu care, pe valea Buzăului, am intrat în Transilvania, iar după demobilizarea mea (1 aprilie 1918), am năpădit din nou pe dicţionar terminând revizuirea şi scormolind cu deliciu originile cuvintelor rămase nedescoperite, ceea ce am continuat a face până în ultimul timp.*

În noiembrie 1913, apropiindu-mă de sfârşitul dicţionarului (nerevizuit), am anunţat lui Iacob Negruzzi că-l pun la dispoziţia Academiei dacă vrea să-l publice. Deşi i-am scris o scrisoare personală, el a pus un funcţionar al Academiei să-mi răspundă oficial (Nr. 2310 din 3 decembrie 1913) că Academia nu are bani şi că cel mai natural lucru ar fi să mă adresez Ministerului Instrucţiunii".

Aici trebuie să facem o precizare actualizată care confirmă faptul că în prezent Academia Română nu răspunde la scrisorile oficiale adresate, precum solicitarea noastră de a primi o copie după acel document semnalat mai sus. Mai mult, nici intervenţiile Bibliotecii Naţionale a României nu au avut mai mult succes, după mai multe insistenţe.

Autorul dicţionarului a continuat efortul de a găsi o soluţie pentru a edita această lucrare remarcabilă, fiind profund dezamăgit de răspunsul Academiei Române. A. Scriban avea să mărturisească în continuare: „*N-am mai insistat şi m-am adresat Ministerului Instrucţiunii în mai 1914. Ministerul, prin Casa Şcoalelor, a numit ca recenzor pe Ion Nădejde, care a primit însărcinarea cu adresa nr. 25146-F din 7 iunie 1914 şi a răspuns la 17 mai 1915 încheind cu* lucrarea mea e de foarte mare valoare şi că tipărirea ei n-ar trebui să întârzie prea mult.

După ce mai trecu un an, Casa Şcoalelor, cu adresa nr. 18556-F din 18 iunie 1916, îmi răspunde scurt şi cuprinzător că nu poate întreprinde publicarea deoarece nu dispune de fonduri! *Semnat pentru Administrator: Indescifrabil. Şeful serviciului: G. Stănescu.*

Astfel au trecut peste doi ani pe când hârtia şi tiparul nu ar fi costat decât vreo 20-30 de mii de lei. Dar oricât ar fi costat, statul trebuia să scoată banii necesari, căci era pentru cultura naţională, era o armă de luptă!"[51].

A. Scriban avea să mărturisească ambiţia lui de a vedea dicţionarul publicat refuzând oferte tentante de a colabora la un alt dicţionar, sub patronajul Academiei Române.

[51] A. Scriban, *op. cit.*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

„După ce Filipidi[52] *refuzase a mai lucra la dicţionar, iar Ovidiu Densuşianu refuzase şi el, Academia se adresase lui Sextil Puşcariu. Dar mai era loc şi pentru alţii la asemenea lucrare gigantică. În ianuarie 1904, Tocilescu, venind să ţie o conferinţă la Buzău, unde mă aflam eu atunci, profesorii liceului i-au oferit, la cercul didactic, un ospăţ care s-a prelungit până la 4 dimineaţa, când el a plecat la Bucureşti. Eu, care atunci trecusem de litera B, i-am adus manuscrisul şi i l-am arătat. Surprins de această descoperire, Tocilescu, care tocmai cauta lucrători pentru dicţionarul Academiei, îmi propuse să lucrez la dicţionar. Totuşi am refuzat zâmbind propunerea lui Tocilescu cu aceste vorbe:* După cum nu există intelectual român care să nu-şi aibă Larousse-ul lui pe masă, tot aşa vreau să nu existe intelectual român care să nu-şi aibă Scribanul lui pe masă! De aceea, întâi să termin dicţionarul meu, apoi vom vedea ! *Toţi profesorii au rămas uimiţi de indiferenţa cu care am refuzat asemenea onoare şi mă îndemnau să primesc. Dar eu am rămas neclintit. Nimic nu m-ar fi putut abate din drumul meu drept, la capătul căruia vedeam scăpărând fulgerul victoriei*”[53].

IX. Publicarea *Dicţionarului Limbii Române*

După toate intervenţiile făcute în zadar, autorul continua să lucreze „*cioplind-o şi retuşând-o*” ca pe o sculptură de mare valoare cu conştiinţa că va apare în final. În anul 1930 A. Scriban face noi intervenţii la oficialităţi, fiind în pragul pensionării, pentru publicarea dicţionarului de unde primeşte acelaşi răspuns, lipsa banilor. Surpriza vine din partea Bisericii Catolice din Iaşi, care, aflând de acest valoros dicţionar, decide să ofere un ajutor de 500.000 lei[54]. Pentru a înţelege mai bine conjunctura în care Biserica Catolică se implică într-un asemenea program, credem necesar să intrăm puţin în intimitatea culturală propagată de conducerea Episcopiei Catolice de la Iaşi.

Arhiepiscopul Alex. Th. Cisar a păstorit Dieceza de Iaşi în perioada anilor 1920-1924, după care a condus Arhidieceza de Bucureşti, dar a rămas ataşat sufleteşte de Iaşi, fiind ”*un mare iubitor de cultură şi un animator al presei catolice. Prin numeroase mijloace, inclusiv materiale, arhiepiscopul a sprijinit publicaţiile şi multe lucrări ce au fost tipărite la Iaşi în perioada interbelică*”[55].

---

[52] Autorul fiind consecvent cu teoria lui de a scrie numele personalităţilor fără „zorzoane”, menţionează numele acad. Alexandru Philippide (1859-1933) aşa cum se aude: Filipidi.
[53] A. Scriban, *op. cit.*, p. 15.
[54] *Lumina Creştină*, Organ al Apostolatului Rugăciunii, iulie-august 1940, Institutul Grafic „Presa Bună”, Iaşi, p. 113. Aduc pe această cale mulţumiri Preasfinţiei Sale Petru Gherghel, Episcop Romano-Catolic de Iaşi şi Prea Cucernicului părinte prof. dr. Dănuţ Doboş pentru amabila şi generoasa reacţie de a-mi pune la dispoziţie documente privind istoria apariţiei acestui dicţionar, dar şi importante informaţii referitoare la istoria editurii „Presa Bună”.
[55] Dănuţ Doboş, *Repere culturale. Din istoria Institutului „Presa Bună” din Iaşi*, în „Buletin istoric”, nr. 7, 2006, editat de Episcopia Catolică din Iaşi, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Monseniorul A. Gabor, rămas la Iaşi, avea să-i scrie în 3 august 1927 arhiepiscopului Cisar, fiind la curent cu un proiect cultural al ministrului C. Anghelescu privind înfiinţarea a 3.000 biblioteci populare săteşti, de necesitatea distribuirii unor lucrări tipărite la Editura „Presa Bună” din Iaşi la aceste biblioteci[56]. Cu toate că lucrarea lui A. Scriban era cunoscută de personalităţi ale epocii, precum ministrul liberal V. Iamandi şi Constantin Teodorovici, viceguvernatorul Băncii Naţionale, nici o tipografie din Iaşi nu se arătă interesată de tipărirea cărţii. În aceste condiţii A. Scriban apelează la tipografia Institutului „Presa Bună”, care s-a oferit să tipărească gratuit lucrarea. Mai mult, la 29 ianuarie 1936, autorul dicţionarului îl roagă pe arhiepiscopul Cisar să intervină în problema hârtiei ce-i fusese refuzată de Oficiul de Hârtie din Bucureşti[57]. Arhiepiscopul a răspuns favorabil acestui apel ”*fiind extrem de interesat ca* Presa Bună *să aibă onoarea de a tipări una dintre lucrările de referinţă ale literaturii române*”.

Această decizie de a publica acest dicţionar avea la bază o analiză deosebit de riguroasă şi profundă pe care arhiepiscopul Alex. Th. Cisar o făcuse, fiind impresionat de lucrare, pe care a catalogat-o ”*drept o muncă uriaşă pentru propăşirea culturii româneşti*”.

Dar să vedem care au fost argumentele publicării dicţionarului, mărturisite la 30 septembrie 1940 unui ziarist de la agenţia de presă *Meridian Press*:

”*1. Lucrarea domnului profesor dr. August Scriban este munca unei vieţi şi frământarea trudnică, dar şi rodnică a unui ideal; este o contribuţie necesară şi preţioasă ce a sporit puţinele noastre dicţionare cu o lucrare amănunţită de gen special. Autorul şi-a atins scopul, şi-a realizat idealul.*

2. Lucrarea aceasta este binevenită din multe puncte de vedere: este foarte bogată prin numărul cuvintelor culese; este un studiu filologic intens; conţine o comoară de expresiuni şi citate; explică simplu şi nimerit înţelesul şi uşurează mult citirea cronicarilor şi a autorilor mai vechi prin belşugul cuvintelor şi variantelor ce nu se găsesc aiurea.

3. Părţile istorice şi ştiinţifice sunt tratate cu deosebită atenţiune şi am aflat deseori lucruri interesante şi originale în meşteşugită descriere, astfel că pot spune fără teamă că lucrarea în cauză este mult superioară cărţii binecunoscute Petit Larousse illustré, *cu toate că nu are încă o parte specială istorico-geografică, nici nu prezintă gravuri explicative.*

4. De mare folos este intonaţia sau accentuarea pretutindeni indicată, precum şi explicaţia tuturor expresiunilor figurate. Mulţimea acestor expresiuni

---

[56] *Ibidem*, p. 6.
[57] *Ibidem*, p. 10

https://biblioteca-digitala.ro

figurate la diferitele cuvinte este ceva foarte instructiv şi autorul merită toată lauda şi admiraţia; îl felicit şi-i mulţumesc”[58].

Efortul financiar pentru publicarea acestui dicţionar, care necesita la nivelul anului 1940 o sumă de aproximativ un milion de lei, a fost susţinut astfel:

- 500.000 lei oferiţi de Biserica Catolică din Iaşi;
- 200.000 lei de la arhimandritul Iuliu Scriban, fratele mai mic al autorului;
- 100.000 lei susţinuţi de Banca Naţională a României prin viceguvernatorul C. Teodorescu;
- 70.000 lei de la Ministerul Educaţiunii prin ministrul P. Andrei.

Şi alte persoane sunt nominalizate, dar fără indicarea sumelor donate[59].

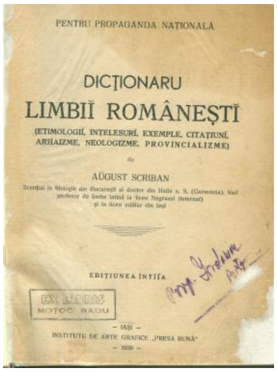

Fig. 3 – Prima filă a Dicţionarului Limbii Române

Tipărirea dicţionarului s-a finalizat pe 20 iunie 1940, cu 8 zile înainte de a pierde Basarabia. A fost cu siguranţă o mare şansă, pentru că după această dată era puţin probabil să mai apară. Numărul exemplarelor tipografiate credem că a fost de 1.250-1.500, la un preţ de 800 lei volumul. Primele 100 exemplare au fost numerotate şi semnate de autor. Exemplarul studiat de noi are numărul 50 şi a aparţinut prof. I. Botez din Iaşi.

Fig. 4 – Autograful lui August Scriban şi numărul exemplarului

[58] *Ibidem*, pp. 11-12.
[59] *Lumina Creştină*, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro

Se poate observa din prima pagină faptul că dicţionarul este destinat ”***Pentru Propaganda naţională***”.

A doua filă are drept motto: ”***ÎNCHINAT ROMÂNIMII NEMURITOARE***”.

Tot pe a doua pagină apare un text patriotic versificat, pe care autorul îl intitulează:

”**STRAJA NISTRULUI**”

Sunt Român venit din Roma cu oştirea lui Traian
Ca să fiu pe totdeauna strajă Nistrului roman
Şi s-arăt acelui care va-ncerca să năvălească
De la care râu începe stăpânirea românească.
Ca să ştie că-ntre Nistru, Tisa, Dunăre şi mare
Se întinde România cu ale ei străvechi hotare,
Peste care niciodată nu va trece vreun duşman
Fără ca să ţină minte ce-i Românul lui Traian!
Între aceste patru ape munca mea desfăşura-voi,
Lumii, care mă priveşte, grâu şi aur arăta-voi
Şi ca bradul de la munte în bătaia vijeliei
Neclintit voi sta de pază la hotarul României.
Pentru ca Traian din ceruri, când spre Dacia privi-va,
Să tresalte şi să zică: **ROMAE VIRTUS REDIVIVA**!
Iar Italia, ca mamă, să rămână-n admirare
Că păstrăm şi astăzi încă ale Daciei hotare!

August Scriban”

Următoarea pagină găzduieşte ”***Harta României Mari***”, cu indicarea tuturor provinciilor. Ultima pagină din dicţionar, fiind a 1448 filă, este consacrată de autor recunoştinţei celor care au contribuit financiar sau moral la apariţia acestui dicţionar:

”***Mulţămire***

După o aşteptare de un sfert de secol cu dicţionarul gata de tipar, am reuşit în sfârşit să-l văd tipărit! Aceasta s-a putut face numai cu ajutorul onoratei Biserici catolice din Iaşi (prin P.S. episcop Mihai Robu şi monseniorul Dumitru Romilă), a fratelui meu Iulian (arhimandrit şi profesor universitar), a Băncii Naţionale a României (prin domnul viceguvernator C. Teodorescu), a Ministerului Educaţiunii Naţionale (prin domnul ministru P. Andrei), a rezidenţei Prutului (prin domnul prof. univ. Traian Ionaşcu), a Primăriei Iaşilor (prin domnul general Constantin Ionescu), a domnului medic şi prof. univ. Ion Tănăsescu şi a altor prieteni.

Plin de bucurie că mi-am văzut visul cu ochii, mulţumesc tuturor ajutătorilor, mai ales onoratei Biserici catolice!

https://biblioteca-digitala.ro

Mulţămesc şi domnului Iuliu Mai (conducătorul tehnic al tipografiei bisericii catolice), care a avut mare rol în tipărire, la care au muncit următorii lucrători: Aureliu Vasiliu, D.C. Mazilu, Friedrich Sander, Lazăr Gheorghiu, Const. Georgescu, Gheorghe Apostol, Gheorghe Livinţă, Petru Hristidi, Const. Andreiescu, Iosif Ienei şi Petru Savin.

Onoare bisericii catolice c-a contribuit la întărirea patriei noastre!

August Scriban".

X. Editura catolică "Presa Bună" din Iaşi

În Dieceza de Iaşi s-a pus de mult timp problema editării unei prese în slujba credincioşilor catolici şi nu numai. În perioada 1903-1911, apare la Iaşi *Calendarul catolic*, care prefaţa apariţia viitorului Almanah *Presa Bună* din perioada anilor 1913-1916 şi 1919-1948. În 1916, este publicat proiectul de statut al Societăţii Catolice *Presa Bună*. După opt ani, în 1924, se deschide Biblioteca *Presa Bună*, care devine Institutul *Presa Bună* în 1926, având funcţia de editură.

Scopul acestui institut rezultă din actul constitutiv dat de către episcopul Mihai Robu în data de 27 februarie 1928: "*Institutul* Presa Bună *are drept scop editarea şi răspândirea scrierilor bune cu conţinut atât religios cât şi profan*".

Odată cu deschiderea, în anul 1924, a Bibliotecii *Presa Bună*, se tipăresc peste 100 cărţi, precum *Vieţile sfinţilor*, dar şi articole doctrinare istorice, cronici despre evenimentele bisericeşti, articole despre misionari, recenzii de cărţi etc. Alegerea cărţilor ce urmau să fie publicate era de multe ori a unor persoane din afara editurii. Dintre cărţile editate la această importantă editură putem menţiona următoarele: *Catolicii din Moldova*; *Universul culturii populare* (I.H. Ciubotaru); *Vizitarea generală a Bisericilor Catolice de rit roman din Provincia Moldova, 1646-1648*, de Marco Bandini etc.

Activitatea editurii cunoaşte perioade bune, când sunt tipărite într-un tiraj mare reviste şi cărţi religioase şi laice, dar stagnează în perioada de război şi după instalarea regimului comunist, când editura îşi încetează activitatea[60].

XI. Ce s-a întâmplat cu acest dicţionar după publicare?

Putem să presupunem că acest dicţionar a fost achiziţionat în mare parte de Ministerul Educaţiei şi distribuit bibliotecilor şcolare şi universitare. Alte exemplare au fost achiziţionate de bibliotecile publice din judeţe şi, în fine, o mică parte a ajuns la persoane particulare, dat fiind tirajul redus şi vremurile tulburi care au urmat.

În prezent, putem constata faptul că acest dicţionar important a dispărut din bibliotecile universitare, şcolare şi judeţene. Raritatea lui ne îndeamnă să găsim o

[60] Pr. Cornel Cadar, *Interviu* publicat în "Lumea Catolică" din 24 mai 2007, pp. 2-6.

https://biblioteca-digitala.ro

explicaţie plauzibilă. Faptul că acest dicţionar afişează încă de la prima pagină un slogan patriotic – ”*Pentru propagandă Naţională*” – şi este ”*Închinat Românimii nemuritoare*”, dar şi poezia în care apare cuvântul *Nistru* şi un îndemn de a nu ceda nici un petic de pământ, ne sugerează faptul că a deranjat guvernarea comunistă instalată după 1948. Evident, trebuie să asociem şi harta *României Mari* din dicţionar la acest complex de motive, care în perioada anilor 1944-1964 era total interzisă. Sunt cunoscute epurările efectuate în bibliotecile publice, când au fost selectate acele cărţi care deranjau politica comunistă. În cele mai bune cazuri, atunci când era vorba de un scriitor agreat de conducerea comunistă, precum M. Sadoveanu, I. Creangă şi M. Eminescu, se rupea porţiunea din copertă unde apărea Editura *Fundaţiei Regale pentru Literatură şi Artă*. Sunt cunoscute şi devastările făcute la conacele boiereşti, unde toate cărţile erau azvârlite în curte. Sunt, de asemenea, mărturii ale unor persoane care au asistat la selectarea cărţilor din biblioteca Liceului Comercial din Galaţi şi care, după aceea, au fost arse în curtea liceului.

O surpriză plăcută este reeditarea acestui dicţionar la Editura *Saeculum* I. O. din Bucureşti, în anul 2013. Este o ediţie anastatică îngrijită şi prefaţată de I. Oprişan. Faptul că exemplarul pus la dispoziţie de Biblioteca Academiei Române a fost un exemplar care a aparţinut autorului, ne duce cu gândul la faptul că acel exemplar a scăpat de distrugere pentru simplul fapt că a fost depozitat pe un raft în care erau păstrate exemplarele donate de autor.

Gestul de a reedita acest dicţionar merită toate felicitările şi în special celui care conduce această editură – domnul I. Oprişan.

Totuşi trebuie să facem trei observaţii:

- afirmaţia exprimată în prefaţă de către I. Oprişan, precum că August Scriban cunoştea mai multe limbi precum ”*latina şi greaca veche, vorbind curent italiana, franceza şi greaca nouă, ştiind puţin rusa şi germana (deşi studiase în Germania 5 semestre la Berlin şi 3 la Halle), August Scriban înaintează repede cu redactarea*” este o greşeală.

Autorul acestei afirmaţie nu a sesizat faptul că aceste limbi străine erau cunoscute de tatăl lui August, Romulus Scriban, afirmaţie semnalată de autorul dicţionarului în prima pagină din *Precuvântare*. Nu rezultă din nici un document câte limbi ştia August, dar cu siguranţă era o personalitate cultivată care, evident, cunoştea mai multe limbi străine.

- I. Oprişan, în *Notă asupra ediţiei*, când se referă la soarta acestui dicţionar afirmă: ”*Succesul de vânzare la apariţie, tirajul mic,* ***distragerea*** *în anii comunismului a exemplarelor* (…), *a făcut ca* Dicţionarul *să dispară aproape total, chiar din biblioteci* (…)”. În primul rând cred că editorul a dorit să spună **distrugerea** în anii comunismului şi nu distragerea. Afirmaţia că tirajul a fost mic,

https://biblioteca-digitala.ro

nu este susţinut de o cifră concretă, este o presupunere gratuită, care poate fi adevărată dacă este însoţită de un studiu bine documentat.

Fig. 5 – Dicţionarul Limbii Române, ediţie anastatică, 2013

- Ce este mai grav este faptul că editorul I. Oprişan schimbă numele autorului acestui dicţionar din **August** în **Augustin** şi îl pozează chiar pe copertă şi în alte cinci cazuri.

Cu toate aceste greşeli, trebuie să recunoaştem meritul incontestabil al editorului, chiar patriotic în sensul cel mai curat, de a reedita anastatic o lucrare de excepţie atât de necesară studierii limbii române.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

RECENZII

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

STELUȚA CHEFANI-PĂTRAȘCU, ***Moşieri teleormăneni (1864-1949). Mărire şi decădere,*** Bucureşti, Editura Renaissance, 2011, 390 pp.

CLAUDIU OLARU
mjt_claudiu@yahoo.com
Muzeul Județean Teleorman – Alexandria

Expulzat din preocupările istoricilor perioadei comuniste şi timid tratat după 1989, subiectul moşierimii, acea categorie socială formată din marii proprietari funciari, este unul fascinant, chiar şi după mai bine de o jumătate de secol de la dispariţia acestei clase sociale, atât din perspectiva economică, cât şi din perspectiva socială, ambele întrepătrunzându-se de cele mai multe ori.

În lucrarea de faţă, autoarea – Steluţa Chefani-Pătraşcu, absolventă a Facultăţii de Istorie din Bucureşti, doctor în istorie şi muzeograf la Muzeul Judeţean Teleorman –, valorifică numeroasele surse identificate în arhive, le corelează cu lucrările de istorie economică şi socială, realizând în modul acesta cea dintâi analiză ştiinţifică, veridică şi complexă a evoluţiei moşierilor din judeţul Teleorman în perioada 1864-1949, perioadă în care lumea rurală a cunoscut trei reforme agrare (1864, 1921, 1945), o criză socială care a atins apogeul în 1907, s-a confruntat cu o profundă criză agrară în anii interbelici, pentru ca în final, între 1945-1949, să asiste la dispariţia moşierimii.

Rod al unei cercetări atente şi competente, elaborată după 12 ani de documentare, după cum însăşi autoarea declară în ***Introducere*** (pp. 13-18), lucrarea de nu mai puţin de 390 de pagini, are o structură judicioasă, compartimentată în şase capitole, concluzii, anexe, bibliografie, indice selectiv şi ilustraţii, reprezentând, aşa cum frumos o descrie renumitul istoric Dan Berindei în ***Cuvânt înainte*** (pp. 11-12), ”*o „radiografie” a judeţului Teleorman în privinţa evoluţiilor social-economice desfăşurate între 1864-1949*”.

În primul capitol, intitulat ***Situaţia proprietăţii funciare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*** (pp. 19-44), autoarea urmăreşte schimbările din regimul proprietăţii funciare ca urmare a aplicării reformei agrare a domnitorului Alexandru Ioan Cuza, arătând atât împroprietărirea ţăranilor clăcaşi pe cele trei categorii – fruntaşi (4 boi), mijlocaşi (2 boi) şi pălmaşi –, cât şi impactul acestei reforme asupra marilor moşieri, situaţia fiind exemplificată prin alegerea datelor referitoare la cele mai reprezentative moşii, finalul capitolului fiind dedicat de autoare prezentării modului de apariţie al noilor sate şi comune în urma aplicării *legii însurăţeilor* din anul 1881.

https://biblioteca-digitala.ro

În capitolul al doilea, ***Moşii la începutul secolului al XX-lea*** (pp. 45-106), Steluţa Chefani-Pătraşcu aprofundează interdependenţa dintre moşieri şi pământ, aducând în prim plan familiile de seamă din judeţ – Berindei, Butculescu, Racottă, Noica –, familii reprezentative pentru judeţ prin vechime, origini, educaţie, mod exemplar de administrare al moşiilor, cât şi prin participarea lor la destinele comunităţii şi a naţiunii. Sunt evidenţiate şi câteva aspecte legate de educaţia acordată copiilor de moşieri, dar şi despre implicarea moşierilor şi a arendaşilor în viaţa publică a judeţului. Finalul capitolului este dedicat modului de transmitere al averilor către urmaşi (testament, donaţie, dotă, partaj, indiviziune) şi modului de schimbare a regimului proprietăţii (vânzare-cumpărare, împrumut cu ipotecă, camătă).

Cel de-al treilea capitol, ***Răscoala din 1907 şi situaţia agriculturii*** (pp. 107-148), este dedicat urmăririi evenimentului social care avea să aducă în atenţia oamenilor politici români de la acea vreme problemele şi dificultăţile cu care se confrunta lumea satelor. Nevoia acută de pământ şi nivelul de trai foarte scăzut ducând în primăvara anului 1907 la izbucnirea unei răscoale, în întreaga ţară, având caracteristici arhaice.

Analizând cu atenţie evenimentele din Teleorman, autoarea constată un plus de violenţă faţă de restul ţării, manifestată atât în amploarea devastărilor produse, cât şi în numărul mare de victime. Captivante şi pline de intensitate sunt secvenţele ce relatează evenimentele din Alexandria şi Zimnicea, cea dintâi fiind indicată de autoare ca punct de declanşare al răscoalei ce în scurt timp se va propaga cu repeziciune în întreg judeţul.

În cel de-al patrulea capitol, intitulat ***Particularităţi ale reformei din anul 1921*** (pp. 149-185), ni se descoperă modul în care s-a efectuat, la nivelul judeţului Teleorman, cea mai radicală reformă agrară din Europa de după Primul Război Mondial, reformă ce a dus la modificarea esenţială a structurii proprietăţii agrare, ponderea micilor gospodării ţărăneşti devenind predominantă după această reformă, prin realizarea celui mai mare transfer de pământ din proprietatea marilor moşieri în cea a ţăranilor.

Autoarea dedică subcapitole speciale celor două etape necesare înfăptuirii acestei reforme, arătând întâi exproprierea marilor proprietari, în urma căreia aceştia se văd limitaţi la o suprafaţă de 100 ha teren arabil, apoi împroprietărirea ţăranilor în funcţie de încadrarea stabilită de legiuitori, pe cele trei loturi tip de împroprietărire (de înzestrare – cei fără pământ, de completare – până la completarea lotului stabilit şi speciale – pentru categorii distincte).

Tot în acest capitol se aduc lămuriri în ceea ce priveşte situaţia agricolă după această reformă, pentru exemplificare fiind prezentat şi un interesant registru de casă al familiei Dona.

https://biblioteca-digitala.ro

Capitolul cinci, ***Reforma agrară din anul 1945 şi rentabilitatea unei moşii*** (pp. 186-225), prezintă şi dezbate aplicarea reformei agrare din 23 martie 1945, scoţând în evidenţă: timpul record în care a fost aplicată, abuzurile comuniştilor în aplicarea ei, dezorganizarea şi declinul moşiilor în urma exproprierii, aplicarea legii şi în cazul proprietăţilor exceptate şi confiscarea inventarului agricol, conturând astfel concluzia că reforma agrară din 1945, prin măsurile aplicate în judeţul Teleorman, a dus la micşorarea proprietăţii particulare prin reducerea proprietăţilor moşiereşti la o suprafaţă de 50 ha arabile şi a fost prima măsură iniţiată de guvernul comunist în demersul de preluare a întregii proprietăţi particulare.

În ultimul capitol, ***Lichidarea moşierimii şi a proprietăţii moşiereşti din judeţul Teleorman (1947-1949)*** (pp. 226-271), sunt prezentate problemele apărute în exploatarea moşiilor de către proprietari datorită legislaţiei adoptate de comunişti între anii 1947-1949, legislaţie care interzicea lucrarea moşiei în dijmă şi impunea cote agricole şi impozite, proporţionale cu suprafaţa deţinută. Prin toate aceste măsuri urmărindu-se sărăcirea moşierimii şi automat dispariţia moşierimii şi a proprietăţii moşiereşti.

Decretul nr. 83/1949 prezintă în detaliu modul cum autorităţile comuniste aveau să lichideze şi ultimele rămăşite moşiereşti – conacele, pământul, inventarul agricol –, toate bunurile fiind preluate de stat.

În noaptea de 2 spre 3 martie 1949, toţi moşierii teleormăneni găsiţi la conace sunt arestaţi şi trimişi cu domiciliul obligatoriu pe raza altor judeţe, având voie sa ducă cu ei doar hainele de schimb, ... astfel istoria moşierilor se încheia într-o noapte.

În încheiere, am sublinia că această carte este de înaltă ţinută ştiinţifică, bine documentată, scrisă cu dăruire şi pasiune, motiv pentru care ne exprimăm dorinţa de a aştepta cu interes apariţia şi a altor lucrări, la fel de interesante, care să poarte semnătura autoarei.

https://biblioteca-digitala.ro